

การศึกษาลัทธิการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

โดย
นายนิพัทธ์ แยมเดช

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาจารึกศึกษา

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2558

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

การศึกษาลัทธิการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต

สาขาวิชาจารึกศึกษา

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ปีการศึกษา 2558

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

**A STUDY OF ALAṂKĀRA IN THE TA - PROHM INSCRIPTION OF
JAYAVARMAN VII**

**A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree
Master of Arts Program in Epigraphic Studies
Department of Oriental Languages
Graduate School, Silpakorn University
Academic Year 2015
Copyright of Graduate School, Silpakorn University**

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้วิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาอสังการ
ในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” เสนอโดย นายนิพัทธ์ แยมเดช เป็นส่วนหนึ่ง
ของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา

.....
(รองศาสตราจารย์ ดร.ปานใจ ธารทัศน์วงศ์)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่.....เดือน..... พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์

1. อาจารย์ ดร.อุเทน วงศ์สถิตย์
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สมบัติ มั่งมีสุขศิริ)

...../...../.....

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร.สุพัตรา อินทนะ)

...../...../.....

..... กรรมการ

(อาจารย์ ดร.อุเทน วงศ์สถิตย์)

...../...../.....

..... กรรมการ

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา)

...../...../.....

56114204: สาขาวิชาจาริกศึกษา

คำสำคัญ: อลังการ/ จาริกปราสาทตาพรหม

นิพนธ์ แยมเดช:การศึกษาอลังการในจาริกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7. อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์: อ.ดร.อุเทน วงศ์สถิตย์ และ ผศ.ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. 482 หน้า.

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาอลังการที่ปรากฏในจาริกปราสาทตาพรหม โดยแปลเนื้อความจาริกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาไทย ศึกษาขนบการสร้างสรรค่อลังการ อลังการด้านเสียง และอลังการด้านความหมาย โดยใช้ทฤษฎีอลังการศาสตร์มาวิเคราะห์ความงามของอลังการที่ปรากฏในจาริกปราสาทตาพรหม

ผลการศึกษาพบว่าจาริกปราสาทตาพรหม ประพันธ์โดยเจ้าชายศรีสุรยุมาร ซึ่งเป็นพระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่งขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และเพื่อระบุนรายละเอียดกิจกรรมทางศาสนา รวมทั้งการทำนุบำรุงศาสนสถาน โดยใช้รูปแบบคำประพันธ์ร้อยกรองจำนวน 145 โสลก เนื้อหาจาริกแบ่งออกเป็น 4 ส่วน ได้แก่ (1) บทประณามพจน์ (2) เนื้อหาส่วนที่แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (3) เนื้อหาที่แสดงรายละเอียดการสร้างรูปเคารพและรายการสิ่งของ (4) เนื้อหาส่วนที่เป็นบทลงท้าย

อลังการที่ปรากฏในจาริกปราสาทตาพรหมดำเนินตามขนบการสร้างสรรค่อลังการด้านเสียง และอลังการด้านความหมาย ขนบการสร้างสรรค่อลังการด้านเสียงในจาริกปราสาทตาพรหม กวีสร้างอลังการในเรื่องของเสียง และจังหวะตามขนบโน้ตัมภีรทางศาสนา เพื่อให้จาริกมีสถานภาพเป็นตัวบทคำประพันธ์อันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเหมาะสมกับสถานที่ตั้งจาริกซึ่งเป็นศาสนสถานที่สำคัญ ส่วนขนบการสร้างสรรค่อลังการด้านความหมายในจาริกปราสาทตาพรหม ดำเนินตามขนบจาริกประเภทสวดดีพระมหากษัตริย์ ได้แก่ (1) ขนบที่ปรากฏในด้านภาษาและฉันทลักษณ์ (2) ขนบการเปิดเรื่องด้วยบทประณามพจน์ (3) ขนบการดำเนินเนื้อเรื่อง และ (4) ขนบการปิดท้ายหรือบทจบเรื่อง

แนวคิดเรื่องขนบการสร้างสรรค่อลังการทำให้เห็นว่าจาริกปราสาทตาพรหมมีการสร้างสรรค่อลังการด้านเสียง และอลังการด้านความหมายอย่างเป็นระบบ อลังการด้านเสียงในจาริกปราสาทตาพรหมปรากฏให้เห็นในรูปของอนุปราศ และยมก อนุปราศที่พบแบ่งออกเป็น เณกานุปราศ ลาภานุปราศ และวฤตยานุปราศ ส่วนอลังการด้านความหมายในจาริกปราสาทตาพรหม แบ่งออกเป็น 7 กลุ่ม ซึ่งอลังการที่ปรากฏทั้งหมดมี 12 รูปแบบ ได้แก่ (1) อลังการที่แสดงความหมายเปรียบเทียบ มี 3 รูปแบบ คือ อุปมา รูปกะ และวยติเรก (2) อลังการที่แสดงความหมายในการบรรยายหรือพรรณนาความ มี 1 รูปแบบ คือ ขาติ หรือสวภาโวक्ति (3) อลังการที่แสดงความหมายหลายระดับ มี 2 รูปแบบ คือ อากเชป และ เศลชะ (4) อลังการที่แสดงความหมายในรูปพลังของจินตนาการ มี 1 รูปแบบ คือ อุตเปรกษา (5) อลังการที่แสดงความหมายความหนักแน่น มี 2 รูปแบบ คือ อติศยะหรืออติศโยกติ และทีปัมหรือทีปกะ (6) อลังการที่แสดงความหมายในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลกัน มี 1 รูปแบบ คือ เหตุ (7) อลังการที่แสดงความหมายโดยการกล่าวถึงสิ่งต่างๆ เรียงต่อกันตามลำดับ มี 2 รูปแบบ คือ ยถาสังขัม และเอกาวัลลี

ภาควิชาภาษาตะวันออก

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

ลายมือชื่อนักศึกษา.....

ปีการศึกษา 2558

ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ 1. 2.

56114204: MAJOR: EPIGRAPHIC STUDIES

KEY WORD: ALĀṂKĀRA / TA-PROHM INSCRIPTION

NIPAT YAMDATE: A STUDY OF ALĀṂKĀRA IN THE TA - PROHM INSCRIPTION OF JAYAVARMAN VII. THESIS ADVISORS: U-TAIN WONGSATHIT, Ph.D., AND ASST. PROF. CHIRAPAT PRAPANDVIDYA, Ph.D. 482 pp.

This thesis aims to study the Alāṁkāra in the Ta-Prohm inscription by translating it into Thai and analysing its embellishment according to creative literary tradition, especially the Śabdālaṁkāra (embellishment of the sound) and the Arthālaṁkāra (embellishment of the meaning), by using the Alāṁkāra theories in the Alāṁkāraśāstra.

The results show that Ta-Prohm inscription was an important inscription in the reign of King Jayavarman VII, ornately composed by his own son, Prince Śrīsūryakumāra. The principal aim of the author was to eulogize King Jayavarman VII and to describe the religious activities and to lay down the process how to maintain the places of worship. The author described the contents by using 145 verses, some of which are beautifully ornate. The contents of the inscription are divided into four parts: (1) the beginning being the invocation, (2) the details about King Jayavarman VII's genealogy and exploits (3) the details of the creation of idols and their accessories, (4) the ending chapter.

The Alāṁkāras appearing in the Ta-Prohm inscription show that the author was highly knowledgeable about the creative tradition of Śabdālaṁkāra and Arthālaṁkāra.

The Alāṁkāras which appear in Ta-Prohm inscription are both Śabdālaṁkāra and the Arthālaṁkāra. The former are Anuprāsa and Yamaka. The found Anuprāsa can be classified as Chekānuprāsa, Lāṭānuprāsa and Vṛṭṭyanuprāsa. On the other hand, the latter can be divided into seven groups, comprising totally 12 categories of the Alāṁkāras: (1) Alāṁkāra showing the comparative meaning: Upamā, Rupaka and Vayatireka; (2) Alāṁkāra showing the expressive or descriptive meaning: Jāti or Svabhāvokti (3) the one showing the different levels of meaning: Ākṣepa and Śleṣa. (4) the one showing the meaning of the power of imagination: Utprekṣā; (5) the one showing the meaning of steadiness or the emphasis of description: Atiśaya or Atiśayokti and Dīpakaṁ or Dīpaka; (6) the one showing the meaning in a logical manner: Hetu; (7) and the one showing the meaning by mentioning things continuously in order: Yathāsaṁkhyam and Ekāvalī.

Department of Oriental Languages

Graduate School, Silpakorn University

Student's signature

Academic Year 2015

Thesis Advisors' signature 1. 2.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์เล่มนี้สำเร็จลุล่วง ด้วยความเมตตาจากผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ ซึ่งกรุณาตรวจแก้บทแปลจารึกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาไทยอย่างละเอียด และกรุณาอธิบายแนวทางการศึกษาอสังการอย่างกระจ่างแจ้ง ที่สำคัญครูได้โอบอุ้มความทุกข์ใจ และความเหนื่อยยากของศิษย์ตลอดระยะเวลาที่ทำวิทยานิพนธ์อย่างใกล้ชิด ผลสำเร็จในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ศิษย์ขอน้อมต่างพวงมาลัยบูชาพระคุณครู

ขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร.อุเทน วงศ์สถิตย์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ครูได้กวดขันพร่ำบ่นศิษย์ให้มีความอดทนในการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ขอขอบพระคุณอาจารย์ ดร.สุพัทธา อินทนะ ครูผู้มีเมตตายิ่ง ซึ่งเป็นกรรมการภายนอกที่กรุณาให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ ตลอดจนตรวจแก้ความถูกต้องของวิทยานิพนธ์เล่มนี้อย่างละเอียด

ขอขอบพระคุณผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ประธานสอบวิทยานิพนธ์ ซึ่งเป็นครูคนแรกผู้สอนจารึกภาษาสันสกฤต และชี้ให้ศิษย์เห็นโลกแห่งอสังการในจารึกศึกษาว่ามีความงดงาม จนศิษย์เกิดความมั่นใจที่จะสืบสานแนวคิดของครู รวมทั้งครูยังคงติดตามความก้าวหน้าการทำวิทยานิพนธ์เล่มนี้มาโดยตลอด

วิทยานิพนธ์เล่มนี้ ผู้วิจัยได้รับความเมตตาจากรองศาสตราจารย์ ดร.สำเนียง เลื่อมใส ซึ่งสละเวลาอันมีค่าหลังภาระงานสอน โดยตรวจแก้ในส่วนคำแปลจารึกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาไทยให้ชัดเจนยิ่งขึ้น รวมทั้งได้ให้คำสั่งสอนการทำงานวิจัยที่ควรตั้งต้นจากความ “เพียร” รวมทั้ง “ความอดทน” ต่ออุปสรรคต่างๆ

ในการทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโท สาขาจารึกศึกษา ผู้วิจัยได้รับทุนค่าใช้จ่ายจากโครงการพัฒนากำลังคนด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย และในภาคต้นของการศึกษาผู้วิจัยได้รับทุนคิตาอาศรมของสมาคมคิตาอาศรมแห่งประเทศไทย ผู้วิจัยจึงขอขอบคุณมา ณ โอกาสนี้

ท้ายที่สุด กราบขอบพระคุณพ่อและแม่ ผู้เป็น “พรหม” ของลูกที่สนับสนุนการศึกษาเสมอมา รวมทั้งครอบครัวที่อยู่เคียงข้างเอาใจใส่อย่างดี และขอน้อมคารวะกวีผู้รังสรรค์เนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมด้วยมธุรพจน์อันฉาบซุบซึ่งความหวานหอม ทำให้ประจักษ์ถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในโลกแห่งอสังการอย่างกระจ่างแจ้งงดงาม

สารบัญ

		หน้า
	บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
	บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
	กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
	สารบัญตาราง.....	ฎ
บทที่		
1	บทนำ.....	1
	ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
	วัตถุประสงค์ของการศึกษา.....	15
	สมมติฐานของการศึกษา.....	15
	ขอบเขตของการศึกษา.....	15
	ข้อตกลงเบื้องต้น.....	16
	วิธีดำเนินการศึกษา.....	17
	ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	18
2	การปรัทัศนัวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	19
	สถานภาพของการศึกษาจาริกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา.....	19
	การค้นคว้าและจัดพิมพ์เผยแพร่จาริกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา.....	19
	มุมมองความรู้จากการพิมพ์เผยแพร่จาริกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา.....	21
	การพิมพ์เผยแพร่จาริกปราสาทตาพรหม.....	23
	การศึกษาแนวคิดทางทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่ว่าด้วยหลักอสังการ.....	24
	พัฒนาการและหลักการตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต.....	25
	ความหมายและความเป็นมาของทฤษฎีอสังการ.....	35
	ประเภทของอสังการแต่ละรูปแบบ.....	38
	ศัพท์อสังการ: อสังการประดับตกแต่งกวีนิพนธ์ด้วยการเล่นเสียงเล่นคำ.....	44
	อรรถอสังการ: อสังการประดับตกแต่งกวีนิพนธ์เพื่อสร้างความหมายให้ ลึกซึ้ง.....	46
	การใช้แนวคิดทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาศึกษาจาริกกัมพูชา.....	55
	กรอบแนวความคิดของงานวิจัย.....	62

บทที่		หน้า
3	ฎุมิหลังเกี่ยวกับจารึกปราสาทตาพรหม และบทแปลจารึกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาไทย..... ฎุมิหลังเกี่ยวกับจารึกปราสาทตาพรหม..... ข้อมูลภายนอกของจารึกปราสาทตาพรหม..... บริบททางประวัติศาสตร์ช่วงก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์..... บริบททางประวัติศาสตร์ช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์จนถึงสิ้นสุต รัชกาล..... ข้อมูลภายในของจารึกปราสาทตาพรหม..... ผู้แต่งจารึกปราสาทตาพรหม..... วัตถุประสงค์ในการแต่ง..... ลักษณะอักษร และภาษาที่แต่ง..... อายุสมัย..... ลักษณะการจารึก..... รูปแบบฉันทลักษณ์..... เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม..... บทแปลจารึกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาไทย.....	63 63 63 63 69 78 78 79 80 80 80 80 91 106
4	ขนบของกวีกับการสร้างสรรค์คํอลังการในจารึกปราสาทตาพรหม..... ความสำคัญของขนบในการสร้างสรรค์คํอลังการ..... นิยามความหมายของขนบในการแต่งคําประพันธ์..... ขนบ (สมัย) ของกวี: ความสำคัญสำหรับการสร้างสรรค์คํอลังการ..... ขนบการสร้างสรรค์คํอลังการด้านเสียงในจารึกปราสาทตาพรหม..... เสียง จังหวะ กับกระบวนการสร้างสรรค์บทประพันธ์อันศักดิ์สิทธิ์..... การสร้างคํอลังการด้านเสียงเพื่อสถาปนาความศักดิ์สิทธิ์ของจารึกปราสาท ตาพรหม..... ขนบการสร้างสรรค์คํอลังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหม..... จารึกปราสาทตาพรหมกับรูปแบบขนบของจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์..... ขนบที่ปรากฏในด้านภาษาและฉันทลักษณ์..... ขนบการเปิดเรื่องด้วยบทประณามพจน์..... ขนบการดำเนินเนื้อเรื่อง.....	170 170 170 173 181 181 185 187 187 189 192 198

บทที่		หน้า
	ชนบทการปิดท้ายหรือจบเรื่อง	206
	ชนบ (สมัยะ) ความคิดและความเชื่อของกวีในการแต่งจารึกปราสาท ตาพรหม.....	207
5	อสังการด้านเสียงในจารึกปราสาทตาพรหม.....	216
	อสังการด้านเสียงที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม	217
	อนุปราศ.....	218
	นิยามความหมาย และรูปแบบของอนุปราศ.....	218
	อนุปราศที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม.....	222
	ฉกานุปราศ.....	222
	ลาฎานุปราศ.....	226
	วฤตตยานุปราศ.....	230
	ยมก.....	235
	นิยามความหมาย และรูปแบบของยมก.....	235
	ยมกที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม.....	237
6	อสังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหม	243
	อสังการด้านความหมายปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม	244
	อสังการที่แสดงความหมายเปรียบเทียบ	246
	อุปมา.....	246
	นิยามความหมาย และรูปแบบของอุปมา.....	246
	วิจารณ์อุปมาที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม.....	251
	สรุปผลการวิจารณ์.....	265
	รูปกะหรือรูปกัม.....	266
	นิยามความหมาย และรูปแบบของรูปกะหรือรูปกัม	266
	วิจารณ์รูปกะหรือรูปกัมที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม.....	269
	สรุปผลการวิจารณ์.....	308
	วยติเรก.....	312
	นิยามความหมาย และรูปแบบของวยติเรก	312
	วิจารณ์วยติเรกที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม.....	313
	สรุปผลวิจารณ์.....	319

บทที่

หน้า

อสังการที่แสดงความหมายในการบรรยายหรือพรรณนาความ	321
ชาติหรือสวภาโวคติ.....	321
นิยามความหมาย และรูปแบบของชาติ หรือสวภาโวคติ	321
วิจารณ์ชาติ หรือสวภาโวคติที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม	323
สรุปผลการวิจารณ์	347
อสังการที่แสดงความหมายหลายระดับ.....	350
อากเชป	350
นิยามความหมาย และรูปแบบของอากเชป	350
วิจารณ์อากเชปที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม.....	352
สรุปผลการวิจารณ์.....	356
เศลชะ.....	357
นิยามความหมาย และรูปแบบของเศลชะ.....	357
วิจารณ์เศลชะที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม	360
สรุปผลการวิจารณ์	368
อสังการที่แสดงความหมายในรูปพลังของจินตนาการ	370
อุตเปรกษา	370
นิยามความหมาย และรูปแบบของอุตเปรกษา.....	370
วิจารณ์อุตเปรกษาที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม	373
สรุปผลการวิจารณ์.....	417
อสังการที่แสดงความหมายความหนักแน่น หรือเน้นเนื้อความที่พรรณนา	422
อติศยะหรืออติศโยกติ	423
นิยามความหมาย และรูปแบบของอติศยะหรืออติศโยกติ	423
วิจารณ์อติศยะหรืออติศโยกติที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม	425
สรุปผลการวิจารณ์.....	435
ทีปกัมหรือทีปกะ	436
นิยามความหมาย และรูปแบบของทีปกัมหรือทีปกะ	436
วิจารณ์ทีปกัมหรือทีปกะที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม	438
สรุปผลการวิจารณ์.....	442

บทที่	หน้า
อสังการที่แสดงความหมายในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลกัน	444
เหตุ.....	444
นิยามความหมาย และรูปแบบของเหตุ.....	444
วิจารณ์เหตุที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม.....	446
สรุปผลการวิจารณ์.....	449
อสังการที่แสดงความหมายโดยการกล่าวถึงสิ่งต่างๆเรียงต่อกันตามลำดับ.....	450
ยถาสังขยัม.....	450
นิยามความหมาย และรูปแบบของยถาสังขยัม.....	450
วิจารณ์ยถาสังขยัมที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม.....	451
สรุปผลการวิจารณ์.....	453
เอกาวลี.....	454
นิยามความหมาย และรูปแบบของเอกาวลี.....	454
วิจารณ์เอกาวลีที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม.....	455
สรุปผลการวิจารณ์.....	457
7 สรุป อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ.....	460
สรุปผลการวิจัย.....	460
อภิปรายผล.....	464
ข้อเสนอแนะ.....	467
รายการอ้างอิง	468
ประวัติผู้วิจัย	482

สารบัญตาราง

ตารางที่
หน้า

1	แสดงรายละเอียดทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตทั้ง 8 ทฤษฎี	30
2	แสดงภาวะและรสที่สืบเนื่องจากภาวะ	34
3	แสดงชนิดอลังการในตำราอลังการศาสตร์.....	42
4	อรรถอลังการ หรืออลังการด้านความหมายในอลังการศาสตร์ของวาคภฏ	46
5	แสดงฉันทลักษณ์ในจารึกปราสาทตาพรหม	90
6	แสดงรายการสิ่งของที่เป็นพืชผล อาหาร และของเหลว.....	93
7	แสดงรายการสิ่งของที่เป็นผ้าเครื่องนุ่งห่ม	96
8	แสดงรายการสิ่งของที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ วัตถุโลหะ และเครื่องประดับ	97
9	แสดงรายละเอียดสิ่งมีชีวิต ที่อยู่อาศัย และสิ่งก่อสร้าง.....	100
10	แสดงรายการสิ่งของที่เป็นเครื่องเทศ ของหอม และเครื่องยา	102
11	การจัดกลุ่มของอลังการและประเภทของอลังการที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม .	245

บทที่ 1 บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จารึกเป็นเอกสารชั้นต้น (Primary Source) มีเนื้อหาทางประวัติศาสตร์ที่เที่ยงตรงมากที่สุด ข้อมูลจารึกช่วยวินิจฉัยประวัติศาสตร์และโบราณคดีได้ถูกต้อง¹ เพราะเนื้อหาจารึกเป็นคลังความรู้ที่บรรพชนบันทึกเรื่องราว เหตุการณ์ ความเชื่อ คำสอน พฤติกรรม ของสมาชิกในสังคม² จารึกแต่ละหลักยังเป็นหลักฐานแสดงวิวัฒนาการรูปตัวอักษรที่บันทึกอย่างหลากหลาย อาทิ อักษรพราหฺมี อักษรปัลลวะ อักษรหลังปัลลวะ อักษรกวิ อักษรทมิฬ อักษรเขมรโบราณ นักอักษรวิทยาได้สันนิษฐานว่าตัวอักษรโบราณเหล่านี้ต่างก็ได้รับการพัฒนามาใช้โดยกลุ่มชนต่างๆ อย่างค่อยเป็นค่อยไป³ ส่วนภาษาที่ใช้บันทึกข้อความในจารึกหลายหลักมีหลายภาษาแตกต่างกันไปตามแต่ละยุคสมัย จะเห็นได้ว่ามีทั้งภาษาเขมรโบราณ ภาษามอญโบราณ ภาษาพม่า ภาษาปรกฤต ภาษาสันสกฤต เป็นต้น

จารึกที่บันทึกด้วยภาษาต่างๆ นั้น จารึกที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤตมีจำนวนมาก พบในประเทศอินเดียและพบภายนอกประเทศอินเดีย ในประเทศอินเดียจารึกที่บันทึกด้วยภาษาสันสกฤตพบอยู่ทั่วทุกแห่ง ทั้งทางตอนเหนือและทางตอนใต้ จารึกที่บันทึกข้อความมีทั้งที่มีความสมบูรณ์และมีสภาพชำรุดมาก⁴ จารึกที่พบในประเทศอินเดียแบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ประเภทหลักๆ

¹จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, *จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศไทย ระหว่าง ค.ศ.150-532* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.), คำนำ; ประเสริฐ ฐน นคร, *อักษร ภาษา จารึก วรรณกรรม รวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ” ของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ฐน นคร* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2549), 88.; อัญชญา จิตสุทธิญาณ, “การสำรวจจารึกในประเทศไทย,” ใน *อัญชญาจารึก: ชีวิตและผลงานวิชาการด้านจารึกวิทยา ภาษา และประวัติศาสตร์* (กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณการพิมพ์, 2552. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพอาจารย์อัญชญา จิตสุทธิญาณ ณ เมรุวัดภคินีนาถวรวิหาร 13 กันยายน 2552), 166.

²นาฏวิภา ชลิตานนท์, *ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย* (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524), 17.

³กรรณิการ์ วิมลเกษม, *ตำราเรียนอักษรไทยโบราณ อักษรขอมไทย อักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมอีสาน* (นนทบุรี: นิตยธรรมการพิมพ์, 2553), 3.

⁴วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์, “ธรรมเนียมการจารึกเรื่องกษัตริย์อินเดีย ลังกา พม่า เขมรกับศิลาจารึกหลักที่ 1,” ใน *ภาษา-จารึก ฉบับ ภาควิชาภาษาตะวันออก 20 ปี* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537), 22.

ได้แก่ เนื้อหาที่เป็นเรื่องของพระมหากษัตริย์และเนื้อหาที่เป็นเรื่องของศาสนสถาน⁵ ด้วยเหตุที่ภาษาสันสกฤตเป็นภาษาศึกดีสิทธิ์ การบันทึกข้อความจารึกด้วยภาษาสันสกฤตจึงเอื้อต่อการเผยแพร่เรื่องราวของพระมหากษัตริย์ และเรื่องราวเกี่ยวกับศาสนาได้อย่างเหมาะสม

จารึกที่พบในประเทศอินเดีย บางหลักก็มีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีอย่างมาก ตัวอย่าง จารึกแห่งเมืองชุนาคาธ ตรงกับรัชสมัยพระเจ้ารุทราทามัน ที่ 1 (Junagadh rock inscription of Rudradaman I) ศักราช 72 (ค.ศ.150) เนื้อหากล่าวถึงเขื่อนที่เมืองคิรินคร ซึ่งรองรับทะเลสาบสุทรรณะได้ชำรุด น้ำที่เก็บกักไว้ได้ท่วมบริเวณโดยรอบเขื่อนทำให้ประชาชนได้รับความเดือดร้อน เขื่อนดังกล่าวสร้างขึ้นภายใต้การอุปถัมภ์ของพระเจ้ารุทราทามัน เนื้อหาระบุขนาด ด้านกว้าง ด้านยาวของเขื่อน⁶ จารึกบนเสาหินอัลละฮะบาดของพระเจ้าสมุทราคุปตะ (Allahabad Stone Pillar Inscription of Samudragupta) เนื้อหาสดุดีพระเกียรติคุณพระเจ้าสมุทราคุปตะ ทั้งพระปรีชาสามารถในการปกครองและการสงครามแผ่ขยายอาณาจักร⁷ จารึกบางหลักมีความสำคัญทางวรรณคดีด้วย ดังเช่น จารึกเมืองมันท์โสร์ เนื้อหากล่าวถึงพระเจ้ากุมารคุปตะที่ 1 และพระเจ้าพันธุรมัน (Mandasor Stone Inscription mentioning Kumaragupta I and Bandhuvarman)⁸ ข้อความในจารึกสะท้อนภาพบ้านเมืองที่นำรีนรมย์ การประกอบอาชีพของผู้คน คือ การทอผ้า กวีพรรณนาภาพหญิงสาวเมืองสลัปไปกับการยอพระเกียรติพระราชินี เนื้อหาให้ภาพของการสร้างเทวาลัยเพื่อบูชาพระสุริยะ กล่าวถึงการบูรณะเทวาลัย และการเฉลิมฉลองเทวาลัย จารึกแห่งเมืองมันท์โสร์ของพระเจ้ายโสธรมันท์หรืออีกพระนามหนึ่งว่าวิษณุวรรณะ (Mandasor Stone Inscription of Yasodharman alias Vishnuvardhana)⁹ เนื้อหาเริ่มต้นสรรเสริญพระศิวะ และกล่าวยกย่องพระเจ้ายโสธรมันท์ว่าทรงเป็นพระราชชาติยิ่งใหญ่ ในส่วนคุณค่าทางวรรณคดี กวีแสดงความงามทางวรรณศิลป์ด้วยลีลาความเปรียบอย่างแยบคาย อันเป็นอสังการสื่อความงามได้อย่างน่ายกย่อง¹⁰

⁵ V. Rangacharya, *Inscriptions Of The Madras Presidency*, vol.1 (Madras: Government Press, 1919), 692.

⁶ Dines Chandra Sircar, *Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization*, vol. 1 (Calcutta: University of Calcutta, 1965), 175-180.

⁷ Ibid., 262-268.

⁸ Ibid., 299-307.

⁹ Ibid., 411-417.

¹⁰ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์, *จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศอินเดีย ระหว่าง ค.ศ.150-532*, คำนำ.

จารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศอินเดียดังตัวอย่างข้างต้น นอกจากเนื้อหาหลักที่กวีกล่าวถึง คือ สรรเสริญพระราชามีลักษณะแบบอุดมคติ บรรยายสิ่งก่อสร้างหรือศาสนสถาน แสดงกิจกรรมทางพิธีกรรมเนื่องด้วยความเชื่อทางศาสนา แสดงความเคลื่อนไหวของกลุ่มชนตามที่กวีบันทึกไว้ ข้อมูลเหล่านี้ถือเป็นจดหมายเหตุทางประวัติศาสตร์ที่มีคุณค่า ขณะเดียวกันบรรทัดฐานความงามของการแต่งจารึกก็ถือเป็นสิ่งสำคัญที่กวียึดถือเช่นเดียวกัน หากมองในแง่นี้จารึกที่แต่งด้วยภาษาสันสกฤต และใช้รูปแบบคำประพันธ์ร้อยกรองหลากหลายชนิด สะท้อนให้เห็นองค์ความรู้ทางอลังการหรือคุณค่าทางวรรณศิลป์ โดยกวีแสดงความเชื่อมั่นว่าจะแต่งจารึกให้งดงามเพื่อเป็นผลงานอันล้ำค่าของตน¹¹ ดังนั้น จารึกบางหลักที่แต่งด้วยลีลาการประพันธ์ที่สละสลวย มีภาพพจน์งดงาม และสื่อความหมายที่ลึกซึ้งคมคาย จารึกดังกล่าวจึงไม่ใช่เพียงเป็นหลักฐานปฐมภูมิทางประวัติศาสตร์เพียงมิติเดียว แต่ยังมีคุณค่าในฐานะเป็นงานวรรณศิลป์ที่สะท้อนอลังการที่โดดเด่นด้วย

ความงามของอลังการที่ปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤตหลายหลัก จะเห็นว่ากวีใช้รูปแบบอลังการอันเป็นกลวิธีการประพันธ์สร้างผลงานให้มีคุณค่าความงาม สืบทอดแนวทางการประพันธ์ตามทฤษฎีในตำราอลังการศาสตร์ที่นักปราชญ์ชั้นครูวางแนวทางไว้ เห็นได้จากจารึกภาษาสันสกฤตหลักแรกของประเทศอินเดีย คือ จารึกแห่งเมืองชุนาคาธ สมัยพระเจ้ารุทรามันที่ 1¹² กวีกล่าวถึงความสำคัญของอลังการที่สืบเนื่องมาจากตำรานาฏยศาสตร์ ของพระภคตมุนี ซึ่งในตำรานาฏยศาสตร์กำหนดอลังการไว้ 4 ประเภท ได้แก่ อุปมา ทิปกะ รูปกะ และยมก¹³ กวีผู้แต่งจารึกแห่งเมืองชุนาคาธกล่าวถึงรูปแบบของอลังการว่าเป็นคุณลักษณะสำคัญในการแต่งคำประพันธ์ให้ไพเราะงดงาม ประกอบด้วยคุณสมบัติที่ดีพร้อม ดังเนื้อความที่ว่า “sbhuṭha-laghu-madhura-citra-kānta-śabad-samayodārā laṁkrta-gadya-padya-kāvya-vidhāna-pravīṇeṇa: ผู้ชำนาญในการแต่งบทกวีทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง ที่แจ่มแจ้ง เบา ไพเราะ วิจิตร งดงามเด่นชัดด้วยการใช้คำอย่างเหมาะสม และได้รับการเสริมแต่ง (ด้วยอลังการ)”¹⁴

¹¹รายละเอียดดังกล่าว ดูในบทที่ 4 เรื่อง “ขนบการสร้างสรรค้อลังการในจารึกปราสาทตาพรหม” ซึ่งผู้วิจัยได้อภิปรายประเด็นดังกล่าวในหัวข้อที่ว่า “จารึกปราสาทตาพรหมกับรูปแบบขนบของจารึกสฤติพระมหากษัตริย์”

¹²อุเทน วงศ์สถิตย์, จารึกแผ่นทองตราประทับบ้านบางกล้วย จ.ระยอง: หลักฐานใหม่การค้าในคาบสมุทรมลายู, เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2557, เข้าถึงได้จาก <http://www.sac.or.th/Databases/inscriptions// uploads/ file/golden-plate-bankluai-uthen-n.pdf>

¹³ดูคำอธิบายในบทที่ 2 การปริทัศน์วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง ในหัวข้อ การศึกษาแนวคิดทางทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่ว่าด้วยหลักอลังการ

¹⁴จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศไทย ระหว่าง ค.ศ.150-532,

จารึกภาษาสันสกฤตในยุคต่อมา คือ จารึกบนเสาหินอัลละฮะบาดของพระเจ้าสมุทรรคุป
ตะจะเห็นได้อย่างชัดเจนว่ากวียกย่องพระเจ้าสมุทรรคุปตะทรงเป็นองค์อุปถัมภ์กวี และพระองค์ทรง
พระราชนิพนธ์บทกวีนิพนธ์จำนวนมาก ดังข้อความที่ว่า

(sa) tkāvya śrīvirodhānbudha guṇita gaṇājñāhatānaneva kṛtvā
(vi) dvalloke vi(nā)(śi) sbhuṭhabahu kavītā kīrtti rājyaṃ bhunakti¹⁵

คำแปล : พระองค์ (พระเจ้าสมุทรรคุปตะ) หลังจากได้ทำสิ่งที่อยู่ตรงกันข้ามกับความงาม
ของกวี คือ คุณสมบัติที่ดีที่มีคุณลักษณะของอำนาจที่ดี พระองค์ได้ครอบครองเกียรติแห่งชื่อเสียง
เพราะบทกวีที่ไม่มีสิ่งเสียหาย ที่เด่นชัดจำนวนมากในโลกของผู้รู้ทั้งหลายโดยแท้

ข้อความดังกล่าวยกย่องพระเจ้าสมุทรรคุปตะว่าทรงเป็นราชกวี หมายความว่า
พระเจ้าสมุทรรคุปตะทรงดำรงสถานะพระราชาในหมู่มาก ทรงครองราชย์สมบัติแห่งพระเกียรติยศ ทรง
พระราชนิพนธ์บทกวีจำนวนมาก บทพระราชนิพนธ์ของพระองค์เป็นที่รู้จักกันดีในหมู่นักปราชญ์ การ
ที่กวีกล่าวยกย่องพระเจ้าสมุทรรคุปตะว่าทรงมีพระอัจฉริยภาพทางการประพันธ์นั้น ย่อมยืนยันว่า
ศิลปะการประพันธ์ที่สะท้อนคุณค่าทางอสังการเป็นสิ่งจำเป็นในการแต่งจารึกหลักนี้ด้วย ด้วยเหตุนี้
ลักษณะอสังการที่ปรากฏในจารึกบนเสาหินอัลละฮะบาดจึงมีพลังวรรณศิลป์ที่โดดเด่น ตัวอย่าง
ข้อความที่แสดงอสังการอย่างหลากหลาย ดังนี้

sarvapr̥thivī vijaya janitodaya vyāpta nikhilā nitalaṃ
kīrttimitstridaśapati bhavana gamanāvāpta lalīta sukha
vicaraṇāmācakṣāṇa iva bhuvo bāhuraya muccharita stambha¹⁶

คำแปล : เสาที่ยกขึ้นตั้งแล้วนี้ เหมือนกับแขนแห่งแผ่นดินทั้งหมด ประกาศถึง
พระเกียรติยศที่เพิ่มขึ้น เพราะชัยชนะของพระองค์ที่ทรงมีต่อแผ่นดินทั้งหมด และที่ซิมแทรกไปใน
แผ่นดินทั้งปวง ซึ่ง (พระเกียรติยศ) เดินทางอย่างดงามและง่ายดายไปสู่พิภพของพระอินทร์จากที่นี่

เนื้อความจารึกบนเสาหินอัลละฮะบาดสรรเสริญพระเจ้าสมุทรรคุปตะดังกล่าว
กวีเลือกใช้อสังการทั้งการเล่นเสียงซ้ำกัน ดังที่เรียกว่า อนุปราส (anuprāsa) จะเห็นได้จากเสียงที่ซ้ำ
กัน คือ vī –vijaya / nikhilā nitalaṃ และความลึกซึ้งของความหมายอันเกิดจากอสังการที่กวี

¹⁵Dines Chandra Sircar, *Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization*, vol. 1, 263.

¹⁶*Ibid.*, 267.

เลือกใช้ คือ อุปมา (upamā) กล่าวถึงเสาทินที่สร้างขึ้นเหมือนกับแขนแห่งแผ่นดิน ซึ่งในความคิดของ กวีเสาทินมีชีวิตเพราะมีแขนเหมือนมนุษย์ และเสาทินแห่งนี้เป็นเครื่องหมายประกาศพระเกียรติยศของพระเจ้าสมุทรคุปตะทั้งในโลกมนุษย์และโลกเทวดา กล่าวคือ กวีเลือกใช้ อุตเปรกษา (utprekṣā) ที่ดงามมากเพื่อแสดงจินตนาการอันดงามและลึกซึ้งโดยเน้นคำว่า kīrtti ที่เดินทางแทรกซึมไปในแผ่นดินทั้งหมด แม้กระทั่งในพิภพเจ้าแห่งเทวดา กวีเลือกใช้คำว่า tridasapati หมายถึง พระอินทร์ คือ สวรรค์อันเป็นที่อยู่ของพระอินทร์ซึ่งพระเกียรติยศของพระราชารู้อย่างใหญ่เดินทางไปถึง ซึ่งคุณลักษณะของเกียรติยศนี้ในทางขนบวรรณคดี คือ แสงสีขาวสว่างรุ่งเรือง นัยนี้แสงแห่งพระเกียรติยศจึงแผ่กระจายไปทั่วทุกพื้นที่ หากพิจารณาถึงการในการสร้างภาษาจินตภาพให้เกิดขึ้นในความคิดของผู้อ่าน จะเห็นได้ว่าเสาทินแห่งพระเกียรติยศที่กวีเปรียบว่ามีแขนทั้งสองข้างนี้ กวีเลือกใช้อลังการเคลชะ (śleṣa) เพื่อแสดงความหมายในสองนัย กล่าวคือ คำว่า ucchrita หากใช้กับเสาทิน ความหมายธรรมดา มีความหมายว่าเป็นเสาทินที่คนสร้างขึ้นมาให้ตั้งมั่นในแผ่นดิน แต่หากใช้ในความหมายว่าแขน มีความหมายว่า แขนที่ยกขึ้นมา ข้อความดั่งที่ยกมาเป็นตัวอย่าง แสดงให้เห็นความงามจากรูปแบบอลังการหลายประเภทได้อย่างชัดเจน

อลังการในจารึกภาษาสันสกฤตเป็นกลวิธีสำคัญในการแต่งจารึกภาษาสันสกฤตที่กวีอินเดียสร้างสรรค์คุณค่าทางวรรณศิลป์ บรรทัดฐานในเรื่องความงามอันเกิดจากการที่กวีเห็นคุณค่าของอลังการนี้ ยังปรากฏขนบวรรณศิลป์สืบทอดมาในจารึกภาษาสันสกฤตหลายหลักที่พบภายนอกประเทศอินเดียอีกด้วย

จารึกภาษาสันสกฤตที่พบภายนอกประเทศอินเดีย โดยเฉพาะบริเวณดินแดนแถบเอเชียอาคเนย์ หรือเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (South East Asia) เป็นหลักฐานของการรับกระแสอิทธิพลจากวัฒนธรรมอินเดีย ศาสตราจารย์จอง ฟิลลิโอซาต์ (Jean Filliozat) ได้ให้ความเห็นว่าจารึกในขั้นต้นล้วนบันทึกด้วยภาษาสันสกฤตทั้งสิ้น ส่วนจารึกที่บันทึกด้วยภาษาพื้นเมืองมักปรากฏช่วงสมัยหลัง¹⁷

จารึกภาษาสันสกฤตที่เก่าแก่ที่สุดในเอเชียอาคเนย์ ได้แก่ จารึกโวคาญ (Vo-Canh Inscription) พบอยู่ที่หมู่บ้านโวคาญ เขตเมืองญัตรัง ตอนใต้ของประเทศเวียดนาม¹⁸ ส่วนดินแดนประเทศไทยนับตั้งแต่อดีต มีจารึกภาษาสันสกฤตอยู่ส่วนหนึ่ง เท่าที่ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทยรวบรวมไว้มีจำนวนทั้งสิ้น 143 หลัก¹⁹ ตัวอย่าง จารึกเขาน้อย จารึกเขาร้าง จารึกศรีจนาตชะ กลุ่ม

¹⁷ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, “ศิลาจารึกจากโวคาญ,” *โบราณคดี* 3, 3 (มกราคม-มีนาคม 2514): 39.

¹⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, “ศิลาจารึกจากโวคาญ,”: 36-42.

¹⁹ ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย, เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2557, เข้าถึงได้จาก [http:// www.sac.or.th/databases/inscriptions/search_result.php?TypeIS=2&LangID=3&submitค้นหา&show=1](http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/search_result.php?TypeIS=2&LangID=3&submitค้นหา&show=1)

จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง กลุ่มจารึกปราสาทตาเมือน เป็นต้น จารึกภาษาสันสกฤตเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าดินแดนประเทศไทยแต่โบราณได้รับอิทธิพลภาษาสันสกฤตจากชาวอินเดีย และจารึกภาษาสันสกฤตส่วนใหญ่มีลักษณะลีลาทางกาวยะตามหลักเกณฑ์ที่สืบเนื่องมาจากวรรณคดีสันสกฤตอย่างเด่นชัด เพราะมีรูปแบบขนบทางวรรณศิลป์และกลวิธีการแต่งเช่นเดียวกับกวีนิพนธ์สันสกฤตทั้งการเริ่มต้นด้วยบทสวดตีประณามพจน์ การเลือกใช้ฉันท์แบบกวีนิพนธ์หลากหลายชนิด มีบทพรรณนาและการใช้อุปมาอุปไมยเช่นเดียวกับกวีนิพนธ์ชั้นเยี่ยม²⁰ จารึกภาษาสันสกฤตที่พบบริเวณดินแดนแถบเอเชียอาคเนย์ เมื่อสำรวจดูจารึกที่พบในประเทศกัมพูชาจะเห็นว่ามียานานมากกว่าที่ใด ดังจะพบจารึกที่สลักไว้บนแผ่นหินและบนผนังซุ้มประตูทางเข้าของศาสนสถานจำนวนหลายแห่ง

จารึกที่พบในประเทศกัมพูชานับตั้งแต่อดีต ส่วนใหญ่เป็นจารึกภาษาสันสกฤตที่มีจำนวนมากกว่าพันหลัก²¹ บ่งบอกได้ว่าภาษาสันสกฤตที่ประเทศกัมพูชามีความเจริญและใช้บันทึกข้อความมาโดยตลอด²² รวมทั้งนิยมลักษณะอสังการตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่กวีอินเดียใช้แต่งจารึกภาษาสันสกฤตให้ไพเราะลึกซึ้ง แสดงให้เห็นความนิยมแต่งการจารึกภาษาสันสกฤตอย่างแพร่หลาย การแต่งจารึกด้วยภาษาสันสกฤตในประเทศกัมพูชาจึงมีความสืบเนื่องตลอดระยะเวลาที่ยาวนาน ในหลายยุคสมัย ดังนั้น แต่ละยุคสมัยจะพบจารึกภาษาสันสกฤตเป็นบทสรรเสริญพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์ที่ไพเราะงดงาม นัยนี้ อสังการที่ปรากฏในจารึกสันสกฤตที่ประเทศอินเดียกับจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศกัมพูชาจึงมีอสังการงดงามลึกซึ้ง ปรากฏขนบวรรณศิลป์ในมิติคล้ายคลึงกัน

ความเฟื่องฟูของภาษาสันสกฤตในราชสำนักกัมพูชาสืบเนื่องมาจากชาวอินเดียเดินทางเข้าสู่ประเทศกัมพูชา และมีบทบาทเป็นที่ปรึกษาใกล้ชิดชนชั้นผู้ปกครอง²³ เป็นที่น่าสังเกตว่าการรับอิทธิพลในเรื่องภาษาจากแดนภารตะ เพราะผู้นำพื้นเมืองในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้พึงพอใจที่จะ

²⁰ สยาม ภัทรานูประวัตติ, “ลักษณะกาวยะในจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย,” ใน **ภาษา-จารึก 9** (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.เนื่องในวาระครบ 7 รอบของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร), 277-291.

²¹ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, “บทสวดในจารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา,” ใน **ภาษา-จารึก 6** (กรุงเทพฯ:ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542. พิมพ์เนื่องในวาระครบ 5 รอบและเกษียณอายุราชการของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุไรศรี วรสระริน), 281-301.

²² ศานติ ภัคดีคำ, “สันสกฤตศึกษาในประเทศกัมพูชาในคริสต์ศตวรรษที่ 20,” ใน **มนุษยศาสตร์ปริทรรศน์ 23**, 2 (2554): 21-32.

²³ สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, **สารานุกรมประวัติศาสตร์ประเทศเพื่อนบ้านในอาเซียน** (กรุงเทพฯ: สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2558), 24.

รับระบบวัฒนธรรมของชาวชมพูทวีปเพื่อยกระดับสถานะของตนเอง²⁴ นัยนี้ จะเห็นได้จากจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชาที่สืบทอดความงามด้วยลีลาการประพันธ์ รวมทั้งความเปรียบที่ลึกซึ้งจากตำราอสังการศาสตร์ของอินเดีย ด้วยเหตุนี้จารึกภาษาสันสกฤตบางหลักในประเทศกัมพูชาจึงมีความงามไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าจารึกภาษาสันสกฤตในประเทศอินเดีย²⁵ ทั้งจารึกที่พบยังเป็นหลักฐานแสดงความรอบรู้ของผู้แต่งที่ต่างรู้จักวรรณคดีอินเดีย²⁶ เพราะปรากฏลีลาการประพันธ์ในจารึกคล้ายกันกับลีลาการประพันธ์ในวรรณคดีอินเดีย รายชื่อตัวละครจากมหากาพย์มหาภารตะและรามายณะก็ปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤตที่ประเทศกัมพูชาเป็นจำนวนมาก ดังเช่น จารึกเวียล กันเทล (Veal Kantal Inscription) เป็นจารึกรัชสมัยพระเจ้าจอร์จที่ 1 กล่าวถึงการอุทิศคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ คือ คัมภีร์รามายณะ คัมภีร์มหาภารตะ และคัมภีร์ปุราณะแก่เทวาลัยแห่งหนึ่ง ซึ่งเทวาลัยดังกล่าวมีผู้คนสวดคัมภีร์ทุกวันไม่ได้ขาด²⁷

จารึกบางหลักมีลีลาวรรณศิลป์อย่างโดดเด่น เช่น จารึกพระเจ้าจอร์จที่ 2 หรือจารึกหันไชย (Han Chei Inscription) เป็นจารึกภาษาสันสกฤตที่มีความยาวที่สุดในสมัยก่อนเมืองพระนคร มีลีลาการแต่งคล้ายกันกับกวีนิพนธ์ของกาลิลาส คือ เรื่อง รฆวงศ์และกุมารสมภพ หรือเนื้อความในจารึกแปรรูป (Pre Rup Stele Inscription) และจารึกแม่บุญตะวันออก (East Mebon inscription) จารึกในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 มีเนื้อหาขนาดยาว กวีสรรเสริญกษัตริย์โดยใช้ความเปรียบอันสูงส่งอย่างหลากหลาย ใช้ลีลาการแต่งกาพย์แบบกวีนิพนธ์ (kāvya style)²⁸ ส่วนจารึกรัชสมัยของพระเจ้าโยศวรมันนิยมใช้ภาษาสันสกฤตที่ถูกต้องตามกฎเกณฑ์การแต่งไวยากรณ์ เช่นเดียวกับตำราอักษราจารย์ของปาณินิ อีกทั้งยังมีหลักฐานว่าพระเจ้าโยศวรมันทรงพระราชนิพนธ์

²⁴วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, **พจนานุกรมคำเก่าในภาษาไทย ฉบับพระยาเสถียร** (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2555), 19.

²⁵จรัสพันธ์ ประพันธ์วิทยา, “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน **ภาษา-จารึก 7** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544. พิมพ์เนื่องในวาระเกษียณอายุราชการของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จรัสพันธ์ ประพันธ์วิทยา), 33-43.

²⁶Bhaktin Kaunteya, **Sanskrit Inscription of Ancient Cambodia**, accessed November 28, 2015, available from <http://www.iskconcambodia.com/2013/01/18/sanskrit-inscription-of-ancient-cambodia/>

²⁷R.C. Majumda, **Inscriptions of Kambuja** The Asiatic Society Monograph Series Vol.VIII (Calcutta: The Asiatic Society, 1953), 18-19.

²⁸Mahesh Kumar Sharan, **Select Cambodian Inscriptions (The Mebon And Pre Rup Inscriptions of Rajendravarmān II)** (New Delhi: S.N. Publications, 1980), 7.

ตำราขยายคำอธิบายมหาภาษาชะของปตัญชลีซึ่งเป็นคัมภีร์ที่แต่งอธิบายสูตรของปาณินิด้วย²⁹ จารึกสมัยดังกล่าวจึงแสดงให้เห็นความรอบรู้ของกวีผู้แต่งจารึกว่ามีความเชี่ยวชาญภาษาสันสกฤตอย่างยิ่ง กล่าวได้ว่า จารึกภาษาสันสกฤตหลักสำคัญที่พบในประเทศกัมพูชา แสดงความรู้เรื่องด้านภาษาสันสกฤต และกลวิธีการแต่งจารึกที่โดดเด่นตามทฤษฎีอสังการศาสตร์ในลักษณะงานกาวยะที่ตรงตามยิ่ง และกลุ่มข้อมูลจารึกเป็นภาพสะท้อนทางประวัติศาสตร์แห่งยุคสมัยนั้น ให้รายละเอียดเกี่ยวกับกษัตริย์แห่งอาณาจักรกัมพูชาในอดีตมากกว่าแหล่งข้อมูลใดๆ เพราะจารึกส่วนใหญ่เป็นบทสดุดีเฉลิมพระเกียรติกษัตริย์ประเทศกัมพูชาที่แต่งด้วยรูปแบบฉันทลักษณ์ต่าง ๆ อย่างหลากหลาย³⁰

ในบรรดาจารึกภาษาสันสกฤตที่สดุดีพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์กัมพูชา จารึกรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีคุณค่าต่อการศึกษาอย่างมาก จารึกรัชสมัยนี้ให้รายละเอียดพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มากกว่าหลักฐานทางประวัติศาสตร์อื่นๆ เพราะแต่แรกพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่เป็นที่รู้จักในหมู่นักศึกษามากนัก ดังที่ศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส (Gorge Coedès) กล่าวว่า “กษัตริย์พระองค์นี้ได้ถูกละเลยโดยสิ้นเชิงจากพงศาวดารหรือจากการบินที่กของท้องถิ่น รวมทั้งถูกชาวกัมพูชาลืมไปโดยสิ้นเชิง”³¹

จนกระทั่งนักวิชาการทั้งหลายได้แสดงข้อมูลพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึง “ได้ค่อยๆ เสริมสร้างความรู้สึภาคภูมิใจของชาวกัมพูชา ในฐานะที่ได้เป็นผู้สืบเชื้อสายมาจากเขมรโบราณ”³² ยอร์ช เซเดส์ ได้ยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดของอาณาจักรกัมพูชา³³ ส่วนศาสตราจารย์โคลด ชาค (Claude Jaques) ให้ความเห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นพระราชายิ่งใหญ่ที่สุดในสมัยเมืองพระนครและในประวัติศาสตร์ของขอม³⁴

พระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีลักษณะเช่นเดียวกับการประกอบสร้างตำนานของวีรบุรุษ โดยเฉพาะวีรกรรมการบุกแผ่แผ่นดินด้วยการปราบจามเพื่อนำความสงบสุขมาสู่

²⁹ Mahesh Kumar Sharan, *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia* (New Delhi: Abhinav Publications, 1974), 47-50.

³⁰ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, “บทสดุดีในจารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา,” 281.

³¹ ปราณี วงษ์เทศ, ผู้แปล, *นครวัด* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529), 129.

³² เรื่องเดียวกัน.

³³ David Chandler, *A History of Cambodia*, reprint (Chiang Mai: Silkworm Books, 1993), 55.

³⁴ หม่อมเจ้า สุภัทรรติศ ดิศกุล, “600 ปี แห่งประวัติเมืองพระนครของขอม,” ใน *ศิลปวัฒนธรรม* 10, 6 (เมษายน 2532): 122.

ราชอาณาจักรกัมพูชา³⁵ อารยธรรมความเจริญรุ่งเรืองทางศาสนาตามคติรัตนตรัยมหายาน³⁶ ปรากฏทั่วบริเวณภาคตะวันออกเฉียงของแหลมอินโดจีนอย่างกว้างขวาง ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์ได้รับการกล่าวถึงในฐานะกษัตริย์ “ผู้ทำประโยชน์ต่ออาณาจักรขอมเป็นอันมาก โดยเฉพาะสิ่งก่อสร้างต่างๆซึ่งกลายเป็นโบราณวัตถุอันสำคัญของอาณาจักรขอมมาจนทุกวันนี้”³⁷

บรรดาจารึกหลายหลักกล่าวยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงเป็นบุรุษผู้มีความกล้าหาญในการทำสงครามและทรงเป็นนักปราชญ์³⁸ ศาสนสถานขนาดใหญ่ได้ก่อสร้างขึ้นในรัชสมัยนี้รอบราชธานี ดังจะเห็นได้จากศาสนสถานที่ยกก่อสร้างแห่งแรก คือ ปราสาทบันทายกุกี ต่อมา มีการสร้างศาสนสถานปราสาทตาพรหม สร้างขึ้นใน พ.ศ.1729 และกลุ่มปราสาทพระขรรค์ สร้างขึ้นในช่วง พ.ศ. 1734 และยังมีศาสนสถานที่มีความสำคัญรองลงมา เช่น ปราสาทตาเนย โกรลโค บันทายไพร และปราสาทตาสม เป็นต้น ราชธานีคือเมืองพระนครหลวงมีการก่อสร้างขึ้นใหม่และล้อมรอบด้วยกำแพงที่แน่นหนา ศาสนสถานกลาง ราชธานีที่สร้างขึ้นในปลายรัชกาลก็คือปราสาทบายัน³⁹

จารึกหลักสำคัญในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นับตั้งแต่ที่หลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot) นักวิชาการชาวฝรั่งเศส ตีพิมพ์จารึกภาษาสันสกฤตที่เมืองทรายฟอง ซึ่งนาย ยอร์ช มาสเปโร (Georges Maspero) เป็นผู้ค้นพบจารึกทรายฟอง (Say-Fong Inscription) บริเวณหมู่บ้านทรายฟอง แขวงนครเวียงจันทน์ สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว เมื่อจารึกทรายฟองตีพิมพ์เผยแพร่ หลังจากนั้นพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็เริ่มเป็นที่รู้จักกันอย่าง

³⁵อุไรศรี วรตะริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน **ประชุมอรรถบทเขมร รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรตะริน** (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรตะริน 8 ตุลาคม 2545), 89.

³⁶คติรัตนตรัยมหายาน หรือความเชื่อตามคติพระพุทธศาสนา มหายาน ซึ่งประกอบด้วย การบูชาพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และพระนางปรัชญาปารมิตา มีบทบาทสำคัญในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพราะปรากฏงานศิลปกรรมและสถาปัตยกรรมที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะเขมรแบบบายันสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ช่วงครึ่งแรกของพุทธศตวรรษที่ 18 ในดินแดนที่ได้รับวัฒนธรรมเขมรอย่างกว้างขวาง ดังเช่น งานสถาปัตยกรรมและประติมากรรมที่พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางของประเทศไทย. ดูใน วรรณวิภา สุเนตตะตา, “คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 1.

³⁷ชะเอม แก้วคล้าย, **จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527), 8.

³⁸หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, **ประวัติเมืองพระนครของขอม**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), 99.

³⁹เรื่องเดียวกัน, 102-103.

กว้างขวาง⁴⁰ จารึกที่ตีพิมพ์ตามลำดับ คือ จารึกปราสาทพระขรรค์ จารึกปราสาทตาพรหม จารึกหลักใหญ่ที่ปราสาทพิมานอากาศ จารึกปราสาทจรุง และจารึกบันทายฉมาร์ ได้ตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารของสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ⁴¹

ปัจจุบันการตีพิมพ์จารึกประจำรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีมากขึ้นหลายหลัก ดังเช่น จารึกปราสาทตาเมือนโต้ง นิตยสารศิลปากรได้ตีพิมพ์เผยแพร่⁴² ซึ่งหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากรได้นำมารวมในหนังสือจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁴³ ต่อมาได้ตีพิมพ์อีกครั้งในรายงานวิจัย “การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน” ของภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร⁴⁴ หนังสือจารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังได้ตีพิมพ์จารึกปราสาท จารึกด้านประจำ และจารึกพิมาย⁴⁵

จารึกหลายหลักในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นอกจากมีการศึกษาอย่างแพร่หลาย มีการปริวรรตเป็นอักษรไทยและมีการแปลเป็นภาษาไทยดังที่กล่าวมาแล้ว จารึกจำนวนหนึ่งได้รับการยกย่องว่ามีความงามตามแนวทางการสร้างสรรค์อสังการ เช่น จารึกปราสาทพิมานอากาศในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้แต่ง คือ พระนางอินทรเทวี จารึกใช้ภาษาสันสกฤตตามแบบแผนทางไวยากรณ์และมีลักษณะอสังการที่ได้รับการยกย่องว่า “หาที่ตีมิได้”⁴⁶ หรือเนื้อความจากจารึกปราสาทพระขรรค์ที่ได้รับการวิเคราะห์วิจารณ์โดยใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาพิจารณาเพื่อยืนยันคุณค่าทางวรรณคดีว่ากวีแสดงพลังจินตนาการถ่ายทอดความประณีตลึกซึ้งได้อย่างยอดเยี่ยม⁴⁷

จารึกปราสาทตาพรหมหรือจารึกตาพรหม (K.273) เป็นจารึกหลักหนึ่งในบรรดาจารึกในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่มีข้อความสมบูรณ์ ข้อความที่จารึกในแต่ละบรรทัดมีความใกล้เคียงกับจารึกปราสาทพระขรรค์ ดังจะเห็นได้ว่าเนื้อหาส่วนต้นของจารึกปราสาทตาพรหมและจารึกปราสาทพระขรรค์ปรากฏข้อความตรงกัน จารึกตาพรหมพบที่ปราสาทตาพรหม ข้อความสลักบนแท่ง

⁴⁰ ดูรายละเอียดได้ใน ปราณี วงษ์เทศ, ผู้แปล, เมืองพระนคร นครวัด นครธม, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ:มติชน, 2542), 181-217.

⁴¹ R.C. Majumda, *Inscriptions of Kambuja*, xxvii.

⁴² ชะเอม แก้วคล้าย, “จารึกปราสาทตาเมือนธม,” นิตยสารศิลปากร 43, 2 (มีนาคม-เมษายน 2542): 70-92.

⁴³ ชะเอม แก้วคล้าย, *จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7*, 33-41.

⁴⁴ อัญญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, *การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 101-125.

⁴⁵ ชะเอม แก้วคล้าย, *จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7*, 33-41.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 9.

⁴⁷ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อุตฺเปรกษา,” ใน *ภาษา-จารึก 7*, 12.

หินหนา ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยม จารึกหลักนี้แต่งด้วยรูปแบบคำประพันธ์ร้อยกรอง ประกอบด้วยฉันท์ 6 ชนิด คือ วสันตติลก อุปชาติ อินทรวัชรา ศารทูลวิกรีฑิต อารยา และอนุษฏก มีโคลกทั้งหมด 145 บท กวีใช้ภาษาสันสกฤตดำเนินเนื้อเรื่อง บันทึกเนื้อความด้วยตัวอักษรเขมรโบราณ เนื้อความที่บันทึกด้านที่ 1 ถึงด้านที่ 3 มี 72 บรรทัด ส่วนด้านที่ 4 มี 74 บรรทัด จารึกมีทั้งหมด 290 บรรทัด⁴⁸

จารึกปราสาทตาพรหมปรากฏมหาศักราช 1108 (ค.ศ.1186) จารึกหลักนี้สร้างขึ้นมาเพื่ออุทิศเป็นศาสนสถานแด่พระราชามารดาและพระมหाराชาครู⁴⁹ เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมสะท้อนให้เห็นคติความเชื่อทางศาสนาพุทธลัทธิมหายานในตอนต้น มีข้อความที่บันทึกว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก่อนที่จะขึ้นครองราชย์ทรงรับขณะพวกจาม กล่าวถึงพระราชกรณียกิจในการศาสนาโดยทรงให้ช่างปั้นรูปพระมารดาและครูของพระองค์ เนื้อความแสดงรายการอาหารที่ใช้ในการบูชา บวงสรวงศาสนสถาน และยังระบุถึงข้าวปลาอาหารและสิ่งอื่นๆ ที่เก็บจากชาวไร่ ชาวนา และพ่อค้า นอกจากจารึกปราสาทตาพรหมจะให้ข้อมูลในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างน่าสนใจแล้ว จารึกหลักนี้ยังมีความงามตามรูปแบบบอัสการที่สืบทอดมาจากตำราอัสการศาสตร์อย่างโดดเด่นด้วยตัวอย่างโคลกตอนต้นปรากฏลักษณะอัสการ ดังนี้

sambhāravistaravibhāvitadharmmakāya-
sambhoganirmitivapur bhagavān vibhaktah /
yo gocaro jinajinātmajadehabhājām
vuddhāya bhūtaśaraṇāya namo stu tasmai //⁵⁰

คำแปล : ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นที่พึ่งพิงของสัตว์โลก พระองค์นั้น ผู้มีพระภาค ผู้แบ่งพระกายของพระองค์เองออกเป็น 3 กาย คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมานกาย ที่เกิดจากบุญยัสสัมภาระมากมาย ผู้เป็นจุดหมายปลายทางของผู้ที่ถือเอาพระกายของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้ประสพชัยชนะ

โคลกข้างต้น เป็นบทเปิดเรื่องกล่าวประณามพจน์นอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าตามคติของนิกายมหายาน กวีเลือกใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ประเภทวสันตติลกฉันท์ เพื่อให้เหมาะสมกับการสรรเสริญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สูงส่ง และเป็นพิธีการ กวีเลือกใช้กลุ่มคำสมาสเป็นจำนวนมาก ประธานของ

⁴⁸Georges Coedès, “La stèle de Ta-phroh”, BEFEO VI, 1906,44.

⁴⁹อุไรศรี วรตะริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน ประชุมอรรถบทเขมร รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรตะริน, 92.

⁵⁰Georges Coedès, “La stèle de Ta-phroh,” 49.

โคลกนี้คือ คำว่า *vapur* ซึ่งมีความหมายว่าร่างกาย คำศัพท์นอกจากนั้นเป็นกลุ่มคำสมาสที่ขยายคำว่า *vapur* โดยกล่าวว่าร่างกายนั้นแบ่งออกเป็น 3 ส่วน กวีเลือกใช้คำกริยาหลักของประโยค คือคำว่า *vibhaktah* มีความหมายว่าถูกแบ่งแยก ข้อความที่ขยายคำกริยาหลักของประโยคสื่อความหมายว่า พระวรกายของพระพุทธเจ้านั้นจำแนกออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ พระวรกายที่เป็นธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย การใช้คำกริยาหลักในโคลกที่มีเพียงคำเดียว และประกอบด้วยส่วนขยายต่อกัน ตรงกับอสังการดังที่เรียกว่าที่ปกะหรือที่ปกัม ซึ่งวาทกฤษโธธิบายไว้ในวาทกฤษโธธิการหรือตำราอสังการศาสตร์ว่าเป็นอสังการที่เกิดจากความหมายของประโยคมีความสัมพันธ์กับคำคำเดียวหรือสัมพันธ์กับกริยาหลักตัวเดียว⁵¹

นอกจากนี้กวียังเล่นคำระหว่างคำว่า *jina* ซึ่งหมายถึง ผู้ชนะ และคำว่า *jinātma* ซึ่งหมายถึง พระโพธิสัตว์ ตรงกับศัพท์หลังการที่เรียกว่า ยมก คือ การเล่นคำโดยใช้คำที่มีเสียงเหมือนกันหรือบางพยางค์ แต่มีความหมายต่างกัน คำประพันธ์วรรคเดียวหรือบทเดียวกัน⁵² ซึ่งคำว่า *jina* ที่แปลว่าผู้ชนะอันเป็นพระคุณลักษณะของพระโพธิสัตว์นั้น กวีได้ขยายความผู้ชนะต่อเนื่องมายังโคลกที่ 2 คือ โคลกที่แสดงความนอบน้อมแด่พระธรรม ดังเนื้อความที่ว่า

vande niruttaram anuttaravodhimārggam
bhūtārthadarśananirāvaraṇaikadrṣṭim /
dharmman trilokaviditāmaravandyavandyam
antarvasatṣaḍariṣaṇḍavikhaṇḍakhaḍgam //⁵³

คำแปล : ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระธรรม ที่ไม่มีสิ่งใดจะสูงไปกว่า ซึ่งเป็นทางไปสู่โพธิญาณอันยอดเยี่ยมที่เป็นดวงตาดวงเดียวอันปราศจากเครื่องกีดขวางที่เห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริงเป็นที่รู้จักกันในสามโลก และเป็นสิ่งที่ควรเคารพโดยบุคคลที่ควรเคารพ คือ เทวดาทั้งหลาย ที่เป็นพระขรรค์ซึ่งทำลายหมู่ศัตรูทั้งหก ที่อยู่ภายใน

โคลกที่ยกมาดังกล่าว เนื้อความแสดงความนอบน้อมแด่พระธรรม กวีเลือกใช้วิธีสันตติลักษณ์เช่นเดียวกับโคลกแรกที่นอบน้อมแด่พระพุทธ เพราะเป็นรูปแบบของฉันทน์ที่เหมาะสมกับการสรรเสริญพระธรรมว่าเป็นสิ่งล้ำค่า เนื้อความในโคลกแรกทีกล่าวถึงจุดหมายปลายทางของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ประสพชัยชนะได้รับการขยายเนื้อความในโคลกนี้โดยกวีใช้อรรถาสังการที่โดดเด่น

⁵¹ป.ส.ศาสตรี, ผู้แปล, อสังการศาสตร์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), 30.

⁵²กุสุมา รักษมณี, วิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขและเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 27.

⁵³Georges Coedès, “La stèle de Ta-phroh,” 49.

ได้แก่ อุตเปรกษา คือ อรรถาถาที่แสดงพลังจินตนาการของกวีว่าพระธรรมอันไม่มีสิ่งใดจะเทียบได้นั้น เป็นดังพระขรรค์ที่ทำลายหมู่ศัตรูทั้งหก ได้แก่ ความอยาก ความโกรธ ความโลภ ความหลง ความมัวเมา และความริษยา เพื่อแสดงให้เห็นว่าการทำลายกิเลสดังกล่าวนี้เป็นชัยชนะของพระโพธิสัตว์อย่างแท้จริง เนื้อความยังแสดงอภินิหารในรูปอรรถาถาที่สื่อความหมายเกินจริง เพื่อสื่อเนื้อความอันหนักแน่น ดังที่เรียกว่าอติยอกติ คือ การกล่าวว่าพระธรรมอันควรค่าแก่การนอบน้อมนี้มีความเป็นเลิศสูงสุด ไม่มีสิ่งใดจะเทียบได้หรือยิ่งใหญ่กว่า เพราะพระธรรมอันสูงสุดคือหนทางไปสู่โพธิญาณอันประเสริฐ และทางแห่งพระโพธิญาณยังเปรียบเป็นดวงตา คือ การใช้อภินิหารที่สื่อถึงความเปรียบสิ่งหนึ่งเป็นสิ่งที่หนึ่ง ดังที่เรียกว่ารูปกะ เพื่อแสดงความเปรียบอันลึกซึ้งยิ่งขึ้นไปอีก โดยดวงตานี้จะยังประโยชน์ให้กับสสารธรรมตามความเป็นจริงสูงสุด นอกจากอรรถาถาที่ลึกซึ้งแล้ว กวียังจัดวางเสียงของคำโดยเล่นคำที่มีเสียงเหมือนกัน คือ ใช้ศัพท์าถาประเภทยมก ในคำว่า vandyā หมายถึง การนอบไหว้ คำว่า vandyam หมายถึง การแสดงความเคารพ และคำว่า vikhaṇḍa หมายถึง ทำลาย คำว่า khadgam หมายถึง พระขรรค์ กล่าวได้ว่ากวีเลือกเฟ้นอภินิหารที่เกี่ยวข้อง เชื่อมประสานสอดคล้องกันหลายชั้น แสดงความหมายให้ผู้อ่านประจักษ์ในความลึกซึ้งของอภินิหารที่กวีบรรจงสร้างสรรค์ขึ้นอย่างดีเยี่ยม

ตัวอย่างที่ยกมาสองโคลกเป็นบทเปิดเรื่องในจารึกปราสาทตาพรหมดังกล่าวซึ่งย่อมยืนยันได้ว่ากวีแสดงความสามารถในการใช้อภินิหารอย่างหลากหลายในการตกแต่งเนื้อความจารึกอย่างชัดเจน นอกจากนี้จารึกปราสาทตาพรหมยังมีคุณค่าเป็นภาพสะท้อนบริบทยุคสมัยเช่นกัน ดังตัวอย่าง บทสรรเสริญพระพุทธศาสนาตามความเชื่อของนิกายมหายาน แสดงหลักฐานว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนานิกายมหายานอย่างลึกซึ้ง ปราสาทตาพรหมเป็นสัญลักษณ์พระพุทธศาสนาที่มีความสำคัญ⁵⁴ เพราะเป็นศาสนสถานประกอบพิธีกรรมทางพระพุทธศาสนา นัยในการสรรเสริญพระธรรมโดยกล่าวถึงพระขรรค์ว่าฟาดฟันศัตรูทั้ง 6 จึงแสดงภาพสะท้อนภาพลักษณ์หรือพระคุณลักษณะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็น 2 ลักษณะด้วยกัน กล่าวคือ พระองค์ทรงเป็นนักรบผู้พิชิต ดังจะเห็นได้จากเนื้อความในจารึกที่กล่าวถึงพระองค์ว่าใช้พระขรรค์พิฆาตหมู่ศัตรูราวกับทะเลเลือด หมายความว่าข้าศึกที่ถูกพระองค์สังหารนี้มีจำนวนมาก เพราะเลือดของศัตรูที่หลังตกต้องพื้นดิน สอดคล้องกับหลักทางประวัติศาสตร์ในสมัยของพระองค์ที่มีศึกสงครามกับพวกจามและพวกกบฏในช่วงต้นรัชกาลอย่างต่อเนื่อง กับลักษณะที่ 2 คือ พระองค์ทรงรู้จักข่มใจ ยึดถือหลักความอดกลั้นตามคติพุทธศาสนาเพื่อทำลายกิเลสที่อยู่ภายในใจ เนื่องจากข้าศึกทั้ง 6 นั้นสื่อเป็นความหมายแฝงที่หมายถึงกิเลสภายในใจของมนุษย์ การที่พระองค์ทรงมีชัยชนะเหนือข้าศึก

⁵⁴Ian Harris, *Cambodian Buddhism: History and Practice* (Chiang Mai: Silkworm Books, 2006), 19.

ที่อยู่ภายในได้นั้นแสดงถึงคุณลักษณะที่น่ายกย่องเช่นเดียวกับพระโพธิสัตว์ ผู้บำเพ็ญบารมีเพื่อเข้าถึงพระสัจธรรมด้วยความเพียรอย่างยิ่งยวด นัยดังกล่าวนี้จึงแสดงว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นอกจากจะทรงเป็นนักรบแล้วยังทรงยึดถืออุดมคติแห่งพระโพธิสัตว์สร้างสมบุญบารมีอย่างแรงกล้า

จารึกปราสาทตาพรหมมีเนื้อหาไม่ยาวมาก คือ มี 145 บท เป็นจารึกที่คู่กันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ เพราะพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างปราสาทตาพรหมเพื่ออุทิศถวายแก่พระราชมารดา คือ พระนางชัยราชจุตามณี ส่วนปราสาทพระขรรค์พระองค์ทรงสร้างอุทิศถวายแก่พระราชบิดา คือ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2

จารึกปราสาทพระขรรค์มีการปริวรรตเป็นอักษรไทยและแปลเป็นภาษาไทย ดังปรากฏในหนังสือประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 ของสำนักนายกรัฐมนตรี และคำแปลบางส่วนปรากฏอยู่ในบทความ “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ของหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล และ ผศ.ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลจารึกปราสาทพระขรรค์ ในบทความ “จารึกปราสาทพระขรรค์” จนจบบริบูรณ์ แต่จารึกปราสาทตาพรหมยังไม่มีผู้ใดทำการปริวรรตและแปลเรียบเรียงเนื้อความเป็นภาษาไทยตั้งแต่ต้นจนจบและจัดพิมพ์เผยแพร่ ผู้วิจัยมีความเห็นว่าการที่จารึกปราสาทตาพรหมไม่มีผู้ใดแปลเป็นภาษาไทย เพราะมีการปริวรรตและแปลจารึกปราสาทพระขรรค์เป็นภาษาไทยให้ศึกษากันอย่างกว้างขวางแล้ว

เนื่องจากเนื้อความส่วนหนึ่งในจารึกปราสาทพระขรรค์ตรงกันกับจารึกปราสาทตาพรหม ดังจะเห็นได้ว่าจารึกในช่วงต้นของด้านที่หนึ่ง คือ 18 บรรทัดแรกข้อความที่บันทึกในจารึกปราสาทพระขรรค์และจารึกปราสาทตาพรหมเนื้อความตรงกัน บทที่ 1-3 มีเนื้อหาว่าด้วยคำประณามพจน์กล่าวสรรเสริญพระรัตนตรัย บทที่ 4 มีเนื้อหาสรรเสริญพระโพธิสัตว์โลกेश্বর บทที่ 5 เป็นถ้อยคำสรรเสริญพระนางปรัชญาปารมิตา ซึ่งเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า บทที่ 6-18 มีเนื้อหาว่าด้วยราชสกุลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁵⁵ มีกล่าวไม่ตรงกันในบทที่ 15 จารึกปราสาทตาพรหมกล่าวถึงชื่อหมู่บ้านราชปตินทรลักษมีอันเป็นสถานที่ประทับของพระอัยยิกาพระเจ้าชัยวรมัน ซึ่งไม่ปรากฏข้อความตรงนี้ในจารึกปราสาทพระขรรค์ และตั้งแต่บทที่ 19 เป็นต้นไป ข้อความที่จารในจารึกปราสาทพระขรรค์และจารึกปราสาทตาพรหมมีเนื้อความแตกต่างกัน⁵⁶ ส่วนเนื้อหาเมื่อกล่าวถึงรายการสิ่งของต่างๆในจารึกปราสาทพระขรรค์และจารึกปราสาทตาพรหมมีบางส่วนที่ตรงกัน อาจ

⁵⁵ สุภรณ์ อัสวสันโสภณ, ผู้แปล, “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร,” ใน **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 : ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต** (พระนคร: ม.ป.ท., 2513), 160.

⁵⁶ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7,” **ศิลปากร** 10, 2 (กรกฎาคม 2509): 52.

กล่าวได้ว่าจารึกทั้งสองหลักมีเนื้อความที่ตรงกันในช่วงต้นเป็นส่วนใหญ่ จากนั้นข้อความที่กวีผู้รจนาจารึกทั้งสองหลักต่างแสดงข้อความที่ไม่ตรงกัน

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงทำการแปลจารึกปราสาทตาพรหมจากโคลงภาษาสันสกฤตตั้งแต่ต้นจนจบเป็นภาษาไทย อนึ่ง จารึกปราสาทตาพรหมใช้รูปแบบคำประพันธ์ร้อยกรองโดยตลอด จารึกหลักนี้จึงมีความโดดเด่นในด้านอঙ্การ จึงนำศึกษาในแง่ของขนบการสร้างสรรค์อঙ্การด้วยว่าจารึกปราสาทตาพรหมมีความสัมพันธ์กับขนบการสร้างสรรค์อঙ্การอย่างไร ซึ่งขนบหรือกลวิธีการแต่งที่สืบทอดแนวคิดการสร้างสรรค์ผลงานตามจารีตที่ปฏิบัติมาแต่ครั้งก่อน เป็นปัจจัยให้กวีสร้างสรรค์ผลงานได้อย่างลุ่มลึก และมีความงดงามสมบูรณ์แบบ การศึกษาขนบการสร้างสรรค์อঙ্การจึงเป็นแนวทางหนึ่งทำให้ศึกษาอঙ্การในจารึกปราสาทตาพรหมได้อย่างเข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น

จารึกปราสาทตาพรหมปรากฏอঙ্การที่หลากหลาย ทั้งอঙ্การด้านเสียง (ศัพทอঙ্การ) และอঙ্การด้านความหมาย (อรรถอঙ্การ) ทำให้เกิดความงามทางวรรณศิลป์อย่างโดดเด่น การประยุกต์ใช้แนวคิดทฤษฎีอঙ্การศาสตร์ตามหลักวรรณคดีสันสกฤตจึงน่าจะเป็นแนวทางการศึกษาอঙ্การในจารึกปราสาทตาพรหมได้อย่างละเอียดชัดเจน และมีประสิทธิภาพ ผู้วิจัยจึงประยุกต์ใช้แนวคิดทฤษฎีอঙ্การเพื่อศึกษาความงามในด้านอঙ্การในจารึกปราสาทตาพรหมอย่างละเอียด

วัตถุประสงค์ของการศึกษา

1. เพื่อศึกษาเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหม โดยการแปลเป็นภาษาไทย
2. เพื่อศึกษาขนบการสร้างสรรค์อঙ্การในจารึกปราสาทตาพรหม
3. เพื่อศึกษาอঙ্การด้านเสียงและอঙ্การด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหม

สมมติฐานของการศึกษา

จารึกปราสาทตาพรหมมีความงามในด้านอঙ্การ อঙ্การที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมมีความสัมพันธ์กับขนบการสร้างสรรค์อঙ্การ อঙ্การทางวรรณศิลป์ที่โดดเด่น ได้แก่ อঙ্การด้านเสียงและอঙ্การด้านความหมาย

ขอบเขตของการศึกษา

งานวิจัยเรื่อง “การศึกษาอঙ্การในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตของการศึกษา โดยแบ่งเป็น 2 หัวข้อ ดังนี้

1. ผู้วิจัยนำข้อความปริวรรตตัวอักษรโรมัน และตรวจสอบคำแปลจารึกปราสาทตาพรหม จากหนังสือ และบทความที่ใช้เป็นหลัก ได้แก่

1.1 บทความเรื่อง La stèle de Ta-phrohm ของ Georges Coedès บทความชิ้นนี้ได้ปริวรรตตัวอักษรเป็นตัวอักษรโรมัน และแปลเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาฝรั่งเศส พร้อมทั้งตั้งข้อสังเกตคำอ่าน และอธิบายคำศัพท์บางคำ

1.2 หนังสือเรื่อง Ta Prohm : A Glorious Era in Angkor Civilization ของ Pradeep Kumar Kapur and Sachchidanand Sahai หนังสือเล่มนี้ได้ปริวรรตตัวอักษรในจารึกเป็นตัวอักษรโรมัน พร้อมทั้งแปลเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาอังกฤษ

2. ในการศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยศึกษาความรู้ทฤษฎีอสังการแล้วนำทฤษฎีอสังการมาศึกษาลักษณะทางวรรณศิลป์ในจารึกปราสาทตาพรหม ตำราประพันธ์ศาสตร์ที่ผู้วิจัยเลือกมาศึกษาเป็นหลัก ได้แก่ วาถกฏาลังการ⁵⁷ (Vāgbhaṭāṅkārā) ของ วาถภฏา (Vāgbhaṭā) คริสต์ศตวรรษที่ 12

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ศึกษาคำอธิบายอสังการตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจาก กาวยประกาศ (kāvyaprakāśa) ของมัมมฏา (Mammāṭa) คริสต์ศตวรรษที่ 11 และสาหิตยทรปนนะ (Sāhityadarpaṇa) ของ วิศวานาถ (Viśvanātha) คริสต์ศตวรรษที่ 14 รวมทั้งหนังสือ บทความของนักวิชาการผู้เชี่ยวชาญทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตประกอบการศึกษาด้วย

ข้อตกลงเบื้องต้น

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยกำหนดข้อตกลงเบื้องต้น เพื่อเป็นมาตรฐานในการนำเสนอผลงาน ดังนี้

1. งานวิจัยนี้ได้กำหนดชื่อ “จารึกปราสาทตาพรหม” โดยตลอด เพื่อเจาะจงว่าเป็นหลักจารึกที่พบที่ปราสาทตาพรหม ส่วนคำว่า “จารึก” ที่ปรากฏในงานวิจัยนี้ใช้สอดคล้องกับความหมายของคำว่า Inscription ที่มีความหมายว่า “ข้อความที่เขียนบนบันทึก คือ จารหรือสลักไว้บนแผ่นรองรับ ซึ่งเป็นวัสดุที่แข็งและคงทนถาวร”⁵⁸

2. ผู้วิจัยจำกัดแนวคิดทางทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเฉพาะทฤษฎีอสังการมาวิเคราะห์จารึกปราสาทตาพรหม แม้ตำราอสังการศาสตร์บางส่วนจะกล่าวว่า “รส” เป็นส่วนหนึ่งของอรรถาสังการด้วย แต่ผู้วิจัยพิจารณาจากข้อความของจารึกที่ไม่ได้มีเนื้อหาในลักษณะการดำเนินเรื่องเหมือนบทละคร ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมิได้ประยุกต์ทฤษฎีสวรรณคดีมาวิเคราะห์ข้อความในจารึกปราสาทตาพรหม

⁵⁷ หรือที่รู้จักตำราในชื่อว่า อสังการศาสตร์ ผู้วิจัยใช้ฉบับที่ ป.ส.ศาสตร์ แปลจากต้นฉบับภาษาสันสกฤต กรมศิลปากรได้พิมพ์เผยแพร่ล่าสุด พ.ศ.2550 ตำราเล่มนี้เป็นคู่มือที่นักศึกษาใช้ศึกษาก่อนอย่างแพร่หลาย

⁵⁸ อุไรศรี วรตะริน, จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ.1566-ค.ศ.1747 (กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์, 2542), 3-4.

3. ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจากการแปลข้อความในจารึกปราสาทตาพรหมโดยใช้กรอบแนวคิดทางอสังการตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาเป็นหลักในการศึกษาความงามทางวรรณศิลป์ จึงไม่ได้มุ่งศึกษาในด้านอักษรวิทยาที่ศึกษาในด้านรูปแบบตัวอักษรหรือพัฒนาการของตัวอักษร ดังนั้นผู้วิจัยจึงไม่ได้กล่าวถึงรูปแบบตัวอักษรในจารึกปราสาทตาพรหม

4. ดังที่กล่าวไปแล้วว่าวัตถุประสงค์หลักของงานวิจัย คือ การศึกษาในเรื่องของความงาม หรืออสังการที่สะท้อนผ่านเนื้อหาจารึกแต่ละโคลก การวิจารณ์อสังการด้านความหมาย จะยกคำประพันธ์ที่ปริวรรตเป็นอักษรโรมัน แล้วตามด้วยคำแปล อนึ่ง งานวิจัยไม่ได้แยกบทที่วิเคราะห์ภาพสะท้อนทางด้านวัฒนธรรม หรือบริบททางประวัติศาสตร์ออกเป็นหนึ่งบทต่างหาก เนื่องจากผู้วิจัยได้วิเคราะห์ในประเด็นด้านภาพสะท้อนทางวัฒนธรรม หรือบริบททางประวัติศาสตร์รวมไปในบทวิจารณ์อยู่แล้ว เพราะจะได้เห็นความลึกซึ้งของอสังการได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

5. เนื่องจากจารึกปราสาทพระขรรค์มีข้อความบางส่วนที่ตรงกันกับเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม ในกรณีเนื้อหาของจารึกทั้งสองหลักที่ปรากฏตรงกัน ผู้วิจัยจะนำเนื้อหาของจารึกปราสาทพระขรรค์ แปลโดย จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา มาเทียบไว้ที่เชิงอรรถทุกแห่ง

วิธีดำเนินการศึกษา

การวิจัยในหัวข้อ “การศึกษาอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative research) ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) นำเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Analytical Description) มีขั้นตอนในการวิจัยตามลำดับดังนี้

1. ขั้นสำรวจและรวบรวมข้อมูล
 - 1.1. สำรวจเอกสารและวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มข้อมูลจารึกในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
 - 1.2. ศึกษาข้อมูลเอกสารที่เกี่ยวข้องกับจารึกปราสาทตาพรหม
 - 1.3. ศึกษาทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตทางด้านอสังการศาสตร์
2. ขั้นตอนการศึกษาวิเคราะห์
 - 2.1. ปริวรรตข้อความจารึกปราสาทตาพรหมเป็นตัวอักษรโรมัน

2.2. แปลข้อความภาษาสันสกฤตจารึกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาไทยแบบคำต่อคำ ทำการแยกคำศัพท์ทุกคำ ในส่วนข้อความจารึกปราสาทตาพรหมที่ปรากฏตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์จะนำคำแปลของจิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา⁵⁹ มาเทียบไว้ในเชิงอรรถ

2.3. ศึกษาตำราอสังการศาสตร์สันสกฤตแล้วนำหลักเกณฑ์มาวิเคราะห์ความงามทางวรรณศิลป์ในจารึกปราสาทตาพรหม

3. ขั้นตอนการนำเสนอการศึกษา

3.1. เรียบเรียงและนำเสนอผลการศึกษา

3.2. สรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้ทราบเนื้อหาของจารึกปราสาทตาพรหมจากการแปลเป็นภาษาไทย
2. ทำให้เข้าใจขนบการสร้างสรรค์อสังการในจารึกปราสาทตาพรหมอย่างละเอียด
3. ทำให้เห็นคุณค่าความงามของอสังการ ทั้งอสังการด้านเสียงและอสังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหมอย่างลึกซึ้ง
4. เป็นแนวทางสำหรับการนำทฤษฎีอสังการศาสตร์มาวิเคราะห์ข้อความในจารึกภาษาสันสกฤตหลักอื่นๆ ต่อไป

⁵⁹จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, ผู้แปล, “จารึกปราสาทพระขรรค์” ใน ไทย-ภารต 23,16 (มีนาคม 2531), 81-87.

บทที่ 2 การปฏิศัณัรณกรรรมที่เกี่ยวข้อง

การปฏิศัณัรณกรรรมที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยในหัวข้อ “การศึกษาอ齡การในจารีกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ผู้วิจัยได้ทำการปฏิศัณัรณกรรรมที่เกี่ยวข้อง โดยจะเริ่มจากการสำรวจสถานภาพของการศึกษาจารีกภาษาสันสกฤตในกัมพูชาเป็นเบื้องต้น จากนั้นจะกล่าวถึงจารีกที่เลือกมาศึกษาคือจารีกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยจะสำรวจสถานภาพการศึกษาและการตีพิมพ์เผยแพร่จารีกปราสาทตาพรหมโดยนักวิชาการแต่ละท่าน แล้วจะทำการปฏิศัณัรณกรรรมที่เกี่ยวข้องกับกรอบแนวความคิดของงานวิจัย คือ การศึกษาแนวคิดทางทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่ว่าด้วยหลักอ齡การ ตลอดจนนำเสนอกลุ่มข้อมูลงานวิจัยโดยการใช้แนวคิดทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาศึกษาจารีกกัมพูชา ดังจะอภิปรายต่อไปนี้

1.สถานภาพของการศึกษาจารีกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา

การพิจารณาสถานภาพของการศึกษาจารีกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา ผู้วิจัยจะปฏิศัณัรณกรรรมที่เกี่ยวข้องใน 2 หัวข้อ ได้แก่ การค้นคว้าและจัดพิมพ์เผยแพร่จารีกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา และมุมมองความรู้จากการพิมพ์เผยแพร่จารีกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา

1.1 การค้นคว้าและจัดพิมพ์เผยแพร่จารีกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา

การศึกษาค้นคว้าและจัดพิมพ์เผยแพร่จารีกภาษาสันสกฤตในประเทศกัมพูชา เริ่มต้นอย่างจริงจังเมื่อครั้งที่สำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ โดยการร่วมมือของรัฐบาลฝรั่งเศส ซึ่งก่อตั้งขึ้นในปี ค.ศ.1900 ณ กรุงฮานอย ประเทศเวียดนาม ภายใต้การบริหารงานของหลุยส์ ฟินอต (Louis Finot) ซึ่งได้บริหารงานให้กับสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศมาเป็นเวลายาวนาน และอุทิศตนเพื่อศึกษาค้นคว้าทางด้านคาบสมุทรอินโดจีน รวมทั้งยังได้สานต่อการอ่านจารีกภาษาสันสกฤตที่นักวิชาการเช่น โอกุส บาร์ธ (Auguste Barth) และ อาเบล แบร์แกญญ์ (Abel Bergaigne) ได้ริเริ่มไว้แล้ว¹ ซึ่งก่อนหน้านั้น การศึกษาจารีกภาษาสันสกฤตในกัมพูชายังไม่ได้เป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวาง และยังไม่มียี่ผลงานตีพิมพ์เผยแพร่จารีกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศกัมพูชามากนัก

เมื่อสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศดำเนินงานศึกษาค้นคว้าประวัติศาสตร์ และโบราณคดีในราชอาณาจักรกัมพูชา นักวิชาการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศได้ปฏิบัติภารกิจ

¹ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา: รวมบทความแปล (กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542), 9.

สำคัญ คือ การอนุรักษ์แหล่งโบราณคดีที่สำคัญต่างๆ ในประเทศกัมพูชา อาทิ การสำรวจและการบูรณะฟื้นฟูโบราณสถานเมืองพระนคร จัดทำแผนที่จัดทำสำเนาภาพถ่ายราชธานีอาณาจักรเขมรโบราณ การบูรณะปราสาทแหล่งโบราณคดีด้วยวิธีการสมัยใหม่คือวิธีอนาสตีโลซิส และการศึกษาจารึกหลักสำคัญที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและโบราณคดี² ซึ่งข้อปฏิบัติของนักวิชาการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศจะให้ความสำคัญกับการศึกษาประวัติศาสตร์และแหล่งข้อมูลทางด้านโบราณคดีทั้งที่เป็นข้อเขียนและทางมุขปาฐะ โดยเฉพาะงานศึกษาด้านจารึกนั้นได้รับการตีพิมพ์ลงในวารสารที่ออกเป็นประจำปี คือ วารสารสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ (The École française d'Extrême-Orient-EFEO) โดยเริ่มตีพิมพ์ตั้งแต่ในช่วงปี ค.ศ.1901³

ส่วนนักวิชาการที่บุกเบิกการศึกษาค้นคว้าจารึกสันสกฤตในกัมพูชาและตีพิมพ์เผยแพร่เป็น บุคคลแรกคือ เฮนดริก เคิร์น (Heindrik Kern) นักวิชาการชาวฮอลแลนด์ เป็นบุคคลแรกที่แปลความหมายและเผยแพร่จารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา คือ ในปี ค.ศ.1879 เคิร์นได้ใช้ภาพสำเนาจารึกที่ตีพิมพ์ในเอกสารของจูส์ ฮาร์มันด์ (Jules Harmand)

ในปี ค.ศ.1883 เอเตียน เออโมนิเยร์ (Etienne Aymonier) เขียนบทความเรื่อง ข้อคิดเห็นบางประการเกี่ยวกับจารึกภาษาเขมรโบราณ (Quelques notions sur les inscriptions en vieux khmer)⁴ นักวิชาการอีกสองท่านในเวลาต่อมาที่ได้เผยแพร่จารึกสันสกฤตของกัมพูชาในผลงานเรื่อง Inscriptions Sanscrites de Campā et du Cambodge ทั้ง 2 ภาค คือ โอกุส บาร์ธ (Auguste Barth) และ อาเบล แบร์แกญญ์ (Abel Bergaigne) ผลงานของนักวิชาการทั้งสองท่านตีพิมพ์ในปี ค.ศ.1885-1893

ส่วนการค้นคว้าตีพิมพ์เผยแพร่จารึกสันสกฤตของหลุยส์ ฟิโนต์ (Louis Finot) ผู้อำนวยการสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศมีผลงานตีพิมพ์เผยแพร่จารึกที่พบในอาณาจักรกัมพูชาปรากฏในงานเขียนชุด บันทึกเกี่ยวกับศิลาจารึกในแหลมอินโดจีน (Notes d'epigraphie indochinosie)⁵ ตัวอย่างจารึกที่ฟิโนต์ตีพิมพ์ เช่นจารึกทรายฟอง และจารึกบางหลักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

² อัญชนา จิตสุทธิญาณ และคณะ, การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 7.

³ Fraçois Lagirarde, "Epigraphy and Philology in Thailand, Laos and Cambodia: Current Studies at the French Research School of the Far East (EFEO)", ใน ภาษา-จารึก 9 (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546. เนื่องในวาระครบ 7 รอบของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร), 76.

⁴ ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา : รวมบทความแปล, 36.

⁵ เรื่องเดียวกัน, 37.

ในเวลาต่อมาศาสตราจารย์ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) นักวิชาการชาวฝรั่งเศส ได้ทำการศึกษาจารึกหลายหลักแล้วตีพิมพ์ลงในหนังสือชุดใหญ่ชื่อ *Inscription du Cambodge* (ประชุมจารึกเขมร) จำนวน 8 เล่ม รวบรวมจารึกที่พบในกัมพูชาเป็นจำนวนมาก เนื้อหาของประชุมจารึกเขมรเจ็ดเล่มแรกเป็นการคัดลอกเนื้อความในจารึก แพล และบทเสริมประกอบ ส่วนเนื้อหาในเล่มที่แปดตีพิมพ์ในปี ค.ศ.1966 รวบรวมสารบัญและบรรณานุกรมผลงานที่ตีพิมพ์แล้ว รวมทั้งมีดรชนีรายชื่อ สถานที่และบุคคลที่ปรากฏในจารึก⁶ ผลงานการค้นคว้าตีพิมพ์เผยแพร่จารึกสันสกฤตของเซเดส์ ได้ส่งผลต่อการศึกษาประวัติศาสตร์ การเมือง การปกครอง สถาบันพระมหากษัตริย์ ศาสนา สภาพทางสังคมของราชอาณาจักรกัมพูชาสมัยโบราณอย่างกว้างขวางและได้รับการยอมรับในหมู่นักศึกษาอย่างสูง จนกระทั่งถึงปัจจุบัน⁷ นอกจากนี้การศึกษาจารึกสันสกฤตในกัมพูชายังได้รับความสนใจจากนักวิชาการชาวอินเดียหลายท่าน เริ่มตั้งแต่อาร์.ซี.มาจุมดาร์ (R.C. Majumda) ที่ตีพิมพ์จารึกของอาณาจักรกัมพูชาจำนวนหลายหลักในหนังสือ *Inscriptions of Kambuja* ซึ่งตีพิมพ์เผยแพร่ในปี ค.ศ. 1953 เป็นต้น ต่อมา มหesh กุมาร ศรีณ (Mahesh Kumar Sharan) ได้ตีพิมพ์หนังสือ *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia* เป็นหนังสือวิเคราะห์จารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชาหลายหลัก ซึ่งวิเคราะห์บริบททางประวัติศาสตร์⁸ ส่วนกมลเศวต ภัฏฐาจารย์ (Kamaleswar Bhattacharya) เป็นผู้ที่สนใจศึกษารรณกรรมภาษาสันสกฤตในจารึก ผลงานชิ้นสำคัญของภัฏฐาจารย์ คือ *Le Religions Brahmaniques dans l'Ancien Cambodge* ตลอดทั้งบทความที่ได้รับการเผยแพร่ในวารสารปลายบุรพาทิศจำนวนมาก⁹

1.2. มุมมองความรู้จากการพิมพ์เผยแพร่จารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา

คุณูปการจากการศึกษาค้นคว้าและตีพิมพ์เผยแพร่จารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา โดยนักวิชาการหลายท่านดังกล่าวมานี้ทำให้เกิดองค์ความรู้หลายประการที่เป็นประโยชน์ต่อนักศึกษารุ่นหลัง หลักฐานสำคัญที่อธิบายประวัติศาสตร์กัมพูชาได้ดีที่สุด คือ ศิลาจารึก¹⁰ ไม่ว่าจะป็นกลุ่มข้อมูลที่สะท้อนให้เห็นถึงวงศ์กษัตริย์ ศาสนา ความคิด ความเชื่อ และวิถีชีวิตของผู้คน ตัวอย่างมุมมองที่น่าสนใจ คือ มุมมองเกี่ยวกับการใช้ภาษาสันสกฤตในจารึก ดังจะเห็นได้ว่าจารึกในกัมพูชา

⁶ ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา: รวมบทความแปล, 15.

⁷ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, (ผู้แปล), "สถานภาพปัจจุบันของงานวิจัยเกี่ยวกับจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา ข้อสังเกตบางประการ," ใน *โบราณคดี* (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537.ฉบับพิเศษ ในวาระครบรอบ 40 ปี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร), 45.

⁸ อัญญา จิตสุทธิญาณและคณะ, *การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน*, 7.

⁹ ณัฐพล จันทร์งาม, "การศึกษาวិเคราะห์จารึกตลปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา" (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550). 194.

¹⁰ ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา: รวมบทความแปล, 36.

จำนวนมากนิยมแต่งเป็นบทร้อยกรอง โดยใช้ภาษาสันสกฤตดำเนินเรื่อง นักวิชาการ เช่น มหะ กุมาร ศรันธ ได้ให้ความเห็นไว้อย่างน่าสนใจว่า ชาวเขมรยกย่องภาษาสันสกฤตว่าเป็นภาษาที่ศักดิ์สิทธิ์ เป็นภาษาที่จำกัดในกลุ่มชนชั้นสูง กวีผู้แต่งจึงใช้ภาษาสันสกฤตบันทึกข้อความที่มีความสัมพันธ์กับการ สดุดีสรรเสริญหรือการสถาปนาสิ่งที่มีความสำคัญ ในส่วนจารึกบางหลักที่มีภาษาเขมรโบราณปนอยู่ ด้วย กวีผู้แต่งจะใช้ภาษาเขมรโบราณในการแสดงรายละเอียดต่างๆ เช่นเดียวกับจารึกที่พบในประเทศ อินเดียดอนใต้นิยมใช้ภาษาสันสกฤตในการแต่งคำประพันธ์ร้อยกรอง และนิยมใช้ภาษาถิ่นสำหรับ แสดงรายละเอียดต่างๆ¹¹ ความศักดิ์สิทธิ์ของภาษาสันสกฤตจึงเป็นความมุ่งหมายหลักของผู้บันทึก ข้อความที่จะสื่อสารถึงเทพเจ้ามากกว่าที่จะแสดงเจตนาให้ประชาชนได้รับรู้¹² เพราะประชาชนทั่วไป ไม่สามารถเข้าถึงภาษาสันสกฤตได้ การใช้ภาษาสันสกฤตในจารึกก็เพื่อให้เทพเจ้าบันดาลผลให้บรรลุ เป้าหมายในทางศาสนา จารึกที่แต่งเป็นภาษาสันสกฤตโดยมากจะสลักไว้บนศิลาที่อยู่ในบริเวณของ ศาสนสถานที่มีการอุทิศถวาย¹³

จารึกที่แต่งเพื่อสรรเสริญพระเกียรติคุณกษัตริย์ มักจะเริ่มต้นจากบทปณามพจน์ กล่าวถึงเชื้อสายวงศ์ตระกูล ตลอดทั้งพระราชกรณียกิจนานาประการ มุมมองเกี่ยวกับความงามใน จารึกภาษาสันสกฤตก็เป็นอีกมิติหนึ่งที่ได้รับการพิจารณาจากการค้นคว้ารวบรวมจารึกภาษาสันสกฤต ดังที่เซเดส์ ได้ตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับจารึกสันสกฤตที่มีคุณค่าทางวรรณคดีอย่างสูง ดังเช่น จารึก ปราสาทแปรรูป ของพระเจ้าราเชนทรวรมัน ผู้แต่งมีความรอบรู้วรรณคดีสันสกฤตอย่างยิ่ง ดังนั้น จารึกที่แต่งตามรูปแบบอสังการศาสตร์อย่างลึกซึ้งจึงอาจจะเป็นชาวอินเดียแต่งขึ้น เช่นเดียวกับ ภัฏฐาจารย์ ได้ให้ความเห็นว่า เมื่อพิจารณาเนื้อหาของจารึกภาษาสันสกฤตโดยตลอดแล้วไม่มีทางที่ จะเป็นไปได้ว่าชาวเขมรสมัยโบราณจะแต่งจารึกภาษาสันสกฤตด้วยความไพเราะลึกซึ้งถึงเพียงนี้

อย่างไรก็ตาม ภัฏฐาจารย์ให้ความเห็นว่าไม่ว่าผู้ใดที่แต่งจารึกภาษาสันสกฤตใน กัมพูชา จารึกเป็นหลักฐานยืนยันว่ากัมพูชาในครั้งนั้นมีวัฒนธรรมสันสกฤตที่มีมาตรฐานสูง ซึ่ง ข้อเท็จจริงดังกล่าวนี้มีความสำคัญต่อนักประวัติศาสตร์ ไม่น้อยไปกว่าข้อเท็จจริงเกี่ยวกับวัฒนธรรม อินเดีย-เขมร¹⁴

¹¹Mahesh Kumar Sharan, **Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia** (New Delhi: Abhinav Publications, 1974), 45.

¹²David Chandler, **A History of Cambodia**, 3rd. ed. (Chiang Mai: Silkworm Book, 2003), 21.

¹³ณัฐพล จันทรงาม , “การศึกษาวิเคราะห์จารึกตลปราสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา,” 189.

¹⁴จรัสพันธ์ ประพันธ์วิทยา, “สถานภาพปัจจุบันของงานวิจัยเกี่ยวกับจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา ข้อสังเกตบางประการ,” 50-51.

2. การพิมพ์เผยแพร่จารึกปราสาทตาพรหม

จารึกปราสาทตาพรหมได้รับการค้นพบโดยคณะทำงานของเอเตียน เอโมนีเยร์ (Etienne Aymonier) ปี ค.ศ.1882 ในห้องหนึ่งของปราสาทตาพรหม¹⁵ การพิมพ์เผยแพร่จารึกปราสาทตาพรหมเริ่มแรกนั้นได้ตีพิมพ์เผยแพร่ในวารสารสำนักฝรั่งเศสแห่งปลายบูรพาทิศ ในบทความ “Note transcription du Cambodgien”, BEFEO, Vol.VI p.44.¹⁶ ต่อมาเซเดส์ได้นำเสนอบทความ La stèle de Ta-phrohm ตีพิมพ์เผยแพร่จารึกปราสาทตาพรหมในวารสาร Bulletin de l'Ecole française d'Extrême-Orient โดยนำเสนอคำปวิวรรตเป็นอักษรโรมัน คำแปล และอธิบายคำศัพท์เป็นภาษาฝรั่งเศส พร้อมกับนำเสนอท่นำเกี่ยวกับจารึกปราสาทตาพรหมพอสังเขป บทความดังกล่าวนี้ให้รายละเอียดที่น่าสนใจเกี่ยวกับบริบททางประวัติศาสตร์นับตั้งแต่การกล่าวถึงเชื้อสายในตอนต้นราชวงศ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประวัติของพระราชวงศ์ตามที่ปรากฏในจารึกนับตั้งแต่พระเจ้าศรุตวรมัน¹⁷ เหตุการณ์เกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก่อนที่จะขึ้นครองราชย์ปกครองอาณาจักรกัมพูชา บทความของเซเดส์ ยังจำลองรูปตัวอักษรจารึกปราสาทตาพรหมในด้านที่ 3 ที่ต่างจากจารึกปราสาทพระขรรค์ นับว่าเป็นบทความที่ให้รายละเอียดจารึกปราสาทตาพรหมที่ทรงคุณค่าอย่างยิ่ง

หนังสือเล่มต่อมาเป็นงานรวบรวมศิลาจารึกเขมรหลายหลักของมาซุมดาร์ หนังสือเล่มนี้ชื่อว่า Inscriptions of Kambuja งานรวบรวมจารึกแห่งกัมพูชาของมาซุมดาร์ เกิดขึ้นจากการมองเห็นอุปสรรคจากการที่นักศึกษาคอนหนารรวบรวมจารึกที่พบในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้แล้วนำมาศึกษาด้วยภาษาฝรั่งเศสและภาษาดัตช์ มาซุมดาร์จึงนำเสนอหนังสือชุด “อาณานิคมอินเดียโบราณในตะวันออกไกล” (Ancient Indian Colonies in the Far East) โดยการเผยแพร่ผลงานวิชาการเป็นภาษาอังกฤษเพื่อความสะดวกแก่ผู้ที่สนใจได้ศึกษาอย่างกว้างขวางขึ้น หนังสือ Inscriptions of Kambuja เป็นหนังสือลำดับที่ 8 ของชุดหนังสือหลักดังกล่าว ในหนังสือเล่มนี้กล่าวถึงกลุ่มจารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 วั 8 หลัก ได้ตีพิมพ์จารึกปราสาทตาพรหมโดยการให้ข้อมูลเบื้องต้น สำคัญในจารึกปราสาทตาพรหม และการถ่ายทอดตัวอักษรในจารึกเป็นตัวอักษรเทวนาครีทั้งหมด อย่างไรก็ตามการนำเสนอเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมของมาซุมดาร์ยังคงยึดบทความตีพิมพ์จารึกปราสาทตาพรหมของเซเดส์เป็นหลัก

¹⁵G. Coedes, “La stèle de Ta-phrohm,” BEFEO VI, 1906: 44.

¹⁶R.C. Majumda, *Inscriptions of Kambuja The Asiatic Society Monograph Series Vol.VIII* (Calcutta: The Asiatic Society), 459.

¹⁷G. Coedes, “stèle de Ta-Prohm,” 45.

นักศึกษาที่สำคัญอีกท่านได้ศึกษาจารึกแห่งกัมพูชาอย่างละเอียดลึกซึ้ง คือ มหेश กุมาร ศรณ ได้ตีพิมพ์หนังสือ *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia* โดยศึกษาจารึกแห่งกัมพูชาตามแนวทางของมาซุมดาร์ แต่ได้เน้นวิเคราะห์ตีความด้านประวัติศาสตร์ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง ศิลปะและสถาปัตยกรรมเพิ่มขึ้น ในหนังสือเล่มนี้ได้ให้ข้อมูลพอสังเขปของจารึกในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้หลายหลักและแสดงรายละเอียดจารึกปราสาทตาพรหมไว้อย่างสั้นๆ แต่ไม่ได้ปริวรรตตีพิมพ์จารึกปราสาทตาพรหมไว้¹⁸

หนังสือที่ตีพิมพ์เผยแพร่ข้อความในจารึกปราสาทตาพรหมพร้อมกับคำปริวรรตเป็นตัวอักษรโรมันโดยการแยกคำศัพท์ทุกโคลก มีการแปลเนื้อความจารึกเป็นภาษาอังกฤษ แต่บางโคลกที่แปลก็กล่าวถึงแต่เพียงใจความเท่านั้น หนังสือดังกล่าวชื่อว่า *Ta Prohm : A Glorious Era in Angkor Civilization* ของประทีป กุมาร กปุรี และสัจจิตานันท์ สหาย (Pradeep Kumar Kapur and Sachchidanand Sahai)¹⁹ หนังสือเล่มนี้ผู้เขียนกล่าวถึงประวัติศาสตร์ในยุคสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างคร่าวๆ มีภาพปราสาทตาพรหมประกอบ การนำเสนอตัวบทของจารึกปราสาทตาพรหมนั้นเทียบเนื้อความตรงกับบทความของเซเดส แต่มีบางถ้อยคำที่ผู้เขียนนำเสนอคำอ่านใหม่ และมีบางคำที่อ่านไม่ตรงกับบทความจารึกปราสาทตาพรหมของเซเดส

3. การศึกษาแนวคิดทางทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่ว่าด้วยหลักอสังการ

วรรณคดีศึกษาของอินเดียให้ความสำคัญกับหลักอสังการศาสตร์อย่างมาก²⁰ กล่าวคือ กวีนิพนธ์เรื่องที่ได้รับยกย่องว่ามีความสมบูรณ์แบบต้องมีความโดดเด่นในด้านอสังการ หลักการตกแต่งคำประพันธ์โดยเลือกสรรถ้อยคำให้งดงามและมีความไพเราะลึกซึ้ง เพื่อสื่อ “จินตภาพ” และ “ความดื่มด่ำ” ในสุนทรียภาพจึงเป็นแนวทางให้เกิด “ทฤษฎี” มุ่งอธิบายการสร้างสรรคกวีนิพนธ์ให้มีความงามตามหลักมาตรฐาน ทั้งการเลือกใช้เสียง ถ้อยคำ ความหมาย กลวิธีการประพันธ์ต่างๆ ที่เหมาะสมจะตามแบบแผนที่ตั้งไว้ แนวทางในการสร้างสรรคกวีนิพนธ์ดังกล่าวทำให้เกิด “ตำราอสังการศาสตร์” โดยนักอสังการิกะ (Alamkārika) ในแต่ละสำนักที่ทำการสังเคราะห์กฎเกณฑ์ต่างๆ ในการตกแต่งคำประพันธ์ให้มีระบบระเบียบ เมื่อเวลาผ่านไปแนวคิดทฤษฎีก็ได้มีพัฒนาการ

¹⁸Mahesh Kumar Sharan, *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia*, 126-127.

¹⁹Pradeep Kumar Kapur and Sachchidanand Sahai, *Ta Prohm: A Glorious Era in Angkor Civilization* (Bangkok: White Lotus Press, 2007), 37-56.

²⁰Mahesh Kumar Sharan, *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia*, 126-127.

เรื่อยมา กวี นักปราชญ์แต่ละสำนักก็เขียนตำราประพันธ์ศาสตร์เล่มต่างๆ ที่ว่าด้วยทฤษฎีวรรณคดี สันสกฤตเผยแพร่แนวคิดแบบแผนการประพันธ์อย่างแพร่หลาย ในเบื้องต้น ผู้วิจัยจะกล่าวถึง พัฒนาการและหลักการตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตพอสังเขป จากนั้นจะกล่าวถึงความหมายและ ความเป็นมาของทฤษฎีอรรถศาสตร์ และชนิดของอรรถศาสตร์ ตามลำดับดังต่อไปนี้

3.1 พัฒนาการและหลักการตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต

ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเป็นศาสตร์ที่มีความเก่าแก่ และพัฒนาเป็นตำรา “อรรถศาสตร์” ตามหลักอรรถศาสตร์เชื่อว่า “วรรณคดีนี้มีร่างกายและวิญญาณเช่นเดียวกับ มนุษย์”²¹ โดยนัยนี้ “คำ” และ “ความหมาย” เป็นเสมือนสรีระของกวีนิพนธ์²² แนวคิดที่ยกย่องการ สร้างสรรค์งานวรรณศิลป์ว่ามีจิตวิญญาณเช่นเดียวกับมนุษย์ แสดงให้เห็นว่านักวรรณคดีสันสกฤตยก ย่องการประดับตกแต่งกวีนิพนธ์มาก บทกวีนิพนธ์ที่มีความงามจึงเป็นที่ยกย่อง

ความคิดเกี่ยวกับการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ปรากฏเค้ารอยในประวัติวรรณคดีสันสกฤต ตั้งแต่ยุคพระเวทหรือราว 3,000 มาแล้ว²³ คัมภีร์พระเวทจรณาโดยเหล่าฤาษีทั้งหลาย²⁴ กระนั้นก็ไม่ อาจกล่าวได้ว่าฤาษีผู้จรณาคัมภีร์พระเวทจะมีความรอบรู้หรือเชี่ยวชาญกฎเกณฑ์ทางอรรถศาสตร์หรือไม่²⁵ เพราะเชื่อถือต่อกันมาว่าคัมภีร์พระเวทที่แต่งขึ้น เป็น “ศรุต” คือ สิ่งที่ได้ยินโดยตรงมาจากพระเจ้า ผู้ เป็นเจ้า เนื้อหาสาระของคัมภีร์เป็นสิ่งแสดงความต้องการของเทพเจ้าที่จะเปิดเผยให้กวีได้รับรู้

วรรณคดีสันสกฤตกลุ่มแรกที่สำคัญได้แก่ คัมภีร์ฤคเวท สามเวท ยชุรเวท และ อถรรพเวท²⁶ เป็นคัมภีร์ที่ชาวอินเดียนครุฑคัมภีร์เหล่านี้มากด้วยเหตุที่มีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นแหล่ง

²¹ กุสุมา รักษมณี, วิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้วและเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 23.

²² P.V. Kane, *The Sāhityadarpaṇa of Viśvanātha* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1974), 10.

²³ Arthur A. Macdonell, *The History of Sanskrit Literature* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1971), 24.

²⁴ ฤาษีที่จรณาคัมภีร์พระเวท นับถือกันว่ามี อัคนี วายุ อาทิตย และอังคีรส ดูใน Ganga Ram Garg, *An Encyclopedia of Indian Literature* (Delhi: Mohan Printing Corporation, 1982), 475.

²⁵ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อรรถศาสตร์,” ใน *คิตวรรณกรรม* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 8.

²⁶ วรรณคดีสันสกฤตกลุ่มแรกนักวรรณคดีจัดอยู่ในกลุ่มวรรณคดีประเภทอาคม (āgama) เพราะมี เนื้อหาเกี่ยวกับศาสนาและปรัชญา คัมภีร์สำคัญในยุคนี้นี้ ได้แก่ คัมภีร์พระเวท คัมภีร์พราหมณะ คัมภีร์อาร์ณยกะ และคัมภีร์อุปนิษัท ในส่วนคัมภีร์พระเวท เป็นบทสวดท่องจำ ภายหลังได้มีการจัดแบ่งหมวดหมู่ออกเป็น 4 ส่วน คือ ฤคเวทสังหิตา สามเวทสังหิตา ยชุรเวทสังหิตา และอถรรพเวท ดูใน มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, *ประวัติวรรณคดี สันสกฤต* (นครปฐม: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 3.

รวบรวมความเชื่อทางศาสนา ถ้อยคำที่ปรากฏในคัมภีร์พระเวทถือว่าเป็นสิ่งสูงส่ง ต้องรักษาไว้ไม่ให้ ผิดเพี้ยน จึงทำให้มีผู้คิดค้นไวยากรณ์มารักษาคำพูดเหล่านี้ไว้ให้คงอยู่ตลอดเวลา แม้วรรณคดีพระเวท จะไม่ใช่ตำราอสังการศาสตร์ที่ว่าด้วยกฎเกณฑ์ข้อบัญญัติของการตกแต่งคำประพันธ์ แต่วรรณคดีในกลุ่มพระเวทเป็นตัวอย่างของภาษากรวินิพนธ์อันงดงาม จะเห็นได้จากถ้อยความในคัมภีร์ฤคเวท มณฑลที่ 1 สุกตะที่ 4 ฤจ ที่ 1 แสดงข้อความเปรียบเทียบแบบอุปมาพระอินทร์กับแม่โคที่ดี และในมณฑลเดียวกัน สุกตะที่ 48 ฤจ ที่ 5 ก็ใช้ความเปรียบนางอุษาเทวี แห่งอรุณรุ่งกับหญิงสาวผู้งดงาม ชำนาญในการเลี้ยงดูทุกสิ่งทุกอย่าง²⁷ ส่วนในคัมภีร์ฤคเวท มณฑลบทหนึ่งแสดงให้เห็นอย่าง ชัดเจนถึงคุณลักษณะของการเลือกเฟ้นถ้อยคำของนักปราชญ์หรือกวีที่มีคุณค่ามากกว่าการเลือกใช้ ถ้อยคำธรรมดา ดังเนื้อความที่ว่า “ปราชญ์เรียบเรียงถ้อยคำด้วยปัญญา ประหนึ่งขานาผัดข้าวด้วย กระดังตราแห่งความสุขประทับอยู่ในถ้อยคำของเขา และมิตรสหายก็รู้ซึ่งถึงมิตรภาพ”²⁸

อนึ่ง บุคคลที่จะเรียนคัมภีร์พระเวทได้นั้นจำกัดอยู่เพียง 3 วรรณะ คือ พราหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ ส่วนวรรณะศูทรเป็นกลุ่มคนนอกที่จะได้ศึกษาคัมภีร์พระเวท นักศึกษาวรรณะ ศูทรจึงมีนาฏยเวทให้ศึกษา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “นาฏยศาสตร์” คัมภีร์นี้รจนาโดยพระภรตมุนี²⁹ ราวคริสต์ศตวรรษที่ 1³⁰ การเกิดขึ้นของคัมภีร์นี้เป็นไปตามความเชื่อเช่นเดียวกับการกำเนิดคัมภีร์อัน คักดีลิตีทั้งหลาย แม้จะเป็นคัมภีร์ของชาววรรณะศูทร แต่ชาวศูทรเองก็ถือว่าคัมภีร์นี้เป็นคัมภีร์ที่ คักดีลิตีไม่ต่างจากคัมภีร์พระเวท ชาวฮินดูเชื่อกันว่านาฏยศาสตร์กำเนิดมาจากพระโอษฐ์ของ พระพรหม พระพรหมสนองตอบความประสงค์ของคณะเทพที่มีความรื่นเริงจากการละคร จึงทรง สร้างนาฏยเวท โดยนำเนื้อหาสาระจากคัมภีร์พระเวททั้งสี่มารวมกันไว้ นาฏยเวทนี้แต่แรกพระพรหม

²⁷ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อสังการ,” ใน *คีตวรรณกรรม*, 8.

²⁸ ทศนิยม สีนสกุล, “ทฤษฎีกรวินิพนธ์สันสกฤต,” *วารสารอักษรศาสตร์* 23 (มกราคม-มิถุนายน 2535): 19.

²⁹ แม้จะไม่มีคำอธิบายมากนักเกี่ยวกับภรตมุนี ว่าเป็นใคร และมีประวัติอย่างไร แต่นักวรรณคดีศึกษา อย่างอภินวคูปตะได้กล่าวว่า ภรตมุนี ซื่อนี้เป็นท่านองเดียวกันกับ มนุหรือวยาส ที่ปรากฏชื่อในคัมภีร์เก่าแก่ ดูใน R.S.Nagar, *Nāṭyāsātra of Bharatamuni with the commentary of Abhinavabhāratī of Abhinavaguta* (Delhi: Parimal Publications, 1998), 27.

³⁰ A.Sankaran , *Some Aspects of Literature Criticism in Sanskrit*. (Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1973), 11.; เกี่ยวกับช่วงเวลาของการรจนาคัมภีร์นาฏยศาสตร์ นักวิชาการมี ความเห็นแตกต่างกัน ดังเช่น หรประสาธ ศาสตรี สันนิษฐานว่า คัมภีร์นาฏยศาสตร์แต่งขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 2; พี.วี.กาเน ,ซิลแวง เลวี และเอ.บี.คีธ สันนิษฐานว่า คัมภีร์นาฏยศาสตร์แต่งขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 3; เรโญต สันนิษฐานว่า คัมภีร์นาฏยศาสตร์แต่งขึ้นในคริสต์ศตวรรษที่ 4 ; มันทัน โฆษ สันนิษฐานว่า คัมภีร์นาฏยศาสตร์แต่ง ขึ้นในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 5

ได้ประทานให้พระอินทร์ ทว่าพระอินทร์เองกราบทูลว่าพระภรตมุนีเป็นผู้เหมาะสมที่จะศึกษานาฏยเวท ดังนั้น พระภรตมุนีจึงเป็นบุคคลแรกที่ได้ศึกษาสาระสำคัญในนาฏยเวท³¹ และได้รับยกย่องด้วยโคลกเป็นนาฏยศาสตร์ขึ้นมาในภายหลัง

คัมภีร์นาฏยศาสตร์แบ่งเนื้อหาออกเป็น 38 อัธยายะ³² เป็นการประสานคุณลักษณะต่าง ๆ ของคัมภีร์พระเวททั้ง 4 คือ บทเจรจาจากฤคเวท บทเพลงอันไพเราะจากสามเวท การแสดงอาภักปกิจจากยชุรเวท และอารมณ์ต่างๆ จากอาถรรพเวท³³ นาฏยศาสตร์เกิดจากความต้องการที่จัดระเบียบให้แก่การแสดงละครซึ่งพัฒนามาจากการเต้นรำบูชาเทพ³⁴ ซึ่งในระยะแรก ๆ การเต้นรำมีเพียงเสียงกลองเข้าจังหวะ ต่อมาจึงมีเนื้อเพลงประกอบดนตรี และเนื้อเพลงนี้เองทำให้เกิดมีการดำเนินเรื่องและเป็นต้นตอให้เกิดละครขึ้น เมื่อเกิดคัมภีร์นาฏยศาสตร์ขึ้นมาจึงเชื่อกันในหมู่นักวรรณคดีสันสกฤตว่าเป็นตำราฉบับแรกที่กล่าวถึงทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตอย่างเป็นระบบ³⁵ และทฤษฎีวรรณคดีประเภทแรกที่กล่าวถึงในนาฏยศาสตร์คือทฤษฎีวรรณคดีและทฤษฎีอสังการ

ทฤษฎีจากบทละครถูกนำมาใช้ในวรรณคดี โดยถือว่าการสร้างความประทับใจในอารมณ์ของผู้อ่านวรรณคดีมีขั้นตอนไม่ต่างจากการสร้างความประทับใจให้กับผู้ชมละคร ปาณินิ (พุทธศตวรรษที่ 2) กล่าวถึงนาฏยศาสตร์ แต่ไม่ได้กล่าวถึงอสังการศาสตร์เลย อาจเป็นไปได้ว่าการศึกษาละครมีมาก่อนการศึกษาวรรณคดี วรรณคดีได้รับอสังการทางเสียง (ศัพทาลังการ) มาจาก

³¹ดูใน นิยะดา เหล่าสุนทร, ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารต (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2543), 11.

³²จำนวนอัธยายะนี้ไม่มีความแน่นอน ดังจะเห็นได้ว่านาฏยศาสตร์ที่ชำระพิมพ์เผยแพร่ในชั้นหลังบางเล่มก็มีเนื้อหาอัธยายะทั้งหมด 36 บางตำรากล่าวว่าต้นฉบับดั้งเดิมมี 37 อัธยายะ

³³กุสุมา รักษมณี, วิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 13.

³⁴คัมภีร์นาฏยศาสตร์ ถือว่าเป็นตำราเกี่ยวกับทฤษฎีและการปฏิบัติทางการละคร (Treatise on dramaturgy) ขึ้นแรกที่ปรากฏหลักฐาน ตำราเล่มนี้อธิบายเกี่ยวกับองค์ประกอบของการละครได้อย่างละเอียดชัดเจนที่สุด ทั้งสถานที่ทางการแสดง อุปกรณ์การแสดง การประกอบพิธีที่จะแสดง กล่าวถึงรส อารมณ์ ที่เกิดจากการแสดง การเคลื่อนไหวส่วนต่างๆของร่างกายในขณะที่แสดงละคร การออกเสียง ภาษา ดนตรี การขับร้อง ประเภทของการละคร การแต่งกาย ผู้แสดงในการแสดงละคร ฯลฯ ดูรายละเอียดได้ใน N.Unni, *Nāṭyāsātra* (Delhi: Nag Publishers, 1998); แสง มนวิฑูร, ผู้แปล, *นาฏยศาสตร์*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541)

³⁵ในที่นี้ ผู้วิจัยยึดถือตามความเห็นของนักวรรณคดีสันสกฤตส่วนมากกว่าคัมภีร์นาฏยศาสตร์เป็นตำราฉบับแรกที่ปรากฏแนวคิดทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ถึงแม้มีนักวิชาการที่แสดงความเห็นว่า ตำราอสังการศาสตร์เล่มแรก คือ คัมภีร์อัคนิปุราณะ เพราะเป็นแหล่งความรู้ทั้งหลาย กระนั้นก็ตามนักวิชาการส่วนหนึ่งก็มีความเห็นว่าเนื้อหาที่กล่าวถึงกวีนิพนธ์เป็นส่วนที่รวบรวมขึ้นภายหลังในคริสต์ศตวรรษที่ 9 ดูใน P.V.Kane, *History of Sanskrit Poetics* (Delhi: Motilal Babarsidass, 1998), 3-5.

สังคีตศิลป์หรือ ศิลปะดนตรี มีเพียงอลังการทางความหมาย (อรรถาลังการ) เท่านั้นที่เป็นลักษณะดั้งเดิมของวรรณคดี

ต่อมาในราวคริสต์ศตวรรษที่ 4 เป็นต้นมา ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตได้เจริญก้าวหน้าอย่างยิ่ง ปรากฏตำราทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตจำนวนมาก และในการศึกษาอลังการศาสตร์มีการแตกแขนงออกไปหลายสำนักคิด ทฤษฎีอลังการศาสตร์จึงได้รับการจัดระบบและมีหลักเกณฑ์ซับซ้อนเพิ่มขึ้น

ตำราอลังการในยุคแรกปรากฏประเภทของอลังการไม่มากนักต่อมาในยุคหลังมีการกล่าวถึงประเภทของอลังการอย่างหลากหลาย³⁶ ตัวอย่างตำราอลังการศาสตร์ในยุคหลังที่สืบต่อจากคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ดังที่ พี.วี.กาเน (P.V.Kane)³⁷ รวบรวมรายชื่อตำราประพันธ์ศาสตร์เล่มต่างๆ นับจากคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ได้แก่ กาวยาลังการ³⁸ ของภามหะ (คริสต์ศตวรรษที่ 8) กาวยาทรศนะ³⁹ ของทัณจิน (คริสต์ศตวรรษที่ 8) อลังการสารสังเคราะห์⁴⁰ ของอุทภูณะ (คริสต์ศตวรรษที่ 8) กาวยาลังการสูตร⁴¹ ของวามนะ (คริสต์ศตวรรษที่ 9) กาวยาลังการ⁴² ของรุทรภูณะ (คริสต์ศตวรรษที่ 9) กาวยามีมางสา ของราชเศขร (คริสต์ศตวรรษที่ 10) อภิวาวฤติ-มตฤกา ของ มกุลภักภูณะ (คริสต์ศตวรรษที่ 10) กาวยเกาตุกะ ของภักภูณะ โตตะ (คริสต์ศตวรรษที่ 10) หฤทยทรปณะ ของ

³⁶ A.K.Warder, *Indian kavya Literature*. vols. 4 (Delhi: Motilal Banarsidass, 1972-1983), 117.

³⁷ P.V.Kane, *History of Sanskrit Poetics*, 78-304

³⁸ กาวยาลังการ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า महालंगการ

³⁹ ตำราเล่มนี้ เป็นงานนิพนธ์ที่กล่าวรายละเอียดของคำจำกัดความ ชนิดของกาวยะ มรรค หรือริติ (ไวทรณะ และเคาชะ) กล่าวถึงคุณ 10 ประการ สิ่งสำคัญเกี่ยวกับตัวกวี คำจำกัดความของอลังการ จำนวนและคำบรรยายอรรถาลังการ 35 ประเภท และอธิบายเกี่ยวกับศัพท์ทาลังการ ดูใน จำลอง สารพัตนิก, **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 107.

⁴⁰ อลังการสารสังเคราะห์ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กาวยาลังการศาสตร์สังเคราะห์

⁴¹ ตำราเล่มนี้ของวามนะ ถือว่า ริติ (ลีลาในการประพันธ์) เป็นประดุจหัวใจของกวีนิพนธ์

⁴² ชื่อตำราเล่มนี้เหมือนกันกับของภามหะ มีชื่อน่าสังเกตประการหนึ่ง ตำราเล่มนี้ของรุทรภูณะเน้นรายละเอียดทางอลังการ เริ่มจากอลังการฝ่ายเสียง คือ ยมก อนุปราส เกลษะ จิตระ สำหรับอลังการประเภท วัโกรกติ ตำราเล่มอื่นจะจัดอยู่ในกลุ่มอลังการทางความหมาย แต่รุทรภูณะจัดอยู่ในอลังการฝ่ายเสียง ตำราเล่มนี้ส่งอิทธิพลต่อตำรา ของมัมมภูณะ คือ กาวยาประกาศ ตำราของเหมจันทรชะ คือ กาวยานุศาสนะ และตำราของอัปยทิกษิตะ คือ กุวัลยานันทะ ที่จัดวัโกรกติเป็นอลังการทางฝ่ายเสียงด้วย ดูใน กุสุมา รักษมณี, **วิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**, 55-56.

ภักภูณนายก (คริสต์ศตวรรษที่ 10) ทศรูป⁴³ ของธัญชัย (คริสต์ศตวรรษที่ 10) วโภกรติชีวิต ของ กุนตกะ (คริสต์ศตวรรษที่ 11) วัยกิติวิเวกะ ของราชชนก (คริสต์ศตวรรษที่ 11) มหิมภักภูณ (คริสต์ศตวรรษที่ 11) สรัสวตีกัณฐากรรม⁴⁴ และศฤงคารประกาศะ ของโภชะ (คริสต์ศตวรรษที่ 11) เอาจิตยวิจจารจรจจา และ กวิกัณฐากรรม ของเกษเมนทร (คริสต์ศตวรรษที่ 11) กาวยประกาศ ของมัมมภูณะ (คริสต์ศตวรรษที่ 11) อลังการสรวิสวะ ของรุษยกะ (ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 11 ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ 12) วาควภาลังการ ของวาควภูณะ (คริสต์ศตวรรษที่ 12) กาวยานุศาสน์ ของ เหมจันทร (คริสต์ศตวรรษที่ 12) จันทรालอก ของชยเทวะ (คริสต์ศตวรรษที่ 13) เอกภาลี ของวิทยากร (คริสต์ศตวรรษที่ 13) กาวยานุศาสน์ ของวาควภูณะ (คริสต์ศตวรรษที่ 13) สาหิตยทรปณะ⁴⁵ ของ วิศวานถ (คริสต์ศตวรรษที่ 14) รสมัญชรี และรสตริงคิณี ของภานุทัตตะ (คริสต์ศตวรรษที่ 15) ภักตีสามฤตสินธุ และ อุชชวลนีลมนิ ของรูปโคสวามี (คริสต์ศตวรรษที่ 16) อลังการเศขร ของ เกศวมิศร (คริสต์ศตวรรษที่ 16) และรสคองคาร ของชคันนถ (คริสต์ศตวรรษที่ 17)

ตำราอลังการศาสตร์หลากหลายเหล่านี้ แสดงให้เห็นถึงแนวคิดทางทฤษฎีวรรณคดี สันสกฤตที่มีการพัฒนาต่อเนื่องไม่หยุดนิ่ง มีการสั่งสม สืบทอดแนวความคิดของตำรายุคก่อนหน้า และได้สร้างสรรค์ความรู้ใหม่บนฐานคิดเดิม คือ หลักการตกแต่งกวีนิพนธ์ให้มีความงดงามไพเราะ ดัง จะเห็นได้ว่าตำราในชั้นหลังก็ได้ประมวลแบบแผน กลวิธีการแต่งงานประพันธ์ให้สมบูรณ์แบบยิ่งขึ้นไป อีก แม้ตำราอลังการศาสตร์สันสกฤตจะมีอยู่เป็นจำนวนมาก แต่ทุกตำราก็ได้แสดงพันธกิจหลักของการประพันธ์ในลักษณะเดียวกัน คือ เพื่อรักษาแบบแผนการประพันธ์ให้มีความงดงามสมบูรณ์ รักษา มาตรฐานวรรณศิลป์ไม่ให้เกิดพร่อง

ในบรรดาตำราอลังการศาสตร์ของอินเดียที่มีอยู่จำนวนมาก สามารถแบ่งทฤษฎี วรรณคดีศึกษาของอินเดียที่สำคัญ ได้ 8 ทฤษฎี ดังตารางต่อไปนี้

⁴³ เป็นตำราที่เกี่ยวกับนาฏศาสตร์ เชื่อว่าแต่งตามคัมภีร์นาฏศาสตร์ เพราะมีเนื้อหาทำนอง เดียวกัน กล่าวถึงองค์ประกอบของบละคร ตัวละครเอก พระเอก นางเอก ตัวละครประกอบ ภาษาที่ใช้แสดง ให้ รายละเอียดอารมณ์ ความรู้สึกในการแสดง ดูใน Sures Chandra Banerji, *A Compantion to Sanskrit Literature* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1989), 174.

⁴⁴ ตำราเล่มนี้มีลักษณะคล้ายสารานุกรม ด้วยเหตุที่ผู้แต่งรวบรวมเรื่องราวจากตำราเล่มก่อน เช่น กาวยาทรสนะ ของทัณดิน อัคนิปุราณะ (เรื่องราวการอวดตารของพระวิษณุ ฤาษีวิษณุได้ยื่นข้อความมาจากพระ อัคนิ) งานเล่มนี้ถือว่า อุปมา อาเภชปะ สมาสโกติ เป็นอลังการ รวมทั้งศัพท์ อรรถ คุณ และรส เน้นในเรื่องรสวารส แห่งศฤงคารเท่านั้นที่เป็นรส แสดงวิธี 6 อย่าง ดูใน จำลอง สารพัตนิก, *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต*, 110.

⁴⁵ ตำราเล่มนี้ มีเพียงแต่จะมีแนวคิดทางนาฏศาสตร์ ดำเนินตามรูปแบบคัมภีร์ทศรูป ทว่ายังเป็น ตำราที่ผสมกับแนวคิดทางอลังการศาสตร์ด้วย

ตารางที่ 1 แสดงรายละเอียดทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตทั้ง 8 ทฤษฎี

ที่	ประเภทของทฤษฎี	จุดมุ่งหมายของทฤษฎี	คำอธิบาย
1	ทฤษฎีรส	ศึกษาปฏิบัติการทางอารมณ์ของผู้อ่าน เมื่อรับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดออกมา อารมณ์ต่างๆ ที่กวีถ่ายทอดนี้เรียกว่า “ภาวะ” ผู้อ่านรับรู้จะสัมพันธ์กับอารมณ์ตอบสนองซึ่งก็คือ “รสทางวรรณคดี”	อารมณ์ต่างๆ ที่กวีถ่ายทอด ได้แก่ ภาวะแห่งความรัก ภาวะแห่งความขบขัน ภาวะแห่งความโศก ภาวะแห่งความโกรธ ภาวะแห่งความน่ากลัว ภาวะแห่งความน่ารังเกียจ และภาวะแห่งความน่าพิศวง
2	ทฤษฎีออลังการ	ศึกษาความงามในการประพันธ์ ซึ่งการศึกษ้ออลังการ แบ่งเป็น “ศัพท์อลังการ” หรือ ออลังการทางเสียง และ “อรรถอลังการ” คือ ออลังการทางความหมาย	ออลังการเป็นการใช้ถ้อยคำที่งดงาม ไพเราะและมีสำนวนโวหารที่ลึกซึ้ง ตัวอย่างออลังการทางเสียง เช่น การเล่นคำ การเล่นสัมผัส ส่วนตัวอย่างออลังการทางความหมาย เช่น การใช้อุปมา การใช้รูปกะ การใช้ความเปรียบในลักษณะต่างๆ หนึ่ง ในแต่ละยุค ออลังการจะมีจำนวนมากบ้าง น้อยบ้างแตกต่างกัน
3	ทฤษฎีคุณ	ศึกษาลักษณะดีเด่นของการประพันธ์ ว่าด้วยคุณสมบัติของการส่งเสริมวรรณคดีด้วยคุณต่างๆ นอกจากนี้ทฤษฎีเรื่องคุณยังกล่าวถึงโทษในการแต่งคำประพันธ์ด้วย	ลักษณะดีเด่นของบทประพันธ์ เช่น ความกระชับของเสียงในการแต่งคำประพันธ์ เรียกว่า “เสลชะ” ความกระจำงของถ้อยคำที่เรียกว่า “ประสาทะ” ความกลมกลื่นของเสียงที่เรียกว่า “สมตา” ความไพเราะของถ้อยคำที่เรียกว่า “มาธูรยะ” ความนุ่มนวลของเสียงหรือเสียงที่แผ่วเบาเรียกว่า สุกุมารตา เป็นต้น

ตารางที่ 1 แสดงรายละเอียดทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตทั้ง 8 ทฤษฎี (ต่อ)

ที่	ประเภทของทฤษฎี	จุดมุ่งหมายของทฤษฎี	คำอธิบาย
			ข้าซากของเนื้อความ ผิดฉันทลักษณ์ ไม่ใช่หลักสนธิ ผิดหลักทางไวยากรณ์ เป็นต้น
4	ทฤษฎีรีติ	ศึกษาความงามในบทกวี นิพนธ์ในแง่ลีลาการประพันธ์	เช่น ลีลาไวทรรภี” ลีลาการประพันธ์ ค่อนข้างรุ่งเรือง ความหมายของคำ กระจ่างชัด “ลีลาเคาที” ลีลาการ ประพันธ์ที่ค่อนข้างรุนแรง และ “ลีลาปัญจาลี” ลีลาการประพันธ์ที่ ผสมผสานระหว่างความรุ่งเรืองกับ ความรุนแรง
5	ทฤษฎีธvani	ศึกษาความหมายแฝงในการ ประพันธ์ ซึ่งนักวรรณคดีธvani เชื่อว่าคำมีความหมาย 3 ระดับ	ตัวอย่างการศึกษาความหมาย 3 ระดับ ได้แก่ 1) อภิธา ความหมาย ของคำศัพท์ตามรูปคำ 2) ลักษณะ ความหมายบ่งชี้ตามความเป็นจริง และ 3) วัยัญชนา คือ ความหมาย ของคำที่บอกแนะ หรือมีความหมาย โดยนัย
6	ทฤษฎีวโกรกติ	ศึกษาการใช้ภาษาในการ ประพันธ์ให้ต่างไปจากภาษา ธรรมดา ทฤษฎีนี้เกิดจาก ความพยายามที่จะลด ความสำคัญของทฤษฎีธvani โดยการเน้นอสังการให้เด่น ขึ้น ซึ่งภาษาที่เน้นอสังการ เรียกว่า “วโกรกติ”	ตัวอย่างการใช้ภาษาวโกรกติ เช่น ข้อความที่ว่า <i>Syāmaṅgam</i> (ร่าง (ของนาง) คือ ต้นประยงค์ ตัวอย่างนี้เป็นวโกรกติ เพราะแสดง จินตนาการของกวีให้เห็นว่าต้น ประยงค์กับร่างของนางนั้นมีความ แบบบาง และความอ่อนไหว เหมือนกัน

ตารางที่ 1 แสดงรายละเอียดทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตทั้ง 8 ทฤษฎี (ต่อ)

ที่	ประเภทของทฤษฎี	จุดมุ่งหมายของทฤษฎี	คำอธิบาย
7	ทฤษฎีอนุมิติ	การอนุมานความหมายในการประพันธ์ ทฤษฎีในกลุ่มนี้ปฏิเสธพลังความหมายตามแนวของธวัณิ เพราะเชื่อว่าการอนุมานความหมายในการประพันธ์ไม่จำเป็นต้องแบ่งแยกระดับของคำที่สื่อความหมายอย่างทฤษฎีธวัณิ	ในรามายณะของ โยศวรมัน พระรามรำพันขณะที่ติดตามหานางสีดาว่า “กลุ่มเมฆระบายท้องฟ้าด้วยสีดำจางๆ ดวงมตา ลมกรรโชกแรง นกยูงร้องอย่างเรใจ ฟังไพเราะ จงเป็นไปตามนั้นเถิด! จิตใจข้าแกร่งเสียแล้ว ข้าคือ ราม ข้าทนทานได้ทุกสิ่ง แต่ สีดาเล่าจะเป็นอย่างไร นางเอ๋ย จงอดทนเถิด “ ข้อความนี้กวีใช้ภาษาให้ผู้อ่านอนุมานได้ว่า พระรามสามารถทนกับความทุกข์ ไม่ใช่เพราะชื่อว่า ราม แต่เพราะบุคคลนี้เป็นราม
8	ทฤษฎีเอาจิตยะ	ศึกษาความเหมาะสมในการประพันธ์ ทั้งการเลือกถ้อยคำ เสียง จังหวะ และลีลาของคำ กล่าวคือมีความประสานอย่างดีในบทประพันธ์ แนวคิดของทฤษฎีเอาจิตยะ ถือเอาความคิดของกวีกับความงามของบทกวีที่มีความสัมพันธ์กัน	ตัวอย่าง มาตราราชะ นำเนื้อเรื่องจาก รามายณะ มาดัดแปลงเป็นบทละครชื่อเรื่อง อุทาดตราหวะ ซึ่งดัดแปลงเรื่องราวได้อย่างเหมาะสม ส่วนความไม่เหมาะสมในการประพันธ์ เช่น นักรวรรณคดีบางท่านเห็นว่า ฉากรักของพระศิวะและพระนางปารวตี ในกุมารสมภพของกาฬิตาส มีความไม่เหมาะสมกับสถานภาพของเทพผู้สูงส่ง

ที่มา: กุสุมา รักษมณี, วิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขและเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 23-43

อย่างไรก็ตาม แม้จะสรุปรายละเอียดทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตทั้ง 8 ทฤษฎีข้างต้น แต่เนื่องจากทฤษฎีแต่ละประเภทอาจจะไม่สามารถแยกจากกันอย่างเด็ดขาดได้ ดังที่กุสุมา รัชมณี กล่าวไว้ว่า ความคิดในแต่ละทฤษฎีมิใช่ว่าจะแยกออกจากกันเป็นเอกเทศเสียทีเดียว บางทฤษฎีก็ยังมีลักษณะร่วมอยู่กับทฤษฎีอื่น เช่น รัตติ ซึ่งถือว่าลีลาต้องมีคุณสมบัติเป็นลักษณะเด่น บางคนจึงเรียกแนวคิดนี้ว่า คุณ-รัตติ เช่นเดียวกับทฤษฎีรสกลุ่มหนึ่ง ซึ่งถือว่าวรรณคดีที่จะก่อให้เกิดรสได้จะต้องใช้ภาษาที่มีความหมายแน่ชัด จึงเรียกแนวคิดนี้ว่า รส-ธvani” ข้อที่ควรตระหนัก คือ ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเกิดขึ้นจากการที่ปราชญ์อินเดียหลายคนเป็นกวีที่วิเคราะห์วิจารณ์ผลงานทั้งของตนเองและของผู้อื่นไปด้วย และอีกหลายคนเป็นนักอ่านที่วิเคราะห์วิจารณ์เช่นกัน ดังนั้นกวีคนใดถ้าเห็นด้วยกับแนวคิดใดก็จะประพันธ์งานของตนตามแนวทฤษฎีนั้น ถือได้ว่าเป็นการสนับสนุนแนวคิดนั้นไปด้วย โดยอาจแต่งตำราสนับสนุนหรือเป็นตำราอธิบายทฤษฎีของกวีรุ่นก่อนหน้า ส่วนผู้คัดค้านก็จะสร้างทฤษฎีขึ้นมาใหม่ ทำให้แนวคิดแตกแขนงออกไปเป็นหลายสำนัก⁴⁶

ในบรรดาทฤษฎีทั้ง 8 มี 2 ทฤษฎีที่ได้รับการกล่าวถึงมากที่สุด คือทฤษฎีวรรณคดีเรื่องรสและทฤษฎีที่ว่าด้วยอสังการ เนื่องจากงานวิจัยนี้ มิได้มุ่งประยุกต์ใช้ทฤษฎีวรรณคดีเรื่องรส จึงกล่าวทฤษฎีเรื่องรสแต่พอสังเขป

“รส” คือ ปฏิบัติทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดออกมาไว้ในวรรณคดี ปฏิบัติทางอารมณ์ของผู้อ่านนั้นเป็นการตอบสนองสิ่งที่กวีเสนอมา เป็นความรู้สึกในใจที่เกิดขึ้นของผู้อ่าน กวีนิพนธ์เป็นเพียงสิ่งที่กวีสร้างขึ้นเพื่อสื่อหรือเพื่อให้เกิดรสในใจของผู้อ่านเท่านั้น ทฤษฎีรสในวรรณคดีมีพื้นฐานมาจากทฤษฎีรสในการละคร คือนาฏยศาสตร์ เพราะถือหลักสำคัญว่าหากการแสดงปราศจากการสละสลวยความรู้สึกแล้ว การละครก็ไม่มีประโยชน์ นักวรรณคดีต่อมาได้นำรสจากการละครมาวิเคราะห์วรรณคดี โดยถือว่า วรรณคดีเหมือนกับละครในแง่ที่เป็นศิลปะที่ศิลปินถ่ายทอด ต่างกันแต่สื่อที่ใช้แสดง คือ ละครใช้ผู้แสดง ฉาก แต่วรรณคดีใช้ตัวอักษรวาดภาพขึ้นในใจผู้เสพ ทำให้ผู้เสพงานวรรณศิลป์เกิดความประทับใจในสุนทรียภาพ เกิด “รส” จากสารในคำประพันธ์ อนึ่ง ทฤษฎีเรื่องรสนี้ แต่เดิมนักเขียนประเภททนาย มิได้นำเรื่องรสมากล่าวถึงในงานของตน แม้ตำรานาฏยศาสตร์เอง ก็กล่าวเรื่องรสไว้เพียง 2 บทเท่านั้น นักเขียนคนแรกที่กล่าวถึงเรื่องรส คือรุทรภูงะ ส่วนในตำราวันยาโลกะ เป็นตำราอสังการศาสตร์เล่มแรกที่กล่าวถึงความสัมพันธ์ของรสที่มีต่อคำประพันธ์ประเภทร้อยกรอง⁴⁷

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 23.

⁴⁷ ลลิตา ศิริเจริญ , “อสังการในมหาชาติคำหลวง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524), 86.

คัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างรสกับภาวะ หากการละครปราศจากภาวะ รสก็ไม่เกิด หรือถ้าปราศจากรส ภาวะก็ไม่เกิด ความสำเร็จของรสและภาวะนี้อาศัยซึ่งกันและกันมีความจำเป็นในการแสดง สิ่งที่คัมภีร์นาฏยศาสตร์เน้นในเรื่องของรสนั้นก็คือศัพท์ว่า ภาวะ คือ สภาวะที่เกิดขึ้นแก่จิตใจและร่างกายมนุษย์ ในกวีนิพนธ์ภาวะคืออารมณ์ของกวีที่ถ่ายทอดสู่ผู้ชมการแสดง แบ่งออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ สภาวะ คือ อารมณ์พื้นฐาน และวยกิจารภาวะ คือ ภาวะเสริมหรือภาวะที่เป็นตัวเปลี่ยนแปลง เช่น ความไม่แยแส ความเหนื่อยอ่อน ความสังสัย วิภาวะ คือ เหตุของภาวะ เป็นสิ่งที่กวีกำหนดเหตุการณ์ บุคคล และสิ่งต่างๆ ในเนื้อเรื่องซึ่งเป็นสาเหตุที่เกิดภาวะ วิภาวะยังแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะคือ ต้นเหตุ และ เหตุเสริม และอนุภาวะคือ ผลของภาวะ⁴⁸ แสดงรายละเอียดภาวะและรสที่สืบเนื่องกัน ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 2 แสดงภาวะและรสที่สืบเนื่องจากภาวะ

ภาวะหลักทั้ง 9	รสทั้ง 9 ที่สืบเนื่องจากภาวะหลัก
รติ (ภาวะแห่งความรัก)	ศฤงคารรส (ความซาบซึ้งในความรัก เป็นอารมณ์ตอบสนองภาวะรัก)
หาสะ (ภาวะแห่งความขบขัน)	หาสยรส (ความสนุกสนาน ตอบสนองภาวะขบขัน)
โสกะ (ภาวะแห่งความทุกข์โศก)	กรูณารส (ความสงสาร ตอบสนองภาวะทุกข์โศก)
โกรธะ (ภาวะแห่งความโกรธ)	เราทรรส (ความแค้นเคือง ตอบสนองภาวะโกรธ)
อุตสาหะ (ภาวะแห่งความมุ่งมั่น)	วีรรส (ความกล้าหาญ ตอบสนองภาวะมุ่งมั่น)
ภยะ (ภาวะแห่งความน่ากลัว)	ภยานกรส (ความเกรงกลัว ตอบสนองภาวะน่ากลัว)
ชุกุปสา (ภาวะแห่งความน่ารังเกียจ)	พิภัสสรส (ความชิงชัง ตอบสนองภาวะน่ารังเกียจ)
วิสมยะ (ภาวะแห่งความความน่าพิศวง)	อัทฤตรส (ความอัศจรรย์ใจ ตอบสนองภาวะน่าพิศวง)
ศมะ (ภาวะแห่งความสงบ)	ศานตรส (ความสงบใจ ตอบสนองภาวะสงบ)

นอกจากภาวะหลักที่กล่าวถึงแล้ว กวีอาจแสดงภาวะเสริมหรือที่เรียกว่าวยกิจารภาวะดังที่กล่าวไปแล้ว ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์กล่าวถึงภาวะเสริม 33 อย่าง ดังต่อไปนี้ นิรเวทะ (ความ

⁴⁸ดูคำอธิบายอย่างละเอียดได้ใน กุสุมา รักษมณี, วิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดี สันสกฤต, 115-192.

ไม่แยแสต่อสิ่งใด) คลานี (ความเหนื่อย) ศงกา (ความสงสัย) อสุยา (ความอิจฉา ความให้ร้าย) มทะ (ความรู้สึกมัวเมา) ศรมะ (ความอ่อนเพลีย) อาลสยม (ความเกียจคร้าน) ไทจนม (ความยากจน) จินตา (ความวิตกกังวล) โมหะ (ความหลง) สมฤติ (ความจำ) ธฤติ (ความมั่งคั่ง) วรีทา (ความอาย) จลปตา (ความหวั่นไหว) หรุชะ (ความยินดี) อาเวคะ (เหตุสะเทือนใจ) ชชตา (ความซึ่มเซอะ) ครุวะ (ความหยิ่งจองหอง) วิษาทะ (ความเศร้าโศกเสียใจ) เอาตสุกยม (ความชวนชวยเอาใจใส่) นิหฺรธา (ความง่วงนอน) อปสมาระ (ความเป็นลมชักแน่นิ่ง) สุปตม(ความหลับ) วิโพทะ (ความตื่นจากหลับ) อมรุชะ (อาการโกรธที่ไม่สามารถควบคุมได้) อวหิตถม (ความเสแสร้ง) อฺครตา (ความดุร้าย) มติ (ความรู้) วฺยาธิ (ความป่วยไข้) อุนมาทะ (ความบ้าคลั่ง) มรณม (ความตาย) ตฺราสะ (ความสะดุ้งตกใจ) วิตรกะ (ความพิจารณา) สาทตฺวิภา ภาวะ (ภาวะประจำสันดาน) เสวทะ (เหงื่อแตก) สตมภะ (ตัวแข็งกระด้าง) กมปะ (ตัวสั้น) อาสรม (น้ำตาไหล) ไวรฺรณฺยม (ถอดสี) โรมานฺจะ (ขนลุก) ปฺรลยะ (ความบรรลัย) เตษฺา กรม (กรรม รส ภาวะ อนุภาวะ ของสัตตวิคะ) ส่วนทฤษฎีที่ว่าด้วยอสังการ เป็นแนวทางหรือแบบแผนของการประพันธ์ที่ควรจะดำเนินตามกฎเกณฑ์ต่างๆ ทั้งในความไพเราะของเสียง และความหมายที่ลึกซึ้งด้วยความเปรียบ ภาพพจน์ต่างๆ เพื่อให้บทประพันธ์ได้รับการยกย่องว่ามีความเป็นเลิศ ผู้วิจัยจะอภิปรายอย่างละเอียดในหัวข้อต่อไป เริ่มจากความหมายและความเป็นมาของทฤษฎีอสังการ รวมทั้งจำแนกชนิดของอสังการแต่ละรูปแบบ ดังต่อไปนี้

3.2 ความหมายและความเป็นมาของทฤษฎีอสังการ

“อสังการ” เป็นคำสันสกฤตมาจากคำว่า “อลม+กถ ธาตุ+ชฌย ปัจจัย” แปลว่า การประดับตกแต่งหรือเครื่องประดับซึ่งหมายถึงเครื่องประดับทั้งที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม⁴⁹ ความหมายของอสังการในช่วงแรกหมายถึงเพียงภาพพจน์ ความไพเราะของคำและเสียง เพราะปรากฏลักษณะอสังการไม่มากนักในตำราอสังการศาสตร์ในช่วงยุคแรก ต่อมาความหมายอสังการขยายเพิ่มขึ้น เนื่องจากทฤษฎีอสังการมีการพัฒนาตามลำดับโดยสำนักอสังการที่ได้รับความนิยมในช่วงสมัยต่อมา จึงมีการให้นิยามว่า อสังการเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดความงดงามในบทประพันธ์⁵⁰ หมายความว่าในทรรศนะของนักอสังการสมัยหลัง อสังการไม่ได้เป็นเพียงภาพพจน์ หรือการเลือกคำและเสียงให้ไพเราะเท่านั้น แต่ต้องประกอบทุกอย่างที่สมบูรณ์แบบซึ่งกวีผู้สร้างสรรค์กวีนิพนธ์ร้อยกรองอย่างดีเยี่ยมก็ถือว่าเป็นการสร้างคุณค่าอสังการให้แก่บทประพันธ์ด้วยกลวิธีทางวรรณศิลป์ในรูปแบบใดก็ตาม ด้วยเหตุนี้ความสำคัญของอสังการจึงทำให้เกิดเป็น “แนวคิด” หรือ “ทฤษฎี” ซึ่งเป็นหนึ่งในบรรดาทฤษฎีหลักๆของวรรณคดีสันสกฤตที่ได้รับการยกย่องอย่างสูง ในทางกวีต่างยอมรับว่าอสังการเป็นเครื่องมือส่งเสริมการแต่งบทกวีให้มีความงาม มีรสชาติ มีความน่าอัศจรรย์ ทำให้กวี

⁴⁹ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อสังการ,” 8.

⁵⁰ ลลิตา ศิริเจริญ, “อสังการในมหากาพย์คำหลวง,” 25.

นิพนธ์มีความแตกต่างไปจากภาษาที่มีเนื้อหาลักษณะ มีคุณลักษณะของภาษาวรรณคดี⁵¹ คือมีลักษณะ “สุนทรียะ” หรือเรียกว่า “กาวยโสภา” ความสำคัญของอรรถการอยู่เหนือการเลือกใช้ถ้อยคำสามัญทั่วไป

เพราะฉะนั้นอาจกล่าวได้ว่า “อรรถการ” มีความสำคัญที่สุดที่ทำให้บทประพันธ์น่าอ่าน⁵² เพราะเป็นการสร้างเสริมถ้อยคำให้ทรงพลัง ลึกซึ้ง และสง่างามกลายเป็นถ้อยคำของกวีหรือบทกวีอย่างแท้จริง⁵³

พัฒนาการความเป็นมาของทฤษฎีอรรถการ เริ่มตั้งแต่สมัยพระเวท ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า ความคิดเกี่ยวกับการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์แสดงร่องรอยในประวัติวรรณคดีสันสกฤตตั้งแต่ยุคแรกเริ่มแล้ว แม้ในเวลาต่อมาจะเกิดตำราภาษาศาสตร์ที่แสดงเนื้อหาอรรถการพอสังเขป แต่การสร้าง เสพ และการใช้คำภีร์พระเวทให้ได้ผลสูงสุดคือการสวดบูชา กระบวนการเปล่งเสียงอันวอนแก่เทพเจ้าจึง

⁵¹ ภาษาในวรรณคดี มีความแตกต่างจากภาษาที่ใช้สื่อสารโดยทั่วไป ศาสตราจารย์หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ กล่าวว่า “พันธกิจของวรรณคดีมีอยู่กับภาษา แต่ไม่ใช่ภาษาในหนังสือทั่วไป ภาษาของวรรณคดีคือ ภาษาที่บรรจงเลือกสรรมาเพื่อกระทบอารมณ์ ที่ใช้คำว่า บรรจง หาได้หมายความว่า วรรณคดีจะต้องใช้แต่ถ้อยคำที่คนทั่วไปถือว่าไพเราะไม่ วรรณคดีอาจใช้คำที่คนถือว่าเป็นคำหยาบก็ได้ ถ้าหากผู้รจนางใจใช้คำหยาบเพื่อให้เกิดอารมณ์ตามเจตจำนงของผู้รจนา สรุปลงก็คือ พันธกิจของวรรณคดีมีต่อการใช้ภาษาเพื่อบันเทิง หรือจรรโลง หรือยก หรือกดอารมณ์ ยิ่งความรื่นเริงให้เกิดเพราะภาษา ยิ่งความโศกเศร้าให้เกิด โดยอาศัยถ้อยคำที่ใช้และโดยกลศิลปะต่างๆ” ดังนั้น “คุณสมบัติ” ที่เป็น “หัวใจ” ของวรรณคดีจึงอยู่ที่ความงามของศิลปะการประพันธ์ และเนื้อหาที่มีความลึกซึ้ง เมื่อศิลปะทางวรรณศิลป์และเนื้อหาของงานประพันธ์ประกอบกันอย่างลงตัว จึงทำให้เกิดคุณค่าทางสุนทรียะ ก่อให้เกิดความจับใจผู้อ่าน อันเกิดจากพลังของ “คำ” และ “ความ” ที่สัมผัสใจด้วยลีลา จึงหว่าที่แสดงอัจฉริยลักษณ์ของภาษา โดยเฉพาะวรรณคดีสันสกฤตซึ่งมีพัฒนาการอย่างยาวนาน ประกอบกับคำศัพท์ภาษาสันสกฤตที่หลากหลายและมีเป็นจำนวนมาก เป็นวัตถุดิบที่ดีสำหรับกวีที่จะพลิกแพลงใช้สื่อความหมายที่ลุ่มลึก เพื่อความไพเราะของเสียงคำประพันธ์และเพื่อแสดงฝีมือในการประพันธ์ ซึ่งจะไม่พบมากนักสำหรับวรรณคดีภาษาอื่น ดังที่ศาสตราจารย์ ดร. กุสุมา รักษมณี ให้ความเห็นว่า “สันสกฤตเป็นภาษาที่มีระบบไวยากรณ์ตายตัว แต่มีถ้อยคำสำนวนและลีลาภาษา (style) ที่หลากหลายและพลิกแพลงได้มากจำเหมาะสำหรับใช้ในการแต่งคำประพันธ์...นักวรรณคดีสันสกฤตนิยมภาษาวรรณศิลป์ที่มีได้สื่อความตรงไปตรงมาตามรูปคำ แต่จะต้องเป็นภาษาที่มีความหมายแฝง (implication) หรือความหมายแนะ (suggestion) ซึ่งตรงกับศัพท์วรรณคดีว่า ธวนิ” ดูใน ดวงมน จิตรจันงค์, **วรรณคดีวิจารณ์เบื้องต้น** (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาร, 2556), 16.; บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, **วิเคราะห์สรรพนามคดีไทย**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2522), 5.; ชลธิรา สัตยาวัฒนา, **ผจญถ้อยร้อยเรียง** (กรุงเทพฯ: ปลายตะเพียน, 2530), 7.; รื่นฤทัย สัจจพันธ์, **ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี** (กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาร, 2544), 19.; กุสุมา รักษมณี, **สันสกฤตวิจารณ์** (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2547), 29-38.

⁵² วิสุทธ์ บุษยกุล, **วิสุทธินิพนธ์** (กรุงเทพฯ: ธเนศวรการพิมพ์, 2520), 278.

⁵³ อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย, “การศึกษาวิเคราะห์คติโควินทกาวยะ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 159.

น่าจะพัฒนามาสู่รูปแบบอঙ্การทางเสียงในตำราประพันธ์ศาสตร์สมัยต่อมาได้ง่ายขึ้น ดังจะเห็นได้ว่า คัมภีร์พระเวทเองนั้นถือว่าระดับเสียงมีความสำคัญยิ่งระดับเสียงพระเวทมีระดับสำเนียงเป็นเสียงดนตรี (Pitch) และระบบเสียงเป็นท่วงทำนองนี้แสดงความหมายของถ้อยคำและรูปประโยคด้วย เช่น ระดับเสียงฤกเวทสังหิตา หากเป็นระดับเสียงสูง เรียกว่า “อุทาดต” ไม่มีเครื่องหมายใดๆ ประโยคข้อความ แต่ถ้าเป็นระดับเสียงต่ำ เรียกว่า “อนุทาดต” จะปรากฏเครื่องหมายขีดข้างใต้คำ และถ้าเป็นระดับเสียงสูงและต่ำ เรียกว่า “สวริต” แสดงเครื่องหมายขีดลงเหนือคำ⁵⁴ ท่วงทำนองที่เป็นเสียงเหมือนกับเสียงดนตรีทำให้บทสวดในคัมภีร์พระเวทมีความไพเราะจับใจ เป็นการคงไว้ซึ่งทำนองเสียงที่มีกฎเกณฑ์เพื่อยังผลต่อการสวดที่เพ่งผู้ยิ่งใหญ่ ซึ่งสอดคล้องกับรูปแบบศัพทาลังการในชั้นหลังที่แสดงให้เห็นความงดงามของการเล่นเสียงทั้งการเล่นคำ ซ้ำคำ ฯลฯ ตลอดทั้งถ้อยคำที่ลึกซึ้งเมื่อบูชาเทพเจ้า ถ้อยคำที่เลือกมาใช้อย่างสูงส่งนี้เองก็อาจพัฒนาหรือมีอิทธิพลต่อการสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ในชั้นหลังจนกระทั่งเกิดเป็นอঙ্การทางความหมายที่ลึกซึ้ง

ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ ของภรตมุณี อธิบายที่ 17 บทที่ 43 แสดงชนิดของอঙ্การทั้งศัพทาลังการ ได้แก่ ยมก และอรรธลึงการ ได้แก่ อุปมา ทิปก รูปก ดังที่ว่า

อุปมา ทิปก ใจว รูปก ยมก ตลา /
 กาวยไสยเต หยลงการาศจตุวาระ ปริกิริติตา //

อุปมา ทิปก รูปก และยมก เหล่านี้คืออঙ্การ 4 ประการ ของกวีนิพนธ์ที่ได้กล่าวถึงมาแล้ว

ข้อความข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่าก่อนหน้าการแต่งคัมภีร์นาฏยศาสตร์ อঙ্การที่ยึดถือกันมีเพียง 4 ชนิด (อาจจะมียอঙ্การชนิดอื่น แต่ไม่เป็นที่นิยม) และนับตั้งแต่สมัยของภรตมุณี อঙ্การก็มีปรากฏเพิ่มขึ้น มีการพัฒนาซับซ้อนหลากหลายขึ้น และเป็นสิ่งสำคัญสำหรับนักอঙ্การในยุคหลัง ดังที่ วาคภฏะ ผู้แต่งวาคภฏาลังการหรืออঙ্การศาสตร์ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของอঙ্การ และยกรายชื่ออঙ্การไว้ในตอนต้นดังที่ว่า

คราวนี้เราจะกล่าวถึงประมวลอঙ্การอันไม่มีอยู่แล้วไซริ์ คำประพันธ์
 แม้แต่ที่ปราศจากโทษทั้งหลายและประกอบไปด้วยคุณทั้งหลาย ก็ยังไม่สง่า

⁵⁴ จำลอง สารพัดนึก, สันสกฤต วรรณกรรมพระเวท (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522), 46.

เหมือนรูปร่างหญิงอันสักแต่ปราศจากลักษณะที่ชั่ว และก่อปรด้วยลักษณะที่ดีแต่เท่านั้นก็ยังไม่สง่าละนั้น

“จิตรม” (แปลก) “วรุโรฤติ” (พูดไม่ตรง) “อนุปราส” (พูดซ้ำๆ) และ “ยมก” เป็นอสังการฝ่ายเสียง อสังการฝ่ายความหมายก็คือ “ชาติ” (ชาติ) “อุปมา” “รูปกม” (รูป)

“ปรติวสตุปมา” (เปรียบเทียบกับวัตถุอื่น) “ภรานติมาน” (หลง) “อากเชป” (คัดค้าน) “ปริวฤตติ” (สงสัย) “ทฤษฏานต” (ตัวอย่าง) “วฤติเรก” (วิเศษ) “อปหฤติ” (ปฏิเสธ) “ตุลยโยคิตา” (การประกอบสิ่งๆที่เหมือนกัน)

“อุตฺปรกษา” (การสมมติ) “อรฺถานตรนยาส” (อ้างเรื่องอื่น) “วิภาวนา” (แสดงเป็นของวิเศษ) “ทีปกม” (ประทีป) “อดีศย” (อดีศย) “เหตุ” (เหตุ) “ปรยาโยกติ” (พูดอ้อมค้อม) “สมาหิตม” (รวมไว้)

“ปริวฤตติ” (แลกเปลี่ยน) “ยถาสงขยม” (โดยลำดับ) “วิชม” (ไม่สมกัน) “สโหฤติ” (กล่าวพร้อมๆกัน) “วิโรธ” (พิรุณ) “อวสร” (เอาลงไว้) “सारม” (แก่นสาร) “สศเลช” (พาดพิง) “สมุจย” (ชุมนุม)

“อปรสตุตฺปรศสา” (สรรเสริญที่เขาไม่ชมเชยกัน) “เอการลี” (สร้อยคอสายเดี่ยว) “อนุมา” (อนุมาน) “ปริสงขยา” (จำกัด) “ปรศโนตตรม” (บุจฉาวิสัยชญา) และ “สงกร” (ผสม)⁵⁵

3.3 ประเภทของอสังการแต่ละรูปแบบ

รูปแบบอสังการที่พัฒนาตามลำดับนี้ จึงทำให้สามารถจำแนกอสังการประเภทหลักๆออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ศพทาลงการ คือ อสังการที่มุ่งความงามของคำประพันธ์ทางด้านเสียง และอรฺถาลงการ คือ อสังการที่มุ่งความงามของคำประพันธ์ทางด้านความหมาย

ตำราบางแห่งก็ระบุอสังการประเภทที่ 3 เรียกว่า “ศพทารฺถาลงการ” คือ อสังการที่มุ่งความงามของคำประพันธ์ทางด้านเสียงและความหมาย⁵⁶ หรือที่โกชะ เรียกอสังการในลักษณะที่ผสมกันอีกชื่อหนึ่งว่า “อุภยาลงการ” ตามแนวคิดที่ว่าบทกวีนิพนธ์บทหนึ่งนั้น ย่อมมีอสังการที่ผสมดังที่ว่านี้ปรากฏอยู่ด้วยเสมอ⁵⁷ แต่เพื่อความเข้าใจขอบเขตและหลักการของทฤษฎีอสังการได้แจ่มชัด ผู้วิจัยแบ่งประเภทหลักของอสังการตามทฤษฎีวรรคตีสันสกฤตส่วนใหญ่ใช้อธิบายกวีนิพนธ์ซึ่งจำแนก

⁵⁵ป.ส.ศาสตรี, ผู้แปล, อสังการศาสตร์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), 18-19.

⁵⁶ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อสังการ,” ใน คีตวรรณกรรม, 9.

⁵⁷B.S.Antoni, A Study of Alamkārikas in Sanskrit Mahākāvya and Khaṇḍakāvya (Delhi: Amar Printing Press, 1977), 55.

เป็น 2 ประเภทตั้งข้างต้น เนื่องจากรูปแบบบอกลังการมีอยู่เป็นจำนวนมาก ปรากฏในตำราอลังการ ศาสตร์เล่มต่างๆไม่เท่ากัน ในที่นี้จะกล่าวถึงตำราที่อธิบายแนวทางอลังการจำนวน 5 เล่ม คือ (1) นาฏยศาสตร์ ของ ภรตมุณี (2) กาวยาลังการ ของภามหะ (3) กาวยประกาศ ของมัมมภูชะ พุทธ ศตวรรษที่ 11 (4) วาคภฏาลังการ ของ วาคภฏชะ (5) สาทิตยทรปนชะ ของ วิศวานถ ตำราที่ให้ แนวทางอลังการทั้ง 5 เล่ม มีรายละเอียดดังนี้

1. นาฏยศาสตร์ ของ ภรตมุณี สันนิษฐานว่าตำราเล่มนี้แต่งในคริสต์ศตวรรษที่ 1 อธิบายโดยใช้รูปแบบโคลกและมีร้อยแก้วแทรกอยู่บ้าง เนื้อหาของนาฏยศาสตร์ แบ่งออกเป็น 38 อธิบาย⁵⁸

- อธิบายที่ 1 3 และอธิบายที่สุดท้าย กล่าวถึงกำเนิดของการละคร
- อธิบายที่ 2 และ 3 กล่าวถึงการสร้างเวทีการละคร พิธีเปิดการละคร
- อธิบายที่ 4, 8 14 24 และ 25 อธิบายกระบวนการทำรำต่างๆ
- อธิบายที่ 5 กล่าวถึงบทเบิกโรง
- อธิบายที่ 6 กล่าวถึงเรื่องรส
- อธิบายที่ 7 กล่าวถึงเรื่องของภาวะ
- อธิบายที่ 15 กล่าวถึงฉันท
- อธิบายที่ 16 กล่าวถึงอลังการ
- อธิบายที่ 17 กล่าวถึงภาษาที่ตัวละครใช้ในการแสดง
- อธิบายที่ 18 ทศรูป
- อธิบายที่ 19 กล่าวถึงวิวัฒนาการของท่าทางการแสดง
- อธิบายที่ 20 กล่าวถึงประเภทของบทละคร
- อธิบายที่ 21 กล่าวถึงการแต่งตัวของตัวละคร
- อธิบายที่ 22 และ 23 ประเภทของพระเอก นางเอก และตัวละครต่างๆ
- อธิบายที่ 26 และ 23 กล่าวถึงประเภทของพระเอก นางเอก และตัวละครต่างๆ
- อธิบายที่ 26 และ 35 กล่าวถึงบทบาทของตัวละคร
- อธิบายที่ 27 กล่าวถึงเวลา สถานที่ และโอกาสของการแสดง
- และอธิบายที่ 28-34 กล่าวถึงดนตรีและบทเพลง

⁵⁸ในการพิมพ์เผยแพร่ นาฏยศาสตร์ พบว่าบางฉบับมีจำนวนอธิบายไม่เท่ากัน มีทั้ง 36 อธิบาย 37 อธิบาย และ 38 อธิบาย

เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับอสังการมีอยู่น้อยมาก มีเพียง 4 ประเภทเท่านั้น ซึ่งผู้วิจัยพิจารณาอสังการในนาฏยศาสตร์ในฐานะเป็นประเภทของอสังการที่เก่าแก่ที่สุด เชื่อมโยงไปถึงอสังการในตำราเล่มอื่น

2. กาวยาลังการ ของภามหะ สันนิษฐานว่าตำราเล่มนี้แต่งในคริสต์ศตวรรษที่ 4 อธิบายความรู้เกี่ยวกับอสังการโดยเฉพาะ แต่งด้วยรูปแบบร้อยกรองโดยตลอด เนื้อหาแบ่งออกเป็น 6 ปริจเฉท ดังนี้

ปริจเฉทที่ 1 หน้าที่ของกวีนิพนธ์ ธรรมชาติ อรรถะ กามะ และโมกษะ คุณลักษณะของ กาวยะ

ปริจเฉทที่ 2 คุณ 3 ประเภทในการประพันธ์ มาตุรยะ ประสาทะ และโอชะ กล่าวถึง อสังการ

ปริจเฉทที่ 3 ชนิดของอสังการ

ปริจเฉทที่ 4 กล่าวถึงอสังการต่อ

ปริจเฉทที่ 5 กล่าวถึงอสังการต่อ

ปริจเฉทที่ 6 กล่าวถึงอสังการต่อ

ตำราเล่มนี้ ภามหะจำแนกอสังการออกเป็นอสังการเก่าที่มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์นาฏยศาสตร์ และอสังการที่พัฒนามีความซับซ้อนยิ่งขึ้น นอกจากอสังการที่เป็นส่วนคำอธิบายหลักแล้ว ยังมีอธิบายถึงคุณลักษณะที่ตรงตามของการประพันธ์ประกอบด้วยทั้งการพินิจภาษา คุณที่ลงตัวในกวีนิพนธ์ วรริตที่ใช้ในบทประพันธ์

3. กาวยประกาศ ของมัมมภู⁵⁹ สันนิษฐานว่าตำราเล่มนี้แต่งในคริสต์ศตวรรษที่ 11 อธิบายโดยแยกออกเป็น 3 ส่วน คือ การิกะ วฤตติ และตัวอย่างประกอบคำอธิบายซึ่งนำมาจากผลงานกวีเล่มต่างๆ เนื้อหาของตำราแบ่งออกเป็น 10 อุลลาสะ ดังนี้

อุลลาสะ 1 อธิบายความหมายและประเภทของกาวยะ

อุลลาสะ 2 อธิบายวาทก ลากษณิก และวัญชกะ

อุลลาสะ 3 อธิบายชนิดและหน้าที่ของวัญชกะ

อุลลาสะ 4 อธิบายเรื่องธวนิและรส

อุลลาสะ 5 คุณนิภูตวังกย

อุลลาสะ 6 จิตร

อุลลาสะ 7 อธิบายโทษของบท วากย อรรถ และรส

⁵⁹มีชีวิตก่อนคริสต์ศตวรรษที่ 12 เชื่อว่าเป็นพรพราหมณ์อยู่ในแคว้นแคชเมียร์ เป็นบุตรของชัยยภู หรือ อาจจะเป็นน้องชายของไถยภู

อุลลัสะ 8 อธิบายความแตกต่างระหว่างคุณกับอสังการ

อุลลัสะ 9 อธิบายอสังการฝ่ายเสียง

อุลลัสะ 10 อธิบายอสังการฝ่ายความหมาย รวมทั้งโทษของอสังการ

4. วาคภฏาลังการ ของวาคภฏะ สันนิษฐานว่าตำราเล่มนี้แต่งในคริสต์ศตวรรษที่ 12 อธิบายความรู้ต่างๆเกี่ยวกับการประพันธ์ แต่งด้วยรูปแบบร้อยกรองโดยตลอด เนื้อหาแบ่งออกเป็น 5 ปริเฉท (ปริเฉท) ดังนี้

ปริเฉทที่ 1 คำนมัสการสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คำแนะนำสำหรับผู้ฝึกหัดแต่งคำประพันธ์ อธิบายความหมายของกาวย ประติภา วยุตปัตติ และอภัยาส

ปริเฉทที่ 2 ภาษาต่างๆที่พึงใช้ในการประพันธ์ ประเภทของคำประพันธ์ สิ่งที่เป็นความบกพร่องในการประพันธ์

ปริเฉทที่ 3 สิ่งที่เป็นคุณลักษณะอันพึงประสงค์ในการประพันธ์

ปริเฉทที่ 4 อสังการต่างๆ คำอธิบายและบทอุทาหรณ์ กล่าวถึงอสังการฝ่ายเสียง และอสังการฝ่ายความหมาย รัตติ

ปริเฉทที่ 5 รสต่างๆ ประเภทของนายก นายิกา บทอวยพร และบทสรูปความ

5. สาหิตยทรรปณ ของวิศวานถ กวีราช สันนิษฐานว่าตำราเล่มนี้แต่งในคริสต์ศตวรรษที่ 14 อธิบายความรู้ทางการประพันธ์และการละคร แต่งด้วยรูปแบบร้อยกรองโดยตลอด เนื้อหาแบ่งออกเป็น 10 ปริเฉท ดังนี้

ปริเฉทที่ 1 ธรรมชาติของกวีนิพนธ์ ประโยชน์และความหมายของกาวยะ

ปริเฉทที่ 2 ความหมายของบท วากยะ อรรถ นิยามของคำประโยค พลังของคำ

ปริเฉทที่ 3 รสและภาวะที่เกี่ยวข้องกัน

ปริเฉทที่ 4 พลังของคำ คือ ธวนิ และคุณิภูตวยังคยะ

ปริเฉทที่ 5 อธิบายความหมายของคำขยายรายละเอียดจากบทที่ 2 การมีอยู่ของ วยัญชยาวฤตติ และการวิเสธการมีอยู่ของวยัญชยาวฤตติ

ปริเฉทที่ 6 ว่าด้วยการละคร มี 2 ประเภท คือ ทฤศยะและเศรรายะ

ปริเฉทที่ 7 โทษของกาวยะ

ปริเฉทที่ 8 คุณของกาวยะ

ปริเฉทที่ 9 ลีลาการประพันธ์ ประกอบด้วย ไวทรรภี เคาที ปัญจาลี และลาภี

ปริเฉทที่ 10 อสังการทางฝ่ายเสียงและอสังการฝ่ายความหมาย

ตารางที่ 3 แสดงชนิดอักษรรในตำราอักษรรศาสตร

ที่	ตำราอักษรรศาสตร	ประเภทของอักษรรที่ปรากฏ	
		อักษรรฝ้ายเสียง	อักษรรฝ้ายความหมาย
1	นาฏยศาสตร ของภรตมุนิ	ยมก	อุปมา ทีปกะ รูปกะ
2	กาวยาลักษรร ของภามหะ	ยมก อนุปราส	อุปมา ทีปกะ รูปกะ อติศโยกติ อาเกษปะ อรรณานตรันยาสะ วยติเรก วิภาวนา สมาสโกติ ยถาสังขยะ อุตเปรกษา เปรยัสสรสวัต อูรชสวิน อูทาทตะ พรรยา โยกตะ อปรัสตุดประคังสา วยาชัสตุดติ อุปมารูปกะ อุปเมโยปมา ตลยโยคิตา สโหกติ อนันทวยะ ศลษญะ สมหิตะ ปรีวฤตติ อปหนุดติ วิเศโซกติ วิโรธ นิตรรศนะ สสันเทหะ สัสมฤษฏี ภาวิกะ และอาศีล
3	กาวยประภาศ ของมัมมญะ	อนุปราส ยมก วโกรกติ ศลษะ และจิตร	อุปมา อนันทวยะ อปเมโยปมา อุตเปรกษา สสันเทหะ รูปกะ อปหนุดติ ศลษะ สมาสโกติ นิตรรศนา อปรัสตุดประคสา อติศโยกติ ประติวัสตูปมา ทฤษฏานตะ ทีปกาลการะ ตลยโยคิตา วยติเรกะ อากษปะ วิภาวนา วิเศโซกิตะ ยถาสวยะ อรรณานตรันยาสะ วิโรธะ สวภาโวกติ วยาชัสตุดติ สโหกติ วินอกติ ปรีวฤตติ ภาวิกะ กาวรยลิกะ พรรยาโยกตะ อูทาทตะ สมุจยะ พรรยยะ อนุมานะ ปรีกร วยาโซกติ ปรีศขยา การณมลา อันโยนยะ อุตตระ สุกษมะ สาระ อสคติ สมหิ สมะ วิษมะ อิกะ ปรัตยนิกะ มีลิตะ เอกวลีสมรณะ

ตารางที่ 3 แสดงชนิดอสังการในตำราอสังการศาสตร์ (ต่อ)

ที่	ตำราอสังการศาสตร์	ประเภทของอสังการที่ปรากฏ	
		อสังการฝ่ายเสียง	อสังการฝ่ายความหมาย
3			ภรานติมานะ ปรตีปะ สามานยะ วิเศษ ตทคณะ อตทคณะ วยาฆาส สสฤษฏี และสังกร
4	วาคภฏาลังการ ของวาคภฏาะ	อนุปราส ยมก วโกรคติ และจิตร	ชาติ อุปมา รูปกะ ประติวัสตุปมา ภรานติมาน อากเชป สังคยะ นิสจยานตะ ทฤษฏานตะ วยติเรก อปหนุติ ตุลยโยคิตา อุตเปรภษา อรรถานตรันยาสะ สมาชิกติ (อันโยคติ) วิภาวนา ทิปกะ อติศยะ เหตุ ปรยาโยคติ สมาชิกติ ปริวฤตติ ยถาสังขยะ วิษมะ สโหกติ วิโรธะ อวสระ สาระ เศลษะ สมุจยยะ อปรัสตุตประคังสา เอกาวลี อนุมานะ ปริสังขยา ปรัศโนตตรัม และสังกร
5	สาหิตยทรปนะ ของวิศวนถ	อนุปราส ยมก วโกรคติ และเศลษะ	อุปมา อนันวย อุปเมโยปมา สมรณัม รูปกะ ปริณาม สันเทหะ ภรานติมาน อุลเลข อุปหนุติ นิสจย อุตเปรภษา อติศโยคติ ตุลยโยคิตา ทิปก ปรติวัสตุปมา ทฤษฏานา นิทรศนา วยติเรก สโหกติ วินอกุติ สมาชิกติ ปริกเร เศลษะ อปรัสตุตประคัมสา วยาซัสตุติ ปรยาโยกัตัม อรรถานตรันยาสะ กาวยลึงคะ อนุมานะ เหตุ อนุกุล อากเชป วิภาวนา วิเศโขคติ วิโรธ อสังคติ วิษมัม สมัม วิจิตร อธิกะ อันโยนยัม วิเศษ วยาฆาต การณมาลา มาลาที่ปกะ เอกาวลี สาระ ยถาสังขยะ ปรยะยยะ ปริวฤตติ ปริสังขยา อุตตระ อรรถายาตตะ วิกัลปะ สมุจยยะ สมาชิกติ ปรตยนี้กะ ปรตีปะ มีลิตะ สามานยะ

ตารางที่ 3 แสดงชนิดอลังการในตำราอลังการศาสตร์ (ต่อ)

ที่	ตำราอลังการศาสตร์	ประเภทของอลังการที่ปรากฏ	
		อลังการฝ่ายเสียง	อลังการฝ่ายความหมาย
5			ตัดคุณ อดัดคุณ สุกษมะ วยาโชกติ สวภาโวคติ ภาวิกัม อุทาทะ รสวัต เปรยัส อูรชัสวิ สมหิตัม ภาโวทยะ ภาวสันธิ ภาวศพล สันสฤษฏี สังกร

จากตารางข้างต้นจะเห็นได้ว่าอลังการที่กล่าวถึงในตำราอลังการศาสตร์ช่วงหลังจะพัฒนารูปแบบของอลังการจนมีความพิสดารยิ่งขึ้น โดยเฉพาะในสาहितยทรปะนะ อลังการมีจำนวน 77 ชนิด อลังการทั้งฝ่ายเสียงและอลังการฝ่ายความหมาย

3.3.1 ศัพทาลังการ: อลังการประดับตกแต่งกวีนิพนธ์ด้วยการเล่นเสียง⁶⁰

ศัพทาลังการหรืออลังการฝ่ายเสียงมีลักษณะของการซ้ำคำหรือซ้ำเสียงพยัญชนะในตำแหน่งต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นในส่วนต้น กลางบท ท้ายบท ต้นบาท กลางบาท ท้ายบาท เป็นต้น เพื่อให้บทประพันธ์นั้นน่าอ่าน มีเสียงไพเราะน่าฟัง เพิ่มความสง่างามให้บทประพันธ์⁶¹ ศัพทาลังการมีรูปแบบที่น้อยกว่าอรรธาลังการ ตำราอลังการศาสตร์พัฒนารูปแบบศัพทาลังการจากมีเพียง 1 เดียว ต่อมาเพิ่มเป็น 4 ชนิด และเพิ่มขึ้นอีก 5 ชนิด จนกระทั่งศัพทาลังการลงตัวที่ 6 ชนิด มีดังนี้ (1) อนุปราส (2) ยมก (3) วโกรคติ (4) เศลชะ (5) จิตร (6) ปุนรุกตวทาภาส ในที่นี้จะอธิบายศัพทาลังการที่มีความสำคัญ เป็นที่นิยมกันพอสังเขปดังนี้

อนุปราส คือ การเล่นเสียง ซ้ำเสียงพยัญชนะในวรรคเดียวกัน ดังที่มีมมฏะ ให้คำอธิบายว่า เป็นการซ้ำอักษรเดียวกัน มีจุดประสงค์ที่ความเหมือนกันของเสียงพยัญชนะหนึ่งๆ แม้พยัญชนะจะประกอบด้วยสระที่ต่างกันไป⁶² นักออลังการศาสตร์แบ่งชนิดย่อยของอนุปราสต่างกันไป เช่น มัมมฏะ แบ่งชนิดย่อยของอนุปราส เป็น 2 ชนิด ได้แก่

⁶⁰ผู้วิจัยได้ให้อรรถาธิบายเรื่องอลังการด้านเสียงไว้อย่างละเอียดในบทที่ 4 ในหัวข้อที่ว่า อลังการด้านเสียงในจารึกปราสาทตาพรหม

⁶¹วชิราภรณ์ วรรณดี, “ศัพทาลังการในเรื่องพุทธจรีต ของอศวกโฆษ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ,2522), 42.

⁶²Mammaṭa. , *Kāvya-prakāśa of Mammaṭa*. trans. by Ganganath Jha (Varnasi: Bharatiya Vidya Prakashan, 1967), 319.

ฉกานุปราส คือ การซ้ำกลุ่มเสียงพยัญชนะเพียงครั้งเดียว ตัวอย่าง “กาม
ปริงขาม กามินีคณทปณทุด” จะเห็นว่า มีการซ้ำเสียงพยัญชนะครั้งเดียวคือ **ณท**

วฤตตยनुปราส คือ การซ้ำพยัญชนะตัวเดียวหรือหลายครั้ง ตัวอย่าง “อลมลม
ลิต มฤณริติ วทติ ทิวานิสห พาลา” จะเห็นว่า มีการซ้ำเสียง **ม** สามแห่ง

วาคภฏะ แบ่งชนิดย่อยของอนุปราส เป็น 2 ชนิดเช่นกัน ได้แก่

ฉกานุปราส หรืออนุปราสอันปราชญ์นิยมใช้ ลักษณะเหมือนกับที่มีมมฏะ

อธิบาย

ลาฏานุปราส คือ อนุปราสที่ชาวลาฏ⁶³นิยมใช้ คำอธิบายเช่นเดียวกับ
วฤตตยनुปราส คือ การกล่าวซ้ำพยัญชนะหรือกลุ่มพยัญชนะหลายครั้ง บางครั้งซ้ำเพียงคำเดียว หรือ
บางครั้งซ้ำทั้งบาท วาคภฏะยกตัวอย่างดังนี้

รณ รณวิโตหตวา

ทานวานุ ทานวทวิชา

นิตินิษเรณ ภูपाल

ภูริยม ภูสตุยา กฤตา

ตัวอย่างนี้ มีการซ้ำกลุ่มเสียงพยัญชนะ รณ และทานว อย่างละครั้ง และซ้ำ
กลุ่มพยัญชนะ ภู สามครั้ง

ส่วนวิศวานถ แบ่งชนิดย่อยของอนุปราส เป็น 5 ชนิด ได้แก่

ฉกานุปราส คำอธิบายเหมือนกับที่มีมมมฏะและวาคภฏะใช้ คือพยัญชนะ
หลายตัวกล่าวซ้ำเพียงครั้งเดียว

วฤตตยनुปราส คำอธิบายเหมือนกับที่มีมมมฏะใช้ คือการซ้ำพยัญชนะตัวเดียว
หรือหลายครั้ง

ลาฏานุปราส คือ การซ้ำคำเดียวกัน ซ้ำในความหมายเดียวกัน แบ่งย่อยอีก
เป็นลาฏานุปราสที่ซ้ำกันหลายบท ลาฏานุปราสที่ซ้ำกันบทเดียว ลาฏานุปราสที่ซ้ำคำนามในสมาส
เดียวกัน ลาฏานุปราสที่ซ้ำคำนามในคำสมาสต่างกัน และลาฏานุปราสที่ซ้ำคำนามนอกสมาสกับ
คำนามในสมาส

ศรุตยनुปราส คือ การซ้ำพยัญชนะที่อยู่ในฐานที่เกิดร่วมกัน เช่น
ปรยนิกรณถิ พนรุทวิคินิตภูชคเศลสสมวิตโขนรุ จะเห็นว่าหน่วยเสียง ป พ ภ และ ว เป็นพยัญชนะที่
อยู่ในฐานที่เกิดร่วมกัน คือ วรรคโไอษฐยะ และพยัญชนะ ถ ธ ต ส และ น เป็นพยัญชนะที่อยู่ในฐาน
ทันตยะซ้ำกัน

⁶³ชาวพื้นเมืองที่อยู่ในท้องถิ่นลาฏะ

อันตยานุปราส คือการเล่นเสียงสัมผัสพยัญชนะสุดท้ายของวรรค ดังตัวอย่าง

จตวาระ ปรถยนตุ วิทรุมาลตรกตกตทนคฺลิตฺเรณยะ /

ศฺรุษะ โศณสฺสโร ชโกกรฺกฺจเสต ศารฺงคฺณะ ปรานยะ //

ในที่นี้ เสียงสัมผัสที่ซ้ำพยัญชนะกันคือ ยะ

ยมก คือ การซ้ำพยางค์ หรือกลุ่มคำ ส่วนที่ซ้ำจะมีความหมายแตกต่างจากเดิม หรือที่ภามะให้คำอธิบายว่า การซ้ำตัวอักษรที่มีความหมายต่างกัน แต่มีเสียงต่างกัน⁶⁴ ในอสังการศาสตร์ กล่าวถึงยมกไว้อย่างละเอียด มีการซ้ำพยัญชนะเบื้องต้น การซ้ำพยัญชนะตอนกลาง การซ้ำพยัญชนะตอนปลาย และมีการกล่าวซ้ำในบาทต่างๆจำนวนมาก ซึ่งรายละเอียดเกี่ยวกับยมก ผู้วิจัยจะกล่าวถึงอย่างละเอียดในบทที่ 5 อสังการด้านเสียงในจารึกปราสาทตาพรหม

3.3.2 อรรถาสังการ : อสังการระดับตกแต่งกวีนิพนธ์ด้วยความหมายให้ลึกซึ้ง

อสังการทางความหมาย คือ การใช้โวหารเปรียบเทียบระดับเนื้อความให้งดงาม หรือ โวหารแฝงความหมาย เพื่อให้มีความลึกซึ้งในการตีความหมายต่าง ๆ กันไป ในที่นี้จะยกตัวอย่างอสังการทางความหมายหรืออรรถาสังการที่สำคัญ ปรากฏในตำราอสังการศาสตร์ของวาทกวี นำเสนอในรูปของตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4 อรรถาสังการ หรืออสังการด้านความหมายในอสังการศาสตร์ของวาทกวี

ที่	ชื่ออสังการ	คำอธิบาย	ตัวอย่างประกอบ
1	อุปมา	เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่เหมือนกันระหว่างอุปมานและอุปไมย โดยใช้คำว่า ปรตยย คือ อักษรหรือคำที่ต่อเติมไว้ในส่วนท้ายคำ หรืออวยย เป็นคำในกลุ่มเช่น อิว ความหมายว่า เหมือนกัน เป็นต้น และการใช้คำในรูปสมาส	ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ผู้ใดๆ มาพึงพระบาทของพระองค์อันเหมือนพระบาทของพระองค์เอง ผู้นั้นๆ ย่อมได้รับศรีอันเป็นของมงคล น้าอัศจรรย์และถาวรเหมือนที่ผู้เหล่านั้นได้รับอยู่

⁶⁴Bhāmaha, *kāvyaḷamkāra*.trans. by Naganatha Sastry (Delhi: Motilal Babarsidass, 1991), 27.

ตารางที่ 4 อรรถาลังการ หรืออสังการด้านความหมายในอสังการศาสตร์ของวาทกรรม (ต่อ)

ที่	ชื่ออสังการ	คำอธิบาย	ตัวอย่างประกอบ
2	รูปกัม	อสังการที่กล่าวอุปมาและอุปไมย เป็นสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวกัน เพราะมี ลักษณะเหมือนกัน จะกล่าวคำที่ หมายถึงอุปมาและอุปไมยรวมเข้า เป็นสมาส หรือไม่รวมก็ได้ หรือ จะกล่าวลักษณะเพียงส่วนเดียว หรือทั้งหมดก็ได้	พระจันทร์คือดอกบัวที่ราตรีถือเล่นได้ โผล่ขึ้นพลางทำแผ่นดินพร้อมทั้งเขา หลวงทั้งหลายขาวด้วยแสงสว่าง
3	ประติวัตตูปมา	อสังการที่ปรากฏว่ามีสิ่งหนึ่ง เหมือนกันกับสิ่งหนึ่ง ถึงแม้ไม่มี คำระบุความหมายว่าเหมือน	(พระเนมินาถ) พระองค์เดียวได้เป็นที่ นาคัจจรรยไณยทวงศ์ ถึงแม้ว่าในวงศ์ นั้นได้มีวิรุบุรุษเป็นจำนวนมาก กลีบใน ดอกลำเจียกจะมีกลิ่นหอมได้ทั้งหมด หรือ ซึ่งอธิบายได้ว่าพระเนมินาถ เหมือนกับกลีบหอมของดอกลำเจียก คำประพันธ์กล่าวเพียงพระเนมินาถ และดอกลำเจียกเป็นเรื่องติดต่อกัน
4	ภรานติมาน	อสังการที่มีการตัดสินใจนำเอาสิ่ง หนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะที่ คล้ายกัน	หมู่แมลงภูโผลงที่ใบหน้าด้วยสำคัญว่า เป็นดอกบัวทอง โผลงที่ตาด้วยสำคัญ ว่าเป็นดอกนิลบล และโผลงที่ (ปาก) ยิ้มด้วยสำคัญว่าเป็นดอกกุมุท ซึ่ง อธิบายได้ว่าใบที่แมลงภู่มองเห็น เป็น เสมือนกับดอกบัวทอง โดยเข้าใจว่าตา เป็นดอกนิลบล และเข้าใจว่าปากกำลัง ยิ้มอยู่นั้นเป็นดอกกุมุท
5	อากเชป	อสังการที่กล่าว หรือ สื่อ ความหมายให้เข้าใจว่าเป็นการ ปฏิเสธ	เหล่าบุคคลผู้ไม่ต้องการเกียรติ ไม่ แสดงกรุณาแม้แต่น้อย บุคคลผู้นั้นจะ ร่ำรวยเหมือนทำวฤเวรก็จะให้เงินทอง แก่ผู้อื่น แม้ในขณะที่ตาย

ตารางที่ 4 อรรถาลังการ หรืออสังการด้านความหมายในอสังการศาสตร์ของวาทกรรม (ต่อ)

ที่	ชื่ออสังการ	คำอธิบาย	ตัวอย่างประกอบ
6	สังศยะ	อสังการที่แสดงว่าสิ่งนี้จะเป็นสิ่งนี้ เพราะมีลักษณะที่เหมือนกัน	ได้เห็นพระแสงดาบอันอยู่ในพระหัตถ์ นั้นแล้ว พวกกวีก็เกิดมีความคิดต่าง ๆ กันว่า ดาบเล่มนี้จะเป็นผมของราช ลักษมีของศัตรู หรือว่าจะเป็นควันของ ไฟ คือพระเดช
7	นิตจยานตะ	อสังการที่ได้อาศัยเหตุผลแก้ข้อ สงสัย	ถ้าพระองค์นี้เป็นพระอินทร์ ทำไมไม่มี พระเนตรหนึ่งพัน ถ้าเป็นพระนารายณ์ ทำไมพระองค์ไม่ทรงมีสี่กร อ่อนักได้ แล้ว พระองค์ผู้ทรงมีเก็กกล้าอยู่เบื้อง บนรัชของราชรถ นี่คือพระเจ้าชัยสิงห์ โอรสของพระเจ้าศรีกรุงเทพ มา ประทับอยู่แถวหน้าในการสงคราม
8	ทฤษฎานตะ	อสังการที่แสดงความหมายอ้างว่า ตนประพฤติดตามผู้อื่น	สร้อยคอของหญิงที่กำลังแก่ง หลุดไป จากถันทั้งคู่ พนางกล่าวว่ามีที่บริสุทธิ์ และมีคุณ ย่อมหลีกเลี่ยงการสมาคมกับ บิตติไปไกล ซึ่งอธิบายได้ว่าสร้อยคอที่ ทำด้วยไข่มุกร้อยด้วยเชือกหลุดไปจาก ออกที่หย่อนยานไม่อาจรองรับสร้อยให้ คงอยู่ได้ ดูเหมือนจะแก้ตัวว่าถึงแม้ ผู้อื่นๆ ที่มีลักษณะเหมือนตนคือมี ความบริสุทธิ์ และมีคุณวุฒิก็ย่อมหลีกเลี่ยง คนที่เสื่อมทรามไปไกลเหมือนกัน ซึ่ง ตนเองก็ประพฤติดอย่างเขาเท่านั้น
9	วยติเรก	อสังการที่แสดงความหมายให้ เห็นว่าสิ่งสองสิ่งเหมือนกันด้วย ลักษณะอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งสิ่ง หนึ่งจะมีลักษณะที่เด่นกว่า	พระเจ้าชัยสิงห์กับราชสีห์ มีเดช เหมือนกัน แต่ทหารของศัตรูได้หนีการ ทำสงครามกับฝ่ายหนึ่งแล้ว ก็รีบเข้า ป่าโดยไม่เกรงกลัวอีกฝ่ายหนึ่ง

ตารางที่ 4 อรรถาภิธาน หรืออรรถาภิธานด้านความหมายในอรรถาภิธานศาสตร์ของวาทกรรม (ต่อ)

ที่	ชื่ออรรถาภิธาน	คำอธิบาย	ตัวอย่างประกอบ
10	อุปนุติ	อรรถาภิธานที่แสดงความหมายในชั้นต้นกล่าวปฏิเสธว่าสิ่งหนึ่งไม่ได้เป็นเช่นนั้น แต่แล้วได้กล่าวยืนยันว่าเป็นสิ่งเดียวกัน และมีลักษณะที่เหมือนกัน	นี่ไม่ใช่ความมืดในเวลากลางคืนอันเข้มคมแสงไม่เข้าและอันทำให้ตาบอด แต่เป็นฝุ่นที่ทัพของกามเทพอันออกเดินทางเวลาพลบค่ำได้คู้ขึ้น
11	ตุลยโยคิตา	อรรถาภิธานที่กล่าวถึงอุปมาอยู่ในระดับเดียวกับอุปไมย ซึ่งกล่าวถึงการกระทำของสิ่งทั้งสองสิ่งเหมือนๆ กัน และพร้อมๆ กัน	ความเป็นใหญ่ของท่านและของพระอาทิตย์ปรากฏขึ้นในโลกนี้ เพื่อประโยชน์ทำให้หนทางที่ดี อันความมืดได้ลบไปแล้วนั้น กลับชัดเจน
12	อุตเปรกษา	การสมมติขึ้นกล่าวว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เมื่อประกอบด้วยคำประหนึ่งว่า	หนอแสงพระจันทร์ อันแผ่ออกไป ตามท้องฟ้าชนิดน้อย ปรากฏประหนึ่งว่าเป็นพื้นของยักษ์ คือความมืดอันได้กลืนโลกเข้าไปแล้ว หัวเราะด้วยความพอใจ
13	อรรถาภิธานยาสะ	การแทรกเรื่องอื่นเข้ามาอ้างเป็นหลักฐาน เพื่อให้เห็นจริงตามที่ได้กล่าวไว้ก่อนแล้ว	เนื่องจากการดื่มเหล้า ตาของพวกหญิงอัน(ตามธรรมดา) งามเหมือนดอกนิลบล ได้กลายเป็นสีแดง การพูดก็ผิดปกติไป สุรานุภาพเป็นอันเหลือที่จะคาดรู้งล่วงหน้าว่าจะแสดงออกมาประการใด มิใช่หรือ
14	ส ม า โ ส ก ติ หรืออันโยกติ	การกล่าวถึงสิ่งๆ หนึ่ง แต่ไปพูดถึงอีกสิ่งหนึ่ง ซึ่งมีลักษณะเหมือนๆ กัน สามารถทำให้นึกถึงสิ่งที่สื่อความหมาย	แมลงผึ้งเอ๋ย อย่าพึงเสียใจ จงไปเดินอยู่ท่ามกลางดอกไม้ “กริร” เกิด “มาลตี” ถูกทำลายลงแล้วด้วยหิมะตกเป็นอันมาก จะมาพบกันอีกได้อย่างไร ซึ่งอธิบายได้ว่ากริร เป็นต้นไม้ชนิดหนึ่งไม่มีใบ มักขึ้นอยู่ในที่กันดารน้ำ ส่วนมาลตี เป็นมะลิชนิดหนึ่ง แต่บางคนบอกว่าเป็นจำปาชนิดดอกเล็ก

ตารางที่ 4 อรรถาภิธาน หรืออรรถาภิธานด้านความหมายในอรรถาภิธานศาสตร์ของวาทกรรม (ต่อ)

ที่	ชื่ออรรถาภิธาน	คำอธิบาย	ตัวอย่างประกอบ
15	วิภาวณา	อรรถาภิธานที่มีผลปรากฏอยู่โดยปราศจากเหตุ	ขอบรรดาพระชินเจ้า ผู้เป็นนักปราชญ์ ทั้งๆ ไม่ได้รับการศึกษ เป็นเจ้าเป็น นายชั้นสูงสุด ทั้งๆ ไม่ได้มีทรัพย์ และ รูปร่าง ทั้งๆ ไม่มีเครื่องประดับ จง ปกป้องท่านทั้งหลาย
16	ทีปกัม	อรรถาภิธานที่แสดงความหมายของ ประโยคหลายประโยค สัมพันธ์ อยู่กับความหมายของคำๆ เดียว หรือนัยหนึ่งสัมพันธ์กันอยู่กับคำ ต่างๆ ซึ่งมีความหมายอย่าง เดียวกัน ทั้งที่อยู่ตอนต้น ตอนกลาง และตอนปลาย	ในเวลาค่า ความมืดปรากฏอย่างงาม ดาวทั้งหลายปรากฏอย่างงามบนฟ้า บรรดาแฉอดอกกุณฑลปรากฏอย่างงาม และประทีปทั้งหลายปรากฏอย่างงาม ซึ่งอธิบายได้ว่าความหมายของประโยค หลายประโยคมีความเชื่อมโยงกับ ความหมายของคำต่างๆ เป็น ความหมายอย่างเดียวกัน ดังจะเห็นว่า คำที่มีความหมายอย่างเดียวกันคือ วิ ราชนเต ทโยตนเต วิภาวณติ และโศภน เต มีความหมายว่าปรากฏอย่างงาม
17	อติศยะ	การกล่าวถึงสิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไป ได้ เพื่อแสดงความประเสริฐของ วัตถุต่างๆ นั้น	หากจะมีฉัตรเจ็ดชั้นอันมีด้ามๆ เดียว ตั้งอยู่บนภูเขา ก็จะเป็นที่เปรียบเทียบกับ บุงเจ็ดหัวอันแผ่พังพานอยู่เหนือ พระเศียร พระปารศวนาถชินเจ้า
18	เหตุ	การที่กล่าวถึงผู้ใดก็ตามที่ กระทำการอันใด พร้อมกับแสดง เหตุผลประกอบไปด้วยว่าผู้นั้น น่าจะทำเช่นนั้นได้ดังนี้	หญิงสาวคนมีนเมา เพราะวัยรุ่นและมี ความทุกข์ร้อนเพราะพราศจากสามี ได้ ร้องเพลงอันมีกังวานเสียงหวานก้องอยู่ ในลำคอ

ตารางที่ 4 อรรถาภิธาน หรืออรรถาภิธานด้านความหมายในอรรถาภิธานศาสตร์ของวาทกรรม (ต่อ)

ที่	ชื่ออรรถาภิธาน	คำอธิบาย	ตัวอย่างประกอบ
19	ปรยาโยกตี	สิ่งที่ต้องการกล่าวซึ่งปรากฏจากข้อความที่ไม่ได้ร้อยกรองไว้เป็น เรื่องของสิ่งนั้นโดยตรง	ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า ในการสงคราม ใหญ่ๆ ผุงม้าในกองทัพของท่านและ พวกหญิงฝ่ายศัตรูซึ่งดีกัน คือฝ่ายหนึ่ง ได้ใช้กบคู้ยผุ่นให้กระจายออกไป และ อีกฝ่ายหนึ่งได้ใช้น้ำตารวบผุ่นเหล่านั้น ซึ่งอธิบายได้ว่าข้อความที่ร้อยกรองให้ ฟังเป็นเรื่องราวของม้ากับหญิงที่ชิงดี กัน แต่โดยนัยของความหมายเป็นการ สื่อให้เข้าใจถึงพระบรมราชานุภาพ ของพระราชอาพระองค์นี้ที่กวีต้องการ สรรเสริญ
20	สมาหิตะ	สิ่งที่กล่าวถึงการกระทำ และได้ เพิ่มเหตุอื่นมาแต่ต้นด้วย	เวลาค่ำ ครั้นผู้หญิงผู้มีมานะนี้ กอยากจะไปสู่ที่อยู่ของคู่รัก นกยูงบน ตึกอันเสียงดังสนั่นของเมฆฝนได้ปลุก ให้ตื่นแล้ว ก็ได้ร้องขึ้นทันที
21	ปริวฤตตี	การกล่าวการแลกเปลี่ยนสิ่งหนึ่ง กับอีกสิ่งหนึ่งซึ่งเหมาะสมหรือไม่ เหมาะสมกัน	ข้าแต่ท่านผู้เป็นเจ้า พวกศัตรูของท่าน ได้สละเรือนอันมีประทีปช่วงโชติแล้ว ไปนอนอยู่ในถ้ำมืดที่สว่างด้วยแสงมณี ที่พึ่งพานงูอันเข้าไปอยู่ข้างใน
22	ยลาสังขยะ	สิ่งที่กล่าวถึงมีเรื่องร้อยกรองไว้ ตามลำดับ	เราคิดว่า สายบัว ใบไม้อ่อน และ ดอกบัว ได้แพะแขนอันนี้มนวลทั้งคู่ ความสง่าของเท้าอันเสมือนดอกบัว และใบหน้าอันงดงามนั้น (โดยลำดับ) แล้วปองร้าย จึงมาเพิ่มความเดือดร้อน ให้แก่กายในยามวิบัติ คือยามพราศุ์
23	วิษมะ	ผู้พูดได้กล่าวสิ่งๆหนึ่งว่าไม่น่าจะ ไปกับอีกสิ่งหนึ่งได้ เพราะไม่ เหมาะสมกันด้วยประการใด ประการหนึ่ง	ราซิมตี ลูกเอ๋ย ร่างกายของลูกอันอ่อน เหมือนหยวกกล้วยนี้อยู่ที่ไหน การถือ พรตอันทำให้ได้รับความยากลำบาก ยากเย็นนี้ อยู่ที่ไหน

ตารางที่ 4 อรรถาภิธาน หรืออรรถาภิธานด้านความหมายในอรรถาภิธานศาสตร์ของวาทกรรม (ต่อ)

ที่	ชื่ออรรถาภิธาน	คำอธิบาย	ตัวอย่างประกอบ
24	สโหกติ	การแสดงข้อความให้เห็นว่าเหตุและผลเกิดขึ้นพร้อมๆ กันเพื่อแสดงความสามารถของพระเอก	ผู้ประกอบด้วยศรีผู้ขึ้นฉวยเกาทัณฑ์ขึ้นพร้อมด้วยเกียรติยศของศัตรูทั้งหลาย โค้งเกาทัณฑ์พร้อมด้วยความทะนงของศัตรู และดิงสายธนูเข้ามาพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติของศัตรู
25	วิโรธะ	ประโยคที่แสดงความหมายว่ามีพิรุณ ต่อมาปรากฏว่าที่แท้ไม่ได้มีพิรุณ	พระนารายณ์ได้ทรงฟื้นฟูพระสติทำการยุทธต่อไป เมื่อ (พระเนมินาถ) อันมีเสื่อเกราะเลวกก็ยังคงเป็นผู้มีเสื่อเกราะที่ดี แม้ได้เป็นชาวประมงก็ยังคงเป็นผู้ประสูติในโลกกุตตรวงศนั้น ได้ทำพวกศัตรูให้ท้อถอยต่อการสงครามแล้ว ซึ่งตัวอย่างที่กล่าวถึงนี้ฟังดูพิรุณ เพราะผู้แต่งแปลทรวาณพาด ว่า เสื่อเกราะ แปลฉิวว่า ชาวประมง แต่ผู้แต่งต้องการแยกคำแรกออกเป็น ทรวาร แปลว่า ชัดขวางได้ยาก และพาด แปลว่า ลูกศร
26	อวสระ	ข้อความที่แสดงเรื่องราวอันประเสริฐ ประกอบไปด้วยข้อพิสุจน์สำหรับเรื่องราวอันเป็นข้อประเด็นนั้น	(พระเจ้าชัยสิงห์) ผู้ทรงชนะแม่รากลษพรพรกในสงครามองค์นี้แหละ ทรงสำราญอย่างแน่นอน และทรงมีความชัยชนะตามประสงค์เป็นที่สุด
27	สาระ	การตัดสินว่าสิ่งหนึ่งสิ่งใดเป็นของแก่นสาร แล้วกล่าวพรรณนาสิ่งนั้นสิ่งนี้เป็นของแก่นสารยิ่งๆ ขึ้นไปอีก	ในสงสารวิภูความเป็นมนุษย์เป็นของแก่นสาร ส่วนความเป็นมนุษย์ การมีสกุลดีเป็นของแก่นสาร ส่วนการมีสกุลดี ความเป็นผู้มีธรรมเป็นของแก่นสาร และส่วนความเป็นผู้มีธรรม การมีใจกรุณาเป็นของแก่นสาร

ตารางที่ 4 อรรถาถาหรืออรรถาธิบายในอรรถาธิบายของวาทกรรม (ต่อ)

ที่	ชื่ออรรถาธิบาย	คำอธิบาย	ตัวอย่างประกอบ
28	เศลชะ	การพูดถึงประโยคเดียว แต่แปลคำความหมายทั้งหลายตามที่ปรากฏอยู่นั้นเอง หรือแยกความหมายคนละอย่างกัน เพื่อแสดงความหมายหลายอย่าง	แปลกที่แม่พระจันทร์ก็ได้ส่งอายุด้วย ความรุ่งโรจน์ ในเวลาเช้า พลังทำให้ ดอกบัวขมรีนเรียง และคว่ำเอาความงามของดอกบัวหลวงอันเป็นที่พึงใจไปเสีย จะเห็นว่าในบทนี้คำที่หมายถึงได้สองอย่าง ซึ่งคำว่า ราชา แปลว่า พระราชาด้วย พระจันทร์ด้วย กุลย หมายถึง ดอกบัวสาย เมื่อแยกออกเป็นกุ แผ่นดิน และ วलय วง ก็แปลได้ว่า วงของแผ่นดิน รมยามโภชศรียม แยกออกเป็น รมย แปลว่า อันเป็นที่พึงใจ อมโภช แปลว่า ดอกบัวหลวง และศรียม แปลว่า ซึ่งความงาม
29	สมุจจยะ	กล่าวถึงสิ่งประเสริฐหรือเลวทรามหลายสิ่งไว้ในที่แห่งเดียวกัน	บุคคลผู้อยู่ในคาม มีผู้ที่ไม่รู้ผิดไม่รู้ชอบ เป็นผู้นำ มีหญิงอันเป็นที่ตั้งแห่งเดียวของความคดโกงทั้งหลายเป็นภรรยาป่วยเป็นนิตย และอยู่ในบังคับของผู้อื่นนั้น ถึงว่ามีชีวิตก็เท่ากับคนตาย
30	อปรัสตุตประตังสา	อรรถาธิบายที่กล่าวสรรเสริญแต่สิ่งใดที่คนทั่วไปไม่สรรเสริญกัน	ในโลกนี้มีคน (จำพวก) เดียวเท่านั้นที่อยู่เย็นเป็นสุข คือคนขอทาน ผู้สำราญอยู่ตามอำเภอใจ ไม่กลัวเจ้า ไม่กลัวโจร
31	เอกาวลี	การกล่าวถึงสิ่งทีประเสริฐ แล้วต่อไปกล่าวถึงสิ่งทีประเสริฐยิ่งขึ้นไปอีก	ประเทศมินครอันมั่งคั่ง นครทั้งหลายนั้นมีอาคารเจ็ดชั้น อาคารนั้นทั้งหลายมีสตรีทำกิริยาชดช้อยและสตรีเหล่านั้นก็น่ารักยิ่ง

ตารางที่ 4 อรรถาภิธาน หรืออรรถาภิธานด้านความหมายในอรรถาภิธานศาสตร์ของวาทกรรม (ต่อ)

ที่	ชื่ออรรถาภิธาน	คำอธิบาย	ตัวอย่างประกอบ
32	อนุमानะ	อรรถาภิธานที่เกิดความรู้ถึง เจ้าของ เครื่องหมายในอดีต ปัจจุบัน และ อนาคต ด้วยอาศัยเครื่องหมายอัน ประจักษ์	แม่น้ำทั้งหลาย ได้เกิดขึ้นจากน้ำอัน (พระเนมิฯ) ผู้เป็นเจ้าของได้ทรงในเวลา (ประสูติ) เป็นแน่ ถ้าไม่เช่นนั้น ไฉน บุคคลได้อาบในแม่น้ำเหล่านี้แล้ว บริสุทธิ์ขึ้น
33	ปริสังขยา	การที่กล่าวถึงสิ่งของสามัญจำกัด ไว้กับสิ่งหนึ่งๆ โดยเฉพาะเพื่อกัน ลักษณะอันนั้นออกจากสิ่งอื่นๆ	ในนครใด มีขโมยก็แต่ลมซึ่งลักกลิ่น หอมอันเป็นทรัพย์สมบัติของชาวนคร มีผู้หวาดกลัวในเรื่อง “นิกชิปต” (คือ ทรัพย์สินอันได้นำไปฝากไว้ในอารักขา ของคนอื่น) ก็มีแต่ชายหนุ่มผู้สง่า อัน หวาดกลัวต่อ “นิกชิปต” (การที่หญิง รัก ทอดทิ้ง หรือ การที่คน หรือ เหตุการณ์ไต่ส่งไปทางไกลหญิงที่รัก)
34	ปรัตโนตรัม	อรรถาภิธานที่แสดงคำถาม และ คำตอบ ไม่ว่าจะคำตอบนั้นจะอยู่ อย่างเปิดเผย หรือไม่เปิดเผย หรือทั้งเปิดเผยและไม่เปิดเผย	ดูกร สัตบุรุษ สิ่งใดเป็นที่พึงของสาธุชน ผู้กำลังจมลงในทะเลอันบุคคลแลไม่ เห็นฝั่งโน้น คือสังสารวัฏนี้-การหมด ความรักความเกลียด
35	สังกร	การกล่าวถึงอรรถาภิธานหลายอย่าง มารวมกันไว้ในที่เดียวกัน	สิ่งใดแสดงความประเสริฐของช้าง (คำ) ใด หมายถึง นก มียศมาแต่ไหน พญา ครุฑปรากฏอย่างไรเป็นนิത്യ - (ตอบ โดยลำดับว่า) “ทานวาริ” (น้ำมัน) “วิ” (นก) “อาชิต” (จากการสงคราม) “ทานวาริวิราชิต” (งามด้วยพระ นารายณ์)

4. การใช้แนวคิดทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาศึกษาจารึกกัมพูชา

แต่เดิมการศึกษาค้นคว้าจารึกสันสกฤตในประเทศกัมพูชายังไม่มีนักวิชาการผู้ใด ให้ความสำคัญกับการศึกษาลักษณะทางด้านวรรณคดีในจารึกมากนัก แม้แต่โอกุส บาร์ธ ผู้ให้ความสนใจอย่างยิ่งต่อนิทานที่ปรากฏในคัมภีร์รามายณะ มหาภารตะและปุราณะ ซึ่งปรากฏในจารึกสันสกฤตในกัมพูชาจำนวนมากก็ยังไม่ได้กล่าวถึง จนกระทั่งฟรานซ์ คีลฮอร์น (Franz Kielhoen) ได้กล่าวถึงจารึกหันไชยว่าผู้แต่งจารึกได้ดึงข้อความจากมหากาพย์รฆวรงค์ ของกาลิทาส ในการพรรณนาความเป็นผู้ชนะทิศต่างๆของพระเจ้าอวรมัน⁶⁵ นักวิชาการที่แสดงความคิดเห็นเพิ่มเติมเกี่ยวกับการตั้งข้อสังเกตของคีลฮอร์น คือ ภัฏฐาจารย์ยะ โดยเสนอแนวคิดทางทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาพิจารณาจารึกกัมพูชา ภัฏฐาจารย์ยะได้แสดงทรรศนะเกี่ยวกับประเพณีทางกายะที่สืบทอดกันมาในกัมพูชาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยมีหลักฐานคือจารึกหลายหลัก ที่แต่งด้วยลีลาแบบกวีนิพนธ์สันสกฤต กวียอมใช้คำหรือกลุ่มคำและเทคนิคในการแต่ง โดยยึดตำราทางการประพันธ์ในการแต่ง ถ้อยคำที่ปรากฏในจารึกผู้แต่งจึงไม่ได้กล่าวถึงอย่างตรงไปตรงมา

แนวทางการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชาที่ใช้แนวคิดทางทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ปรากฏในงานศึกษาค้นคว้าของมเหศ กุมาร ศรัณ คือเรื่อง *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia* โดยได้กล่าวถึงความงามในจารึกภาษาสันสกฤตว่ามีรูปแบบทางกายะที่งดงามอย่างไม่มีที่ติ ผู้แต่งเลือกใช้ฉันทลักษณ์ได้ถูกต้องตามแบบแผน มีการใช้อลังการดังจะเห็นได้จากลักษณะของเศลชะ อนุปราส และอุปมา ฯลฯ ในจารึกหลักที่ 78 พบที่วัดธิปตีในเสียมราฐ เป็นจารึกที่สดุดีพระเกียรติพระเจ้าโยศวรมัน พร้อมกับพระโอรสของพระองค์คือพระเจ้าหรรษวรมันที่ 1 และพระเจ้าอิศานวรมัน นักจารึกอ้างว่าจารึกหลักดังกล่าวมีการใช้คำประพันธ์ที่ไพเราะ ใช้อลังการอดิศโยกติ และอนุปราสซึ่งนักวรรณคดีสันสกฤตถือว่าเป็นลีลาการแต่งแบบเคาตี⁶⁶

ข้อสังเกตของนักวิชาการที่รวบรวมจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชาที่ให้ความเห็นว่าจารึกมีลักษณะทางอลังการ ทำให้เกิดงานวิจัยที่ประยุกต์ใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาศึกษาจารึกภาษาสันสกฤต ดังจะเห็นได้จากผลงานเรื่อง *Inscription : Their Literary Value* โดย ระชะโควินทะ บะสัก (Radhagovinda Basak) และภัฏฐาจารย์ยะ นักวิชาการทั้งสองท่านวิเคราะห์คุณค่าทางวรรณคดีในจารึกทั้งในอินเดีย เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และเอเชียกลาง โดยนำทฤษฎีอลังการศาสตร์สันสกฤตมาวิเคราะห์จารึกในกลุ่มดังกล่าวและเปรียบเทียบข้อความจารึกกับวรรณคดีสันสกฤตประเภทกวีนิพนธ์ เพื่อแสดงให้เห็นถึงขนบการแต่งกวีนิพนธ์ที่เหมือนกัน ดังที่ได้ยกตัวอย่างจารึก

⁶⁵ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, "สถานภาพปัจจุบันของงานวิจัยเกี่ยวกับจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา ข้อสังเกตบางประการ," 51.

⁶⁶ Mahesh Kumar Sharan, *Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia*, 48.

หันไชย ที่มีลีลาข้อความเหมือนกับงานกวีนิพนธ์เรื่องเอกของกาลิทาส คือ มหากาพย์รฆวงศ์และกุมารสมภพ และได้แสดงให้เห็นว่าจารึกภาษาสันสกฤตส่วนมากเป็นบทศตูปุคคลสำคัญ เรียกว่าปรศสูติ และคำวิงวอนต่อเทพเจ้า จารึกแห่งอาณาจักรกัมพูชาก็ได้แฝงความคิดทางปรัชญาอย่างลึกซึ้งด้วย⁶⁷

งานวิจัยเรื่องหนึ่งที่ใช้แนวทางเดียวกันศึกษาความงามในจารึก คืองานวิจัยระดับปริญญาตรีบัณฑิต สาขาภาษาสันสกฤต แห่งมหาวิทยาลัยปูเน ประเทศอินเดีย ของนางสุพัตรา อินทนะ (จุลพันธ์) เรื่อง *A Critical Study of Kāvya in Sanskrit Inscriptions in India and Cambodia* ผู้วิจัยเลือกกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตในประเทศอินเดียสมัยหลังราชวงศ์เมารยะและราชวงศ์คุปตะ จำนวน 21 หลัก และเลือกกลุ่มจารึกในอาณาจักรกัมพูชามัยก่อนพระนครถึงสมัยพระนคร จำนวน 48 หลัก โดยใช้ทฤษฎีประพันธ์ศาสตร์สันสกฤต คือ ทฤษฎีออลังการ รส คุณและรติ งานวิจัยดังกล่าวนี้แสดงผลการศึกษาให้เห็นว่ากลวิธีการแต่งจารึกภาษาสันสกฤตทั้งในอินเดียและกัมพูชามีลักษณะทางกายะในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ดังปรากฏลีลาการแต่ง การพรรณนาเนื้อความ การเลือกใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ การใช้โวหารความเปรียบต่างๆ การเลือกใช้คำการสื่อกระบวนการทางอารมณ์ ความรู้สึกเช่นเดียวกัน คุณค่าทางกายะในจารึกประเทศอินเดียและประเทศกัมพูชาล้วนแสดงให้เห็นความงามทางด้านวรรณศิลป์ตามรูปแบบทางกายะของกวีนิพนธ์สันสกฤต อันแสดงให้เห็นถึงความรู้ ความสามารถในการแต่งจารึกของกวีอย่างชัดเจน⁶⁸

การศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย โดยการตั้งข้อสังเกตว่าจารึกมีความงดงามในทางออลังการ จะเห็นได้จากผลงานเรื่อง *Sanskrit Inscriptions of Thailand* ของ สัตยะ วรัต ศาสตรี (Satya Vrat Shastri) ตีพิมพ์เผยแพร่จารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทยทั้งหมด 76 หลัก ให้อรรถาธิบายจารึกแต่ละหลักพอสังเขป ปรีวรรตคำอ่าน และแปลเนื้อหาจารึกพร้อมกับตั้งข้อสังเกตว่าจารึกบางหลักที่มีความโดดเด่นทั้งทางด้านภาษา และวรรณศิลป์ ตัวอย่างข้อสังเกตที่เกี่ยวกับความงามทางออลังการ ในจารึกสวนผักกาด (Suan Phak kat Palace Inscription) มีการรูปแบบออลังการ คือ อุปมา รูปกะ และอูตเพรภษา การใช้ศัพท์พหุลักษณ์ที่เล่นเสียงเล่นคำ คือ เศลชะ ยมก และอนุปราส จารึกปราสาทพนมรุ้ง หลักที่ 9 (Prasat Phanom Rung Inscription No.9) กวีแต่งจารึกหลักนี้โดยใช้ลีลาวรรณศิลป์แบบกายะอย่างโดดเด่น มีรูปแบบคำ

⁶⁷Radhagovinda Basak and kamaleswar bhattacharya, "Inscription : Their Literary Value," in *The Cultural Heritage of India*, vol. v 2 nd ed., enl., ed. Suniti Kumar chatterji (Calcutta: The Ramakrishna Mission Institute of Culture, 1978), 390-416.

⁶⁸Supatra Indana (Julapan), "A Critical Study of Kāvya in Sanskrit Inscriptions in India and Cambodia" (Ph.D.Thesis, University of Pune, 2003).

ประพันธ์ที่หลากหลาย กวีใช้วรรคาลังการที่พบมาก คือ อุปมา อุตเปรกษา และรูปกะ ส่วนรูปแบบศัพท์ทาลังการที่พบมาก คือ อนุปราศ หรือในจารึกเมืองเสมา (Muang Sema Inscription) มีความงดงามในการใช้ภาพพจน์เปรียบเทียบ คือ รูปกะ และการใช้ภาพพจน์แบบแฟนตาซี คือ อุตเปรกษา⁶⁹

ในส่วนประเทศไทยนั้น นักวิชาการผู้ศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตที่ให้ความสนใจแนวทางการตามอสังการศาสตร์ของอินเดียที่โดดเด่น คือ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ดังบทความที่นำเสนอองค์ความรู้ด้านทฤษฎีอสังการศาสตร์มาประยุกต์ใช้กับจารึกภาษาสันสกฤตหลายเรื่อง จะเห็นได้จากบทความเรียบเรียงประกอบคำบรรยายในหัวข้อ **จารึกสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา** ที่ชี้ให้เห็นความงามตามหลักอสังการศาสตร์ของจารึกภาษาสันสกฤตทั้งในประเทศอินเดียและในประเทศกัมพูชาว่ามีความงามลึกซึ้ง ทั้งความงามทางเสียง (ศัพท์ทาลังการ) ความงามทางความหมาย (อรรถาลังการ) อันแสดงให้เห็นขนบการแต่งตามลักษณะอสังการนับตั้งแต่พระภคตมุนีรจนานาถยาศาสตร์เป็นต้นมา ซึ่งแสดงอสังการไว้เพียง 4 ประเภท คือ อุปมา ทัปกะ รูปกะ และยมก จากนั้นจารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียก็สืบทอดหลักการแต่งตามอสังการทางวรรณศิลป์ต่อเนื่องมา เช่น ในจารึกของพระเจ้ารุทรทามัน แสดงหลักฐานว่าพระองค์ทรงเชี่ยวชาญการแต่งคำประพันธ์ทั้งร้อยแก้วและร้อยกรอง บทประพันธ์ที่ได้นั้นต้องประกอบด้วยความเบา ความไพเราะ ความวิจิตร ความงาม และการสรรคำมาใช้อย่างเหมาะสม เช่นเดียวกับกับจารึกภาษาสันสกฤตในประเทศกัมพูชา ปรากฏความเปรียบเทียบที่ลึกซึ้งซึ่งทำให้จารึกบางหลักของกัมพูชามีความงามด้วยกลวิธีการแต่ง และจารึกภาษาสันสกฤตบางหลักมีความงามที่โดดเด่นกว่าจารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียซึ่งเป็นต้นแบบด้วย ดังตัวอย่างข้อความจากจารึกปราสาทพระขรรค์ซึ่งอยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จารึกก่อนหน้าการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยเป็นเวลา 100 กว่าปี ข้อความจารึกปราสาทพระขรรค์มีอสังการที่สมบูรณ์ โดดเด่นในเรื่องการใช้ความเปรียบ และคำศัพท์ที่ตีความได้สองความหมาย⁷⁰

ตัวอย่างข้อความจากจารึกปราสาทพระขรรค์ซึ่งอยู่ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จารึกก่อนหน้าการสถาปนาอาณาจักรสุโขทัยเป็นเวลา 100 กว่าปี ในบทที่ 9 ซึ่งมีเนื้อความที่ตรงกันกับจารึกปราสาทตาพรหมในรัชสมัยเดียวกัน ปรากฏข้อความว่า **ภรตตา ภูโว ภาปุเร ภาวรมมเทโว**

⁶⁹Satya Vrat Shastri, *Sanskrit Inscriptions of Thailand* (Delhi: Vikas Computer & Printers Naveen Shahdara, 2014).

⁷⁰จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน *ภาษา-จารึก 7* 38.

วิจารณ์พระจุริณชิตมณฑล ยะ ปุณณะ กลาภิรวนีนทพุกุลประสูตะ กรตตามฤตําศิว ตาปพระ ประชาชนาม

ผู้แต่งกล่าวว่าพระเจ้าภวรมันเป็นพระเจ้าแผ่นดินอยู่ที่ภวปุระ มีมณฑลคือ
ประภามณฑลแห่งรัศมี คือ แวนแคว้นที่รุ่งเรืองด้วยรัศมี หรือความงามที่ส่องแสงอยู่ หรือที่ปรากฏอยู่
คือคุณลักษณะทั้งของพระอินทร์และพระเจ้าภวรมัน ลักษณะที่เด่นในข้อความที่ยกมานี้ ผู้แต่งเลือกใช้
อสังการประเภท เกลาะ คือคำว่า ปุรกลาภิ ถ้าใช้ในความหมายของพระเจ้าแผ่นดิน กลา ต้อง
แปลว่า ศิลปะ ถ้าหมายถึงพระจันทร์ กลา มีความหมายว่า เสี้ยว คำว่า อวนิทพสุตะ หมายถึง
พระจันทร์เป็นต้นกำเนิดของพระเจ้าแผ่นดิน คือ สายจันทร์วงค์ หรือจะแปลว่า พระเจ้าภวรมันเป็น
ต้นกำเนิดของพระเจ้าแผ่นดิน คือ จันทร์วงค์ในเขมรก็ได้ หรือในคำว่า ตาป คำนี้มี 2 ความหมาย
ความหมายแรก หมายถึง ความ ร้อน และความหมายที่สองหมายถึงความเดือดร้อนของ
ประชาชน⁷¹

ในบทที่ 12 ข้อความในจารึกปราสาทพระขรรค์มีเนื้อความที่ตรงกันกับจารึกปราสาท
ตาพรหมเช่นเดียวกัน ดังความที่ว่า **วาศิวริวาคิโยริคิรา ยา ธาตริว ธฤตยา กมเลว กานตุยา
อรุณตีวานวศิตวฤตตุยา ตยาคาทินา มูรตติมตีว ไมตตรี**

จากข้อความนี้ ผู้แต่งมีความประสงค์ที่จะชื่นชมพระราชชนนีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
ว่ามีคุณลักษณะอย่างไร ทั้งนี้ก็เพื่อแสดงถึงความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชชนนีของ
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระนามว่า ศรีชัยราชจุฑามณี ผู้แต่งเปรียบว่าพระนางเหมือนกับพระนาง
สรัสวดีเทวีแห่งคำพูด เปรียบเทียบพระนางกับแผ่นดินว่ามีความมั่นคง คือมีพระทัยที่หนักแน่น
เปรียบเทียบกับรูปลักษณะความงามของพระนางกับพระนางลักษมี เปรียบเทียบพระนางกับนางอรุณตีใน
ด้านความประพฤติที่ไม่ต่างพร้อย และได้เปรียบเทียบกับพระนางเหมือนกับผู้มีไมตรีจิตต่อผู้อื่นที่มี
รูปร่างกลายมาเป็นคน มีความรู้เรื่องทางการศึกษาภาษาสันสกฤต ข้อความจารึกปราสาทพระขรรค์
มีอสังการที่สมบูรณ์ โดดเด่นในเรื่องการใช้ความเปรียบ และคำตีความได้สองความหมาย⁷²

ในบทที่ 18 ข้อความในจารึกปราสาทพระขรรค์มีเนื้อความที่ตรงกันกับจารึกปราสาท
ตาพรหมเช่นเดียวกัน ดังความที่ว่า **เอชา ศรีชยวรมมเทวนฤปดิน เททีปยมาเนาชสน ตสมมาทวิรมชี
ชนต กษติภุชศ ศรีหษวรมมาตมชา พุหมรเชริว เทวราชมทิ-ตริเทวี สุธรมมาศริต โคปตุม
คำศต โกฎิเทตีวิทาราติปรีวีรี รณ**

ผู้แต่งกล่าวถึงพระราชธิดาของพระเจ้าศรีหษวรมัน คือ พระนางศรีชัยราชจุฑามณี ได้
ให้กำเนิดแก่พระราชโอรสที่กล้าหาญคือพระเจ้าศรีชยวรมเทวะ หรือพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้แต่งยังใช้

⁷¹ เรื่องเดียวกัน, 40-41.

⁷² เรื่องเดียวกัน, 40.

อลังการประเภทเศลช คือ เปรียบเทียบพระเจ้าแผ่นดินว่าเหมือนกับพระอินทร์ หมายความว่า คุณลักษณะของพระอินทร์และพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีคุณสมบัติร่วมกัน แต่กวีใช้ความหมายไม่เหมือนกัน คำว่า พรหมรุเชะ แปลว่า พรหมฤๅษี หากใช้ในความหมายแทนพระราชบิดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 หมายถึง พระเจ้าธรณีนายทรวรมันผู้เหมือนพรหมฤๅษี หากใช้ในความหมายที่เกี่ยวข้องกับพระอินทร์ คำว่า พรหมรุเชะ ควรแปลได้ว่า พระกัศยปะซึ่งเป็นเทพบิดร ผู้แต่งยังกล่าวต่อไปอีกว่าพระนางได้ให้กำเนิดแก่พระโอรสพระองค์นี้เพื่อคุ้มครองโลกและพระโอรสเป็นผู้ที่อาศัยธรรมะ ถือกฏเกณฑ์ต่างๆอย่างไม่บกพร่อง คำที่แปลได้ 2 ความหมาย คือคำว่า สุธรรมาศริติ หากใช้กับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แปลความได้ว่าผู้ที่อาศัยพระธรรมอย่างไม่บกพร่อง ถ้าใช้กับพระอินทร์จะต้องแปลว่า ผู้อาศัยสุธรรมสภาเป็นที่อาศัย คือ บราสาทราชวังของพระอินทร์เอง และในคำที่ว่า โคปตุม คาม ซึ่งคำว่า คาม หากใช้กับพระอินทร์ต้องแปลว่า สวรรค์ แต่ถ้าใช้ในบริบทของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แปลได้ว่า โลก⁷³ ดังนั้น จะเห็นได้ว่าโคลกทียกตัวอย่างมานี้ กวีใช้ความลึกซึ้งในเรื่องของการตีความหมายที่ต้องพินิจพิจารณาอย่างถี่ถ้วน

บทความเรื่อง **อุตเปรกษา** ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ผู้เขียนกล่าวไว้อย่างชัดเจนว่า “นักศึกษาที่ศึกษาภาษาสันสกฤต หากขาดความรู้เรื่องอลังการแล้ว ย่อมไม่เข้าถึงความงามของกวีนิพนธ์สันสกฤต”⁷⁴ ดังนั้นผู้เขียนจึงแสดงให้เห็นว่าอุตเปรกษาเป็นอรรถาঙ্การประเภทหนึ่งที่มีความสำคัญในการเข้าถึงความงามทางกวีนิพนธ์สันสกฤต อรรถาঙ্การประเภทนี้เป็นอลังการที่มองเห็นภาพของสิ่งใดสิ่งหนึ่งจากจินตนาการ โดยอาศัยคุณลักษณะของอีกสิ่งหนึ่งซึ่งพบอยู่บ่อยครั้งในกวีนิพนธ์รวมทั้งในจารึกหลายๆหลักที่พรรณนาคุณความดีและความยอดเยี่ยมของพระเจ้าแผ่นดินหรือบุคคลที่สำคัญในประวัติศาสตร์ พร้อมกับยกตัวอย่างข้อความในจารึกปราสาทพระขรรค์ และจารึกสตี๊กก็อกธม ซึ่งแสดงพลังจินตนาการของกวีที่ใช้อุตเปรกษาแสดงภาพของกษัตริย์ คือ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ และพระเจ้าอุทยาทิตยวรมัน ในจารึกสตี๊กก็อกธม ด้วยความเปรียบที่ลึกซึ้งงดงาม⁷⁵

เช่นเดียวกับบทความเรื่อง **อลังการ** ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา บทความชิ้นนี้นำเสนอหลักอঙ্การศาสตร์ตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต คือ อลังการชนิด ยมก อนุปราส และ อุตเปรกษา โดยตัวอย่างประกอบเป็นข้อความจากบทกวีนิพนธ์สันสกฤต และข้อความในจารึกภาษาสันสกฤต กล่าวเฉพาะข้อความจากจารึกที่ยกมาอธิบายนั้น ผู้เขียนนำข้อความจากจารึกสตี๊กก็อกธมมาประกอบคำอธิบายอঙ্การชนิดอุตเปรกษา เพื่อชี้ให้เห็นว่ากวีผู้ร้อย

⁷³ เรื่องเดียวกัน, 41-42.

⁷⁴ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อุตเปรกษา,” ใน ภาษา-จารึก 7, 11

⁷⁵ เรื่องเดียวกัน, 11-14.

กรองโคลงภาษาสันสกฤตในจารึกแสดงพลังจินตนาการให้ภาพอย่างประณีตลึกซึ้ง โดยเฉพาะเนื้อความที่กวีกล่าวยอพระเกียรติพระคุณสมบัติของพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันที่เป็นเลิศ⁷⁶

ต่อมาสยาม ภัทรานุประวัติ ได้เขียนบทความเรื่อง **ลักษณะกาวะในจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย** บทความชิ้นนี้แสดงให้เห็นลักษณะทางกาวะในกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย ผลการศึกษาพบว่าลักษณะทางกาวะในจารึกมีลีลาการแต่งเช่นเดียวกับกวีนิพนธ์สันสกฤต ดังจะเห็นได้จากลักษณะ 4 ประการในการแต่งที่เหมือนกันคือ การเปิดเรื่องด้วยบทสวดเทพเจ้า การเลือกใช้ฉันทลักษณ์แบบกวีนิพนธ์หลากหลายประเภท การใช้บทพรรณนาแบบเดียวกับกวีนิพนธ์ การใช้ข้ออ้างแบบกวีนิพนธ์ จารึกที่เลือกมาศึกษาชิ้นนี้จึงมีคุณค่าทางความงามเช่นเดียวกับกวีนิพนธ์สันสกฤตนั่นเอง บทความของสยามเป็นบทความที่แสดงผลการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตกับหลักเกณฑ์ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตได้อย่างน่าสนใจ⁷⁷

บทความขนาดสั้นเรื่อง **“จารึกหันไชย : การศึกษาด้วยทฤษฎีอสังการ”** ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง จารึกหันไชย โดยผศ.ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และดร.อุเทน วงศ์สถิตย์ สรุปสาระสำคัญได้ว่า กวีผู้แต่งจารึกหันไชยมีความรู้ด้านภาษาสันสกฤตอย่างยิ่ง เพราะเลือกใช้อสังการถึง 15 ชนิด เพื่อสร้างความงามในการแต่งจารึก นอกจากนี้ กวีผู้แต่งจารึกหันไชยด้าน A กับด้าน B เป็นกวีคนละคน ทั้งนี้สังเกตได้จากอสังการที่ใช้ กวีที่แต่ง ด้าน B นิยมใช้อสังการอุทาทตะจำนวนมาก และใช้ลีลาอสังการรูปแบบนี้อย่างสม่ำเสมอ⁷⁸

นอกจากบทความดังกล่าวที่เผยแพร่แนวคิดทางทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตนำมาประยุกต์ใช้กับการศึกษาจารึกแล้ว ยังปรากฏรายงานวิจัยจำนวน 3 เรื่องที่แสดงผลการศึกษาจารึกกับแนวทางประเมินค่าความงามตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ดังจะเห็นได้จากผลงานเรื่อง **การวิเคราะห์ลีลาจารึกสดก๊กอภิมเชิงวรรณกรรม** ของ สัจภูมิ ลออ ในส่วนของคุณค่าทางวรรณศิลป์ รายงานวิจัยเรื่องนี้แสดงให้เห็นการใช้ข้ออ้างสร้างความงามโดยการใช้รูปแบบคำประพันธ์ร้อยแก้วกับร้อยกรองสลับกัน การใช้ภาษาสันสกฤตสรรเสริญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พระมหากษัตริย์ และบรรยายเรื่องทั่วไป ผู้แต่งมีกลวิธีการเลือกสรรถ้อยคำมาใช้ที่เหมาะสมกับฐานะของบุคคลที่กล่าวถึง ถ้อยคำที่เลือกสรรมาจึงสร้างจินตภาพแก่ผู้อ่าน อีกทั้งโวหารที่ปรากฏจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็นการใช้โวหารบรรยายความ พรรณนาความ สาธก เทศนา ใช้สัญลักษณ์ความเปรียบ และใช้อสังการแบบ

⁷⁶จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อสังการ,” ใน *ศิววรรณกรรม*, 8-14.

⁷⁷สยาม ภัทรานุประวัติ, “ลักษณะกาวะในจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย,” ใน *ภาษาจารึก* 9, 277-291.

⁷⁸จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และอุเทน วงศ์สถิตย์, *จารึกหันไชย : การศึกษาด้วยทฤษฎีอสังการ*, เข้าถึงเมื่อ 18 มกราคม 2559. เข้าถึงได้จาก <https://www.tci-thaijo.org/index.php/Veridian-E-Journal/article/viewFile/45466/37608>

บุคลากรที่เหมาะสมกลมกลืนกับเนื้อหาชี้ให้เห็นว่า จารึกสดก๊กอกรม มีคุณค่าทางวรรณศิลป์อย่างเด่นชัด⁷⁹

งานวิจัยเรื่องที่ 2 เป็นงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร ของณัฐพล จันทรงาม เรื่อง **การศึกษาวิเคราะห์จารึกตลปรสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา** ซึ่งดำเนินการวิจัยด้วยการประยุกต์ใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาศึกษาจารึกที่พบในกัมพูชาอย่างละเอียด รายงานวิจัยดังกล่าวแสดงผลการศึกษาอย่างชัดเจนว่า การใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตเรื่องรส สามารถจำแนกและวิเคราะห์องค์ประกอบต่างๆในจารึกที่มีข้อความภาษาสันสกฤต แต่งด้วยรูปแบบฉันทลักษณ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยรสที่โดดเด่นที่สุด คือ วีรรส แสดงให้เห็นถึงการชื่นชมในความมุ่งมั่นของสหเทวะที่อ้างกรรมสิทธิ์เรื่องที่ดิน อีกทั้งผู้แต่งใช้ศัพท์หลังการและอรรถาหลังการอย่างหลากหลาย เช่น อนุปราส ยมก อุปมา รูปกะ และอุตเปรกษา ฯลฯ และการเลือกใช้ฉันทลักษณ์ดำเนินเรื่องเช่นเดียวกับกวีนิพนธ์สันสกฤต⁸⁰

รายงานวิจัยเรื่องที่ 3 คือ **การศึกษาจารึกหันไชย** ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร ของ ผศ.ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และดร.อุเทน วงศ์สถิตย์ ที่เลือกศึกษาจารึกหันไชย หรือ จารึก K.81 เป็นจารึกภาษาสันสกฤตสำคัญหลักหนึ่งของกัมพูชา และเป็นจารึกภาษาสันสกฤตที่มีความยาวที่สุดในสมัยก่อนเมืองพระนคร จารึกมีอายุเก่าแก่ คือราวพุทธศตวรรษที่ 12 ซึ่งเป็นยุคเริ่มแรกของอาณาจักรเจนละ การใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่นำมาศึกษาจารึกหันไชย ได้แก่ ทฤษฎีอรรถา ผลการศึกษาสรุปได้ว่าจารึกหันไชยมีทั้งอรรถาทางเสียง (ศัพท์หลังการ) ได้แก่ ยมก คือ คำที่มีเสียงเหมือนกันทุกพยางค์ หรือบางพยางค์แต่สื่อความหมายต่างกัน และ อนุปราส คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะในคำประพันธ์วรรคเดียวกัน ส่วนอรรถาทางความหมาย (อรรถาหลังการ) คือ การใช้ความเปรียบ เป็นโวหารที่แสดงความหมายอย่างลุ่มลึก และยังปรากฏสัญลักษณ์อันเป็นความหมายเฉพาะที่กวีแสดงนัยอย่างลึกซึ้งอีกด้วย⁸¹

จากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องข้างต้นนี้ ผู้วิจัยพบว่าในส่วนที่เกี่ยวข้องกับจารึกปราสาทตาพรหมโดยเฉพาะการประยุกต์ใช้ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาศึกษานั้น ยังไม่มีงานวิจัยหรือบทความใดที่ศึกษาลักษณะอรรถาในจารึกตาพรหมอย่างละเอียด ส่วนมากมักจะยกโคลกบางส่วน

⁷⁹ สัจภูมิ ละออ, “การวิเคราะห์ศิลาจารึกสดก๊กอกรมเชิงวรรณกรรม” (สารนิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549).

⁸⁰ ณัฐพล จันทรงาม, “การศึกษาวิเคราะห์จารึกตลปรสาทในเชิงวรรณคดีศึกษา” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2550).

⁸¹ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และอุเทน วงศ์สถิตย์. **การศึกษาจารึกหันไชย** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557).

จากจารึกปราสาทพระขรรค์ ซึ่งเนื้อหาของโคลงที่ยกมาตรงกันกับจารึกปราสาทตาพรหม แล้วให้คำอธิบายที่ไข่มุมมองด้านทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาพิจารณาถ้อยคำที่เป็นความเปรียบอันลึกซึ้งคมคาย ได้แก่ บทความจากคำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา และบทความเรื่องอุตเปรกษา ของ ผศ.ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา อันเป็นแนวทางที่ทำให้เห็นว่าการใช้กรอบความคิดทางทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตมาศึกษาจารึกนั้นกระทำได้อย่างกว้างขวางกลุ่มเล็กและเกิดประโยชน์ต่อผู้ที่ศึกษา ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความมุ่งหมายที่จะศึกษาลักษณะอลังการหรือความงามในจารึกปราสาทตาพรหมอย่างละเอียด

5. กรอบแนวความคิดของงานวิจัย (Conceptual Framework)

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยจะใช้กรอบแนวคิดในการวิจัยโดยประยุกต์แนวคิดทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต ตามแนวทางอลังการศาสตร์ ซึ่งเชื่อว่าแนวคิดนี้เป็นบรรทัดฐานหรือข้อกำหนดที่ทำให้วรรณคดีมีคุณค่าโดดเด่น กล่าวคือลักษณะอลังการคือสิ่งที่ประดับประดาตกแต่งวรรณคดีให้มีความงดงาม อลังการศาสตร์ของอินเดียแบ่งทฤษฎีวรรณคดีศึกษาของอินเดียที่สำคัญได้หลายลักษณะ โดยมากที่นิยมใช้ศึกษาวรรณคดีสันสกฤตมี 2 ทฤษฎีที่ได้รับการกล่าวถึงมากที่สุด คือ ทฤษฎีวรรณคดีเรื่องรสและทฤษฎีที่ว่าด้วยอลังการ ทฤษฎีเรื่องรส เป็นการศึกษาปฏิกิริยาทางอารมณ์ที่เกิดขึ้นในใจของผู้อ่านเมื่อได้รับรู้อารมณ์ที่กวีถ่ายทอดออกมาไว้ในวรรณคดี ปฏิกิริยาทางอารมณ์ของผู้อ่านนั้นเป็นการตอบสนองต่อสิ่งที่กวีเสนอมา กล่าวคือ เป็นความรู้สึกในใจที่เกิดขึ้นของผู้อ่าน ประกอบด้วยรสต่างๆที่แสดงความชื่นชมยินดี รักใคร่ ตื่นตระหนก อัศจรรย์ใจ หวาดกลัว หรือเกิดรสแห่งความสุขสงบ ส่วนการใช้ทฤษฎีอลังการศาสตร์ คือ การศึกษาลักษณะที่โดดเด่นในด้านภาษา แนวคิดตามหลักอลังการคือการพินิจความงามในการประพันธ์ ซึ่งตามศัพท์อลังการ หมายถึง การตกแต่งถ้อยคำประพันธ์ ด้วยการแบ่งออกเป็น ศัพท์อลังการ หรือ อลังการทางเสียง เช่น การเล่นคำ การเล่นสัมผัส และอรรถอลังการ คือ อลังการทางความหมาย เช่น การใช้อุปมา การใช้รูปกะ การใช้ความเปรียบในลักษณะต่างๆ การสร้างภาพพจน์ขึ้นในใจของผู้อ่านวรรณคดี

การศึกษาอลังการเป็นการศึกษาความงามทางวรรณคดีสันสกฤตด้วยหลักการอลังการศาสตร์ดังกล่าว ซึ่งนับว่ามีความเหมาะสมกับการศึกษาเนื้อหาของจารึกปราสาทตาพรหมที่รจนาด้วยภาษาสันสกฤตได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บทที่ 3

ภูมิหลังเกี่ยวกับจารึกปราสาทตาพรหม และบทแปลจารึกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาไทย

ในบทนี้ ผู้วิจัยมีจุดประสงค์ที่จะศึกษาภูมิหลังเกี่ยวกับจารึกปราสาทตาพรหม โดยพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันเป็นยุคสมัยการแต่งจารึกปราสาทตาพรหม ต่อจากนั้นจะกล่าวถึงรายละเอียดโดยภาพรวมของจารึกปราสาทตาพรหม และเนื้อหาของจารึกที่แปลจากภาษาสันสกฤตเป็นภาษาไทย

ภูมิหลังเกี่ยวกับจารึกปราสาทตาพรหม

จารึกปราสาทตาพรหม (K.273) เป็นจารึกหลักสำคัญในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การอ่าน แปล และวิเคราะห์เนื้อความจารึกปราสาทตาพรหม โดยพิจารณารายละเอียดเกี่ยวกับภูมิหลังของจารึกปราสาทตาพรหมเป็นลำดับแรก จึงมีความสำคัญในการทำความเข้าใจเนื้อหาที่กวีถ่ายทอดออกมาได้อย่างถูกต้อง สำหรับหัวข้อภูมิหลังเกี่ยวกับจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยจะแบ่งหัวข้อในส่วนนี้ออกเป็นสองหัวข้อ ได้แก่ ข้อมูลภายนอกของจารึกปราสาทตาพรหม กับข้อมูลภายในของจารึกปราสาทตาพรหม ดังนี้

1. ข้อมูลภายนอกของจารึกปราสาทตาพรหม

ข้อมูลภายนอกของจารึกปราสาทตาพรหม คือ การพิจารณารายละเอียดของจารึกจากบริบททางประวัติศาสตร์ ผู้วิจัยจะมุ่งอภิปรายบริบททางประวัติศาสตร์ในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยพิจารณาพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในช่วงก่อนที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ และช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์จนถึงสิ้นสุตวรรษกาล

1.1 บริบททางประวัติศาสตร์ช่วงก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์

บริบททางประวัติศาสตร์ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วนใหญ่จะกำหนดช่วงเวลาจากพระราชประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในช่วงพ.ศ.1724 ถึง พ.ศ.1761 (ค.ศ.1181 ถึง ค.ศ.1218)¹ อันเป็นรายละเอียดที่บันทึกไว้ในกลุ่มจารึกหลายหลักภายหลังที่พระองค์ทรงเป็นกษัตริย์โดยสมบูรณ์แล้ว หากพิจารณาสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะเห็นว่าพระองค์มีสิทธิอันชอบธรรมที่จะขึ้นครองราชย์เป็นพระมหากษัตริย์ เนื่องจากสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเฉพาะทาง

¹อุไรศรี วรตะริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน ประชุมอรรถบทเขมร รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรตะริน (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรตะ 8 ตุลาคม 2545), 89.

ฝ่ายพระราชมารดานั้น สืบเชื้อสายมาตั้งแต่พระเจ้าศรุตวรมัน² ส่วนเชื้อสายทางฝ่ายพระราชบิดา ทรงสืบสายราชวงศ์มหิธรปุระ

เชื้อสายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีการระบุไว้ในข้อความตอนต้นจารึกหลายหลัก เช่น จารึกปราสาทพระขรรค์ จารึกปราสาทตาพรหม และกลุ่มจารึกประจำอำเภอโคยศาลาได้กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระนามว่า “ศรีชยวรมัน” ทรงเป็นพระโอรสในพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 และประสูติจากพระนางชัยราชจุทามณีเทวี ซึ่งเป็นเจ้าหญิงแห่งเมืองชยาทิตยปุระ พระธิดาในพระเจ้าหรรษวรมันที่ 3 ระยะเวลาประสูติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้แต่สันนิษฐานว่าประมาณ พ.ศ.1670 หรือในรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เป็นอย่างช้าที่สุด³

ยอร์ช เซเดส์ นักวิชาการเขมรศึกษาแสดงความเห็นเกี่ยวกับเชื้อสายพระนางชัยราชจุทามณีเทวีว่าเป็นเชื้อสายสตรีที่สืบทอดของกษัตริย์กัมพูชาสมัยก่อนเมืองพระนคร⁴ ในแง่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงทรงสืบเชื้อสายต่อจากกษัตริย์กัมพูชาซึ่งได้ปกครองอาณาจักรในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ.1550 ถึง พ.ศ.1650 อีกทั้งยังทรงมีสายสัมพันธ์กับกษัตริย์กัมพูชาสมัยก่อนสร้างเมืองพระนคร ดังนั้น การกล่าวอ้างถึงเชื้อสายเจ้าหญิงชัยราชจุทามณีเทวี ก็เป็นส่วนสำคัญที่สนับสนุนการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7⁵

ส่วนพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สันนิษฐานว่าอาจจะเป็นข้าราชการที่มีตำแหน่งสูงในราชสำนักขณะนั้น และมีความสัมพันธ์เป็นพระญาติห่างๆ กับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 เพราะพระบิดาของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 คือ ทานมทิตราทิตย ซึ่ง เป็นพระอนุชาของพระนางนเรนทรลักษมี เป็นพระราชมารดาของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 พระนางนเรนทรลักษมีก็มีสถานะเป็นพระราชธิดาของพระชนิษฐาคินีในพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 และพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2⁶ การขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 สืบต่อจากพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 อาจเกิดขึ้นในช่วงที่มีเหตุการณ์วุ่นวายในราชสำนัก อันเป็นสาเหตุให้พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 อาศัยจังหวะนี้รวบรวมอำนาจมาเป็นของพระองค์เอง

²Pradeep Kumar Kapur and Sachchidanand Sahai, *Ta Prohm: a glorious Era in Angkor civilization* (Bangkok: White Lotus, 2007), 7.

³ปราณี วงษ์เทศ, *นครวัด* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529), 133.

⁴George Coedès, *The Indianized states of Southeast Asia*, ed. Walter F. Vella, trans. Susan Brown Cowing (Honolulu: East-West Center Press, 1968), 175.

⁵Madeleine Giteau, *The civilization of Angkor* (New York: Rizzoli, 1976), 213.

⁶หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000* (กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2535), 199.

⁷เรื่องเดียวกัน.

ภูมิหลังเกี่ยวกับพระเจ้าธรณินทร์วรมันที่ 2 ไม่มีรายละเอียดที่ชัดเจนมากนัก ข้อมูลส่วนน้อยปรากฏอยู่ในจารึกประจำรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้เป็นพระราชโอรส ทำให้ทราบว่าพระเจ้าธรณินทร์วรมันที่ 2 ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงชัยราชจุทามณีเทวี พระธิดาของพระเจ้าหรรษวรมันที่ 3 ซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็ทรงประสูติจากพระราชบิดาที่มีความรุ่งเรืองและมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนา การบันทึกประวัติศาสตร์ในจารึกจึงบอกรายละเอียดในแง่ความศรัทธาของพระเจ้าธรณินทร์วรมันที่ 2 ที่มีต่อคำสอนพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง ดังนั้น ช่วงเวลาที่พระเจ้า ธรณินทร์วรมันที่ 2 ทรงปกครองอาณาจักรกัมพูชา อิทธิพลพระพุทธศาสนาจึงมีบทบาทในราชสำนักอย่างมาก ดังมีหลักฐานว่าพระเจ้าธรณินทร์วรมันที่ 2 ทรงนับถือพระพุทธศาสนาเถรวาทสืบต่อมาจากราชวงศ์ของพระองค์

ในรัชกาลพระเจ้าธรณินทร์วรมันที่ 2 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอภิเษกสมรสกับเจ้าหญิงชัยราชเทวีตั้งแต่ยังทรงพระชนมายุไม่มากนัก⁸ ในระยะเวลาเวลานั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขณะที่ยังทรงเป็นเจ้าชายวรมันอยู่ได้เสด็จออกจากอาณาจักรกัมพูชานำกองทัพเข้าไปยังอาณาจักรจามปา⁹ แล้วทรงประทับอยู่ ณ ที่เมืองวิชัยหรือปิญตีญ¹⁰ เหตุการณ์ที่เจ้าชายชัยวรมันเสด็จจากบ้านเมืองของพระองค์ ไปยังอาณาจักรจามปานี้เป็นข้อมูลที่มีน้ำหนักน่าเชื่อถือ¹¹ เพราะจารึกปราสาทพิฆานอากาศความตอนหนึ่งแสดงความทุกข์ของเจ้าหญิงชัยราชเทวีทรงคร่ำครวญเมื่อพระสวามีจากพระนางไป พระนางจึงได้แต่สวดอ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้พระสวามีเสด็จกลับคืนมา

⁸ เรื่องเดียวกัน, 201.

⁹ อาณาจักรจามปาเป็นอาณาจักรที่มีความเก่าแก่และมีอารยธรรมความเจริญมาตั้งแต่อดีตโดยตั้งอยู่บนพื้นฐานของวัฒนธรรมอินเดีย ปัจจุบันอยู่บริเวณตอนกลางและตอนล่างของประเทศเวียดนาม จุดหมายเหตุของจีนเรียกอาณาจักรจามปาว่า ลินยี ประชาชนในอาณาจักรจามปา คือชาวจามที่สืบเชื้อสายมาจากชาวมลายูโพลินีเซียน (Melayu-Poynesian) ชาวจามส่วนมากนับถือศาสนาฮินดู และด้วยเหตุที่อาณาจักรจามปาอยู่ติดกับทะเลชาวจามจึงมีความสามารถในการเดินเรือและการรบโดยกองกำลังเรือ ในส่วนความสัมพันธ์ระหว่างอาณาจักรจามปากับอาณาจักรกัมพูชานั้น จะเห็นได้ว่าอาณาจักรจามปามีความสัมพันธ์กับอาณาจักรกัมพูชามาตั้งแต่สมัยเงินละกล่าวคือ พระเจ้ามเหศวรมันได้ส่งเสนาบดีชื่อ สิงเทพ เข้าไปเจริญสัมพันธ์ไมตรีกับจามปาในรัชกาลพระกัมภูวรมัน หลังจากนั้นเงินละและจามปาก็ไม่ปรากฏหลักฐานการติดต่อกันอีก กระทั่งแผ่นดินของพระเจ้าอินทวรมันที่ 3 ได้เกิดความขัดแย้งกับกัมพูชา โดยกองทัพกัมพูชามารุกรานเป็นครั้งแรก ดูใน นิคม มุสิกคามะ, **ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา** (กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2536), 99-102.

¹⁰ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000**, 201.

¹¹ ข้อมูลที่ระบุว่าเจ้าชายวรมันทรงยกกองทัพออกจากอาณาจักรกัมพูชาเพื่อไปรบกับอาณาจักรจามปาแล้วพระองค์ทรงพำนักอยู่ในอาณาจักรจามปานั้น ระยะเวลาดังกล่าวไม่แน่ชัด ข้อมูลบางแห่งระบุว่าพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 โปรดให้เจ้าชายวรมันยกทัพไปตีเมืองจามปา เนื่องจากรัชกาลของพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 ทำสงครามกับจามตลอดระยะเวลา 5 ปีนับจากที่พระองค์ขึ้นครองราชย์ ดูใน หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000**, 145.

การที่เจ้าชายวรมันเสด็จออกจากบ้านเมืองอาจตีความได้หลายกรณี ดังข้อสังเกตของเดวิด แชนเลอร์ (David Chandler)¹² ที่ว่าเจ้าชายวรมันอาจจะเสด็จออกนอกประเทศเพราะถูกเนรเทศ โดยถูกจับไปเป็นองค์ประกัน หรือทรงนำทัพไปทำศึกกับพวกจามด้วยพระองค์เอง แต่ก็อาจเป็นไปได้ว่าการที่เจ้าชายวรมันเสด็จออกนอกประเทศ เพราะมีความขัดแย้งภายในราชสำนัก ซึ่งพระองค์ทรงตระหนักถึงสถานการณ์ที่ไม่ปลอดภัยในขณะนั้น ข้อมูลในทางจารึกไม่ได้แสดงรายละเอียดไว้ชัดเจนถึงความขัดแย้งของเจ้าชายวรมันกับทางราชสำนัก รายละเอียดทางประวัติศาสตร์บันทึกว่าเจ้าชายวรมันทรงกลับมาีอำนาจอย่างเด็ดขาดเมื่อพ้นรัชกาลพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 และก็เป็นเวลาที่พระองค์มีพระชนมายุมากแล้ว ซึ่งหมายความว่าเจ้าชายวรมันทรงรอระยะเวลาอันเหมาะสมที่พระองค์จะตั้งตนขึ้นมามีอำนาจในราชสำนัก

ในช่วงเวลาที่เจ้าชายวรมันประทับอยู่ที่อาณาจักรจามปา พระองค์ทรงทราบความเป็นไปทางด้านการเมืองภายในอาณาจักรกัมพูชาซึ่งเกิดความจลาจลอย่างต่อเนื่อง¹³ โดยเฉพาะเหตุการณ์สิ้นพระชนม์ของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 พระเจ้าโยศวรมันที่ 2 เสด็จขึ้นครองราชย์ต่อมา¹⁴ ลำดับเหตุการณ์ช่วงนี้อาจทำความเข้าใจการขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ลึกซึ้งขึ้นว่าเหตุใดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงไม่ได้ขึ้นครองราชย์โดยตรงต่อจากพระราชบิดาของพระองค์ หากพิจารณาข้อมูลในตอนนี้จะเห็นว่าเจ้าชายวรมันประทับอยู่ที่อาณาจักรจามปา การจะขึ้นครองราชย์ในทันทีจึงไม่เหมาะสมสำหรับพระองค์ ดังที่กล่าวไปแล้วว่าสถานการณ์ในราชสำนักอาจจะไม่ส่งเสริมให้พระองค์ตั้งตนมีอำนาจ ส่วนพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 อาจจะทรงมีอำนาจอยู่ในราชสำนักด้วยทรงเป็นพระญาติกับพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 หรืออาจจะเป็นผู้มีบทบาททางการเมืองมากที่สุดในขณะนั้น จึงเห็นพ้องกันในหมู่ข้าราชการว่าพระองค์เหมาะสมที่จะเป็นกษัตริย์ ซึ่งเจ้าชายวรมันทรงยอมรับสถานะการเป็นกษัตริย์ของพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 ด้วยเช่นกัน แต่ในรัชกาลของพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 เป็นช่วงเวลาไม่ยาวนานนัก เพราะเกิดความวุ่นวายภายในอาณาจักร สมัยนี้เกิดกบฏขึ้นสองครั้ง คือ

¹² เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มุลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546), 85.

¹³ อันที่จริงเหตุการณ์จลาจลในอาณาจักรกัมพูชาที่เห็นได้ชัดเจนเกิดขึ้นตั้งแต่ช่วงพ.ศ.1688 ถึง พ.ศ.1698 เมื่อสิ้นรัชกาลของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานี้ไม่ได้แสดงรายละเอียดไว้มากนัก ข้อมูลที่ว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 สิ้นพระชนม์เมื่อใดนั้น อาจตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 สิ้นพระชนม์ระหว่างพ.ศ.1693 ถึง พ.ศ.1698 เพราะคณะทูตของขอมเดินทางไปยังประเทศจีนในพ.ศ.1698 อันเป็นธรรมเนียมทางการทูตเมื่อเปลี่ยนรัชกาลใหม่ เหตุการณ์จลาจลทั้งภายในประเทศที่เกิดกบฏและภายนอกประเทศที่เกิดจากกองทัพจามปาเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องในรัชกาลของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ต่อมาถึงรัชกาลพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 และพระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน จนกระทั่งเหตุการณ์ทางการเมืองเริ่มกลับมาสู่ความมั่นคงอีกครั้งในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

¹⁴ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000, 201.

กบฏราหูและกบฏครั้งที่สองมีข้าราชการผู้หนึ่งเป็นกบฏ¹⁵ ดังที่หลักฐานจากศิลาจารึกระบุว่าพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 ถูกศัตรูชื่อราหูโจมตี สันนิษฐานว่าอาจเป็นกบฏของชาวนาที่เดือดร้อนจากสภาพยากแค้นแล้วก่อความวุ่นวายขึ้น โอรสของเจ้าชายวรมันที่ 7 ทรงเข้าช่วยเหลือพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 ไว้ได้ ข้อมูลจุดนี้ทำให้ทราบว่าเป็นกบฏหลังจากอภิเษกกับเจ้าหญิงชัยราชเทวี มีทายาทรับราชการอยู่ในอาณาจักรกัมพูชาไม่ได้ติดตามพระบิดาไปยังอาณาจักรจามปา ซึ่งยอร์ช เซเดส์ แสดงความเห็นไว้ว่าโอรสของเจ้าชายชัยวรมันที่ทรงทำหน้าที่ปกป้องอารักขาพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 ในสถานการณ์คับขันขณะนั้น คือ เจ้าชายศรีนทรกุมาร¹⁶

อนึ่ง ข้อมูลบางแห่งระบุว่าพระเจ้าโยศวรมันทรงพระประชวรจึงทรงมีพระบัญชาให้เจ้าชายวรมันซึ่งกำลังทำสงครามกับจามกลับมายังเมืองยโสธรปุระ แต่ไม่ทันที่เจ้าชายวรมันจะเสด็จมาถึง ขุนนางผู้หนึ่งในราชสำนักได้ตั้งตนเป็นกษัตริย์¹⁷ ซึ่งขุนนางผู้นี้ขึ้นครองราชย์ ในพระนามว่าพระเจ้าตรีภูวนาทิตยวรมัน¹⁸

อย่างไรก็ตาม ข้อมูลส่วนใหญ่กล่าวว่าข้าราชการสำนักของพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 ก่อกบฏขึ้น เป็นสาเหตุให้เจ้าชายวรมันเสด็จมาเพื่อจะปราบกบฏ ดังจารึกหลักหนึ่งที่ปราสาทพิฆาน อากาศกล่าวไว้ว่า เจ้าชายวรมันเสด็จมาเพื่อช่วยเหลือบ้านเมืองที่เต็มไปด้วยภัยเดือดร้อนให้ผ่านพ้นไป¹⁹

ในแง่นี้ นัยการเสด็จมาของเจ้าชายวรมันอาจตั้งข้อสังเกตได้สองประการ ข้อสังเกตประการแรก การที่เจ้าชายวรมันเสด็จมาช่วยเหลือพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 มีจุดประสงค์เพื่อระงับเหตุการณ์วุ่นวายให้สงบลงด้วยดี เป็นการรักษาสถียรภาพทางการเมืองของพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 ให้แข็งแกร่งต่อไป แสดงให้เห็นว่าเจ้าชายวรมันทรงมีความจงรักภักดีต่อพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 ข้อสังเกตประการที่สอง เจ้าชายวรมันเสด็จมาโดยมีจุดประสงค์เพื่อชิงราชบัลลังก์ของพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 เพราะทรงตระหนักถึงเหตุการณ์บ้านเมืองที่อ่อนแอและเป็นโอกาสอันเหมาะสมที่พระองค์จะมีอำนาจขึ้นแทนที่ เมื่อเกิดความไม่สงบขึ้นจึงเป็นช่วงเวลาที่เหมาะสมในการช่วงชิงอำนาจเป็นของพระองค์ แต่การเสด็จมาของเจ้าชายวรมันไม่ทันท่วงที เพราะพระเจ้าโยศวรมันที่ 2 ถูกข้าราชการลอบปลง พระชนม์แล้วเถลิงอำนาจเป็นกษัตริย์ ส่วนเจ้าชายวรมันยังคงประทับอยู่ในอาณาจักรกัมพูชาต่อไป ไม่ได้เสด็จกลับไปยังจามปา ทรงประทับอยู่ในดินแดนอาณาจักรกัมพูชานอกเมือง

¹⁵อุไรศรี วรตะริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน ประชุมอรรถบทเขมร รวมบทความวิชาการของ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรตะริน, 88.

¹⁶Lawrence Palmer Briggs, *The ancient Khmer Empire* (Philadelphia: The American Philosophical Society, 1999), 209.

¹⁷นิคม มุสิกคามะ, *ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา*, 145.

¹⁸อุไรศรี วรตะริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน ประชุมอรรถบทเขมร รวมบทความวิชาการของ ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรตะริน, 88.

¹⁹D.G.E. Hall, *A history of South-East Asia*, reprint (London: Macmillan, 1970), 116.

พระนครเป็นเวลา 15 ปี²⁰ เพื่อรอโอกาสอันเหมาะสมในการขึ้นครองราชย์ ส่วนเจ้าหญิงชัยราชเทวี พระชายาของเจ้าชายวรมันก็ทรงประสบความวิบโยค ทรงรอคอยการกลับมาของเจ้าชายวรมันและสิ้นพระชนม์ในที่สุด

ขณะที่พระเจ้าตรีภูวนาทิตย์วรมันทรงขึ้นครองราชย์ บ้านเมืองเกิดสงครามกับจาม ตลอดรัชกาล ทางฝ่ายอาณาจักรจามปาเองก็ไม่เป็นปกติสุข มีการแย่งชิงราชบัลลังก์เช่นกัน²¹ จนกระทั่งกษัตริย์อาณาจักรจามปาพระนามว่าชัยอินทวรมันที่ 4 ขึ้นเป็นกษัตริย์แล้วมีบทบาทในการทำศึกกับอาณาจักรกัมพูชา แต่เนื่องจากอาณาจักรจามปาเองมีศึกติดพันกับญวนอยู่เป็นระยะๆ พระเจ้าชัยอินทวรมันที่ 4 จึงทรงเจริญสัมพันธไมตรีกับญวน และได้ยกทัพมารุกรานอาณาจักรกัมพูชาหลายครั้ง แต่แรกการรบระหว่างจามปากับกัมพูชาเกิดการปะทะกันตามแนวชายแดน พวกจามปาได้เปรียบเพราะอาศัยกองทหารม้า ใช้หน้าไม้เป็นอาวุธ²² เมื่อศึกขยายความรุนแรงเพิ่มขึ้น กองทัพจามปาได้เดินทัพด้วยกองกำลังเรือ อาศัยกลศึกจากกองทัพเรือที่แล่นตรงเรียบชายฝั่งทะเลมาตามลำแม่น้ำโขงจนถึงทะเลสาบและเข้าถึงเมืองยโสธรปุระราชธานีของอาณาจักรกัมพูชาได้ในที่สุด²³ การเดินทัพทางเรือของจามสำเร็จลุล่วงเนื่องจากการนำเรือโดยนักเดินเรือชาวจีนเป็นผู้นำทางทำให้ทัพเรือล่องไปในแม่น้ำได้สะดวก

ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ขยายรายละเอียดว่ากองทัพจามยกทัพเรือด้วยความรวดเร็วเพื่อมุ่งโจมตีกัมพูชาไม่ให้ตั้งตัวได้ทัน ผลจากการที่เมืองพระนครไม่ได้เตรียมป้องกันศึกอย่างรอบคอบ จึงทำให้ข้าศึกจามมีชัยชนะเหนือกัมพูชาอย่างเด็ดขาด ชาวจามยึดเมืองและปล้นสิ่งของอันมีค่าต่างๆ จดหมายเหตุจันของม้าวินลินบันทึกสงครามในช่วงเวลานี้ไว้ว่าจามปาซึ่งยกทัพโจมตีเมืองหลวงของอาณาจักรเจนละอย่างทันที่โดยเรือที่เข้มแข็ง ได้ปล้นสะดมเมืองและประหารพระราชินี ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าช่วงเวลาพระเจ้าตรีภูวนาทิตย์วรมันปกครองบ้านเมืองนั้น อาณาจักรกัมพูชาประสบความเสียหายจากสงครามจามปาอย่างมาก ราษฎรมีความทุกข์เดือดร้อนพระเจ้าตรีภูวนาทิตย์วรมันสิ้นพระชนม์จากศึกกับจาม รวมเวลาที่พระเจ้าตรีภูวนาทิตย์วรมันทรงเป็นกษัตริย์ 9 ปี

กองทัพของจามปาที่บุกรุกอาณาจักรกัมพูชา สร้างความเสียหายอย่างมากต่อสถาบันกษัตริย์ของกัมพูชา เพราะราชบัลลังก์ว่างจากการปกครอง ไม่มีผู้นำที่เป็นศูนย์รวมของรัฐ จึง

²⁰ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000, 201.

²¹ ข้อมูลเกี่ยวกับศึกสงครามทางอาณาจักรเขมรกับอาณาจักรจามปา นับว่ามีความสำคัญมาก ดังรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ที่ทางฝ่ายอาณาจักรจามปาจะเห็นว่ามิศึกกับทางอาณาจักรเขมรอยู่ตลอด

²² ดี จี ฮอล , ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2557), 120.

²³ อุไรศรี วรตะริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน ประชุมอรรถบทเขมร รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรตะริน, 89.

เป็นโอกาสอันเหมาะสมสำหรับเจ้าชายวรมันที่จะเข้ามาจัดการกับปัญหาต่างๆ หน้าที่ประการแรกของพระองค์คือขับไล่ข้าศึกออกไปจากพระนคร วีรกรรมของเจ้าชายวรมันอันโดดเด่น คือ ทรงทำสงครามกับจามปาหลายครั้ง โดยเฉพาะการทำศึกทางเรือซึ่งเป็นชัยชนะของพระองค์ที่มีต่อพวกจาม²⁴ ความยิ่งใหญ่ของกองทัพภายใต้การนำของเจ้าชายวรมัน จะเห็นได้จากภาพสลักบรรยายฉากรบดังกล่าวที่ระเบียงปราสาทบายนและปราสาทบันทายฉมาร์²⁵ มีภาพสงครามทางเรือโดยการนำของเจ้าชายวรมันอันสลักไว้เพื่อประกาศความยิ่งใหญ่ของสงคราม ด้วยสถานการณ์ไม่สงบสุขในขณะนั้น เจ้าชายวรมันจึงทรงมีอำนาจทางการเมืองสูงสุดแต่เพียงพระองค์เดียว และได้ทรงสถาปนาขึ้นเป็นกษัตริย์ในเวลาต่อมา

บริบททางประวัติศาสตร์ช่วงก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ นับว่าเป็นช่วงเวลาทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญอีกช่วงหนึ่ง เพราะในเวลานี้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีบทบาททางการเมืองตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ ความเชี่ยวชาญทางด้านการเมือง การเรียนรู้การบริหาร การปกครองประเทศจากที่ทรงสั่งสม ฝึกฝน และเรียนรู้ ได้ทรงนำมาปรับประยุกต์ใช้เป็นแนวทางสำหรับปกครองอาณาจักรกัมพูชาในเวลาต่อมา

1.2 บริบททางประวัติศาสตร์ช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์จนถึงสิ้นสุริยราชกาล

ในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยจะอภิปรายรายละเอียดทางประวัติศาสตร์ตั้งแต่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ ทรงสถาปนาสิ่งก่อสร้างจำนวนมาก ทรงสร้างสรรคความเจริญรุ่งเรืองให้แก่ราชอาณาจักรจนกระทั่งพระองค์เสด็จสวรรคตไปตามลำดับ

บริบททางประวัติศาสตร์ช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงกระทำพิธีราชาภิเษกเป็นกษัตริย์เพื่อคลี่คลายความเดือดร้อนจากสงคราม พระองค์มีพระชนมายุมากแล้ว ประมาณ 50 พรรษา ระยะเวลาช่วงนี้ความวุ่นวายกับจามปายังไม่ยุติโดยเด็ดขาด อาณาจักรกัมพูชายังคงรบศึกกับจามปาอย่างต่อเนื่องเหมือนรัชกาลก่อน แต่เนื่องจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกับเจ้าชายจามคือเจ้าชายวิทยานันทนะซึ่งได้เข้ามาอยู่ฝ่ายกัมพูชา²⁶ เจ้าชายจามปาพระองค์นี้อาจจะทรงร่วมทัพติดตามพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เข้ามายังอาณาจักรกัมพูชา หรืออาจจะลี้ภัยทางการเมืองจากจามปาเข้ามายังกัมพูชา เมื่อเกิดกบฏขึ้นที่เมืองมัลยังในอาณาจักรกัมพูชา เจ้าชายวิทยานันทนะได้มีส่วนร่วมในการปราบกบฏ ดังความตอนหนึ่งในจารึกมิเชิน (Mi-Son) ที่ว่า

²⁴ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000, 201.

²⁵ เรื่องเดียวกัน.

²⁶ เรื่องเดียวกัน.

...ในระหว่างนั้นมีหมู่บ้านหนึ่งในอาณาจักรกัมพูชาชื่อมัลย มีประชาชนคับคั่งไปด้วยกลุ่มคนที่ชั่วร้ายผู้ต่อต้านคติดกบฏต่อกษัตริย์ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเห็นว่า เจ้าชายวิทยานันทะทรงมีความรู้เชี่ยวชาญในยุทธวิธี จึงโปรดให้นำกองทัพกัมพูชาไปยึดเมืองมัลย เจ้าชายทรงกระทำสำเร็จตามที่กษัตริย์กัมพูชามีพระราชประสงค์ทุกประการ จึงทรงโปรดให้สถาปนาเจ้าชายขึ้นเป็นพระยุพราช และพระราชทานผลประโยชน์และรางวัลที่อาณาจักรกัมพูชาอาจจะให้ได้แก่เจ้าชายองค์นี้...²⁷

นอกจากนี้ เจ้าชายวิทยานันทะยังได้ยกกองทัพไปทำศึกกับอาณาจักรจามปา ณ เมืองวิชัย การนำทัพของเจ้าชายจามประสบความสำเร็จ เพราะสามารถยึดราชธานีของอาณาจักรจามปาได้พระเจ้าอินทวรมันกษัตริย์จามปาถูกจับเป็นเชลยส่งตัวกลับมายังอาณาจักรกัมพูชา เจ้าชายวิทยานันทะทรงยกพระขามาตาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือพระองค์อินทร์เป็นกษัตริย์จามปา ทรงพระนามว่าพระเจ้าสุริยชัยวรมเทพ ส่วนพระองค์นั้นได้ครอบครองดินแดนทางตอนใต้ของเมืองปาดน พุรังค์ ทรงพระนามว่าสุริยวรมเทพ ด้วยเหตุนี้ระยะเวลาช่วงนั้นอาณาจักรจามปาจึงมีผู้ปกครองสองพระองค์ อย่างไรก็ตาม สถานการณ์ทางการเมืองได้เกิดกบฏขึ้นที่เมืองหลวง พระเจ้าสุริยชัยวรมเทพ ถูกขับลงจากราชบัลลังก์ พระเจ้าสุริยวรมเทพทรงประกาศอิสรภาพจากอำนาจของกัมพูชา ไม่ขึ้นตรงต่อกัมพูชาอีกต่อไป ทรงรวมประเทศจามปาเป็นหนึ่งเดียวโดยมีศูนย์กลางอยู่ที่พระองค์เอง สถานะของพระเจ้าสุริยวรมเทพจึงไม่ได้อยู่ภายใต้อิทธิพลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงส่งกองทัพไปปราบจามปาถึง 2 ครั้ง คือ ในปีพ.ศ.1736 (ค.ศ.1193) และ พ.ศ.1737 (ค.ศ.1194) กองทัพที่ส่งไปจึงสามารถมีชัยชนะเหนือจามปาได้ พระเจ้าชัยวรมันทรงวางแผนด้วยกลศึกสนับสนุนเจ้านายจามเพื่อต่อต้านพระเจ้าสุริยวรมเทพ กลศึกครั้งนี้ประสบความสำเร็จ พระเจ้าสุริยวรมเทพครองราชย์อยู่ได้ไม่นานจึงถูกพระปิตุลา คือ พระยุพราชองค์ธนปติครามชิงราชบัลลังก์โดยได้รับการสนับสนุนจากกัมพูชานั้นเอง²⁸

ต่อจากนั้นอาณาจักรจามปาก็ตกอยู่ภายใต้อำนาจของอาณาจักรกัมพูชากลายเป็นดินแดนส่วนหนึ่งของอาณาจักรกัมพูชา ระยะเวลาที่กัมพูชาต้องทำศึกกับจามปาเป็นสงครามติดพันที่ต่อเนื่องจากรัชสมัยก่อนจนมายุติด้วยพระปรีชาในการรบของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังกล่าวนี้สอดคล้องกับจดหมายเหตุของจีน บันทึกโดยม้าตวนลิน ที่ระบุว่าเจ้าชายวรมันทรงมีความมุ่งมั่นที่จะ

²⁷ปราณี วงษ์เทศ, นครวัด, 138.

²⁸หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000, 203.

ทรงกำจัดศัตรูของพระองค์ ซึ่งพระองค์ทรงความเพียรพยายามเป็นเวลาถึง 18 ปี จึงกำจัดศัตรูได้เป็นผลสำเร็จ²⁹

น่าสังเกตด้วยว่า การทำศึกสงครามระหว่างกัมพูชากับจามปาที่ติดพันกันอย่างยาวนานในประวัติศาสตร์กัมพูชามาคลีคลายในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปราบปรามศัตรูเป็นที่เรียบร้อยแล้ว อาณาจักรกัมพูชามีความเป็นปึกแผ่นมากกว่ารัชกาลก่อน แม้ในช่วงต้นรัชสมัยจะมีสงครามกับจามปาเป็นระยะ แต่ทว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีชัยชนะเหนือจามปาได้ ชัยชนะเหนือจามปาซึ่งต้องใช้เวลาหลายปีซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญอย่างยิ่งในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

การขึ้นครองราชย์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชากรณียกิจหลักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ การบูรณะสร้างสรรคความเจริญอาณาจักรกัมพูชาให้กลับมามีความรุ่งเรืองเช่นรัชกาลก่อนๆ จะเห็นได้ว่าเริ่มทำการบูรณะความเสียหายของบ้านเมืองโดยการขุดคู และก่อกำแพงล้อมรอบบริเวณดังกล่าวก็คือเมืองพระนครหลวงหรือนครธมในปัจจุบันนั่นเอง³⁰ ตรงกลางราชธานีโปรดให้สร้างปราสาทขยานอันเป็นศูนย์กลางของอาณาจักร³¹ ซึ่งเป็นศาสนสถานขนาดใหญ่รองจากนครวัดประดับด้วยลวดลายของสถาปัตยกรรมมีความงดงามยิ่ง การดำเนินโครงการสาธารณูปโภคขยายตัวอย่างกว้างขวางเพื่อความเจริญของอาณาจักร ดังเช่น การสร้างบาราย ที่พำนักสำหรับคนเดินทาง 121 แห่ง³² มีการสร้างราชมรรคาหรือถนนหลายสายเพื่อเชื่อมอาณาจักรกับหัวเมืองต่างๆ³³ สถาปนาอาโรคยศาลาหรือสถานพยาบาลอีก 102 แห่งตามที่ต่างๆ ทั่วราชอาณาจักร³⁴ โปรดให้สร้างศาสนสถานจำนวนมาก บริเวณนครธมมีการสร้างปราสาทบันทายกุฎี ปราสาทตาพรหม ปราสาทพระขรรค์

²⁹ปราณี วงษ์เทศ, นครวัด, 137.

³⁰หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000, 201.

³¹อุไรศรี วรตะริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน ประชุมอรรถบทเขมร รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรตะริน, 91.

³²เรื่องเดียวกัน, 92.

³³การสำรวจราชมรรคาหรือถนนหลายสายที่เชื่อมโยงเส้นทางภายในอาณาจักรกัมพูชากับหัวเมืองต่างๆ ในปัจจุบันข้อมูลสำรวจโดยนักวิชาการค้นพบหลักฐานใหม่จำนวนมากบ่งชี้การมีอยู่จริงของราชมรรคาหลายสายในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังเช่น โครงการวิจัย “ค้นหาและพัฒนาสารสนเทศของถนนโบราณสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” โดยผศ.ดร.ปานใจ ธารทัศน์วงศ์ และคณะ ผลการศึกษาแสดงให้เห็นว่าการประยุกต์ใช้ศาสตร์อันหลากหลายทำให้ค้นพบสิ่งก่อสร้างโบราณ แนวถนนโบราณ แหล่งอุตสาหกรรมโบราณตลอดเส้นทางจากเมืองพระนครถึงเมืองพิมาย ในส่วนแหล่งอุตสาหกรรมโบราณที่สร้างขึ้นตามเส้นทางราชมรรคายังไม่อาจจะบ่งชี้ได้ว่าอยู่ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แต่ยืนยันได้ว่าสร้างขึ้นเมื่ออาณาจักรกัมพูชาเรืองอำนาจ ดูใน ปานใจ ธารทัศน์วงศ์ และคณะ, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการค้นหาและพัฒนาสารสนเทศของถนนโบราณสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (นครนายก: โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, 2551).

³⁴หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000, 206.

ปราสาทนาคพัน ปราสาทตาพรหมที่บาติ ปราสาทวัดนคร ปราสาทพระขรรค์กำแพงสวาย ปราสาทบันทายฉมาร์ ปราสาทพิมานอากาศ ฯลฯ กล่าวได้ว่ารัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ช่วงที่พระองค์ขึ้นครองราชย์อยู่ในระยะเวลาสงบเหตุดุจลาจล ปรับปรุงบ้านเมืองให้กลับคืนสู่สภาพเดิมและก่อสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ โดยเฉพาะศาสนสถานเป็นหลัก

ก่อนที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะขึ้นครองราชย์เหตุการณ์บ้านเมืองอยู่ในสภาวะจลาจล ภายหลังเมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์ แนวคิดหลักในการปกครองอาณาจักรคือการแผ่ขยายอำนาจด้วยแนวคิดพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาเถรวาทเป็นรูปแบบคติพุทธราชาประจำรัชสมัยนี้ สิ่งก่อสร้างประจำรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงมีความสัมพันธ์อย่างแนบแน่นกับแนวคิดทางศาสนาเป็นสำคัญ ดังจะพบว่าในรัชสมัยของพระองค์นั้น ลัทธิพุทธราชามีอิทธิพลเหนือลัทธิเทวราชา³⁵ พระพุทธรูปประดิษฐานอยู่ในปราสาทบายอนอันเป็นศูนย์กลางแห่งเมืองพระนคร เพื่อสื่อสัญลักษณ์ทางการเมืองว่ากษัตริย์เปรียบเสมือนพระพุทธเจ้า ซึ่งแต่เดิมกษัตริย์ก่อนรัชสมัยของพระองค์บูชาศิวิลิ่งอันเป็นเครื่องหมายแทนพระผู้เป็นเจ้าของในศาสนาฮินดู รวมทั้งศาสนสถานแต่ละแห่งในสมัยนี้มีพระพุทธรูปเป็นส่วนประกอบที่ขาดไม่ได้ในสถานที่นั้น นอกจากนี้จารึกอาโรคยศาลาซึ่งเป็นจารึกระบุพระราชกรณียกิจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีนัยแสดงให้เห็นอย่างชัดเจนว่าพระองค์บำเพ็ญบารมีตามเส้นทางแห่งพระโพธิสัตว์ที่ทรงปรารถนาจะรื้อขนสรพัสต์ว์ทั้งปวงสู่ความหลุดพ้น เยียวยาความเจ็บป่วยและความทุกข์ทั้งหลาย

อนึ่ง เกี่ยวกับบทบาทของศาสนาพุทธในด้านการบริหารปกครองอาณาจักร เริ่มเห็นชัดในสมัยพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 มาแล้ว ทว่าบทบาทของพระพุทธศาสนาในมหานปรากฎเด่นชัดที่สุดในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังหลักฐานบรรดาจารึกแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงนับถือพระพุทธศาสนาอย่างแนบแน่น³⁶

แต่อย่างไรก็ดีไม่ได้หมายความว่าลัทธิความเชื่อศาสนาอื่นไม่มีบทบาทในรัชสมัยนี้ พวกพราหมณ์ยังคงมีอำนาจอยู่ในราชสำนัก พราหมณ์ยังเป็นปุโรหิตที่รับใช้ใกล้ชิดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7³⁷ ความเชื่อที่ศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้าของพราหมณ์ดังกล่าวได้ประสานกลมกลืนกับศาสนาพุทธมหานปรากฎอันเป็นแกนหลักแห่งยุคสมัย สิ่งก่อสร้างทั้งหลายจึงแสดงให้เห็นความประสานระหว่างแนวคิดศาสนาพุทธกับศาสนาฮินดู³⁸

³⁵George Coedès, *The Indianized states of Southeast Asia*, 175.

³⁶หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์* ถึง พ.ศ.2000, 205.

³⁷George Coedès, *The Indianized states of Southeast Asia*, 173.

³⁸Michael D. Coe., *Angkor and the Khmer civilization* (New York: Thames & Hudson, 2003), 128-130.

ในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปราสาทที่ก่อสร้างครั้งแรกสุด อาจจะเป็นปราสาทบันทายกุฎี ใกล้กับปราสาทบันทายกุฎี คือ ราชวิหารหรือปราสาทตาพรหม เป็นวิหารที่พระองค์สร้างขึ้นสำหรับพระราชมารดาในรูปของพระนางปรัชญาปารมิตา ซึ่งเป็นเทวีแห่งปัญญา และรูปของชัยมังคลารณะ พระมหाराชครูของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7³⁹ ปราสาทตาพรหมประดิษฐานเทวรูปและรูปพระโพธิสัตว์จำนวนมาก บริเวณปราสาทที่มีอยู่ของนักบวชไศวนิกายและไวษณพิกายที่ต่อเนื่องไปกับที่พำนักของนักบวชในพระพุทธศาสนา ส่วนปราสาทตาพระขรรค์เป็นวิหารที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สร้างขึ้นภายหลังปราสาทตาพรหม 5 ปี อุทิศถวายแด่พระราชบิดาในรูปลักษณะของพระอวโลกิเตศวร และมีนามว่า ชัยวรมเศศวร⁴⁰

ศาสนาสถานปราสาทตาพรหมกับปราสาทพระขรรค์สื่อแนวคิดหลักของศาสนาพุทธมหายานอย่างแจ่มชัด คือ การผสมกันเป็นหนึ่งเดียวระหว่างปัญญาบารมีกับเมตตาบารมี โดยทิศของปราสาททั้งสองตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้และทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทบายน หมายความว่าปราสาทบายน คือ ศูนย์กลางของกรุงโยชธรปุระ หรือเป็นรูปย่อของระบบจักรวาล ซึ่งรวมศาสนสถานที่อยู่ในท้องถิ่นทั้งหลายเข้าสู่ศูนย์กลางแห่งราชอาณาจักร ปราสาทบายนเป็นปราสาทแทนพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ภายในปราสาทประธานประดิษฐานพระพุทธรูปขนาดใหญ่ ปรากฏยอดปราสาทบายนสลักพระพักตร์พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร กล่าวว่ามีถึง 54 ยอด แต่ละยอดจะประกอบด้วยพระพักตร์ 4 พักตร์ เสมือนพระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรไปรอบทิศ โดยมีตินี้เชื่อว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ถือเป็นพระโพธิสัตว์ผู้เปี่ยมบารมี เสด็จลงมาจากแดนสุขาวดีมาทะนุถนอมแผ่รักษาทวยราษฎร์ พร้อมทั้งสัตว์โลก⁴¹ ปราสาทนาคพันซึ่งตั้งอยู่บริเวณเดียวกับปราสาทพระขรรค์ตั้งอยู่บนเกาะราชชัยศรีมีสระน้ำล้อมรอบ⁴² มีแผนผังเป็นรูปจำลองสระน้ำอโนดาตอันเป็นสระน้ำที่ศักดิ์สิทธิ์ตามแบบแผนไตรภูมิในพระพุทธศาสนา ปราสาทนาคพันสถาปนาแด่พระพุทธเจ้าภายหลังเปลี่ยนเป็นการบูชาพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร นอกจากนี้สิ่งก่อสร้างอื่นๆ ล้วนดำเนินรูปแบบตามแนวคิดศาสนาทั้งสิ้น

การก่อสร้างศาสนสถานจำนวนมากที่อิงอยู่กับระบบความเชื่อทางศาสนาดังกล่าวสะท้อนแนวคิดทางการเมืองที่แฝงอยู่อย่างแยกย่อยด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากกลุ่มศาสนสถานขนาดใหญ่ อาทิ ปราสาทตาพรหม ปราสาทพระขรรค์ หรืออารามศาลาเป็นเขตพื้นที่รวมผู้คนจำนวนมากซึ่งประกอบด้วยคนหลายเชื้อชาติ เช่น พม่า จาม คนพื้นถิ่น มีผู้คนอยู่อาศัยในทุกระดับชั้น หลาย

³⁹ George Coedès, *The Indianized states of Southeast Asia*, 174.

⁴⁰ Ibid.

⁴¹ ทองสืบ ศุภะมาร์ค, ผู้แปล, *พระพุทธศาสนาในกัมพูชา* (กรุงเทพฯ: สภาวิจัยแห่งชาติ, 2514), 52-53.

⁴² George Coedès, *The Indianized states of Southeast Asia*, 174.

สถานภาพ ไม่ว่าจะเป็นนักบวช ผู้ประกอบพิธีกรรม ข้าราชการ ข้าราชการรับใช้ซึ่งรวมอยู่ในพื้นที่เดียวกัน พื้นที่ของศาสนสถานแต่ละแห่งที่สถาปนาโดยพระบรมราชโองการของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เมื่อมีผู้คนจำนวนมากมารวมเป็นกลุ่มเดียวกันจึงทำให้ง่ายต่อการควบคุมต่อส่วนกลาง โดยนัยนี้การก่อสร้างศาสนาทิ้งหลายคือการควบคุมกำลังคนให้ขึ้นตรงต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้นเอง เช่นเดียวกับการก่อสร้างกำแพงหินล้อมรอบนครธม สามารถตีความได้ว่ากำแพงหินคือสัญลักษณ์แทนเทือกเขาที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ ซึ่งเขาพระสุเมรุในที่นี้หมายถึงปราสาทบายน เป็นการประกาศความยิ่งใหญ่ของสถานภาพกษัตริย์ แต่ก็อาจตีความในทางการเมืองได้เช่นกันว่ากำแพงหินเป็นการก่อสร้างเพื่อป้องกันการบุกรุกของกองทัพจาม

ตลอดระยะเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปกครองราชอาณาจักร มีข้อมูลทางประวัติศาสตร์หลายแหล่งทั้งกลุ่มจารึก เอกสารฝ่ายจีน สถาปัตยกรรมและประติมากรรมแสดงอำนาจของอาณาจักรกัมพูชาว่าครอบคลุมดินแดนโดยรอบอย่างกว้างขวาง การเผยแพร่อิทธิพลของพระองค์ในระยะเวลาที่ขึ้นครองราชย์ทรงใช้อุดมการณ์ทางศาสนาและการผูกสัมพันธ์ไมตรีกับมิตรประเทศโดยรอบเป็นพระราโชบายหลักในการแผ่พระราชอำนาจให้มั่นคงและยืนยาว ดังจะเห็นได้ว่าการค้นพบจารึกที่เมืองทรายฟอง อยุธยาแม่น้ำโขง ไกลันครเวียงจันทน์ซึ่งเป็นจารึกในกลุ่มอารยศาศาลาประจำรัชสมัยของพระองค์ แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขยายอาณาเขตไปถึงนครเวียงจันทน์ นอกจากนี้ยังพบกลุ่มจารึกประจำอารยศาศาลาที่อยู่ในประเทศไทยด้วย เอกสารทางฝ่ายจีนระบุพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าครอบคลุมลงไปถึงบางส่วนของแหลมมลายูและเข้าไปในเขตแดนของพม่า ในหนังสือ จิน จี (Chu-fan-chin) ของเจาจูกัว (Chau Ju-kua) ระบุชื่อประเทศราชที่อยู่ภายใต้อิทธิพลของอาณาจักรกัมพูชาสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้แก่ เมือง เตงหลิวเม (Teng-liu-mei อยู่ในแหลมมลายู) โปซูลัน (Po-ssu-lan อยู่บนฝั่งอ่าวไทย) โลฮู (Lo-hu คือ ละโว้หรือลพบุรี) ซันโล (San-lo สันนิษฐานว่าเป็นประเทศในสยามลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือ) เจนลิฟู (Chen-li-fu อยู่บนฝั่งอ่าวไทย) มาโลเวน (Ma-lo-wen สันนิษฐานว่าเป็นเมืองมัลลย์ อยู่ทางตอนใต้ของเมืองพระตะบอง) ลูย้ง (Lu-yang) ถุนลิฟู (T'un-li-fu) พุกัน (P'u-kan) วาลี (wa-li อยู่ในประเทศพม่าตอนเหนือ) ซีเพง (Si-p'eng) ตูฮวยซุน (Tu-huai-sün)⁴³ สอดคล้องกับข้อความจากจารึกปราสาทพระขรรค์ซึ่งกล่าวถึงน้ำในพระราชพิธีอภิเษกเป็นน้ำที่ส่งมาถวายโดยพราหมณ์ชื่อสุริยภักฎ์ จากพราหมณ์คนอื่นๆและกษัตริย์ยวนะหรือชวา รวมทั้งกษัตริย์จากอาณาจักรจามปา

นอกจากนี้การแผ่ขยายอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เข้ามายังดินแดนประเทศไทย ยังเห็นได้จากสิ่งก่อสร้างทางสถาปัตยกรรมและประติมากรรมซึ่งมีอายุครั้งแรกของพุทธศตวรรษที่

⁴³Friedrich Hirth and W. W. Rockhill, *Chau Ju-Kua: his work on the Chinese and Arab trade in the twelfth and thirteenth centuries* (St. Petersburg: Printing Office of the Imperial Academy of Sciences, 1911), 52-57.

18 พบในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางของประเทศไทยอันมีรูปแบบและคติการก่อสร้างที่สอดคล้องกัน⁴⁴ ซึ่งก็สอดคล้องกับข้อความจารึกปราสาทพระขรรค์เช่นกันที่กล่าวถึงชื่อเมืองที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โปรดให้ส่งพระชัยพุทธมหานาถไปประดิษฐาน ดังปรากฏชื่อเมือง ได้แก่ เมืองลโวทยปุระ สันนิษฐานว่าเป็นจังหวัดลพบุรี เมืองคัมพูกัญญาณะ สันนิษฐานว่าอยู่ตรงบริเวณโบราณสถานสระโกสินารายณ์ จังหวัดราชบุรี เมืองชยราชบุรี สันนิษฐานว่าเป็นจังหวัดราชบุรี เมืองศรีชัยสิงหปุรี สันนิษฐานว่าเป็นเมืองสิงห์อยู่จังหวัดกาญจนบุรี เมืองศรีชัยวัชรปุรี สันนิษฐานว่าเป็นจังหวัดเพชรบุรี รวมทั้งเมืองสุวรรณปุระ สันนิษฐานว่าเป็นจังหวัดสุพรรณบุรี เมืองที่ระบุไว้ในจารึกปราสาทพระขรรค์นี้เป็นเมืองที่อยู่ในภาคกลางของประเทศไทยทั้งสิ้น⁴⁵

การแผ่ขยายอำนาจในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วนหนึ่งดำเนินกุดโลบายในการสร้างสัมพันธไมตรีกับประเทศเพื่อนบ้านโดยการอภิเษกสมรสที่แสดงความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ดังกรณีการพระราชทานพระราชธิดาของพระองค์ให้อภิเษกสมรสกับเจ้าผู้ปกครองแคว้นต่างถิ่น ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ในจุดนี้เองทำให้กล่าวได้ว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีทั้งพระราชโอรสและพระราชธิดาหลายพระองค์ ซึ่งประสูติจากพระมเหสีที่ปรากฏหลักฐานชัดเจน คือ พระนางชัยราชเทวี และพระนางราเชนทรเทวี เกี่ยวกับเชื้อสายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น ยอร์ช เซเดส์ ได้เสนอข้อมูลว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระโอรสจำนวน 4 องค์ ได้แก่ เจ้าชายสุรยกุมาร ผู้ทรงแต่งจารึกปราสาทตาพรหม เจ้าชายวีรกุมาร โอรสของพระนางราเชนทรเทวี ซึ่งทรงแต่งจารึกปราสาทพระขรรค์ เจ้าชายอินทรวรมัน โอรสของพระนางชัยราชเทวี ผู้ทรงครองเมืองละโว้ และเจ้าชายศรีนทรกุมาร ซึ่งปรากฏพระรูปของพระองค์ประดิษฐานอยู่ในปราสาททองคำกลางที่ปราสาทบันทายฉมาร์ พร้อมรูปทหารอีก 4 คน พระโอรสทั้ง 4 พระองค์ที่ประสูติจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สันนิษฐานว่าเจ้าชายศรีนทรกุมารขึ้นครองราชย์สืบต่อจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยทรงพระนามว่าพระเจ้าอินทรวรมันที่ 2⁴⁶

อย่างไรก็ตามข้อสันนิษฐานที่ว่าเจ้าชายศรีนทรกุมารขึ้นครองราชย์ต่อจากพระราชบิดาก็ยังเป็นเหตุผลที่ไม่มีน้ำหนักมากพอ เพราะการที่ศิลาจารึกราวกลางพุทธศตวรรษที่ 18 ขาดหายไปนั้น ทำให้ไม่อาจทราบข้อมูลในส่วนนี้ได้⁴⁷ ส่วนพระราชธิดานั้นไม่ปรากฏรายชื่อในจารึก

⁴⁴ วรรณวิภา สุเนตดา, “คติธรรมในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ ภาควิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546), 1.

⁴⁵ หม่อมเจ้า สุภัทรดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” ใน ศิลปากร 10, 2 (กรกฎาคม 2509): 56.

⁴⁶ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000, 209-210.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน.

เพียงแต่ปรากฏข้อมูลว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมอบพระธิดาให้เจ้าชายต่างถิ่นเพื่อรักษาสัมพันธไมตรีอย่างถาวร

หลักฐานทางจากจารึกปราสาทพิมานอากาศให้ข้อมูลว่าหลังจากที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงครองราชย์ได้ไม่นานนัก พระนางชัยราชเทวีพระมเหสีได้สิ้นพระชนม์ลง พระเชษฐภคินีของพระนางชัยราชเทวีคือพระนางอินทรเทวีได้รับการแต่งตั้งให้เป็นพระอัครเทวีแทน พระอัครมเหสีพระองค์นี้ทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาลัทธิมหายานอย่างลึกซึ้ง⁴⁸ ดั้งเนื้อความของจารึกปราสาทพิมานอากาศแสดงให้เห็นว่าพระนางอินทรเทวีเป็นผู้แต่งจารึกหลักนี้มีคุณสมบัติความเป็นนักปราชญ์มีความรอบรู้ทางปรัชญาอย่างกว้างขวางลึกซึ้ง⁴⁹ ด้วยเหตุนี้ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงได้ทรงแต่งตั้งให้พระนางดำรงตำแหน่งเป็นอาจารย์ใหญ่ในศาสนสถาน และทรงสั่งสอนหลักปรัชญาแก่เหล่าสตรีทั้งหลายด้วย และด้วยเหตุที่พระนางอินทรเทวีมีบทบาทโดดเด่นในด้านความรู้ดังกล่าวนี้ นักประวัติศาสตร์จึงเชื่อว่าพระนางอินทรเทวีอาจจะทรงมีอิทธิพลต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเฉพาะความเชื่อทางศาสนาซึ่งสนับสนุนให้เจ้าชายนวรมันที่ 7 ทรงปรารถนาอย่างแรงกล้าในบำเพ็ญบารมีตามแบบอย่างพระโพธิสัตว์

บริบททางประวัติศาสตร์ปลายรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รายละเอียดไม่ค่อยปรากฏมากนัก ต่างจากช่วงตอนต้นรัชกาล ทั้งนี้เป็นธรรมเนียมปฏิบัติในการจารึกซึ่งผู้แต่งมุ่งสวดิพระเกียรติคุณของกษัตริย์ในช่วงเวลาที่รุ่งเรืองและทวยราษฎร์ปราศจากความเดือดร้อน ช่วงเวลาที่พระราชอำนาจของกษัตริย์เสื่อมถอยจึงไม่ได้รับการบันทึกในจารึก เพราะฉะนั้น ช่วงเวลาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จสวรรคตจึงไม่เป็นที่ปรากฏในกลุ่มข้อมูลทางประวัติศาสตร์ใดๆ ได้แต่สันนิษฐานว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จสวรรคตราว พ.ศ.1761 (ค.ศ.128)⁵⁰ ได้รับพระนามภายหลังเมื่อสิ้นพระชนม์ว่ามหาบรมสุคต พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จสวรรคตด้วยสาเหตุใด ไม่มีหลักฐานให้อ้างอิงได้ นอกจากตำนานพระเจ้าโรคเรื้อนถ่ายทอดทางมุขปาฐะในหมู่ชาวบ้านว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ป่วยด้วยโรคนี้ในบั้นปลายพระชนม์ชีพและสิ้นพระชนม์ในที่สุด

อย่างไรก็ดี ตำนานพระเจ้าโรคเรื้อนเป็นเพียงตำนานที่เล่าสืบต่อกันมา ไม่มีน้ำหนักน่าเชื่อถือมากพอที่จะสรุปว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จสวรรคตด้วยโรคเรื้อน สาเหตุการสิ้นพระชนม์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อาจจะทรงพระชราภาพไปตามพระชนม์ชีพ เพราะพระองค์ดำรงสถานะ

⁴⁸ George Coedès, *The Indianized states of Southeast Asia*, 172.

⁴⁹ หม่อมเจ้า สุภัทรรติศ ดิศกุล, ผู้แปล, *ประวัติเมืองพระนครของขอม* (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), 99-101.

⁵⁰ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, *ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์* ถึง พ.ศ.2000, 204.

กษัตริย์เมื่อมีพระชนมายุมากแล้ว ซึ่งยอร์ช เซเดส แสดงทัศนะว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระชนมายุกว่า 90 พรรษาในขณะที่สิ้นพระชนม์⁵¹

บริบททางประวัติศาสตร์ในปลายรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ไม่ชัดเจนดังกล่าว นักวิชาการเช่น ยอร์ช เซเดส และหลุยส์ ฟิโนต์⁵² ได้แสดงความเห็นสอดคล้องกันในเรื่องของอิทธิพลศาสนาพุทธเถรวาทที่เข้ามาแทนที่แนวคิดศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธมหายานอันเป็นกระแสแห่งการเปลี่ยนผ่านจากความเชื่อใหม่มาแทนที่ความเชื่อเดิม ซึ่งเป็นสาเหตุประการหนึ่งที่ทำให้ประวัติศาสตร์ช่วงเวลานี้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ยอร์ช เซเดส สนับสนุนเหตุความเปลี่ยนแปลงในอาณาจักรกัมพูชาช่วงปลายรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าสอดคล้องกับความเปลี่ยนแปลงในหลากหลายมิติซึ่งเกิดขึ้นอย่างกว้างขวางกับประเทศที่ภูมิภาคเอเชียอาคเนย์ ทั้งเรื่องการเคลื่อนย้ายประชากร การบุกรุกของกองกำลังต่างชาติ และระบบเศรษฐกิจที่ผันผวน ล้วนเป็นสาเหตุหลักที่ทำให้อาณาจักรกัมพูชาในปลายรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ถึงจุดสิ้นสุดความเจริญรุ่งเรือง ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเพราะเหตุความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวจึงส่งผลกระทบต่ออาณาจักรกัมพูชาด้วย บริบททางประวัติศาสตร์ช่วงปลายรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จนกระทั่งพระองค์เสด็จสวรรคตจึงไม่ปรากฏรายละเอียดมากนัก

จะเห็นได้ว่าบริบททางประวัติศาสตร์ช่วงที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์จนสิ้นสุดรัชกาล มีพัฒนาการต่อเนื่องไปตามลำดับ ยกเว้นในปลายรัชกาลซึ่งข้อมูลทางประวัติศาสตร์ขาดหายไป แต่รายละเอียดที่ปรากฏเพียงพอที่ทำให้ทราบว่า นับตั้งแต่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นครองราชย์ เหตุการณ์จลาจลอันเกิดจากสงครามระหว่างอาณาจักรกัมพูชากับจามปายังไม่ยุติลง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังคงปราบปรามจามอย่างต่อเนื่อง พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดำเนินสงครามด้วยกลศึกหลากหลายวิธีในการควบคุมอาณาจักรจามปายให้อยู่ในอำนาจอย่างเด็ดขาด ในช่วงที่พระองค์ขึ้นเป็นกษัตริย์นั้นมีความรุ่งเรืองอย่างมาก บ้านเมืองเกิดความสงบ ปราศจากศึกศัตรู เหตุการณ์หลักๆ ในระยะเวลาดังกล่าว ส่วนใหญ่มุ่งเน้นการบูรณะปรับปรุงอาณาจักรให้ฟื้นคืนสภาพเดิมอีกครั้ง สิ่งก่อสร้างจำนวนมากสร้างขึ้นโดยไร้ความประณีตในเชิงช่าง แต่สะท้อนความพยายามของผู้ปกครองว่าทรงมุ่งสถาปนาความเกรียงไกรให้มากยิ่งขึ้นกว่ากษัตริย์พระองค์ใดในอดีตทรงเคยกระทำ บันทึกประวัติศาสตร์ส่วนใหญ่จึงฉายภาพพระราชกรณียกิจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างสรรคความเจริญให้เกิดกับอาณาจักรด้วยการการสถาปนาสิ่งก่อสร้างต่างๆ ซึ่งมีเป็นจำนวนมาก ในระยะเวลานี้ พระนางชัยราชเทวีสิ้นพระชนม์ พระนางอินทรวเทวีพระเชษฐภคินีของพระนางชัยราชเทวีได้รับแต่งตั้งเป็นพระอัครมเหสี ในส่วนการสร้างความสัมพันธ์กับอาณาจักรต่างๆ จะเห็นได้จากการที่

⁵¹ตี จี ฮอล, ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร ,125.

⁵²เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, พิมพ์ครั้งที่ 3, 104-105.

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงประทานพระราชธิดาเพื่ออภิเษกสมรสกับเจ้าชายต่างแคว้นเพื่อกระชับสัมพันธไมตรี ยุคสมัยนี้สิ่งที่โดดเด่นคือการก่อสร้างสาธารณูปโภคอำนวยความสะดวกแก่ทวยราษฎร์และศาสนสถานแต่ละแห่งกระจายอย่างกว้างขวาง สิ่งที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคืออิทธิพลความเชื่อทางศาสนาพุทธมหายานกับการประสานความเชื่อทางศาสนาฮินดูยังคงเป็นความเชื่อหลักของยุคสมัยนี้ โดยเฉพาะอุดมการณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับการบำเพ็ญบารมีตามแบบอย่างพระโพธิสัตว์ตั้งข้อความจารึกหลายหลักที่สะท้อนให้เห็นภาพพระราชผู้บรรเทาทุกข์ของทวยราษฎร์ เหตุการณ์ต่างๆ ในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มาสิ้นสุดในช่วงปลายรัชกาล เพราะไม่ปรากฏรายละเอียดมากนักว่าพระองค์เสด็จสวรรคตด้วยเหตุใด ทั้งนี้อาจเกิดกระแสความเปลี่ยนแปลงในแต่ละมิติรวมทั้งศาสนาพุทธเถรวาทเข้ามามีอิทธิพลเหนือความคิด ความเชื่อเดิมที่ผู้คนยึดถือจึงเป็นจุดเปลี่ยนให้อาณาจักรกัมพูชาช่วงปลายรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สิ้นสุดความรุ่งเรืองนับแต่นั้นเป็นต้นมา

ภูมิหลังเกี่ยวกับบริบททางประวัติศาสตร์รัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่ได้อภิปรายมาทั้งหมดนี้ จะทำให้เข้าใจรายละเอียดเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น โดยเฉพาะบริบททางประวัติศาสตร์ที่สัมพันธ์กับพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันเป็นเนื้อหาหลักที่กวีสดุดีพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งรายละเอียดเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมจะปรากฏในบทแปลจารึกเป็นภาษาไทย

2. ข้อมูลภายในของจารึกปราสาทตาพรหม

ข้อมูลภายในของจารึกปราสาทตาพรหม คือ การพิจารณารายละเอียดของจารึกที่แสดงข้อมูลเกี่ยวกับผู้แต่ง วัตถุประสงค์ในการแต่ง ลักษณะอักษร และภาษาที่แต่ง อายุสมัย ลักษณะการจารึก รูปแบบฉันทลักษณ์ และเนื้อหาของจารึกปราสาทตาพรหม ดังรายละเอียดต่อไปนี้

2.1 ผู้แต่งจารึกปราสาทตาพรหม

จารึกปราสาทตาพรหมระบุชื่อผู้แต่งไว้อย่างชัดเจนในโคลกที่ 145 ตอนท้ายของจารึก ได้แก่ เจ้าชายศรีสุรยกุมาร ผู้ประสูติจากพระอัครมเหสีในพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังเนื้อความที่บันทึกไว้ว่า

śrīsūryyakumār ākhyas śrījayavarmm āvanī bhujō jātaḥ /
rāja kumāro'grāṇyān devyām akarot praśastam idam // 145

“ราชกุมารพระนามว่า ศรีสุรยกุมาระ ผู้ประสูติจากพระอัครเทวีแห่งพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า ศรีชัยวรมัน ได้แต่งแล้วซึ่งคำสรรเสริญนี้”

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมแม้จะไม่ระบุชื่อพระอัครมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ivo อย่างชัดเจนเช่นในจารึกปราสาทพระขรรค์⁵³ ที่ระบุข้อมูลของกวีว่าเป็นพระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประสูติจากพระมเหสี คือ พระนางราชนทรเทวี แต่เนื่องจากเนื้อหาของจารึกปราสาทตาพรหมมีรูปแบบและมีโครงสร้างเนื้อหาเช่นเดียวกับจารึกปราสาทพระขรรค์ ดังนั้นจึงกล่าวได้ว่าเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมเป็นต้นแบบให้กวีผู้แต่งจารึกปราสาทพระขรรค์ดำเนินเนื้อหาตามอย่าง แล้วกวีผู้แต่งจารึกปราสาทพระขรรค์ได้สร้างสรรค์ปรับเปลี่ยนเนื้อหาบางประการให้มีความแตกต่างออกไป จึงอาจเป็นไปได้ว่าเจ้าชายศรีสุรยกุมารกับเจ้าชายศรีวิกรมรมีสถานะเป็นพระเชษฐาและพระอนุชาที่ประสูติจากพระบิดาองค์เดียวกัน ทรงมีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิด และทรงมีบทบาทในราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เช่นเดียวกัน

2.2 วัตถุประสงค์ในการแต่ง

เมื่อพิจารณาเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม พบว่ากวีผู้แต่งมีวัตถุประสงค์ในการแต่ง 2 ประการด้วยกัน ประการแรก จารึกปราสาทตาพรหมแต่งขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังเนื้อความที่ผู้แต่งระบุไว้ในตอนท้ายว่า “*akarot praśastam idam*” (ได้แต่งแล้วซึ่งคำสรรเสริญนี้) ดังนั้น เนื้อหาของจารึกปราสาทตาพรหมจึงดำเนินตามรูปแบบขนบการยอพระเกียรติกษัตริย์ นับตั้งแต่เรื่องเรื่องจนจบเรื่อง ดังจะเห็นได้จากการกล่าวถึงบทสรรเสริญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในทางศาสนา แสดงสายสกุลของกษัตริย์ การประกอบวีรกรรม และการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันเป็นการประกาศพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้อนุชนรุ่นหลังได้รับรู้

วัตถุประสงค์ในการแต่งประการที่สอง กวีแต่งจารึกปราสาทตาพรหมเพื่อระบุนายละเอียดกิจกรรมทางศาสนา การถวายนามสิ่งของจำนวนมากภายในปราสาทตาพรหม รวมทั้งการทำนุบำรุงปราสาทตาพรหม ซึ่งกวีแต่งจารึกหลักนี้ไว้ควบคู่กับการสถาปนาปราสาทตาพรหม โดยเฉพาะ ดังจะเห็นได้ว่าเนื้อหาจารึกแสดงรายละเอียดการดำเนินกิจการภายในปราสาทตาพรหม

⁵³ จารึกปราสาทพระขรรค์ ระบุชื่อผู้แต่ง และภูมิหลังของไว้ดังนี้
agryā śrījyavarmandevanrpatē rājendradevī satī
śreṣṭham yaṃ samajījanac chrutvatām agresaram yodhinām /
kāntyanāṅgajitaṃ kalāsukṛtinām vandyam varan dharmminām
sa śrīvīrakumāravivruṭa idam śastam praśastam vyadhāt // 179

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลโคลงข้างต้นเป็นภาษาไทยไว้ว่า “พระนางราชนทรเทวี ผู้เป็นอัครมเหสีผู้ซื่อสัตย์ของพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า ศรีชัยวรมเทว (ชัยวรมัน) ประสูติพระโอรสที่เก่งที่สุดในบรรดาผู้คงแก่เรียน ผู้อยู่บนวณหน้าในบรรดาทหารทั้งหลาย ผู้ชนะกามเทพด้วยความงาม ผู้ได้รับการเคารพโดยผู้สร้างงานศิลปะทั้งหลาย ผู้ประเสริฐที่สุดในบรรดาผู้ประพฤติธรรมทั้งหลาย พระโอรสพระองค์นั้น ซึ่งมีพระนามว่าศรีวิกรมรม ได้ทรงนิพนธ์บทสรรเสริญอันยอดเยี่ยมนี้” ดูใน จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์” *ไทย-ภารต* 16, 23 (มิถุนายน 2531): 33.

ทั้งผู้คนจำนวนมาก รายการสิ่งของต่างๆ เพื่ออุทิศถวายแต่ศาสนสถาน รวมทั้งการเฉลิมฉลองศาสนสถานปราสาทตาพรหมเป็นประจำทุกปี

2.3 ลักษณะอักษร และภาษาที่แต่ง

จารึกปราสาทตาพรหมบันทึกด้วยตัวอักษรเขมรโบราณ พุทธศตวรรษที่ 18 ส่วนภาษาที่ใช้บันทึกเนื้อหาในจารึกปราสาทตาพรหม คือ ภาษาสันสกฤต

2.4 อายุสมัย

จารึกปราสาทตาพรหม อยู่ในสมัยเมืองพระนคร (Angkorian Period) รัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อหาในโคลกที่ 36 ปรากฏช่วงมหาคักราช 1108 หรือ พุทธศักราช 1729 ในการก่อสร้างราชวิหารหรือปราสาทตาพรหม ทำให้ทราบได้ว่าจารึกปราสาทตาพรหมสร้างขึ้นในช่วงเวลาดังกล่าวด้วยเช่นกัน ดังนี้

prātiṣṭhipac chrījayarāja cūdā
maṇiṃ maṇidyotita puṇya dehām /
tasyāñ jananyā jina mātr mūrttiṃ
mūrttiṃ samūrtti dyu śasāñka rūpaiḥ // 36

“พระองค์ได้ทรงประดิษฐานแล้วซึ่งรูปของพระมารดา คือ ศรีราชจุทามณี ในปี 1108 ศักราช (พ.ศ.1729) ที่มีพระวรกายที่เกิดจากบุญ (ความบริสุทธิ์) อันโชติช่วงเหมือนกับแสงแก้วมณีให้เป็นรูปเคารพแห่งพระมารดาของพระพุทธเจ้าที่ราชวิหารนั้น”

2.5 ลักษณะการจารึก

การจารึกเนื้อความปราสาทตาพรหมปรากฏบนแท่งหินรูปสี่เหลี่ยม⁵⁴ เนื้อหาจารึกมี 4 ด้าน จำนวนบรรทัดแต่ละด้านส่วนใหญ่เท่ากัน กล่าวคือ ด้านที่ 1 ถึงด้านที่ 3 มี 72 บรรทัด ส่วนด้านที่ 4 มี 74 บรรทัด

2.6 รูปแบบฉันทลักษณ์

รูปแบบฉันทลักษณ์ในจารึกปราสาทตาพรหม กวีใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ประเภทฉันท (Prosody) ประกอบด้วยคำประพันธ์ทั้งหมด 145 บท ฉันทแต่ละบทมี 4 บาท ในแต่ละบาทกำหนดกลุ่มพยางค์ซึ่งเรียกว่า คณะ (Gana) ของฉันทที่แตกต่างกัน หนึ่งคณะของฉันทกำหนดให้มี 3 พยางค์

⁵⁴ สุภรณ์ อัครสันโสภณ, ผู้แปล, “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร,” ใน ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4: ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลีสันสกฤต (พระนคร: ม.ป.ท., 2513), 159.

ฉันท์ในจารึกปราสาทตาพรหมดำเนินตามแบบแผนตำราประพันธ์ศาสตร์สันสกฤต ในกลุ่มของฉันท์
วฤตตะ⁵⁵

กลุ่มของฉันท์วฤตตะเป็นที่นิยมในการแต่งกวีนิพนธ์ รูปแบบของฉันท์กลุ่มวฤตตะจึง
กำหนดจังหวะของพยางค์ในแต่ละบาทเป็นสำคัญ ซึ่งพยางค์แบ่งเป็น 2 พยางค์ คือ พยางค์ครุ
(พยางค์หนัก) และพยางค์ลหุ (พยางค์เบา) สัญลักษณ์ที่ใช้แทนพยางค์ครุ นิยมแทนด้วย — ส่วน
สัญลักษณ์ที่ใช้แทนพยางค์ลหุ นิยมแทนด้วย U ตำราประพันธ์ศาสตร์โดยมากกำหนดพยางค์ในคณะ
ของฉันท์ดังนี้

ม คณะ มีพยางค์ครุทั้ง 3 เสียง — — —

น คณะ มีพยางค์ลหุทั้ง 3 เสียง U U U

ภ คณะ มีพยางค์ครุอยู่ต้น อีกสองเสียงเป็นพยางค์ลหุ — U U

ย คณะ มีพยางค์ลหุอยู่ต้น อีกสองเสียงเป็นพยางค์ครุ U — —

ช คณะ มีพยางค์ลหุอยู่ต้นและท้าย ส่วนพยางค์ครุอยู่กลาง U — U

ร คณะ มีพยางค์ครุอยู่ต้นและท้าย ส่วนพยางค์ลหุอยู่กลาง — U —

ส คณะ มีพยางค์ลหุอยู่ต้นและกลาง ส่วนพยางค์ครุอยู่ท้าย U U —

ต คณะ มีพยางค์ครุอยู่ต้นและกลาง ส่วนพยางค์ลหุอยู่ท้าย — — U

เมื่อพิจารณารูปแบบฉันท์ในจารึกปราสาทตาพรหม ประกอบด้วยประเภทของฉันท์

6 ชนิด ได้แก่ วสันตติลฉันท์ อุปชาติฉันท์ อินทรวีชรา ศารทูลวีกรีฑิตฉันท์ อารยาฉันท์ อนุษฏก
ฉันท์ ซึ่งผู้แต่งจารึกปราสาทตาพรหมนิยมใช้อนุษฏกฉันท์มากที่สุด โครงสร้างตามแบบแผนของฉันท์
ทั้ง 6 ชนิดดังกล่าว แสดงรายละเอียดดังนี้

⁵⁵ คำประพันธ์ฉันท์ในภาษาสันสกฤตมีระเบียบ กฎเกณฑ์ที่เป็นแบบแผน ตำราฉันทลักษณะของ
สันสกฤตเรียกว่าฉันทศาสตร์ ฉันท์สันสกฤตสามารถจำแนกออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ประเภทแรกกลุ่มของฉันท์
วฤตตะ (Vṛtta) คือ ฉันท์ที่กำหนดด้วยจำนวนพยางค์ในแต่ละบาท จำแนกแยกย่อยออกเป็น 3 ชนิด คือ (1) สมวฤตตะ
(Samavṛtta) เป็นฉันท์ที่ทุกบาทจะมีจำนวนพยางค์เท่ากัน (2) อรรธวฤตตะ (Ardhavṛtta) เป็นฉันท์ที่มีลักษณะ
เหมือนกันในบาทที่ 1 กับบาทที่ 3 และในบาทที่ 2 กับบาทที่ 4 (3) วิษมวฤตตะ (Viśamavṛtta) เป็นฉันท์ที่แต่ละบาท
จะมีจำนวนพยางค์ไม่เท่ากัน⁵⁵ ส่วนประเภทที่สอง คือ กลุ่มของฉันท์ชาติ (Jati) คือ ฉันท์ที่กำหนดด้วยจำนวนมาตรา
เสียงยาวมีค่าเป็นสองมาตราส่วนเสียงสั้นมีค่าเป็นหนึ่งมาตรา ดูคำอธิบายรูปแบบของฉันท์ได้ใน W.Yates,
A Grammar of the Sanskrit Language (Calcutta: The Baptist Mission Press, 1845), 405-454.; ทัศนีย์
สินสกฤต, ศตคตระยัม: กวีนิพนธ์สะท้อนโลกทรรศน์ของภรรตฤทธิ (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะอักษร
ศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), 21.

1. วสันตติลกฉันท

วสันตติลกฉันท หรือวสันตติลกาแปลตามศัพท์ได้ว่า “ยอดแห่งฤดูใบไม้ผลิ”⁵⁶ ในคัมภีร์วุดโตททยัมยฺวชิรให้ความหมายว่า “ฉันทที่มีคณะวิจิตรเหมือนเมฆในฤดูฝน”⁵⁷ นักปราชญ์ฉันทศาสตร์ธนิยามความหมายว่า “ฉันทที่มีคณะเหมือนเมฆสี่มีตมในเดือน 5 เดือน 6 อันเป็นส่วนของฤดูฝน เพราะคณะ 3 รวมกันมีตม”⁵⁸

จากนิยามความหมายของวสันตติลก กล่าวได้ว่าวสันตติลกฉันท คือ ฉันทที่ทั้งดงามอันเป็นเครื่องประดับแห่งฤดูใบไม้ผลิ ซึ่งฉันทรูปแบบนี้กำหนดโครงสร้างไว้ว่า 1 บทมี 4 บาท บาทละ 14 พยางค์ 12 พยางค์แรกบังคับคณฉันท 4 คณะได้แก่ ต คณะ ภ คณะ ช คณะ และ ช คณะ 2 พยางค์ท้ายบาทบังคับเสียงครุ แต่ละบาทจะมีการบังคับเสียงพยางค์ที่เหมือนกัน ทั้งนี้อาจมีพยางค์ท้ายของบาทเป็นเสียงเบาเช่นฉันทประเภทอื่น ดังแผนผัง

— — — — —
 — — — — —
 — — — — —
 — — — — —

วสันตติลกฉันทที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม เป็นรูปแบบของฉันทที่แสดงฝีมือของกวีได้อย่างดีเยี่ยม เนื่องจากฉันทรูปแบบนี้แสดงความงดงามอ่อนหวานของลีลาฉันท อีกทั้งยังเป็นฉันทที่แต่งได้ยาก เป็นที่นิยมของกวีในการแต่งกาพย์ กวีผู้แต่งจารึกปราสาทตาพรหมจึงใช้รูปแบบวสันตติลกฉันทจำนวนมากถึง 20 โคลก ปรากฏในบทที่มีเนื้อหานอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตอนต้นเรื่อง เนื้อหาที่แสดงการสรรเสริญบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อหาที่สรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และเนื้อหาในตอนท้ายที่แสดงพระราชดำริของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การที่กวีใช้รูปแบบวสันตติลกฉันทดำเนินเรื่อง เหมาะสมกับเนื้อหาที่เป็นบทพรรณนาที่เน้นภาษาจินตภาพ ดังจะยกตัวอย่างเนื้อหาที่เป็นบทนอบน้อมพระพุทธเจ้า และเนื้อหาที่เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนี้

⁵⁶ปราณี ฬาพานิช, สุวตตติลก ยอดแห่งฉันทวรรณพฤติทั้งดงาม (กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542), 84.

⁵⁷พระคันธสาราภิงค์ (ธรรมจาริยะ อภวังสะ), วุดโตททยัมยฺวชิร (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2544. จัดพิมพ์ในโอกาสฉลองมงคลอายุ 81 ปี พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต เจ้าสำนักเรียนวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง 8 มกราคม 2544), 194.

⁵⁸ปราณี ฬาพานิช, สุวตตติลก ยอดแห่งฉันทวรรณพฤติทั้งดงาม, 84.

sambhāravistaravibhāvitadharmakāya-
sambhoganirmitivapur bhagavān vibhaktah /
yo gocaro jinajinātmajadehabhājām
vuddhāya bhūtaśaraṇāya namo stu tasmai // 1

“ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นที่พึ่งพิงของสัตว์โลก พระองค์นั้น ผู้มีพระภาค ผู้แบ่งพระกายของพระองค์เองออกเป็น 3 กาย คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย ที่เกิดจากบุญยัสสัมภาระมากมาย ผู้เป็นจุดหมายปลายทางของผู้ที่ถือเอาพระกายของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้ประสบชัยชนะ”

จากตัวอย่างเนื้อหาโคลกที่ 1 ข้างต้นนี้ กวีใช้รูปแบบวสันตติลกฉันท์ เพื่อให้เหมาะสมกับเนื้อหาบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือ พระพุทธเจ้า ลีลาของวสันตติลกฉันท์เป็นปัจจัยให้กวีพรรณนาภาพความยิ่งใหญ่สูงส่ง ความศักดิ์สิทธิ์ และความน่าเคารพเลื่อมใสของพระพุทธเจ้าอันเป็นที่พึ่งพิงของสัตว์โลก ได้อย่างชัดเจน อีกทั้งยังพรรณนารูปกายของพระพุทธเจ้าที่แบ่งออกเป็นธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย การใช้รูปแบบวสันตติลกฉันท์ในโคลกข้างต้นจึงเป็นการพรรณนาภาพของพระพุทธเจ้าตามความรู้สึกของกวีได้อย่างงดงาม

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม ที่เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีใช้รูปแบบฉันท์วสันตติลก เป็นกรอบของฉันทลักษณ์นำเสนอเนื้อหาความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนี้

yaṃ prāpya kāntam anavadyaguṇaikaṛāgī
māsamsitan nu dharaṇīndrabhujaṅgajātam /
prācyān nikāmagaṇikā rucim apy apāsya
dhātī ratim vidadhatī suṣuve śubhāni // 20

“พระนางปฤถวี ผู้เป็นราวกับว่าหญิงแพศยา ผู้มากด้วยความใคร่หลังจากที่ได้รับพระองค์ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) เป็นสามี ผู้เป็นลูกของชายชู้ คือ พระเจ้าธรมินทร ผู้ได้รับการสรรเสริญแล้วโดยพระมารดา ขณะที่มิเพศสัมพันธ์ พระนางผู้ยึดติดอยู่อย่างเดียวกับคุณสมบัติที่ไม่มีที่ติ จึงเป็นผู้ที่ไม่มีความสนใจทางกาม จึงได้ปล่อยสิ่งที่งดงามออกมา (ทำให้แผ่นดินเจริญรุ่งเรือง) โดยหลีกเลี่ยงความพึงพอใจที่เคยมีอยู่แต่ก่อน”

เนื้อหาโคลกข้างต้น จะเห็นว่ารูปแบบของวสันตติลกฉันท์เหมาะสมอย่างยิ่งในการพรรณนาให้เห็นภาพพระมหากษัตริย์ที่มีความเป็นเลิศ กวีมุ่งหมายที่จะสื่อให้เห็นภาพว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ทรงมีความบริสุทธิ์งดงาม ทรงปกครองแผ่นดินจนมีความรุ่งเรืองอย่างมาก แผ่นดินจึงพึงพอใจและรับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นสามี รูปแบบของฉันทลักษณ์และเนื้อหาที่กวีสื่อสารนับว่าผสมผสานกันลงตัว จึงทำให้เนื้อหาในโคลกนี้ประสบผลสำเร็จในด้านอรรถกถาอย่างงดงามด้วย

2. อุปชาติฉันท

อุปชาติฉันท แปลตามศัพท์ได้ว่า ฉันทที่มีการเกิดใกล้กัน ในคัมภีร์วุดโตทยมัญชรี กล่าวว่าอุปชาติฉันทเป็นฉันทที่คล้ายคลึงกับฉันทใกล้เคียง กล่าวคือ เกี่ยวเนื่องกับฉันทสองประเภท คืออินทรวีรชาและอุเปนทรวีรชา⁵⁹ เป็นตริชฎกฉันทแบบหนึ่ง ฉันทรูปแบบนี้ กำหนดโครงสร้างไว้ว่า 1 บทมี 4 บาท บาทละ 11 พยางค์ ช่วงจังหวะในการอ่านแบ่งออกเป็น 5 พยางค์ และ 6 พยางค์ ในแต่ละบาทจะมีอินทรวีรชา (ฉันทที่ทรงงามดังวัชระของพระอินทร์) ผสมกับอุเปนทรวีรชา (ฉันทที่เข้าใกล้อินทรวีรชา) ทั้งนี้อาจมีพยางค์ท้ายของบาทเป็นเสียงเบาได้ด้วย ดังแผนผัง

U — U — — UU — U — —
 U — U — — UU — U — —/
 U — U — — UU — U — —
 U — U — — UU — U — —//

เมื่อพิจารณารูปแบบของอุปชาติฉันทที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม พบว่ากวีใช้ฉันทรูปแบบนี้จำนวน 16 โคลก ปรากฏในเนื้อหาที่เป็นบทสนทนาของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตอนต้นเรื่อง บทสรรเสริญบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เนื้อหาที่สรรเสริญพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เนื้อหาที่แสดงรายการสิ่งของพระราชทานของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 และเนื้อหาที่กล่าวถึงการก่อสร้างรูปเคารพ น่าสังเกตว่าการใช้อุปชาติฉันทในจารึกปราสาทตาพรหมมีลีลาการพรรณนาที่คล้ายกันกับวสันตดิลกฉันท คือ ในบทที่มีเนื้อหานอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ กวีใช้วสันตดิลกโคลกที่ 1-4 สรรเสริญพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ และพระอวโลกิเตศวร แต่พอถึงโคลกที่ 5 ซึ่งเป็นบทสรรเสริญพระนางปรัชญาปารมิตา กวีเลือกใช้อุปชาติฉันทในการแต่ง หรือเนื้อหาที่สรรเสริญบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 และเนื้อหาที่สรรเสริญพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีใช้ทั้งวสันตดิลกฉันทสลับกับอุปชาติฉันท เพื่อพรรณนาให้เห็นภาพในจินตนาการของกวีอย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าอุปชาติฉันทในจารึกปราสาทตาพรหมมีลีลาการพรรณนาเนื้อหาแบบเดียวกับวสันตดิลกฉันท คือเน้นการพรรณนาให้เกิดภาพพจน์เป็นประการสำคัญ ดังจะยกตัวอย่างบทสรรเสริญพระนางปรัชญาปารมิตาในโคลกที่ 5 ที่ว่า

⁵⁹ พระคันธสาราภิวงศ์ (ธรรมาจริยะ อภวังสะ), *วุดโตทยมัญชรี*, 203.

munīndradharmāgrasarīm guṇādhyān
dhīmadbhir adhyātmadr̥śānirikṣyām /
nirastaniśśeṣavikalpajālām
bhaktyā jinānām janānīm namadhvam // 5

“ขอพวกท่านจงน้อมไหว้พระมารดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยความเคารพอย่างสูงสุด พระองค์ (พระชนนี) ผู้นำหน้าธรรมะของ พระผู้มีพระภาคเจ้า (พระชนนี) ผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติทั้งหลาย (พระชนนี) พระองค์ผู้สามารถที่จะเห็นได้โดยผู้มีปัญญาทั้งหลายด้วยตา คืออาตมมัน ที่อยู่ภายใน (พระชนนี) ผู้ได้ปลดเปลื้องตาข่าย คือ จินตนาการที่ไม่เป็นความจริง (มายา) ซึ่งทิ้งไปหมดสิ้นโดยสิ้นเชิง (สลัด มายาทิ้งไป)”

จากตัวอย่างข้างต้น กวีเลือกใช้อุปมาอุปไมยเพื่ออธิบายแก่นแท้ของปรัชญาปารมิตา เนื้อหาที่ยกมานี้เป็นบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ลึกซึ้งคมคายมากที่สุดบทหนึ่งในจารึกปราสาทตาพรหม กวีพรรณนาภาพของพระนางปรัชญาปารมิตาที่ก่อปรด้วยพระคุณสมบัติที่เพียบพร้อม โดยเฉพาะ ในทางปัญญา และผู้ที่เข้าถึงพระนางได้นั้นก็ย่อมเป็นผู้มีปัญญาอันพิสุทธ์ รูปแบบของอุปมาอุปไมยที่ เหมาะสมกับการเลือกสรรถ้อยคำในโคลกนี้ จึงเหมาะสมกับการพรรณนาสิ่งที่น่าเคารพเลื่อมใส มีความศักดิ์สิทธิ์ และสื่อนัยทางปรัชญาอันเป็นความหมายที่ลึกซึ้ง

3. อินทริชาฉันท

ฉันทชนิดนี้ รู้จักกันดีในชื่ออินทริเชียรฉันท แปลว่า ฉันทที่เป็นอาวุธของ พระอินทร์ หรือฉันทที่ดังมาดังสายวัชระของพระอินทร์ มีข้อกำหนดเหมือนกันทั้งในฉันทะ⁶⁰ เป็น ฉันทจำนวน 11 พยางค์ กล่าวคือ 1 บท มี 4 บาท บาทละ 11 พยางค์ ช่วงจังหวะหยุดอยู่ที่พยางค์ที่ 5 พยางค์ 9 พยางค์แรกบังคับคณฉันท 3 คณะได้แก่ ต คณะ ต คณะ และ ช คณะ 2 พยางค์ท้าย บังคับเสียงคุรุ⁶¹ ดังแผนผัง

— — U — — UU — U — —
— — U — — UU — U — — /
— — U — — UU — U — —
— — U — — UU — U — — //

⁶⁰ ปรานี พาพานิช, สุวฤตติลลย ยอดแห่งฉันทวรรณคดีที่ดังมา, 77.

⁶¹ V. S. Apte, The Practical Sanskrit-English Dictionary, reprint (Delhi: Motilal Banarasisdass, 1985), 1037.

อินทรวัชรฉัตรที่พบในจารึกปราสาทตาพรหม มีจำนวน 4 โศลก ปรากฏในเนื้อหาที่เป็นบทสรรเสริญบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อหาที่สรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อหาที่แสดงรายการสิ่งของพระราชทานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และเนื้อหาที่กล่าวถึงการก่อสร้างรูปเคารพ น่าสังเกตว่ากวีใช้อินทรวัชรฉัตรในจารึกปราสาทตาพรหมด้วยลีลาในแบบเดียวกับวสันตดิถีฉัตร และอุษาคติฉัตร แต่เนื่องจากอินทรวัชรฉัตรมีข้อบังคับที่จำกัดในการพรรณนาภาพพจน์ได้ไม่เต็มที่เหมือนวสันตดิถีฉัตร และอุษาคติฉัตร กวีจึงเลือกใช้อินทรวัชรฉัตรเพียง 4 โศลกเท่านั้น ดังจะยกตัวอย่างบทสรรเสริญบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในโศลกที่ 7 ที่ว่า

śrīkambuvaṃśāmbarabhāskaro yo
jāto jayādityapurodayādrau /
prābodayat prāṇahṛīdamvujāni
tejonidhiś śreṣṭhapurādhirājah // 7

“พระองค์ ทรงเป็นพระอาทิตย์ที่ขึ้นบนท้องฟ้า คือ วงศ์ของศรีกัมพู อันรุ่งเรือง ประสูติแล้วบนภูเขาเป็นที่ขึ้นของพระอาทิตย์ คือ เมืองขยาทิตยปุระ ได้ทำให้ดอกบัว คือ ดวงใจของสัตว์โลกเบิกบาน ผู้เป็นที่รองรับของอำนาจ ทรงเป็นพระราชาที่เหนือพระราชาองค์อื่นๆ อยู่ที่เมืองเศรษฐปุระ”

จะเห็นได้ว่าลีลาของอินทรวัชรฉัตร ในโศลกข้างต้นเป็นการพรรณนาภาพพจน์ของวงศ์พระมหากษัตริย์ คือ วงศ์ของศรีกัมพู รวมทั้งความน่าเลื่อมใสของพระมหากษัตริย์ คือ พระเจ้าศรีเศรษฐวรมัน พระราชาแห่งเมืองเศรษฐปุระโดยการใช้ความเปรียบในทางอสังการได้อย่างงดงาม แต่อย่างไรก็ตาม ด้วยข้อบังคับของอินทรวัชรฉัตรจำนวนพยางค์ที่กำหนดบาทละ 11 พยางค์เหมือนกันกับอุษาคติฉัตรจะเห็นว่ากวีผู้แต่งจารึกปราสาทตาพรหมนิยมใช้อุษาคติฉัตรมากกว่าอินทรวัชรฉัตร ดังนั้น ในการพรรณนาเนื้อหาที่เน้นภาพพจน์ที่งดงาม กวีจึงเลือกที่จะใช้อุษาคติฉัตร

4. ศาตรทูลวิกริตฉัตร

ศาตรทูลวิกริตฉัตร แปลตามศัพท์ได้ว่า ฉัตรเสื่อผยอง หรือฉัตรที่ออกเสียงเหมือนการกระโดดของเสือดาว กล่าวคือ ฉัตรนี้มีการหยุดในพยางค์ที่ 12 เหมือนเสือดาวที่กระโดดได้ 12 ศอก⁶² เป็นฉัตรในกลุ่มมอติธฤติ ฉัตรรูปแบบนี้ กำหนดโครงสร้างไว้ว่า 1 บทมี 4 บาท บาทละ 19 พยางค์ แต่ละบาทจะมีการบังคับเสียงพยางค์ที่เหมือนกัน 18 พยางค์แรกบังคับคณะฉัตร 6 คณะ

⁶²พระคัมภีร์สาราถวิวงศ์ (ธรรมาจริยะ อกว้างสะ), วุตโตทยมัญชรี, 270.

ได้แก่ ม คณะ ส คณะ ช คณะ ส คณะ ต คณะ และ ต คณะ พยางค์สุดท้ายบังคับเสียงครุ⁶³ ดัง
แผนผัง

— — — — —
— — — — —
— — — — —
— — — — —

ศารทูลวิกิริทิตฉันท์เป็นฉันท์ที่แต่งได้ยาก การที่กวีแต่งศารทูลวิกิริทิตฉันท์ยิ่งแสดงฝีมือของกวีผู้นั้น ในบทละครสั้นสกฤตศารทูลวิกิริทิตฉันท์ปรากฏให้เห็นอยู่เสมอ รูปแบบของคำประพันธ์เอื้อต่อการพรรณนาธรรมชาติ อากัปกริยาของตัวละคร⁶⁴ ในจารึกปราสาทตาพรหมพบศารทูลวิกิริทิตฉันท์มีเพียง 1 โศลก เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่ว่า

eṣā śrījayavarmadevaṅṛpatin dedīpyamānaujasan
tasmād vīram ajījanat kshītibhujāś śrīharshavarmmātmaṃjā /
bhahmarsher iva devarājam aditir devī sudharmmāsritam
goptum gāṃ śatakotihetivihatarātīpravīram rane // 18

“สตรีผู้นี้ ผู้ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าศรีहरชวรมัน (พระนางชัยราชจุฑามณี) ได้ทำให้พระเจ้าศรีชัยเทวะ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) ผู้มีอำนาจที่รุ่งเรืองยิ่ง ผู้มีความเก่งกล้า ผู้อาศัยธรรมะ ผู้ได้สังหารแล้ว ซึ่งหัวหน้าข้าศึกที่มีความเก่งกล้าในสงคราม ด้วยอาวุธจำนวน 100 โกลิ เพื่อคุ้มครองแผ่นดิน ให้ประสูติแล้วจากพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น (พระเจ้าธรณินทรวรมัน) ผู้เปรียบประดุจพรหมฤาษี ราวกับว่านางอทิตเทวีได้ทำให้จอมเทพ (พระอินทร์) ประสูติแล้ว ผู้มีรัศมีปรากฏรุ่งเรือง มีความอาจหาญ ผู้อาศัยอยู่ในเทวสภา ชื่อสุธรรมา ผู้มีความเก่งกล้าในหมู่

⁶³V. S. Apte, *The Practical Sanskrit-English Dictionary*, reprint, 1040.

⁶⁴ดังเช่น ในบทละครอภินิหารของศากุนตลิม ของกาลิทาส รูปแบบของศารทูลวิกิริทิตฉันท์ พรรณนาสภาพธรรมชาติของพื้นที่ใกล้อาศรม แวดล้อมด้วยธรรมชาติที่งดงาม พรรณนาภาพสิ่งใดสิ่งหนึ่งที่กวีต้องการเน้นเป็นพิเศษ เช่น ฝ่ามือของนางศากุนตลาที่แดงก่ำ เพราะยกหม้อน้ำรดต้นไม้ และใบหน้าของนางที่เต็มไปด้วยเหงื่อ หรือพรรณนาความรู้สึกของพระเอกที่เห็นอากัปกริยาของนางเอกที่งดงามน่ารัก ดูใน ธวัชชัย ดุลยสุจริต, “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤต อภินิหารศากุนตลิม องก์ที่ 1-2” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554), 50.

ทหารชั้นนำ ที่ถูกฆ่าแล้วโดยศตโกฏิ เพื่อพรหมฤาษี เพื่อที่จะปกครอง
สวรรค์”

โคลกที่ยกมานี้ กวีใช้ศารทูลวิกริตฉันทน์เป็นกรอบในการแต่งโดยเลือกสรรถ้อยคำ
ให้ตรงกับโครงสร้างของฉันทน์ เนื้อหาในโคลกกวีสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเทียบ
พระคุณสมบัติของพระองค์ว่าเหมือนกับพระอินทร์ ศารทูลวิกริตฉันทน์ที่ในจารึกปราสาทตาพรหมเอื้อ
ให้กวีสรรเสริญภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้อย่างสมบูรณ์แบบ นับตั้งแต่การถือกำเนิดของ
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จนถึงการขยายพระราชอำนาจ แม้กวีจะใช้ศารทูลวิกริตฉันทน์เพียงโคลกเดียว
แต่ก็นับว่าแสดงความสามารถของกวีได้ชัดเจน

5. อารยาฉันทน์

อารยาฉันทน์ หรือ คาถาเป็นฉันทน์ในกลุ่มมาตราวฤตตะ ฉันทน์รูปแบบนี้ กำหนด
โครงสร้างไว้ว่า 1 บท มี 4 บาท บาทที่ 1 มี 12 มาตรการ บาทที่ 2 และบาทที่ 4 มี 18 มาตรการและ 15
มาตรการ ดังแผนผัง

— U U — — U U — — U — U — U — U — — —
U U U U — — — — — — — — — — U — — — /
— U U — — U U — — U — U — U — U — — —
U U U U — — — — — — — — — — U — — — //

อารยาฉันทน์ที่พบในจารึกปราสาทตาพรหมมีเพียง 1 โคลก คือ โคลกที่ 145 เนื้อหา
เป็นการระบุชื่อผู้แต่ง และภูมิหลังของกวีอย่างสังเขป อารยาฉันทน์ที่พบในจารึกปราสาทตาพรหมมี
ลีลาการบรรยายเนื้อหาคล้ายกับอนุชฎฉันทน์ ดังนี้

śrīsūryyakumār ākhyas śrījayavarmm āvanī bhujō jātaḥ /
rāja kumāro’granyān devyām akarot praśastam idam // 145

“ราชกุมารพระนามว่า ศรีสุรยกุมาร ผู้ประสูติในพระอัครเทวีแห่ง
พระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า ศรีชัยวรมัน ได้แต่งแล้วซึ่งคำสรรเสริญนี้”

เนื้อหาในโคลกนี้ แสดงให้เห็นว่าอารยาฉันทน์เป็นฉันทน์ที่มีรูปแบบบรรยายข้อเท็จจริง
ไม่ได้มุ่งเน้นที่การพรรณนาภาพพจน์เช่นวสันตติฉันทน์ อุปชาติฉันทน์ อินทรวชิราฉันทน์ และ
ศารทูลวิกริตฉันทน์ ดังจะเห็นได้ว่าเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมข้างต้น ระบุชื่อเท้จว่ากวีผู้แต่งมีชื่อ
ศรีสุรยกุมาร ประสูติจากพระอัครมเหสีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งได้แต่งคำสรรเสริญดังกล่าวนี้

6. อนุษฏุกฉันท์

อนุษฏุกฉันท์ หรือที่นิยมเรียกว่า “โคลก” (โคลก) ปกติโคลกเป็นชื่อเรียก “อนุษฏุกฉันท์” เท่านั้น แต่คนส่วนใหญ่เข้าใจว่าคำประพันธ์ที่เป็นบทร้อยกรองหรือฉันท์ภาษาสันสกฤตทุกชนิดล้วนเป็นโคลก จึงมักจะเรียกกันรวมๆ ว่า “โคลก” เมื่อนำมาใช้เป็นลักษณะนามของฉันท์ก็เรียกว่า “โคลก” ด้วยเช่นกัน เช่น อนุษฏุกฉันท์ 5 โคลก หรือวังศ์สถฉันท์ 7 โคลก เป็นต้น เข้าใจว่าผู้ใช้คนแรกคงจะหาวิธีเรียกให้เหมือนกับเรียกบทร้อยกรองหรือฉันท์ภาษาบาลีว่า “คาถา” เลยต้องใช้คำว่า “โคลก”

อนุษฏุกฉันท์ กำหนดโครงสร้างไว้ว่า 1 บท มี 4 บาท ในแต่ละบาทจะมี 8 พยางค์ ใน 1 บทจึงมี 32 พยางค์ รูปแบบอนุษฏุกฉันท์มีหลายรูปแบบ โดยพยางค์ที่ 5 ในแต่ละบาท พยางค์ที่ 4 และพยางค์ที่ 7 ในบาทคู่ เป็นเสียงลหุ ส่วนพยางค์ที่ 6 ในแต่ละบาทและพยางค์ที่ 7 ในบาทคี่เป็นพยางค์ครุ นอกจากนี้แล้วพยางค์พยางค์ที่ 1 ถึงพยางค์ที่ 4 และพยางค์สุดท้ายในทุกบาท อาจจะเป็นเสียงพยางค์ครุหรือเสียงพยางค์ลหุก็ได้เช่นกัน ดังแผนผังที่จะแสดง 2 รูปแบบ

๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — ๐ — — — ๐ — — — — — — ๐ — — —	๐ ๐ ๐ ๐ ๐ = ๐ ๐ / ๐ ๐ ๐ ๐ ๐ — ๐ ๐ // — — — ๐ — ๐ — / — — — ๐ — ๐ — //
--	--

อนุษฏุกฉันท์ เป็นรูปแบบหนึ่งของฉันท์ที่เหมาะสมกับการบรรยายหรือเล่าเรื่องที่เน้นความแจ่มชัด รวมทั้งเนื้อหาที่สอดแทรกคำสอน⁶⁵ เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมส่วนมากก็ใช้อนุษฏุกฉันท์ เพื่อแจกแจงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับสิ่งของพระราชทาน รายการสิ่งของต่างๆ การใช้ตัวเลขสังขยาเพื่อบอกปริมาณของสิ่งของภายในปราสาทตาพรหม อนุษฏุกฉันท์ที่พบในจารึกปราสาทตาพรหมมีจำนวน 102 โคลก ตัวอย่างอนุษฏุกฉันท์ที่แจกแจงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับรายการสิ่งของภายในปราสาทตาพรหม ดังนี้

kaṃsasya tu sahasre dve bhārās trīṇi ṣatāni ca /
 navatrimśac ca gaṇitās tulās saptadaś āpi ca // 73
 suvarṇa paṭalam sārddham caturviṃśati bhārakam/
 lohasy aikā tulā bhārās ṣatchatā daśa pañca ca // 74
 kaḍhḍhyo daśa tulās sapta bhārāḥ pañcadaśa trapu /

⁶⁵ ปราณี พาพานิช, สุวฤตตติลลย ขอดแห่งฉันท์วรรณพดดิที่งดงาม, 35.

sīsañ catuśśatā bhārāḥ saptatrimṣat tulārddhakam // 75

“แผ่นโลหะนับรวมกันได้ จำนวน 2,339 ภาระ และมีจำนวน 17 ตุลา //
มีหมอน้ำทองคำ (น้ำหนัก) จำนวน 24 ภาระครึ่ง โลหะจำนวน 1 ตุลา และ
จำนวน 615 ภาระ //
มีตึกจำนวน 10 กัฏฐี 7 ตุลา และจำนวน 15 ภาระ มีตะกั่วจำนวน 437
ภาระ และครึ่งตุลา //”

จะเห็นได้ว่า เนื้อหาในโคลกข้างต้น กวีใช้อนุชฎฉันท์แจกแจงรายการสิ่งของเป็น
สำคัญ ในโคลกที่ 73 กวีบรรยายให้เห็นว่าภายในปราสาทตาพรหมมีกระดิ่งโลหะ และโลหะตึก
พร้อมกับระบุตัวเลขของกระดิ่งโลหะและโลหะตึกที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก เนื้อหาโคลกที่ 74 กวี
บรรยายถึงหมอน้ำทองคำ และโลหะเหล็ก พร้อมกับระบุหน่วยนับของสิ่งของ เช่นเดียวกับเนื้อหา
โคลกที่ 75 กวีบรรยายให้เห็นว่ามีตึก มีตะกั่ว และระบุตัวเลขที่เป็นปริมาตรของสิ่งของ

รูปแบบฉันทลักษณ์ในแต่ละบทที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม สรุปในตาราง
ต่อไปนี้

ตารางที่ 5 แสดงฉันทลักษณ์ในจารึกปราสาทตาพรหม

รูปแบบของฉันทลักษณ์	ลำดับบท
วสันตติลกฉันท์	1-4,6,9-10,13,17,20-24,26,28,141-144
อุปชาติฉันท์	5,8,11-12,14-16,25,27,29-31,33-36
อินทรวชิราฉันท์	7,19,32,37
ศารทูลวิกรีฑิตฉันท์	18
อารยาฉันท์	145
อนุชฎฉันท์	38-140

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่ากวีใช้อนุชฎฉันท์ดำเนินเนื้อเรื่องจารึกปราสาท
ตาพรหมมากที่สุด ทั้งนี้เพราะอนุชฎฉันท์เหมาะสมกับการแจกแจงข้อเท็จจริงเกี่ยวกับรายการ
สิ่งของและการระบุตัวเลขของสิ่งของ รูปแบบของฉันท์ที่พบบ่อยรองลงมา คือ วสันตติลกฉันท์ ซึ่ง
มีความโดดเด่นในการพรรณาน้ำเนื้อเรื่องที่เน้นให้เห็นภาพพจน์ที่งดงาม นอกจากนี้กวียังใช้อุปชาติฉันท์
และอินทรวชิราฉันท์ในการพรรณาน้ำเนื้อหาแบบเดียวกับวสันตติลกที่เน้นพรรณาน้ำเนื้อความอย่าง

งดงาม ส่วนฉันทรูปแบบศารทูลวิกรีตฉันทและอารยฉันทพบเป็นส่วนน้อยในจารึกปราสาทตาพรหม ทำให้เห็นได้ว่ากวีอาจจะไม่ชำนาญในการแต่งศารทูลวิกรีตฉันทและอารยฉันท

2.7 เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม

จารึกปราสาทตาพรหมมีเนื้อหาจำนวนมาก ในหัวข้อนี้จะจำแนกรายละเอียดเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมออกเป็น 4 ส่วน คือ (1) เนื้อหาส่วนบทประณามพจน์ หรือบทบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (2) เนื้อหาส่วนที่แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (3) เนื้อหาที่แสดงรายละเอียดการสร้างรูปเคารพและรายการสิ่งของภายในปราสาทตาพรหม และ (4) เนื้อหาส่วนที่เป็นบทลงท้าย

1. เนื้อหาส่วนบทประณามพจน์ หรือบทบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์

จารึกปราสาทตาพรหมเริ่มต้นในโคลกที่ 1-5 เป็นบทนำเรื่อง กวีกล่าววรมัสการพระพุทเจ้า ซึ่งเป็นที่พึ่งพิงของสัตว์โลก พระกายของพระองค์แบ่งออกเป็นธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมานกาย กวินมัสการพระธรรม ซึ่งเป็นหนทางแห่งความหลุดพ้น พระธรรมอันประเสริฐเป็นดังอาวุธทำลายกิเลสที่อยู่ภายในกาย กวินมัสการพระสงฆ์ โดยกล่าวว่าพระสงฆ์มีกิจธุระสำคัญในการช่วยเหลือผู้อื่น และพระสงฆ์เป็นผู้ที่กล่าวถึงบ่อเกิดของสิ่งที่เป็นประโยชน์ กวินมัสการพระโพธิสัตว์โลกศวร ซึ่งพระโพธิสัตว์คือผลที่บุคคลทั้งสามโลกต่างปรารถนา พระโพธิสัตว์มีร่างกายประดับตกแต่งอย่างงดงามด้วยสายอุปวีตทองและด้วยสร้อยไข่มุก และทรงเป็นต้นปาริชาติที่เคลื่อนที่ได้ และลำดับสุดท้าย กวินมัสการพระนางปรัชญาปารมิตา พระมารดาของพระพุทเจ้า ซึ่งเป็นผู้มีความยอดเยี่ยมที่สุดในบรรดาธรรมะพระพุทเจ้า ผู้จะหยั่งเห็นได้จะต้องมีปัญญาเท่านั้น

2. เนื้อหาส่วนที่แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

เนื้อหาในโคลกที่ 6-28 แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีแสดงสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และการประสูติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ตลอดจนพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ยิ่งใหญ่ กวีการกล่าวถึงสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเริ่มจากพระเจ้าศรีเศรษฐวรมัน พระราชาผู้ถือกำเนิดจากพระเจ้าศรุตวรมัน พระเจ้าศรีเศรษฐวรมันทรงประสูติยังตระกูลของพระเจ้าแผ่นดินอันบริสุทธ์ ทรงเป็นดังพระอาทิตย์บนท้องฟ้า คือ วงศ์แห่งศรีกัมพูอันรุ่งเรือง และพระองค์ทรงเป็นพระราชแห่งเมืองเศรษฐปุระ ต่อมากวีกล่าวถึงพระนางกัมพูราชลักษมี ผู้มีความเป็นเลิศ ประสูติในจันทรวงศ์ ราวกับพระลักษมีเทวีถือกำเนิดในมหาสมุทร กวีกล่าวถึงพระเจ้ากวรมัน พระราชาแห่งเมืองกวปุระ ผู้ทรงเป็นต้นวงศ์การถือกำเนิดของพระเจ้าแผ่นดิน ทรงปกครองประชาชนด้วยความร่มเย็นเป็นสุข ลำดับต่อมากล่าวถึงพระเจ้าศรีธรรมวรมัน พระองค์ประสูติในตระกูลของพระเจ้ากวรมัน พระเกียรติยศของพระเจ้าศรีธรรมวรมันแพร่กระจายไปทั่วทิศ ต่อมากวีกล่าวถึงพระนางศรีชัยราชจุตามณี ผู้มีพระเกียรติยศอันบริสุทธ์ราวกับพระจันทร์ ทรงสืบเชื้อสายมาจากพระนางกัมพูราชลักษมี กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 พระองค์ทรงเป็นพระราชพระองค์หนึ่งที่ยิ่งใหญ่ ทรงมีอำนาจในเมืองยโสธรปุระอันรุ่งเรือง พระญาติของพระเจ้าชัยว

มันที่ 6 อยู่ที่เมืองมทธรปุระ กวีกล่าวว่พระโอรสของพระภคินีพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 มีพระนามว่า ศรีมทีธราทิตยะ ซึ่งเป็นพระอนุชาของพระเจ้าสุริยวรมัน ต่อมากล่าวถึงพระนางราชปตินทรลักษมี พระนางประสูติในวงศ์อันสะอาดบริสุทธ์ พระนางประทับอยู่ในหมู่บ้านราชปตินศวร กวีกล่าวถึงพระเจ้าศรีธรณินทรวรมัน พระโอรสของพระเจ้าศรีมทีธราทิตยะ และพระนางราชปตินทรลักษมี พระเจ้าศรีธรณินทรวรมันทรงมีความเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาอย่างมาก ตั้งแต่โคลกที่ 18 จนถึงโคลกที่ 28 เนื้อหาแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยตรง เริ่มจากการประสูติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าเป็นผู้มีความรุ่งเรือง มีความกล้าหาญ มีมีธรรมะเป็นที่ยึดถือ พระพรหมทรงสร้างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เป็นขุมทรัพย์เพียงหนึ่งเดียว พระเกียรติยศที่ไม่ต่างพร้อยทำให้พระนางปฤถวีพอใจพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และยึดถือพระองค์ว่าเป็นสามี พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความเก่งกล้าในการรบ เป็นที่พอพระทัยของพระนางลักษมีพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เลื่องลือทั้งฝั่งมหาสมุทร ภูเขา และป่าไม้ กวียกย่องพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าแม้พระเกียรติยศเทียบเท่ามหาสมุทรและโลกทั้งสามพระวิษณุก็ไม่อาจยกแผ่นดินขึ้นจากมหาสมุทรและก้าวข้ามโลกทั้งสามไปได้ กวีกล่าวว่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงรับเอาความทุกข์และความสุขมาไว้ในอาตมันของพระองค์เอง กวียกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในทางอ้อมว่า พระอินทร์ได้นำเอาทรัพย์สมบัติมาให้แก่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นอกจากนี้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังมีความงดงามราวกับพระกามเทพ รูปโฉมของพระองค์ทำให้หญิงสาวภรรยาข้าศึกหลงใหล เนื้อหาโคลกที่ 28 บันทึกวีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เมื่อครั้งที่เสด็จไปยังอาณาจักรจามปา เรื่องราวของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นชีวประวัติเสมือนน้ำอมฤตที่รับรู้ในหมู่ของกษัตริย์

3. เนื้อหาส่วนที่แสดงรายละเอียดการสร้างรูปเคารพ และรายการสิ่งของภายในปราสาทตาพรหม

เนื้อหาตั้งแต่โคลกที่ 29-140 แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับการดำเนินกิจการภายในปราสาทตาพรหม เริ่มจากการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอุทิศสิ่งของเป็นทักษิณาทานแก่ครูของพระองค์ ทั้งวอทองคำ ทอง ไม้เท้า ฉัตร ธงรูปนกยูง ดอกบัว และผ้าไหม พระราชทานชื่อ ที่อยู่อาศัย และหมู่บ้านให้แก่ครู แม้มารดาและพี่ชายของครูก็ได้รับสิ่งของพระราชทานต่างๆ มากมาย ส่วนพระกระยาหารของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็ทรงแบ่งออกเป็น 4 ส่วน เมื่อพระราชทานแก่ครูพระมารดา และพระเชษฐา ส่วนที่เหลือเป็นของพระองค์ เนื้อหาในโคลกที่ 35-36 กวีกล่าวถึงเมืองราชวิหาร หรือเมืองราชวิหาร ซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสถาปนาขึ้นในปี 1108 ให้เป็นที่อยู่ของพระนางปรัชญาปารมิตา ซึ่งเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า ภายในราชวิหารประดับตกแต่งอย่างงดงาม สว่างไสวด้วยเครื่องประดับ ได้แก่ รัตนและทองคำ และภายในราชวิหารยังประดิษฐานรูปพระนางศรีจุตามณี พระมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เป็นรูปเคารพของพระนางปรัชญาปารมิตา ส่วนเนื้อหาในโคลกที่ 37 กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ประดิษฐานรูปเหมือนของ

ครูสองคน คือ ศรีชัยมงคลารทดะ และศรีชัยกียรติทวะ พร้อมกับบรูปของเทพบริวารจำนวนมาก ตั้งแต่โคลกที่ 38 เป็นต้นไป กวีแสดงรายละเอียดของรายการสิ่งของอย่างต่อเนื่อง และกล่าวถึงการดำเนินกิจการทางศาสนาภายในปราสาทตาพรหม เนื่องจากรายการสิ่งของที่ปรากฏในเนื้อหาจารึก ปราสาทตาพรหมมีเป็นจำนวนมาก สามารถจัดจำแนกกลุ่มรายการสิ่งของ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 6 แสดงรายการสิ่งของที่เป็นพืชผล อาหาร และของเหลว

ที่	รายการสิ่งของที่ถวาย				ปริมาณ
	พืชผล	อาหาร	ของเหลว	โคลก	
1		ข้าวสารที่ไม่หัก / ข้าวสาร/ ข้าวสารพิเศษ สำหรับหุงต้ม / ข้าวสาร สำหรับหุงต้ม		38/ 45 /47 / 51 / 96 / 103 / 118	2 โทरणะ 2 ปรัสสะ 73 ขารี / 14 ขารี 1 โทरणะ 5 ปรัสสะ / 1,015 (ไม่ได้ระบุหน่วยนับ) 68 ขารี 1 โทरणะ / 28,040 ขารี 1 โทरणะ / 630 ขารี 13 ปรัสสะ / 2 โทरणะ 470 ขารี / 117,200 ขารี
2	เมล็ดงา			39 / 54 / 104 /125	11 ปรัสสะ 2 โทरणะ 2 กุฑวะ / 183 ขารี 2 โทरणะ 6 ปรัสสะ / 26 ขารี 1 โทरणะ 4 ปรัสสะ / 22 ขารี 1 โทरणะ
3	ถั่วเขียว			39 /54 / 97 / 104	2 โทरणะ 2 กุฑวะ / 2 โทरणะ 10 ปรัสสะ 210 ขารี / 3 ขารี 1 โทरणะ / 1 โทरणะ 10 ปรัสสะ 37 ขารี
4	ข้าวโพด			39	14 ปรัสสะ
5			เนยใส	40 /55 / 97 / 105 / 124	1 ฆฎี 3 กุฑวะ / 400 ฆฎี 9 ปรัสสะ / 1 ปรัสสะครึ่ง / 26 ฆฎี 9 ปรัสสะ / 10 ฆฎี 9 ปรัสสะ 2 กุฑวะ

ตารางที่ 6 แสดงรายการสิ่งของที่เป็นพืชผล อาหาร และของเหลว (ต่อ)

ที่	รายการสิ่งของที่ถวาย			โคลก	ปริมาณ
	พืชผล	อาหาร	ของเหลว		
6			นมเปรี้ยว	40 / 49 / 55 / 97 / 105	มากยิ่งขึ้นไปกว่าปริมาณของเนย ใสในโคลกที่ 40 อีก 1 ส่วน / 31 ฆฎี / 7 ปรีสตะ 507 ฆฎี / 5 ปรีสตะครึ่ง 2 ฆฎี / 4 ปรีสตะ หย่อนไป 1 ฆฎี
7			นมสด	40 / 49 / 56 / 97 / 105	มากยิ่งขึ้นไปกว่าปริมาณของเนย ใสในโคลกที่ 40 อีก 1 ส่วน / 31 ฆฎี / 1 ปรีสตะ 586 ฆฎี / 11 ปรีสตะ และเกินจากนั้นอีก 4 ปรีสตะ รวมเป็น 15 ปรีสตะ / 4 ปรีสตะ หย่อนไป 1 ฆฎี
8			น้ำผึ้ง	40 / 49 / 56 / 99 / 106 / 123	มากยิ่งขึ้นไปกว่าปริมาณของเนย ใสในโคลกที่ 40 อีก 1 ส่วน / 19 ฆฎี / 538 ฆฎี 5 ปรีสตะ / 7 ฆฎี / 7 ปรีสตะ 61 ฆฎี / 111 กัฎฐี 12 ปรีสตะครึ่ง
9			น้ำอ้อยย้วย	40 / 49 / 57 / 97 / 106 / 124	7 ปรีสตะ / 19 ฆฎี / 480 ฆฎี / 2 ฆฎี 10 ปรีสตะ / 16 ฆฎี 1 อาตมะกะ / 12 กัฎฐี 12 ปรีสตะ
10			น้ำมันงา	40 / 48 / 49 / 50 / 57 / 97 / 106	1 ฆฎี 2 ปรีสตะ 2 กุฑวะะ / 40 ขาริ / 19 ฆฎี / 2 กุฑวะะ 15 ฆฎี / 13 ปรีสตะ / 3 ขาริครึ่ง 11 ปรีสตะครึ่ง / 10 ปรีสตะ 3 ฆฎี

ตารางที่ 6 แสดงรายการสิ่งของที่เป็นพืชผล อาหาร และของเหลว (ต่อ)

ที่	รายการสิ่งของที่ถวายเป็น			โคลก	ปริมาณ
	พืชผล	อาหาร	ของเหลว		
11			น้ำมันผลไม้	40 / 58	3 กุฑวะ / 5 ปรัสถะ 5 ฆฎี
12	ผักและผลไม้			42	ไม่ได้ระบุปริมาณ
13		ข้าวเปลือก		52 / 96	112,161 ขารี / 16 ปรัสถะ
14			ขี้ผึ้ง	60 / 95 / 109 / 123	17 ภาระ 18 ตุลา 5 กัฎฐี 9 ปณะ / 1,200 ภาระ 32 ตุลา / 1 ภาระ 10 ตุลา / 6 ตุลา 3 ปณะ
15		เกลือ		115	32 ขารี 3 โทरणะ
16		น้ำตาล		128 /	2 ตุลา 13 กัฎฐี 8 ปณะ
17	ธัญพืช			130	12 ตุลา 16 กัฎฐี 14 ปณะ

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่าเนื้อหาที่แสดงรายการสิ่งของถวายภายในปราสาทตาพรหมมีทั้งพืชผล อาหาร และของเหลว เนื้อหาส่วนรายการถวายที่เป็นพืชผล พบว่าเมล็ดงาและถั่วเขียวเป็นสิ่งของที่มีปริมาณมากปรากฏอยู่ในหลายโคลกที่กรีกกล่าวถึง ส่วนรายการถวายที่เป็นอาหาร เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมกล่าวถึงข้าวสารที่ไม่หัก ข้าวสาร ข้าวสารพิเศษสำหรับหุงต้ม ข้าวสารสำหรับหุงต้ม ซึ่งปรากฏอยู่หลายโคลกและมีปริมาณมาก เนื้อหาส่วนรายการถวายที่เป็นของเหลว พบว่าเนยใส นมเปรี้ยว นมสด น้ำผึ้ง น้ำอ้อยย้วย น้ำมันงา ปรากฏในเนื้อหาหลายโคลกซึ่งเป็นสิ่งของจำเป็นที่ขาด กวิมักจะกล่าวถึงอยู่เสมอ

นอกจากรายการสิ่งของทั้งพืชผล อาหาร และของเหลว กวียังกล่าวถึงรายการสิ่งของที่เป็นผ้า เครื่องนุ่มห่ม ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 7 แสดงรายการสิ่งของที่เป็นผ้า เครื่องนุ่งห่ม

ที่	รายการสิ่งของที่ถวาย		โศลก	ปริมาณ
	ผ้า ,แผ่นผ้า	เครื่องนุ่งห่ม		
1	คู่ของผ้า		43 / 59	640 คู่ กับอีก 2 คู่ครึ่ง / 40,095 และจำนวนครึ่งหนึ่งของคู่ผ้า
2		เครื่องทรงของเทพเจ้า/ ผ้าสำหรับเทวดา	43 / 90 / 107 / 121	640 กับ 2 คู่ครึ่ง / 1,107 ชุด / 2,387 ชุด / 1,600 ชุด
3	ชิ้นส่วนของผ้า		44	ไม่ได้ระบุจำนวน
4	ผ้าไหมจีน		44 / 76/ 109	45 ผืน / 967 ผืน / 25 ผืน
5		เสื้อคลุม	91	3 ตัว
6	ผ้าขนสัตว์		91	1 ผืน
7		เสื้อผ้าขนาดเล็ก	91	29 ตัว
8	ผ้าคลุมเตียง		108	24 ผืน
9	ผ้าม่านป้องกันยุง		108	36 ผืน

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่าเนื้อหาที่แสดงรายการสิ่งของถวายภายในปราสาทตาพรหมมีทั้งผ้า หรือแผ่นผ้า และเครื่องนุ่งห่มโดยเฉพาะเสื้อผ้าของเทพ ในส่วนรายการถวายที่เป็นผ้าหรือแผ่นผ้า มีทั้งคู่ของผ้า หมายถึงชิ้นส่วนของผ้าเป็นคู่ (ผ้านุ่งท่อนล่างกับผ้าที่ห่มท่อนบน) ชิ้นส่วนของผ้า ผ้าไหมจีน ผ้าขนสัตว์ ผ้าคลุมเตียง และผ้าป่านเอาไว้ป้องกันยุง ในส่วนของเสื้อผ้านอกจากเสื้อผ้าของเทพหรือเครื่องทรงของเทพแล้ว กวียังกล่าวถึงเสื้อคลุมและเสื้อผ้าขนาดเล็กอีกด้วย

เนื้อหารายการสิ่งของที่เป็นจำพวกเครื่องใช้ วัตถุโลหะ รวมทั้งเครื่องประดับตกแต่ง ดังที่ปรากฏในหลายโศลก แสดงรายละเอียดได้ในตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ 8 แสดงรายการสิ่งของที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ วัสดุโลหะ และเครื่องประดับ

ที่	รายการสิ่งของที่ถวาย			โศลก	ปริมาณ
	สิ่งของเครื่องใช้	วัสดุโลหะ	เครื่องประดับ		
1		ตะกั่ว / ตะกั่ว สีดำ		61/ 75 / 115 / 116	51 ภาชนะ 13 ตุลา 1 / 437 ภาชนะ ครึ่งตุลา / 2 ตุลา / 30 ตุลา
2		ทองคำ		90	7 ปณะ
3		ปราสาทที่ทำ ด้วยทอง		68	28 ภาชนะ 4 ตุลา 2 ปา ทะ 5 กัญฉิกา
4	หม้อกรองน้ำที่ ทำด้วยทอง / หม้อน้ำทองคำ / หม้อน้ำ			68 / 74 / 93	28 ภาชนะ 4 ตุลา 2 ปา ทะ 5 / 24 ภาชนะครึ่ง / 1,000 ใบ
5		เงิน		69 / 114	25 ภาชนะ 2 2 ปาทะ 4 ปณะ / 30 ปณะ
6			เพชร	70	35 เม็ด
7			พัดประดับ ด้วยไข่มุก	70	2 เล่ม
8			ไข่มุก	70	40,620 เม็ด
9			แก้วไพฑูรย์	71	4,540 เม็ด
10			ทับทิม	71	4,540 เม็ด

ตารางที่ 8 แสดงรายการสิ่งของที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ วัตถุโลหะ และเครื่องประดับ (ต่อ)

ที่	รายการสิ่งของที่ถวาย			โศลก	ปริมาณ
	สิ่งของเครื่องใช้	วัตถุโลหะ	เครื่องประดับ		
11		ทองแดง		72 / 114	133 ภาชนะ 13 ตุลา 1 กัญฉี 5 ปณะ / 7 ตุลา 2 กัญฉี
12		แผ่นโลหะ / โลหะ		73/ 74	2339 ภาชนะ 17 ตุลา / 1 ตุลา 615 ภาชนะ
13		ดีบุก / ดีบุก ขาว		75 / 93	10 กัญฉี 7 ตุลา 15 ภาชนะ / 26 ตุลา
14	เตียงนอน / ที่ นอนที่ทำด้วยผ้า แพร / ที่นอน แบบจีนที่ทำ ด้วยหญ้า			76 / 109	512 เตียง / 20 เตียง
15	ร่ม			77 /	523 คัน
16		ก้อนหิน		78	566 ก้อน
17		ก้อนอิฐ		78	288 ก้อน
18		รูปปั้นเทพ		88 / 117	1,619 องค์ / 798 องค์
19	ที่นั่งงาช้าง			92	1 ตัว
20	เครื่องบดที่ทำ มาจากงาช้าง			92	1 อัน
21	กล่องของหอม			92 / 114	88 ใบ / 30 ปณะ
22	คันท่อ			92	1 บาน

ตารางที่ 8 แสดงรายการสิ่งของที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ วัสดุโลหะ และเครื่องประดับ (ต่อ)

ที่	รายการสิ่งของที่ถวาย			โคลก	ปริมาณ
	สิ่งของเครื่องใช้	วัสดุโลหะ	เครื่องประดับ		
23	เทียนขี้ผึ้ง			94	165,744 เล่ม
24	หมอน			108	20 ใบ
25	แหวนสวมนิ้วที่ทำจากทองคำ / แหวนสวมนิ้ว			89 / 113 / 120	89 วง / 1 วง / 3 มาษะ
26	หีบเงิน			115	500 ใบ
27	ทรัพย์สินสมบัติ			120	16 ปณะ

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่าเนื้อหาที่แสดงรายการสิ่งของถวายภายในปราสาทตาพรหมมีทั้งสิ่งของเครื่องใช้ วัสดุโลหะ และเครื่องประดับ รายการถวายที่เป็นสิ่งของเครื่องใช้ปรากฏในเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม ได้แก่ หม้อกรองน้ำที่ทำด้วยทอง หม้อน้ำทองคำ หม้อน้ำ เตียนอน ที่นอนที่ทำด้วยผ้าแพร ที่นอนแบบเงินที่ทำด้วยหญ้า รัม ที่นั่งงาช้าง เครื่องบดที่ทำมาจากงาช้าง กล้องที่ใส่ของหอม คันฉ่อง เทียนขี้ผึ้ง หมอน แหวนสวมนิ้วที่ทำจากทองคำ หีบเงิน ทรัพย์สินสมบัติ รายการสิ่งของที่เป็นวัสดุโลหะ ได้แก่ ตะกั่ว ตะกั่วสีดำ ทองคำ ปราสาทที่ทำด้วยทอง เงิน ทองแดง แผ่นโลหะ โลหะ ดีบุก ดีบุกขาว ก้อนหินและก้อนอิฐสำหรับก่อสร้างอาคาร รูปปั้นเทพ รายการสิ่งของที่เป็นเครื่องประดับ ได้แก่ เพชร พัดประดับด้วยไข่มุก ไข่มุก แก้วไพฑูรย์ หีบหิม

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมกล่าวถึงรายละเอียดของสิ่งมีชีวิต ที่อยู่อาศัย รวมทั้งสิ่งก่อสร้าง ดังในตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 9 แสดงรายละเอียดสิ่งมีชีวิต ที่อยู่อาศัย และสิ่งก่อสร้าง

ที่	รายการสิ่งของที่ถวาย			โคลก	ปริมาณ
	คน	สัตว์ / อาหารสัตว์	ที่อยู่อาศัย/ สิ่งก่อสร้าง		
1		ม้า		61 / 116	1 ตัว / 1 ตัว
2	ทาส			61	2 คน
3		ช้าง		61	2 ตัว
4			หมู่บ้าน	62 / 119	3,140 หมู่บ้าน / 838 หมู่บ้าน
5	บุรุษ			63	400 คน
6	เจ้าหน้าที่ผู้เป็น ใหญ่ (หัวหน้า คนงาน)			63	18 คน
7	เจ้าหน้าที่ทั่วไป			63	2,740 คน
8	ผู้หญิงที่ดูแลรับใช้			64	2,232 คน
9	ผู้หญิงพอนรำ			64	615 คน
10	ผู้ดูแลรับใช้ / ผู้ อุทิศถวายสิ่งของ / ผู้อุทิศบูชาแต่เทพ / ผู้ดูแลรับใช้ เหล่านี้			65 / 66 / 67	12,640 คน / 66,625 คน / 79, 365 คน

ตารางที่ 9 แสดงรายละเอียดสิ่งมีชีวิต ที่อยู่อาศัย และสิ่งก่อสร้าง (ต่อ)

ที่	รายการสิ่งของที่ถวายเป็น			โคลก	ปริมาณ
	คน	สัตว์ / อาหาร สัตว์	ที่อยู่อาศัย/ สิ่งก่อสร้าง		
11			ปราสาทที่มี ยอด	77	39 หลัง
12	นักปราชญ์ และผู้ ปฏิบัติธรรม			81	439 คน
13	ผู้อาศัยที่เป็น นักเรียน			82	970 คน
14	นักเรียนและครู (ทุกคนที่รวมกัน อยู่ทั้งหมด)			82	
15	ครู			88	3 คน
15	พระภิกษุ			89	1,000 รูป
16	พราหมณ์			89	1,000 คน
17		โคภิกษา (อาหารของโค)		89 / 120	91 ก้อน / 2 ปาทะ
17		แม่วัวสีน้ำตาล แก่ และลูกวัว		116	ไม่ได้ระบุจำนวน
18			สถานพยาบาล	117	102 แห่ง
19	ผู้ชายและผู้หญิงที่ อาศัยอยู่ร่วมกัน			119	81,640 คน

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่าเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมแสดงรายละเอียดสิ่งมีชีวิต ที่อยู่อาศัย และสิ่งก่อสร้าง สิ่งมีชีวิตแยกออกเป็นคนที่รวมอยู่ในปราสาทตาพรหม และสัตว์เลี้ยง เนื้อหากล่าวถึงคนหลากหลายกลุ่มทั้งทาส บุรุษ เจ้าหน้าที่ผู้เป็นใหญ่หรือเป็นหัวหน้าคนงาน เจ้าหน้าที่ทั่วไปผู้หญิงที่ดูแลรับใช้ ผู้หญิงพอรำ ผู้ดูแลรับใช้ ผู้อุทิศถวายสิ่งของ ผู้อุทิศบูชาแต่เทพ ผู้ดูแลรับใช้เหล่านี้ นักปราชญ์และผู้ปฏิบัติธรรม ผู้อาศัยที่เป็นนักเรียน นักเรียนและครูนับรวมกัน ครู พระภิกษุพราหมณ์ โคภิกษา (อาหารของโค) ผู้ชายและผู้หญิงที่อาศัยอยู่ร่วมกัน นอกจากคนหลากหลายกลุ่มจะรวมตัวกันอยู่ในปราสาทตาพรหมแล้ว กวียังบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับสัตว์เลี้ยง ได้แก่ ม้า ช้าง แม่วัวสีน้ำตาลแก่และลูกวัว รวมทั้งอาหารของสัตว์ ดังเช่น โคภิกษาซึ่งเป็นอาหารของวัว ส่วนสิ่งก่อสร้างที่กล่าวถึงในจารึกปราสาทตาพรหมมีการระบุปริมาณ ได้แก่ หมู่บ้าน อาคารและปราสาท และสถานพยาบาลหรือออโรคยศาลา เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมยังบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับเครื่องเทศ ของหอม และเครื่องยาเป็นจำนวนมาก แสดงรายละเอียดได้ในตารางดังต่อไปนี้

ตารางที่ 10 แสดงรายการสิ่งของที่เป็นเครื่องเทศ ของหอม และเครื่องยา

ที่	รายการสิ่งของที่ถวาย เครื่องเทศ / ของหอม/ เครื่องยา	โคลก	ปริมาณ
1	ยางสน และไม้กฤษณา	93 / 111 / 122	2 ตุลาคม 16 กัญญา / 30 ตุลาคม 13 ขารีครึ่ง / 7 ตุลาคม 8 กัญญา 4 ปณะ
2	จุมวละ	95	มีมากตามที่ต้องการ (ไม่ระบุจำนวน)
3	ใบพลู	95	มีมากตามที่ต้องการ (ไม่ระบุจำนวน)
4	พวงมาลัย	95 / 112	มีมากตามที่ต้องการ (ไม่ระบุจำนวน)

ตารางที่ 10 แสดงรายการสิ่งของที่เป็นเครื่องเทศ ของหอม และเครื่องยา (ต่อ)

ที่	รายการสิ่งของที่ถวาย เครื่องเทศ / ของหอม/ เครื่องยา	โคลก	ปริมาณ
5	การบูร / การบูรสองชนิด	99 / 112 / 128	1 ปาทะ 3 มาษะ 4 พิมพะ / 2 กัญฐี 6 ปณะ / 3 กัญฐี 1 ปณะ 2 ปาทะ 3 มาษะ
6	ตรุษกะ	100 / 112	11 ปณะ / 12 ปณะ 1 กัญฐี
7	กลีบดอกไม้ที่มีกลิ่นหอม	100 / 113	8 ปณะ 1 ปาทะ 1 มาษะ / 15 ปณะ
8	ชาด	100	4 พิมพะ
9	ไม้จันทน์	101 / 110 / 121	2 กัญฐี 3 ปณะ 3 ปาทะ / 1 ตูลา 12 กัญฐี 3 ปาทะ / 14 ปณะ 6 กัญฐี 1 ตูลา
10	ชะมดเช็ด	101	1 ปณะ 2 มาษะ 6 พิมพะ
11	ขิงแห้ง / ขิง	102	2 ปาทะ 10 กัญฐี
12	พริกไทย	110	5 ปรัสถะ 3 โทรณะ 2 ขารี
13	ไม้หอมกฤษณา	111 / 122	12 กัญฐี 15 ตูลา / 6 ตูลา 11 กัญฐี 10 ปณะ
14	มหาหิงค์	113 / 137	2 กัญฐี 5 ปณะ / 9 กัญฐี
15	ดีปลี / ผงดีปลี	125 / 126	12 ตูลา 2 กัญฐี / 7 ปณะ 13 กัญฐี

ตารางที่ 10 แสดงรายการสิ่งของที่เป็นเครื่องเทศ ของหอม และเครื่องยา (ต่อ)

ที่	รายการสิ่งของที่ถวาย เครื่องเทศ / ของหอม/ เครื่องยา	โคลก	ปริมาณ
16	บุนนาค	126	7 ปณะ 13 กัณฐี
17	เทียนยวานี	126	7 ปณะ 13 กัณฐี
18	ผลจันทเทศ	127	3,402 ผล
19	ผงยี่ห่วย	127	6 กัณฐี 14 ปณะ
20	ทังทังสะ (ปลิง)	129	2,670 ตัว
21	ต้นร้อยดอก	129	1 ตุลา 6 กัณฐี 12 ปณะ
22	กรโกลมรีจะ (พริกชนิดหนึ่ง ?)	131	13 กัณฐี 7 ปณะ
23	กานพลู	131	11 ตุลา 3 กัณฐี 7 ปณะ
24	ต้นประจิมพลัม	132	11 ตุลา 16 กัณฐี
25	ต้นมัสตาร์ด	132	1 ไทรณะ 12 ปรัสถะ
26	เปลือกไม้ต้นสมอ	133	11,360 ชิ้น
27	เปลือกไม้ต้นทาวรี	133	1,068 ชิ้น
28	ต้นกันทัง	134	2 ตุลา
29	ต้นทะเลาย	134	2 ตุลา
30	ต้นชันস্যง	134	2 ตุลา
31	เปลือกต้นไม้เทวทารุ	134	2 ตุลา

ตารางที่ 10 แสดงรายการสิ่งของที่เป็นเครื่องเทศ ของหอม และเครื่องยา (ต่อ)

ที่	รายการสิ่งของที่ถวาย เครื่องเทศ / ของหอม/ เครื่องยา	โคลก	ปริมาณ
32	ต้นเทวมิตรระ	134	1 ตูลา 13 กัฏฐี 6 ปณะ
33	ยารักษาโรค	135	1 ฆฎี
34	มะขามป้อม	135	1 ฆฎี 40 (?) 11 ปรัสถะ ครึ่ง
35	จรมางทะ	135	8 ขารี
36	ผงบดของรากไม้ทั้ง 10 ชนิด	136	48,000
37	ผงบดของกระเทียม / กระเทียม	136/ 140	48,000 / 3 ขารี และมาก ยิ่งไปอีก 2 โทरणะ
38	กล่องใส่ยาโรคริตสีดวงทวาร	137	1,960 กล่อง
39	น้ำมันรัมกะ	138	7 ปรัสถะ 13 ฆฎี
40	มะเขือ	138	112 ฆฎี 8 ปรัสถะ
41	โกษฐ์	139	3 ปณะ 2 ปาทะ 11 กัฏฐี
42	หัวหอม	140	7 ขารี 2 โทरणะ

จากตารางข้างต้น จะเห็นได้ว่าเนื้อหาที่แสดงรายการสิ่งของถวายภายในปราสาทตาพรหมมีรายการของเครื่องเทศ ของหอม และเครื่องยาเป็นจำนวนมาก ได้แก่ ยางสน และไม้กฤษณา จมวละ ใบพลู พวงมาลัย การบูร การบูรสองชนิด ตรุษกะ กลีบดอกไม้มากลิ่นหอม ชาด ไม้จันทน์ ชะมด ชิงแห้ง ชิง พริกไทย ไม้หอมกฤษณา มหาหิงค์ ดีปลี ผงดีปลี บุนนาค เทียนยวานี ผลจันทน์เทศ ผงยี่หระ ทังทังสะ (สันนิษฐานว่าเป็นปลิง) ต้นร้อยดอก กรโกลมริจะ (พริกชนิดหนึ่ง ?) กานพลู ต้นประจี้พลัม ต้นมัสตาร์ดเปลือกไม้ต้นสมอ เปลือกไม้ต้นทาวรี ต้นกันทัง ต้นหะลาย ต้นชันส

ยัง เปลือกต้นไม้เทวทารุ ต้น เทวมิตรระ ยารักษาโรค มะขามป้อม จรมางทะ ผงบดของรากไม้ทั้ง 10 ชนิด กระเทียม กล่องใส่ยาโรคริตสีดวงทวาร น้ำมันรืมกะ มะเขือ โกษฐ์ หัวหอม⁶⁶

4. เนื้อหาส่วนที่เป็นบทลงท้าย

เนื้อหาตั้งแต่โคลกที่141-145 เป็นบทลงท้ายจารึกปราสาทตาพรหม เริ่มจากการแสดงพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยกล่าวว่าบุญกุศลที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงกระทำในก่อสร้างดูแลรักษาปราสาทตาพรหม ด้วยความภักดีที่มีต่อพระมารดา จงส่งผลให้พระราชมารดาของพระองค์นั้นบรรลุนิรมิตเป็นพระพุทธรูป พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงกล่าวคำฝากฝังให้พระมหากษัตริย์ต่อจากพระองค์ดูแลรักษาสิ่งของภายในปราสาทตาพรหมให้คงอยู่สืบไป ซึ่งสิ่งของทั้งหลายภายในศาสนสถานแห่งนี้เป็นสิ่งของสำหรับพิธีบูชาเทพ ไม่ใช่สิ่งของสำหรับที่คนจะขโมย คนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และคนขึ้นต่ำ เพราะปราสาทตาพรหมเป็นที่อยู่ของเทพเจ้า พระเจ้าแผ่นดิน และมนุษย์ ในโคลกสุดท้าย กล่าวถึงชื่อของกวีผู้รจนาคือ ศรีสุรยกุมาร ผู้เป็นรัชทายาทของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นอกจากนี้เนื้อหาทั้งสองส่วนจะเป็นเนื้อหาหลักในจารึกปราสาทตาพรหมแล้ว ยังมีเนื้อหาที่แทรกปนอยู่ในเนื้อหาหลัก เช่น เนื้อหาที่กล่าวถึงการดำเนินกิจกรรมทางศาสนาในปราสาทตาพรหม เช่น การจัดพิธีเฉลิมฉลองพระนางปรีชญาปารมิตา หรือเนื้อหาที่กล่าวถึงสิ่งก่อสร้างเช่น บ่อน้ำ สระน้ำ และกำแพงที่สร้างขึ้นจะแทรกอยู่ในเนื้อหาส่วนที่สาม

บทแปลจารึกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาไทย

จารึกภาษาสันสกฤตที่พบในปราสาทตาพรหม ได้แก่ จารึกหลักที่ K.273 จารึกหลักที่ K. 274 จารึกหลักที่ K.909 และจารึกหลักที่ K.404⁶⁷ จารึกที่พบอยู่ระหว่างกำแพงชั้นที่ 1 ชั้นที่ 2 และชั้นที่ 3 จารึกหลัก K. 274 K. 909 และ K. 404 บันทึกด้วยข้อความเพียงสั้นๆ ยกเว้นจารึกหลักสำคัญคือ K.273 ซึ่งแต่งด้วยภาษาสันสกฤต มีคำประพันธ์ประเภทฉันทหลายชนิด มีเนื้อความยาวกว่าจารึกที่พบในปราสาทตาพรหมหลักอื่น ในบทนี้ ผู้วิจัยเลือกแปลจารึกปราสาทตาพรหม หลักที่ K.273 เป็นภาษาไทย โดยจะแสดงรายละเอียดของเชิงอรรถอธิบายข้อความที่แปลเป็นภาษาไทยที่เห็นว่ามีความน่าสนใจในการอภิปรายขยายความ เพื่อความเข้าใจในเนื้อหาของจารึกปราสาทตาพรหม ได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้

⁶⁶อย่างไรก็ตาม รายการสิ่งของดังกล่าวนี้บางอย่างก็ได้แต่สันนิษฐานเพราะไม่อาจหาข้อมูลได้ เช่น จุมวละ ตรีษกะ กรโกลมริจะ ต้นประจิมลัม ต้นกันทัง ต้นทะเลลาย ต้นชั้นสยง ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นรายการสิ่งของที่เป็นตัวยาสมนไพร

⁶⁷Pradeep Kumar Kapur and Sachchidanand Sahai, *Ta Prohm: a glorious Era in Angkor civilization*, 19-20.

จารึกด้านที่ 1 มีจำนวน 36 โสลก 72 บรรทัด

โสลกที่ 1 (วสันตติลกฉันท)

- (1) sambhāravistaravibhāvitadharmakāya-
sambhoganirmitivapur bhagavān vibhaktaḥ /
(2) yo gocaro jinajinātmajadehabhājām
vuddhāya bhūtaśaraṇāya namo stu tasmai //

คำแปล

ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นที่พึ่งพิงของสัตว์โลก พระองค์นั้น ผู้มีพระภาค ผู้แบ่งพระกายของพระองค์เองออกเป็น 3 กาย คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย⁶⁸ ที่เกิดจากบุญยัสสัมภาระมากมาย ผู้เป็นจุดหมายปลายทางของผู้ที่ถือเอาพระกายของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้ประสบชัยชนะ⁶⁹

⁶⁸ธรรมกาย เป็นกายที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า คือ มีสภาวะเป็นอมตะ เป็นแก่นแท้ ดำรงอยู่ไม่เสื่อมสลาย กายนี้ไม่ขึ้นอยู่กับกาลเวลาหรือเงื่อนไขทั้งปวง พระพุทธเจ้าซึ่งมีจำนวนมากจะดำรงสภาวะแบบเดียวกัน คือ ธรรมกาย กล่าวได้ว่าพระพุทธเจ้าเป็นหนึ่งสิ่งเดียวกับพระธรรม และเป็นหนึ่งสิ่งเดียวกับพระโพธิญาณรวมทั้งนิรวาณ สัมโภคกาย เป็นกายทิพย์ของพระพุทธเจ้า คือ กายเพื่อการชื่นชมยินดีของพระโพธิสัตว์ มีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านไม่มีขอบเขตสิ้นสุด ที่น่าสนใจคือ กายดังกล่าวสามารถบรรลุถึงด้วยการบำเพ็ญสมาธิ คือ ระดับสมาธิที่เป็นกุตระ นิรมาณกายหรือรูปกาย เป็นกายที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตขึ้นเพื่อให้คนทั่วไปเห็นพระองค์เพื่อประโยชน์ในการแสดงธรรมเทศนา เป็นกายของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏขึ้นในโลกมนุษย์ ดูใน พระมหาพุทธรักษ์ ปราบนอก, “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหายานสูตราลังการ” วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 18.; ประโยชน์ สงกลิ่น, “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า : ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540), 73.

⁶⁹โสลกที่ 1 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโสลกที่ 1 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์ใด ผู้ทรงถูกแบ่งเป็นธรรมกายที่เกิดขึ้นจากพระบรมโพธิสมภระมากมาย สัมโภคกาย (กายเพื่อการชื่นชมของพระโพธิสัตว์) และนิรมาณกาย (กายที่พระองค์ทรงเนรมิตขึ้นเพื่อคนทั่วไป) ทรงเป็นจุดหมายปลายทางของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้ประสบชัยชนะ ขอกราบไหว้บูชาพระพุทธเจ้าพระองค์นั้น ผู้เป็นสรณะแห่งสัตว์ทั้งหลาย” ดูใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” ไทย-ภารต 16, 23 (มิถุนายน 2531): 81.

โคลงที่ 2 (วสันตติลกฉันท)

- (3) vande niruttaram anuttaravodhimārggaṃ
bhūtārthadarśananirāvaraṇaikadr̥ṣṭim /
(4) dharmman trilokaviditāmaravandyavandyam
antarvasatṣaḍariṣaṇḍavikhaṇḍakhadgam //

คำแปล

ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระธรรม⁷⁰ ที่ไม่มีสิ่งใดจะสูงไปกว่า ซึ่งเป็นทางไปสู่โพธิญาณอัน ยอดเยี่ยมที่เป็นดวงตาดวงเดียวอันปราศจากเครื่องกีดขวางที่เห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง เป็นที่รู้จัก กันในสามโลก และเป็นสิ่งที่ควรเคารพโดยบุคคลที่ควรเคารพ คือ เทวดาทั้งหลาย⁷¹ ที่เป็นพระขรรค์ ซึ่งทำลายหมู่ศัตรูทั้งหก* ที่อยู่ภายใน⁷²

⁷⁰ปรัชญาพระพุทธศาสนาหายาน ซึ่งให้เห็นปณิธานประการหนึ่งของพระโพธิสัตว์ว่า ต้องศึกษาพระ ธรรมให้ลึกซึ้งถ่องแท้ และแนะนำให้ผู้อื่นให้ศึกษาด้วย เนื่องจากพระธรรมของพระพุทธเจ้ามีมากมายหลายประการ และมีความล้ำเลิศ เป็นเส้นทางที่ดำเนินไปสู่พระโพธิญาณอันนับว่าประเสริฐยิ่ง ดูใน วคิน อินทสระ, **สาระสำคัญ แห่งพุทธปรัชญามหายาน**, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ธรรมดา, 2550), 96-98.

⁷¹ตามรูปศัพท์ amara แปลว่าผู้ไม่ตาย ซึ่งหมายถึง เทวดานั้น เนื่องมาจากเหตุการณ์ในช่วงกฤตายุค พระนารายณ์อวตารเป็นเต่า (กูรมาวตาร) อันเป็นปางอวตารครั้งที่ 2 เพื่อรองรับภูเขามันทรในขณะทีเทวดาและ อสูรกวณเกษียรสมุทร การกวณเกษียรสมุทรบังเกิดของวิเศษผุดขึ้นมาในมหาสมุทรหลายอย่าง หนึ่งในนั้นคือ ธันวัน ตรีทูนผอบน้ำอมฤตขึ้นมา เทวดาได้ดื่มน้ำอมฤต แต่อสูรไม่ได้ดื่ม (ยกเว้นราหู) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้เทวดามีอำนาจฤทธิ์ เป็นผู้ที่ไม่ตาย เพราะได้ดื่มน้ำอมฤตในครั้งนั้น ดูใน Vassilis G. Vitsaxis, **Hindu epics in popular illustrations**, reprint (Delhi: Oxford University Press, 1979), 17-19.

⁷²โคลงที่ 2 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลงที่ 2 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “ข้าฯ ขอไหว้พระธรรม ที่ไม่มีสิ่งใดจะสูง กว่า ที่เป็นทางไปสู่พระโพธิญาณที่ไม่มีทางอื่นใดจะสูงกว่าที่เป็นดวงตาเพียงดวงเดียวที่ปราศจากเครื่องขวางกั้น ใน การที่จะเห็นทุกสิ่งตามสภาพที่เป็นจริงที่เป็นที่รู้จักกันเป็นอย่างดีในสามโลก ที่ได้รับการกราบไหว้บูชาโดยเทวดาและ โดยบุคคลที่ควรกราบไหว้บูชาทั้งหลาย และที่เป็นพระขรรค์ที่ใช้ขบขยี้หมู่ศัตรูทั้งหกที่อาศัยอยู่ภายในใจ ดูใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 81.

* ศัตรูทั้งหกในที่นี้ หมายถึง กาม คือ ความอยาก โกรธ คือ ความโกรธ โลภ คือ ความโลภ โมหะ คือ ความหลง มหะ คือ ความมัวเมา และ มาทสฺรยะ คือ ความริษยา อันเป็นกิเลสที่อยู่ภายในใจของมนุษย์ทั่วไป ดูใน Georges Coedès, “La stèle de Prah Khan d’Ankor,” **BEFEO** XLI, 1941, 284. ; V. S. Apte, **The Practical Sanskrit-English Dictionary**, 145.

โคลกที่ 3 (วสันตติลกฉันท)

- (5) samyagvimuktiparipanthitayā vimukta-
saṅgo pi santatagr̥hītaparārthasaṅgaḥ /
(6) saṅgīyamānajinaśāsanaśāsītānyān
saṅgho bhisam̐hitahitaprabhavo //

คำแปล

ขอพระสงฆ์ แม้จะได้ปลดปล่อยตนเองจากความยึดมั่นถือมั่น เนื่องจากการยึดมั่นถือมั่นนั้นเป็นอุปสรรคขัดขวางความหลุดพ้นโดยชอบ ผู้ยึดมั่นในการทำประโยชน์ต่อผู้อื่นอย่างต่อเนื่อง⁷³ ผู้กล่าวถึงบ่อเกิดแห่งสิ่งที่เป็นประโยชน์ ขอจงคุ้มครองพวกท่าน นอกเหนือจากคนที่ได้รับการสรรเสริญในคำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้รับการสวดอยู่เป็นประจำ⁷⁴

⁷³ ในข้อความที่ว่าแม้พระสงฆ์ก็ยังข้องแวะในผลประโยชน์ของผู้อื่นซึ่งตนยึดถือนี้ หมายความว่าพระสงฆ์มีกิจสำคัญต้องคอยช่วยเหลือคนอื่นๆ ให้พ้นทุกข์ พระสงฆ์จึงเปรียบเหมือนสะพานบุญที่ยังความศรัทธาของผู้คนให้เกิดบุญกุศลสมดังความตั้งใจของประชาชนทั้งหลาย

⁷⁴ โคลกที่ 3 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลกที่ 3 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “พระสงฆ์แม้จะได้ปลดปล่อย (ตนเอง) จากการยึดมั่นถือมั่นอย่างเด็ดขาดแล้ว เนื่องจากว่าการยึดมั่นถือมั่นนั้น เป็นอุปสรรคแห่งการหลุดพ้น ก็ยังยึดมั่นอยู่ในผลประโยชน์สำหรับผู้อื่นซึ่งพวกตนยังยึดถืออยู่อย่างต่อเนื่อง ผู้ได้กล่าวถึงบ่อเกิดแห่งสิ่งที่เป็นประโยชน์ ขอจงปกป้องคุ้มครองพวกท่าน นอกเหนือจากบุคคลที่ได้รับการสั่งสอนตามคำสั่งสอนของพระชินสีห์ที่ได้รับการสวดสรรเสริญอยู่เป็นประจำ ดูใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 81-82.

โคลงที่ 4 (วสันตติลกฉันท)

(7) trailokyakāṅkṣitaphalapasavaikayonir
agrāṅgulivitapabhūṣitavāhuśākhaḥ /

(8) hemopavītalatikāparivītakāyo
lokeśvaro jayati jaṅgamapārijātaḥ //

คำแปล

ขอพระโพธิสัตว์โลกेश্বর⁷⁵ จงมีชัยชนะ พระองค์เป็นแหล่งที่มาแหล่งเดียว ซึ่งเป็นที่ไหลออกมาของผล ที่คนในสามโลกปรารถนาแล้ว ผู้มีกิ่งใหญ่ คือ พระพาหา ประดับด้วยกิ่งเล็ก คือ นิ้วพระหัตถ์อันงดงามอย่างยิ่ง ผู้มีพระวรกายถูกพันโดยรอบด้วยเถาวัลย์เส้นเล็กๆ คือ สายยัชโญปวีตที่เป็นทอง⁷⁶ ผู้เป็นจุดตั้งต้นปาริชาตที่เคลื่อนที่ได้ ที่เป็นแหล่งที่มาอันยอดเยี่ยม ที่เป็นที่ไหลออกมาของผลที่โลกทั้งสามต่างปรารถนา (ต้นปาริชาต) มีกิ่งใหญ่จำนวนมาก ถูกตกแต่งด้วยกิ่งเล็ก คือ นิ้วพระหัตถ์ (ต้นปาริชาต) ที่มีลำต้นถูกพันรอบโดยเถาวัลย์ คือ สายยัชโญปวีตทอง⁷⁷

⁷⁵ พระโพธิสัตว์โลกेश্বর เป็นพระโพธิสัตว์แห่งความเมตตากรุณาต่อเหล่าสรรพสัตว์ สอดคล้องกับพระสมัญญานาม “อวโลกิเตศวร” แปลได้ว่า ผู้เป็นใหญ่ในการที่ศานาโลก พระโพธิสัตว์โลกेश্বরมีพัฒนาการเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ ดังเช่น รูปร่างแต่ดั้งเดิมเป็นไปอย่างเรียบง่าย ต่อมาจึงมีการพัฒนาลักษณะรูปร่างให้พิสดารยิ่งขึ้น คุณลักษณะที่พระโพธิสัตว์โลกेश্বরจะต้องปฏิบัติอยู่เป็นนิจ คือ สังฆมบุญบารมีอย่างยิ่งยวด เพราะการปรารถนาสัมโพธิญาณนั้น จำเป็นต้องข้ามภพภูมิหรือดินแดนหลายชั้น ในแต่ละภพภูมิพระโพธิสัตว์โลกेश্বরจะค่อยๆ สังฆมบุญบารมี และสิทธิที่จะส่งเสริมให้กลายเป็นพระพุทธรเจ้า ดูใน **Dharma Data: Avalokitesvara**, accessed October 26, 2015, available from <http://www.buddhanet.net/e-learning/dharmadata/fdd27.htm>; สลักขันธ์ ศิวรักษ์, **ความเข้าใจในเรื่องมหายาน** (กรุงเทพฯ: ศูนย์ไทยธิเบต, 2542) 112-120.; หม่อมเจ้าสุภัทราดิศ ดิศกุล, **พระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร**, เข้าถึงเมื่อ 26 ตุลาคม 2557, เข้าถึงได้จาก http://www.thapra.lib.su.ac.th/supat/article/fulltext/sd61_3.pdf

⁷⁶ เกี่ยวกับสายยัชโญปวีต หรือสายธูรา ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิปพัฒน ประพันธ์วิทยา ได้ให้สัมภาษณ์ว่า สายธูรา ที่ใช้สำหรับคนที่อยู่ในวรรณะพราหมณ์จะมีลักษณะเป็นด้าย 3 ทบ ขวั้นเป็นเกลียวคล้องเวียงป่า ซึ่งคำว่า ธูราที่ใช้กันในภาษานั้น อาจจะเพี้ยนมาจากคำภาษาฮินดี ซึ่งออกเสียงคำนี้ว่า ธรุม คนไทยอาจจะได้ยินเสียงเป็นคำว่า ธูรา เลยใช้เรียกสายธูราสืบต่อมา สัมภาษณ์ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิปพัฒน ประพันธ์วิทยา, อาจารย์ประจำหลักสูตรภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 22 มกราคม พ.ศ.2559.

⁷⁷ โคลงที่ 4 ในจารึกปราสาทพราหมณ์ปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิปพัฒน ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลงที่ 4 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “พระโพธิสัตว์โลกेश্বর ผู้เป็นที่เกิดแห่งเดียวที่ผลิออกมาซึ่งผลที่บุคคลผู้อยู่ในสามโลกต่างก็ปรารถนา ผู้มีอวัยวะคือพระพาหาที่ประดับด้วยการตกแต่งขนงออกไปเป็นพระอังคัลอันงามยิ่ง ผู้มีพระวรกายถูกประดับไว้โดยรอบด้วยสายอุปวีตทองและด้วยสร้อยไข่มุก ผู้ทรงเป็นเหมือนต้นปาริชาต (กัลปพฤกษ์) ที่เคลื่อนที่ได้ (ต้นปาริชาต) ที่เป็นที่เกิดแห่งเดียวที่ให้กำเนิดผลที่บุคคลผู้อยู่ในสามโลกต้องการ ที่มีกิ่งใหญ่มากมาย ถูกประดับด้วยกิ่งเล็กๆ อันได้แก่นิ้วพระหัตถ์ ที่มีลำต้นถูกพันรอบด้วยเถาวัลย์คือ สายอุปวีตทอง ของจอมมีชัยชนะ” ดูใน จิปพัฒน ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 82.

โคลงที่ 5 (อุปชาติฉันท)

- (9) munīndradharmmāgrasarīṃ guṇāḍhyān
dhīmadbhir adhyātmadr̥śānirīkṣyām /
(10) nirastaniśśeṣavikalpajālām
bhaktyā jinānām jananiṃ namadhvam //

คำแปล

ขอพวกท่านจงน้อมไหว้พระมารดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย⁷⁸ ด้วยความเคารพอย่างสูงสุด พระองค์ (พระชนนี) ผู้นำน้ำธรรมะของพระผู้มีพระภาคเจ้า (พระชนนี) ผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติทั้งหลาย (พระชนนี) พระองค์ผู้สามารถที่จะเห็นได้โดยผู้มีปัญญาทั้งหลายด้วยตา คือ อาตมัน⁷⁹ ที่อยู่ภายใน (พระชนนี) ผู้ได้ปลดเปลื้องตาข่าย คือ จินตนาการที่ไม่เป็นความจริง (มายา)⁸⁰ ซึ่งทิ้งไปหมดสิ้นโดยสิ้นเชิง (สลัดมยาทิ้งไป)⁸¹

⁷⁸ ในที่นี้หมายถึง พระนางปรีชญาปารมิตา ซึ่งตามคติพระพุทธศาสนาหายานนับถือพระนางเป็นสัญลักษณ์แห่งปัญญา วิชาความรู้ เป็นภาคหนึ่งของพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรในภาคเทวี

⁷⁹ อาตมัน เป็นศัพท์ทางหลักปรัชญาอินเดีย พัฒนาการของอาตมันมีความหมายตั้งแต่เป็นลมปราณความรู้สึก ความคิด และตัวตน จนกลายรูปมาเป็นอาตมัน ในทรรศนะปรัชญาตามสำนักอุปนิษัท อาตมัน คือ ตัวตนที่แท้จริงที่มีความจริงสูงสุด หรือเป็นจุดหมายสูงสุดในสรรพสิ่ง S.Radhakrishnan, *The Principal Upaniṣadas* (London: George Allen and Unwin, 1974), 73.

⁸⁰ หมายถึงมายา เป็นแนวคิดสำคัญของปรัชญาปารมิตา ดังในวัชรปรัชญาปารมิตาสูตรกล่าวถึงพระดำรัสของพระพุทธเจ้าที่ว่า “รูปกายอันสมบุรณ์ โดยความจริงก็ปราศจากสภาวะแห่งรูปกายอันสมบุรณ์ เป็นสักแต่ชื่อเรียกอย่างนั้น” เสถียร โพธิ์นันทะ (ผู้แปล), *วัชรปรัชญาปารมิตาสูตร*, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2526), 31-32.

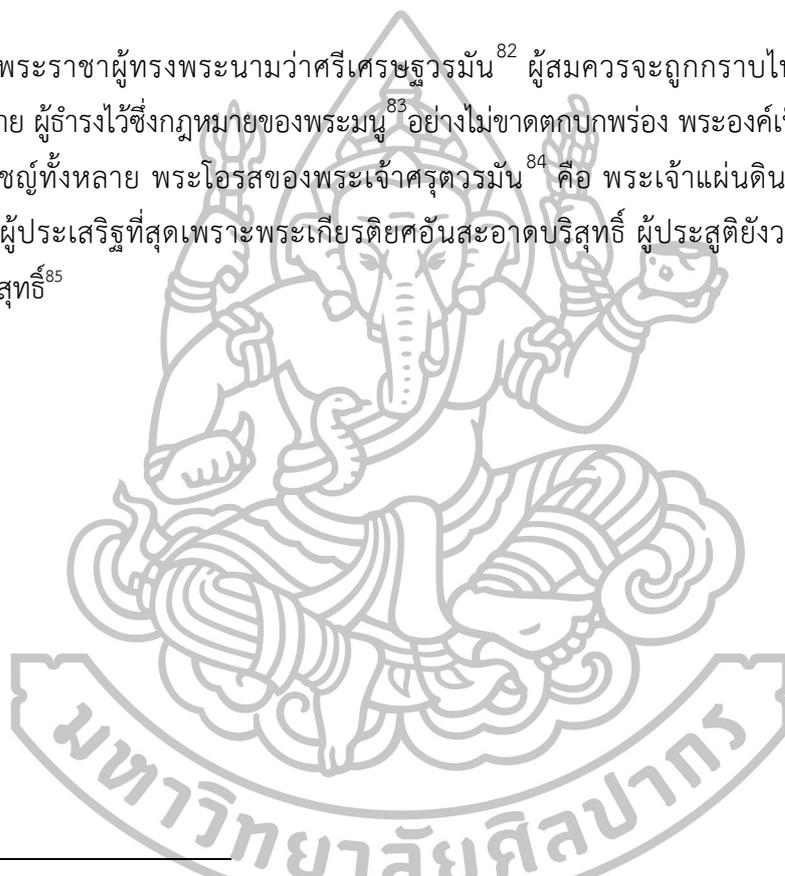
⁸¹ โคลงที่ 5 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลงที่ 5 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “ท่านทั้งหลายจงนมัสการ ด้วยความภักดี ซึ่งพระชนนีของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ที่ยอดเยี่ยมที่สุดในบรรดาธรรมของพระพุทธเจ้า ผู้ประกอบไปด้วยคุณสมบัติทั้งหลาย ที่อาจจะมองเห็นได้โดยคนมีปัญญาทั้งหลาย โดยอาศัยดวงตา คือ ดวงอาตมันในตนเอง ผู้ได้สลัดทิ้งไปแล้วซึ่งความสงสัยโดยสิ้นเชิง จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 82.

โคลงที่ 6 (วสันตติลกฉันท)

- (11) āsīd akhaṇḍamanudaṇḍadharāvanīndra-
vandyo varaś śrutavatāṃ śrutavarmmasūṇuḥ /
(12) śrīśreṣṭhavarmanrpatiś śucibhir yaśobhiś
śreṣṭho vadātavasudhādhavaravaṃśayoniḥ //

คำแปล

พระราชารู้ทรงพระนามว่าศรีเศรษฐวรมัน⁸² ผู้สมควรจะถูกกราบไหว้ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ผู้ธำรงไว้ซึ่งกฎหมายของพระมนู⁸³ อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง พระองค์เป็นผู้ที่ประเสริฐในหมู่นักปราชญ์ทั้งหลาย พระโอรสของพระเจ้าศรุตวรมัน⁸⁴ คือ พระเจ้าแผ่นดินที่มีพระนามว่าเศรษฐวรมัน ผู้ประเสริฐที่สุดเพราะพระเกียรติยศอันสะอาดบริสุทธิ์ ผู้ประสูติยงวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินอันบริสุทธิ์⁸⁵

⁸² พระเจ้าศรีเศรษฐวรมัน พระราชโอรสของพระเจ้าศรุตวรมัน ชื่อของพระเจ้าศรีเศรษฐวรมันเป็นต้นเค้าของชื่อเมืองเศรษฐปุระ พระญาติฝ่ายมารดาของพระเจ้าศรีเศรษฐวรมัน คือ กัมพูราชลักษมี มเหสีของพระเจ้าภวรมัน ดุใน ธิดา สาระยา, รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, 2537), 232.

⁸³ กฎบัญญัติของพระมนู หรือที่รู้จักกันดีคือ กฎหมายพระมนูธรรมศาสตร์ เป็นกฎหมายอินเดียโบราณ ชาวอินเดียเชื่อว่า พระมนูที่ชื่อว่า สวายัมภูวะ เป็นบุคคลแรกที่บัญญัติกฎหมายขึ้นมาในโลก

⁸⁴ ตามตำนานการเกิดขึ้นแห่งวงศ์ศรีกัมพู เชื่อว่าพระมหากษัตริย์พระองค์แรกที่เป็นต้นวงศ์ คือ พระเจ้าศรุตวรมัน

⁸⁵ โคลงที่ 6 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒนประพันธ์วิทยา แปลเนื้อความโคลงที่ 6 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “มีพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่าศรีเศรษฐวรมัน ผู้ได้รับการกราบไหว้บูชาโดยพระราชาทรงหลาย ผู้ธำรงไว้ซึ่งกฎหมายของพระมนูอย่างไม่บกพร่อง ผู้เลิศที่สุดในบรรดาผู้ที่ได้เรียนนามมาก ทรงเป็นพระโอรสของศรุตวรมัน เป็นผู้ประเสริฐที่สุดเนื่องจากมีชื่อเสียงที่สะอาดหมดจด พระองค์ทรงถือกำเนิดในราชวงศ์ที่บริสุทธิ์” ดูใน จิตรพัฒน ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 82.

โคลงที่ 7 (อินทรวชิราฉันท)

- (13) śrīkamvuvamṣāmvarabhāskaro yo
jāto jayādityapurodayādrau /
(14) prāvodayat prāṇaḥṛdamvujāni
tejonidhiś śreṣṭhapurādhiraḥ //

คำแปล

พระองค์ ทรงเป็นพระอาทิตย์ที่ขึ้นบนท้องฟ้า คือ วงศ์ของศรีกัมพูอันรุ่งเรือง⁸⁶ ประสูติแล้วบนภูเขาเป็นที่ขึ้นของพระอาทิตย์ คือ เมืองชยาทิตยปุระ ได้ทำให้ดอกบัว คือ ดวงใจของสัตว์โลก เบิกบาน ผู้เป็นที่รองรับของอำนาจ ทรงเป็นพระราชชาติเหนือพระราชวงศ์อื่นๆ อยู่ที่เมือง เศรษฐปุระ⁸⁷

⁸⁶ วงศ์ของศรีกัมพู เป็นวงศ์การถือกำเนิดของราชตระกูลกษัตริย์กัมพูชาในยุคโบราณ มีการสืบเชื้อสายจากกษัตริย์กัมพูชาสมัยสุโขทัย กับนางอัสรมะราชซึ่งพระศิวะประทานให้แก่กษัตริย์ ดังที่ระบุไว้ใน จารึกปักซีจากรัง (จารึกรัชสมัยพระเจ้าราชนเรนทร์วรมันที่ 2) การอธิบายพัฒนาการความเป็นมาของราชอาณาจักรกัมพูชาแต่โบราณจึงกล่าวว่า กัมพูชา ซึ่งเป็นชื่อประเทศ แปลว่า ผู้สืบเชื้อสายมาจาก “กัมพู” ดุใน หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000, 150.; มยุรี วีระประเสริฐ, “ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรกัมพูชาโบราณโดยสังเขป” ใน โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคัมศึกษา (กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545), 215.

⁸⁷ เมืองเศรษฐปุระ ตั้งชื่อตามพระนามของพระเจ้าศรีเศรษฐวรมัน การสร้างเมืองเกิดขึ้นจากการปราบปรามพวกจามซึ่งมีอิทธิพลเหนือดินแดนบริเวณนี้มาก่อน เชื่อว่าเมืองเศรษฐปุระตั้งอยู่ทางตอนใต้ของเมืองจำปาศักดิ์ บริเวณวัดภู ดินแดนดังกล่าวนี้เป็นที่ตั้งของอาณาจักรเจนละที่เคยรุ่งเรืองในอดีต หลักฐานเกี่ยวกับเมืองเศรษฐปุระมีประวัติความเป็นมาที่เก่าแก่ ดังที่มักอ้างถึงในเอกสารจีนและข้อความในจารึกของจามพบ นักวิชาการให้ความเห็นว่าสภาพภูมิศาสตร์ของเมืองเป็นแหล่งเกษตรกรรมปลูกข้าวโดยอาศัยน้ำฝน รวมทั้งการจัดสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจชลประทานขนาดเล็ก อีกทั้งเมืองแห่งนี้ได้รับอารยธรรมวัดภู ซึ่งมีภูเขาหินที่ชื่อว่าภูเก๋ที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวสูงถึง 1,500 เมตร ภูเขาลูกนี้อำนวยคุณประโยชน์ในทางเกษตรกรรมแก่พื้นที่โดยรอบมาตั้งแต่ก่อนสมัยประวัติศาสตร์ ดังนั้น ด้วยสภาพสิ่งแวดล้อมของเมืองแห่งนี้จึงส่งเสริมการทำเกษตรกรรม และความมั่งคั่งก็มาจากการทำเกษตร ดุใน หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000, 150; ธิตา สาระยา, รัฐโบราณในภาคพื้นเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กำเนิดและพัฒนาการ, 233.

โคลงที่ 7 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลงที่ 7 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “พระองค์ ผู้ทรงเป็นดวงอาทิตย์ ในศรีกัมพูวงศ์ที่ประเสริฐ ที่ปรากฏที่ภูเขาอันเป็นที่ขึ้นของพระอาทิตย์คือเมืองชยาทิตยปุระ ได้ทรงทำให้ดอกบัวของดวงใจของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายบาน (เบิกบาน) พระองค์ทรงเป็นอริราชแห่งเมืองเศรษฐปุระ ที่ทรงอำนาจ” ดุใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 82.

โคลกที่ 8 (อุปชาติฉันท)

- (15) jātā tadīye navagītakīrtti
candorllasanmāṭṛkulāmvrāsau /
(16) rarāja lakṣmīr iva yā satīnām
agresarī kamvujarājalakṣmīḥ //

คำแปล

พระนางกัมพูราชลักษมี⁸⁸ ผู้โดดเด่นที่สุดในบรรดาสตรีที่ซื่อสัตย์ต่อสามี⁸⁹ ประสูติแล้วในมหาสมุทร⁹⁰ คือ วงศ์ฝ่ายพระมารดาที่รุ่งเรือง⁹¹ ราวกับพระจันทร์ที่งดงาม คือ พระเกียรติยศที่ไม่เคยถูกตำหนิ⁹² ราวกับว่าพระลักษมีที่เกิดแล้วจากมหาสมุทร⁹³

⁸⁸ พระนางกัมพูราชลักษมี (โชคแห่งพระราชินีของชาวกัมพูชา) ทรงสืบเชื้อสายมารดาของพระเจ้าเศรษฐีวรรมัน พระนางได้อภิเษกสมรสกับพระเจ้าภวรมัน ดี.จี.อี.ฮอลล์ (D.G.E.Hall) กล่าวในประเด็นนี้ไว้ว่า การอภิเษกสมรสของบุคคลสำคัญแห่งเชื้อพระวงศ์ทั้งสองนับเป็นจุดสำคัญมากในทางราชประเพณีแห่งราชอาณาจักรกัมพูชา เพราะทางกัมพูชาถือคติการอภิเษกสมรสตั้งกล่าวชี้ให้เห็นพัฒนาการของพระมหากษัตริย์กัมพูชาในช่วงต่อมาว่าทรงสืบเชื้อสายทางฝ่ายจันทวงศ์และสุริยวงศ์ ดูใน ดี จี ฮอลล์ , ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้: สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิศดาร, 151.

⁸⁹ อาจแปลได้อีกความหนึ่งว่า พระนางกัมพูราชลักษมี ผู้เป็นเลิศในบรรดาสตรีที่ซื่อสัตย์ต่อสามี

⁹⁰ ในที่นี้ กวีนำความเชื่อในเทพปรณตอกวนเกษียรสมุทร บังเกิดพระนางลักษมีเทวี อันเป็นหนึ่งในสิ่งวิเศษที่ผุดขึ้นจากมหาสมุทร ซึ่งต่อมาได้เป็นพระชายาของพระนารายณ์ มาเป็นสื่อเปรียบถึงพระนางกัมพูราชลักษมีว่าทรงถือกำเนิดเช่นเดียวกับพระนางลักษมี

⁹¹ ในที่นี้ กวียืมยืนสถานะวงศ์ทางฝ่ายพระมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่ามีความยิ่งใหญ่ สืบเนื่องมาตั้งแต่พระนางกัมพูราชลักษมี

⁹² อาจแปลได้อีกความหนึ่งว่า เพราะพระเกียรติยศอันเขาซับซ้อน หรืออาจแปลได้อีกนัยหนึ่งที่เหมือนกันว่า เนื่องมาจากชื่อเสียงที่เขาซับซ้อน

⁹³ โคลกที่ 8 ในจารึกปราสาทพรมพราภฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลกที่ 8 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “นางกัมพูราชลักษมี ผู้ซึ่งเลิศที่สุดในบรรดาหญิงซื่อสัตย์ต่อสามี ผู้ถือกำเนิดแล้วในมหาสมุทร คือ วงศ์ฝ่ายพระมารดาที่รุ่งเรืองดังพระจันทร์เนื่องจากชื่อเสียงที่ไม่ต่างพร้อมงดงามแล้ว ดังพระลักษมี” ดูใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 82.

โคลงที่ 9 (วสันตติลกฉันท)

- (17) bharttā bhuvo bhavapure bhavavarmmadevo
vibrājamānarucirañjitamaṇḍalo yaḥ /
(18) pūrṇaḥ kalābhir avanīndrakulaprasuteḥ
karttāmṛitāṃsur iva tāpoharaḥ prajānām //

คำแปล

พระเจ้าภวรวรมันเทวะ⁹⁴ ผู้เป็นเจ้าของแผ่นดินที่เมืองภวปุระ พระองค์มีแว่นแคว้นที่ถูกต้อง ทำให้พอใจ เพราะความพึงพอใจ (ของประชาชน) ที่ปรากฏอยู่ พระองค์เพียบพร้อมไปด้วยศิลปะทั้งหลาย เป็นผู้สร้างต้นวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย (ในกัมพูชา) เป็นผู้ขจัดความเดือดร้อนของประชาชนราวกับว่าพระจันทร์ (ผู้มีน้ำอมฤตเป็นแสง) พระจันทร์ซึ่งมีมณฑลสว่างไสวด้วยแสงที่ส่องอยู่ ผู้สร้างวงศ์แห่งพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย⁹⁵ (วงศ์พระจันทร์ในอินเดีย) ผู้มีเสี้ยวทั้ง 16 บริบูรณ์ ผู้ขจัดความร้อนของประชาชน⁹⁶

⁹⁴ กวีกล่าวถึงพระเจ้าภวรวรมันที่ 1 ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรกัมพูชาโบราณกล่าวถึงพระราชวงศ์นี้ว่าเป็นเจ้าชายในราชวงศ์พุนัน และเดิมครองราชย์ที่เมืองภวปุระ พระองค์และพระอนุชาคือเจ้าชายจิตรเสนเป็นผู้เข้าโจมตีและยึดอาณาจักรพุนันได้ พระองค์ทำให้อาณาจักรเจนละเป็นอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่และมีอาณาเขตกว้าง ผู้ครองราชต่อจากพระองค์คือเจ้าชายจิตรเสน เมื่อเสด็จขึ้นครองราชย์ทรงพระนามว่า พระเจ้ามเหศวรมัน คูในมยุรี วีระประเสริฐ, “ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรกัมพูชาโบราณโดยสังเขป” ใน **โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย ฉบับคู่มือครูสังคัมศึกษา**, 220.

⁹⁵ ในที่นี้ กวีหมายถึงสายตระกูลกษัตริย์จันทรวงศ์ ซึ่งเป็นสายตระกูลกษัตริย์สายสำคัญในอินเดีย สายตระกูลนี้สืบเนื่องมาจากพระจันทร์ลงมาทางพระพุทธ ซึ่งเป็นโอรสของพระจันทร์กับนางดารามเหสีของพระพุทธคือนางอิลลา ซึ่งเป็นธิดาของพระมนูไวยัสวัต ข้างพระมนูไวยัสวัตนั้นก็เป็ลูกของพระสุริยาทิตย์ ดังนั้น สุริยวงศ์กับจันทรวงศ์จับันันมีความสัมพันธ์ทางเครือญาติกัน เชื้อสายจันทรวงศ์จะเห็นได้ว้างเมื่อพระพุทธมีโอรสชื่อปุรุรพ ซึ่งต่อมาท้าวปุรุรพได้นางอรุวดีเป็นมเหสี จึงมีโอรสชื่อ อายุ ท้าวอายุมีโอรสชื่อนหุ ซึ่งท้าวนหุก็มีโอรสชื่อยยาตี ผู้มีชื่อเสียงยิ่งใหญ่ ต่อจากท้าวยยาตีลงไป สายจันทรวงศ์แบ่งออกเป็น 2 สาย คือ สายยาทพ และสายโปรพ คูในพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้** (กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2547), 159-160.

⁹⁶ โคลงที่ 9 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลงที่ 9 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “พระเจ้าภวรวรมัน พระองค์ผู้เพียบพร้อมไปด้วยศิลปะทั้งหลาย ได้ทำให้แว่นแคว้นพึงพอใจด้วยความงดงามที่ปรากฏอยู่ พระองค์เป็นผู้ก่อตั้งต้นวงศ์ของพระราชอาและทรงเป็นผู้ขจัดความเดือดร้อนของประชาชน เหมือนพระจันทร์ ที่มีเสี้ยวทั้งสิบหกครบบริบูรณ์ที่มีประกายมณฑล รุ่งเรืองด้วยแสงที่กำลั้งส่องอยู่ ผู้ก่อตั้งวงศ์ของพระราชอา บรรเทาความร้อนของประชาชนทั้งหลาย” คูใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 82.

โคลกที่ 10 (วสันตติลกฉันท)

- (19) sarvvaānavadyavinayadyutivikramo yas
tadvamśajo janitaviśvajānīnavṛttiḥ /
(20) śrīharṣavarmanṛpatir hatavairiharṣo
janyeṣu diṇmukhavikīrṇayaśovitānaḥ //

คำแปล

พระเจ้าแผ่นดินพระนามว่าพระเจ้าศรีธรรมวารมัน ทรงมีความอ่อนน้อมถ่อมตน ทรงมีความเก่งกล้าอันรุ่งเรือง ยกเว้นจากการถูกตำหนิตั้งปวง พระองค์ประสูติแล้วในวงศ์นั้นของพระเจ้าภวรวรมันเทวะ⁹⁷ พระองค์ทรงมีความประพฤติอันเป็นแบบแผนของคนทั้งปวง อันพระองค์ทรงทำให้เกิดขึ้นแล้ว พระองค์ทรงกำจัดความร่าเริงของข้าศึกศัตรูในการรบทั้งหลาย ผู้มีพวดานของพระเกียรติยศถูกทำให้กระจายไปในทิศทั้งหลาย⁹⁸

⁹⁷ หมายถึง พระเจ้าภวรวรมันที่ 1 ดูคำอธิบายในเชิงอรรถเลขที่ 81 ในโคลกที่ 9

⁹⁸ โคลกที่ 10 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลกที่ 10 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “พระเจ้าแผ่นดินพระนามว่าศรีธรรมวารมัน ผู้มีความศึกษารุ่งเรืองและความเก่งกล้า ที่ไม่ถูกตำหนิโดยคนทั้งปวง ผู้ถือกำเนิดในวงศ์ของพระเจ้าภวรวรมัน พระองค์ได้ทรงสร้างแบบแผนเพื่อการดำเนินชีวิตสำหรับประชาชนทั้งหมด พระองค์ได้ทำให้ศัตรูหมดความสนุกสนาน ในการรบทั้งหลาย พวดานแห่งพระเกียรติยศของพระองค์ได้แผ่กระจายไปในทิศต่าง” ดูใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 82.

โคลงที่ 11 (อุปชาติฉันท)

- (21) mahībhujā śrījayarājacūḍā-
maṇīr mahiṣyām udapādi tena /
(22) tasyām yaśāścandramarīcigaurā
gaurīva gaurīguruṇāgradevyām //

คำแปล

พระนางศรียราชจุฑามณี⁹⁹ ผู้ขาวเหมือนแสงพระจันทร์ เพราะพระเกียรติยศ (อันบริสุทธ์) ถูกทำให้เกิดแล้วในพระมเหสีผู้เป็นพระอัครมเหสีนั้น (พระนางกัมพูชราชลักษมี) ราวกับว่าพระนางเคารี¹⁰⁰ ผู้ขาวเหมือนพระจันทร์เพราะพระเกียรติยศ (อันบริสุทธ์) ผู้ถูกทำให้เกิดขึ้นโดยพระบิดาของนางเคารี (ท้าวหิมวัต¹⁰¹) ในพระเทวีผู้เลิศ

⁹⁹ คำแปลในที่นี้ เขียนตามคำอ่านในจารึกปราสาทตาพรหมว่า ศรียราชจุฑามณี śrījayarājacūḍā maṇī ซึ่งในวิทยานิพนธ์เล่มนี้ในบทอื่นที่อ้างถึง จะเขียนว่า ศรียราชจุฑามณี และ ชัยราชจุฑามณี

¹⁰⁰ พระนางเคารี เป็นภาคหนึ่งของพระแม่อุมาเทวีในภาคใจดี ในภาคนี้พระนางมีพระสิริโฉมงดงาม มีพระฉวีสีเหลืองและกระจ่างใส ถือเป็นศักดิ์ของพระศิวะ ตามตำนานแต่เดิมพระนางมีพระฉวีวรรณสีดำ จนพระศิวะ ยั่วล้อ เป็นเหตุให้พระนางบำเพ็ญพรตในป่าจนกระทั่งพระพรหมประทานพรให้พระนางมีพระฉวีวรรณสีเหลืองทอง จึงเป็นสาเหตุของพระนามว่าเคารี ดูใน เกื้อพันธ์ นาคบุปผา, **พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย** (กรุงเทพฯ: บริษัทต้นอ้อ, 2542), 25-28.

¹⁰¹ โคลงที่ 11 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลงที่ 11 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “พระนางศรียราชจุฑามณี ผู้ขาวเหมือนพระจันทร์ เพราะชื่อเสียง (ที่ไม่ต่างพร้อย) ได้ถูกทำให้กำเนิด โดยพระราชาพระองค์นั้น (ศรียชวรมัน) ในพระนางกัมพูชราชลักษมี เหมือนนางเคารี ผู้ขาวเหมือนพระจันทร์ เพราะชื่อเสียงได้ถูกให้กำเนิดแล้วโดยท้าวหิมวัต” จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์”, 82.

*ท้าวหิมวัต หรือพระหิมาลัย ไม่มีเรื่องราวปรากฏมากนักในตำนานเทพปกรณัม มีเพียงระบุไว้ว่าเป็นบิดาของพระนางคงคากับพระนางอุมา และมีมเหสีชื่อ นางเมนา ท้าวหิมวัตได้ชื่อว่าเป็นราชาแห่งภูเขาทั้งหลายในมนุษย์โลก ดูใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, **เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้**, 84.

โคลกที่ 12 (อุปชาติฉันท)

- (23) vāgīśvarīvātīsayair girāṃ yā
dhātrīva dhṛtyā kamaleva kāntyā /
(24) arundhatīvānavagītavrṭtyā
tyāgādīnā mūrttimatīva maittrī //

คำแปล

พระนาง (ศรีษยราชจุฑามณี) เปรียบดังพระนางสร้อยศรี¹⁰² เพราะความยอดเยี่ยมแห่งคำพูดทั้งหลาย เปรียบเหมือนแผ่นดิน เพราะมีความหนักแน่น เปรียบเหมือนพระนางลักษมี เพราะมีความงดงาม เปรียบเหมือนพระนางอรุณธิดี¹⁰³ เพราะมีความประพฤติที่ไม่มีที่ติ¹⁰⁴ เปรียบเหมือนกับความเป็นมิตรที่มีรูปร่างเป็นคน¹⁰⁵ เพราะการเสียสละเป็นต้น¹⁰⁶

¹⁰² พระนางสร้อยศรี เป็นชายาของพระพรหม พวกพราหมณ์ยกย่องพระนางสร้อยศรีในฐานะเทพแห่งปัญญาและสรรพวิชาความรู้ รวมทั้งเป็นมารดาแห่งพระเวท และเป็นผู้คิดตัวอักษรเทวนาครี ในสมัยพระเวทนั้น พระนางสร้อยศรีเป็นเทวีแห่งสายน้ำ เป็นธิดาสายฟ้าและเป็นชายาของไวสวัต ต่อมาในคัมภีร์ปุราณะ พระนางเกิดจากการที่พระพรหมทรงสร้างสรรพสิ่งต่างๆ พระพรหมจึงสร้างพระนางขึ้นมา ในยุคพราหมณะพระนางสร้อยศรียังเป็นพระชายาของพระวิษณุและพระศิวะด้วย ดูใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้, 84.; อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท (เทพเจ้าแห่งคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน) (เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, 2523), 57. ; Kanailal Bhattacharyya, Sarasvati: A Study on Her Concept and Iconography (Calcutta: P.Bhattacharya, 1983), 1.

¹⁰³ นางอรุณธิดี เป็นชายาของฤๅษีสฤษฏ์ มีความประพฤติที่น่ายกย่อง นางอรุณธิดีเป็นแบบอย่างสตรีผู้มีความจงรักภักดีต่อสามีอย่างยิ่ง

¹⁰⁴ อาจแปลได้อีกความหนึ่งว่า เพราะมีความประพฤติที่ไม่ตกต่ำลง หมายความว่ามีความประพฤติที่ไม่ถูกตำหนิ

¹⁰⁵ มิตรที่มีรูปร่างเป็นคน คือ นางมิตรภาพ ธิดาองค์หนึ่งของท้าวทักษะ เป็นชายาพระธรรมเทพ หรือพระยม

¹⁰⁶ โคลกที่ 12 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลกที่ 12 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “นางเปรียบเหมือนพระสร้อยศรี เพราะความยอดเยี่ยมแห่งคำพูด เปรียบเหมือนพระปฐพี เพราะความมีจิตใจมั่นคง เปรียบเหมือนพระลักษมี เพราะความงาม เปรียบเหมือนนางอรุณธิดี เพราะความประพฤติที่ไม่ต่างพร้อย และเปรียบเหมือนความเป็นมิตรที่มีรูปเป็นคน เพราะความมีคุณธรรมได้แก่การเสียสละเป็นต้น” ดูใน จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 82.

โคลกที่ 13 (วสันตติลกฉันท)

- (25) śrīmadyaśodharapure dhigatādhirājyo
rājā jitārivisro jayavarmmadevaḥ /
(26) āvāridheḥ pratidiśan nicakhāna kīrtti-
stambhān mahīdharapurābhijanāspado yaḥ //

คำแปล

พระองค์ชื่อว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 6¹⁰⁷ ผู้ได้รับความเป็นพระราชาเหนือพระราชาองค์อื่นๆในเมืองที่ชื่อว่าโยศธรปุระอันรุ่งเรือง ผู้ชนะหมู่ข้าศึกแล้ว ผู้มีที่อยู่ของพระญาติที่เมืองมหารปุระ พระองค์ได้ฝังเสาแห่งพระเกียรติยศในทุกทิศไปจนถึงมหาสมุทร¹⁰⁸

¹⁰⁷ หมายถึง พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 รายละเอียดเกี่ยวกับพระองค์นั้น ตามหลักฐานทางประวัติศาสตร์ พระองค์ไม่มีเชื้อสายเจ้า กล่าวคือไม่ได้ทรงมีความเกี่ยวข้องกับราชวงศ์ของพระเจ้าสุริยวรมันที่ 1 หรือราชวงศ์ก่อนหน้าพระองค์ทรงสืบเชื้อสายมาจากเจ้าเมืองมหารปุระ อย่างไรก็ตาม เมืองมหารปุระไม่ทราบแน่ชัดว่าตั้งอยู่ที่ใดสันนิษฐานว่าเมืองมหารปุระอาจจะอยู่ทางทิศเหนือของอาณาจักรกัมพูชา หรืออาจจะตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งในขณะนั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 น่าจะมีอำนาจอยู่ทางตอนเหนือของอาณาจักรกัมพูชา ดูใน อุไรศรี วรเศริน, “ประวัติศาสตร์กัมพูชา,” ใน **ประชุมอรรถบทเขมร รวมบทความวิชาการของศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรเศริน**, 83-84.; หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “อาณาจักรขอม” ใน **เมืองโบราณ 3,2** (มกราคม-มีนาคม 2520), 83.

¹⁰⁸ โคลกที่ 13 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลกที่ 13 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “พระราชาพระนามว่าชัยวรมันผู้ทรงชนะหมู่ศัตรู ผู้ทรงได้รับความเป็นอริราชที่เมืองโยศธรปุระอันสง่างาม ได้ทรงฝังหลักแห่งพระเกียรติยศ ในทุกทิศจากฝั่งทะเลเข้ามา พระองค์มีภูมิลาเนาของพระญาติอยู่ที่เมืองมหารปุระ” ดูใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 83.

โคลกที่ 14 (อุปชาติฉันท)

- (27) tadbhāgineyo vinayorjitaś śrī-
mahīdharāditya iti pratītaḥ /
(28) śrīsūryavarmmāvanipālamātr-
jaghanyajo yo vijitārivarggaḥ //

คำแปล

พระโอรสของพระภคินีของพระราชอาพระองค์นั้น ผู้ซึ่งแกร่งด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ผู้มีพระนามปรากฏแล้วว่า ศรีมหิธรชาติตยะ พระองค์เป็นพระอนุชาของพระมารดาของพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่าศรีสุรยวรมัน¹⁰⁹ ผู้ทรงมีชัยชนะเหนือหมู่ของข้าศึก¹¹⁰

โคลกที่ 15 (อุปชาติฉันท)

- (29) ślāghyāvadātānvayadīpakena
virājita rājapatīndralakṣmīḥ /
(30) vikhyātacāritravareṇa raja-
patīśvaragrāmakṛtasthitir yā //

คำแปล

พระนางราชปติณฑรลักษมี ผู้สว่างไสวด้วยดวงประทีป และด้วยพระจริยาวัตรอันประเสริฐอันเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป คือ วงศ์ตระกูลอันน่าสรรเสริญและสะอาดบริสุทธิ์ พระนางได้ประทับอยู่แล้วที่หมู่บ้านชื่อว่า ราชปติศวร¹¹¹

¹⁰⁹ หมายถึง พระเจ้าศรีสุรยวรมันที่ 2 ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งของอาณาจักรกัมพูชา

¹¹⁰ โคลกที่ 14 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความใกล้เคียงกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลกที่ 15 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “พระโอรสของพระภคินีของพระเจ้าชยวรมันนั้น เป็นผู้ที่น่าเกรงขามเพราะการศึกษา มีพระนามว่าศรีมหิธรชาติตยะ พระองค์ทรงเป็นพระอนุชาของพระมารดาของพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่าสุรยวรมัน และทรงมีชัยชนะหมู่ของศัตรู” ดูใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 83.

¹¹¹ โคลกที่ 15 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความใกล้เคียงกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลกที่ 15 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “นางราชปติณฑรลักษมี ปรากฏเด่นชัด เพราะดวงประทีปคือวงศ์ตระกูลที่น่ายกย่องและบริสุทธิ์ผุดผ่อง และด้วยพระจริยาวัตรอันงดงามเป็นที่รู้จักกันทั่วไป พระนางมีวงศ์ฝ่ายพระมารดาที่มีภูมิลำเนาอยู่ที่สุวีรวดี” ดูใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 83.

โคลกที่ 16 (อุปชาติฉันท)

- (31) tayos tanūjo mahitadvijendro
dvijendravego dvijarājakāntaḥ /
(32) dikcakravālotkaṭakīrttigandho
yo dhīśvaraś śrīdharaṇīndravarmmā //

คำแปล

พระโอรสของคนทั้งสอง (พระเจ้าศรีเมหิธราทิตยะและพระนางราชปตินทรลักษมี) เป็นจอมแห่งพราหมณ์ที่คนนับถือแล้ว ผู้มีความรวดเร็วเหมือนพระยาครุฑ¹¹² ผู้มีความงามเหมือนกับพระจันทร์¹¹³ ผู้มีกลิ่นหอม คือ พระเกียรติยศ (ของพระองค์) ฟุ้งขจรทั่วทุกทิศ พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่มีพระนามว่าศรีธรรณิทรวรมัน¹¹⁴

¹¹² คำว่า *dvija* แปลว่า ผู้เกิด 2 ครั้ง หมายถึงพราหมณ์และนก ในตัวอย่างโคลกนี้ กวีใช้สื่อความหมายถึงพราหมณ์ (*dvijendro*) และผู้ยิ่งใหญ่แห่งนก (*dvijendra*) หมายถึง พระยาครุฑ พราหมณ์ได้ชื่อว่าเกิด 2 ครั้ง เพราะคนที่ถือกำเนิดในวรรณะพราหมณ์ เมื่อถึงวาระทำพิธีเพื่อยืนยันสถานภาพของตนเท่ากับเกิดใหม่อีกครั้ง คือมีความเป็นพราหมณ์โดยสมบูรณ์ ส่วนพระยาครุฑ อยู่ในรูปของไข่ และออกมาจากไข่เมื่อถึงเวลา เท่ากับเกิดใหม่อีกครั้งที่ 2

¹¹³ คำว่า *dvijaraja* ในความหมายนี้ คือ พระจันทร์ พระจันทร์ในความหมายนี้ นอกจากจะสื่อถึงดวงจันทร์ส่องสว่างในเวลากลางคืนแล้ว ยังสื่อถึงพระโสเมเทพ หรือจันทร์เทพผู้มีความงามในหมู่เทวดาทั้งหลายด้วย

¹¹⁴ โคลกที่ 16 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลกที่ 16 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “พระโอรสของศรีเมหิธราทิตยะและพระนางราชปตินทรลักษมี เป็นพราหมณ์ที่ยิ่งใหญ่ที่คนเคารพนับถือ มีความรวดเร็วเหมือนพระยาครุฑ มีความงามเหมือนพระจันทร์ ความหอมหวลของเกียรติยศของพระองค์ฟุ้งไปรอบทิศ พระองค์ได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่า ศรีธรรณิทรวรมัน” ดูใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 84.

โคลกที่ 17 (วสันตติลกฉันท)

- (33) śākyenduśāsanasudhājanitātmatrptir
bhikṣudvijārthijanasātkṛtabhūtisārah /
(34) sārāñ jighṛkṣur aśubhāyatanād asārāt
kāyād ajasrajinapādakṛtānatir yaḥ //

คำแปล

พระองค์ (พระเจ้าศรีธรณีนทรวรมัน) ทรงมีความอึดใจที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะน้ำอมฤต คือ คำสั่งสอนของพระจันทร์แห่งวงศ์ศากยะ (พระพุทธรเจ้า) ผู้ได้สร้างแก่นสารของความเจริญ (ทางด้าน วัตถุ) จากพระภิกษุ พราหมณ์ และยาจกทั้งหลาย¹¹⁵ มีพระราชประสงค์ที่จะจับสาระ (แก่นสาร) จากร่างกายที่ไม่มีแก่นสาร กายซึ่งเป็นที่อยู่ของสิ่งที่ไม่สะอาด พระองค์จึงเป็นผู้ที่มอบน้อมต่อพระบาท ของพระชินะเจ้าอยู่ตลอดเวลา¹¹⁶

โคลกที่ 18 (ศารทูลวิกิริตฉันท)

- (35) eṣā śrījayavarmmadevanṛpatin dedīpyamānaujasan
tasmād vīram ajījanat kṣitibhujaś śrīharṣavarmmātmajā /
(36) vrahmarṣer iva devarājam aditir devī sudharmmāśritam
goptum gāṃ satakotīhetivihatārātīpravīram raṇe //

คำแปล

สตรีผู้นี้ ผู้ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าศรีทรราชวรมัน (พระนางชัยราชจุฑามณี) ได้ทำให้พระเจ้าศรีชยเทวะ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) ผู้มีอำนาจที่รุ่งเรืองยิ่ง ผู้มีความเก่งกล้า ผู้อาศัยธรรมะ ผู้ได้สังหารแล้วซึ่งหัวหน้าข้าศึกที่มีความเก่งกล้าในสงคราม ด้วยอาวุธจำนวน 100 โกฏิ เพื่อคุ้มครอง แผ่นดิน ให้ประสูติแล้วจากพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น (พระเจ้าธรณีนทรวรมัน) ผู้เปรียบประดุจ

¹¹⁵ เนื้อความนี้ หมายความว่า พระเจ้าศรีธรณีนทรวรมัน ทรงนำเอาพวกพระภิกษุ พราหมณ์ และ ยาจกหรือผู้ขาดแคลนทั้งหลายมาป้อนให้เป็นแก่นสารของความเจริญทางด้านวัตถุ

¹¹⁶ โคลกที่ 17 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลกที่ 17 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “พระองค์ ได้ทรงสร้างความพึงพอใจ ให้แก่ตนเองด้วยน้ำอมฤตคือคำสั่งสอนของดวงจันทร์แห่งชาวศากย (พระโคตมพุทธะ) ทรงมอบความเจริญรุ่งเรือง ทั้งหมดให้แก่พระภิกษุแก่พราหมณ์และแก่ชนผู้ขาดแคลนทั้งหลาย ทรงมีพระประสงค์ที่จะจับเอาสิ่งที่เป็นสาระจากร่างกายที่ไม่มีสาระ (ความคงทนถาวร) ที่เต็มไปด้วยสิ่งสกปรก ได้ทำการน้อมไหว้พระบาทของพระชินสีห์โดยไม่ขาดระยะ” ดูใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 84.

พรหมฤๅษี¹¹⁷ ราวกับว่านางอหิติเทวี¹¹⁸ ได้ทำให้จอมเทพ (พระอินทร์) ประสูติแล้ว ผู้มีรัศมีปรากฏ รุ่งเรือง มีความอาจหาญ ผู้อาศัยอยู่ในเทวสภา ชื่อสุธรรมา¹¹⁹ ผู้มีความเก่งกล้าในหมู่ทหารชั้นนำ¹²⁰ ที่ ถูกฆ่าแล้วโดยศตโกฏิ¹²¹ เพื่อพรหมฤๅษี¹²² เพื่อที่จะปกครองสวรรค์¹²³

¹¹⁷ พรหมฤๅษีเป็นการจัดลำดับชั้นของฤๅษี ซึ่งมี 7 ระดับ ได้แก่ 1) พรหมฤๅษี หรือพรหมรรษี 2) เทพฤๅษี หรือเทพรรษี 3) ราชฤๅษี หรือราชรรษี 4) มหาฤๅษี หรือมรรษี 5) บรมฤๅษี หรือบรมรรษี 6) ศรุตฤๅษี หรือศรุตรรษี และ 7) กถณฤๅษี หรือกถณรรษี ลำดับชั้นแรก คือ พรหมฤๅษีนั้น คือ กลุ่มของฤๅษีที่สืบเชื้อสายมาจากพระพรหม เทพผู้สร้างสรรพสิ่ง พรหมฤๅษีจัดเป็นฤๅษีที่อยู่ในวาระพระราชมณเฑียร ซึ่งถือว่าเป็นวาระสูงสุด และเป็นผู้บำเพ็ญตบะอย่างแรงกล้าเหนือฤๅษีทั้งหลาย ดูใน ศักดิ์ศรี แยมันดดา, “ฤๅษี,” เมืองโบราณ 5 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2522): 72.

¹¹⁸ อหิติ ตามรูปศัพท์หมายถึง ไร้ขอบเขต แนวคิดเกี่ยวกับชื่อ อหิติ อาจจัดว่าเป็นบุคลาธิษฐานในการอธิบายการเป็นอิสระจากพันธนาการ หรืออธิบายถึงขอบเขตที่มองเห็นกว้างไกลสุดสายตา ซึ่งก็อาจตีความให้ สอดคล้องได้ว่า อหิติ คือ บุคลาธิษฐานแห่งความเป็นนิรันดร์ บทบาทของ อหิติ ปรากฏในคัมภีร์ฤๅษีว่า นางเป็น แสงสว่างรุ่งเรือง เป็นผู้คุ้มครองสรรพสัตว์ ดำรงสถานะมารดาเทพหลายองค์ เช่น พระมิตร พระวรุณ พระอรรยมัน ในคัมภีร์ยชุรเวท อหิติ คือ ผู้ดูแลท้องฟ้า ปกป้องโลก และเป็นชายาของ พระนารายณ์ ตำนานเทพปกรณัมส่วนมาก ระบุว่าอหิติ เป็นเทพเทวีผู้เป็นมารดาของเหล่าเทพทั้งหลาย และนางอหิติเป็นชายาของท้าวศยปะ ดูใน เกื้อพันธ์ นาคบุปผา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชา ภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), 57-58.

¹¹⁹ นอกจากนี้ อาจแปลได้อีกอย่างว่า ผู้มีธรรมเป็นที่อาศัย อนึ่ง เทวสถานสุธรรมานี้ เป็นสถานที่ ประชุมเทวดา ตั้งอยู่ในพิภพของพระอินทร์ ในคติพระพุทธรศาสนาสุธรรมาเทวสภา เป็นศาลาที่ประชุมเพื่อฟังเทศนา ธรรมของเทวดา เกิดขึ้นด้วยบุญของนางสุธรรมาที่ได้สร้างไว้ตั้งแต่ครั้งเป็นมนุษย์

¹²⁰ ทหารชั้นนำของหมู่ศตโกฏิในที่นี้หมายถึง วฤตาสูร ในคัมภีร์พระเวท วฤตาสูร คือ ภูเขาที่ถูกพระ อินทร์สังหาร เพื่อปลดปล่อยสายน้ำที่เจดียงความชุ่มชื้นให้เกิดแก่แผ่นดินโลก ดูใน Arthur Anthony Macdonell, *A Vedic reader for students* (Madras: Oxford University Press, 1972), 44.

¹²¹ *śatakoti* อาจหมายถึงวัชระ ซึ่งเป็นอาวุธของพระอินทร์ สร้างจากกระดูกสันหลังของฤๅษีทีจะ หรือทอญจะ ฤๅษีได้สละชีวิตเพื่อให้กระดูกแก่ทวยเทพนำไปถวายพระอินทร์เพื่อปราบอสูร เทวดาผู้มีนามว่า ตวัชตฤ ได้นำกระดูกของฤๅษีไปสร้างเป็นวัชระ ประกอบด้วยด้ามที่เป็นปล้องเรียงต่อกัน 100 ปล้อง และมี 4 คม ดูใน ศักดิ์ศรี แยมันดดา, *วิทยารัตนการ: รวมบทความวิชาการอักษรศาสตร์ ของศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี แยมันดดา* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), 152-161.

¹²² พรหมฤๅษี ในที่นี้คือ คือพระกัศยปะ ในตำนานเทพปกรณัมขนานนามว่าเป็นพระประชาบดีผู้สร้าง พระกัศยปะมีพระอัคมหเสี คือ พระนางอหิติ และได้ธิดาของพระทักษะเป็นชายาอีก 12 องค์

¹²³ ไสโลกที่ 18 ในจารึกปราสาทพรหมปรากฏข้อความตรงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความไสลโลกที่ 18 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “พระราชธิดาของพระเจ้าศรีทรวรรณ พระองค์นั้น (ศรีชยจุตามณี) ได้ทรงให้กำเนิดพระราชผู้ดจเทพ พระนามว่าศรีชยวรมัน ผู้มีพลังที่ปรากฏอย่าง ชัดเจนยิ่ง ผู้เก่งกล้า ผู้ทรงยึดมั่นในธรรม ผู้ทรงฆ่าทหารชั้นนำของฝ่ายศัตรูด้วยอาวุธ จำนวน 100 โกฏิ เพื่อคุ้มครอง แผ่นดิน (ให้กำเนิด) จากพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น (ธรรณทรวรมัน) ผู้เหมือนพรหมฤๅษี เหมือนเทพอหิติ ทรงให้ กำเนิดเทวราช (พระอินทร์) ผู้มีรัศมีรุ่งเรืองยิ่ง ผู้เก่งกล้า ผู้ทรงอาศัยเทวสภาชื่อสุธรรมา ผู้ได้ฆ่าทหารชั้นนำของฝ่าย ศัตรู ด้วยอาวุธชื่อศตโกฏิ (วัชระ) เพื่อคุ้มครองสวรรค์ จากพรหมฤๅษี (กัศยปะ)” ดูใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์ วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” 84.

โคลกที่ 19 (อินทรวชิราฉันท)

- (37) *ṣāṇmāturasya vividhan nu vapuḥ prahrṣṭair
ekam kṛtaṃ vidhir avekṣya vidhitsur arttham /*
(38) *gāḍhopagūhanamudā haraśārṅgyanaṅgād
aiśvaryaśauryyavapurekanidhiṃ vyadhād yam //*

คำแปล

พระพรหม¹²⁴ คงจะเป็นผู้ต้องการสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างนั้นแน่ๆ หลังจากได้ทอดพระเนตรร่างกายของพระการตติเกยะ¹²⁵ ที่แยกกันอยู่ ถูกทำให้เป็นหนึ่งเดียว ด้วยความยินดี คือการกอดกันอย่างแนบแน่น ก็เลยทรงสร้างพระองค์ (พระเจ้าชัวยวรมันที่ 7) ขึ้นมาให้เป็นขุมทรัพย์เพียง

¹²⁴ พระพรหม เป็นเทพผู้สร้างในศาสนาพราหมณ์ บทบาทของพระพรหมตั้งแต่แรกเป็นเพียงนามธรรมไม่มีตัวตน ดังที่ปรากฏในคัมภีร์ศตปถพราหมณะ พระพรหมไม่มีรูปร่าง ไม่มีเพศ เป็นเพียงสารัตถะหรือทุกสิ่งทุกอย่างในโลก ภายหลังพระพรหมเริ่มมีลักษณะคล้ายมนุษย์ มีตัวตน มีเพศเป็นเพศชาย มีความรู้สึก ดังเช่นในคัมภีร์โอดเรยพราหมณะ พระพรหมมีลักษณะป้องกันมนุษย์ มีความสัมพันธ์เชิงคู่สาวกบิดาของพระองค์ ต่อมาเรื่องราวของพระพรหมที่นับถือว่าเป็นมหากาพย์ โดยเฉพาะในคัมภีร์ปุราณะพอจะสรุปเรื่องราวของพระพรหมได้ว่า พระองค์เป็นผู้ที่เกิดขึ้นเองหรือที่เรียกว่า “อาตมภู” ทรงสร้างน้ำแล้วนำไข่ทองวางลงในน้ำ พระพรหมจึงเกิดขึ้นจากไข่นี้ บทบาทของพระพรหมก็คือทรงสร้างสิ่งต่างๆ เช่น วรรณะของมนุษย์ พราหมณ์เกิดจากพระโอษฐ์ของพระพรหม กษัตริย์เกิดจากพระพาหาของพระองค์ แพศย์เกิดจากพระเพลาของพระองค์ ส่วนศูทรเกิดจากพระบาทของพระองค์ พระพรหมยังทรงเป็นบิดาของทวยเทพ บทบาทที่สำคัญของพระพรหมคือการสร้างโลก กล่าวคือในเวลาทีพระพรหมบรรทมโลกจะหมุนเวียนไป แต่พอพระพรหมตื่นบรรทมพระองค์จะทรงสร้างโลกขึ้นใหม่ หมายความว่าโลกเดิมจะถึงกาลแตกสลาย แล้วที่สร้างโลกใบใหม่จะเริ่มขึ้นเมื่อพระพรหมตื่นบรรทม ดูใน วิสุทธิ์ บุษยกุล, **วิสุทธนิพนธ์: รวมงานเขียนของวิสุทธิ์ บุษยกุล** (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ม.ป.ป.), 69-86.

¹²⁵ พระการตติเกยะ แปลว่าลูกของนางกฤติกา พระการตติเกยะ เป็นเทพองค์เดียวกับพระสกันทกุมาร หรือที่เรียกว่ากุมาร เทพปรณที่นำเสนอเรื่องราวของพระการตติเกยะมีความหลากหลาย แต่โดยมากพราหมณ์มักยกย่องว่าทรงเป็นเทพแห่งสงคราม และเป็นแม่ทัพแห่งกองทัพของเหล่าเทวดา พระองค์เป็นโอรสของพระศิวะและพระนางปารวตี มีพระเศียร 6 เศียร 12 กร 12 เนตร มินกยุงเป็นพาหนะ ทรงอภิเษกสมรสกับพระนางเทวเสนา ดูใน Vassilis G. Vitsaxis, **Hindu epics, in popular illustrations**, 87.; W.J. Wilkins, **Hindu mythology, vedic and puranic** (Calcutta: Rupa, 1975), 334-341.

หนึ่งเดียว ที่ได้สร้างจากพระศิวะ¹²⁶ พระวิษณุ¹²⁷ และพระกามเทพ¹²⁸ คือ ความเป็นใหญ่ ความกล้าหาญ และความงาม ด้วยความยินดี คือ การโอบกอดกันอย่างแนบแน่น

¹²⁶พระศิวะ เป็นเทพเจ้าผู้ทำลาย สมัยยุคเวทยังไม่ปรากฏนามพระศิวะ จนกระทั่งประมาณ 3,000 ปี จึงปรากฏนามเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่ 2 องค์คือ วิษณุ (visnu) และรุทร (rudra) เทพรุทร เป็นเทพที่ดุร้าย หลังสมัยยุคเวทเชื่อว่าเทพรุทรได้พัฒนามาเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่คือ พระศิวะ ซึ่งจัดเป็นหนึ่งในตรีมูรติของศาสนาพราหมณ์ ทรงมีอานาภาพยิ่งใหญ่ โดยรูปศัพท์คำว่า ศิวะ นั้นแปลว่า ตี งาม หรือเป็นมงคล เรื่องราวของพระศิวะปรากฏในวรรณคดีอินเดียอย่างหลากหลาย โดยเฉพาะคัมภีร์ปุราณะเล่มต่างๆ เมื่อเรื่องราวของพระศิวะมีความหลากหลาย บรรดารูปปฏิมากรรมและจิตรกรรมจึงมักสร้างภาพพระศิวะในรูปลักษณะของนักบวช ทรงหนังเสือหรือบ้างก็ทรงหนังช้าง พระวรกายขาวแต่พระศอเป็นสีดำนิล พระเกศาเป็นมวยเกล้าสูง มีงูแผ่แม่เบี้ยอยู่เหนือพระเศวาก็มี หรืออาจมีงูสองถึงสามตัวพันรอบพระศอ รัตพระพาหาหรือที่พระวรกาย พระองค์มีพระจันทร์เสี้ยวเป็นปิ่นประดับมวยผม มีพระเนตรดวงที่สามปรากฏตรงพระนลาฏ ทรงสังวาลและมีกระโหลกมนุษย์เป็นสายสร้อยสังวาลก็มี พระพาหามีตั้งแต่สอง สี หรือบ้างก็มีถึงสิบพระพาหา ทรงโค่นันทีเป็นพาหนะ พระศิวะทรงประทับอยู่ที่ภูเขากิโรลาสถานที่โปรดไปประทับอีกส่วนหนึ่งก็คือสุสานที่เผาศพ พระองค์จึงมีภูตผีปีศาจเป็นบริวาร พระศิวะมีพระชายาคือพระนางสตี ต่อมาทรงมาอุบัติเป็นพระนางอมาเทวี ทรงมีพระโอรสคือพระคเณศและพระสกันทุกุมาร ดูใน วิสุทธิบุษยกุล, วิสุทธินิพนธ์ : รวมงานเขียนของวิสุทธิ บุษยกุล, 51-67.; Arthur Anthony Macdonell, A History of Sanskrit Literature (New York: D. Appleton and Company, 1900), 74.

¹²⁷พระวิษณุหรือพระนารายณ์ ปรากฏชื่อครั้งแรกในฤคเวท เป็นเทพองค์หนึ่งที่อยู่ในกลุ่มพระสุริยะและพระอัคนี ส่วนในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ พระวิษณุเกิดขึ้นเอง กล่าวคือ ทรงถือกำเนิดอยู่ในไขทอง ต่อมาไขทองได้แยกออกเป็นสองซีก ซีกบนเป็นฟ้าและซีกล่างเป็นแผ่นดิน ตำนานเทวปกรณ์ที่ยกย่องพระวิษณุเป็นใหญ่ มีที่รักษาคุ้มครองโลกให้พ้นจากอมนุษย์หรือปราบทุกข์ภัยให้สูญหายไป โดยมากมักจะกล่าวว่าพระองค์มีที่ประทับ คือ ไวกูณฐ์ หรือทรงประทับอยู่บนหลังของอนันตนาคราช มีพระลักษณะหรือพระศรีประทับอยู่แนบข้าง และมีครุฑเป็นพาหนะ

¹²⁸พระกามเทพ หรือกามเทพ เป็นเทพเจ้าแห่งความรัก ตามตำนานในชั้นต้นไม่ได้ถือว่ามีตัวตน เป็นแต่เพียงนามธรรมที่บันดาลให้มนุษย์หญิงชายเกิดความรักซึ่งกันและกัน ดังรูปศัพท์ กาม แปลว่า ความใคร่ หมายถึงความปรารถนาในสิ่งโดยทั่วไป มิใช่กามในเรื่องทางเพศเพียงประการเดียว ในส่วนกำเนิดของพระกามเทพนั้น ในฤคเวทมีข้อความกล่าวไว้ว่า เมื่อพระพรหมได้ถือกำเนิดขึ้น ธรรมที่เกิดขึ้นก็ขึ้นกาม และพระมุณีทั้งหลายได้ตรวจสอบดูจึงตระหนักว่า กาม คือ เครื่องเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งที่เป็นอยู่และสิ่งที่ไม่ได้อยู่ ดังปรากฏต่อมาในอรรถเวทที่มีข้อความกล่าวถึงพระกามเทพว่ามิใช่ความใคร่ในทางเมถุนฝ่ายเดียว หากแท้จริงแล้วเป็นธรรมโดยทั่วไป ส่วนข้อความบางแห่งในพระเวทก็กล่าวว่าแท้จริงพระกามเทพนั้นก็คือพระอัคนี ส่วนในไตตติรียพราหมณะ กล่าวว่ากามเทพเป็นโอรสของพระธรรมราชากับนางศรัทธา และบางตำนานกล่าวว่ากามเทพเป็นบุตรของพระนางลักษมี เรื่องราวของพระกามเทพในปุราณะเป็นที่รู้จักกันดีในบทบาทสื่อรักระหว่างพระศิวะกับพระนางอมา พระกามเทพได้แผลงบุษปศรไปยังพระศิวะทำให้มหาเทพบังเกิดความโกรธจนสุครีบบึงจึงลี้มพระเนตรดวงที่สามเกิดเปลวอัคคีเผาไหม้พระกามเทพเป็นจุณ พระกามเทพจึงไดนามหนึ่งว่า อนงค์ คือ ปราศจากร่าง พระกามเทพนั้นเป็นใหญ่ในหมู่นางอัปสรทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้พระกามเทพจึงมีนางอัปสรเป็นบริวาร มีอาวูธ ได้แก่ ธนูทำด้วยลำอ้อย มีสายเป็นขึงตอกๆกัน ลูกศรมีปลายเป็นดอกไม้นั้นแท้ได้แก่ ดอกอโศก ดอกบัวขาว ดอกมะลิ ดอกมะม่วง และดอกบัวสีน้ำเงิน พระกามเทพมีพาหนะ คือ นกแก้ว และมีธงพื้นแดงรูปมังกรเป็นเครื่องหมาย นามของพระกามเทพนั้นมีหลายชื่อ เช่น สมรม โมนช ทีปกะ มาร กุสุมาวูธ ดูใน พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้, 155-156.

โคลกที่ 20 (วสันตติลกฉันท)

- (39) yaṃ prāpya kāntam anavadyaguṇaikaṛāgī
māsamsitan nu dharaṇīndrabhujāṅgajātam /
(40) prācyān nikāmagaṇikā rucim apy apāsya
dhātrī ratim vidadhatī suṣuve śubhāni //

คำแปล

พระนางปฤถวี¹²⁹ ผู้เป็นราวกับว่าหญิงแพศยา¹³⁰ ผู้มากด้วยความใคร่ หลังจากที่ได้รับ
พระองค์ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) เป็นสามี ผู้เป็นลูกของชายชู้¹³¹ คือ พระเจ้าธรณินทร ผู้ได้รับการ
สรรเสริญแล้วโดยพระมารดา¹³² ขณะที่มิเพศสัมพันธ์ พระนางผู้ยึดติดอยู่อย่างเดียวกับคุณสมบัติที่ไม่
มีที่ติ จึงเป็นผู้ที่ไม่มีความสนใจทางกาม จึงได้ปล่อยสิ่งซึ่งดงามออกมา (ทำให้แผ่นดินเจริญรุ่งเรือง)
โดยหลีกเลี่ยงความพึงพอใจที่เคยมีอยู่แต่ก่อน

¹²⁹ ในที่นี้ หมายถึง พระนางปฤถวี หรือพระแม่ธรณี ผู้สมมุติตนเองว่าได้ครอบครองพระเจ้าแผ่นดิน
เป็นสามี นอกจากนี้ ยังอาจหมายถึง พระนางลักษมีได้ด้วย

¹³⁰ ตรงกับศัพท์ว่า *gaṇikā* เป็นหญิงชนชั้นสูงมีบทบาทในการปรนนิบัติรับใช้ผู้ชายที่เป็นแขก ใน
สังคมอินเดียโบราณ หญิงคนใดได้รับการยกย่องในฐานะหญิงงามเมือง สัมภาษณ์ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์
ประพันธ์วิทย์, อาจารย์ประจำหลักสูตรภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 22 มกราคม พ.ศ.2559.

¹³¹ หมายความว่า พระเจ้าธรณินทรเป็นคู่รักของพระนางปฤถวีมาก่อน เมื่อนางปฤถวีได้พระเจ้าชัยว
รมันที่ 7 เป็นสามีอีก พระเจ้าธรณินทรจึงเป็นชายชู้ของพระนางปฤถวี

¹³² ยอร์ช เซเดส์ ได้แปลเนื้อความตรงนี้ว่า พระองค์ถูกสรรเสริญแล้วโดยพระนางลักษมี คือ พิจารณา
คำว่า *mā* ในความหมายว่า แม่ แทนพระนางลักษมี ผู้วิจัยคิดว่า เนื้อความตรงนี้ยังหมายถึง พระนางศรีชัยราชจุทา
มณี ได้ด้วย กวีสื่อความหมายถึง พระมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื่องจากเนื้อความที่ตามมา กวีกล่าวถึง พระ
เจ้าชัยวรมันที่ 7 ประสูติจากพระเจ้าธรณินทร Georges Coedès, “La stèle de Ta-phrohm,” BEFEO vi,1906:
52.

โคลงที่ 21 (วสันตติลกฉันท)

- (41) āsphālitabhramitavairikarīndraśaila-
rājo bhujor ativalena raṇāmvudhau yaḥ /
(42) lakṣmīsitadviradarājaturaṅgaratna-
prāpto harer jaladhīmanthanam anvakāṣit //

คำแปล

พระองค์ ผู้ได้ทรงกระทำให้ภูเขามันทรหะ คือ พระยาช้างของข้าศึกให้หมุนกลับไป
กลับมา ในมหาสมุทร คือ สนามรบ ด้วยพละกำลังที่ทรงพลังของพระพาดา จึงทรงได้รับชัยชนะ
(พระลักษมี)¹³³ พระยาช้างเผือก (พระยาช้างไอราวต) และม้าแก้ว (ม้าอุจฉัยศรพ) รวากับว่าพระองค์
ได้เลียนแบบการกวณเกษียรสมุทรของพระหริ¹³⁴

¹³³ พระนางลักษมีหรือพระศรี เป็นชายาหรือคู่คี่ของพระนารายณ์ ในคราวที่พระนารายณ์อวตารลง
มาเกิดในมนุษย์โลก พระนางลักษมีจะเสด็จอวตารตามพระนารายณ์ทุกครั้ง เช่น เมื่อพระนารายณ์เป็นพระวามน
พระนางลักษมีได้บังเกิดจากดอกบัว มีนามว่า ปัทมา หรือ กมลลา เมื่อพระนารายณ์อวตารเป็นปรศุราม พระนาง
ลักษมีได้บังเกิดเป็นนางธรานี เมื่อเมื่อพระนารายณ์อวตารเป็นพระราม พระนางลักษมีได้บังเกิดเป็นนางสีดา หรือ
เมื่อพระนารายณ์อวตารเป็นพระกฤษณะ พระนางลักษมีได้บังเกิดเป็นนางรุกมินี ดูใน W.J. Wilkins,
Hindu mythology, vedic and puranic, 123-124; พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทพเจ้าและสิ่ง
น่ารู้, 67-68.

¹³⁴ พระหริ แปลว่า พระอาทิตย์ และเป็นพระนามหนึ่งของพระวิษณุหรือพระนารายณ์ คำนี้มาจาก
ธาตุ hr ซึ่งมีความหมายว่า ระงับ กำจัดความชั่ว ในคัมภีร์วิษณุปุราณะปรากฏพระนามที่เรียกชื่อแทนพระวิษณุอยู่
หลาย พระนาม แต่จะพบชื่อว่า หริ นารายณ์ วาสุเดวะ กฤษณะ อยู่บ่อยครั้ง ในหนังสือตำนานเทพในประเทศไทย
มีการระบุคำว่า หริ โดยแปลว่าผู้สงวน กล่าวคือเป็นผู้รักษา คุ่มครองโลก ดูใน Sir Monier Monier-Williams,
A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special
reference to Cognate Indo-European languages (Delhi: Motilal Banarsidass, 1979), 1289.; สุภาพร
พลายเล็ก, “การแสดงความเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและไตรภูมิพระร่วง” วิทยานิพนธ์
ปริญญาดุขฎีบัณฑิต สาขาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 39-40.; พระบาทสมเด็จพระ
มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้, 12.

โคลกที่ 22 (วสันตติลกฉันท)

- (43) śaṅke samastaguṇasammatir aṃśumāli-
vaṃśodbhavo vanipatīndravarāṅgaratnam /
(44) gacchaty ayam mama kṛte samitīty atīva-
harṣā yam ājikamalā dṛḍham ālaliṅge //

คำแปล

ข้าพเจ้าสงสัยว่า พระลักษมีแห่งสงครามผู้ทรงพอพระทัยอย่างยิ่ง เพราะคิดว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ผู้ทรงเห็นพ้องกับสิ่งที่ตั้งามทุกประการ ผู้ประสูติในวงศ์แห่งพระอาทิตย์¹³⁵ ผู้ทรงเป็นรัตนะบนพระเศียรของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย เสด็จไปแล้วในสงคราม เพื่อตัวข้า จึงได้โอบกอดพระองค์ไว้แล้วอย่างแนบแน่นในสนามรบ¹³⁶

¹³⁵ สุริยวงศ์ คือ วงศ์ที่สืบเนื่องมาจากสุริยเทพหรือพระอาทิตย์ เป็นวงศ์ที่คู่กันกับจันทรวงศ์ หรือ วงศ์พระจันทร์ ปฐมกษัตริย์ที่สืบเชื้อสายสุริยวงศ์ คือ พระเจ้าอิชวากุทรงสืบเชื้อสายมาจากพระมनुไวยัสวต ซึ่งพระมनुไวยัสวตเป็นพระโอรสของสุริยเทพ พระเจ้าอิชวากุจึงมีสถานะเป็นหลานของพระอาทิตย์ เมื่อพระเจ้าอิชวากุมีรัชทายาท ลำดับเชื้อสายกษัตริย์ที่สืบทอดจากพระเจ้าอิชวากุ คือ เชื้อสายแห่งสุริยวงศ์ ซึ่งต่อมาได้แยกออกเป็น 2 สาย คือ สายของกษัตริย์แห่งสุริยวงศ์ที่ครองเมืองอโยธยา และสายของกษัตริย์แห่งสุริยวงศ์ที่ครองเมืองมิลลา โดยเริ่มต้นจากกษัตริย์พระนามว่าวิกุณี พระโอรสองค์โตของพระเจ้าอิชวากุ ได้ครองเมืองอโยธา และกษัตริย์พระนามว่า นิมิ พระโอรสองค์เล็กของพระเจ้าอิชวากุได้ครองเมืองมิลลา เชื้อสายกษัตริย์แห่งสุริยวงศ์ ที่ครองเมืองอโยธยามีรายพระนามกษัตริย์มากกว่าสายกษัตริย์ที่ครองเมืองมิลลา ทำให้สายกษัตริย์แห่งสุริยวงศ์อโยธยาเป็นสายใหญ่สุดแห่งสุริยวงศ์ กษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ เช่น พระเจ้ามานธาดฤ พระเจ้าสตียพรต พระเจ้าสคร พระเจ้าภคิรต ท้าวทศร ท้าวรามจันทร์ เป็นต้น ล้วนเป็นกษัตริย์แห่งสุริยวงศ์ ที่ครองเมืองอโยธยาทั้งสิ้น ดูใน สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน 28 (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2551), 17863-17867.

¹³⁶ เนื่องจากพระลักษมีหรือพระศรีเป็นเทวีแห่งโชค และความมั่งคั่ง กวีจึงมักกล่าวถึงพระศรีในจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์หลายหลักกว่าพระศรีประทับอยู่กับพระมหากษัตริย์ที่มีโชค ทำให้พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นได้รับชัยชนะ มีโชคอยู่ตลอดเวลา สอดคล้องกับเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมในโคลกข้างต้น ดูใน Vettam Mani, PURĀNIC ENCYCLOPAEDIA: a comprehensive dictionary with special reference to the Epic and Puranic literature, 149-150.; กรมศิลปากร, เทวสตรี: คติพุทธ พราหมณ์ และความเชื่อในประเทศไทย (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2548), 32-40.

โคลกที่ 23 (วสันตติลกฉันท)

- (45) *yasyāvधिpāragirikananagīrtim*
śrutvottarottaragatir yudhi vidrutāriḥ /
 (46) *dhāma smarann iva vidamvitavān sisṛkṣūn*
dākṣīn anantagamanān avanīm pramātum //

คำแปล

หลังจากได้ยินพระเกียรติยศของพระองค์ที่ได้รับการสวดสรรเสริญแล้ว ณ อีกฝั่งหนึ่งของมหาสมุทร ภูเขา และป่าไม้ ในสนามรบพวกข้าศึกผู้มีทางไปที่สูงขึ้น ๆ (คือหนีไปไกล) รวากับว่าจะล่อเลียนลูกของท้าวทักษะ¹³⁷ ผู้วิ่งหนีไปที่ไม่มีที่สิ้นสุด เพื่อต้องการที่จะวัดแผ่นดิน

¹³⁷ ท้าวทักษะ เป็นฤาษีที่ถือกำเนิดจากพระพรหม มีชายา คือ พระนางประสูติ ท้าวทักษะมีธิดาหลายองค์ ชุดแรกเป็นธิดา 24 องค์ คือ (1) นางศรัทธา (2) นางลักษมี (3) นางธฤติ (4) นางดุขฤิ (5) นางปุษฤิ (6) นางเมธา (7) นางกิริยา (8) นางพุทธิ (9) นางสีชชา (10) นางวปุ (11) นางศานติ (12) นางสิทธิ (13) นางเกียรติ (14) นางขยติ (15) นางสตี (16) นางสฤติ (17) นางสมฤติ (18) นางปรีติ (19) นางกษมา (20) นางสันติ (21) นางอนสุยา (22) นางอรุชา (23) นางสาวา (24) นางสาวา ส่วนธิดาอีกชุดหนึ่งมี 27 องค์ เรียกว่านักษัตร มีรายนามดังนี้ (1) นางอัษย (2) นางภรณี (3) นางกฤตติกา (4) นางโรหิณี (5) นางมิลลिर (6) นางอัททา (7) นางปุณัพสุ (8) นางปุษย (9) นางอสิลิส (10) นางมาฆะ (11) นางบุพพัคคฤิหรือบุพพผลคฤณ (12) นางอุตตรัคคฤิหรืออุตตรผลคฤณ (13) นางหัตถ์ (14) นางจิตต (15) นางสาติ หรือนางสวาติ (16) นางวิสาข (17) นางอนุราช (18) นางเชกฐ (19) นางมุล (20) นางบุพพาสาธา (21) นางอุตตราสาธา หรืออุตตราธาตม (22) นางสาวณะศราพน (23) นางธนิฐ (24) นางศตภิกษ (25) นางปุรวภัทร (26) นางอุตตร (27) นางเรวติ ดาวนักษัตรทั้ง 27 นางนี้ล้วนเป็นชายาของพระจันทร์ ซึ่งธิดาแต่ละองค์ของท้าวทักษะนั้นได้เป็นชายาของเทพต่างๆ เช่น พระยม พระจันทร์ พระกศยปะ ฤาษิวสิษฐ์ ฤาษีอตรี รวมทั้งพระศิวะซึ่งเป็นพระบิดาของพระนางสตี เมื่อธิดาแต่ละนางแต่งงานกับเทพต่างๆ เชื้อสายที่สืบทอดจากท้าวทักษะจึงมีจำนวนมาก ดำเนินท้าวทักษะในภายหลังมีศิวะเป็นแพะ เพราะได้สร้างความโกรธให้แก่พระศิวะ เหตุที่ว่าท้าวทักษะประกอบอภัยพิโรธอย่างยิ่งใหญ่ มีเทพเจ้าผู้เป็นใหญ่มาร่วมงานพิธี แต่ท้าวทักษะไม่ได้อัญเชิญพระศิวะมาในงาน สร้างความน้อยใจให้แก่พระนางสตีอย่างมาก พระนางจึงกระโดดเข้ากองไฟในงานพิธีสิ้นชีพในทันที ขณะนั้นพระศิวะจึงปรากฏร่างอย่างนสะพรึงกลัว เข้าทำลายพิธีของท้าวทักษะและใช้ดาบฟันคอท้าวทักษะขาดกระเด็น จนต้องนำหัวแพะมาต่อ ด้วยเหตุนี้ท้าวทักษะจึงมีศิวะเป็นแพะ ดูใน W.J. Wilkins, *Hindu mythology, Vedic and puranic*, 372-380.; พระยาสังฆาภิรมย์ (สรวง ศรีเพ็ญ), *เทวกำเนิด* (กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2517), 243-248.

โคลกที่ 24 (วสันตติลกันท์)

- (47) manye yadīyayaśasām sadṛśo yadi syād
ratnākaraś ca bhuvanatritayañ ca viṣṇuḥ /
(48) nāhartum ūrdhvam avanīm aśakat samudrāt
koṭikramair api na lañghyituñ ca lokān //

คำแปล

ข้าพเจ้าคิดว่า หากว่ามหาสมุทรและโลกทั้ง 3 เป็นเช่นเดียวกับพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินแล้วไซ้ พระวิษณุ (ในรูปวราหาวตาร)¹³⁸ ก็คงไม่สามารถที่จะยกแผ่นดินขึ้นมาเบื้องบนจากมหาสมุทรได้ และพระวิษณุ (พระวิษณุในรูปวามนาวตาร)¹³⁹ ก็ไม่สามารถที่จะก้าวข้ามโลกทั้ง 3 ด้วยการก้าวโกฏีครั้งได้

¹³⁸ เรื่องราวของพระวิษณุที่ยกแผ่นดินขึ้นจากมหาสมุทรนี้ ปรากฏในปางอวตารที่ชื่อว่า วราหาวตาร พระวิษณุอยู่ในร่างของหมูป่า เพื่อปราบยักษ์ที่ชื่อหิรัณยกษะซึ่งลักพาพระนางปถุณีไปได้ทะเล เมื่อพระองค์ปราบยักษ์ได้จึงใช้เขี้ยวช้อนแผ่นดินโลกขึ้นมาจากใต้ทะเล Wetam Mani, PURĀNĀIC ENCYCLOPAEDIA: a comprehensive dictionary with special reference to the Epīc and Puranic literature, reprint (Delhi: Motilal Barnasidass, 1984), 827.

¹³⁹ ข้อความตรงนี้ ตรงกับการก้าวอย่างเท้าสามก้าวของพระวิษณุ ปรากฏอยู่ในฤคเวทสังหิตา การก้าวเท้าสามก้าวของพระองค์นั้นครอบคลุมจักรวาล ก้าวแรกและก้าวที่สองข้ามโลกมนุษย์และโลกสวรรค์ ส่วนก้าวที่สามนั้นอยู่สูงมากเกินสายตามนุษย์จะมองเห็นได้ อนึ่ง การก้าวอย่างสามก้าวของพระวิษณุมีพัฒนาการต่อเนื่องมายังตำนานอวตารทั้งสิบปางของพระวิษณุในชั้นหลัง ดังที่ปรากฏอยู่ในวามนาวตาร พระวิษณุอวตารลงมาเกิดเป็นพราหมณ์เตี้ย เพื่อปราบอสูรชื่อพลิ เนื่องจากท้าวพลิสร้างความเดือดร้อนให้แก่หมู่เทวดา พราหมณ์เตี้ยในร่างอวตารเดินทางมาสู่สำนักของท้าวพลิ ขณะนั้นท้าวพลิประกอบพิธีกรรม เมื่อเห็นพราหมณ์เตี้ยจึงต้อนรับอย่างดี พร้อมกับยินดีจะถวายสิ่งที่พราหมณ์ต้องการ พราหมณ์เตี้ยจึงกราบทูลขอแผ่นดินเพียงสามก้าว พลิได้ถวายสิ่งที่พราหมณ์เตี้ยต้องการ ครั้งนั้นพราหมณ์เตี้ยจึงกลายเป็นพระวิษณุ ก้าวที่หนึ่งทรงย่างเท้าตลอดสิ้นทั้งแดนสวรรค์ ก้าวที่สองตลอดสิ้นทั้งแผ่นดินโลก ท้าวพลิทราบว่าเป็นพระวิษณุจึงกระทำการนอบน้อมและขอให้พระวิษณุเหยียบพระบาทลงบนศีรษะของตนเป็นก้าวที่สาม ดูใน อุดม รุ่งเรืองศรี, เทวดาพระเวท, 34-35.; มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต, 6-7.; ศักดิ์ศรี แยมันดดา, ศักดิ์ศรีนิพนธ์ (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 139-140.

โคลกที่ 25 (อุปชาติฉันท)

- (49) *anekadhānekajagatsubhinno
py ātmaikatā tu sphutaṃ asya satyā /*
(50) *sukhāni duḥkhāni yad ātmabhājām
ātmany adhāt suhrdaye yadīye //*

คำแปล

อาตมมันแม้จะแตกต่างอย่างมากในสัตว์โลกที่มีหลายประการและหลายชนิด แต่ความเป็นหนึ่งเดียวของอาตมมันของพระองค์ เป็นความจริงที่ชัดเจน เพราะว่าพระองค์ใส่ความสุขและความทุกข์ของสัตว์โลกทั้งหลายไว้ที่อาตมมัน คือ พระหทัยที่งดงามของพระองค์

โคลกที่ 26 (วสันตติลฉันท)

- (51) *samprāpya yanmakham akhaṇḍam atīvatṛptir
ākhaṇḍalo nu janamejayaśāpatāpam /*
(52) *utsrjya hr̥ṣṭahr̥dayas tridivasya bhūmes
tene vibhūtibhir abhūmibhavābhir aikyam //*

คำแปล

พระอินทร์¹⁴⁰ หลังจากที่ได้รับเครื่องสังเวชของพระองค์อย่างไม่ขาด ผู้มีใจยินดีอย่างยิ่งจึงได้ละทิ้งความเดือดร้อนเนื่องจากคำสาปของพระเจ้าชนเมชย์¹⁴¹ จึงคงจะได้แผ่นดินเป็นหนึ่งเดียวของแผ่นดิน คือ โลก กับทรัพย์สมบัติของสวรรค์ซึ่งไม่มีอยู่บนแผ่นดิน คงจะเป็นอย่างนั้นแน่ๆ

¹⁴⁰ พระอินทร์ เป็นเทพที่มีบทบาทอย่างมากในเทพปกรณัม ประวัติของพระอินทร์ในระยะแรกมีความสับสนไม่ชัดเจน คัมภีร์ฤคเวทบางตอนกล่าวถึง พระอินทร์กำเนิดมาจากท้องฟ้าและแผ่นดิน ในบางตอนก็กล่าวว่า พระอินทร์กำเนิดมาจากพระนางอหิติ เมื่อพระอินทร์ถือกำเนิดมานั้น มีผิวกายสีทอง โตเป็นผู้ใหญ่ในทันที โปรดน้ำโสม มีพลังอำนาจปราบอสูรร้ายไม่มีสูรตนใดต้านทานได้ ยุคพระเวทนับถือพระอินทร์ว่าเป็นยอดนักรบ รวมทั้งเป็นราชาของเทพทั้งหลาย มีลักษณะรูปร่างใหญ่โตล่ำสัน แขนยาว ดุคัน มุทะลุ และหยาบกระด้าง ซี่รถศึกด้วยม้าเป็นพาหนะที่รวดเร็วเหมือนความนึกคิด ทรงมีอาวุธที่น่าสะพรึงกลัว คือ สายฟ้าวัชระ ในสมัยพระเวทพระอินทร์มีศัตรูสำคัญ คือ วฤตระ เป็นงูใหญ่ซึ่งพระอินทร์ได้สังหารลงได้ ต่อมาสมัยมหากาพย์และสมัยปุราณะตำนานของพระอินทร์ขยายไปจากเดิมมาก พระอินทร์อยู่ในสวรรค์โลก เมืองหลวง คือ นครอมราวตี มีพาหนะ คือ ช้างไอราวณ และรถทรงไวชยนต์ ดูใน ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา, “พระอินทร์” ใน *วิทยารัตนากร: รวมบทความวิชาการอักษรศาสตร์ของศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา*, 152-161.

¹⁴¹ ชนเมชย์ เป็นเจ้าชายผู้ครองกรุงหัสตินาปุระ มีศักดิ์เป็นพระปนัดดาของเจ้าชายอรชุนกษัตริย์วงศ์ปาณฑพ ทรงมีความอาฆาตพยาบาทลงทุกตัว เนื่องจากพระราชบิดา คือ พระเจ้าปรีกษิตถูกนาคชื่อตักกะช พระเจ้าชนเมชย์จึงประคบอบหมายชฎิพิธีสังหารงูที่อยู่บนโลก อันเป็นการบูชาชฎิที่เกิดจากแรงสาปแช่งของเจ้าชายชนเมชย์ที่นำสะพรึงกลัว ดูใน *Janmejaya's Snake-Sacrifice*, accessed November 28, 2015, available from <http://www.apamnapat.com/articles/StoriesFromMahabharata510.html>

โคลกที่ 27 (อุปชาติฉันท)

- (53) anaṅgakānto dbhutaśastraśikṣas
saṃmohanenaiva cakāra nidrām /
(54) durvāravairīndrakule raṇe yo
vinidratān tatpramadāsamuhe //

คำแปล

พระองค์ผู้งดงามเหมือนกับกามเทพ ผู้มีการศึกษาเกี่ยวกับอาวุธอันอัศจรรย์ รวากับว่า พระองค์ได้สร้างความหลับใหลให้เกิดขึ้นในหมู่เจ้าของข้าศึกที่ขัดขวางได้ยากในสงคราม ด้วยอาวุธที่ทำให้หลงลืมตัว และสร้างความนอนไม่หลับให้เกิดแก่ภรรยาของศัตรูเหล่านั้น

โคลกที่ 28 (วสันตติลกฉันท)

- (55) campāgatasya yudhi yasya grhītamukta-
tadbhūdarasya caritāmṛtam anyabhūpaiḥ /
(56) śrutvā natair hr̥tam ivāñjalibhir varāṅge
siktam mahohutavahoditatāpaśāntyai //

คำแปล

เมื่อพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เสด็จมาที่เมืองจามปา ในการสงครามได้ทรงจับกษัตริย์ของเมืองนั้น และได้ทรงปล่อย รวากับว่าน้ำอมฤต¹⁴² คือ ชิวประวัติของพระองค์ที่ถูกได้ยिनแล้ว และถูกนำมาด้วยกระพุ่มมือโดยกษัตริย์องค์อื่น แล้วรดลงบนศีรษะกษัตริย์จามปาพระองค์นั้น เพื่อจะทำความร้อนที่เกิดขึ้นจากไฟ คือ อำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้ดับลง

¹⁴² หมายถึง เรื่องราวที่เป็นอมตะกวีเปรียบว่าราวกับน้ำอมฤต

โคลกที่ 29 (อุปชาติฉันท)

- (57) *suvarṇadaṇḍavyajanātapatra-
māyūraketudhvajapadmacīraiḥ /*
(58) *rājyābhiṣeke śivikāṃ nṛpārḥām
haimīm gurau prādita dakṣiṇām yaḥ //*

คำแปล

พระองค์ได้ทรงพระราชทานแล้วซึ่งวออันคู่ควรแก่พระเจ้าแผ่นดินที่ทำด้วยทองเป็น
ทักษิณา¹⁴³ แต่ครุของพระองค์¹⁴⁴ พร้อมด้วยทอง ไม้เท้า พัด ฉัตร ธงที่มียอดเป็นห้วนกยูง¹⁴⁵ ดอกบัว
และผ้าไหมในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก¹⁴⁶

โคลกที่ 30 (อุปชาติฉันท)

- (59) *dideśa yaś śrījayamaṅgalārtha-
devābhīdhānam priyam āspadañ ca /*
(60) *grāmaṃ gurau rājapatīndrapūrvam
kule ca tasyāvanibhṛtkulākhyām //*

คำแปล

พระองค์พระราชทานชื่อว่า ศรีชัยมงคลารถเทวะ และหมู่บ้านอันเป็นที่รักมีชื่อว่า
ราชปตินทร ที่อยู่ในทางทิศตะวันออกแก่ครุ และพระองค์ได้พระราชทานชื่อว่าเป็นตระกูลของ
พระราชชา

¹⁴³ การประกอบพิธีบรมราชาภิเษกในข้อความนี้ หมายถึงการประกอบพิธีกรรมบรมราชาภิเษก
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้มีสถานะเป็นพระราชชาอย่างสมบูรณ์

¹⁴⁴ ครุของพระองค์ในที่นี้ ปรากฏชื่อในโคลกลำดับที่ 30 ว่า “ศรีชัยมงคลารถเทวะ”

¹⁴⁵ ผู้วิจัยเห็นว่า “ธงที่มียอดเป็นห้วนกยูง” ยังแปลได้อีกความหมายหนึ่งว่า “ธงที่มีสัญลักษณ์เป็นรูป
นกยูง” ประกอบความหมายจากคำศัพท์ที่ว่า *māyūra* = นกยูง + *ketu* = สัญลักษณ์ หรือเครื่องหมาย +
dhvaja = ธง

¹⁴⁶ ทักษิณาทาน คือ การทำบุญด้วยวัตถุสิ่งของแก่พระภิกษุหรือนักบวชผู้ประกอบพิธีเช่นสรวงบรรพ
บุรุษ สิ่งของที่ถวายเป็นทักษิณาทานมุ่งหวังให้บรรพบุรุษที่ล่วงลับได้รับอานิสงส์จากสิ่งของทั้งหลายนั้น

โคลกที่ 31 (อุปชาติฉันท)

- (61) bhaktyā ca yo mātari ratnamañca-
śayyālasad rājagrhaikabhāgam /
(62) hiraṇyayaṣṭidhvajacāmarādi-
ramyāñ ca haimīm śivikām ayacchat //

คำแปล

พระองค์ได้พระราชทานส่วนหนึ่งของพระราชวังที่งดงาม ด้วยแท่นที่ทำด้วยรัตนและ
เตียงนอน พระองค์ได้พระราชทานพระสีกาที่งดงามด้วยเครื่องประดับมีง และแจ่มริที่มีด้ามทำ
ด้วยทองแก่พระราชมารดาด้วยความรักดี

โคลกที่ 32 (อินทรวชิราฉันท)

- (63) bhūbhāgam ekañ ca vibhūtibhārair
ādhyikṛtaṃ prādita pūrvaje yaḥ /
(64) ratnasphurantīm śivikāñ ca hema-
daṇḍadhvajādyair abhito vikīṛṇām //

คำแปล

พระองค์ได้พระราชทานส่วนหนึ่งของแผ่นดินที่ถูกทำให้มั่งคั่งแล้วด้วยทรัพย์สมบัติ
จำนวนมาก แก่พระเชษฐา และพระสีกาที่ระยิบระยับไปด้วยรัตนทั้งหลาย เดียรดาษทุกด้านด้วย
คานหามและธงที่ทำด้วยทอง

โคลกที่ 33 (อุปชาติฉันท)

- (65) tasyāgrajasyāgravadhūsu devī-
svāminyabhikhyām api yo vyatārīt /
(66) tadīyamukhyānucareṣu senā-
pateś ca rājānucareṣva ivākhyām //

คำแปล

พระองค์พระราชทานชื่อ เทวีสวามี แก่พระอัครภรรยาทั้งหลายของพระเชษฐานั้น
และได้พระราชทานชื่อแห่งเสนาปติ แก่ผู้ติดตามคนสำคัญของเขา ราวกับว่าเขาเป็นหัวหน้าของ
ผู้ติดตามพระเจ้าแผ่นดิน

โคลกที่ 34 (อุปชาติฉันท)

- (67) vibhajya bhojyādy api yaś caturdhā
diśan gurau mātari pūrvaje pi /
(68) bhaktyāvaśiṣṭaṃ vubhujē hiraṇya-
kirīṭaratnādiṣu kaiva vāṇī //

คำแปล

หลังจากที่พระองค์ทรงแบ่งพระกระยาหาร เป็นต้น ออกเป็น 4 ส่วน ขณะที่พระราชทานแก่ครู พระมารดา แก่พระเชษฐา พระองค์จึงได้เสวยส่วนที่เหลือด้วยความรักดี จะป่วยกล่าวไปใยเล่าในมงกุฎทองคำ และรัตนะทั้งหลาย เป็นต้น

โคลกที่ 35 (อุปชาติฉันท)

- (69) utpādītā tena bhujā grhīta-
dhātryām purī rājavibhāranāmnī /
(70) ratnollasatsvarṇavibhūṣitāṅgī
munīndramātur bharaṇe niyuktā //

คำแปล

เมืองที่มีชื่อว่า ราชวิหาร (ราชวิหาร หรือปราสาทตาพรหม) เป็นเมืองที่มีร่างกายประดับด้วยรัตนะและถูกตกแต่งด้วยทองคำที่สว่างไสวโชติช่วง อันพระองค์ทรงสร้างขึ้นแล้วบนแผ่นดินที่ทรงยึดครองด้วยพระพาหาของพระองค์ ซึ่งได้ถูกกำหนดไว้เพื่อการทำนุบำรุงพระมารดาของพระผู้มีพระภาคเจ้า¹⁴⁷

¹⁴⁷ ผู้วิจัยเห็นว่าเนื้อหาตอนสุดท้ายในบาทที่ 4 “munīndramātur bharaṇe niyuktā” นอกจากจะแปลได้ว่า “ประกอบแล้วในการดูแลพระมารดาของพระผู้มีพระภาคเจ้า” ยังแปลได้อีกความหมายหนึ่งว่า “ได้สถาปนาขึ้นในการรองรับพระมารดาของพระผู้มีพระภาคเจ้า”

โคลงที่ 36 (อุปชาติฉันท)

- (71) *prātiṣṭhipac chrījayarājacūdā-*
maṇiṃ maṇidyotitapuṇyadehām /
 (72) *tasyāñ jananyā jinamāṭṛmūrttiṃ*
mūrttiṃ samūrttidyuśāsāṅkarūpaiḥ //

คำแปล

พระองค์ได้ทรงประดิษฐานแล้วซึ่งรูปของพระมารดา คือ ศรีราชจุฑามณี ในปี 1108¹⁴⁸ ศักราช (พ.ศ.1729) ที่มีพระวรกายที่เกิดจากบุญ (ความบริสุทธิ์) อันโชติช่วงเหมือนกับแสงแก้วมณีให้ เป็นรูปเคารพแห่งพระมารดาของพระพุทธเจ้าที่ราชวิหารนั้น

¹⁴⁸ ตัวเลขปีศักราชที่ปรากฏในโคลงที่ 36 เป็นศัพท์สังขยา บอกจำนวนนับหรือตัวเลข ตามปกติศัพท์สังขยาจะแบ่งได้เป็น 2 ประเภท ได้แก่ ปกติสังขยา เป็นการนับตัวเลขตามแบบปกติ เช่น นับหนึ่ง สอง สาม เรียงลำดับต่อกันไป กับประเภทที่สองบูรณสังขยา เป็นการนับตัวเลขโดยบอกลำดับที่ เช่น ที่หนึ่ง ที่สอง ที่สาม แต่สังขยาในจารึกปราสาทตาพรหมโคลงนี้ เรียกว่า ภูติสังขยา (ภาษาบาลีว่า สังเกตสังขยา) คือ คำศัพท์ที่นิยมใช้แทนตัวเลข ดังตัวอย่างต่อไปนี้

- ตัวเลข ๐ แทนด้วยคำศัพท์ ชะ อัมพระ วิโยมัน วิยัต
 ตัวเลข 1 แทนด้วยคำศัพท์ อินทุ รูปกะ ศศิ ศีตัมศุ จันทรระ มนัส หฤทยะ หลุท
 ตัวเลข 2 แทนด้วยคำศัพท์ ภูชะ ยมะ ทสระ อัศวิน โทส เนตระ พานู ทรศ
 ตัวเลข 3 แทนด้วยคำศัพท์ รามะ ทนนะ วหนี
 ตัวเลข 4 แทนด้วยคำศัพท์ อัทธิ กฤตะ เวทะ วารี นิธิ ชลธิ สมุทระ
 ตัวเลข 5 แทนด้วยคำศัพท์ ศระ ภูต อินทริยะ วิชยะ วาณะ (พาณะ) มุชะ อรณะ
 ตัวเลข 6 แทนด้วยคำศัพท์ รสะ ฤตุ สกันทาสยะ โกะชะ อริ ทวิชะ
 ตัวเลข 7 แทนด้วยคำศัพท์ มุนิ คิริ อทริ นคะ ทวีปะ ไสละ ตุระคะ
 ตัวเลข 8 แทนด้วยคำศัพท์ วสุ ตนุ มูรติ มังคละ ไอศวริยะ เทหะ
 ตัวเลข 9 แทนด้วยคำศัพท์ ครหะ รันทรระ ทวาระ พิละ วิวระ อันตระ

ภูติสังขยา ที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมจะเห็นว่าสอดคล้องกับการใช้คำศัพท์แทนตัวเลขดังกล่าวมาข้างต้น กล่าวคือ คำว่า *mūrtti* มีความหมายว่า รูป เป็นคำศัพท์ที่แทนด้วยตัวเลข 8 คำว่า *dyu* มีความหมายว่า ท้องฟ้า (อัมพระ) เป็นคำศัพท์ที่แทนด้วยตัวเลข 0 คำว่า *śāsāṅka* มีความหมายว่า กระจ่าย (ศศิ) เป็นคำศัพท์ที่แทนด้วยตัวเลข 1 คำว่า *rūpaiḥ* มีความหมายว่า รูป (รูปกะ) เป็นคำศัพท์ที่แทนด้วยตัวเลข 1 ดูใน T.W.Rhys Davids & William Stede, *The Pali Text Society's Pali Dictionary* (London: The Pali Text Society, 1972), 664. ; ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย, *การใช้สังเกตสังขยาในจารึกกัลยาณี*, เข้าถึงเมื่อ 18 มีนาคม 2559. เข้าถึงได้จาก <https://www.tci-thaijo.org/index.php/Veridian-E-Journal/article/viewFile/45466/37608>

จาริกด้านที่ 2 มีจำนวน 36 โศลก 72 บรรทัด

โศลกที่ 37 (อินทรวัชรฉันท)

- (1) so tiṣṭhipac chrījayamaṅgalār [tha]-
devaṃ tathā śrījayakīrtidevam /
(2) mūrtiṃ guror dakṣiṇavām...yaṣ
ṣaṣṭiṃ śate dvau parivāradevān //

คำแปล

พระองค์ทรงประดิษฐานรูปเหมือนครูสององค์ ได้แก่ ศรีชยมังคลารถเทวะ และ ศรีชยกีรติเทวะเอาไว้ทั้งทางด้านซ้ายและทางด้านขวา โดยมีเทพบริวารล้อมรอบ (รูปเหมือน) จำนวน 260 องค์

โศลกที่ 38 (อนุชฎฉันท)

- (3) tasyās saparivārayāḥ pūjāṅsāni dine dine /
(4) droṇau pākyākṣataḥ prasthau trayassaptatikhārikāḥ //

คำแปล

ในทุกๆวัน ส่วนของเครื่องบูชาพระเทวีพระองค์นั้น พร้อมทั้งบริวารของพระองค์ มี ข้าวสารที่ไม่หักสำหรับหุงต้ม จำนวน 2 โทรณะ¹⁴⁹ 2 ปรัสถะ¹⁵⁰ 73 ขาริกา¹⁵¹

โศลกที่ 39 (อนุชฎฉันท) ปรับแก้

- (5) tilā ekādaśa prasthā droṇau dvau kuduvāv api /
(6) dvau droṇau kuduyau mudgāḥ kaṅku prasthās caturdaśa //

คำแปล

เมล็ดงาจำนวน 11 ปรัสถะ 2 โทรณะ และ 2 กุฑวะ¹⁵² และถั่วเขียวจำนวน 2 โทรณะ และ 2 กุฑวะ ข้าวโพดจำนวน 14 ปรัสถะ

¹⁴⁹โทรณะเป็นชื่อเรียกมาตราในการชั่งตวงปริมาณของสิ่งของที่เป็นพีชผล จำนวน 1 โทรณะ จะมี ปริมาตรเท่ากับ 16 ปรัสถะ

¹⁵⁰ปรัสถะเป็นชื่อเรียกมาตราในการชั่งตวงปริมาณของสิ่งของที่เป็นพีชผล จำนวน 1 ปรัสถะ จะมี ปริมาตรเท่ากับ 4 กุฑวะ

¹⁵¹ขาริกา หรือ ขารี เป็นชื่อเรียกมาตราในการชั่งตวงปริมาณของสิ่งของที่เป็นพีชผล จำนวน 1 ขาริกา จะมีปริมาตรเท่ากับ 4 โทรณะ

¹⁵²เป็นชื่อเรียกมาตราในการชั่งตวงปริมาณของสิ่งของที่เป็นพีชผล

โคลกที่ 40 (อนุชฎกฉันท)

- (7) ghr̥taṃ ghaṭī trikuduvam̐ dadhikṣīramadhūni tu /
 (8) adhikāny ekaśas tasmāt saptaprasthair guddaḥ punaḥ //

คำแปล

เนยใส จำนวน 1 ฆฎี¹⁵³ 3 กุฑวะ นมเปรี้ยว นมสด น้ำผึ้งที่มากขึ้นไปอีก 1 ส่วน และ
 น้ำอ้อยย้วย¹⁵⁴ จำนวน 7 ปริสตะ

โคลกที่ 41 (อนุชฎกฉันท)

- (9) ghaṭī prasthau dvikuduvau tailaṃ prasthatrayaṃs tathā /
 (10) kuduvau dvau taruphalasnehas tu kuduvatrayam //

คำแปล

น้ำมันงามีจำนวน 1 ฆฎี 2 ปริสตะ และจำนวน 2 กุฑวะ (สิ่งของถวายที่ไม่ได้ระบุชื่อ)
 มีจำนวน 3 ปริสตะ 2 กุฑวะ และน้ำมันผลไม้จำนวน 3 กุฑวะ

โคลกที่ 42 (อนุชฎกฉันท)

- (11) pūjopakaraṇādīni phalaśakamukhāni tu /
 (12) noktāny atra prasiddhatvād vijñeyāni yathocitam //

คำแปล

เครื่องอุปกรณ์สำหรับบูชา ในที่แห่งนี้ มีผลไม้และผักเป็นต้น แต่สิ่งที่ไม่ได้กล่าวถึงอย่าง
 อื่นควรจะทราบตามที่ต้องการ เพราะเป็นสิ่งที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว¹⁵⁵

¹⁵³ เป็นชื่อเรียกมาตราในการชั่งตวงปริมาณของสิ่งของ

¹⁵⁴ น้ำอ้อยย้วย คือ น้ำอ้อยที่มีลักษณะข้นเหนียวมีรสหวานเป็นน้ำเชื่อม

¹⁵⁵ โคลกที่ 42 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความใกล้เคียงกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ใน
 เนื้อความโคลกที่ 49 จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้แปลเนื้อความโคลกที่ 49 ในจารึกปราสาทพระขรรค์ไว้ว่า “เครื่อง
 อุปกรณ์สำหรับบูชา ณ ที่นี้มีผลไม้และผักเป็นต้น ที่ไม่ได้พูดถึง ของจงเข้าใจว่า เป็นสิ่งที่รู้จัก กันอยู่แล้ว”

โคลกที่ 43 (อนุชฎกฉันท)

- (13) devavastrādivastrāṇām yugalāni śatāni ṣaṭ /
 (14) catvāriṃśac ca yugalāny adhyarddhayugale api //

คำแปล

คู่ของผ้าจำนวน 640 คู่ กับ 2 คู่ครึ่ง มีเครื่องทรงของเทพเจ้า เป็นต้น

โคลกที่ 44 (อนุชฎกฉันท)

- (15) devatāpādavinīyāsamaśakāthaprasāritāḥ /
 (16) cīnāmśukamayāḥ pañcacetvāriṃśat paṭā api //

คำแปล

ชิ้นส่วนของผ้าที่ถูกกางออกแล้ว เพื่อป้องกันยุง เป็นเครื่องปกปิดพระบาททั้งสองของเทวดา จำนวนผ้าไหม 45 ผืน ที่ทำด้วยผ้าไหมจีน

โคลกที่ 45 (อนุชฎกฉันท)

- (17) satrāṇy adhyāpakādhyetrīvāsīnām prativāsaram /
 (18) khāryyāś caturddaśa droṇaḥ pañca prasthāś ca taṇḍulāḥ //

คำแปล

พิธีบูชาสำหรับคนที่อยู่อาศัยมีครู และลูกศิษย์ ในทุกๆ วัน มีข้าวสาร จำนวน 14 ขารี 1 โทरणะ และจำนวน 5 ปรัสถะ

โคลกที่ 46 (อนุชฎกฉันท)

- (19) aṣṭādaśotsave py atra saṅkrānte prativatsaram /
 (20) aṣṭamyāñi ca caturdaśyāṃ pañcadaśyāñi ca pakṣayoḥ //

คำแปล

ในพิธีเทศกาลเฉลิมฉลอง 18 ครั้ง และพิธีสงกรานต์ในที่แห่งนี้ มีขึ้นทุกๆ ปี ในวันขึ้น 8 ค่ำ 14 ค่ำ และ 15 ค่ำของทั้งสองปี

โคลกที่ 47 (อนุษฏกฉันท)

- (21) viśiṣṭās taṇḍulāḥ pākyaḥ khāryyaḥ pañcadaśādhikam /
 (22) sahasraṃ ṣaṣṭir aṣṭau ca droṇena saha piṇḍitāḥ //

คำแปล

ข้าวสารพิเศษ สำหรับการหุงต้ม มีจำนวน 1,000 ที่มากขึ้นไปอีก 15 (1,015) และ 68
 ขารี่ พร้อมกับจำนวน 1 โทरणะ ที่นำมารวมเข้าไว้ด้วยกัน

โคลกที่ 48 (อนุษฏกฉันท)

- (23) catvāriṃśat tilāḥ khāryyaḥ khārībhyāṃ mudgakās tataḥ /
 (24) triddroṇaiś cādhikāḥ pañcaviṃśatir ghaṭikā gḥṛtam //

คำแปล

เมล็ดงา จำนวน 40 ขารี่ เมล็ดถั่วเขียว จำนวน 2 ขารี่ พร้อมกับจำนวน 25 ฆฎีของเนย
 ใสที่มากขึ้นไปอีก 3 โทरणะ

โคลกที่ 49 (อนุษฏกฉันท)

- (25) ekatriṃśad dadhikṣīre pratyekaṃ ghaṭikā madhu /
 (26) ekonaviṃśatis tena guddas tulyo tha tailakam //

คำแปล

นมเปรี้ยวและนมสดแต่ละอย่างมีจำนวน 31 ฆฎี น้ำผึ้งจำนวน 19 ฆฎี น้ำอ้อยย้วยและ
 น้ำมันงามีจำนวนเท่ากับน้ำผึ้งนั้น

โคลกที่ 50 (อนุษฏกฉันท)

- (27) kuduvau ghaṭikāḥ pañcadaśāthāṣṭa śatāni ca /
 (28) dvyaśītir devavastrādiyugalāni sahasrakam //

คำแปล

น้ำมันจำนวน 2 กุฑูวะ 15 ฆฎี และนอกจากนี้ มีคู่ของผ้าของเทวดา เป็นต้น จำนวน
 1,882 คู่

โคลกที่ 51 (อนุชฎกฉันท)

- (29) ayute dve sahasrāṇi khāryyo ṣṭau pākyataṇḍulāḥ /
 (30) catvāriṃśat tathā droṇaḥ piṇḍitāḥ prativatsaram //

คำแปล

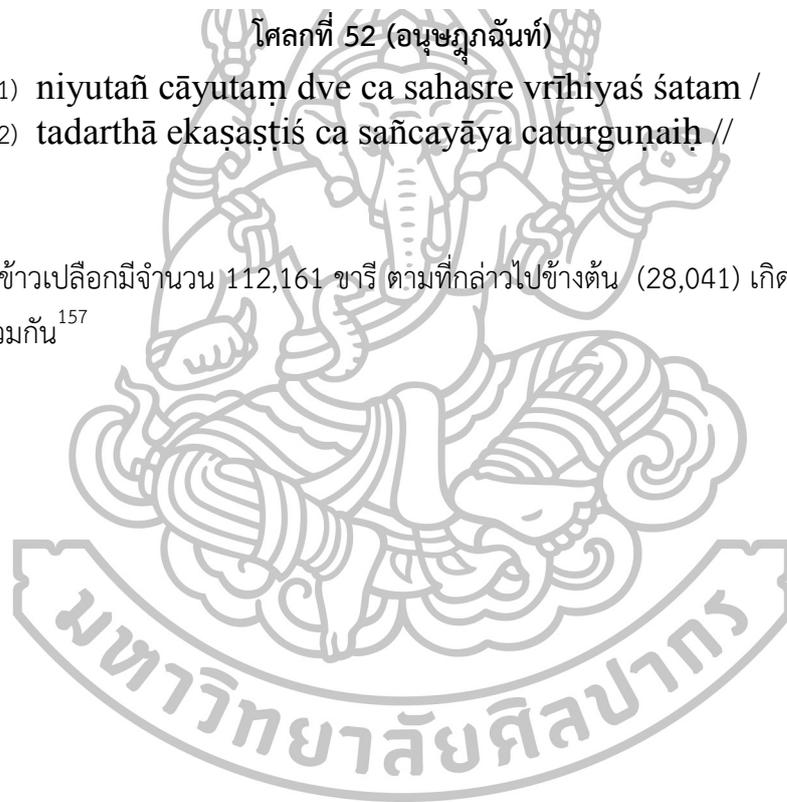
ข้าวสารสำหรับหุงต้มทำอาหารมีจำนวน 28,040 ขารี และจำนวน 1 โทรณะนำมา
รวมกันทุกๆ ปี¹⁵⁶

โคลกที่ 52 (อนุชฎกฉันท)

- (31) niyutañ cāyutaṃ dve ca sahasre vīṭhiyaś śatam /
 (32) tadarthā ekaśaṣṭiś ca sañcayāya caturguṇaiḥ //

คำแปล

ข้าวเปลือกมีจำนวน 112,161 ขารี ตามที่กล่าวไปข้างต้น (28,041) เกิดขึ้นโดยคุณด้วย
4 เพื่อนำมารวมกัน¹⁵⁷

โคลกที่ 53 (อนุชฎกฉันท)

- (33) grāhyāś catussahasrāṇi grāmādibhyaś ca taṇḍulāḥ /

¹⁵⁶ ผู้วิจัยเห็นว่า นอกจากคำแปลจะแปลได้ดังที่กล่าวไปข้างต้น ยังแปลได้อีกสำนวนหนึ่งโดยมี
ใจความใกล้เคียงกันว่า “ข้าวสารสำหรับหุงต้มทำอาหารตลอดทั้งปี นำมารวมกันมีจำนวน 28,040 ขารี และจำนวน
1 โทรณะ” หากแปลในลักษณะนี้จะเห็นว่าปริมาณของข้าวสารจำนวนมากที่ถวายเป็นปราสาทตาพรหมนั้น ระบุ
ไว้อย่างชัดเจนว่าใช้ในการหุงต้มตลอดทั้งปี

¹⁵⁷ ผู้วิจัยเห็นว่า นอกจากคำแปลจะแปลได้ดังที่กล่าวไปข้างต้น ยังแปลได้อีกสำนวนหนึ่งโดยมี
ใจความใกล้เคียงกันว่า “ข้าวเปลือกนำมาวมกัน มีจำนวน 4 เท่าของจำนวนที่กล่าวไปข้างต้น (28,041) มีจำนวน
112,161 ขารี

(34) *kharikā navatis tisro droṇo dvau kuduvāv api //*

คำแปล

ข้าวสารจำนวน 4,093 ขารี 1 โทरणะ และจำนวน 2 กุฑุวะะ พึงเก็บมาจากที่ทั้งหลายมี
หมู่บ้านเป็นต้น¹⁵⁸

โคลกที่ 54 (อนุษฏุกฉันท)

(35) *khāryyaś śataṃ trayoṣṭīr droṇau prasthās ca ṣaṭ tilāḥ /*

(36) *mudgā droṇau daśa prasthā dvau ca khāryyaś śate daśa //*

คำแปล

เมล็ดงา จำนวน 183 ขารี 2 โทरणะ และจำนวน 6 ปริสตะ มีถั่วเขียว จำนวน 2
โทरणะ 10 ปริสตะ และจำนวน 210 ขารี

โคลกที่ 55 (อนุษฏุกฉันท)

(37) *catuṣṣatāni ghaṭikā nava prasthā gh[ṛ]taṃ dadhi /*

(38) *sapta prasthās thatā sapta ghaṭyaḥ pañca śatāni ca //*

คำแปล

เนยใสจำนวน 400 ฆฎี และ 9 ปริสตะ และยังมีนมเปรี้ยวอีกจำนวน 7 ปริสตะ และ
จำนวน 507 ฆฎี

โคลกที่ 56 (อนุษฏุกฉันท)

(39) *prastho śītiṣ ṣaṭ ca ghaṭyaḥ payaḥ pañca śatāni ca /*

¹⁵⁸ผู้วิจัยเห็นว่า นอกจากคำแปลจะแปลได้ดังที่กล่าวไปข้างต้น ยังแปลได้อีกสำนวนหนึ่งโดยมี
ใจความใกล้เคียงกันว่า “ข้าวสารจำนวน 4,093 ขาริกา 1 โทरणะ และจำนวน 2 กุฑุวะะ จะต้องถูกรับไว้จากหมู่บ้าน
และที่อื่นๆ เป็นต้น”

(40) madhu pañca śatāny aṣṭātriṃśac ca prasthapañcakam //

คำแปล

นมสดจำนวน 1 ปริสตะ และมีจำนวน 586 ฆฎี มีน้ำผึ้งจำนวน 538 ฆฎี และจำนวน 5 ปริสตะ

โคลกที่ 57 (อนุชฎุกฉันท)

(41) catuśśatāni ghaṭikā guddo śītyuttarāṇi ca /

(42) atha trayodaśa prasthās tailan tatparimāṇakam //

คำแปล

น้ำอ้อยย้วยจำนวน 480 ฆฎี มีน้ำมันงาปริมาณ 13 ปริสตะเท่านั้น

โคลกที่ 58 (อนุชฎุกฉันท)

(43) pañca prasthāḥ pañca ghatyas snehas taruphalasya ca /

(44) tantuvāyagrḥād grāmād āpaṇādeś ca vāsasām //

คำแปล

น้ำมันผลไม้¹⁵⁹ จำนวน 5 ปริสตะ และจำนวน 5 ฆฎี จากบ้านของช่างทอผ้า และจากหมู่บ้านและจากร้านค้าเสื้อผ้าทั้งหลาย

โคลกที่ 59 (อนุชฎุกฉันท)

(45) yugalānāṃ sahasrāṇi catvāriṃśac ca pañcakam /

¹⁵⁹ น้ำมันผลไม้ในโคลกนี้ ระบุไว้ชัดเจนว่านำมาใช้ย้อมผ้า เพราะมีแหล่งที่มาจากบ้านของช่างทอผ้า รวมทั้งร้านค้าเสื้อผ้าทั้งหลาย ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าน้ำมันผลไม้เป็นน้ำมันที่สกัดมาจากเปลือกไม้ ผล ดอก แก่น หรือ ใบของต้นไม้เพื่อนำมาใช้เป็นสารย้อมสีเนื้อผ้านั่นเอง

(46) grahītavyāni navatis tathārdham yugalasya ca //

คำแปล

(ผืนผ้า) จำนวน 40,095 คู่ และจำนวนครึ่งหนึ่งของคู่แห่งผ้าเป็นสิ่งที่ควรได้รับมา

โคลกที่ 60 (อนุชฎกฉันท)

(47) madhūcchiṣṭasya bhārās tu gaṇitā daśa sapta ca /

(48) aṣṭādaśa tulāḥ pañca kaṭṭyo nava paṇās tathā //

คำแปล

ซีผึ้งจำนวน 17 ภาระ 18 ตูลา 5 กัฏฏิ และมีจำนวน 9 ปณะ

โคลกที่ 61 (อนุชฎกฉันท)

(49) sīsānām ekapañcāśad bhārā daśa tulā api /

(50) tisraś ca kaṭṭikaikāśvo dve dāsyau dvau ca dantinau //

คำแปล

ตะกั่วจำนวน 51 ภาระ 13 ตูลา และจำนวน 1 มีม้า 1 ตัว ทาส 2 คน และช้าง 2 ตัว

โคลกที่ 62 (อนุชฎกฉันท)

(51) rājñā dattās svayan dattā grā mavadbhiś ca bhaktitaḥ /

(52) sahasratritayam grāmās catvāriṃśat tathā śatam //

คำแปล

หมู่บ้านจำนวนทั้งสิ้น 3,140 หมู่บ้าน ถูกพระราชทานแล้วโดยพระราชาและถูกถวายเองโดยชาวบ้านทั้งหลายด้วยความรักดี

โคลกที่ 63 (อนุชฎกฉันท)

(53) catuśśatāḥ pumāṃso ṣṭādaśa cātrādhikāriṇaḥ /

(54) *dviṣaḥsrās saptaśatās catvāriṃśac ca kāriṇaḥ //*

คำแปล

บุรุษจำนวน 400 คน และหัวหน้าคนงานอีก 18 คน ในที่แห่งนี้ และคนงานทั่วไปอีก 2,740 คน

โคลกที่ 64 (อนุชฎฉันท)

(55) *sahasre dve śate ca dvātriṃśac ca paricārikāḥ/*

(56) *yoṣitās tāsu nartakyaṣ ṣaṭchatā daśa pañca ca//*

คำแปล

หญิงรับใช้ทั้งหลายจำนวน 2,232 คน ในจำนวนเหล่านั้นเป็นหญิงนักฟ้อนรำจำนวน 615 คน

โคลกที่ 65 (อนุชฎฉันท)

(57) *ayutam dviṣaḥsrās ṣaṭchatāḥ piṇḍīkṛtāḥ punaḥ /*

(58) *catvāriṃśac ca sarvve te sārddham tatsthitidāyabhiḥ //*

คำแปล

ด้วยการถวายผู้ดูแลแก่สถานที่แห่งนั้นร่วมกัน คนทั้งหมดนั้นจึงนับรวมกันได้ 12,640 คน

โคลกที่ 66 (อนุชฎฉันท)

(59) *ṣaṭsaḥsrās ṣaḍyutās ṣaṭchatāḥ pañcaviṃśatiḥ /*

(60) *strīpumsā gaṇitās tatra devpūjāni dāyinaḥ //*

คำแปล

สตรีและบุรุษทั้งหลายที่เป็นผู้ถวายเครื่องบูชาแห่งเทพทั้งหลาย ณ สถานที่แห่งนั้น นับแล้วได้ 66,625 คน

โคลกที่ 67 (อนุชฎฉันท)

(61) *ete saptāyutāḥ piṇḍīkṛtā navasaḥsarakāḥ /*

(62) *triṃśatā pañcaśaṣṭiś ca pukāṃcāmpādibhis saha //*

คำแปล

คนเหล่านั้นมีจำนวน 79,365 คน พร้อมด้วยคนที่มาพร้อมกันจากอาณาจักรพุททามและอาณาจักรจามปา เป็นต้น

โคลกที่ 68 (อนุชฎกฉันท)

(63) *prāsādādikaraṅkādikṛtasvarṇāṇi viṃśatiḥ /*

(64) *aṣṭau bhārās catarāś ca tulāḥ pādau ca kaṭṭikāḥ //*

คำแปล

สิ่งที่ทำแล้วด้วยทองคำทั้งหลาย มีปราสาทและหม้อกรองน้ำ เป็นต้น มีจำนวน 28 ภาระ 4 ตูลา 2 ปาทะ และ 1 กัฏฐี

โคลกที่ 69 (อนุชฎกฉันท)

(65) *pañca viṃśati bhārās ca rūpyāṇām daśa pañca ca /*

(66) *tulā dve kaṭṭike dvau ca pādau pañcatuṣṭayam //*

คำแปล

เงินทั้งหลายจำนวน 25 ภาระ 15 ตูลา 2 กัฏฐีและจำนวน 2 2 ปาทะ 4 ภาระ

โคลกที่ 70 (อนุชฎกฉันท)

(67) *pañcatriṃśac ca vajrāṇi mauktikavyajanadvayan /*

(68) *viṃśatiḥ ṣaṭchatā muktās tathāyutacatuṣṭayam //*

คำแปล

มีเพชรจำนวน 35 เม็ด มีพิตขิง (ประดับตกแต่งด้วย) ไข่มุกจำนวน 2 เล่ม ไข่มุกมีจำนวน 40,620 เม็ด

โคลกที่ 71 (อนุชฎกฉันท)

(69) *śatāni pañca catvāri sahasrāni ca saṅkhyayā /*

(70) *catvāriṃśac ca vaidūryarakṭāsmādimabhāśmanām //*

คำแปล

อัญมณีทั้งหลายที่มีแสง มีแก้วไพฑูรย์¹⁶⁰ และทับทิม¹⁶¹ เป็นต้น มีจำนวน 4,540 ชิ้นโดยการนับรวมกัน

โคลกที่ 72 (อนุชฎกฉันท)

(71) *tāmrasya tu śataṃ bhārā viṃśatiś ca trayodaśa /*

(72) *trayodaśa tulās caikā kaṭṭi pañca paṇā api //*

คำแปล

ทองแดงจำนวน 133 ภาชนะ 13 ตูลา 1 กัฏฐี และจำนวน 5 ปณะ

จารีกด้านที่ 3 มีจำนวน 36 โศลก 72 บรรทัด

โคลกที่ 73 (อนุชฎกฉันท)

(1) *kaṃsasya tu sahasre dve bhārās trīṇi śatāni ca /*

(2) *navatrimśac ca gaṇitās tulās saptadaśāpi ca //*

คำแปล

แผ่นโลหะนับรวมกันได้ จำนวน 2,339 ภาชนะ และมีจำนวน 17 ตูลา

โคลกที่ 74 (อนุชฎกฉันท)

(3) *suvarṇapaṭalaṃ sārddhaṃ caturviṃśatibhāarakam /*

(4) *lohasyaikā tulā bhārāḥ ṣaṭchatā daśa pañca ca //*

คำแปล

หม้อน้ำทองคำ (น้ำหนัก) จำนวน 24 ภาชนะครึ่ง โลหะจำนวน 1 ตูลา และจำนวน 615

ภาชนะ

โคลกที่ 75 (อนุชฎกฉันท)

(5) *kaḍḍhyo daśa tulās sapta bhārāḥ pañcadaśa trapu/*

¹⁶⁰รัตนชาติจำพวกหนึ่งที่มีสีเหลืองแกมเขียวหรือเหลืองปนน้ำตาล

¹⁶¹รัตนชาติจำพวกหนึ่งที่มีสีแดงสดคล้ายสีเลือด หรือสีแดงอมชมพู

(6) *sīsañ catuśśatā bhārāḥ saptatrimśat tulārddhakam //*

คำแปล

ดีบุกจำนวน 10 กัฏฐี 7 ตูลา และจำนวน 15 ภาระ มีตะกั่วจำนวน 437 ภาระ และ
ครึ่งตุลา

โคลกที่ 76 (อนุชฎฉันท)

- (7) *saptaṣaṣṭiḥ punaś cīnapatā nava śatāni ca /*
(8) *tathā dvādaśa kauśeyaśayyā pañca śatāni ca //*

คำแปล

ผ้าไหมจีน มีจำนวน 967 ผืน และที่นอนที่ทำด้วยผ้าแพรมีจำนวน 512 ผืน

โคลกที่ 77 (อนุชฎฉันท)

- (9) *śatāni pañcātapatrapramukhā viṃśatis trayah /*
(10) *navatrimśac ca valabhiprāsādāḥ piṇḍitāḥ punaḥ //*

คำแปล

(สิ่งของเครื่องใช้ทั้งหลาย) มีริมเป็นต้น มีจำนวน 523 คัน มีวัลภีและปราสาทนับรวมกันได้
อีก 39 หลัง

โคลกที่ 78 (อนุชฎฉันท)

- (11) *śatāni pañca ṣaṣṣaṣṭiḥ khaṇḍāny upalaveśmanām /*
(12) *iṣṭakāveśmanām khaṇḍāny aṣṭāśītiś śatadvayam //*

คำแปล

ก้อนหินทั้งหลาย มีจำนวน 566 ก้อน แห่งอาคารที่ก่อสร้างด้วยก้อนหิน ก้อนอิฐ
ทั้งหลายมีจำนวน 288 ก้อน แห่งอาคารที่ก่อสร้างด้วยก้อนอิฐ

โคลกที่ 79 (อนุชฎฉันท)

- (13) *ṣaṣṣaptatis tu vistāre vyāmā vāpitaṭākayoḥ /*

(14) śataṃ sahasraṃ pañcasad āyāmena tu piṇḍitāḥ //

คำแปล

บ่อน้ำและบารายด้านกว้าง 76 วา และโดยความยาววัดได้ 1,150 วา

โคลกที่ 80 (อนุชฎกฉันท)

(15) śarkkaraughopalakṛtaprākārāṇāṃ samantataḥ /

(16) vyāmās sahasre dve sapta śatāni dvau ca saṃkhyayā //

คำแปล

ก้อนกรวดและก้อนหินของกำแพงทั้งหลายที่ถูกสร้างขึ้น ด้วยการวัดโดยรอบได้ 2,702 วา

โคลกที่ 81 (อนุชฎกฉันท)

(17) catuśśatāni ca navatrimśac cātra vipaścitaḥ /

(18) pratyahaṃ bhojitā rājamandire dharmmadhāriṇaḥ //

คำแปล

นักปราชญ์ผู้ปฏิบัติธรรมที่ฉลาดถูกเลี้ยงดูในพระราชวังแห่งนั้น¹⁶² เป็นประจำทุกวัน มี

จำนวน 439 คน

โคลกที่ 82 (อนุชฎกฉันท)

(19) śatāni nava cādhyetrvāsinaḥ saptatis tathā /

(20) catuśśatās sahasraṇ te sarvve nava ca piṇḍitāḥ //

คำแปล

นักเรียนที่อยู่เป็นประจำ มีจำนวน 970 คน และเมื่อนับทุกคนทั้งหมดรวมกันมีจำนวน

1,409¹⁶³ คน

โคลกที่ 83 (อนุชฎกฉันท)

(21) caitrāṣṭamyās samārabhya yāvat tatpūrṇamitithiḥ /

¹⁶² พระราชวังแห่งนั้น หมายถึง ราชวิหารหรือปราสาทตาพรหม อนึ่ง ผู้ปฏิบัติธรรมในที่นี้ ผู้วิจัยเห็นว่า เป็นนักบวชผู้ทรงศีล

¹⁶³ ทุกคนที่นับรวมกันทั้งหมดนี้จำนวน 1,409 คน ประกอบด้วยนักเรียนที่อยู่ประจำราชวิหาร 970 รวมกับครูอีกจำนวน 439 คน

(22) *suvasantotsavavidhir vaṃśārāmajināgame //*

โคลกที่ 84 (อนุชฎกฉันท)

(23) *varṣe varṣe kṛtas tasyā bhagavatyā yathāgamam /*

(24) *pūrṇaṃ sarvopakaraṇais tatra yāgadvayaṃ kṛtam //*

คำแปล (โคลกที่ 83-84)

พิธีบูชาในเทศกาลฤดูใบไม้ผลิอันเป็นมงคล เริ่มขึ้นตั้งแต่วันขึ้น 8 ค่ำ ของเดือนจัตตระ¹⁶⁴ ไปจนถึงวันขึ้น 15 ค่ำของเดือนนั้น (ที่กล่าวไว้) ในคัมภีร์พระพุทธานุศาสนามีชื่อว่า วิศารามะ ถูกกระทำแล้วเป็นประจำทุกๆ ปี เพื่อพระภควตี (พระนางปรัชญาปารมิตา) พระองค์นั้น ณ สถานที่แห่งนั้น (ราชวิหาร) พิธีบูชา 2 ครั้ง¹⁶⁵ ที่บริบูรณ์ด้วยอุปกรณ์ทุกอย่างถูกกระทำแล้วตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์

โคลกที่ 85 (อนุชฎกฉันท)

(25) *bhagavān bhagavatyāsau caturddhaśyāṃ pradakṣiṇam /*

(26) *triḥ kuryaṭ paurṇamāsyāñi ca vīraśaktyādibhis suraiḥ //*

คำแปล

บุคคลพึงกระทำประทักษิณพระผู้มีพระภาค และพระนางภควตี (พระนางปรัชญาปารมิตา) พระองค์นั้น ในวันขึ้น 14 ค่ำ และวันขึ้น 15 ค่ำ พึงกระทำประทักษิณต่อวีระ ศักดิ์ และเทพองค์อื่นๆ

โคลกที่ 86 (อนุชฎกฉันท)

¹⁶⁴ เดือนจัตตระ เป็นเดือนแรกในรอบปีของปฏิทินอินเดีย ตรงกับช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายน

¹⁶⁵ พิธีบูชาที่จัดขึ้น 2 ครั้ง คือ เริ่มทำพิธีในเดือนจัตตระ ครั้งแรกจัดพิธีเมื่อถึงวันขึ้น 8 ค่ำ และทำพิธีอีกครั้งในวันขึ้น 15 ค่ำ

- (27) sāndran dhvajātapatrādyair amvaram paritas tadā /
 (28) tāḍyamānākḥilātodyamandrādhvanimanoharam //

คำแปล

ในช่วงเวลานั้น ท้องฟ้าโดยรอบเต็มไปด้วยธงกับร่มเป็นต้น เพลิดเปลิบด้วยเสียงเบาๆ ของเครื่องดนตรีที่ถูกต้องทั้งหมด

โคลกที่ 87 (อนุชฎกฉันท)

- (29) narttakyo narttakās cātra nṛtyeyuḥ parito diśaḥ /
 (30) dānaśīlādikuśalam kuryus sarve ca māṇavāḥ //

คำแปล

นักเต้นรำ มีผู้หญิงและผู้ชาย ควรจะเต้นรำอยู่ ณ ที่แห่งนั้นทุกทิศโดยรอบ และมนุษย์ทุกคนควรกระทำกุศลกรรมมีทานและศีล เป็นต้น

โคลกที่ 88 (อนุชฎกฉันท)

- (31) pūjitās ca triguravas sahasran devatās tadā /
 (32) ṣaṭ chatāni punar yātra devā navadaśāpi ca //

คำแปล

ในกาลนั้น ครู 3 คน และเทพ 1,600 องค์¹⁶⁶ ได้รับการบูชาอยู่ ณ สถานที่แห่งนั้น

โคลกที่ 89 (อนุชฎกฉันท)

- (33) bhikṣudvijādyā vidvaṃsas sahasran tatra bhojitāḥ /
 (34) gobhikṣā ekanavatir navāśītyaṅgulīyakāḥ //

คำแปล

(พระราชา) ทรงเลี้ยงดูผู้ทรงความรู้ทั้งหลาย ณ สถานที่แห่งนั้น มีภิกษุ และพราหมณ์ เป็นต้น จำนวน 1,000 รูป มีโคภิกษาจำนวน 91 ก้อน และมีแหวนสวมนิ้วจำนวน 89 วง

โคลกที่ 90 (อนุชฎกฉันท)

¹⁶⁶ นับเทพทั้ง 1,000 องค์ รวมกับเทพอีก 619 องค์

- (35) piṇḍitās te paṇās sapta tulitās tapanīyakam /
 (36) śatam sahasraṃ saptāpi devavastrādivāsasām //

คำแปล

ทองคำซึ่งรวมกันได้ 7 ปณะ และผ้าทั้งหลายมีผ้าสำหรับเทวดาเป็นต้น จำนวน 1,107

ผืน

โคลกที่ 91 (อนุชฎกฉันท)

- (37) tisro vṛhatikā ekaḥ kamvalo navaviṃśatiḥ/
 (38) kṣudravāsāmsi sārddhāni śāṭikās ca āpi viṃśatiḥ//

คำแปล

มีเสื้อจำนวน 3 ตัว ผ้ากำพลจำนวน 1 ผืน ผ้าผืนเล็กๆ จำนวน 29 ตัวครึ่ง และมีแผ่นผ้า
 จำนวน 20 ผืน

โคลกที่ 92 (อนุชฎกฉันท)

- (39) dāntopadhānam ekañ ca dāntaṃ vicaṭanan tathā /
 (40) aṣṭāśītisamudgās tu sagandhā ekadarppanam //

คำแปล

ที่นั้ง (ทำด้วย) งาช้าง จำนวน 1 ตัว และเครื่องบด (ทำด้วย) งาช้างจำนวน 1 เครื่อง
 พร้อมกับกล่องที่มีเครื่องหอมจำนวน 88 ใบ และคันฉ่อง¹⁶⁷ จำนวน 1 ใบ

โคลกที่ 93 (อนุชฎกฉันท)

- (41) sahasrañ caṣakās śvetatrapu ṣaḍviṃśatis tulāḥ /
 (42) śrīvāsakṛṣṇe tu same tule ṣoḍaśa kaṭṭikāḥ //

คำแปล

หมอน้ำจำนวน 1,000 ใบ ตีบุกสีขาจำนวน 26 ตูลา ยางสนและไม้กฤษณาอย่างละ 2
 ตูลา และ 16 กัญฐี

โคลกที่ 94 (อนุชฎกฉันท)

¹⁶⁷ คันฉ่อง เป็นโลหะขจัดจนเป็นเงา มีลักษณะเป็นแผ่นกลม ใช้สำหรับส่องหน้าแบบเดียวกับกระจก
 ในปัจจุบัน คันฉ่องในโคลกนี้เห็นได้ชัดว่าใช้ส่องหน้าเทวรูป เพื่อแสดงให้เห็นว่าเทวรูปองค์ต่างๆ มีชีวิตเช่นเดียวกับ
 มนุษย์

- (43) niyutaṃ pañcaśaṣṭiś ca sahasrāṇi śatāni ca /
 (44) sapta sikthapradīpānāñ catvāriṃśac catuṣṭayam //

คำแปล

เทียนขี้ผึ้งทั้งหลาย มีจำนวน 165,744

โคลกที่ 95 (อนุชฎกฉันท)

- (45) sahasran dve śate bhārā dvātriṃśac ca tule ca tat /
 (46) sikthañ cumvalatāmvūlamālyādīni yathocitam //

คำแปล

ขี้ผึ้งจำนวน 1,200 ภาระ 32 ตูลา เครื่องบูชาทั้งหลายมีใบจุมวละ ใบพลู พวงมาลัย เป็นต้น ตามที่ต้องการ

โคลกที่ 96 (อนุชฎกฉันท)

- (47) ṣaṭchatā devayajñādīpākyās triṃśac ca taṇḍulāḥ /
 (48) khāryyas trayodaśa prasthā vrīhiprasthās tu ṣoḍaśa //

คำแปล

ข้าวสารที่ใช้สำหรับหุงต้มเพื่อบูชาเทพ เป็นต้น จำนวน 630 ขารี และ 13 ปรัสถะ และมีข้าวเปลือกจำนวน 16 ปรัสถะ

โคลกที่ 97 (อนุชฎกฉันท)

- (49) sārddhās trikhāryyas sārddhaikādaśa prasthās tilā api /
 (50) mudgās trikhārikā droṇaḥ prasthasārddho py atho ghr̥tam //

คำแปล

เมล็ดงาจำนวน 3 ขารีครึ่ง และ 11 ปรัสถะครึ่ง เมล็ดถั่วเขียวจำนวน 3 ขารี และ 1 โทรณะ และเนยใสจำนวน 1 ปรัสถะครึ่ง

โคลกที่ 98 (อนุชฎกฉันท)

- (51) ghatyau ca pañca prasthās ca sārddhā dve ghatike dadhi /
 (52) prasthās caikādaśa tataś catuḥprasthādhikam payaḥ //

คำแปล

นมเปรี้ยวในหม้อจำนวน 5 ปรัสถะครึ่ง และจำนวน 2 ฆฎี นมสดจำนวน 11 ปรัสถะ และเกินจากนั้น 4 ปรัสถะ (15 ปรัสถะ)

โคลกที่ 99 (อนุษฏุกฉันท)

- (53) *sapta ghaṭyo madhu guddo ghaṭyau prasthā daśāpi ca /*
 (54) *pādas trimāṣaḥ karpūras tathā vimvacatuṣṭayam //*

คำแปล

มีน้ำผึ้งจำนวน 7 ฆฏิ น้ำอ้อยย้วยจำนวน 2 ฆฏิ และ 10 ปรีสเถ มีการบูรจำนวน 1 ปาทะ 3 มาษะ¹⁶⁸ และมี 4 พิมพะ¹⁶⁹

โคลกที่ 100 (อนุษฏุกฉันท)

- (55) *ekādaśa taruṣkasya pañca¹⁷⁰ aṣṭau pañāḥ punaḥ /*
 (56) *nakhaṃ pādaś ca māśaś ca caturvimvan tu hiṅgulam //*

คำแปล

ตรุษกะ¹⁷¹ จำนวน 11 ปณะ และกลีบดอกไม้หอมจำนวน 8 ปณะ 1 ปาทะ และจำนวน 1 มาษะ ชาตจำนวน 4 พิมพะ

โคลกที่ 101 (อนุษฏุกฉันท)

- (57) *candanasya dvikaṭṭyau ca tripaṇāś ca tripādakāḥ /*
 (58) *kastūrikāḥ paṇo māśau ṣaḍ vimvāny atha tailakam //*

คำแปล

ไม้จันทน์จำนวน 2 กัฏฐิ 3 ปณะ และ 3 ปาทะ ไขมันชะมดเช็ด¹⁷² จำนวน 1 ปณะ 2 มาษะ และ 6 พิมพะ¹⁷³

โคลกที่ 102 (อนุษฏุกฉันท)

¹⁶⁸ เป็นชื่อเรียกมาตราในการชั่งตวงปริมาณของสิ่งของ

¹⁶⁹ เป็นชื่อเรียกมาตราในการชั่งตวงปริมาณของสิ่งของ

¹⁷⁰ คำที่จารึกน่าจะเป็นคำว่า *pañā*

¹⁷¹ สันนิษฐานว่าเป็นน้ำมันที่ได้มาจากยางไม้

¹⁷² ไขมันชะมดเช็ด เป็นเมือกหรือไขที่เกิดจากต่อมกลิ่นอยู่ใกล้ทวารของสัตว์จำพวกชะมด มีลักษณะเป็นน้ำมันสีน้ำตาล ซึ่งตามธรรมชาติชะมดทั้งเพศผู้และเพศเมียจะเช็ดของเหลวกับต่อมหรือกิ่งไม้ น้ำมันหรือไขมันชะมดเช็ดมีสรรพคุณทางยาแก้วิงเวียนศีรษะ โลหิตพิการ หืด ไอ เสมหะแห้ง บำรุงหัวใจ เป็นส่วนผสมในการทำยาหอม อนึ่ง ไขมันชะมดเช็ดจะยังไม่สามารถนำไปใช้ได้ทันที ต้องผ่านกรรมวิธีต่างๆ ดังเช่น นำไขมันที่ได้จากชะมดไปผสมกับของหอมชนิดต่างๆ และห่อด้วยใบพลูปั้งไฟจนแห้งเหลืองกรอบ หรือนำมาผสมกับพิมเสนบดจึงจะนำไปใช้เป็นตัวยาได้ ดูใน สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, *ชะมดเชียง – ชะมดเช็ด* เข้าถึงเมื่อ 18 มีนาคม 2559. เข้าถึงได้จาก <http://www.royin.go.th/?knowledges=ชะมดเชียง-ชะมดเช็ด>

¹⁷³ เป็นชื่อเรียกมาตราในการชั่งตวงปริมาณของสิ่งของ

- (59) prastho dvau kuduvau pādaḥ daśa kaṭṭyas tu nagaram/
 (60) gobhikṣādy akhilañ caitad grāhyaṃ koṣān mahībhṛtaḥ//

คำแปล

มีชิงแห้งจำนวน 1 ปรัสถะ 2 กุฑวะ 2 ปาทะ และจำนวน 10 กัฏฐี และมีโคภิกษา เป็นต้น สิ่งนี้ทั้งหมดควรถือเอาจากท้องพระคลังหลวงของพระเจ้าแผ่นดิน

โคลกที่ 103 (อนุชฎกฉันท)

- (61) rājakośād grahītavyāḥ kalpanāḥ prativatsaram /
 (62) droṇau dvau saptatiḥ khāryyas taṇḍulānāñ catuśśatāḥ //

คำแปล

ข้าวสารจำนวน 2 โทรณะ และ 470 ขารี (เจ้าหน้าที่) ควรถือเอาจากท้องพระคลังหลวงที่ทรงอุทิศถวายไว้เป็นประจำทุกปี

โคลกที่ 104 (อนุชฎกฉันท)

- (63) tilāṣ ṣaḍviṃśatiḥ khāryyo droṇaḥ prasthacatuṣṭayam /
 (64) mudgā droṇo daśa prasthās saptatrimśac ca khārikāḥ //

คำแปล

เมล็ดงาจำนวน 26 ขารี 1 โทรณะ และจำนวน 4 ปรัสถะ ถั่วเขียวจำนวน 1 โทรณะ 10 ปรัสถะ และ 37 ขารี

โคลกที่ 105 (อนุชฎกฉันท)

- (65) ghr̥taṃ ṣaḍviṃśatir ghaṭayo nava prasthās tato dadhi /
 (66) catuṣprasthaikaghaṭikānyūnaṃ dadhnā samaṃ payah //

คำแปล

เนยใสจำนวน 26 ฆฎี 9 ปรัสถะ และนมเปรี้ยวจำนวน 4 ปรัสถะหย่อนไป 1 ฆฎี และนมสดปริมาณเท่ากับนมเปรี้ยว

โคลกที่ 106 (อนุชฎกฉันท)

- (67) prasthās saptaikaṣaṣṭiś ca madhu ghaṭyo tha ṣoḍaśa /

(68) āḍhakonā guddas tailaṃ daśa prasthā ghaṭītrayam //

คำแปล

น้ำผึ้งจำนวน 7 ปริสตะ และ 61 ฆฎี น้ำอ้อยย้วยจำนวน 16 อาตมะ¹⁷⁴ และน้ำมัน
จำนวน 10 ปริสตะ 3 ฆฎี

โคลกที่ 107 (อนุชฎกฉันท)

(69) dve sahasre punas trīṇi śatāni yugalāni tu /
(70) tathā saptottarāśītir devavastrādivāsasām //

คำแปล

เสื้อผ้าทั้งหลาย มีผ้าเทวดาเป็นต้น มีจำนวน 2,387 ชุด

โคลกที่ 108 (อนุชฎกฉันท)

(71) śayyāvitānāni caturviṃśatir viṃśatiḥ punaḥ /
(72) upadhānāni ṣaṭtriṃśan maśakāvaraṇāni ca //

คำแปล

ผ้าพาดานที่นอนจำนวน 24 ผืน มีหมอนอีก 20 ใบ และมีผ้าม่านป้องกันยุงจำนวน 36

ผืน

จารึกด้านที่ 4 มีจำนวน 36 โคลก 74 บรรทัด

โคลกที่ 109 (อนุชฎกฉันท)

(1) trṇajā viṃśatis cīnaśayyās cīnāṃśukāni tu /
(2) viṃśatiḥ pañca sikthan tu bhāro daśa tulā api //

คำแปล

ที่นอนแบบเงินที่ทำด้วยหญ้า¹⁷⁵ จำนวน 20 เตียง และผ้าไหมเงินจำนวน 25 ผืน และ
ขี้ผึ้งจำนวน 1 ภาละ 10 ตูลา

โคลกที่ 110 (อนุชฎกฉันท)

(3) pañca prasthās trayo droṇā maricānām dvikhārike /

¹⁷⁴ เป็นชื่อเรียกมาตราในการชั่งตวงปริมาณของสิ่งของ

¹⁷⁵ หมายถึง เตียงนอนของเงินที่ทำจากหญ้า

(4) candanasya tulaikā dvādaśa kaṭṭyas tripādakāḥ //

คำแปล

พริกไทยจำนวน 5 ปรัสถะ 3 โทธนะ และมีจำนวน 2 ขาริกา ไม้จันทน์จำนวน 1 ตูลา 12 กัญฐี และจำนวน 3 ปาทกะ

โคลกที่ 111 (อนุชฎฉันท)

(5) śrīvāsasya tulās trimṣat kaṭṭyas sārddham trayodaśa /

(6) kṛiṣṇā dvādaśa kaṭṭyas tu tulāḥ pañcadaśāpi ca //

คำแปล

ยางไม้สนจำนวน 30 ตูลา 13 ขาริศรีง และไม้หอมกฤษณาจำนวน 12 กัญฐี 15 ตูลา

โคลกที่ 112 (อนุชฎฉันท)

(7) karppūrasya punar dve ca kaṭṭike ṣaṭ paṇā api /

(8) taruṣkaṃ dvādaśapanam kaṭṭy ekā ca nakhaṃ punaḥ //

คำแปล

การบูรจำนวน 2 กัญฐี 6 ปณะ ตระชกะ จำนวน 12 ปณะ และจำนวน 1 กัญฐี และยังมี กลีบดอกไม้หอม

โคลกที่ 113 (อนุชฎฉันท)

(9) pañcāś ca daśa kaṭṭyau tu hiṅgulam paṇapañcakam /

(10) svarṇāṅguliyagobhikṣām atra cūrṇasamudgakāḥ //

คำแปล

(กลีบดอกไม้หอม) จำนวน 15 ปณะ มีมหาหิงค์จำนวน 2 กัญฐี 5 ปณะ กล่องบรรจุผง สำหรับโคภิกษาพร้อมทั้งแหวนทองก็มีอยู่ในสถานที่แห่งนี้

โคลกที่ 114 (อนุชฎฉันท)

(11) trimṣat paṇā atha trimṣatpaṇāni rajatāny api /

(12) kadābhādīni tāmrāṇi tulās sapta dvikaṭṭike //

คำแปล

(กล่องที่บรรจุผง (หอม)) มีจำนวน 30 ปณะ มีเงินจำนวน 30 ปณะ เครื่องทองแดง ทั้งหลาย มีกทาณะ เป็นต้นจำนวน 7 ตูลา 2 กัญฐี

โคลกที่ 115 (อนุชฎฉันท)

(13) trapūṇi dvitule cīnasamudgaśatapañcakam/

(14) khāryyo dvātriṃśatir droṇatrayaṅ ca lavaṇasya tu //

คำแปล

มีตะกั่วจำนวน 2 ตูลา มีหีบเงินจำนวน 500 ใบ มีเกลือจำนวน 32 ขารี 3 โทรณะ

โคลกที่ 116 (อนุชฎกฉันท)

(15) kṛṣṇatrapu punas triṃśat tulā ekas turaṅgamaḥ /

(16) hiraṇyabhūṣaṇā dhenuḥ kapilā vatsasamyutā //

คำแปล

มีตะกั่วสีดำจำนวน 30 ตูลา มีม้าอีก 1 ตัว มีแม่วัวสีน้ำตาลแก่ 1 ตัว พร้อมด้วยลูกวัวที่มีเครื่องประดับทำด้วยทอง

โคลกที่ 117 (อนุชฎกฉันท)

(17) ārogyaśālā viṣaye viṣaye dve śatan tathā /

(18) tatra sapta śatāny aṣṭānavatīś cārppitās surāḥ //

คำแปล

ในแต่ละจังหวัด มีโรงพยาบาลจำนวน 102 แห่ง¹⁷⁶ และมีเทพทั้งหลายจำนวน 798 แห่งประดิษฐานอยู่ในที่นั้น

โคลกที่ 118 (อนุชฎกฉันท)

(19) devatāvāsirogyartham pratyavdaṃ vṛihikhārikāḥ /

¹⁷⁶ ในจารึกปราสาทพระขรรค์ โคลกที่ 31 ปรากฏข้อความในลักษณะเช่นเดียวกับจารึกปราสาทตาพรหมได้กล่าวถึง ปราสาทที่มียอดจำนวน 102 แห่งในทุกๆ จังหวัด หมายความว่า รัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีการสถาปนาอารคยศาลามากถึง 102 แห่งทั่วราชอาณาจักร การก่อสร้างอารคยศาลาก็คือการก่อสร้างโรงพยาบาลนั่นเอง เพราะคำว่า “อารคยศาลา” มีความหมายว่า “โรงพยาบาล” อย่างไรก็ตาม นักวิชาการบางท่านเสนอความหมายว่า อารคยศาลา คือ “ศาลาไร้โรค” ข้อความในจารึกอารคยศาลาระบุไว้ชัดเจนว่าสถานที่แห่งนี้เป็นที่รองรับผู้เจ็บป่วย ทำการรักษาโรคด้วยยาสมุนไพร โดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จัดเตรียมแพทย์ผู้เชี่ยวชาญ ผู้ช่วยแพทย์ และเจ้าหน้าที่ชายหญิงที่จำนวนมาก ตลอดจนพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์เพื่อการสาธารณสุขในช่วงเวลานั้น แสดงว่าในช่วงเวลานั้นระบบการแพทย์มีการดำเนินงานภายใต้การควบคุมของกษัตริย์แล้ว ดูใน นิพัทธ์ แยมเดช, “จากต้นแบบธรรมิกราชาของพระเจ้าอโศกมหาราช สู่บทบาทพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชาผู้บรรเทาทุกข์ของทวยราษฎร์: ภาพสะท้อนจากจารึกประจำอารคยศาลา,” ใน วารสารดำรงวิชาการ 14,2 (มกราคม-มิถุนายน 2558): 169-204.

(20) ayutan niyutaṃ sapta sahasrāṇi śatadvayam //

คำแปล

เพื่อประโยชน์ของผู้อยู่อาศัยในเทวาลัยและผู้ป่วย มีการให้ข้าวจำนวน 117,200 ขารี่

โคลกที่ 119 (อนุชฎฉันท)

(21) grāmā aṣṭa śatāny aṣṭātriṃśat strīpuruṣāḥ punaḥ /

(22) catvāriṃśat sahasraṃ ṣatchatā aṣṭāyutā api //

คำแปล

หมู่บ้านจำนวน 838 หมู่บ้าน มีผู้ชายและผู้หญิง จำนวน 81,640 คน

โคลกที่ 120 (อนุชฎฉันท)

(23) rājakoṣṭād idaṃ grāhyam raigobhikṣāṅgulīyakāḥ /

(24) paṇāṣ ṣoḍaśa pādau dvau trimāṣās cānuvatsaram //

คำแปล

สิ่งนี้คือ ทรัพย์สมบัติ โคภิกษา แหวนสวมนิ้ว จำนวน 16 ปณะ 2 ปาทะ และจำนวน 3 มาษะควรนำมาจากห้องพระคลังหลวงเป็นประจำทุกๆ ปี

โคลกที่ 121 (อนุชฎฉันท)

(25) devārḥādīnivāsāmsi ṣaṭ chatāni sahasrakam /

(26) caturdaśa paṇāḥ kaṭṭyaṣ ṣaṭ tulaikā ca candanam //

คำแปล

เสื้อผ้าทั้งหลาย มีเสื้อผ้าที่เหมาะสมแก่เทวดา เป็นต้น จำนวน 1,600 ชุด และมีไม้จันทน์ จำนวน 14 ปณะ 6 กัฏฐี และจำนวน 1 ตูลา

โคลกที่ 122 (อนุชฎฉันท)

(27) śrīvāsānāṃ tulās sapta kaṭṭyo ṣṭau ca catuspaṇāḥ /

(28) *kr̥ṣṇāyāṣ ṣaṭ tulā ekādaśa kaṭṭyaḥ paṇā daśa //*

คำแปล

มียางไม้สนจำนวน 7 ตูลา 8 กัฏฐี และจำนวน 4 ปณะ มีไม้กฤษณาจำนวน 6 ตูลา 11 กัฏฐี และจำนวน 10 ปณะ

โคลกที่ 123 (อนุษฏุกฉันท)

(29) *ṣaṭ tulās tripaṇās siktham madhuno ghaṭikā punaḥ /*

(30) *ekādaśottaraśataṃ prasthā dvādaśa sārddhakāḥ //*

คำแปล

ขี้ผึ้งจำนวน 6 ตูลา 3 ปณะ น้ำผึ้งอีกจำนวน 111 กัฏฐี และ 12 ปริสตะครึ่ง

โคลกที่ 124 (อนุษฏุกฉันท)

(31) *ghaṭikā dvādaśa guddāḥ prasthair dvādaśabhis saha /*

(32) *daśa ghaṭṭyo nava prasthā ghṛtāni kuduvadvayam //*

คำแปล

น้ำอ้อยย้วยจำนวน 12 กัฏฐี 12 ปริสตะ เนยใสจำนวน 10 ฌฐี 9 ปริสตะ และจำนวน 2 กุฑวะ

โคลกที่ 125 (อนุษฏุกฉันท)

(33) *khārikā viṃśatir dve ca dronaś caikas tilā api /*

(34) *trayodaśa tulā dve ca kaṭṭike pippalī tathā //*

คำแปล

เมล็ดงาจำนวน 22 ขาริ 1 โทธณะ ดีปลี¹⁷⁷ จำนวน 13 ตูลา 2 กัฏฐี

โคลกที่ 126 (อนุษฏุกฉันท)

(35) *yavānīpipplīreṇupunnāgā gaṇitā ime /*

¹⁷⁷ ดีปลี เป็นพืชที่มีสรรพคุณทางยา นิยมนำผลมาตากแห้งใช้ประกอบอาหาร หรือนำมาบดเป็นผงให้ละเอียดเพื่อใช้เป็นเครื่องเทศ นอกจากนี้ดอกหรือเถาของดีปลีนำมาต้มเพื่อบรรเทาอาการท้องอืด หรือปวดท้องได้ด้วย

(36) ekaikaśas sapta paṇās trayodaśa ca kaṭṭikāḥ //

คำแปล

เทียนยวานี (ต้นเทียนยาวพาดิ)¹⁷⁸ ผงดีปสีและมีบุนนาคเหล่านี้¹⁷⁹ ถูกนับแต่ละอย่าง
อย่างละ 7 ปณะ 13 กัฏฐี

โคลกที่ 127 (อนุชฎกฉันท)

(37) catuśśatañ jātīphalaṃ trisahasraṃ dvayan tathā /

(38) kṣārajīrṇe same kaṭṭyaḥ ṣaṭ paṇāś ca caturdaśa //

คำแปล

ผลจันท์เทศ¹⁸⁰ จำนวน 3,402 ผล และมีผงยี่หระ¹⁸¹ จำนวน 6 กัฏฐี 14 ปณะ

โคลกที่ 128 (อนุชฎกฉันท)

(39) tisraḥ kaṭṭyo dvikarppūrau paṇaḥ pādaḥ trimāśakāḥ /

(40) śarkkarāṇāṃ tule kaṭṭyas trayodaśa paṇāṣṭakam //

คำแปล

การบูรสองชนิดจำนวน 3 กัฏฐี 1 ปณะ 2 ปาทะ 3 มาษะ มีน้ำตาลจำนวน 2 ตูลา
13 กัฏฐี 8 ปณ

โคลกที่ 129 (อนุชฎกฉันท)

¹⁷⁸ เทียนยาวพาดิ เป็นพืชที่มีสรรพคุณทางยาและเป็นเครื่องเทศ เมล็ดของต้นเทียนยาวพาดิ มีรสเผ็ดร้อน ใช้เป็นยาขับลม แก้กุเสียด แก้อาการคลื่นเหียนอาเจียน และขับเสมหะ ส่วนผลนำมาใช้เป็นเครื่องเทศได้
ดูใน ไพบูลย์ แพงเงิน, สมุนไพรคู่บ้าน (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555), 81.

¹⁷⁹ ต้นบุนนาคมีถิ่นกำเนิดอยู่ในประเทศอินเดีย ศรีลังกา รวมทั้งดินแดนแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เป็นพืชสมุนไพรที่มีสรรพคุณทางยาสูง สามารถนำทุกส่วนทั้งยอด ใบ ดอก เมล็ด ราก เปลือก และผลมารับประทาน เพื่อบำรุงร่างกายและฟื้นฟูจากอาการเจ็บป่วยได้อย่างมีประสิทธิภาพ

¹⁸⁰ ผลจันท์เทศ มีถิ่นกำเนิดที่ประเทศอินโดนีเซีย ผลจันท์เทศเป็นเครื่องยาที่มีรสเผ็ดและมีกลิ่นหอม ใช้บำรุงร่างกาย บำรุงโลหิต

¹⁸¹ ผงยี่หระ คือ เมล็ดยี่หร่านำมาบดละเอียด นอกจากจะมีฤทธิ์ยาบำรุงร่างกายส่วนใหญ่นิยมใช้เป็นเครื่องเทศแต่งกลิ่นอาหาร

(41) saptatis tu daṅgdaṅsākhyās sahasre ṣaṭ chatāni ca /

(42) śatapuṣpaṃ tulā kaṭṭyaṣ ṣaḍ dvādaśa paṇā api //

คำแปล

สัตว์ที่มีชื่อว่าทั้งทั้งสะ¹⁸² จำนวน 2,670 ตัว และมีต้นร้อยดอก จำนวน 1 ตูลา 6 กัณฐี และ 12 ปณะ

โคลกที่ 130 (อนุชฎกฉันท)

(43) dhānyasya dvādaśa tulās tathā ṣoḍaśa kaṭṭikāḥ /

(44) caturdaśa paṇās cātha karkkolamarice same //

คำแปล

ธัญพืชจำนวน 12 ตูลา 16 กัณฐี และ 14 ปณะ และมีกรโกลมริจะ (ชื่อพริกชนิดหนึ่ง?)

โคลกที่ 131 (อนุชฎกฉันท)

(45) kaṭṭyas trayodaśa tathā paṇās saptailikā api /

(46) ekādaśa tulāḥ kaṭṭyas tistras saptapaṇādhikāḥ //

คำแปล

(กรโกลมริจะ) มีจำนวน 13 กัณฐี 7 ปณะ และยังมีกานพลู จำนวน 11 ตูลา 3 กัณฐี และมากขึ้นไปอีก 7 ปณะ

โคลกที่ 132 (อนุชฎกฉันท)

¹⁸² ทั้งทั้งสะเป็นตัวยานที่ยังสันนิษฐานไม่ได้แน่ชัดว่า คือ สิ่งใด อย่างไรก็ตาม คำว่า ทั้งทั้งสะปรากฏในจารึกอาโรคยศาลา ในโคลกที่ 33 เช่นเดียวกัน มีการสันนิษฐานว่าทั้งทั้งสะอาจจะเป็นปลิง ดังข้อสังเกตของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สมบัติ มั่งมีสุขศิริ ที่ว่า “...ทั้งทั้งสะ แม้จะเป็นภาษาสันสกฤตที่อาจจะแปลว่า “สัตว์น้ำที่กัดบ่อยๆ” แต่ก็ไม่ทราบว่าเป็นสัตว์น้ำชนิดใด แต่จากการสอบถามนางสาวโฉม คนธา นักศึกษาชาวกำแพงเพชร ซึ่งกำลังศึกษาปริญญาเอกที่มหาวิทยาลัยปารีส ประเทศฝรั่งเศส ได้กล่าวว่า นักวิชาการชาวกำแพงเพชร คือ เสาวรส ฟู ให้ความเห็นที่น่าจะหมายถึง “ปลาไหล” (ภาษาสันสกฤตเรียกว่า “ชลครุทา หรือชโลรตี” ทั้งนี้ แม้ตำราอายุรเวทโบราณก็กล่าวถึงการรักษาด้วยปลิง แม้ในตำราแพทย์แผนไทยก็มีการใช้ปลิงในการรักษาด้วย อีกทั้งปลิงตากแห้ง จัดว่าเป็นตัวยาสาคัญชนิดหนึ่ง เช่นเดียวกัน ดังนั้นในที่นี้ขอแปลศัพท์ว่า “ทงทงส” นี้ว่า “ปลิง” แต่อย่างไรก็ตามเราก้ยังไม่สามารถยืนยันได้อย่างชัดเจนว่าสัตว์ชนิดนี้คือ ปลิง เท่านั้น ดังนั้น สัตว์น้ำที่ชื่อว่า “ทงทงส” จึงยังคงเป็นสัตว์ปริศนาต่อไป...” ดูใน สมบัติ มั่งมีสุขศิริ, “โรคและการเยียวยาในจารึกอาโรคยศาลา,” ใน ภาษา-จารึก ฉบับที่ 13 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558. เนื่องในวาระฉลองอายุครบ 96 ปีของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เรื่อง “ภูมิปัญญาอาเซียน: เวชศาสตร์ในจารึกและเอกสารโบราณ), 95.

- (47) ekādaśa tulā kaṭṭyas ṣoḍaśāpi pracīvalam /
 (48) sarṣpāṇi punar droṇaḥ prasther dvādaśabhis saha //

คำแปล

ต้นประจิวัด จำนวน 11 ตูลา 16 กัฏฐี มีต้นมัสตาร์ดจำนวน 1 โทरणะ 12 ปรัสถะ

โคลกที่ 133 (อนุษฏกฉันท)

- (49) sahasram ayute pathyātvacau tu trīsate same /
 (50) ṣaṣṭiś ca dārvīkhaṇḍāni tv aṣṭāṣaṣṭiś sahasrakam //

คำแปล

เปลือกไม้ของต้นสมอพิเภก¹⁸³ จำนวน 21,360 ชิ้น และชิ้นไม้ต้นทาวรี¹⁸⁴ จำนวน 1,068

ชิ้น

โคลกที่ 134 (อนุษฏกฉันท)

- (51) kandaṅharlāyjanyaṅdevadārucchavyaṃ tule samam /
 (52) devamittran tulā kaṭṭyas trayodaśa paṇāś ca ṣaṭ //

คำแปล

เปลือกของต้นกันทัง ทะลาย ชันสยง เทวทารุจำนวน 2 ตูลา (แต่ละอย่าง) เท่ากัน มีต้นเทวมิตรระจำนวน 1 ตูลา 13 กัฏฐี 6 ปณะ

โคลกที่ 135 (อนุษฏกฉันท)

- (53) bhaiṣajyāmlāni ghaṭy ekā catvāriṃśac ca saṅkhyayā /
 (54) sārddhās caikādaśa prasthās carmmāṅddāny aṣṭa khārikāḥ //

คำแปล

มะขามป้อมที่ใช้เป็นยา¹⁸⁵ จำนวน 1 ฆฎี 40 (?)¹⁸⁶ โดยการนับ 11 ปรัสถะครึ่ง มีจรมางทะ จำนวน 8 ขารี

โคลกที่ 136 (อนุษฏกฉันท)

¹⁸³ เปลือกของต้นสมอ นำมาบด ใช้เป็นเครื่องยาแก้บิด แก้ท้องผูก แก้หิด และบรรเทาอาการไอ

¹⁸⁴ น่าจะเป็นเครื่องยาที่มีสรรพคุณเช่นเดียวกับเปลือกของต้นสมอ

¹⁸⁵ มะขาม มีประโยชน์ทั้งในด้านที่มีสรรพคุณทางยาช่วยบำรุงร่างกาย ใช้เป็นยาขับเสมหะ บรรเทาอาการท้องผูก เป็นต้น และมีประโยชน์นำมาใช้เป็นเครื่องเทศประกอบการทำอาหารด้วย

¹⁸⁶ จำนวน 40 ของผลมะขามป้อมในโคลกข้างต้นไม่ได้ระบุหน่วยชั่งตวง

- (55) kalkāni daśamūlānāṃ lasunānāñ ca saṅkhyayā/
 (56) ayutāni ca catvāri sahasrāṇy aṣṭa caikaśaḥ//

คำแปล

ผงบดของรากไม้ทั้ง 10 ชนิด และของกระเทียม¹⁸⁷ โดยการนับแต่ละอย่างนับได้ 48,000

โคลกที่ 137 (อนุษฏกฉันท)

- (57) arśaśśamanabhaiṣajyasamudgānāṃ sahasrakam /
 (58) śatāni nava ṣaṣṭiś ca hīṅgūnān nava kaṭṭikāḥ //

คำแปล

มีกล่องใส่ยาบรรเทาโรคริดสีดวงทวารจำนวน 1,960 กล่อง และมีมหาหิงค์จำนวน 9

กัญฐี

โคลกที่ 138 (อนุษฏกฉันท)

- (59) sapta rambhāditailānām prasthā ghatyas trayodaśa /
 (60) śataṃ dvādaśa ghatyaś ca prasthāś cāṣṭau nidigdhiḥ //

คำแปล

น้ำมันรัมมะ¹⁸⁸ เป็นต้น จำนวน 7 ปริสตะ 13 ฆฐี มะเขือจำนวน 112 ฆฐี และจำนวน

8 ปริสตะ

โคลกที่ 139 (อนุษฏกฉันท)

¹⁸⁷ กระเทียม จะมีน้ำมันระเหยอยู่ในหัวสด เมื่อรับประทานกระเทียมน้ำมันระเหยจะถูกดูดซึมทางลำไส้ และขับออกจากร่างกายบางส่วนทางปอด ซึ่งจะมีประโยชน์รักษาโรคที่ออลมของปอดอีกเสบชนิดเรื้อรัง โดยเฉพาะโรคที่มีอาการคล้ายหืด บรรเทาโรคไอกรน นอกจากนี้กระเทียมยังใช้บำรุงร่างกายได้อย่างดี ดูใน บัวบูชา, ยาสมุนไพรไทย, (กรุงเทพฯ: ภูมิปัญญา, 2551), 206-207.

¹⁸⁸ รัมมะ สันนิษฐานว่าเป็นชื่อชนิดน้ำมันที่มีสรรพคุณทางยาชนิดหนึ่งซึ่งใช้บรรเทาอาการเจ็บป่วยได้

- (61) śunthyahḥ sapta paṇāḥ kaṭṭyas trayodaśa tulātrayam /
 (62) koṣṭhāni tripaṇāḥ pādau dvau caikādaśa kaṭṭikāḥ //

คำแปล

มีขิง¹⁸⁹ จำนวน 7 ปณะ 13 กัมภี 3 ตูลา มีโกษฐ์¹⁹⁰ จำนวน 3 ปณะ 2 ปาทะ 11 กัมภี

โคลกที่ 140 (อนุชฎกฉันท)

- (63) palandūnām punaḥ khāryyas sapta droṇadvayan tathā /
 (64) lasunānām punaḥ khāryyas tisro droṇadvayādrikāḥ //

คำแปล

มีหัวหอมจำนวน 7 ขารี 2 โทธนะ มีกระเทียมจำนวน 3 ขารี และมากยิ่งขึ้นอีก 2

โทธนะ

โคลกที่ 141 (วสันตติลกฉันท)

¹⁸⁹ ขิง มีประโยชน์ทั้งในด้านที่มีสรรพคุณทางยา เนื่องจากขิงมีกลิ่นเฉพาะที่หอมและมีรสเผ็ด จึงนำขิงมาเป็นส่วนประกอบแต่งกลิ่นของเครื่องยาชนิดต่างๆ ขิงมีสรรพคุณเป็นยาขับเสมหะ ขับลม แก้กลิ้นเหียนอาเจียน เป็นต้น และมีประโยชน์นำมาใช้เป็นเครื่องเทศประกอบการทำอาหารด้วย

¹⁹⁰ ชื่อเครื่องยาสมุนไพรชนิดหนึ่ง ได้มาจากส่วนต่างๆ ของพืชทั้งเหง้า ราก กิ่ง ใบ และดอก โกษฐ์มีหลายชนิด หลายวงศ์ ตัวอย่างเช่น โกษฐ์กระดุก คือ เครื่องยาที่ได้จากรากเหง้าของพืชบางชนิดที่อยู่ทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย โกษฐ์เขมา คือ เครื่องยาที่ได้จากรากเหง้าของพืชประจำถิ่นทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของจีนและแมนจูเรีย โกษฐ์สอจีน ส่วนสรรพคุณของโกษฐ์แต่ละชนิดจะมีหลายอย่าง เช่น โกษฐ์สอแก้ไข้ หอบหืด แก้ไอ แก้โรคในปาก โกษฐ์เขมาที่มีกลิ่นหอม แก้หอบ แก้ลมในกองธาตุ โกษฐ์กระดุก แก้ลม บำรุงกระดุก โกษฐ์น้ำเต้า บำรุงธาตุ เป็นยาระบาย ขับพยาธิ เป็นต้น ดูใน ไพบูลย์ พงษ์เงิน, สมุนไพรคู่บ้าน, (กรุงเทพฯ: มติชน, 2555), 86-91.

- (65) kurvann imāni sukṛtāny atimātramātr-
bhaktyā vyadhāt praṇidhim evam asau kṣitīndrah /
(66) ebhiś śubhair mama kṛtair bhavinām bhavābdher
uttāraṇāya bhajatām janānī jinatvam //

คำแปล

ขณะที่ (พระเจ้าแผ่นดิน) ทรงกระทำบุญกุศลทั้งหลายเหล่านี้ ด้วยความภักดีต่อพระมารดาอย่างยิ่ง พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ จึงได้ตั้งพระราชปณิธานว่า “ด้วยบุญกุศลที่ข้าพเจ้าได้ทรงกระทำ ขอให้พระมารดาบรรลुความเป็นพระพุทธรเจ้า เพื่อให้สัตว์โลกข้ามพ้นมหาสมุทร คือ ภพแห่งการเวียนว่ายตายเกิด

โคลกที่ 142 (วสันตติลกฉันท)

- (67) dharmasthitim parakṛtām vikṛtān durātma-
bhagnāñ ca so vanipatis sthitirakṣaṇārthi¹⁹¹ /
(68) drṣṭvāvavandhya ca dṛḍham punar evam āha
rakṣiṣyatas sthitim anāgatakamvujendrān //

คำแปล

หลังจากที่พระเจ้าแผ่นดินทอดพระเนตรเห็นความมั่นคงของธรรมะที่ถูกสร้างไว้โดยผู้อื่น ถูกทำให้เปลี่ยนแปลงไป ถูกทำลายโดยคนชั่วช้า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ผู้ต้องการที่จะรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงจึงได้ตรัสไว้แบบนี้ซ้ำแล้วซ้ำอีกอย่างหนักแน่น เพื่อเป็นการผูกมัดแล้วซึ่งพระเจ้าแผ่นดินกัมพูชา ผู้จะมาในอนาคต ผู้จะต้องคุ้มครองความมั่นคงของธรรมะดังต่อไปนี้

¹⁹¹ คำอ่าน คือ rakṣaṇārthī

โคลงที่ 143 (วสันตติลกฉันท)

- (69) mātur nirargham upakāram avekṣya bhaktyā
jahyur nijāyur api matrkr̥te kṛtajñāḥ /
(70) tad bhūdhārā vīditavān api matpratiṣṭhā-
rakṣotsukān svayamatṛptatayārthaye vah //

คำแปล

หลังจากที่ได้พิจารณาเห็นการอุปการคุณอันประเมินค่าไม่ได้ของพระมารดา เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ผู้กตัญญูจึงสละแม่กระทั่งพระชนม์ชีพของพระองค์เอง เพื่อพระมารดา ข้าพเจ้าแม้จะรับรู้อย่างดี ก็ยังขอร้องพวกท่าน ผู้กระตือรือร้นที่จะดูแลรักษาสิ่งที่ข้าได้สร้างไว้ แต่ก็ยังขอด้วยความไม่เต็มอิมด้วยตัวของข้าเอง¹⁹²

โคลงที่ 144 (วสันตติลกฉันท)

¹⁹² โคลงที่ 143 ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏข้อความใกล้เคียงกับจารึกปราสาทพระขรรค์ในตอนท้าย เพียงแต่ข้อความที่คล้ายกันในจารึกปราสาทพระขรรค์ เป็นการแสดงความนอบน้อมแด่พระราชบิดาและพระราชมารดาทั้งสองพระองค์ ดั่งเนื้อความ“ดั่งนั้น เมื่อคิดถึงท่านทั้งสองและคิดถึงอุปการคุณที่หาค่ามิได้ของท่าน ข้าจึงทำบุญกุศลเหล่านี้ ด้วยความภักดีที่เกินที่จะวัดได้ ราชาทันหลายผู้มีความกตัญญู สมควรที่จะรักษาสิ่งเหล่านี้ไว้ เพื่อจะได้รับผลบุญอันมากมายของผู้กระทำบุญให้ท่าน” คูโน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” ใน ไทย-ภารต 33.

- (71) tām stheyasīm api vidhātum upaplavebhyo
rakṣyā bhavadbhir iha devabhujīṣyakasthe /
(72) kāṣṭhopalaprabhṛti kiñ ca na devakāryya-
syañśañ ca hārakavikāraḥ karādhamebhyaṃ //

คำแปล

เพื่อจะทำให้สิ่งเหล่านั้นมีความมั่นคง (ของธรรมะ) ด้วยการคุ้มครองจากภัยพิบัติโดยพวกท่าน สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีไม้ หิน เป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนของพิธีสังเวทเทพไมใช่เป็นของสำหรับคนขโมย คนที่ทำให้เปลี่ยนแปลงไป และคนชั้นต่ำทั้งหลายในโลกนี้ ซึ่งเป็นที่อยู่ของเทพเจ้า พระเจ้าแผ่นดิน และมนุษย์

โคลกที่ 145 (อารยาฉันท)

- (73) śrīsūryyakumārākhyāś śrījayavarmmāvanībhujō jātaḥ /
(74) rājakumāro graṇyān devyām akarot praśastam idam //

คำแปล

ราชกุมารพระนามว่า ศรีสุรยกุมาร ผู้ประสูติในพระอัครเทวีแห่งพระเจ้าแผ่นดินทรงพระนามว่า ศรีชยวรมัน ได้แต่งแล้วซึ่งคำสรรเสริญนี้

เนื้อหาในบทที่ 3 ทำให้เห็นได้ว่าการพิจารณาภูมิหลังเกี่ยวกับจารึกปราสาทตาพรหมมีความสำคัญในการทำความเข้าใจเนื้อหาสาระที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยได้พิจารณาข้อมูลทั้งภายนอก และข้อมูลภายใน ข้อมูลภายนอกได้แก่บริบททางประวัติศาสตร์อันเกี่ยวข้องกับรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นับตั้งแต่ครั้งที่พระองค์ยังไม่ได้ขึ้นครองราชย์ จนกระทั่งขึ้นครองราชย์ ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ดังกล่าวนี้ได้สะท้อนให้เห็นมิตีความเคลื่อนไหว ทั้งอุดมการณ์ ความเชื่อ และนัยทางการเมืองในช่วงเวลาขณะนั้น เมื่อพิจารณาบริบททางประวัติศาสตร์โดยอภิปรายมาทั้งหมดพอจะสรุปได้ว่าศาสนาและความเชื่อตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนาเป็นอุดมการณ์หลักที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงยึดมั่น และได้ปรากฏแนวคิดพระพุทธศาสนาในจารึกยุคสมัยนี้อย่างชัดเจน ซึ่งความเชื่อตามคำสอนของพระพุทธศาสนาที่ปรากฏในจารึกเป็นความเชื่อพระพุทธศาสนามหายาน ขณะเดียวกันข้อมูลภายในที่ปรากฏผ่านเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม ให้รายละเอียดทั้งผู้แต่ง วัตถุประสงค์ ลักษณะอักษรและภาษา อายุสมัย รูปแบบของฉันทลักษณ์ และเนื้อหาที่ปรากฏ รายละเอียดจำนวนมาก นับว่าเป็นข้อมูลที่ส่องสะท้อนภูมิหลังของจารึกได้อย่างชัดเจน

นอกจากการพิจารณารายละเอียดภูมิหลังเกี่ยวกับจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยได้แปลเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมจากภาษาสันสกฤต เรียบเรียงเป็นภาษาไทย พร้อมทั้งให้คำอธิบายคำศัพท์ที่ปรากฏในจารึก รวมทั้งค้นคว้ารายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับคำศัพท์ในจารึกซึ่งเห็นว่าเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจเนื้อหาของจารึกได้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น นอกเหนือจากนี้ การแปลเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมทำให้เห็นสาระสำคัญที่วิวัฒนาการข้อมูลต่างๆ และที่สำคัญทำให้เห็นมิติของความงามหรืออรรถาธิบายที่ผู้วิจัยจะนำเสนอตามลำดับในบทต่อไป

บทที่ 4

ขอบของกวีกับการสร้างสรรค์อสังการในจารึกปราสาทตาพรหม

จารึกปราสาทตาพรหมมีเนื้อหามุ่งสดุดีพระเกียรติคุณพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้แต่งปรากฏนามอย่างชัดเจน คือ พระเจ้าศรีสุริยกุมาร พระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงแสดงความสามารถสร้างสรรค์อสังการทางวรรณศิลป์เพื่อประกาศพระเกียรติคุณพระราชบิดาได้อย่างโดดเด่น เมื่อพิจารณาเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม จะพบว่ากวีสร้างสรรค์คุณค่าอสังการอย่างหลากหลาย ทั้งอสังการด้านเสียง (ศัพท์อสังการ) และอสังการด้านความหมาย (อรรถาสังการ) อสังการที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมทั้งสองส่วนนี้ กวีได้กำหนดขอบเพื่อเป็นกรอบสร้างสรรค์อสังการรูปแบบต่างๆ ที่สัมพันธ์กับเนื้อหาของจารึกประเภทสดุดีพระมหากษัตริย์ นัยนี้ ขอบวรรณศิลป์ที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมจึงเป็นปัจจัยพื้นฐานสำหรับแนวทางสร้างสรรค์อสังการให้เกิดประสิทธิภาพอย่างสูงสุด ยิ่งไปกว่านั้น การเข้าใจกระบวนการสร้างสรรค์อสังการรูปแบบต่างๆ ที่ยึดโยงกับกรอบของขอบการแต่งคำประพันธ์ จะทำให้เข้าใจขอบเขตการสร้างสรรค์อสังการประเภทต่างๆ ในจารึกปราสาทตาพรหมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น และจะเชื่อมโยงไปยังหัวข้อในบทที่ 5 อสังการด้านเสียงในจารึกปราสาทตาพรหม และบทที่ 6 อสังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหม ซึ่งผู้วิจัยจะประยุกต์ทฤษฎีอสังการมาวิจารณ์สุนทรียภาพของอสังการอย่างละเอียด

เนื้อหาในบทนี้ ผู้วิจัยจึงมุ่งศึกษาประเด็นขอบการสร้างสรรค์อสังการที่เชื่อมโยงกับแนวทางประดับตกแต่งคำประพันธ์ให้เกิดอสังการด้านเสียง และอสังการด้านความหมาย โดยจะชี้ให้เห็นความสำคัญของขอบการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ในจารึก ต่อจากนั้นจะอภิปรายขอบการสร้างสรรค์อสังการด้านเสียงในจารึกปราสาทตาพรหม และขอบการสร้างสรรค์อสังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหมตามลำดับ ดังพิจารณาในประเด็นต่อไปนี้

1. ความสำคัญของขอบในการสร้างสรรค์อสังการ

การอภิปรายในหัวข้อนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งหัวข้อย่อยออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกจะชี้ให้เห็นนิยามความหมายของขอบในการแต่งคำประพันธ์เป็นพื้นฐาน หัวข้อที่สองจะชี้ให้เห็นความสำคัญของขอบในการสร้างสรรคงานวรรณศิลป์ทำให้เกิดอสังการ รายละเอียดดังนี้

1.1 นิยามความหมายของขอบในการแต่งคำประพันธ์

ขอบการแต่งคำประพันธ์ในที่นี้ คือ ขอบวรรณศิลป์ตรงกับคำศัพท์สากลที่ใช้ในการศึกษาวรรณกรรมว่า Literary Convention การจะเข้าใจเนื้อหาหรือกลวิธีในบทประพันธ์ต้อง

เข้าใจรูปแบบขนบวรรณศิลป์เป็นพื้นฐาน เพราะขนบการแต่งบทประพันธ์เอื้อให้ผู้อ่านบทประพันธ์เข้าใจชั้นเชิงทางวรรณศิลป์และซาบซึ้งกับองค์ประกอบในบทประพันธ์ได้ชัดเจนขึ้น

ในภาษาสันสกฤตแนวคิดที่เกี่ยวกับขนบ ตรงกับคำศัพท์ว่า สมยะ (samaya) ซึ่งมีความหมายว่า “convention, conventional rule or usage”¹ คือ กฎหรือข้อปฏิบัติที่เป็นแบบแผนตามประเพณีนิยมในหมู่กวี ขนบหรือสมยะเป็นความคิดในการสร้างสรรค์งานประพันธ์ของกวีตั้งแต่โบราณมาแล้วซึ่งเป็นความเชื่อที่รับรู้กันในหมู่กวี อาทิ ภูเขาจะไม่กินอย่างอื่นนอกจากลม นกจักรวากินแต่น้ำฝน หรือการที่กวีมองพระเกียรติยศว่าบริสุทธิ์เป็นสีขาว² ในแง่นี้ ขนบที่ปรากฏในบทประพันธ์ จึงเป็นกลวิธีการประพันธ์ หลักการหรือรูปแบบที่ผู้เขียนกับผู้อ่านยอมรับร่วมกันจนกลายเป็นแบบแผนการประพันธ์

ขนบที่ยอมรับร่วมกันในบทประพันธ์เรื่องหนึ่งปรากฏให้เห็นตั้งแต่การสร้างสรรค์เนื้อหา รูปแบบ เทคนิคหรือกลวิธีการประพันธ์ที่ปรากฏซ้ำๆ กัน ทั้งการใช้คำ ท่วงทำนองการเขียน กลวิธีการประพันธ์รูปแบบต่างๆ ขณะเดียวกันขนบที่เป็นแบบแผนซึ่งเป็นที่ยอมรับในการสร้างงานอาจประดิษฐ์ขึ้นใหม่ได้³

กล่าวได้ว่าความสำคัญของขนบเป็นกรอบการสร้างผลงานทางศิลปะ การยอมรับหลักการที่เป็นแบบแผนในการประพันธ์จึงช่วยลดช่องว่างหรือการแก้ปัญหาการสื่อสารทางศิลปะได้⁴ ดังนั้น หากผู้รับรู้งานศิลปะไม่มีความเข้าใจในเรื่องของขนบวรรณศิลป์อาจตีความหรือเข้าใจ “สาร” ของกวีในงานชิ้นนั้นผิดพลาดได้

¹Sir Monier Monier-Williams, A Sanskrit-English dictionary : etymologically and philologically arranged with special reference to Cognate Indo-European languages (Delhi: Motilal Banarsidass, 1979),1164.

²สัมภาษณ์จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, อาจารย์ประจำหลักสูตรภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 22 มกราคม 2559.

³ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2545), 115-116 ; ทองสุข เกตุโรจน์, ผู้แปลและผู้เรียบเรียง, อธิบายศัพท์วรรณคดี A glossary of literary terms ของ M. H. Abrams (กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, 2529), 62. อนึ่ง รูปแบบของขนบที่มีการสร้างสรรค์ขึ้นใหม่นี้ นิตยา แก้วคัลณา ได้กล่าวถึงคำว่า “สืบสรรค์” ที่เป็นแนวคิดในการแต่งบทประพันธ์โดยการสร้างสรรค์ขนบขึ้นมาใหม่ ซึ่งพัฒนามาจากขนบดั้งเดิม ดังที่กล่าวว่า “ส่วนการสืบสรรค์ ในที่นี้ใช้ตรงกับภาษาอังกฤษว่า creative perpetuation หมายถึง การทำให้เห็นพลวัตของการสืบทอด ซึ่งไม่ใช่เพียงการสืบทอดเท่านั้น แต่ได้นำมาสร้างใหม่ด้วย คำว่า “สืบ” ตัดมาจาก “สืบทอด” หมายถึง การรับมรดกมาจากอดีตหรือการรับช่วงต่อๆ กันมา ส่วนคำว่า “สรรค์” ตัดคำมาจาก “สรรค์สร้าง” หมายถึง การสร้างสรรค์ในกระบวนการสืบทอดดังกล่าว” ดูใน นิตยา แก้วคัลณา, สืบสรรค์ขนบวรรณศิลป์ : การสร้างสุนทรียภาพในกวีนิพนธ์ไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556),1.

⁴เรื่องเดียวกัน.

เนื่องจากแนวคิดชนบเป็นที่สนใจศึกษาในหมู่นักวรรณคดี คำไวพจน์ของคำว่า ชนบ (Convention) จึงมีชื่อเรียกที่หลากหลาย ดังที่นักวรรณคดีเรียกชื่อแตกต่างกันออกไป ดังที่เรียกว่า คติกำหนดนิยม⁵ จาริตหรือจาริตนิยม⁶ ธรรมเนียมนิยม⁷ ประเพณีวรรณกรรม⁸ สำนวนนิยม⁹ อย่างไรก็ตาม มีคำที่ใกล้เคียงกับคำว่าชนบ คือ คำว่า Tradition ศาสตราจารย์หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ ใช้คำนี้ในภาษาไทยว่า จาริต หมายถึงการยึดถือแบบแผน ถ้าไม่ปฏิบัติตามนั้นจะเป็นสาเหตุให้เปลี่ยนแปลงที่สำคัญ¹⁰ หรือที่ศาสตราจารย์พระยาอนูมานราชชน เรียกว่า ปริมปราคติแห่งวรรณคดี (Literary tradition)¹¹ ในการอภิปรายผลการศึกษบทที่ 4 ผู้วิจัยใช้คำว่าชนบในความหมายแบบเดียวกับสมัยในวรรณคดีสันสกฤต ซึ่งมีความหมายสื่อถึงแบบแผนการสร้างงานวรรณศิลป์อันเป็นที่รับรู้ระหว่างกวีกับผู้อ่าน

จากที่กล่าวมานี้ สรุปได้ว่าชนบหรือสมัยที่ปรากฏในบทประพันธ์หมายถึง กรอบหรือแบบแผนสำหรับการสร้างงานวรรณศิลป์ที่สืบทอดต่อเนื่องกันมาเป็นที่ยอมรับกันทั่วไปในหมู่นักกวีและผู้เสพงานศิลปะ แบบแผนที่ยอมรับการโดยทั่วไป มีความหลากหลายทั้งรูปแบบทั้งภาษาด้านลักษณ์ แนวคิด สติลาการพรรณนา รวมทั้งการใช้ถ้อยคำต่าง ๆ การทำงานวรรณศิลป์ปรากฏแบบแผนคล้ายคลึงกัน ย่อมทำให้ผู้เสพงานศิลปะมีความซาบซึ้งและเข้าใจความหมายที่กวีต้องการสื่อสารได้อย่างแจ่มแจ้ง

⁵ดวงมน จิตรจันทน์, *สุนทรียภาพในภาษาไทย* (กรุงเทพฯ: เคล็ดไทย, 2527), 56-57.

⁶เอมอร ชิตตะโสภณ, *ประเพณีและวิวัฒนาการของจาริตในวรรณคดีไทย: วิเคราะห์แนวภาษาศาสตร์เชิงสังคม* (กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2527), 2. ; เอมอร ชิตตะโสภณ, *จาริตนิยมทางวรรณกรรมไทย: การศึกษาวิเคราะห์* (กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี, 2539), 15.

⁷กุหลาบ มัลลิกะมาส, *ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย* (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521), 52; ทองสุก เกตุโรจน์, *ผู้แปลและผู้เรียบเรียง, อธิบายศัพท์วรรณคดี A glossary of literary terms* ของ M. H. Abrams, 62.

⁸ชลธิรา สัตยาวัฒนา, *เบิกฟ้าวรรณกรรม 3 วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ในสมัยอยุธยาตอนต้น* (กรุงเทพฯ: นวลจันทร์, 2524), 26.

⁹ราชบัณฑิตยสถาน, *พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*, 115-116.; กุสุมา รักขมณี, “ร้อยกรองกับสิ่งที่เป็นตัวแปร” ใน *วรรณสารวิจัย* (กรุงเทพฯ: แม่น้ำ, 2547), 64. นพพร ประชากุล, “ทำไมวรรณกรรมสะท้อนสังคมจึงแก้ปัญหาสังคมไม่ได้” ใน *ยกอักษรร ย้อนความคิด* เล่ม 1 (กรุงเทพฯ: อ่านและวิภาษา, 2552), 189-194.

¹⁰หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ, *วิเคราะห์วรรณคดีไทย*, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2522), 102.

¹¹พระยาอนูมานราชชน, *การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์* (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2531), 32.

1.2 ขนบ (สมัย) ของกวี: ความสำคัญสำหรับการสร้างสรรค์อลังการ

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าขนบหรือสมัยเป็นแบบแผนการสร้างสรรค์ผลงานที่กวีดำเนินตามกันมา จนทำให้ผลงานวรรณศิลป์มีรูปแบบการแต่งที่ดำเนินตามแบบแผนต่อเนื่องกันมา ด้วยเหตุนี้ ขนบของกวี หรือขนบทางวรรณศิลป์จึงเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างสรรค์ความงามหรืออลังการในบทประพันธ์ การทำความเข้าใจขนบของกวีทำให้ผู้เสพงานศิลปะสัมผัสถึงความงามทางอลังการของงานประพันธ์นั้นได้แจ่มแจ้งขึ้น รวมทั้งเข้าถึงคุณค่าของบทประพันธ์ชิ้นนั้น ไม่ว่าจะเป็งานประพันธ์ในถิ่นที่แตกต่างกัน ความรู้เรื่องขนบกวีจึงมีความสำคัญในการตีความเนื้อหาของบทประพันธ์ และที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นการศึกษาขนบของกวีจะทำให้เข้าใจเอกลักษณ์ของกวีหรือบทประพันธ์ชิ้นนั้นได้ ดังที่เจตนา นาควัชระกล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ว่า “เราจำเป็นที่จะต้องศึกษาขนบทางวรรณศิลป์ เพราะไม่เช่นนั้น เราจะไม่สามารถเข้าถึงวรรณกรรมที่ถือกำเนิดขึ้นมาในยุคสมัย หรือในถิ่นที่ที่ห่างไกลออกไปจากเรา ... ความรู้ในเรื่องขนบทางวรรณศิลป์เป็นรากฐานอันสำคัญของการตีความวรรณกรรม นอกจากนั้น เราก็อาจจะเข้าใจเอกลักษณ์ของงานสร้างสรรค์ของนักประพันธ์บางคนได้”¹²

ความสำคัญของการแต่งคำประพันธ์ปรากฏในวัฒนธรรมวรรณศิลป์ตะวันออกมาช้านานแล้ว จะเห็นได้ว่ากลวิธีการแต่งกวีนิพนธ์ให้มีเนื้อหาใกล้เคียงกัน หรือดำเนินตามแบบแผนการพรรณนาใกล้เคียงกันเป็นที่นิยมในหมู่กวี ตัวอย่างเช่นขนบการชมความงามของนางในวรรณคดี กวีในแต่ละชาติจะชมความงามของนางตามแบบแผนที่ผู้อ่านยอมรับร่วมกัน ดังที่พระยาอนุমানราชธนได้อภิปราย “นี่ถึงความงามของนางในวรรณคดี” ซึ่งให้เห็นขนบนิยมการชมโฉมนางในวรรณคดีของชาติตะวันออกว่ามีลักษณะเฉพาะและลักษณะที่ใกล้เคียงกัน ดังเช่น เมื่อชมความงามดวงตาของนาง ในวรรณคดีของอินเดีย ดวงตาของนางที่งาม คือ ดวงตาที่ดำใสเหมือนตากลาง ซึ่งเป็นตาที่อ่อนหวาน น่าเอ็นดู เรื่องทศกัณฐ์จรีตกล่าวว่ ดวงตาของนางเหมือนกับกลีบบัว มีแมลงภู่อู้อยู่ตรงกลาง ในมหิทธิชาดก ดวงตาของนางนั้นทาราสเทวี เหมือนตานกพิราบ ซึ่งมีดวงตาราวกับลูกมฤคหนึ่งขวบ หรือราวกับเปลวเพลิงในฤดูเหมันต์ วรรณคดีไทยใช้ขนบชมดวงตาของนางอย่างเดียวกับขนบของอินเดีย คือ ชมดวงตานางเหมือนนัยน์ตาทราย หรือดวงตาดำสนิทเหมือนนิลที่เจียรระโนอย่างดีแล้ว เช่นในมหาชาติกล่าวถึงดวงตาของนางว่าดำสนิท เหมือนลูกเนื้อทรายที่เพิ่งเกิดได้ขวบปีปลาย ในวรรณคดีของจีน ดวงตางาม คือ ตาดำมีแวว มีขนาดยาวเหมือนตาหงส์ หรือการชมความงามของคิ้ว วรรณคดีอินเดียกล่าวว่า คิ้วงามต้องโค้งเหมือนคันธนูที่โค้ง ยิ่งเป็นคันธนูของกามเทพจะมีความงามมากที่สุด วรรณคดีของไทยและเขมรจะมีขนบการชมคิ้วที่งามคล้ายกัน คือ ชมคิ้วเหมือนคัน

¹² นิตยา แก้วคัลณา, สืบสรรคฺชนบวรรณศิลป์: การสร้างสุนทรียภาพในกวีนิพนธ์ไทย , 3.

เกาทัณฑ์ เหมือนรูปวาด คิ้วงามตามอุดมคติของชาติจีน คือ คิ้วโค้งยาว ขนไม่ตก และคิ้วต้องเหมือนกับคิ้วท่าน เป็นต้น¹³

ในกวีนิพนธ์ของอินเดียจะเห็นได้ว่ามีลีลาการแต่ง การพรรณนาบางประการ เนื้อหาของกวีนิพนธ์บางส่วนที่มีเทคนิคการสร้างอঙ্กการที่ใกล้เคียงกัน ดังที่จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา ได้วิเคราะห์ห่อล้งการอุตฺเปรกษาในมหากาพย์พุทธจริต¹⁴ กวีนิพนธ์เรื่องเอกของอัสวโฆษ สรรคที่ 5 บทที่ 49 โดยการถึงชนบบางประการที่กวีต้องการสื่อสารว่าเป็นสิ่งจำเป็นที่ผู้อ่านต้องทำความเข้าใจ การเข้าใจชนบจะทำให้ประจักษ์ถึงอঙ্กการอันงดงาม และได้เปรียบเทียบกับกวีนิพนธ์เมฆทูต¹⁵ ของกาลิทาสว่ามีลีลาการแต่งที่คล้ายคลึงกัน ดังคำอธิบายต่อไปนี้

vibabhau karalagnavenuranyā stanavisrastasitāmśukā śayānā /
rjuṣaṭpadapaṅktijūṣṭapadmā jalaphenaprahasattatā nadīva //

(สรรคที่ 5 บทที่ 49)

ความว่า “หญิงอีกคนหนึ่งหลับโดยยังมีขลุ่ยติดที่มือ ผ้าสไบสีขาวปิดหน้าอก หลุดลุ่ม จึงปรากฏราวกับว่าแม่น้ำที่มีดอกบัวที่ถูกฝั่งตอมเป็นทิวแถว ฝั่งแม่น้ำจึงหัวเราะผ่านทางฟองน้ำ”

ในบทนี้กวีใช้อঙ্กการชนิดอุตฺเปรกษะ (อุตฺเปรกษ) คือใช้จินตนาการมองภาพหญิงที่ผ้าสีขาวหลุดไปจากหน้าอก เป็นภาพแม่น้ำซึ่งในแม่น้ำมีดอกบัวถูกฝั่งตอมและที่ฝั่งมีคลื่นมากระทบและฟองน้ำสีขาวเกิดขึ้น กวีมองว่าฝั่งของแม่น้ำกำลังหัวเราะ (แสดงโดยนัยด้วยฟองน้ำสีขาว) ที่เห็นฝั่งกลุ่มรวมดอกบัว ดอกบัวอาจจะแสดงด้วยถันของหญิงสาวหรืออาจจะแสดงด้วยมือที่ถือขลุ่ย ส่วนฝั่งนั้นแน่นอนแสดงด้วยขลุ่ยที่อยู่ในมือของหญิงนั้น ในที่นี้เราจะต้องทราบชนบของกวี (convention of poets) ที่ว่า สีขาวนั้นแทนสิ่งที่บริสุทธิ์ เช่น เกียรติยศ การหัวเราะ แสงจันทร์ เป็นต้น ในบทนี้กวีจินตนาการ ผ้าสีขาวที่หลุดลุ่มไปติดอยู่ที่สะโพกคือฟองน้ำ ที่แสดงการหัวเราะของฝั่งน้ำ สะโพกของหญิงคือ ฝั่งน้ำ ถ้าพิจารณาเพียงคำแปลอาจจะเห็นว่ากวีใช้การเปรียบเทียบที่เข้าใจยาก ผู้ที่รู้ชนบของกวีและมีประสบการณ์ที่สัมผัสไว้เท่านั้นจึงจะมองเห็นจินตนาการและความคิดอันลึกซึ้งอย่างยิ่งของกวีได้ กวีบทนี้มีจินตนาการคล้ายกับบทหนึ่งในเมฆทูตของกาลิทาส คือ

¹³ พระยาอนุমানราชธนะ, “นี่ถึงความงามของนางในวรรณคดี” ใน *ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีและเทพนิยายสงเคราะห์* (กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2531), 65-76.

¹⁴ สำเนียง เลื่อมใส, *มหากาพย์พุทธจริต พุทธประวัติฝ่ายมหายานจากกวีนิพนธ์สันสกฤต* (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547), (คำนำ (3-6)).

¹⁵ เรื่องเดียวกัน, (คำนำ (5-6)).

tasyāḥ kiñcit karadhṛtamiva prāptavānīrāsākhāṃ
 hṛtvā nīlaṃ salilavasaṇaṃ muktaroḍhonitambam /
 prasthānaṃ te kathamapi sakhe lambamānasya bhāvi
 jñātāsvādo vivartaḥ jaghānāṃ ko vihātuṃ samarthaḥ //

(ปुरुวเมฆ 41)

“เมื่อท่าน (เมฆ) ได้ดั่งผ้าสีน้ำเงินในรูปของน้ำ ที่หลุดไปจากสะโพกของหญิงสาว คนนั้น (แม่น้ำ) ในรูปของฝั่งแม่น้ำ ที่เหมือนกับวานางใช้มือดั่งผ้าไว้ ด้วยปลายต้นอ้อที่โน้ม ลงไปจนถึงน้ำ ท่านซึ่งลอยตัวอยู่คงจะเดินทางต่อไปได้ยาก เพราะผู้ชายคนไหนเล่าที่เคยลิ้ม รสสวาทแล้วจะทิ้งสะโพกที่เปลือยเปล่าไปได้”

ในที่นี้กาลิทาสจินตนาการว่า เมฆเป็นชายหนุ่ม แม่น้ำเป็นหญิงสาว น้ำในแม่น้ำ ในฤดูแล้งที่ลดแห้งฝั่งออกไปเป็นผ้าสีน้ำเงินที่กำลังหลุดจากสะโพกของหญิงสาวคือฝั่งแม่น้ำ ต้นอ้อที่ปลายโน้มลงไปจรดน้ำเป็นมือของหญิงสาวที่พยายามดั่งผ้าไว้ไม่ให้หลุด¹⁶

จากบทวิเคราะห์ข้างต้น จะเห็นได้ว่ากวีได้สร้างจินตภาพโดยกล่าวถึงสะโพกของ หญิงสาว เปรียบเป็นฝั่งแม่น้ำดังตัวอย่างที่อยู่ในมหากาพย์พุทธจริต และเมฆทุดถือเป็นชนบควีที่สร้าง อลังการให้เกิดความงามในบทประพันธ์ได้อย่างประณีตลึกซึ้ง รูปแบบชนบดังกล่าวนี้ไม่เพียงสร้าง ความน่าสนใจในความเปรียบที่ลึกซึ้งเท่านั้น ชนบยังเป็นปัจจัยกระตุ้นจินตนาการให้เกิดความงามได้ หลากหลายมิติ หากผู้อ่านที่ไม่เข้าใจชนบของกวีจะไม่เกิดความดื่มด่ำและประจักษ์ถึงอลังการข้างต้น

ด้วยเหตุนี้ การเข้าใจชนบของกวีจึงเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการศึกษาวรรณคดีของ อินเดีย สอดคล้องกับที่กุลนิจ คณะฤกษ์ ได้ศึกษา “ชนบการประพันธ์และพรรณนาเรื่องความคิด สร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต: ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาวยะ” โดย กล่าวถึงความสำคัญของชนบที่สัมพันธ์กับพรรณนาการสร้างสรรคงานวรรณศิลป์ว่า กวีมีความสามารถ พิเศษแต่งคำประพันธ์สืบทอดมาจนถึงคนรุ่นหลัง จึงปรากฏเป็นชนบการแต่งวรรณคดี เช่น บทละคร หรือมหากาวยะจะมีค่ายก่องบุงรพวี เมื่อกวีรุ่นหลังดำเนินตามแบบอย่างของกวีรุ่นก่อน เป็นการเปิด โอกาสให้กวีรุ่นหลังได้แสดงฝีมือการประพันธ์ เหตุนี้เองชนบการสร้างสรรควรรณคดีสันสกฤตจึงมี วรรณคดีจำนวนมากสร้างขึ้นจากงานของบุงรพวี¹⁷ นักวรรณคดีสันสกฤตซึ่งยืนยันคุณลักษณะ

¹⁶ เรื่องเดียวกัน.

¹⁷ กุลนิจ คณะฤกษ์, “ชนบการประพันธ์และพรรณนาเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดี สันสกฤต: ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาวยะ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 137.

ประการหนึ่งของกวีจะต้องประกอบด้วย “อภยาสา คือความชำนาญอันเกิดจากการฝึกฝนศิลปะการประพันธ์ตามรอยเท้าครูผู้ยิ่งใหญ่”¹⁸

เช่นเดียวกันกับการสร้างงานวรรณศิลป์ในรูปของจารึก จารึกหลายหลักจะมีเนื้อหา กลวิธีการแต่ง และการใช้ถ้อยคำที่ใกล้เคียงกัน เมื่อพิจารณาจารึกที่มีเนื้อหาสรรเสริญพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์ นอกจากความไพเราะของถ้อยคำที่โดดเด่นแล้ว จารึกสตุติพระมหากษัตริย์จะปรากฏขนบนิยมในการแต่งที่ปรากฏคล้ายกัน อาทิ พระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่จะต้องมีผลง้าลังมหาศาล มีความสามารถปราบศัตรูได้ทั่วทิศ เป็นผู้มั่งคั่งด้วยทรัพย์และโชค มีพระลักษณะมีเทวีแห่งโชคมาสถิตอยู่กับพระมหากษัตริย์ และเป็นผู้มีความงามอย่างยิ่ง¹⁹

ดังเช่นเนื้อความในจารึกบนเสาหินพบที่เมืองอัลละฮะบาด อยู่ที่ประเทศอินเดีย กวียกย่องความเก่งกล้าสามารถของพระเจ้าสมุทรคุปตะ ดังเนื้อความบรรทัดที่ 17-18 ที่ว่า

tasya vividha samara śtāvatarāṇa dakṣasya svabhūja
bala prākramaikabandhoḥ prākḥramāṅkasya
paraśu śara śaṅka śakti prāsāsi tomara (17)
bhindipāla n(ā) rāca vaitastikādyaneka praharaṇa
virūdhākula vraṇa śatāṅkaśobhā samudayopacita
kāntatara varṣmaṇa (18)

“พระเจ้าสมุทรคุปตะ ผู้ทรงเชี่ยวชาญในการลงไปสู่สนามรบจำนวนนับร้อยแห่ง พระองค์มีความกล้าหาญองอาจ พระองค์มีพวกพ้องเพียงผู้เดียว คือ ความแข็งแกร่งแห่งกำลังพระพาหาของพระองค์ พระองค์มีปรากฏเป็นเครื่องหมาย มีพระวรกายงามล้ำเลิศ ประกอบไปด้วยความงามแห่งรอยแผลเป็นจำนวนนับร้อยแห่งที่มากมายจากการฟาดฟันด้วยศัตราวุธจำนวนมาก ได้แก่ ขวาน ศร เหล็กแหลมหอก ปราบสะ (อาวุธสำหรับซัดมีเงี่ยงที่ปลาย) ดาบ โดมร ภินทิपाल (โดมรสั้น) ศร เหล็ก ดาบโค้ง เป็นต้น”²⁰

¹⁸ วรรณภา ชำนาญกิจ, “ชนวรรณศิลป์กับประพันธ์ศาสตร์ไทยสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ และเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์” (วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549), 29.

¹⁹ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, “บทสตุติในจารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา,” ใน ภาษา-จารึก 6 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542. เนื่องในวาระครบ 5 รอบ และเกษียณอายุราชการของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุไรศรี วรชะริน), 296.

²⁰ Dines Chandra Sircar, *Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization*, vol 1. (Calcutta: University of Calcutta, 1965), 264.

เนื้อความจารึกที่ยกมาข้างต้น กวีแสดงให้เห็นหน้าที่ของวรรณะกษัตริย์ คือ การทำสงคราม จะเห็นได้ว่า ความเก่งกล้าสามารถของพระมหากษัตริย์ด้านการยุทธ์ที่มีชัยชนะเหนือข้าศึกศัตรู เป็นสาระสำคัญที่ผลิตซ้ำในจารึกสำหรับสวดดีพระมหากษัตริย์หลายหลัก จนกลายเป็นขนบประการหนึ่งสำหรับสวดดีพระเกียรติกษัตริย์ที่ปรากฏชัดเจน ซึ่งตามคติความเชื่อระบบวรรณะของอินเดีย กษัตริย์มีหน้าที่คุ้มครองประชาชนถือว่าเป็นหน้าที่อันศักดิ์สิทธิ์ กล่าวคือ เวลาเมื่อข้าศึกศัตรูมารุกราน กษัตริย์เป็นผู้นำประชาชนออกสู้รบในสงครามรุกรานและสงครามปกป้องตนเอง²¹ หน้าที่นี้ปรากฏตั้งแต่ยุคพระเวทเป็นต้นมา ดังจะเห็นว่าแนวคิดเกี่ยวกับกษัตริย์หรือผู้นำผูกโยงกับตำนานการทำสงครามของเทพและอสูร เหล่าทวยเทพต่างยกย่องพระโสมเทพเป็นผู้นำสงครามทำการสู้รบกับอสูร²² ดังนั้น คุณสมบัติของวรรณะกษัตริย์ได้ปลูกฝังผ่านระบบความเชื่อในสังคมอินเดีย รวมทั้งดินแดนที่อิทธิพลความเชื่อของอินเดียที่วางกษัตริย์ คือ สมมุติเทพ กษัตริย์จะมีความสามารถในการทำศึกสู้รบ หากกษัตริย์พระองค์ใดพิชิตศัตรูได้ราบคาบและแผ่ขยายอาณาจักรได้กว้างขวาง กษัตริย์พระองค์นั้นจะได้รับการยกย่องว่ามีความยิ่งใหญ่อย่างแท้จริง

อลังการที่กวีเลือกใช้สวดดีกษัตริย์ จึงสอดคล้องกับขนบในการเชิดชูวีรกรรมของกษัตริย์ดังเนื้อความในจารึกที่กวีสวดดีพระเจ้าสมุทรรคุปตะที่ยกมาข้างต้น กวีสื่อภาพให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ เริ่มจากกวีเลือกใช้ อดีศโยกตี พรรณนาความยิ่งใหญ่เกินจริงในการรบของพระเจ้าสมุทรรคุปตะ กวีกล่าวถึงพระวรกายของพระเจ้าสมุทรรคุปตะมิได้ทรงประดับด้วยเครื่องทรงสำหรับกษัตริย์อันงดงามเพริศแพร้ว ทว่ารอยบาดแผลนับร้อยแห่งที่พระองค์สู้รบกับศัตรูในสนามรบจำนวนนับร้อย ได้ยืนยันความงดงามของพระวรกายอันชวนพิศวง ในฐานะทรงเป็นผู้กล้าหาญ ขณะเดียวกันกวีได้จำลองภาพและเหตุการณ์ที่น่าตื่นเต้นประทับใจในสนามรบ กวีได้แสดงภาพให้ผู้อ่านประจักษ์ว่าพระเจ้าสมุทรรคุปตะทรงใช้พระพาหาของพระองค์เอง เป็นเสมือนพวกพ้องเพียงผู้เดียว คือ ทรงเผชิญหน้ากับข้าศึกจำนวนมากนับไม่ถ้วนเพียงพระองค์เดียว นัยนี้ กวีเลือกใช้ อลังการประเภทยถาสังขะเสริมเข้ามา คือ การกล่าวถึงสิ่งต่างๆ ในข้อความเดียวกัน จะเห็นได้จากการที่กวีกล่าวถึงอาวุธจำนวนมากหลายของศัตรูในข้อความเดียวกัน ทั้งขวาน ศร เหล็กแหลม หอก ปราสะดาบ โดมร ภินทิपाल ศรเหล็ก ดาบโค้ง ได้ช่วยส่งเสริมวีรกรรมของพระเจ้าสมุทรรคุปตะที่ทำศึกกับหมู่ศัตรูแล้วต้องคมอาวุธเหล่านี้ แต่พระองค์กลับมิได้ทรงเป็นอันตรายหรือทรงหวาดกลัวแต่ประการใด ทว่าทรงใช้พระพาหาอันแข็งแกร่งของพระองค์เองเป็นทั้งปราการต่อต้านอาวุธและใช้กำลังพระพาหาสังหารข้าศึกอย่างอาจหาญ นอกจากนี้กวียังเล่นเสียงของคำอย่างโดดเด่น ดังเช่น *prākbhramāṅkasya paraśu śara śaṅka śakti prāsāsi* คือ เล่นเสียง /pra/ และเสียง /ś/ นอกจากนี้

²¹ บรรจบ บรรณรุจิ, ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ (กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2555), 63.

²² A.L.Basham, *The wonder that was India* (Calcutta: Fontana Book., 1971), 82.

ยังมีการเล่นเสียงที่ใกล้เคียงกันในคำว่า *śtāvatarāṇa* กับ *śatāñkasobhā* ซึ่งมีความหมายว่า สนามรบจำนวนนับร้อย และความงามนับร้อยแห่ง (จากแผลเป็น)

ชนบที่ปรากฏในจารึกสตุติกษัตริย์ เป็นแบบแผนที่ไม่เฉพาะเจาะจงในงานวรรณศิลป์เฉพาะถิ่นใด ถิ่นหนึ่ง ดังจะเห็นได้ว่าจารึกประเภทสตุติความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ซึ่งพบในประเทศกัมพูชา ปรากฏชนบเช่นเดียวกับจารึกที่ประเทศอินเดีย ในที่นี้จะยกตัวอย่างเนื้อความจารึกหันไชย กวีมีจุดมุ่งหมายสตุติพระเกียรติพระเจ้าอวรมันที่ 2 และพระโอรสของพระเจ้าอวรมันที่ 2 เนื้อหาจารึกสลักบนแผ่นหินตรงกรอบประตูของปราสาทหันไชย จังหวัดกำปงจาม และจารึกแม่บุญตะวันออก พบที่ปราสาทแม่บุญตะวันออก จังหวัดเสียมเรียบ กวีมีจุดมุ่งหมายสตุติพระเกียรติพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2

เนื้อความตอนหนึ่งในจารึกหันไชย กล่าวถึงกองทัพที่ยิ่งใหญ่ของพระเจ้าอวรมันที่ 2 ขนบการพรรณนากองทัพของพระองค์ ส่งเสริมอสังการให้โดดเด่นอย่างยิ่ง ดังโคลกที่ 8 ด้านที่ 1

*riporiva mana śuskaṃ nagarīparikhājalam /
yasya yodhai krāpītamāsannai ravaṇā saha // 8*

“สายน้ำในคูเมือง เปรียบตั้งหัวใจของข้าศึก ถูกตีม (โดยใช้) มือ (วัค) น้ำจันแห้งเหือด (ราวกับถูกแสงพระอาทิตย์ที่แผดเผา) โดยกองทัพทั้งหลายของพระเจ้าอวรมัน ที่มาประชิดพร้อมกับพระอาทิตย์”²³

โคลกข้างต้น มีความลึกซึ้งจากอสังการอย่างลึกซึ้ง การจะเข้าใจอสังการได้ จำเป็นต้องทราบชนบของกวีที่กล่าวถึงกองทัพกษัตริย์ซึ่งมีความยิ่งใหญ่มาก ถึงขนาดที่ว่าสายน้ำในคูเมืองแห้งเหือดแห้งลง ทั้งนี้ที่กองทัพของพระเจ้าอวรมันที่ 2 ยกทัพมาประชิดกำแพงเมืองของศัตรู ดังนั้น ชนบที่กล่าวถึงกองกำลังของกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ จึงช่วยสร้างภาพความแข็งแกร่งของกษัตริย์พระองค์นั้น

อสังการในโคลกนี้ กวีเลือกใช้อุปมา เป็นการเปรียบเทียบให้เห็นความยิ่งใหญ่ของกองทัพของพระเจ้าอวรมันที่ 2 โดยกล่าวถึงน้ำในคูเมืองที่แห้งเหือดซึ่งไม่ต่างจากหัวใจของข้าศึกที่เหือดแห้งลงทุกขณะ คือ ไม่มีพลังใจที่จะทำการสู้รบกับกองทัพของพระเจ้าอวรมันที่ 2 ต่อไปได้ นำสังเกตว่าอุปมาดังกล่าวมีสองความหมายซ้อนกันอยู่ เพราะกวีสร้างคำศัพท์สองความหมายตามอสังการที่เรียกว่า เศลชะ กล่าวคือ การใช้คำศัพท์ว่า กรา อาจมีความหมายสื่อถึงมือของข้าศึก หรืออาจจะมี ความหมายสื่อถึงแสงรัศมีของพระอาทิตย์ กล่าวคือน้ำที่แห้งลดลงนั้นเหมือนกับถูกแสง

²³ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และอุเทน วงศ์สถิตย์. การศึกษาจารึกหันไชย (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 41-42.

พระอาทิตย์แผดเผา และใช้ความเปรียบกองทหารของพระเจ้าอวรวรมันที่ 2 เหมือนกับ พระอาทิตย์ นอกจากความหมายจะลึกซึ้งสื่อให้สัมผัสถึงความสิ้นหวัง ความเหนื่อยอ่อน ความไม่มั่นคงของจิตใจ ข้าศึก พร้อมกับชื่นชมยกย่องกองกำลังของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ที่กวีสรรเสริญ จังหวะของเสียงในศัพท์ว่า ยสย โยโย ยังเป็นการเล่นเสียงของคำ คำแรกมีความหมายว่า พระเจ้าอวรวรมันที่ 2 ส่วนคำที่สองมีความหมายว่า อันทหารทั้งหลาย

การนำเสนอเนื้อหาการเขียนจารึกโดยพรรณนาภาพความยิ่งใหญ่ของกองทัพพระมหากษัตริย์ จะเห็นว่าเป็นขนบในการสร้างภาพพระบรมเดชาานุภาพของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นได้อย่างชัดเจน ดังเนื้อหาจารึกแม่บุญตະวันออก ในโคลกที่ 42 และโคลกที่ 43 กวีพรรณนา กองทัพของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ขณะยกทัพไปทำสงคราม มีกองกำลังเดินทัพสร้างความ สั่นสะเทือนจนฝุ่นฟุ้งตกลงไปในอากาศ ดังนี้

niśamya saumitrim ivaābhiyāne
bhigarjitan nirjitimeghanādam /
tūryyadhvanim yasya daśāsyatulyair
dūrād dviṣadbhir vibhayāṃ babhūve // 42
pratāpavahner iva dhūmajālam
valoddhutam yasya rajaḥ prayāṇne /
apy asprśad vairivilāsininām
udaśrayām āsa vilocanāni // 43²⁴

“กองกำลังข้าศึกเปรียบเหมือนกับราวณะ (ทศกัณฐ์) เมื่อได้ยินเสียงเครื่องดนตรีในการเดินทัพของพระองค์ (พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2) ก็ได้มีความเกรงกลัว หวั่นไหว ราวกับว่าราวณะได้ยินเสียงเสามิตร (พระลักษมณ์) ผู้ชนะเมฆนาท (อินทรีชิต) ได้แล้ว มีเสียงคำรามก็ก้องในเวลาเดินทัพ”//²⁵

“ในการเดินทัพ ฝุ่นที่ถูกทำให้ฟุ้งขึ้นเพราะกองทัพของพระองค์ เป็นเสมือน กลุ่มควันของไฟที่ร้อนแรง แม้จะไม่ทันได้สัมผัสก็ทำให้ดวงตาของภรรยาของข้าศึกทั้งหลายมีน้ำตานองได้”//²⁶

316.

²⁴L. Finot, *Inscriptions d'Angkor* (Hanoi: Imprimerie d' Extrême-Orient, XXV, 1925),²⁵Ibid.,336.²⁶Ibid.

ตัวอย่างเนื้อความจารึกแม่บุญตะวันออกที่ยกมานี้ จะเห็นว่า มีลักษณะร่วมทางด้านเนื้อหา กับจารึกหันไชยที่ได้กล่าวถึงไปก่อนหน้า กล่าวคือ เป็นการประกาศถึงความเรืองอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการยกทัพไปทำสงคราม กวีใช้ถ้อยคำอุปมาเพื่อเปรียบเทียบกองทัพของข้าศึกเหมือนกับราวณะ ซึ่งเป็นตัวละครฝ่ายอธรรมในมหากาพย์รามายณะ ราวณะเป็นราชาผู้มีลิบเคียร ยี่สิบกร ร่างมีสีฟ้า มีริ้วรอยบาดแผลจากการรบ มีนิสัยอันธพาลเกร พระวิษณุจึงได้อวตารลงมาเกิดเป็นพระรามเพื่อปราบราวณะ²⁷ เมื่อกวีเปรียบเทียบกองกำลังข้าศึกเหมือนราวณะ ดังนั้นฝ่ายกองกำลังของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 จึงเปรียบเหมือนกับกองทัพของพระราม กวีใช้ถ้อยคำอุปมาอุปไมยลำดับต่อมาเพื่อแสดงภาพให้เห็นว่าทัพที่กองทัพของข้าศึกได้ยินเสียงเครื่องดนตรีฝ่ายกองทัพพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ก็เกิดความหวาดหวั่นด้วยเกรงกลัวในแสนยานุภาพของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ภาพที่สะท้อนผ่านถ้อยคำดังกล่าวนี้บ่งชี้ว่ามีความมั่งคั่ง เพราะกวีแสดงผลจากความหวาดกลัวที่กองทัพข้าศึกประจักษ์ความยิ่งใหญ่ของกองทัพฝ่ายตรงกันข้ามว่าราวกับราวณะ สดับเสียงของพระลักษมณ์ การที่กวีอ้างถึงพระลักษมณ์ เพราะพระลักษมณ์มีชัยชนะเหนือเมฆนาท หรืออินทรชิต เมฆนาทเป็นพระโอรสที่ราวณะมีความรักยิ่ง กวีจึงสร้างภาพดังกล่าวว่าราวณะมีรู้สึกหวาดเกรงพระลักษมณ์ ที่น่าสังเกตการพรรณนาว่ากองทัพของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 มีเสียงดังคำราม กึกก้องเวลาเดินทาง เป็นการเล่นล้อความหมายกับการอ้างถึงเมฆนาทด้วย เพราะตามศัพท์ meghanād มีความหมายว่า เสียงร้องกึกก้องของเมฆ เนื่องจากเมฆนาทเวลาเกิดได้ส่งเสียงร้องเหมือนฟ้าร้อง เนื้อหาถัดต่อมา กวีจึงใช้ถ้อยคำเพื่อแสดงให้เห็นภาพว่ากองกำลังของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 มีจำนวนมหาศาล เพราะการเหยียบย่ำพื้นดินทำให้ฝุ่นที่พื้นปลิวฟุ้งไปในอากาศ กวีใช้ถ้อยคำ รูปกะเปรียบฝุ่นของพื้นดินเป็นกลุ่มของควันไฟที่ร้อนแรง และถ้อยคำติศโยคติพรรณนาภาพได้อย่างงดงาม โดยเชื่อมโยงมายังเหล่าภรรยาของข้าศึก แม้ไม่ได้อยู่บริเวณที่กองทัพของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 เดินทัพผ่าน แต่ก็ทำให้เหล่าภรรยาของข้าศึกมีน้ำตานองหน้า คือ ฝุ่นได้ปลิวมาถูกนัยน์ตา ซึ่งที่แท้จริงความโศกเศร้าของภรรยาทั้งหลายเกิดขึ้นจากการพลัดพรากสามี

กล่าวได้ว่า ขนบที่ปรากฏในจารึกประเพณีสวดดีพระมหากษัตริย์ ดังตัวอย่างในจารึกข้างต้น ซึ่งพรรณนาความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ขณะทำสงคราม ทั้งการยกกองทัพที่สร้างความหวั่นไหวให้แก่ข้าศึกถือว่าเป็นกรอบในการสร้างสรรค์ถ้อยคำ เมื่อเข้าใจขนบที่กวีต้องการสื่อออกมา จะทำให้เข้าใจความลึกซึ้งของถ้อยคำได้ชัดเจนขึ้นด้วย ซึ่งรายละเอียดดังกล่าว ผู้วิจัยจะขยายความ

²⁷ ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ และสุมาลย์ บ้านกล้วย, ตัวละครในรามเกียรติ์ : ลักษณะความเป็นมาและพฤติกรรมของตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ เปรียบเทียบกับตัวละครในมหากาพย์รามายณะ (กรุงเทพฯ: ธเนศวร การพิมพ์, 2525), 70-72.

ต่อไปในหัวข้อ “จารีกปราสาทตาพรหมกับรูปแบบขนบของจารีกสวดตีพระมหากษัตริย์” ให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

โดยนัยนี้ ขนบที่กวีเลือกใช้จึงเป็นปัจจัยสำคัญเอื้อให้ผู้เสพงานวรรณศิลป์ เข้าใจเนื้อหาที่กวีต้องการสื่อสารและซาบซึ้งกับศิลปะการประพันธ์ ขนบของกวีมีความสัมพันธ์กับประเภทของงานวรรณศิลป์ ดังเช่น ขนบของวรรณคดีรูปแบบบทละคร ขนบของวรรณคดีรูปแบบมหากาพย์ ขนบของวรรณคดีประเภทอิติहाสะ หรือในกลุ่มจารีกประเภทสวดตีพระมหากษัตริย์ เป็นต้น ขนบที่ปรากฏในงานวรรณคดีแต่ละประเภทเหล่านี้จะมีแบบแผนการแต่งที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งส่งเสริมอรรถาธิบายในบทประพันธ์ให้เกิดความงามได้อย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ เมื่อผู้อ่านบทประพันธ์เข้าใจรูปแบบของขนบย่อมประจักษ์ในอรรถาธิบายที่กวีต้องการสื่อสารด้วยเช่นกัน

2. ขนบการสร้างสรรค้อลังการด้านเสียงในจารีกปราสาทตาพรหม

จารีกปราสาทตาพรหมดำเนินเนื้อเรื่องด้วยบทร้อยกรองประเภทฉันทลักษณ์ตั้งแต่ต้นจนจบ เมื่อพิจารณาการใช้คำศัพท์ประกอบเข้าเป็นข้อความในแต่ละโคลง จะเห็นอลังการด้านเสียงของพยางค์ที่ซ้ำกันอย่างต่อเนื่องในตำแหน่งต่างๆ รวมทั้งปรากฏการซ้ำคำในตำแหน่งต่างๆ แสดงความหมายที่แตกต่างกัน ดังนั้น เมื่อมองจากนัยนี้ การสร้างอลังการทางเสียงในจารีกปราสาทตาพรหมจึงเป็นบรรทัดฐานการสร้างสรรค้อลังการด้านเสียงให้กลมกลืนซึ่งเช่นเดียวกับกวีนิพนธ์ชั้นเลิศทั้งหลาย ซึ่งกวีนิยมประดับประดาเสียงในบทประพันธ์ให้คล้องจองกับจังหวะในการอ่านอย่างลงตัว

เนื่องจากจารีกปราสาทตาพรหมสะท้อนคติความเชื่อทางศาสนาเป็นหลัก การพิจารณาในประเด็นความสำคัญของอลังการด้านเสียงที่ปรากฏในจารีกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยจะอภิปรายหัวข้อย่อยสองหัวข้อ คือ เสียง จังหวะ กับกระบวนการสร้างสรรค้อลังการด้านเสียงอันศักดิ์สิทธิ์ กับหัวข้อที่สอง คือ การสร้างอลังการด้านเสียงเพื่อสถาปนาความศักดิ์สิทธิ์ของจารีกปราสาทตาพรหม เพื่อจะเชื่อมโยงให้เห็นว่าอลังการด้านเสียงที่ปรากฏในจารีกปราสาทตาพรหมมีกรอบการสร้างงานอย่างชัดเจน อันจะนำไปสู่การสร้างสรรค้อลังการทางเสียงให้ประณีตลึกซึ้ง

2.1 เสียง จังหวะ กับกระบวนการสร้างสรรค้อลังการด้านเสียงอันศักดิ์สิทธิ์

“เสียง” เป็นสิ่งสำคัญที่สุดในการสวดสรรเสริญเทพเจ้า เพราะเสียง คือ สื่อการประกอบพิธีกรรมติดต่อพระผู้เป็นเจ้า ความสำคัญของเสียงโดยเฉพาะการเปล่งเสียง การสวดเป็นท่วงทำนอง หรือขับร้องเป็นบทเพลงประกอบเครื่องดนตรี ถือเป็นกรณียกิจที่ปรากฏในอารยธรรมของมนุษย์ตั้งแต่บรรพกาล ดังจะเห็นได้ว่าการรำยมนตร์บริกรรมบทสวด คือ จาริตนียมนในหมู่พราหมณ์ตั้งแต่สมัยพระเวทเมื่อสามพันกว่าปีมาแล้ว แม้ในปัจจุบันพราหมณ์ก็ยังคงรักษาแบบแผนการทำพิธีกรรม สวดอ่านมนตราเป็นกิจวัตร บทสวดที่ท่องจำสืบทอดกันมาในคัมภีร์พระเวท ซึ่ง

ประกอบด้วยฤคเวท สามเวท ยชุรเวท และอถรรพเวทมีความศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ เพราะคัมภีร์เหล่านี้แสดงเรื่องราวทางศาสนาอย่างเข้มข้น

ในส่วนคุณค่าทางวรรณคดีจะเห็นได้ว่ากระบวนการรจนาเนื้อหาในคัมภีร์พระเวทเริ่มแสดงร่องรอยของอลังการบ้างแล้ว ดูได้จากลำนำสรรเสริญเทพเจ้าในคัมภีร์พระเวทปรากฏเสียงและจังหวะในลักษณะอลังการ ดังที่ พี.วี. กาน (P.V.Kane) ยกตัวอย่างอนุปราสเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันในคัมภีร์ฤคเวท เพื่อยืนยันให้เห็นเค้ารอยการสร้างอลังการทางด้านเสียง ในที่นี้จะยกตัวอย่างที่ พี.วี. กาน ได้กล่าวถึงมาบางส่วน เช่น

ข้อความที่ว่า “rakṣāṇo agne tava rakṣāṇebhī rārakṣāṇaḥ” อนุปราสในข้อความนี้มี 3 ตำแหน่ง คือ rakṣāṇo , rakṣāṇe และ rakṣāṇaḥ จะเห็นได้ว่าอนุปราส 3 ตำแหน่งนี้เป็นการซ้ำเสียงพยัญชนะทั้งคำ

ข้อความที่ว่า “pratārthāgne prataram na āyuh” อนุปราสในข้อความนี้มี 2 ตำแหน่ง คือ pratār กับ prataram จะเห็นได้ว่าอนุปราส 2 ตำแหน่งนี้เป็นการซ้ำเสียงพยัญชนะทั้งคำ

ข้อความที่ว่า “abjā gojā ṛtajā adriajā ṛtam” อนุปราสในข้อความนี้มี 4 ตำแหน่ง เป็นการซ้ำเสียงพยัญชนะเพียงบางส่วน คือ ซ้ำเสียง jā ได้แก่ (ab) jā (go)jā (ṛta) jā และ (adri) jā

ข้อความที่ว่า “vayamagne vanuyāma tvotā vabhūyavo” อนุปราสในข้อความนี้มีทั้งซ้ำเสียงพยัญชนะ /v/ กับ /y/ เป็นการซ้ำเสียงพยัญชนะเพียงบางส่วน ได้แก่ เสียง va ซ้ำกัน 3 ตำแหน่ง คือ va (yamagne) va (nuyāma) va (bhūyavo) เสียง vo ซ้ำกัน 2 ตำแหน่งดังที่เน้นตัวหนา คือ tvotā กับ vabhūyavo ส่วนพยัญชนะเสียง /y/ ได้แก่ เสียง ya กับ yā ซ้ำกัน 3 ตำแหน่งดังที่เน้นตัวหนา คือ vayamagne, vanuyāma และ vabhūyavo²⁸ นอกจากรูปแบบอนุปราสในข้อความแต่ละแห่งข้างต้นแล้ว ยังปรากฏรูปแบบของยวมก คือ การซ้ำเสียงของคำในเนื้อหาคัมภีร์ฤคเวทเช่นกัน ตัวอย่างเช่นในข้อความที่ว่า “dadadṛcā saniṃ yate dadanmedhāmṛtāyate” ยวมกที่ปรากฏในข้อความนี้คือในตำแหน่งส่วนต้น yate กับตำแหน่งในส่วนท้ายสุด yate หรือในข้อความที่ว่า “divābhipitve’vasā gamiṣṭhā pratyavartim dāsuse śambhaviṣṭhā”²⁹ จะเห็นได้ว่ามียวมกปรากฏใน 2 ตำแหน่ง ในคำว่า ṣṭhā ดังที่เน้นตัวหนา gamiṣṭhā กับ śambhaviṣṭhā

เค้ารอยอลังการทางเสียงทั้งอนุปราส และยวมกที่ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวทดังตัวอย่างข้างต้น แสดงว่าการสร้างอลังการทางเสียงมีมาก่อนที่นักปราชญ์จะรวบรวมตำราอลังการศาสตร์ในชั้น

²⁸ P.V. Kane, *History of Sanskrit oetics*, reprint (Delhi: Motilal Banarsidass, 2002), 328.

²⁹ Ibid.,38.

หลังเป็นเวลานานแล้ว และหากคำนึงถึงจุดมุ่งหมายของกวีในการรจนาคัมภีร์พระเวทเพื่อมุ่งสื่อสารกับเทพเจ้า³⁰ มนตร์หรือบทสวดที่กลั่นออกมาจากความปิติศรัทธา ถือว่าเป็นกระบวนการเลือกสรรถ้อยคำ เสียง และจังหวะที่ผ่านการคัดกรองอย่างเหมาะสมและสมบูรณ์แบบมาเรียบเรียงเป็นบทประพันธ์เพื่อสื่อสารต่อเทพเจ้าให้เกิดประสิทธิผลสูงสุด เนื่องจากในการประกอบยัญพิธีและพิธีบูชาเทพในแต่ละครั้ง พิธีการสรรเสริญ ซึ่งปรากฏทั้งในรูปบทเพลงขับร้อง หรือบทสวดสรรเสริญถือเป็นยัญพิธีที่แสดงออกด้วยวาจาอันศักดิ์สิทธิ์³¹

กล่าวได้ว่าจังหวะและการเล่นเสียง ชั่วคำทำให้เกิดความงามทางวรรณศิลป์ บทสวดสรรเสริญเทพจึงมีคุณค่าทางวรรณคดีในอีกมิติหนึ่ง ยิ่งไปกว่านั้น ความสำคัญของระดับเสียงในคัมภีร์พระเวท นอกจากจะแสดงให้เห็นความงามทางวรรณศิลป์ ระดับเสียงยังช่วยสื่อความหมายได้อย่างถูกต้องชัดเจนด้วย กล่าวคือ คำเพียงคำเดียวมีความหมายแตกต่างกัน เพราะเครื่องหมายกำกับระดับเสียงที่ต่างกัน³²

ด้วยเหตุที่เสียงและจังหวะเป็นคุณลักษณะสำคัญในการสร้างสรรค์คำประพันธ์ให้มีความงดงามทางอঙ্গการ กรณียบทประพันธ์ทางศาสนา เสียง และจังหวะที่แสดงลีลาอঙ্গการนั้นย่อมเป็นองค์ประกอบส่งเสริมความศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกับบทเพลงที่ขับกล่อมบวงสรวงเทพเจ้า เนื่องจากคำประพันธ์ที่มีความโดดเด่นในการวางจังหวะของเสียงและการเล่นเสียงในลักษณะอঙ্গการจะทำให้ผู้อ่านสัมผัสถึงภาษาวรรณศิลป์ได้ง่ายขึ้น เนื้อหาของบทประพันธ์เรื่องนั้นจะมีความเป็นเอกภาพมากยิ่งขึ้น และเมื่ออঙ্গการทางเสียงเป็นคุณลักษณะที่เด่นในตัวบท ความศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อทางศาสนาจึงมีความสมบูรณ์แบบ ตัวอย่างคำประพันธ์บทหนึ่งในคัมภีร์ชินาลังการ พระพุทธอภิชิตกวีผู้รจนาได้สร้างอঙ্গการอนุปราศ ชั่วเสียงพยัญชนะตลอดทั้งบท ดังนี้ “nonāni no nanūnāni nānenāni nanāni no nūna nānenāni nūna nānanamnananena no”³³ แปลได้ว่า “(กุศลทั้งหลาย) ของ พระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา ที่จะบกพร่องไม่มีเลย แน่แท้บรรดาผู้เป็นใหญ่ของชาวโลกที่ปราศจากความชั่วเหมือนดังพระผู้มีพระภาคเจ้าไม่มีเลย พระพักตร์ของผู้เป็นใหญ่มีมีที่จะ

³⁰ เทพเจ้าส่วนใหญ่ในคัมภีร์พระเวทเป็นบุคลลาธิษฐานในรูปปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ เช่น พระอินทร์ เป็นเทพแห่งฟ้าฝน หรือฤดูแล้ง พระอัคนี เป็นเทพแห่งไฟ พระสุรยะเป็นเทพแห่งดวงอาทิตย์ หรือพระโสมเทพซึ่งเป็นเทพเจ้าแห่งพระจันทร์ ดุโน มณีปิ่น พรหมสุทธีรักษ์, **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต** (นครปฐม: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 4.

³¹ ศุภมาศ เขยศักดิ์, “เทวีมาหาตมยะ: การบูชาสรรเสริญเทวีในวรรณคดีสันสกฤต” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), 10.

³² จำลอง สารพัดนึก, **สันสกฤต วรรณกรรมพระเวท** (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522), 52.

³³ พระธัมมานันทมหาเถระ (ตรวจชำระ) และ พระคันธสาราภิวังศ์, ผู้แปลและผู้อธิบาย, **ชินาลังการ คัมภีร์แสดงเครื่องประดับพระชินเจ้า** (กรุงเทพฯ: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, 2552), 113.

เสมอพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคเจ้าของเรา”³⁴ จะเห็นได้ว่าตลอดข้อความที่เรียงร้อยต่อกันนี้ กวีข้าเสียงพยัญชนะ /n/ ทุกคำ จำนวน 32 แห่งต่อเนื่องกันตั้งแต่ต้นวรรคจนถึงปลายวรรค ทำให้เพิ่มความงดงามของเสียงและเนื้อความสื่อความหมายที่แสดงพระคุณสมบัติของพระผู้มีพระภาคเจ้า ได้อย่างวิเศษยิ่ง

น่าสังเกตว่าแนวคิดที่ว่าการเล่นเสียง หรือการสวดสรรเสริญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในฐานะ เป็นที่ฟังของผู้สวด เพื่อติดต่อกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และเพื่อความเป็นสิริมงคลอย่างสูงสุด นอกจากจะ ปรากฏอย่างชัดเจนในคัมภีร์พระเวทของพราหมณ์มาตั้งแต่ต้นแล้ว คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่มีอายุ เก่าแก่ในขั้นต้นที่ปรากฏร่องรอยของศาสนาพราหมณ์ เช่น คัมภีร์มหาวัสตถวาทาน คัมภีร์อวทานศต กะ และคัมภีร์ทิวาวาทาน แสดงแนวคิดที่ว่าเสียงเอ่ยนามพระพุทธเจ้ามีความศักดิ์สิทธิ์ ตัวอย่าง ความ ตอนหนึ่งในคัมภีร์ทั้งสามเรื่องปรากฏเรื่องราวของนักเดินเรือสินค้า ขณะล่องเรือกลางมหาสมุทร เมื่อ ประสบอันตรายอย่างไม่คาดคิด มีปลายักษ์จะกลืนกินชีวิตของคนที่อยู่บนเรือ แต่เมื่อลูกเรือเอ่ยนาม ของพระพุทธเจ้าเป็นเสียงเดียวกัน ลูกเรือได้เปล่งเสียงเพื่อสวดบูชาพระพุทธคุณของพระพุทธเจ้า เพื่อ วิงวอนพระพุทธคุณให้บันดาลความปลอดภัย เวลาวิกฤติเช่นนั้น ลูกเรือทั้งหมดจึงรอดพ้นจากหายนะ ในมหาสมุทร³⁵

การเปล่งเสียงบูชาพระพุทธเจ้าในแง่หนึ่ง จึงเป็นการเปล่งเสียงที่มีความขลังศักดิ์สิทธิ์ กวีผู้รจนาคัมภีร์แสดงแนวคิดความเชื่อในเรื่องการเปล่งเสียงบูชาพระพุทธเจ้าไว้ว่าแม้เพียงผู้ศรัทธาใน พระพุทธศาสนากล่าวพระนามของพระพุทธองค์ก็ย่อมบันดาลความเป็นสิริมงคลให้แก่ชีวิต ช่วยให้ รอดพ้นภัยอันตรายนานัปการได้

เมื่อพิจารณาตามลำดับ จึงกล่าวได้ว่าเนื้อหาบทประพันธ์ที่มุ่งเน้นการสร้าง บรรยากาศ เนื้อเรื่อง คติความเชื่อให้มีความศักดิ์สิทธิ์นั้นล้วนส่งเสริมตัวบทประพันธ์ในแง่ความเป็น พิธีกรรมทางศาสนา โดยกลวิธีการแต่งที่สำคัญ คือ การสร้างอลังการทางเสียง โดยเฉพาะเสียง และ จังหวะที่ส่งผลให้เกิดความประสานของเสียงอย่างลงตัว แพรวพราวไปด้วยเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกัน อย่างต่อเนื่อง หรือในบางตำแหน่ง ซึ่งปรากฏให้เห็นภายในข้อความเดียวกัน การสร้างความงามของ เสียงเป็นปัจจัยสำคัญในการอ่านบทประพันธ์ที่แต่งด้วยฉันทลักษณ์หลายรูปแบบ หากนำบทประพันธ์

³⁴ สุภาพรรณ ณ บางช้าง, *ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา* (กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, 2526), 378-379.

³⁵ สำเนียง เลื่อมใส, *มหาวัสตถวาทาน เล่ม 1* (นนทบุรี: นิตยธรรมการพิมพ์, 2553), 169-170. ; สาโรช บัวพันธ์งาม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์อวทาน-ศตกะ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชา ภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556), 633.; ปัทมา นาควรรณ, “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ ทิวาวาทานเรื่องที่ 1-19” (วิทยานิพนธ์ปริญญาตรีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย ศิลปากร, 2556), 217-218.

มาใช้สวดหรือขับร้องในรูปทศรเสริญเทพเจ้าจะยิ่งเกิดทำนองเสนาะไพเราะซาบซึ้ง ในกรณีของบทสวดดีพระมหากษัตริย์ ซึ่งเป็นสมมติเทพในสายตากวี การจารึกด้วยภาษาทวิอันไพเราะ แสดงอลังการของเสียงเป็นความมุ่งหมายของกวีประการหนึ่งที่จะสถาปนาความสมบูรณ์แบบของบทประพันธ์ให้มีความศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกันด้วย ในหัวข้อต่อไป ผู้วิจัยจะอภิปรายการสร้างอลังการด้านเสียงในจารึกปราสาทตาพรหมเพื่อชี้ให้เห็นว่ากวีมีกรอบสร้างงานที่ชัดเจน คือ เพื่อสถาปนาบทกวีนิพนธ์ให้มีสถานะอันศักดิ์สิทธิ์เทียบเท่าบทสวดบูชาเทพ การกล่าวเช่นนี้ สอดรับกับการพิจารณาบริบทของการก่อสร้างศาสนสถานแห่งนี้ เพื่อเป็นศูนย์รวมความเชื่อตามแนวทางศาสนาประจำยุคสมัยของกวีผู้สร้างงาน

2.2 การสร้างอลังการด้านเสียงเพื่อสถาปนาความศักดิ์สิทธิ์ของจารึกปราสาทตาพรหม

จารึกปราสาทตาพรหมสถาปนาขึ้นเพื่อประดิษฐานภายในปราสาทตาพรหมศาสนสถานตาพรหมหรือที่เรียกว่า “พระราชวิหาร” พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างขึ้นให้เป็นพุทธสถานประดิษฐานรูปปฏิมาของพระนางชัยราชจุฑามณี พระราชมารดาของพระองค์ในรูปลักษณะของพระนางปรีชญาปารมิตา รวมทั้งรูปปฏิมาราชครูของพระองค์ด้วย ดังนั้นศาสนสถานแห่งนี้จึงเป็นศูนย์กลางความเจริญรุ่งเรืองของศาสนาพุทธในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างเห็นได้ชัด³⁶ ข้อสังเกตที่เด่นชัดที่สุด คือ เนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหมบรรยายรายการสิ่งของเทวรูป การจัดกิจกรรมทางศาสนา การก่อสร้างและการทำนุบำรุงสถานที่แห่งนี้ เพื่อสื่อให้เห็นว่าศาสนสถานดังกล่าวเป็น “พื้นที่ทางศาสนา” โดยเฉพาะ

การสถาปนาปราสาทตาพรหมให้เป็นพื้นที่ทางศาสนาที่สำคัญในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 หากพิจารณาเนื้อที่โดยรอบปราสาทตาพรหม ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ประมาณ 60 เฮกตาร์ ส่วนเนื้อที่ใจกลางของปราสาทที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสมีขนาดด้านละ 100 เมตรนั้น เป็นการจัดสรรพื้นที่โดยรอบของศาสนสถานแห่งนี้เพื่อทำกิจกรรมทางศาสนาโดยตรง ดังที่ชาส์ ดูมาร์เชย์ (Jacques Dumarçay) กล่าวถึงพื้นที่บริเวณโดยรอบปราสาทตาพรหมซึ่งมีขนาดใหญ่ แต่เนื้อที่ใจกลางปราสาทซึ่งมีขนาดเล็กกว่า

“การที่บริเวณโดยรอบของปราสาทมีพื้นที่กว้างใหญ่ ในขณะที่ใจกลางของปราสาทมีขนาดเล็กนั้น เป็นผลจากความประสงค์ในการก่อสร้างปราสาทแห่งนี้ให้เป็นวิหารสำหรับอารามตามคติทางพุทธศาสนา จารึกสำคัญซึ่งระบุว่าการขึ้นเมื่อ

³⁶ทองสืบ สุภะมาร์ค, ผู้แปล, พระพุทธศาสนาในกัมพูชา (กรุงเทพฯ: สภาวิจัยแห่งชาติ, 2514),

ค.ศ.1186 (พ.ศ.1729) ซึ่ให้เห็นถึงหน้าที่ของปราสาทแห่งนี้ รวมทั้งจำนวนผู้คนที่อาศัยอยู่ในอารามแห่งนี้ด้วย...จารึกดังกล่าวยังเชื่อมโยงให้เห็นว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สร้างปราสาทแห่งนี้เพื่ออุทิศถวายแด่พระมารดาของพระองค์ และมีรูปเคารพคือพระนางปรัชญาปารมิตาโพธิสัตว์ เพื่อเป็นสัญลักษณ์แทนพระปัญญาธิคุณและพระมารดาแห่งปวงพระพุทธะ การกระทำเช่นนี้ก็เท่ากับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเชื่อมั่นว่าพระองค์จะกลายเป็นพุทธะในเวลาต่อไป”³⁷

เนื่องจากจารึกปราสาทตาพรหมเป็นจารึกประจำปราสาทตาพรหม นัยของจารึกจึงมีความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะตัวบทสะท้อนคติความเชื่อทางศาสนา รวมทั้งสะท้อนพระราชริยาคติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในการทำนุบำรุงปราสาทตาพรหม เพราะฉะนั้น การรื้อยกรองเนื้อหาจารึกโดยจัดวางเสียงของถ้อยคำให้เกิดอঙ্การ จึงย่อมส่งเสริมความงามของเนื้อหาสาระทั้งในการอ่าน และการสวดสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์ได้อย่างสมบูรณ์แบบ

ตัวอย่างเช่น เมื่อกวัดาเนินเนื้อหาด้วยบทประณามพจน์ เสียง และจังหวะเป็นองค์ประกอบสำคัญในการสรรเสริญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะเห็นได้จากข้อความสรรเสริญพระผู้มีพระภาคเจ้าตอนหนึ่งที่ว่า “sambhāra vistara vibhāvita dharmakāya sambhoganirmiti vapur bhagavān vibhaktah” ข้อความนี้มีการเล่นเสียงในรูปแบบอঙ্การอนุปราส โดยการซ้ำเสียงพยัญชนะทั้งคำและเล่นเสียงพยัญชนะเพียงบางส่วน เสียงพยัญชนะที่ซ้ำทั้งคำมี 4 ตำแหน่ง คือ sambhāra กับ sambhoga และ vibhāvita กับ vibhaktah ส่วนเสียงพยัญชนะที่ซ้ำเพียงบางส่วนปรากฏในเสียงพยัญชนะ /v/ คำว่า vi ปรากฏการซ้ำเสียง 3 ตำแหน่ง ดังข้อความที่เน้นตัวหนา **vistara vibhāvita** และ**vibhaktah** และเสียงพยัญชนะ /bh/ ปรากฏการซ้ำเสียง 5 ตำแหน่ง ดังข้อความที่เน้นตัวหนา **sambhāra vibhāvita sambhoganirmiti bhagavān** และ **vibhaktah** ส่วนอঙ্การยมก ปรากฏในข้อความที่ตามมาในโคลงเดียวกัน ดังที่ว่า “yogocarō jina jin ātmaja dehabhājāṃ vuddhāya bhūtaśaraṇāya namo astu tasmai” จะเห็นได้ว่ามียมกปรากฏ 2 ตำแหน่ง คือ jina กับ jina ในศัพท์ที่ว่า jinātmaja jina คำแรกมีความหมายว่า ผู้ชนะ ส่วนความหมายของคำที่สอง คือ พระโพธิสัตว์ หรือข้อความตอนหนึ่งที่สรรเสริญพระนางปรัชญาปารมิตาที่ว่า “munīndra dharmm āgrasarīṃ guṇāḍhyān dhīmadbhir adhyātma drṣā nirīkṣyām” จะเห็นได้ว่าข้อความนี้มีการซ้ำเสียงพยัญชนะในลักษณะวฤตตยานุปราส คือ ซ้ำเสียงพยัญชนะ /m/ ปรากฏการซ้ำเสียง 4 ตำแหน่ง รวมทั้งการซ้ำเสียงพยัญชนะสองตัว คือ /dh/ ปรากฏ

³⁷ เรื่องเดียวกัน, 98-99.

การซ้ำเสียง 3 ตำแหน่ง การซ้ำเสียงที่ต่อเนื่องกันนี้ทำให้ข้อความส่งทอดจังหวะท่วงทำนองในการอ่านอย่างลงตัว

กล่าวได้ว่าพยางค์ที่ซ้ำกันในจารึกปราสาทตาพรหมทั้งอนุปราสาทและยมก เป็นความตั้งใจของกวีที่จะซ้ำเสียงพยางค์ เพื่อความงดงามของการอ่านให้ไพเราะซาบซึ้ง และให้เกิดอรรถกถาทางเสียงที่โดดเด่นอย่างต่อเนื่อง เมื่อเสียงมีท่วงทำนองที่คล้องจองด้วยการเลิกสรพพยางค์แบบเดียวกัน ยิ่งทำให้จารึกมีสถานภาพความศักดิ์สิทธิ์มากขึ้น โดยนัยนี้ กวีจึงมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้ตัวบท หากอ่านจารึกตามท่วงทำนอง ให้ได้จังหวะเสียงของคณะฉันท การเล่นเสียงในลักษณะอรรถกถายิ่งเพิ่มความประณีตให้ตัวบทเช่นเดียวกับบทเพลงสวดสรรเสริญพระเจ้าที่มีท่วงทำนองอันไพเราะ

3. ขนบการสร้างสรรค้อลังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหม

อลังการด้านความหมายที่ปรากฏในเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมยึดโยงกับกรอบของขนบตามรูปแบบจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์ดังกล่าวแล้ว เนื่องจากจารึกปราสาทตาพรหมมีเนื้อหามุ่งเน้นที่การสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นหลัก อลังการด้านความหมายจึงสัมพันธ์กับรูปแบบของขนบในจารึกประเภทนี้

การพิจารณาขนบการสร้างเนื้อหาจารึกกลุ่มสดุดีพระมหากษัตริย์ จะทำให้ตระหนักถึงทิศทางการสร้างอลังการด้านความหมายตามกรอบคิดของกวีที่ยึดถือปฏิบัติสืบทอดมาช้านาน ดังจะเห็นได้ว่าความงดงามของอลังการในจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์หลักต่างๆ มักปรากฏความเปรียบเทคนิควรรณการสร้างสรรค้อลังการในมิติที่คล้ายกัน

เพื่อความชัดเจนในการอธิบาย ผู้วิจัยแบ่งประเด็นการศึกษาในส่วนนี้ออกเป็นสองหัวข้อย่อย คือ จารึกปราสาทตาพรหมกับรูปแบบขนบจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์ กับหัวข้อที่สอง อลังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหมที่สัมพันธ์กับขนบจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์

3.1 จารึกปราสาทตาพรหมกับรูปแบบขนบของจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์

การจารึกคำพรรณนาทำนองสรรเสริญผู้นำ เพื่อให้พระเกียรติคุณขจรขยายอย่างกว้างขวาง เรียกว่าบท “ปรัศสตี”³⁸ (Prasasti) ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีประเพณีการจารึกที่ได้รับอิทธิพลมาจากอารยธรรมอินเดีย ถ้อยคำสรรเสริญล้วนสร้างภาพลักษณ์ผู้นำในแบบอุดมคติอย่างแพร่หลาย หากพิจารณาในภาพรวม บทประศสตีในรูปของคำจารึกล้วนมีจุดประสงค์กว้างๆ อยู่ 3 ประการ คือ (1) สรรเสริญพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ (2) เป็นคำสอนหรือคำเตือนทาง

³⁸ Sir Monier Monier-Williams, A Sanskrit-English dictionary : etymologically and hilologically arranged with social reference to Cognate Indo-European languages, 695.

จริยธรรม และ (3) เป็นประกาศิตแห่งการอุทิศทาสนและกัลปนาที่ดิน³⁹ เช่นเดียวกันเมื่อพิจารณา รายละเอียดจารึกปราสาทตาพรหม จะเห็นว่าเนื้อหาเป็นบทประศาสตร์สตีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เข้าข่าย จุดประสงค์ข้อ 1 ข้อ 2 และข้อ 3 ข้างต้น ด้วยลักษณะเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมเป็นบทประศาสตร์สตี ดังกล่าวจึงจัดจารึกปราสาทตาพรหมอยู่ในกลุ่มจารึกที่มีเนื้อหาสฤติพระมหากษัตริย์ได้โดยตรง

สำหรับรายละเอียดเนื้อหาในจารึกสฤติพระมหากษัตริย์ มณเฑียร ผาทอง ได้สังเคราะห์เนื้อหาจารึกในกลุ่มนี้ พบว่าเนื้อหาหลักของจารึกจะบรรยายวีรกรรมของพระมหากษัตริย์หรือราชวงศ์นั้น กวีจะแสดงความสามารถที่โดดเด่น แสดงปรีชาสามารถในการสงคราม รวมทั้งพระราชจริยาวัตรต่างๆ ที่ดั่งงาม ข้อสำคัญจารึกในกลุ่มสฤติพระเกียรติมักประกอบด้วยข้อความที่ดำเนินไปด้วยกิจกรรมทางด้านศาสนา ซึ่งการแสดงกิจกรรมทางด้านศาสนาเป็นข้อความสรรเสริญพระมหากษัตริย์หรือราชวงศ์ด้วยก็ได้⁴⁰ นำสังเกตด้วยว่าเนื้อหาที่เป็นสารัตถะในจารึกที่มีเนื้อหาสฤติพระมหากษัตริย์จะไม่ปรากฏบทยกย่องพระมหากษัตริย์แต่เพียงอย่างเดียว แต่เนื้อหาของจารึกจะครอบคลุมถึงส่วนประกอบอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับราชวงศ์ คติความเชื่อทางศาสนา การถวายเป็นสังฆทาน ตั้งสัตยาธิษฐาน กลุ่มบุคคล ดังที่ยอร์ช เซเดส์ (George Coedès) แสดงความคิดเห็นว่าในบรรดาจารึกที่เก่าแก่ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด เป็นไปไม่ได้ที่จารึกจะเรียบเรียงแต่บทสรรเสริญพระมหากษัตริย์แต่เพียงโดดๆ โดยไม่เรียบเรียงเนื้อหาในส่วนอื่นๆ⁴¹ ดังนั้น โครงสร้างของเนื้อหาในจารึกประเภทสฤติพระมหากษัตริย์ที่ครอบคลุมรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆ จึงสนับสนุนจุดมุ่งหมายในการแต่งจารึกเพื่อสฤติพระมหากษัตริย์ให้ชัดเจน เป็นระเบียบแบบแผน โดยที่พระมหากษัตริย์จะเป็นแกนกลางของเนื้อเรื่อง ข้อความที่เรียงร้อยขึ้นจะสะท้อนพระราชนิยมหรือแนวคิดบางประการของกษัตริย์ในขณะที่ทรงปกครองอาณาจักร

เนื้อหาของจารึกปราสาทตาพรหมก็กล่าวถวายเป็นสังฆทานพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะพระราชผู้ยิ่งใหญ่สมบูรณ์แบบ การดำเนินเรื่องมีรูปแบบตามขนบที่คล้ายกันในกลุ่มจารึกสฤติพระมหากษัตริย์ และหากเปรียบเทียบกับวรรณกรรมยอพระเกียรติพระมหากษัตริย์ที่บันทึกในเอกสารยุคหลัง พบว่ารูปแบบวรรณกรรมมีลักษณะเนื้อหาสฤติพระมหากษัตริย์โดยได้รับอิทธิพลจาก

³⁹ดูใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, “งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กลุ่มประเทศภาคพื้น” ใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เน้นประเทศภาคพื้นทวีป (นครปฐม: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532), 19.

⁴⁰มณเฑียร ผาทอง, “จารึกสุโขทัย: การศึกษาวิเคราะห์สารัตถะและสัมพันธภาพ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537), 16.

⁴¹A.B.Griswold and rasert na Nagar, “The Inscription of King Rama Gamheng of Sukhodaya (1292 A.D.) Eigraphic and Historical Studies No.9,” *The Journal of Siam Society* 59, art 2 (July 1971.): 189., อ้างถึงใน มณเฑียร ผาทอง, “จารึกสุโขทัย: การศึกษาวิเคราะห์สารัตถะและสัมพันธภาพ”, 237.

เนื้อหาในจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์⁴² ดังจะเห็นองค์ประกอบในวรรณกรรมยอพระเกียรติ ซึ่งมีเนื้อหาหลัก 3 ส่วน เริ่มต้นด้วยส่วนประกอบของบทประณามพจน์⁴³ เป็นบทบูชาพระรัตนตรัย บิดามารดา ครูอาจารย์ ตลอดทั้งเทวดาสวรรค์ดีลสิทธิ์หรือสิ่งที่ผู้แต่งเคารพนับถือ องค์ประกอบส่วนที่สอง คือ เนื้อเรื่องซึ่งมีความสำคัญที่สุด เพราะนำเสนอเรื่องราวของพระมหากษัตริย์ทั้งพระคุณสมบัติ พระราชกรณียกิจต่างๆ ทั้งการปกครอง สังคมวัฒนธรรม ศาสนา เป็นต้น ตลอดทั้งหลักราชธรรมที่ทรงยึดถือ รวมทั้งสภาพบ้านเมืองที่สอดคล้องกับบริบททางประวัติศาสตร์ และองค์ประกอบประการที่สาม มีเนื้อหาเป็นบทสรุป แสดงรายละเอียดการถวายพระพรพระมหากษัตริย์ การขอพรให้ผู้แต่ง และการให้รายละเอียดในการแต่ง⁴⁴

อย่างไรก็ตาม ด้วยรูปแบบจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์ที่มีลักษณะจำเพาะ จะเห็นชนบซึ่งเป็นลักษณะพิเศษในการแต่งจารึกในด้านภาษาและฉันทลักษณ์ การเปิดเรื่องด้วยบทประณามพจน์ การดำเนินเนื้อเรื่องโดยกล่าวถึงรายละเอียดต่างๆ และบทปิดท้ายหรือบทจบเรื่อง ดังนี้

3.1.1 ขนบที่ปรากฏในด้านภาษาและฉันทลักษณ์

ขนบที่ปรากฏในด้านภาษาและฉันทลักษณ์ จะเห็นว่าจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์ในประเทศกัมพูชานิยมใช้ภาษาสันสกฤตดำเนินเรื่อง รวมทั้งแบบแผนการแต่งที่ใช้รูปแบบคำประพันธ์ร้อยกรองโดยใช้ฉันทประเภทต่างๆ⁴⁵ เช่น วสันตติลกฉันท์ อุปชาติฉันท์ ศารทูลวิกริตฉันท์ อารยฉันท์ อนุชฎฉันท์ มาลินี เป็นต้น การใช้ฉันท์หลากหลายประเภทดังกล่าว

⁴² ดังข้อสังเกตของเสาวณิต วิงวอน กล่าวถึงประเด็นการกำเนิดวรรณกรรมยอพระเกียรติในประเทศไทย ระยะเวลาวรรณกรรมยอพระเกียรติบันทึกพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์ในรูปของจารึก โดยยกตัวอย่างจารึกหลายหลักในสมัยสุโขทัย เช่น จารึกหลักที่ 1 (จารึกพ่อขุนรามคำแหงมหาราช) จารึกหลักที่ 5 (จารึกวัดป่ามะม่วง) จารึกหลักที่ 8 (จารึกเขาสุมณภู) พร้อมกับให้ความเห็นว่าการกล่าวถึงพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์ในจารึกสมัยสุโขทัยเหมือนกับจารึกของเขมร ดังเช่น จารึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในประเทศไทย ดังนั้น ธรรมเนียมการจารึกเรื่องราวพระมหากษัตริย์ในเขมร ทำนองยกย่องนี้จึงอาจมีอิทธิพลต่อจารึกยอพระเกียรติของไทย ดูใน เสาวณิต วิงวอน, “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมยอพระเกียรติ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), 13-15.

⁴³ บทประณามพจน์ หรือที่ราชบัณฑิตยสถานบัญญัติศัพท์ว่า ประณามบท หรือ ปณามบท คือ บทที่อยู่ตอนต้นเรื่อง เคารพบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ บุคคลที่ควรบูชา หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า บทไหว้ ดูเพิ่มเติมใน พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, 229.

⁴⁴ เสาวณิต วิงวอน, “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมยอพระเกียรติ”, 69-183.

⁴⁵ อนึ่ง รูปแบบคำประพันธ์ที่กวีใช้แต่งจารึกเขมรโบราณ มีรูปแบบร้อยกรองและร้อยแก้ว จารึกที่แต่งด้วยบทร้อยกรอง นิยมแต่งเป็นภาษาสันสกฤต โดยกวีใช้ฉันท์ประเภทต่างๆ มาผูกเป็นข้อความสรรเสริญพระมหากษัตริย์ เป็นธรรมเนียมการแต่งจารึกในอาณาจักรกัมพูชามาก่อนพระนครและสมัยพระนครเป็นเวลา ยาวนาน ส่วนจารึกที่แต่งด้วยบทร้อยแก้ว นิยมแต่งเป็นภาษาเขมรโบราณ แบ่งได้เป็นจารึกในส่วนภาษาเขมรสมัยก่อนพระนคร และภาษาเขมรสมัยพระนคร ศานติ ภักดีคำ, ความสัมพันธ์วรรณคดีไทย-เขมร (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2550), 27-28.

สอดคล้องกับแบบแผนการประพันธ์ของกาวยะซึ่งเป็นงานเขียนที่เน้นความงามทางวรรณศิลป์เป็นหลัก⁴⁶ เนื้อเรื่องดำเนินด้วยรูปแบบของฉันทที่มีลีลาแตกต่างกัน อนึ่ง ภาษาสันสกฤตที่ใช้สืบเนื่องในจารึกหลายหลัก เป็นคตินิยมนับถือว่าภาษาที่ร่ายกรองนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์สูงส่ง ดังจะเห็นได้จากการกล่าวถึงวัฒนธรรมหลวงในราชสำนัก⁴⁷ พวกพราหมณ์ยกย่องภาษาสันสกฤตว่าศักดิ์สิทธิ์เหมาะแก่การสรรเสริญเทพเจ้าและพระมหากษัตริย์ ทั้งนี้เพราะภาษาสันสกฤตเป็นภาษาแห่งไวยากรณ์ และเป็นภาษาแห่งเทพเจ้าที่พราหมณ์ใช้สวดอ้อนวอนเพื่อสื่อแสดงความเคารพและจงรักภักดี ความนิยมภาษาสันสกฤตในจารึกจึงแสดงให้เห็นวัฒนธรรมอักษรศาสตร์ของราชสำนักกัมพูชาที่เป็นจารีตปฏิบัติในหมู่ชนชั้นสูง ด้วยเหตุนี้จารึกที่แต่งโดยใช้รูปแบบภาษาสันสกฤตและคำประพันธ์ร่ายกรองหลากหลายรูปแบบ นอกจากจะชี้ให้เห็นความรุ่งเรืองของภาษาสันสกฤต กฎเกณฑ์ฉันทศาสตร์ รสนิยมความสูงส่งด้านวรรณศิลป์แห่งราชสำนัก ยังประกาศภูมิรู้ ความสามารถที่น่ายกย่องของกวี และความงดงามของบทกวีซึ่งมีคุณค่าต่อจิตใจของผู้เสพ ดังเนื้อความในจารึกหลักหนึ่งพบบริเวณปราสาทพนมรุ้ง (k.384) สร้างขึ้นเพื่อสรรเสริญเรนทราทิตย์ เนื้อความบทหนึ่งชี้ให้เห็นว่าเรนทราทิตย์มีความยิ่งใหญ่ในทางกวี และบทกวีที่ทรงแตงนั้นเป็นที่ประทับใจของกวีและหมู่สตรี ดังนี้

yaḥ kāmīnī nikara niścala mānasastho
pi sthātum arthati hr̥di sma mahākavīnām
dūti varā samavalā kavītā ruciś ca
śaktā vinetum ubhayatra yatas tadaṅgam // 13

“แม้ว่าพระองค์เป็นผู้ตั้งอยู่ในจิตใจอันมั่นคงของสตรีคนรัก ก็สมควรแล้วที่จะตั้งอยู่ในจิตใจของมหากวีทั้งหลาย เพราะความงามและบทกวีทั้งหลายของท่านผู้นี้ มีกำลังอันสม่าเสมอเป็นเหตุที่ประเสริฐที่สุด ซึ่งสามารถแล้วที่จะนำร่างกายของท่านไปสู่ที่ทั้งสอง (ในจิตใจหญิงและกวี)”⁴⁸

⁴⁶งานเขียนในลักษณะของกาวยะ หมายถึงงานเขียนของกวี ลักษณะของกาวยะคืองานเขียนที่มุ่งเน้นคุณค่าด้านวรรณศิลป์ และนำเสนอประสบการณ์ชีวิตของมนุษย์ รูปแบบของกาวยะสามารถแบ่งได้ 5 ประเภท คือ บทละคร มหากาวยะ (กาวยะที่มีเนื้อหามาจากนิทานโบราณ เช่น รามวงศ์ กุมารสมภพ ของกาลิทาส) ชั้นกาวยะ (กาวยะที่มีเนื้อหาน่าสน เช่น เมฆพุด และกฤตสังหาร ของกาลิทาส) ชิวประวัติ และนิทาน นิยาย ดูใน A.K.Warder, *Indian Kāvya Literature* (Delhi: Motilal Banarsidass publishers private Limited, 1989), 122.

⁴⁷David Chandler, *A History of Cambodia*, reprint (Chiang Mai: Silkworm Book, 2003), 21.

⁴⁸สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), 83

เนื้อความในโคลกข้างต้น แสดงให้เห็นว่าความรู้ในทางประพันธ์ศาสตร์ นอกจากกวี จะต้องศึกษารูปแบบภาษาและฉันทลักษณ์อย่างลึกซึ้งแล้ว จะต้องนำทักษะทางกวีมาปฏิบัติโดยการ แต่งเป็นบทกวีให้ประสบผลสำเร็จด้วย ดังที่นเรนทราทิตย์สถิตอยู่ในใจของกวีและสตรี ก็เนื่องมาจากการ แต่งบทกวีให้มีคุณค่าความงาม กวีกล่าวว่าบทกวีของนเรนทราทิตย์เป็นเช่นทูตที่ประเสริฐที่สุด คือ ทำให้ พระเกียรติยศของพระองค์ตราตรึงในจิตใจของผู้ที่ได้อ่านบทกวี

จารึกหลักเดียวกันนี้ ยังประกาศความเชื่อมั่นของกวีผู้แต่งจารึกว่าตนมีความรู้ในทาง กวายะ ซึ่งสามารถแต่งบทกวีอันล้ำค่าสรรเสริญนเรนทราทิตย์ได้ ดังนี้

kāvya viditāś śrīddha
narendrāditya samstavam/
okāḥ karttum imaṃ pañca
paṭalā khyam saśāka saḥ// 62

“กวีผู้นั้น ผู้มีความรู้ในเชิงกวายะ เป็นผู้มีชื่อเสียงเป็นผู้เดียวที่
สามารถกระทำ (แต่ง) บทประพันธ์ห้าปฏุละ อันเป็นบทสรรเสริญศรีท
ธนเรนทราทิตย์”⁴⁹

โคลกที่ยกมานี้ แม้เนื้อความจะปรากฏเพียงสั้นๆ แต่ในแง่ใจความสำคัญที่สะท้อน ออกมานั้น ยืนยันได้ชัดเจนว่าองค์ความรู้ทางการประพันธ์เชิงกวายะ เป็นทักษะสำหรับกวีที่สำคัญยิ่ง กวีผู้แต่งจารึกหลักนี้จึงประกาศด้วยความอหังการในฝีมือของตนว่า เป็นผู้เดียวที่สามารถแต่งจารึก สดุดีพระมหากษัตริย์อันล้ำค่าดังกล่าวนี้ได้

ขนบการแต่งจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์โดยใช้รูปแบบภาษาและฉันทลักษณ์ตาม ธรรมเนียมแห่งราชสำนัก ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในจารึกปราสาทตาพรหม ซึ่งถือเป็นจารึกหลัก สำคัญในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีดำเนินเนื้อหาด้วยภาษาสันสกฤตตั้งแต่เริ่มเรื่องจนจบ และใช้ รูปแบบฉันทลักษณ์ประเภทฉันทประเภตต่างๆ อย่างหลากหลายเป็นกรอบในการแต่ง เพื่อสร้างลีลา การดำเนินเรื่องอย่างรื่นไหล การใช้ภาษาสันสกฤตโดยตลอด รวมทั้งรูปแบบฉันทประเภตต่างๆ นอกจากจะเป็นแบบแผนที่เอื้อต่อการกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ในฐานะสมมุติเทพแล้ว ยังเห็นได้ชัดว่า ขนบ รูปแบบภาษาและฉันทลักษณ์ในจารึกปราสาทตาพรหมเอื้อต่อการสร้างบรรยากาศความ ศักดิ์สิทธิ์ สูงส่ง ขริมขลัง และสร้างอลังการทางวรรณศิลป์โดยตรงผ่านเนื้อหาสรรเสริญพระเจ้าชัยว รมันที่ 7 ได้อย่างสัมฤทธิ์ผล

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 143.

3.1.2 ขนบการเปิดเรื่องด้วยบทประณามพจน์

เนื้อหาจารึกหลายหลักที่สวดดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์ส่วนใหญ่ปรากฏข้อความบนแผ่นหิน ฝาผนัง และกรอบประตูของปราสาท กวีผู้รับใช้ใกล้ชิดเบื้องพระยุคลบาทพระมหากษัตริย์หรือมีสถานะเป็นกวีประจำราชสำนัก จะวางรูปแบบเนื้อหาโดยเริ่มต้นด้วยบทประณามพจน์หรือบทปณามคาถา บุษาสึงค์กดีลีทิตตามความเชื่อทางศาสนาเป็นลำดับแรก ถือเป็นขนบการเปิดเรื่องที่ปรากฏในจารึกสวดดีพระมหากษัตริย์หลายหลักในกัมพูชา เพื่อแสดงความเป็นสิริมงคลและแฝงด้วยนัยแห่งการคาดหวังว่าผลงานที่ร้อยกรองชิ้นนี้จะสำเร็จขึ้นก็ด้วยอำนาจของเทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์อำนาจผล

ความศักดิ์สิทธิ์ของบทประณามพจน์ที่ปรากฏในจารึกแสดงให้เห็นรากร่วมทางวัฒนธรรมวรรณศิลป์ของอินเดียอย่างชัดเจน หากพิจารณาพัฒนาการของบทประณามพจน์อันเป็นขนบการขึ้นต้นผลงานประพันธ์จะเห็นว่าปรากฏเค้ารอยการแต่งบทประพันธ์ของชาวอินเดียมาตั้งแต่โบราณกาล เห็นได้ในสมัยพระเวท พราหมณ์ได้แต่งบทมนตร์สวดสรรเสริญเทพอย่างเป็นทางการเป็นแบบแผนขณะประกอบพิธีซึ่งมีศัพท์เรียกว่า อาคิส⁵⁰ หมายถึง บทสวด ความต้องการ การขอพร⁵¹ การสวดอ้อนวอนสรรเสริญเทพให้มาร่วมในกิจพิธี เป็นคำน้อมบูชาและแสดงเจตจำนงให้เกิดสิริมงคลแก่ผู้สวดสรรเสริญ แสดงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างชาวอารยันกับเทพต่างๆ ได้จากบทสวดพระอินทร์ พระวิษณุ เทพธิดารাত্রี พระอัคนี เป็นต้น ดังตัวอย่างบทสวดสรรเสริญพระอัคนีที่ว่า “upa tvāgne dive-dive doṣāvastar, dhiyā vayam namo bharanta emasi = ข้าแต่ท่านเทพอัคนี ทุกๆ วันข้าขอน้อมคารวะท่านท่านคือเจ้าแห่งแสงสว่าง”⁵² บทเปิดเรื่องทำนองประณามพจน์ยังปรากฏในวรรณคดีสันสกฤตประเภทบทละคร เรียกว่า นานที มีความหมายตามศัพท์ว่า ความปิติยินดี ความพึงพอใจ บทสวดดีเทพเจ้า⁵³ ดังที่ภรตมุนีกล่าวในตำรานาฏยศาสตร์ว่า “เพราะเหตุที่นานทีประกอบด้วยคำอำนวยการสรรเสริญเทพเจ้า พราหมณ์ พระมหากษัตริย์ เป็นต้น อยู่เสมอ จึงเรียกว่า

⁵⁰พระมหาสายัญ ศรีอ่อน, “ประณามบทและนิคมณฑลในวรรณคดีบาลี: แนวคิด รูปแบบ และภาษา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550), 50.

⁵¹Vaman Shivram Ate, *The student's Sanskrit-English dictionary*, reprint (Delhi: Motilal Banarsidass, 2000), 89.

⁵²พระมหาสายัญ ศรีอ่อน, “ประณามบทและนิคมณฑลในวรรณคดีบาลี: แนวคิด รูปแบบ และภาษา”, 10.

⁵³Vaman Shivram Ate, *The student's Sanskrit-English dictionary*, 284.

นานที”⁵⁴ น่าสังเกตคือชนบการสวดอ้อนวอนเทพในคัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์และวรรณคดีของชาวอินเดียปรากฏสืบทอดมายังคัมภีร์พระพุทธศาสนาในสมัยหลังพุทธกาลด้วย เพียงแต่การสวดบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์เปลี่ยนจากเทพมาสู่พระรัตนตรัย ประกอบด้วยพระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ หรือพระอรหันตสาวก ในคัมภีร์พระไตรปิฎกปรากฏข้อความที่ว่าด้วยบทปณามคาถาตอนเริ่มเรื่องบูชาพระรัตนตรัย รวมทั้งพระอัครสาวก คัมภีร์พระพุทธศาสนาที่เก่าแก่อย่างมหาวัสตอวทาน ซึ่งเป็นพระวินัยปิฎกของนิกายโลโตตราท มีเนื้อหาบรรยายพุทธประวัติอย่างละเอียด ในตอนเริ่มเรื่องกวีรจนาทบเปิดเรื่องโดยกล่าวสรรเสริญพระพุทธเจ้าตั้งข้อความขนาดยาวที่ว่า “om namahśrīmahā buddhāyātītānāgata pratyut pannebyahsarva buddheyah”⁵⁵ = โอม ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐยิ่งใหญ่ และพระพุทธเจ้าทั้งปวงทั้งในอดีต อนาคต และปัจจุบัน”⁵⁶

พัฒนาการของบทประณามพจน์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาส่งอิทธิพลต่อมายังคัมภีร์ชั้นนอรรถกถาอย่างเห็นได้ชัด จะเห็นว่ามิบบทประณามพจน์สรรเสริญพระรัตนตรัยซึ่งเป็นธรรมเนียมที่พบเห็นเสมอในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่อยู่ในอินเดีย ศรีลังกา และในประเทศไทย⁵⁷ ตัวอย่างเช่นในคัมภีร์สมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก ผลงานรจนาของพระเถระโฆษาจารย์ ตอนต้นเรื่องกวีรจนาทบปณามพจน์บูชาพระพุทธเจ้าผู้ประกอบด้วยพระมหากรุณา พระธรรมอันประเสริฐซึ่งขจัดกิเลสอันมัวหมอง พระสงฆ์ซึ่งเป็นเนื่อนาบุญของเหล่าชน⁵⁸ หรือในคัมภีร์ชินาสังการ ผลงานการรจนาของพระพุทธรักขิต พระเถระชาวโรหณะ เกาะลังกา⁵⁹ ตอนต้นเรื่องกวีบทบูชา พระรัตนตรัยที่ไพเราะซาบซึ้ง ซึ่งการบันทึกข้อความในรูปของจารึกปรากฏวิธีเปิดเรื่องโดยกวีแสดงความนอบน้อมแด่เทพเจ้าและสิ่งศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกัน เฉพาะจารึกหลักที่มีบทประณามพจน์สรรเสริญพระรัตนตรัยอาจจะได้รับอิทธิพลมาจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาชั้นนอรรถกถาอีกทอดหนึ่ง

บทประณามพจน์ในกลุ่มจารึกสฤติพระมหากษัตริย์มีความสัมพันธ์กับคติความเชื่อทางศาสนาประจำรัชสมัยนั้น ตัวอย่าง จารึกปราสาทหินไชย ในรัชสมัยพระเจ้าภวรมันที่ 2 จารึกหลักนี้สะท้อนคติบูชาลัทธิไศวะนิกายและศักดิ์ เนื่องจากกวีเปิดเรื่องด้วยบทประณามพจน์ยกย่องพระ

⁵⁴ อนงค์ นาคสวัสดิ์, “นานที” ในบทละครสันสกฤต” (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), 12.

⁵⁵ สำเนียง เลื่อมใส, มหาวัสตอวทาน เล่ม 1, 265.

⁵⁶ เรื่องเดียวกัน, 1.

⁵⁷ พระมหาสาธัญ ศรีอ่อน, “ประณามบทและนิคมณฑลในวรรณคดีบาลี : แนวคิด รูปแบบและภาษา”, 177.

⁵⁸ สมันตปาสาทิกาแปล ฉบับมหายานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, เข้าถึงเมื่อ 28 พฤศจิกายน 2558, เข้าถึงได้จาก http://www.ebooks.in.th/7318/สมันตปาสาทิกาแปล_ฉบับมหายานจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย/

⁵⁹ สุภาพรรณ ฦ บางช้าง, ประวัติวรรณคดีในอินเดียและลังกา, 375-376.

ศิวะให้เป็นใหญ่ และกล่าวถึงศักติชยาของพระศิวะ⁶⁰ จารึกปราสาทแปรรูปและจารึกแม่บุญ
 ตะวันออก ในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 พราหมณ์ผู้แต่งจารึกสรรเสริญตรีมูรติ ศักติ และเทพ
 ชั้นรอง ได้แก่ พระศิวะ พระพรหม พระวิษณุ พระอุมาและवासुเทพ⁶¹ สะท้อนให้เห็นความเชื่อการ
 บูชาเทพและเทวีของศาสนาพราหมณ์อย่างลึกซึ้ง จารึกปราสาทศักดิ์ก้อกธม 2 กวีกล่าวสรรเสริญ
 พระศิวะ เป็นลำดับแรก จากนั้นจึงบูชาพระพรหม พระนารายณ์ รวมทั้งเทพชั้นรอง อาทิ พระจันทร์
 พระอาทิตย์ พระอัคนี พระกามเทพ แสดงให้เห็นว่ารัชสมัยของพระเจ้าอุทัยทิตยวรมันที่ 2 พราหมณ์
 ในราชสำนักเลื่อมใสในแนวคิดไตรศิวะนิกาย และบูชาตรีมูรติกับเทวี และเทพชั้นรองด้วย

ตัวอย่างบทประณามพจน์จารึกปราสาทศักดิ์ก้อกธม 2 ขึ้นต้นด้วยคำนมัสการพระ
 ศิวะ แล้วต่อด้วยคำนมัสการพระพรหมและพระนารายณ์ ดังนี้

namaś śivāy āstu yad ātmabhāvo
 ntarvyāpinā sūkṣmajīvenatnvāḥ /
 vānyā vinā prānabhṛtān nitāntam
 ākhyāyate jeṣṭayat endriyāṇi//
 viśśavaṃ śivaḥ pātu himāṅśu bhānu
 kṛśānu netratritayena yasya /
 vyanakti sāksitvaṃ anāvṛt ātma
 tattvārtha drṣṭau parito vadātam //
 vedhās samavyād bhavato mṛtādhayaṃ
 kmandalum sphāṭikam indukāntam/
 lokeṣu kāruṇya sudhā payodher
 dhatte dhikaṃ vījam iv ādarād yaḥ//
 lakṣmīpatir vvo vatu yasya lakṣmīr
 vaksasthitā kaustubha bhūṣaṇāya/
 snihyāmi sāhaṃ kathina svabhāveṣv
 apy āśriteṣv atra sad eti nūnaṃ//

“ข้าพเจ้าขอนอบน้อมพระศิวะ ผู้ซึ่งร่างกายของพระองค์ถูก
 กล่าวถึงอย่างมากมาย โดยปราศจากคำพูดว่า เป็นอินทรีแห่งร่างกายของสัตว์

⁶⁰ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์ และอุเทน วงศ์สถิตย์. การศึกษาจารึกหันไชย, 25-26.

⁶¹ Georges Coedès, *Inscriptions du Cambodge* v.I (Hanoi: Imprimerie d'extreme-orient, 1937), 77-78.; Mahesh Kumar Sharan, *Select Cambodian inscriptions: the Mebon and PreRup inscriptions of Rajendra Varman II* (Delhi: S.N. Publications, 1981), 41-42.

ทั้งหลาย เพราะชีวะที่ละเอียดอ่อนแทรกอยู่ภายในอันเป็นเหตุให้ (อินทรี) เคลื่อนไหวได้

ขอพระศิวะจงดุ่มครองโลกด้วยเนตรทั้งสาม คือ พระจันทร์ พระอาทิตย์ และพระอัคนี ซึ่งการเห็นประจักษ์ย่อมปรากฏชัดเจนทุกด้าน ด้วยการเห็นพระองค์ตามความเป็นจริง เพราะอาดมันไม่ถูกปกปิดแล้ว

ขอพระพรหมจงดุ่มครองท่านทั้งหลาย พระองค์ทรงไว้ซึ่งหม้อน้ำที่งามเหมือนพระจันทร์ที่ทำด้วยแก้วผลึก อันเต็มด้วยน้ำอมฤตแห่งทะเลน้ำอมฤต คือ ความกรุณาในโลกทั้งหลาย เหมือนทรงไว้ซึ่งเมล็ดพืชมากมาย เพราะความห่วงใยในโลกทั้งหลายฉะนั้น

ขอพระนารายณ์จงดุ่มครองท่านทั้งหลาย ผู้ซึ่งลักษมีของพระองค์ ทรงคิดแล้วอย่างแน่นอนว่า แม้เมื่อความแข็งกระด้างอาศัยอยู่ที่นี้ ข้าพเจ้าเอง ย่อมเสนาหา (ต่อหน้าอก) ทุกเมื่อ จึงอาศัยที่หน้าอก (ของพระนารายณ์) เพื่อเป็นเครื่องประดับแก้วเกาตุภู⁶²”

ตัวอย่างเนื้อความที่ยกมาพอสังเขป กวีแสดงตนเป็นพวกไศวะนิกาย เพราะนอบน้อมพระศิวะเป็นลำดับแรกก่อนเทพองค์อื่นๆ กวีขอความคุ้มครองจากพระศิวะ และสื่อแนวคิดว่า พระศิวะปรากฏพระองค์แทรกซึมอยู่ในทุกส่วนของร่างกายสัตว์ทั้งหลาย พระศิวะในแง่นี้จึงดำรงสถานะเป็นอาดมัน คือ สิ่งอันเป็นแก่นสารของทุกๆ สิ่ง เป็นดังลมหายใจของสัตว์โลกทั้งปวง จากนั้น กวีจึงกล่าวขอความคุ้มครองจากพระพรหมและพระวิษณุตามลำดับ

ในส่วนตอนต้นเรื่องของจารึกปราสาทตาพรหม กวีแสดงบทบาทประณามพจน์สรรเสริญพระรัตนตรัยลัทธิมหายาน กวีบูชาพระพุทธเจ้า “ผู้ทรงเป็นที่พึ่งพิงของเหล่าสัตว์ทั้งหลาย” มีการกล่าวถึงลัทธิตรีกาย คือ ธรรมกาย (กายที่แท้จริงของพระพุทธเจ้า คือ มีสถานะเป็นอมตะ เป็นแก่นแท้ ดำรงอยู่ไม่เสื่อมสลาย) สัมโภคกาย (กายทิพย์ของพระพุทธเจ้า คือ กายเพื่อการชื่นชมยินดีของพระโพธิสัตว์ มีรัศมีรุ่งเรืองแผ่ซ่านไม่มีขอบเขตสิ้นสุด) และนิรมานกาย (กายที่พระพุทธเจ้าทรงเนรมิตขึ้นเพื่อให้คนทั่วไปเห็นพระองค์ คือ กายของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏขึ้นในโลกมนุษย์) ซึ่งเป็นกายทั้งสามของพระพุทธเจ้า กวีบูชา พระธรรมในฐานะสิ่งล้ำค่าเพื่อปูทางไปสู่นิพพาน และพระสงฆ์ผู้เผยแผ่พระธรรมคำสอนตามลำดับ รวมทั้งพระโพธิสัตว์ ดังต่อไปนี้

⁶²คำแปลจารึกปราสาทสตักก้อกธม 2 อ่างในชะเอม แก้วคล้าย, “จารึกสตักก้อกธม 2,” ในจารึกในประเทศไทย เล่ม 3 : อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15-16 (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 186, 208.

sambhāravistaravibhāvita dharmmakāya
 sambhoganirmitivapur bhagavān vibhaktah/
 yo gocaro jinajinātmajadehabhājāṃ
 vuddhāya bhūtaśaraṇāya namo astu tasmai // 1
 vande niruttaram anuttaravodhimārggaṃ
 bhūtārthadarśananirāvaraṇaikadrṣṭim /
 dharmman trilokaviditāmaravandyavandyam/
 antarvasatṣaḍariṣaṇḍavikhaṇḍakhaḍgam // 2
 samyagvimuktiparipanthitayā vimukta-
 saṅgo pi santatagr̥hītaparārthasaṅgaḥ /
 saṅgīyamānajinaśāsanaśāsitanīyān
 saṅgho bhisamhitahitaprabhavo // 3
 trailokyakāṅkṣitaphalapasavaikayonir
 agrāṅgulivitapabhūṣitavāhuśākhah /
 hemopavītalatikāparivīta kāyo
 lokeśvaro jayati jaṅgamapārijātaḥ // 4

“ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นที่พึ่งพิงของสัตว์โลก พระองค์นั้น
 มีพระภาค ผู้แบ่งพระกายของพระองค์เองออกเป็น 3 ส่วน คือ ธรรมกาย
 สัมโภคกาย และนิรมาณกาย ที่เกิดขึ้นจากสัมภาระ จากบุญยสัมภาระมากมาย
 ผู้ทรงอยู่ในวิสัยของผู้ที่ถือเอาพระกายของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายเป็นจุดหมาย
 ปลายทาง ผู้ประสบชัยชนะ //

ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระธรรม ที่ไม่มีสิ่งใดจะสูงไปกว่า ซึ่งเป็นทางไปสู่
 โภธิญาณอันยอดเยี่ยมที่เป็นดวงตาดวงเดียวอันปราศจากเครื่องกีดขวางที่เห็นทุก
 สิ่งตามความเป็นจริง เป็นที่รู้จักกันในสามโลก และเป็นสิ่งที่ควรเคารพโดยบุคคล
 ที่ควรเคารพ คือ เทวดา ที่เป็นพระขรรค์ทำลายหมู่มืดมัวทั้งหกที่อาศัยอยู่ภายใน //

ขอพระสงฆ์ แม้จะได้ปลดปล่อยตนเองจากความยึดมั่นถือมั่น เนื่องจากการ
 ยึดมั่นถือมั่นนั้นเป็นอันตรายขัดขวางความหลุดพ้นโดยชอบ ผู้ที่ยังยึดติดใน
 ผลประโยชน์ของผู้อื่นซึ่งตนยึดถือแล้วอย่างต่อเนื่อง ผู้ที่กล่าวถึงบ่อเกิดแห่งสิ่ง
 เป็นประโยชน์ ขอจงคุ้มครองพวกท่าน นอกเหนือไปจากคนที่ได้รับการสั่งสอนใน
 คำสอนของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้รับการสวดอยู่เป็นประจำ //

ขอพระโพธิสัตว์โลกेश্বর จงมีชัยชนะ พระองค์เป็นแหล่งที่มาแหล่งเดียว
 ซึ่งเป็นที่ไหลออกมาของผล ที่คนในสามโลกปรารถนาแล้ว ผู้มีกิ่งใหญ่ คือ พระ
 พาทา ประดับด้วยกิ่งเล็ก คือ นิ้วพระหัตถ์อันงดงามอย่างยิ่ง ผู้มีพระวรกายถูกพัน
 โดยรอบด้วยเถาวัลย์เส้นเล็กๆ คือ สายยัชโญปวีตที่เป็นทอง ผู้เป็นต้นปาริชาติที่

เคลื่อนไหวได้ (ต้นปาริชาติ) เป็นที่เกิดหนึ่งเดียวที่ผลิผลออกมาซึ่งผลที่บุคคลผู้อยู่ในสามโลกต่างปรารถนา (ต้นปาริชาติ) มีกิ่งใหญ่จำนวนมาก ถูกตกแต่งด้วยกิ่งเล็ก คือ นิ้วพระหัตถ์ (ต้นปาริชาติ) ที่มีลำต้นถูกรอบโดยเถาวัลย์ คือ สายยัชโญปวีตทอง//”⁶³

เนื้อหาทั้ง 4 โศลกข้างต้น แสดงเค้ารอยพระพุทธศาสนาแบบตันตระนิกายวัชรยาน ซึ่งแนวคิดนี้เป็นเป็นคติความเชื่อสำคัญในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มหายานแบบตันตระนิกายวัชรยาน เป็นพัฒนาการของพระพุทธศาสนาแบบตันตระที่นับถือเรื่องลึกลับ เพียงแต่นิกายวัชรยานนับถืออาทิพุทธ ธรรมาทิพุทธและพระโพธิสัตว์ต่างๆ⁶⁴

สำหรับแนวคิดเกี่ยวกับกายของพระพุทธเจ้า โดยแบ่งออกเป็นรูปลักษณะตรีกายดังที่กล่าวถึงในโศลกที่ 1 จารึกปราสาทตาพรหมข้างต้น เป็นรูปแบบเฉพาะของแนวคิดพระพุทธศาสนา นิกายมหายาน แนวคิดนี้ต่างจากพระพุทธศาสนาเถรวาท กล่าวคือ นิกายเถรวาทเชื่อว่ากายของพระพุทธองค์เป็นเช่นเดียวกับมนุษย์โลก คือ มีเกิด แก่ เจ็บ ตาย ซึ่งประกอบด้วยชั้น 5 หรือ ธาตุ 6 มีสภาพไม่เที่ยง ไม่สามารถตั้งอยู่ในสภาพเดิมได้ ดังพระพุทธพจน์ที่ปรากฏในพรหมชาลสูตร ความว่า “เมื่อตถาคตยังมีชีวิต เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ย่อมสามารถเห็นตถาคตได้ แต่เมื่อตถาคตได้นิพพานแล้ว เทวดาและมนุษย์จะไม่สามารถเห็นตถาคตได้เลย”⁶⁵ ดังนั้น แนวคิดเรื่องกายพระพุทธเจ้าตามหลักนิกายเถรวาทจึงแบ่งออกเป็นสองส่วน ได้แก่ กายที่เหมือนกับมนุษย์ทั้งหลายกับธรรมกาย คือ พระคุณสมบัติเฉพาะพระองค์ อย่างไรก็ตามพุทธปรัชญามหายานได้คัดค้านด้วยเหตุที่ว่าเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสรู้และดำรงพระชนมชีพมาอีก 45 พรรชานั้น ในขณะที่นิพพานก็ดับหายไปเลย ไม่มีเหตุผลมารองรับ และไม่น่าเชื่อถือ ด้วยเหตุนี้พระพุทธศาสนานิกายมหายานจึงบ่งชี้ว่าพระพุทธองค์ดำรงพระกายในรูปลักษณะตรีกาย คือ สัมโภคกาย นิรมลกาย และธรรมกายดังที่กล่าวไปข้างต้น การที่ระบุรูปลักษณะตรีกายก็เพื่อจะโยงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้ายังทรงมีพระชนมชีพเป็นนิรันดร์ ณ ดินแดนพุทธเกษตรซึ่งพระกายพระพุทธเจ้าไม่ได้ดับสูญดังที่นิกายเถรวาทยึดถือ⁶⁵

ทฤษฎีตรีกายที่เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อทางศาสนาในยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏผลการศึกษาในรายงานวิจัย “การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน” ผู้วิจัยได้สรุปว่า

⁶³บทแปลจารึกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาไทยประกอบการศึกษาในที่นี้ เป็นส่วนหนึ่งในบทที่ 3 “ภูมิหลังเกี่ยวกับจารึกปราสาทตาพรหม และบทแปลจารึกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาไทย”

⁶⁴อัญชญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 146-147.

⁶⁵วศิน อินทสระ, สารสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ธรรมดา, 2550), 23,59.

ทฤษฎีตรีภาย เป็นคติความเชื่อสำคัญในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มหายานแบบตันตระนิกาย วัชรยาน เป็นพัฒนาการของพระพุทธศาสนาแบบตันตระที่นับถือเรื่องลึกลับ เพียงแต่นิกายวัชรยาน นับถืออาทิพุทธ ธนานิพุทธและพระโพธิสัตว์ต่างๆ⁶⁶

กล่าวได้ว่าการแต่งบทบูชาพระรัตนตรัยในจารึกปราสาทตาพรหมเป็นขนบการแต่ง บทประณามพจน์ปรากฏในจารึกหลายหลักประจำรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะเห็นได้จากจารึก ปราสาทพระขรรค์ และจารึกประจำอำเภอโคยศาลาหลายหลักซึ่งสะท้อนอิทธิพลแนวคิดทาง พระพุทธศาสนาในสมัยนี้อย่างแจ่มชัด

3.1.3 ขนบการดำเนินเนื้อเรื่อง

3.1.3.1 การกล่าวถึงสายตระกูลพระมหากษัตริย์

นอกจากบทประณามพจน์จะองค์ประกอบขั้นต้นที่ขาดไม่ได้ในจารึก หลายหลักที่กวิมุงสดุติพระมหากษัตริย์แล้ว การแสดงลำดับวงศ์ตระกูลของพระมหากษัตริย์ถือว่ามี ความสำคัญด้วยเช่นกัน เพราะเป็นขนบการแต่งซึ่งมีนัยในการสรรเสริญพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น ด้วย กวีจะกล่าวถึงสายตระกูลหลายลำดับชั้น หรือกล่าวถึงสายตระกูลเชื้อพระวงศ์ต่อเนื่องกัน ตามลำดับ ถึงแม้เนื้อหาในส่วนนี้อาจดูเหมือนมีความสลับซับซ้อนและพิสดาร เพราะบางจารึกกล่าวถึง เชื้อสายตั้งแต่ต้นวงศ์ต่อเนื่องอย่างยืดยาว ดูได้จากตัวอย่างจารึกประจำรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ทั้งจารึกปราสาทแปรรูป จารึกปักชีจำกรง จารึกแม่บุญตะวันออก กวีกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ต่างๆ เริ่มต้นตั้งแต่ต้นวงศ์ คือ เริ่มด้วยวงศ์ของพระนางโสมากับพราหมณ์ชื่อ เกาณทิลยะ เรื่อยมาจนถึง พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 การที่กวีกล่าวถึงสายตระกูลเป็นลำดับอย่างต่อเนื่อง ทั้งสายตระกูลฝ่าย พระราชบิดา และตระกูลฝ่ายพระมารดา เนื่องเพราะสายตระกูลที่กล่าวตั้งแต่ต้นวงศ์พระมหากษัตริย์ สืบเนื่องมาถึงการประสูติของพระมหากษัตริย์ที่กวีกล่าวถึง เป็นการประกาศความสูงส่งของเชื้อสาย แสดงบุญบารมี รวมทั้งการกล่าวอ้างสิทธิความชอบธรรมของพระมหากษัตริย์ที่จะปกครองอาณาจักร ให้เจริญรุ่งเรืองเหมือนกับบุรพกษัตริย์ตามลำดับเชื้อสายนั้นโดยสมบูรณ์

ตัวอย่างการกล่าวถึงสายตระกูลของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ใน จารึกปราสาทแปรรูปและจารึกแม่บุญตะวันออก เริ่มต้นที่พระเจ้าศรีพาลาทิตยะ สืบเชื้อสายมาจาก สกุลทางฝ่ายพระมารดา ดังปรากฏเนื้อหาในโคลงที่ 6 ของจารึกปราสาทแปรรูป และเนื้อหาในโคลง ที่ 8 ของจารึกแม่บุญตะวันออก เนื้อหาเหมือนกัน กวีกล่าวว่าพระเจ้าศรีพาลาทิตยะ เป็นผู้มิชื่อเสียง อันบริสุทธิ ทรงแผ่พระเกียรติยศไปทั่วทั้งแผ่นดินจนจบเขตแดนแห่งมหาสมุทร ทรงปกครองเมือง อนินทิตปุระ วงศ์ตระกูลของพระองค์เป็นเครื่องประดับทอผ้าที่สืบทอดมาจากพระนางโสมมาและเกาฏิ นยะ เนื้อหาลำดับต่อมา กวีเชื่อมโยงสายตระกูลของพราหมณ์กับพระมหากษัตริย์ที่เกี่ยวข้องกัน เพื่อ

⁶⁶ อัญญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน, 146-147.

เน้นย้ำถึง “วงศ์อันบริสุทธิ์ เหมือนกับพระจันทร์เต็มดวงที่ขึ้นจากทะเลน้ำนม” (โคลกที่ 14 จารึกแม่บุญตะวันออก) เนื้อหาจารึกปราสาทแปรรูป โคลกที่ 7 และเนื้อหาจารึกแม่บุญตะวันออก โคลกที่ 10 กล่าวถึงบุตรพระภคินีของพระเจ้าศรีพาลาทิตยะ มีพระนามว่า สรัสวดี ได้อภิเษกสมรสกับวิศวรูปะ ผู้ประเสริฐที่สุดในหมู่พราหมณ์ น่าสังเกตว่าความเปรียบที่เกี่ยวข้อกับเทพเจ้าหรือความเชื่อของศาสนาพราหมณ์จะปรากฏสอดแทรกกับการบรรยายสายตระกูลพระมหากษัตริย์ เพราะพระมหากษัตริย์สืบเชื้อสายมาจากพราหมณ์ การกล่าวอ้างถึงพระเวทในการแสดงสายตระกูลจึงเป็นเครื่องหมายแทนวรรณะพราหมณ์ แสดงให้เห็นสถานภาพของพระมหากษัตริย์ว่าสูงส่งและมียศศักดิ์สิทธิ์ จารึกปราสาทแปรรูปและจารึกแม่บุญตะวันออก กล่าวถึงพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ในโคลกที่ 13 ว่าทรงถือกำเนิดจากพระนางมเหษทรเทวีกับพระเจ้ามเหษทรวรมัน โดยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 นั้นทรงดำรงสถานะพระราชผู้ประเสริฐสุด ในที่นี้จะแสดงรายละเอียดสังเขปเกี่ยวกับสายตระกูลของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ในจารึกจารึกปราสาทแปรรูป โคลกที่ 6-12 ลำดับเนื้อความไว้ว่า

āsīd āsindhusīmasphuritasitayaśo
rāsisañcārarājad
rājyaśrīmaṇḍitāninditapuravikasan-
mātrvaṃśādhipatyāḥ /
somākaundinyavaṃśyo dadhadanatanrpa-
dvādaśā dityadīptīś
śrī bālādityabhūpo valayam iva bhuvo
maṇḍalam līlayā yaḥ // 6

yāṃ viśvarūpabhaṭṭo yo
lebhe tabhaginīsutām /
patnīm sarasvatīm vipro
vasiṣṭho rundratīm iva // 7

brahmakṣatriyayor vvaṃśe
pāraṃparyyodite tayoh /
jāyā dvivedabḥṭṭasya
jātā vedavatīti yā // 8

yaśyāḥ puṇyaguṇasya
mātrjananībhrātus tanūjo jītā-
rāteśśrīnṛpatīndravarmaṇṛpateś
śauryyeṇa śaurer iva /
śrṅge śrījayavarmmaṇaḥ

kṛtavatomāhendraśaile purīm
 mātur mmātula nātulo
 tulakalaśśrīpuṣkarākṣo nṛpaḥ // 9
 svarggadvāre pure yā puri puri ca
 purā sthāpitaṃ bhūmibhartrā
 śrībālādityanāmnā nijakulatilake
 naiśvaraṃ liṅgamiddham /
 bhartrā tenaiva vedadvitayamayadr̥ṣā
 pūjayitvā samastair
 bhogaiś svarggapratiṣṭhāmalabhatavilasat
 kīrtisandīpitāśā // 10
 yā tatkulīnāvanipālayaṃśaparaṃ
 parāyām uditā mahatyām /
 mahendradevītimahīva gurvīdevī
 surāṣṭrīva divo'vatīrṇṇā // 11
 mahīpater vvedavatīpitur yyaḥ
 kalām kulīnas sakalām dadhānaḥ /
 rājanyavaṃśābdhiniśākaras śrīmahendravarmmā
 mahānīyakīrttiḥ // ⁶⁷ 12

“มีกษัตริย์องค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า ศรีพาลาทิตยะ ผู้มีชื่อเสียงอัน
 บริสุทธิ์ แผ่ไปถึงขอบเขตของมหาสมุทร มีอำนาจการปกครอง ที่สืบต่อจากสกุล
 ของพระมารดา ที่รุ่งเรืองอยู่ในเมืองอนินทิตปุระ ซึ่งประดับด้วยศิริราชสมบัติ ที่
 ปกครองประชาชน สืบต่อมาจากพระนางโสมากับเกาณทีนยะที่มีแสงอาทิตย์
 12 ดวง มีพรหมแดนเป็นวงกลม เหมือน (พระอาทิตย์) โคจรจักรวาล ฉะนั้น //

พราหมณ์ชื่อวิศวรูปภักฏะ ได้นางสร้อยดี บุตรีพระภักคินีของพระองค์
 (พาลาทิตยะ) เป็นภรรยา เหมือนพราหมณ์วิษณะได้นางอรุณดีเป็นภรรยา
 ฉะนั้น //

ในวงศ์สกุลของพราหมณ์และพระมหากษัตริย์ ซึ่งได้รับการยกย่องว่าสูง
 ศักดิ์ ชายาของท่านวิเวทภักฏะ ได้ประสูติพระนางเวทดี //

พระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่า ศรีปุชราเกษ ผู้เป็นโอรสของ
 พระเจ้าศรีนฤปตินทรวรมัน ซึ่งเป็นน้องชายแห่งพระชนนีของมารดา (ของเวท

⁶⁷ Mahesh Kumar Sharan, *Select Cambodian inscriptions: the Mebon and PreRup
 inscriptions of Rajendra Varman II*, 103-104.

ตี) ผู้กระทำแต่ความดี ผู้ชนะศัตรู ผู้มีความสามารถที่ไม่มีใครเสมอเหมือน ผู้เป็นลุงของลุงฝ่ายมารดาของพระเจ้าศรีชัยวรมัน ได้ตั้งเมืองบนยอดเขามเหธรศิลาด้วยความสามารถดุจพระวิษณุ //

ความสมหวังอันรุ่งโรจน์ ด้วยเกียรติยศอันเป็นประกาย ที่พระมหากษัตริย์ทรงพระนามว่าศรีพลาทิตยะ ผู้เป็นเครื่องประดับแห่งสกุล ให้บูชาพระศิวลึงค์อันรุ่งโรจน์ ที่สร้างมาแต่ก่อนแล้ว ในเมืองสวรรคทวาระ (ประตูแห่งสวรรค์) และในแต่ละเมือง ด้วยการรวมพระเวททั้งสอง จึงได้ทำค้ายในสวรรคค พร้อมด้วยโศกะทั้งปวง //

พระเทวีผู้เป็นใหญ่ นามว่า มเหธรเทวี ผู้ถือกำเนิด ในสกุลอันยิ่งใหญ่ และประเสริฐ เป็นเชื้อสายแห่งสกุลอันสูงส่งของพระมหากษัตริย์ ดุจดั่งเทพธิดาที่อาศัยอยู่ในสวรรคคณั้น //

พระเจ้าศรีมเหศวรมัน ผู้สืบสายสกุลจากพระมหากษัตริย์ ที่เป็นบิดาของ พระนางเวทวดี เป็นผู้ชำนาญในศิลปะทั้งปวง ผู้เป็นพระจันทร์ที่ทำให้มหาสมุทร คือ สกุลอันยิ่งใหญ่มีเกียรติ ควรแก่การบูชา //

⁶⁸

การกล่าวถึงสายตระกูลพระมหากษัตริย์นี้เห็นได้ในจารึกปราสาทตาพรหมด้วยเช่นกัน กวีผู้แต่งคำนึงถึงความสำคัญของลำดับสายตระกูลจึงแสดงสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างละเอียด หลังจากที่กวีแสดงบทประณามพจน์บูชาพระรัตนตรัยเสร็จสิ้นแล้ว จากนั้นจึงกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ผู้รุ่งเรืองในอดีตทั้งหลาย บุคคลสำคัญของต้นวงศ์กวีเริ่มจาก พระเจ้าเศรษฐวรมัน พระราชโอรสของพระเจ้าศรุตวรมัน “ผู้ทรงเจริญด้วยพระเกียรติยศอันสะอาดบริสุทธิ์ ผู้ประสูติยังวงศ์กษัตริย์ที่ชาวบริสุทธิ์” (โคลกที่ 6) ทรงประสูติในวงศ์แห่งศรีกัมพูอันประเสริฐ ซึ่งตั้งอยู่ ณ เมืองชยาทิตยปุระ (โคลกที่ 7) จากนั้นกล่าวถึงตระกูลทางฝ่ายมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยกล่าวถึงพระนางราชลักษมี “ผู้เป็นใหญ่แห่งสตรีทั้งหลาย ทรงประสูติแล้วในมหาสมุทร คือ ตระกูลฝ่ายพระมารดาอันรุ่งเรือง” (โคลกที่ 8) กล่าวถึงพระเจ้าภววรมัน “พระองค์เป็นผู้ก่อตั้งวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินราวกับประภาณชลของพระจันทร์” (โคลกที่ 9) กล่าวถึงพระเจ้าศรีธรรมวรมันผู้ทรง “ประสูติในวงศ์ตระกูลของพระเจ้าภววรมันเทวะ” (โคลกที่ 10) จากนั้นกวีจึงกล่าวถึงบุคคลสำคัญที่ให้การประสูติพระมหากษัตริย์ที่กวีมุ่งสรรเสริญ โดยกล่าวถึงพระมารดาและพระราชบิดา คือ พระนางศรีชัยราชจุทามณี ซึ่งเป็นพระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระเจ้าธรณินทรวรมัน

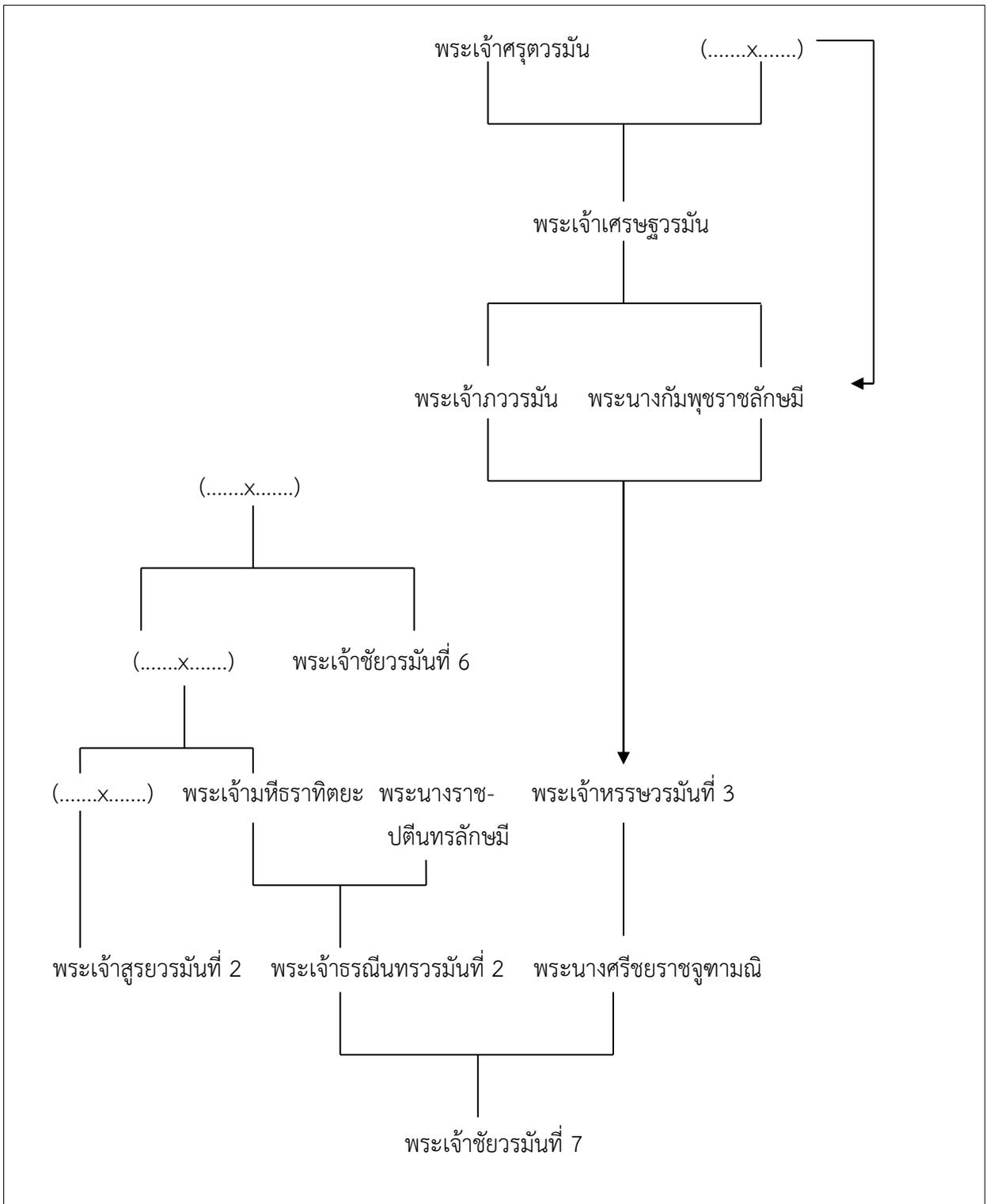
⁶⁸ คำแปลใน ชะเอม แก้วคล้าย, *จารึกปราสาทแปรรูป* (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2543), 61-62.

ที่ 2 พระราชบิดาของพระเจ้าชัวยวรรมันที่ 7 เรื่อยมาจนถึงพระเจ้าชัวยวรรมันที่ 7 ดังจะยกตัวอย่าง
ต่อไปนี้

āsīd akhaṇḍamanudaṇḍadharāvanīndra
vandyo varaś śrutavatāṃ śrutavarmmasūnūḥ/
śrīśreṣṭhavarmanṛpatiś śucibhir yaśobhiś
śreṣṭho vadātavasudhādharavaṃśayoniḥ// 6
śrīkamvuvamśāmvarabhāskaro yo
jāto jayādityapurodayādrau /
prāvodhayat prāṇahṛidamvujāni
tejonidhiś śreṣṭhapurādhirājah // 7
jātā tadye navagītakīrtti
candorllasanmātrikulāmvrāśau/
rarāja lakṣmīr iva yā satīnām
agresarī kamvujarājalakṣmīḥ// 8
bharttā bhuvo bhavapure bhavavarmmadevo
vibrājamānarucirañjitamaṇḍalo yah/
purnah kalābhir avanīndrakulaprasuteḥ
karttāmṛitāmśur iva tāpaharah prajānām// 9
sarvvaānavadyavinayadyutivikramo yas
tadvaṃśajo janitaviśvajanīnavṛttiḥ/
śrīharṣavarmma nṛipatirhatavairiharṣo
janyeṣu diṇmukhavikīrṇayaṣovītānah// 10
mahībhuja śrījayarājacuḍā-
maṇir mahiṣyam udapādi tena/
tasyām yaśaścandramarīcigaurā
gaurīva gaurīguruṇāgradevyām // 11

“พระราชอาผู้ทรงพระนามว่าศรีเศษฐวรรมันที่มีชื่อเสียง ผู้สมควรจะถูก
กราบไหว้ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ผู้ธำรงไว้ซึ่งกฎหมายของพระมนูอย่าง
ไม่ขาดตกบกพร่อง พระองค์เป็นผู้ที่ประเสริฐในหมู่นักปราชญ์ทั้งหลาย
พระโอรสของพระเจ้าศุทธวรรมัน คือ พระเจ้าแผ่นดินที่มีพระนามว่า เศษฐวรร
มัน ผู้ประเสริฐที่สุดเพราะพระเกียรติยศอันสะอาดบริสุทธิ์ ผู้ประสูติยงศ์
ตระกูลของพระเจ้าแผ่นดินอันบริสุทธิ์//

พระองค์ ทรงเป็นพระอาทิตย์ที่เกิดขึ้นแล้วบนท้องฟ้า คือ วงศ์ของ
ศรีกัมพูอันรุ่งเรือง ซึ่งเกิดแล้วบนภูเขาเป็นที่ขึ้นของพระอาทิตย์ คือ เมืองชยา

แผนผังที่ 1 ลำดับเชื้อสายตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

3.1.3.2 การกล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ และการเชิดชูพระเกียรติพระมหากษัตริย์

เนื้อหาของจารึกที่เชิดชูพระเกียรติพระมหากษัตริย์จะขาดองค์ประกอบสำคัญไม่ได้ คือ การบรรยายเหตุการณ์พระราชกรณียกิจทั้งการสงคราม การปกครอง และการศาสนา พระราชกรณียกิจทางศาสนานี้ครอบคลุมทั้งการทำบุญถวายสิ่งของแด่ศาสนสถาน รวมทั้งอุทิศข้าทาสให้ดูแลสถานที่เหล่านั้น เพื่อแสดงให้เห็นความสนพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ว่าพระองค์มิได้ละเลยกิจอันควรปฏิบัติ รวมทั้งการแผ่บุญเชิดชูพระเกียรติพระมหากษัตริย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม ตัวอย่างเนื้อหาในจารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 7 เนื้อหาจารึกสรรเสริญพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทั้งความกล้าหาญจากการทำสงคราม และความรอบรู้ในด้านปรัชญา เนื้อความในโคลงที่ 10 กล่าวถึงพระราชภารกิจด้านการรบ อันเป็นหน้าที่หลักของวรมณะกษัตริย์ แสดงการเชิดชูความเก่งกล้าสามารถโดยตรง ดังที่ว่า

yo sau prān dhāmbhujena jetuṃ
ājau vinā savyabhujan nu śaktah /
pur jayan savyabhujena kāryyam
savyāpasavyāhitam icchati sma // 10

“สามารถในการรบพุ่งที่จะเอาชนะชำนะแก่ศัตรูได้ด้วยการ (ขวา) อันทรงพลังโดยมิต้องอาศัยกรซ่าย ต่อจากนั้นจึงเอาชนะชำนะแก่ศัตรูด้วยกรซ่ายอีก คือพยายามเอาชนะชำนะทั้งทางด้านขวาและซ้าย”⁶⁹

เนื้อหาจารึกหลักเดียวกันนี้ ยังแสดงนัยการสรรเสริญพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ในทางอ้อม ดังปรากฏในโคลงที่ 21 กวีแสดงแนวคิดตามหลักปรัชญาชี้ให้เห็นว่าพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ทรงขจัดความโง่เขลาในหมู่ประชาชนที่ยังอยู่ในหนทางแห่งความมืดบอด ดังที่กวีกล่าวว่าพระองค์ทรงให้แสงสว่างภายในถ้ำอันมืดมิด แสงสว่างดังกล่าวนี้มีอนุภาพสว่างมากกว่าดวงอาทิตย์หลายเท่า ดังนี้

guhāgarhe dhvāntaghṇe dhiyā yo
raśmipratānaṃ vittāna tiṣṭhan /
ādityanāmaiva samānamāno
(bhā)nur guhādhvāntajitau na tasya // 21

⁶⁹ คำแปลอ้างอิงในหม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, “จารึกปราสาทหินพนมรุ้ง 7, ” ใน *จารึกในประเทศไทย เล่ม 4: อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 17-18* (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 165,172.

“เมื่ออยู่ภายในถ้ำที่มีดสลับ ท่านก็ใช้สมาธิของท่านแปลงรัศมีอันเจิดฉาย ออกมา (ดวงอาทิตย์) ที่ส่องแสงย่อมได้รับการยกย่องเท่ากับ (ดวงดาว) ที่มีนามว่า อาทิตย์ แต่ดวงอาทิตย์นี้ (ก็ไม่เท่ากับดวงอาทิตย์ผู้นี้) ในเมื่อเปรียบเทียบกับชัยชนะ ที่ท่านผู้นี้มีต่อความมืดมนภายในถ้ำ”⁷⁰

อนึ่ง การบรรยายรายละเอียดพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในจารึก สดุดีกษัตริย์ปรากฏในบทสรรเสริญที่เน้นความงามของอลังการวรรณศิลป์ ในแง่นี้กวีจึงไม่ได้กล่าว อย่างตรงไปตรงมา แต่กล่าวด้วยชั้นเชิงอลังการ รายละเอียดดังกล่าวปรากฏในเนื้อหาจารึกปราสาท ตาพรหมอย่างสมบูรณ์ กวีผู้แต่งแสดงพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ผ่านเนื้อหาที่มุ่งเน้นการ สร้างอลังการ ดังเช่น ในด้านการรบ นับเป็นพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์เพื่อสร้างความ มั่นคงของอาณาจักร กวีกล่าวว่า ณ สมรภูมิแห่งสงคราม พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงทำสงครามด้วย ความห้าวหาญและมีชัยชนะเหนือศัตรูอย่างเด็ดขาด (โคลกที่ 21) ในด้านการอำนวยประโยชน์สุขแก่ ทวยราษฎร์ นับเป็นพระราชกรณียกิจอันพึงกระทำของพระมหากษัตริย์ กวีกล่าวว่า ในรัชสมัยของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีการสถาปนาอาราธนาศาลาและภายในบริเวณศาสนสถานตาพรหมเมื่อมีผู้คน ได้รับความเจ็บป่วยก็มีการดูแลรักษา (โคลกที่ 117 -118) ในด้านศาสนา เป็นพระราชกรณียกิจที่โดดเด่นมากในจารึกปราสาทตาพรหม เพราะเมื่อพิจารณาข้อความส่วนใหญ่ในจารึกปราสาทตาพรหม พบว่ากวีได้อุทิศเนื้อหาจำนวนมากเพื่อนำเสนอพระราชจริยาวัตรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในกิจกรรม ทางศาสนาเป็นหลัก หมายความว่า พระมหากษัตริย์พระองค์นี้มีความสนพระราชหฤทัยในการ ดำเนินงานทางศาสนาเป็นพิเศษ กล่าวคือ มีการแสดงความกตัญญูต่อพระราชมารดา ครู ด้วยการ สร้างรูปเหมือนเพื่อประดิษฐานเป็นอนุสรณ์แห่งความเลื่อมใสศรัทธา และมีเทพบริวารสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทาง ศาสนาจำนวนมาก มีสิ่งของจำนวนมากที่พระองค์ทรงอุทิศถวายภายในศาสนสถานตาพรหม มีการ เฉลิมฉลองเทศกาลทางศาสนาอย่างสนุกสนานรื่นเริง ซึ่งรายละเอียดดังกล่าวปรากฏร่วมกันทั้งในกลุ่ม จารึกประจำรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังเช่น จารึกปราสาทพระขรรค์ และจารึกกลุ่มอาราธนาศาลา เป็นต้น

3.1.4 ขนบการปิดท้ายหรือบทจบเรื่อง

องค์ประกอบอีกส่วนหนึ่งที่สำคัญในจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์ คือ ขนบการปิดท้าย หรือบทจบเรื่อง จารึกบางหลักจะแสดงรายชื่อผู้รจนาและรายละเอียดของตนอย่างสังเขปในเนื้อความ สดุดีท้าย เช่น จารึกปราสาทพระขรรค์ จารึกปราสาทตาพรหม หรือกล่าวถึงกวีผู้จำลองตัวอักษรตาม พระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ เช่น จารึกปราสาทหันไชย รวมทั้งแสดงสารของ

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, 168, 173.

พระมหากษัตริย์โดยฝากฝังแนวทางเกี่ยวกับคติความเชื่อทางศาสนาที่สำคัญซึ่งทุกคนควรตระหนักถึง เช่น จารึกปราสาทแปรรูป จารึกปักซีจำกรง ดังนั้น รายละเอียดในตอนจบของจารึกจึงเป็นสิ่งควรพิจารณา เพราะจะเป็นถ้อยแถลงของกวีที่ต้องการสื่อสารเนื้อความในลำดับสุดท้าย ในส่วนจารึกปราสาทตาพรหมนั้นตอนท้าย กวีดำเนินตามรูปแบบขนบการจบบทสวดดีพระมหากษัตริย์ โดยฝากสารของพระมหากษัตริย์ให้อนุชนรับรู้ถึงสิ่งก่อสร้างภายในศาสนสถานตาพรหมที่ต้องรักษาหวงแหนไว้ให้ดี เนื่องจากสิ่งก่อสร้างทั้งหลายเป็นสื่อแสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ การดูแลรักษาศาสนสถานแห่งนี้จึงสำคัญยิ่ง เพื่อให้ปลอดภัยจากภัยพิบัติหรือขโมย (โคลกที่ 144) แล้วระบุชื่อผู้แต่ง คือ เจ้าชายศรีสุริยกุมาร หรือ เจ้าชายสุริยกุมาร ประสูติจากพระอัครชายา กวีผู้แต่งเป็นรัชทายาทของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 (โคลกที่ 145) รายละเอียดโครงสร้างของขนบในกลุ่มจารึกสวดดีพระมหากษัตริย์รวมทั้งรายละเอียดของเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมที่มีรูปแบบดำเนินเรื่องตามขนบของจารึกสวดดีพระมหากษัตริย์

กล่าวโดยสรุป เนื้อหาของจารึกปราสาทตาพรหมดำเนินตามขนบของจารึกในกลุ่มสวดดีพระมหากษัตริย์ กวีเลือกใช้ภาษาสันสกฤตและรูปแบบบรียกรองที่หลากหลาย เปิดเรื่องด้วยบทประณามพจน์บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามคติความเชื่อทางศาสนา บรรยายสายตระกูลของพระมหากษัตริย์ บรรยายเหตุการณ์พระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ในด้านต่างๆ โดยเฉพาะกิจกรรมทางด้านศาสนา บรรยายรายการของถวายเป็นเครื่องพลีแต่สิ่งเคารพบูชาจำนวนมากหลายรายการ และจบลงด้วยการฝากสารของพระมหากษัตริย์และระบุชื่อผู้แต่ง กล่าวได้ว่าขนบการสวดดีพระเกียรติดังกล่าวมีครบสมบูรณ์ในจารึกปราสาทตาพรหม และย่อมมีความสัมพันธ์อย่างมากกับการสร้างสรรค์องค์การด้านเนื้อความอีกด้วย

3.2 ขนบ (สมยะ) ความคิดและความเชื่อของกวีในการแต่งจารึกปราสาทตาพรหม

นอกจากการสร้างสรรค์เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมจะมีความสัมพันธ์กับรูปแบบขนบจารึกสวดดีพระมหากษัตริย์ดังที่ได้อภิปรายไปแล้ว ขนบหรือสมยะอันเป็นความคิดความเชื่อของกวีถือได้ว่าเป็นกลวิธีการแต่งจารึกปราสาทตาพรหมให้มีความโดดเด่นอีกประการหนึ่งด้วย ซึ่งในความคิดของกวีนั้นย่อมมีความเชื่อหรือการยอมรับสิ่งใดสิ่งหนึ่งสืบทอดต่อกันมา ในหมู่มกวีสันสกฤตสมยะที่สืบทอดความคิดและวิธีการจากกวีรุ่นก่อนมักจะเป็นที่นิยมในการแต่งกวีนิพนธ์ ดังเนื้อความตอนหนึ่งที่โยเศศวร กวีอินเดียในคริสต์ศตวรรษที่ 8 กล่าวถึงการเดินตามแนวทางสร้างสรรค์กวีนิพนธ์ตามกวีรุ่นก่อน โดยกล่าวว่าเส้นทางที่กวีพาณะได้เดินอยู่นั้น ต่อมากวีภวภูติ กวีกมลายุทธะ กวีเกศภูชะ กวี

ศรี วากปติราชะ ก็ได้ค้นพบ⁷¹ ซึ่งย่อมาหมายความว่าแนวคิดการสร้างงานจากกวีรุ่นโบราณเป็นที่รับรู้ ในหมู่กวีรุ่นต่อมา และความคิด ความเชื่อของกวีนี้เองกลายเป็นแนวคิดในเรื่องสมยะ คือ ความเชื่อที่ กวีจินตนาการถึงสิ่งหนึ่งในแง่จินตภาพหรือเป็นภาพพจน์ที่กวีสร้างขึ้น

ในจารึกปราสาทตาพรหม ขนบหรือสมยะซึ่งเป็นความคิดและความเชื่อของกวีนั้น ปรากฏให้เห็นในโคลกจำนวนหลายบท จะเห็นได้ว่ากวีเข้าใจแนวคิดในเรื่องสมยะในการสรรเสริญ บุคคลสำคัญและพระมหากษัตริย์โดยการสร้างภาพพจน์ตามจินตนาการของกวี ดังจะพิจารณา ความคิดเรื่องขนบหรือสมยะที่เป็นความเชื่อของกวีโดยกล่าวถึงพระเกียรติยศว่ามีความสะอาดบริสุทธิ์ และการอ้างถึงความเชื่อในเรื่องเทพ

ความคิดและความเชื่อของกวีโดยกล่าวถึงพระเกียรติยศว่ามีความสะอาดบริสุทธิ์ ปรากฏชัดเจนคือในเนื้อหาโคลกที่ 6, 8, 9, 10, 11 และโคลกที่ 16 ดังต่อไปนี้

āsīd akhaṇḍamanudaṇḍadharāvanīndra-
vandyo varaś śrutavatāṃ śrutavarmmasūnuḥ /
śrīśreṣṭhavarmanṛpatiś śucibhir yaśobhiś
śreṣṭho vadātavasudhādharaḥvaṃśayoniḥ // 6

“พระราชารู้ทรงพระนามว่าศรีเศรชฐวรมัน ผู้สมควรจะถูกกราบไหว้ ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ผู้อ้างไว้ซึ่งกฎหมายของพระมนูอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง พระองค์เป็นผู้ที่ประเสริฐในหมู่นักปราชญ์ทั้งหลาย พระโอรสของพระเจ้าศรุตวรมัน คือ พระเจ้าแผ่นดินที่มีพระนามว่า เศรชฐวรมัน ผู้ประเสริฐที่สุดเพราะพระเกียรติยศอันสะอาดบริสุทธิ์ ผู้ประสูติยังวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินอันบริสุทธิ์”

เนื้อหาในโคลกข้างต้น จะเห็นมโนทัศน์ที่เป็นความคิดและความเชื่อของกวีโดยการย้าให้เห็นว่าพระเกียรติยศของพระเจ้าเศรชฐวรมันนั้นประเสริฐที่สุด เพราะพระเกียรติยศของพระองค์มีความสะอาดบริสุทธิ์ นัยนี้ จะเห็นได้ว่าในความเชื่ออันเป็นที่รับรู้ของกวี พระเกียรติยศของกษัตริย์จะต้องไม่มีความต่างพร้อยหรือถูกตำหนิติเตียน หมายความว่าชื่อเสียงและพระเกียรติคุณที่ประชาชนยกย่องกษัตริย์พระองค์นั้นจะต้องไม่มีข้อบกพร่องแต่อย่างใด ดังนั้นพระเกียรติยศอันประเสริฐที่ได้รับการยกย่องจึงต้องมีความสะอาดบริสุทธิ์หรือแทนด้วยสีขาวอันบริสุทธิ์

ขนบหรือสมยะที่เป็นความเชื่อของกวีโดยกล่าวเทียบพระเกียรติยศของกษัตริย์ว่าสะอาดบริสุทธิ์ เป็นสีขาวไม่มีมลทินดังกล่าวนี้เป็นความเชื่อของกวีตั้งแต่โบราณมาแล้ว ในการสวด

⁷¹ กลุณิจ ฉณะฤกษ์, “ขนบการประพันธ์และพรรณนาเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต: ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาพย์,” 21-22.

กษัตริย์ที่มีความยิ่งใหญ่ ความเชื่อในลักษณะดังกล่าวน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากกวีอินเดีย ดังที่ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยากล่าวถึงจารึกภาษาสันสกฤตในประเทศอินเดียซึ่งเป็นจารึกของ พระเจ้าสมุทรรคุปเต พบที่เมืองอัลละฮะบาด กวีสรรเสริญพระเกียรติยศของพระเจ้าสมุทรรคุปเตไว้ใน บรรทัดที่ 30-31 ไว้ว่า “*pradāna-bhuja-vikrama-prāsama-sāstra-vākyaodyai-rūpryyupari-sañcayocchritamaneka-mārggaṃ-yaśaḥ-punāni-bhuvanatrayaṃ-pasupaterjātān targuhānirodha-parimokṣa-sīghramiva-pāṇḍu gāṅgaṃ*” เนื้อหาตอนที่กวีสรรเสริญพระเจ้า สมุทรรคุปเตบ่งชี้ว่าในจินตนาการของกวีนั้น พระเกียรติยศของพระเจ้าสมุทรรคุปเตเทียบเท่ากับ สายน้ำคงคา เกียรติยศนั้นมีหลายทาง อันเกิดจากทาน ความเก่งกล้าในการรบ จากความสงบควบคุม ตนเองได้ และความเชี่ยวชาญในศาสตร์ต่างๆ ที่เพิ่มพูนขึ้น กวีอินเดียใช้ความเชื่อที่ว่าน้ำในแม่น้ำคง คาเทียบเคียงกับพระจริยาวัตรอันประเสริฐของกษัตริย์ในแง่ที่ว่าน้ำคงคามีความสะอาดบริสุทธิ์เป็นสี ขาวเช่นเดียวกับคุณงามความดีของกษัตริย์ที่ชำระล้างโลกให้สะอาดหมดจด การที่กวีถือว่าเกียรติยศ เป็นสีขาว เพราะเมื่อเกียรติแพร่กระจายไปยังทางไหนก็ทำให้ทุกสิ่งขาวไปหมด⁷² เมื่อพิจารณา ข้อความในจารึกดังกล่าวจะเห็นว่าสมยะอันเป็นความเชื่อของกวีทั้งในอินเดียและกัมพูชาเป็นที่รับรู้ ร่วมกันว่าพระเกียรติยศอันประเสริฐของกษัตริย์จะมีสีขาวบริสุทธิ์ สอดคล้องกับเนื้อหาจารึกปราสาท ตาพรหมในโคลงที่ 10 ที่ว่า

*sarvvaānavadyavinayadyutivikramo yas
tadvamśajo janitaviśvajānīnavṛttiḥ /
śrīharṣavarmmanṛpatir hatavairiharṣo
janyeṣu dīnmukhavikīṇayaśovitānaḥ // 10*

“พระเจ้าแผ่นดินพระนามว่าพระเจ้าศรีธรรมจักรมณีน ทรงมีความอ่อน น้อมถ่อมตน ทรงมีความเก่งกล้าอันรุ่งเรือง ยกเว้นจากการถูกตำหนิตั้งปวง พระองค์ประสูติแล้วในวงศ์นั้นของพระเจ้ากาวรมันทเว พระองค์ทรงมีความ ประพฤติอันเป็นแบบแผนของคนทั้งปวง อันพระองค์ทรงทำให้เกิดขึ้นแล้ว พระองค์ทรงกำจัดความร่าเริงของข้าศึกศัตรูในการรบทั้งหลาย ผู้มีพีดานของ พระเกียรติยศถูกทำให้กระจายไปในทิศทั้งหลาย”

เนื้อหาในโคลงข้างต้น สอดรับกับความเชื่อของกวีที่ว่าพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ของ กษัตริย์จะแผ่ไปทั่วทุกทิศ ในเนื้อความนี้ก็วิพากษ์พระเจ้าศรีธรรมจักรมณีนว่าทรงได้รับการสรรเสริญไป

⁷² จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน ภาษา-จารึก 7 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544. พิมพ์เนื่องใน วาระเกษียณอายุราชการของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา), 35.

ทั่วทุกหนทุกแห่ง ซึ่งในจินตนาการของกวีนั้นพระองค์ทรงเป็นผู้ที่มีพีดานของพระเกียรติยศแผ่กระจายไปในทิศทั้งหลาย หมายความว่าพระเกียรติยศของพระเจ้าศรีหรรฆวรมันมีสีขาวบริสุทธิ์เดินทางไปในทุกแห่ง เพราะการเผยแพร่เกียรติคุณความดีงามของพระองค์อันเป็นที่ซบซ่านในหมู่ประชาชนทั้งหลายนั่นเอง ส่วนเนื้อหาในโคลกที่ 16 นอกจากกวีจะสื่อความเปรียบว่าพระเจ้าศรีหรรฆวรมันมีความงดงามเหมือนดวงจันทร์แล้ว กวีสื่อภาพพระเกียรติยศของพระองค์ว่ามีกลิ่นหอม ซึ่งกลิ่นของพระเกียรติยศหอมฟุ้งจรไปทุกทิศ ดังนั้น ในความเชื่อของกวีพระเกียรติยศจึงมีความหอมยังความ อิ่มเอมใจให้แก่ผู้ที่ได้สัมผัสกลิ่นนั้น ดังที่ว่า

tayos tanūjo mahitadvijendro
dvijendravego dvijarājakāntaḥ /
dikcakravālotkatakīrttigandho
yo dhīśvaraś śrīdharanīndravarmmā // 16

“พระโอรสของคนทั้งสอง (พระเจ้าศรีมหิธราทิตยและพระนางราชปตินทรลักษมี) เป็นจอมแห่งพราหมณ์ที่คนนับถือแล้ว ผู้มีความรวดเร็วเหมือนพระยาครุฑ ผู้มีความงามเหมือนกับพระจันทร์ ผู้มีกลิ่นหอม คือ พระเกียรติยศ (ของพระองค์) ฟุ้งจรไปทุกทิศ พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่มีพระนามว่าศรีหรรฆวรมัน”

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมในโคลกที่ 8 จะเห็นว่ากวีใช้สมยะในลักษณะเช่นเดียวกับเนื้อความโคลกที่ 6 เพียงแต่กวีใช้ความเปรียบพระเกียรติยศเทียบเท่ากับพระจันทร์ ดังความที่ว่า

jātā tadiye navagītakīrtti
candorllasanmāṭṭrakulāmvarāśau /
rarāja lakṣmīr iva yā satīnām
agresarī kamvujarājalakṣmīḥ // 8

“พระนางกัมพูราชลักษมี ผู้โดดเด่นที่สุดในบรรดาสตรีที่ชื่อเสียงต่อสามีประสูติแล้วในมหาสมุทร คือ วงศ์ฝ่ายพระมารดาที่รุ่งเรือง ราวกับพระจันทร์ที่งดงาม คือ พระเกียรติยศที่ไม่เคยถูกตำหนิ ราวกับว่า พระลักษมีที่เกิดแล้วจากมหาสมุทร”

ตัวอย่างในโคลกข้างต้น การที่กวีอ้างถึงพระนางกัมพูราชลักษมี โดยยกย่องพระเกียรติยศที่ไม่เคยถูกตำหนิว่าเปรียบเหมือนพระจันทร์อันงดงามนี้ พิจารณาจากสมยะอันเป็นขนบความเชื่อของกวีจะเห็นว่าพระจันทร์มีลักษณะร่วมกับพระเกียรติยศอันบริสุทธิ์ คือไม่เคยถูกตำหนิใน

โทษอันต่างพร้อย พระจันทร์ในโคลกนี้เป็นสัญลักษณ์แห่งความงาม ความรุ่งเรือง และเมื่อพิจารณาเนื้อความโดยรวมน่าสังเกตด้วยว่าเหตุที่พระจันทร์คงความบริสุทธิ์เสมอกับพระเกียรติยศอันชาวสะอาดนี้ เพราะพระจันทร์ถือกำเนิดมาจากมหาสมุทร ดูได้จากการที่กวีกล่าวถึงพระนางลักษมีเทวีซึ่งถือกำเนิดมาจากมหาสมุทร นัยที่เชื่อมโยงกันกับในเทพปกรณัมในวาระที่พระนางลักษมีผุดขึ้นมาจากมหาสมุทรนี้พระจันทร์ก็เป็นสิ่งวิเศษที่ถือกำเนิดมาจากมหาสมุทรเช่นเดียวกัน เนื้อหาในโคลกต่อมา กวีใช้ความเปรียบเช่นเดียวกัน โดยกล่าวยกย่องพระเกียรติคุณอันบริสุทธิ์ของพระเจ้าภวรมัน ดังที่ว่า

bharttā bhuvo bhavapure bhavavarmmadevo
vibrājamānarucirañjitamaṇḍalo yaḥ /
pūrṇaḥ kalābhir avanīndrakulaprasuteḥ
karttāmṛitāmśur iva tāpoharaḥ prajānām // 9

“พระเจ้าภวรมันเทวะ ผู้เป็นเจ้าของแผ่นดินที่เมืองภวปุระ พระองค์มีแว่นแคว้นที่ถูกทำให้พอใจ เพราะความพึงพอใจ (ของประชาชน) ที่ปรากฏอยู่ พระองค์เพียบพร้อมไปด้วยศิลปะทั้งหลาย เป็นผู้สร้างต้นวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย (ในกัมพูชา) เป็นผู้ขจัดความเดือดร้อนของประชาชนราวกับว่าพระจันทร์ (ผู้มีน้ำอมฤตเป็นแสง) พระจันทร์ซึ่งมีมณฑลสว่างไสวด้วยแสงที่ส่องอยู่ ผู้สร้างวงศ์แห่งพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย (วงศ์พระจันทร์ในอินเดีย) ผู้มีเสี้ยวทั้ง 16 บริบูรณ์ ผู้ขจัดความร้อนของประชาชน”

ความเชื่อของกวีอินเดียที่แสงของพระจันทร์มีความเย็น ช่วยดับความทุกข์ร้อนให้บรรเทาได้ ความเชื่ออันเป็นสมยะดังกล่าวปรากฏในเนื้อความโคลกข้างต้น กวีสดุดีพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าภวรมันว่าทรงมีความรุ่งเรืองยิ่ง และเป็นผู้ที่ขจัดความทุกข์ร้อนในหมู่ทวยราษฎร์ กวีอาศัยสมยะอันเป็นความเชื่อในมิติที่ว่าพระจันทร์อันบริสุทธิ์มีนัยสื่อถึงพระเกียรติยศของกษัตริย์ ยิ่งไปกว่านั้น เนื้อหาในโคลกนี้ยังสื่อความหมายลึกซึ้งยิ่งขึ้นอีกว่า พระจันทร์ซึ่งส่องสว่างไสวมีเสี้ยวครบทั้ง 16 เสี้ยวช่วยดับความร้อนของประชาชนได้ การที่กวีกล่าวถึงสมยะอันเป็นชนบในแง่แสง พระจันทร์ช่วยดับความร้อนจากกายผู้คนให้เย็นลง กวีสร้างความลุ่มลึกของความหมายโดยกล่าวย้อนไปยังพระโสมเทพผู้สร้างวงศ์พระจันทร์ในประเทศอินเดียด้วย และยังเป็นการเล่นล้อความหมายระหว่างพระเจ้าภวรมันซึ่งทรงเป็นเหมือนพระจันทร์ที่ขจัดความทุกข์เดือดร้อนของประชาชนกับพระจันทร์ที่ส่องแสงขจัดความร้อนของผู้คน อาจกล่าวได้ว่าสมยะในโคลกที่ 9 ข้างต้นปรากฏความเชื่อของกวีสองประการ ประการแรกพระเกียรติยศของกษัตริย์มีนัยเช่นเดียวกับแสงของพระจันทร์

เพราะมีความบริสุทธิ์เหมือนกัน และประการที่สอง แสงของพระจันทร์เองนั้นมีคุณลักษณะพิเศษ คือ มีความเย็นดับความร้อนได้

แสงพระจันทร์ที่เทียบเท่าพระเกียรติศของกษัตริย์ นอกจากจะปรากฏภาพอย่างแจ่มชัดในโคลกที่ 9 แล้วเนื้อหาในโคลกที่ 11 กวียกย่องพระเทวีในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีใช้สมยะพसानจินตนาการได้อย่างงดงาม ดังเนื้อความที่ว่า

^
mahībhujā śrījayarājacūdā-
maṇīr mahiṣyām udapādi tena /
tasyām yaśāścandramarīcigaurā
gaurīva gaurīguruṇāgradevyām // 11

“พระนางศรีชยราชจุทามณี ผู้ขาวเหมือนแสงพระจันทร์ เพราะพระเกียรติศ (อันบริสุทธิ์) ถูกทำให้เกิดแล้วในพระมเหสีผู้เป็นพระอัครมเหสีนั้น (พระนางกัมพูชราชลักษมี) ราวกับว่าพระนางเคารี ผู้ขาวเหมือนพระจันทร์เพราะพระเกียรติศ (อันบริสุทธิ์) ผู้ถูกทำให้เกิดขึ้นโดยพระบิดาของนางเคารี (ท้าวหิมวัต) ในพระเทวีผู้เลิศ”

จะเห็นได้ว่ากวียังคงกล่าวย้าให้เห็นถึงพระเกียรติศที่มีความบริสุทธิ์ เหมือนกับแสงของพระจันทร์ น่าสังเกตว่ากวีผู้แต่งจารึกปราสาทตาพรหมรับความเชื่ออันเป็นสมยะหรือขนบในลักษณะดังกล่าวมากเป็นพิเศษเพราะเนื้อความในโคลกที่ 15 กวีก็กล่าวย้าในลักษณะคล้ายคลึงกันโดยเน้นให้เห็นถึงพระเกียรติศอันบริสุทธิ์ของพระนางราชปตินทรลักษมีว่ามีความโชติช่วงส่องสว่าง อันเกิดจากวงศ์ที่น่ายกย่องและมีความบริสุทธิ์ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าการอ้างถึงพระจันทร์หรือแสงพระจันทร์ในจารึกปราสาทตาพรหมเป็นจุดเด่นประการหนึ่งในการสร้างความงดงามให้แก่เนื้อหาและส่งเสริมอรรถการทางด้านความหมาย ดังที่ผู้วิจัยจะกล่าวถึงในบทที่ 6 อรรถการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหมในลำดับต่อไป

ความคิดและความเชื่อหรือที่เรียกว่า สมยะ อันเป็นขนบความคิดของกวีโดยกล่าวถึงเทพนั้น ปรากฏอย่างชัดเจนในจารึกปราสาทตาพรหมเช่นเดียวกัน กวีอ้างถึงเทพซึ่งเป็นความเชื่อของชาวอินเดียตามตำนานเทพปกรณัมโดยมองเทพมีบทบาทเช่นเดียวกับมนุษย์ เพียงแต่มีพละานุภาพและมีคุณสมบัติที่เหนือกว่ามนุษย์ทั่วไป

การกล่าวอ้างถึงบทบาทของเทพในจารึกปราสาทตาพรหมสอดคล้องกับเวทตำนาน ทำให้เห็นความเชื่อของกวีว่ามีจุดประสงค์ที่จะรักษาบทบาทความสำคัญของเทพเอาไว้ การอ้างถึงพระลักษมีซึ่งเป็นเทวีแห่งโชคลาภและชัยชนะ อีกทั้งมีลักษณะเฉพาะในด้านความงามเป็นเลิศปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ดังเห็นได้ว่าเมื่อกวีกล่าวถึงพระเทวีในสายตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่

7 ว่ามีความงามจะอ้างถึงพระลักษมีเทวี เช่น ในโคลกที่ 8 ความงามของพระนางกัมพูราชเหมือนกับพระนางลักษมี หรือในโคลกที่ 12 กวียกย่องพระนางศรีชัยราชจุฑามณีมีความงาม กวีจะนำชื่อเปรียบคือพระนางลักษมีมายืนยันถึงคุณสมบัติความงามของพระนาง นอกจากนี้พระนางลักษมียังเป็นสัญลักษณ์แห่งพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน กวีแสดงความเชื่อให้เห็นความเป็นอันหนึ่งเดียวกันระหว่างกษัตริย์กับพระนางลักษมี ดังโคลกที่ 22 เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปยังสงครามนั้นพระนางลักษมีได้โอบกอดพระวรกายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างแนบแน่นส่งผลให้พระองค์ทรงประสบกับชัยชนะเหนือข้าศึก

กวียังกล่าวถึงพระเทวีอันมีคุณสมบัติในด้านความเป็นเลิศทางด้านศิลปวิทยาการ โดยเฉพาะพระนางสร้อยศรีสงวดี ดังปรากฏในโคลกที่ 12 กวีนำความเชื่อดังกล่าวมาเปรียบพระนางศรีชัยราชจุฑามณีว่ามีความยอดเยี่ยมในคำพูดราวกับพระนางสร้อยศรีสงวดี เนื้อหาในโคลกเดียวกันนี้ยังมีการอ้างถึงพระเทวีแห่งแผ่นดินซึ่งมีความหนักแน่น และกล่าวถึงนางอรุณธิดาในฐานะที่เป็นสตรีผู้จงรักภักดีต่อสามีอย่างยิ่งยวดด้วย

เนื้อหาในโคลกที่ 19 เมื่อกวีกล่าวถึงพระพรหม กวีนี้ชี้ให้เห็นว่าพระพรหมมีบทบาทในการสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่โลก พระพรหมได้สร้างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นมาเพื่อให้พระองค์เป็นขุมทรัพย์เพียงหนึ่งเดียว โดยทรงสร้างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขึ้นมาจากความเป็นใหญ่อันมีคุณสมบัติของพระศิวะ ความกล้าหาญอันเป็นคุณสมบัติของพระวิษณุ และความงามอันเป็นคุณสมบัติของพระกามเทพ โดยเฉพาะความงามอันเป็นภาพพจน์ที่กวีสร้างคุณลักษณะดังกล่าวให้แก่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อหาในโคลกที่ 27 กล่าวย้าว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความงามเหมือนกับพระกามเทพ อันเป็นสาเหตุให้สตรีผู้เป็นภรรยาของเหล่าข้าศึกมีใจนี้รักพระองค์ ในมิตินี้กล่าวนี้ย่อมหยาความว่าโลกทัศน์ในเรื่องเทพปกรณัมนั้น เทพผู้มีบทบาทในด้านความงามเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับบุรุษ คือ พระกามเทพ ส่วนเทพสตรีผู้มีบทบาทในด้านความงามเมื่อนำมาเปรียบเทียบกับสตรีคือ พระนางลักษมี

การสร้างเทพให้มีความยิ่งใหญ่ในมิติเดียวกับกษัตริย์ยังพบในโคลกที่ 21 ความโดดเด่นของเนื้อหาโคลกนี้ เป็นการนำตำนานการกวนเกษียรสมุทรอันเป็นความเชื่อของกวีในราชสำนักมาเทียบเคียงกับวีรกรรมของกษัตริย์ กล่าวคือ กวีแสดงให้เห็นถึงความเก่งกล้าสามารถของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งทรงทำศึกมีชัยชนะศัตรูราวกับทรงเลียนแบบการกวนเกษียรสมุทรของพระหริ เนื้อหาในโคลกที่ 24 กวีนำเอาความเชื่อในเรื่องปางอวตารของพระวิษณุทั้งสองปาง ได้แก่ ปางวราหาวตารและปางวามนาวตาร มายืนยันให้เห็นถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่ามีอานุภาพยิ่งใหญ่มากกว่าปางอวตารของเทพเจ้า

นอกจากนี้กวียังรับความคิดความเชื่อในการอ้างถึงพระยาครุฑที่มีความรวดเร็วยิ่ง ดังที่ปรากฏในโคลก 16 ในบทสรรเสริญพระเจ้าศรีธรณินทร์วรมันมีความรวดเร็วเช่นเดียวกับพระยาครุฑ

การกล่าวถึงลูกของท้าวทักษะซึ่งมีอยู่เป็นจำนวนมาก และมีบทบาทในการสร้างโลก เนื่องจากลูกของท้าวทักษะสืบทอดเชื้อสายในหมู่เทวดาแตกแขนงออกไปอย่างกว้างขวาง ซึ่งในโคลกที่ 23 กวีนำความเชื่อดังกล่าวมาพูดถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าราวกับลูกของท้าวทักษะที่ต้องการจะวัดแผ่นดินโลก นอกจากนี้กวียังกล่าวถึงพระอินทร์ซึ่งเป็นเทพผู้มีชื่อเสียงทั้งในศาสนาฮินดูและศาสนาพุทธมาก่ออ้างในโคลกที่ 26 ด้วย

กล่าวได้ว่าสรุปชนบหรือสมยะในการสร้างสรรค์อลังการในจารึกปราสาทตาพรหม มีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจการสื่อสารอลังการในจารึกปราสาทตาพรหม เพราะชนบเป็นกรอบหรือแบบแผนการสร้างสรรค์วรรณศิลป์ที่ช่วยส่งเสริมอลังการประเภทต่างๆ ทั้งอลังการด้านเสียงและอลังการด้านความหมายให้ปรากฏแจ่มชัดขึ้น ดังผลการศึกษาที่พบว่าชนบการสร้างสรรค้อลังการด้านเสียงที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม กวีใช้ประโยชน์จากเสียงและ จังหวะโดยการซ้ำเสียงพยัญชนะหรือเล่นเสียง เพื่อเสริมสร้างอลังการด้านเสียงให้จารึกปราสาทตาพรหมมีสถานภาพเป็นตัวบทคำประพันธ์อันศักดิ์สิทธิ์ แบบเดียวกับคัมภีร์ที่เป็นบทสวดทั้งของศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธ ที่สื่อแนวคิดที่ว่าเสียงมีความศักดิ์สิทธิ์ เพราะเสียงในบทประพันธ์เป็นสื่อสำหรับการเข้าถึงพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ หรือการเข้าถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ผู้เปล่งเสียงมีความเคารพเลื่อมใส ดังนั้นชนบการสร้างสรรค้อลังการด้านเสียงในจารึกปราสาทตาพรหมจึงทำให้ตัวบทจารึกปราสาทตาพรหมมีความสำคัญในด้านที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพิธีกรรม การสร้างอลังการด้านเสียงในแง่นี้ จึงเป็นการส่งเสริมความศักดิ์สิทธิ์ของเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหม ซึ่งประดิษฐานภายในปราสาทตาพรหมหรือราชนิเวศน์ อันเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาตามคติความเชื่อในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วนชนบการสร้างสรรค้อลังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหม ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่าชนบด้านความหมายมีความเชื่อมโยงกับชนบการสร้างสรรค้อเนื้อหาของจารึกในกลุ่มสฤติพระมหากษัตริย์ ซึ่งแบ่งออกเป็น 4 ส่วนหลัก ๆ ได้แก่ ชนบที่ปรากฏในด้านภาษาและฉันทลักษณ์ ชนบการเปิดเรื่องด้วยบทประณามพจน์ ชนบการดำเนินเนื้อเรื่อง ซึ่งแยกออกเป็นสองส่วน คือ การกล่าวถึงสายตระกูลพระมหากษัตริย์กับการกล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ และการเชิดชูพระเกียรติพระมหากษัตริย์ และประการสุดท้าย ชนบการปิดท้ายหรือบทจบเรื่อง ชนบที่ดำเนินเนื้อหาตามกรอบของจารึกสฤติพระมหากษัตริย์ทั้งหลายที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมจึงมีความสัมพันธ์กับอลังการด้านความหมาย เนื่องจากอลังการที่สื่อภาพอย่างลึกซึ้งล้วนดำเนินตามชนบสฤติพระมหากษัตริย์ เพื่อเชิดชูให้เห็นว่าสภาพของราชวงศ์ องค์พระมหากษัตริย์มีความสูงส่ง

ไม่เพียงเท่านั้น ความคิดและความเชื่ออันเป็นชนบหรือสมยะดังที่รับรู้กันในหมู่กวี ปรากฏให้เห็นในการสร้างเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมด้วยเช่นกัน ไม่ว่าจะเป็นการกล่าวถึงพระเกียรติยศของกษัตริย์อันชาวสะเอาดไม่มีที่ติซึ่งเป็นความเชื่อของกวีสืบทอดมาตั้งแต่อินเดียสมัยโบราณ การอ้างถึงพระเกียรติยศว่าเทียบเท่าพระจันทร์หรือแสงจันทร์ ตลอดจนการอ้างถึงความเชื่อบทบาทของเทพ

ตามตำนานเทพปกรณัม ซึ่งกวีผู้แต่งจารึกปราสาทตาพรหมนำมาสอดแทรกไว้เนื้อหาอย่างประณีต
งดงาม

สำหรับในบทที่ 5 ผู้วิจัยจะมุ่งอภิปรายรายละเอียดการสร้างสรรค์อลังการด้านเสียง
หรือ ศัพท์อลังการในจารึกปราสาทตาพรหมว่ามีความโดดเด่นอย่างไร โดยเฉพาะการสร้างเสียง
พยัญชนะ และเสียงของคำ

บทที่ 5
อลังการด้านเสียงในจารึกปราสาทตาพรหม

เสียงของคำหรือพยัญชนะที่ซ้ำกันในบทกวีนิพนธ์ รวมทั้งการขับลำนำ ถือว่าเป็นเสน่ห์ประการหนึ่งที่ทำให้งานวรรณศิลป์มีคุณค่าลึกซึ้ง มีความไพเราะ มีความงดงามประทับใจ เนื่องจากเสียงในบทประพันธ์เป็นองค์ประกอบสำคัญที่มีความสัมพันธ์กับความหมายของถ้อยคำ ยิ่งบทร้อยกรองซึ่งอาศัยเสียงและจังหวะในการเปล่งเสียง ความสำคัญของเสียงจึงย่อมเป็นปัจจัยสร้างอารมณ์สะเทือนใจในบทประพันธ์อย่างลึกซึ้ง¹ ด้วยเหตุนี้ นักวิจารณ์วรรณคดีเมื่อนิยามวรรณคดีจึงให้ความสำคัญของเสียงว่า “วรรณคดีคือวลีของเสียงที่เรียงร้อยเข้าด้วยกัน และทำให้เกิดความหมาย”²

กล่าวเฉพาะในการสร้างสรรค์บทกวีนิพนธ์ภาษาสันสกฤต กวีนิยมเลือกใช้ประโยชน์จากคำศัพท์ที่เอื้อให้เกิดการเล่นคำพ้องเสียง จึงมีคำพ้องเสียงจำนวนมาก³ การเล่นเสียง และการซ้ำคำในบทกวีนิพนธ์นอกจากจะทำให้เกิดคุณค่าทางความงามซึ่งเป็นบรรทัดฐานทางการประพันธ์แล้ว ยังแสดงให้เห็นภูมิรู้ของกวีที่แสดงความสามารถทางการประพันธ์ให้เป็นที่ประจักษ์ด้วย

ในตำราอลังการศาสตร์ การเล่นเสียงที่โดดเด่นช่วยสร้างเสริมคุณค่าของบทประพันธ์ให้งดงามนั้น เรียกว่า “ศัพทาลังการ” หรือ อลังการด้านเสียง คำว่าศัพทาลังการ (śabdālaṅkāra) เป็นคำสมาสสนธิระหว่าง “ศัพท” (śabda) มีความหมายว่า เสียง คำพูด ระดับเสียง⁴ กับ “อลังการ”

¹ความสำคัญของเสียงที่เป็นปัจจัยสร้างอารมณ์สะเทือนใจในการแต่งบทกวีนิพนธ์ ดังมีตำนานการเกิดขึ้นของบทโคลก เมื่อครั้งที่ฤาษีวาลมิกิบังเกิดความโศก ในขณะที่เห็นนกกระเรียนถูกนายพรานยิงตาย ฤาษีวาลมิกิได้เปล่งเสียงอุทานออกมาเป็นถ้อยคำสาปแช่งนายพราน เสียงที่เปล่งออกมามีเสียงหนักเบาเป็นจังหวะอันไพเราะ อันเป็นที่มาของโคลกซึ่งถือเสียงหนักเบาในการแต่งบทกวี ดูใน ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา, “จากกลอนแปดถึงฉันทพระเวท” ใน *วิทยรัตนการ: รวมบทความวิชาการอักษรศาสตร์ ของศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี แย้มนัตตา* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), 20.

²René Wellek and Austin Warren, *Theory of Literature* (New York: Harcourt Brace Javanovich, 1977), 158. ดูใน กุสุมา รักชมณี, *วิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต*, พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขและเพิ่มเติม (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 86.

³กุสุมา รักชมณี, *สันสกฤตวิจารณ์* (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2547), 36.

⁴Sir. Monier Monier-Williams, *A Sanskrit-English dictionary: etymologically and philologically arranged with special reference to Cognate Indo-European languages* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1979), 1052.

(alamkāra) มีความหมายว่าเครื่องประดับ หรือ การประดับตกแต่ง⁵ เมื่อพิจารณาความหมายโดยรวมศัพท์พาลังการ หมายถึงการประดับตกแต่งเสียงหรือถ้อยคำให้เป็นที่น่าประทับใจในบทประพันธ์⁶ เมื่อพิจารณาข้อความในจารึกปราสาทตาพรหมจะเห็นอঙ্การด้านเสียงที่เกิดจากการเล่นเสียง คือ การซ้ำคำและซ้ำเสียงพยัญชนะโดยตลอด

ในบทนี้ ผู้วิจัยมุ่งประเด็นการศึกษาอঙ্การด้านเสียงที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม โดยพิจารณาจากนิยามและรูปแบบของอঙ্การด้านเสียงในตำราอঙ্การศาสตร์ เพื่อพิจารณากลวิธีการสร้างเสียงในจารึกปราสาทตาพรหมว่ามีลักษณะอঙ্การด้านเสียงอย่างไรบ้าง และอঙ্การดังกล่าวจัดอยู่ในกลุ่มอঙ্การด้านเสียงตามตำราอঙ্การศาสตร์อย่างไร รวมทั้งอঙ্การด้านเสียงมีคุณค่าทางวรรณศิลป์สื่อความงามประการใด

อঙ্การด้านเสียงที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

ในตำราอঙ্การศาสตร์ของวาคภฏะ กล่าวถึงอঙ্การด้านเสียงไว้ 4 ประเภท ได้แก่ จิตร วโกรกติ อนุปราส และยมก อঙ্การประเภทจิตร คือ การใช้อักษรเรียงรูปของส่วนประกอบและปรับเข้าเป็นรูปสิ่งต่างๆ⁷ ตัวอย่างเช่น การใช้สระหรือพยัญชนะเรียงร้อยบทประพันธ์ให้เป็นรูปภาพดอกบัว รูปฉัตร รูปดาบ เป็นต้น ซึ่งในวรรณกรรมไทยมีศัพท์เทคนิคเรียกกลวิธีทางวรรณศิลป์เช่นเดียวกันนี้ว่า วรรณรูป⁸ อঙ্การวโกรกติ คือการแสดงความหมายที่ไม่ตรงตามถ้อยคำ คือ “คำที่มีความหมายเป็นสองแง่ แปลความผิดกับที่หมายนั้น”⁹ เช่น ข้อความสนทนาระหว่างนางวิชยาและพระนางอุมา ฝ่ายนางวิชยาถามพระนางอุมาว่า

“นี่เนาะอุมา จงบอกนามสามี มิฉะนั้นฉันจะตีหลอนด้วยดอกบัวที่ถือเล่น”

พระนางอุมาตอบว่า “ชื่อศิวะ”

นางวิชยาถามอีกว่า “สามีของหลอนเป็นสุนัขจึงจอกๆหรือ”

พระนางอุมาตอบว่า “ไม่ใช่ ชื่อสถาณ”

นางวิชยาถามว่า “เป็นเสารี”

พระนางอุมาตอบว่า “ไม่ใช่ชื่อปศุสวามี”

นางวิชยาสงสัยว่า “ก็เป็นโคบาลนะซิ”¹⁰

⁵ Ibid.,91.

⁶ Ibid.,1053.

⁷ ป.ส. ศาสตร์, ผู้แปล, อঙ্การศาสตร์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), 19.

⁸ วรรณรูป คือ การจัดเรียงตัวอักษรให้เป็นรูปภาพ หรือการจัดเรียงร้อยคำๆ เดียว ให้เป็นรูปทรงต่างๆ

⁹ ป.ส. ศาสตร์, ผู้แปล, อঙ্การศาสตร์, 22.

¹⁰ เรื่องเดียวกัน.

ข้อความสนทนาดังกล่าวนี้ เล่นความหมายของเสียงคำว่า ศิวะ สถาณ และปศุสวามี ทั้งสามคำมีความหมายว่า พระอิศวร ดังที่พระนางอุมาสื่อความ แต่ก็อาจมีความหมายว่า สุนัขจิ้งจอก เส้า และโคบาลตั้งที่นางวิชาสื่อความก็ได้เช่นกัน ส่วนอสังการอนุปราสและยมกมีความคล้ายคลึงอยู่มาก ดังนั้นจึงกำหนดอย่างแน่นอนได้ว่า หากข้อความในคำประพันธ์กล่าวซ้ำกัน และออกเสียงเหมือนกัน แต่สื่อความหมายต่างกัน เรียกว่า ยมก แต่หากคำที่กล่าวซ้ำไม่ได้แสดงความหมายให้แตกต่างกัน เรียกว่า อนุปราส อสังการอนุปราสกับยมกทั้งสองส่วนนี้ ผู้วิจัยจะกล่าวอย่างละเอียดต่อไป

อสังการด้านเสียงทั้ง 4 ประเภทข้างต้น ในหัวข้อนี้ จะวิเคราะห์เฉพาะอสังการอนุปราส และยมกที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ไม่ได้นำอสังการจิตร และวโกรกติมาวิเคราะห์อสังการด้านเสียง เนื่องจากรูปแบบการประพันธ์เช่น จิตร มุ่งประดิษฐ์ถ้อยคำโดยจัดวางตำแหน่งต่างๆ ให้เป็นรูปภาพจึงไม่เกี่ยวข้องกับข้อความในจารึกปราสาทตาพรหม ส่วนรูปแบบการประพันธ์เช่น วโกรกติ แม้ว่าทฤษฎีจะจัดให้อยู่ในกลุ่มอสังการด้านเสียง แต่จากคำอธิบาย และตัวอย่างประกอบจะเห็นว่า มีลักษณะตรงตามอสังการด้านความหมาย ซึ่งคล้ายกันมากกับอสังการเสลชะ เพราะวโกรกติเน้นการเล่นความหมายของคำศัพท์มากกว่าเล่นเทคนิคในด้านเสียงโดยตรง

รายละเอียดในการวิเคราะห์อสังการด้านเสียงที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยจะอธิบายนิยามความหมาย และรูปแบบของอสังการอนุปราสและยมก จากนั้นจึงจะมุ่งวิเคราะห์ข้อความในจารึกปราสาทตาพรหมซึ่งปรากฏการเสียงพยัญชนะและการซ้ำคำไปตามลำดับ

1. อนุปราส (anuprāsa)

1.1. นิยามความหมาย และรูปแบบของอนุปราส

อนุปราส (อนุ+ปร+อาส) มีความหมายตามรูปศัพท์ว่า โยนไปข้างหน้า¹¹ นักอสังการให้นิยามความหมายไว้ตรงกันเป็นส่วนใหญ่ เช่น ในตำราทศวรรษของมัมภูชะ ตำราอสังการศาสตร์เล่มนี้กล่าวถึงอนุปราสว่าเป็นการซ้ำอักษรเดียวกันโดยมุ่งความเหมือนกันของพยัญชนะหนึ่งๆ แม้พยัญชนะนั้นจะประสมด้วยสระต่างกัน¹² มัมภูชะได้จำแนกประเภทย่อยของอนุปราสไว้ 2 รูปแบบ ได้แก่ เฉกานอนุปราส และ วฤตตยานอนุปราส อนุปราสประเภทเฉกานอนุปราส มีความหมายตามศัพท์ คือ อนุปราสของผู้ฉลาด¹³ กวีซึ่งเป็นนักปราชญ์ได้กล่าวซ้ำเสียง

¹¹วชิราภรณ์ วรรณดี, “ศัพท์อสังการในเรื่องพุทธจรีต ของ อิศวโฆษ” (วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522), 44.

¹²R.C. Dwivedi, The poetic light: Kāvya prakāsa of Mammāṭa vol.II, text with translation & Sampradāyaprakāśinī of śrīvidyācakravartin with complete comment Saṅketa of Ruygaka (Delhi: Motilal Banarsidass, 1970), 347.

¹³ibid.

พยัญชนะหลายตัวหรือกลุ่มพยัญชนะแต่เพียงครั้งเดียว อนุปราศประเภทวฤตตยานุปราส มีความหมายตามศัพท์ คือ พยัญชนะเดียวกันซ้ำกันจำนวนมาก¹⁴

การจำแนกประเภทย่อยของอนุปราสคล้ายกันนี้ปรากฏในตำรา อลังการศาสตร์ ของวาคภฏะ ซึ่งมี 2 รูปแบบ ได้แก่ เถกานุปราส และลาฏานุปราส ที่แปลกออกไป คือ อลังการประเภท ลาฏานุปราส ซึ่งเป็นรูปแบบอนุปราสที่ชาวพื้นเมืองลาฏานิยมใช้แต่งกวีนิพนธ์ให้ มีวรรณศิลป์ คือ มุ่งเล่นเสียงที่ซ้ำพยัญชนะเพียงคำเดียว ซ้ำกลุ่มพยัญชนะหลายครั้ง หรือซ้ำกลุ่มคำ พยัญชนะทั้งบาทของคำประพันธ์ นำสังเกตว่าอนุปราสที่ชาวลาฏาใช้สร้างความงามของเสียงในคำ ประพันธ์นี้น่าจะเป็นที่ประทับใจของนักอลังการอยู่มาก เพราะในตำราอลังการศาสตร์สาहितย ทรพณะของวิศวานถ จำแนกลาฏานุปราสไว้อย่างละเอียดถึง 5 รูปแบบ ได้แก่ ลาฏานุปราสชนิดที่ ปรากฏการซ้ำเสียงหลายบท ลาฏานุปราสชนิดที่ปรากฏการซ้ำเสียงเพียงบทเดียว ลาฏานุปราสชนิดที่ ซ้ำค่านามในคำสมาสเดียวกัน ลาฏานุปราสชนิดที่ซ้ำค่านามในคำสมาสที่ต่างกัน และลาฏานุปราส ชนิดที่ปรากฏการซ้ำเสียงค่านามนอกสมาสกับค่านามในสมาส¹⁵

ในที่นี้ ผู้วิจัยจะกล่าวเฉพาะอนุปราสที่ปรากฏในตำราอลังการศาสตร์ ของวาคภฏะ ซึ่งมีอยู่ 2 รูปแบบดังที่กล่าวไปข้างต้น รวมทั้งจะกล่าวถึงอนุปราสประเภทวฤตตยา นุปราส ตามคำอธิบายของมัมภฏะ¹⁶ โดยจะแสดงนิยามความหมาย และตัวอย่างคำประพันธ์มา ประกอบคำอธิบาย

นิยามความหมายอลังการอนุปราสตามคำจำกัดความของวาคภฏะ กล่าวไว้ว่า คือ “การใช้ซ้ำซึ่งอักษรอันมีเสียงคล้ายๆกันนั้น ชื่อ “อนุปราส” (เมื่อประกอบ) มี “คุณอัน รุ่งโรจน์” “เถกานุปราส” (“อนุปราส” อันนักปราชญ์นิยมใช้) ไม่เป็นการกล่าวคำเดียวกันนั้นเองซ้ำๆ “ลาฏานุปราส” (อนุปราสที่ชาวลาฏานิยมใช้) เป็นการกล่าวคำเดียวกันซ้ำไป”¹⁷

ประเภทของอนุปราสทั้ง 2 ประเภท คือ เถกานุปราส กับลาฏานุปราส วาคภฏะได้ยกตัวอย่างคำประพันธ์ที่สนับสนุนคำอธิบายข้างต้นไว้ในตำราอลังการศาสตร์ 4 ตัวอย่าง ในที่นี้ผู้วิจัยจะยกตัวอย่างมา 3 ตัวอย่าง ดังต่อไปนี้

¹⁴Sanskrit Dictionary, accessed November 28, 2015, available from <http://sanskritdictionary.com/?iencoding=iast&q=v%E1%B9%9Btayanupr%C4%81sa&lang=Sans & action =Search>

¹⁵อ้างถึงใน วชิราภรณ์ วรรณดี, “ศัพทาลังการในเรื่องพุทธจริต ของ อัครโฆษ”, 61.

¹⁶R.C. Dwivedi, *The poetic light: Kāvya prakāśa of Mammaṭa vol.II, text with translation & Sampradāyaprakāśinī of śrīvidyācakravartin with complete comment Saṅketa of Ruyaka*, 349.

¹⁷ป.ส. ศาสตรี, ผู้แปล, อลังการศาสตร์, 23.

ตัวอย่างที่ 1

อลงกตลกตุงคาร กรปรสรเหลยา ฯ

จนทร จณทศนิรมาลยมสิ น สปรตมรหสิ ฯฯ

“พอที่ จันทรเอ๋ย ผู้มีรอยเปื้อนเป็นเครื่องประดับ อย่าเอื้อมมือเล่นอีก เจ้าเป็น
เดนของพระอิศวร ใครก็ไม่สมควรจับต้อง”¹⁸

ตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นอนุปราสประเภท เณกานุปราส คือ การกล่าวซ้ำเสียง
พยัญชนะแต่เพียงอักษรเดียว ซึ่งในโคลกนี้ คือ การซ้ำคำว่า ลงก เพียงครั้งเดียว

ตัวอย่างที่ 2

รณ รณวิโตหตวา ทานวาน ทานวทวิชาฯ

นิตินิษเรณ ภูบาล ภูริยม ภูสตวยา กฤตา ฯฯ

“ซ้ำแต่พระนารายณ์เป็นเจ้า พระองค์ผู้ทรงเป็นศัตรูแห่งเหล่าทานพ ได้สังหาร
พวกทานพผู้ชาญยุทธในสงครามแล้ว พระทรงธรรมก็ได้ทรงกระทำแผ่นดินนี้”¹⁹

ตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นอนุปราสประเภท ลาภานุปราส คือ การกล่าวซ้ำเสียง
พยัญชนะเพียงคำๆ เดียว ซึ่งในโคลกนี้ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะ รณ กับ ทานว อย่างละครั้ง และยังมี
มีการซ้ำคำว่า ภู ถึง 3 ตำแหน่งในบาทที่ 2 ทั้งวรรคหน้า และวรรคท้าย

ตัวอย่างที่ 3

ตวม ปรียา เจจจโกรากษิ สรวคโลกสุเชน กิมฯ

ตวม ปรียา ยทิน สยามเ สรวคโลกสุเชน กิม ฯฯ

“ดูกรนางผู้มีนัยต์ต่างามเหมือนตานกจโกร ถ้านางได้เป็นคู่รักของเราแล้ว
ความสุขในสวรรค์จะเป็นของวิเศษอะไร ถ้านางไม่ได้เป็นคู่รักของเราแล้ว ความสุขใน
สวรรค์จะเป็นของวิเศษอะไร”²⁰

¹⁸ เรื่องเดียวกัน.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน.

²⁰ เรื่องเดียวกัน.

ตัวอย่างข้างต้นนี้ เป็นตัวอย่างอนุปราสประเภท ลาภานุปราส ซึ่งกล่าวซ้ำเสียงพยัญชนะทั้งบาท จะเห็นได้ว่าในสองบาทนี้ เสียงของคำจะใกล้เคียงกัน และตรงกัน ดังในวรรคหน้าของบาทแรก ซ้ำกลุ่มเสียงพยัญชนะเหมือนกับวรรคแรกของบาทที่สอง และในวรรคที่สองของบาทแรก เสียงกลุ่มคำปรากฏตรงกันกับวรรคที่สองในบาทที่ 2

หากพิจารณาตัวอย่างคำอธิบาย เฉกานุปราสกับลาภานุปราส ที่ปรากฏในตำราอลังการศาสตร์ข้างต้นนี้ ในกรณีที่มีการซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียวกันหลายๆครั้ง หรือซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียวในตำแหน่งต่างๆของคำประพันธ์ ในตำราอลังการศาสตร์ ของวาทกฤษณะยังไม่ได้กล่าวถึง แต่ในตำรากาวยประกาศ ของมัมภูะ ได้กล่าวถึงกลวิธีการสร้างเสียงอลังการรูปแบบนี้ เรียกว่า วฤตตยานุปราส ตัวอย่างเช่นข้อความที่ว่า

**apasārayaghanasāraṃ kuru hāraṃ dura eva kim kamalaiḥ /
alamalamāli mṛṇālairiti vadati divanīśaṃ balā //**²¹

ตัวอย่างที่ยกมานี้ จะเห็นว่าพยัญชนะที่เน้นตัวหน้ามีการซ้ำเสียงพยัญชนะที่มีมากกว่าหนึ่งครั้ง เสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันมีเสียงพยัญชนะ /r/ ซึ่งซ้ำเสียง 5 ครั้งในบาทแรก เสียงพยัญชนะ /k/ ซึ่งซ้ำเสียง 3 ครั้งในบาทแรก เสียงพยัญชนะ /l/ ซึ่งซ้ำเสียง 6 ครั้งในบาทที่สอง และเสียงพยัญชนะ /m/ ซึ่งซ้ำเสียง 3 ครั้งในบาทที่สอง การซ้ำเสียงพยัญชนะทั้ง 4 เสียงที่ปรากฏในตัวอย่างข้างต้น ช่วยส่งเสริมอลังการทางเสียงในคำประพันธ์ได้เต็มที่ เสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันอย่างต่อเนื่องทำให้ถ้อยคำมีสัมผัสคล้องจองได้จังหวะของเสียงที่สมดุล การซ้ำเสียงในลักษณะวฤตตยานุปราสจึงเป็นเทคนิคสร้างความงามของเสียงในคำประพันธ์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

เมื่อมีการกล่าวถึงอลังการด้านเสียงสำหรับวิเคราะห์กวีนิพนธ์ นักวิชาการบางท่านที่ศึกษาอลังการจึงจำแนกออลังการทางเสียงจากตำราอลังการศาสตร์ที่เห็นว่าเหมาะสม 3 รูปแบบ ดังที่จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา กล่าวถึงการซ้ำเสียงในลักษณะแบบอลังการอนุปราสพบว่ามี 3 วิธี คือ

1. ซ้ำเสียงพยัญชนะเดียว 2 ครั้ง
2. กลุ่มพยัญชนะที่เรียงลำดับอย่างเดียวกัน กล่าวซ้ำสองครั้ง
3. พยัญชนะตัวเดียวกล่าวซ้ำแล้วซ้ำอีก

²¹R.C. Dwivedi, *The poetic light : Kāvya prakāśa of Mammaṭa VoI.II, text with translation & Sampradāyaprakāśinī of śrīvidyācakravartin with complete comment Saṅketa of Ruygaka*, 349.

ลักษณะการซ้ำเสียงทั้ง 3 ตัวอย่างนี้ วิธีการที่หนึ่งและวิธีการที่สาม จัดอยู่ในกลุ่มอลังการอนุปราสประเภทวฤตยานุปราส ส่วนวิธีการที่สองนี้ จัดอยู่ในกลุ่มอลังการอนุปราสประเภทฉกานุปราส²²

กล่าวได้ว่า การใช้อลังการอนุปราสมาวิเคราะห์อลังการทางเสียงในคำประพันธ์ได้รับความนิยมในการศึกษางานวรรณศิลป์ของอินเดียมาอย่างยาวนาน ด้วยองค์ประกอบของงานร้อยกรอง คือ มุ่งความงามทางวรรณศิลป์ ใช้ภาษาสันสกฤตในการแต่ง และรูปแบบฉันทลักษณ์ที่หลากหลายจึงเอื้อให้นำอลังการอนุปราสมาวิเคราะห์ วิจัยความงดงามของคำประพันธ์ให้เห็นผลชัดเจน อนุปราสจึงปรากฏในตำราอลังการของนักปราชญ์ที่กำหนดแบบแผนการสร้างงานกวีนิพนธ์ให้มีความสมบูรณ์แบบมาอย่างต่อเนื่อง ในการวิเคราะห์อลังการทางเสียงในจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยเลือกอลังการอนุปราสในสามรูปแบบ คือ ฉกานุปราส ลาฎานุปราส และวฤตยานุปราส มาวิเคราะห์ทลวิธีการสร้างเสียงจนเกิดอลังการ ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

1.1.2 อนุปราสที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

อลังการด้านเสียงที่เรียกว่า “อนุปราส” ปรากฏให้เห็นในเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมเป็นจำนวนมาก เพื่อความเป็นระบบในการจัดจำแนกเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันให้เห็นชัดเจน ในการวิเคราะห์อลังการทางเสียงในจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยจะกล่าวถึงอลังการอนุปราสที่จำแนกเป็น 3 รูปแบบ คือ ฉกานุปราส ลาฎานุปราส และวฤตยานุปราส ตามแนวทางที่เห็นว่าเหมาะสมในการวิเคราะห์อลังการได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง ดังจะแสดงผลการศึกษาดังนี้

1.1.2.1 ฉกานุปราส (chekānuprāsa)

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าฉกานุปราส เป็นอลังการทางเสียงรูปแบบหนึ่งที่มีการซ้ำเสียงพยัญชนะที่มากกว่า 1 เสียง ส่วนมากจะเป็นพยัญชนะสองหน่วยเสียงหรือพยัญชนะควบกล้ำ กลุ่มพยัญชนะที่ซ้ำกันนี้จะมีสระแตกต่างกัน ฉกานุปราสที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมมีไม่ครบในทุกบท ในโคลงที่ปรากฏฉกานุปราสมีการซ้ำเสียงพยัญชนะเพียงบางตำแหน่งในแต่ละวรรคเท่านั้น ฉกานุปราสที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม จำแนกออกเป็น 2 ส่วน คือ ฉกานุปราสประเภทที่ปรากฏพยัญชนะที่ซ้ำเสียง 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้ง กับ ฉกานุปราสที่ปรากฏพยัญชนะที่ซ้ำเสียงมากกว่า 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้ง

1. ฉกานุปราสที่ปรากฏพยัญชนะ 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้ง

ฉกานุปราสที่ปรากฏการซ้ำเสียงพยัญชนะจำนวน 2 เสียง ซ้ำกัน 1 ครั้งในจารึกปราสาทตาพรหมมีให้เห็นโดยตลอด เสียงพยัญชนะที่ซ้ำกัน 2 ตัว มีพยัญชนะที่ซ้ำกัน

²² จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อลังการ,” ใน คีตวรรณกรรม (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 10.

หลากหลาย ได้แก่ เสียง /dy/, /kt/, /ṅg/, /ṇḍ/, /ṣṭh/, /śr/, /pr/, /kṣ/, /dv/, /dr/, /kr/, /ṅg/, /hr/, /sy/, /gr/, /jy/, /sth/, /tr/, /śy/, /ṣṭ/, /mś/, /ñc/, /sr /, /pt/, /tv/, /bh/, /ty/, /ty/ และเสียง /tt/ ผู้วิจัยจะตัวอย่างเอกานุปราสที่ปรากฏพยัญชนะ 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้งในจารึกปราสาทตาพรหม ดังนี้

ซ้ำเสียงพยัญชนะ /dy/ ในโคลกที่ 2 บาทที่ 3 ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้ “**d**harmman tri loka vidit āmara **v**andya **v**andyam” เมื่อพิจารณาในทุกโคลก การซ้ำเสียงพยัญชนะ /dy/ ยังพบในโคลกที่ 10 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง เฉพาะในบาทที่ 1 และในโคลกที่ 86 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 3 ด้วย

ซ้ำเสียงพยัญชนะ /kt/ ในโคลกที่ 3 บาทที่ 1 ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้ “samyag vimukti paripanthitayā **v**imuk**t**a” เมื่อพิจารณาในทุกโคลก การซ้ำเสียงพยัญชนะ /kt/ ยังพบในโคลกที่ 28 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 4 ด้วย

ซ้ำเสียงพยัญชนะ /ṅg/ ในโคลกที่ 4 บาทที่ 2 กับบาทที่ 4 ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

trailokya kāṅkṣita phala prasav aika yonir
agrāṅguli vitapa bhūṣita vāhu śākhaḥ /
hemo pavīta latikā parivīta kāyo
lokeśvaro jayati jaṅgama pārijātaḥ // 4

นอกจากนี้ การซ้ำเสียง /ṅg/ ยังพบในโคลกที่ 22 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง ในบาทที่ 2 กับบาทที่ 4 เช่นกัน

ซ้ำเสียงพยัญชนะ /ṇḍ/ ในโคลกที่ 6 บาทที่ 1 ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้ “āsīd akhaṅḍa manu daṅḍa dhar āvanīndra” นอกจากนี้ในโคลกที่ 6 ยังมีการเน้นเสียง /ṣṭh/ ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

śrīśreṣṭhavarmanṛpatiś śucibhir yaśobhiś
śreṣṭho vadātavasudhādharavamśayoniḥ //

ซ้ำเสียงพยัญชนะ /pr/ ในโคลกที่ 7 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง เฉพาะในบาทที่ 3 ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้ “**p**rāvodhayat **p**rāṅaḥṛdamvujāni” เมื่อพิจารณาในทุกโคลก การซ้ำเสียงพยัญชนะ /pr/ ยังพบในโคลกที่ 9 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 3 กับบาทที่ 4 ในโคลกที่ 39 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 1 กับบาทที่ 4 ในโคลกที่ 41 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 1 กับบาทที่ 2 ในโคลกที่ 45 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 2 กับบาทที่ 4 ในโคลกที่ 54 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง

บาทที่ 2 กับบาทที่ 3 ในโคลกที่ 55 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 2 กับบาทที่ 3 ในโคลกที่ 5 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 1 กับบาทที่ 4 ในโคลกที่ 77 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 2 กับบาทที่ 4 ในโคลกที่ 96 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 3 กับบาทที่ 4 ในโคลกที่ 97 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 2 กับบาทที่ 4 ในโคลกที่ 104 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 2 กับบาทที่ 3 ในโคลกที่ 106 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 2 กับบาทที่ 3 ในโคลกที่ 124 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 2 กับบาทที่ 3 ในโคลกที่ 132 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 2 กับบาทที่ 4 และในโคลกที่ 138 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง บาทที่ 2 กับบาทที่ 4

ที่น่าสังเกต คือ เฉกานุปราสาทที่ปรากฏพยัญชนะ 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้งในจารึกปราสาทตาพรหม จะพบในปริมาณที่ใกล้เคียงกัน เสียงที่ซ้ำกันส่วนใหญ่ เช่น การซ้ำเสียง /dy/ ที่พบมีอยู่ 3 โคลก ดังปรากฏในโคลกที่ 2 ,10 และโคลกที่ 86 การซ้ำเสียง /nd/ ที่พบมีอยู่ 3 โคลก ดังปรากฏในโคลกที่ 6,26 และโคลกที่ 47 การซ้ำเสียง /ng/ /pr/ ซึ่งมีปริมาณที่ซ้ำเสียงมากที่สุด ที่พบมีอยู่ 3 โคลก ดังปรากฏในโคลกที่ 19, 123 และโคลกที่ 129 เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบว่ามีการซ้ำเสียง ที่พบมีอยู่ 16 โคลก ดังปรากฏในโคลกที่ 7, 9, 39, 41, 45, 54, 55, 56 ,77, 96, 97, 104, 106, 124, 132 และโคลกที่ 138 รองลงมาคือ การซ้ำเสียง /tr/ คือ มีที่พบอยู่ 15 โคลก ดังปรากฏในโคลกที่ 41, 66, 72, 73, 75, 77, 88, 96, 97, 110, 111, 114, 119, 134, และโคลกที่ 139

อนึ่ง เฉกานุปราสาทที่ปรากฏพยัญชนะ 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้ง ตำแหน่งที่ซ้ำเสียงมีให้เห็นอย่างหลากหลาย มีทั้งการซ้ำเสียงเฉพาะในบาทที่ 1 ,2 ,3 และในบาทที่ 4 มีการซ้ำเสียงข้ามบาท เช่น ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 3 หรือในบาทที่ 1 กับบาทที่ 4 มีการซ้ำเสียงในบาทที่ต่อเนื่องกัน เช่น บาทที่ 1กับบาทที่ 2 บาทที่ 3 กับบาทที่ 4

รูปแบบของเฉกานุปราสาทในจารึกปราสาทตาพรหมที่ปรากฏการซ้ำเสียงพยัญชนะจำนวน 2 ตัวซ้ำกัน 1 ครั้งซึ่งปรากฏการซ้ำเสียง 30 เสียงดังกล่าวนี้ เมื่อรวมเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันทั้งหมดมีอยู่เป็นจำนวนมากถึง 121 แห่ง ยืนยันให้เห็นแนวทางสร้างสรรค์องค์การด้านเสียงในรูปแบบอนุปราสาท ประเภทเฉกานุปราสาทในลักษณะซ้ำเสียงพยัญชนะจำนวน 2 ตัวซ้ำกัน 1 ครั้งอย่างโดดเด่น เสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันจำนวนมากนี้ นอกจากจะส่งเสริมจังหวะของเสียงตามรูปแบบฉันทลักษณ์อย่างลงตัวแล้ว ในแง่การเรียงร้อยเสียงสัมผัสที่คล้องจองกันยังส่งเสริมความรื่นไหลของเสียงพยัญชนะได้อย่างสมบูรณ์แบบด้วย

2. เฉกานุปราสาทที่ปรากฏพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้ง

นอกจากเฉกานุปราสาทที่ปรากฏการซ้ำเสียงพยัญชนะจำนวน 2 ตัวซ้ำกัน 1 ครั้ง จะพบอยู่เป็นจำนวนมากในจารึกปราสาทตาพรหมแล้ว ยังพบว่า มีเฉกานุปราสาทที่ปรากฏพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้ง จะเห็นได้ว่ามีเสียง /nɔdd/, /kɔsm/, /ndr/, /ryy/, /rɔddh/, /str/, และ /bhy/ มีที่ปรากฏซ้ำเสียงปริมาณใกล้เคียงกัน คือ มีทั้งที่ปรากฏเสียงที่ซ้ำเพียงแห่งเดียว มีที่

ปรากฏเสียงที่ซ้ำเพียง 2 แห่ง และมีที่ปรากฏเสียงที่ซ้ำอยู่ 4 แห่ง ตัวอย่าง เณกานุปราสที่ปรากฏพยัญชนะที่ซ้ำเสียงมากกว่า 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้ง ในจารึกปราสาทตาพรหม ดังนี้

ซ้ำเสียงพยัญชนะ /ṇdd/ ในโคลกที่ 2 บาทที่ 4 ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้ “antar vasat ṣadd ari ṣaṇḍḍa vikhaṇḍḍa khaddgam”

ซ้ำเสียงพยัญชนะ /kṣm/ ในโคลกที่ 8 บาทที่ 3 กับบาทที่ 4 ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

jātā tadīye nava gīta kīrtti
candor llasan māṭṭri kul āmvu rāṣau /
rarāja lakṣmīr iva yā satīnām
agresarī kamvuja rāja lakṣmīh // 8

ซ้ำเสียงพยัญชนะ /ndr/ ในโคลกที่ 86 บาทที่ 1 กับบาทที่ 4 ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

sāṇḍran dhvaj ātapatr ādyair amvaram paritas tadā /
tāḍyamān ākhil ātodya māṇḍra dhvani manoharam // 86

ซ้ำเสียงพยัญชนะ /rddh/ ในโคลกที่ 97 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง ปรากฏเฉพาะในบาทที่ 1 ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้ “sāṛddhās trikhāryyas sārddhaikādaśa prasthās tilā api”

ซ้ำเสียงพยัญชนะ /bhy/ ในโคลกที่ 144 ตำแหน่งที่ซ้ำเสียง ปรากฏในบาทที่ 1 กับบาทที่ 4 ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

tām stheyasīm api vidhātum upaplavebhyo
rakṣyā bhavadbhir iha devabhujīṣyakasthe /
kāṣṭhopalaprabhṛti kiñ ca na devakāryya-
syañśaṅ ca hārakavikākarādhamebhyam // 144

จะเห็นได้ว่าเณกานุปราสที่ปรากฏพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้ง มีอยู่ไม่มากนัก เมื่อเทียบกับปริมาณเณกานุปราสที่ปรากฏการซ้ำเสียงพยัญชนะจำนวน 2 ตัวซ้ำกัน 1 ครั้ง ซึ่งมีปริมาณที่มากกว่า รูปแบบการซ้ำเสียงเณกานุปราสที่ปรากฏพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้ง เมื่อรวมเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันทั้งหมดมีสิบกว่าแห่ง อาจตั้งข้อสังเกตได้ประการหนึ่งว่า การซ้ำเสียงพยัญชนะที่มีมากกว่า 2 ตัว ไม่เอื้อให้เกิดจังหวะทางเสียงที่รื่นไหล หรือส่งผลต่อท่วงทำนองอัน

เสนาะในการอ่านตามรูปแบบฉันทลักษณ์ได้มีประสิทธิภาพเท่าเถกานุปราสาทที่ซ้ำเสียงพยัญชนะจำนวน 2 ตัว

อย่างไรก็ตาม รูปแบบเถกานุปราสาทที่ปรากฏพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว เป็นเทคนิคสร้างอสังการทางเสียงจากการเลือกสรรถ้อยคำให้เกิดความซับซ้อนอย่างสมบูรณ์แบบตามแนวทางการสร้างสรรค์อสังการทางเสียง

ดังนั้น อสังการอนุปราสาทประเภทเถกานุปราสาทในจารึกปราสาทตาพรหม จึงปรากฏทั้งเถกานุปราสาทที่ปรากฏพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้ง และเถกานุปราสาทที่ปรากฏพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้ง รวมกันแล้วมีเถกานุปราสาททั้งสิ้น 137 แห่ง ซึ่งโคลกที่ไม่ปรากฏอสังการเถกานุปราสาทมีจำนวน 27 โคลก ได้แก่ โคลกที่ 15, 24, 29, 38, 42, 44, 50, 51, 59, 63, 65, 67, 76, 79, 82, 93, 100, 101, 103, 107, 117, 118, 120, 121, 127, 136 และ โคลกที่ 137

1.1.2.2 ลาฎานุปราสาท (lātanuprasa)

รูปแบบอนุปราสาทอีกประเภทหนึ่งที่พบในจารึกปราสาทตาพรหม คือ ลาฎานุปราสาท การเล่นเสียงตามแนวทางของลาฎานุปราสาทไม่เหมือนเถกานุปราสาท เพราะลาฎานุปราสาทไม่ได้มุ่งเล่นเสียงพยัญชนะต้นคำหรือพยัญชนะหลายหน่วยเสียง แต่ลาฎานุปราสาทมุ่งเล่นเสียงโดยการกล่าวซ้ำทั้งคำ ซ้ำเพียงบางส่วน หรือซ้ำกลุ่มคำหลายครั้ง ลาฎานุปราสาทที่พบในจารึกปราสาทตาพรหม คือ การกล่าวซ้ำคำ กลุ่มคำหลายครั้งในบทเดียวกัน

ลาฎานุปราสาทที่ปรากฏการซ้ำกลุ่มอักษร กลุ่มคำหลายครั้งในบทเดียวกัน จารึกปราสาทตาพรหมมีลาฎานุปราสาทที่ปรากฏการกล่าวซ้ำคำ กลุ่มคำหลายครั้งในบทเดียวกันจำนวนมาก คือ เสียงอักษรที่ซ้ำกันจะเป็นกลุ่มๆ หรือมีอยู่หลายกลุ่ม เสียงที่ซ้ำกันนี้ช่วยสร้างอสังการทางเสียงอย่างโดดเด่น เมื่อพิจารณาเนื้อหาในจารึกปราสาทตาพรหมพบว่า มีลาฎานุปราสาทที่ซ้ำกลุ่มอักษรหลายครั้งในบทเดียวกัน เห็นได้จากการซ้ำคำที่พบในแต่ละโคลก ได้แก่ โคลกที่ 1, 2, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 16, 17, 19, 25, 26, 33, 36, 38, 39, 41, 43, 54, 55, 56, 58, 59, 62, 69, 72, 74, 75, 76, 78, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 97, 99, 104, 105, 106, 107, 109, 111, 112, 113, 117, 119, 122, 124, 125, 128, 129, 131, 133, 134, 138, 139, 140, 141, 142 และโคลกที่ 143 ตัวอย่างลาฎานุปราสาทในจารึกปราสาทตาพรหม ซึ่งปรากฏการซ้ำกลุ่มอักษร กลุ่มคำหลายครั้งในบทเดียวกัน ดังนี้

ในโคลกที่ 2 มีเสียงที่ซ้ำกลุ่มอักษร และกลุ่มคำหลายครั้งพบในทุกบาท เสียงกลุ่มอักษร และกลุ่มคำที่ซ้ำกันมี 5 คู่ เสียงที่ซ้ำจึงมี 10 แห่ง ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

vande **niruttaram** anuttara vodhi mārggam
 bhūt ārtha darśana **nirāvaraṇ** aikadrṣṭim //
 dharmman tri loka vidit āmara **vandya vandyam**
 antar vasat **ṣadd ari ṣaṇḍda vikhaṇḍda khaddgam** // 2

จากตัวอย่างในโคลกนี้ มีลาภานุปราสซ้ำเสียงทุกบาท ในบาทแรกมีคำที่ซ้ำเสียง คือ **uttaram** ซ้ำกัน 1 ครั้ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มีอักษรที่ซ้ำกัน 1 ครั้ง คือ **nir** ต่อจากนั้นบาทที่ 3 มีคำที่ซ้ำเสียงกัน คือ **vandya** 1 ครั้ง ในบาทที่ 4 มีกลุ่มอักษร และกลุ่มคำที่ซ้ำกัน 2 คู่ อย่างละครั้ง คือ **ṣadd** กับ **khadd** ดังนั้น โคลกข้างต้นจึงปรากฏการซ้ำเสียงลาภานุปราสจำนวนมาก เป็นตัวอย่างของลาภานุปราสที่ปรากฏการซ้ำกลุ่มอักษร กลุ่มคำหลายครั้งในบทเดียวกันที่เด่นมากบทหนึ่งในจารึกปราสาทตาพรหม

เมื่อพิจารณาโคลกที่ 3 มีเสียงที่ซ้ำกลุ่มอักษร และกลุ่มคำหลายครั้ง พบในทุกบาทอย่างหลากหลายเช่นเดียวกัน เสียงกลุ่มอักษร และกลุ่มคำที่ซ้ำกันมี 4 คู่ เสียงที่ซ้ำมี 10 แห่ง ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

samyag **vimukti** paripanthitayā **vimukta-**
saṅgo pi santata gr̥hīta parārtha **saṅgaḥ/**
saṅgiyamāna jīna śāsana śāsit ānyān
 saṅgho bhi sam̐hita **hita** prabhavo // 3

ลาภานุปราสซ้ำเสียงในโคลกข้างต้น มีเสียงที่ซ้ำกันทุกบาท ในบาทแรกมีคำที่ซ้ำเสียง คือ **vimukt** ซ้ำกัน 1 ครั้ง ส่วนในบาทที่ 2 เสียงที่ซ้ำอย่างต่อเนื่องมีความหลากหลาย มีทั้งเสียงซ้ำในบาทเดียวกัน และที่ซ้ำเสียงข้ามบาท ดังนี้ กลุ่มอักษรซ้ำกันลำดับแรก คือ **saṅg** ปรากฏในบาทเดียวกัน มีเสียงที่ซ้ำข้ามบาท คือ **san** พบในบาทที่ 2 กับบาทที่ 3 ซ้ำกัน 1 ครั้ง ส่วนเสียงคำว่า **hīta** จะเห็นได้ว่าการซ้ำกันในบาทที่ 2 กับบาทที่ 4 โดยซ้ำเสียง 3 แห่ง **hīta** ปรากฏในบาทที่ 2 1 แห่ง ส่วนในบาทที่ 4 ปรากฏ 2 แห่ง

ในโคลกที่ 4 มีเสียงที่ซ้ำกลุ่มอักษร และกลุ่มคำหลายครั้งในบทเดียวกัน พบในทุกบาท เสียงกลุ่มอักษร และกลุ่มคำที่ซ้ำกันมี 2 คู่ เสียงที่ซ้ำมี 5 แห่ง ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

trailokya kāṅkṣita phala prasav aika yoni
 ragrāṅguli vitapa bhūṣita vāhu śākhaḥ /
 hemo pavīta latikā parivīta kāyo
 lokeśvaro jayati jaṅgama pārijātaḥ // 4

ตัวอย่างในโคลงนี้ เสียงที่ซ้ำมีอยู่ในทุกบาท ดังจะเห็นได้จากบาทที่ 1 มีเสียงกลุ่มอักษร loka อยู่ที่บาท 1 กับบาทที่ 4 ดังในคำว่า trailoky /lokeśvaro ส่วนบาทที่ 2 กับบาทที่ 3 มีเสียงคำว่า vīta ซ้ำกัน ปรากฏอยู่ 3 แห่ง ในบาทที่ 2 มี 1 แห่ง ส่วนบาทที่ 3 มี 2 แห่ง น่าสังเกตว่าเสียงที่ซ้ำกันในโคลงที่ 4 ข้างต้น มีจำนวนความถี่น้อยกว่าตัวอย่างโคลงที่ 2 ลักษณะดังกล่าวจะพบในแต่ละโคลงแตกต่างกัน บางโคลงจะมีเสียงที่ซ้ำกันทุกบาท บางบทมีไม่ครบทุกบาท และบางบทมีเสียงที่ซ้ำกันเพียงบาทเดียว

ในโคลงที่ 8 มีเสียงที่ซ้ำกลุ่มอักษร และกลุ่มคำหลายครั้งในบทเดียวกัน พบในทุกบาท เสียงกลุ่มอักษร และกลุ่มคำที่ซ้ำกันมี 4 คู่ เสียงที่ซ้ำมี 8 แห่ง ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

āsīd akhaṇḍa manu daṇḍa **dhar** āvanīndra
 vandyo varaś **śrutavatāṃ śrutavarmma** sūnūḥ /
 śrīśreṣṭh**avarmma** nṛpatiś śucibhir yaśobhiś
śreṣṭho vadāta vasudhā **dhara** vaṃśa yoniḥ // 6

ตัวอย่างที่ยกมานี้ มีลาภานุปราศซ้ำเสียงทุกบาท การซ้ำเสียงปรากฏอย่างหลากหลาย จะเห็นได้ว่าในบาทแรกกับบาทที่ 4 มีคำที่ซ้ำเสียง คือ dhar ในบาทที่ 2 มีเสียงที่ซ้ำกันในกลุ่มอักษรอยู่ 2 คู่ คู่แรกเสียงที่ซ้ำอยู่ติดกัน คือ śrutava ส่วนอีกคู่หนึ่ง ซ้ำเสียงกับบาทที่ 3 คือ varmma ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 ยังปรากฏเสียงของคำที่ซ้ำกัน คือ śreṣṭh

ในโคลงที่ 11 มีเสียงที่ซ้ำกลุ่มอักษร และกลุ่มคำหลายครั้งในบทเดียวกัน พบในทุกบาท เสียงกลุ่มอักษร และกลุ่มคำที่ซ้ำกันมี 2 คู่ เสียงที่ซ้ำมี 5 แห่ง ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

**mahī bhujāṃ śrījayarājacuḍā-
maṇir mahiṣyam udapādi tena /
tasyāṃ yaśāś candra maṛīci gaurā
gaurīva gaurī guruṇ āgradevyāṃ // 11**

ตัวอย่างในโคลกนี้ เสียงที่ซ้ำมีอยู่ในทุกบาท จะเห็นได้ตั้งแต่บาทแรก กับบาทที่ 2 มีเสียงของคำว่า mahī ซ้ำเสียงกัน ส่วนในบาทที่ 3 ปรากฏตำแหน่งของเสียงท้ายบาท กับส่วนต้นบาทที่ 4 ที่ซ้ำเสียงกัน คือ gaur- gaurī จะเห็นได้ว่าเสียงที่ซ้ำกันในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 นี้ ซ้ำเสียงต่อเนื่องกัน เสียงที่ซ้ำกันจึงมีอยู่ 3 แห่ง ทำให้เพิ่มความไพเราะของคำประพันธ์ ส่งเสียงคล้องจองซ้ำจังหวะกันอย่างลงตัว

ส่วนตัวอย่างเสียงที่ซ้ำกันไม่ครบในทุกบาท เช่น ในโคลกที่ 8 มีเสียงที่ ซ้ำกลุ่มอักษร และกลุ่มคำหลายครั้งในบทเดียวกัน พบในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 เสียงกลุ่มอักษร และ กลุ่มคำที่ซ้ำกันมี 2 คู่ เสียงที่ซ้ำมี 4 แห่ง ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

**jātā tadiye nava gīta kīrtti
candro līsan māṭri kul āmbu rāśau /
raraḥa lakṣmīr iva yā satinām
agresarī kambuja rāḥa akṣmīh // 8**

ลาภานุปราสซ้ำเสียงในโคลกข้างต้น มีเสียงที่ซ้ำกันในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 ในโคลกนี้เสียงของคำและกลุ่มอักษรที่ซ้ำกันมีจำนวนไม่มากนัก เสียงที่ซ้ำกันมีอยู่ในบาทที่ 3 กับ บาทที่ 4 คือ rāḥa กับ kṣmī

เมื่อพิจารณาจำนวนโคลกทั้ง 65 บทในจารึกปราสาทตาพรหม มีลาภานุปราสที่ปรากฏการกล่าวซ้ำคำ กลุ่มคำหลายครั้งในบทเดียวกัน ส่วนมากพบว่ามีกรซ้ำเสียงแต่ละบท อย่างต่อเนื่อง เนื้อหาตั้งแต่โคลกที่ 1 ถึงโคลกที่ 5 มีลาภานุปราสต่อเนื่องกันตามลำดับ หรือเนื้อหา ส่วนท้าย คือ โคลกที่ 138 ถึงโคลกที่ 143 มีลาภานุปราสให้เห็นเช่นกัน

การที่กวีเล่นเสียงในลักษณะลาภานุปราสที่ปรากฏการกล่าวซ้ำคำ กลุ่มคำหลายครั้งในบทเดียวกันนอกจากจะทำให้จำนวนคำครบถ้วนตามคณะฉันทแล้ว ยังทำให้เกิด จังหวะของเสียงพยัญชนะที่รื่นไหลและเมื่ออ่านทำให้เกิดเสียงที่ไพเราะน่าฟังอย่างยิ่ง เพิ่มเสน่ห์ของ อลังการทางเสียงพยัญชนะและกลุ่มคำได้อย่างโดดเด่น

1.1.2.3 วุตตยานุปราส (vr̥ṭṭyanuprāsa)

วุตตยานุปราส คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียวกัน โดยกล่าวซ้ำเสียงพยัญชนะหลายๆ ครั้งติดต่อกันไป เมื่อพิจารณา วุตตยานุปราสในจารึกปราสาทตาพรหม พบว่ารูปแบบอนุปราสดังกล่าวนี้เป็นเทคนิคสร้างอสังการทางเสียงในจารึกปราสาทตาพรหมที่โดดเด่นมาก คือ พบการซ้ำเสียงพยัญชนะในลักษณะวุตตยานุปราสเกือบครบทุกโคลง มีโคลงที่ไม่ปรากฏวุตตยานุปราสจำนวน 26 โคลง ได้แก่ โคลงที่ 42, 44, 60, 71, 72, 74, 92, 99, 103, 104, 110, 111, 115, 116, 120, 121, 123, 126, 127, 130, 132, 133, 135, 136, 138 และโคลง 145 ส่วนโคลงอื่น มีวุตตยานุปราสปรากฏอยู่เกือบทุกบาท

กล่าวได้ว่า วุตตยานุปราสเป็นประเภทของอสังการอนุปราสพบมากที่สุดในการจารึกปราสาทตาพรหม ส่งผลต่ออสังการทางเสียงพยัญชนะที่สัมผัสคล้องจองกัน โดยวุตตยานุปราสที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม จำแนกออกเป็น 2 ส่วน คือ วุตตยานุปราสที่ปรากฏพยัญชนะตัวเดียวซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง กับวุตตยานุปราสที่ปรากฏพยัญชนะ 2 ตัวหรือมากกว่า 2 ตัวซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง ดังนี้

1. วุตตยานุปราสที่ปรากฏพยัญชนะตัวเดียวซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง

วุตตยานุปราสที่พบในจารึกปราสาทตาพรหมส่วนมาก เป็นลักษณะของการซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียวที่ซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง พยัญชนะที่ซ้ำกันอย่างต่อเนื่องนี้ปรากฏทั้งในบาทเดียวกัน ปรากฏข้ามบาท และปรากฏในทุกบาท วุตตยานุปราสที่พบในจารึกปราสาทตาพรหมมีจำนวน 22 เสียง ได้แก่ เสียง /v/, /s/, /k/, /g/, /r/, /y/, /p/, /j/, /d/, /t/, /l/, /n/, /ś/, /ṣ/, /m/, /bh/, /c/, /ṇ/, /dh/, /kh/, /th/, /gh/ เสียงพยัญชนะที่ปรากฏการซ้ำเสียงกันมากกว่า 1 ครั้ง ส่วนใหญ่ในโคลงหนึ่งจะมีเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันอยู่หลายตัว

ตัวอย่างวุตตยานุปราส ที่ปรากฏพยัญชนะตัวเดียวซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง ดังเช่นในโคลงที่ 2 บาทที่ 1 บาทที่ 2 บาทที่ 3 และบาทที่ 4 มีการซ้ำเสียงพยัญชนะทั้ง 5 เสียง ได้แก่ เสียง /v/, /t/, /d/, /n/ และเสียง /r/ ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

**vande niruttaram anuttara vodhi mārggam
bhūṭ ārtha darśana nirāvaraṇ aikadr̥ṣṭim
dharmman tri loka vidit āmara vandyā vandyam //
antar vasat ṣadd ari ṣaṇḍda vikhaṇḍda khaddgam // 2**

ตัวอย่างที่ยกมานี้ ปรากฏการซ้ำเสียงพยัญชนะแบบวุตตยานุปราส อย่างหลากหลาย เสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันประกอบด้วยเสียง /v/ มีจำนวน 8 แห่ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี

3 แห่ง ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 มี 5 แห่ง เสียง /t/ มีจำนวน 7 แห่ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี 3 แห่ง ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 มี 4 แห่ง เสียง /d/ มีจำนวน 10 แห่ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี 3 แห่ง ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 มี 7 แห่ง เสียง /n/ มีจำนวน 8 แห่ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี 4 แห่ง ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 มี 4 แห่ง เสียง /r/ มีจำนวน 12 แห่ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี 8 แห่ง ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 มี 4 แห่ง เห็นได้ว่าการซ้ำเสียงพยัญชนะดังกล่าวนี้ ปรากฏเสียงพยัญชนะที่มากกว่า 1 ครั้งขึ้นไป อย่างมากที่สุด คือ ซ้ำเสียงพยัญชนะ 12 แห่ง อย่างน้อยที่สุด คือ ซ้ำเสียงพยัญชนะ 7 แห่ง

ในโคลกที่ 3 ปรากฏพยัญชนะตัวเดียวซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง ใน บาทที่ 1 บาทที่ 2 บาทที่ 3 และบาทที่ 4 ได้แก่ เสียง /s/, /m/, /g/, /t/, /p/ ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

**samyag vimukti paripanthitayā vimukta-
saṅgo pi santata gr̥hīta parārtha saṅgaḥ /
saṅgīyamāna jina śāsana śāsit ānyān
saṅgho bhi samhita hita prabhavo // 3**

จากตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่าเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันประกอบด้วย เสียง /s/ มีจำนวน 9 แห่ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี 4 แห่ง ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 มี 5 แห่ง เสียง /m/ มีจำนวน 3 แห่ง ปรากฏการซ้ำเสียงอย่างต่อเนื่องเฉพาะในบาทที่ 1 มี 3 แห่ง เสียง /g/ มีจำนวน 5 แห่ง ในบาทที่ 1 บาทที่ 2 กับบาทที่ 3 มี 4 แห่ง เสียง /t/ มีจำนวน 9 แห่ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี 6 แห่ง ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 มี 3 แห่ง เสียง /p/ มีจำนวน 4 แห่ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี 4 แห่ง เห็นได้ว่าการซ้ำเสียงพยัญชนะดังกล่าวนี้ ปรากฏเสียงพยัญชนะที่มากกว่า 1 ครั้งขึ้นไป อย่างมากที่สุด คือ ซ้ำเสียงพยัญชนะ 9 แห่ง อย่างน้อยที่สุด คือ ซ้ำเสียงพยัญชนะ 4 แห่ง

ในโคลกที่ 6 ปรากฏพยัญชนะตัวเดียวซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง ในทุกบาท ได้แก่ เสียง /d/, /n/, /v/, /t/, /ś/, /m/, /bh/, /dh/ ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

**āsīd akhaṇḍa manu daṇḍa dhar āvanīndra-
vandyo varaś śrutavatāṃ śrutavarmma sūnuḥ /
śrī śreṣṭhavarmma nṛpatiś śucibhir yaśobhiś
śreṣṭho vadāta vasudhā dhara vaṃśa yoniḥ // 6**

การซ้ำเสียงพยัญชนะที่ปรากฏในโคลกข้างต้น ประกอบด้วย การซ้ำเสียง /d/ มีจำนวน 2 แห่งในบาทแรก มีเสียง /n/ ในบาทแรก ซ้ำเสียงกัน 2 แห่ง เสียงพยัญชนะตัวเดียวที่ซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง ที่เด่นจะเห็นได้จากเสียง /v/ ซึ่งซ้ำเสียงอย่างต่อเนื่องกันในทุกบาท โดย

การซ้ำเสียงกัน 9 แห่ง นอกจากนี้ยังมีการซ้ำเสียง /t/ ที่ต่อเนื่องกันในบาทที่ 2 โดยการซ้ำเสียงกัน 3 ครั้ง ในบาทที่ 3 มีเสียง /s/ ซ้ำกัน 2 ครั้ง ในบาทที่ 2 กับบาทที่ 3 เสียงพยัญชนะ /m/ ซ้ำกัน 2 ครั้ง ในบาทที่ 3 ยังมีเสียงพยัญชนะ /bh/ ซ้ำกัน 2 ครั้ง และเสียงพยัญชนะ /dh/ ในบาทที่ 4 ซ้ำกัน 2 ครั้ง

ในโคลกที่ 18 ปรากฏพยัญชนะตัวเดียวซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง ในบาทที่ 1 บาทที่ 2 บาทที่ 3 และบาทที่ 4 ได้แก่ เสียง /v/, /r/, /j/, /d/, /t/, /m/ ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

**eṣā śrījayavarmadeva nṛpatin dedīpyamān aujasaṃ
tasmād vīram ajījanat kṣiti bhujāś śrīharṣavarmm ātmajā /
bhahma rṣer iva deva rājam aditir devī sudharmm āśritaṃ
goptum gāṃ śatakoti heti vihat arāti pravīram rane // 18**

การซ้ำเสียงพยัญชนะที่ปรากฏในโคลกข้างต้น ประกอบด้วย การซ้ำเสียง /v/ มีจำนวน 9 แห่ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี 5 แห่ง ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 มี 5 แห่ง เสียง /r/ มีจำนวน 15 แห่ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี 6 แห่ง ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 มี 9 แห่ง เสียง /j/ มีจำนวน 7 แห่ง เฉพาะในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี 6 แห่ง ส่วนในบาทที่ 3 มีอีก 1 แห่ง เสียง /d/ มีจำนวน 7 แห่ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี 4 แห่ง และในบาทที่ 3 มี 3 แห่ง เสียง /t/ มีจำนวน 13 แห่ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี 5 แห่ง ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 มี 8 แห่ง เสียง /m/ มีจำนวน 9 แห่ง ในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 มี 6 แห่ง ในบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 มี 3 แห่ง เสียง เห็นได้ว่าการซ้ำเสียงพยัญชนะดังกล่าวนี้ ปรากฏเสียงพยัญชนะที่มากกว่า 1 ครั้งขึ้นไป อย่างมากที่สุด คือ ซ้ำเสียงพยัญชนะ 15 แห่ง อย่างน้อยสุด คือ ซ้ำเสียงพยัญชนะ 7 แห่ง

**ṣaṅmāturasya vividhan nu vapuḥ prahrṣṭair
ekaṃ kṛitaṃ vidhir avekṣya vidhitsuṃ artham /
gādh opagūhana mudā hara śārṅgy anaṅgāḍ
aiśvarrya śuāryya vapor eka nidhiṃ vyadhād yam // 19**

วฤตตยานุปราชที่ปรากฏในโคลกที่ 2 , 3 และโคลกที่ 18 ดังตัวอย่างที่ยกมานี้ มีการซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียวซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง โดยเฉพาะในโคลกที่ 18 จำนวนการซ้ำเสียงพยัญชนะมีมาก แสดงให้เห็นอลังการทางเสียงที่ส่งเสริมให้คำประพันธ์มีความงาม กล่าวคือนอกจากเนื้อความในส่วนอลังการด้านความหมายจะมีความลึกซึ้งแล้ว เสียงในคำประพันธ์ที่ซ้ำกันอย่างต่อเนื่องยิ่งเพิ่มความงามในองค์ประกอบของงานวรรณศิลป์อย่างสมบูรณ์แบบยิ่งขึ้น

วฤตตยานุปราสที่ปรากฏพยัญชนะตัวเดียวซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง ดังที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ซึ่งมีจำนวน 22 เสียง เมื่อรวมเสียงพยัญชนะตัวเดียวทุกตัวที่ซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง มีอยู่เป็นจำนวนมากนับพันกว่าแห่ง แสดงให้เห็นว่ากวีนิยมเล่นอลังการทางเสียงโดยซ้ำเสียงพยัญชนะในรูปแบบวฤตตยานุปราสที่เด่นที่สุดในจารึกปราสาทตาพรหม นอกจากนี้ วฤตตยานุปราสที่ซ้ำเสียงพยัญชนะอย่างน้อยที่สุด มี 3 แห่ง ส่วนที่ซ้ำเสียงพยัญชนะที่มากที่สุด มี 15 แห่ง ปริมาณเสียงที่ซ้ำกันนั้น ส่วนใหญ่จะซ้ำเสียงจำนวน 3, 4 และ 5 ครั้ง

อย่างไรก็ตาม วฤตตยานุปราสที่ซ้ำเสียงพยัญชนะจำนวนมากนี้ นอกจากจะมีการซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียวแล้ว ยังปรากฏวฤตตยานุปราสที่ซ้ำเสียงพยัญชนะ 2 ตัว หรือมากกว่า 2 ตัว ซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง ด้วย

2. วฤตตยานุปราสที่ปรากฏพยัญชนะ 2 ตัว หรือมากกว่า 2 ซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง

วฤตตยานุปราสที่ปรากฏเสียงพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว ซ้ำเสียงกันมากกว่า 1 ครั้ง มีจำนวนไม่มากเท่ากับวฤตตยานุปราสที่ปรากฏพยัญชนะตัวเดียวซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง กล่าวคือ วฤตตยานุปราสที่ปรากฏเสียงพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว มีเสียงพยัญชนะที่ซ้ำกัน ได้แก่ เสียง /ṅg/, /śr/, /ty/, /pr/, /dv/, /dr/, /tt/, /tr/, /ṣṭ/, /mś/, /ñc/, /sth/ เสียงพยัญชนะที่ซ้ำกันโดยมากจะปรากฏใน 3 บาท และ 2 บาท ตัวอย่าง วฤตตยานุปราสที่ปรากฏเสียงพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว ซ้ำเสียงกันมากกว่า 1 ครั้งในจารึกปราสาทตาพรหม ดังนี้

ในโคลกที่ 3 บาทที่ 2 บาทที่ 3 และบาทที่ 4 มีการซ้ำเสียง /ṅg/ ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

samyag vimukti paripanthitayā vimukta-
saṅgo pi santata gr̥hīta parārtha saṅgaḥ/
saṅgīyamāna jina sāsana sāsit ānyān
saṅgho bhi saṃhita hita prabhavo // 3

ในตัวอย่างข้างต้นนี้ จะเห็นได้ว่าเสียงพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว ที่ซ้ำเสียงกันมากกว่า 1 ครั้ง คือ เสียง /ṅg/ มีจำนวน 4 แห่ง ในบาทที่ 2 มีจำนวน 2 แห่ง คือ ส่วนต้นข้อความกับส่วนท้ายบาท บาทที่ 3 มีจำนวน 1 แห่ง ในส่วนต้นข้อความ และบาทที่ 4 มีจำนวน 1 แห่ง ในส่วนต้นข้อความเช่นกัน

เช่นเดียวกับในโคลกที่ 6 ซ้ำเสียง /sr/ มีจำนวน 4 แห่ง ในบาทที่ 2 ซ้ำเสียง 2 แห่ง บาทที่ 3 ซ้ำเสียง 1 แห่ง และบาทที่ 4 ซ้ำเสียง 1 แห่ง ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

āsīd akhaṇḍa manu daṇḍa dhar āvanīndra
vandyo varaś śrutavātāṃ śrutavarmma sūnūḥ/
śrīśreṣṭhavaromma nṛpatīś śucibhir yaśobhīś
śreṣṭho vadāta vasudhā dhara vaṃśa yoniḥ //6

ในโคลกที่ 12 มีการซ้ำเสียง /ty/ จำนวน 4 แห่ง การซ้ำเสียงปรากฏในบาทที่ 2 บาทที่ 3 และบาทที่ 4 ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

vāgīśvarīvātīśayair girāṃ yā
dhātrīva dhṛtyā kamaleva kāntyā /
arundhatīvānavagītavṛtṭyā
tyāgādinā mūrttimatīva maittrī // 12

จะเห็นได้ว่าในโคลกข้างต้น มีการซ้ำเสียง /ty/ จำนวน 4 แห่ง ในบาทที่ 2 ซ้ำเสียง 2 ครั้ง ในคำว่า dhṛtyā กับคำว่า kāntyā ส่วนในบาทที่ 3 และบาทที่ 4 ซ้ำเสียง /ty/ อย่างละครั้ง ในคำว่า vṛtṭyā กับคำว่า tyāg

ในโคลกที่ 16 มีการซ้ำเสียง /dv/ ตำแหน่งที่ซ้ำเสียงมีจำนวน 3 แห่ง การซ้ำเสียงปรากฏในบาทที่ 1 กับบาทที่ 2 ดังที่ปรากฏในพยัญชนะที่เน้นตัวหนา ดังนี้

tayos tanūjo mahitadvijendro
dvijendravego dvijarājakāntaḥ /
dikcakravālotkaṭakīrttigandho
yo dhīśvaraś śrīdharaṇīndravarmma // 16

จะเห็นได้ว่าในโคลกข้างต้น มีการซ้ำเสียง /dv/ จำนวน 3 แห่ง ในบาทที่ 1 ปรากฏในคำว่า dvijendro และในบาทที่ 2 ซ้ำเสียง /dv/ จำนวน 2 ครั้ง ปรากฏที่ต้นคำว่า dvijendra กับคำว่า dvijarāja น่าสังเกตว่าการซ้ำเสียง /dv/ เป็นการเล่นเสียงของคำว่า dvija ซึ่งมีความหมายต่างกันในแต่ละส่วน

วฤตยัตยานุปราสที่มีพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว ซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง ดังที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ซึ่งมีจำนวน 12 เสียง เมื่อรวมเสียงพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว ทุกตัวที่ซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง มีจำนวน 121 แห่ง จำนวนเสียงที่ซ้ำกันส่วนมากมี 3 แห่ง และ 4 แห่ง จะเห็นได้ว่าการซ้ำเสียงในลักษณะนี้มีอยู่น้อยมากเมื่อเทียบกับวฤตยัตยานุปราสที่มีพยัญชนะตัวเดียวซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้งมีจำนวนมากถึงพันแห่ง แสดงว่า วฤตยัตยานุปราสที่ปรากฏพยัญชนะมากกว่า 2 ตัว ซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้งอาจไม่เป็นที่นิยมของกวีมากนัก การเลือกซ้ำเสียงพยัญชนะตัวเดียวซ้ำกันติดต่อกันอย่างต่อเนื่องจึงน่าจะเป็นศิลปะการสร้างอลังการทางเสียงของกวีโดยตรง

อนุปราสที่พบในจารึกปราสาทตาพรหมทั้ง 3 รูปแบบ คือ เณกานุปราส ลากุณานุปราส และวฤตยัตยานุปราสเป็นรูปแบบอลังการด้านเสียงที่เด่นมาก โดยเฉพาะการซ้ำเสียงแบบวฤตยัตยานุปราส พบมากที่สุดในการจารึกปราสาทตาพรหม และส่งผลให้เกิดเสียงสัมผัสคล้องจองรื่นไหลไปโดยตลอด เมื่อพิจารณากวีสถิตการสร้างอลังการด้านเสียง ไม่เพียงปรากฏอนุปราสทั้ง 3 รูปแบบดังกล่าวเท่านั้น ยังพบว่ามีการซ้ำเสียงในลักษณะเสียงที่ซ้ำกันเป็นคู่ๆ ซึ่งในตำราอลังการศาสตร์ เรียกว่า ยมก

1.2 ยมก (yamaka)

1.2.1 นิยามความหมาย และรูปแบบของยมก

ยมก มีความหมายตามศัพท์ว่า คู่ หรือ จำนวนสองเท่า²³ คำนี้ใช้ในตำราอลังการศาสตร์โดยนิยามความหมายที่คล้ายกันเป็นส่วนใหญ่ คือ การซ้ำเสียงพยัญชนะที่เป็นคู่ๆ หรือ ซ้ำเสียงพยางค์ที่มีเสียงอย่างเดียวกัน²⁴ โดยเสียงที่ซ้ำกันเป็นคู่มีความหมายที่แตกต่างกัน²⁵ ตำราอลังการศาสตร์ของวาทภฏะอธิบายรูปแบบยมกไว้ว่า “การกล่าวซ้ำซึ่งบาท คำ หรือตัวอักษรของคำไว้ติดๆ กันหรือไม่ติดๆ กัน ณ ที่เบื้องต้น ตอนกลาง หรือเบื้องปลาย (ของบทหรือของบาท) และให้ความหมายต่างกัน”²⁶ หมายความว่า ยมกมีตำแหน่งไม่คงที่ เพราะอาจพบอยู่ในส่วนต่างๆ ของคำ ประพันธ์ในบทนั้น จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยาได้อธิบายอลังการยมกโดยยกตัวอย่างในกวีนิพนธ์เรื่องกิตราตารชุนีเย ของภราวีสรรคที่ 15 บทที่ 14 และได้ตัวอย่างยมกในตำราอลังการศาสตร์จากสาहितยทรรปณะ ของวิศวานถ และตัวอย่างในกวีนิพนธ์เรื่องรฆวงศ์ ของกาลิทาส นอกจากจะเด่นที่

²³ **Sanskrit Dictionary**, accessed November 28, 2015, available from <http://sanskritdictionary.com/?iencoding=iast&q=yamaka&lang=sans&action=Search>

²⁴ Roland Greene and other, **The Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics**, 4th ed. (Princeton: Princeton University Press, 2012), 27.

²⁵ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อลังการ,” ใน **คีตวรรณกรรม**, 9.

²⁶ ป.ส. ศาสตรี, ผู้แปล, **อลังการศาสตร์**, 24.

การเล่นเสียงพยัญชนะแบบวฤตตยานุปราสโดยซ้ำเสียงพยัญชนะกันทั้งบทแล้ว ยังมีการเล่นเสียงยวมกด้วย ดังตัวอย่างยวมกในกวีนิพนธ์เรื่อง กิราตารชุนีเย ของภราวี

น โนนนุโน นุโนโน นานา นานานนา นนุ ।

นุโน'นุโน นนุเนโน นาเนา นุณนุณนุตุ ॥

“นี่แน่ะ ท่านผู้มีหลายหน้า (นานานนา) บุคคลผู้ที่คนด้อยกว่าทำให้บาดเจ็บ (อนนุโน) ไม่ใช่ผู้ชาย (น นา) ผู้ชาย (นา) ผู้ทำร้ายผู้ด้วยกว่า (นุโนโน) ไม่ใช่ผู้ชาย (อนา) มิใช่หรือ (นุ) บุคคลผู้ได้รับบาดเจ็บ (นุโน) แต่มีนายที่ไม่ได้รับบาดเจ็บ (นุเนโน) ก็เป็นผู้ไม่ได้รับบาดเจ็บแล้ว (อนนุโน) คนผู้ทำร้ายคนที่บาดเจ็บอย่างเต็มที่แล้ว (นุณนุณนุตุ) ไม่เป็น (น) ผู้ปราศจากบาป (อนเนาะ)”²⁷

ตัวอย่างที่ยกมานี้ มียวมกทั้งในบาทที่ 2 และบาทที่ 3 ในบาทที่ 2 ยวมก คือ การซ้ำเสียงอักษรที่ว่า นานา นานา นานา คำแรกมาจากคำว่า นา+อนา หมายถึง ผู้ชาย และไม่ใช่ผู้ชาย ส่วนคำหลัง นานา มีความหมายว่า มาก ส่วนในบาทที่ 3 ยวมก คือ การซ้ำเสียงอักษรที่ว่า นุโน'นุโน คำแรกมีความหมายว่า ได้รับบาดเจ็บ ส่วนคำหลังมาจากคำว่า อนนุโน ซึ่งมีความหมายว่า ไม่ได้รับบาดเจ็บ²⁸ ตัวอย่างยวมกในตำราอภินิหารศาสตร์สาหิตยทรรปณะ ของวิศวานถ ดังนี้

เทวะ ปายาทปายานุ สเมเรนทิวโรจนะ /

สัสสารชวานตวิธวิสหัสสะ กัสนิชุนะ //

“เทพผู้ปราบกัณฐราช (พระกฤษณะ) ผู้มีพระเนตร (งาม) เหมือนดอกบัวเผื่อน (สีน้ำเงิน) ที่บานแล้ว ผู้เป็นพระอาทิตย์ ผู้ทำลายความมืดในโลก ขอจงคุ้มครองพวกเรา จากอบาย (สิ่งเลวร้าย)”²⁹

ตัวอย่างยวมกในคำประพันธ์ข้างต้น คือ คำว่า ปายาทปายานุ แยกได้เป็น ปายาตุ และอปายาตุ คำแรกมีความหมายว่า ขอจงคุ้มครอง ส่วนคำหลังมีความหมายว่า จากอบาย³⁰ ตัวอย่างยวมกในกวีนิพนธ์เรื่องรฆวงศ์ ของกาลิทาส ดังนี้

²⁷ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อสังการ,” ใน คีตวรรณกรรม, 9.

²⁸ เรื่องเดียวกัน.

²⁹ เรื่องเดียวกัน, 10.

³⁰ เรื่องเดียวกัน.

ปีตรนตรมุตตรโกสลาน สมธิคมย สมาธิชิเตนทระ /
ทศระ ประสาส มหารโถ ยมวตามวตา จ ฐริ สติตะ //

“ต่อจากพระราชบิดา ท้าวทศรถ ผู้ทรงชนะอินทรีย์ (ประสาท
สัมผัสทั้งห้า) ด้วยสมาธิ ผู้เป็นนักรบชั้นมหารถ ผู้อยู่เหนือพระราช
ทั้งหลายที่ควบคุมพระองค์ไว้ได้ ได้ทรงปกครองแล้ว ภายหลังจากที่ทรง
ได้รับแคว้นโกสลทางเหนือ”

ตัวอย่างคำประพันธ์ข้างต้นนี้ ปรากฏยมกในคำว่า ทศรถ และ มหารถ และใน
คำว่า ยมวตามวตา³¹

กุสุมา รักษมณี กล่าวถึงยมก ไว้ว่า “ยมก คือ การเล่นคำโดยใช้คำที่มีเสียง
เหมือนกันทุกพยางค์ แต่สื่อความหมายต่างกัน คำประพันธ์วรรคเดียวกันหรือบทเดียวกัน”³² และ
ตัวอย่างของยมกโดยการซ้ำพยางค์ sama และ asama ดังที่ว่า “samāsamasamo’ samah (ท่าน
เป็นผู้ที่) ไม่มีผู้ใดเทียบเท่า (asama) เป็นผู้เที่ยงธรรม (sama) ต่อผู้ที่เสมอ (sama) และผู้ที่ไม่เสมอกับ
ท่าน (asama)”³³

การเล่นเสียงในลักษณะของยมก เป็นรูปแบบหนึ่งของอลังการที่มีพัฒนาการ
มาอย่างยาวนาน นักออลังการได้แจกแจงอธิบายยมกในตำราออลังการศาสตร์จำนวนมาก ในที่นี้พอจะ
สรุปได้ว่าออลังการยมก คือ การซ้ำเสียงของคำเป็นคู่ๆ เสียงที่ซ้ำกันอาจอยู่ติดกัน หรืออยู่ห่างกัน
ออกไป ส่วนที่ซ้ำเสียงกันจะมีความหมายแตกต่างกัน กรณียมกที่อยู่ชิดติดกันจะช่วยสร้างจังหวะของ
เสียงให้มีความสมดุล และเล่นล้อความหมายได้อย่างแยบยล กลวิธีการแต่งบทประพันธ์โดยใช้ยมก
เล่นเสียงนี้ จึงเป็นรูปแบบออลังการที่เหมาะสมในการนำมาวิเคราะห์ออลังการทางเสียงในจารึกปราสาท
ตาพรหม

1.2.2 ยมกที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

ออลังการด้านเสียงในจารึกปราสาทตาพรหม นอกจากปรากฏว่ามีอนุปราศซึ่ง
ซ้ำเสียงพยัญชนะอย่างต่อเนื่องในหลายโคลงแล้ว ยังพบว่ามียมกซึ่งเป็นรูปแบบของการเล่นเสียงคำที่
ออกเสียงเหมือนกัน แต่แสดงความหมายต่างกัน ยมกที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมมีหลาย
ลักษณะ หากใช้เกณฑ์ตามที่ ป.ส. ศาสตร์จำแนกรายละเอียดย่อยของยมกที่ซ้ำเสียงในตำแหน่งต่างๆ
จำนวนมาก จะเห็นได้ว่าลักษณะตำแหน่งยมกที่ในจารึกปราสาทตาพรหม มีทั้งยมกที่อยู่ในบาท

³¹ เรื่องเดียวกัน.

³² กุสุมา รักษมณี, วิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 27.

³³ เรื่องเดียวกัน.

เดียวกัน และอยู่ข้ามบาทกัน ดังจะพิจารณาเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมที่ปรากฏมกในโคลกที่ 1, 2, 8, 16, 24 และโคลกที่ 25 ดังนี้

เนื้อหาในโคลกที่ 1 บทประณามพจน์บูชาพระพุทธเจ้า ปรากฏมกในการ เล่นเสียงของคำในตำแหน่งบาทที่ 3 กวีเล่นคำโดยใช้เสียงที่เหมือนกันเรียงชิดติดกัน ดังปรากฏในคำที่ เน้นตัวอักษร ดังนี้

sambhāravistaravibhāvitadharmmakāya-
sambhoganirmitivapur bhagavān vibhaktah /
yo gocaro **jinajināt**majadehabhājāṃ
vuddhāya bhūtaśaraṇāya namo stu tasmai // 1

“ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นที่พึ่งพิงของสัตว์
โลก พระองค์นั้น ผู้มีพระภาค ผู้แบ่งพระกายของพระองค์เองออกเป็น 3
กาย คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมาณกาย ที่เกิดจากบุญยัสสัมภาระ
มากมาย ผู้เป็นจุดหมายปลายทางของผู้ที่ถือเอาพระกายของพระโพธิสัตว์
ทั้งหลาย ผู้ประสพชัยชนะ”

จากโคลกข้างต้น การซ้ำเสียงแบบยวมกปรากฏในตำแหน่งบาทที่ 3 คือ คำว่า
jina และ jinā ซึ่งเรียงติดกัน คำแรกมีความหมายว่า ผู้มีชัยชนะ ซึ่งในเนื้อความโคลกที่ 1 แปลว่า ผู้
ประสพชัยชนะ ส่วนคำที่สองมีความหมายว่า พระชินะ ซึ่งในเนื้อความแปลว่าพระโพธิสัตว์ เพราะ
เป็นคำขยาย ātma หมายถึง ร่างกาย ดังนั้น คำว่า jina+ ātma จึงมีความว่า ร่างกายของพระ
โพธิสัตว์ จะเห็นว่าการซ้ำเสียงยวมกที่สื่อความหมายต่างกันนี้ ทำให้แปลความหมายของคำศัพท์ได้ถึง
สองระดับ ทำให้เกิดอรรถาธิบายได้ทั้งในแง่ของเสียงที่พ้องกัน และคำหมายของคำศัพท์ที่ต่างกันนั่นเอง

เนื้อหาในโคลกที่ 2 กวียังดำเนินเนื้อหาบูชาพระธรรม ปรากฏมกซ้ำกัน
สองครั้ง ตำแหน่งบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 กวีเล่นคำโดยใช้เสียงที่เหมือนกัน และเสียงของพยางค์บาง
พยางค์ที่เหมือนกัน ดังปรากฏในคำที่เน้นตัวอักษร ดังนี้

vande niruttaram anuttaravodhimārggaṃ
bhūtārthadarśananirāvaraṇaikadr̥ṣṭim/
dharman trilokaviditāmaravandyavandyam
antarvasatṣaḍariṣaṇḍavikhaṇḍakhaḍgam// 2

“ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระธรรม ที่ไม่มีสิ่งใดจะสูงไปกว่า ซึ่งเป็นทาง
ไปสู่โพธิญาณอันยอดเยี่ยมที่เป็นดวงตาดวงเดียวอันปราศจากเครื่องกีดขวางที่
เห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง เป็นที่รู้จักกันในสามโลก และเป็นสิ่งที่ควรเคารพ

โดยบุคคลที่ควรเคารพ คือ เทวดาทั้งหลาย ที่เป็นพระขรรค์ซึ่งทำลายหมู่ศัตรู
ทั้งหก* ที่อยู่ภายใน”

การซ้ำเสียงแบบยวมกปรากฏในเสียงของคำว่า vandyā กับ vandyam คำทั้งสองเรียงติดกันช่วงท้ายบาทที่ 3 มีความหมายที่แตกต่างกัน คำแรกมีความหมายว่า การน้อมไหว้ เมื่อเป็นคำขยายของคำว่า āmara มีความหมายว่า เทวดา จึงมีความหมายว่า บุคคลที่ควรน้อมไหว้หรือควรเคารพ คือ เทวดา ส่วนคำที่สองมีความหมายว่า แสดงความเคารพ ซึ่งเป็นคำกริยา ดังนั้นข้อความในบาทที่ 3 จึงแปลความหมายเล่นล้อความหมายกันว่า “สิ่งที่ควรเคารพโดยบุคคลที่ควรเคารพ คือ เทวดา” การซ้ำเสียงแบบยวมกมีเสียงของพยางค์บางพยางค์ที่เหมือนกัน ยังปรากฏในบาทที่ 4 ในคำว่า vikhaṇḍa กับ khaḍgam เสียงของพยางค์ที่เหมือนกัน มีความหมายที่ต่างกัน คำแรกหมายถึง ทำลาย ส่วนคำที่สองมีความหมายถึง พระขรรค์ กวีใช้ศัพท์แสดงความหมายว่าพระขรรค์เพื่อที่จะสร้างภาพให้เป็นรูปธรรม คือ พระธรรมเปรียบเป็นพระขรรค์ที่ใช้ทำลายกิเลสที่อยู่ภายใน

เนื้อหาในโคลกที่ 8 กวีสรรเสริญบุคคลสำคัญในเชื้อสายวงศ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระนางกัมพูราชลักษมี โคลกนี้ปรากฏยวมกในตำแหน่งบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 กวีเล่นคำโดยใช้เสียงที่เหมือนกันอยู่กันคนละบาท ดังปรากฏในคำที่เน้นตัวอักษร ดังนี้

jātā tadye navagītakīrtti
candorllasanmātrikulāmvrāśau/
rārāja lakṣmīr iva yā satinām
agresarī kamvujarājalakṣmih// 8

“พระนางกัมพูราชลักษมี ผู้โดดเด่นที่สุดในบรรดาสตรีที่ซื่อสัตย์ต่อสามี ประสูติแล้วในมหาสมุทร คือ วงศ์ฝ่ายพระมารดาที่รุ่งเรือง ราวกับพระจันทร์ที่งดงาม คือ พระเกียรติยศที่ไม่เคยถูกตำหนิ ราวกับว่าพระลักษมีที่เกิดแล้วจากมหาสมุทร”

ตัวอย่างในโคลกนี้ การซ้ำเสียงแบบยวมกปรากฏในตำแหน่งบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 เสียงของคำที่เหมือนกันไม่ได้เรียงชิดกันเหมือนตัวอย่างในโคลกที่ 1 และโคลกที่ 2 จะเห็นในคำว่า rārāja lakṣmīr อยู่ช่วงต้นบาทที่ 3 กับ rāja lakṣmīr ช่วงท้ายบาทที่ 4 คำแรกมีความหมายว่า พระนางราชลักษมี คือ พระเทวีลักษมีซึ่งเป็นชายาของพระนารายณ์ หรือพระวิษณุ ส่วนคำที่สองมีความหมายว่า พระนางกัมพูราชลักษมี เจ้านายสตรีในวงศ์ตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

เนื้อหาในโคลกที่ 16 กวียกย่องพระเจ้าธรณินทรวรมันว่าประกอบด้วย
คุณลักษณะของความดีเลิศประการต่างๆ โคลกนี้ปรากฏภูมิภคโดยการเล่นเสียงของคำว่า **dvija** กวีเล่น
คำโดยใช้เสียงที่เหมือนกันในต้นบาทที่ 2 และช่วงท้ายบาทที่ 2 ในบาทเดียวกัน ดังปรากฏในคำที่เน้น
ตัวอักษร ดังนี้

tayos tanūjo mahitadvijendro
dvijendravego dvijarājakāntaḥ /
dikcakravālotkatakīrttigandho
yo dhīśvaraś śrīdharanīndravarmā // 16

“พระโอรสของคนทั้งสอง (พระเจ้าศรีเมธีธราทิตยและพระนาง
ราชปตินทรลักษมี) เป็นจอมแห่งพราหมณ์ที่คนนับถือแล้ว ผู้มีความรวดเร็ว
เหมือนพระยาครุฑ ผู้มีความงามเหมือนกับพระจันทร์ ผู้มีกลิ่นหอม คือ พระ
เกียรติยศ (ของพระองค์) ฟุ้งจรทั่วทุกทิศ พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่
ยิ่งใหญ่มีพระนามว่าศรีธรณินทรวรมัน”

การซ้ำเสียงแบบยวมกปรากฏในการเล่นเสียง **dvija** ในคำศัพท์ที่ว่า
dvijendravego กับอีกคำหนึ่งว่า **dvijarājakāntaḥ** จะเห็นว่า **dvija** ทั้งสองคำมีความหมายที่
แตกต่างกัน คำแรกมีความหมายว่า ผู้เป็นใหญ่แห่งนก ในเนื้อความนี้ได้แก่ พญาครุฑ ส่วนคำที่สองมี
ความหมายว่า พระจันทร์ (ผู้มีความงามเหมือนกับพระจันทร์) นอกจากนี้ในส่วนท้ายบาทแรกกวียัง
กล่าวถึง พราหมณ์ผู้เป็นใหญ่ โดยการใช้ศัพท์ว่า **dvijendro** นำสังเกตด้วยว่า แม้คำทั้งสองคำจะมา
จากคำเดียวกัน คือ **dvija** ซึ่งแปลว่า เกิดสองครั้ง แต่สามารถแปลความได้หลายนัย ผู้ที่เกิดสองครั้งใน
ความหมายที่กวีใช้ คือ พราหมณ์ เนื่องจากผู้ที่เกิดในวาระพราหมณ์ เมื่อทำพิธีอุปนยสมบูรณ์แล้ว
จะได้ชื่อว่าเป็นพราหมณ์ เหมือนกับได้เกิดใหม่ครั้งที่สอง ส่วนความหมายอย่างที่สอง คือ นก เนื่องจาก
นกเกิดจากแม่นกอยู่ในไข่ และเมื่อเกิดออกมาจากไข่จึงได้ชื่อว่าเกิดสองครั้ง ส่วนพระจันทร์นั้นก็นับว่า
เกิดสองครั้งได้เช่นกัน ในเวลาที่พระจันทร์ไม่เต็มดวง พระจันทร์มีรูปลักษณะอีกแบบหนึ่ง และในเวลา
ที่พระจันทร์เปล่งแสงเต็มดวง ก็ถือว่าพระจันทร์มีความงดงามบริบูรณ์ นับว่ากวีได้เล่นความหมายของ
คำศัพท์ในโคลกนี้ ด้วยการเล่นเสียงแบบยวมกที่โดดเด่นมาก

เนื้อหาในโคลกที่ 24 กวีสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
เนื้อหาในโคลกนี้ปรากฏการเล่นอสังการประเภทยวมกในบาทแรก คือ การซ้ำเสียงของคำว่า **yadī /**
yadi ดังต่อไปนี้

manye **yadīyayaśasām** sadṛśo **yadi** syād
 ratnākaraś ca bhuvanatritayañ ca viṣṇuḥ /
 nāhartum ūrdhvam avanīm aśakat samudrāt
 koṭikramair api na laṅghyituñ ca lokān // 24

“ข้าพเจ้าคิดว่า หากว่ามหาสมุทรและโลกทั้ง 3 เป็นเช่นเดียวกับ
 พระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินแล้วไซ้ พระวิษณุ (ในรูปวราหาวตาร) ก็คง
 ไม่สามารถที่จะยกแผ่นดินขึ้นมาเบียดบนจากมหาสมุทรได้ และพระวิษณุ
 (พระวิษณุในรูปวามนาวตาร) ก็ไม่สามารถที่จะก้าวข้ามโลกทั้ง 3 ด้วยการก้าว
 โภกี้ครั้งได้”

ตัวอย่างในโคลกนี้ การซ้ำเสียงแบบยมกปรากฏในบาทแรก คำว่า **yadī** ในคำ
 ว่า **yadīyayaśasām** มีความหมายว่า ของพระองค์ คือ พระเกียรติยศอันเป็นของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7
 ส่วนคำว่า **yadi** ในส่วนหลังมีความหมายว่า หากว่า เพื่อเชื่อมกับความหมายที่กล่าวถึงความยิ่งใหญ่
 ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กล่าวคือ หากว่าพระเกียรติยศเทียบเท่ากับมหาสมุทรและโลกทั้ง 3 พระ
 วิษณุก็ไม่อาจก้าวข้ามไปได้

เนื้อหาในโคลกที่ 25 กล่าวถึงพระคุณลักษณะของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ทรง
 เอาพระทัยใส่สุขทุกข์ของสัตว์โลก เนื้อหาโคลกนี้ปรากฏยมกในตำแหน่งบาทที่ 3 กับบาทที่ 4 กวีเล่น
 คำโดยใช้เสียงที่เหมือนกันอยู่กันคนละบาท ดังปรากฏในคำที่เน้นตัวอักษร ดังนี้

anekadh ānekajagat subhinno
 apyātm aikatā tu sphutaṁ asya satyā/
 sukhāni duḥkhāni yad **ātmabhājām**
ātmany adhāt suhṛdaye yadīye // 25

“อาตมันแม้จะแตกต่างอย่างมากในสัตว์โลกที่มีหลายประการและ
 หลายชนิด แต่ความเป็นหนึ่งเดียวของอาตมันของพระองค์ เป็นความจริงที่
 ชัดเจน เพราะว่าพระองค์ใส่ความสุขและความทุกข์ของสัตว์โลกทั้งหลายไว้ที่
 อาตมัน คือ พระทัยที่งดามของพระองค์”

ตัวอย่างในโคลกนี้ การซ้ำเสียงแบบยมกในคำว่า **ātma** ปรากฏในตำแหน่งบาทที่ 3 ช่วง
 ท้ายบาท กับบาทที่ 4 ซึ่งอยู่ที่ต้นบาท จะเห็นว่าแม้คำทั้งสองจะมีเสียงที่พ้องกัน แต่สื่อความหมายแตกต่างกัน คำว่า
ātma ท้ายบาทที่ 3 มีความหมายว่า ร่างกาย หรือ ตัวตน เมื่อประกอบกับคำว่า **bhājām** เป็น
ātmabhājām จึงมีความหมายว่า อาตมันของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย คือ ตัวตนของสัตว์โลก ส่วนในต้น

บาทที่ 4 *ātmany* มีความหมายว่า อาตมัน คือ วิญญาณ ในเนื้อความนี้เป็นอาตมันของพระเจ้าชัวยร มันที่ 7 ไม่ใช่อาตมันหรือวิญญาณของสัตว์โลก

อลังการยวมกที่ยกตัวอย่างมาพิจารณาแต่ละโคลกข้างต้น แสดงให้เห็นว่าเสียง ของคำหรือพยางค์บางพยางค์ที่เหมือนกัน ทำให้เกิดอลังการของเสียงในการอ่าน โดยเฉพาะเสียงของ คำที่เรียงชิดต่อกัน เวลาออกเสียงจะเป็นการเน้นย้ำคำให้เด่นชัดขึ้น นอกจากนี้ ความหมายของยวมกที่ แตกต่างกัน ยังทำให้คำประพันธ์ในแต่ละบาทแสดงความหมายเล่นล้อกันด้วย การใช้ยวมกในคำ ประพันธ์จึงแสดงความสามารถของกวีที่เลือกสรรคำมาใช้ให้เกิดเสียงที่ถ่วงดุลกัน และสื่อความหมาย ได้อย่างหลากหลาย

อลังการด้านเสียงในจารึกปราสาทตาพรหม ทั้งอนุปราศ และยวมกเป็นเทคนิค การแต่งบทประพันธ์ในแต่ละโคลกให้ได้เสียงสัมผัสพยัญชนะ ซ้ำกลุ่มอักษร กลุ่มคำ เพื่อให้ได้จังหวะ ตามคณะของคำประพันธ์ และอ่านคำประพันธ์เป็นท่วงทำนองที่รื่นไหล การซ้ำเสียงของคำที่ เหมือนกัน แต่แสดงความหมายที่ต่างกันยังทำให้เกิดความงามของเสียงและความงามของความหมาย ไปพร้อมกันด้วย

เนื้อหาในบทนี้เป็นการมุ่งเน้นเฉพาะการศึกษาอลังการด้านเสียง ส่วนเนื้อหา ในบทต่อไปผู้วิจัยจะกล่าวถึงอลังการที่สะท้อนผ่านเนื้อความอย่างละเอียด ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญ ทำให้จารึกปราสาทตาพรหมสื่อความงดงามในรูปอลังการได้อย่างสมบูรณ์

บทที่ 6

อลังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหม

บทประพันธ์ที่ได้รับการยกย่องว่ามีความเป็นเลิศ ล้วนมีลักษณะสากลร่วมกัน คือ การสื่อความหมายลึกซึ้ง มีพลังกระทบใจ คำศัพท์และข้อความเรียงร้อยเข้าด้วยกันมิได้สื่อความหมายตรงตามรูปศัพท์ หากสื่อความหมายที่ต้องวิเคราะห์ ตีความ อีกทั้งการแสดงความสามารถของกวีปรากฏในรูปจินตนาการที่ลึกซึ้งซับซ้อน ดูได้จากกลุ่มจารึกภาษาสันสกฤตทั้งในประเทศอินเดียและกัมพูชาหลายหลักซึ่งมีเนื้อหาสดุดีพระมหากษัตริย์ กวีใช้รูปแบบคำประพันธ์ประเภทฉันทลักษณ์หลายประเภท เนื้อหาที่กวีถ่ายทอดมีลักษณะร่วมกัน คือ กวีผู้แต่งจารึกได้สร้างสรรค์อลังการแห่งดงามเพริศแพร้ว โดยเฉพาะความลึกซึ้งของคำศัพท์ที่ต้องแปลความหมายหลายชั้น รวมทั้งความเปรียบเทียบที่หลากหลาย อันเป็นขนบวรรณศิลป์ พิจารณาในแง่นี้ จารึกที่มีเนื้อหาสดุดีพระมหากษัตริย์ เนื้อหาดำเนินเรื่องมีรูปแบบบรรทัดความงามในการแต่งเหมือนกัน บรรทัดฐานความงามในส่วนที่กำหนดเนื้อหาตามกรอบการประพันธ์ คือ อลังการด้านความหมาย

อลังการด้านความหมาย หรือ “อรรถาลังการ” (Arthālamkāra) มีความหมายจากการประกอบศัพท์ระหว่าง “อรรถ” (Artha) กับ “อลังการ” (Alamkāra) แปลว่า การประดับตกแต่งเนื้อความหรือถ้อยคำในบทประพันธ์¹ โดยกวีผู้ชำนาญร้อยกรองถ้อยคำจะใช้ศิลปะการประพันธ์สร้างสรรค์อลังการประเภทต่างๆ แสดงเนื้อความอย่างประณีตลึกซึ้ง อันเป็นหลักการพึงปฏิบัติของกวีดังอลังการศาสตร์ที่ระบุไว้ว่า “พึงฝึกการแสดงข้อความข้อเดียว โดยทั้งสังเขปและพิสดารและด้วยอลังการต่างๆ”²

เมื่อพิจารณาเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหม จะพบว่ากวีสร้างสรรค์อลังการด้านความหมายอย่างหลากหลาย ดังนั้น การเสนอผลการศึกษาในบทที่ 6 ผู้วิจัยจะนำเสนออลังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหม ซึ่ง“หัวใจ” ของความมุ่งหมายการวิเคราะห์ในบทนี้ คือ การแสดงผลการศึกษาอลังการด้านความหมายประเภทต่างๆ ในจารึกปราสาทตาพรหมอย่างละเอียดลึกซึ้ง เน้นการวิจารณ์ให้เห็นผลของอลังการแต่ละรูปแบบเพื่อแสดงคุณค่าความงามอันเกิดจากอลังการที่กวีสื่อสะท้อนผ่านเนื้อความอย่างมีชั้นเชิงวรรณศิลป์ รายละเอียดดังกล่าวผู้วิจัยจะพิสูจน์ให้เห็นจริง ดังต่อไปนี้

¹Sir Monier Monier-Williams, A Sanskrit-English dictionary : etymologically and philologically arranged with special reference to Cognate Indo-European languages (Delhi: Motilal Banarsidass, 1979),91

²ป.ส. ศาสตรี, ผู้แปล , อลังการศาสตร์ (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), 3.

อลังการด้านความหมายที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

การพิจารณาอลังการด้านความหมายประเภทต่างๆ ในจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยพิจารณารูปแบบอลังการด้านความหมายจากตำราออลังการศาสตร์ของวาคภุญะเป็นหลัก ซึ่งอลังการด้านความหมายที่วาคภุญะกล่าวถึงมีจำนวน 35 ออลังการ³ รวมทั้งนำคำอธิบายอลังการด้านความหมายจากตำราออลังการศาสตร์อื่นที่เห็นว่ามีเหมาะสมที่จะเสริมคำอธิบายอลังการให้ชัดเจนยิ่งขึ้น นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังนำคำอธิบายอลังการด้านความหมายของนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำมาวิเคราะห์รูปแบบอลังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหมให้เกิดความเข้าใจและเห็นความงามตามเกณฑ์ของรูปแบบอลังการแต่ละประเภท

จากการพิจารณาเนื้อหาและกลวิธีการแต่งในจารึกปราสาทตาพรหมอย่างละเอียด พบอลังการด้านความหมายที่สอดคล้องกับตำราออลังการศาสตร์ของวาคภุญะจำนวน 12 ออลังการ ได้แก่ อูปมา รูปกะ วยติเรก ซาติหรือสวภาโวคติ อากเชป เศลชะ อุตเปรกษา อติศยะหรืออติศโยคติ ทีปัมหรือทีปกะ เหตุ ยถาสังขัม และเอกาวัลลี

อลังการทั้ง 12 ประเภทนี้ ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มของอลังการที่แสดงความหมายในด้านต่างๆ ซึ่งพบว่าอลังการทั้ง 12 ประเภทนี้ จัดกลุ่มของอลังการได้ 7 กลุ่ม ดังนี้

อลังการกลุ่มแรก แสดงความหมายเปรียบเทียบ

อลังการกลุ่มที่สอง แสดงความหมายในการบรรยายหรือพรรณนาความ

อลังการกลุ่มที่สาม แสดงความหมายหลายระดับ

อลังการกลุ่มที่สี่ แสดงความหมายในรูปพลังของจินตนาการ

อลังการกลุ่มที่ห้า แสดงความหมายความหนักแน่นหรือเน้นเนื้อความที่พรรณนา

อลังการกลุ่มที่หก แสดงความหมายในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลกัน

และอลังการกลุ่มที่เจ็ด แสดงความหมายโดยการกล่าวถึงสิ่งต่างๆ เรียงต่อกันตามลำดับ

ดังปรากฏรายละเอียดในตารางต่อไปนี้

³ คำอธิบายอลังการทั้ง 35 รูปแบบได้ในบทที่ 2 การปริทัศน์วรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ตารางที่ 11 การจัดกลุ่มของอঙ্กการและประเภทของอঙ্กการที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

ที่	การจัดกลุ่มของอঙ্กการที่แสดงด้าน ความหมายในด้านต่างๆ 7 กลุ่ม	ประเภทของอঙ্กการที่ปรากฏในจารึก ปราสาทตาพรหม จำนวน 12 อঙ্กการ
1	อঙ্กการที่แสดงความหมายเปรียบเทียบ	(1) อุปมา (2) รูปกะ (3) วยติเรก
2	อঙ্กการที่แสดงความหมายในการ บรรยายหรือพรรณนาความ	(1) ชาติ หรือสวภาโวคติ
3	อঙ্กการที่แสดงความหมายหลายระดับ	(1) อากเชป (2) เศลชะ
4	อঙ্กการที่แสดงความหมายในรูปพลังของ จินตนาการ	(1) อุตเปรกษา
5	อঙ্กการที่แสดงความหมายความหนัก แน่นหรือเน้นเนื้อความที่พรรณนา	(1) อติศยะหรืออติศโยคติ (2) ทีปกัม หรือทีปกะ
6	อঙ্กการที่แสดงความหมายในลักษณะที่ เป็นเหตุเป็นผลกัน	(1) เหตุ
7	อঙ্กการที่แสดงความหมายโดยการ กล่าวถึงสิ่งต่างๆ เรียงต่อกันตามลำดับ	(1) ยถาสังขยัม (2) เอกาวลี

อนึ่ง รายละเอียดอঙ্กการด้านความหมายดังแสดงในตารางข้างต้น ผู้วิจัยจะอธิบาย
นิยามความหมาย และรูปแบบของอঙ্กการแต่ละประเภทไปตามลำดับ จากนั้นจึงพิสูจน์ความงามของ
อঙ্กการโดยการวิจารณ์แนวสุนทรียะให้เห็นการสร้างสรรค์อঙ্กการด้านความหมายในจารึกปราสาท
ตาพรหมในแต่ละโคลก

นอกจากนี้อঙ্กการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหมส่วนหนึ่งปรากฏเป็น
ชนบร่วร่วมกันกับอঙ্กการในจารึกภาษาสันสกฤตที่สรรเสริญพระมหากษัตริย์หลายหลักของกัมพูชา
เพราะเป็นรูปแบบวัฒนธรรมวรรณศิลป์ที่กวีนำมาสร้างสรรค์ความหมายที่ถ่ายทอดให้บังเกิดความงาม
อย่างสัมฤทธิ์ผล ดังนั้น ในบางตัวอย่างที่ผู้วิจัยอภิปราย จะกล่าวอ้างอঙ্กการในจารึกหลักอื่นที่มี
รูปแบบใกล้เคียงมาเปรียบเทียบให้เห็น เพื่อแสดงความเชื่อมโยงของอঙ্กการอันเป็นการสร้างสรรค์
วรรณศิลป์อย่างมีพลวัต ทำให้เห็นกระบวนการสร้างสรรค์อঙ্กการในจารึกปราสาทตาพรหมได้ลึกซึ้ง
และเห็นความงามของอঙ্กการมากยิ่งขึ้นด้วย รายละเอียดอঙ্กการด้านความหมายทั้ง 7 กลุ่ม และมี
อঙ্กการแต่ละรูปแบบปรากฏอย่างโดดเด่นในจารึกปราสาทตาพรหม แสดงผลการศึกษาได้ดังนี้

1. อลงการที่แสดงความหมายเปรียบเทียบ

อลงการที่แสดงความหมายเปรียบเทียบ ชี้ให้เห็นว่าภาษาในวรรณคดีบรรจุมารมณ์อันละเอียดอ่อนซับซ้อน การถ่ายทอดจินตนาการของกวีให้สัมผัสอารมณ์ผู้เสพ จึงปรากฏการใช้ภาษาแสดงการเปรียบเทียบวัตถุสองสิ่งอยู่เสมอ ความสำคัญของการเปรียบเทียบในเชิงกวีโวหารถือว่าเป็นกลไกสร้างความงามทางภาษาให้มีเสน่ห์พริ้งพราย เป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์สร้างมโนภาพหรือภาษาจินตภาพอันจะทำให้บทประพันธ์น่าอ่านมากขึ้น นักอลงการซึ่งส่วนหนึ่งเป็นกวีสร้างผลงานวรรณศิลป์และนักวิจารณ์วรรณคดีจึงกำหนดแบบแผนสร้างคำอธิบายอลงการที่แสดงความหมายเปรียบเทียบไว้ในตำราอลงการศาสตร์อย่างละเอียดซับซ้อน อลงการที่แสดงความหมายเปรียบเทียบวัตถุสองสิ่งซึ่งปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยจะกล่าวถึง ได้แก่ อุปมา รูปกะ วยติเรก ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1.1 อุปมา (upamā)

1.1.1 นิยามความหมาย และรูปแบบของอุปมา

อุปมามีความหมายตามศัพท์ว่า สิ่งที่คล้ายคลึงกัน สิ่งที่มีเหมือนกัน การเปรียบเทียบ⁴ อุปมาเป็นประเภทของอลงการด้านความหมายที่มีความเก่าแก่ และเป็นหนึ่งในอลงการด้านความหมายที่มีความสำคัญมาก ได้รับความนิยมอย่างสูงในการประดับตกแต่งคำประพันธ์ให้งดงาม ด้วยเหตุนี้ นักอลงการจึงยกย่องอุปมาว่าเป็นดังชีวิตของอลงการ และสร้างความเพลิดเพลินใจอย่างยิ่ง ด้วยเหตุที่ว่าอุปมาแสดงนัยให้ตีความ⁵ และนักวิชาการที่ศึกษาอุปมาในบทกวีนิพนธ์ได้กล่าวยกย่องว่าอุปมาเป็นอลงการที่โดดเด่นที่สุด⁶

อุปมาปรากฏอยู่ในตำราอลงการศาสตร์ยุคแรกๆ ดังที่ภทรตมุนีระบุไว้ในนาฏยศาสตร์กล่าวถึงอุปมาว่าเป็นหนึ่งในอลงการด้านความหมายที่ใช้ในการแต่งบทกวีนิพนธ์ ในกวีนิพนธ์ประเภทต่างๆ ทั้งบทละคร นิยาย มหาकाพย์ และจารึกภาษาสันสกฤตหลักต่างๆ ส่วนใหญ่ปรากฏ

⁴Vaman Shivram Apte, **The student's Sanskrit-English dictionary**, reprint (Delhi: Motilal Banarsidass, 2000), 112.

⁵ดังคำกล่าวที่ว่า“upamā is like the life of alaṅkāra and is extremely enjoyable when it is implied” P.V. Kane, **History of Sanskrit poetics** (Delhi: Motilal Babarsidass, 1998), 378.

⁶เช่นในงานของ K.Chellappan Pillai ศึกษาเรื่อง Similes of kālidāsa ยกย่องว่าอุปมาโดดเด่นที่สุดในบรรดาอลงการที่มีหลายประเภท อ้างถึงใน ดารุณี บูรณวัฒน์, “อุปมาในบทละครสันสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 ถึง 12”(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522),1.

อุปมาเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเหมือนกับสิ่งหนึ่งจนกลายเป็นชนบทที่สืบทอดในหมู่นักประพันธ์แต่ละชาติ⁷ และปรากฏอุปมาในรูปแบบเฉพาะที่สร้างสรรค์ขึ้นจากจินตนาการขึ้นใหม่ไม่ได้มีรูปแบบตามชนบท

หากพิจารณาคำอธิบายรายละเอียดของอุปมาในตำราอรรถาธิบายอสังการที่ปรากฏสืบมา จะพบว่าตำราอสังการศาสตร์ให้นิยามอสังการอุปมาไว้ตรงกัน โดยนิยามอุปมาว่าเป็น การเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งที่มีคุณสมบัติเหมือนกัน⁸ ดังเช่น เปรียบใบหน้าของหญิงสาวเหมือนกับ พระจันทร์ เหมือนดอกบัว เปรียบดวงตาของหญิงสาวเหมือนตากลวง หรือเปรียบเทียบแขนของหญิงสาวเหมือนวงช้าง เป็นต้น⁹

ส่วนรูปแบบของอุปมาที่แยกย่อย มีรายละเอียดสลับซับซ้อนแตกต่างกันใน ตำราอสังการศาสตร์แต่ละเล่ม ไม่อาจกล่าวให้ละเอียดได้ แต่อาจใช้วิธีแบ่งกลุ่มอุปมาตามรูปแบบที่เหมาะสม ดังที่ตารณี บูรณวัฒน์ ได้ศึกษา “อุปมาในบทละครสั้นสกุลต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 ถึง 12” โดยแบ่งกลุ่มอุปมาออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มของอุปมาที่เน้นเนื้อหาหรือความหมายภายใน หมายถึง อุปมาที่นำส่วนต่างๆ ของร่างกายไปเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีคุณสมบัติใกล้เคียงกัน ดังตัวอย่าง ที่กล่าวถึงใบหน้าของหญิงสาวกับพระจันทร์หรือดอกบัวในการเปรียบเทียบ อุปมาลักษณะนี้ดูได้จาก ตัวอย่างในคัมภีร์เช่นนาฏยศาสตร์ของภรตมุณี และตำรากาวยาทรศของทัณฑิน รวมทั้งในตำรา อสังการศาสตร์ของวากฎ ส่วนกลุ่มที่สอง คือ อุปมาที่เน้นองค์ประกอบหรือรูปแบบภายนอก เป็น อุปมาที่เน้นรูปแบบทางไวยากรณ์ ปรากฏอุปมาในคำศัพท์ คำสมาส ปัจจัยบางชนิด และในประโยค ดังเช่น การแสดงคำศัพท์ว่า *yathāiva vātulya same* หรือในปัจจุบันว่า *vat* ดูได้จากกาวยประกาศ

⁷ อุปมาเป็นที่สืบทอดในหมู่นักประพันธ์แต่ละชาติ สำหรับกวีไทยอุปมาเป็นภาพพจน์ที่คุ้นเคยและใช้ สร้างสรรค์งานวรรณศิลป์อย่างแพร่หลาย นับจากอดีตจนถึงปัจจุบัน กวีนิพนธ์ไทยส่วนมากปรากฏอุปมาแสดงการ เปรียบเทียบโดยใช้คำสำนวนหรือคำบุพบทเชื่อมข้อความกับคำที่เปรียบ จะเห็นได้จากคำว่า เหมือน เสมือน ดัง ดุจ ประดุจ ราว รวากับ เพียง เพียงดัง ประหนึ่ง เฉก เช่น เฉกเช่น กล ถนัดดัง บีม บีมว่า ประหนึ่งว่า เปรียบ คล้าย ละม้าย พาง พ่าง ดังตัวอย่างคำกลอนที่ชมโฉมนางศกุนตลา “งามโอษฐ์ตั้งใบไม้อ่อน งามกรดงลายเลขา” คำว่า ดัง กับคำว่า ดัง เป็นคำที่เชื่อมข้อความในการเปรียบเทียบ ดูใน ศักดิ์ศรี แย้มนิตดา “วรรณศิลป์,” ใน **ประมวลผลงาน สำนักศิลปกรรม พ.ศ.2543-2547 / สำนักศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสถาน** (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2551), 160.

⁸ R.C. Dwivedi, *The poetic light : Kāvyaṅkārśa of Mammaṭa Vo.II, text with translation & Sampradāyaprakāśinī of śrīvidyācakraṅvartin with complete comment Saṅketa of Ruygaka* (Delhi: Motilal Banarsidass, 1970), 387 ; Viśvanātha, *The Sāhityadarpaṇa*, trans. P.V.Kane, (Delhi: Motilal Banarsidass, 1974), 90.

⁹ การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเหมือนกับสิ่งหนึ่ง ซึ่งเป็นการสร้างอสังการแบบอุปมานี้ สิ่งที่น่ามา เปรียบเทียบจะกลายเป็นสัญลักษณ์เป็นที่ยอมรับในชนบทการสร้างงานด้วยเช่นกัน ดังจะเห็นว่า พระจันทร์ ดอกบัว ตาทราย ปรากฏเป็นสัญลักษณ์อันเป็นสากลในวัฒนธรรมวรรณศิลป์ตะวันออก แสดงความหมายในแง่ของความงาม ที่เชื่อมโยงกับสตรี ซึ่งพระจันทร์และดอกบัว สื่อถึงใบหน้าหญิงสาว และตากลวงที่สวยงาม สื่อถึงนัยน์ตาหญิงสาว

ของมัมมภู และสาหิตยทรปณะ ของวิศวานา¹⁰ การแบ่งกลุ่มอุปมาดังกล่าวนี้ ยังจำแนกชนิดย่อยของแต่ละกลุ่มได้อย่างละเอียดลงไปอีก¹¹

ในส่วนตำราอสังการศาสตร์ ของวากมภู ให้อธิบายอสังการอุปมาไว้ว่า คือ ลักษณะที่กล่าวความเหมือนระหว่างอุปมานและอุปไมย ด้วยใช้ “ปรตยย” “อวยย” คำที่มีความหมายว่า เหมือนกันเป็นต้น และสมาส¹² พร้อมกับยกตัวอย่างข้อความเพื่ออธิบายว่าเป็นบทอุปมา มีจำนวน 14 ตัวอย่าง ในหนังสืออสังการศาสตร์ที่ ป.ส.ศาสตร์แปลจากต้นฉบับอสังการศาสตร์ ภาษาสันสกฤตเรียบเรียงเป็นภาษาไทย ในเชิงอธิบายความ ได้ขยายรายละเอียดการจำแนกรูปแบบอุปมาไว้เป็น 7 รูปแบบ ได้แก่

1. อุปมาที่เรียกว่า ปรตยโยปมา หมายถึง อุปมาที่เกิดจากการนำอักษรหรือคำมาต่อท้ายคำ เวลาผันรูปคำจะมีความหมายต่างไปจากเดิม
2. อุปมาที่เรียกว่า อวยโยปมา หมายถึง อุปมาที่มีคำว่า อิว อยู่ท้ายวลี แปลว่า เหมือน ไม่ผันรูปคำทางไวยากรณ์
3. อุปมาที่เรียกว่า ตุลยารโถปมา หมายถึง อุปมาที่มีคำว่า อนุกโรติ มีความหมายว่า ทำตามอยู่ในข้อความ
4. อุปมาที่เรียกว่า สมาโสปมา หมายถึง อุปมาที่ใช้คำสมาสเวลาแปลแล้วมีความหมายว่า เหมือน
5. อุปมาที่เรียกว่า อุปเมโยปมา หมายถึง อุปมาที่มีอุปไมยเป็นอุปมา
6. อุปมาที่เรียกว่า อุปเมยสมัจโยปมา หมายถึง อุปมาที่มีอุปไมยหลายๆอย่างรวมกัน
7. อุปมาที่เรียกว่า อุปมานสมุจโยปมา หมายถึง อุปมาที่กล่าวถึงอุปมาหลายๆอย่างรวมกัน¹³

นอกจากรูปแบบอุปมาจะมีหลากหลาย ยังมีคำศัพท์ที่ปรากฏใช้สำหรับอุปมา และใช้กับรูปกะอยู่หลายคำ ตัวอย่างเช่น อุปมาน (upamāna) อุปเมย (upameya) สาธรรมยะหรือสาธารณธรรม (sādhāranadharmā) และอุปมาประติปาทกะ (upamāpratipādakah)

¹⁰ ดารุณี บุรณวัฒน์, “อุปมาในบทละครสันสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 ถึง 12,” 10.

¹¹ การจำแนกอุปมาแยกย่อยลงไปอีกนั้น จะเห็นได้ในตำราอสังการศาสตร์ของทัณติน ทัณตินได้แบ่งประเภทของอุปมาที่เน้นเนื้อหาหรือความหมายภายในไว้มากถึง 32 ชนิด ส่วนอุปมาที่เน้นองค์ประกอบหรือรูปแบบภายนอก นักอสังการเช่น มัมมภู จำแนกอุปมาแบบนี้มากถึง 25 ชนิด ส่วนวิศวานาจำแนกอุปมาไว้คล้ายกับมัมมภู แต่เพิ่มขึ้นอีก 2 ประเภทเป็น 27 ชนิด ดูใน ดารุณี บุรณวัฒน์, “อุปมาในบทละครสันสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 ถึง 12,” 11-31.

¹² ป.ส. ศาสตร์, ผู้แปล, อสังการศาสตร์, 31.

¹³ เรื่องเดียวกัน, 78-80.

ในที่นี้สมควรอธิบายคำศัพท์เหล่านี้พอสังเขป กล่าวคือ อุปมาจะต้องมีองค์ประกอบบ่งชี้ว่าข้อความที่แสดงนั้นเป็นอสังการเปรียบเทียบ คือ สื่อที่นำมาเปรียบเทียบหรือสิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบเรียกว่า อุปมาน สิ่งที่ได้รับเปรียบเทียบเรียกว่า อุปเมยหรืออุปไมย ลักษณะที่เป็นธรรมชาติร่วมกัน ดังที่เรียกว่า สาธารณธรรม ส่วนคำศัพท์ที่ระบุว่าเป็นการเปรียบเทียบเรียกว่าอุปมาประติปาทกะ หากอุปมาใดมีองค์ประกอบของคำศัพท์ทั้ง 4 คำครบถ้วน นักอสังการศาสตร์ถือว่าเป็นอุปมาประเภทปุรณา (pūrāṇā) ตัวอย่างเช่น การกล่าวถึงใบหน้าของหญิงสาวคนหนึ่งว่างดงามราวกับดอกบัว ดังข้อความที่ว่า mukhaṃkamalamiva sundaram¹⁴ สื่อที่นำมาเปรียบเทียบในตัวอย่างนี้คือ คำว่า kamala มีความหมายว่าดอกบัว ซึ่งเป็นอุปมาน สิ่งที่ได้รับการเปรียบเทียบ คือ mukhaṃ มีความหมายว่าใบหน้าของนาง ซึ่งเป็นอุปเมย มีศัพท์ที่ระบุว่าเป็นการเปรียบเทียบในข้อความนี้ว่า iva มีความหมายว่าเหมือนกับ หรือราวกับ ซึ่งเป็นอุปมาประติปาทกะ ส่วนลักษณะที่เป็นธรรมชาติร่วมกันระหว่างใบของนางกับดอกบัวก็คือ sundaram มีความหมายว่าความงดงาม ซึ่งเป็นสาธารณธรรม อย่างไรก็ตาม หากอุปมาใดมีองค์ประกอบไม่ครบทั้งสี่ส่วน เรียกอุปมานั้นว่า ลุปตา (luptā) ในที่นี้ ผู้วิจัยยกตัวอย่างการอธิบายอสังการประเภทอุปมาในตำราอสังการศาสตร์ ของวาคภฏะ มา 3 ตัวอย่างเพื่อความเข้าใจอสังการประเภทอุปมาได้ชัดเจนขึ้น

ตัวอย่างที่ 1

คตยา วิภรมมนุทยา ปรีติปทฺ ยา ราสหัสายเต
ยสยยะ ปุรณศตางมณฺทลมิว ศฺริมตสโถวานนมา ฯ
ยสยาศจานุโรติ เนตรยุกฺลํ นีโลตฺ ปลานี ศฺรียา
ตํ กุณฑาคฺรทติมฺ ตยชนฺ ชินปติราชิมติมฺ ปาตุชะฯ¹⁵

“ขอพระเนมินาดชินเจ้า ผู้ทรงสละนางราชิขิตี อันแสดงตัวเป็นราชหงส์ทุกอย่างก้าวที่เดิน เพราะลีลาคล้ายช้า มีใบหน้าประกอบด้วยศรีเหมือนดวงจันทร์เพ็ญ มีตาคู่ 1 อันดำเนินตาม(เหมือนกับ) นิลูบล ในเรื่องความงาม และมีพินงามอย่างตุ้มดอกมะลิชนิด “กุนท” นั้น จงทรงปกป้องท่านทั้งหลาย”¹⁶

ตัวอย่างในบทนี้ การใช้คำว่า ราสหัสายเต มีความหมายว่า ประพฤติเหมือนราชหงส์ เป็นตัวอย่างของ ปรตยโยปมา เพราะเปรียบนางราชมตีกับราชหงส์ โดยเพิ่มความหมาย

¹⁴ Viśvanātha, *The Sāhityadarpaṇa*, 90.

¹⁵ ป.ส. ศาสตรี, ผู้แปล, *อสังการศาสตร์*, 114.

¹⁶ เรื่องเดียวกัน, 31.

ของอายเตปัจจัย มีความหมายว่าประพุดิเหมือน วลีที่ว่า ยสยา ปุรณศตางมณฑลมิว มีคำว่า อิว ประกอบวลี มีความหมายว่าประหนึ่งดวงจันทร์เต็มดวง เป็นตัวอย่างอวยโยปมา เนื่องจากเปรียบเทียบใบหน้าของนางเหมือนกับพระจันทร์เต็มดวง มีการใช้ อวยยะ ในคำว่า อิว มีการใช้อุณุกโรติ (ทำตาม) ประกอบศัพท์ที่ว่า นิลตปลาณี ซึ่งเป็นตัวอย่างของอุปมาในรูปของตุลยารโถปมา เพราะเปรียบเทียบดวงตาเหมือนดอก นิลบล การใช้คำว่า กุณฑครทติม มีความหมายว่า มีพินงามเหมือนดอกกุณฑ เป็นตัวอย่างของอุปมาที่เรียกว่า สมาสไสปมา เพราะเป็นการเปรียบเทียบโดยใช้คำสมาสที่มีความหมายว่าเหมือน¹⁷

ตัวอย่างที่ 2

จนทรวทวหนฺ ตสยาะ เนตเร นิลตปลา อิว

ปกวพิมพี หสโตยษฐะ ปุษปธนฐนฐรฐะ ฯ¹⁸

“ใบหน้าของหญิง คนมีคิ้วเหมือนธนูของกามเทพนั้น เหมือนดวงจันทร์ ตาทั้งคู่เหมือนดอกนิลบลคู่หนึ่ง ริมฝีปาก เยาะเย้ยลูกตำลึงสุก”¹⁹

ตัวอย่างที่ 2 นี้ การใช้คำว่า จนทรวท มีความหมายว่าเหมือนพระจันทร์ ซึ่งเป็นตัวอย่างของอุปมาที่เรียกว่า ปรตัยโยปมา เพราะมีวต เป็นปัจจัยประกอบร่วมกับคำว่า จนทร การใช้คำว่า นิลตปลา อิว เป็นตัวอย่างของอุปมาที่เรียกว่า อวยโยปมา เพราะมีคำว่า อิว ต่อท้าย นิลตปลา เป็น อวยยะ การใช้คำว่า ปกวพิมพี หสติ มีความหมายว่า เยาะเย้ยลูกตำลึงสุก เป็นตัวอย่างของตุลยารโถปมา ซึ่งคำว่า หสติ แปลว่า เยาะเย้ย ใช้ในความหมายว่าเหมือน การใช้คำว่า ปุษปธนฐนฐรฐะ มีความหมายว่า ใบหน้าของหญิงคนมีคิ้วเหมือนธนูของกามเทพ เป็นตัวอย่างของอุปมาที่เรียกว่า สมาสไสปมา เพราะเป็นการเปรียบเทียบโดยใช้คำสมาสที่มีความหมายว่าเหมือน²⁰

¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 78-79.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 114.

¹⁹ เรื่องเดียวกัน, 31.

²⁰ เรื่องเดียวกัน, 79.

* กัลปลตา เหมือนกับต้นกัลปพฤกษ์ แต่กัลปลตาเป็นไม้เครือเถาไม่ใช่ไม้ยืนต้น

ตัวอย่างที่ 3

กเลว จนทรสยกลงกมุกตา มุกตาวลีโวรุกคุณปรปนาฯ

ชคตฺรยายามิตํ ททานา ไชนศฺวรี กลปลเตว มูรติฯ²¹

“พระองค์พระเจ้า ย่อมปราศจากมลทินเหมือนเสี้ยวพระจันทร์ ประกอบด้วยคุณอันใหญ่ เหมือนสร้อยไข่มุก ประกอบไปด้วยคุณ (คือเส้นด้าย) เส้นใหญ่ และประสาทสิ่งที่ต้องการให้แก่ชาวโลกทั้งสามเหมือนเถา กลปลตา*”²²

ตัวอย่างที่ยกมานี้ แสดงอุปมาโดยการกล่าวถึงสิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบหลายอย่างไว้รวมกัน เป็นตัวอย่างของอุปมาที่เรียกว่า อุปมานสมุจโยปมา นอกจากนี้ อุปมาดังกล่าวยังมีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า มาโลปมา คือ อุปมาที่เหมือนกับพวงมาลัย

จากการอภิปรายความหมาย ขอบเขต และรายละเอียดของอสังการอุปมาพอสังเขปแล้ว จากนั้นผู้วิจัยจะพิจารณาเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหมอย่างละเอียด เพื่อมุ่งอภิปรายความงามของอสังการอุปมาในจารึกหลักนี้ว่าก่อให้เกิดผลสำเร็จอย่างไรในการสร้างความงาม

1.1.2 วิจารณ์อุปมาที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

เมื่อพิจารณาการสื่อความหมายในลักษณะอสังการอุปมาดังที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยพบว่าอสังการความเปรียบในลักษณะอุปมาเป็นกลวิธีการประพันธ์วิธีหนึ่งที่ส่งเสริมให้การสื่อความหมายของกวีบรรลุวัตถุประสงค์ที่จะสวดดีพระมหากษัตริย์ได้อย่างสมบูรณ์ และสื่อความงดงามของเนื้อความได้อย่างโดดเด่น เนื่องจากอุปมาเป็นเทคนิคสร้างความงดงามในการแต่งบทกวีนิพนธ์ จึงพบอสังการรูปแบบนี้ในจารึกปราสาทตาพรหมอยู่ส่วนหนึ่ง ซึ่งอุปมาที่พบจะเป็นอวยโยปมา หรือที่เรียกว่า อุปมาประติปาทกะ เพราะมีการระบุศัพท์ว่า iva บ่งชี้การเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเหมือนกับสิ่งหนึ่งอย่างชัดเจน รวมทั้งยังเป็นอุปมาที่เรียกว่า อุปมานสมุจโยปมา ซึ่งแสดงสาระอุปมาหลายๆ อย่างรวมกัน ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 11 ,12 ,16 และโคลกที่ 36

ส่วนเนื้อหาในบางโคลก แม้กวีจะใช้อสังการเปรียบเทียบลักษณะแบบอุปมา แต่ผู้วิจัยพิจารณาความโดดเด่นของลีลาและรูปแบบของอสังการที่แสดงออกมา เช่น ในโคลกที่ 18 บทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อหาในบทนี้ถึงแม้มีการเปรียบเทียบพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าเหมือนกับสิ่งหนึ่งต่อเนื่องกัน ซึ่งเป็นลักษณะเดียวกับอุปมานสมุจโยปมา แต่ความโดดเด่นของอสังการในโคลกนี้อยู่ที่การเล่นคำศัพท์ กวีแสดงความหมายของคำศัพท์หลากหลายมิติได้โดดเด่นที่สุด

²¹ เรื่องเดียวกัน, 115.

²² เรื่องเดียวกัน, 32-33.

ในกรณีเช่นนี้ ผู้วิจัยจึงสังเคราะห์เนื้อหาของโคลกดังกล่าวอยู่ในกลุ่มอสังการเสลชะ การพิจารณาแนวทางที่คล้ายกันนี้จะคำนึงถึงการแสดงอสังการที่ปรากฏในโคลกอื่นๆ ด้วย

ดังนั้น ในการพิจารณาเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมเพื่อจะวิจารณ์ความงามของอสังการอุปมาให้เห็นอย่างละเอียด จะแบ่งหัวข้อที่สำคัญออกเป็น 2 หัวข้อ ได้แก่ อสังการอุปมา ประเภท อุปมานสมุจโยปมา และอสังการอุปมา ประเภท สมาสปมา พิจารณาแต่ละประเด็นได้ดังนี้

1.อสังการอุปมา ประเภท อุปมานสมุจโยปมา

ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏอสังการอุปมา ประเภท อุปมานสมุจโยปมาเป็นส่วนใหญ่ ดังจะพบว่าโคลกที่แสดงการเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งที่มีเหมือนกันนี้ จะกล่าวถึงอุปมาหลายอย่างรวมกันต่อเนื่องไปตามลำดับ ปรากฏในโคลกที่ 11, 12 และโคลกที่ 16

อย่างไรก็ตาม เนื้อหาในแต่ละโคลกที่แสดงอสังการอุปมา หากพิจารณารายละเอียดจุดมุ่งหมายของกวี พบว่ากวีใช้อสังการอุปมาที่สะท้อนผ่านเนื้อหาออกเป็น 2 ส่วน คือ การใช้อุปมาเพื่อสรรเสริญพระราชมารดา และพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังนี้

1.1 อุปมาเพื่อยกย่องพระราชมารดา และพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมที่ปรากฏอสังการอุปมาอย่างงดงาม พบในโคลกที่มีเนื้อหายกย่องพระราชมารดาและพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระนางชัยราชจุฑามณี กับพระเจ้าธรณินทรวรมัน จะเห็นได้ว่าบทสรรเสริญพระนางชัยราชจุฑามณี ปรากฏอย่างเด่นชัดในโคลกลำดับต่อมา คือ โคลกที่ 11 และโคลกที่ 12 กวีใช้อสังการอุปมาอย่างเต็มที่ เพื่อเน้นภาพของพระนางชัยราชจุฑามณีให้งดงามประทับใจที่สุด ส่วนโคลกที่ 16 กวีใช้อสังการอุปมาเพื่อสร้างภาพของพระเจ้าธรณินทรวรมันอย่างประณีตลึกซึ้งเช่นเดียวกัน กล่าวในเบื้องต้นโคลกที่ 11 ,12 และโคลกที่ 16 ปรากฏอุปมานสมุจโยปมาที่โดดเด่นมาก ดังจะพิจารณาต่อไปนี้

เนื้อหาในโคลกที่ 11 กวีกล่าวถึงพระมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระนางชัยราชจุฑามณีว่าทรงมีความงดงาม และดำรงสถานภาพแห่งสายตระกูลอันศักดิ์สิทธิ์ รวมทั้งยังกล่าวถึงพระนางกัมพูชาชลักษมีว่ามีความงดงามเช่นกัน กวีเลือกใช้รูปแบบอสังการอุปมาสร้างความยกย่องพระนางด้วยอุปมานเปรียบเทียบต่อเนื่องกัน ดังที่ว่า

mahībhujā śrījayarājacudā-
maṇir mahiṣyam udapādi tena/
tasyāṃ yaśaścandramarīcigaurā
gaurīva gaurīguruṇāgradevyāṃ // 11

“พระนางศรีชัยราชจุฑามณี ผู้ขาวเหมือนแสงพระจันทร์ เพราะพระเกียรติยศ (อันบริสุทธิ์) ถูกทำให้เกิดแล้วในพระมเหสีผู้เป็น พระอัคมเหสีนั้น (พระนางกัมพูชาลักษมี) ราวกับว่าพระนางเคารี ผู้ขาวเหมือนพระจันทร์เพราะพระเกียรติยศ (อันบริสุทธิ์) ผู้ถูกทำให้เกิดขึ้น โดยพระบิดาของนางเคารี (ท้าวหิมวัต) ในพระเทวีผู้เลิศ”

เมื่อพิจารณาโคลกข้างต้น กวีเลือกใช้อุปมาสมุจโยปมาสร้างอสังการ ด้วยอุปมาหลายอย่างต่อเนื่องกัน ได้แก่ รัศมีของพระจันทร์ (candra marīci) พระนางเคารี (gaurī) และแสงสีขาวนวลของพระจันทร์ (candra marīci gaurā) เนื่องจากสิ่งนำมาเปรียบเทียบนั้นมี ลักษณะสาธารณธรรมเช่นเดียวกับอุปมาที่ใช้เปรียบเทียบ คือ พระนางศรีชัยราชจุฑามณี กับพระนาง กัมพูชาลักษมีที่กวีกล่าวถึง อุปมาในลักษณะนี้ แสดงเนื้อความในการเปรียบเทียบเป็นภาพซ้อน คู่ขนานกัน ยิ่งไปกว่านี้ เนื้อความข้างต้นยังแสดงความรับรู้ของกวีตั้งที่ว่าพระนางศรีชัยราชจุฑามณีนั้นมีพระฉวีขาวกระจ่าง มีพระเกียรติยศสะอาดหมดจด ส่วนพระนางกัมพูชาลักษมีเองนั้นก็ทรงมีความ ขาวผุดผ่องทั้งพระวรกาย และมีพระเกียรติยศที่บริสุทธิ์งดงามในลักษณะเดียวกับพระนางเคารี พระธิดาของท้าวหิมวัต การสร้างภาพในมิติที่ซ้อนทับกันนี้ จะเห็นความลึกซึ้งของอสังการอุปมาที่ เชื่อมโยงกันอย่างแยบยล กล่าวคือ กวีได้สร้างภาพพระนางชัยราชจุฑามณีกับพระนางกัมพูชาลักษมี ให้มีพระฉวีขาวผุดผ่องนั้น หากมองในแง่ข้อเท็จจริง การสร้างภาพดังกล่าวนี้ไม่ได้กล่าวเกินจริงแต่ อย่างใด เพราะสอดคล้องกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่ให้รายละเอียดเกี่ยวกับสตรีในราชสำนักกัมพูชา ว่ามีผิวขาวขาวอย่างยิ่ง ดังจะเห็นได้จากบันทึกทางประวัติศาสตร์ของโจวต้ากวาน (Chou Ta-kuan) ทูตชาวจีนสมัยราชวงศ์ซ่งหวงที่เดินทางเข้ามาสู่อาณาจักรกัมพูชา เมื่อปี พ.ศ.1838 โจวต้ากวานได้พัก อยู่ในราชอาณาจักรกัมพูชาเป็นเวลา 1 ปี²³ และได้บันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณี ของเงินละ ความตอนหนึ่งในบันทึกกล่าวถึงสตรีชาววังและสตรีชั้นสูงจะมีผิวขาวราวกับหยก ตา งดงาม หญิงสาวที่สวยงามจะได้รับการคัดเลือกให้มาอยู่ในวัง ดังที่ว่า

“...ส่วนพวกชาววังและพวกผู้ติดตามบ้านนั้น ที่เป็นผู้หญิงมีผิวขาวประดุจ หยก ทั้งนี้ เนื่องจากไม่เห็นแสงตะวันกันเลย โดยทุกๆ ไปแล้ว ผู้หญิงก็เหมือนกับ ผู้ชาย คือใช้ผ้าผืนเดียวพันเอว เปลือกอกที่ขาวนูนนวลดุจเนยเหลว เกล้ามวยและ เดินด้วยเท้าเปล่า แม้แต่พระมเหสีของพระเจ้าแผ่นดินก็เป็นเช่นนี้เหมือนกัน...แต่

²³ เฉลิม ยงบุญเกิด, ผู้แปล, บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ (กรุงเทพฯ: มติชน, 2543), 5.

ละครั้งที่ข้าพเจ้าเข้าไปในวังนั้น ข้าพเจ้าเห็นพระเจ้าแผ่นดินเสด็จออกพร้อมด้วย พระเอกอัครมเหสี และประทับนั่งอยู่กลางพระบัณเฑาะฐทองคำของพระที่นั่ง พวก สตรีชาววังยืนเรียงตามลำดับสองฟากกระเปียงใต้พระบัณเฑาะฐ ยามที่ฟังฝ่าแอม มองดูเรา ข้าพเจ้าจึงได้เห็นพวกเหล่านั้น ครอบครวไต่ที่มีบุตริตาสะสวยจะมีรับสั่ง เรียกตัวเข้าวัง...”²⁴

กล่าวได้ว่าภาพเจ้านายสตรีที่มีพระฉวีขาวผ่องใสราวกับหยกเป็นที่พบเห็น สำหรับกวีในราชสำนักอย่างคุ้นเคยอยู่แล้ว ดังนั้น เพื่อความสมจริงในการสร้างอภินิหารให้งดงามยิ่งขึ้น อีก ความขาวที่งดงามมีเสน่ห์นั้น หากเปรียบเทียบกับรัศมีพระจันทร์ที่ลอยเด่นบนท้องฟ้า จะเห็นว่ามี คุณสมบัติร่วมกัน เช่นเดียวกันความงามที่บริสุทธิ์และงามอย่างไร้ตำหนินั้น หากเปรียบเทียบกับเทวีใน ตำนานเทพปกรณัม คือ พระนางเคารี ผู้เป็นธิดาของท้าวหิมวัตก็ย่อมมีคุณสมบัติร่วมกันอยู่

จุดประสงค์หลักของกวีในการยกย่องพระนางชัยราชจุฑามณีในที่นี้ คือ การขบเน้นคุณลักษณะในด้านความงาม กวีกล่าวเปรียบเทียบพระฉวีของพระนางที่ขาวเหมือนแสง พระจันทร์ (candra marīci gaurā) ซึ่งตามปกติแสงพระจันทร์ย่อมมีสีเหลืองนวลสว่าง แต่ใน เนื้อความนี้กวีกล่าวถึงแสงพระจันทร์ที่มีสีขาว การสร้างอภินิหารเช่นนี้สอดคล้องกับปรากฏการณ์ ธรรมชาติในเวลาโคจรของพระจันทร์ ในทางดาราศาสตร์ พระจันทร์โดยปกติจะไม่มีแสงสว่าง เป็น เพียงดาวเคราะห์ก้อนกลมโคจรรอบตัวเอง เป็นวัตถุบนท้องฟ้าในระบบสุริยะที่อยู่ไกลโลกมากที่สุด และเคลื่อนโคจรรอบโลก การโคจรของพระจันทร์นั้นแสดงความโดดเด่นน่าสนใจหลายลักษณะ²⁵ ด้วย เหตุที่พระจันทร์ไม่มีแสงส่องสว่างในตัวเอง จึงอาศัยแสงจากดวงอาทิตย์ช่วยขบเน้นความเรืองแสง ของพระจันทร์ เมื่อได้รับแสงสว่างจากดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์จะสะท้อนแสงสว่างนั้นออกมาเรียกว่า กำลังการสะท้อนแสง หรืออัลบีโด (albedo แปลว่า ขาว) แสงสว่างจากดวงอาทิตย์ที่ตกกระทบถึงดวง จันทร์จะถูกดูดกลืนเป็นจำนวนมาก²⁶ ซึ่งแสงดวงอาทิตย์จะประกอบด้วยคลื่นแสงหลากสี ได้แก่ สีม่วง สีคราม สีน้ำเงิน สีเขียว สีเหลือง สีแสด และสีแดง ความสั้นยาวของคลื่นแสงไม่เท่ากัน คลื่นแสงสีแดง มีความยาวที่สุด ส่วนคลื่นแสงสีม่วงมีความยาวคลื่นสั้นที่สุด ดังนั้น ตามความเป็นจริงแล้ว แสง พระจันทร์ที่ได้รับแสงจากดวงอาทิตย์ก็ปรากฏแสงทั้ง 7 สีเช่นกัน

ในขณะเดียวกันแสงพระจันทร์ที่ส่องแสงเป็นสีเหลืองนวลระจ่าง และ บางเวลาพระจันทร์ฉายรัศมีเป็นสีขาวนั้น เป็นปรากฏการณ์ตามธรรมชาติที่เกิดขึ้นในตำแหน่งโคจร ของพระจันทร์ อธิบายตามตรรกะทางวิทยาศาสตร์ได้ว่าในเวลาทีพระจันทร์พั้งขึ้นใหม่ๆ นั้น จะเห็น

²⁴ เรื่องเดียวกัน, 17.

²⁵ สิทธิชัย จันทรศิลปิน, สูดยอดแห่งความรู้และจินตนาการ, 29.

²⁶ เรื่องเดียวกัน, 42.

แสงเป็นสีเหลืองได้ฉับตา เพราะแสงเดินทางผ่านชั้นบรรยากาศในระยะทางที่ไกล ระหว่างชั้นบรรยากาศจะเต็มไปด้วยฝุ่นละอองที่ปิดกั้นแสงความยาวของคลื่นสั้นๆ คือ แสงสีม่วง สีคราม และสีน้ำเงิน แสงที่เล็ดลอดผ่านมวลของฝุ่นละอองจะเป็นแสงของคลื่นในระยะยาว คือ แสงสีเขียว สีเหลือง สีแสด และสีแดงที่ส่องกระทบมายังผิวโลก พระจันทร์จึงมีรัศมีเหลืองสว่างหรือสีเหลืองปนสีส้ม ขณะที่พระจันทร์โคจรลอยสูงขึ้นเรื่อยๆ จากแสงสีเหลืองจะค่อยๆ ซีดลงเป็นแสงสีขาวนวลอ่อน และสว่างเจิดจ้า

เมื่อพิจารณาเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหมข้างต้น ด้วยความขาวสว่างเจิดจ้าของแสงพระจันทร์ในขณะที่ลอยอยู่จุดกึ่งกลางท้องฟ้านี้เอง คือ อุปมานที่กวีนำมาเปรียบเทียบกับพระฉวีสีขาและพระเกียรติยศของพระนางชัยราชจุทามณีในมิติเดียวกันด้วย โดยเฉพาะการกล่าวอ้างถึงพระเกียรติยศของบุคคลที่นำยกย่องกับรัศมีพระจันทร์ ถือได้ว่าเป็นขนบวรรณศิลป์ในหมู่กวีที่ยอมรับร่วมกันว่าพระเกียรติยศคือแสงสีขาวอันบริสุทธิ์เช่นรัศมีพระจันทร์

ขนบวรรณศิลป์ที่กล่าวถึงพระเกียรติยศ หรือชื่อเสียงว่ามีความบริสุทธิ์ที่แทนด้วยสีขาวเหมือนกับแสงของพระจันทร์นั้น ขนบการแต่งเช่นนี้ปรากฏในจารึกที่สรรเสริญพระมหากษัตริย์ ตัวอย่างเช่นในโคลงที่ 36 จารึกแม่บุญตะวันตก พระเกียรติยศของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 มีสีขาวบริสุทธิ์ ดังความที่กวีกล่าวถึงการราชาภิเษกพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 มหาเศวตฉัตรเพียงหนึ่งเดียวได้สิ้นไหวด้วยเกียรติยศซึ่งมีสีขาวเหมือนกับเสี้ยวของพระจันทร์²⁷ นอกจากนี้ กวีกล่าวยกย่องพระนางกัมพูชาราชลักษมี โดยใช้ถ้อยคำอุปมาสื่อให้เห็นว่าพระนางนั้นมีพระฉวีเหมือนกับพระนางเคารี โดยนัยนี้ อาจเป็นไปได้ที่กวีจะเข้าใจว่าพระนางเคารีเป็นพระธิดาของท้าวหิมวัต หรือ ท้าวหิมาลัย ซึ่งตามลักษณะทางกายภาพของเทือกเขาหิมาลัยเป็นเทือกเขาที่สูงตระหง่าน ทอดแนวยาวเรียงรายสลับซับซ้อน ยอดภูเขาปกคลุมด้วยหิมะสีขาวตลอดทั้งปี สีขาวของหิมะจึงอาจเป็นเครื่องบ่งชี้สีผิวกายของพระนางเคารี ซึ่งพระนางประสูติ ณ ภูเขาหิมาลัย หนึ่งความหมายของ หิมาลัย ก็แปลได้ว่า ที่อยู่ของหิมะ (หิม+อาลัย) สิ่งที่โดดเด่นของหิมะ นอกจากความเย็น คือ ความขาวใสบริสุทธิ์ของเกร็ดน้ำแข็ง ด้วยสีขาวอย่างเกร็ดหิมะนี้เอง จึงนำมาสร้างเป็นภาพพจน์ที่โดดเด่นของผิวพระนางเคารี และหากเปรียบเทียบผิวที่ขาวของพระนางเคารีกับผิวที่ขาวของพระนางกัมพูชาราชลักษมีก็จะเห็นลักษณะร่วมในแง่นี้ได้ชัดเจน เช่นเดียวกันนอกจากความงามของพระนางเคารีจะเป็นที่ประจักษ์ ในส่วนพระเกียรติยศของพระนางเคารีก็บริสุทธิ์ดังเหมาะสมกับฐานะพระชายาของพระศิวะ นัยนี้เช่นเดียวกับพระนางกัมพูชาราชลักษมีผู้คงความบริสุทธิ์แห่งเกียรติยศประจำวงศ์ตระกูลอย่างแท้จริง

²⁷L. Finot, *Inscriptions d'Angkor* (Hanoi: Imprimerie d' Extrême-Orient, XXV, 1925),

การใช้ความเปรียบในลักษณะข้างต้นนี้ สะท้อนให้เห็นอัจฉริยภาพของกวีที่น่ายกย่อง เพราะแสดงความประณีตลึกซึ้งในการสื่อภาพที่สวยงามยิ่ง การที่กวีกล่าวว่าพระนางศรีชัยราชจุฑามณี ผู้ขาวเหมือนกับรัศมีแห่งพระจันทร์ และพระนางกัมพูราชลักษมีเหมือนกับพระนางเคารี ผู้ขาวเหมือนกับพระจันทร์ จะสัมผัสได้ถึงความเย็นอย่างบริสุทธิ์ของแสงพระจันทร์ และความเย็นจากกายของพระนางเคารีไปพร้อมกันด้วย ดังที่กล่าวไปก่อนหน้าว่าพระนางเคารีเป็นธิดาของจอมภูเขาน้ำที่มีหิมะปกคลุมตลอดเวลา จินตนาการที่สัมผัสอย่างลึกซึ้งนี้ พระนางเคารีจึงมีกายที่เย็นซึ่งมีลักษณะร่วมเหมือนกับแสงพระจันทร์ คือ มีความเย็นเหมือนกัน จะเห็นได้ว่าการสื่ออสังการอุปมาดังกล่าวมีลักษณะเดียวกับที่ปรากฏในเนื้อหาของจารึกโคลกที่ 9 ซึ่งกวียกย่องพระเจ้าภวรมันดังที่วิจารณ์ไปก่อนหน้า

กล่าวได้ว่า เนื้อความในโคลกที่ 11 มีความโดดเด่นในมิติของอุปมาอย่างยิ่ง ความต่อเนื่องของการใช้อุปมาที่สัมพันธ์กับอุปไมยมีความลึกซึ้งอย่างแยบยล การที่กวีกล่าวถึงพระนางศรีชัยราชจุฑามณี และพระนางกัมพูราชลักษมี โดยอ้างถึงรัศมีสีขาวสว่างของพระจันทร์ที่โคจรอยู่กลางท้องฟ้า และพระนางเคารีมาเทียบเคียงให้เห็นความเหมือนกันของความงาม ในแง่นี้จึงไม่ใช่การสร้างความงดงามลึกซึ้งในทางอสังการเพียงประการเดียว แต่ยังเป็นการประกาศพระเกียรติยศ สถานภาพของเชื้อสายของพระนางศรีชัยราชจุฑามณี ว่ามีความยิ่งใหญ่รุ่งเรืองอย่างยิ่งด้วย

เนื้อหาลำดับต่อมา ในโคลกที่ 12 จะเห็นความเด่นชัดในการยอพระเกียรติพระนางศรีชัยราชจุฑามณีอย่างงดงามสมบูรณ์แบบ กวีใช้อสังการอุปมาสร้างภาพพระนางศรีชัยราชจุฑามณีเปรียบเทียบกับสิ่งที่มีความงามเป็นเลิศทั้งหลาย โดยเปรียบเทียบกับเทวีในเทพปกรณัม ดังเนื้อหาต่อไปนี้

vāgīśvarīvātīsayair girāṃ yā
dhātrīva dhṛityā kamaleva kāntyā /
arundhatīvaanava gītavr̥ṭtyā

tyāg ādinā mūrtimatīva maitrī // 12

“พระนาง (ศรีชัยราชจุฑามณี) เปรียบดังพระนางสร้อยฟ้า เพราะความยอดเยี่ยมแห่งคำพูดทั้งหลาย เปรียบเหมือนแผ่นดิน เพราะมีความหนักแน่น เปรียบเหมือนพระนางลักษมี เพราะมีความงดงาม เปรียบเหมือนพระนางอรุณธิดี เพราะมีความประพุดที่ไม่มีที่ติ เปรียบเหมือนกับความเป็นมิตรที่มีรูปร่างเป็นคน เพราะการเสียดสละเป็นต้น”

จะเห็นได้ว่าพระนางศรีชัยราชจุฑามณีตามความรู้สึกรู้สึกนึกคิดของกวี ทรงเป็นสตรีในอุดมคติอย่างสมบูรณ์แบบในทุกด้าน การสร้างภาพลักษณ์ของพระนางศรีชัยราชจุฑามณีในโคลกที่ยกมานี้ อลังการอุปมาแสดงคุณลักษณะความเป็นเลิศของพระนางในทุกมิติได้อย่างมีเอกภาพ กวีกล่าวว่าพระนางนั้นทรงเชี่ยวชาญในศิลปะแห่งการพูดอย่างดีเยี่ยม ทรงมีความหนักแน่นคือ ความคิดตลอดจนการกระทำที่เด็ดขาด ทรงดำรงความงามเลิศ มีพระจริยาวัตรตรงงามน่าสรรเสริญ และทรงมีความเมตตาแก่ผู้อื่นอยู่เสมอ

สิ่งที่กวีนำมาเปรียบเทียบให้เห็นคุณสมบัติดังกล่าวของพระนางศรีชัยราชจุฑามณีได้แจ่มแจ้งขึ้น คือการอ้างถึงเทวีซึ่งเป็นยอดแห่งความดีเลิศในแขนงต่างๆ เริ่มตั้งแต่พระนางสุรัสวดี (vāgīśvar) “เทวีแห่งศิลปวิทยาการ” พระนางปฐพี (dhātṛī) “เทวีแห่งแผ่นดิน” พระนางลักษมี (kamala) “เทวีแห่งโชคลาภและความงาม” พระนางอรุณธิดี (arundhatī) “สตรีผู้มีความจงรักภักดีต่อสวามีอย่างยิ่ง” พระนางไมตรี (maitṛī) ชายาของพระยม “ผู้มีความเสียสละอย่างยิ่งใหญ่” นับได้ว่าบทสรรเสริญพระนางศรีชัยราชจุฑามณี ในโคลกนี้ ประกอบด้วยอลังการอุปมาตรงงามที่สุดบทหนึ่งในจารึกปราสาทตาพรหม จะเห็นว่าเนื้อหาโคลกนี้กวีจะยกย่องพระนางศรีชัยราชจุฑามณีอย่างมีนัยสำคัญ เพราะพระนางดำรงสถานะเป็นพระมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเนื้อหาต่อไป กวีจะกล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะพระราชบิดาผู้ยิ่งใหญ่ นัยของเนื้อความนี้จึงแสดงการยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงมีพระมารดาผู้ประเสริฐเหนือสตรีทั้งหลาย

ในแง่ความงามของอลังการอุปมา กวีใช้กลวิธีสำคัญ คือ การกล่าวอ้างเทวีทั้งหลายมาเป็นอุปมาเปรียบเทียบกับพระนางศรีชัยราชจุฑามณีอย่างต่อเนื่องเพื่อเน้นย้ำความโดดเด่นหลากหลายมิติ กวีไม่ได้กล่าวหาว่าพระนางดำรงความเป็นเลิศในสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพียงประการเดียว แต่พระนางมีพระคุณสมบัติครอบคลุมความเยี่ยมยอดในทุกด้าน กวีได้ใช้ความเปรียบอุปมาที่เหมาะสมกับอุปมาอย่างโดดเด่น จะเห็นได้ว่าพระนางสุรัสวดีมีความเหมาะสมที่จะนำมาเปรียบเทียบในด้านความดีเด่นของพระนางศรีชัยราชจุฑามณี เรื่องคำพูด (āṭīśayair) เนื่องจากพระนางสุรัสวดีเป็นเทวีแห่งถ้อยคำ (vācdevī) ทรงเกี่ยวข้องกับคำพูดที่คงอยู่ตลอดกาลด้วยสภาวะแห่งความจริงอันไม่มีกำหนด²⁸ คัมภีร์ฤคเวทแสดงฐานะของเทวีพระองค์นี้ว่ามีลักษณะเป็นนามธรรม ปรากฏแต่เพียงกระแสร่าย ถ้อยคำ และบ่อเกิดอันทรงพลัง พิจารณาในแง่รูปธรรม วาจเทวี คือ ราชนีแห่งเทพทั้งหลาย และกำเนิดมาจากเทพ²⁹ พรหมณ์นับถือพระนางสุรัสวดีเป็นเทวีแห่งวิชาความรู้ และเชื่อว่า

²⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรดิศ ดิศกุล, ผู้แปล, ศาสนาพรหมณ์ในอาณาจักรขอม, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 62.

²⁹ ทองปลิว ชูวงศ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระสุรัสวดี -เทวีอักษรศาสตร์ และศิลปวิทยา” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533), 31.

หากพระนางโปรดปรานผู้ใด ผู้นั้นจะเป็นนักปราชญ์ผู้รอบรู้³⁰ ดังนั้น เมื่อกวินาคุณลักษณะของพระเทวีมาสร้างอสังการเปรียบเทียบแสดงคุณสมบัติร่วมกับพระนางศรีชัยราชจุฑามณี จึงสร้างภาพลักษณ์ของพระนางที่ทรงดำรงศิลปวิทยาในเรื่องคำพูดได้อย่างสมจริง พิจารณาในแง่นี้ พระนางศรีชัยราชจุฑามณีอาจเป็นสตรีผู้ทรงความรู้ แตกฉานในสรรพวิชาต่างๆ มีเสน่ห์ในการพูดโน้มน้าวให้บุคคลอื่นคล้อยตามได้ง่าย

เช่นเดียวกับพระนางปฐพีหรือพระภูมิเทวี มีความเหมาะสมที่จะนำมาเปรียบเทียบในด้านความดีเด่นของพระนางศรีชัยราชจุฑามณีเรื่องความหนักแน่น (dhrtyā) ทั้งนี้ เพราะแผ่นดินมีความมั่นคง มีความหนักแน่นไม่คลอนแคลน แผ่นดินรองรับน้ำหนักของสิ่งใดสิ่งหนึ่งได้อย่างถาวร และแผ่นดินเป็นหัวใจของโลก เพราะเป็นที่อยู่อาศัยของสรรพชีวิตทั้งหมด ตำนานของพระนางปฐพีเทวีแห่งแผ่นดินนี้ มีอายุเก่าแก่สถิตอยู่ที่แผ่นดินนับตั้งแต่โลกถือกำเนิดขึ้นมา นับถือว่าเป็นสตรีคนแรกในวรรณคดีสันสกฤต สถานะของพระนางคือ พระชายาของทวยาส คือท้องฟ้า ปราภฏชื่อในวรรณคดีหลากหลายชื่อ อาทิ ปฤถวี อูรวี ภูมิ กษมา³¹ กวีตระหนักถึงความสำคัญของพระเทวีแห่งแผ่นดินจึงนำเอาคุณสมบัติ คือ ความหนักแน่นมาเทียบเคียงกับพระนางศรีชัยราชจุฑามณีให้เห็นความคล้ายคลึงกัน และหากเชื่อว่าพระเทวีนั้นยังมีที่เสียดูโลก คอยอภิบาลความผาสุกของแผ่นดินอยู่ตลอดเวลา ก็สื่อนัยให้เห็นว่าการที่พระนางศรีชัยราชจุฑามณีให้กำเนิดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอภิบาลพระราชโอรสมาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ พระนางก็มีที่บำรุงรักษาแผ่นดิน คือ กษัตริย์ผู้ทรงเป็นศรีแห่งแผ่นดินพระองค์นี้ด้วย

ลำดับต่อมาควรกล่าวถึงพระนางลักษมี นับว่ามีความเหมาะสมที่จะนำมาเปรียบเทียบกับพระนางศรีชัยราชจุฑามณีในด้านความงาม (kāntya) เพราะการอ้างถึงพระลักษมี นับว่าเป็นขนบการสร้างความงามของสตรีที่ปรากฏในจารึกอยู่แล้ว จารึกสดุดีพระมหากษัตริย์ส่วนมาก ให้ความสำคัญกับพระลักษมีในฐานะโชค พระเกียรติยศ บุญญาธิการ ความมั่งคั่ง ชัยชนะ ความรุ่งเรือง และความงามขององค์พระมหากษัตริย์ และเมื่อกล่าวถึงพระลักษมี ภาพลักษณ์ของพระนางตามตำนานก็คือหญิงงามอย่างสมบูรณ์ไม่มีที่ติ เมื่อกวินาคุณลักษณะของพระเทวีมาสร้างอสังการเปรียบเทียบแสดงคุณสมบัติร่วมกับพระนางศรีชัยราชจุฑามณี ภาพลักษณ์ของพระเทวีจึงแสดงให้เห็นว่าพระนางทรงเป็นสตรีผู้ทรงความงามอย่างยิ่งยวด ไม่เพียงความงามของพระนางศรีชัยราชจุฑามณีจะเปรียบได้กับพระลักษมี แต่ความประพฤติในเรื่องความจงรักภักดีต่อสวามีคือสิ่งที่พระนางทรงปฏิบัติตลอดเวลาได้บกพร่อง ด้วยลักษณะเด่นดังกล่าวกวินาจึงนำเอาคุณสมบัติของพระนางอรุณธิดี

³⁰ เรื่องเดียวกัน, 32.

³¹ ศักดิ์ศรี แยมันตดา, “สตรีในวรรณคดีสันสกฤต,” ใน *วิทยารัตนการ : รวมบทความวิชาการอักษรศาสตร์* ของศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี แยมันตดา (กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545), 206.

ด้านความประพฤติอันดีงามในฐานะภรรยาของฤๅษีสฤษฏ์มาเปรียบเทียบให้เห็นอย่างชัดเจน เนื่องจากพระนางอรุณธิดีได้รับการยกย่องว่าเป็นนางแก้วเพราะคู่และรับใช้สามีได้อย่างดียิ่ง³² นัยเดียวกันนี้ก็ปรากฏคุณลักษณะภรรยาตามแบบอย่างอุดมคติในพระนางศรีชัยราชจุฑามณีเช่นกัน กวีสื่อให้เห็นว่าพระนางศรีชัยราชจุฑามณีทำหน้าที่พระชายาในพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 อย่างไม่บกพร่อง และลำดับสุดท้ายก็อ้างถึงพระนางไมตรี พระธิดาลำดับที่ 13 ที่กำเนิดจากท้าวทักษะ ภายหลังอภิเษกสมรสกับพระธรรมเทพ หรือพระยม³³ ในโคลกนี้กวีแสดงอุปมาเปรียบเทียบพระนางศรีชัยราชจุฑามณีว่าทรงดำรงจริยาวัตรด้วยการเสียสละราวกับพระนางไมตรี จะเห็นได้ว่าบทสรรเสริญพระนางศรีชัยราชจุฑามณีดำเนินกลวิธีทางวรรณศิลป์คล้ายกันกับบทสรรเสริญพระมหากษัตริย์โดยทั่วไป ดังจะพบอยู่เสมอว่าจารึกสดุดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์มักจะกล่าวถึงพระราชชาติดำรงสถานะร่วงอวดารของเทพเจ้าทั้งหลายมาประชุมอยู่ในพระองค์ พิจารณาในแง่นี้ จะเห็นว่าพระนางศรีชัยราชจุฑามณีก็มีสถานภาพเหมือนพระมหากษัตริย์ คือ เทวีทั้งหลายมาหลอมรวมอยู่ในร่างของพระนางเอง

การสร้างคุณลักษณะอันเลิศของพระนางศรีชัยราชจุฑามณีดังที่กล่าวมาข้างต้น ล้วนปรากฏความโดดเด่นของพระนางศรีชัยราชจุฑามณีทั้งพระราชอัธยาศัย ได้แก่ ความหนักแน่น ความประพฤติที่ไม่ตกต่ำ และการมีเมตตาเอื้ออาทรแก่ผู้อื่นโดยเฉพาะการเสียสละ คุณลักษณะเฉพาะตัว คือ ความงาม และความสามรถ คือ การมีวาทีศิลป์อย่างเยี่ยมยอด ซึ่งการเปรียบเทียบโดยเชื่อมโยงพระนางศรีชัยราชจุฑามณีกับพระเทวีหลายองค์ ประกาศถึงความยิ่งใหญ่ของพระเทวีซึ่งมีสถานภาพเป็นพระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และเป็นการให้ความสำคัญกับพระนางศรีชัยราชจุฑามณีอย่างสูงสุด เพราะจารึกหลักนี้เชื่อมโยงกับตัวอาคารศาสนสถาน คือ ราชวิหารหรือปราสาทตาพรหมซึ่งเป็นตัวอาคารที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสร้างให้พระราชมารดาของพระองค์ โดยเฉพาะ ดังนั้น ในความคิดคำนึงของกวี นอกจากพระนางศรีชัยราชจุฑามณีจะเป็นประดุจพระนางปรัชญาปารมิตา ดังที่กวีสื่อความหมายถึงรูปเคารพภายในราชวิหารว่าเป็นรูปเคารพพระราชมารดาซึ่งเป็นองค์ปรัชญาปารมิตาแล้ว พระนางศรีชัยราชจุฑามณียังมีสถานภาพยิ่งใหญ่เทียบเคียงกับพระเทวีในทางศาสนาพราหมณ์เช่นกัน โดยนัยนี้ อุปมาประเภทอุปมานสมุจโยปมาที่ปรากฏในโคลกที่ 12 ดังที่กล่าวมานี้ ย่อมยืนยันให้เห็นความประณีตสมบูรณ์ของกระบวนการสร้างสรรค์อสังการอย่างงดงามลงตัว โดยการกล่าวถึงเทวีหลายองค์ในเทวปรกณ์อันมีคุณสมบัติแต่ละด้านที่มีความเป็นเลิศมาเป็นอุปมานสื่อเปรียบเทียบต่อเนื่องกัน ซึ่งสื่อความงามผ่านเนื้อความได้อย่างมีความเป็นเอกภาพ มี

³² Vettam Mani, PURĀNIC ENCYCLOPAEDIA: a comprehensive dictionary with special reference to the Epic and Puranic literature, reprint (Delhi: Motilal Barnasidass, 1984), 56.

³³ Ibid., 469.

ชีวิตชีวา ดังนั้น เนื้อหาในโคลกที่ยกมานี้จึงเป็นการสรรเสริญพระนางศรีชัยราชจุฑามณีได้อย่างโดดเด่นน่าประทับใจ

ในส่วนพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 กวีแต่งบทสรรเสริญโดยใช้ถ้อยคำอุปมาอย่างโดดเด่นไม่แพ้กัน ดังเนื้อหาโคลกลำดับที่ 16 อลังการอุปมาแสดงมิติความลึกซึ้งสื่อให้ประจักษ์ว่าพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ทรงมีความน่าเลื่อมใสเหมือนกับพราหมณ์ กอปรด้วยพละทานุภาพอันน่าเกรงขาม ความงามอันมีเสน่ห์เย้ายวน และพระเกียรติอันเป็นที่เลื่องลือ ดังที่ว่า

tayos tanūjo mahitadvijendro
dvijendravego dvijarājakāntah /
dikcakravālotkatakīrttigandho
yo'dhīśvaraś śrīdharanīndravarmmā // 16

“พระโอรสของคนทั้งสอง (พระเจ้าศรีมหิทธิราชิตยและพระนางราชปตินทรลักษมี) เป็นจอมแห่งพราหมณ์ที่คนนับถือแล้ว ผู้มีความรวดเร็วเหมือนพระยาครุฑ ผู้มีความงามเหมือนกับพระจันทร์ ผู้มีกลิ่นหอม คือพระเกียรติยศ (ของพระองค์) พึงขจรทั่วทุกทิศ พระองค์เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่มีพระนามว่าศรีธรณินทรวรมัน”

ตัวอย่างโคลกดังกล่าวนี้ ดำเนินเนื้อเรื่องด้วยการระบุถึงพระเจ้าศรีธรณินทรวรมันว่าเป็นพระโอรสประสูติจากพระราชารองคั้นั้น คือ พระเจ้าศรีมหิทธิราชิตยและพระนางราชปตินทรลักษมี กวียังคงใช้ถ้อยคำอุปมาชี้ให้เห็นความยิ่งใหญ่สมบูรณ์แบบของพระเจ้าศรีธรณินทรวรมัน เพื่อยกพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในทางอ้อม เนื่องจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระราชบิดาที่สมบูรณ์แบบ กล่าวคือ กวีใช้ความเปรียบเพื่อสรรเสริญพระเจ้าศรีธรณินทรวรมันว่าเหมือนกับพราหมณ์อันบุคคลบูชาสรรเสริญแล้ว (dvijendro) แสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงมีความเคารพน่าเลื่อมใสอย่างยิ่ง ปรากฏลักษณะของพราหมณ์ยังแฝงความเป็นนักปราชญ์ ความเป็นผู้คงแก่เรียน เพราะพราหมณ์มีความเชี่ยวชาญด้านพระเวท รอบรู้คัมภีร์ไสยศาสตร์อย่างลึกซึ้ง กวีได้กล่าวว่าพระเจ้าศรีธรณินทรวรมันว่าพระองค์นั้นไม่ต่างจากพระยาครุฑ (dvijendra) ที่มีความรวดเร็ว รวมทั้งแฝงถึงพลังกำลังที่แข็งแกร่งเหมือนกัน ทั้งคุณสมบัติด้านพระรูปโฉมของพระองค์นั้นก็งดงามราวกับพระจันทร์ (dvija rāja kāntah) ชับเน้นพระเกียรติของพระเจ้าศรีธรณินทรวรมันอย่างหมดจดงดงาม

อลังการด้านความหมายประเภทอุปมาในโคลกนี้ สะท้อนลีลาความงามที่ผสมระหว่างความขริบขลิบ ความแกร่งกล้า และความงามอันอ่อนโยนอย่างประณีตแยกกาย โดยสะท้อนผ่านอุปมานที่กวีใช้เปรียบเทียบ ดังจะสัมผัสได้ว่าความขริบขลิบแสดงภาพพระเจ้าศรีธรณี

นทรวรมันสะท้อนผ่านความเปรียบเมื่อกล่าวถึงพราหมณ์ เนื้อหาในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ ระบุหน้าที่ของพราหมณ์ ได้แก่ การเผยแพร่ความรู้และศึกษาพระเวท ประกอบพิธีกรรมเพื่อประโยชน์ของตนและผู้อื่น มีกิจคือให้ทานและรับทาน³⁴ ด้วยเหตุนี้พราหมณ์จึงผูกขาดความศักดิ์สิทธิ์ในการประกอบพิธีกรรมแห่งราชสำนัก เป็นที่ปรึกษาใกล้ชิดขีดพระมหากษัตริย์โดยให้คำแนะนำแผนยุทธศาสตร์การปกครองประเทศ และได้รับการยกย่องเพราะเป็นบุคคลชั้นสูงมีเกียรติของสังคมสำหรับพระเจ้าศรีธรณีนทรวรมันทรงดำรงสถานะตามวรรณะกษัตริย์ เช่นเดียวกันสายตระกูลของพระองค์ก็สืบเนื่องมาจากพราหมณ์ กวีจึงฉายภาพให้เห็นว่าพระเจ้าศรีธรณีนทรวรมันเป็นทั้งพระมหากษัตริย์และพราหมณ์รวมอยู่ในพระองค์เอง ทั้งนี้ไม่ได้หมายความว่ากวีจะสื่อว่าพระเจ้าศรีธรณีนทรวรมันเป็นพราหมณ์นับถือลัทธิในพระองค์ผู้เป็นเจ้าของ เพราะพระศรีธรณีนทรวรมันเลื่อมใสในคำสอนของพระพุทธเจ้า แต่ความหมายในแง่ที่สะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ของพระเจ้าศรีธรณีนทรวรมันว่ามีความน่าเคารพ เป็นนักปราชญ์หรือผู้คงแก่เรียนเหมือนกับพราหมณ์

ส่วนลีลาวรรณศิลป์สะท้อนความแข็งแกร่งจากอภิมหาบุรุษนั้น จะเห็นได้จากกรกล่าวถึง พระยาครุฑกับพระเจ้าศรีธรณีนทรวรมันที่มีความคล้ายคลึงกันในเรื่องที่ว่ามีความรวดเร็วว่องไว ทั้งพระยาครุฑกับพระเจ้าศรีธรณีนทรวรมันมีพลังกำลังอย่างยิ่งใหญ่ด้วยกันทั้งคู่ ปกติหากกล่าวถึงพราหมณ์กวีจะไม่เน้นในคุณสมบัติเรื่องความแข็งแกร่ง หรือความองอาจห้าวหาญเช่นวรรณะกษัตริย์ เพราะพราหมณ์มิได้มีหน้าที่สู้รบ หรือเป็นผู้นำหมู่ชน พราหมณ์มีหน้าที่ถ่ายทอดความรู้ให้แก่บุคคลในวรรณะกษัตริย์ รวมทั้งเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เพราะฉะนั้น ในมิติความสมจริงที่กวีจะแสดงให้เห็นพลังความแข็งแกร่งอย่างทรงพลังของพระมหากษัตริย์ได้ชัดเจนขึ้นนั้น กวีจึงใช้อุปมาดำเนินเรื่องว่า พระเจ้าศรีธรณีนทรวรมันเหมือนกับพระยาครุฑ กวีไม่ได้จำลองภาพพระเจ้าศรีธรณีนทรวรมันเหมือนพราหมณ์ผู้ทรงความรู้ประการเดียว แต่ในด้านการแสดงความแข็งแกร่ง ความองอาจกล้าหาญ ความว่องไวนั้น พระองค์ทรงมีความโดดเด่นเช่นพระยาครุฑ พิจารณาให้ลึกซึ้งพระยาครุฑจึงเป็นอุปมาที่เหมาะสมมากในการนำมาเปรียบเทียบ เฉพาะพลังกำลังความเกรียงใหญ่ของพระยาครุฑนั้น มีพละภาพเสมอกันกับพระนารายณ์ กำลังของพระยาครุฑมีมากทำให้เคลื่อนที่ไปไหนมาไหนได้อย่างรวดเร็ว ตามคติโฆษณพนิกายเชื่อว่าพระยาครุฑเป็นพาหนะของพระนารายณ์ และตามคติจักรวาลวิทยา พระยาครุฑเป็นสัญลักษณ์ของสวรรค์ รวมทั้งยังพิทักษ์เขตแดนแห่งเชิงเขาพระสุเมรุ³⁵ ความยิ่งใหญ่ของพระยาครุฑจึงได้รับการยกย่องว่าเป็นเจ้าแห่งหมู่วิหคทั้งปวง และด้วยขนาดร่างกายใหญ่โต มีกำลังเรียวแรงยิ่งใหญ่ แต่กระนั้นร่างกายของพระยาครุฑกลับมิได้มีความดุดัน

³⁴ วนิดี อิ่มสวาสดี, “พราหมณ์” ในคัมภีร์พระไตรปิฎก” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), 8.

³⁵ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, ทัพยนายจากปราสาทหิน (กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555), 53.

นำกล้วยหรือมีวิสัยโหดร้ายเหมือนนอสุร ตรงกันข้ามกลับมีรูปกายอันงดงาม มีความอ่อนโยน เทพ
 ปกรณ์มพรรณนาความวิจิตรแวววาวเปล่งประกายของสีกาย คือ ขนทอง รูปร่าง ลักษณะพระยาครุฑ
 ที่ส่งงานนำเกรงขามอย่างโดดเด่น ด้วยลักษณะเด่นเช่นนี้เมื่อกวินำมาเป็นสื่อเปรียบเทียบกับพระเจ้า
 ศรีธรณินทรวรมันจึงยิ่งส่งเสริมภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ได้อย่างยิ่งใหญ่สมบูรณ์ ที่นำ
 สังเกตประการหนึ่ง การอ้างว่าพระมหากษัตริย์เปรียบได้กับพระยาครุฑซึ่งมีความรวดเร็วไว้นั้น
 ถือว่าเป็นชนบในการสร้างอสังการที่ปรากฏในจารึกหลักอื่นด้วย ดังจะเห็นว่าการเปรียบเทียบกับกล่าว
 พบในเนื้อหาของจารึกแม่บุญตะวันออกเช่นกัน ปรากฏในเนื้อความโคลกที่ 47 ความว่า

vitatya pakṣadvayam āttanādaṃ
 yasmin rayāt tarkṣya iva prapanne /
 dvinnāgavrṇdaṃ hatavīryasampad
 gantavyatām ūḍhatayāvatasthe // 47³⁶

“เมื่อพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ได้กางปีกทั้งสองข้างที่มีเสียงกระพือเข้าจู่
 โจมกองทัพอของฝ่ายข้าศึกอย่างรวดเร็วเหมือนกับพระยาครุฑ กองกำลังของ
 พระมหากษัตริย์ที่เป็นฝ่ายข้าศึกนั้นเหมือนกับพระยานาค ถูกทำลายความกล้าไป
 หดสิ้น ที่ส่งเสียงดัง เนื่องจากตกอยู่ในสภาพที่จะต้องเลือกยอมแพ้ไปหรือถูก
 ขจัด”³⁷

การเน้นภาพให้เห็นว่าพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 เป็นพระยาครุฑซึ่งกาง
 ปีกทั้งสองข้างและโจมตีฝ่ายข้าศึกด้วยพละกำลังที่ว่องไวคล่องตัว ทำให้ข้าศึกมีความเกรงกลัวดัง
 เนื้อความในโคลกข้างต้น จะเห็นว่าเป็นชนบการใช้อสังการที่มีลักษณะร่วมกับเนื้อความในจารึก
 ปราสาทตาพรหมที่กวิยก่องพระเจ้าศรีธรณินทรวรมันว่าเป็นพระยาครุฑในรูปแบบเดียวกัน ดังนั้น จึง
 อาจกล่าวได้ว่าการยกย่องพระมหากษัตริย์เป็นพระยาครุฑ ส่งเสริมให้เห็นภาพลักษณ์และสื่อถึงอำนาจ
 ของพระมหากษัตริย์ได้อย่างชัดเจน

นอกจากนี้ เนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหมกวิยงพรรณนาความงาม
 สะท้อนผ่านอสังการอุปมาน คือ เปรียบเทียบพระเจ้าศรีธรณินทรวรมันมีความงามประดุจพระจันทร์
 ให้ภาพอย่างแจ่มแจ้ง ดังที่กล่าวไปแล้วว่าพระจันทร์ได้รับความนิยตามชนบการสร้างสรรค้อสังการ
 สำหรับชมความงามของพระมหากษัตริย์แต่อดีตหรือบุคคลสำคัญสืบทอดกันมาไม่ขาดสาย กล่าวได้ว่า
 อุปมาที่กวิสร้างสรรค้อย่างหลากหลายนั้น เพื่อยืนยันพระเกียรติคุณอันหอมหวาน (kīrttigandho)

³⁶L. Finot, *Inscriptions d'Angkor*, 316.

³⁷*Ibid.*, 336.

ของพระเจ้าศรีธรรมนิทรวรมันได้อย่างโดดเด่นสมบูรณ์ที่สุด พระองค์จึงมีสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ทรงเป็นศรีแห่งอาณาจักรกัมพูชาโดยแท้จริง

เนื้อหาในโคลงที่ 16 ที่ยกย่องพระเจ้าศรีธรรมนิทรวรมันอย่างเป็นรูปธรรมนี้ จะเห็นว่ากวีได้สร้างสรรค์อঙ্กลการอุปมาอย่างประณีตลึกซึ้ง เช่นเดียวกับอঙ্กลการอุปมาในโคลงที่ 12 ที่เป็นบทสรรเสริญพระนางศรีชัยราชจุทามณีซึ่งเป็นพระมเหสีของพระเจ้าศรีธรรมนิทรวรมัน ดังนั้น ความยิ่งใหญ่หรือลักษณะของสิ่งที่ตีเชื่อมทั้งหลาย ได้แก่ พราหมณ์ ผู้ที่ใฝ่เรียนรู้และฉลาด เจ้าแห่งนก คือ พระยาครุฑ ซึ่งมีความรวดเร็วและกำลังอันยิ่งใหญ่ ความมั่งคั่งของพระจันทร์ และความหอมของพระเกี้ยวตยศ การกล่าวอ้างสิ่งที่ดีเลิศดังกล่าวนี้จึงเป็นวัตถุประสงค์ในการนำมาเปรียบเทียบกับพระเจ้าศรีธรรมนิทรวรมัน ส่งผลให้เนื้อความในโคลงนี้มีความมั่งคั่งสื่อพลังทางวรรณศิลป์อย่างน่าประทับใจ

2. อঙ্กลการอุปมา ประเภทสมาโสปมา

นอกจากอঙ্กลการอุปมา ประเภท อุปมานสมุจโยปมาจะพบในจารึกปราสาทตาพรหมแล้ว ยังพบรูปแบบอঙ্กลการอุปมาประเภท สมาโสปมาด้วย ปรากฏให้เห็นในโคลงที่ 36 เนื้อหาในโคลงนี้ไม่ได้ระบุอุปมาประติบาทกะ คือ การใช้คำเชื่อมบ่งชี้ว่าเป็นอุปมาเหมือนดังโคลงที่ผ่านมา แต่ปรากฏความหมายเปรียบเทียบในรูปของคำสมาส ดังนี้

ในโคลงที่ 36 เนื้อหาแสดงให้เห็นการประดิษฐานรูปเหมือนพระนางศรีชัยราชจุทามณี อันเป็นสัญลักษณ์แทนพระนางปรัชญาปารมิตา พระมารดาของพระพุทธเจ้าภายในราชวิหาร ซึ่งมีความสำคัญในทางคติความเชื่อประจำยุคสมัย จะเห็นว่ากวีใช้อঙ্กลการอุปมาสร้างมิติความโดดเด่นของรูปปั้นได้อย่างงดงามประดุจมีชีวิต ดังที่ว่า

prātiṣṭhipac chriṅjayaṛāja cūḍā
maṅiṃ maṅidyotitapuṅyadehāṃ /
tasyāñ jananyā jinamāṭṛmūrttiṃ
mūrttiṃ samūrttidyuśāśāṅkarūpaiḥ // 36

“พระองค์ได้ทรงประดิษฐานแล้วซึ่งรูปของพระมารดา คือ ศรีราชจุทามณี ในปี 1108 ศักราช (พ.ศ.1729) ที่มีพระวรกายที่เกิดจากบุญ (ความบริสุทธิ์) อันโชติช่วงเหมือนกับแสงแก้วมณีให้เป็นรูปเคารพแห่งพระมารดาของพระพุทธเจ้าที่ราชวิหารนั้น”

เนื้อหาในโคลงที่ยกมานี้ สาระสำคัญที่กวีต้องการเน้นรายละเอียด คือ ความงดงามของพระรูปศรีชัยราชจุทามณีที่ประดิษฐานภายในปราสาทตาพรหม พระรูปนี้เป็นตัวแทน

พระมารดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 สร้างขึ้นมาด้วยฝีมือเชิงช่างอย่างประณีต กวีกล่าวว่า พระรูปอันงดงามนี้ประดับตกแต่งด้วยแก้วอัญมณี จินตภาพที่สื่อออกมาจึงสร้างภาพรุ่งเรืองของพระรูปด้วยแสงสี เปล่งประกายจากเครื่องประดับตกแต่งอย่างเพริศแพรว อลังการอุปมาเชื่อมโยงให้เห็นว่าพระรูปของพระนางศรีชัวยราชจุฑามณีเหมือนกับพระรูปแห่งพระมารดาของพระพุทธเจ้า และมีความงดงามบริสุทธิ์โชติช่วงเหมือนกัน

อลังการอุปมาในโคลกนี้ จะเห็นว่าเป็นอุปมา คือ อุปมาที่ละรายละเอียดองค์ประกอบที่ครบสมบูรณ์ของอุปมา เนื่องจากไม่ปรากฏอวยโยปมาที่บ่งบอกการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งเหมือนสิ่งหนึ่ง แต่กวีใช้ศัพท์สมาสมเมื่อแปลความแล้วทำให้เข้าใจได้ชัดเจนว่ารายละเอียดสองสิ่งที่กล่าวเทียบเคียงกันนั้นเป็นอุปมา ดังในเนื้อหานี้ กวีใช้ศัพท์สมาสนาดยาว คือ *maṇidyotitapunyadehām* ประกอบด้วยคำศัพท์ 4 คำ ได้แก่ (1) *maṇi* หมายถึง แก้วมณี (2) *dyotita* หมายถึง ส่องแสงสว่าง (3) *punya* หมายถึง บริสุทธิ์ (4) *dehām* หมายถึง ร่างกาย เมื่อรวมคำศัพท์ทั้ง 4 คำ จะมีความหมายว่า “ร่างกายที่บริสุทธิ์โชติช่วงเหมือนกับแสงแก้วมณี” จะเห็นว่าความหมายนี้ เป็นส่วนที่กวีใช้ขยายคำว่า *chriṅṅajarājacūdāmaṇim* คือ รูปเคารพศรีราชจุฑามณีที่ตั้งอยู่ภายในราชวิหารเหตุที่กวีกล่าวถึงพระรูป (*rūpa*) ของพระมารดาพระพุทธเจ้าก็เพื่อจะได้เปรียบเทียบกับอุปมา คือ พระรูปศรีราชจุฑามณีว่ามีความคล้ายคลึงในมิติเดียวกับการเปรียบเทียบลักษณะเช่นนี้เป็นความมุ่งหมายของกวีเพื่อจะสื่อว่าพระรูปของพระมารดาพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นี้เสมือนกับพระรูปพระนางปรัชญาปารมิตา พระมารดาพระจอมมุนี สะท้อนภาพลักษณ์ในเชิงคติความเชื่อพระพุทธศาสนาหายานว่าพระนางศรีชัวยราชจุฑามณีดำรงสถานะเป็นพระนางปรัชญาปารมิตา อย่างไรก็ตาม ในโคลกนี้ นอกจากความหมายของคำว่า *śaśāṅka* มีความหมายเท่ากับจำนวนเลข 1 หากพิจารณาความหมายที่สื่อถึงพระจันทร์ ความงามของพระจันทร์ โดยนัยแฝงนี้ ถือเป็นอุปมานที่เด่นอย่างหนึ่งในการเปรียบเทียบกับความงามของพระรูปที่ประดิษฐานภายในวิหาร กล่าวคือ พระนางปรัชญาปารมิตาโดยรูปลักษณ์ของพระนางนั้นมีวรรณะสีขาวจึงส่องรัศมีรุ่งเรืองไม่ต่างกับแสงพระจันทร์ แต่ในอีกด้านหนึ่งพระรูปปั้นของพระนางนั้นก็อาจสร้างขึ้นด้วยทองคำ แสงสีเหลืองของทองคำที่สุกปลั่งจึงมีรัศมีไม่ต่างกับแสงพระจันทร์เช่นกัน

กล่าวได้ว่า อลังการอุปมา ประเภทสมาโสปมาที่ปรากฏในโคลกที่ 36 เป็นความเปรียบที่กวีสื่อให้เห็นว่ารูปเคารพของพระนางศรีชัวยราชจุฑามณีมีความงดงามยิ่ง รูปหรือนัยหนึ่งคือพระกายของรูปเคารพนั้น มีความบริสุทธิ์รุ่งเรืองสว่างสดใสเหมือนกับแก้วอัญมณี การสื่ออลังการอุปมาดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นว่ารูปเคารพมีความงามงดงามสูงส่ง เพราะเป็นรูปเคารพตัวแทนพระมารดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 และรูปเคารพนี้ยังเป็นสัญลักษณ์ของพระมารดาพระพุทธเจ้า เป็นการสถาปนาพระนางปรัชญาปารมิตาอันเป็นสัญลักษณ์ของเทวีแห่งปัญญาว่าเสมือนมีตัวตน

1.1.3 สรุปผลการวิจารณ์

เมื่อพิจารณาอঙ্การอุปมาที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมอย่างละเอียด ดังที่วิจารณ์แต่ละโคลงตามลำดับ พบว่าอঙ্การอุปมาประเภทอุปมานสมุจโยปมาปรากฏในบทสรรเสริญพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์ และเจ้านายสตรีในสายตระกูลอย่างโดดเด่น จะเห็นได้จากความงามของอุปมาในโคลงที่ 11 กวีสรรเสริญพระนางศรีชัยราชจุฑามณีว่าพระฉวีขาวราวกับรัศมีพระจันทร์ และทรงมีพระเกียรติยศบริสุทธิ์ถึงดงาม ส่วนพระนางกัมพูชราชลักษมีนั้น เหมือนกับพระนางเคารี ผู้ขาวราวกับพระจันทร์ เนื่องจากพระเกียรติยศอันบริสุทธิ์เช่นกัน อঙ্การอุปมาในโคลงนี้ชี้ให้เห็นความงามของพระฉวีที่ขาวผ่องของพระนางศรีชัยราชจุฑามณีกับพระนางกัมพูชราชลักษมีว่าเหมือนกับรัศมีพระจันทร์สีขาวสว่าง และความขาวของพระนางเคารีตามลำดับ ยิ่งไปกว่านั้น อุปมาที่ปรากฏในโคลงที่ 11 นี้ สร้างภาพคู่ขนานระหว่างพระนางศรีชัยราชจุฑามณีกับพระนางกัมพูชราชลักษมีได้อย่างมีเอกภาพ

เนื้อหาในโคลงที่ 11 ต่อเนื่องกับเนื้อหาในโคลงที่ 12 กวีสรรเสริญพระนางศรีชัยราชจุฑามณี ว่าเหมือนดังพระนางสุรัสวดี เพราะมีวาจายืดเยื้อเยียม เหมือนดังพระนางปฐพีเพราะมีความหนักแน่น เหมือนดังพระนางลักษมี เพราะมีความงดงาม เหมือนดังพระนางอรุณฉวี เพราะมีความประพติที่สูงส่ง และเหมือนดังความเป็นมิตร คือ พระนางไมตรี เพราะการเสี่ยสละความโดดเด่นของอุปมาในโคลงที่ 12 กวีกรกล่าวอ้างเทพทั้งหลายมาเป็นอุปมานเปรียบเทียบกับพระนางศรีชัยราชจุฑามณีอย่างต่อเนื่องทั้งพระนางสุรัสวดี (วาจายืดเยื้อเยียม) พระนางปฐพี (ความหนักแน่น) พระนางลักษมี (ความงามและเกียรติยศอันบริสุทธิ์) พระนางอรุณฉวี (ความประพติตามเยี่ยงอย่างภรรยาอุดมคติ) และพระนางไมตรี (ความเสี่ยสละ) อุปมานดังกล่าว แสดงคุณลักษณะของพระนางศรีชัยราชจุฑามณีอันเป็นเลิศด้วยประการทั้งปวง เนื่องจากเทพทั้งหลายนี้ มีความโดดเด่นในแต่ละแขนงอย่างชัดเจน การเปรียบเทียบกับกลวิธีการใช้ความเปรียบต่อเนื่องจึงดูเหมือนสายสร้อยประดับเพชรอัญมณีเรียงต่อกันไปอย่างงดงาม

การสร้างสรรค้อঙ্การอุปมาในมิติที่คล้ายกับโคลงที่ 12 จะเห็นได้ในโคลงที่ 16 เช่นกัน เนื้อหาของโคลงนี้กวีสรรเสริญพระเจ้าศรีธรรมนิทรวรมันว่าทรงเป็นพราหมณ์ผู้ยิ่งใหญ่ นอกจากนี้ยังมีความรวดเร็วเหมือนดังพระยาครุฑ มีความงามราวกับพระจันทร์ และความหอมหวานของพระเกียรติยศที่กระจายไปทั่ว ความงามของอঙ্การที่ปรากฏในโคลงที่ 16 จะเห็นได้ว่าอঙ্การอุปมาแสดงความยิ่งใหญ่สมบูรณ์แบบของพระเจ้าศรีธรรมนิทรวรมันโดยการเปรียบเทียบกับพราหมณ์พระยาครุฑ พระจันทร์ ตามลำดับ ทำให้เกิดนี้ลีลาความงามของกวีนิพนธ์ที่ผสมผสานระหว่างความขริ่มขลัง ความแกร่งกล้า และความงามประณีตงดงาม โดยผ่านอุปมานที่กวีใช้เปรียบเทียบนั่นเอง

นอกจากอঙ্การในรูปแบบของอุปมานสมุจโยปมาดังที่กล่าวมาทั้ง 4 โคลง ยังปรากฏอุปมาประเภทสมาโสปมา ดังพบในโคลงที่ 36 กวีกล่าวถึงพระรูปศรีราชจุฑามณีที่มีความ

งดงาม พระวรกายอันบริสุทธิ์ด้วยเครื่องประดับแก้วอัญมณีที่รุ่งโรจน์ โดยปรากฏข้อความดังกล่าวในรูปของคำสมาสขนาดยาว ดังที่ว่า **maṇidyotitapunyadehām** พระรูปนี้เหมือนกับรูปแห่งพระมารดาของพระพุทธเจ้า คือ พระนางปรัชญาปารมิตาด้วย อลังการอุปมาแสดงนัยจินตนาการ ภาพความรุ่งเรืองของพระรูปศรีชัยราชจุฑามณีจากแสง สีที่ส่องสะท้อนด้วยแก้วอัญมณี และมีความงดงามสมบูรณ์เช่นเดียวกับพระรูปพระนางปรัชญาปารมิตา ความเปรียบที่กวีนำมาเทียบเคียงให้เห็นคือ พระจันทร์ที่งดงามบนท้องฟ้า เพื่อจะสื่อให้เห็นแสงเปล่งประกายอย่างเรืองรองของพระรูปที่มีรัศมีสีเหลืองไม่ต่างจากแสงรัศมีพระจันทร์ในยามราตรี อนึ่ง น่าสังเกตด้วยว่า อลังการอุปมาที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ดังที่พบในโคลกที่ 11 ,12 และโคลกที่ 16 ล้วนปรากฏอลังการรูปแบบเดียวกันกับจารึกปราสาทพระขรรค์ เนื่องจากเนื้อหาของจารึกบันทึกไว้ตรงกัน การที่อลังการปรากฏรูปแบบเดียวกันนี้ บ่งชี้ว่ากวีผู้แต่งจารึกปราสาทพระขรรค์คงรูปแบบเนื้อหาจารึกที่สะท้อนอลังการเช่นนี้ไว้ คงเนื่องมาจากความสมบูรณ์ของอลังการสื่อความหมายได้อย่างประณีตงดงามมาก จารึกปราสาทพระขรรค์ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงหลังจารึกปราสาทตาพรหมจึงยังคงเก็บรักษาเนื้อหาในส่วนนี้ไว้

กล่าวได้ว่า การใช้อุปมาในจารึกปราสาทตาพรหมดังที่วิจารณ์ให้เห็นนี้ มีความประณีตในการกระบวนการสร้างสรรค้อลังการอย่างลึกซึ้ง การใช้เทคนิคการประพันธ์สร้างความงามเอื้อให้ผู้อ่านบังเกิดจินตภาพเห็นคล้อยตามอลังการที่กวีสร้างสรรค์ขึ้นอย่างประณีตได้อย่างสมจริง และยังพบว่าอลังการอุปมาที่กวีใช้เพื่อบ่งบอกคุณสมบัติความงาม เช่น ใช้ลีลาการเปรียบเทียบของความงามเสมอกับพระจันทร์ การกล่าวอ้างพระเกียรติยศอันชาวบริสุทธิ์ ความงามที่ไม่มีที่ติราวกับพระลักษมี ตลอดจนการยกย่องพระคุณสมบัติของบุคคลที่กวีสรรเสริญโดยเทียบเคียงกับเทพเจ้าผู้เป็นเลิศ จะเห็นว่าเป็นขนบวรรณศิลป์ที่ปรากฏอยู่เสมอในจารึกประเภทสดุดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์ ความเปรียบบางประการที่พบร่วมกัน ชี้ให้เห็นการสืบทอดขนบวรรณศิลป์ในหมู่กวีอย่างมีพลวัตเห็นชัดถึงความสำคัญของอลังการอุปมาดังที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมได้อย่างมีลึกซึ้งถ่องแท้

1.2 รูปกะหรือรูปกัม (rūpaka / rūpakam)

1.2.1 นิยามความหมาย และรูปแบบของรูปกะหรือรูปกัม

รูปกะหรือรูปกัม มีความหมายทำนองเดียวกับอุปมา เป็นอลังการที่มีความเก่าแก่เช่นเดียวกับอุปมา เพราะเป็นหนึ่งในอลังการด้านความหมายชุดแรกที่ปรากฏอยู่ในตำรานาฏยศาสตร์ของภद्रตมูณี นักออลังการศาสตร์ส่วนมากเห็นพ้องกันว่ารูปกะเป็นอลังการที่ใช้เปรียบเทียบสิ่งหนึ่งกับสิ่งหนึ่ง แต่มีนัยของความลึกซึ้งยิ่งกว่าอุปมา เพราะสิ่งที่นำมาเปรียบเทียบยกสถานะให้เป็นสิ่งนั้นแทน กล่าวคือ เป็นการเปรียบอุปมานและอุปไมยว่าเป็นเช่นเดียวกัน ดังเช่นในตัวอย่างอุปมาที่กล่าวถึงใบหน้าของหญิงสาวแล้วนำไปเปรียบกับดอกบัว หรือเปรียบใบหน้ากับดวงจันทร์ที่มีลักษณะร่วมทางสาธารณธรรมเหมือนกัน คือ ความงามและความเรียบเนียนนวลกระจ่างของกลีบบัว

และแสงจันทร์ หากเปลี่ยนอลงการความเปรียบเป็นรูปกะ โวหารในข้อความนี้จะกลายเป็นว่า ใบหน้าของหญิงสาวเปรียบเป็นดอกบัวหรือเปรียบเป็นดวงจันทร์ ก็จะถูกกล่าวระบุไปตรงๆ โดยไม่กล่าวอ้อมค้อมเช่นอุปมา แต่จะกล่าวว่าสิ่งนั้นเป็นสิ่งนั้นโดยตรง จึงทำให้สิ่งที่นำมาเปรียบเทียบกับกันนั้นมีคุณสมบัติเท่าเทียมกัน แยกออกจากกันไม่ได้

ในแง่นี้ ความลึกซึ้งของรูปกะเป็นสิ่งประดับตกแต่งข้อความในบทกวีนิพนธ์ให้ทรงพลัง และต้องอาศัยความละเอียดรอบคอบในการพิจารณาและตีความอย่างถี่ถ้วน ดังนั้น นักอลงการศาสตร์จะนิยามความลึกซึ้งของรูปกะไว้ค่อนข้างตรงกัน เช่น วิศวานถ อธิบายแนวคิดของอลงการรูปกะไว้ว่ารูปกะเกิดขึ้นจากการแสดงรายละเอียดวัตถุ ซึ่งพรรณนาวัตถุโดยเปิดเผยรายละเอียดให้เห็น ไม่ได้ปิดบังซ่อนเร้น รูปกะตั้งอยู่บนพื้นฐานของสิ่งที่คล้ายกันที่มีลักษณะร่วมกันระหว่างสิ่งสองสิ่ง³⁸ มัมมภูจะ นิยามถึงความลึกซึ้งของรูปกะว่าคือ สิ่งที่ไม่มีความแตกต่างระหว่างสิ่งที่ใช้เปรียบเทียบกับสิ่งที่เปรียบเทียบ³⁹

เช่นเดียวกับวาคภฏ ที่นิยามคำอธิบายรูปกะในตำราอลงการศาสตร์ไว้ว่า คือ อลงการที่กล่าวอุปมาและอุปไมยเป็นสิ่งหนึ่งสิ่งเดียวกัน เพราะมีลักษณะเหมือนกันจะกล่าวคำที่หมายถึงอุปมาและอุปไมยรวมเข้าเป็นสมาส หรือไม่รวมก็ได้ จะกล่าวลักษณะเพียงส่วนเดียวหรือทั้งหมดก็ได้⁴⁰

กล่าวอีกแง่หนึ่ง รูปกะเป็นอลงการที่พัฒนาต่อยอดมาจากอุปมาอีกขั้นหนึ่ง กล่าวคือ อุปมาเป็นเสมือนฐานในการเปรียบเทียบแล้วรูปกะอาศัยฐานนั้นเปรียบเทียบมุ่งตรงไปยังสิ่งที่เปรียบเทียบ คือ กล่าวเปรียบเทียบเป็นสิ่งนั้นนั่นเอง ป.ส. ศาสตรีเพิ่มคำอธิบายรูปกะในตำราอลงการศาสตร์ฉบับแปลเป็นภาษาไทย อธิบายรายละเอียดของรูปกะที่จำแนกออกเป็น 4 ประเภท ได้แก่ รูปกะประเภทแรก คือ การรวมคำที่กล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาส จะกล่าวถึงลักษณะสองสิ่งนั้นโดยครบถ้วน รูปกะประเภทที่สอง คือ การที่ไม่รวมคำที่กล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาส แต่กล่าวถึงลักษณะของสิ่งทั้งสองนั้นโดยครบถ้วน รูปกะประเภทที่สาม คือ รูปกะรวมคำที่กล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาส แต่ไม่กล่าวลักษณะของสองสิ่งนั้นโดยครบถ้วน และรูปกะประเภทที่สี่ คือ รูปกะที่ไม่รวมคำที่กล่าวถึงอุปไมยเป็นสมาส และไม่กล่าวลักษณะของทั้งสองสิ่งนั้นโดยครบถ้วน⁴¹ ดังตัวอย่างทั้ง 4 ตัวอย่างพร้อมกับคำอธิบาย ต่อไปนี้

³⁸ Heramba Nath Chatterjee, **Comparative studies in Pāli & Sanskrit Alankāras** (Calcutta: Sanskrit Pustak Bhandar, 1960), 33.

³⁹ R.C. Dwivedi, **The poetic light: Kāvya prakāśa of Mammaṭa Vol.II, text with translation & Sampradāyaprakāśinī of śrīvidyācakra vartin with complete comment Saṅketa of Ruygaka**, 405.

⁴⁰ ป.ส. ศาสตรี, ผู้แปล, **อลงการศาสตร์**, 34.

⁴¹ เรื่องเดียวกัน, 81-82.

ตัวอย่างที่ 1

กีรณานธการาลกราชมานา นิพทุตตาราสาถิมณิเะ กุโต'ปึฯ

นิศาปิศาจี วุยจรททธานา มหานตยูลุทธวนิเผตกถุทานิ ฯ⁴²

“นางปีศาจคือเวลากลางคืน มีผมอันสยายแล้วคือความมืด มีสร้อย
ลูกประคำอันแล้วด้วยกระดูกคือดาว และมีเสียงคำรามใหญ่คือเสียงนก
เค้าแมว ได้เดินออกจากที่แห่งหนึ่ง”⁴³

ตัวอย่างที่ยกมานี้ เป็นรูปกะ ประเภทที่รวมคำที่กล่าวถึงอุปมาและอุปไมยใน
รูปของคำสมาส และกล่าวลักษณะของสิ่งสองสิ่งโดยครบสมบูรณ์ กล่าวคือ คำว่า นิศาปิศาจินางปีศาจ
เป็นอุปมาน คือ สิ่งที่เป็นหลักในการเปรียบเทียบ ส่วนเวลากลางคืนเป็นอุปไมย คือ สิ่งนำมา
เปรียบเทียบคู่กันกับอุปมานหรือเป็นสิ่งที่ถูกเปรียบเทียบ⁴⁴

ตัวอย่างที่ 2

สัสสารเอว กุปะ สลิลานิ วิปตติชนมทุกะขานิเะ ฯ

อิห ธรรมเอว รชชุตตสมาทุทธติ นิรมคณาน ฯ⁴⁵

“ที่นี้สงสารวิญเญเองเป็นบ่อเกิด วิบัติ ชนม์ และทุกข์ ทั้งนี้เองเป็นบ่อเกิด
และธรรมเป็นเชือก ธรรมจึงดึงคนที่จมไปแล้วให้กลับขึ้นมาสู่ที่เบื้องบน”⁴⁶

ตัวอย่างดังกล่าวเป็นรูปกะ ประเภทที่ไม่รวมคำที่กล่าวถึงอุปมาและอุปไมย
เป็นสมาส แต่ยังคงกล่าวถึงลักษณะของสิ่งทั้งสองที่นำมาเปรียบเทียบกัน กล่าวคือ ในคำว่า สัสสารเอว
กุปะ สัสสารวิญเญ ที่กวีกล่าวถึงเป็นอุปไมย ส่วนบ่อเกิด เป็นอุปมาน⁴⁷

ตัวอย่างที่ 3

อธร์ มุเขน นยเนน รุจิม

สุรภิตวมาพชมิวนิสิกยา ฯ

⁴² เรื่องเดียวกัน, 116

⁴³ เรื่องเดียวกัน, 34.

⁴⁴ เรื่องเดียวกัน, 81.

⁴⁵ เรื่องเดียวกัน, 116.

⁴⁶ เรื่องเดียวกัน, 35.

⁴⁷ เรื่องเดียวกัน, 81.

นวรรณีนีวทนจนทรมสส- ตรุณารเสน ยุคตปปุะ ฯ⁴⁸

“คนหนุ่มได้จูบริมฝีปากของดวงจันทร์ คือใบหน้าหญิงสาวด้วยปาก
ชมความงามด้วยตา และสูดกลิ่นหอมอันเหมือนกลิ่นดอกบัวนั้นด้วยจมูก ใน
ขณะเดียวกันและด้วยความพอใจ”⁴⁹

ตัวอย่างคำประพันธ์นี้ ตรงการประกอบศัพท์ที่ว่า นวรรณีนีวทนม หมายถึง ใบหน้าของหญิงสาว เป็นกล่าวถึงอุปมา และจนทรมมา หมายถึงพระจันทร์เป็นการกล่าวถึงสิ่งที่น่าสนใจ เปรียบเทียบ คือ อุปมา ทั้งคำว่าใบหน้าของหญิงสาวกับพระจันทร์เมื่อมารวมกันจึงเป็นรูปกะของ คำสมาส แต่เนื่องจากไม่ได้มีการกล่าวถึงลักษณะของดวงจันทร์ รูปกะในตัวอย่างนี้จึงเป็นประเภทรูปกะที่ใช้คำสมาส แต่ไม่ได้กล่าวถึงลักษณะของอุปมานอย่างครบสมบูรณ์⁵⁰

รูปกะเป็นอสังการที่เหมาะสมในการนำมาวิเคราะห์ความงามของบทกวีนิพนธ์ หรืองานประพันธ์ในรูปแบบกาวยะ ดังนั้น ในการศึกษาความงามของเนื้อหาในจารึกปราสาทตาพรหมเพื่อให้เห็นคุณค่าของอสังการอย่างมีประสิทธิภาพ ผู้วิจัยจึงนำแนวคิดของรูปกะมาพิจารณา ความคิดสร้างสรรค์ของกวี อันจะทำให้เห็นอสังการในจารึกปราสาทตาพรหมได้อย่างสมบูรณ์

1.2.2 วิจารณ์รูปกะหรือรูปกัมที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

รูปกะหรือรูปกัมที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม เป็นอสังการที่มีความโดดเด่นรูปแบบหนึ่งในจารึกปราสาทตาพรหม ดังที่กล่าวไปแล้วว่ารูปกะมีลีลาอสังการใกล้เคียงกับ อสังการประเภทอุปมา แต่ระดับความลึกซึ้งในการเปรียบเทียบจะแตกต่างกัน เพราะกวีจะกล่าว อุปมาและอุปไมยโดยแสดงคุณสมบัติเป็นสิ่งเดียวกัน ไม่ได้มีศัพท์บ่งชี้คุณลักษณะชัดเจนดังเช่น อสังการอุปมา ความลึกซึ้งของรูปกะจึงซับซ้อนและลึกซึ้งในแง่การวิเคราะห์ตีความ

รูปกะที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมมีความงามอย่างประณีต กวีจะรวมคำ ที่กล่าวถึงอุปมาและอุปไมยในรูปของคำสมาส อสังการรูปกะมีทั้งที่พบร่วมกับอสังการรูปแบบอื่น และอสังการรูปกะที่ไม่ได้ปรากฏร่วมกับอสังการรูปแบบอื่น อสังการรูปกะที่ปรากฏร่วมกับอสังการ รูปแบบอื่นที่เห็นเด่นชัดได้แก่ อสังการอุตเปรกษา ดังนั้น เนื้อความในโคลงที่มีอสังการรูปกะและ อสังการอุตเปรกษาปรากฏร่วมกันนี้ ผู้วิจัยได้นำมาวิเคราะห์ทั้งในหัวข้อการการวิจารณ์รูปกะในจารึก ปราสาทตาพรหม คือ ชี้ให้เห็นความอสังการเฉพาะมิติของรูปกะ และได้นำไปวิเคราะห์ในหัวข้อการ วิจารณ์ อุตเปรกษาซึ่งแสดงผลการศึกษาในหัวข้อต่อไป เพราะฉะนั้นโคลงที่ปรากฏอสังการทั้งสอง

⁴⁸ เรื่องเดียวกัน, 116.

⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 35.

⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 82.

ส่วนจึงมีการยกมากล่าวซ้ำกัน แต่ได้วิจารณ์ไปตามแนวคิดของอลังการซึ่งมีรูปแบบแตกต่างกัน ในที่นี้ ผู้วิจัยจะแสดงผลการวิจารณ์อลังการรูปกะที่พบในจารึกปราสาทตาพรหมจำนวน 12 โศลก เพื่อพิสูจน์ให้เห็นกระบวนการสร้างสรรค์อลังการรูปแบบนี้ที่มีความโดดเด่น สื่อเนื้อความได้อย่างสวยงาม ดังจะพิจารณาในโศลกที่ 2, 4, 5, 7, 15, 17, 20, 21, 22, 28, 35 และโศลกที่ 141 ซึ่งจะจำแนกรายละเอียดการวิจารณ์รูปกะในแต่ละโศลก โดยแบ่งเป็น 2 ประเด็นหลัก ได้แก่ 1.อลังการรูปกะประเภทกล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาส แสดงลักษณะสองสิ่งโดยครบถ้วน 2.อลังการรูปกะประเภทกล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาส แต่ไม่ได้แสดงลักษณะของสิ่งสองสิ่งโดยครบถ้วน พิจารณาแต่ละประเด็นได้ดังนี้

1. อลังการรูปกะ ประเภทกล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาส แสดงลักษณะสองสิ่งโดยครบถ้วน

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม ที่ปรากฏอลังการรูปกะ ประเภทของรูปกะที่กล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาส โดยแสดงลักษณะของสิ่งสองสิ่งเปรียบเทียบกันอย่างครบถ้วน จะเห็นได้ในโศลกที่ 4 และโศลกที่ 15 ดังจะพิจารณาในประเด็น 2 ส่วน ดังนี้

1.1 อลังการรูปกะสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์

1.2 อลังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูล

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7

1.1 อลังการรูปกะสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์

เนื้อหาในโศลกที่ 4 เป็นบทนอบน้อมปรากฏอลังการรูปกะและอลังการที่มีลักษณะอุปมาอุปไมยอยู่ด้วย ซึ่งรายละเอียดที่กล่าวถึงต่อไปนี้ จะมุ่งเน้นในมิติความงามของอลังการรูปกะเท่านั้น เนื้อหาโศลกที่ 4 มีดังต่อไปนี้

trailokyakāṅkṣita phalapasavaikayonir
agrāṅgulivitapa bhūṣitavāhuśākhaḥ /
hemopavīlatatikāparivīta kāyo
lokeśvaro jayati jaṅgamapārijātaḥ // 4

“ขอพระโพธิสัตว์โลกेश্বর จงมีชัยชนะ พระองค์เป็นแหล่งที่มาแหล่งเดียว ซึ่งเป็นที่ไหลออกมาของผล ที่คนในสามโลกปรารถนาแล้ว ผู้มีกิ่งใหญ่ คือ พระพาหา ประดับด้วยกิ่งเล็ก คือ นิ้วพระหัตถ์อันงดงามอย่างยิ่ง ผู้มี พระวรกายถูกพันโดยรอบด้วยเถาวัลย์เส้นเล็กๆ คือ สายยัชโญปวีตที่เป็นทอง ผู้เป็นจุดตั้งต้นปาริชาติที่เคลื่อนที่ได้ ที่เป็นแหล่งที่มาอันยอดเยี่ยม ที่เป็นที่ไหลออกมาของผลที่โลกทั้งสามต่างปรารถนา (ต้นปาริชาติ) มีกิ่งใหญ่จำนวนมาก ถูกตกแต่งด้วยกิ่ง

เล็ก คือ นิ้วพระหัตถ์ (ต้นปาริชาติ) ที่มีลำต้นถูกพันรอบโดยเถาวัลย์ คือ สาย
ยัชโญปวีตทอง”

เนื้อหาที่กล่าวถึงในโคลกข้างต้น อยู่ตอนต้นเรื่องคือบทธนบ้น้อมสังคตีสัทธิต์
โดยกรีกกล่าวว่าขอชัยชนะจะมีแต่พระโพธิสัตว์โลกเศศวร พระโพธิสัตว์ในเนื้อความนี้เป็นที่รู้จักกัน
แพร่หลายในพระพุทธศาสนาหายาน ดังที่รู้จักกันว่า พระโพธิสัตว์อวโลกิตเศศวร เป็นพระโพธิสัตว์ที่มี
ความยิ่งใหญ่ในโลก คือเป็นใหญ่เหนือสรรพสัตว์ทั้งปวง มีพระทัยเมตตาแก่สิ่งมีชีวิตทั้งหลาย⁵¹ โดย
หลักเมตตากรุณาเป็นคุณลักษณะขั้นพื้นฐานหรือแรงบันดาลใจที่ยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ที่จะ
ช่วยเหลือสัตว์โลก อันสอดคล้องกับพระสมัญญานาม “อวโลกิตเศศวร” แปลได้ว่า ผู้เป็นใหญ่ในการ
ทัศนาโลก พระโพธิสัตว์โลกเศศวรนิยมนับถือกันอย่างกว้างขวางในดินแดนที่ได้รับอิทธิพล
พระพุทธศาสนาหายาน เช่น อินเดีย ทิเบต ศรีลังกา อินโดนีเซีย จีน เป็นต้น พระโพธิสัตว์โลกเศศวร
มีพัฒนาการกระแสดความเชื่อเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ ดังเช่น รูปร่างของพระองค์แต่ดั้งเดิมเป็นไป
อย่างเรียบง่าย มีพระพักตร์เดียว มีสองกร ทรงถือหม้อน้ำหรือดอกบัว อีกพระหัตถ์ทำท่ามุทรา ต่อมาจึง
มีการพัฒนาลักษณะรูปร่างให้พิสดารยิ่งขึ้น เช่น มีพระพักตร์ พระเนตร พระหัตถ์จำนวนมากนับพัน
มีเครื่องประดับหรือภาชนะต่างๆ เช่น หม้อน้ำมนต์ สังข์ คัมภีร์ จักร ฯลฯ หรือแสดงลักษณะการ
ปรากฏกายของพระองค์ที่ดูร้ายน่ากลัว สิ่งสำคัญซึ่งเป็นคุณลักษณะที่พระโพธิสัตว์โลกเศศวรจะต้อง
ปฏิบัติต่ออยู่เป็นนิจ คือ สังสมบุญบารมีอย่างยิ่งยวด เพราะการปรารถนาสัมโพธิญาณนั้น จำเป็นต้อง
ข้ามภพภูมิหรือดินแดนหลายชั้น ดังนั้น ในแต่ละภพภูมิพระโพธิสัตว์โลกเศศวรจะค่อยๆ สังสมบุญบารมี
และสิทธิตี่จะส่งเสริมให้กลายมาเป็นพระพุทธเจ้า⁵²

ความหมายในจารึกปราสาทตาพรหมข้างต้นที่กรีกกล่าวว่าพระโพธิสัตว์คือสิ่งที่
บุคคลในสามโลกต่างปรารถนาแล้ว หมายความว่าบุคคลทั้งหลายในสามโลกต่างปรารถนาที่จะบรรลุ
ถึงความหลุดพ้นหรือนิพพาน หากพิจารณาในแง่นี้ พระโพธิสัตว์ได้ช่วยเหลือมวลมนุษย์ที่ทน
ทุกข์เวทนา เพราะพระโพธิสัตว์มีพันธกิจในการช่วยมวลมนุษย์เข้าไปสู่นิพพานพร้อมกับพระองค์⁵³

⁵¹ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, ศิลปะขอม (กรุงเทพฯ:องค์การการค้าของครุสภา, 2539), 12.

⁵² ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Dharma Data: Avalokitesvara, accessed October 26, 2015, available from <http://www.buddhanet.net/e-learning/dharmadata/fdd27.htm>; ส.ศิริรักษ์, ความเข้าใจในเรื่องมหายาน, (กรุงเทพฯ: ส่องสยาม, 2542), 112-120; หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, พระโพธิสัตว์อวโลกิตเศศวร, เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2558. เข้าถึงได้จาก http://www.thapra.lib.su.ac.th/supat/article/fulltext/sd61_3.pdf

⁵³ หม่อมเจ้าสุภัทรรติศ ดิศกุล, ศิลปะขอม, 12.

ความโดดเด่นของอสังการในโคลกนี้อยู่ที่ความมดงามของเนื้อหาที่กวีแสดงภาพของพระโพธิสัตว์โดยใช้อสังการรูปกะที่ต่อเนื่องกัน

รูปกะในโคลกนี้ค่อนข้างละเอียดซับซ้อน เพราะกวีกล่าวถึงอุปมาและอุปไมยในรูปของศัพท์สมาสขนาดยาวในแต่ละบาท และที่สำคัญรูปกะที่ปรากฏในเนื้อความเรียงต่อกันจำนวนมาก กล่าวคือ โคลกที่ 4 ปรากฏรูปกะที่ต่อเนื่องกัน 6 ครั้ง ดังนี้ 1. กวีมองภาพพระโพธิสัตว์โลกศวรว่าเป็นแหล่งที่มาแหล่งเดียว ซึ่งเป็นที่ไหลออกมาของผล คือ สิ่งที่คุณคณผู้อยู่ในสามโลกปรารณแล้ว 2. กวีมองภาพพระโพธิสัตว์โลกศวรเหมือนกับต้นไม้ ผู้มีกิ่งใหญ่ คือ พระพาหา 3. กวีมองภาพพระโพธิสัตว์โลกศวรว่ามีร่างกายประดับตกแต่งด้วยกิ่งเล็ก คือ นิ้วพระหัตถ์อันงดงามอย่างย้ง 4. กวีมองภาพพระโพธิสัตว์โลกศวรเป็นต้นปาริชาตที่เคลื่อนไหวได้ โดยต้นปาริชาตเป็นที่เกิดหนึ่งเดียวที่ผลิตผลออกมาซึ่งผลที่คุณคณผู้อยู่ในสามโลกต่างปรารณ 5. กวีมองภาพต้นไม้ปาริชาตมีกิ่งใหญ่จำนวนมาก ถูกตกแต่งด้วยกิ่งเล็ก คือ นิ้วพระหัตถ์ 6. กวีมองภาพต้นไม้ปาริชาตมีลำต้นถูกพันรอบโดยเถาว์วัลย์ คือ สายยัชโญปวีตทองพันกายของพระโพธิสัตว์โดยรอบ

รายละเอียดของรูปกะจำนวนมาก พิจารณาได้จากข้อความที่ประกอบด้วยศัพท์สมาสขนาดยาวทั้งบาทได้ดังนี้

ในบาทที่ 1 ประกอบด้วยคำศัพท์หลายคำที่เรียงติดต่อกันในรูปของคำสมาสขนาดยาวที่ว่า trailokyakāṅksitaphalapasavaikayonir ข้อความนี้แยกคำศัพท์ออกได้ ดังนี้ trailokya แปลว่า บุคคณผู้อยู่ในสามโลก kāṅksita แปลว่า ปรารณแล้ว phalapasavai แปลว่า ผลที่เกิดขึ้นมา aika แปลว่า หนึ่งเดียว yonir แปลว่า ที่เกิด ความหมายของข้อความในบาทนี้ แปลความได้ว่า “(พระโพธิสัตว์โลกศวร) ผู้เป็นแหล่งที่มาแหล่งเดียว ซึ่งเป็นที่ไหลออกมาของผล คือ สิ่งที่คุณคณผู้อยู่ในสามโลกปรารณแล้ว” คำศัพท์ที่เป็นประธานของข้อความในโคลกที่ 4 อยู่ในบาทที่ 4 คือ คำว่า lokeśvaro แปลว่า พระโพธิสัตว์โลกศวร ซึ่งเป็นอุปไมย กวีใช้อุปมานคือคำสมาสขนาดยาวมาเป็นส่วนขยายอุปไมยที่กวีต้องการสื่อเพื่อแสดงความหมายให้เห็นว่า พระโพธิสัตว์โลกศวรนี้เป็นแหล่งที่มาแหล่งเดียว กวีแสดงลักษณะของอุปมานโดยกล่าวว่า แหล่งที่มาแหล่งเดียวในพระโพธิสัตว์โลกศวรเป็นที่ไหลออกมาของผล คือ สิ่งที่คุณคณผู้อยู่ในสามโลกปรารณแล้ว ซึ่งอธิบายรายละเอียดได้ว่า พระโพธิสัตว์นั้น เป็นที่เกดขึ้นหรือเป็นบ่อเกิดของผล คือ พระนิพพานหรือความหลุดพ้นที่คุณคณทั้งหลายต่างปรารณที่จะดำเนินไปสู่วิถีทางนั้น เพราะหากไม่มีพระโพธิสัตว์แล้ว บุคคณทั้งหลายก็ไม่อาจก้าวเข้าไปสู่ทางแห่งความหลุดพ้นได้ คงต้องเผชิญกับความทุกข์เวีย่นวายตายเกิดไม่รู้จบสิ้น พระโพธิสัตว์ในแง่นี้ จึงเป็นที่พึ่งพิงของสัตว์โลก และนำความปรารณของคุณคณทั้งหลายไปสู่ความสำเร็จอย่างแท้จริง ดังนั้น กวีจึงมองภาพว่าพระโพธิสัตว์นั่นเองเป็นแหล่งที่มาของผลของคุณคณในสามโลกที่ต่างปรารณ

ในบาทที่ 2 ประกอบด้วยคำศัพท์หลายคำที่เรียงติดต่อกันในรูปของคำสมาสขนาดยาวที่ว่า *agrāṅgulivitapabhūṣitavāhuśākhaḥ* ข้อความนี้แยกคำศัพท์ออกได้ ดังนี้ *agra* แปลว่า อย่างยิ่ง *āṅguli* แปลว่า พระอังคุลี หรือนิ้วพระหัตถ์ *vitapa* แปลว่า กิ่งเล็ก *bhūṣita* แปลว่า ถูกประดับไว้แล้ว (อย่างงดงาม) *vāhu* แปลว่า แขน *śākhaḥ* แปลว่า กิ่งใหญ่ ความหมายของข้อความในบาทนี้ แปลความได้ว่า “(พระโพธิสัตว์โลกेश্বর) ผู้มีกิ่งใหญ่ คือ พระพาหา ประดับตกแต่งด้วยกิ่งเล็ก คือ นิ้วพระหัตถ์อันงดงามอย่างยิ่ง”

น่าสังเกตว่าข้อความในส่วนนี้ปรากฏอสังการรูปกะ 2 ส่วนที่ซ้อนกันอยู่ ได้แก่ พระโพธิสัตว์โลกेश্বরมีพระพาหาเหมือนกับต้นไม้มือ คือ ต้นไม้มือมีกิ่งขนาดใหญ่ ลำแขนขนาดใหญ่ของพระโพธิสัตว์จึงเปรียบว่าเป็นกิ่งไม้ขนาดใหญ่เช่นกันกับสองพระโพธิสัตว์โลกेश্বরมีพระอังคุลีเหมือนกับต้นไม้มือ คือ ต้นไม้มือมีกิ่งขนาดเล็ก นัยนี้ก็จึงมองเห็นนิ้วพระหัตถ์ของพระโพธิสัตว์โลกेश্বরเป็นกิ่งไม้ขนาดเล็ก ในตัวอย่างนี้จะเห็นว่าวีแสดงคุณลักษณะสิ่งสองสิ่งที่น่ามาเปรียบเทียบโดยครบถ้วน กล่าวคือ ลำแขนของพระโพธิสัตว์นั้นมีรูปร่างที่ใหญ่ ส่วนกิ่งไม้นั้นมีขนาดที่ใหญ่ นิ้วพระหัตถ์นั้นมีรูปร่างเป็นปล้องๆ ขนาดเล็ก กิ่งไม้ที่แตกสาขาจากกิ่งไม้ขนาดใหญ่ก็ย่อมมีขนาดเล็ก

ก็ยิ่งเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์โลกेश্বরกับต้นปาริชาติด้วย ดังในบาทที่ 4 ประกอบด้วยคำศัพท์สองคำที่เรียงติดต่อกันในรูปของคำสมาสขนาดที่ว่า *jaṅgamapārijātaḥ* ข้อความนี้แยกคำศัพท์ออกได้ ดังนี้ *jaṅgama* แปลว่า เคลื่อนที่ไปได้ (ผู้ไปด้วยแข็ง) *pārijātaḥ* แปลว่า ต้นปาริชาติ ซึ่งเป็นต้นไม้อายุยืน คำศัพท์ทั้งสองคำนี้ หมายถึง ต้นปาริชาติที่เคลื่อนไหวได้ หรือเคลื่อนที่ไปได้ ซึ่งเป็นการเปรียบเทียบว่าพระโพธิสัตว์โลกेश্বরเป็นต้นปาริชาติที่เคลื่อนไหวได้

นอกจากนี้ก็จะใช้อสังการรูปกะสร้างภาพลักษณ์ของพระโพธิสัตว์ว่ามีพระกายเป็นต้นไม้มือ คือ เปรียบกิ่งไม้เป็นแขน และนิ้วพระหัตถ์ และเหมือนกับเป็นต้นปาริชาติที่เคลื่อนไหวได้ ก็ยิ่งมองภาพต้นปาริชาติที่มีลักษณะร่วมกับพระโพธิสัตว์ด้วย กล่าวคือ ต้นปาริชาติมีกิ่งใหญ่จำนวนมาก ถูกตกแต่งด้วยกิ่งเล็ก คือ นิ้วพระหัตถ์ รูปกะในส่วนนี้เป็นการมองต้นปาริชาติที่มีกิ่งเหมือนร่างกายมนุษย์ กิ่งเล็กที่แตกแขนงจากกิ่งใหญ่ดูเป็นนิ้วพระหัตถ์ของพระโพธิสัตว์นั่นเอง

ต้นไม้อายุยืนมีการประดับตกแต่งอย่างงดงาม ในบาทที่ 3 ประกอบด้วยคำศัพท์หลายคำที่เรียงติดต่อกันในรูปของคำสมาสขนาดยาวที่ว่า *hemopavītalatikā parivītakayo* ข้อความนี้แยกคำศัพท์ออกได้ ดังนี้ *hemo* แปลว่า ทอง *pavīta* แปลว่า สายยัชโญปวีต *latikā* แปลว่า เถาวัลย์ *parivīta* แปลว่า ถูกพันโดยรอบ *kayo* แปลว่า ร่างกาย ในที่นี้ใช้กับต้นปาริชาติ หมายถึง ลำต้น ความหมายของข้อความในบาทนี้ แปลความได้ว่า “(ต้นปาริชาติ) ที่มีลำต้นถูกพันรอบโดยเถาวัลย์ คือ สายยัชโญปวีตทอง” อสังการในข้อความนี้ กวีนำรูปกะเพื่อสื่ออรรถภาพโดยเปรียบเทียบเถาวัลย์ที่พันโดยรอบต้นปาริชาติเหมือนกับสายยัชโญปวีตทองที่พันรอบพระกายของพระ

โพธิสัตว์เพราะทั้งเถาว์ลย์และสายยัชโญปวิตทองมีรูปลักษณะเหมือนกัน เถาว์ลย์ที่ห้อยเป็นเส้นเล็กๆ จากลำต้นและกิ่งก้านของต้นปาริชาติโดยพันรอบต้นไม้ ทำให้ดูเหมือนว่าเถาว์ลย์เป็นเครื่องประดับ ตกแต่งต้นปาริชาติ ส่วนสายยัชโญปวิตทองเป็นเส้นด้ายเล็กๆ สำหรับคล้องเอวเรียงบำ เหตุที่สายยัชโญปวิตซึ่งปกติจะมีสีขาวแต่ก็กล่าวว่าเป็นสีทอง เนื่องมาจากพระกายของพระโพธิสัตว์มีรัศมีสว่างรุ่งเรือง จึงทำให้เส้นด้ายมงคลที่มีสีขาวดูเป็นสีทอง เช่นเดียวกันเมื่อเถาว์ลย์ที่พันรอบต้นปาริชาติดูเป็นสายยัชโญปวิตทองก็เนื่องมาจากต้นปาริชาติมีแสงสว่างรุ่งโรจน์ จึงดูเถาว์ลย์เป็นสายยัชโญปวิตที่มีสีทอง

น่าสนใจที่ว่าแนวคิดของกวีนำต้นไม้ปาริชาติแฝงกิ่งก้านสาขาทั้งกิ่งเล็ก กิ่งใหญ่ มายืนยันว่า พระโพธิสัตว์มีรูปกายคล้ายกับต้นปาริชาติตั้งเนื้อหาของโคลงที่ยกมานี้ เป็นปรัชญาการสร้างควมน่าเลื่อมใสของพระโพธิสัตว์ในพระพุทธศาสนาหายานเช่นเดียวกัน แนวคิดของพระพุทธศาสนาหายานเปรียบเทียบพระธรรมอันประเสริฐของพระพุทธเจ้าทำหน้าที่เพาะเลี้ยงพืชพรรณทั้งหลายในโลกให้เจริญเติบโตงอกงาม พืชพรรณทั้งหลาย คือ สิ่งมีชีวิตที่ได้รับสพรพระธรรม ดังความเชื่อที่ว่าพระโพธิสัตว์มีสำคัญประการหนึ่งคอยชี้หนทางการบรรลุความหลุดพ้นให้มนุษย์โลก ปฏิบัติตาม ซึ่งเนื้อหาในคัมภีร์เล่มสำคัญของพระพุทธศาสนาหายาน คือ สัทธรรมปุณฑริกสูตร ความตอนหนึ่งในบทที่ 5 ไม่นานาพันธุ์ แสดงพระดำรัสของพระพุทธเจ้าแก่พระกัสสปะโดยเปรียบเทียบความดีเลิศของพระสังฆธรรมดุจเมฆก้อนใหญ่ที่ชุ่มด้วยน้ำฝน และเมื่อน้ำฝนตกลงสู่พื้นดินก็ย่อมมีพันธุ์พืชเจริญเติบโต ผลิดอกออกผลงดงามยิ่ง นัยนี้ “พระตถาคตเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลกเหมือนกับเมฆก้อนใหญ่” ดังความที่ว่า

เปรียบเสมือนกับเมฆก้อนใหญ่ชุ่มอยู่ด้วยน้ำฝนตกลงมาในจักรวาลนี้
ทั่วทั้งหญ้า ต้นไม้เล็กใหญ่ต่างชนิดกัน พืชพรรณไม่นานาชนิดที่มีชื่อเรียก
ต่างๆ กันบนพื้นพิภพนี้ ทั้งที่เกิดบนดิน บนเนินเขา ในถ้ำบนภูเขาเมฆซึ่งปก
คลุมจักรวาลอยู่นี้ ก็จะหลั่งสายฝนลงมาทั่วทุกหนทุกแห่งในเวลาพร้อมกัน
และแล้วกัสสป ต้นหญ้า พุ่มไม้ และต้นไม้ ป่าทั้งหลายในจักรวาลนี้ ก็จะ
แตกหน่อ แตกกิ่งก้านผลิบและยอด สำหรับหน่อ กิ่งก้านใบ และยอดขนาด
กลางก็จะเติบโตขึ้น และบรรดากิ่งก้านทั้งหลายก็จะโตเต็มที่ ส่วนต้นหญ้า
พุ่มไม้ และไม้ป่าใหญ่น้อยรวมทั้งไม้อื่นๆ ก็จะเจริญเติบโตขึ้นตามกำลัง
ความสามารถของไม้แต่ละชนิด ดุดเอาความชุ่มฉ่ำจากน้ำซึ่งเปลี่ยนสภาพ
มาจากเมฆนั้น จากน้ำนั้นซึ่งมีคุณสมบัติอย่างเดียวกันก็หลั่งไหลลงมาอย่าง
อุดมสมบูรณ์ พืชพรรณไม้ต่างๆ ก็จะมีการพัฒนา แตกยอดผลิบและ
ขยายตัวขึ้นเพื่อผลิดอกและผล แต่ละพันธุ์ไม้ก็มีชื่อเรียกต่างๆ กันไป มีราก

หยั่งลึกลงไปในพื้นที่เดียวกัน ไม่นานาพรรณต่างได้รับความชุ่มชื้นจากน้ำ
อันมีคุณสมบัติอย่างเดียวกันโดยทั่วถึง...⁵⁴

ธรรมชาติแห่งพระธรรมก็เช่นเดียวกัน ย่อมนำความเจริญมาสู่มวล
โลก ด้วยพระธรรมนั้น มวลโลกก็จะงอกงามขึ้นเช่นเดียวกับที่ต้นไม้ผลิ
ดอกออกผล โลกก็จะเป็นเช่นเดียวกัน

ส่วนต้นไม้ที่มีขนาดกลาง เปรียบได้แก่พระอรหันต์ซึ่งหยุดแก่การ
เอาชนะกิเลสทั้งปวง ส่วนพระปัจเจกพุทธเจ้า ผู้อาศัยอยู่ตามป่าทึบ ได้
บรรลุธรรมอันประเสริฐนี้

แต่พระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้มีความฉลาดและความคิดลึกซึ้ง ข้ามพ้น
ทั้งสามโลก พากเพียรพยายามเพื่อพระสัมมาสัมโพธิญาณ เจริญเติบโตยิ่งๆ
ขึ้นไปดุจไม้ใหญ่

ผู้ที่มีอิทธิฤทธิ์และบารุณานทั้ง 4 มีความพึงพอใจ ในศูนฺยตาเปล่ง
รัศมีออกเป็นจำนวนพัน บุคคลเหล่านี้ เปรียบได้กับต้นไม้ใหญ่

เช่นนี้ กัสสป คือ คำสอนในพระธรรม ดุจดั่งน้ำที่หลั่งออกมาจาก
เมฆฝน ทั่วทุกหนทุกแห่งเหมือนกันหมด ทำให้ทั้งต้นไม้และมนุษย์มี
ชีวิตชีวาเจริญเติบโตขึ้นโดยไม่รู้จักจบ และผลิดอกออกผล⁵⁵

เนื้อความที่คัดมาจากสัทธรรมปุณฑริกสูตร ยืนยันความเชื่อว่าพระโพธิสัตว์
เปรียบเสมือนเมฆที่ชุ่มด้วยน้ำฝน ซึ่งสิ่งที่เชื่อมโยงกันก็คือพระโพธิสัตว์เป็นเจ้าของพืชพรรณทั้งหลาย
ในโลก เป็นผู้เพาะพันธุ์พืชทั้งหลายให้งอกงามในโลก เนื่องจากพระโพธิสัตว์เป็นผู้ให้ไม่เลือกที่รักที่ชัง
เมื่อมองจากมุมมองนี้ ต้นปาริชาติจึงได้รับความชุ่มฉ่ำจากสายฝน คือ พระธรรมหล่อเลี้ยงลำต้น
ขณะเดียวกันพระโพธิสัตว์ก็เปรียบพระองค์เองราวกับต้นไม้ใหญ่ในลักษณะเช่นเดียวกันด้วย แนวคิด
นี้พ้องกันกับลักษณะอลังการรูปกะในเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมโศลกที่ 4 นั่นเอง

กล่าวได้ว่าอลังการรูปกะในโศลกที่ 4 มีความงดงามประณีตพิสดาร เพราะกวี
สร้างอลังการในรูปของศัพท์สมาสขนาดยาวเกือบทุกบาท และใช้รูปกะอย่างต่อเนื่องในทุกบาท รูปกะ
แสดงภาพผ่านเนื้อหาที่สะท้อนรายละเอียดเกี่ยวกับพระโพธิสัตว์และต้นปาริชาติ กวีเปรียบเทียบพระ
โพธิสัตว์ว่าเป็นต้นปาริชาติ ขณะเดียวกันเมื่อสื่อภาพต้นปาริชาติก็มีรูปลักษณะเป็นพระโพธิสัตว์

⁵⁴ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ผู้แปล, สัทธรรมปุณฑริกสูตร, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: ส่องสยามจำกัด
,2554), 97.

⁵⁵ เรื่องเดียวกัน, 103-104.

1.2 อลังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

อลังการรูปกะลำดับต่อมา คือ เนื้อหาในโคลกที่ 15 เป็นบทสรรเสริญพระนางราชปตินทรลักษมี ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระนางอภิเชกสมรสกับพระเจ้ามเหศวรทิตยะ มีสถานะเป็นพระอัยยิกาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยตรง กวีใช้ความเปรียบประเภทรูปกะ แสดงความรุ่งเรืองแห่งวงศ์ตระกูลของพระนางได้อย่างงดงาม ดังนี้

ślāghyāvadātānvayadīpakena
virājītā rājapatīndralakshmīh /
vikhyātacāritravareṇa rāja
patīśvaragrāmakṛtasthitir yā // 15

“พระนางราชปตินทรลักษมี ผู้สว่างไสวด้วยดวงประทีป และด้วยพระจริยาวัตรอันประเสริฐอันเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป คือ วงศ์ตระกูลอันนำสรรเสริญและสะอาดบริสุทธิ์ พระนางได้ประทับอยู่แล้วที่หมู่บ้านชื่อว่าราชปติศวร”

จะเห็นได้ว่าในโคลกข้างต้น กวีพูดถึงพระนางราชปตินทรลักษมี โดยกล่าวว่าพระนางประทับอยู่ ณ หมู่บ้านราชปติศวร (rājapatīndralakshmīh) กวีใช้อลังการรูปกะในโคลกข้างต้น โดยเปรียบเทียบดวงประทีป (dīpaka) เป็นอุปมาน เพื่อเชื่อมโยงกับตระกูลของพระนางราชปตินทรลักษมีที่น่ายกย่องและบริสุทธิ์ผุดผ่อง (ślāghyāvadātānvaya) เป็นอุปมา ในรูปของสมาสที่ว่า ānvayadīpakena หมายถึง ดวงประทีป คือ วงศ์ตระกูล (ของพระนางราชปตินทรลักษมี) เพื่อแสดงอลังการรูปกะร่วมกันโดยสื่อถึงวงศ์ตระกูลของพระนางราชปตินทรลักษมีซึ่งมีการสืบทอดต่อจากตระกูลทางฝ่ายมารดาว่าเป็นดวงประทีปที่รุ่งเรือง และบริสุทธิ์หมดจด (āvadāt)

ข้อสังเกตประการหนึ่งเกี่ยวกับจารึกภาษาสันสกฤตที่มีเนื้อหาสดุดีพระมหากษัตริย์ บทสรรเสริญมักจะกล่าวอ้างถึงวงศ์ตระกูลอันยิ่งใหญ่ควบคู่กันไปด้วยเสมอ ในเนื้อหาโคลกนี้วงศ์ตระกูลของพระนางราชปตินทรลักษมีมีความบริสุทธิ์ดังกล่าวนี้อีกยั้งขบเน้นภาพลักษณ์ในเรื่องพระจริยาวัตรอันประเสริฐของพระนางไปในตัวด้วย กล่าวคือ ภาพลักษณ์ของพระนางราชปตินทรลักษมีในความรู้สึกของกวีเป็นแบบอย่างของสตรีที่ดีพร้อม ไม่มีความต่างพร้อย กวีจึงย้ำคุณลักษณะดังกล่าวอย่างชัดเจน หากพิจารณาความลึกซึ้งของทีปกะหรือดวงประทีปในมิติอลังการที่สื่อความตามโคลกข้างต้น จะเห็นว่ากวีเล่นความหมายของความงามด้วยภาพที่ซ้อนทับกันสองส่วน กล่าวคือ ทีปกะสะท้อนให้เห็นภาพส่วนแรก คือตระกูลของพระนางราชปตินทรลักษมีที่รุ่งโรจน์เป็นดวงประทีป

ลักษณะอลังการในส่วนนี้จะเห็นว่าสื่อภาพเช่นเดียวกับโคลกที่ 7 ดังที่วิจารณ์ไปก่อนหน้านี้ กับภาพสะท้อนอลังการส่วนที่สอง คือ เปรียบพระนางราชปตินทรลักษมีเป็นดวงประทีป ซึ่งดวงประทีปในที่นี้มีความหมายหลายนัย ตามปกติดวงประทีปจะสื่อจินตภาพเป็นดวงไฟที่ให้แสงสว่าง คบเพลิง หรือเปลวไฟ การสัมผัสกับดวงประทีปอาจจะทำให้เกิดความเร้าร้อน หรือความอบอุ่นก็ได้ ดังนั้น ดวงประทีปในความหมายนี้อาจสื่อถึงดวงไฟสว่างเจิดจ้า คือ แสงพระจันทร์ในเวลากลางคืนอันสว่างไสว เช่นดวงไฟ หรือถ้าจะสื่อว่าเป็นดวงประทีปเปล่งแสงเรืองโรจน์ยิ่งขึ้น จินตภาพในแง่นี้ก็กลายเป็นว่าดวงประทีปก็คือพระอาทิตย์

การสื่อลักษณะของรูปกะในการเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งดังที่ปรากฏในโคลกข้างต้น จะเห็นข้อสังเกตอีกประการหนึ่งด้วย คือ กวีได้แสดงคุณลักษณะของสิ่งทั้งสองสิ่งนำมาเปรียบเทียบโดยครบบถ้วน กล่าวคือ เมื่อกวีใช้ดวงประทีปเป็นสื่อเปรียบเทียบ กวีกล่าวถึงลักษณะของดวงประทีปซึ่งมีความหมายอยู่ในตัวว่าสว่างรุ่งเรือง และเมื่อกล่าวถึงวงศ์ตระกูลของพระนางราชปตินทรลักษมี กวีแสดงลักษณะของวงศ์ตระกูลของพระเทวีพระองค์นี้ว่ากอปรด้วยความดีงามน่าสรรเสริญ มีความบริสุทธิ์ และมีความรุ่งเรือง ขณะเดียวกันการสื่อดวงประทีปที่สว่างรุ่งเรืองว่าเป็นวงศ์ตระกูลที่น่าสรรเสริญและสะอาดบริสุทธิ์ ยังสอดคล้องกับการสื่อความหมายที่กวีใช้ศัพท์ว่า *avadāt* คือ สีขาวอย่างบริสุทธิ์ เพราะแสงไฟตรงกลางมีสีขาวสว่าง แล้วค่อยเปล่งรัศมีเป็นสีอ่อนลงจนเป็นสีเหลืองนวล กวีจึงมุ่งหมายที่จะสื่อลักษณะร่วมของสีขาวสว่างอย่างบริสุทธิ์ระหว่างเปลวไฟของดวงประทีปกับพระเกียรติยศแทนด้วยสีขาวประดับวงศ์ตระกูลอันบริสุทธิ์ที่น่าสรรเสริญของพระนางราชปตินทรลักษมี

ความหมายของอลังการในโคลกนี้ยังเล่นล้อกับเนื้อความที่กวีประสงค์จะสื่อสารอย่างมีชั้นเชิงทางวรรณศิลป์ ดังจะเห็นจากชื่อพระนามราชปตินทรลักษมี จะเห็นว่าชื่อของพระนางมีความหมายพ้องกับชื่อของหมู่บ้านราชปติศวรได้อย่างกลมกลืนอีกประการหนึ่งด้วย พิจารณานัยที่คล้ายกันเช่นนี้ จึงไม่แปลกที่อลังการรูปกะในเนื้อความดังกล่าวจะฉายให้เห็นภาพจินตภาพของดวงประทีปตามสองลักษณะ คือ สื่อถึงวงศ์ตระกูลก็ได้และก็เป็นไปได้เช่นกันที่จะสื่อถึงพระนางราชปตินทรลักษมี

ความงดงามของเนื้อหาที่แสดงอลังการรูปกะในโคลกที่ 15 จะเห็นว่ากวีสื่อความหมายของ รูปกะอย่างชัดเจน เพราะกวีแสดงลักษณะของสิ่งทั้งสองสิ่งนำมาเปรียบเทียบโดยครบบถ้วน อีกแง่หนึ่ง การเปรียบเทียบวงศ์อันเลิศของพระนางราชปตินทรลักษมีว่าเป็นเช่นดวงประทีปที่สว่างรุ่งเรือง นอกจากจะสื่อความหมายในแง่แสงประทีปอันสว่างเจิดจ้าเหมือนแสงพระอาทิตย์ คือ เปรียบดวงประทีปเป็นดวงพระอาทิตย์แล้ว แสงประทีปที่สว่างรุ่งเรืองยังสื่อแนวคิดเป็นแสงพระจันทร์ได้ด้วย เพราะแสงพระจันทร์มีความบริสุทธิ์รุ่งเรือง กล่าวโดยภาพรวม เนื้อความในโคลกนี้แสดงอลังการรูปกะเปรียบเทียบวงศ์ตระกูลอันยิ่งใหญ่ของพระนางราชปตินทรลักษมีว่ามีความรุ่งเรือง

เช่นเดียวกับดวงประทีปที่สว่างเจิดจ้า ดังที่ว่าพระนางถูกส่องสว่างด้วยดวงประทีปของวงศ์ตระกูล การใช้อลังการเปรียบเทียบวงศ์ตระกูลของพระนางว่าเป็นเช่นดวงประทีปและคงความบริสุทธิ์อย่างหมดจด สื่ออลังการด้านความหมายที่เอื้อให้บังเกิดจินตภาพอย่างแจ่มชัดงดงาม

2. อลังการรูปกะ ประเภทกล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาส แต่ไม่ได้แสดงลักษณะของสิ่งสองสิ่งโดยครบถ้วน

อลังการรูปกะ ประเภทกล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาส แต่ไม่ได้แสดงลักษณะของสิ่งทั้งสองสิ่งที่น่ามาเปรียบโดยครบถ้วน หมายความว่า การเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งที่ถูกนำมาเทียบเคียงให้เห็นไม่ได้ระบุคุณลักษณะสิ่งสองสิ่งอย่างครบถ้วน แต่แสดงความหมายแฝงของสิ่งหนึ่งที่เทียบเคียงให้เห็นว่าสิ่งที่คู่กันนี้สื่อภาพอย่างเดียวกัน เช่น เมื่อกล่าวถึงดอกบัวเป็นหัวใจของสิ่งมีชีวิตที่เบิกบาน กวีไม่ได้อธิบายคุณลักษณะหรือภาพลักษณ์ของดอกบัวว่ามีความสวยงามเป็นพิเศษอย่างไร แต่สิ่งที่เทียบเคียงให้เห็น คือ หัวใจของสิ่งมีชีวิตที่เบิกบานนั้น สื่อความหมายแฝงของดอกบัวให้เห็นด้วยว่าในจินตนาการของกวี ดอกบัวย่อมเบิกบานอย่างมีชีวิตชีวา ไม่เหี่ยวเฉา ไม่ใช่ดอกบัวที่ตูม เป็นต้น อลังการรูปกะในลักษณะดังกล่าวที่พบในจารึกปราสาทตาพรหม จะเห็นได้ในหลายโคลก ได้แก่ โคลกที่ 2, 5, 7, 17, 20, 21, 22, 28, 35 และโคลกที่ 141 เนื่องจากเนื้อหาในแต่ละโคลกมีความหลากหลาย เพื่อความชัดเจนในการวิจารณ์ จะแบ่งหัวข้อย่อยในการวิจารณ์ 4 หัวข้อดังนี้

- 2.1 อลังการรูปกะสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์
- 2.2 อลังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
- 2.3 อลังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพ ความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
- 2.4 อลังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับการสถาปนาราชวihar และพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

2.1 อลังการรูปกะสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์

เนื้อหาในส่วนบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ช่วงต้นเรื่องของจารึกปราสาทตาพรหม มีการใช้อลังการรูปกะที่สื่อนัยทางปรัชญาพระพุทธศาสนา ปรากฏอยู่ในโคลกที่ 2 มีเนื้อหาบทนอบน้อมพระธรรม และโคลกที่ 5 มีเนื้อหามอบน้อมพระมารดาของพระพุทธเจ้า เนื้อหาโคลกที่ 2 มีรายละเอียดดังนี้

vande niruttaram anuttaravodhimārggam
 bhūtārthadarśananirāvaraṇaikadrṣṭim /
 dharmman trilokaviditāmaravandyavandyam
 antarvasatsaḍariṣaṇḍavikhaṇḍakhaḍgam // 2

“ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระธรรม ที่ไม่มีสิ่งใดจะสูงไปกว่า ซึ่งเป็น
 ทางไปสู่โพธิญาณอันยอดเยี่ยมที่เป็นดวงตาดวงเดียวอันปราศจากเครื่องกีด
 ขวางที่เห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง เป็นที่รู้จักกันในสามโลก และเป็นสิ่งที่ควร
 เคารพโดยบุคคลที่ควรเคารพ คือ เทวดาทั้งหลาย ที่เป็นพระขรรค์ซึ่งทำลาย
 หมูศัตรูทั้งหกที่อยู่ภายใน”

อลังการที่พบในโคลกข้างต้น จะเห็นว่าที่เด่นชัดมีอลังการอติศยะและอลังการ
 รูปกะ เนื่องจากรูปกะที่ปรากฏในโคลกนี้เป็นรูปแบบอลังการที่แสดงความเปรียบเทียบสนับสนุนให้
 อลังการอติศยะมีความชัดเจนเป็นรูปธรรม และสื่อเนื้อความได้หนักแน่นยิ่งขึ้น อลังการอติศยะใน
 โคลกนี้ผู้วิจัยได้นำไปกล่าวถึงอย่างละเอียดในหัวข้อการวิจารณ์อติศยะในจารึกปราสาทตาพรหมแล้ว
 ในที่นี้จะชี้ให้เห็นการสร้างสรรค้อลังการรูปกะ ซึ่งปฏิเสธไม่ได้ว่าการที่กวีเลือกใช้รูปกะเปรียบเทียบสิ่ง
 สองสิ่งในโคลกนี้ ทำให้กวีสื่อแนวคิดทางพุทธปรัชญาได้ลึกซึ้งคมคายยิ่ง

เนื้อหาในโคลกที่ 5 กวีกล่าวถึงพระธรรมที่มีความยิ่งใหญ่สูงส่ง เนื่องจาก
 พระธรรมเป็นหนทางทางไปสู่การหลุดพ้น กวีใช้รูปกะในส่วนของอุปมานเปรียบเทียบให้เห็นภาพของ
 พระธรรมเป็นดวงตาดวงเดียวที่มองเห็นธรรม มองเห็นสัจจะความจริงตามสภาวะที่มีอยู่ในสรรพสิ่ง
 ดังศัพท์สมาส ปรากฏในข้อความบาทที่ 2 ที่ว่า bhūtārthadarśananirāvaraṇaikadrṣṭim แยก
 ศัพท์ได้ดังนี้ bhūta แปลว่า ความมี หรือความเป็น ārtha แปลว่า ทุกๆ สิ่ง darśana แปลว่า
 มองเห็น nirāvaraṇa แปลว่า ปราศจากเครื่องกีดขวาง eka แปลว่า หนึ่งเดียว drṣṭi แปลว่า ดวงตา
 ดังนั้นความหมายของข้อความในบาทนี้ จึงแปลความได้ว่า “(ธรรมะ) เป็นดวงตาดวงเดียวปราศจาก
 เครื่องกีดขวางที่เห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง” นอกจากนี้กวียังใช้รูปกะเปรียบเทียบพระขรรค์เป็นดาบ
 ที่ทำลายข้าศึกทั้งหกที่อยู่ภายใน ดังศัพท์สมาสที่เรียงต่อกันปรากฏในข้อความบาทที่ 4 ที่ว่า
 antarvasatsaḍariṣaṇḍa vikhaṇḍakhaḍgam แยกศัพท์ได้ดังนี้ antar แปลว่า ภายใน vasat แปลว่า
 อาศัย ṣaḍ แปลว่า หก ari แปลว่า ศัตรู ṣaṇḍa แปลว่า หมู หรือ กลุ่ม vikhaṇḍa แปลว่า ทำลาย khaḍgam
 แปลว่า พระขรรค์ ความหมายของข้อความในบาทนี้ แปลความได้ว่า “(ธรรมะ) เป็นพระขรรค์
 ทำลายหมูศัตรูทั้งหกที่อาศัยอยู่ภายใน” จะเห็นได้ว่าการใช้รูปกะคืออุปมานในรูปของศัพท์สมาส
 ขนาดยาวมาเปรียบเทียบกับอุปไมย คือ พระธรรม ทำให้เกิดความงามของการสื่อภาพได้อย่างแจ่มชัด

ยิ่งไปกว่านั้น นอกจากความเปรียบเทียบที่ช่วยสื่อภาพอย่างงดงามแล้ว รูปกะยัง
 สะท้อนนัยทางพุทธปรัชญาได้อย่างลึกซึ้งด้วย โดยเฉพาะการสื่อให้เห็นว่าธรรมะเป็นดวงตา และ

ธรรมะเป็นพระขรรค์ทั้งนี้ตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาหายาน ผู้ที่สมาทานพระธรรมโดยยึดมั่นอย่างสูงสุดนี้ จะยึดมั่นในปณิธานทั้ง 4 ข้อ คือ

1. การโปรดสรรพสัตว์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ ซึ่งความกรุณาต่อสรรพสัตว์ เป็นเหตุให้แสวงหาและพบกับพระธรรมได้ในที่สุด
2. การตัดกิเลสทั้งหลายให้สิ้นสุดลง เนื่องจากหากกิเลสหมดสิ้นลง พระโพธิสัตว์จะแสดงความเมตตาต่อปวงสรรพสัตว์ได้อย่างถึงที่สุด ในแง่นี้ กิเลสจึงเป็นหนทางที่ต้องทำลายให้หมดสิ้นลง
3. จะศึกษาพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าให้เจนจบ การศึกษาพระธรรมให้ถึงแก่นลึกซึ้งนี้ ย่อมเป็นเครื่องมือขจัดกิเลสได้ง่าย
4. จักบรรลุพุทธมรรคอันเป็นหนทางที่ประเสริฐยิ่ง⁵⁶

ปณิธานทั้ง 4 ข้อดังกล่าวเป็นอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ในการยกย่องคุณวิเศษของพระธรรมที่เป็นเครื่องมือทำลายกิเลสอันเป็นปวงรัตริ่งชีวิตของมนุษย์ไม่ให้เกิดทางหลุดพ้น การเชิดชูสถานภาพของพระธรรมว่าเป็นสิ่งสูงสุดโดยนัยนี้ จึงสอดคล้องกับการสื่อภาพด้วยอঙ্กการรูปกะในโคลกที่ 5 ที่แสดงให้เห็นว่าดวงตาเป็นปัจจัยสำคัญในการมองเห็นธรรม ซึ่งไม่มีสิ่งใดมาขวางกั้นในการเรียนรู้ธรรมะอันประเสริฐ กัการแสดงให้เห็นเห็นว่าธรรมะเป็นเช่นพระขรรค์ที่ทำลายกิเลส คือ ศัตรูทั้งหก ได้แก่ ความยาก ความโกรธ ความโลภ ความหลง ความมัวเมา และความริษยา การทำลายกิเลสเพื่อให้ประจักษ์ในสาระคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าโดยไม่มีสิ่งใดเป็นอุปสรรคขวางกั้นนั้น จึงทำให้บรรลุความเป็นพระโพธิสัตว์ได้อย่างบริบูรณ์

บทไหว้พระมารดาของพระพุทธเจ้า หรือพระนางปรัชญาปารมิตา ดังปรากฏในเนื้อหาโคลกที่ 5 นอกจากมีนัยทางปรัชญาที่สะท้อนให้เห็นแนวคิดปรัชญาปารมิตา และปรัชญาวิชญาณวาท หรือโยคจารที่ลึกซึ้งแล้ว กวียังใช้รูปกะเพื่ออธิบายเนื้อความที่ลึกซึ้งให้เข้าใจง่าย และที่สำคัญการใช้ความเปรียบในรูปแบบของรูปกะทำให้นเนื้อความมีความงดงามอย่างชัดเจน ดังนี้

munīndradharmmāgrasarīṃ guṇāḍhyān
dhīmadbhir adhyātmadṛṣānirīkṣyām /
nirastaniśśeṣavikalpajālām
bhaktyā jinānām janānīm namadhvam // 5

“ขอพวกท่านจงน้อมไหว้พระมารดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ด้วยความ
เคารพอย่างสูงสุด พระองค์ (พระชนนี) ผู้นำหน้าธรรมะของพระผู้มีพระภาคเจ้า

⁵⁶ ส.ศิวรักษ์, ความเข้าใจเรื่องมหายาน, (4)-(5).

(พระชนนี) ผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติทั้งหลาย (พระชนนี) พระองค์ผู้สามารถที่จะเห็นได้โดยผู้มีปัญญาทั้งหลายด้วยตา คืออาตมัน ที่อยู่ภายใน (พระชนนี) ผู้ได้ปลดเปลื้องตาข่าย คือ จินตนาการที่ไม่เป็นความจริง (มายา) ซึ่งทิ้งไปหมดสิ้นโดยสิ้นเชิง (สลัดมายาทิ้งไป)”

เนื้อหาในโคลงที่ยกมาพิจารณานี้ มีความเด่นมากในแง่ของอสังการกับการสื่อความหมายในเชิงปรัชญา ดังจะเห็นได้จากการผสมผสานแนวคิดทางปรัชญาทั้งปรัชญาปารมิตาและปรัชญาวิชญาณวาท เริ่มต้นก็แสดงความศรัทธาพระนางปรัชญาปารมิตาโดยการกล่าวบน้อมนอบนุชา โดยกล่าวว่าขอพวกท่านจงน้อมไหว้พระมารดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลายด้วยความเคารพอย่างสูงสุด โดยยกย่อง พระมารดาของพระพุทธเจ้าหรือพระนางปรัชญาปารมิตาว่าเป็นผู้นำธรรมะของพระพุทธเจ้า พระนางเพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติทั้งหลาย ซึ่งผู้จะมองเห็นพระนางปรัชญาปารมิตาได้นั้นย่อมต้องเป็นผู้มีดวงตาที่มีปัญญา และพระนางปรัชญาปารมิตาเป็นผู้ปลดเปลื้องตาข่าย คือ ความหลงผิดหรือความไม่รู้ในสัจจะความจริงให้สูญหายไป

เนื้อหาในโคลงนี้ใช้ชูแนวคิดทางปรัชญาปารมิตาอย่างงดงามและสื่อความหมายในทางอสังการอย่างประณีตลึกซึ้ง ดังเห็นว่าการใช้กลวิธีเปรียบเทียบรูปกะ ซึ่งเป็นอสังการที่เปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งว่าเป็นสิ่งเดียวกัน เป็นกลวิธีสำคัญในเนื้อหาโคลงนี้ส่งเสริมสาระทางพุทธปรัชญาอย่างกระจ่างแจ้ง ดังจะเห็นได้ว่ากวีใช้รูปกะ 2 มิติ มิติแรกกวีชี้ให้เห็นว่าผู้ที่จะมองเห็นพระนางปรัชญาปารมิตาได้นั้นจะต้องมีดวงตาที่มองทะลุภาพมายาเพื่อการประจักษ์แจ้งความรู้ที่แท้จริง ดังจะเห็นได้จากการใช้ศัพท์สมาส *adhyātmaḍṛśā* คือ การเปรียบเทียบดวงตาเป็นอาตมันที่อยู่ภายในร่างกายของสิ่งมีชีวิต ซึ่งดวงตาตามความคิดของกวีนั้นจะต้องประกอบด้วยปัญญาอันเป็นความรู้แจ้งในอาตมัน รูปกะมิติที่สองต่อเนื่องจากรูปกะในส่วนแรก คือ เมื่อบุคคลใดได้ใช้ดวงตา คือ อาตมันพิจารณาแก่นความจริงจนเห็นพระนางปรัชญาปารมิตาแล้ว พระนางปรัชญาปารมิตาจะเป็นผู้ปลดเปลื้องตาข่ายซึ่งก็คือจินตนาการที่ไม่เป็นความจริงนั่นเอง ดังจะเห็นได้จากการใช้ศัพท์สมาส *vikalpajālām* คือ การเปรียบเทียบความสงสัยหรือจินตนาการที่ไม่เป็นความจริงเป็นตาข่าย ซึ่งความสงสัยหรือความไม่รู้เป็นหนทางที่ปิดกั้นดวงตา คือ อาตมันไว้ กวีจึงใช้อุปมา คือ ตาข่าย (*jālām*) ที่ขวางกั้นดวงตามาเป็นสื่อเปรียบเทียบกับความไม่รู้ เพื่อสื่อแนวคิดทางปรัชญาปารมิตาให้ชัดเจนยิ่งขึ้น

เมื่อพิจารณาอสังการรูปกะที่มีความสัมพันธ์กับมโนทัศน์ทางพุทธปรัชญา จะเห็นความลึกซึ้งและเข้าใจสาระที่กวีสื่อสารได้อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งแนวคิดทางพุทธปรัชญาที่สะท้อนผ่านเนื้อหาในโคลงที่ 5 ได้สะท้อนรากฐานของแนวคิดดังกล่าว ดังจะเห็นได้ว่าชื่อ “ปารมิตา” เพราะปรัชญากระแสนี้เป็นเหมือนดวงตา เหมือนพื้นดินที่ทำให้พืชงอกงาม แนวคิดของปรัชญาเหมือนกับปีก

ของนก เพราะพระโพธิสัตว์จะประกอบไปด้วยปรัชญาและอุบาย และที่สำคัญปรัชญาดังกล่าวเหมือนมารดาของพระโพธิสัตว์รวมทั้งพระพุทธเจ้าทั้งหลาย⁵⁷

โดยนัยนี้ปรัชญาปารมิตาจึงสถาปนาให้มีตัวตนเป็นเทวีในทางพระพุทธศาสนา คือ พระนางปรัชญาปารมิตาผู้ทรงเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า⁵⁸ และการจะเข้าถึงหรือบำเพ็ญปรัชญาปารมิตาอย่างแท้จริงนั้น นับว่ามีความละเอียดอ่อนลึกซึ้ง เนื่องจากปรัชญาปารมิตา ไม่ใช่เพียงการประจักษ์แจ้งในศูนยตาทั้งหลายเท่านั้น แต่ต้องนำเอาอารมณ์และสัจธรรมที่ปรากฏนั้นผนวก รวมเข้าด้วยกัน กล่าวคือ การสัมผัสรับรู้ และความรู้สึกต้องรวมเข้าด้วยกัน ซึ่งจะกลายเป็นแนวคิดที่ว่าปรัชญาและภรณ์นั้นดำรงอยู่ร่วมกันอย่างกลมกลืน⁵⁹

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาปรัชญาปารมิตาให้ลึกซึ้ง จะเข้าใจความหมายที่ว่า ปรัชญาปารมิตา คือ ภาวะที่ก้าวขึ้นไปเหนือภาวะทั้งหลาย กล่าวคือ ปรัชญาปารมิตาเป็นการประจักษ์ ถึงความรู้ (คือการเข้าถึงปัญญา) ที่เหนือกว่าความรู้โดยทั่วไป เพราะตามปกติความรู้แบ่งได้ตาม สมรรถนะ 3 ประการ คือ (1) ความรู้ประกอบด้วยสัญญา คือ ความรู้จำ (2) ความรู้ประกอบด้วย วิทยญาณ คือ ความรู้แจ้ง และ (3) ความรู้ประกอบด้วยปัญญา คือ ความรู้จัก ซึ่งความรู้ตามหลัก ปรัชญาปารมิตาเป็นความรู้เจาะลึกไม่ใช่เพียงภาวะว่างแห่งสัตว์เท่านั้น แต่ความรู้ในปรัชญาปารมิตา เป็นการเข้าถึงภาวะว่างแห่งธรรมตามความเป็นจริง คือ ธรรมศูนยตา การบำเพ็ญกระแสดิจเพื่อเข้าถึง ปรัชญาปารมิตาจึงไม่ใช่เรื่องของกาย วาจา และใจอีกต่อไป หากเป็นการสัมผัสรับรู้ระหว่างภาวะที่ เรียกว่า ปุทคลศูนยตา (ภาวะว่างแห่งสัตว์บุคคล) กับ ธรรมศูนยตา (ภาวะว่างแห่งธรรม)⁶⁰

ดังนั้น การสื่อความหมายในเนื้อหาโคลกที่ 5 จึงเป็นการมองโลกเป็นภาพ มายา ดังคำอธิบายขอบเขตของพุทธธรรมตามแนวทางปรัชญาปารมิตาว่าแม้พุทธธรรมตามความเป็นจริงนั้นก็ยังอยู่ในสภาวะที่ไม่มีสิ่งใดหลงเหลืออยู่เลย⁶¹ นัยนี้ กระบวนการใช้ปัญญาพิจารณาความรู้แจ้งในอาตมัน จึงสะท้อนอยู่ในเนื้อหาโคลกที่ 5 ซึ่งก็ใช้ความเปรียบรูประยะอย่างลึกซึ้งคมคาย การใช้

⁵⁷ พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย : พัฒนาการและสารัตถธรรม (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543) , 83.

⁵⁸ รายละเอียดเกี่ยวกับนางปรัชญาปารมิตา ดูเพิ่มเติมใน ทรงธรรม ปาณสกุล, “ร่องรอยพระพุทธศาสนาในอาณาจักรเขมรโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 17” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548), 162-164.

⁵⁹ พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, พระพุทธศาสนามหายานในอินเดีย : พัฒนาการและสารัตถธรรม , 83.

⁶⁰ เรื่องเดียวกัน.

⁶¹ เสถียร โพนินันทะ, ผู้แปล, วัชรปรัชญาปารมิตาสูต, พิมพ์ครั้งที่ 5 (กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2526), 15.

รูปกะในแง่ความเปรียบเพื่อแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างแนวคิดทางปรัชญาโดยสื่อความหมายในทางปัญญาและความงดงามของอสังการอย่างผสมผสานลงตัว จึงเป็นความสามารถเชิงสร้างสรรค์ของกวีที่มองเห็นวัตถุมารเปรียบเทียบสื่อความหมายที่ชัดเจน และมีความสวยงามมาก

เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นอีก การที่กวีเปรียบเทียบดวงตาของผู้ที่มีปัญญาเป็นอาตมันที่อยู่ภายใน ทั้งนี้เพราะพระพุทธศาสนาถือว่าปัญญาเป็นธรรมชั้นสูงสุด เป็นตัวตัดสินขั้นสุดท้ายเพื่อที่จะเข้าถึงจุดมุ่งหมายของพระพุทธศาสนาสอดคล้องกับพระนามของพระพุทธเจ้าที่ว่า “พุทธะ” คือ การตรัสรู้ด้วยปัญญา หรือมีปัญญาตรัสรู้ธรรมนั่นเอง⁶² ซึ่งการพิจารณาอรรถาเพื่อให้เห็นเข้าใจในสถานะของอนัตตานี้ บ่งบอกถึงการใช้ปัญญาพิจารณาหยั่งรู้เท่าทันความเห็นแจ้งในสรรพสิ่งทั้งหลายที่ดำรงอยู่ และเป็นไปตามแนวทางที่มีอยู่ตามสถานะที่เป็นจริง ไม่ว่าจะป็นรูปธรรมนามธรรม หรือแม้กระทั่งนิพพาน⁶³

นอกจากนี้เนื้อหาในโคลงที่ 5 ยังชี้ให้เห็นมโนทัศน์ทางพระพุทธศาสนาที่ว่าปัญญาจะเกิดผลอย่างประสพผลสำเร็จได้นั้นจะต้องประกอบด้วยความศรัทธาเป็นพื้นฐานลำดับแรก เนื่องจากศรัทธาเป็นองค์ธรรมขั้นต้นที่สุดในกระบวนการปฏิบัติธรรม⁶⁴ โดยนัยนี้ กวีจึงเริ่มด้วยบทนอบน้อมแสดงความศรัทธาต่อพระนางปรัชญาปารมิตาด้วยความเคารพอย่างสูงสุด ศรัทธาที่เป็นพื้นฐานอำนวยให้จิตหรือปัญญาพิจารณาหลักคำสอนของปรัชญาได้อย่างลึกซึ้งแจ่มแจ้ง ด้วยความสำคัญของศรัทธาจึงทำให้ผู้เลื่อมใสนั้นพิจารณาภาวธรรมตามที่ควรจะเป็นและประจักษ์แจ้งในปัญญาได้โดยสมบูรณ์

ในแง่ของการสื่อสัญลักษณ์ เมื่อพิจารณาเนื้อหาในโคลงที่ 5 การที่กวีกล่าวถึงดวงตาว่าประกอบด้วยปัญญาเป็นการตัดสินและพิจารณาความรู้แจ้งในอรรถา นี้ถือเป็นการสื่อภาพพระนางปรัชญาปารมิตาในฐานะพระมารดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลายซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของปัญญาอันรุ่งโรจน์หรือความรู้แจ้งในความจริงแท้แน่นอน⁶⁵ ดังที่กวีสื่อแนวคิดนี้ไว้ชัดเจนโดยใช้อสังการรูปกะเปรียบเทียบความสงสัยหรือจินตนาการที่ไม่เป็นความจริงแท้แน่นอน เปรียบเป็นตาข่ายที่ปกคลุมและขวางกั้นความเห็นแจ้งของปัญญา ตาข่ายจึงแฝงนัยความโง่เขลา ความมืดบอด หรือความไม่รู้เป็นสิ่งปกคลุมห่อหุ้มความเปี่ยมเบนของการเข้าถึงสัจจะความจริงตามแนวทางปรัชญาปารมิตา เพราะฉะนั้น พระนางปรัชญาปารมิตาจึงมีที่ปลดเปลื้องตาข่าย คือ จินตนาการที่ไม่ถูกต้องให้แก่ผู้ที่

⁶² พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ 14 (กรุงเทพฯ: บริษัทพิมพ์สวย, 2549), 41.

⁶³ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา, 50.

⁶⁴ เตือน คำดี, “บทบาทของศรัทธาและปัญญาในการบรรลุธรรม” ใน วารสารราชบัณฑิตยสถาน ปีที่ 38 ฉบับที่ 4 (ตุลาคม - ธันวาคม 2556): 42.

⁶⁵ The Prajna Paranita Heart Sutra, reprint (New York: Bronx, 2000), 14.

ประจักษ์ในปัญญา คือ อาตมมันที่อยู่ภายในนั่นเอง การที่กวีสร้างภาพให้พระนางปรัชญาปารมิตาเป็นตัวแทนของปัญญาที่ขจัดความโง่เขลาที่ตั้งปรากฏในเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหม พบข้อความใกล้เคียงกันนี้ในจารึกบัตชุม จารึกในรัชสมัยพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ด้วยเช่นกัน ดังข้อความจารึกด้านที่ 3 โศลกที่ 3 เป็นบทนอบน้อมพระนางปรัชญาปารมิตา โดยสะท้อนคุณลักษณะอันเลิศของพระนางปรัชญาปารมิตาว่าทำลายความมืด ซึ่งก็คือความโง่ เปิดทางสว่างไสวให้เกิดปัญญา ดังนั้น ทรศนะของกวีต่อการนอบน้อมบูชาพระนางปรัชญาปารมิตาด้วยความศรัทธา จึงส่งผลให้ผู้นอบน้อมเกิดความสว่างไสวของปัญญา คือ ความรู้จริงเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลาย ดังข้อความว่า

“พระนางปรัชญาปารมิตา ผู้สร้างความมั่งคั่งให้แก่ดอกบัวจำนวนมากมายในโลก ผู้ทำลายความมืด (ความโง่) อันยิ่งใหญ่ (มากมาย) ด้วยการใช้ศิลปะ (วิทยาการต่างๆ) ผู้ที่ทำให้เรารู้ความจริงเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลาย พระนางแม้จะทรงไว้ซึ่งลีลาแห่งมณฑลของดวงอาทิตย์ คือ ทางไปพระนิพพานก็ไม่หลง ทั้งยังแผ่ชานซึ่งความพอใจที่สว่างไสวที่เป็นประโยชน์ทั้งกลางวันและกลางคืน”⁶⁶

อย่างไรก็ตาม น่าสังเกตด้วยว่ามโนทัศน์ของกวีที่ถ่ายทอดความรู้ในเชิงปรัชญานั้น ไม่ใช่มีแต่การแสดงคุณค่าเชิงปรัชญาปารมิตาอย่างเดียว เนื้อหาโศลกที่ 5 ยังสะท้อนการผสมผสานปรัชญาสาขาอื่นด้วย ดังที่กวีใช้ศัพท์ว่า วิกัลปะ (vikalpa) ซึ่งแปลว่า จินตนาการที่ไม่เป็นความจริง คำศัพท์ทางปรัชญาดังกล่าวเป็นแนวคิดในสำนักวิชญาณวาทหรือจิตตมาตระ (Thought-Only, or Mind-Only) หรือที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในชื่อ สำนักโยคจาร ซึ่งให้รายละเอียดเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่ถือว่าเป็นการสร้างสรรค์ของจิต และทรศนะว่าด้วยความเป็นหนึ่งเดียวระหว่างจิตกับวัตถุ เรียกทรศนะดังกล่าวว่า “อทวิภาวะแห่งจิตและวัตถุ”(ผู้รับรู้กับสิ่งที่ถูกรู้)⁶⁷ ดังนั้น แนวคิดเกี่ยวกับคำศัพท์ “วิกัลปะ” จึงปรากฏสาระสำคัญในคัมภีร์พระพุทธศาสนามหายานที่เกี่ยวข้องกับสำนักคิดนี้ ดังมีอธิบายอย่างละเอียดในคัมภีร์มหายานลังกาวตารสูตร

⁶⁶ คำแปลดูใน ทรงธรรม ปาณสกุล, “ร่องรอยพระพุทธศาสนาในอาณาจักรเขมรโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 17,” 100.

⁶⁷ พระมหาสมจินต์ สมมาปัญญา, *พุทธปรัชญาโยคจาร: ประวัติ พัฒนาการ สรรตถธรรม และอิทธิพล*, เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2557. เข้าถึงได้จาก http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=371&articlegroup_id=97

(อารยะสัทธรรมลังกาเวทนามหายานสูตร) ซึ่งเป็นคัมภีร์เล่มสำคัญในกลุ่มไวปุลยสูตร⁶⁸ โดยกล่าวถึงสาระสำคัญในเรื่องของจิตนิยมในทางอภิปรัชญาของสำนักโยคอาจารย์ ที่มุ่งเน้นให้เห็นสภาวะของจิตว่ามีความเป็นหนึ่งเดียวอย่างแท้จริง โลกภายนอกเป็นเพียงมายาภาพที่ถูกจิตปรุงแต่งขึ้นมา⁶⁹ คำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับคำว่า วิกัลป์ปะ ปรากฏศัพท์ที่ร่วมกันจำนวนมาก เช่น กัลปิตะ กัลปนา กัลปนามาตร วิกัลป์ปะ วิกัลปิตะ วิกัลป์ปมตร วิกัลป์สณฺญา วิกัลป์ปลักษณ์ะ ปริกัลป์ปะ ปริกัลปิตะ อภุตปริกัลป์ปะ สังกัลปะ สังกัลปิตะ ประจัญจะ นิรวิกัลป์ปะ นิรวิกัลป์ชญาณ นิรวิกัลป์โลโกตรชญาณ นิชประปัญจะ กลุ่มคำเหล่านี้เป็นการแบ่งแยกความคิดแบบทวิภาวะระหว่างสิ่งที่ถูกยึดถือและภาวะตรงกันข้ามกับการคิดแบบแบ่งแยก⁷⁰ เป็นกระบวนการทำงานของจิตที่มีความลึกซึ้งหลายระดับ คำว่า วิกัลป์ที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมในโคลกนี้ เห็นได้ชัดว่า เป็นแนวคิดในเรื่องของจิตที่ถูกปรุงแต่งประกอบสร้างขึ้นมา ทุกสิ่งที่สัมผัสรับรู้ได้นั้นไม่ใช่ความจริงแท้ ดังนั้น เป้าหมายสูงสุดของการประจักษ์ภาวะที่เป็นความจริง ก็คือ การสลัดทิ้งมายาภาพทั้งปวงออกไป

เมื่อพิจารณาตามลำดับ อลังการรูปกะที่สะท้อนผ่านเนื้อหาในโคลกที่ 5 จึงมีความสัมพันธ์กับการถ่ายทอดแนวคิดในเชิงพุทธปรัชญาตามหลักปรัชญาปารมิตา และปรัชญาวิชญาณวาทย่างหมดจดงดงาม การสะท้อนสาระทางหลักปรัชญากับความงามของอลังการมีความเป็นเอกภาพ เห็นได้จากการกล่าววอนบ่นต่อพระนางปรัชญาปารมิตาในช่วงต้นเรื่องด้วยความศรัทธาแล้วตามด้วยการกล่าวถึงพระคุณสมบัติอันเลิศของพระนางปรัชญาปารมิตา จนกระทั่งกวีสื่อแนวคิดปรัชญาปารมิตาและปรัชญาวิชญาณวาทยตามลำดับ เริ่มจากการกล่าวถึงการพิจารณาอาตมันซึ่งดำรงสภาวะอนัตตา คือ ความว่างเปล่าโดยการใช้ดวงตาที่ประกอบด้วยปัญญา ใช้รูปกะเป็นสื่อเปรียบเทียบดวงตาเป็นอาตมัน และใช้รูปกะกล่าวว่าตาข่ายเป็นความสงสัยหรือจินตนาการที่ไม่ถูกต้อง จินตนาการที่ไม่ถูกต้องเป็นการปรุงแต่งของจิตว่าเป็นภาพลวงตา การสื่อแนวคิดตามหลักปรัชญาปารมิตาในโคลกที่ 5 จบลงด้วยการกล่าวว่า เมื่อผู้มีปัญญาได้สัมผัสถึงสภาวะของพระนางปรัชญาปารมิตา พระนางปรัชญาปารมิตาย่อมปลดเปลื้องตาข่าย คือ จินตนาการที่ไม่รู้ สลัดทิ้งมายา

⁶⁸ คัมภีร์ในกลุ่มไวปุลยสูตรของมหายาน ได้แก่ 1. อัชฎาสาห์สริกะ-ปรัชญาปารมิตา (Ashtasahasrika-Prajnaparimita) 2. สัทธรรมปุนฑริกะ (Saddharmapundarika) 3. ลลิตวิสตระ (Lalitavistara) 4. ลังกาวตาร (Lankavatara) 5. สุวรรณประภาสะ (Suvarnaprabhasa) 6. คันธวายุหะ (Gandhavyuha) 7. ตถาคตคฤหะ (Tathagataguhya) 8. สมานธิราชะ (Samadhiraja) 9. ทศภูมิศวาระ (Dasabhumisvara)

⁶⁹ พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร (พรธนา), “จิตตมาตรของนิกายโยคอาจารย์: การศึกษาเชิงวิเคราะห์บนฐานแนวคิดเรื่องจิตในพระพุทธศาสนายุคต้น” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณมหาวิทยาลัย, 2550), 2.

⁷⁰ เรื่องเดียวกัน, 4-5.

ภาพอันเป็นความโง่เขลาอย่างสิ้นเชิง การสื่อแนวคิดทางพุทธปรัชญาดังกล่าว จึงไม่เพียงมีความหมายในทางมโนทัศน์ทางปรัชญาปารมิตาแต่เพียงเท่านั้น แต่ยังสะท้อนความมั่งคั่งของอสังการที่สื่อภาพพระนางปรัชญาปารมิตาในฐานะบุคคลาธิษฐานได้อย่างงดงามอีกด้วย มองจากจินตนาการของกวีเช่นนี้ จึงเป็นการสถาปนาตัวตนของพระนางปรัชญาปารมิตาในฐานะสัญลักษณ์แห่งปัญญา ความจริง และความมั่งคั่งอย่างชัดแจ้งเป็นรูปธรรม

2.2 อสังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม ที่ปรากฏอสังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีใช้ความเปรียบของรูปกะสร้างภาพลักษณ์ของบุคคลสำคัญในอดีตผ่านเนื้อหาอย่างประณีตงดงาม ดังจะพบในเนื้อหาโคลกที่ 7, 17 และโคลกที่ 20

เนื้อหาในโคลกที่ 7 เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าศรีเศรษฐวรมันที่โดดเด่นยิ่ง อสังการรูปกะสื่อให้เห็นมิติความหมายที่ลุ่มลึก เนื้อหาโคลกนี้กวีสื่อถึงความเรืองอำนาจของพระมหากษัตริย์ ผู้ทรงสืบเชื้อสายแห่งวงศ์ตระกูลอันประเสริฐ และทรงปกครองอาณาประชาราษฎร์อย่างสงบสุข จะเห็นได้ว่ากวีแสดงภาพผ่านความเปรียบ คือ รูปกะ ได้อย่างมีชีวิตชีวาดังต่อไปนี้

śrīkamvuvamśāmvarabhāskaro yo
jāto jayādityapurodayādrau //
prāvodhayat prāṇahrīdamvujāni
tejonidhiś śreṣṭhapurādhirājah // 7

“พระองค์ ทรงเป็นพระอาทิตย์ที่ขึ้นบนท้องฟ้า คือ วงศ์ของศรีกัมพูอันรุ่งเรือง ประสูติแล้วบนภูเขาเป็นที่ขึ้นของพระอาทิตย์ คือ เมืองชยาทิตยปุระ ได้ทำให้ดอกบัว คือ ดวงใจของสัตว์โลกเบิกบาน ผู้เป็นที่รองรับของอำนาจ ทรงเป็นพระราชชาติเหนือพระราชวงศ์อื่นๆ อยู่ที่เมืองเศรษฐปุระ”

จากเนื้อหาโคลกข้างต้น กวีใช้อสังการรูปกะปรากฏในโครงสร้างของเนื้อความ 3 ชุด อสังการรูปกะ ในส่วนแรก อยู่ในรูปคำสมาส คือ āmbarabhāskaro มีความหมายว่า พระอาทิตย์ที่รุ่งเรืองบนท้องฟ้า คือ ส่วนประกอบของอุปมาน ส่วนพระเจ้าศรีเศรษฐวรมันเป็นอุปไมย เมื่อมองอสังการรูปกะที่ที่เชื่อมโยงกันกับการเปรียบเทียบพระเจ้าเศรษฐวรมันกับดวงพระอาทิตย์ ยังสะท้อนให้เห็นอีกมิติหนึ่งด้วยว่าวงศ์ของศรีกัมพูอันรุ่งเรืองนั้นก็เช่นเดียวกับดวงพระอาทิตย์ อสังการรูปกะอีกชุดหนึ่ง ปรากฏอยู่ในคำศัพท์ว่า ambuja มีความหมายว่า ดอกบัว คือ ส่วนประกอบ

ของอุปมานส่วนคำสมาส *prāṇahrda* มีความหมายว่า ดวงใจของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย คือ ส่วนประกอบของอุปไมยเมื่อรวมความเปรียบรูปกะ จะได้ถึงการตามความมุ่งหมายของกวี เพื่อสื่อภาพว่าพระเจ้าศรีเศรษฐวรรมันทรงเป็นพระอาทิตย์ส่องแสงเจิดจ้าบนท้องฟ้า ทั้งนี้เพราะพระองค์ทรงอยู่ในวงศ์แห่งศรีกัมพูอันรุ่งเรืองสูงส่ง และรูปกะอีกชุดหนึ่งสื่อ่นัยว่า ดอกบัว คือ ดวงใจของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย เพื่อสื่อว่าดวงใจของสิ่งมีชีวิตนั้นเกิดความปีติสุข (*prābodhayat*) ที่มีพระราชผู้ประเสริฐแห่งเมืองเศรษฐปุระเช่นนี้

ถึงแม้ถึงการรูปกะในโคลกที่ 7 จะไม่ได้ปรากฏลักษณะของสิ่งสองสิ่งเปรียบเทียบโดยครบถ้วนโดยตรงไปตรงมา แต่นัยความหมายในเนื้อความได้สะท้อนมิติของสิ่งสองสิ่งที่มีคุณลักษณะที่เหมือนกัน กล่าวคือ กวีไม่ได้อธิบายรายละเอียดว่าพระเจ้าศรีเศรษฐวรรมันทรงมีคุณลักษณะยิ่งใหญ่ประการใด แต่เมื่อกวีอธิบายสิ่งที่มาเปรียบเทียบ คือ ดวงอาทิตย์ที่รุ่งเรือง ย่อมแสดงภาพพระเจ้าศรีเศรษฐวรรมันว่ามีความรุ่งเรืองเช่นเดียวกับดวงพระอาทิตย์ หรือเมื่อกล่าวถึงดอกบัว กวีไม่ได้อธิบายว่าดอกบัวมีลักษณะเป็นเช่นไร แต่เมื่อกวีกล่าวว่าหัวใจของสัตว์โลกได้เบิกบาน ย่อมสื่อภาพให้เห็นว่าดอกบัวกำลังเบ่งบานรับกับแสงพระอาทิตย์

ยิ่งไปกว่านั้น หากพิจารณาองค์ประกอบของอสังการในโคลกข้างต้น นับว่ากวีจัดวางรายละเอียดเพื่อสื่อความงามอย่างมีเอกภาพ โดยใช้รูปกะเพิ่มคุณค่าทางวรรณศิลป์อย่างลงตัว จะเห็นได้ว่ากวีใช้คำศัพท์ *bhāskara* หมายถึง ผู้ทำให้สว่าง หรือผู้กระทำแสง ในที่นี้มีความหมายว่าพระอาทิตย์ มาเล่นล้อความงามของเนื้อความได้รื่นไหลเกิดอสังการอย่างเพริศแพรว พระอาทิตย์ในความหมายนี้เป็นการสื่อความงามที่โดดเด่น เริ่มแรกนั้นกวีเปรียบพระเจ้าศรีเศรษฐวรรมันเป็นพระอาทิตย์ คือ ใช้กลวิธีแบบอสังการรูปกะเป็นตัวตั้ง ลำดับถัดมากวีกล่าวอ้างถึงพระอาทิตย์แสดงปรากฏการณ์ตามธรรมชาติขณะโผล่ขึ้นบนยอดภูเขา เพื่อสื่อไปยังเมืองที่มีความหมายว่าเป็นเมืองชัยชนะแห่งพระอาทิตย์ คือ ชยาทิตยปุระ *jayādityapura* ซึ่งตั้งอยู่ที่ราบสูงบนเนินเขา มองเห็นพระอาทิตย์โคจรขึ้นสู่ท้องฟ้าอย่างแจ่มชัด พระอาทิตย์ในเนื้อความนี้จึงสื่อ่นัยซ้อนทับกันเป็นชั้น เรียงต่อกันไป ดังจะแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงอสังการรูปกะโดยการเปรียบเทียบพระเจ้าศรีเศรษฐวรรมันกับพระอาทิตย์ และพระอาทิตย์กับเมืองชยาทิตยปุระ

หากพิจารณาความสำคัญของพระอาทิตย์ในทางอารยธรรมเขมร ปราสาทหินของเขมรส่วนใหญ่มักสร้างโดยหันไปทางทิศตะวันออก ซึ่งเป็นทิศมงคลที่พระอาทิตย์ขึ้น เพราะเปรียบได้กับการเริ่มต้นชีวิตใหม่ (แสงพระอาทิตย์ขณะขึ้นบนท้องฟ้า) การเริ่มต้นสื่อ่นัยถึงความเจริญรุ่งเรืองรวมทั้งมักถือคติว่าแสงพระอาทิตย์นั้นก่อพลังแก่รูปเคารพที่ประดิษฐานอยู่ภายในเทวสถานด้วย⁷¹ ด้วยเหตุนี้ การที่กวีระบุถึงเมืองชยาทิตยปุระตั้งอยู่บนภูเขาจึงเป็นภูมิสถานที่ตั้งอันเหมาะสมกับการจัด

⁷¹ อรุณศักดิ์ กิ่งมณี, ทิพยนิยายจากปราสาทหิน, 33-34.

วางตำแหน่งสิ่งก่อสร้างให้รับแสงพระอาทิตย์ได้เต็มที่ยามรุ่งอรุณ ส่วนความสำคัญในแง่องค์พระมหากษัตริย์ พระอาทิตย์ตามคติฮินดู เป็นเทพเจ้าที่ทรงอำนาจ มีรัศมีร้อนแรง ให้ความแสงสว่างและความร้อนแก่โลกมนุษย์⁷² พระอาทิตย์ยังเป็นที่มาของสุริยวงศ์ อันเป็นวงศ์พระมหากษัตริย์ที่บริสุทธิ์ทรงพลาณภาพ ซึ่งพระมหากษัตริย์แห่งกัมพูชาในการสืบราชสกุล ทางหนึ่งทรงสืบเชื้อสายมาจากสุริยวงศ์ซึ่งผสมรวมกับจันทรวงศ์ ดังความตอนหนึ่ง ในจารึกปักศิลาจำกรุง โศลกที่ 11 ดำเนินเรื่องด้วยบทน้อมไหว้พระกัมพูสวายัมภู กวีกล่าวว่าพระองค์ทรงสืบสันตติวงศ์จากการรวมกันระหว่างสุริยวงศ์และจันทรวงศ์⁷³

ดังนั้น ตามโศลกในจารึกปราสาทตาพรหมดังกล่าว พระเจ้าศรีนครเขษรธรรมันจึงทรงมีเชื้อสายแห่งสุริยวงศ์ด้วย ส่วนความสำคัญในแง่คติความเชื่อทางศาสนา วรรณะพราหมณ์ตั้งแต่โบราณกาลนับถือพระอาทิตย์ในฐานะเทพนพเคราะห์ มีบทสวดอันเก่าแก่บูชาสุริยเทพ และมีการบูชาพระสุริยะอยู่พอสมควร⁷⁴

พิจารณาตามนัยนี้ พระเจ้าศรีนครเขษรธรรมันจึงทรงดำรงสถานะเป็นพระสุริยเทพแห่งวงศ์กัมพูอีกประการหนึ่งด้วย และหากพิจารณาตามขนบการแต่งบทประพันธ์สดุดีพระเกียรติ พระอาทิตย์หรือแสงอาทิตย์อันรุ่งโรจน์ เป็นสัญลักษณ์แทนแสนยานุภาพองค์พระมหากษัตริย์อย่างยิ่งใหญ่ ร้อนแรง และทรงพลังแสงอันร้อนแรงของสุริยะเผาผลาญทุกสิ่งทุกอย่างที่ขวางกั้น เช่น ความเกรียงไกรของพระเจ้าศรีนครเขษรธรรมันที่รุ่งเรืองบนท้องฟ้าก็อาจแผ่แสนยานุภาพทำลายทุกสิ่งทุกอย่างได้เช่นกัน แต่นัยในโศลกข้างต้นนี้แสงแห่งสุริยะมิได้ประหัตประหารทุกสิ่งทุกอย่างที่ขวางกั้น แต่กวีแสดงให้เห็นว่าการส่องแสงเป็นการเริ่มต้นชีวิตใหม่ อีกนัยหนึ่งคือแสงดวงอาทิตย์ปลูกเร้าความมีชีวิตชีวาของสรรพสิ่ง

ไม่เพียงรูปกะที่เปรียบพระเจ้าศรีนครเขษรธรรมันเป็นพระอาทิตย์อันเป็นศรีแห่งวงศ์กัมพู และทวยราชกุมารจะลึกซึ้งกึ่งใจ กวีใช้รูปกะเชื่อมโยงต่อเนื่องเพื่อแสดงให้เห็นด้วยว่าดวงใจคือ สิ่งมีชีวิตทั้งหลายแห่งเมืองนครเขษรปุระเบิกบานเมื่อได้รับแสงพระอาทิตย์ (prābodhayat prāṇa hṛid ambujāni) โดยกวีเปรียบเทียบภาพดวงใจของสิ่งมีชีวิตในเมืองนครเขษรปุระเป็นดอกบัวที่บานรับ

⁷²Vettam Mani, *PURĀNIC ENCYCLOPAEDIA: a comprehensive dictionary with special reference to the Epic and Puranic literature*, 771.

⁷³มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, “บทสดุดีในจารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา,” ใน *ภาษา-จารึก 6* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542. เนื่องในวาระครบ 5 รอบ และเกษียณอายุราชการของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุไรศรี วรคะริน), 285.

⁷⁴ดูใน ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา, “พระอาทิตย์ในวรรณคดีพระเวท,” ใน *วิทยารัตนาร : รวมบทความวิชาการอักษรศาสตร์ ของศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี แยมน์ดดา*, 144-151.

แสงพระอาทิตย์ การเปรียบดวงใจของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายเป็นดอกบัว⁷⁵ พิจารณาจากมิตินี้ คือ ภาพพจน์อันเกิดจากกระบวนการสร้างสรรค์อสังการอย่างประณีตลึกซึ้ง อ่อนโยน และงดงามน่ารื่นรมย์ยิ่ง

ดอกบัวเป็นความเปรียบในเชิงรูปกะที่เป็นขนบวรรณศิลป์ การอ้างถึงดอกบัวในบทกวีนิพนธ์เป็นการพิจารณาความงามของพืชชนิดนี้ ด้วยคุณลักษณะของบัวจัดว่าเป็นพืชน้ำพันธ์ไม้ดอกที่สวยงาม มีหลากหลายสีทั้งสีน้ำเงิน สีขาว สีชมพู สีเหลือง ดอกบัวมีทั้งบานในยามเช้าและบานรับแสงพระจันทร์เวลากลางคืน⁷⁶ และด้วยการเจริญพันธุ์ของบัวแพร่กระจายได้อย่างรวดเร็วทั้งในบึง หนองน้ำ และแม่น้ำในลำคลอง บัวจึงมีความโดดเด่นในแง่บุพผาที่ได้รับความนิยมตลอดกาล ซึ่งความนิยมหรือยกย่องว่าบัวเป็นพืชที่มีความเป็นเลิศนี้ สะท้อนให้เห็นในทางอารยธรรมอินเดียที่นับถือดอกบัวเป็นไม้มงคล มีความเก่าแก่ในทางประวัติศาสตร์ หลักฐานโดยเมกาซีนีส (Megasthenes) ชาวกรีกที่เดินทางเข้ามาอินเดียสมัยพระเจ้าจันทรคุปต์ แห่งราชวงศ์เมารยะ บันทึกความงดงามน่ารื่นรมย์ของพระราชวังพระราชธาตุนคร⁷⁷ ซึ่งน่าจะมีบัวหลากหลายสีในสระอันงดงามนั้น กวีสันสกฤตมักอ้างถึงดอกบัวอยู่เสมอในฐานะพืชมงคลแห่งความงาม และนำดอกบัวมาใช้เป็นความเปรียบกับหญิงสาว รวมทั้งกำเนิดเทพเจ้ามักแสดงตำนานที่เกี่ยวข้องกับดอกบัว ดังในมหาภารตะกล่าวถึงดอกบัวว่ากำเนิดอยู่บนสวรรค์ พระพรหมทรงปรากฏพระองค์ขึ้นมาจากดอกบัวนั้น หรือการที่พระนางลักษมีทรงถือกำเนิดมาจากดอกบัว เป็นต้น รวมทั้งศาสนาพุทธมีการกล่าวอ้างดอกบัวเป็นดอกไม้พุทธบูชาตั้งแต่สมัยพุทธกาล

ด้วยความสำคัญของดอกบัวตามที่กล่าวมานี้ ยิ่งเห็นชัดเจนว่าการเปรียบหัวใจของสิ่งมีชีวิตทั้งหลายภายในเมืองเศรษฐปุระ เป็นดอกบัวจึงทำให้เห็นภาพประชาชนภายในเมืองเป็นดอกบัวภายในสระอันกว้างใหญ่ หล่อเลี้ยงความงามด้วยแสงแดด คือ การที่ประชาชนได้เฝ้าชื่นชมพระบารมีของพระมหากษัตริย์เปรียบประหนึ่งการได้สัมผัสกับพระบารมีของพระมหากษัตริย์อันเป็นที่รักซึ่งได้หล่อเลี้ยงความผาสุกของชีวิตไม่ต่างกัน ซึ่งในจารึกแปรรูป โศลกที่ 71 ได้กล่าวถึงความเปรียบ

⁷⁵ในแง่คำศัพท์ มีคำศัพท์หนึ่งนิยมใช้กันมาก คือ Kamala ในภาษาไทยใช้ว่า กมล มีความหมายร่วมกันระหว่างดอกบัวและหัวใจ ผู้ใช้คำนี้คงเห็นลักษณะร่วมอย่างหนึ่งของดอกบัวซึ่งมีรูปทรงเป็นกระพุ่ม คล้ายหัวใจ จึงแสดงความหมายได้สองนัยดังกล่าว

⁷⁶หากแบ่งประเภทของบัวตามหลักพฤกษศาสตร์จะแบ่งได้สองอย่าง คือ บัวหลวงและบัวสาย บัวหลวงมีเหง้ายาวทอดอยู่ในตม ใบกลม ขอบใบเรียบ ก้านใบและก้านดอกมีหนาม ขึ้นอยู่ห่างๆ กัน ใบและดอกโผล่ขึ้นพ้นน้ำ ส่วนบัวสาย มีเหง้าในตมที่สั้น ใบกลม ขอบใบเรียบหรือจัก อยู่ชิดกันเป็นกระจุก ก้านใบและดอกอ่อนเรียบเนียนไม่มีหนาม ใบและดอกโผล่พ้นผิวน้ำ ส่วนผลหรือที่เรียกว่า โตนดจมอยู่ในน้ำ ดูใน ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542 (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546), 618.

⁷⁷บุบผา เต็งสุวรรณ, “บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต”(วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), 24.

ในลักษณะเช่นนี้โดยแสดงภาพพระมหากษัตริย์ได้ทำให้ดอกบัวบานงดงาม ดังที่ว่า “พระองค์เป็นแหล่งของดอกโกมุท ที่บานด้วยมณฑลบริสุทธิของพราหมณ์และกษัตริย์ มีแสงจันทร์บริสุทธิ ทำให้เกิดความยินดี ดุจดอกบัวขาวที่บานภายใต้การกระทำของรังสีอันสดใสแห่งแสงจันทร์”⁷⁸ ดอกบัวที่บานซึ่งได้รับแสงอันบริสุทธิของพระจันทร์ในแง่นี้ จึงหมายถึงประชาชนทั้งหลายที่ได้ประจักษ์ในพระบารมีของพระมหากษัตริย์ แล้วเกิดความชื่นชมยินดีนั่นเอง

กล่าวได้ว่าความเปรียบรูปกะข้างต้น สะท้อนลักษณะร่วมที่คล้ายคลึงกันในแง่ที่ว่าดอกบัวมีรูปทรงคล้ายหัวใจของมนุษย์ และมีความสำคัญร่วมกันในแง่ที่ว่า ดอกบัวมีความสำคัญเป็นราชินีแห่งไม้ดอกมงคล ส่วนดวงใจมีความสำคัญเป็นอวัยวะที่สำคัญที่สุดของสิ่งมีชีวิต ดอกบัวเป็นสัญลักษณ์แห่งความอ่อนน้อมบูชา ส่วนดวงใจของพวยราชภูริในเมืองเศรษฐปุระต่างนอบน้อมแด่พระราชาราชของตน

ยิ่งไปกว่านั้น ดอกบัวที่เบิกบานหรืออีกภาพหนึ่งคือดวงใจของสิ่งมีชีวิตที่ปิติสุข จึงส่งเสริมคุณลักษณะความโดดเด่นของพระเจ้าศรีเศรษฐมณันได้อย่างครบถ้วน นับตั้งแต่พระองค์ทรงเปรียบเป็นพระอาทิตย์อันรุ่งเรือง ทรงสืบเชื้อสายจากวงศ์แห่งศรีกัมพู ณ เมืองชยาทิตยปุระที่มีความรุ่งโรจน์เช่นแสงอาทิตย์ เมื่อพระเจ้าศรีเศรษฐมณันทรงปกครองทวยราชภูริ ณ เมืองเศรษฐปุระประชานุกรของพระองค์ก็เป็นดอกบัวอันเบิกบาน มีความผาสุกร่มรื่นด้วยพระบารมี การใช้อลังการรูปกะเช่นที่อธิบายอย่างละเอียดนี้ จึงเห็นความสำคัญของอลังการได้อย่างแจ่มแจ้งว่าส่งเสริมภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์อย่างงดงาม และสงสารในจารึกให้เกิดอลังการอย่างละเอียดละไม

เมื่อกล่าวถึงความสนพระราชหฤทัยของพระมหากษัตริย์ที่มีต่อคำสอนของพระพุทธเจ้า อลังการรูปกะเป็นกลวิธีการเปรียบเทียบที่สื่อให้เห็นภาพ และสื่อเกี่ยวกับความศรัทธาในคำสอนของพระพุทธศาสนา ดังจะเห็นได้ในโคลกที่ 17 ต่อไปนี้

śākyenduśāsanasudhājanitātmatṛptir
bhikṣudvijārthijanasātkṛitabhūtiśāraḥ /
sārañ jighṛkṣur aśubhāyatanād asārāt
kāyād ajasrajinapādakṛtānatir yaḥ // 17

“พระองค์ (พระเจ้าศรีธรณินทรวรมัน) ทรงมีความอิมใจที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะน้ำอมฤต คือ คำสั่งสอนของพระจันทร์แห่งวงศ์ศากยะ (พระพุทธเจ้า) ผู้ได้สร้างแก่นสารของความเจริญ (ทางด้านวัตถุ) จากพระภิกษุ พราหมณ์ และยาจากทั้งหลาย มีพระราชประสงค์ที่จะจับสาระ (แก่นสาร) จากร่างกายที่ไม่มี

⁷⁸ เชอเม แก้วคล้าย, *จารึกแปรรูป* (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2543), 72.

แก่นสาร ภายซึ่งเป็นที่อยู่ของสิ่งที่ไม่สะอาด พระองค์จึงเป็นผู้ที่นอนน้อมต่อ
พระบาทของพระชินะเจ้าอยู่ตลอดเวลา”

เนื้อหาในโคลกนี้ กวีใช้คำศัพท์ในรูปของคำสมาสว่า *sākyenduśāsanasudhā* ซึ่งประกอบด้วยคำศัพท์ คือ *sākyendu* มีความหมายว่า พระจันทร์แห่ง วงศ์ศากยะ ในที่นี้คือพระพุทธเจ้า *śāsana* มีความหมายว่า คำสอน และ *sudhā* มีความหมายว่า น้ำ อมฤต รวมเนื้อความจะสื่อความหมายได้ว่า “อมฤตคือ คำสั่งสอนของพระจันทร์แห่งวงศ์ศากยะ” การสื่อความหมายดังกล่าวนี้ จะเห็นความสวยงามของอลังการรูปกะที่เปรียบน้ำอมฤต คือ คำสอน ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่าเป็นสิ่งเดียวกัน

อลังการที่สะท้อนผ่านเนื้อหาข้างต้น ยืนยันให้เห็นถึงความเชื่อ พระพุทธศาสนาที่มีอิทธิพลต่อความเลื่อมใสของพระมหากษัตริย์อย่างลึกซึ้ง ซึ่งพระมหากษัตริย์ที่กวี กล่าวถึงในเนื้อความนี้ คือ พระเจ้าศรีธรรมนครพรรมน พระราชาบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีแสดง ความหมายให้เห็นว่าพระองค์ได้รับเอาคำสอนของพระพุทธเจ้ามาเป็นที่ยึดเหนี่ยว ทรงเคารพ พระพุทธเจ้าอยู่เสมอ ดังข้อความที่ว่า “ทรงมีความนอบน้อมที่ถูกกระทำแล้วแทบพระบาทของพระชิน เจ้าอย่างไม่หยุดหย่อน” การอ้างถึงคำสอนของพระพุทธองค์ว่าเทียบได้กับน้ำอมฤตในแง่นี้จึงเป็นการ สื่อความวิเศษหรือพระคุณสมบัติของพระธรรมว่ามีความชุ่มฉ่ำเหมือนกับสายน้ำ และยกความดีเลิศ ของพระธรรมว่ามีความเป็นอมตะ กล่าวคือ ผู้ที่ได้เลื่อมใสและประจักษ์ในคำสอนของพระพุทธเจ้า ย่อมได้รับน้ำอมฤตปลูกเร้าความมีชีวิตชีวาและเป็นพลังให้บุคคลนั้นมีความเป็นอมตะ

ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่ง การที่กวีใช้ศัพท์ *sākyendu* ที่สื่อความหมาย ว่าพระพุทธเจ้า คือ พระจันทร์แห่งวงศ์ศากยะ ยังถือเป็นรูปกะได้ด้วย เพราะผู้อ่านจะต้องเข้าใจว่า พระจันทร์แห่งศากยวงศ์ในที่นี้ คือ พระสมณโคดม สอดรับกับพุทธประวัติที่ว่าพระองค์ประสูติยังวงศ์ ศากยะ และการใช้ศัพท์ดังกล่าวยังโยงกับศัพท์ *sudhā* ที่สื่อความหมายถึงน้ำอมฤตได้อย่างแยบยล ด้วย เนื่องจากพระจันทร์ถือกำเนิดขึ้นมาในคราวกวนน้ำอมฤต และอีกประการหนึ่งการสื่อว่าคำสอน เป็นน้ำอมฤต จึงเป็นภาพแทนของพระพุทธเจ้าได้อย่างประณีตงดงาม เนื่องจากพระธรรมเป็นตัวแทน ของพระพุทธเจ้า ในความคิดของกวีพระพุทธเจ้าคือพระจันทร์อันรุ่งเรือง คำสอนที่เป็นน้ำอมฤตนี้จึง แสดงความสัมพันธ์ระหว่างพระจันทร์กับพระพุทธเจ้าได้อย่างกลมกลืน อนึ่ง การสร้างความเปรียบใน โคลกที่ 17 ข้างต้น จำเป็นต้องเข้าใจขอบของกวีซึ่งเป็นแนวคิดสำคัญในการสร้างอลังการด้วย กล่าวคือ เมื่อกวีเปรียบเทียบพระพุทธเจ้าเป็นพระจันทร์แล้ว กวีได้เปรียบคำสอนเป็นน้ำอมฤตเพื่อ

เชื่อมโยงเข้ากับเนื้อความด้วย เพราะน้ำอมฤตเกิดจากแสงของพระจันทร์⁷⁹ เนื้อหาโคลกที่ 20 กวีใช้อลังการรูปกะแสดงความหมายแฝงของคำศัพท์เปรียบเทียบกับพระเจ้าธรณินทรว่า เป็นพระยานาค นับว่าเป็นความเปรียบรูปกะที่โดดเด่นอีกโคลกหนึ่งในจารึกปราสาทตาพรหม เริ่มต้นกวีกล่าวถึงพระคุณสมบัติอันดีเลิศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อย่างสมบูรณ์ไม่มีที่ติ ดังเนื้อหาต่อไปนี้

yam prāpya kāntam anavadyagūṇaīkarāgī
māsamsitan nu dharanḍra bhujāṅgajātam /
prācyān nikāmagaṇikā rucim apy apāsya
dhātrī ratim yidadhatī suṣuve śubhāni // 20

“พระนางปฤถวี ผู้เป็นราวกับว่าหญิงแพศยาผู้มากด้วยความใคร่หลังจากที่ได้รับพระองค์ (พระเจ้าชัวยรมันที่ 7) เป็นสามี ผู้เป็นลูกของชายชู้ คือ พระเจ้าธรณินทร ผู้ได้รับการสรรเสริญแล้วโดยพระมารดา ขณะที่มีเพศสัมพันธ์ พระนางผู้ยึดติดอยู่อย่างเดียวกับคุณสมบัติที่ไม่มีที่ติ จึงเป็นผู้ที่ไม่มีความสนใจทางกาม จึงได้ปล่อยสิ่งที่ตั้งงามออกมา (ทำให้แผ่นดินเจริญรุ่งเรือง) โดยหลีกเลี่ยงความพึงพอใจที่เคยมีอยู่แต่ก่อน”

อลังการที่ปรากฏในโคลกข้างต้น มีทั้งอุตเปรกษาและรูปกะ คือ กวีใช้อลังการในรูปของจินตนาการมองวัตถุสองสิ่งที่เห็นว่าคุณเนื่องมาจากผลอีกสิ่งหนึ่ง กับการเปรียบเทียบวัตถุที่มองเห็นสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่ง เพื่อจำลองภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่มีคุณสมบัติดีเลิศ อุตเปรกษาในโคลกที่ 20 ผู้วิจัยได้นำไปกล่าวในหัวข้อการวิจารณ์อุตเปรกษาในจารึกปราสาทตาพรหม เนื้อหาส่วนนี้ผู้วิจัยจะชี้ให้เห็นความงามของอลังการรูปกะเป็นสำคัญ

อลังการรูปกะที่ปรากฏในโคลกที่ 20 มีอยู่ด้วยกัน 2 มิติ ดังจะเห็นได้ว่ากวีเปรียบเทียบกับแผ่นดินว่ามีลักษณะเป็นหญิงสาวแพศยาได้รับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นสามี (yam prāpya kāntam) ซึ่งแผ่นดิน (dhātrī) ที่สมมติรูปร่างเป็นหญิงงามเมืองนี้ อาจเป็นพระนางปฤถวี ผู้เป็นเทวีของแผ่นดิน หรือเป็นพระนางลักษมี ซึ่งเป็นพระมารดาของโลกก็ได้เช่นกัน การแสดงภาพแผ่นดินให้เป็นเทพเทวีสำคัญของพรหมณ์ เป็นการยกย่องพระคุณสมบัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อย่างชัดเจนเป็นรูปธรรม เนื่องจากพระเทวีทรงพอใจในพระคุณสมบัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ปราศจากจุดบกพร่อง อนึ่ง หากตีความพระเทวีตามคติของศาสนาพุทธจะเห็นได้ว่าพระเทวีผู้ดูแลแผ่นดินโลก หรือที่ปรากฏรูปร่างเป็นพระแม่ปฐพีนี้ เป็นผู้มีบทบาทต่อการบำเพ็ญบารมีของพระโพธิสัตว์

⁷⁹ สัมภาษณ์จรัสพันธ์ ประพันธ์วิทยา, อาจารย์ประจำหลักสูตรภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร, 22 มกราคม 2559

อย่างมีนัยสำคัญ เพราะทรงรับรองกุศลความดีงามที่พระโพธิสัตว์สั่งสมไว้นานนับอสงไขย แต่ถ้าตีความมารดาของแผ่นดินว่าเป็นพระนางลักษมี ภาพดังกล่าวนี้จะสอดคล้องกับชนบของกวีที่เชื่อว่าพระนางลักษมีคอยโอบกอดพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ คือ ยกพระมหากษัตริย์นั้นเป็นประหนึ่งสวามีของพระนาง

อลังการรูปกะอีกมิติหนึ่ง คือ การเปรียบเทียบพระเจ้าธรณินทร์วรรณผู้ให้กำเนิดพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าเป็นพระยานาค ซึ่งออลังการดังกล่าวนี้เป็นรูปกะที่งดงามและสื่อความหมายได้อย่างคมคายมาก ดังศัพท์สมาสที่สื่อความหมายได้หลายนัยว่า **dharanīndrabhujāṅgajātam** ความหมายของคำศัพท์ตามในโคลกนี้ แปลว่า ชายชู้ กล่าวคือเปรียบพระเจ้าธรณินทร์วรรณเป็นสามีคนแรกของพระนางปฤถวี ซึ่งต่อมาพระนางปฤถวีได้รับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นสามีคนที่สอง แต่หากจะแยกศัพท์ว่า **dharanīndra** แปลว่า พระเจ้าธรณินทร์วรรณ **bhujāṅga** แปลว่า งูใหญ่ **jātam** แปลว่า เกิดความหมายดังกล่าวจะสื่อได้ว่า “(พระเจ้าชัวยรมันที่ 7) ผู้เกิดจากพระยานาคคือ พระเจ้าธรณินทร์วรรณ” ซึ่งอุปไมยในที่นี้ คือ พระเจ้าธรณินทร์วรรณ ส่วนอุปมาน คือ พระยานาค การเปรียบเทียบพระมหากษัตริย์เป็นพระยานาค เพราะอิงกับคติความเชื่อทางศาสนาของพราหมณ์ เนื่องจากพระยานาคเป็นสัตว์กึ่งเทพที่ศักดิ์สิทธิ์ มีอานุภาพมาก พระยานาคเป็นผู้แบกแผ่นดินโลกเอาไว้ กวีสื่อภาพว่าพระเจ้าธรณินทร์วรรณ เป็นพระยาเศษนาคซึ่งแบกแผ่นดินโลกเอาไว้ พระยาเศษนาคหรือพระยอนันตนครราชเป็นที่รู้จักกันดีในฐานะพาหนะที่บรรทมของพระนารายณ์ และเมื่อใดพระยาเศษนาคเคลื่อนไหวโลกจะสั่นสะเทือนไปด้วย⁸⁰ แนวคิดนี้ปรากฏในจารึกแปรรูปด้วย ดังเนื้อความในโคลกที่ 40 เมื่อกวีผู้แต่งจารึกอ้างถึงพระยานาคที่เชื่อมโยงกับพระมหากษัตริย์ว่า “พญานาค ได้นำแก้วมณีที่สองไสวของนาค จำนวนหนึ่งพัน ให้แก่พระองค์ ผู้แบกภาระของโลกไว้อย่างมั่นคง ผู้ประหนึ่งปลดภาระออกแล้วด้วยความยินดี ได้รวมนาคทั้งปวงไว้ในเครื่องประดับทองคำ”⁸¹ จะเห็นภาพพระมหากษัตริย์มีภาระหน้าที่สำคัญ คือ การแบกแผ่นดินโลกเอาไว้ พิจารณาอย่างลึกซึ้งพระมหากษัตริย์ก็คือพระยานาคซึ่งหนุนแผ่นดินโลกเอาไว้นั่นเอง

นัยนี้จะเห็นได้ว่ากวีแฝงความหมายในเชิงยกย่องพระเจ้าธรณินทร์วรรณในทางอ้อมด้วย คือ พระเจ้าธรณินทร์วรรณมีความเป็นใหญ่บนแผ่นดินโลก ทรงมีหน้าที่ดูแลรักษาแผ่นดินไว้ทั้งหมด พระองค์จึงทรงเป็นพระเจ้าแผ่นดินผู้เป็นใหญ่ในโลก นอกจากนี้ การที่กวีมองภาพว่าพระราชบิดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นพระยาเศษนาคราชดังกล่าว ยังสะท้อนความหมายแฝงที่เชื่อมโยงกันกับภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้ด้วย กล่าวคือ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีสถานภาพเป็น

⁸⁰Vettam Mani, **PURĀNIC ENCYCLOPAEDIA: a comprehensive dictionary with special reference to the Epic and Puranic literature**, 281-284.

⁸¹คำแปลดูใน ชะเอม แก้วคล้าย, **จารึกปราสาทแปรรูป**, 67.

พระนารายณ์ในอีกมิติหนึ่ง เพราะพระยาเศษนาคราชอยู่ใกล้ชิดกับพระนารายณ์ในเกษียรสมุทร ตลอดเวลา ในช่วงที่พระนารายณ์อวตารเป็นบุรุษผู้กล้าหาญ พระยาเศษนาคราชก็ย่อมถือกำเนิดยัง โลกมนุษย์ หรือเป็นผู้ช่วยเหลือพระนารายณ์อวตารอยู่เสมอ ดังนั้น เมื่อมองภาพพระยาเศษนาคราช จึงปรากฏภาพของพระนารายณ์ซึ่งเป็นหนึ่งในเทพผู้ยิ่งใหญ่ของศาสนาฮินดูควบคู่กันไปด้วย และ สอดคล้องกับชนบสำคัญประการหนึ่งในจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์ คือ กวีจะมองภาพของ พระมหากษัตริย์เป็นเทพเจ้าผู้สูงสุดอยู่เสมอ

ความงดงามของอลังการรูปกะในโคลกที่ 20 ดังที่ได้วิจารณ์มาตามลำดับ จึง ยืนยันให้เห็นคุณค่าของอลังการซึ่งเป็นองค์ประกอบหลักในการสื่อความงามของเนื้อความอย่าง ประณีตลึกซึ้ง และที่สำคัญกระบวนการสร้างสรรค์คืออลังการโดยเฉพาะอลังการรูปกะในเนื้อความนี้ มี ความซับซ้อนในการพิจารณาความหมาย กล่าวคือ การเปรียบเทียบแผ่นดินมีสถานะเป็นเทพสตรี และการเปรียบเทียบพระเจ้าธรณินทรโรมันในรูปลักษณะของพระยานาคยังสะท้อนแนวคิดคติความ เชื่อทางศาสนาที่ตีความหมายได้อย่างหลากหลาย

2.3 อลังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพ ความ ยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

จารึกปราสาทตาพรหมที่ปรากฏอลังการรูปกะโดยสะท้อนภาพผ่านเนื้อหา เกี่ยวกับสถานภาพและความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะเห็นว่ามิได้อยู่ในหลายโคลก ความ งดงามของอลังการในโคลกที่สะท้อนเรื่องราวของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะเห็นว่ามี ความงดงามลึกซึ้ง เป็นพิเศษ กวีเลือกสรรถ้อยคำอย่างประณีตเพื่อสื่อความหมายและการใช้ความเปรียบที่แพรวพราว ดัง จะพิจารณาเนื้อหาในโคลกที่ 21,22 และโคลกที่ 28 ต่อไป

āsphālitabhramitavairikarīndraśaila-
rājo bhujor ativalena raṇāmvudhau yaḥ /
lakṣmīsītadviradarājaturaṅgaratna-

prāpto harer jaladhī manthanam anvakārṣit // 21

“พระองค์ ผู้ได้ทรงกระทำให้ภูเขามันทรหะ คือ พระยาข้างของข้าศึกให้ หมุนกลับไปกลับมา ในมหาสมุทร คือ สนามรบ ด้วยพลกำลังที่ทรงพลังของ พระพาหา จึงทรงได้รับชัยชนะ (พระลักษมี) พระยาข้างเผือก (พระยาข้างไอราวต) และม้าแก้ว (ม้าอุจฉัยศรพ) ราวกับว่าพระองค์ได้ เลียนแบบการกวนเกษียรสมุทรของพระหริ”

เนื้อหาโคลกที่ 21 ข้างต้นนี้เป็นบทสรรเสริญวีรกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่โดดเด่นมาก กวีใช้ทั้งอสังการอุตเปรกษาและอสังการรูปกะเพื่อยืนยันให้เห็นความยิ่งใหญ่เกรียงไกรของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในการประกอบกรยุทธ ณ สมรภูมิมรบ ในส่วนอสังการอุตเปรกษาเพื่อสื่อจินตนาการของกวีนั้น ผู้วิจัยได้นำโคลกนี้ไปแสดงรายละเอียดในหัวข้อการวิจารณ์อุตเปรกษาที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมอย่างละเอียดแล้ว ในบทวิเคราะห์และวิจารณ์นี้จะชี้ให้เห็นความงามจากการเปรียบเทียบวัตถุสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งตามแนวทางอสังการรูปกะ

จะเห็นได้ว่าเนื้อความในโคลกข้างต้นมีรูปกะที่ปรากฏผ่านเนื้อหาของโคลกด้วยกันสองส่วนได้แก่ 1. กวีเปรียบเทียบพระยาข้างของข้าศึกมีรูปลักษณะเป็นเช่นเดียวกับภูเขามันตระ ทั้งพระยาข้างและภูเขามันตระมีลักษณะการเคลื่อนไหว และหมุนกลับไปกลับมาเหมือนกัน 2. กวีเปรียบเทียบสนามรบเป็นมหาสมุทร โดยกล่าวว่าสนามรบนั้นเป็นมหาสมุทรแห่งการรบ การใช้รูปกะเพื่อเปรียบเทียบพระยาข้างกับภูเขามันตระว่าเป็นสิ่งเดียวกันนั้น กวีได้กล่าวถึงอุปมานและอุปไมยเป็นสมาสในบาทที่ 1 ทั้งบาทตั้งที่ว่า *āspālitabhramitavairikarīndrasāilarājo* ซึ่งแยกคำศัพท์ได้ว่า *āspālita* แปลว่า ทำให้เคลื่อนแล้ว *bhramita* แปลว่า หมุนกลับไปกลับมา *vairi* แปลว่า ข้าศึก *karīndra* แปลว่า พระยาข้างหรือจอมข้าง *sāilarājo* แปลว่า เจ้าแห่งภูเขา คือ ภูเขามันตระ อุปไมยในข้อความนี้ คือ พระยาข้างของข้าศึก ส่วนอุปมานที่นำมาเปรียบกับพระยาข้าง คือ ภูเขามันตระ ส่วนรูปกะอย่างที่สอง กวีใช้ศัพท์สมาสที่ว่า *raṇāmvudhau* แยกศัพท์ได้เป็น *raṇa* แปลได้ว่า การรบ กับ *āmvudhau* แปลว่า มหาสมุทร เมื่อรวมความหมายจะสื่อถึงอสังการรูปกะว่า มหาสมุทรเป็นสนามรบหรือหมายถึงในมหาสมุทรแห่งการสู้รบ ซึ่งมีมหาสมุทรเป็นอุปมานนำมาเปรียบกับสนามรบ คือ อุปไมยเพื่อสื่อให้เห็นว่าสนามรบที่นองไปด้วยเลือดเหมือนน้ำในมหาสมุทร

อนึ่ง การที่กวีใช้รูปกะเปรียบเทียบสนามรบเป็นมหาสมุทร นับว่าเป็นการสื่อความงามในทางอสังการได้เด่นมาก ในที่นี้ผู้วิจัยใคร่ตั้งคำถามว่า เหตุใดกวีจึงใช้พื้นที่ คือ มหาสมุทรมาเปรียบเป็นพื้นที่ คือ สนามรบ คำตอบข้อแรก หากพิจารณาเนื้อความในจารึกหลักอื่นประกอบด้วย อาจเห็นมิติการสร้างอสังการรูปกะในแง่นี้ได้ชัดเจน

ในจารึกประจักษ์สมัยของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 คือ จารึกปราสาทแปรรูป กวีกล่าวถึงทะเลเลือดไว้ในโคลกที่ 79 แสดงภาพจินตนาการให้เห็นว่า การทำสงครามของพระมหากษัตริย์ อาวุธคือลูกศรอันเปรียบประดุจเป็นพวงมาลาได้พุ่งสังหารข้าศึกจนพื้นดินกลายเป็นทะเลเลือด ดังเนื้อความที่ว่า

kālālakṣārūṇitā vikīrṇa-
 bāṇāvataṃsā drutamauktikarak/
 yaṃ prāptavyāḥ praharantam āśu
 reje raṇorvī paṭadhīva lakṣyāḥ // 79

“พวงมาลาลูกศรมีสีแดงราวกับทะเลเลือด กระจัดกระจาย ณ ที่แห่งนี้
 เป็นพวงมาลาไข่มุกมงกุฎอันเคลื่อนไหวกล่น ในแผ่นดินที่เป็นสนามแห่งสงคราม ดู
 เหมือนภาพการต่อสู้อันดุเดือดของพระลักษมี ผู้มาสู่พระองค์ขณะกำลังสู้รบ ได้
 ส่องแสงระยิบระยับ”⁸²

กวีให้ภาพว่าเลือด มีสีแดงส่องแสงเปล่งประกายกระจัดกระจายทั่วสมรภูมิมิรบ
 มีปริมาณมากมายนัก จนกลายเป็นทะเลเลือด ภาพของทะเลเลือดจึงไม่ต่างกับเครื่องประดับตกแต่ง
 ร่างกายอันงามระยิบระยับจับตา จินตนาการของกวีฉายภาพให้เห็นว่าเลือดของศัตรู ช่วยประดับคม
 อาวุธให้มีความแวววาว ดึงเนื้อความในจารึกหลักเดียวกันนี้ โศลกที่ 81 กวีพูดถึงภาพคมดาบของ
 พระมหากษัตริย์ที่ดงามไปด้วยเลือดดั่งที่ว่า “คมดาบที่เป็นประกายในพระหัตถ์ของพระองค์ ได้
 เปล่งแสงสีทอง เพราะทาด้วยเลือดของข้าศึกที่ถูกฆ่า”⁸³ ในจารึกปราสาทสติกก้อกรม 2 โศลกที่ 14
 ยืนยันให้เห็นว่าขณะที่พระเจ้าอุทยาทิตยะทรงทำสงคราม ภาพของพระองค์ทรงพระขรรค์แล้วมีเลือด
 ศัตรูติดคมดาบนั้น ส่องแสงสุกใสเปล่งประกายยิ่ง ชับแน่นมิตีความงามอันน่าชื่นชมด้วยความพึงใจและ
 ความพิศวงมหัศจรรย์ใจ ดังต่อไปนี้

bhinn āri rāja rudhir āruṇitam vabhāra
 khadgaṃ raṇe sphurad udīrṇa vikīrṇa bhāsam/
 yo mūrddhaja graham valād iva jāta joṣam
 utkośa kokanadam āhṛtam āji lakṣmyāḥ // 14

“ในสงคราม พระองค์ทรงพระขรรค์ ที่มีสีแดงด้วยเลือดของศัตรูที่ถูก
 ฟันแล้ว ส่องแสงระยิบระยับเป็นประกาย เพราะการแกว่ง ทรงจับศิระษะของ
 ศัตรูที่ถูกฟันแล้ว ส่องแสงระยิบระยับเป็นประกายเพราะการแกว่ง ทรงจับ
 ศิระษะของศัตรู เหมือนจับดอกบัวที่บ้านแล้ว ในสนามรบอย่างรื่นเริงด้วยพอ

⁸² คำแปลดูใน ชะเอม แก้วคล้าย, จารึกปราสาทแปรรูป, 33,73.

⁸³ เรื่องเดียวกัน, 74.

พระทัยยิ่ง เพราะอำนาจพระเคราะห์ (พระจันทร์) ที่เกิดขึ้นบนศีรษะ ซึ่ง
พระองค์นำมาแล้วจากพระลักษมี”⁸⁴

ในจารึกปราสาทพระขรรค์ กวีไม่ได้กล่าวถึงมหาสมุทรแห่งการสู้รบโดยตรง หากแต่กล่าวถึง
เมืองที่พระราชาทรงยึดครองซึ่งครั้งหนึ่งเคยเป็นทะเลเลือด กวีสร้างภาพโดยใช้ถ้อยคำอุปมาเพื่อ
สื่อให้เห็นว่าเมืองชัยศรีเปรียบประดุจเป็นทะเลเลือด หมายความว่าสถานที่แห่งนี้เป็นสมรภูมิตบ
ระหว่างกองทัพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับศัตรูมาก่อน ดังปรากฏในเนื้อความโคลงที่ 32 กล่าวถึงชัย
ชนะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่ว่าพระองค์จะทำสงคราม ณ ที่แห่งใด พระศรีย่อมสถิตอยู่ที่พระองค์
พร้อมกับแผ่นดินที่องไปด้วยเลือดของศัตรู ดังเนื้อความต่อไปนี้

yatra dviṣadrudhiradhāmi jayaśriyaṃ yo-
jaher yudhi vyadhita tatra purīn tadākhyāṃ /
hemāmvujopalavirañjitabhūmibhāgā
digdhādhunāpi rudhirair iva yā vibhātī // 32

“พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น ได้ทรงสร้างเมืองนั้น (ชัยศรี) ที่ยุทธภูมิ ซึ่ง
เป็นที่รองรับเลือดของศัตรู ณ ยุทธภูมิแห่งนี้ พระองค์ได้ทรงนำพระชัยศรี
(เทพีแห่งชัยชนะ) มาไว้ในครอบครองเมืองชัยศรีนั้นได้ปรากฏประหนึ่งว่า
เปื้อนไปด้วยเลือด จนกระทั่งทุกวันนี้ เนื่องจากว่าบริเวณพื้นดินหลากสี
เนื่องมาจากทอง ดอกบัว และหิน”⁸⁵

เนื้อความนี้เชื่อมโยงต่อเนื่องยังโคลงในช่วงท้ายด้านที่ 4 ที่กล่าวถึงสระชัยที่
ท้องน้ำแดงดังเลือด เนื่องจากพื้นที่แต่เดิมนั้นเป็นสมรภูมิตบมาก่อน เลือดของพวกจามจึงปรากฏทั่ว
สมรภูมิตบ ซึ่งกวีสะท้อนรูปจินตนาการของสระแห่งนี้ว่ามีสีแดงดังเลือด ส่องแสงบังเกิดความงามยิ่งนัก
ยิ่งผิวน้ำของสระที่สัมผัสรับแสงสะท้อนจากปราสาทที่ทำด้วยทองอันเรืองรอง รวมทั้งกระทบแสงพราว
พรายจากหินอันมีค่าและสีแดงของกลีบดอกบัวยิ่งฉายภาพท้องน้ำที่แดงดังเลือดราวภาพที่อยู่ในฝัน ดัง
เนื้อหาที่ปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์ดังนี้

⁸⁴ คำแปลจารึกปราสาทสตึกก๊กอภิม 2 ดูใน ชะเอม แก้วคล้าย, “จารึกสตึกก๊กอภิม 2,” ใน *จารึกในประเทศไทย เล่ม 3: อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15-16* (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 187, 209.

⁸⁵ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อุตุปรุกษา,” ใน *ภาษา-จารึก 7* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544). พิมพ์เนื่องในวาระเกษียณอายุราชการของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, 12-13.

ambhojarāgāñjitaśātakumbha-
prāsādabhāsārūṇitāmvrāsiḥ /
vibhrājate bhārgavabhāvitasya
raktahradasyākṛtim udvahan yaḥ //169

“ทะเลสาบชัยแห่งนั้น มีผืนน้ำแดงด้วยแสงสะท้อนจากปราสาทที่
ทำด้วยทองที่กลายเป็นสีแดงจากสีของดอกบัว ได้ปรากฏประดุจเป็นทะเล
เลือด ที่ปรากฏขึ้นมาจากเลือดของพวกเขา”⁸⁶

ดังนั้น คำตอบที่ได้ การกล่าวถึงมหาสมุทรแห่งการสู้รบในจารึกปราสาทตา
พรหมตั้งเนื้อความที่ยกมา จึงมิได้สะท้อนภาพความเดือดของการสู้รบในสมรภูมিরหว่างกองทัพของ
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับฝ่ายศัตรูเพียงเท่านั้น ทว่ารูปกะในรูปจินตนาการที่บ่งชี้ว่ามหาสมุทรเป็น
สนามรบได้สะท้อนภาพอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยแฝงความงามของเลือดศัตรู อันเป็น
ขนบวรรณศิลป์ฉายภาพความงามของเลือดให้เห็นอย่างสมจริง เพราะสิ่งสำคัญของมหาสมุทรก็คือ
หยดน้ำ น้ำแต่ละหยดรวมกันเป็นมวลน้ำมหาศาล กลายเป็นท้องน้ำและเป็นมหาสมุทรที่รองรับน้ำมา
รวมกันอยู่ ณ ที่แห่งเดียวกัน สีนํ้ามหาสมุทรมีสีครามสว่างสดใส และมีสีน้ำเงินเข้มชั้นไล่ระดับตามเฉด
สีผิวน้ำ ท้องน้ำมหาสมุทรอันแผ่ขยายกว้างใหญ่ไพศาลดุจลูกโลกและลูกซึ่งสุดคาตคะเน

เมื่อมองภาพมิติเดียวกันกับมหาสมุทรในสนามรบ พื้นที่รองรับน้ำหนักไม่ใช่
พื้นดินที่แข็งกระด้าง แต่พื้นที่รองรับน้ำหนักกลับอ่อนนุ่ม เพราะมีพื้นเป็นน้ำ และมีใช้น้ำธรรมดา แต่
เป็นน้ำเลือดที่ไหลออกมาจากร่างของข้าศึกศัตรูที่ถูกสังหารจำนวนมาก ภาพจินตนาการเลือดสีแดง
ฉาบทาทั่วแผ่นดิน กวีจึงจินตนาการว่าเป็นมหาสมุทรแห่งการสู้รบ พิจารณาในแง่นี้ เลือดจึงมีความ
งาม ส่องแสงเปล่งประกายเหมือนเกร็ดอัญมณีสีแดงงดงามวิจิตร และหากมองในมิติที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น
เลือดของข้าศึกศัตรูนี้จึงเปรียบประดุจอัญมณีสีแดงสด เปล่งประกายแวววาว เสมือนเป็นเครื่องประดับ
พระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์อันงดงามน่าพิศวง

เลือดของข้าศึกที่ถูกพระมหากษัตริย์สังหาร จึงแสดงนัยให้ตีความได้อย่าง
ลึกซึ้งถึงชัยชนะ พระเกียรติยศ ความภาคภูมิใจ การอ้างเกียรติของวาระกษัตริย์ได้อย่างสมศักดิ์ศรี
แม้เนื้อหาในจารึกปราสาทตาพรหม โศลกที่ 21 กวีไม่ได้ใช้คำว่า ทะเลเลือด หรือใช้คำที่สื่อความหมาย
ว่า เลือดของข้าศึก หากใช้คำว่า มหาสมุทร คือ สนามรบ การพิจารณาในมิติที่ว่ามหาสมุทร สื่อนัยคือ
ทะเลเลือด เพราะมหาสมุทรเกิดขึ้นในสมรภูมิจึงสอดรับกันได้ดีกับบอคล้องการที่แสดงจินตภาพดังกล่าว

⁸⁶ เรื่องเดียวกัน, 13.

อนึ่ง จะเห็นว่าอลังการรูปกะดังกล่าวนี้ซ้อนทับกับอลังการอดีตยะหรืออดีตโยกติดัว เพราะพรรณนาในแง่เกินจริง เพราะฉะนั้น มหาสมุทรแห่งการสู้รบกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ มหาสมุทรที่รองรับเลือดของข้าศึกนั่นเอง

ความโดดเด่นของอลังการในจารึกปราสาทตาพรหมโคลกที่ 21 นอกจากกวีจะสื่อมิติความงดงามจากอลังการหลากหลายรูปแบบทั้งอลังการอุตเปรกษา อลังการรูปกะ และยังแฝงอลังการอดีตโยกติดัวอย่างแยบคายแล้ว การเปรียบเทียบว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกหนึ่งตามรูปแบบของอลังการรูปกะในโคลกนี้ นับว่าเป็นการสื่อความลึกซึ้งของเนื้อหาได้โดดเด่น ดังจะเห็นว่ากวีกล่าวถึงพระยาช้างของข้าศึกมีขนาดใหญ่และหมุนกลับไปกลับมาเป็นเช่นเดียวกับภูเขามันทะเลที่หมุนวนกวนทะเลน้ำนม โดยแสดงนาฏการอย่างเดียวกัน นอกจากนี้ยังสื่อภาพเปรียบเทียบสนามรบเป็นมหาสมุทร ซึ่งเป็นรูปกะชี้ให้เห็นว่าเลือดของข้าศึกมีความงาม และการที่เลือดข้าศึกไหลออกจมนมเป็นธารน้ำและแปรสภาพเป็นมหาสมุทร คือ นัยที่แสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ที่มีชัยชนะเหนือข้าศึกอย่างแท้จริง

ส่วนบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โคลกที่ 22 กวีระบุว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสืบเชื้อสายกษัตริย์สุริยวงศ์ เนื้อหาดังกล่าวกวีแสดงให้เห็นถึงความอาญา แสดงวีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งทรงเสด็จไปยังสนามรบเพื่อกระทำสงคราม มีพระลักษมีสถิตอยู่ที่พระองค์ ประหนึ่งพระลักษมีทรงโอบกอดบุคคลผู้ขัดสนไร้ทรัพย์ อลังการรูปกะมุ่งเน้นส่งเสริมสถานภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงเป็นพระราชอาผู้ประเสริฐที่สุด ดังนี้

sañke samastaguṇasammatir aṃsumāli
vaṃsodbhavo vanipatīndravaraṅgaratnam /
gacchaty ayam mama kṛte samitīty atīva
harṣā yam ājikamalā dṛḍham ālaliṅge // 22

“ข้าพเจ้าสงสัยว่า พระลักษมีแห่งสงครามผู้ทรงพอพระทัยอย่างยิ่ง เพราะคิดว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ผู้ทรงเห็นพ้องกับสิ่งที่ตั้งามทุกประการ ผู้ประสูติในวงศ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้ทรงเป็นรัตนะบนพระเศียรของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย เสด็จไปแล้วในสงคราม เพื่อตัวข้า จึงได้โอบกอดพระองค์ไว้ แล้วอย่างแนบแน่นในสนามรบ”

อลังการรูปกะที่ปรากฏในโคลกข้างต้น อยู่ในรูปของคำสมาสว่า *varaṅgaratna* มีความหมายว่า รัตนะบนอวัยวะที่ประเสริฐ กวีขยายรายละเอียดอลังการรูปกะที่กล่าวถึงรัตนะอันประเสริฐนี้ คือ พระเศียรของกษัตริย์ผู้ปกครองอาณาจักรทั้งหลายซึ่งต่างแสดงความนอบน้อมพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การที่กวีแสดงอลังการรูปกะเพื่อสร้างจินตภาพดังกล่าว เพราะสอดรับ

การเนื้อความโดยรวมที่กล่าวถึงความโดดเด่นของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในด้านแสนยานุภาพ กวีกล่าวว่าพระองค์เสด็จพระราชดำเนินยังสมรภูมิรบเคียงข้างด้วยพระนางลักษมี (kama) ซึ่งทำกิริยาโอบกอดพระวรกายของพระองค์ไว้อย่างแนบแน่น กวีสื่อให้เห็นว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงได้รับชัยชนะเหนือศัตรูทั้งหลาย เนื่องจากผู้เป็นใหญ่ต่างแค้นใจพากันมาอ่อนน้อมแทบพระบาทพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดังที่กวีระบุว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นรัตนะบนพระเศียรของผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดิน ในขณะที่เดียวกันจะพบว่าอสังการูปกะสีบหอดขนบการประพันธ์เพื่อสร้างความงามดังปรากฏในจารึกหลายหลักเช่นเดียวกัน

กวีสื่อจินตภาพรูปกะสีว่าเป็นรัตนะบนอวัยวะที่ประเสริฐ รัตนะ (ratna) ซึ่งเป็นอัญมณีมีค่าทั้งความงามและราคาการซื้อขาย เมื่อคัดสรรโดยช่างผู้ทำมงกุฎสำหรับกษัตริย์ นายช่างจึงเลือกอัญมณีเม็ดงามมาประดับมงกุฎอย่างสมบูรณ์แบบที่สุด การที่กวีกล่าวว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงเป็นรัตนะบนพระเศียรของเหล่าราชันทั้งปวงนี้ สร้างภาพอสังการได้อย่างประณีต ซึ่งโดยปกติแล้วเหล่าราชันมีมงกุฎประดับพระเศียรแสดงสถานะผู้มีอำนาจปกครองรัฐอยู่แล้ว แต่ภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พระองค์ทรงเป็นรัตนะเม็ดงามประเสริฐที่สุดบนมงกุฎของพระราชาที่มาอ่อนน้อมต่อพระองค์ รัตนะเช่นที่ปรากฏในโคลกข้างต้น จึงมิใช่เป็นอัญมณีตามความหมายโดยตรง (Primary) แต่มีความหมายนัยประหวัดหรือความหมายแฝง สื่อถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ปรากฏความเจิดจรัสบนพระเศียรของเหล่าราชัน เนื่องจากมงกุฎอันพรายระยิบระยับด้วยรัตนะ ขณะที่ผู้ปกครองแคว้นโน้มน้อมเคารพแทบเบื้องพระยุคลบาท อัญมณีประดับมงกุฎจึงส่องสะท้อนภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 บนพระเศียรของผู้นำทั้งหลายนั่นเอง เมื่อพิจารณาวิธีการแต่งเช่นนี้จะเห็นว่าปรากฏในจารึกหลักอื่นด้วย โดยเฉพาะความเกรียงไกรยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ กวีจะสื่อความหมายว่าพระองค์เป็นมงกุฎ หรือเป็นรัตนะบนพระเศียรของผู้ยิ่งใหญ่ได้อำนาจ ดังในจารึกประจำอำเภอโคยศาลา ที่เมืองชายพอง กวีให้ภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไว้ใกล้เคียงกับเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหม ดังนี้

niśśeṣa rājanya śiro'vataṃsa
pādāmuvjas saṃyati saṃhṛtāriḥ /
paryagrahīt sad guṇa ratna bhūmāṃ
yat kīrti hārām vasudhāṅganāṃ yaḥ // 5

“พระองค์ ทรงมีมงกุฎประดับบนพระเศียรของเหล่าราชันย์ทั้งหมด เป็นดอกบัวรองฝ่าพระบาท ทรงนำศัตรูเข้ามาสวามิภักดิ์ ทรงอภิเษกสมรส พระมเหสี (สตรีที่รวดทรงงดงามมาก) คือ ราชอาณาจักร (แผ่นดิน) ซึ่งเป็น

เครื่องประดับที่ตกแต่งด้วยรัตนะ คือ คุณสมบัติอันดีงาม ที่แผ่พระเกียรติของ
พระองค์จรจายไปทั่ว”⁸⁷

ความมุ่งหมายของกวีในการแต่งโคลกนี้ เพื่อแสดงพระเกียรติคุณของ
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่จรจายไปทั่ว ในเนื้อความที่กวีกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีมงกุฏ
ประดับบนพระเศียรของเหล่าราชันย์ซึ่งเป็นดอกบัวรองฝ่าพระบาทนั้น เป็นกลวิธีการแต่งเช่นเดียวกับ
ในจารึกปราสาทตาพรหม หมายความว่า ราชศัตรูที่เข้ามาสวามิภักดิ์ต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ต่างโน้ม
พระเศียรเป็นดอกบัวรองฝ่าพระบาทพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสงระยิบระยับของเพชรพลอยประดับ
มงกุฏจึงฉายภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะท้อนมายังดอกบัวคือฝ่าพระบาทของพระองค์ หาก
พิจารณาเนื้อความตอนหนึ่งในจารึกปราสาทหันไชย กวีได้กล่าวถึงพระโอรสของพระเจ้าวรมันที่ 2
ซึ่งได้รับการเคารพนบอบจากกษัตริย์พระองค์อื่น จะเห็นภาพของอลังการดังที่กล่าวถึงในจารึก
ปราสาทตาพรหมได้ชัดเจน ดังนี้

*rāgaṃ dadhati bhūpānām cūḍāratnamarīcayah/
yasya pādanakheṣevamnāgasi na cetasi // 18*

“รัศมีส่องแสงมาจากแก้วมณีที่ประดับอยู่บนมงกุฏของกษัตริย์
ทั้งหลาย ย่อมก่อให้เกิดสี ที่พระนขาของพระบาทของพระองค์ แต่หาได้
ก่อให้เกิดสีที่พระทัยอันไร้บาปไม่”⁸⁸

อลังการสื่อความหมายในโคลกนี้ แสดงชัดเจนว่าในเวลาที่ยกษัตริย์ทั้งหลาย
แสดงความเคารพพระยุพราชนั้น รัศมีส่องแสงแวววาวจากเกร็ดแก้วอัญมณีประดับบนมงกุฏของ
กษัตริย์ก่อให้เกิดสีเลื่อมพรายยังพระนขาของพระบาทพระยุพราช ความกระจ่างใสของพระนขาส่อง
กระทบกับแสงเลื่อมพรายของอัญมณี ยิ่งเกิดภาพในมิติความงามราวกับกระจกส่องให้เห็นแสงส่อง
กระทบนั้น ยิ่งกษัตริย์มีจำนวนมากเพียงไร แสงงดงามจับต่าย่อมเปล่งประกายมลังเมลิ้งมากยิ่งขึ้น
เพียงนั้น

แนวเทียบอลังการในจารึกที่กล่าวอ้างมีความคล้ายกันกับจารึกปราสาทตา
พรหมดังกล่าวมา จึงยืนยันอลังการรูปกะในจารึกตาพรหมได้อย่างชัดเจนว่า กวีสืบทอดขนบวรรณ
ศิลป์ด้วยการกล่าวอ้างรัตนะบนมงกุฏของกษัตริย์เพื่อส่องสะท้อนภาพพระราชที่กวีต้องการสดุดีมา

⁸⁷ อัญชญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน (กรุงเทพฯ: ภาควิชา
ภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555), 104.

⁸⁸ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และอุเทน วงศ์สถิตย์, การศึกษาจารึกหันไชย, 50-51.

รังสรรค์เป็นอสังการรูปกะได้อย่างประณีตลึกซึ้ง การใช้อสังการได้อย่างสัมฤทธิ์ผลส่งเสริมให้รายละเอียดโดยรวมของการสดุติพระเกียรติพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีความลึกซึ้งอย่างเห็นเด่นชัด และอสังการช่วยประหยัดถ้อยคำโดยไม่ต้องแจกแจงรายละเอียด กล่าวคือ เพียงรายละเอียดที่กวีกล่าวว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงเป็นรัตนะบนอวัยวะที่ประเสริฐ คือพระเศียรของผู้เป็นใหญ่ในแผ่นดินนั้นก็เพียงพอแก่การยกย่องพระเกียรติคุณของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้อย่างครบถ้วนแล้ว

การประกาศความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยเฉพาะความเก่งกล้าในเรื่องการทำสงคราม นอกจากกวีจะใช้อสังการสื่อความงามของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในสนามรบปรากฏในโคลกที่ 21 และโคลกที่ 22 ดังที่ได้วิจารณ์ไปข้างต้นแล้ว กวียังสะท้อนภาพความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยการเล่าขานวีรกรรมของพระองค์จากการเสด็จมาที่เมืองจามปา ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 28 กวีกล่าวว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงมีชัยชนะเหนือพระราชวงศ์อื่น ทรงจับพระราชของเมืองจามปาแล้วทรงปล่อยให้เป็นอิสระ เรื่องราวความกล้าหาญของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ปรากฏเป็นเรื่องเล่าชีวประวัติของพระองค์ซึ่งเป็นที่รับรู้ในหมู่พระมหากษัตริย์ทั้งหลาย เนื้อความตอนนี้สะท้อนให้เห็นอสังการรูปกะอย่างสวยงาม ดังต่อไปนี้

campā gatasya yudhi yasya gr̥hīta mukta
tad bhūdarasya carit āmṛtam anya bhūpaiḥ /
śrutvā natair hṛtam iv añjalibhir varāṅge
siktam mahō hutavah odita tāpa śāntyai // 28

“เมื่อพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เสด็จมาที่เมืองจามปา ในการสงครามได้ทรงจับกษัตริย์ของเมืองนั้น และได้ทรงปล่อย ราวกับว่าน้ำอมฤต คือชีวประวัติของพระองค์ที่ถูกได้ยิบแล้ว และถูกนำมาด้วยกระพุ่มมือโดยกษัตริย์องค์อื่น แล้วรดลงบนศีรษะกษัตริย์จามปาพระองค์นั้น เพื่อจะทำความร้อนที่เกิดขึ้นจากไฟ คือ อำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้ดับลง”

อสังการที่ปรากฏให้เห็นอย่างชัดเจนในโคลกข้างต้น มีอยู่ด้วยกันสองส่วน คืออสังการรูปกะ และอสังการอุตเปรกษา กล่าวเฉพาะอสังการรูปกะที่เห็นชัดเจนในโคลกนี้ได้แก่ การเปรียบเทียบน้ำอมฤต เป็นชีวประวัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งเล่าขานโดยพระราชวงศ์อื่นๆที่มานอบน้อมพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 และการเปรียบเทียบความร้อนจากไฟเป็นอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 รูปกะที่เปรียบเทียบน้ำอมฤตเป็นเรื่องเล่าชีวประวัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะเห็นได้จากศัพท์สมาส caritāmṛtam คือ carita หมายถึง เรื่องราวในที่นี้คือชีวประวัติ amṛtam หมายถึง น้ำอมฤต แสดงความหมายได้ว่า น้ำอมฤตคือชีวประวัติ (ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7) อุปไมยในส่วนนี้ คือ

ชีวประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วนอุปมาน คือ น้ำอมฤต รูปกะที่เปรียบเทียบกับคืออำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะเห็นได้จากศัพท์สมาส mahohutavah คือ maho หมายถึง อำนาจ ในที่นี้คืออำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 hutavah หมายถึง ไฟ แสดงความหมายได้ว่า ไฟคืออำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อุปไมยในส่วนนี้ คือ อำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วนอุปมาน คือ ไฟ อลังการรูปกะในโคลกที่ 28 ข้างต้นจึงจัดอยู่ในประเภทอลังการรูปกะที่แสดงอุปมานและอุปไมยเป็นสมาส ถึงแม้ว่าไม่ได้อธิบายหรือชี้ให้เห็นลักษณะของสิ่งสองสิ่งโดยครบถ้วน แต่ก็ได้แฝงความหมายลักษณะของสิ่งนำมาเปรียบเทียบได้อย่างลึกซึ้ง กล่าวคือ อุปมานที่กล่าวถึงน้ำอมฤตนำมาเปรียบกับพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเป็นชีวประวัติของพระองค์นั้น กวีกล่าวว่าเมื่อนำน้ำอมฤตมาราดรดลงบนพระพุทธรูปและบนศิระษะของพระเจ้าแผ่นดินย่อมทำให้ความเร่าร้อนซึ่งเกิดจากพระเดช (เทียบกับไฟ) ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เย็นลง ในแง่นี้จึงหมายความว่าน้ำอมฤต คือ ชิวประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความฉ่ำเย็น เพราะน้ำอมฤตได้ดับความร้อน ซึ่งก็คือ ความน่าหวาดเกรงในแสนยานุภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้บรรเทาลง จะเห็นได้ว่าการใช้รูปกะทั้งสองส่วนนี้ล้วนส่งเสริมสถานภาพความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างชัดเจน

ยิ่งไปกว่านั้น การใช้ความเปรียบรูปกะในโคลกที่ 28 จะเห็นความประณีตลึกซึ้งและการใช้ขนบวรรณศิลป์ได้ชัดเจนด้วย ความประณีตลึกซึ้งที่เกิดจากอลังการรูปกะดังกล่าวนี้มีความเชื่อมโยงกับการสื่อความหมายยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะเป็นวีรบุรุษทางประวัติศาสตร์ (historic hero) ดังที่กวีสื่อความหมายว่าชีวประวัติที่แสดงความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ช่วงที่พระองค์เสด็จไปทำศึกที่นครจามปา แล้วทรงได้รับชัยชนะนั้นเป็นที่กล่าวขานในหมู่พระราชชาติโดยทั่ว วีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในแง่นี้จึงสอดคล้องกับแนวคิดและความหมายของวีรบุรุษดังที่โจเซฟ แคมป์เบลล์ (Joseph Campbell) ได้กล่าวว่า “วีรบุรุษ คือ ผู้ประกอบวีรกรรมอันยิ่งใหญ่เหนือคนปกติโดยทั่วไป อาจเป็นชายหรือหญิงก็ได้ แต่จะต้องแสดงให้เห็นถึงการกระทำอันยิ่งใหญ่ที่เป็นภารกิจสำคัญ”⁸⁹ ดังนั้น การประกาศชัยชนะของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เมื่อครั้งที่เสด็จไปทำสงครามยังนครจามปาจึงส่งเสริมสถานภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในฐานะวีรบุรุษของราชอาณาจักรกัมพูชานั้นเอง

เมื่อกวีใช้อลังการรูปกะสื่อให้เห็นถึงเรื่องเล่าชีวประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นเช่นน้ำอมฤต จึงมีความโดดเด่นในแง่ความหมายอย่างยิ่ง เพราะชีวประวัติของวีรบุรุษเป็นแบบอย่างอุดมคติของมนุษย์ และการยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นอธิราชอยู่เหนือข้าศึกย่อมเป็นที่ประทับใจของพระราชชาติที่ทรงรับรู้วีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในครั้งนั้น และยึดถือพระ

⁸⁹ชูศักดิ์ ศุภกรนนท์, “วรรณคดีวีรบุรุษไทยและลาว” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโท สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนครสวรรค์, 2553), 11.

เจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นแบบอย่างพระมหากษัตริย์ในอุดมคติ ด้วยเหตุนี้เรื่องเล่าชีวประวัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงเป็นน้ำอมฤต คือ เรื่องเล่าของพระองค์มีความยืนยงเป็นอมตะ และเรื่องเล่าอันกล้าหาญของพระองค์อยู่ในกระแสเรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์ที่สร้างความประทับใจแก่บรรดาผู้กล้าหาญทั้งหลายที่มานอบน้อมต่อพระองค์ และในอีกแง่หนึ่งก็ยิ่งสะท้อนพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ร้อนแรงโดยเปรียบเป็นไฟ แต่เมื่อพระราชาทรงหลายเข้ามานอบน้อมพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้รับรู้ชีวประวัติของพระองค์จึงเหมือนน้ำอมฤตมาราดรดลงบนกระพุ่มมือและบนพระเศียรบังเกิดความร่มเย็นเป็นสุข พระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ร้อนแรงเป็นไฟก็บรรเทาเย็นลง

ในการเปรียบเทียบพระราชอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าเปรียบเป็นไฟ ถือเป็นชนบวรรมศิลป์ในจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์ที่ใช้ไฟอันร้อนแรงสื่อให้เห็นถึงพระราชอำนาจที่ยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ ในจารึกปราสาทพระขรรค์กวีใช้ถ้อยคำรูปกะเช่นเดียวกับจารึกปราสาทตาพรหม เน้นย้ำให้เห็นภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่ามีพระเดชร้อนแรงเหมือนไฟ เเผาไหม้ของดิบ คือเนื้อหรือวัสดุที่ติดไฟได้ง่าย และเผาไหม้อาวุธของศัตรู ดังเนื้อความโคลกที่ 23 ความว่า “พระองค์เป็นไฟเอวระ ที่กองของดิบคือกองทัพของศัตรู (หรือในทะเลคือกองทัพของศัตรู) และเป็นไฟป่าในป่าคืออาวุธของศัตรู เป็นพระจันทร์ในหมู่ของดอกบัว คือ ราชานของศัตรูของพระองค์ที่มานอบน้อมอำนาจของพระองค์ (แผ่กระจายไป) เหมือนแสงของอาวุธของ พระนารายณ์”⁹⁰ ไฟเอวระ เป็นไฟที่อยู่ในท้องทะเล กวีใช้ถ้อยคำรูปกะเปรียบพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นไฟเอวระที่เผาผลาญกองทัพข้าศึก และพระองค์ยังเป็นไฟที่ลุกไหม้อยู่ในป่าด้วย

กล่าวโดยสรุป เนื้อหาในโคลกที่ 28 กวีสร้างอสังการในการสรรเสริญพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้อย่างงดงาม การกล่าวถึงน้ำอมฤตและไฟที่สะท้อนคุณสมบัติต่างกัน มาเปรียบเทียบกับความเรืองอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทั้งชีวประวัติอันเป็นที่เล่าขานของหมู่กษัตริย์ และพระราชอำนาจที่ร้อนแรงของพระองค์ทำให้เห็นความผสมผสานระหว่างความเปรียบคือน้ำอมฤตกับไฟที่เข้ากันได้อย่างลงตัว อีกทั้งยังสะท้อนพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งมีทั้งด้านความเย็นและความร้อนแรง ความเย็นเกิดจากการได้สดับชีวประวัติของพระองค์เท่ากับสัมผัสว่ามีน้ำมาราดรดให้ผ่อนคลายยังความอึดอ้อมใจ ความร้อนแรงราวกับไฟจากการได้ประจักษ์ในพระราชอำนาจที่ยิ่งใหญ่ของพระองค์ กล่าวได้ว่ากวีสร้างอสังการรูปกะโดยใช้ความเปรียบได้อย่างโดดเด่น มีความสวยงาม มีพลังทางวรรณศิลป์ และสื่อความหมายเกี่ยวกับสถานภาพความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้อย่างสมพระเกียรติ

⁹⁰ จีรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” ใน *ไทย-ภารต* 16,23 (มิถุนายน 2531): 85.

2.4 อลังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับการสถาปนาราชวิหาร และพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม นอกจากช่วงตอนต้นเรื่องจะเป็นบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างยิ่งใหญ่แล้ว เนื้อหาเกี่ยวกับการสถาปนาปราสาทตาพรหม หรือราชวิหาร รวมทั้งเนื้อหาที่สะท้อนพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังพบในโคลกที่ 35 และโคลกที่ 141 มีความโดดเด่นในเรื่องอลังการ โดยเฉพาะการใช้รูปกะเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งอย่างสวยงาม

ในโคลกที่ 35 อลังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับการสถาปนาราชวิหารโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ราชวิหารนี้สถาปนาขึ้นเพื่อการอุทิศพระนางปรีชญาปารมิตา ซึ่งเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า ดังรายละเอียดที่ว่า

utpādītā tena bhujā gr̥hīta-
dhātryām purī rājavibhāranāmnī /
ratnollasatsvarṇavibhūṣitāṅgī
munīndramātur bharāṇe niyuktā // 35

“เมืองที่มีชื่อว่า ราชวิหาร (ราชวิหาร หรือปราสาทตาพรหม) เป็นเมืองที่มีร่างกายประดับด้วยรัตนและถูกตกแต่งด้วยทองคำที่สว่างไสวโชติช่วง อันพระองค์ทรงสร้างขึ้นแล้วบนแผ่นดินที่ทรงยึดครองด้วยพระพาหาของพระองค์ ซึ่งได้ถูกกำหนดไว้เพื่อการทำนุบำรุงพระมารดาของพระผู้มีพระภาคเจ้า”

ความสวยงามของอลังการที่สะท้อนผ่านเนื้อความดั่งที่ยกมานี้ จะเห็นว่ากวีใช้อลังการรูปกะเปรียบเทียบเมืองที่มีชื่อว่าราชวิหารเป็นร่างกายของมนุษย์ ซึ่งมีการตกแต่งด้วยเครื่องประดับอย่างวิจิตรบรรจง ดังที่ว่า rājavibhāranāmnīratnollasatsvarṇavibhūṣitāṅgī แยกคำศัพท์ได้ ดังนี้ rājavibhāranāmnī แปลว่า (เมือง) ที่มีชื่อว่าราชวิหาร (ราชวิหาร) ratna แปลว่า รัตนะ ullasat แปลว่า ส่องแสงเปล่งประกาย svarṇa แปลว่า ทองคำ vibhūṣit แปลว่า เครื่องประดับ และ āṅgī แปลว่า ร่างกาย เมื่อรวมความหมายจะสื่อถึงอลังการรูปกะว่า “(เมือง) ที่มีชื่อว่าราชวิหารมีร่างกายถูกประดับตกแต่งแล้วด้วยรัตนะ และทองคำที่สว่างไสวโชติช่วง ” จะเห็นได้ว่าอุปมาในโคลกนี้ คือ เมืองที่มีชื่อว่าราชวิหาร ส่วนอุปมานที่นำมาเปรียบเทียบ คือ ร่างกายที่ประดับตกแต่งด้วยรัตนะ และทองคำซึ่งเป็นเครื่องประดับที่มีแสงเปล่งประกายเพชรแวววาว ความงดงามของอลังการในที่นี้จึงไม่ได้เทียบเคียงสิ่งสองสิ่งว่ามีลักษณะคล้ายกัน แต่แสดงความหมายว่าสิ่งที่เห็นสอง

สิ่งนั้นเป็นเช่นเดียวกัน เมื่อเห็นเมืองราชวิหารที่ก่อสร้างขึ้นมาสิ่งสัมผัสได้ในความรู้สึกของกวี คือ เมืองแห่งนี้โดยสภาพแล้วเป็นหญิงสาวที่มีร่างกายตกแต่งด้วยเครื่องประดับอย่างงดงาม น่าสังเกตด้วยว่าอลังการรูปกะที่งดงามดังกล่าวนี้มีความสัมพันธ์กับระบบคิดตามความเชื่อทางพระพุทธศาสนาการสื่อความหมายของอลังการได้สะท้อนมโนทัศน์ของกวีในการมองภาพศาสนสถานแห่งนี้ว่ามีชีวิตประดุจเป็นมนุษย์ ทั้งนี้เพราะราชวิหารแห่งนี้เป็นศูนย์รวมความเชื่อทางพระพุทธศาสนาในรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สำคัญ เพราะเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพพระนางปรัชญาปารมิตา ดังจะเห็นว่าเนื้อหาในโคลกนี้กล่าวถึงความมั่งมันของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ได้สถาปนาราชวิหารแห่งนี้ด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง หมายความว่า ตามความคิดของกวีนั้นแผ่นดินถูกยึดครองโดยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สำหรับสร้างเป็นเมืองที่มีชื่อว่าราชวิหาร และเมื่อเมืองนี้สร้างให้เกิดขึ้นแล้ว ความประทับใจของกวีที่สัมผัสได้ คือ เมืองมีความสวยงามอย่างยิ่ง

ผู้วิจัยมีความเห็นว่าเนื้อหาในโคลกที่ 35 กวีกล่าวถึงการสถาปนาสิ่งก่อสร้างคือ ปราสาทตาพรหมให้เห็นความงดงาม ปรากฏเนื้อหาที่คล้ายกันนี้ในจารึกปราสาทพระขรรค์เช่นกัน เพียงแต่จารึกปราสาทพระขรรค์กวีจะกล่าวถึงการสร้างเมืองชัยศรี คือ ปราสาทพระขรรค์ว่ามีความยิ่งใหญ่ งดงามด้วยภาพพจน์ที่เพริศแพร้ว การสร้างเมืองราชวิหาร คือ ปราสาทตาพรหมกับการสร้างเมืองชัยศรี คือ ปราสาทพระขรรค์จึงเป็นศาสนสถานประจำยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างแท้จริง เมืองราชวิหารเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพพระนางปรัชญาปารมิตา อันเป็นเทวีสตรีแห่งปัญญาในพระพุทธศาสนา นอกจากพระนางมีสถานะเป็นพระราชมารดาของพระพุทธเจ้าแล้ว ยังมีสถานะภาพเป็นพระราชมารดาผู้ให้กำเนิดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วย ดังความเชื่อประจำยุคสมัยในยุคนี้ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงถือพระองค์เองว่าเป็นพระโพธิสัตว์ ดังนั้น พระนางศรีขยราชจุฑามณีผู้เป็นพระราชมารดาจึงมีสถานะเป็นพระนางปรัชญาปารมิตาด้วย ความเชื่อดังกล่าวสะท้อนมโนทัศน์การบูชาพระนางปรัชญาปารมิตาอย่างชัดเจน ดังนั้น กวีจึงใช้รูปกะเพื่อแสดงให้เห็นว่าเมืองราชวิหารมีรูปลักษณะเป็นสตรีที่ตกแต่งร่างกายอย่างรุ่งเรือง กล่าวอีกนัยหนึ่งรูปเคารพของพระนางปรัชญาปารมิตาที่ประดิษฐานอยู่ภายในราชวิหารประดับตกแต่งด้วยรัตนะ และทองคำมีความงดงามระยิบระยับอย่างยิ่งเพียงไรนั้น กวีก็สื่อภาพเมืองราชวิหารที่ประดับประดาด้วยเครื่องประดับอันรุ่งโรจน์นั่นเอง เมื่อพิจารณาโดยภาพรวม รูปกะในโคลกที่ 35 จึงแสดงความงดงามของอลังการผ่านเนื้อหาที่สะท้อนมโนทัศน์ทางพระพุทธศาสนาได้อย่างประณีตลึกซึ้ง

ในโคลกที่ 141 อยู่ในตอนสุดท้าย มีเนื้อหากล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ตั้งพระราชปณิธานจากการอุปถัมภ์ดูแลปราสาทตาพรหม ซึ่งบุญกุศลดังกล่าวย่อมเกื้อหนุนให้พระนางศรีขยราชจุฑามณีได้บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า อันนำพาสัตว์โลกให้ข้ามพ้นจากสังสารวัฏ ดังเนื้อความต่อไปนี้

kurvann imāni sukṛtāny atimāṭra māṭṛi
 bhaktyā vyadhāt praṇidhim evam asau kṣitīndrah /
 ebhiśsubhair mama kṛtair bhavinām bhavābdher
 uttāraṇāya bhajatām janānī jinatvam // 141

“ขณะที่ (พระเจ้าแผ่นดิน) ทรงกระทำบุญกุศลทั้งหลายเหล่านี้ ด้วยความภักดี ต่อพระมารดาอย่างยิ่ง พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ จึงได้ตั้งพระราชปณิธานว่า “ด้วย บุญกุศลที่ข้าพเจ้าได้ทรงกระทำ ขอให้พระมารดาบรรลุลุความเป็นพระพุทธรเจ้า เพื่อให้สัตว์โลกข้ามพ้นมหาสมุทร คือ ภพแห่งการเวียนว่ายตายเกิด”

เนื้อหาในโคลกข้างต้น จะเห็นการใช้ถ้อยคำการอุปมาเปรียบเทียบมหาสมุทร คือ ภพแห่งการเวียนว่ายตายเกิดซึ่งเป็นแนวคิดปรัชญาในทางพระพุทธศาสนา ดังคำศัพท์ bhavābdher หมายถึงมหาสมุทร คือ ภพของสัตว์โลกที่เวียนว่ายตายเกิด เนื้อหาในโคลกนี้สื่อให้เห็นพระราชปณิธานของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ทรงกระทำบุญกุศลอันเป็นพลังเกื้อหนุนให้พระราชมารดาของพระองค์บรรลุลุความเป็นพระพุทธรเจ้า นำพาให้สัตว์โลกก้าวข้ามภพ (uttāraṇāya) ที่เวียนว่ายตายเกิดไปถึงฝั่งแห่ง นิรวาณหรือฝั่งนิพพาน นัยนี้จะเห็นได้ว่าเนื้อหาในโคลกที่ 141 สะท้อนปรัชญาพุทธ ศาสนามหายานอย่างเด่นชัด เพราะตามความเชื่อของลัทธิมหายานทุกคนสามารถที่จะเป็นพุทธะ คือ ตรัสรู้เป็นพระพุทธรเจ้าได้ ไม่จำกัดเพศ สถานะ หรือชนชั้น เพราะโดยแท้จริงแล้ว สรรพสิ่งเป็นสิ่ง เดียวกัน คือ ธรรมธาตุ นิรวาณจึงไม่ใช่สิ่งอื่นสิ่งใด แต่เป็นการรู้แจ้งในศักยภาพที่มีอยู่ภายใน คือ การ รู้แจ้งในตนเอง⁹¹ ดังจะเห็นได้จากการบำเพ็ญพระราชกุศลเพื่อการศาสนาในราชวิหารของพระเจ้า ชัวยรมันที่ 7 ก็เพื่อส่งเสริมให้พระนางศรีขยราชจุฑามณีได้เป็นพระพุทธรเจ้าในกาลข้างหน้านั่นเอง

นอกเหนือจากนี้แล้ว กวีแฝงแนวคิดว่าความเป็นพุทธะนี้ยังเป็นการช่วยเหลือ สัตว์โลกโดยไม่ได้มุ่งผลเพียงการยกสถานะของตนเองเป็นผู้บรรลุลุธรรม ดังที่กวีกล่าวว่าการที่พระราชมารดาได้บรรลุลุความเป็นพุทธะนี้ก็เพื่อชนสัตว์ทั้งหลายให้ข้ามพ้นมหาสมุทร คือ ภพแห่งการเวียน วายตายเกิด ซึ่งแนวคิดที่เปรียบภพเสมือนเป็นมหาสมุทรจะเห็นว่าเป็นคตินิยมในการจารึกประกาศ พระราชปณิธานของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่เด่นชัดมาก ดังจะเห็นได้ในจารึกหลายหลักประจำรัชสมัย นี้ ความเชื่อเช่นดังกล่าวเป็นการมองภาพสังสารวัฏด้วยอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ คือ ภพนั้นเต็มไปด้วย ความทุกข์ และความทุกข์ย่อมส่งผลโดยตรงต่อความรู้สึกของผู้ปกครอง การปลดเปลื้องความ ทุกข์หรือการช่วยเหลือสัตว์โลกให้ข้ามพ้นมหาสมุทร คือ ภพแห่งการเวียนว่ายตายเกิดจึงเป็นการสร้าง ความเกษมสุขอันเป็นแก่นสารให้กับมนุษยโลกได้อย่างงดงาม

⁹¹พระมหาพุทธรัชนี ปราบนอก, “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหายานสูตราลังการ” (วิทยานิพนธ์ ปริญญาดุขฎิบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547), 87-88.

ตัวอย่างความคิดเช่นนี้จะเห็นได้ในจารึกประจำอารคยาศาลา ตามือนโต้ง
k.375 โศลกที่ 44 ด้านที่ 4 กวีชี้ให้เห็นความปรารถนาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอุทิศพระองค์
เพื่อช่วยประชาชนทั้งมวลให้ก้าวข้ามมหาสมุทรแห่งภพ คือ การเวียนว่ายตายเกิดให้เกิดประโยชน์
สูงสุดดังที่ว่า

jagad ditāyaratha tṛṣas sa rājā
punr vabhāṣe pranidhānm etat/
bhavāv dhi magnāñ janatām samastām
uttārayeyam sukṛtena tena // 44

“พระราชอาพระองค์นั้น ผู้ทรงปรารถนาแรงกล้าถึงประโยชน์สูงสุดแก่
มวลมนุษย์ ได้ตรัส พระราชปณิธานนี้อีกครั้งว่า ด้วยความดีที่ทำไว้แล้วนั้น ขอ
ข้าพเจ้าได้ช่วยประชาชนทั้งมวล ซึ่งกำลังจมอยู่ในมหาสมุทร คือ ภพ (การมีการ
เป็น) ให้ข้ามพ้นไปได้ ด้วยเทอญฯ”⁹²

กล่าวได้ว่าการใช้อลังการรูปกะในโศลกข้างต้น สะท้อนให้เห็นปรัชญาความ
เชื่อในพุทธศาสนาหายานอย่างลึกซึ้งซึ่งแยกกาย นับตั้งแต่การสร้างกุศลโดยมีเจตนาแรงกล้าในทาง
พระพุทธานันเป็นกุศลเกื้อหนุนให้บุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องได้รับผลบุญด้วยเช่นกัน คือ ไม่ได้
มุ่งเน้นเฉพาะว่าบุคคลใดบุคคลหนึ่งทำบุญแล้วตนเองย่อมได้รับผลจากการทำความดี แต่บุคคลที่
ประกอบกุศลความดีสามารถแบ่งผลบุญหรือทำบุญแทนกันได้ สาธนะนี้จะเห็นได้จากการที่พระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 ทรงทำบุญกุศลทั้งหลายด้วยความภักดีต่อพระราชมารดา เพื่อให้ความดีของพระองค์
เป็นปัจจัยสนับสนุนให้พระนางศรีชัยราชจุทามณีบรรลุนิรมลภาวะความเป็นพระพุทธเจ้าในกาลข้างหน้า ซึ่งย่อม
ช่วยสงเคราะห์สัตว์โลกให้ข้ามพ้นภพแห่งการเวียนว่ายตายเกิดอีกด้วย

1.2.3 สรุปผลการวิจารณ์

การวิจารณ์อลังการรูปกะที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมดังรายละเอียด
ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ ผู้วิจัยได้พิจารณาโศลกในจารึกปราสาทตาพรหมจำนวน 12 โศลกที่มีอลังการรูป
กะสื่อความงดงามสะท้อนผ่านเนื้อหาอย่างชัดเจน ได้แก่ โศลกที่ 2, 4, 5, 7, 15, 17, 20, 21, 22, 28,
35 และโศลกที่ 141 เมื่อพิจารณาเนื้อหาทั้ง 12 โศลกสามารถแบ่งออกเป็นรายละเอียดของเนื้อหา
ออกเป็นสามส่วนหลักๆ คือ (1) เนื้อหาส่วนที่เป็นบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ (2) เนื้อหาส่วนที่เกี่ยวข้อง
กับการสรรเสริญบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และ (3) เนื้อหาส่วนที่เป็นบท

⁹² อัญญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน, 123.

สรรเสริญพระเจ้าชั้วรมันที่ 7 รายละเอียดเกี่ยวกับรูปแบบของอลังการรูปกะในแต่ละโคลกสามารถแบ่งได้เป็น 2 ประเด็น ได้แก่

1. อลังการรูปกะ ประเภทกล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาส แสดงลักษณะสองสิ่งโดยครบถ้วน รูปกะในลักษณะนี้กล่าวถึงอุปมาและอุปไมยในรูปของศัพท์สมาส สิ่งที่น่ามาเปรียบเทียบแสดงคุณลักษณะทั้งสองส่วนดังที่ปรากฏในโคลกที่ 4 และโคลกที่ 15 เนื้อหาทั้งสองโคลก ผู้วิจัยพิจารณาในประเด็นดังนี้

1.1 อลังการรูปกะสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังที่ปรากฏรายละเอียดอย่างชัดเจนในโคลกที่ 4 ซึ่งเป็นบทนอบน้อมแด่พระโพธิสัตว์โลกเศรษฐ กวีใช้อลังการรูปกะสื่อภาพพระโพธิสัตว์โลกเศรษฐในมิติที่หลากหลาย กล่าวคือ พระโพธิสัตว์นั้นเป็นแหล่งที่มาแห่งเดียว เป็นสิ่งที่บุคคลผู้อยู่ในสามโลกต่างปรารถนา พระโพธิสัตว์มีรูปร่างเหมือนกับต้นไม้ กวีเปรียบเทียบพระพาทาของพระโพธิสัตว์ว่าเป็นกิ่งไม้ขนาดใหญ่ กวีมองภาพนี้ว่าพระหัตถ์ของพระโพธิสัตว์ว่าเป็นกิ่งไม้ขนาดเล็ก กวียังเปรียบเทียบพระโพธิสัตว์ว่ามีรูปร่างเป็นต้นปาริชาติที่เคลื่อนที่ได้ นอกจากนี้อลังการรูปกะยังเชื่อมโยงภาพของต้นปาริชาติโดยแสดงให้เห็นว่ากิ่งไม้ขนาดเล็กที่งอกออกมาจากต้นนั้น เป็นนิ้วพระหัตถ์ และเถาวัลย์ที่พันรอบต้นปาริชาติเป็นสายยัชโญปวีตทองที่พันรอบกายของพระโพธิสัตว์

1.2 อลังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูล พระเจ้าชั้วรมันที่ 7 ดังที่ปรากฏรายละเอียดอย่างชัดเจนในโคลกที่ 15 ซึ่งเป็นบทสรรเสริญพระนางราชปตินทรลักษมี บุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชั้วรมันที่ 7 กวีใช้อลังการรูปกะเปรียบเทียบวงศ์ตระกูลที่น่าสรรเสริญและบริสุทธิ์ของพระเทวีว่าเป็นเช่นดวงประทีปที่สว่างรุ่งเรือง

2. อลังการรูปกะ ประเภทกล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาส แต่ไม่ได้แสดงลักษณะของสิ่งสองสิ่งโดยครบถ้วน รูปกะในลักษณะนี้อลังการรูปกะ ประเภทกล่าวถึงอุปมาและอุปไมยเป็นสมาส แต่ไม่ได้แสดงลักษณะของสิ่งทั้งสองสิ่งที่น่ามาเปรียบอย่างชัดเจน ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 2, 5, 7, 17, 20, 21, 22, 28, 35 และโคลกที่ 141 ผู้วิจัยพิจารณาในประเด็นดังนี้

2.1 อลังการรูปกะสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้วิจัยได้พิจารณาเนื้อหาในโคลกที่ 2 ซึ่งเป็นบทนอบน้อมไหว้พระธรรมอันประเสริฐ กวีใช้รูปกะเปรียบเทียบพระธรรมเป็นดวงตา ซึ่งดวงตานี้มีประโยชน์ในการพิจารณาธรรมะให้เห็นถึงแก่นที่แท้จริง โดยไม่มีสิ่งใดมาขวางกั้น และใช้รูปกะเปรียบเทียบพระธรรมเป็นพระขรรค์ที่ทำลายกิเลสที่อยู่ภายใน การสร้างสรรค์อลังการรูปกะในโคลกที่ 2 มีความสัมพันธ์กับแนวคิดในเรื่องการสรรเสริญพระธรรมตามคำสอนในพุทธปรัชญามหายานอย่างลึกซึ้ง เนื่องจากการเข้าถึงพระธรรมได้นั้น จะต้องขจัดกิเลสให้สูญสิ้นไปก่อน ความเปรียบที่กวีใช้พระขรรค์โดยสื่อว่าถึงพระธรรมเป็นอาวุธทำลายกิเลสที่อยู่ภายในของมนุษย์จึงสร้างภาพในมิติของการยกย่องคุณวิเศษของพระธรรมนั่นเอง

ส่วนเนื้อหาในโคลกที่ 5 ซึ่งเป็นบทน้อมไหว้พระนางปรัชญาปารมิตา พระมารดาของพระพุทธเจ้า เนื้อหาที่แสดงรูปกะในโคลกที่ 5 มีความสัมพันธ์กับหลักปรัชญาปารมิตาสูตรดังจะเห็นได้จากการใช้อลังการรูปกะ เปรียบเทียบดวงตาเป็นอาตมันที่อยู่ภายในร่างกายของสิ่งมีชีวิต และการเปรียบเทียบความสงสัยหรือจินตนาการที่ไม่ถูกต้อง คือ ความเชื่อที่ผิดๆ เป็นตาข่าย กวีแสดงแนวคิดที่ว่าเมื่อผู้ใดประจักษ์แจ้งในภาวะความว่างเปล่าเข้าถึงพระนางปรัชญาปารมิตาโดยการใช้ปัญญาพิจารณาอาตมันที่อยู่ภายในจนพบความจริงแล้ว พระนางปรัชญาปารมิตาจะปลดเปลื้องตาข่าย คือ ความเห็นที่ไม่ถูกต้องให้สูญหายไป บุคคลนั้นก็ย่อมเข้าถึงแก่นแท้ของปรัชญาปารมิตาได้ ดังนั้น ความโง่เขลาคือความไม่รู้จึงมีความสัมพันธ์กับตาข่ายซึ่งกวีนำมาเป็นอุปมาเปรียบเทียบได้อย่างประณีตลึกซึ้ง

2.2 อลังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ผู้วิจัยได้พิจารณาโคลกที่ 7, 17 และโคลกที่ 20 เนื้อหาในโคลกที่ 7 เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าศรีนครปฐม ส่วนเนื้อหาในโคลกที่ 20 เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าธรณินทรธรรมัน เนื้อหาในโคลกที่ 7 ปรากฏอลังการรูปกะในสองส่วน ส่วนแรกคือการกล่าวถึงพระเจ้าศรีนครปฐมว่าทรงเป็นพระอาทิตย์ส่องแสงรุ่งโรจน์ เพื่อสื่อการสรรเสริญพระราชาพระองค์นี้ว่ามีพระเดชรุ่งเรืองเช่นเดียวกับดวงอาทิตย์ และแฝงความหมายเช่นเดียวกันว่าวงศ์แห่งศรีกัมพูกัมีความรุ่งโรจน์เช่นดวงพระอาทิตย์ รูปกะลำดับต่อมาคือการเปรียบเทียบดอกบัวกับหัวใจของสิ่งมีชีวิตที่เบิกบาน กล่าวคือ กวีมองภาพประชาชนในเมืองเมืองศรีนครปฐมที่มีความผาสุกเบิกบานใจเป็นภาพเดียวกับดอกบัวที่บานรับแสงพระอาทิตย์นั่นเอง

เนื้อหาในโคลกที่ 17 ปรากฏอลังการรูปกะสะท้อนผ่านเนื้อหาที่กล่าวถึงพระเจ้าธรณินทรธรรมันทรงมีความศรัทธาในคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างลึกซึ้ง กวีใช้ความเปรียบรูปกะสื่อคำสอนของพระพุทธเจ้าว่าเป็นน้ำอมฤต และในแง่ของการใช้คำศัพท์ที่สื่อถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นพระจันทร์แห่งศากยวงศ์ยังเป็นรูปกะอีกมิติหนึ่ง ยิ่งไปกว่านั้น การเปรียบเทียบคำสอนของพระพุทธเจ้าว่าเป็นน้ำอมฤต มีความลึกซึ้งในด้านพุทธปรัชญา เพราะเป็นการยกสถานะคำสอนว่าเป็นสายน้ำอันศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งสายน้ำนี้คือน้ำอมฤตอันมีคุณสมบัติพิเศษ ช่วยให้ผู้ที่ได้ดื่มรับรสน้ำอมฤตมีความเป็นอมตะยั่งยืน

เนื้อหาในโคลกที่ 20 ปรากฏอลังการรูปกะเปรียบเทียบพระเจ้าธรณินทรธรรมันว่าเป็นพระยาเศษนาทที่หมุนแผ่นดินโลกไว้ นับดังกล่าวนี้อาจสะท้อนภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่ามีสถานภาพเป็นพระนารายณ์ได้ด้วย นอกจากนี้ยังกล่าวถึงแผ่นดินในรูปของหญิงสาวที่มีสถานะเป็นภรรยาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เนื่องจากพระเทวีแห่งแผ่นดินทรงพอใจในพระคุณสมบัติที่ไม่ต่างพร้อยของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พระนางจึงรับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นสวามี

2.3 อลังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพ ความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้วิจัยได้พิจารณาโคลกที่ 21, 22 และโคลกที่ 28 อลังการรูปกะที่สื่อความงามพระคุณสมบัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ส่วนมากจะเน้นวีรกรรมของพระองค์ในการยุทธ์ ดังที่กวีแสดงการเปรียบเทียบรูปกะในโคลกที่ 21 โดยกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงจับพระยาช้างของข้าศึกด้วยกำลังพระพาหาของพระองค์แล้วหมุนกลับไปกลับมา ภาพเช่นนี้เป็นเช่นเดียวกับภูเขา มันทระที่หมุนกลับไปกลับมาขณะกวนทะเลน้ำนม ส่วนรูปกะต่อมากวีเปรียบเทียบสนามรบเป็นมหาสมุทร เพื่อสื่อความงามของเลือดข้าศึกที่ไหลเนืองนองเป็นเช่นน้ำในมหาสมุทร เช่นเดียวกับโคลกที่ 22 ความเก่งกล้าของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทำให้พระราชาทรงหลายมานอนน้อมอยู่ใต้พระบารมีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีจึงเปรียบว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นรัตนะประดับพระเศียรของพระราชาทรงหลาย หมายความว่ารัตนะอันระยิบระยับประดับมงกุฎที่อยู่บนพระเศียรของพระราชาทรงหลายสะท้อนภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏพระองค์บนพระเศียรของเหล่าราชัน ในขณะที่เหล่ากษัตริย์น้อมพระเศียรเคารพแทบเบื้องพระยุคลบาท อัญมณีประดับมงกุฎจึงส่องสะท้อนภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บนพระเศียรของผู้นำทั้งหลายนั่นเอง นอกจากนี้กวียังแสดงสภาพความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในลักษณะเรื่องเล่าชีวิตประวัติที่แสดงวีรกรรมของพระองค์ที่ยิ่งใหญ่ ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 28 กวีกล่าวว่าชีวิตประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เมื่อครั้งที่พระองค์เสด็จไปรบที่เมืองจามปาแล้วทรงได้รับชัยชนะนั้น เรื่องราวเล่าขานความเก่งกล้าเป็นเหมือนน้ำอมฤต และกวียังเปรียบเทียบอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นไฟอีกด้วย

2.4 อลังการรูปกะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับการสถาปนาราชวิหาร และพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้วิจัยได้พิจารณาโคลกที่ 35 และโคลกที่ 141 เนื้อหาในโคลกที่ 35 เนื้อหาบันทึกการสถาปนาราชวิหารหรือปราสาทตาพรหมให้เป็นสถานที่สำหรับประดิษฐานรูปพระนางปรัชญาปารมิตา กวีใช้ศัพท์สมาสื่อเนื้อความว่าเมืองราชวิหารมีร่างกายถูกประดับตกแต่งแล้วด้วยรัตนะ และทองคำมอญงดงามรุ่งโรจน์ ดังนั้น ภาพในสายตาของกวีจึงเปรียบเทียบบราชวิหารเป็นรูปลักษณ์ของหญิงสาวที่สวมเครื่องประดับระยิบระยับงดงาม ส่วนเนื้อหาในโคลกที่ 141 สะท้อนพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงกระทำบุญกุศลเพื่อให้ผลบุญเกื้อหนุนให้ พระราชมารดาของพระองค์บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า อันจะนำพาสัตว์โลกทั้งหลายข้ามพ้นภพ คือ มหาสมุทร อลังการรูปกะในส่วนนี้จึงเปรียบมหาสมุทรเป็นภพแห่งการเวียนว่ายตายเกิด

อลังการรูปกะในจารึกปราสาทตาพรหมที่ปรากฏทั้ง 12 โคลก แสดงให้เห็นความงามของอลังการที่โดดเด่นอย่างยิ่ง ความงามของอลังการที่สะท้อนภาพผ่านเนื้อหามีอยู่อย่างหลากหลาย นอกจากนี้เนื้อหาในแต่ละโคลกจะบ่งชี้กระบวนการสร้างสรรค์งานวรรณศิลป์ของกวีที่แสดงความเปรียบเทียบอันประณีตลึกซึ้งแล้ว เนื้อหาบางส่วนยังแสดงมโนทัศน์เกี่ยวกับหลักพุทธ

ปรัชญามหายาน และความเชื่อทางศาสนาอย่างลุ่มลึก ซึ่งยิ่งส่งเสริมให้อลังการด้านความหมายแฝง แนวคิดทางปรัชญาทางศาสนาทำให้นึกหาในจารึกปราสาทตาพรหม นอกจากจะมีความโดดเด่นในการสรรเสริญเชื้อสายพระมหากษัตริย์ และพระมหากษัตริย์ ยังมีความโดดเด่นในด้านแนวคิดทางศาสนาดังกล่าวด้วย

กล่าวได้ว่า อลังการรูปกะที่พบในจารึกปราสาทตาพรหมสื่อความงดงามทางวรรณศิลป์ได้อย่างทรงพลัง จะเห็นได้จากการพิจารณาอลังการรูปกะดังที่ได้วิจารณ์มาอย่างละเอียด ได้ยืนยันให้เห็นอย่างแจ่มชัดว่าอลังการรูปกะที่กวีแสดงความงามงดงามนี้เป็นปัจจัยสำคัญสื่อความนึกคิดของกวีเป็นรูปธรรมชัดเจน และเอื้อให้นึกหาจารึกปราสาทตาพรหมมีคุณค่าในการวิเคราะห์ ดีความอย่างหลากหลายตามไปด้วย

1.1.3 วยติเรก (vayatireka)

1.3.1 นิยามความหมาย และรูปแบบของวยติเรก

วยติเรก มีความหมายตามศัพท์ว่า ความแตกต่าง หรือ ความยอดเยี่ยม⁹³ เป็นอลังการรูปแบบหนึ่งที่ใช้กลวิธีเปรียบเทียบแบบเดียวกับอุปมา และรูปกะ กล่าวคือ วยติเรกนำวัตถุสองสิ่งมากล่าวเปรียบเทียบกัน สิ่งสองสิ่งนอกจากจะมีคุณสมบัติบางประการที่คล้ายกัน หรือเป็นสิ่งที่ยอดเยี่ยมด้วยกันทั้งคู่ซึ่งมีคุณสมบัติร่วมกันแล้ว ทว่าสิ่งหนึ่งจะแสดงคุณสมบัติที่เหนือกว่าสิ่งหนึ่ง ดังนั้น ความยอดเยี่ยมของสิ่งสองสิ่งจึงมีความแตกต่างกัน⁹⁴ จะเห็นได้จากการชมความสวยงามของพระจันทร์ กับการชมความสวยงามของสาวงาม ทั้งสองสิ่งมีคุณสมบัติยอดเยี่ยมด้วยกันทั้งคู่ คือ ความงามหรือความอ่อนเยาว์ แต่ความงดงามที่แสดงออกมาแตกต่างกัน พระจันทร์จะงดงามบางช่วง กล่าวคือ ในบางเวลาแสงของพระจันทร์ก็จืดจางไม่ปรากฏความงามให้เห็น (ในเวลาข้างแรม) แต่พอไม่นานแสงพระจันทร์ก็สว่างกลับคืนดังเดิม (ในเวลาข้างขึ้น) ในขณะที่สาวงามนั้น ควรจะมีความยินดีในความอ่อนเยาว์ของตน เพราะเมื่อความเยาว์วัยผ่านพ้นไปแล้ว ไม่อาจคงความงดงามไว้ได้อีกต่อไป⁹⁵ นัยดังกล่าวนี้จึงเป็นการเทียบเทียบความอ่อนเยาว์ที่สะท้อนจากพระจันทร์ว่าเหนือกว่าความ

⁹³ Viśvanātha, *The Sāhityadarpaṇa*, 172.

⁹⁴ R.C. Dwivedi, *The poetic light: Kavyaprakasa of Mammata, text with translation & Sampradayaprakasini of Srividyaakravartin with complete comment Sanketa of Ruygaka*, 433.

⁹⁵ “the moon, through waning again and again, still waxes time and again. oh beautiful lady, stop (resentment), be pleased, for, youth, once gone, never reverts R.C. Dwivedi, *The poetic light: Kavyaprakasa of Mammata, text with translation & Sampradayaprakasini of Srividyaakravartin with complete comment Sanketa of Ruygaka*, 433.

อ่อนเยาว์ของสาวงาม เช่นเดียวกันหากจะเน้นที่คุณลักษณะของหญิงสาวว่ามีความงามเหนือกว่าดวงจันทร์ ปรากฏตั้งข้อความที่ว่า “ดวงของนางงามผุดผ่องทุกเวลา แต่ดวงจันทร์งามเฉพาะเวลากลางคืนเท่านั้น”⁹⁶ การเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งที่เหมือนกัน แต่สิ่งหนึ่งยอดเยี่ยมกว่านี้ จะเห็นได้ว่าคำอธิบายดังกล่าวสอดคล้องกับที่วาทกัญนิยามคุณลักษณะของอลังการประเภทนี้ไว้ในตำราอลังการศาสตร์ ความว่า “ระหว่างสองสิ่งอันเหมือนกันด้วยลักษณะอะไรอย่างหนึ่ง แต่สิ่งหนึ่งมีลักษณะที่เด่นกว่ากันในอลังการลักษณะนี้เรียกว่า วยติแรก”⁹⁷ ดังตัวอย่างที่ว่า

อศตวสตุ เปารุชคณาช ชยสิมเหทเว- ปฤถวีเปตรมฤคปเตศจ สมานภาวะฯ
กินตเวกะ ประติภวาระ สมร วิหยา สทโยวิศนติ วณมนยมศกมานาฯ⁹⁸

“จะว่าพระเจ้าชยสิงห์กับราชสีห์ มีเดชเหมือนกันก็เอาเถอะ แต่ทหารของศัตรูได้หนีการสงครามกับฝ่ายหนึ่งแล้วก็รีบเข้าป่าโดยไม่เกรงกลัวอีกฝ่ายหนึ่ง”⁹⁹

ตัวอย่างข้างต้นนี้ จัดเป็นอลังการวยติแรก เพราะแม้ว่าจะเปรียบเทียบพระเจ้าชยสิงห์กับราชสีห์ตามโวหารการสดุดีพระเกียรติพระมหากษัตริย์โดยทั่วไป แต่ความหมายที่กวีสื่อให้เห็นพระเจ้าชยสิงห์มีความน่าเกรงขามยิ่งกว่าราชสีห์ ดังเห็นได้ว่าเหล่าศัตรูของพระเจ้าชยสิงห์ต่างเกรงกลัวไม่กล้าเผชิญหน้ากับพระเจ้าชยสิงห์ ต่างหนีสงครามเข้าป่าไป แต่เหล่าศัตรูที่ไม่กล้าต่อกรกับพระเจ้าชยสิงห์กลับไม่กลัวราชสีห์ที่อยู่ในป่า¹⁰⁰

เมื่อพิจารณานิยามความหมายและรูปแบบอลังการวยติแรก จะเห็นว่าอลังการรูปแบบนี้ปรากฏให้เห็นในจารึกกลุ่มสดุดีพระมหากษัตริย์ด้วยเช่นกัน ดังที่ปรากฏอลังการรูปแบบนี้ในจารึกปราสาทตาพรหม ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

1.3.2 วิจารณ์วยติแรกที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

อลังการวยติแรกที่พบในจารึกจารึกปราสาทตาพรหม ปรากฏอยู่ในโคลงที่ 24 ,25 และโคลงที่ 26 กวีเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่ง แต่ยกให้สิ่งหนึ่งอยู่เหนือกว่าสิ่งหนึ่ง จะเห็นได้จากการที่กวีกล่าวถึงพระคุณสมบัติของพระเจ้าชยวรมันที่ 7 ว่ามีความยอดเยี่ยมที่สุด ข้อที่น่าสังเกตอลังการ

⁹⁶ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, พิมพ์ครั้งที่ 2 แก้ไขและเพิ่มเติม. (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 29.

⁹⁷ ป.ส. ศาสตร, ผู้แปล, อลังการศาสตร์, 37.

⁹⁸ เรื่องเดียวกัน, 118.

⁹⁹ เรื่องเดียวกัน, 37.

¹⁰⁰ เรื่องเดียวกัน, 84.

วยติแรกทีพบในจารึกปราสาทตาพรหมก็เจะสื่อผ่านเนื้อความอิงกับระบบความคิดเกี่ยวกับความเชื่อทางศาสนา โดยเฉพาะปรัชญาพุทธมหายาน และศาสนาพราหมณ์ อลังการวยติแรกทีแผ่งความหมายไว้ในเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม จะเห็นได้จากเนื้อหาในโคลกที 24 เนื้อหาแสดงความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์เกี่ยวกับพระวิษณุทังสองปาง คือ ปางวราหาวตาร และปางวามนาวตาร กวีโยงความเชื่อตังกล่าวมาเทียบเคียงกับพระคุณสมบัติของพระเจ้าชัวยรมันที 7 ดั่งเนื้อความทีว่า

manye yadīyayaśasām sadṛśo yadi syād
ratnākaraś ca bhuvanātritayañ ca viṣṇuḥ /
nāhartam ūrdhvam avanīm aśakat samudrāt
koṭikramair api na laṅghyituñ ca lokān // 24

“ข้าพเจ้าคิดว่า หากว่ามหาสมุทรและโลกทัง 3 เป็นเช่นเดียวกับพระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินแล้วไซ้ พระวิษณุ (ในรูปวราหาวตาร) ก็คงไม่สามารถทีจะยกแผ่นดินขึ้นมาเบื่องบนจากมหาสมุทรได้ และพระวิษณุ (พระวิษณุในรูปวามนาวตาร) ก็ไม่สามารถทีจะก้าวข้ามโลกทัง 3 ด้วยการก้าวโกฏีครั้งได้”

เนื้อหาโคลกนี้ แสดงน้ำเสียงของกวี (manye) โดยยกย่องพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที 7 ว่าไม่มีสิ่งใดจะเปรียบเทียบได้ แม้กระทั่งพระคุณสมบัติของพระวิษณุพระผู้เป็นเจ้าของศาสนาพราหมณ์ก็ไม่อาจจะรองรับพระเกียรติยศทีมีมากมายมหาศาลของพระเจ้าชัวยรมันที 7 ได้ ดั่งนั้น อลังการทีปรากฏผ่านเนื้อหาในโคลกนี้มีการผสมผสานทังอลังการวยติแรก อุตเปรกษา และอดีตโยกติ ซึ่งอลังการอุตเปรกษา และอดีตโยกติผู้วิจัยจะกล่าวถึงในหัวข้อทีวิจารณ์อลังการรูปแบบนั้น ในส่วนอลังการวยติแรก จะเห็นน้ำเสียงของกวีทีแสดงความภาคภูมิในพระเกียรติของพระมหากษัตริย์อย่างยิง การอ้างถึงพระวิษณุในปางหุมป้า (วราหาวตาร) และพระวิษณุในปางของพราหมณ์เตี้ย (วามนาวตาร) แสดงให้เห็นว่ากวีนำเอาเทพซึ่งเป็นสิ่งเคารพสูงสุดของไวษณพนิกายมาเทียบเคียงกับพระเจ้าชัวยรมันที 7 เพื่อยกสิ่งหนึ่งว่ามีคุณสมบัติเป็นเลิศกว่าสิ่งหนึ่ง เนื้อความนี้สะท้อนให้เห็นสถานภาพของพระวิษณุทีเป็นรองพระเจ้าชัวยรมันที 7 กวีใช้ศัพท์ทีขัดแย้ง คือ แม้แต่ (api) เพื่อแสดงเนื้อความขัดแย้งของสิ่งสองสิ่ง ดั่งจะเห็นได้ในโคลกข้างต้น สิ่งสองสิ่งทีแสดงภาพความขัดแย้ง คือ พระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดิน (yadīyayaśasām) กับ สภาวะการณของพระวิษณุทีแสดงความสามารถในปางของพระองค์ ทังการยกแผ่นดินขึ้นจากมหาสมุทร และก้าว่างพระบาทเพื่อข้ามโลกทัง 3 ซึ่งในปางอวตารของพระวิษณุนั้น พระองค์ยกแผ่นดินขึ้นจากมหาสมุทรได้โดยง่าย รวมทั้งการเนรมิตร่างกายใหญ่โตก้าวพระบาทข้ามดินแดนทัง 3 โลกได้ง่ายเช่นเดียวกัน

แต่เมื่อพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เทียบเท่ากับมหาสมุทรและแผ่นดินทั้ง 3 โลกซึ่งในความคิดของกวีนั้น พระวิษณุทั้งสองปางไม่อาจยกมหาสมุทรและแผ่นดินทั้ง 3 โลกได้ เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมดังกล่าวจึงมุ่งสถาปนาความยิ่งใหญ่ในสถานภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่อยู่เหนือพระวิษณุอย่างเห็นได้ชัด

ยิ่งไปกว่านั้น ความหมายแฝงที่สะท้อนจากเนื้อหาข้างต้น ยังยืนยันสถานภาพของพระพุทธรูปศาสดาจารย์พระเจ้ายรมันที่ 7 ที่รุ่งเรืองและมีความยิ่งใหญ่มากกว่าศาสนาพราหมณ์ เพราะโดยความสนพระราชหฤทัยของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พระองค์ทรงมีความเลื่อมใสในพระพุทธรูปศาสนามหายานอย่างลึกซึ้ง ดังนั้น เมื่อกวีอ้างถึงเทพซึ่งเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาพราหมณ์ แทนที่จะมีความขลังศักดิ์สิทธิ์ยิ่งใหญ่ แต่เทพที่กวีอ้างถึงกลับมีคุณสมบัติด้อยลงด้วย

เช่นเดียวกันกับเนื้อหาลำดับต่อมา กวีดำเนินเรื่องโดยแสดงรายละเอียดแนวคิดเรื่องอาตมันทางศาสนาพุทธกับศาสนาพราหมณ์ปะทะกัน โดยใช้ข้ออ้างการอุปเปรกษาและอสังการรูปกะสื่อแนวคิดดังกล่าวอย่างลงตัว ดังนี้ จะเห็นได้ในโคลกที่ 25 ความว่า

anekadhānekajagatsubhinno
pyātm aikatā tu sphutaṃ asya satyā/
sukhāni duḥkhāni yad ātmabhājām
ātmany adhāt suhṛdaye yadīye // 25

“อาตมันแม้จะแตกต่างอย่างมากในสัตว์โลกที่มีหลายประการและหลายชนิด แต่ความเป็นหนึ่งเดียวของอาตมันของพระองค์ เป็นความจริงที่ชัดเจน เพราะว่าพระองค์ใส่ความสุขและความทุกข์ของสัตว์โลกทั้งหลายไว้ที่อาตมัน คือ พระหทัยที่งดงามของพระองค์”

เนื้อหาโคลกข้างต้น อสังการที่ปรากฏมีถึง 3 รูปแบบ คือ อสังการอุปเปรกษา รูปกะและวยติเรก กล่าวเฉพาะอสังการวยติเรก กวีสื่อแนวคิดปรัชญาพุทธศาสนามหายานกับแนวคิดทางศาสนาพราหมณ์ที่ขัดแย้งกัน กล่าวคือ กวีอธิบายความคิดในเรื่องอาตมันโดยโยงให้เห็นความเป็นหนึ่งเดียวระหว่างอาตมันกับพระหทัยของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 คือ อาตมันสัตว์โลกทั้งหลายตั้งอยู่ในพระหทัยอันงดงามของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แม้ปัจจัยแวดล้อมภายนอกจะมีความแตกต่าง ดังจะเห็นในตอนต้นเรื่องกวีกล่าวถึงความแตกต่างในหลายประการและหลายโลก แต่สิ่งเดียวที่เห็นได้ชัดเจนว่าไม่มีความแตกต่าง ความเป็นหนึ่งเดียวกัน คือ อาตมันของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับอาตมันของสัตว์โลกนั้นผสมกันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ที่สำคัญอาตมันของสัตว์โลกที่ตั้งอยู่ในพระหทัยของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นั้นมีความรู้สึกรับรู้ถึงความสุขและความทุกข์ ซึ่ง

ความหมายว่า พระเจ้าชั้วรมันที่ 7 ทรงสัมผัสรับรู้ได้ในความสุขทุกข์ของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย การสื่อให้เห็นถึงอาตมันที่มีความรู้สึกสุขทุกข์อันแปรปรวนในสัตว์โลก เป็นปรัชญาของทางฝ่ายพระพุทธศาสนาหายานที่โยงกับแนวคิดของพระโพธิสัตว์ อย่างไรก็ตาม อาตมันตามความหมายที่กวีสื่อนี้แม้อาตมันจะปรากฏอยู่ในแนวคิดศาสนาพราหมณ์เช่นกัน แต่ความเชื่อของพราหมณ์อาตมันไม่อาจรับความรู้สึกหรือเกิดความเปลี่ยนแปลงได้ ดังนั้น เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้ว กวีสื่อแนวคิดอาตมันในโคลกข้างต้น โดยมีจุดประสงค์สองประการ ประการแรก การสื่อความหมายในโคลกนี้เพื่อย้ำภาพลักษณ์ความเป็นพระโพธิสัตว์ของพระเจ้าชั้วรมันที่ 7 ซึ่งทรงสัมผัสรับรู้ถึงสุขทุกข์ของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย และอีกประการหนึ่งเพื่อแสดงความเหนือกว่าของแนวคิดอาตมันในทางศาสนาพุทธว่าเหนือกว่าแนวคิดอาตมันของศาสนาพราหมณ์

ประเด็นเรื่องการปะทะกันระหว่างคติพระพุทธศาสนากับคติศาสนาพราหมณ์ปรากฏให้เห็นตั้งแต่ช่วงที่พระพุทธเจ้าดำรงพระชนม์ชีพอยู่แล้ว ดังเห็นแนวคิดที่พระองค์ทรงเผยแพร่พุทธธรรมหลายประการที่ขัดแย้งกับความเชื่อของพราหมณ์ เช่น หลักแห่งความหลุดพ้น ทรศนะในเรื่องของกรรม เป็นต้น และเห็นชัดเจนหลังสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช เนื่องจากอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์ที่มีอำนาจในทางการเมืองได้แทนที่ศาสนาพุทธ ในสภาวะการณ์เช่นนี้ นักคิดในพระพุทธศาสนาจึงปฏิรูปแนวคิดศาสนาเพื่อมุ่งชักจูงความศรัทธาของศาสนิกให้กลับมาเช่นเดิม ดังแนวทางปฏิรูป 2 ประการ คือ แนวทางแบบบุคคลาธิษฐาน ที่เห็นชัดเจนคือ พระพุทธศาสนานิกายมหายานชักนำให้ผู้เลื่อมใสปรารถนาในพุทธภูมิ หลักการของพระโพธิสัตว์มุ่งบำเพ็ญบารมีต่างๆ จำนวนมากและช่วยเหลือมนุษย์ทั้งหลายให้พ้นทุกข์ ดังนั้น หากผู้ใดมีความทุกข์ควรอ่อนนอบนุชาพระโพธิสัตว์ ย่อมดีกว่าอ่อนนอบนุชาพระเจ้าของศาสนาพราหมณ์ แนวทางที่สอง คือ แนวธรรมาธิษฐาน กล่าวคือ เป็นการขัดแย้งในเรื่องหลักการทางปรัชญา โดยเฉพาะแนวคิดอาตมวาตะของพราหมณ์ กับอนาตมวาตะของพุทธ¹⁰¹ ดังที่ปรากฏแนวคิดในจารึกปราสาทตาพรหมโคลกข้างต้น

แนวคิดในเรื่องอนาตมวาตะของพุทธ เป็นการอธิบายพุทธปรัชญาโดยหลักตรรกวิทยาที่ต่างจากแนวคิดอาตมวาตะของพราหมณ์ ทางฝ่ายพราหมณ์เชื่อมั่นว่าอาตมันหรือพรหมันมีตัวตน ดำรงอยู่ตลอดเวลา เป็นความจริงแท้สูงสุด ไม่มีการเปลี่ยนแปลง เป็นสิ่งสากล เอกภพต่างดำรงและเคลื่อนไหวในอาตมัน ดังนั้น อาตมันตามความคิดของพราหมณ์จึงอยู่เหนือความสงสัย ความขัดแย้ง และอาตมันดำรงอยู่ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง แต่สิ่งมีชีวิตก็ไม่ใช่อะไรอย่างเดียวกับอาตมัน เพราะ

¹⁰¹ วศิน อินทสระ, สารະสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายาน, พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: ธรรมดา, 2550), 25.

อาดมั้นอยู่ในฐานะบันดาลสิ่งทั้งหลายให้เกิดขึ้น¹⁰² โดยอาดมั้นอาจแบ่งออกเป็นสองระดับ คือ
 ปรมาตมั้น เป็นอาดมั้นสากล กับ ชิวาตมั้น เป็นตัวตนที่เล็กมาจากปรมาตมั้น ส่วนอนาตมวาตะของ
 พุทธมีความเชื่อว่าอาดมั้นไม่มีตัวตนดำรงอยู่ เป็นเพียงสิ่งสมมุติเท่านั้น เนื่องจากสิ่งทั้งปวงไม่มีความ
 มั่นคงเที่ยงแท้ แปรปรวนตามเหตุปัจจัยที่ปรุงแต่ง อาตมั้นของพุทธจึงไม่ได้ตั้งอยู่โดยไร้ความรู้สึกเช่น
 แนวคิดของศาสนาพราหมณ์ อาตมั้นของพุทธไม่ได้มีความคงที่เช่นของพราหมณ์ เมื่อมีสิ่งหนึ่งเกิดขึ้น
 ย่อมดับไปตามกาลเวลา ด้วยเหตุนี้สิ่งทั้งหลายคืออนัตตา¹⁰³

อาดมั้นในทางพุทธปรัชญาจึงแตกต่างไม่เหมือนอาดมั้นในทางปรัชญาศาสนา
 พราหมณ์ ทรรศนะของกวีผู้แต่งจารึกปราสาทตาพรหมสนับสนุนแนวคิดอาดมั้นตามพุทธปรัชญาอัน
 สัมพันธ์กับคติความเชื่อของยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพื่อแฝงความเหนือกว่าของอาดมั้นตาม
 แนวคิดพุทธศาสนา และสนับสนุนภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับอุดมการณ์พระโพธิสัตว์
 คือ การที่พระองค์ทรงเสียสละความสุขของพระองค์เพื่อส่วนรวม ทรงโอบอุ้มความรู้สึกสุขทุกข์ของ
 สัตว์โลก และทรงเป็นรับเอาอาดมั้นของสัตว์โลกมาตั้งอยู่ในพระหทัยอันงดงามของพระองค์เอง

ความลึกซึ้งของเนื้อความในโคลกนี้อยู่ที่การแฝงความงามของอลังการวยติ
 เรกไว้อย่างแยบยล เพื่อเชิดชูแนวคิดทางพระพุทธศาสนามหายานอันเป็นภาพสะท้อนอุดมการณ์
 พระโพธิสัตว์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าพระองค์ทรงประจักษ์อย่างแจ่มแจ้งถึงความสุขและความ
 ทุกข์ในสิ่งมีชีวิตทั้งปวง การที่พระหทัยอันงดงามของพระองค์เป็นที่ตั้งอาดมั้นของสัตว์โลกนั้น บ่งบอก
 ถึงพระราชปณิธานของพระองค์ที่จะสดับรับฟังเรื่องราวสุขทุกข์ของทวยราษฎร์ ด้วยเหตุนี้กวีจึงสื่อ
 ความหมายโดยอ้อมว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงรับเอาความสุขและความทุกข์ของทวยราษฎร์มาใส่ไว้
 ในพระหทัยของพระองค์เอง ทั้งนี้ เพราะสิ่งมีชีวิตที่ทุกข์ยากหรือมีความสุขเกษม ย่อมเป็นความรู้สึกที่
 เกิดขึ้นในพระหทัยของพระองค์ที่แปรตามอารมณ์ความรู้สึกของสัตว์โลกนั้น และด้วยความรักใน
 มนุษย์โลกอย่างเท่าเทียมกัน อาตมั้นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงรวมเป็นหนึ่งสิ่งเดียวกับอาดมั้น
 ของสัตว์โลกทั้งปวงนั่นเอง

เนื้อความโคลกที่ 26 ลำดับต่อมา กวียังคงใช้อลังการวยติเรกแฝงความหมาย
 เพื่อยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่ามีคุณลักษณะอันเลิศกว่าสิ่งที่กวีกล่าวถึงดังจะเห็นว่ากวีอ้างถึงพระ
 อินทร์ หัวคณะเทพ เพื่อโยงให้เห็นคุณสมบัติบางประการร่วมกันกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื้อความ
 โคลกที่ 26 มีความโดดเด่นมาก คือ กวีไม่ได้กล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยตรงเหมือนโคลกที่ผ่าน

¹⁰² พระมหาสำเนียง เลื่อมใส, “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัทคีตา” (วิทยานิพนธ์
 ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534), 136.

¹⁰³ วศิน อินทสระ,สาระสำคัญแห่งพุทธปรัชญามหายน, 39-40.

มา ซึ่งกวีจะแฝงน้ำเสียงยกย่องพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไว้อย่างชัดเจน แต่เนื้อหาโคลกที่ 26 นี้ กวีดำเนินเรื่องด้วยการกล่าวถึงเรื่องราวของพระอินทร์แทน ดังนี้

samprāpya yanmakham akhaṇḍam atīvatṛptir
ākhaṇḍalo nujanamejayaśāpatāpam /
utsrjya hr̥ṣṭahr̥dayas tridivasya bhūmes
tene vibhūtibhir abhūmibhavābhir aikyam // 26

“พระอินทร์ หลังจากที่ได้รับเครื่องสังเวยของพระองค์อย่างไม่ขาด ผู้มี
ใจยินดีอย่างยิ่ง จึงได้ละทิ้งความเดือดร้อนเนื่องจากคำสาปของพระเจ้าชนเม
ชัย จึงคงจะได้แผ่ความเป็นหนึ่งเดียวของแผ่นดิน คือ โลก กับทรัพย์สินสมบัติ
ของสวรรค์ซึ่งไม่มีอยู่บนแผ่นดิน คงจะเป็นอย่างนั้นแน่ๆ”

เมื่อพิจารณาอสังการที่ปรากฏในโคลกข้างต้น จะเห็นว่ามีทั้งอสังการวยติเรก และอสังการเหตุ ในส่วนอสังการเหตุซึ่งแสดงความสัมพันธ์ความเป็นเหตุและผลจะนำไปวิจารณ์ใน หัวข้ออสังการเหตุที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมส่วนของอสังการวยติเรกจะชี้ให้เห็นความหมาย แฝงที่สื่อภาพความงดงาม และความลึกซึ้งในการสร้างอสังการ ข้อสังเกตประการหนึ่งตัวอย่างโคลก ข้างต้น อาจเป็นข้อยกเว้นในกฎเกณฑ์ของวยติเรกที่ต้องเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่ง หรือการนำวัตถุของ สองอย่างมาเปรียบเทียบให้เห็น เนื่องจากกวีไม่ได้กล่าวให้เห็นวัตถุสองสิ่งอย่างชัดเจน แต่แฝงนัยโดย ใช้คำว่า ākhaṇḍalo หมายถึง พระอินทร์ และหมายถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้ด้วย ในแง่นี้จึงอาจ นับว่านัยแฝงที่ปรากฏสิ่งสองสิ่งเทียบเคียงกันซึ่งย่อมจัดเป็นอสังการวยติเรกได้เช่นกัน ดังนั้นขณะที่ เนื้อความโคลกที่ 26 สื่อความหมายถึงพระอินทร์ ภาพที่ปรากฏอีกมิติหนึ่งย่อมเป็นการสร้าง ภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าพระองค์เป็นพระอินทร์ที่อยู่ในโลกมนุษย์

อนึ่ง สังเกตจากคำว่า nu ซึ่งมีความหมายว่า คงจะเป็นอย่างนั้นแน่ๆ อันเป็น การคาดคะเนแสดงความคิดหรือความสงสัยของกวีเพื่อสื่อสารสิ่งที่กวีแสดงความคิดเห็นออกมา ดังนั้น การที่กวีแสดงภาพไว้อย่างงดงามโดยชี้ให้เห็นว่าพระอินทร์ซึ่งเป็นหัวหน้าคณะเทพได้รับความยินดีอย่างยิ่ง โดยการสละคำสาปของพระเจ้าชเมชัย จนส่งผลให้พระอินทร์นั้นได้ครอบครองสวรรค์ ได้ปกครอง คณะเทพ แล้วได้ทรงปกครองโลกด้วยทรัพย์สินสมบัติซึ่งไม่อาจหาได้จากบนพื้นโลก ยิ่งเป็นการชู ภาพลักษณ์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ผู้ทรงเป็นพระอินทร์ คือ ทรงปกครองทวยราษฎร์ เป็นอธิราชเหนือ พระราชาองค์อื่นๆ และในแง่ความหมายที่กวีสื่อนี้จะเห็นว่าพระอินทร์เมื่อได้ครอบครองสวรรค์ มี ทรัพย์สินสมบัติอันเป็นทิพย์ พระอินทร์จึงนำทรัพย์สินมัตินั้นมามอบให้แก่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดังที่กวี

กล่าวว่าทรัพย์สมบัติที่ไม่มีอยู่ในโลก หมายความว่าทรัพย์สมบัติมีเฉพาะในแดนสวรรค์เท่านั้น ดังนั้นทรัพย์สมบัติที่อยู่ในโลกย่อมนำลงมาจากสวรรค์ ด้วยเหตุนี้ เมื่อพิจารณาเนื้อความนี้อย่างถี่ถ้วน ความเป็นเลิศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นเหตุให้พระอินทร์ถวายสิ่งของล้ำค่าเป็นเครื่องบรรณาการแด่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 คือ พระอินทร์นำสมบัติในสวรรค์มายังโลกมอบแด่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เพื่อเชิดชูพระเกียรติยศของพระองค์ เมื่อพิจารณาจากมุมมองนี้พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงมีสถานะอันยิ่งใหญ่ และมีอำนาจรุ่งเรืองยิ่งกว่าพระอินทร์ อลังการวดีแรกในโคลกนี้จึงแผ่ขยายเชิดชูความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งอยู่เหนือพระอินทร์นั่นเอง ยิ่งไปกว่านั้น การกล่าวสรรเสริญพระอินทร์ และพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยเชื่อมโยงเข้าหากันนี้ เพราะกวีมีจุดประสงค์สำคัญที่จะสรรเสริญพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในทางอ้อม สอดคล้องกับอสังการที่กล่าวสรรเสริญในทางอ้อมดังที่เรียกว่า อปรัสตุตประสังศา¹⁰⁴ กวีโยงให้เห็นภาพความยิ่งใหญ่ของพระอินทร์ตามตำนานของเทพปกรณัม อีกทั้งยังนำเรื่องราวเกี่ยวกับคำสาปของพระเจ้าชเมชัยมาเป็นองค์ประกอบดำเนินเรื่อง เพื่อนำเสนอเรื่องราวของ พระอินทร์ว่าทรงได้รับการบูชาจากสาวกผู้ภักดีอยู่ตลอดเวลา ดังนั้น เมื่อกวีกล่าวว่า พระอินทร์รอดพ้นจากคำสาปของพระเจ้าชเมชัย สถานภาพของพระอินทร์ได้กลับคืนมายิ่งใหญ่ดังเดิม และได้มอบสมบัติบนสวรรค์แด่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 หากตีความอีกด้านหนึ่ง การที่พระอินทร์รอดพ้นคำสาปของพระเจ้าชเมชัยแล้วได้ครอบครองทิพยสมบัติในสวรรค์ตามเดิม ก็เพราะพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นปัจจัยสำคัญต่อการสละคำสาปของพระเจ้าชเมชัย เนื่องจากพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้บูชาพระอินทร์อยู่เป็นนิจ บุญกุศลที่บวงสรวงพระอินทร์จึงส่งเสริมอำนาจของพระอินทร์ให้มั่นคง แกร่งกล้ายิ่งขึ้น คำสาปของพระเจ้าชเมชัยจึงอ่อนกำลังลง กล่าวได้ว่าโคลกที่ 26 แผ่ความงามของอสังการวดีแรกเพื่อยกย่องความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าเหนือกว่าพระอินทร์ การยกย่องให้พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีสถานภาพยิ่งใหญ่นี้ก็เพื่อสรรเสริญพระเกียรติยศของพระองค์ว่าแม้แต่พระอินทร์ยังนำสมบัติบนสวรรค์มามอบให้พระเจ้าชัวยรมันที่ 7

1.3.3 สรุปผลการวิจารณ์

อสังการวดีแรกในจารึกปราสาทตาพรหม ปรากฏในโคลกที่ 24, 25 และโคลกที่ 26 เนื้อหาทั้ง 3 โคลกแสดงคุณสมบัติของสิ่งหนึ่งที่อยู่เหนือกว่าสิ่งหนึ่งอย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้ว่าเนื้อหาโคลกที่ 24 กวียกย่องพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่มากแม้เทพที่มีฤทธาานุภาพเช่นพระวิษณุที่อวตารมาในปางวราหาวตารและวามนาวตารก็ไม่อาจจะลดทอนพระเกียรติยศของพระวิษณุที่มีมากเทียบเท่ากับมหาสมุทรและแผ่นดินโลกทั้ง 3 ได้เลย เนื้อหาดังกล่าวจึงสะท้อน

¹⁰⁴ กุสุมา รักษมณี อธิบาย อปรัสตุตประสังศา ว่าเป็นการกล่าวสรรเสริญในทางอ้อม ซึ่งสิ่งที่ถูกสรรเสริญไม่ได้ถูกเอ่ยถึงแต่เป็นที่เข้าใจว่าเป็นต้นเหตุของคำกล่าวนั้น ดูใน กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 35.

การสรรเสริญพระเกียรติพระมหากษัตริย์อย่างแจ่มชัด ซึ่งในทรศนะของกวีนั้นพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีความยิ่งใหญ่อยู่เหนือพระวิษณุ ขณะเดียวกันการอ้างถึงพระวิษณุว่ามีภาพลักษณ์ที่เป็น ร่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นี้ก็แฝงความหมายให้เห็นว่าพระพุทธศาสนามีอิทธิพลมากและกดทับอิทธิพลความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ซึ่งมีความยิ่งใหญ่เป็นรองพระพุทธศาสนาในช่วงเวลานั้นด้วย

เนื้อหาในโคลงที่ 25 ปรากฏแนวคิดทางศาสนาและการยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับอุดมการณ์ของพระโพธิสัตว์ ซึ่งวยติเรกในโคลงนี้สื่อความเหนือกว่าของพุทธปรัชญาที่ว่าด้วยอาตมัน ซึ่งอาตมันของพุทธศาสนามีความแปรปรวนไปตามเหตุปัจจัย ขณะที่อาตมันของศาสนาพราหมณ์มีความจริงแท้สูงสุดตลอดกาล ไม่มีความเปลี่ยนแปลง ไม่รับรู้ถึงความรู้สึกที่แปรปรวนตามเหตุปัจจัย มองในแง่นี้อาตมันของพราหมณ์จึงไม่มีความรู้สึก ไม่อาจสัมผัสได้ถึงความรู้สึกสุขและทุกข์ที่หมุนเวียนเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา แต่ในโคลงที่ 25 กวีสื่อความหมายให้เห็นว่าอาตมันของสัตว์โลกมีความสั่นไหวด้วยความรู้สึกสุขและทุกข์ กวีจึงสะท้อนแนวคิดเป็นนัยว่าอาตมันของพุทธศาสนาเป็นของจริงและสมเหตุสมผล และด้วยแนวคิดของพระโพธิสัตว์ คือ พระโพธิสัตว์ยอมประจักษ์ถึงความทุกข์และความสุขของสิ่งมีชีวิตทั้งหลาย พระโพธิสัตว์คือผู้โอบอุ้มความทุกข์ของสัตว์โลกด้วยการเสียดสละความสุขของตนเพื่อช่วยเหลือสัตว์โลกทุกหนทุกแห่งที่กำลังประสบกับความทุกข์ กวีจึงโยงให้เห็นอาตมันของสัตว์โลกที่ตั้งมั่นอยู่ในพระหทัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งอาตมันตามแนวคิดของพุทธศาสนาเชื่อมประสานอย่างแนบสนิทกับอุดมของพระโพธิสัตว์ ความคิดนี้ส่งผลต่อภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งทรงเป็นพระราชชาติที่รับรู้ถึงความรู้สึกทุกข์และสุขของทวยราษฎร์และพระองค์ก็ทรงรับเอาความรู้สึกทุกข์และสุขนี้มาอยู่ในพระหทัยของพระองค์นั่นเอง ในขณะเดียวกัน โคลงที่ 26 แม้กวีจะไม่ได้กล่าวถึงสิ่งสองสิ่งมาเปรียบเทียบให้เห็นอย่างแจ่มชัด ว่าสิ่งหนึ่งยอมเหนือกว่าสิ่งหนึ่ง แต่เมื่อพิจารณาในภาพรวมอย่างลึกซึ้งจะเห็นนัยที่ซ่อนเร้นบ่งบอกแนวคิดวยติเรกเช่นกัน โดยกวีดำเนินเรื่องด้วยเรื่องราวของพระอินทร์ พระอินทร์ปลดคำสาปของพระเจ้าชนเมชัยได้ก็เพราะได้รับการบูชาบวงสรวงอยู่เป็นนิจ ทำให้อำนาจของพระอินทร์รุ่งเรืองมากยิ่งขึ้นจนถึงกลับหลุดพ้นจากคำสาป กลับมาครอบครองสมบัติในสวรรค์ตามเดิม แล้วพระองค์ก็นำสมบัติทิพย์อันหาไม่ได้ในโลกมามอบแด่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยนัยนี้จึงเป็นความคิดของกวีที่จะเชิดชูสถานภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าแม้แต่พระอินทร์ยังนำสมบัติทิพย์มาถวายพระองค์ และหากตีความอีกทางหนึ่งพระอินทร์ก็อาจจะลึกถึงความชอบของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เนื่องจากการที่พระอินทร์รอดพ้นจากคำสาปมาได้นั้นก็เพราะพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 บูชายัญเพื่อขจัดความทุกข์ที่พระอินทร์ถูกสาปให้หลุดพ้นไปได้

สรุปได้ว่า อลังการวยติเรกในจารึกปราสาทตาพรหมมีความงดงามในแง่ที่สร้างความลึกซึ้งให้เนื้อหาสื่อแนวคิดของกวีอย่างประณีตแยบคายในการยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผสานทั้งแนวคิดทางศาสนาทั้งของพุทธและพราหมณ์ โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องอาตมัน และแนวคิดของพระโพธิสัตว์ อีกทั้งยังนำตำนานเทพในเทวปกรณัมมาดำเนินเรื่องราวสื่อนัยแฝงเพื่อยกย่อง

พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยอ้อม ซึ่งสะท้อนให้เห็นว่าสิ่งหนึ่งย่อมอยู่เหนือกว่าสิ่งหนึ่ง อันนับว่าเป็นแนวคิดของอสังการวยติแรกได้ ความงามที่สะท้อนให้เห็นผ่านเนื้อหาของจารึกทั้ง 3 โศลกจึงยืนยันได้ว่ากวีมีความสามารถที่จะรังสรรค์อสังการให้งดงามน่าประทับใจ

2. อสังการที่แสดงความหมายในการบรรยายหรือพรรณนาความ

การบรรยายหรือพรรณนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามธรรมชาติที่เป็นจริง เป็นศิลปะการประพันธ์เพื่อสร้างภาพให้บังเกิดในใจผู้อ่าน ดังปรากฏในวรรณคดียุคแรกของอินเดีย คือ คัมภีร์พระเวท บทสวดหลายบทที่สรรเสริญเทพ เทวี หรือบทสวดที่ว่าด้วยการสร้างโลก กวีจะพรรณนาสัตว์หรือธรรมชาติตามสภาวะที่เป็นจริงหรืออาจจะเป็นเช่นนั้น เช่น บทสวดการสร้างโลก กวีจะเริ่มกล่าวตั้งแต่มืดเมื่อครั้งปฐมกาลที่มีความมืดมืดโอบล้อมไว้ทุกด้าน โลกมีแต่ผืนน้ำและปกคลุมด้วยความว่างเปล่า¹⁰⁵

การบรรยายให้เห็นว่าโลกเมื่อครั้งยังไม่ได้สร้างขึ้น ทุกสิ่งตกอยู่ในความมืดมิด เป็นการสื่อบรรยากาศที่ควรจะเป็นเช่นนั้น ภาพที่กวีสื่อจะตัดกันกับเมื่อมีโลกและสรรพสิ่งกำเนิดขึ้น ความสว่างสดใสจากแสงพระอาทิตย์แทนที่ความมืด ความว่างเปล่าปลาสนาการหายไป เพราะสิ่งมีชีวิตถือกำเนิดขึ้น หรือจารึกภาษาสันสกฤตหลักหนึ่งในประเทศอินเดีย คือ จารึกหลักหนึ่งแห่งเมืองมันทอร์ส ที่กล่าวถึงพระเจ้ากุมารคุปตะที่ 1 และพระเจ้าพันธุรุมัน เนื้อหาที่มีความโดดเด่นมากในการพรรณนาเทวาลัยแห่งพระสุริยะ กวีใช้การสื่อภาพให้เห็นว่าบริเวณโดยรอบเทวาลัยมีความรื่นรมย์สมบูรณ์ด้วยหมู่มกไม้نانาพรรณ มีสระน้ำ มีฝูงผึ้งที่บินเคล้าดอกไม้ที่หอมหวาน เป็นต้น¹⁰⁶ นับเป็นการสื่อมิติแห่งภาพธรรมชาติอันสวยงาม ซึ่งอสังการในลักษณะดังกล่าวปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมด้วยเช่นกัน ได้แก่ ชาติ หรือสวภาโวคติ

2.1 ชาติหรือสวภาโวคติ (jāti/ svabhāvokti)

2.1.1 นิยามความหมาย และรูปแบบของชาติ หรือสวภาโวคติ

ชาติ หรือ สวภาโวคติ ความหมายที่เกี่ยวข้องกับอสังการ คือ การบรรยายพรรณนาลักษณะของธรรมชาติที่แท้จริง เมื่อเทียบกับอสังการอุปมาและรูปกะชาติถือว่าเป็นอสังการที่ปรากฏในตำราอสังการศาสตร์ชั้นหลัง ตำราอสังการศาสตร์เล่มต่างๆ อธิบายนิยามของชาติหรือสว

¹⁰⁵ มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, ประวัติวรรณคดีสันสกฤต (นครปฐม: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551), 9.

¹⁰⁶ ดูเนื้อหาคำแปลได้ใน จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศไทยระหว่าง ค.ศ.150-532 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.), 44-50.

ภาโวคติไว้ค่อนข้างตรงกัน ในตำราทวารวยาประกาศ ของมัมมภูอะอธิบายถึงชาติว่าเป็นอสังการที่
พรรณนาธรรมชาติ สิ่งมีชีวิต การกระทำหรือรูปร่างของสิ่งนั้นที่ได้รับการพรรณนาซึ่งเรียกว่า
สวภาโวคติ¹⁰⁷ สอดคล้องกับที่วิศวานาถะ ผู้เขียนตำราสาहितยทรรปณะ กล่าวถึงสวภาโวคติไว้ว่าเป็น
การให้รายละเอียดของสิ่งต่างๆ และการกระทำที่ไม่ได้เป็นรู้จักโดยทั่วไปทั้งหมด¹⁰⁸

ดังนั้น หากพิจารณาความสำคัญของอสังการด้านความหมายในรูปแบบของ
ชาติ จะเห็นว่ามีค่าสำคัญอย่างมากในการสร้างสรรค์บทกวีนิพนธ์ให้ประกอบด้วยอสังการ เพราะ
การบรรยายสภาวะของธรรมชาติสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เป็นเสมือนการฉายภาพให้ผู้อ่านหรือผู้รับภาพพินิจ
พิจารณาด้วยมุมมองที่หลากหลาย การบรรยายลักษณะของธรรมชาติในสิ่งหนึ่งอาจจะเป็นทั้งภาพ
ความงดงามน่ารื่นรมย์ เป็นภาพความน่ากลัว เป็นภาพหลอน หรือภาพในเชิงจินตนาการหลากหลาย
มิติแตกต่างกันไป

สอดคล้องกับที่วาคภภูเให้ค่านิยายอสังการในลักษณะนี้ไว้ในตำราอสังการ
ศาสตร์ว่า “คือ การพรรณนาสภาพของบุคคลหรือของธรรมชาติ นับว่างามเป็นพิเศษ ณ ที่กล่าวถึงคน
ชั้นต่ำ คนมีความกลัวและเด็ก เป็นต้น”¹⁰⁹ และยกตัวอย่างประกอบคำอธิบายดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

พรหาวลีพหลกณจิรุใจวิจิตร- ภูษตวจา รจิตจารุทูลลีลาฯ
คุณขามลครถิตหารลตาะ สหลม เชนตติ เชนคตโย’ตร วเน ศพระยะ ฯ¹¹⁰

“หญิงสาวดวง คณงามด้วยสายรัดเอวทำอย่างหนาที่บด้วยขนหาง
นกยูง และผ้าห่มทำด้วยเปลือกไม้ ภูษ อันเป็นสีต่างๆ และมีสร้อยคอร้อย
ชั้นด้วยเกล็ดตะกล่า เดินเยื้องกรายเล่นอยู่ในป่า”¹¹¹

ตัวอย่างที่ยกมานี้ เป็นอสังการชาติที่พรรณนาให้เห็นสภาพของชนชั้นต่ำ คือ
หญิงสาวชาวดวง แต่งกายด้วยเสื้อผ้าและประดับตกแต่งด้วยเครื่องประดับที่ทำได้ในป่า แม้จะเป็นการ
พรรณนาสภาพของบุคคลที่เป็นชนชั้นต่ำ แต่เป็นบทพรรณนาที่มีความงามเป็นพิเศษ

¹⁰⁷ R.C. Dwivedi, The poetic light: Kāvyaaprakāsa of Mammaṭa Vol.II, text with translation
& Sampradāyaprakāśinī of śrīvidyācavartini with complete comment Saṅketa of Ruygaka, 447.

¹⁰⁸ Viśvanātha, The Sāhityadarpaṇa, 305.

¹⁰⁹ ป.ส. ศาสตร์, ผู้แปล, อสังการศาสตร์, 31.

¹¹⁰ เรื่องเดียวกัน, 114.

¹¹¹ เรื่องเดียวกัน, 31.

ตัวอย่างที่ 2

อารตตโธธรณีส- ฌวณุกุเกรา กรุงคจฉิ ฯ

อุลลสิอวีสกุอวณ- วิณเวโสทสมุโหเอโสฯ¹¹²

“ดูกร นางสีดาคนตางามเหมือนเนื้อ ผู้นี้ฉันมีนากแล้วเพราะแถวตา

อันแดงเรื่อๆ และเป็นที่ตั้งป่าไม้คือขุมนุมนุย์สืบแขนอันงาม ก็คือ ท้าวทศกัณฐ์”¹¹³

ตัวอย่างที่ยกมานี้ เป็นอสังการชาติที่พรรณนาให้เห็นสภาวะของความนากแล้วของท้าวทศกัณฐ์ โดยกล่าวถึงนางสีดาผู้มีความงาม แต่ต้องมาพบกับทศกัณฐ์ที่หาความงามไม่ได้ ในตัวอย่างนี้ใบของทศกัณฐ์มีความนากแล้ว เพราะมีแถวของตา (ซึ่งมีจำนวนมาก) ที่แดงเรื่อๆ มีแขนยุ้งสืบแขน เหมือนกับป่าไม้

ข้อสังเกตอีกลักษณะหนึ่งของการสร้างอสังการแบบสวภาโวคติ อยู่ที่ว่ากวีจะไม่นำอารมณ์ของตนสอดแทรกเข้าไปในเนื้อหาที่สื่อความมากนัก หรือหากมีการใช้ภาพพจน์ก็อาจใช้ภาพพจน์ไม่มากนัก ดังที่กุสุมา รักษมณี อธิบายอสังการประเภทนี้ไว้ว่า “การกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่งตามสภาพที่เป็นอยู่โดยธรรมชาติ โดยไม่นำความรู้สึกของกวีเข้าไปสอดแทรกมากนัก อาจมีการใช้ภาพพจน์บ้างเล็กน้อย” ดังตัวอย่างที่ว่า

นกกระเต็นบินเหินขึ้นฟ้า กระทบปีกขึ้นลง

มองเล็งลงมา ชั่วพริบตา ก็โฉบลงในน้ำ

แล้วโฉบกลับขึ้นไปพร้อมกับปลาในกรงเล็บ¹¹⁴

ด้วยความสำคัญของอสังการชาติ หรือสวภาโวคติ ดังที่ตำราอสังการศาสตร์ แจกแจงรายละเอียดตามที่อภิปรายมาตามลำดับ จึงนำศึกษาอย่างยั้งว่าเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหม ปรากฏอสังการรูปแบบนี้น้อยเพียงไร และการใช้อสังการชาติสร้างความงามอย่างไรให้แก่เนื้อความ ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวเชื่อมโยงให้เห็นอย่างละเอียดชัดเจน

2.1.2 วิจารณ์ชาติ หรือสวภาโวคติที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

อสังการชาติหรือสวภาโวคติที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม กวีเลือกใช้อสังการดังกล่าวเพื่อพรรณนาเหตุการณ์สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการประกอบพระราชพิธี การ

¹¹² เรื่องเดียวกัน, 114.

¹¹³ เรื่องเดียวกัน, 31.

¹¹⁴ กุสุมา รักษมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 36.

พระราชทานเกียรติยศแก่ผู้ที่ใกล้ชิดพระมหากษัตริย์ การแจกแจงรายการสิ่งของภายในศาสนสถาน และการสร้างบุญกุศลเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ข้อสำคัญการพิจารณาชาติในเนื้อความจารึกปราสาท ปราสาทตาพรหม ชาติจะต้องสร้างความงามในทางอลังการ แม้เนื้อความของชาติจะปรากฏภาพพจน์ ไม่มากนัก แต่เนื้อความที่กวีแสดงออกมาจะต้องสัมผัสอารมณ์ ความรู้สึกของผู้อ่าน ทำให้เห็นภาพ ความงามในจารึกได้แจ่มชัด มิใช่เป็นการบรรยายหรือแจกแจงสิ่งของต่างๆ ให้รับทราบเพียงเท่านั้น ดังนั้น รายละเอียดในส่วนเนื้อหาของจารึกปราสาทตาพรหมที่กล่าวถึงรายการสิ่งของว่ามีปริมาณ เท่าไรโดยไม่พรรณนาให้เกิดภาพอันวางาม ตัวอย่างเช่น ในเนื้อความโคลกที่ 39 – 41 กวีกล่าวถึง รายการสิ่งของดังต่อไปนี้

tilā ekādaśa prsthā droṇau dvau kuduvāv api /
dvau droṇau kuduvau mudgāḥ kaṅku prsthās caturdaśa // 39
ghṛtaṃ ghaṭī trikuduvam dadhikṣīramadhūni tu /
adhikāny ekaśas tasmāt saptaprsthair guddaḥ punaḥ // 40
ghaṭī prsthau dvikuduvau tailaṃ prsthatrayaṃs tathā /
kuduvau dvau taruphalasnehas tu kuduvatrayam // 41

“เมล็ดงาจำนวน 11 ปริสตะ 2 โทธนะ และ 2 กุฑวะ และถั่วเขียวจำนวน 2 โทธนะ และ 2 กุฑวะ ข้าวโพดจำนวน 14 ปริสตะ //

เนยใส จำนวน 1 ฆฎี 3 กุฑวะ นมเปรี้ยว นมสด น้ำผึ้งที่มากขึ้นไปอีก 1 ส่วน และน้ำอ้อยย้วย จำนวน 7 ปริสตะ //

น้ำมันงาจำนวน 1 ฆฎี 2 ปริสตะ และจำนวน 2 กุฑวะ (สิ่งของถวาย ที่ไม่ได้ระบุชื่อ) มีจำนวน 3 ปริสตะ 2 กุฑวะ และน้ำมันผลไม้จำนวน 3 กุฑวะ //

ตัวอย่างเนื้อความทั้ง 3 โคลกข้างต้น ผู้วิจัยจะไม่นำมาพิจารณาว่าเป็น อลังการประเภทชาติ เนื่องจากเป็นเพียงการแจกแจงสิ่งของต่างๆ โดยแบ่งเป็นสัดส่วนว่ามีปริมาณ เท่าไร เนื้อหาในโคลกอื่นก็เช่นเดียวกัน หากกวีแจกแจงปริมาณของสิ่งของโดยไม่พรรณนาไม่ให้เกิด ภาพจะไม่นำมาวิจารณ์ในหัวข้อนี้

เมื่อพิจารณาเนื้อหาของจารึกปราสาทตาพรหมทุกโคลก พบว่า อลังการชาติที่ ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมโดยสะท้อนผ่านเนื้อหาที่กวีสร้างสรรค์ขึ้น ซึ่งผู้วิจัยนำมาวิจารณ์ใน ที่นี้ มี 26 โคลก ได้แก่ เนื้อความในโคลกที่ 6, 13, 14, 29, 30, 31, 32, 35, 37, 44, 70, 71, 76, 81, 82, 83, 84 ,85, 86, 87, 89, 90, 116, 142, 143 และโคลกที่ 144 รายละเอียดของเนื้อหาทั้ง 26

โคลกดังกล่าว จำแนกตามเนื้อหาในจารึกปราสาทตาพรหมเกี่ยวกับอสังการชาติโดยบรรยายภาพในด้านต่างๆ แบ่งได้เป็น 6 หัวข้อ ได้ดังนี้

- 1.1 อสังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
- 1.2 อสังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาการประกอบพระราชพิธี และการถวายรายการสิ่งของ
- 1.3 อสังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสิ่งก่อสร้าง และการประดิษฐานรูปเคารพที่สำคัญ
- 1.4 อสังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาที่กล่าวถึงรายการสิ่งของต่างๆ
- 1.5 อสังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหากิจกรรมความเคลื่อนไหวต่างๆ ภายในปราสาทตาพรหม
- 1.6 อสังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาที่เป็นสารของพระมหากษัตริย์ให้ดูแลรักษาสิ่งก่อสร้างต่างๆ

พิจารณาในแต่ละประเด็นได้ดังนี้

1.1 อสังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในช่วงตอนต้นเรื่อง กวีใช้อสังการรูปแบบต่างๆ เพื่อสร้างภาพความสูงส่งของบุคคลสำคัญ สำหรับอสังการชาติที่พรรณนาภาพเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะเห็นได้ชัดเจนในโคลกที่ 6, 13 และโคลกที่ 14 ดังจะพิจารณาไปตามลำดับ

ในโคลกที่ 6 กวีใช้อสังการชาติพรรณนาภาพของพระเจ้าเศรษฐวรมัน ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ต้นวงศ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพื่อแสดงให้เห็นสถานภาพความยิ่งใหญ่ของพระราชอาพระองค์นี้อย่างงดงาม นับตั้งแต่ภาพลักษณ์ที่น่าเคารพของพระองค์ การดำรงความยุติธรรมความเป็นนักปราชญ์ และการประสูติยังวงศ์ที่บริสุทธิ์ ดังนี้

āsīd akhaṇḍamanudaṇḍadharāvanīndra
vandyo varaś śrutavatāṃ śrutavarmmasūnūḥ /
śrīśreṣṭhavarmanṛpatiś śucibhir yaśobhiś
śreṣṭho vadāta vasudhādharavamśayoniḥ // 6

“พระองค์ ทรงเป็นพระอาทิตย์ที่ขึ้นบนท้องฟ้า คือ วงศ์ของศรีกัมพูอัน
รุ่งเรือง ประสูติแล้วบนภูเขาเป็นที่ขึ้นของพระอาทิตย์ คือ เมืองชยาทิตยปุระ ได้
ทำให้เกิดดอกบัว คือ ดวงใจของสัตว์โลกเบิกบาน ผู้เป็นที่รองรับของอำนาจ ทรง
เป็นพระราชาที่เหนือพระราชาองค์อื่นๆ อยู่ที่เมืองเศรษฐปุระ”

เนื้อหาในโคลกข้างต้น จะเห็นได้ว่ากวีสร้างอลังการโดยไม่ได้ใช้ความเปรียบ
ที่มากนัก และไม่ได้ใช้จินตนาการมหัศจรรย์เหนือจริง แต่ได้พรรณนาภาพตามความเป็นจริง ตาม
ความรู้สึกที่เกิดขึ้นของกวี โดยใช้อลังการชาติสร้างภาพลักษณ์พระเจ้าเศรษฐวรมันได้อย่างสมจริง
กล่าวคือ กวีได้พรรณนาภาพพระเจ้าเศรษฐวรมันให้เห็นว่าพระองค์มีความสง่างามและน่าเคารพ
เทิดทูนยิ่ง เพราะพระราชาทั้งหลายต่างนอบน้อมต่อพระองค์

ความน่าเลื่อมใสดังกล่าวนี้ กวีก็กล่าวเพราะพระเจ้าเศรษฐวรมันทรงอ้าง
ความยุติธรรม มีความเที่ยงธรรมอย่างเคร่งครัด ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ยึดถือกฎบัญญัติตาม
กฎหมายพระมนู อันเป็นหลักปกครองโดยกฎหมายที่เห็นพ้องว่าดำรงความสงบสุขของรัฐ นอกจากนี้
ด้วยความรอบรู้และฉลาดหลักแหลม กวีก็กล่าวพระเจ้าเศรษฐวรมันเป็นผู้ประเสริฐในหมู่นักปราชญ์
นั่นหมายความว่าตามความรู้สึกของกวีพระราชาพระองค์นี้ มีความรอบรู้ในศิลปศาสตร์อย่างลึกซึ้งจน
ได้รับการยอมรับในบรรดานักปราชญ์ทั้งหลาย กวีก็กล่าวถึงพระเจ้าเศรษฐวรมันที่ให้แก่บิดพระเจ้า
เศรษฐวรมันขึ้นมา ซึ่งต่อมาพระองค์ก็ได้ทรงดำรงพระเกียรติยศอันสะอาดบริสุทธิ์ของวงศ์ตระกูล

กล่าวได้ว่า เนื้อความในโคลกนี้มีความงาม สื่อเนื้อความเข้าใจได้ง่าย กวี
พรรณนาภาพความยิ่งใหญ่สมพระเกียรติสะท้อนภาพผ่านพระเจ้าเศรษฐวรมันอย่างตรงไปตรงมา กวี
ไม่ได้สร้างอลังการความเปรียบที่ตรงมาสูงส่งมาสร้างสรรคเนื้อความเช่นอลังการรูปแบบอุปมา รูปกะ
หรืออุปเปรกษา เป็นต้น ดังนั้น อลังการในโคลกที่ 6 เกิดจากการพรรณนาภาพตามความเป็นจริงที่กวี
รับรู้และรู้สึกได้เกี่ยวกับเรื่องราวของพระเจ้าเศรษฐวรมัน ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์ในอดีตที่มีความ
ยิ่งใหญ่ร่วมเชื้อสายพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

เนื้อความในโคลกที่ 13 กวีพรรณนาถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 อย่างยิ่งใหญ่
สูงส่งสมพระเกียรติยศ ชื่อน่าสังเกตประการหนึ่ง เนื้อความในโคลกที่ 13 นี้ชี้เน้นสถานะความ
ยิ่งใหญ่เกี่ยวกับวีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 ในทางสงครามเป็นหลัก รวมทั้งยังเชื่อมโยงกับ
พระญาติของพระองค์ที่อยู่ในเมืองมทีธรปุระ ดังจะเห็นได้ในเนื้อความต่อไปนี้

śrīmadyaśodharapure'dhigat ādhi rājyo
rājā jitārivisro jayavarmmadevaḥ /
āvāridheḥ pratidiśan nicakhāna kīrtti-
stambhān mahīdharapurābhijanāspado yaḥ //13

“พระองค์ชื่อว่า พระเจ้าชัวยรมันทเวะ ผู้ได้รับความเป็นพระราชาเหนือ พระราชาองค์อื่นๆในเมืองที่ชื่อว่าโยโครปุระอันรุ่งเรือง ผู้ชนะหมู่ข้าศึกแล้ว ผู้มีที่อยู่ของพระญาติที่เมืองมัทธาปุระ พระองค์ได้ฝังเสาแห่งพระเกียรติยศในทุกทิศไป จนถึงมหาสมุทร”

โคลกลำดับที่ 13 ดังที่ยกมานี้ สื่อภาพด้วยอลงการชาติชี้ให้เห็นถึงวีรกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 6 ซึ่งทรงชนะหมู่ข้าศึกศัตรู ส่งผลให้พระองค์ได้เป็นเจ้าผู้ปกครองเมืองโยโครปุระอันรุ่งเรือง ลำดับต่อไปจึงทรงแผ่ขยายพระเกียรติยศไปทั่วทุกทิศ โดยการฝังเสาแห่งพระราชอำนาจที่ได้รับชัยชนะ อันประกาศสถานภาพความยิ่งใหญ่ในการสงครามของพระองค์ และในตอนท้ายก็แสดงให้เห็นด้วยว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 6 ทรงมีพระญาติอยู่ที่เมืองมัทธาปุระ เนื้อหาที่แสดงความงามของอลงการชาติอยู่ตรงที่การแผ่ขยายพระราชอำนาจโดยทรงฝังเสาแห่งพระเกียรติยศโดยรอบทุกทิศ หากพิจารณาภาพเพียงระนาบเดียวจะไม่เกิดความงามมากนัก เพราะเสาที่ปักลงบนแผ่นดิน อาจมีค่าไม่ต่างจากป้ายบอกอาณาเขตพระราชอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แต่ถ้ามองภาพระนาบที่กว้างขึ้น พิจารณาร่วมกับขนบของกวี โดยเฉพาะจารึกประเภทสดุดีพระมหากษัตริย์ เสาแห่งพระเกียรติยศ หรือที่เรียกว่ากิริตีสถัมภะ ประกาศถึงความยิ่งใหญ่ของการแผ่ขยายพระบรมราชานุภาพของพระมหากษัตริย์ และเทียบได้กับลำแสงสีขาวบริสุทธิ์ เพราะเกียรติยศมีค่าเท่ากับแสงสีขาว ดังจะเห็นขนบการสร้างอลงการลักษณะดังกล่าวในจารึกประเทศอินเดียเช่นกัน คือ จารึกบนเสาหินอัลละฮะบาด เนื้อความสรรเสริญพระเจ้าพระเจ้าสมุทระคุปตะซึ่งเนื้อความตอนหนึ่งก็สรรเสริญพระราชอำนาจของพระเจ้าสมุทระคุปตะโดยกล่าวถึงการฝังเสาแห่งพระเกียรติยศ ซึ่งเป็นเสาหินประกาศถึงชัยชนะ ดังที่เรียกว่าชัยสถัมภะ แสดงให้เห็นจินตนาการอุตเปรกว่าเสาที่ฝังบนแผ่นดินเหมือนแขนแห่งแผ่นดินทั้งหมด พระเกียรติยศอันประกาศความยิ่งใหญ่นี้แทรกซึมไปในแผ่นดินและเดินทางไปยังพิภพของพระอินทร์¹¹⁵

จะเห็นนัยเดียวกันนี้กับเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมดังกล่าว กวีกล่าวว่าเสาแห่งพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงฝังไว้รอบทิศจากฝั่งทะเลเข้ามา อันเป็นผลสืบเนื่องจากการที่พระองค์มีชัยชนะในสงคราม แล้วทรงเป็นใหญ่เหนือนครโยโครปุระ ยิ่งเห็นถึงปริมาณของพระเกียรติยศอันแผ่ไพศาลของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทบเท่าทวี

เนื้อหาในโคลกที่ 14 ลำดับต่อมา เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าศรีมหิธรราชิตยะ พระราชาผู้ยิ่งใหญ่อีกพระองค์หนึ่งในสายตระกูลของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีพรรณนาความเกรียง

¹¹⁵Dines Chandra Sircar, *Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization* vol 1, 267.

ไกรอันเกิดจากพระปรีชาสามารถทางการรบของพระองค์ที่ทำทรงมีชัยชนะเหนือข้าศึกศัตรู กวีใช้อลงการชาติพรรณนาภาพเกี่ยวกับพระเจ้าศรีเมธีธราทิตยะ ดังนี้

tadbhāgineyo vinayorjitaś śrī-
mahīdharāditya iti pratītaḥ /
śrīsūryavarmmāvanipālamātri
jaghanyajo yo vijitārivarggaḥ // 14

“พระโอรสของพระภคินีของพระราชอาพระองค์นั้น ผู้แข็งแกร่งด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ผู้มีพระนามปรากฏแล้วว่า ศรีเมธีธราทิตยะ พระองค์เป็น พระอนุชาของพระมารดาของพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่าศรีสุรยวรมัน ผู้ทรงมีชัยชนะเหนือหมู่ของข้าศึก”

ในเนื้อหาโคลกที่ 14 กวีกล่าวถึงพระมหากษัตริย์ที่ทรงพระนามว่า ศรีเมธีธราทิตยะซึ่งทรงเป็นพระโอรสของพระภคินีของพระเจ้าชัยวรมันที่ 6 นอกจากนี้ พระเจ้าศรีเมธีธราทิตยะยังทรงมีความเกี่ยวข้องทางสายตระกูลกับพระเจ้าสุรยวรมันที่ 2 พระราชาผู้ยิ่งใหญ่อีกพระองค์หนึ่งในอาณาจักรกัมพูชา เพราะพระเจ้าศรีเมธีธราทิตยะมีลำดับสถานะเป็นพระอนุชาของพระมารดาพระเจ้าสุรยวรมันที่ 2 อลงการชาติในโคลกนี้จึงแสดงความสัมพันธ์ทางเครือญาติ โดยกล่าวถึงพระเจ้าศรีเมธีธราทิตยะว่าทรงมีความเกี่ยวข้องทางเครือญาติทั้งฝ่ายพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และฝ่ายพระเจ้าศรีเมธีธราทิตยะ และพระคุณลักษณะอันน่ายกย่องของพระเจ้าศรีเมธีธราทิตยะอีกประการหนึ่ง จะเห็นได้จากการเป็นพระราชานักรบที่กล้าหาญ เนื่องจากความอ่อนน้อมถ่อมตนของพระองค์เอง

อนึ่ง ความตอนนี้อาจแปลได้อีกความหมายหนึ่งว่า ทรงเป็นผู้นำเกรงขาม เพราะการศึกษา กล่าวคือพระเจ้าศรีเมธีธราทิตยะเป็นที่น่าเกรงขาม เพราะพระองค์มีความรอบรู้ในด้านการศึกเล่าเรียน นอกจากนี้ พระองค์ยังทรงมีความสามารถในด้านการยุทธ์ ดังที่กวีกล่าวสรรเสริญว่าพระองค์มีชัยชนะเหนือหมู่ข้าศึกทั้งหลาย

ดังนั้น เมื่อพิจารณาความหมายโดยรวม ความงามที่สะท้อนผ่านเนื้อหาอันสงเคราะห์ได้ว่าเป็นความงามที่เกิดจากอลงการชาติในโคลกนี้ จึงสะท้อนให้เห็นความงามในการพรรณนาภาพตามความรู้สึกของกวีว่าพระเจ้าศรีเมธีธราทิตยะทรงเป็นพระราชานักรบที่ยิ่งใหญ่อีกพระองค์หนึ่งนั่นเอง

1.2 อลังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาการประกอบพระราชพิธี และการถวายรายการสิ่งของ

อลังการชาติที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมอีกส่วนหนึ่งที่ได้สังเกตเห็นได้ชัด อยู่ในเนื้อหาที่แสดงรายละเอียดเกี่ยวกับการประกอบพระราชพิธี รวมทั้งการถวายรายการสิ่งของต่างๆ แก่บุคคลที่สำคัญในราชสำนัก จะเห็นได้ในโคลกที่ 29, 30, 31 และโคลกที่ 32 ดังจะพิจารณาไปตามลำดับ

เนื้อความในโคลกที่ 29 กวีแจกแจงรายการสิ่งของพระราชทานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่พระราชทานแก่ครูของพระองค์ เนื่องในพระราชพิธีสำคัญของพระองค์ คือ การประกอบพิธีบรมราชาภิเษก กวีพรรณนาภาพไว้ดังนี้

suvarṇadaṇḍavyajanāpatra
māyūraketudhvajapadmacīraiḥ /
rājyābhiṣeke śivikāṃ nṛpārḥam
haimīm gurau prādita dakṣiṇām yaḥ // 29

“พระองค์ได้ทรงพระราชทานแล้วซึ่งวออันคู่ควรแก่พระเจ้าแผ่นดินที่
ทำด้วยทองเป็นทักษิณาแด่ครูของพระองค์ พร้อมด้วยทอง ไม้เท้า พัด ฉัตร
ธงที่มียอดเป็นห้วนกยูง ดอกบัว และผ้าไหมในพระราชพิธีบรมราชาภิเษก”

ตัวอย่างเนื้อความที่แสดงอลังการชาติหรือสวภาโวคติข้างต้น จะเห็นว่าเป็นการพรรณนาเหตุการณ์สำคัญของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก โดยพระองค์ทรงอุทิศสิ่งของต่างๆ เป็นทักษิณาทานแก่ครูของพระองค์ จะเห็นได้ว่าสิ่งของพระราชทานอันมีคุณค่าสูงสุดนี้ ประกอบไปด้วยพระราชยานคานหามหรือวอที่ทำด้วยทองคำอันประเมินค่าไม่ได้ เพราะเป็นพระราชยานคานหามสำหรับองค์พระมหาราชมหากษัตริย์ สิ่งของพระราชทานตามลำดับ คือ ทองคำ ไม้เท้า ฉัตร ธงที่มียอดเป็นห้วนกยูง ดอกบัว และผ้าไหม สิ่งของพระราชทานดังกล่าวล้วนเป็นเครื่องราชูปโภคและเครื่องเฉลิมพระเกียรติยศสำหรับพระมหากษัตริย์อันสูงส่งทั้งสิ้น

ดังนั้น สิ่งของต่างๆ ที่ถวายเป็นทักษิณาทาน นอกจากจะสะท้อนว่าเป็นสิ่งของประณีตแห่งราชสำนัก ผ่านกรรมวิธีการสร้างสรรค์โดยช่างแห่งราชสำนักแล้ว ยังสะท้อนความผูกพันระหว่างองค์พระมหากษัตริย์กับครูของพระองค์อย่างลึกซึ้ง ถึงกลับมองสิ่งของที่คู่ควรสำหรับพระเจ้าแผ่นดินถวายแก่ครูอย่างยิ่งใหญ่ อลังการชาติในโคลกนี้จึงเสริมภาพสิ่งของพระราชทานแด่ครูที่เป็นเครื่องราชูปโภคส่วนพระองค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันสูงค่านี้

เนื้อหาของในโคลกที่ 30 ลำดับต่อไป กวียังคงดำเนินเรื่องด้วยการที่พระเจ้า
ชัวยรมันที่ 7 พระราชทานตำแหน่งที่สูงส่งให้กับบุคคลผู้ใกล้ชิดและเป็นที่เคารพ ดังนี้

dideśa yaś śrījayamaṅgalārtha
devābhīdhānaṃ priyaṃ āspadañ ca /
grāmaṃ gurau rājapatīndrapūrvam
kule ca tasyaāvanibhṛtkulākhyām // 30

“พระองค์พระราชทานชื่อว่า ศรีชยมังคลารถเทวะ และหมู่บ้านอัน
เป็นที่รักมีชื่อว่า ราชปตินทร ที่อยู่ในทางทิศตะวันออกแก่ครู และพระองค์ได้
พระราชทานชื่อว่าเป็นตระกูลของพระราชา”

เนื้อความในโคลกข้างต้น บรรยายรายละเอียดที่ต่อเนื่องจากโคลกที่ 29 กวียัง
ยังใช้ลึงการชาติอยู่เช่นเดิม ในเนื้อหาที่ยกมานี้ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 พระราชทานเกียรติยศอันคู่ควร
แต่ครูของพระองค์ ที่มีนามว่าศรีชยมังคลารถเทวะ พร้อมกับทรงพระราชทานความที่อยู่ รวมทั้ง
พระราชทานหมู่บ้านราชปตินทร ซึ่งตั้งอยู่ในทางทิศตะวันออก และยังทรงให้การอุปถัมภ์ตระกูลของ
ครู โดยทรงให้ชื่อตระกูลของครูว่าเป็นตระกูลที่เกี่ยวข้องกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อีกด้วย

โคลกข้างต้นแม้ไม่ได้ปรากฏถึงการในเชิงความเปรียบ แต่แสดงให้เห็น
ความงามที่สมบูรณ์ในแง่พระราชจริยาวัตรของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่พระองค์ทรงเคารพต่อครู ซึ่งถือ
เป็นที่สำคัญประการหนึ่งของพระมหากษัตริย์ในการอุปถัมภ์ครู ตลอดจนนักปราชญ์ราชบัณฑิตประจำ
ราชสำนัก เนื้อความจารึกในส่วนนี้จึงเป็นการประกาศเกียรติคุณของครู นัยหนึ่งคือเชิดชูพราหมณ์ผู้ทรง
ความรู้ว่ามีส่วนสำคัญสถานภาพทางการเมืองของพระองค์ให้แข็งแกร่งต่อไปได้นั่นเอง อันเป็นเสมือน
การประกาศพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ให้สมบูรณ์อีกทางหนึ่งเช่นกัน ไม่เพียงแต่เนื้อความใน
โคลกที่ 29 และโคลกที่ 30 จะกล่าวถึงรายการสิ่งของพระราชทานแก่ครูของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ใน
โคลกที่ 31 พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ยังพระราชทานสิ่งของอันมีค่าหลายชิ้นแก่พระราชมารดา จะเห็น
ความงดงามของสิ่งของพระราชทานอันสูงค่า ดังนี้

bhaktiā ca yo matari ratnamañca
śayyālasad rājagrīhaikabhāgam /
hiraṇyayaśṭidhvajacāmarādi
ramyāñi ca haimīṃ śivikām ayacchat // 31

“พระองค์ได้พระราชทานส่วนหนึ่งของพระราชวังที่งดงาม ด้วย
แท่นที่ทำด้วยรัตนและเตียงนอน พระองค์ได้พระราชทานพระสีกาที่งดงาม

ด้วยเครื่องประดับมีธง และเส้าจามรีที่มีด้ามทำด้วยทองแก่พระราชมารดาด้วย
ความภักดี”

จะเห็นได้อย่างชัดเจนว่า นอกจากสิ่งของอันมีค่ายิ่งที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานแก่ครูเพื่อเป็นทักษิณาแล้ว พระองค์ยังแสดงความภักดีต่อพระราชมารดาอย่างซาบซึ้ง ดังปรากฏในโคลกที่ 31 ข้างต้น อย่างไรก็ตาม แม้อุเหมือนว่าสิ่งของที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานแก่พระราชมารดานี้เทียบเท่ากับสิ่งของที่พระองค์พระราชทานแก่ครูไปก่อน แต่ความมั่งมีสิ่งของของสิ่งของพระราชทานจะเห็นความมั่งคั่งในมิติที่แตกต่างกัน ดังจะเห็นได้ว่าอสังการชาติที่ปรุงแต่งความงามในโคลกนี้จะเห็นได้ชัดถึงความน่ารื่นรมย์ ความมั่งคั่งอันเกิดจากเครื่องประดับที่ให้ภาพเพริศแพรว คือ ทองคำ และมณีรัตนะ ทองคำเป็นธาตุโลหะที่มีสีเหลืองมันวาว ส่องแสงเปล่งประกายเมื่อใช้ทองคำประดับตกแต่งสิ่งของต่างๆ จึงบ่งบอกรสนิยมอย่างหรูหราแห่งราชสำนัก ส่วนมณีรัตนะ คือ แก้วมีสีสันแพรวพราวระยิบระยับ ด้วยเนื้อแก้วมีเหลี่ยมมุมส่องสะท้อนแสงได้ในทุกมิติ จึงเรืองระยับงดงามจับตา กวีฉายภาพว่าสิ่งของพระราชทานแก่พระราชมารดาประกอบด้วยพระแท่น เติยงนอนที่ทำด้วยรัตนะ พระราชวังอันงดงามส่วนหนึ่ง ธง และเส้าจามรีซึ่งมีด้ามทำด้วยทอง นอกจากนี้จะเป็นเครื่องประดับพระเกียรติของพระมหากษัตริย์แล้ว พระสิวิกามาศที่ทรงพระราชทานยังงดงามเสมอกับพระราชวังอันวิจิตร คือ กวีใช้ความเปรียบที่เป็นของคู่กันระหว่างพระสิวิกามาศและพระราชวังอันประดับตกแต่งอย่างดีเลิศเช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังมีพระแท่นบรรทมพร้อมด้วยมณีรัตนะที่ประดับตกแต่งอย่างอลังการย่อมอำนวยความเกษมสำราญอย่างไม่มีที่เปรียบ เช่นเดียวกันกับเนื้อหาในโคลกที่ 32 กวียังคงดำเนินเรื่องด้วยการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานสิ่งของแก่พี่ชายของครู จะเห็นได้ว่าสิ่งของพระราชทานยังคงเน้นที่ความมั่งคั่งและความรุ่งเรือง เหมาะสมกับผู้ที่สมควรจะได้รับ ดังนี้

bhūbhāgam ekañ ca vibhūtibhāir
ādhyīkritaṃ prādita pūrvvaje yaḥ /
ratnasphurantīṃ śivikāñ ca hema
daṇḍadhvajādyair abhito vikīrṇām// 32

“พระองค์ได้พระราชทานส่วนหนึ่งของแผ่นดินที่ถูกทำให้มั่งคั่งแล้วด้วย
ทรัพย์สมบัติจำนวนมาก แก่พระเชษฐา และพระสิวิกาที่ระยิบระยับไปด้วยรัตนะ
ทั้งหลาย เติยรดาชทุกด้านด้วยคานหามและธงที่ทำด้วยทอง”

เนื้อหาของโคลกข้างต้น กวีใช้อสังการชาติบรรยายให้เห็นความพอพระทัยของพระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 ที่มีต่อพระเชษฐา เนื้อหาแสดงรายละเอียดสิ่งของที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานแก่

พระเชษฐา สิ่งของพระราชทานแก่พระเชษฐานั้น เริ่มด้วยการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานแผ่นดินส่วนหนึ่ง คือ แผ่นดินที่มีความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ พร้อมด้วยทรัพย์สมบัติจำนวนมาก เสลี่ยงที่งดงามระยิบระยับด้วยแก้วรัตนะทั้งหลาย รวมทั้งพระราชทานธงไม้เท้าทองคำ ตลอดจนเครื่องประดับจำนวนมาก สิ่งของพระราชทานเหล่านี้มีความดีเลิศทั้งสิ้น เพราะเป็นสิ่งของอันมีค่าของพระมหากษัตริย์ จากเนื้อความดังกล่าวนี้จะเห็นได้ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงประกอบกิจการด้วยการพระราชทานสิ่งของอันมีค่าต่างๆ ทั้งครุ พระราชมารดา และพระเชษฐาอย่างเสมอกัน เป็นการแสดงให้เห็นความรู้สึกอันใกล้ชิดระหว่างพระมหากษัตริย์ กับครุตลอดจนเครือญาติของครุอย่างแนบแน่น โดยพระมหากษัตริย์นั้นมีพระราชกรณียกิจสำคัญ คือ การอุปถัมภ์เลี้ยงดูข้าราชการสำนักที่ใกล้ชิดกับพระองค์ ข้อน่าสังเกตประการหนึ่ง สิ่งของพระราชทานทั้งหมดจะเน้นที่ทองคำ กับแก้วรัตนะ และเครื่องประดับตกแต่ง ทั้งนี้เพราะสิ่งของพระราชทาน คือ ทองคำกับแก้วรัตนะเป็นเครื่องประดับที่บริสุทธิ์และมีแสง สี ส่องประกายระยิบระยับงดงามจับตา

1.3 อลังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสิ่งก่อสร้าง และการประดิษฐานรูปเคารพที่สำคัญ

ปราสาทตาพรหมเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนาพุทธประจำรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กล่าวคือ พุทธสถานแห่งนี้ก่อสร้างขึ้นเพื่อเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพพระพุทธรูป และพระนางปรัชญาปารมิตารวมทั้งเทพบริวารต่างๆอยู่ในราชวิหาร อีกทั้งรูปเคารพทั้งหลายยังประดับตกแต่งด้วยสิ่งมีค่าและสิ่งของที่อุทิศถวายจำนวนมาก ดังนั้น กวีจึงใช้อลังการพรรณนาภาพรูปเคารพทั้งหลาย รวมทั้งสิ่งของถวายต่างๆ อย่างวิจิตรงดงาม และเพื่อสะท้อนให้เห็นความสำคัญของรูปเคารพ ซึ่งเป็นศูนย์รวมความศรัทธาทางพระพุทธศาสนาอย่างสูงสุด

ความสำคัญของการประดับตกแต่งปราสาทตาพรหมให้เป็นสถานที่ทางศาสนาที่งดงาม และมีการยกย่องรูปเคารพให้มีความสำคัญอย่างยิ่งนี้ จะเห็นว่ามีความสัมพันธ์กับกระแสความเชื่อในเรื่องการบูชารูปเคารพที่ปรากฏในอารยธรรมอินเดีย ดังหลักฐานประวัติศาสตร์ที่บ่งชี้ว่าดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้รับอิทธิพลความเชื่อทางศาสนาจากอินเดียเป็นอันมาก คติการนับถือรูปเคารพจึงรับอิทธิพลมาจากอารยธรรมอินเดีย ซึ่งในอินเดียเองนั้นปรากฏคติการนับถือรูปเคารพให้เห็นตั้งแต่ยุคพระเวทแล้ว สอดคล้องกับที่ผาสุข อินทรารุช¹¹⁶ ได้กล่าวถึงกำเนิดและวิวัฒนาการของรูปเคารพในอินเดียซึ่งปรากฏตั้งแต่สมัยหลังพระเวทคติการทำรูปเคารพในช่วงนั้นสืบเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงในทางศาสนาและคติความเชื่อของชาวอินโด-อารยัน สาเหตุสำคัญ คือ

¹¹⁶ ผาสุข อินทรารุช, ศาสนาฮินดูและประติมาณวิทยา (กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520), 11-12.

ชาวอารยันได้ติดต่อกับพวกท้องถิ่นเดิม เพราะแต่เดิมชาวอารยันไม่นิยมสร้างรูปเคารพ ในขณะที่ชาวท้องถิ่นเดิมมีรูปเคารพที่ตนนับถือระยะเวลาต่อมาชาวอารยันจึงได้ทำความเคารพรูปปั้นตามชาวพื้นถิ่น

ปัจจัยสำคัญในการสร้างรูปเคารพอยู่ที่การถือกำเนิดของลัทธิใหม่ๆ การหาคำตอบเพื่ออธิบายความลึกลับในธรรมชาติ การติดต่อต่างชาติ หรือรับอิทธิพลความเชื่อต่างๆ อิทธิพลจากลัทธิตันตระ การพัฒนาเทคนิคในการทำรูปปั้น และการอุปถัมภ์ของพระมหากษัตริย์ ด้วยเหตุที่รูปเคารพมีความศักดิ์สิทธิ์ เป็นศูนย์กลางอำนาจของความเชื่อ การประดับตกแต่งด้วยเสื้อผ้าอาภรณ์ เครื่องประดับต่างๆ จึงมีต้องเลือกสรรอย่างดี ดังจะเห็นได้ว่ารูปปั้นของเทพหรือเทพีจะได้รับการนุ่งห่มด้วยเสื้อผ้าหลากหลายชนิด มีทั้งผ้าฝ้าย ผ้าไหมที่ย้อมสีหลายสี¹¹⁷

แนวคิดการก่อสร้างพุทธศาสนาเพื่อเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพสะท้อนให้เห็นในจารึกปราสาทตาพรหม ตั้งในโคลกที่ 35 เป็นการบรรยายพระรูปที่ประดิษฐานไว้ภายในวิหารสำคัญแห่งหนึ่ง กวีใช้อลังการชาติเพื่อสร้างภาพว่ารูปปั้นที่ประดับตกแต่งไว้ภายในวิหาร มีความงดงามและดูเหมาะสมกับคติความเชื่อของยุคสมัย ดังนี้

utpādītā tena bhujā gr̥hīta-
dhātryām purī rājavibhāranāmñī /
ratnollasatsvarṇavibhūṣitāṅgī
munīndramātur bharaṇe niyuktā // 35

“เมืองที่มีชื่อว่า ราชวิหาร (ราชวิหาร หรือปราสาทตาพรหม) เป็นเมืองที่มีร่างกายประดับด้วยรัตนและถูกตกแต่งด้วยทองคำที่สว่างไสวโชติช่วง อันพระองค์ทรงสร้างขึ้นแล้วบนแผ่นดินที่ทรงยึดครองด้วยพระพาทาของพระองค์ ซึ่งได้ถูกกำหนดไว้เพื่อการทำนุบำรุงพระมารดาของพระผู้มีพระภาคเจ้า”

ตัวอย่างเนื้อความโคลกดังกล่าวนี้ นอกจากรูปแกะจะมีความโดดเด่นในแง่ความงามของอลังการแล้วยังปรากฏอลังการชาติ คือ การพรรณนาให้เห็นความสำคัญของเมืองราชพิหาร โดยกวีกล่าวถึงพระนครราชพิหาร ซึ่งเป็นสถานที่สำคัญยิ่ง เพราะเป็นเมืองที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงยึดครองด้วยพระหัตถ์ของพระองค์เอง เพื่อจะสถาปนาเมืองแห่งนี้สำหรับก่อสร้างอารามไว้ประดิษฐานรูปเหมือนพระมารดาของพระพุทธเจ้า คือ พระนางปรัชญาปารมิตา

¹¹⁷ เรื่องเดียวกัน, 20.

ดังนั้น เมื่อเมืองแห่งนี้มีการก่อสร้างราชพิหารเสร็จสมบูรณ์แล้ว กวีพรรณนาให้เห็นภาพว่าเป็นเมืองที่มีความงดงามอย่างยิ่ง เพราะประดับตกแต่งด้วยรัตนะ และทองคำที่โชติช่วง ดังนั้น อลังการชาติจึงสื่อภาพให้เห็นพระรูปพระมารดาของพระพุทธเจ้าที่ประดับตกแต่ง พระวรกายด้วยเครื่องประดับอย่างงดงาม คือ แก้วอัญมณี และทองคำที่รุ่งเรืองเพริศแพร้ว ภายในราชวิหารจึงมีแสงจากพระรูปเปล่งรัศมีเรืองรอง ดูสว่างไสวงดงามมาก มิตินี้จึงสะท้อนความสำคัญของพระรูปองค์นี้ เพราะได้รับการสร้างขึ้นด้วยความศรัทธา ซึ่งพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงแสดงความเคารพยกย่องอย่างมาก หากเปรียบความศรัทธาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่มีต่อพระนางปรัชญาปารมิตาเสมอกับความจงรักภักดีของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่มีต่อพระนางศรีษยาจุฑามณี นัยนี้พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ก็เปรียบเช่นเดียวกับพระพุทธเจ้านั่นเอง ต่อไปเป็นโคลกที่ 37 เนื้อความสืบเนื่องจากโคลกที่ 35 คือ ภายในวิหารสำคัญทางศาสนา นอกจากจะมีพระนางปรัชญาปารมิตาประดิษฐานอยู่ภายใน ยังมีรูปเคารพ คือ ครูของพระมหากษัตริย์ พร้อมเทพบริวาร ดังนี้

so tiṣṭhipac chrījayamaṅgalār [tha]-
devam tathā śrījayakīrtidevam /
mūrtim guror dakṣiṇavām. . .yaṣ
saṣṭim śate dvau parivāradevān // 37

“พระองค์ทรงประดิษฐานรูปเหมือนครูของพระองค์ ได้แก่ ศรี
ชยมังคลารถเทวะ และศรีชยกีรติเทวะ เอาไว้ทั้งทางด้านซ้ายและทางด้าน
ขวา โดยมีเทพบริวารล้อมรอบ (รูปเหมือน) จำนวน 200 องค์และ 60 องค์”

โคลกข้างต้น แสดงรายละเอียดการประดิษฐานรูปเหมือนครูของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ภายในราชวิหารจำนวน 2 รูป ได้แก่ รูปเหมือนของศรีชยมังคลารถเทวะ และรูปเหมือนของศรีชยกีรติเทวะรูปเหมือนทั้งสองรูปนี้ตั้งไว้ทางด้านขวาและทางซ้ายตรงข้ามกัน รูปเหมือนของครูทั้ง 2 รูป กวีใช้อลังการชาติพรรณนาให้เห็นว่ารูปเหมือนทั้งสององค์มีเทพบริวารล้อมรอบจำนวนมาก มีจำนวน 200 องค์และ 60 องค์ ประกาศถึงสถานภาพความยิ่งใหญ่ของครูว่าเป็นสิ่งเคารพบูชาสำหรับพระมหากษัตริย์อย่างยิ่ง เทพบริวารทั้งหลาย นอกจากจะเป็นผู้ดูแลรับใช้ครูแล้ว โดยนัยนี้ บริวารที่แวดล้อมรูปเหมือนของครูยังเปรียบเหมือนกับเครื่องประดับตกแต่งรูปของครูให้งามสง่า อันส่งเสริมให้เห็นความน่าเคารพยกย่องมากยิ่งขึ้นด้วย แสดงให้เห็นได้ชัดเจนว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงเคารพยกย่องครูของพระองค์อย่างยิ่ง การที่รูปเหมือนมีเทพบริวารล้อมรอบ ยืนยันว่าสถานะของครูเปรียบประดุจหัวของเทพ มีอำนาจยิ่งใหญ่มากกว่าเทพทั้งหลาย หรือมีสถานะเหมือนกับพรหมฤาษีนั่นเอง

1.4 อลังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาที่กล่าวถึงรายการสิ่งของต่างๆ

จารึกปราสาทตาพรหมมีเนื้อหาที่แสดงรายการสิ่งของต่างๆ ภายในปราสาทตาพรหมเป็นจำนวนมาก สิ่งของที่อุทิศถวายแก่รูปเคารพจึงมีหลากหลาย อาทิ เสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม เครื่องดื่ม วัตถุสำหรับหุงต้มทำอาหาร เครื่องประดับ วัตถุโลหะ เครื่องใช้ต่างๆ รวมทั้งสิ่งของที่เป็นเครื่องยาสมุนไพรชนิดต่างๆ ซึ่งการถวายรายการสิ่งของชั้นเลิศต่างๆ เป็นแนวคิดการสร้างกุศลเพื่อเป็นพุทธบูชาประการหนึ่งในพุทธปรัชญามหายาน ดังเห็นได้ในคัมภีร์สังฆธรรมปุณทริกสูตรระบุข้อความการตกแต่งพระสถูปและสร้างบรรยากาศของพุทธสถานให้มีความน่ารื่นรมย์งดงาม ดังนี้

เราจะถวายสักการะต่อพระศาสดา และสร้างพระบรมสารีริกธาตุสถูป ทำด้วยรัตนมณีหลากหลาย งดงาม พิศดารเป็นที่ยิ่ง

สูงเทียมพรหมโลก มีฉัตรเป็นทิวแถว ฐานกว้างใหญ่ ประดับด้วยธงชัยริ้ว กระจิดังกั้วาน ประดับด้วยแถบผ้าแพร กระจิดังต้องลมส่งเสียงกรุ๊งกริ๊ง เป็นเครื่องประดับอีกแบบหนึ่ง ณ ที่บูชาพระบรมสารีริกธาตุของพระชินเจ้า

เราจะแสดงความเคารพโดยการถวายดอกไม้ ของหอม น้ำมันเจิม ดนตรี ผ้าแพรพรรณ และเสียงกลองโดยสม่ำเสมอ

เราจะให้มีการเล่นเครื่องดนตรีอันไพเราะ จุดตะเกียงน้ำมันหอมโดยรอบ

.....

เขาได้สร้างวัดที่ประเสริฐด้วยไม้จันทน์ จำนวนหลายโกฏิ มีเสา 32 เสา สูง 8 ชั้น

มีที่นั่งนอน และอาหารแข็งและอ่อน ตกแต่งด้วยผ้ามาอย่างดีมีห้องหับ จำนวนหลายพัน

ได้สร้างที่พักอาศัย และทางเดินเท้า พร้อมสวนดอกไม้ เครื่องใช้ต่างๆ หลากรูปแบบ¹¹⁸

เนื้อหาในคัมภีร์สังฆธรรมปุณทริกสูตรข้างต้น จึงสะท้อนให้เห็นอย่างชัดเจนว่าการถวายสักการะพระพุทธรูป การสร้างสาธารณกุศลเพื่อฉลองความศรัทธาในพระพุทธรูป การประดับตกแต่งสิ่งก่อสร้าง และเลือกสรรสิ่งมีค่าต่างๆ มาประดับพุทธสถานนั้น เป็นการส่งเสริมบุญกุศลเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ซึ่งชาวพุทธได้ปฏิบัติด้วยความศรัทธาเป็นจารีตสืบต่อกันมาอย่างยาวนาน การทำบุญกุศลโดยถวายรายการสิ่งของต่างๆ เพื่อถวายเป็นพุทธบูชา สะท้อนผ่านเนื้อหาในจารึกปราสาทตาพรหม ดังที่กวีได้พรรณนารายการสิ่งของต่างๆ กวีใช้ถ้อยคำการชาติเพื่อ

¹¹⁸ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ผู้แปล, สังฆธรรมปุณทริกสูตร, 261.

แสดงให้เห็นภาพและคุณสมบัติของรายการสิ่งของต่างๆ ดังจะเห็นพิจารณาในโคลกที่ 44, 70, 71, 76, 89 และโคลกที่ 90 ดังนี้

1. สิ่งของที่เป็นผ้าไหมจีน

อสังการชาติที่พรรณนาภาพรายการสิ่งของต่างๆ ที่สื่อภาพได้ชัดเจน สิ่งของรายการสำคัญ คือ การกล่าวถึงผ้าไหมจากเมืองจีน ดังจะเห็นได้ว่าในโคลกที่ 44 กวีเลือกใช้อสังการชาติ แสดงภาพให้เห็นชิ้นส่วนของผ้าไหมจีนที่กางออกปกคลุมพระบาทของเทวรูปอันศักดิ์สิทธิ์ เพื่อให้ไม่ให้งูมาเกาะและรบกวนเทวรูปได้ จะเห็นภาพสิ่งที่กวีพรรณนาไว้อย่างชัดเจน ดังนี้

devatāpādavinīyāsamaśakāṛthaprasāritāḥ /

cīnāmśukamayāḥ pañcācatvāriṃśat paṭā api // 44

“ชิ้นส่วนของผ้าที่ถูกกางออกแล้ว เพื่อป้องกันงู เป็นเครื่องปกปิดพระบาท
ทั้งสองของเทวดา จำนวนผ้าไหม 45 ผืน ที่ทำด้วยผ้าไหมจีน”

จากเนื้อความในโคลกนี้ เห็นได้ว่าชิ้นส่วนของผ้าที่ปกคลุมพระบาทของเทวรูปที่ประดิษฐานภายในศาสนสถาน มีจำนวน 45 ผืน เป็นผ้าไหมที่นำเข้ามาจากเมืองจีน โดยปกปิดผ้าไหมจะไม่เหมือนผ้าโดยทั่วไป เพราะผ้าไหมทำมาจากเส้นไหมที่ละเอียดอ่อน มีความยืดหยุ่นและเส้นไหมจากตัวไหมนั้น จะมีความเหนียวแข็งแรงไม่ขาดง่าย สีของเส้นไหมก็เป็นมันเงามแวววาว และที่สำคัญเส้นไหมเมื่อถักทอเป็นเนื้อผ้าทั้งผืนแล้วจะมีความอ่อนนุ่ม บางเรียบ บางเบา และมีความเย็น ดังนั้น หากนำผ้าไหมมาประดับตกแต่งเทวรูป จะเห็นมิติสีอ่อนนุ่มความเคลื่อนไหวของผ้าไหมเวลาลมพัดจะพลิ้วไหวอยู่ตลอดเวลา เนื่องจากผ้าไหมของจีนจะมีคุณลักษณะบางเบาเป็นพิเศษ ยิ่งสัมผัสกับแรงลมจะเห็นชายผ้าพลิ้วไสว นอกจากนี้เนื้อหาโคลกข้างต้น ผ้าไหมจำนวนหลายคู่ มี 45 ผืน เมื่อนำมากางออกเพื่อปกคลุมพระบาทของเทวรูปสามารถป้องกันงูในเวลากลางคืนได้อย่างมีประสิทธิภาพ การใช้ประโยชน์จากผ้าไหมเพื่อป้องกันงู ทำให้เห็นความคิดสร้างสรรค์ของผู้ดูแลรับใช้เทวรูป ซึ่งดูแลทะนุถนอมเทวรูปเสมือนหนึ่งมีชีวิต กล่าวได้ว่า สวรรค์ในเนื้อความนี้ สะท้อนให้เห็นว่านอกจากผ้าไหมจะเป็นอาภรณ์ประดับพระกายของเทวรูป อย่างงดงามเหมาะสมแล้ว ผ้าไหมยังมีคุณประโยชน์สำหรับปกคลุมพระบาทเทวรูปเพื่อป้องกันการรบกวนของแมลง โดยเฉพาะงูในเวลากลางคืนได้ด้วย

เช่นเดียวกับเนื้อหาในโคลกที่ 76 กวีใช้อสังการชาติบรรยายให้เห็นว่าผืนผ้าที่ทอจากเส้นไหมซึ่งเป็นผ้าที่นำเข้ามาจากเมืองจีนนั้น เป็นทั้งผ้าไหมที่ใช้ปกคลุมร่างกายเพื่อนุ่งห่มและยังปูลาดเตียงนอนเป็นผ้าแพรไหมที่บางเบาเป็นพิเศษ ดังเนื้อหาที่ว่า

saptaśaṣṭiḥ punaś cīnapaṭā nava śatāni ca /

tathā dvādaśa kauśeyaśayyā pañca śatāni ca // 76

“ผ้าไหมจีน มีจำนวน 967 ผืน และที่นอนที่ทำด้วยผ้าแพรมีจำนวน 512 ผืน”

รายละเอียดของเนื้อหาข้างต้น อลังการชาติแสดงภาพว่าภายในปราสาท
 ตาพรหม นอกจากประดิษฐานรูปเคารพอันศักดิ์สิทธิ์แล้ว เครื่องสักการะจำพวกผ้าทอจากเส้นไหมจีน
 และผ้าแพรไหม มีจำนวนหลายผืน ดังที่กวีระบุผ้าไหมจีนว่ามีถึง 967 ผืน เช่นเดียวกับผ้าไหมที่
 ประดิษฐ์ลายเส้นลวดลายแบบจีน เรียกว่า ผ้าแพรเพื่อนำมาใช้ปูลาดเตียงนอนจำนวน 512 ผืน
 สะท้อนให้เห็นว่าสิ่งของที่มาจากผ้าซึ่งเป็นสิ่งของใช้ประโยชน์ภายในศาสนสถานแห่งนี้ ส่วนใหญ่เป็น
 ผ้าไหมจากเมืองจีน เป็นสิ่งของที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ เนื่องจากผ้าไหมมีคุณลักษณะอันโดดเด่น
 กว่าเนื้อผ้าโดยทั่วไป และยิ่งนำมาปูลาดเตียงนอน ลวดลายของผ้าไหมที่ทอถักเป็นลายเส้นอย่างมีสีสัน
 ย่อมสร้างความวิจิตรและงดงามให้กับเตียงนอนยิ่งขึ้น ผืนผ้าที่ถักทอแต่ละผืนเมื่อนำมาอุทิศถวายเทพ
 เจ้า ย่อมเต็มเต็มเครื่องสักการะให้มีความบูรณ์ อนึ่ง เมื่อบริการในมิติของผ้า ผ้าไหมถือเป็นผ้าชั้นสูงที่
 สวยงามเป็นพิเศษ จึงส่งเสริมความศักดิ์สิทธิ์ได้อย่างสมบูรณ์พร้อมไปด้วย

2. สิ่งของที่เป็นเครื่องประดับ

นอกจากผ้าไหมจะเป็นสิ่งของชั้นเลิศภายในปราสาทตาพรหมแล้ว สิ่งของ
 จำพวกเครื่องประดับ อาทิ อัญมณี เพชร และหินที่มีค่าสวยงามต่างๆ ถือเป็นรายการสิ่งของถวาย
 แก่ปราสาทตาพรหมที่มีความโดดเด่น และสื่อภาพรายการสิ่งของได้อย่างงดงามวิจิตรด้วย ดังจะเห็น
 ได้ในโคลกที่ 70, 71 และโคลกที่ 90 ดังนี้

เนื้อหาโคลกที่ 70 และโคลกที่ 71 กวีกล่าวถึงรายการสิ่งของภายในปราสาท
 ตาพรหม ซึ่งเป็นห้องที่ประดิษฐานรูปเคารพของพระนางปรัชญาปารมิตา ซึ่งประดับตกแต่งด้วยเพชร
 หลายเม็ด และมีพัดที่ประดับด้วยไข่มุก ไข่มุกที่กระจัดกระจายเกลื่อนกล่น รวมทั้งหินที่มีค่าต่างๆ
 จำพวกอัญมณีที่มีแสงส่องประกายแวววาว ดังเนื้อความต่อไปนี้

pañcatrimśac ca vajrāṇi mauktikavyajanadvayan /
 vimśatiṣ ṣaṭchatā muktās thatāyutacatuṣṭayam // 70
 śatāni pañca catvāri sahasrāni ca saṅkhyayā /
 catvārimśac ca vaidūryarakṭāsmādimabhāśmanām // 71

“เพชรจำนวน 35 เม็ดและมีพัด (ที่ประดับตกแต่งด้วย) ไข่มุกจำนวน 2
 เล่ม ไข่มุกทั้งหลายนั้นที่กระจายอยู่ทั่วไปมีจำนวน 40,620 เม็ด //

ในบรรดาหินทั้งหลายที่มีแสง มีแก้วไพฑูรย์ และทับทิม เป็นต้น มี
 จำนวน 4,540 ชิ้น” //

เนื้อหาในโคลกที่ 70 และโคลกที่ 71 ข้างต้น สะท้อนภาพให้เห็นว่าภายในราชวิหารห้องที่ประดิษฐานรูปเคารพนั้น งดงามเรื่องโรจน์ไปด้วยเพชร และสว่างสดใสด้วยไข่มุกจำนวนมาก กวีกล่าวว่าเพชรมีจำนวน 35 เม็ด ซึ่งคงเป็นเพชรน้ำงามที่สุด และหายากที่สุด และมีพัดที่ประดับด้วยไข่มุกจำนวน 2 เล่ม ทั้งนี้อาจเป็นพัดที่วางไว้ทางด้านซ้ายและด้านขวาโดยมีรูปเคารพของพระนางปรัชญาปารมิตา หรือรูปเคารพแทนพระนางศรีชัยราชจุฑามณีเทวี พระราชมารดาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประดิษฐานอยู่ตรงกลาง อีกทั้งไข่มุกที่เรียงรายอยู่โดยรอบมีมากถึง 40,620 เม็ด ซึ่งไข่มุกดังกล่าว น่าจะประดับตกแต่งห้องที่ประดิษฐานรูปเคารพโดยรอบ โคลกลำดับต่อมากล่าวถึงบรรดาหินที่มีค่าทั้งหลาย ประกอบไปด้วยหินที่มีแสงส่องสว่างสวยงาม แก้วไพฑูรย์ และทับทิม ข้อสังเกต คือ บรรดารัตนะแก้วอันมีค่าทั้งหลายมีจำนวนนับพันกว่าชิ้น คือ มีถึง 4,540 ชิ้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่านอกจากไข่มุกจะมีจำนวนหลายพันเม็ดแล้ว บรรดารัตนะที่มีค่าก็มีปริมาณที่ใกล้เคียงกัน หากพิจารณานัยของเนื้อความดังกล่าว บรรดารัตนะนับกว่าพันชิ้นนี้ น่าจะประดับตกแต่งภายในห้องสลัปไปกับไข่มุกที่เรียงรายประดับติดแน่นกับผนังศิลาโดยรอบ

ดังนั้น อลังการชาติในโคลกนี้จึงสะท้อนมิติความงามของเครื่องประดับอย่างงดงามตระการตา สร้างความโดดเด่นน่าประทับใจในการสร้างจินตนาภาพด้วยอลังการ สื่อภาพให้เห็นถึงภายในปราสาทตาพรหมที่มีการประดับตกแต่งด้วยเครื่องประดับเช่น เพชร และเติมไปด้วยไข่มุกที่บริสุทธิ์งดงาม รวมทั้งบรรดารัตนะแก้วมณีจำนวนมากที่พันชิ้น อาทิ แก้วไพฑูรย์ และทับทิม ยิ่งไปกว่านั้นที่น่าสังเกต คือ เครื่องประดับทุกชิ้นนั้น ล้วนเป็นเครื่องประดับสำหรับสตรีผู้สูงศักดิ์ พิจารณาในแง่นี้ เครื่องประดับที่งดงามแพรวพราวทั้งหลายจึงสะท้อนให้เห็นอุดมการณ์สำคัญของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งพระองค์ทรงสถาปนาให้ราชวิหาร อันประดิษฐานรูปเคารพของพระมารดาแห่งนี้มีความงดงามเป็นเช่นเมืองสวรรค์อย่างแท้จริง

นอกจากเครื่องประดับจำพวกเพชร แก้วรัตนะซึ่งมีจำนวนมากแล้ว ยังมีเนื้อหาที่กล่าวถึงเครื่องประดับที่มีค่า และเครื่องทรงของเทพ เสื้อผ้าทั้งหลาย ดังจะเห็นได้ในโคลกที่ 90 กวีกล่าวถึงทองคำ เครื่องทรงของเทวรูป อีกทั้งยังกล่าวถึงเสื้อผ้าหลายหลายชุด สะท้อนผ่านเนื้อความที่ประกอบด้วยอลังการชาติ ดังนี้

piṇḍitās te paṇās sapta tulitās tapanīyakam /

śatam sahasraṃ saptāpi devavastrādivāsasām // 90

“ทองคำซึ่งรวมกันได้ 7 ปณะ และผ้าทั้งหลายมีผ้าสำหรับเทวดา

เป็นต้น จำนวน 1,107 ผืน”

เนื้อความในโคลกข้างต้นนี้ เป็นการให้รายละเอียดว่ามีสิ่งของที่เป็นทองคำซึ่งเมื่อชั่งแล้วมีน้ำหนัก 7 ปณะและมีเครื่องทรงของเทพ รวมทั้งมีเสื้อผ้าทั้งหลายที่มีมากถึง 1,107 ชุด ซึ่งเสื้อผ้าจำนวนมากนี้ เห็นได้ว่าเป็นสิ่งของจำเป็นอีกส่วนหนึ่งสำหรับรูปเคารพภายในราชวิหารที่ขาดไม่ได้ ดังกล่าวไปแล้วในรายการสิ่งของที่เป็นผ้าไหมจีน ผ้าไหมจีนนั้นใช้ประโยชน์ป้องกันยุง ใช้ปกคลุมรูปปั้น และใช้ปูลาดเตียงนอน ดังนั้น ในส่วนเสื้อผ้าแต่ละชุดจึงเป็นอาภรณ์ประดับกายสวมใส่รูปปั้นทั้งหลาย ในแง่เสื้อผ้าแต่ละชุดจึงเป็นเสื้อผ้าที่ตัดเย็บอย่างดี เสื้อผ้าที่เป็นชุดทรงของเทพนั้นจะมีความงดงามของเนื้อผ้าดีกว่าเสื้อผ้าสำหรับรูปเคารพที่เป็นบริวารจำนวนมาก ดังนั้น เสื้อผ้านับพันกว่าชุดจึงเป็นเสื้อผ้าสำหรับรูปปั้นชั้นรองที่ก่อสร้างไว้รายรอบศาสนสถาน อนึ่ง การกล่าวถึงทองคำในที่นี้น่าจะเป็นทองคำแท่งที่อุทิศถวายรูปเคารพ หรืออีกนัยหนึ่งทองคำที่กล่าวถึงอาจจะเป็นทองคำเป็นชิ้นๆ สำหรับเป็นเครื่องประดับตกแต่งรูปเคารพ

3. สิ่งของที่เป็นโลหะวัตถุ และสิ่งมีชีวิต

การถวายรายการสิ่งของเป็นเครื่องสักการะ นอกจากจะเป็นสิ่งของมีค่าจำพวกอัญมณี ผ้าไหมและผ้าทอต่างๆแล้ว สิ่งของที่เป็นโลหะวัตถุ รวมทั้งสิ่งมีชีวิตจำพวกสัตว์เลี้ยงที่ประดับตกแต่งอย่างงดงาม ก็เป็นเครื่องสักการะถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ด้วยเช่นกัน ดังโคลกที่ 116 ดังนี้

*kr̥ṣṇatrapu punas triṃśat tulā ekas turāṅgamah /
hiraṇyabhūṣaṇā dhenuḥ kapilā vatsasamṃyutā // 116*

“มีตะกั่วสีดำจำนวน 30 ตูลา มีม้าอีก 1 ตัว มีแม่วัวสีน้ำตาลแก่ 1 ตัว
พร้อมด้วยลูกวัวที่มีเครื่องประดับทำด้วยทอง”

จากเนื้อหาในโคลกนี้ จะเห็นได้ว่าการถวายตะกั่วสีดำซึ่งมีปริมาณ 30 ตูลา ม้า 1 ตัว แม่โคสีน้ำตาล ลูกวัวที่ประดับตกแต่งไว้อย่างดีภายในศาสนสถานเทพารักษ์โดยพร้อมกัน การสร้างจินตภาพด้วยอลงการชาติเอื้อให้เกิดจินตนาการถึงสัตว์อันเป็นพาหนะของเทพเจ้า ได้แก่ ม้า โคน และวัวที่ประดับตกแต่งอย่างสวยงามด้วยทองคำ โดยเฉพาะวัวนั้นเป็นสัตว์ศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของไสวณิกาย ซึ่ง แม่โคสีน้ำตาลแก่ที่ประดับตกแต่งด้วยทองคำ และลูกวัวที่ประดับตกแต่งอย่างวิจิตรอลังการ

นอกจากจะเป็นการมอบเครื่องสักการะแด่เทพเจ้าด้วยความเคารพศรัทธา ความสำคัญประการหนึ่งสะท้อนมิตินิยมพระเกียรติพระมหากษัตริย์อีกนัยหนึ่งด้วย เพราะโคและวัวเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ของระบบเศรษฐกิจในขณะนั้น เป็นสัตว์เลี้ยงเพื่อเพิ่มผลผลิตทางเกษตรกรรม การถวายสัตว์เกษตรกรรมเพื่อให้อยู่อาศัยภายในศาสนสถานจึงเป็นการยืนยันความมั่งคั่ง

บริบูรณ์แห่งพระบารมีของพระมหากษัตริย์ อนึ่ง การที่กวีกล่าวว่าบริเวณปราสาทตาพรหมมีแม่น้ำอยู่ด้วยนี้ เพราะจะได้ให้น้ำนมแม่วัวมาใช้ประโยชน์ในการประกอบอาหาร

1.5 อลังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหากิจกรรมความเคลื่อนไหวต่างๆ ภายในปราสาทตาพรหม

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมส่วนหนึ่งแสดงรายละเอียดเกี่ยวกับกิจกรรมความเคลื่อนไหวต่างๆ ซึ่งล้วนเป็นกิจกรรมที่เนื่องด้วยศาสนาทั้งสิ้น ทำให้เห็นภาพสะท้อนทางศาสนาได้ชัดเจนขึ้นในแง่ที่ว่าปราสาทตาพรหมเป็นสถานที่ปฏิบัติกิจทางศาสนาพุทธโดยเฉพาะ รวมทั้งในบางโคลงจะกล่าวถึงกลุ่มบุคคลหลากหลายสถานภาพ และยังกล่าวถึงสิ่งของที่อุทิศรวมอยู่ด้วย อลังการชาติที่พรรณนาภาพเกี่ยวกับกิจกรรมความเคลื่อนไหวต่างๆ ภายในปราสาทตาพรหม จะพิจารณาจากโคลงที่ 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87 และโคลงที่ 89

1.กิจกรรมการเฉลิมฉลอง และ/ หรือการสักการบูชาเนื่องในเทศกาลทางศาสนา

ขณะที่ภายในศาสนสถานตาพรหม นอกจากมีสิ่งของอุทิศถวายรูปเคารพเทพบริวารต่างๆ อย่างหลากหลาย การเฉลิมฉลองเนื่องในเทศกาลสำคัญทางศาสนาก็เป็นสิ่งที่ปฏิบัติอย่างครึกครื้นภายในเนื้อที่บริเวณแห่งนี้ ดังปรากฏโคลงที่ 83 และโคลงที่ 84 กวีใช้อลังการชาติพรรณนางานเฉลิมฉลองสำคัญทางศาสนา ดังนี้

caitrāṣṭamyās samārabhya yāvat tatpūrṇamitithiḥ /
suvasantotsavavidhir vaṃsārāmajināgame // 83
varṣe varṣe kṛtas tasyā bhagavatyā yathāgamam /
pūrṇam sarvopakarāṇais tatra yāgadvayamkṛtam // 84

“พิธีบูชาในเทศกาลฤดูใบไม้ผลิอันเป็นมงคล เริ่มขึ้นตั้งแต่วันขึ้น 8 ค่ำของเดือนจัตระไปจนถึงวันขึ้น 15 ค่ำของเดือนนั้น (ที่กล่าวไว้) ในคัมภีร์พระพุทธานุศาสตร์ที่มีชื่อว่า วัศารามะ ถูกกระทำแล้วเป็นประจำทุกๆ ปี เพื่อพระภควตี (พระนางปรัชญาปารมิตา) พระองค์นั้น ณ สถานที่แห่งนั้น (ราชวิหาร) พิธีบูชา 2 ครั้งที่บริบูรณ์ด้วยอุปกรณ์ทุกอย่างถูกกระทำแล้วตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์”

เนื้อความในโคลงที่ 83 และโคลงที่ 84 ข้างต้น จะเห็นได้ว่าเนื้อหาแสดงอลังการชาติฉายภาพให้เห็นสภาวะธรรมชาติน่ารื่นรมย์ในเดือนจัตระซึ่งเป็นช่วงเริ่มต้นของปี คือช่วงเดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายน ในเวลากลางคืนที่พระจันทร์เสวยฤกษ์เต็มดวง คือ ขึ้น 15 ค่ำ

บรรยากาศช่วงเทศกาลดังกล่าวปลูกเร้าความสดชื่นในช่วงฤดูใบไม้ผลิที่แสนงดงาม อันเป็นช่วงฤดูกาลแห่งการผลิดอกออกช่อของพืชพรรณต่างๆ ในช่วงเวลานี้กวีพรรณนาว่าบริเวณปราสาทตาพรหมมีพิธีกรรมทางศาสนาเฉลิมฉลองรูปเคารพของพระนางปรัชญาปารมิตา ซึ่งเป็นธรรมเนียมปฏิบัติประจำทุกปี ดังที่กำหนดวาระการจัดพิธีตามคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาที่ชื่อว่า วัศารามะ ถือเอาการเริ่มต้นพิธีในวันขึ้น 8 ค่ำในเดือนจัตระ จนกระทั่งพระจันทร์เต็มดวงในวันขึ้น 15 ค่ำของเดือนนี้ เช่นกัน ช่วงเวลาเช่นนี้ จะมีพิธีบูชาสังเวชรูปเคารพอย่างสมบูรณ์จำนวน 2 ครั้ง โดยจัดเป็นพิธีบูชาที่ยิ่งใหญ่ในเวลานั้น เพราะมีการเตรียมอุปกรณ์สำหรับใช้ในพิธีทั้งหมด

นอกจากสภาวะทางธรรมชาติจะปลูกเร้าผู้สละความงามด้วยแสงจันทร์ อันชวนให้ระลึกถึงกลิ่นหอมของดอกไม้แรกผลิในฤดูสันต์ บรรยากาศเช่นนี้ยังกระตุ้นอารมณ์ ความรู้สึกที่นำเคารพศรัทธา เพราะเป็นช่วงจัดพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์ ความประสานของฤดูกาลตามธรรมชาติอันงามประทับใจและบรรยากาศอันศักดิ์สิทธิ์จึงส่งเสริมให้ปราสาทตาพรหมเป็นสถานที่สำคัญประจำยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างแท้จริง

นอกจากภาพพระจันทร์เต็มดวงกับการเฉลิมฉลองกิจกรรมสำคัญทางศาสนาปรากฏให้เห็นในโคลกที่ 83-84 แล้ว กวียังบรรยายให้เห็นการนอบน้อมเทวรูปอันประดิษฐานภายในปราสาทตาพรหม ดังปรากฏในโคลกที่ 85 ดังนี้

bhagavān bhagavatyaśau caturdhasyām pradakṣiṇam /
triḥ kuryyāt paurṇamāsyāñ ca viraśaktyādibhis suraiḥ // 85

“บุคคลพึงกระทำประทักษิณพระผู้มีพระภาค และพระนางภควตี (พระนางปรัชญาปารมิตา) พระองค์นั้น ในวันขึ้น 14 ค่ำ และวันขึ้น 15 ค่ำ พึงกระทำประทักษิณต่อวีระ ศักติ และเทพองค์อื่นๆ”

จะเห็นได้ว่าเนื้อความเพียงสั้นๆ ข้างต้น แต่แสดงรายละเอียดถึงการชาติได้อย่างมีมิติ ดำเนินเรื่องให้เห็นว่ามีใคร ทำอะไร ที่ไหน ใครในที่นี่ คือ ผู้คนภายในศาสนสถาน ทำอะไร คือ การสักการะโดยกระทำทักษิณาต่อรูปเคารพ ณ ปราสาทตาพรหม กล่าวในแง่นี้ กวีใช้ถ้อยการชาติสื่อภาพให้เห็นกริยาความเลื่อมใสของผู้คนที่ควรแสดงความเคารพต่อพระพุทธเจ้า และพระนางปรัชญาปารมิตา เนื้อความได้กล่าวไว้ในเวลากลางคืนที่พระจันทร์เต็มดวง ตรงกับวันขึ้น 14 ค่ำ และวันขึ้น 15 ค่ำ ผู้คนที่อยู่บริเวณปราสาทตาพรหมหรือเข้ามายังสถานที่แห่งนี้ กวีกล่าวว่าควรกระทำประทักษิณ คือ การเดินเวียนขวารอบรูปเคารพพระพุทธเจ้า และพระนางปรัชญาปารมิตา รวมทั้งเดินเวียนขวารอบรูปเคารพวีระ ศักติ และเทพเจ้าองค์อื่นๆ ซึ่งรูปเคารพวีระและศักติ อาจเป็นรูปเหมือนครุฑทั้งสองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ ศรีชัยมังคลารถเทวะ และศรีชัยกิริติเทวะ สะท้อนภาพ

ความน่าเลื่อมใสผ่านมิติกิริยาการเคลื่อนไหวของผู้คนที่แสดงความเคารพต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และตอกย้ำบรรยากาศความศักดิ์สิทธิ์ภายในศาสนสถานแห่งนี้อย่างแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น

ส่วนโคลกที่ 86 การแสดงภาพให้รายละเอียดความสนุกเรริงรื่น เชื่อมโยงกับเนื้อความในโคลกที่ 83 และโคลกที่ 84 ดังที่กล่าวถึงแล้วก่อน การละเล่นเพื่อความบันเทิงในโคลกที่ 86 นี้ สะท้อนภาพผ่านอঙ্การได้อย่างมีสีสัน และสัมผัสถึงความงดงามของการพรรณานี้เนื้อความ ดังรายละเอียดที่ว่า

sāndran dhvaj ātapatr ādyair ambaram paritas tadā /
tāḍyamānākḥilātodyamandrādhvanimanoharam // 86

“ในช่วงเวลานั้น ท้องฟ้าโดยรอบเต็มไปด้วยธงกับร่มเป็นต้น เพลิดเพลินด้วยเสียงเบาๆ ของเครื่องดนตรีที่ถูกต้องทั้งหมด”

เนื้อความในโคลกข้างต้น กวีใช้สัจการชาติพรรณนาความงดงามรื่นรมย์บริเวณปราสาทตาพรหมได้อย่างมีเอกภาพสมบูรณ์แบบ ดังจะเห็นได้ว่ากวีประสานมิติของจินตภาพในเชิงรูปธรรมกับนามธรรมได้อย่างแนบสนิท กล่าวคือ การสร้างมิติจินตภาพที่แสดงภาพในเชิงรูปธรรมจะเห็นได้จากการกล่าวถึงปราสาทตาพรหมประดับตกแต่งด้วยธง และร่มที่กางออกเต็มไปหมดทั่วท้องฟ้า โดยนัยนี้ทำให้เห็นภาพความมีชีวิตชีวาของลวดลายสีสันเนื้อผ้าของธง และร่มที่กางออกเต็มไปหมด และนอกจากท้องฟ้าจะเต็มไปด้วยธงและร่มดังกล่าวแล้ว กวียังแสดงความคิดต่อเนื่องอีกว่า ท้องฟ้าก็ควรจะได้รับความสะดวกเพลิดเพลิน เพราะเสียงบรรเลงของเครื่องดนตรีที่ดังเบาๆ การกล่าวสิ่งอันเป็นนามธรรม คือ เสียงทำนองเพลงจากการบรรเลงเครื่องดนตรี ดังไพเราะ เป็นเสียงเบาๆ ที่ฟังแล้วเพลิดเพลิน มีเสน่ห์ประทับใจยิ่งส่งเสริมให้บริเวณปราสาทตาพรหมมีความงามรื่นรมย์ทั้งสัมผัสทางจักษุและสัมผัสทางโสตประสาทได้อย่างกลมกลืนกัน

เช่นเดียวกับโคลกที่ 87 ต่อเนื่องจากโคลกที่ 86 รายละเอียดของการละเล่นเพื่อความสนุกสนาน และเพิ่มบรรยากาศอันรื่นรมย์ภายในสถานที่แห่งนี้ ยังคงเน้นย้ำขยายจินตนาการด้วยอঙ্การชาติ ดังนี้

narttakyō narttakās cātra nṛtyeyuḥ parito diśaḥ /
dānaśīlādikuśalaṃ kuryus sarvve ca mānavāḥ // 87

“นักเต้นรำ มีผู้หญิงและผู้ชาย ควรจะเต้นรำอยู่ ณ ที่แห่งนั้นทุกทิศโดยรอบ และมนุษย์ทุกคนควรกระทำกุศลกรรมมีทานและศีล เป็นต้น”

เนื้อความที่ยกมา บรรยายภาพเชื่อมต่อกับโคลกก่อน จะเห็นว่าลัทธิการชาติ กล่าวถึงสภาพบริเวณปราสาทตาพรหมว่าควรจะมีทั้งนักพ่อนรำประกอบไปด้วยผู้ชายและผู้หญิงอยู่ทุกทิศ ผู้ชายและผู้หญิงจะต้องเดินรำให้เข้ากับจังหวะเสียงดนตรีอย่างสนุกครึกครื้น อันเป็นมหรสพรื่นเริง ในเทศกาลเฉลิมฉลองพิธีกรรมทางศาสนาในช่วงเทศกาลของเดือนใจตระ และเนื่องจากสถานแห่งนี้ เป็นศูนย์รวมความเชื่อทางพระพุทธศาสนาประจำรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีจึงกล่าววามนุษย์ทุกคนที่ร่วมตัวอยู่ในปราสาทตาพรหมเป็นจำนวนมากนี้ ควรกระทำสิ่งดีงามก่อปรด้วยแบบแผนแห่งจริยาคติ คือ ความเอื้อเฟื้อตามคำสอนในพระพุทธศาสนาในการทำทาน และการรักษาศีล เครื่องครัดในเรื่องความประพฤติอันดีงาม กล่าวได้ว่าลัทธิการชาติสะท้อนภาพภายในสถานที่ปราสาทตาพรหมให้ดูประหนึ่งมีมิติเคลื่อนไหว มีชีวิต มีสีสัน ทุกชีวิตปราศจากความทุกข์เดือดร้อน เพราะเต็มไปด้วยกิจกรรมการละเล่นอันนำมาซึ่งความสนุกรื่นเริง

กล่าวได้ว่า เนื้อหาในโคลกที่ 86 และโคลกที่ 87 กวีฉายภาพให้สัมผัสในผัสสะของเสียงดนตรีเป็นล่านำเบาๆ และการสร้างบรรยากาศความงดงามน่ารื่นรมย์อย่างมีชีวิตชีวา ด้วยการละเล่นเต้นรำของผู้ชายและผู้หญิงที่พุทธสถาน นอกจากจะแสดงมิตินาฏการบ่งชี้ว่าราชวิหารแห่งนี้เป็นศูนย์รวมของผู้คนจำนวนมากที่แสดงออกถึงความศรัทธาในการเฉลิมฉลองกิจกรรมที่เนื่องมาจากศาสนาโดยทั่วแล้ว ทั้งสังคีตดุริยางค์และการร่ายรำอวดลีลาของศิลปินจำนวนมาก ยังเป็นการสร้างเจตนาเพื่อบุญกุศลร่วมกันในการถวายความรื่นเริงเป็นพุทธบูชา หรือสร้างความเพลิดเพลินให้แก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ภายในราชวิหารด้วยความศรัทธาร่วมกัน ทั้งนี้เป็นการยืนยันว่ากิจกรรมความเคลื่อนไหวต่างๆ ในปราสาท ตาพรหมมีจุดมุ่งหมายเพื่อฉลองความศรัทธาแก่พระพุทธศาสนานั่นเอง

2. การรวมตัวของบุคคลหลากหลายสถานภาพ รวมทั้งสิ่งที่เกี่ยวข้อง

ลัทธิการชาติที่พรรณนาภาพเกี่ยวกับกิจกรรมความเคลื่อนไหวต่างๆ ภายในปราสาทตาพรหมยังเห็นได้จากการรวมตัวของบุคคลหลากหลายสถานภาพ รวมทั้งสิ่งที่เกี่ยวข้อง คือ การกล่าวถึงสัตว์เลี้ยงและวัตถุเช่นเครื่องประดับ ทำให้เห็นสภาพความเคลื่อนไหวอย่างมีชีวิตชีวาภายในปราสาทตาพรหม ดังจะพิจารณาในโคลกที่ 81,82 และโคลกที่ 89 ดังนี้

catuśśatāni ca navatrimśac cātra vipaścitaḥ /
pratyahaṃ bhojitā rājamandire dharmmadhāriṇaḥ // 81

śatāni nava cādhyetrvasinas saptatis tathā /
catuśśatās sahasran te sarvve nava ca piṇḍitāḥ // 82

“นักปราชญ์ผู้ปฏิบัติธรรมที่ฉลาดถูกเลี้ยงดูในพระราชวังแห่งนั้น เป็นประจำ

ทุกวัน มีจำนวน 439 คน //

นักเรียนที่อยู่เป็นประจำ มีจำนวน 970 คน และเมื่อนับทุกคนทั้งหมด
รวมกันมีจำนวน 1,409 คน //”

ตัวอย่างที่ยกมาข้างต้น เป็นเนื้อความในโคลกที่ 81 และโคลกที่ 82 จะเห็นได้ว่า
กวีใช้ถ้อยคำการชาติพรรณนาให้เห็นความเคลื่อนไหวของกลุ่มบุคคลที่รวมกันอยู่ภายในปราสาทตา
พรหม มีการกล่าวถึงบุคคลหลากหลายสถานภาพทั้งนักปราชญ์ ผู้ปฏิบัติธรรมที่อยู่ในปราสาทตา
พรหม ผู้อาศัยที่เป็นนักเรียน รวมทั้งผู้คนจำนวนมาก ผู้คนที่อยู่ในสถานที่ปราสาทตาพรหมจะได้รับ
การเลี้ยงดูอยู่เสมอ โดยเฉพาะนักปราชญ์ และผู้ปฏิบัติธรรมมีจำนวน 439 คน ซึ่งนักปราชญ์ตามที่กวี
กล่าวถึงนั้นน่าจะเป็นผู้สั่งสอนวิชาความรู้ในทางธรรม และเป็นผู้ที่เคร่งครัดในการประกอบพิธีสำคัญที่
จัดขึ้นในสถานที่แห่งนี้ด้วย เนื่องจากกวีกล่าวถึงผู้ปฏิบัติธรรมซึ่งย่อมได้รับการอบรมสั่งสอนจาก
นักปราชญ์ซึ่งมีบทบาทเป็นครูนั่นเอง ในส่วนเนื้อความโคลกที่ 82 เนื้อหากล่าวถึงผู้อาศัยซึ่งเป็น
นักเรียน มีจำนวนมากถึง 970 คน นอกจากนี้ยังมีผู้คนทั่วไปที่รวมกันอยู่อีก 1,409 คน จากเนื้อหา
ทั้งสองโคลกจะเห็นกลุ่มบุคคลที่แตกต่างกันทั้งในสถานภาพ และคุณวุฒิ ที่รวมตัวด้วยจุดประสงค์
ประการสำคัญร่วมกัน คือ การประกอบกิจในการบำเพ็ญกุศลธรรมในพระพุทธศาสนา

ในโคลกที่ 89 เนื้อหาของจารึกบ่งชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าภายในปราสาทตา
พรหม เป็นที่รับรองพระเถระในพระพุทธศาสนาจำนวนมาก และยังมีกรกล่าวถึงวัตถุอื่นๆที่เกี่ยวข้อง
รวมทั้งมีการกล่าวถึงดินหอมภายในบริเวณสถานที่แห่งนี้ด้วย แสดงว่าภายในบริเวณปราสาทตาพรหม
มีสัตว์เลี้ยง คือ โคอยู่จำนวนมาก ดังเนื้อความที่ว่า

**bhikṣudvijādyā vidvaṃsas sahasran tatra bhojitāḥ /
gobhikṣā ekanavatir navāṣītyaṅgulīyakāḥ // 89**

“(พระราชา) ทรงเลี้ยงดูผู้ทรงความรู้ทั้งหลาย ณ สถานที่แห่งนั้น มีภิกษุ
และพราหมณ์ เป็นต้น จำนวน 1,000 รูป มีโคภิกษาจำนวน 91 ก้อน และมี
แหวนสวมนี้อันมีจำนวน 89 วง”

กวีกล่าวว่า มีพระเถระที่มีมากถึง 1,000 รูป และยังมีพราหมณ์ รวมทั้ง
นักปราชญ์คนอื่นๆ ด้วย ข้อความนี้แสดงให้เห็นว่าภายในปราสาทตาพรหมไม่ใช่เป็นที่อยู่ของคนที่
เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแต่ลัทธิเดียว หากยังมีพราหมณ์ และนักปราชญ์ซึ่งอาจนับถือลัทธิไสยเวท
ของพราหมณ์ก็เข้ามาอยู่ในปราสาทตาพรหมเช่นกัน ทำให้เห็นภาพสะท้อนในทางวัฒนธรรมที่ยืนยัน
ว่าการประกอบพิธีกรรม และการอบรมสั่งสอนวิชาการต่างๆ นั้นพราหมณ์เป็นผู้มีบทบาทสำคัญ
ดังกล่าวด้วย อนึ่ง กวียังกล่าวว่ามีกระยาหาร หมายความว่า อาหารที่ถวายเลี้ยงดูพระภิกษุที่มีมากนับ

พันธุ์มีการจัดเตรียมไว้อย่างดีอยู่เสมอ รวมทั้งมีโคภิกษาซึ่งเป็นดินหอมหรือดินโป่ง เป็นแหล่งอาหารของวัว ทำให้สันนิษฐานได้ว่าภายในปราสาทตาพรหมมีโคนม เพราะน้ำนมนำมาเลี้ยงดูพระภิกษุ และพราหมณ์ ตลอดจนเป็นเครื่องดื่มถวายรูปเคารพ นอกจากนี้ยังมีการระบุงูวัตถุที่เกี่ยวข้อง คือ แหวนมีจำนวน 89 วง ซึ่งแหวนที่มีจำนวนมากนั้น คงเป็นสิ่งของที่อุทิศแต่เทวรูปสตรี เพราะแหวนเป็นเครื่องประดับของสตรี กล่าวได้ว่าอสังการชาติในโคลกที่ยกมานี้บ่งบอกไว้ชัดเจนถึงบุคคลหลากหลายสถานภาพ ทำให้เห็นมิติความเคลื่อนไหวภายในปราสาทตาพรหมได้อย่างมีชีวิตชีวา

1.6 อสังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาที่เป็นสารของพระมหากษัตริย์ให้ดูแลรักษาสิ่งก่อสร้างต่างๆ

เนื้อหาในตอนท้ายของจารึกปราสาทตาพรหมแสดงข้อความระบุงูสารของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกี่ยวกับเสถียรภาพความมั่นคงของสิ่งก่อสร้างทั้งหลายภายในปราสาทตาพรหม เพื่อให้สิ่งก่อสร้างทั้งหลายคงอยู่และมีผู้รักษาดูแลสิ่งก่อสร้างไว้ไม่ให้ล่มสลาย อันเป็นนัยสะท้อนพระราชอำนาจของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่จะคงไว้ตลอดไป เมื่อพิจารณาเนื้อหาดังกล่าวนี้พบว่าปรากฏอสังการชาติที่พรรณนาภาพสารของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ดูแลรักษาสิ่งก่อสร้างต่างๆ ในสถานที่แห่งนี้ ปรากฏในโคลกที่ 142 ,143 และโคลกที่ 144 ดังเนื้อความต่อไปนี้

dharmā sthitiṃ para kṛitāṃ vikṛtān durātma
bhagnāñ ca so'vanipatis sthitarakṣaṇātrhi /
driṣṭvāvabandhya ca driḍhaṃ punar evam āha
rakṣiṣyatas sthitiṃ anāgatakambujendrān //142
mātur nirargham upakāram avekṣya bhaktyā
jahyur nijāyur api matrkrte kṛtajñāh /
tad bhūdhārā viditavān api matpratiṣṭhā
rakṣotsukān svayamatṛptatayārthaye vaḥ // 143
tām stheyasīm api vidhātum upaplavebhyo /
rakṣyā bhavadbhir iha devabhujīṣyakasthe /
kāṣṭh opala prabhṛti kiñ ca na devakāryya
syañsañ ca hāraka vikāra kar ādhamebhyam // 144

“หลังจากที่พระเจ้าแผ่นดินทอดพระเนตรเห็นความมั่นคงของธรรมะที่ถูกสร้างไว้โดยผู้อื่น ถูกทำให้เปลี่ยนแปลงไป ถูกทำลายโดยคนชั่วช้า พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น ผู้ต้องการที่จะรักษาไว้ซึ่งความมั่นคงจึงได้ตรัสไว้อย่างนี้ซ้ำแล้วซ้ำอีกอย่างหนักแน่น เพื่อเป็นการผูกมัดแล้วซึ่งพระเจ้าแผ่นดินกัมพูชา ผู้จะมาในอนาคต ผู้จะต้องคุ้มครองความมั่นคงของธรรมะดังต่อไปนี้ //

หลังจากที่ได้พิจารณาเห็นการอุปการคุณอันประเสริฐค่าไม่ได้ของพระมารดา เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ผู้กตัญญูจึงสละแม่กระทั่งพระชนม์ชีพของพระองค์เอง เพื่อพระมารดา ข้าพเจ้าแม้จะรับรู้อย่างดี ก็ยังขอร้องพวกท่าน ผู้กระตือรือร้นที่จะดูแลรักษาสิ่งที่ข้าได้สร้างไว้ แต่ก็ยังขอด้วยความไม่เต็มอิมด้วยตัวของข้าเอง //

เพื่อจะทำให้สิ่งเหล่านั้นมีความมั่นคง (ของธรรมะ) ด้วยการคุ้มครองจากภัยพิบัติโดยพวกท่าน สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีไม้ หิน เป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนของพิธีสังเวทเทพไมใช่เป็นของสำหรับคนขโมย คนที่ทำให้เปลี่ยนแปลงไป และคนชั้นต่ำทั้งหลายในโลกนี้ ซึ่งเป็นที่อยู่ของเทพเจ้า พระเจ้าแผ่นดิน และมนุษย์ //

เนื้อหาในโคลกที่ 142, 143 และโคลกที่ 144 ช่างต้นแสดงมิตีของอลังการชาติสะท้อนผ่านเนื้อหาอย่างมีประสิทธิภาพ ดังจะเห็นได้ว่าเนื้อหามีการพรรณนาภาพสิ่งก่อสร้างที่ปรักหักพัง เพราะคนชั่วแต่ครั้งก่อนที่ยึดครองดินแดนแห่งนี้แล้วทำลายสิ่งก่อสร้างจนล่มสลายลง (คือพวกจามที่เข้ามาบุกรุกกัมพูชาและทำลายสิ่งก่อสร้างอันรุ่งเรืองจนเสียหาย

ดังนั้น เมื่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงขึ้นครองราชย์จึงยึดมั่นในพระราชปณิธานของพระองค์ที่จะทรงฟื้นฟูดูแลรักษาพระพุทธศาสนาให้ตั้งมั่นสืบไป รวมทั้งยังแสดงพระราชดำรัสให้ผู้เกี่ยวข้องตระหนักถึงความในพระราชหฤทัยของพระองค์ ให้ผู้มีอำนาจในภายได้ดูแลสิ่งก่อสร้างทั้งหลายที่พระองค์ทรงสร้างสรรค์ขึ้น แม้ในสถานการณ์ขณะนี้พระองค์จะทรงประจักษ์ถึงการดูแลอุปการะพระมารดาโดยพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ซึ่งพระมหากษัตริย์ทั้งหลายต่างแสดงความเคารพถึงขนาดยอมสละพระชนม์ชีพเพื่อฉลองความศรัทธาในพระมารดาของพระองค์ แต่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็ยังทรงกล่าวย้ำให้ดูแลรักษาสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ให้รอดพ้นจากภัยพิบัติต่างๆ รวมทั้งชิ้นส่วนต่างๆ อาทิ ไม้และหิน ซึ่งเป็นวัสดุสำหรับสังเวทเทพในการประกอบพิธีกรรมก็ควรดำรงอยู่ ไม่ควรมีคนมาขโมย คนที่ทำให้เปลี่ยนแปลง รวมทั้งคนชั้นต่ำไม่ควรจะรื้อทำลายหรือทำให้ชิ้นส่วนต่างๆ ต้องสูญหายไป

สาระสำคัญในโคลกที่ยกมานี้ คือ ความสำคัญของสถานที่แห่งนี้ที่สมควรดูแลรักษา โดยสะท้อนสาระผ่านสารของพระมหากษัตริย์ สะท้อนภาพผ่านการทอดพระเนตรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงเห็นว่าสิ่งก่อสร้างที่ประดิษฐานพระพุทธศาสนาภายในอาณาจักรได้รับความเสียหายอย่างมากแล้ว โดยการทำลายล้างของนักปกครองผู้ชั่วร้าย และสะท้อนภาพผ่านความรู้สึกของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงศรัทธาอย่างแรงกล้าในการดูแลราชวิหารให้ตั้งมั่นยืนยงพระองค์จึงทรงตั้งพระราชปณิธานที่จะดูแลรักษาพระพุทธศาสนาให้มั่นคงด้วยทรงสร้างศาสนสถานคือ ปราสาทตาพรหมแห่งนี้ แล้วทรงจารึกพระราชดำรัสฝากฝังให้พระมหากษัตริย์องค์ต่อไปในภายให้

ดูแลศาสนสถานให้คงอยู่ป้องกันการชาติในโคลกนี้จึงเป็นการแสดงให้เห็นว่าสถานที่ปราสาท ตาพรหมมีความสำคัญอย่างยิ่ง เป็นที่คงไว้ของอุดมการณ์ทางพระพุทธศาสนาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างสมบูรณ์

2.1.3 สรุปผลการวิจารณ์

อลังการชาติหรือสวภาโวคติที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมมีจำนวน 26 โคลก ได้แก่ โคลกที่ 6, 13, 14, 29, 30, 31, 32, 35, 37, 44, 70, 71, 76, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 89, 90, 116, 142, 143 และโคลกที่ 144 โคลกที่นำมาวิจารณ์ในขอบเขตของอลังการชาติเป็นการพรรณนาภาพผ่านเนื้อหาที่สะท้อนภาพอย่างหลากหลาย ดังที่ผู้วิจัยจำแนกหัวข้อที่วิจารณ์ไปตามลำดับทั้ง 6 หัวข้อข้างต้น ได้แก่

1. อลังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 6, 13 และโคลกที่ 14 บุคคลสำคัญที่กล่าวถึง คือ พระเจ้าเศรษฐวรมัน พระเจ้าชัยวรมันที่ 6 และพระเจ้าศรีมทีธราชิตยะโดยแสดงอลังการชาติพรรณนาสถานภาพที่น่ายกย่องของอดีตพระมหากษัตริย์ทั้ง 3 พระองค์ ทั้งการประสูติยังวงศ์ที่บริสุทธิ์ ความสามารถในการปกครอง และการรบ กล่าวได้ว่าอลังการชาติในส่วนนี้แสดงความรู้สึกและความประทับใจของกวีที่มีต่อบุรพกษัตริย์ในเชื้อสายตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วยความจงรักภักดี

2. อลังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาการประกอบพระราชพิธี และการถวายรายการสิ่งของ ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 29, 30, 31 และโคลกที่ 32 กวีบรรยายเหตุการณ์สำคัญของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในการประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษก โดยการถวายสิ่งของต่างๆ เพื่อเป็นทักษิณาทานแก่ครูของพระองค์ รวมทั้งมารดาของครู และพี่ชายของครู สิ่งของพระราชทานมีความสูงส่ง จะเห็นสิ่งของพระราชทานที่มีความหลากหลาย ซึ่งจำแนกแยกย่อยได้อีกดังนี้

1. สิ่งของพระราชทานแก่ครู ได้แก่ เสลียงทองคำที่คู่ควรแก่พระเจ้าแผ่นดิน พร้อมกับทอง ไม้เท้า ฉัตร ธงที่เป็นหางนกยูง ธง ดอกบัว ผ้าไหม พระราชทานที่อยู่อาศัยที่น่ารัก รวมทั้งยังพระราชทานหมู่บ้านที่มีชื่อว่าราชปตินทร แก่ครู และสถาปนาตระกูลของครูว่าเป็นตระกูลที่มีชื่อเสียง

2. สิ่งของพระราชทานแก่พระราชมารดา พระราชทานพระแท่น เตียงนอนที่ทำด้วยรัตนะ ส่วนหนึ่งของพระราชวังที่งดงาม และพระราชทานของอื่นๆ ที่มีธง และเส้าหางจามรที่มีด้ามทำด้วยทอง รวมทั้งยังพระราชทานพระสีวิกามาศอันงดงามอีกด้วย

3. สิ่งของพระราชทานแก่พระเชษฐา พระราชทานส่วนหนึ่งของแผ่นดินที่ถูกทำให้มั่งคั่งแล้ว พร้อมด้วยทรัพย์สมบัติจำนวนมาก พระราชทานเสลียงที่ระยิบระยับด้วยรัตนะทั้งหลาย ธง กับไม้เท้าทองคำ และเครื่องประดับจำนวนมาก อนึ่ง สิ่งของพระราชทานทั้งหมดจะเน้น

ที่ความมั่งคั่งรุ่งเรืองของวัตถุ อาทิ ทองคำ แก้วรัตนะ และเครื่องประดับตกแต่ง คือ เพชร อัญมณีนัยนี้จึงสะท้อนให้เห็นว่าเครื่องประดับที่บริสุทธิ์และมีแสง สี ส่องประกายนั้นมีมิติของความอลังการอย่างยิ่ง

3. อลังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสิ่งก่อสร้าง และการประดิษฐานรูปเคารพที่สำคัญ ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 35 และโคลกที่ 37 ซึ่งพรรณนาภาพพระนครราชพิหาร อันเป็นสถานที่ประดิษฐานพระรูปพระมารดาของพระพุทธเจ้า คือ พระนางปรัชญาปารมิตา พระรูปองค์นี้ได้รับการประดับตกแต่งอย่างเหมาะสม มีความงามโชติช่วง แสดงให้เห็นความงดงามของการประดับตกแต่งรูปเคารพพระนางปรัชญาปารมิตา ด้วยแก้วอัญมณี และทองคำอย่างเพริศแพร้ว ส่วนในโคลกที่ 37 แสดงรายละเอียดการประดิษฐานรูปเหมือนครุฑของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สององค์ คือ ศรีชัยมงคลารถเทวะ และศรีชัยกิริติเทวะ ซึ่งมีเทพบริวารล้อมรอบจำนวนมาก

4. อลังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาที่กล่าวถึงรายการสิ่งของต่างๆ ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 44, 70, 71, 76, 89 และโคลกที่ 90 ซึ่งรายการสิ่งของต่างๆ ในโคลกที่นำมาวิจารณ์นี้ จำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. สิ่งของที่เป็นผ้าไหมจีน ผู้วิจัยพิจารณาเนื้อหาโคลกที่ 44 กับ 76 ซึ่งกล่าวถึงผ้าไหมจากเมืองจีน ซึ่งนำไปใช้ประโยชน์ คือ นำมาทำปกคลุมพระบาทของเทวรูปเพื่อป้องกันยุบมารบกวน และนำผ้าไหมจีนมาเป็นเครื่องนุ่มห่ม พร้อมกับนำมาผ้าแพรไหมจีนมาปลุกเสกเทียนนอน

2. สิ่งของที่เป็นเครื่องประดับ ผู้วิจัยพิจารณาเนื้อหาโคลกที่ 70, 71 และโคลกที่ 90 ซึ่งกล่าวถึงอัญมณีเครื่องประดับได้แก่ เพชร มีพดที่ประดับตกแต่งด้วยไข่มุกจำนวนมาก และไข่มุกที่หลายพันเม็ดกระจายอยู่ทั่วไป นอกจากนี้ยังมีหินที่มีแสง มีแก้วไพฑูรย์ และทับทิม ซึ่งมีอยู่หลายพันชิ้นเช่นกัน อีกทั้งยังมีทองคำเครื่องทรงของเทพ และเสื้อผ้าหลายพันชุด

3. สิ่งของที่เป็นโลหะวัตถุ และสิ่งมีชีวิต ผู้วิจัยพิจารณาเนื้อหาโคลกที่ 116 ซึ่งเนื้อหากล่าวถึงโลหะจำพวกตะกั่วสีดำ มีม้ามีแม่วัวสีน้ำตาลแก่พร้อมด้วยลูกวัวที่ถูกประดับตกแต่งด้วยทองคำ สะท้อนให้เห็นว่ามีสัตว์เลี้ยงไว้ใช้ประโยชน์ด้วยสื่อภาพสัตว์พาหนะอันศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้า วัวและโคซึ่งเป็นสัตว์พาหนะของพระคิเวะ มีร่างกายประดับตกแต่งด้วยทองคำอย่างวิจิตรงดงาม

5. อลังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหากิจกรรมความเคลื่อนไหวต่างๆ ภายในปราสาทตาพรหม ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87 และโคลกที่ 89 จำแนกรายละเอียดที่แสดงความเคลื่อนไหวในมิติต่างๆ ได้ดังนี้

1. กิจกรรมการเฉลิมฉลอง และ/ หรือการสักการบูชาเนื่องในเทศกาลทางศาสนา ผู้วิจัยพิจารณาเนื้อหาโคลกที่ 83, 84, 85, 86 และโคลกที่ 87 เนื้อหาโดยรวมพรรณนาให้เห็นว่าบริเวณปราสาทตาพรหมมีพิธีกรรมทางศาสนาเฉลิมฉลองพระนางปรัชญาปารมิตาในช่วงฤดู

ใบไม้ผลิซึ่งจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ตามคัมภีร์วิศวกรรม ในวันขึ้น 14 ค่ำผู้คนควรกระทำทักษิณา พระพุทธเจ้าและพระนางปรัชญาปารมิตา และในวันขึ้น 15 ค่ำ ควรกระทำทักษิณา 3 ครั้งต่อวีระศักดิ์ และเทพเจ้าองค์อื่นๆ เนื้อหาในโคลกที่ 83-85 แสดงให้เห็นถึงสภาวะธรรมชาติที่น่ารื่นรมย์ทั้งในช่วงเทศกาลที่งดงามเวลากลางคืนพระจันทร์เต็มดวงสว่างไสวและเนื่องจากเป็นช่วงเทศกาลทางศาสนาเนื้อความในโคลกที่ 86 และโคลกที่ 87 พรรณนาภาพให้เห็นว่าบริเวณปราสาทตาพรหมประดับตกแต่งด้วยธง ร่ม จนเต็มท้องฟ้ามีเสียงดนตรีของเครื่องดนตรีที่ไพเราะ มีนักเต้นรำทั้งชายและหญิง รวมทั้งบุคคลที่อยู่ก็ควรหมั่นทำแต่ความดี

2. การรวมตัวของบุคคลหลากหลายสถานภาพ รวมทั้งสิ่งที่เกี่ยวข้อง
ผู้วิจัยพิจารณาเนื้อหาโคลกที่ 81, 82 และโคลกที่ 89 ดังจะเห็นได้ว่าเนื้อความที่พิจารณาล้วนกล่าวถึงบุคคลหลากหลายสถานภาพทั้งนักปราชญ์ ผู้ปฏิบัติธรรม นักเรียน พระภิกษุ พราหมณ์ นอกจากนี้ยังมีการระบุถึงกระยาหาร วัช และมิแหวนรวมอยู่ด้วย

6. อลังการชาติสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาที่เป็นสารของพระมหากษัตริย์ให้ดูแลรักษาสิ่งก่อสร้างต่างๆ ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 142, 143 และโคลกที่ 144 เริ่มเรื่องกวีกล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ทอดพระเนตรเห็นสิ่งก่อสร้างที่ถูกทำลายโดยผู้ปกครองที่ชั่วช้า ดังนั้น พระองค์จึงทรงตั้งมั่นที่จะดูแลรักษาศาสนสถานแห่งนี้ เนื้อหาเป็นสารของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงฝากฝังให้พระเจ้าแผ่นดินองค์อื่นๆ ดูแลรักษาสิ่งก่อสร้างทั้งหลายภายในปราสาทตาพรหมให้คงอยู่สืบไป แม้กระทั่งชิ้นส่วนที่ใช้เป็นเครื่องประกอบพิธี เช่น ไม้ หิน ก็ควรดูแลรักษาไว้อย่างดี

กล่าวได้ว่า อลังการชาติที่สะท้อนภาพผ่านเนื้อหาจำนวนมากในจารึกปราสาทตาพรหมดังที่วิจารณ์ไปทั้งหมดนี้ ชี้ให้เห็นว่าอลังการชาติมีคุณค่าในแง่อลังการที่สร้างมโนภาพหรือภาษาจินตภาพได้อย่างงดงาม โดยพรรณนาภาพตามความรู้ของกวี ซึ่งไม่ได้ใช้เทคนิคแสดงความเปรียบเทียบ สร้างความงามในแง่ของจินตนาการที่ดูเกินจริง หรือนำอารมณ์ความรู้สึกของกวีสอดแทรกไว้ในเนื้อความมากนัก ดังนั้น เนื้อความที่นำมาพิจารณาทั้ง 26 โคลก ซึ่งปรากฏอลังการชาติในแต่ละมิติอย่างหลากหลาย ดังจะเห็นได้ว่าอลังการชาติปรากฏผ่านเนื้อหาที่แสดงรายละเอียดสิ่งของพระราชทานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่งดงามสูงส่ง เป็นสิ่งของเครื่องใช้ประณีต เห็นได้จากสิ่งของพระราชทานแก่ครู มารดาของครู และพี่ชายของครู และอีกส่วนหนึ่งเป็นรายการสิ่งของจำนวนมากที่อุทิศถวายภายในปราสาทตาพรหม เป็นเครื่องสักการะต่อเทพ มีทั้งเครื่องนุ่งห่ม ตลอดจนเครื่องประดับสำหรับสตรีที่งดงามเพริศแพรว แสดงรายละเอียดรูปปั้นภายในศาสนสถานซึ่งประดับตกแต่งด้วยเครื่องประดับอันวิจิตรนั้น บ่งบอกให้เห็นว่ารูปปั้นเป็นสัญลักษณ์แห่งความเลื่อมใสศรัทธาตามคติความเชื่อทางศาสนา ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการบูชารูปเคารพอย่างหนึ่งและการถวายรายการสิ่งของชั้นเลิศเพื่อสักการะรูปเคารพภายในวิหาร สะท้อนมโนทัศน์การสร้างกุศลเป็นพุทธบูชาตามจารีตที่ชาวพุทธนับแต่อดีตกาลได้ปฏิบัติ

อลังการชาติยังสื่อภาพในแง่กิจกรรมความเคลื่อนไหวทางพิธีศาสนาที่จัดขึ้นเป็นประจำ ในช่วงเทศกาลที่มีความรื่นรมย์ โดยกวีกล่าวถึงความสนุกรื่นเริงจากการเต้นรำและเครื่องดนตรีที่ขับกล่อมเบาๆ นอกจากนี้ยังมีการรวมตัวของบุคคลอย่างหลากหลายชนชั้น รวมทั้งมีสัตว์เลี้ยงภายในสถานที่แห่งนี้ โดยนัยนี้จึงสื่อภาพอย่างชัดเจนว่าปราสาทตาพรหมเป็นสถานที่สำคัญทางศาสนา และมีความเคลื่อนไหวที่มีมิติของชีวิต มีสีสันความงดงามน่าอยู่อาศัยอย่างสมบูรณ์

3. อลังการที่แสดงความหมายหลายระดับ

ตามปกติภาษาที่ใช้สื่อความหมายมีหลายระดับ ทั้งสื่อความหมายโดยตรง (Primary) สื่อความหมายโดยอ้อมหรือความหมายรอง (Secondary) สื่อความหมายให้ตีความหรือโดยนัย (Hidden Meaning) ทั้งนี้แล้วแต่บริบทของสถานการณ์การใช้ภาษาด้วย ความหมายของคำยังสื่อ น้ำเสียงในเชิงยกย่องชื่นชม น้ำเสียงแสดงความรู้สึกเป็นห่วงเป็นใย หรือเสียดสีประชดประชัน ทั้งนี้แล้วแต่เจตนาของผู้ใช้ภาษา

การแสดงความหมายให้ตีความหลายระดับยังแสดงให้เห็นความชาญฉลาดของผู้ใช้ภาษาได้อย่างดีอีกด้วย ดังเรื่องราวในเทพปกรณัม เมื่อนางอหฺลยาภรรยาของฤๅษีเคาตมณะมีความสัมพันธ์กับพระอินทร์ในทางชู้สาว เมื่อนางต้องตอบคำถามของฤๅษีเคาตมณะว่าสิ่งที่อยู่ตรง คืออะไร เพราะเมื่อพระอินทร์ลักลอบมีความสัมพันธ์อันลึกซึ้งกับนางภายในอาศรม ฤๅษีเคาตมณะก้าวเข้าไปในอาศรมปรากฏร่างต่อบุคคลทั้งสอง พระอินทร์เนรมิตร่างเป็นแมวขาวนอนอยู่เตียง นางอหฺลยาจึงตอบคำถามฤๅษีว่าสิ่งที่อยู่ตรง คือ มัชชาโอ คำนี้เป็นภาษาปรากฏุต มีความหมายว่า แมว แต่หากแยกคำระหว่าง มัช+ชาโอ มีความหมายว่า ชู้ของมัน¹¹⁹ นับว่าคำตอบของนางอหฺลยาเป็นการเล่นความหมายได้ลึกซึ้งแยบคายยิ่ง แสดงความหมายของคำศัพท์อย่างซับซ้อนลึกซึ้งแฝงความในหมายในเชิงปฏิเสธก็ได้ หรือเป็นการแสดงความหมายในเชิงยอมรับก็ได้ ดังนั้น อลังการที่แสดงความหมายหลายระดับจึงเอื้อต่อการสร้างความลึกซึ้งในการพินิจพิเคราะห์นัยของความหมาย อลังการดังกล่าวนี้ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ได้แก่ อากเชป และเศลชะ ดังนี้

3.1 อากเชป (ākṣepa)

3.1.1 นิยามความหมาย และรูปแบบของอากเชป

อากเชป เป็นกลวิธีการแต่งบทกวีนิพนธ์ลักษณะในเชิงปฏิเสธ หรือเจตนาจะกล่าวขั้วล้อนทำนองปฏิเสธ ทำให้ความหมายที่กวีต้องการสื่อสารในเชิงวรรณศิลป์มีความหนักแน่น และแฝงความหมายที่ยอกย้อนอย่างแยบยล ความหมายที่เกิดจากการใช้อากเชปอาจจะเป็นความหมายในเชิงยกย่องสิ่งที่กวีกล่าวถึง หรือความหมายในเชิงเสียดสีก็ได้ กลวิธีการแต่งดังกล่าว

¹¹⁹ ศักดิ์ศรี แยมันดดา, ภารตนิยาย, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2547), 101.

ปรากฏอย่างแพร่หลายในบทกวีนิพนธ์แต่ละเรื่อง ซึ่งในตำราอรรถศาสตร์วาทกรรมให้นิยามความหมายของอรรถการอากษะปไว้ว่าเป็นอรรถการที่กล่าวหรือให้เข้าใจว่านั่นคือการปฏิเสธ ไม่ว่าจะเป็นการกล่าวปฏิเสธโดยตรงหรือโดยอ้อม¹²⁰ หรือในข้อความที่กล่าวในเชิงปฏิเสธ ถ้ามองกลับกันเจตนาที่แท้จริงไม่ได้มีความหมายในเชิงปฏิเสธก็เป็นได้¹²¹ วาทกรรมยกตัวอย่างคำอธิบายอรรถการอากษะปจำนวน 3 ตัวอย่างไว้ในตำราอรรถศาสตร์ ดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

อินทุเรณ กิม ยทิ สกรณนเรนทร สุนุ- ไรราวเตน กิมโห ยทิ ตททวิเปนุทธะฯ
 ทมโกลินาปยลยม ยทิ ตตปรตา ปะ สวรโคปยย นน มุธา ยทิ ตตปุรี สาทฯ¹²²

“เมื่อพระเจ้าชัยสิงห์โอรสพระเจ้าศรีวิกรมเทพ ดำรงอยู่ในราชย์ พระอินทร์จะเป็นประโยชน์อันใดเมื่อมีข้างสารของพระเจ้าชัยสิงห์พระองค์นั้น ไอรापตจะมีประโยชน์อันใด เมื่อมีประดาบของพระองค์นั้น แม้วชิราวุธก็ไม่เป็นประโยชน์อันใด เมื่อมีกรงของพระองค์นั้น แม้สวรรคก็ไม่เป็นประโยชน์”¹²³

จะเห็นว่ากวีใช้อากษะปเป็นกลวิธีสัจดีความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยสิงห์ในเชิงยกย่อง การใช้อากษะปในเชิงปฏิเสธจะทำให้ความหมายหนักแน่น ดังจะเห็นว่าข้อความตอนต้นเป็นการกล่าวปฏิเสธทางอ้อม คือ ใช้ความหมายปฏิเสธทำนองที่ว่าเมื่อพระเจ้าชัยสิงห์ครองราชย์อยู่นั้น พระองค์มีพระเกียรติยศรุ่งเรืองมาก พระอินทร์จะมีประโยชน์อันใดในการปกครองสวรรคได้อีก ข้อความต่อมาก็ก้าวถึงข้างสารของพระเจ้าชัยสิงห์มีความยิ่งใหญ่มาก ถึงขนาดที่ว่าข้างไอรापตพาหนะของพระอินทร์จะมีประโยชน์อันใด เพราะเทียบไม่ได้เลยกับข้างอันเป็นพาหนะของพระเจ้าชัยสิงห์

¹²⁰ ป.ส. ศาสตรี, ผู้แปล, อรรถศาสตร์, 36.

¹²¹ ดังตัวอย่างที่กฤษณา รัชชมนี อธิบายโดยยกข้อความว่า “ฉันไม่ใช่แม่สื่อหรือก ไม่ใช่ที่ของฉันที่จะบอกว่าคุณรักท่าน” กล่าวคือ ผู้พูดปฏิเสธว่ามีได้เป็นแม่สื่อ แต่แท้จริงแล้วต้องการจะสื่อความในใจของเพื่อนสาวให้แก่ชายหนุ่ม ดูใน กฤษณา รัชชมนี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 35-36.

¹²² ป.ส. ศาสตรี, ผู้แปล, อรรถศาสตร์, 117.

¹²³ เรื่องเดียวกัน, 36.

ตัวอย่างที่ 2

ยสยาสติ นรกกโรท-

นิวาสรสิกั มณะฯ

โส'สตุ หิมसानฤตสเดย-

ตตประ สุตรา ชนะ ฯ¹²⁴“ผู้ใดชอบไปอยู่ในนรก ผู้นั้นจงคอยแต่จะเบียดเบียน พุดเท็จและขโมยเถิด”¹²⁵

ตัวอย่างที่ยกมานี้ ผู้แต่งไม่ได้กล่าวสนับสนุนให้ผู้อ่านไปอยู่ในนรกโดยการกระทำความชั่วช้าต่างๆ หากแสดงความหมายให้ผู้อ่านเข้าใจว่าข้อความที่สื่อนี้เป็นการปฏิเสธการกระทำความชั่วทั้งหลาย อันจะชักนำให้ผู้นั้นไปอยู่ในนรกได้กล่าวคือ ถ้าไม่ยอมไปนรกก็น่าจะปฏิเสธที่จะเบียดเบียนผู้อื่น พุดในเรื่องเท็จ และลักขโมยสิ่งของผู้อื่น

ตัวอย่างที่ 3

อิจฉนติ เย ณ กิตติม-

กุณนติ กรุณากณิ ปิ เย เณฯ

เต ธนชกขุว ณา

ทินติ ธณิ มรณสมเย วิ ฯ¹²⁶

“เหล่าบุคคลผู้ไม่ต้องการเกียรติ ไม่แสดงกรุณาแม้แต่น้อย บุคคลผู้เหล่านั้นจะร่ำรวยเหมือนทำวูกูเวรก็จะให้เงินทองแก่ผู้อื่น แม้ในขณะที่ตาย (หรือ)”¹²⁷

ตัวอย่างที่ยกมาอธิบายข้างต้นจะเห็นว่ากวีใช้อากษะในเชิงปฏิเสธ โดยแฝงน้ำเสียงทำนองเสียดสีไปในที่ โดยกล่าวถึงบุคคลที่ไม่ต้องการชื่อเสียงเกียรติยศ ไม่ได้แสดงความกรุณาแม้บุคคลเหล่านั้นจะมีทรัพย์สินมหาศาลราวกับทำวูกูเวรก็ไม่ได้ให้เงินทองแก่ผู้อื่น แม้ถึงวาระใกล้จะตาย กวีใช้คำว่าจะให้...หรือ แต่ในที่นี้มีความหมายว่า ไม่ได้ให้

จากการอธิบายและยกตัวอย่างอสังการากษะมาตามลำดับ เมื่อนำหลักเกณฑ์อสังการูปแบบนี้มาพิจารณาเนื้อหาในจารึกปราสาทตาพรหม ปรากฏลีลาการสื่อความงามด้วยอสังการากษะให้เห็นเช่นกัน ดังรายละเอียดในหัวข้อต่อไป

¹²⁴ เรื่องเดียวกัน, 117.

¹²⁵ เรื่องเดียวกัน, 36.

¹²⁶ เรื่องเดียวกัน, 117.

¹²⁷ เรื่องเดียวกัน, 36.

3.1.2 วิจารณ์อักขรที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

อักษรรูปอักขรที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมมีอยู่ไม่มากนัก ปรากฏที่เด่นชัดอยู่ 3 โศลก ได้แก่ โศลกที่ 34 ,42 และโศลกที่ 143 เมื่อพิจารณาโดยรวมนับว่ากวีเลือกใช้ อักษรประเภทนี้เพื่อสร้างความลุ่มลึกของการสื่อความหมายให้มีชั้นเชิงทางวรรณศิลป์ ดังข้อสังเกต ที่เห็นชัดเจนสำหรับการสื่อความหมายตามอักษรรูปอักขรในจารึกปราสาทตาพรหม กวีจะมุ่งเน้น การกล่าวทำนองปฏิเสธ คือ ไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงสิ่งนั้น หรือไม่จำเป็นต้องกล่าวซ้ำอีก เพื่อเล่นนัย ของความหมายให้คมคายลึกซึ้ง จะเห็นว่าเนื้อหาที่ดำเนินเรื่องด้วยอักษรรูปอักขร แม้จะสื่อ ความหมายทำนองปฏิเสธ แต่กวีจะแสดงน้ำเสียงในทำนองยกย่องหรือเน้นสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้มีความ สมบูรณ์ชัดเจน ในทำนองเดียวกันการใช้อักษรรูปอักขรยัง ปรากฏควบคู่กับการสื่อสารโดยแสดง เจตนาเพื่อโน้มน้าวให้ผู้อ่านได้ปฏิบัติตาม ดังจะกล่าวถึงเนื้อหาในโศลกทั้ง 3 บทในแต่ละประเด็นดังนี้

1. อักษรรูปอักขรสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพ ความยิ่งใหญ่ ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

2. อักษรรูปอักขรสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาที่กล่าวถึงรายการสิ่งของต่างๆ พิจารณาแต่ละประเด็นได้ดังนี้

1. อักษรรูปอักขรสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพ ความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม ปรากฏบทยกย่องพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมัน ที่ 7 โดยใช้อักษรรูปแบบต่างๆ หลากหลาย อักษรรูปอักขรเป็นรูปแบบหนึ่งของอักษรรูปที่สะท้อน ภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะเห็นได้ในโศลกที่ 34

เนื้อหาในโศลกที่ 34 แสดงรายละเอียดการอุทิศพระกระยาหารซึ่งพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 ทรงแบ่งให้แก่ครูทั้งสอง พระมารดา และพระเชษฐาของพระองค์อย่างเท่าเทียมกัน กวี ใช้อักษรรูปอักขรในตอนท้าย โดยกล่าวทำนองปฏิเสธ เพื่อจะย้ำความหมายให้ครบถ้วนสมบูรณ์ขึ้น ดังที่ว่า

vibhajya bhojyādy api yaś chaturdhā
diśan gurau mātari pūrvvaje pi /
bhaktyāvaśiṣṭaṃ vubhuje hiraṇya
kirīṭaratnādiṣu kaiva vānī //34

“หลังจากที่พระองค์ทรงแบ่งพระกระยาหาร เป็นต้น ออกเป็น 4 ส่วน ขณะที่พระราชทานแก่ครู พระมารดา แก่พระเชษฐา พระองค์จึงได้เสวยส่วน

ที่เหลือน้อยด้วยความรักดี จะป่วยกล่าวไปโยเล่าในมงกุฎทองคำ และรัตนะ
ทั้งหลาย เป็นต้น”

จากสารที่กวีสื่อผ่านโคลกข้างต้น แสดงอสังการอากเซปได้คมคายลึกซึ้ง แม้กวีจะกล่าวถึงการแบ่งสัดส่วนพระกระยาหารที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ถวายบุคคลสำคัญของพระองค์ออกเป็น 4 ส่วน พระราชทานแก่ครู พระมารดา และพระเชษฐา โดยไม่ได้แจกแจงรายการสิ่งของอื่นๆ ให้เห็น แต่เนื้อความลงท้าย กวีใช้ประโยคบอกเล่าทำนองปฏิเสธว่าไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงรายการสิ่งของ คือ มงกุฎทองคำและแก้วรัตนะ ดังข้อความที่ว่า “จะป่วยกล่าวไปโยในมงกุฎทองคำ และรัตนะทั้งหลาย” เพื่อจะสื่อความหมายว่านอกจากพระกระยาหารอันเป็นส่วนแบ่งที่ครูทั้งสอง พระมารดา และพระเชษฐาของพระองค์ต่างได้รับอย่างทั่วถึงแล้ว เครื่องประดับเฉลิมเกียรติยศอันงดงาม ซึ่งเป็นปัจจัยส่งเสริมสถานภาพความรุ่งเรือง และเกียรติยศ ดังเช่น มงกุฎทองคำ และแก้วรัตนะอันมีค่าต่างๆ ก็เป็นส่วนพระราชทานที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงอุทิศถวายบุคคลสำคัญดังกล่าวนี้อย่างครบถ้วน สมบูรณ์เช่นเดียวกัน เนื่องจากสิ่งของที่เป็นเครื่องประดับปรากฏทั้งรายการสิ่งของที่พระมหากษัตริย์พระราชทานแก่บุคคลสำคัญ รวมทั้งที่พระองค์ทรงอุทิศถวายภายในราชวิหารอันเป็นที่ประดิษฐานรูปเคารพ สอดคล้องกับเนื้อความในโคลกที่ 29-32 ที่กวีได้แจกแจงรายการสิ่งของอันมีค่าให้เห็นอย่างแจ่มชัดไปแล้ว ในโคลกที่ 34 นี้กวีไม่จำเป็นต้องกล่าวย่ำรายละเอียดแบบเดิมอีกแต่ได้ใช้อสังการอากเซปว่าไม่จำเป็นต้องกล่าวถึงสิ่งของพระราชทานอย่างอื่นอีก เพื่อแสดงความหมายโดยเน้นสิ่งของพระราชทานให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นกล่าวได้ว่าการแสดงความหมายทำนองปฏิเสธ แต่แท้จริงแล้วเป็นการประกาศเจตนารมณ์ของผู้ส่งสารให้หนักแน่นนี้ทำให้เกิดอสังการอากเซปในเนื้อความอย่างงดงาม

2. อสังการอากเซปสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาที่กล่าวถึงรายการสิ่งของต่างๆ

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมในส่วนรายละเอียดที่กล่าวถึงรายการสิ่งของต่างๆ ที่อุทิศถวายภายในจารึกปราสาทตาพรหมนั้น เนื้อหาส่วนหนึ่งสะท้อนอสังการอากเซปให้เห็นด้วย ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 42 และโคลกที่ 143 ซึ่งจะกล่าวไปตามลำดับดังนี้

การใช้อสังการอากเซปในลักษณะที่คล้ายกันนี้ ปรากฏในโคลกที่ 42 ลำดับต่อมา กวีกล่าวถึงสิ่งของอุปกรณ์สำหรับบูชาเทวรูปภายในศาสนสถานตาพรหม ประกอบด้วยผลไม้ และผัก พร้อมกันนั้นก็กล่าวทำนองปฏิเสธว่าเครื่องอุปกรณ์อย่างอื่น แม้ไม่ได้กล่าวถึงก็จงเข้าใจว่าเป็นสิ่งที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว ดังนี้

pūjopakaraṇādīni phalaśakamukhāni tu /

noktāny atra prasiddhatvād vijñeyāni yathocitam // 42

“เครื่องอุปกรณ์สำหรับบูชา ในที่แห่งนี้ มีผลไม้และผักเป็นต้น แต่สิ่งที่ไม่ได้กล่าวถึงอย่างอื่นควรจะทราบตามความต้องการ เพราะเป็นสิ่งที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว”

เนื้อหาในโคลกข้างต้นจะเห็นได้ว่า การใช้ลัทธิการอาภัพช่วยประหยัดเนื้อความตามกรอบของคำประพันธ์โดยกวีไม่ต้องแสดงรายละเอียดบางสิ่งให้มากความ เหตุที่กวีกล่าวว่าสิ่งที่ไม่ได้กล่าวถึงนอกจากผลไม้ และผัก เป็นสิ่งที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว เนื่องจากประเด็นการกล่าวรายการสิ่งของมีการแจกแจงรายละเอียดอย่างต่อเนื่องซึ่งกวีจะกล่าวในโคลกอื่นให้เห็นเป็นลำดับ เมื่อกวีใช้อลัทธิการอาภัพระดับเนื้อความจึงยังคงเน้นสิ่งของพระราชทานให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังข้อความที่บอกเล่าทำนองปฏิเสธว่าสิ่งของอื่นไม่ได้กล่าวถึงนั้น คือ ไม่ได้มีเพียงผักและผลไม้เท่านั้น ให้เข้าใจว่ายังมีสิ่งอื่นอยู่ด้วย ดังนั้น ความหมายที่สะท้อนออกมาจึงแสดงเจตนาของกวีที่ต้องการกล่าวย่ำรายละเอียดของเครื่องอุปกรณ์บวงสรวงแด่เทพ หากสังเกตจากน้ำเสียงของกวีที่บอกผู้อ่านให้เข้าใจว่าสิ่งของอุปกรณ์ต่างๆ เป็นที่รู้จักกันดีอยู่แล้ว ทั้งนี้ก็เพื่อแสดงความหมายให้เห็นว่าเครื่องสักการะในการบูชาเทพเจ้านั้น ทุกคนย่อมรู้จักดี และพบเห็นได้โดยทั่วไป ซึ่งภายในปราสาทตาพรหมก็ย่อมเต็มไปด้วยเครื่องสักการะอย่างหลากหลาย

ส่วนเนื้อหาโคลกที่ 143 กวีใช้อลัทธิการอาภัพดำเนินเรื่องเพื่อแสดงความใส่พระราชอุทัยของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในการฝากฝังให้พระเจ้าแผ่นดินในภายทรงดูแลรักษาสิ่งก่อสร้างภายใน ศาสนสถานตาพรหมให้คงอยู่สืบไป เนื่องจากศาสนสถานแห่งนี้เป็นที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงอุทิศความกตัญญูที่มีต่อพระราชมารดา สิ่งของเครื่องบูชา ตลอดจนสิ่งก่อสร้างทั้งหลายล้วนมีคุณค่าอย่างประมาณมิได้ ดังนี้

mātur nirargham upakāram avekṣya bhaktyā
jahyur nij āyur api matṛi kṛtajñāḥ /
tad bhūdhārā viditavān api matpratiṣṭhā
rakṣotsukān svayamatṛptatayārthaye vaḥ // 143

“หลังจากที่ทอดพระเนตรเห็นการอุปการคุณอันประเมินค่าไม่ได้ของพระมารดา เพราะฉะนั้นพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ผู้กตัญญูจึงสละแม้กระทั่งพระชนม์ชีพของพระองค์เอง เพื่อพระมารดา ข้าพเจ้าแม้จะรับรู้อย่างดีก็ ยังขอร้องพวกท่าน ผู้กระตือรือร้นที่จะดูแลรักษาสิ่งที่ข้าได้สร้างไว้ แต่ก็ยังขอด้วยความไม่เต็มอิมด้วยตัวของข้าเอง”

อลังการอาภรณ์ในโคลกข้างต้น ช่วยแสดงความหมายให้เนื้อความมีความหนักแน่นชัดเจนขึ้น แม้จะแสดงความหมายในแง่ปฏิเสธ แต่ “สาร” ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังกล่าว แสดงให้เห็นความหมายที่ต้องการเน้นย้ำ กวีเป็นตัวแทนของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จารึกคำฝากฝังโดยกล่าวถึงเหล่าพระเจ้าแผ่นดินผู้ที่มีปกครองรัฐในเวลาต่อไป ให้ทรงตระหนักถึงความสำคัญของศาสนสถานตาพรหม อันเป็นสถานที่แห่งการรำลึกถึงพระนางศรีชัยราชจุฑามณี การที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอุทิศพระราชทรัพย์ดูแลศาสนสถานแห่งนี้สะท้อนถึงคุณค่าทั้งทางจิตวิญญาณที่อิงคติความเชื่อทางศาสนาเป็นที่ยึดมั่น และคุณค่าทางการเมือง การปกครอง เพื่อสถาปนาคติความเชื่อทางศาสนาให้เอื้อต่อการควบคุมผู้คน ดังนั้นหากสืบสุริยสมัยการปกครองของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ศาสนสถานแห่งนี้ย่อมเป็นที่คาดหมายว่าจะต้องดำรงศูนย์กลางอำนาจทางศาสนาสืบต่อไปอีก

ดังนั้น กวีจึงแสดงคำฝากฝังของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แม้จะทรงแนะนำพระราชทรัพย์ว่าพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายย่อมทรงรักษาผลประโยชน์ของพระองค์เอง ข้อความทำนองปฏิเสธโดยกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็ยังขอร้องพระราชทานทั้งหลายโดยไม่รู้จักก้อมให้ดูแลศาสนสถานแห่งนี้ นั่น แสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงหวงแหนสิ่งก่อสร้างทั้งหลาย ทรงมุ่งหวังจะให้สิ่งต่างๆ ภายในราชวิหารตั้งมั่นยืนยง ด้วยเหตุนี้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงทรงขอร้องพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นด้วยพระองค์เอง กล่าวได้ว่ากวีใช้อลังการอาภรณ์ แสดงการกล่าวย้าอย่างหนักแน่นของบทฝากฝังดังกล่าวนี้ เป็นการสื่อสารโดยแสดงเจตนาโน้มน้าวให้ผู้อ่านได้ปฏิบัติตามคำจารึก

3.1.3 สรุปผลการวิจารณ์

รายละเอียดอลังการอาภรณ์ที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม แม้จะปรากฏไม่มากนัก แต่ก็ใช่อลังการรูปแบบหนึ่งที่ทำให้เนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมมีความงดงาม ผู้วิจัยได้พิจารณาเนื้อหาโคลกที่ 34, 42 และโคลกที่ 143 เนื้อหาทั้ง 3 โคลก แบ่งรายละเอียดในการวิจัยได้ดังต่อไปนี้

1. อลังการอาภรณ์สะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพ ความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 34 กวีกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงแบ่งพระกระยาหารออกเป็น 4 ส่วน พระราชทานแก่ครูทั้งสอง พระมารดา และพระเชษฐา โดยเท่าเทียมกันโดยไม่ต้องกล่าวถึงมงกุฎทองคำและแก้วรัตนะให้มากความอีกกล่าวได้ว่า อลังการอาภรณ์ในโคลกนี้ เพิ่มความลึกซึ้งของความหมาย เป็นการแสดงความหมายโดยเน้นสิ่งของพระราชทานให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น แม้ไม่ได้กล่าวถึงรายการสิ่งของประเภทอื่นที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทาน แต่เป็นที่รับรู้อยู่แล้วว่าสิ่งของอันได้แก่มงกุฎทองคำและแก้วรัตนะ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงอุทิศถวายด้วยเช่นกัน

2. อลังการอาภรณ์สะท้อนภาพผ่านเนื้อหาที่กล่าวถึงรายการสิ่งของต่างๆ ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 42 และโคลกที่ 143 เนื้อหาในโคลกที่ 42 กวีบรรยายให้เห็นถึงเครื่อง

อุปกรณ์สำหรับบูชาในปราสาทตาพรหม ประกอบด้วย ผลไม้และผัก แม้สิ่งที่ไม่ได้กล่าวถึงนอกจากนี้ เพราะเป็นที่รับรู้กันดีอยู่แล้ว อลังการฉากเชปในโคลกนี้ สื่อความหมายโดยการเน้นสิ่งของ พระราชทานให้มีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น และยังสะท้อนสารเจตนาของกวีที่ต้องการกล่าวร้ายละเอียด ของเครื่องอุปกรณ์บวงสรวงแต่เทพว่ายังมีอีกเป็นจำนวนมาก ส่วนเนื้อหาในโคลกที่ 143 กวีกล่าวถึง สารผากฝั่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงอุทิศพระองค์เพื่อสร้างความรุ่งเรืองให้แก่ศาสนสถานตาพรหม เป็นสื่อแทนความกตัญญูต่อพระมารดา และทรงกล่าวร้ายผากฝั่งให้พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายทรงดูแลรักษาสิ่งต่างๆที่ประดิษฐานภายในศาสนสถานแห่งนี้ กวีใช้อลังการฉากเชปในโคลกนี้ เป็นการสื่อสารโดยแสดงเจตนาโน้มน้าวให้ผู้อ่านได้ปฏิบัติตามคำจารึก ดังจะเห็นจากการกล่าวในทำนองปฏิเสธว่า แม้พระเจ้าแผ่นดินจะทรงรักษาผลประโยชน์ แต่ก็ยังไม่เป็นที่พอพระราชอุทัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระองค์จึงทรงประสงค์ที่จะโน้มน้าวพระทัยพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายให้ทรงดูแลห่วงแหนสิ่งต่างๆ ที่สร้างขึ้นภายในปราสาทตาพรหม โดยทรงร้องขอด้วยความไม่รู้จักอ้อม คือ พระองค์ทรงกล่าวร้ายเตือนให้เห็นความสำคัญของปราสาทตาพรหมด้วยตัวของพระองค์เองอยู่ตลอดเวลา

กล่าวได้ว่า อลังการฉากเชปที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม เป็นอลังการรูปแบบหนึ่งที่สะท้อนให้เห็นชั้นเชิงทางวรรณศิลป์ในการสื่อเนื้อความทำนองปฏิเสธ และสื่อความหมายที่เน้นย้ำสาระสำคัญ หรือความหมายที่สื่อตรงข้ามกับการกล่าวทำนองปฏิเสธ เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมทั้ง 3 โคลกดังที่วิจารณ์ไปข้างต้น ย่อมชี้ให้เห็นความมั่งคั่งของเนื้อหาที่เล่นกับการสื่อความหมายได้อย่างชัดเจน

3.2 เศลษะ (śleṣa)

3.2.1 นิยามความหมาย และรูปแบบของเศลษะ

อลังการด้านความหมายที่มีลักษณะเล่นคำ เล่นเสียง อันเกิดจากคำพ้องรูป พ้องเสียงนี้ ตำราอลังการศาสตร์เรียกว่า เศลษะ อลังการประเภทนี้มีลักษณะร่วมทางด้านเสียง กล่าวคือ คำศัพท์ปรากฏรูปเหมือนกัน ทำให้มีเสียงเหมือนกัน ดังที่เรียกว่าคำพ้องรูป และคำพ้องเสียง แต่มีความหมายแตกต่างกัน

ดังนั้น นักอลังการหรือนักวิชาการที่ศึกษาอลังการรูปแบบนี้จึงกล่าวถึงเศลษะในรูปแบบหนึ่งของอลังการด้านเสียง และอาจจะจัดอยู่ในรูปแบบอลังการด้านความหมายด้วยก็ได้ เช่น มัมมภูะ และ วิศวานถ นักอลังการทั้งสองท่านได้จัดให้เศลษะเป็นอลังการด้านเสียง ส่วนวาคภภูะ และชยเทวะ ได้จัดให้เศลษะเป็นอลังการด้านความหมาย นอกจากนี้วิศวานถ

“แปลกที่พระจันทร์ก็ได้ส่งอยู่ด้วยความรุ่งโรจน์ ในเวลาเช้า พลังทำให้
ดอกบัวขมรินเรง และคว้าเอาความงามของดอกบัวหลวงอันเป็นที่พึงใจไป
เสีย”¹³²

ตัวอย่างดังกล่าวเช่นเดียวกัน จัดเป็นเคลษประเภทที่มีความหมายหลายอย่างโดยใช้
การแปลคำที่ตัดออกให้เป็นคนละอย่างกับที่ปรากฏอยู่มาแต่เดิม ดังคำว่า ราชา แปลได้ว่าพระราช
ด้วย พระจันทร์ด้วย คำว่ากุวलय มีความหมายว่าดอกบัวสาย แยกคำออกเป็นกุ ที่แปลว่า แผ่นดิน
และ วलय ที่แปลว่า วง เมื่อรวมความหมายแล้วแปลได้ว่าวงแผ่นดิน คำว่า รมย์ โภชศรียม แยกคำ
ออกเป็น รมย์ แปลว่าอันเป็นที่พึงพอใจ วม โภช แปลว่าดอกบัวหลวง และศรียม แปลว่า ซึ่งความงาม
เมื่อรวมความหมายแล้วแปลได้ว่า ซึ่งความงามของดอกบัวหลวงอันเป็นที่พึงใจ และเมื่อแยกออกเป็น
รมยาม แปลว่าซึ่งเป็นที่พึงพอใจ โภชะ แปลว่าพระเจ้าแคว้น โภชะ และศรียม แปลว่าซึ่งสิริราชสมบัติ
เมื่อรวมความหมายแล้วแปลว่า ซึ่งสิริราชสมบัติของพระเจ้าแคว้น โภชะ พิจารณาความหมายทั้งบทจึง
แปลข้อความได้อีกสำนวนว่า พระราชา คือ พระเจ้าชัยสิงห์ ก็ได้ทรงส่งอยู่ด้วยความรุ่งโรจน์ใน
พระราชวัง พลังทำให้วงแผ่นดินเรงเรงและคว้าเอาสิริราชสมบัติของพระเจ้าแคว้น โภชอันเป็นที่พึงใจ
นั้นไปเสีย นอกจากเคลษจะแสดงความหมายให้ตีความได้หลากหลายแล้ว เคลษยังเป็นกลวิธีการ
แต่งที่แสดงความย้อนแย้งของความหมายได้อย่างมีวรรณศิลป์ ดังที่กุสุมา รัชมณี สนับสนุนประเด็น
ดังกล่าวโดยยกตัวอย่างการใช้คำศัพท์ที่มีสองความหมาย อันเกิดจากการแบ่งคำแตกต่างกันไป เช่น
กูปิตา แปลว่าโกรธ แต่กูปิตา แปลว่า บิดาแห่งโลก มารดา แปลว่า มารดา หรือผู้สร้างก็ได้ และ
อน-อันต แปลว่าไม่สิ้นสุด แต่อน-ันต แปลว่า ไม่ค้อมหัว ดังเช่น

พระวิษณุตรัสแก่พระลักษมีว่า “เทวีนางกำลังโกรธ (กูปิตา)”
พระนางทูลว่า “พระองค์ต่างหาก กูปิตา (เป็นบิดาแห่งโลก)”
พระวิษณุ “นางเป็นมารดา (มาตา) ของสัตว์โลก”
พระลักษมี “มิได้ พระองค์ต่างหากเป็นมาตา (ผู้ให้กำเนิด) ซึ่งไม่มีใครทัดเทียม”
พระวิษณุ “นางเป็นผู้ไม่สิ้นสุด (อนันตา) ในการโต้เถียง”
พระลักษมี “พระองค์ทรงเป็นอนันตา (ผู้ไม่ค้อมหัวให้ใคร)”¹³³

กล่าวได้ว่า กลวิธีการประพันธ์โดยใช้คำศัพท์หนึ่งที้อให้ตีความได้หลายอย่าง
ดังเช่น เคลษ นี้ เป็นศิลปะการประพันธ์ที่สำคัญในการแต่งกวีนิพนธ์ให้มีความลึกซึ้งคมคาย อนึ่ง

¹³² เรื่องเดียวกัน, 45.

¹³³ กุสุมา รัชมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 31-32.

การเล่นความหมายหลายนัย นอกจากจะแสดงความงามของอลังการแล้ว ยังแสดงความรอบรู้ ความเชี่ยวชาญของกวีในฐานะนายแห่งภาษาได้อย่างชัดเจน

3.2.2 วิจารณ์เสลชะที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

เนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหมหลายแห่ง ปรากฏอลังการเสลชะซึ่งสร้างความหมายของคำศัพท์ได้อย่างหลากหลาย เพราะฉะนั้น คำศัพท์ในความหมายหนึ่งอาจจะตีความได้ตรงตามรูปศัพท์โดยตรงก็ได้ หรือจะตีความโดยแฝงนัยก็ได้ การสร้างสรรค์อลังการรูปแบบนี้ทำให้ศัพท์คำหนึ่งปรากฏความหมายได้หลายระดับ มีเหลี่ยมมุมให้พินิจพิจารณาได้ไม่จำกัดจินตนาการ ดังจะเห็นได้จากเสลชะที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ได้แก่ เนื้อความในโคลกที่ 18 และโคลกที่ 27 เป็นการเล่นความหมายที่กวีต้องการสื่อสารในระดับข้อความ นอกจากนี้ยังปรากฏเสลชะในรูปคำศัพท์ที่มีสองความหมายแทรกอยู่ในเนื้อความของแต่ละโคลก ดังจะพิจารณาในประเด็นต่อไปนี้

1. อลังการเสลชะที่ปรากฏในระดับเนื้อความ
 2. อลังการเสลชะที่แทรกอยู่ในเนื้อความของแต่ละโคลกเพียงบางส่วน
- พิจารณาแต่ละประเด็นได้ดังนี้

1.อลังการเสลชะที่ปรากฏในระดับเนื้อความ

อลังการเสลชะในจารึกปราสาทตาพรหมที่ปรากฏในระดับเนื้อความ จะเห็นได้จากคำศัพท์ที่แปลความหมายได้สองนัยในเนื้อความทั้งบท ดังที่ปรากฏในโคลกที่ 18, 20, 27 และโคลกที่ 35 เนื้อหาทั้ง 4 โคลกนี้ จะสื่อภาพให้เห็นสองมิติ คือ การแสดงความหมายตรงตามรูปศัพท์ และการแสดงความหมายแฝงที่เกิดขึ้น เมื่อพิจารณาเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมโคลกที่ 18 กวีสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วยการพลิกแพลงความหมายของคำศัพท์โดยสื่อความหมายคู่ขนานกับสิ่งที่กวีนำมาเทียบเคียง ดังนี้

eṣā śrījayavarmmadeva nṛpatin dedīpyamān aujaśan
tasmād vīram ajījanat kṣiti bhujaś śrīharṣavarmm ātmajā /
vrahmarṣer iva devarājam aditir devī sudharmm āsritam
goptum gāṃ śatakoti heti vihat arāti pravīram raṇe // 18

“สตรีผู้นี้ ผู้ซึ่งเป็นพระราชธิดาของพระเจ้าศรีธรรมวรมัน (พระนางชัยราชจุฑามณี) ได้ทำให้พระเจ้าศรีชัยเทวะ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) ผู้มีอำนาจที่รุ่งเรืองยิ่ง ผู้มีความเก่งกล้า ผู้อาศัยธรรมะ ผู้ได้สั่งหารแล้วซึ่งหัวหน้าข้าศึกที่มีความเก่งกล้าในสงคราม ด้วยอาวุธจำนวน 100 โกฏิ เพื่อคุ้มครองแผ่นดินให้ประสูติแล้วจากพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นั้น (พระเจ้าธรณินทรวรมัน) ผู้เปรียบประดุจพรมฤาษี ราวกับว่านางอหิทิเทวีได้ทำให้จอมเทพ (พระอินทร์) ประสูติ

แล้ว ผู้มีรัศมีปรากฏรุ่งเรือง มีความอาจหาญ อาศัยอยู่ในเทวสภา ชื่อสุธรรมา ผู้มีความเก่งกล้าในหมู่ทหารชั้นนำ ที่ถูกฆ่าแล้วโดยศตโกฏิ เพื่อพรหมฤาษี เพื่อที่จะปกครองสวรรค์”

จะเห็นได้ว่าเนื้อความที่กวีกล่าวถึงพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ข้างต้น เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ที่ลึกซึ้งคมคายมากที่สุดบทหนึ่ง ดังจะเห็นได้ว่าเนื้อความในโคลกนี้ปรากฏร่วมกันทั้งในจารึกปราสาทพระขรรค์และจารึกปราสาทตาพรหม สารสำคัญของเนื้อความในโคลกข้างต้น กวีกล่าวถึงพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ซึ่งประสูติจากพระนางศรีชัยราชจุฑาภินิชา กับพระเจ้าศรีธรรมิทรธรรมัน โดยกวีประมวลความดีเลิศเพื่อเชิดชูพระคุณสมบัติของพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ทั้งอำนาจที่รุ่งเรือง ความเก่งกล้าสามารถ มีธรรมะเป็นที่ยึดมั่น รวมทั้งมีความกล้าหาญในการทำสงคราม คือ ทรงฆ่าพินยอตกทหารที่เป็นศัตรูของพระองค์ ซึ่งพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ทั้งหมดนี้เทียบเท่ากับพระเกียรติคุณของพระอินทร์ เทพผู้ปกครองสวรรค์ เป็นใหญ่เหนือเหล่าทวยเทพ กวีพูดถึงพระอินทร์ว่าถือกำเนิดมาจากพรหมฤาษีกับนางอติเทพมารดา พระอินทร์เป็นเทพที่มีรัศมีรุ่งเรือง คือ มีศักดิ์านุภาพมาก มีความอาจหาญ อาศัยอยู่ในสุธรรมา คือ สถานที่ประชุมของเหล่าเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ความกล้าหาญของพระอินทร์นั้นเนื่องจากการมีชัยชนะเหนือทหารชั้นนำที่เป็นศัตรูแย่งชิงความเป็นใหญ่ในสวรรค์ โดยถูกอาวุธศตโกฏิของพระอินทร์สังหาร กวีแสดงวีรกรรมครั้งยิ่งใหญ่ของพระอินทร์เพื่อให้พรหมฤาษี คือ พระบิดาของพระองค์นั้นได้มีอำนาจปกครองสวรรค์

ด้วยเหตุนี้การเสกษะ จึงเหมาะสมยิ่งกับการนำมาสร้างสรรค์ความหมายทั้งในระดับเนื้อความและระดับคำเพื่อให้เกิดจินตภาพสื่อความหมายคู่ขนาดกัน กล่าวคือ เมื่อกวีกล่าวถึงพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 (śrījayavarmadeva) จะแสดงความหมายนัยประหวัดให้นึกถึงภาพลักษณ์ความเป็นเทพของพระอินทร์ ขณะเดียวกันหากกวีกล่าวถึงพระอินทร์ (devarājam) ก็แสดงถึงความหมายนัยประหวัดให้นึกถึงภาพลักษณ์ความเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7

ความหมายที่กวีใช้แสดงให้เห็นด้วยความลึกซึ้งดังกล่าวนี้ กวีมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญที่สุด คือ เปรียบเทียบพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ว่ามีความยิ่งใหญ่แบบเดียวกับพระอินทร์ ด้วยเหตุนี้คำศัพท์ที่ใช้สื่อความหมายจึงต้องตีความสองระดับ เริ่มจากศัพท์ที่ว่า vrahmarṣer หากใช้ในการกล่าวอ้างถึงพระอินทร์ จะมีความหมายถึงพระกศยปะ มีสถานะเป็นพรหมฤาษี นอกจากนี้ตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ยังถือว่าเป็นพระกศยปะเป็นเทพผู้สร้าง หรือที่ได้รับสมญาว่าพระประชาบดี¹³⁴ และมีสถานะเป็นบิดาของพระอินทร์ แต่ถ้าจะใช้ศัพท์นี้ในเนื้อความที่กล่าวถึง

¹³⁴ พระยาสังฆาภิรมย์ (สรวง ศรีเพ็ญ), *เทวกำเนิด* (กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2517), 164.

พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ศัพท์นี้จะมีความหมายถึงพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ซึ่งเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวียังสร้างภาพด้วยว่าพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 มีสถานภาพประดุจพรหมฤาษี ทั้งนี้เพื่อสื่อนัยให้เห็นว่าพระราชบิดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นผู้ประพฤติธรรมราวกับเป็นพรหมฤาษี และเพื่อที่จะย้ำภาพว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีสถานะเช่นเดียวกับพระอินทร์ เช่นเดียวกับศัพท์ *aditirdevī* หากใช้กับพระอินทร์ จะมีความหมายตรงรูปศัพท์ คือ พระนางอติติเหวี มเหสีของพระกัศยปะ ซึ่งเป็นมารดาของพระอินทร์ แต่ถ้าใช้ศัพท์นี้เพื่อสื่อความหมายถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะมีความหมายถึงพระนางศรีชัวยราชจุฑามณี พระมเหสีของพระเจ้าธรณินทรวรมันที่ 2 ซึ่งเป็นผู้ให้กำเนิดพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ศัพท์ที่ว่า *arāti pravīram* หากใช้ตามความรูปศัพท์ มีความหมายว่า ทหารชั้นนำที่มีความเก่งกล้า แต่บริบทในเนื้อความสื่อความหมายเกี่ยวข้องกับพระอินทร์บนสวรรค์ เพราะพระองค์ทรงเป็นทหารที่มีความเก่งกล้า สังหารวฤตราสูรซึ่งเป็นอสูรร้ายได้สำเร็จ สอดคล้องกับที่กวีกล่าวถึง *śatakoti* คือ อาวุธพิเศษของพระอินทร์ใช้สังหารวฤตราสูร นัยเดียวกันนี้ กวีสื่อความหมายด้วยว่า พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ก็ใช้ อาวุธจำนวน 100 โกลีสังหารข้าศึกอย่างราบคาบด้วย ส่วนศัพท์ *sudharmm āsritam* หากใช้กับพระอินทร์ จะมีความหมายถึงเทวสภา อันเป็นสถานที่ประชุมแห่งหมู่คณาเทพที่มีพระอินทร์เป็นหัวหน้าในการประชุม แต่ถ้าใช้ในความหมายที่สื่อถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะมีความหมายถึงผู้ยึดถือธรรมะเป็นหลัก เช่นเดียวกับคำว่า *goptum gām* หากใช้กับพระอินทร์ จะมีความหมายของรูปศัพท์ว่าสวรรค์ หากใช้ศัพท์นี้กับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะมีความหมายว่า แผ่นดินหรือโลกมนุษย์

การใช้ถ้อยการเคละในโคลกที่ 18 โดยสื่อความหมายซ้อนทับกันระหว่างภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับพระอินทร์นั้น เป็นกลวิธีการสื่อความหมายที่สัมพันธ์กับแนวคิดทางพระพุทธศาสนา เนื่องจากพระอินทร์ที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมมีนัยผสมผสานระหว่างพระอินทร์ของพราหมณ์กับพระอินทร์ของพุทธ พระอินทร์ตามความเชื่อของพราหมณ์ กวีได้สื่อแนวคิดนี้ตั้งแต่การที่พระอินทร์ถือกำเนิดจากพรหมฤาษีและนางอติติ การใช้อาวุธคือศตโกลีสังหารวฤตราสูร แสดงภาพพจน์ความเก่งกล้าสามารถเป็นเลิศ ส่วนภาพแทนพระอินทร์ตามความเชื่อของพระพุทธศาสนา พระอินทร์ประทับอยู่ในสวรรค์มีเทวสถาน คือ สุธรรมาเป็นที่ประชุมหมู่เทวดา พระอินทร์ในศาสนาพุทธยึดถือธรรมะเป็นคุณธรรมหลัก เป็นไปได้ว่าในแง่พระคุณสมบัติเฉพาะของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งมีความใสพระราชหฤทัยในพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้งนี้ กวีสร้างภาพลักษณ์ดังกล่าวเช่นเดียวกับภาพลักษณ์ของพระอินทร์ในพระพุทธศาสนา เนื่องจากพระอินทร์ที่ปรากฏในวรรณคดีพระพุทธศาสนาเป็นผู้ฝึกไฟในทางธรรม¹³⁵ ประพฤติอยู่ในศีล และมีหน้าที่อุปถัมภ์บำรุง

¹³⁵ เกื้อพันธุ์ นาคบุปผา, “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520), 204

พระพุทธศาสนา มีหน้าที่ช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยาก¹³⁶ ความเมตตาของ พระอินทร์ตามความเชื่อในพระพุทธศาสนาจึงเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นกว่าพระอินทร์ของศาสนาพราหมณ์ที่มุ่งช่วยเหลือและอำนวยความสะดวกแก่สาวกผู้กตัญญูเท่านั้น ดังนั้น พระอินทร์ของพุทธจึงไม่ต่างจากพระโพธิสัตว์ที่เมตตาต่อสัตว์โลก การสื่อแนวคิดพระอินทร์ของพระพุทธศาสนาจึงสื่อความหมายถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้อย่างแนบเนียนยิ่ง

yam prāpya kāntam anavadyagūṇaikaṛāgī
māsamsitan nu dharaṇ ṅdra bhujāṅgajātam /
prācyān nikāmagāṇikā rucim apy apāsya
dhātṛī ratim vidadhatī susuṇve śubhāni // 20

“พระนางปฤถวี ผู้เป็นราวกับว่าหญิงแพศยา ผู้มากด้วยความใคร่หลังจากที่ได้รับพระองค์ (พระเจ้าชัวยรมันที่ 7) เป็นสามี ผู้เป็นลูกของชายชู้ คือ พระเจ้าธรณินทร ผู้ได้รับการสรรเสริญแล้วโดยพระมารดา ขณะที่มิเพศสัมพันธ์ พระนางผู้ยึดติดอยู่อย่างเดียวกับคุณสมบัติที่ไม่มีที่ติ จึงเป็นผู้ที่ไม่มีความสนใจทางกาม จึงได้ปล่อยสิ่งทั้งดงออกมา (ทำให้แผ่นดินเจริญรุ่งเรือง) โดยหลีกเลี่ยงความพึงพอใจที่เคยมีอยู่แต่ก่อน”

เนื้อหาโคลกที่ 20 ข้างต้นนี้ มีอรรถการเด่นชัดในแง่ของการสื่อความหมายที่คมคายยิ่ง กวีใช้อรรถการเสลชะสื่อความหมายในระดับเนื้อความทำให้ตีความได้อย่างหลากหลาย หากพิจารณาเนื้อความในภาพรวมกวีสื่อให้เห็นว่าพระนางปฤถวีได้รับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นสามีของนางอีกคนหนึ่ง กล่าวคือ หลังจากพระนางปฤถวีได้เคยครอบครองพระเจ้าธรณินทรวรมันซึ่งเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นสามีเมื่อครั้งก่อนหน้าแล้ว ในครั้งนี้พระนางก็รับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นสามีของพระนางอีก พระนางปฤถวีจึงมีสามีถึง 2 คน ดังนั้น กวีจึงมองภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าเป็นลูกของชายชู้ ในแง่นี้กวีมองภาพแผ่นดินว่าไม่ต่างจากหญิงแพศยา หรือหญิงโสเภณี (gāṇikā) ที่มีหลายใจ แต่เมื่อแผ่นดินได้ครอบครองพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นสามีแล้ว แผ่นดินก็ไม่สนใจผู้ชายคนใดอีก คือ มอบความรักให้กับพระองค์เพียงผู้เดียว จะเห็นได้ว่าการสื่อความหมายข้างต้นเป็นการตีความในอีกมิติหนึ่ง แต่ด้วยการใช้อรรถการเสลชะทำให้คำศัพท์และเนื้อความดังกล่าวสามารถตีความได้อีกนัยหนึ่ง ดังนี้ ศัพท์ที่ว่า dhātṛī สื่อความหมายว่า แผ่นดิน ซึ่งก็คือพระนางปฤถวี แต่ในอีกแง่หนึ่งก็อาจสื่อความหมายถึงพระนางลักษมีได้ด้วย เนื่องจากพระนางลักษมีเป็นมารดาของโลก คือ พระนางภูมิเทวีได้เช่นกัน ดังนั้น จึงอาจแสดงภาพโดยนัยว่าพระนางลักษมีรับพระเจ้าชัวย

¹³⁶ เรื่องเดียวกัน, 221.

มันที่ 7 เป็นสามีของพระนางเอง ถ้าตีความเช่นนี้พระนางลักษมีก็ไม่ต่างจากหญิงแพศยาที่มารักในผู้ชาย สอดคล้องกับชนบเรื่องพระลักษมีที่สถิตอยู่กับองค์พระมหากษัตริย์แสดงคุณสมบัติของพระนางว่าพระนางไม่ชอบสถิตอยู่กับใครเป็นเวลานานๆ นอกจากผู้ที่มีโชคอย่างเต็มเปี่ยมเปี่ยมพระนางจึงจะอยู่กับชายผู้นั้นได้ยืนยาว การตีความว่าแผ่นดินคือพระนางลักษมีสอดคล้องกับการแสดงความหมายของศัพท์ที่ว่า *dharanīndrabhujāṅgajātam* ซึ่งแสดงความหมายได้ว่า พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เกิดมาจากพญานาค คือ พระเจ้าธรณินทร์วรมัน นั้นหมายความว่า การตีความเช่นนี้พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีภาพลักษณ์เป็นเช่นเดียวกับพระวิษณุหรือพระนารายณ์เพราะพญาเศษนาคราชเป็นอาสนบัลลังก์ของพระวิษณุอยู่ใกล้ชิดกับพระมหาเทพ ในมิตินี้ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงไม่ได้เกิดมาจากชายชู้ หากแต่ทรงถือกำเนิดมาจากพญานาค

ส่วนในเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหม โศลกที่ 27 กวีใช้ถ้อยการเคลอะสื่อความหมายในระดับเนื้อความเช่นกัน โดยกล่าวถึงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เทียบเคียงกับกามเทพ ซึ่งเป็นเทพแห่งความงาม ผู้สร้างความเสน่ห์ให้กับมนุษย์ชาติ ดังเนื้อความที่ว่า

*anaṅgakānto' dbhuta śāstraśikṣas
sammohanena iva cakāra nidrām /
durvāravairīndrakule raṇe yo
vinidratān tatpramadāsamūhe // 27*

“พระองค์ผู้ดังงามเหมือนกับกามเทพ ผู้มีการศึกษาเกี่ยวกับอาวุธอัน
อัศจรรย์ รวากับว่าพระองค์ได้สร้างความหลับใหลให้เกิดขึ้นในหมู่เจ้าของ
ข้าศึกที่ขัดขวางได้ยากในสงคราม ด้วยอาวุธที่ทำให้หลงลืมตัว และสร้างความ
นอนไม่หลับให้เกิดแก่ภรรยาของศัตรูเหล่านั้น”

พิจารณาโศลกข้างต้น กวีเทียบพระคุณสมบัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เสมอกันกับพระกามเทพ ในแง่คุณสมบัติแห่งความงดงามที่เหมือนกัน หากเชื่อว่าพระกามเทพ เป็นเทพที่เชี่ยวชาญการใช้อาวุธ โดยยิงธนูให้ชาวโลกเกิดความรักระหว่างกัน อีกทั้งพระกามเทพเป็นเทพเจ้าแห่งความรัก ศีลศาสตร์แห่งความมหัสจรรย์ใจจนเชี่ยวชาญไม่มีเทพใดจะเชี่ยวชาญเสมอพระองค์ เมื่อพระกามเทพทำที่แผลงบุศพรไปยังมนุษย์ผู้ใดก็ย่อมเกิดความมหัสจรรย์ใจ คือ บังเกิดความรักต่อกัน ในมุขกลับกันพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ก็ทรงศึกษาศาสตร์แห่งการใช้อาวุธในสงครามจนเจนจบ และด้วยรูปโฉมอันงดงามยิ่งของพระองค์ทำให้หญิงสาวทั้งหลายเกิดอาการลุ่มหลงความงามของพระองค์ ความลุ่มหลงดังกล่าวยังสื่อความหมายที่ลุ่มลึกยิ่ง เพราะเป็นภาวะที่ได้แปรความสูญเสียให้เกิดเป็นความลุ่มหลง กล่าวคือ ความงามของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทำให้ภรรยาของข้าศึกเกิดความลุ่มหลงใน

พระองค์ นัยนี้พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงหยุดเวลาให้หนึ่งไม่เคลื่อนไหว เนื่องมาจากความงามของพระองค์เองนั้นสะกดความนิ่งงัน เหมือนกับการสะกดให้หญิงสาวหลับใหลเพราะความลุ่มหลงในความงาม ดังนั้น อลังการเคลชะในเชิงการตีความระดับเนื้อความจะสื่อความหมายคู่ขนานกันระหว่างคุณลักษณะอันพิเศษของพระกามเทพกับคุณลักษณะที่โดดเด่นในด้านความงามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

หากพิจารณาอลังการเคลชะระดับคำศัพท์ในโคลกที่ยกมานี้ จะเอื้อให้พิจารณาความหมายของคำศัพท์ทั้งความหมายโดยตรงและความหมายที่แฝงอยู่ จะเห็นได้จากคำศัพท์ว่า *anaṅga* ความหมายตรงตามรูปศัพท์ คือ ผู้ไม่มีร่าง ในที่นี้ คือ พระกามเทพ หรือที่เรียกตามศัพท์ว่า อนงค์ เนื่องจากกามเทพถูกไฟกรดของพระศิวะเผาผลาญร่างกายจนปราศจากร่าง แต่หากพิจารณาอลังการของความหมายตามความมุ่งหมายของกวี จะมีความหมายให้นึกไปถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพราะพระองค์เป็นพระกามเทพบนโลกมนุษย์ ร่างของกามเทพปราศจากตัวตน แต่แท้จริงแล้วมาปรากฏให้เห็นเป็นพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

พระกามเทพซึ่งเป็นเทพแห่งความรัก และเป็นเทพที่มีรูปลักษณะงดงามซึ่งกวีมักอ้างถึงในบทชมโฉมพระมหากษัตริย์อยู่เสมอ นั้น ในโลกทัศน์ของกวีที่เขียนจารึกรับรู้คติเรื่องกามเทพถูกไฟจากพระเนตรดวงที่สามของพระศิวะเผาไหม้เป็นจุณ เพราะเป็นตำนานเทพปกรณัมที่รู้จักกันแพร่หลาย ดังข้อความตอนต้นจารึกศรีจนาตตะ ด้านที่ 1 เมื่อกวีมอบน้อมพระศิวะในบทเริ่มต้นได้เล่าเหตุการณ์ที่มหาเทพใช้ไฟกรดเผาไหม้พระกามเทพจนปราศจากร่าง “พระสังกร (ศิวะ) เป็นผู้มิชยชนะเสมอ พระองค์ผู้ทรงเผาผลาญกามะ (กามเทพ) ด้วยเพลิงจากพระเนตร”¹³⁷ เนื้อหาจารึกสันสกฤตพบที่ปราสาทพนมรุ้ง (k.384) ด้านที่ 1 โคลกที่ 15 กวีบันทึกถึงร่างของพระกามเทพที่ไม่มีตัวตนว่า “แม้พระกามเทพของข้าพเจ้า ผู้มีความงามอันปราศจากความมีอยู่”¹³⁸ ตำนานของเทพแห่งความรักที่ปราศจากร่างนี้ จึงเป็นกลวิธีการแต่งที่กวีเขียนจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์นำมาสวมทับกับการปรากฏกายของพระมหากษัตริย์ว่าพระองค์คือพระกามเทพที่มีตัวตนอยู่จริง

ส่วนคำว่า *kānta* แปลว่า ผู้เป็นที่รัก ความหมายที่ใช้หากเปรียบกับเทพ สื่อความหมายถึงพระกามเทพ แต่หากใช้ในการสดุดีพระมหากษัตริย์ จะมีความหมายถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพราะพระองค์ทรงเป็นที่รักยิ่งในหมู่ทวยราษฎร์ นอกจากนี้กวีเลือกใช้ศัพท์ที่สื่อความหมายอาการนาม คือ *sammohanena* ซึ่งความหมายตามศัพท์แปลว่า ความลุ่มหลงแต่ความหมายแฝงยัง

¹³⁷ จารึกศรีจนาตตะ ด้าน 1, เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2558. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=314

¹³⁸ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง,” 85.

ใช้กับบุคคลที่ตกอยู่ในความรักได้ด้วย นอกจากนี้ศัพท์ดังกล่าวยังมีความหมายบ่งชี้ว่าเป็นอำนาจของ
 ลูกศรพระกามเทพที่ทำให้เกิดความลุ่มหลง

เช่นเดียวกับศัพท์ *nidrām* และ *vinidratān* ใช้แสดงอาการหลับไหล แต่ใน
 บริบทของเนื้อความนี้ คือ ความหลับไหลอันเกิดจากความรัก เป็นความลุ่มหลงที่ปิดกั้นดวงตาให้มีค
 บอด การสื่อความหมายดังกล่าว นับว่าเล่นกับเนื้อความได้อย่างละเมียดละไม เนื่องจากความรัก บ่งชี้
 ภาวะทางอารมณ์ มีระดับความลึกซึ้ง ความหยาบกระด้าง ความละเอียดอ่อนตามเหตุปัจจัย ความรัก
 ที่มนุษย์มีต่อเทพ ชี้ให้เห็นความสะอาดบริสุทธิ์ในแง่ความศรัทธาที่แปรเป็นความรักนอบน้อมบูชา
 ความรักที่มนุษย์มีต่อผู้นำ หรือ พระมหากษัตริย์ของตน ชี้ให้เห็นความมั่งคั่งยิ่งใหญ่ของความ
 เคารพรักผู้นำ ความรักในคู่รัก ชี้ให้เห็นความลุ่มหลงในกามราคะ และอาจยกระดับเป็นความรักอัน
 บริสุทธิ์ในภายหลัง ในตัวอย่างเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมนี้เป็นความรักของหญิงสาวที่ประจักษ์
 ในความงามของพระมหากษัตริย์ จึงผสมผสานทั้งความลุ่มหลงในความเสนาหา และความปิติชื่นใจในพระ
 บารมีของพระมหากษัตริย์อันเป็นที่รัก ส่วนศัพท์ที่ว่า *durvvāra* แปลตามศัพท์ หมายถึง วาระหรือ
 ช่วงเวลาที่ไม่ดีหากใช้ตามแนวคิดที่อิงตามศาสนาฮินดู จะมีความหมายถึงช่วงเวลาเกลียด อันเป็นยุค
 แห่งความเลวร้ายของมนุษยชาติแต่ในเนื้อความข้างต้นนี้ มีความหมายว่า ชัดขวางได้ยาก ศัพท์ที่ว่า
vairīndra อาจแปลได้สองความหมาย ความหมายแรก คือ ศัตรูของพระอินทร์ เพราะสืบเนื่องจากกลี
 ยุค เป็นยุคที่อสูรแสดงตนมีอำนาจเป็นผู้ยิ่งใหญ่ พระอินทร์มีบทบาทประการหนึ่งที่จะสังหารและ
 ปราบอสูรทั้งหลาย ส่วนความหมายลักษณะที่สอง คือ ศัตรูที่ยิ่งใหญ่ ในที่นี้อาจจะหมายถึงกองทัพ
 จามที่เข้ามารุกรานอาณาจักรของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

กล่าวได้ว่าอสังการเศลชะในโคลกที่ 27 แสดงให้เห็นภาพของพระเจ้าชัยว
 รมันที่ 7 ที่มีสถานภาพเช่นเดียวกับพระกามเทพ เทพแห่งความรัก และเป็นเทพที่เชี่ยวชาญด้านการใช้
 อาวุธ คือ กวีมองภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่ามีรูปโฉมงดงามอย่างยิ่ง ความเชี่ยวชาญการใช้อาวุธของ
 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เน้นที่การทำสงคราม ลักษณะที่พ้องกันระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระ
 กามเทพนอกจากจะดำรงความมั่งคั่งเหมือนกันแล้ว อานุภาพของความงามยังทำให้สตรีลุ่มหลงและ
 เกิดความรัก ความปรารถนา และความกระสับกระส่ายเป็นทุกข์เพราะรักได้อย่างรุนแรง นับว่า
 ตัวอย่างที่ยกมานี้เป็นบทสรรเสริญพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งมีอสังการงดงามอย่างยิ่ง

นอกจากเนื้อหาที่เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีจะใช้สังการ
 เศลชะเพื่อเล่นความหมายหลายหลายมิติแล้ว เนื้อหาที่เป็นบทสถาปนาราชวิหารหรือปราสาทตา
 พรหมกวีก็ใช้สังการเศลชะสื่อความหมายได้อย่างลึกซึ้งงดงามด้วย ดังเนื้อหาโคลกที่ 35 ต่อไปนี้

utpāditā tena bhujā gr̥hīta-
dhātryām purī rājavihāranāmni /
ratnollasatsvarṇavibhūṣitāngī
munīndramātur bharaṇe niyuktā// 35

“เมืองที่มีชื่อว่า ราชวิหาร (ราชวิหาร หรือปราสาทตาพรหม) เป็นเมืองที่มีร่างกายประดับด้วยรัตนและถูกตกแต่งด้วยทองคำที่สว่างไสวโชติช่วง อันพระองค์ทรงสร้างขึ้นแล้วบนแผ่นดินที่ทรงยึดครองด้วยพระพหุของพระองค์ ซึ่งได้ถูกกำหนดไว้เพื่อการทำนุบำรุงพระมารดาของพระผู้มีพระภาคเจ้า”

เนื้อหาในโคลกข้างต้น ความหมายที่กวีแสดงให้เห็นคือภาพเมืองที่มีชื่อว่า ราชวิหารได้รับการประดับตกแต่งอย่างงดงามโชติช่วงด้วยเครื่องประดับจำพวกรัตนและทองคำ โดยพื้นที่ของเมืองนี้ถูกยึดครองไว้ด้วยพระหัตถ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สำหรับการก่อสร้างเมืองราชวิหารโดยเฉพาะ อันเป็นสถานที่รองรับพระนางปรัชญาปารมิตา พระมารดาของพระพุทธเจ้า อย่างไรก็ตาม กวีใช้ถ้อยคำเคลือบเพื่อสื่อความหมายได้อีกมิติหนึ่งด้วย กล่าวคือ ศัพท์ว่า **dhātryām** นอกจากจะสื่อความหมายโดยตรง คือ แผ่นดินแล้ว ยังสื่อความหมายถึงพระภูมิเทวีหรือพระนางปฤถวี (เทวีแห่งแผ่นดิน) ได้อีกด้วย การสื่อความหมายดังกล่าวนี้ปรากฏเช่นเดียวกับเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมในโคลกลำดับที่ 20 ดังที่วิจารณ์ไปก่อนหน้านี้ คือ สื่อว่าแผ่นดินมีลักษณะเป็นเช่นหญิงแพศยา ส่วนศัพท์ **gr̥hīta** ความหมายโดยตรงคือถือครองแล้ว ดังที่ปรากฏในเนื้อความที่ว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงยึดครองแผ่นดินแล้ว เพื่อสร้างเมืองราชวิหาร แต่เมื่อใช้ร่วมกับศัพท์ **dhātryām** ที่มีความหมายว่า พระนางปฤถวี คำศัพท์ดังกล่าวจะมีความหมายว่า โอบกอดแล้ว ซึ่งสัมพันธ์กับศัพท์ว่า **bhujā** นอกจากจะเป็นว่า กิน หรือครอบครองแผ่นดินซึ่งใช้กับพระเจ้าแผ่นดิน หากใช้เป็นความหมายแฝงร่วมกับคำว่า **gr̥hīta** ศัพท์ **bhujā** จะแปลว่า แชน คือ พระนางปฤถวีถูกโอบกอดด้วยแขนของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั่นเอง

2. อลังการเคลือบที่แทรกอยู่ในเนื้อความของแต่ละโคลกเพียงบางส่วน

นอกจากเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหม จะปรากฏอลังการเคลือบในระดับเนื้อความแทรกอยู่ในเนื้อความของแต่ละโคลกอยู่จำนวนหนึ่ง ขณะเดียวกันอลังการเคลือบที่แทรกอยู่ในเนื้อความแต่ละโคลกเพียงบางส่วน จะปรากฏในรูปของคำศัพท์ก็มีส่วนทำให้เนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหมแฝงนัยให้ตีความได้อย่างลึกซึ้งด้วย ตัวอย่างเช่น

bhāskaro คำศัพท์นี้ปรากฏในโคลกที่ 7 เนื้อหาแสดงความยกย่องพระเจ้าเศรษฐวรมัน พิจารณาจากเนื้อความประกอบการตีความ อาจแปลศัพท์นี้ได้ว่า ผู้กระทำแสง หมายถึง

พระอาทิตย์ แต่ในบริบทของโคลกนี้ มีความหมายสื่อถึงพระเจ้าเศรษฐวรรมัน ผู้ทรงเป็นเสมือนดวงอาทิตย์อันรุ่งเรือง

rarājalakṣmīr คำศัพท์นี้ปรากฏในโคลกที่ 8 เนื้อหากล่าวถึงพระนางกัมพูชราชลักษมี พิจารณาจากเนื้อความประกอบการตีความ อาจแปลศัพท์นี้ได้ว่า พระนางกัมพูชราชลักษมี แต่ในบริบทของโคลกนี้ศัพท์นี้อาจสื่อความหมายถึงพระนางลักษมีเทวี เพราะเนื้อความกล่าวถึงกำเนิดของพระนางกัมพูชราชลักษมีว่าทรงประสูติจากมหาสมุทร การถือกำเนิดเช่นนี้คือการบังเกิดขึ้นของพระนางลักษมี

kalābhir คำศัพท์นี้ปรากฏในโคลกที่ 9 เนื้อหาแสดงความยกย่องพระเจ้าภววรรมันพิจารณาจากเนื้อความประกอบการตีความ อาจแปลศัพท์นี้ได้ว่าด้วยศิลปศาสตร์ทั้งหลาย เป็นการแสดงพระคุณสมบัติความรู้ของพระเจ้าภววรรมัน แต่ในบริบทของโคลกนี้ศัพท์นี้อาจสื่อความหมายอีกลักษณะหนึ่งได้ว่า เสี้ยวหนึ่งของพระจันทร์คือ เปรียบเทียบแสงพระจันทร์ที่เต็มดวงอันมีเสี้ยวทั้งสิบหกครบสมบูรณ์

maittrī คำศัพท์นี้ปรากฏในโคลกที่ 12 เนื้อหาแสดงความยกย่องพระนางศรีชัยราชจุทามณีพิจารณาจากเนื้อความประกอบการตีความ อาจแปลศัพท์นี้ตรงตามศัพท์ได้ว่า ความมีไมตรี แต่ในบริบทของโคลกนี้ศัพท์นี้อาจสื่อความหมายอีกลักษณะหนึ่งในความหมายของชื่อเรียกพระนางมิตรภาพ ซึ่งเป็นชื่อยาของพระยม

sākyendu คำศัพท์นี้ปรากฏในโคลกที่ 17 เนื้อหาแสดงความยกย่องพระเจ้าศรีธรณินทรวรรมันพิจารณาจากเนื้อความประกอบการตีความ อาจแปลศัพท์นี้ได้ว่าพระจันทร์แห่งศากยะซึ่งหมายถึง พระพุทธเจ้าแต่ในบริบทของโคลกนี้ศัพท์นี้อาจสื่อความหมายในแง่ของคำสอนของพระพุทธเจ้าได้ด้วย

lakṣmī คำศัพท์นี้ปรากฏในโคลกที่ 8 และโคลกที่ 21 เนื้อหาแสดงความยกย่องพระนางกัมพูชราชลักษมี และพระเจ้าชัยวรรมันที่ 7 พิจารณาจากเนื้อความประกอบการตีความ อาจแปลศัพท์นี้ได้ว่าพระนางลักษมีหรือและแปลให้สอดคล้องกับบริบทเนื้อความ คือ พระนางกัมพูชราชลักษมี และอาจแปลได้ว่า ความมั่งคั่ง โชคลาภหรือชัยชนะ

3.2.3 สรุปผลการวิจารณ์

กลวิธีการใช้อลังการเสลชะดังเช่นที่ปรากฏในจารึกปราสาท ตาพรหม จะเห็นได้ว่าความหมายของศัพท์เอื้อให้ตีความได้ตามมากกว่าหนึ่งความหมาย อลังการเสลชะที่ผู้วิจัยพิจารณาในเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหม แบ่งออกเป็นหัวข้อได้สองส่วน ได้แก่

1. อลังการเสลชะที่ปรากฏในระดับเนื้อความ ผู้วิจัยได้พิจารณาเนื้อหาในโคลกที่ 18 , 20, 27 และโคลกที่ 35 ซึ่งเป็นบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรรมันที่ 7 และบทที่แสดงการ

สถาปนาราชวิหารหรือปราสาทตาพรหม โดยแสดงความหมายสองนัย ทำให้ความหมายที่กวีต้องการสื่อสารมีความลุ่มลึกอย่างชัดเจน ดังจะเห็นได้ในโคลกที่ 18 เนื้อหาในโคลกนี้ปรากฏคำศัพท์ที่สื่อความได้ทั้งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และพระอินทร์ รวมทั้งคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องเช่นพระราชบิดา และพระราชมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ยังบ่งบอกสถานะว่าเป็นเทพบิดร และเทพมารดาของพระอินทร์ การสื่อภาพให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยสถานะของพระองค์ไม่ต่างจากภาพลักษณ์ของพระอินทร์นั้น ทำให้เห็นภาพคู่ขนานระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และพระอินทร์ได้อย่างแจ่มชัด เช่นเดียวกับเนื้อหาที่ 20 สามารถตีความนัยได้ 2 ระดับ คือ ความหมายของคำว่า แผ่นดิน นอกจากจะอธิบายว่าเป็นเทวีแห่งแผ่นดิน หรือพระนางปฤถวีที่แสดงสถานภาพเป็นเจ้าของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระนางปฤถวียังอาจตีความได้ว่าคือพระนางลักษมีก็ได้เช่นกัน รวมทั้งความหมายที่สื่อว่าพระเจ้าธรณินทรวรมันเป็นชายชู้ของพระนางปฤถวีนั้น เนื้อความอีกความหมายหนึ่งยังสื่อได้ว่าพระเจ้าธรณินทรวรมันเป็นพยานาคได้ด้วย ส่วนเนื้อหาในโคลกที่ 27 กวีเล่นคำเพื่อสื่อความหมายว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความงดงามมากเช่นพระกามเทพ ทรงทำให้ภรรยาของเหล่าข้าศึกเกิดความลุ่มหลงถึงขนาดนอนไม่หลับ เนื่องจากประจักษ์ในความงามของพระองค์ ดังนั้น คำศัพท์ที่สื่อถึงพระกามเทพในโคลกนี้ จึงมีนัยประหวัดทำให้คิดไปถึงภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซ้อนทับกันไปด้วย และเนื้อหาโคลกที่ 35 นอกจากกวีจะแสดงความหมายโดยตรงเกี่ยวกับการสถาปนาราชวิหารตั้งอยู่บนแผ่นดินซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงยึดครองด้วยพระองค์เองแล้ว กวียังแฝงความหมายของแผ่นดินว่าเป็นหญิงสาว คือ เทวีแห่งแผ่นดิน ซึ่งถูกโอบกอดด้วยแขนของพระมหากษัตริย์

2. อลังการเคลชะที่แทรกอยู่ในเนื้อความของแต่ละโคลกเพียงบางส่วน

รูปแบบอลังการเคลชะดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยได้พิจารณาความหมายของเคลชะที่ปรากฏในรูปของคำศัพท์ โดยพิจารณาคำศัพท์เป็นกรณีศึกษาจำนวน 14 คำ ได้แก่ คำศัพท์ที่เลือกพิจารณาทั้ง 14 คำ ปรากฏความหมายทั้งความหมายตรงและความหมายแฝง ทำให้เนื้อความในโคลกนั้น สื่อความได้อย่างแยบคาย

กล่าวโดยสรุป อลังการเคลชะซึ่งเป็นอลังการด้านความหมาย ปรากฏรูปของคำศัพท์ที่มีความหมายสองระดับนี้ เป็นปัจจัยที่สร้างความงามในจารึกปราสาทตาพรหมได้อย่างลุ่มลึก และสื่อภาพได้อย่างมีสีสัน สื่อภาพได้หลากหลายมิติ โดยเฉพาะกระบวนการสร้างสรรค์อลังการเคลชะในโคลกที่ 27 มีลักษณะการสร้างอลังการเช่นเดียวกับเนื้อความในโคลกที่ 18 ความงามที่เกิดจากการสรุคำเอื้อให้ตีความหมายได้สองแง่มุม ทำให้เห็นภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในลักษณะอุดมคติเด่นชัดยิ่งขึ้น ที่น่าสังเกตการอ้างอิงเทพเจ้าอันเป็นที่รู้จักในเทพปกรณัมเช่นพระอินทร์ และพระกามเทพ เมื่อสื่อภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงมีพระคุณสมบัติเช่นเดียวกับเทพทั้งสองนี้ จึงทำให้เห็นภาพอันงดงามยิ่งของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คู่ขนานกันไปด้วย

4. อลังการที่แสดงความหมายในรูปพลังของจินตนาการ

การสร้างงานวรรณศิลป์ของกวีอินเดีย นิยมยกย่องกวีว่าเป็นนักปราชญ์ ผู้รู้ เป็นผู้เชี่ยวชาญศิลปะการประพันธ์¹³⁹ ผลงานประพันธ์ที่เน้นคุณค่าทางกวีเกิดจากจินตนาการของกวีที่สร้างสรรค์ภาษาจินตภาพอย่างมีสีสัน ทั้งนี้เพราะกวีมีลักษณะพิเศษกว่าบุคคลธรรมดา กล่าวคือ กวีมีพรสวรรค์ที่หาได้ยากในบุคคลทั่วไป ความสามารถในการสร้างสรรค์บทกวีมีศัพท์เรียกว่า “ประติภา”¹⁴⁰ กวีซึ่งมีจิตใจที่ละเอียดอ่อนพร้อมที่จะรับรู้อารมณ์ความรู้สึกต่างๆ ได้หลายระดับ ดังนั้น กวีจึงมีจินตนาการที่กว้างไกล ขยายภาพและแต่งแต้มสิ่งที่พบเห็นให้มีรูปร่างในรูปของจินตนาการขึ้นมาได้¹⁴¹ การถ่ายทอดจินตนาการในรูปบทกวีนั้น กวีต้องอาศัย “ศักติ” คือ ฝีมือ ทักษะความสามารถหรืออัจฉริยภาพของกวี¹⁴² อลังการที่แสดงพลังของจินตนาการอันมหัศจรรย์ในจารึกปราสาทตาพรหมดังจะนำเสนอต่อไปนี้ คือ อลังการที่เรียกว่าอุตเปรกษา

4.1 อุตเปรกษา (utprekṣā)

4.1.1 นิยามความหมาย และรูปแบบของอุตเปรกษา

ในตำราอลังการศาสตร์ส่วนมากระบุขอบเขตของอุตเปรกษาว่าเป็น อลังการที่แสดง จินตนาการของกวี (Poetical fancy)¹⁴³ อลังการประเภทนี้มีรากฐานมาจากอลังการอุปมา¹⁴⁴ อุตเปรกษาสื่อแนวคิดที่โดดเด่นในการสร้างสรรค์บทกวีนิพนธ์ให้มีความงาม ซึ่งเน้นพลังจินตนาการที่ยิ่งใหญ่ของกวี บทกวีนิพนธ์เรื่องเอกทั้งหลาย รวมทั้งจารึกภาษาสันสกฤตที่สรรเสริญพระมหากษัตริย์จะปรากฏอุตเปรกษาให้เห็นอยู่เสมอ

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยาแสดงอธิบายอุตเปรกษาไว้อย่างละเอียด ดังนั้น ในหัวข้อที่ว่าด้วยอลังการประเภทอุตเปรกษาที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยจะอ้างอิงจากคำอธิบายของนักวิชาการดังกล่าว และจะยกตัวอย่างคำอธิบายอุตเปรกษาจากตำราอลังการศาสตร์ของวาคภักฐมาเสริมรายละเอียด รวมทั้งตำราอลังการศาสตร์เล่มอื่นที่เห็นมาเสริม

¹³⁹ ดังที่ปรากฏในอภิธานศัพท์วรรณนาอธิบายศัพท์โดยกล่าวถึงคำว่า กวี มีความหมายว่า บัณฑิต นักปราชญ์, ผู้รู้, คนฉลาด, ผู้มีปัญญา เป็นต้น ดูใน กุลนิจ คณะฤกษ์, “ขนบการประพันธ์และพรรณนาเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต: ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาวยะ” (วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎฐบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 16.

¹⁴⁰ Stephen Davies and other, *A companion to Aesthetics*, 2nd ed., (Chichester, U.K.; Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2009), 357.

¹⁴¹ กุสุมา รักษมณี, *การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต*, 71-72.

¹⁴² เรื่องเดียวกัน, 135.

¹⁴³ Apyaya Dikshita, R.Subrahmanya Sarma, *Kuvalayānanda Kārikās: or, the memorial verses of Appaya Dikshita's Kuvalayānanda* (Calcutta: J.N. Banerjee & Son, 1903), 31.

¹⁴⁴ Vaman Shivram Apte, *The student's Sanskrit-English dictionary*, 102.

คำอธิบายได้ เพื่อปูพื้นฐาน ก่อนที่จะวิจารณ์ถึงการด้านความหมายประเภทนี้ในจารึกปราสาทตาพรหมไปตามลำดับ

นิยามของ อุตเปรกษา คือ จินตนาการแบบกวีที่มองเห็นวัตถุอย่างหนึ่งเป็น วัตถุอีกอย่างหนึ่ง หรือที่วิศวนาถะ ให้นิยามความไว้ในตำราสาहितยาทรปณะว่า “การมองภาพสิ่งใด สิ่งหนึ่งจากจินตนาการ อาศัยคุณลักษณะของภาพอีกสิ่งหนึ่ง”¹⁴⁵ ซึ่งในทรรศนะของวิศวนาถอุตเปรกษา จำแนกได้เป็น 2 ประเภท คือ อุตเปรกษาที่แสดงภาพอย่างชัดเจนแจ่มแจ้ง เรียกว่า วาจยา กับลักษณะที่สองอุตเปรกษาที่ไม่ได้แสดงภาพอย่างชัดเจน แต่ให้เข้าใจเอาเอง เรียกว่า ปรตียมนา โดย อุตเปรกษาทั้งสองประเภทนั้น จินตนาการอาจจะปรากฏในรูปของชาติตระกูล คุณลักษณะของสิ่งที่กล่าวถึง การกระทำ หรือส่วนประกอบ¹⁴⁶ อย่างไรก็ตาม การอธิบายอุตเปรกษาให้ละเอียดซับซ้อนยิ่งขึ้น พิจารณาได้จากวัตถุสองอย่างในรูปของจินตนาการที่มีลักษณะร่วมเหมือนกัน ดังที่จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา เขียนบทความอธิบายถึงการอุตเปรกษาโดยจำแนกชนิดของอุตเปรกษาออกเป็น 3 ประเภทดังจะยกคำอธิบายมาดังนี้¹⁴⁷

ประเภทแรกเรียกว่า **วัสตตุอุตเปรกษา** หรือ **สวรूपอุตเปรกษา** คือ จินตนาการของกวีที่มองเห็นวัตถุอย่างหนึ่งว่ามีลักษณะเป็นอย่างนั้น ทั้งที่วัตถุนั้นไม่ได้เป็นอย่างนั้น วัสตตุอุตเปรกษา แบ่งรายละเอียดย่อยอีก 2 ประเภท ดังนี้

1. **อุกตวิชยา** คือ จินตนาการที่กล่าวถึงวัตถุที่เกี่ยวข้อง ดังตัวอย่างที่ว่า “ธูมสโตมัม ตมะ ศงเก โกกีวิรหศุขมณาม” ฉันทสงสัยว่า ความมืดคงจะเป็นกลุ่มควันไฟแห่งความพลัดพรากจากนกจักรวาก ในที่นี้วัตถุที่กล่าวถึงได้แก่ ความมืด (ตมะ) กวีจินตนาการว่า ความมืดเป็นวัตถุอีกสิ่งหนึ่ง คือ กลุ่มควัน (ธูมสโตมัม) จะเห็นได้ว่าลักษณะร่วมของวัตถุสองสิ่งนี้คือ ความมืดมืดเป็นอุปสรรคขัดขวางสายตาไม่ให้เห็น ลักษณะร่วมดังกล่าวจึงเป็นมูลฐานแห่งจินตนาการของกวีที่ลึกซึ้ง นำสังเกตด้วยว่าชนิดของการข้างต้น จะมีค่าเหล่านี้คือ ศงเก (ฉันทสงสัย) มนุเย (ฉันทคิด) ธรุวี (อย่างแน่ๆ) ปรายะ ปรโย (โดยมาก) นูนม (อย่างแน่นอน) และ อิว (เหมือน)

2. **อนุกตวิชยา** คือ จินตนาการที่ไม่กล่าวถึงวัตถุสิ่งของ ดังตัวอย่างที่ว่า “ลิมปตีว ตโมัง คานิ วรชตีวถุชน นภา” ความมืดประหนึ่งว่ากำลังลูบไล้แขนขา ท้องฟ้าประหนึ่งว่ากำลังโปรยปรายลงมาซึ่งอัญชัน ในที่นี้ ความมืดแผ่กระจายออกไปทำให้ทุกสิ่งทุกอย่างมืดมืดไปด้วย

¹⁴⁵ Viśvanātha, *The Sāhityadarpaṇa*, 141.

¹⁴⁶ Ibid., 142.

¹⁴⁷ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อสังการ,” ใน *คีตวรรณกรรม* (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530), 11-14.

กวีจินตนาการว่าการแผ่กระจายของควมมีดีว่าเป็นการลุบไล้แขนขาโดยควมมีดีและการปรอยลงมา ซึ่งอัญชันโดยท้องฟ้า ซึ่งการแผ่กระจายออกไปของควมมีดีกวีไม่ได้กล่าวถึง

อุตเปรกษาประเภทที่สองเรียกว่า **เหตุอุตเปรกษา** คือ จินตนาการของกวีที่มองเห็นสิ่งที่ไม่ใช่สาเหตุอันแท้จริงว่าเป็นสาเหตุ เหตุอุตเปรกษา แบ่งรายละเอียดย่อยอีก 2 ประเภท ดังนี้

1. สิทวิษยา คือ จินตนาการชนิดเหตุ วัตถุที่จินตนาการว่าเป็นสาเหตุ มีความเป็นจริงหรืออาจเป็นไปได้ ดังตัวอย่างที่ว่า “รกเตา ดวงขริ มฤตุเลา ภุวิ วิเศษปณาท ธรรวม” เท้าทั้งสองของท่านที่เป็นสีแดงนั้น คงจะเนื่องมาจากการกระที่บนพื้นแน่ๆ ในที่นี้ เท้าทั้งสองโดยธรรมชาติย่อมเป็นสีแดง เพียงแต่เมื่อเดินบนพื้นดินที่แข็ง กวีจึงจินตนาการว่าพื้นดินเป็นสาเหตุของควมแดง ซึ่งไม่ใช่สาเหตุที่แท้จริง กวีจินตนาการว่าการเดินเป็นวัตถุ (วิษย) ที่ได้รับการจินตนาการในฐานะเป็นสาเหตุวัตถุ (วิษย) ในเรื่องนี้มีอยู่จริง

2. อสิทวิษยา คือ จินตนาการชนิดเหตุ ซึ่งมีวัตถุที่จินตนาการว่าเป็นสาเหตุ ไม่มีความจริงหรือควมที่น่าจะเป็นไปได้ ดังตัวอย่างที่ว่า “ตวนมุขาเภจฉายา นุณ ปทไมรุ ไวรายเตศศี” พระจันทร์ทำตัวเป็นปฏิปักษ์กับดอกบัวหลวงทั้งหลาย คงจะเป็นเพราะอยากจะได้ควมงามของใบของท่านแน่ๆ ข้อควมนี้สื่อว่าพระจันทร์เป็นปฏิปักษ์กับดอกบัวหลวงโดยธรรมชาติ แต่ควมต้องการที่จะได้ควมงามของใบของหญิงสาวนั้นเป็นสิ่งที่ไม่อาจเป็นไปได้ จะเห็นได้ว่ากวีแสดงพลังจินตนาการสาเหตุของสิ่งที่ขัดแย้งหรือปฏิปักษ์ ความต้องการเช่นที่กล่าวถึงจึงไม่มีทางเป็นไปได้

อุตเปรกษาประเภทที่สามเรียกว่า **ผลอุตเปรกษา** คือ จินตนาการของกวีที่มองเห็นว่าวัตถุบางอย่างเป็นผลมาจากสิ่งหนึ่ง แต่ในความเป็นจริงไม่ได้เป็นเช่นนั้น **ผลอุตเปรกษา** หรือ **สิทวิษยาผลอุตเปรกษา** คือ จินตนาการว่าวัตถุที่เป็นผลมีความเป็นจริงหรืออาจเป็นไปได้ดังตัวอย่างที่ว่า “มธยะ กิ กุจโยรุ ธฤโตย พทฐะ กนกทามภะ” สะเเว (มธยะ) ราวกับว่าถูกพันรอบไว้ด้วยด้ายทองหลายเส้น เพื่อเป็นการรองรับถันทั้งสอง ในที่นี้ สีมวิสามชนิด นับว่าเป็นลักษณะของควมงาม มองเห็นว่าเป็นด้ายทองที่พันรอบสะเเว กวีจึงจินตนาการอีกว่า ด้ายทองที่พันรอบสะเเว นั้นก็เพื่อเป็นการรองรับถันทั้งสอง เพื่อมิให้ถันหย่อนยาน จินตนาการเช่นนี้มีอยู่จริงและมีทางเป็นไปได้ ส่วนคำอธิบายอุตเปรกษาในตำราอภิปรัชศาสตร์ วาควัมภูกล่าวว่าเป็น “การสมมติขึ้นกล่าวว่าสิ่งหนึ่งเป็นอีกสิ่งหนึ่งนั้น เมื่อประกอบไปด้วยคำ เช่น “ประหนึ่งว่า” เป็นต้น¹⁴⁸ ตัวอย่างเช่น

¹⁴⁸ ป.ส. ศาสตรี, ผู้แปล, อภิปรัชศาสตร์, 38.

ชคทลิตวา หสตะ ปรมโทาทุ- ทนตาอิว ธวานตนิศาจรสย ฯ¹⁴⁹

“หนอแสงพระจันทร์ อันแผ่ออกไป ตามท้องฟ้านิดหน่อย ปรากฏประหนึ่ง
ว่าเป็นฟันของยักษ์ คือความมืดอันได้กลืนโลกเข้าไปแล้ว หัวเราะด้วยความ
พอใจ”¹⁵⁰

ตัวอย่างดังกล่าว เป็นอุตเปรกษาตามคานิยามของวาทกัญ คือ การสมมติให้
แสงพระจันทร์ประหนึ่งเป็นฟันของยักษ์ การเปรียบเทียบโดยสมมติสิ่งหนึ่งประหนึ่งสิ่งหนึ่งในที่นี้ กวี
พยายามจะสื่อให้เห็นแสงพระจันทร์ที่ดูหริบหรี แต่ออกไปทั่วท้องฟ้าเพียงเล็กน้อย จึงทำให้ความมืด
ปกคลุมทุกสิ่ง แสงพระจันทร์จึงมีลักษณะคล้ายกับความมืดมิดในปากของยักษ์ มีเพียงฟันของยักษ์ซึ่ง
เป็นสีขาวส่องแสงให้เห็นเท่านั้น ความมืดที่ดูไร้แสงสว่างจึงเทียบเท่าความมืดในปากของยักษ์ที่กำลัง
หัวเราะด้วยความพึงพอใจนั่นเอง

จากการอภิปรายนิยามความหมาย และรูปแบบของอลังการอุตเปรกษา ดัง
รายละเอียดข้างต้น ลำดับต่อไปผู้วิจัยจะประยุกต์คำอธิบายรายละเอียดอุตเปรกษามาพิจารณา
เนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหม โดยวิเคราะห์แสดงให้เห็นความงามของอลังการอุตเปรกษาซึ่งจะ
ทำให้เห็นคุณค่าทางอลังการของเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหมได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

4.1.2 วิจารณ์อุตเปรกษาที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

เมื่อพิจารณาอุตเปรกษาที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมอย่างละเอียดทุก
บท ผู้วิจัยพบว่าอลังการประเภทนี้มีความโดดเด่นมากในการแสดงพลังจินตนาการของกวีอย่างงดงาม
ลึกซึ้ง จึงอาจกล่าวได้ว่าอุตเปรกษาเป็น “หัวใจ” ของอลังการด้านความหมายที่แสดงพลังจินตนาการ
ของกวีในจารึกปราสาทตาพรหม ซึ่งมีส่วนสำคัญในการสร้างคุณค่าด้านวรรณศิลป์ให้เนื้อความมีความ
ประณีตงดงาม มหัศจรรย์ และช่วยสร้างสีสันความมีชีวิตให้เนื้อเรื่องจารึกปราสาทตาพรหมอย่างมี
เอกภาพ อุตเปรกษาเป็นอลังการด้านความหมายสำคัญรูปแบบหนึ่งที่ขาดไม่ได้ในการสร้างสรรค์
เนื้อความจารึกสฤติพระมหากษัตริย์ เพื่อให้บรรลุจุดประสงค์การสฤติผู้นำ กวีจึงสร้างภาพจำลอง
สภาวะความเป็นเลิศของผู้นำในทุกด้าน นั่นนี้ เมื่อตรวจสอบจำนวนความถี่ของอุตเปรกษาในจารึก
ปราสาทตาพรหมจึงปรากฏต่อเนื่องอยู่หลายบท ชื่อน่าสังเกตประการหนึ่ง อลังการอุตเปรกษาส่วน
หนึ่งยังปรากฏลักษณะร่วมกับอลังการประเภทอื่นด้วย ได้แก่ รูปกะ อดีตยะหรืออดีตโยกติ และเศลช
เพราะฉะนั้น การยกโคลกมาวิจารณ์ให้เห็นความงามของอลังการอุตเปรกษาในบางส่วนจึงปรากฏ
อลังการรูปแบบอื่นที่มีความเกี่ยวเนื่องกันด้วย อลังการอุตเปรกษาในจารึกปราสาทตาพรหม แบ่งได้
เป็นสามประเภทหลัก คือ

¹⁴⁹ เรื่องเดียวกัน, 119.

¹⁵⁰ เรื่องเดียวกัน, 38.

1. วัสดุอุดแปรกษา หรือ สรรูปอุดแปรกษา
2. เหตุอุดแปรกษา
3. ผลอุดแปรกษา หรือสิทธิวิษยาผลอุดแปรกษา

ข้อสังเกตที่เห็นได้ชัดเจนนี้อธิบายว่าเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหมเป็นอสังการอุดแปรกษา คือ พบคำศัพท์ที่บ่งบอกประเภทของอุดแปรกษา เรียกว่าอุดแปรกษา ทั้งที่ขึ้นต้นเนื้อความและแทรกอยู่ตอนกลางของเนื้อความ ดังจะพบได้ในเนื้อความโคลกที่ 19, 22, 23, 27 และโคลกที่ 28 ส่วนโคลกที่ไม่ได้ใช้สำนวนบ่งชี้ แต่ปรากฏอสังการตีความได้ว่าเป็นอุดแปรกษา โดยการเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งคล้ายกับสิ่งหนึ่ง สิ่งที่น่ามาเปรียบเทียบสองสิ่งไม่เหมือนกัน เป็นสิ่งเปรียบเทียบที่น่าจะเป็นไปได้ แต่กวีฉายภาพให้เห็นสิ่งสองสิ่งในลักษณะคู่ขนานกัน ดังพบในโคลกที่ 4, 8, 21 และโคลกที่ 25

อย่างไรก็ตาม เนื้อความในโคลกที่ 20 และโคลกที่ 24 แม้จะมีสำนวนบ่งชี้ว่าเป็นอสังการ อุดแปรกษา ซึ่งอาจมองภาพอสังการสังเคราะห์ให้เป็นอุดแปรกษาได้ แต่มิติของอสังการที่แสดงความงามอย่างโดดเด่นนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าโคลกที่ 20 เป็นอสังการรูปกะที่โดดเด่นมากกว่า และในโคลกที่ 24 มีความโดดเด่นในอสังการอติศยะหรืออติโสภณอย่างยิ่ง ดังนั้น ในสองบทนี้จึงได้วิจารณ์ให้เห็นเฉพาะความงามที่เกี่ยวข้องกับอุดแปรกษา ส่วนโคลกที่ 26 แม้จะปรากฏคำบ่งชี้ว่าเป็นอสังการอุดแปรกษา แต่ความงามของอสังการที่ปรากฏจัดว่าเป็น อสังการวยติเรกและอสังการเหตุ ดังนั้น โคลกที่ 26 จะไม่นำมาวิจารณ์ในหัวข้อนี้ นอกจากนี้โคลกบางส่วนที่ปรากฏอสังการรูปแบบอื่นที่สัมพันธ์กัน และมีความโดดเด่นนั้น จะอภิปรายรายละเอียดในหัวข้อที่กล่าวถึงอสังการประเภทนั้น

การวิจารณ์อุดแปรกษาที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมในหัวข้อนี้ จะพิสูจน์ให้เห็นอสังการความงามจำนวน 11 บทอย่างละเอียด ได้แก่โคลกที่ 4, 8, 9, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27 และโคลกที่ 28 โดยจะแบ่งหัวข้อในการวิจารณ์ออกเป็น 4 หัวข้อ ดังนี้

1. อสังการอุดแปรกษา ประเภทวัสดุอุดแปรกษา หรือ สรรูปอุดแปรกษา
2. อสังการอุดแปรกษา ประเภทเหตุอุดแปรกษา
3. อสังการอุดแปรกษา ประเภทผลอุดแปรกษา หรือสิทธิวิษยาผลอุดแปรกษา
4. อสังการอุดแปรกษา ประเภทวัสดุอุดแปรกษา และผลอุดแปรกษา

พิจารณาแต่ละประเด็นได้ดังนี้

1. อสังการอุดแปรกษา ประเภทวัสดุอุดแปรกษา หรือ สรรูปอุดแปรกษา

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมที่แสดงความงามของอสังการอุดแปรกษา ประเภทวัสดุอุดแปรกษา หรือ สรรูปอุดแปรกษา คือ อุดแปรกษาที่แสดงจินตนาการของกวีในการเปรียบเทียบวัตถุอย่างหนึ่งว่ามีคุณลักษณะอย่างนั้น ซึ่งวัตถุที่นำมาเทียบเคียงกันนี้อาจจะไม่มีรูปแบบที่คล้ายกัน แต่ในความนึกคิดของกวีวัตถุที่นำมากล่าวเทียบคู่กันมีคุณลักษณะบางประการที่อาจมี

ความคล้ายคลึงกันก็ได้ พบในโคลกที่ 4 ,9, 23, 24 และโคลกที่ 28 ซึ่งผู้วิจัยจะแบ่งประเด็นสำคัญในการวิจารณ์อสังการอุตเปรกษา ดังรายละเอียดดังนี้

1. อสังการอุตเปรกษาสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์
2. อสังการอุตเปรกษาสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าชัวยรมันที่ 7
3. อสังการอุตเปรกษาสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพ ความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

1. อสังการอุตเปรกษาสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์
 อสังการอุตเปรกษา ประเภทวิสตฺตอุตเปรกษา หรือ สवरูปอุตเปรกษา ที่สะท้อนเนื้อหาเกี่ยวกับบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปรากฏในโคลกที่ 4 เนื้อหาเป็นบทประณามพจน์หรือบทไหว้สิ่งศักดิ์สิทธิ์อันเป็นชนบเปิดเรื่องในจารึกปราสาทตาพรหม กวีน้อมไหว้พระโพธิสัตว์โลกेश्वรด้วยเนื้อความดังต่อไปนี้

trailokyakāṅkṣitaphalaprāsavaikayonir
 agrāṅgulivitapabhūṣitavāhuśākhah /
 hemopavītalatikāparivīta kāyo
 lokeśvaro jayati jaṅgamapārijātaḥ // 4

“ขอพระโพธิสัตว์โลกेश्वร จงมีชัยชนะ พระองค์เป็นแหล่งที่มาแห่งเดียว ซึ่งเป็นที่ไหลออกมาของผล ที่คนในสามโลกปรารถนาแล้ว ผู้มีกิ่งใหญ่ คือ พระพาหา ประดับด้วยกิ่งเล็ก คือ นี้วพระหัตถ์อันงดงามอย่างยิ่ง ผู้มีพระวรกายถูกพันโดยรอบด้วยเถาวัลย์เส้นเล็กๆ คือ สายยัชโญปวีตที่เป็นทอง ผู้เป็นดุจดั่งต้นปาริชาติที่เคลื่อนที่ได้ ที่เป็นแหล่งที่มาอันยอดเยี่ยม ที่เป็นที่ไหลออกมาของผลที่โลกทั้งสามต่างปรารถนา (ต้นปาริชาติ) มีกิ่งใหญ่มากมาย ถูกตกแต่งด้วยกิ่งเล็ก คือ นี้ว พระหัตถ์ (ต้นปาริชาติ) ที่มีลำต้นถูกพันรอบโดยเถาวัลย์ คือ สายยัชโญปวีตทอง”

เนื้อความในโคลกข้างต้น จัดเป็นอสังการอุตเปรกษาที่เรียกว่า **วิสตฺตอุตเปรกษา** หรือ **สवरูปอุตเปรกษา** ดังจะเห็นว่าเนื้อความในโคลกที่ 4 นี้ กวีนอบน้อมพระโพธิสัตว์โลกेश्वรอันเป็นสิ่งที่พึงเคารพสูงสุด เนื่องจากในจินตนาการของกวีนั้น พระโพธิสัตว์โลกेश्वรเป็นบ่อเกิดของการเข้าถึงพระนิพพาน อันเป็นสิ่งที่บุคคลในสามโลกต่างปรารถนาที่จะบรรลุถึง วัตถุประสงค์ที่นำมากล่าวเทียบกับพระโพธิสัตว์ คือ ต้นปาริชาติ (pārijātaḥ) หรือที่รู้จักในนามต้นกัลปพฤกษ์ ความ

คล้ายคลึงกันในส่วนเครื่องประดับตกแต่งพระกายของพระโพธิสัตว์ทำให้ดูเหมือนต้นปาริชาติที่มีกิ่งก้านประดับตกแต่งอย่างดีเลิศด้วยถาว์ลย์และเคลือบที่ไปได้

ความงามของอรรณการในโคลงนี้ กวีจินตนาการรูปลักษณ์ของพระโพธิสัตว์โลกศวรให้เห็นว่า ทรงมีพระพาหาเป็นกิ่งใหญ่ คือ ในจินตนาการของกวีนั้นได้มองท่อนแขนของพระโพธิสัตว์ราวกับว่าเป็นภาพของกิ่งไม้ขนาดใหญ่ และประดับด้วยกิ่งไม้ขนาดเล็กหมายถึงนิ้วพระหัตถ์ ซึ่งแตกแขนงออกมาจากกิ่งใหญ่ กวีใช้อุทเปรกษาสีภาพพระกายของพระโพธิสัตว์ประดับตกแต่งด้วยสายสร้อยไข่มุก (lalikā) และสายยัชโญปวีตสีทอง (hemo pavīta) ที่พันรอบกาย ความงามของเครื่องประดับที่ตกแต่งกายพระโพธิสัตว์มีความลงตัวในการสื่อแนวคิดความงามอย่างสมบูรณ์ กล่าวคือ จะเห็นได้ว่าคุณลักษณะของไข่มุกเป็นอัญมณีแห่งสายน้ำ ไข่มุกสื่อสัญลักษณ์ถึงความบริสุทธิ์ ชาวฮินดูเชื่อว่าไข่มุกเป็นสัญลักษณ์ของความมั่งคั่งสมบูรณ์¹⁵¹ ดังนั้น มุกเม็ดงามที่เรียงต่อกันเป็นสายสร้อยขนาดยาวสำหรับคล้องพระคอหรือนำมาพันพระกายพระโพธิสัตว์จึงส่งเสริมสง่าราศีและแสดงลักษณะแห่งอุดมคติในทางปรัชญาเช่นเดียวกับสายยัชโญปวีตหรือสายจรรยาโดยปกติจะมีสีขาว เป็นสีแห่งความสะอาดบริสุทธิ์ แต่ในที่นี้กวีระบุว่าเป็นสายยัชโญปวีตสีทอง เครื่องประดับตกแต่งกายพระโพธิสัตว์ดังกล่าวนี้จึงเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์และความงดงามได้อย่างมีมิติ ขณะเดียวกันเมื่อกวีสื่อภาพต้นปาริชาติอันเป็นต้นไม้วัดพิเศษ ก็เน้นภาพความงดงามของต้นไม้วัดที่มีถาว์ลย์ (lalikā) พันโดยรอบเช่นกัน ถาว์ลย์ที่แตกแขนงจากกิ่งไม้ห้อยย้อยเป็นเส้นเล็กๆ และที่พันรอบต้นไม้วัด ภาพเช่นนี้ กวีชี้ให้เห็นว่าคุณคล้ายกับสายสร้อยไข่มุก และสายยัชโญปวีตสีทองซึ่งพันรอบกายของพระโพธิสัตว์ ความงามในรูปจินตนาการของกวีในที่นี้จึงปรากฏทั้งภาพของพระโพธิสัตว์และภาพของต้นปาริชาติซึ่งมีความงดงามซ้อนทับเช่นเดียวกัน วัตถุที่เกี่ยวข้อง (อุกตวิชยา) ในโคลงนี้ คือ ต้นปาริชาติ เหตุที่กวีเลือกวัตถุดังกล่าวมาเทียบกับภาพของพระโพธิสัตว์ เพราะหากจินตนาการถึงต้นปาริชาติที่ย่อมบังเกิดมโนภาพขึ้นในใจได้ง่ายว่าเป็นต้นไม้วัดแห่งสวรรค์ที่งดงาม เป็นพันธุ์ไม้วัดพิเศษที่ถือกำเนิดเมื่อครั้งกวนเกษียรสมุทร และปาริชาติเป็นต้นไม้วัดอันศักดิ์สิทธิ์ออกดอกบานสะพรั่งสวยงาม แผ่กิ่งก้านไพศาลยังความรื่นรมย์และเรืองโรจน์ด้วยแสงทิพย์อันเป็นอมตะภาวะ อีกทั้งกวียังสร้างภาพต้นปาริชาติให้มีมิติของนาฏการด้วย กล่าวคือ ต้นปาริชาติสามารถเคลื่อนที่ไปได้ อุทเปรกษาว่าในโคลงนี้ชี้ให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์โลกศวรปรากฏภาพที่ดูราวกับต้นปาริชาติ นั้นหมายความว่าพระโพธิสัตว์มีมิติเคลื่อนไหวราวกับมีชีวิตนั่นเอง

เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นอีก ความงามของพระโพธิสัตว์ที่ดูราวกับต้นปาริชาติ จินตนาการอันล้ำลึกดังกล่าวนี้ว่าแสดงชั้นเชิงทางวรรณศิลป์อย่างดียิ่ง นัยนี้จะเห็นได้จาก

¹⁵¹ EDUCATION ความรู้เรื่องมุก ประเภทของไข่มุก, เข้าถึงเมื่อ 28 พฤศจิกายน 2557, เข้าถึงได้จาก <http://www.aiyaragems.com/content.aspx?id=1153>

การที่กวีการนำพระคุณสมบัติด้านความเมตตากรุณาอันเกินประมาณของพระโพธิสัตว์โลกेश्वरที่มีแต่จะประทานความช่วยเหลือต่อสรรพสัตว์ อุทิศพระองค์ด้วยความเมตตากรุณาเพื่อโอบอุ้มความทุกข์ของสัตว์โลกอยู่เป็นนิจ มาแสดงให้เห็นประจักษ์ยิ่งขึ้นว่า พระโพธิสัตว์มีความเอื้ออาทรต่อความปรารถนาของบุคคลที่ร้องขอสิ่งที่ตนมุ่งหวังว่าราวกับต้นปาริชาติ ซึ่งต้นไม้นี้ดั่งกล่าวเป็นต้นไม้สารพัดนึกประจำสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ (คือต้นกัลปพฤกษ์) เพียงผู้ใดปรารถนาสิ่งใด หากมาขอที่ต้นปาริชาติก็ย่อมสมหวัง

ด้วยเหตุนี้เมื่อกวีกล่าวถึงต้นปาริชาติจึงเป็นการเน้นย้ำคุณลักษณะด้านความเมตตาของพระโพธิสัตว์ให้มีคุณลักษณะเช่นต้นปาริชาติ

อนึ่ง ความเมตตาของพระโพธิสัตว์ในทางพุทธปรัชญามหาหรณนัพบว่ามีความหมายลึกซึ้งมาก ความเมตตาของพระโพธิสัตว์ คือ การช่วยเหลือสรรพสัตว์เพื่อมุ่งสู่ความหลุดพ้นไปพร้อมกับพระองค์ โดยการตั้งใจให้บริสุทธิไม่เอากิเลสส่วนตนเข้ามาพัวพัน เพราะฉะนั้นปณิธานในการช่วยเหลือมวลมนุษย์จึงไม่ผูกพันระหว่างตัวตนกับตัวตน ก้ามข้ามพรมแดนระหว่างผู้ให้กับผู้รับ ไม่มีผู้ที่อยู่เหนือกว่าหรือผู้ที่อยู่ต่ำกว่า หากการช่วยเหลือสรรพสัตว์ยังแทรกตัวตนของพระโพธิสัตว์ในระหว่างบำเพ็ญพุทธกิจ ดังข้อความที่ว่า “ตนจะช่วยปลดปล่อยสัตว์ทั้งปวง” การโปรดสรรพสัตว์อย่างเสมอภาคย่อมไม่อาจลบล้างได้ ด้วยเหตุนี้ความเมตตาของพระโพธิสัตว์ที่ดูราวกับต้นปาริชาติซึ่งกวีผู้แต่งจารึกปราสาท ตาพรหมสันนิษฐานดังกล่าว จึงสะท้อนมุมมองทางด้านปรัชญาให้เห็นว่าพระโพธิสัตว์มีความเมตตาต่อทุกชีวิตอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน ปราศจากอวดตา ตัวตน และแก่นสารที่แบ่งแยก¹⁵² อลงการที่สร้างภาพความงามโดยกวีนำต้นไม้อปาริชาติซึ่งเป็นที่ยูจักกันดีมาเป็นองค์ประกอบในบทน้อมไหว้พระโพธิสัตว์ข้างต้น ยิ่งสนับสนุนพระเมตตาคุณของพระมหาสัตว์อย่างงดงาม และการประดับตกแต่งรูปพระโพธิสัตว์ด้วยสายสร้อยไข่มุกและสายไข่มุกปวีตทองที่งดงามทัดเทียมกับต้นปาริชาติก็มีลักษณะอลังการที่งดงามยิ่ง

2. อลงการอุตเปรกษาสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมช่วงต้นเรื่องจะเห็นได้ว่า กวีแสดงสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยกล่าวถึงบุคคลสำคัญร่วมสายตระกูลนับย้อนขึ้นไปตั้งแต่การเกิดขึ้นของวงศ์พระมหากษัตริย์กัมพูชา บุคคลสำคัญร่วมสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ต่างดำรงสถานภาพความสูงส่งและความบริสุทธิ์ของเชื้อสายสืบทอดมาจนถึงการประสูติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 การที่กวีใช้อลงการอุตเปรกษาสร้างความงามโดยเปรียบเทียบบุคคลสำคัญร่วมเชื้อสายกับสิ่งซึ่งงดงามบริสุทธิ์เทียบเคียงกันนี้ นับว่าเป็นการสรรเสริญบุคคลสำคัญต่างๆ ในสายวงศ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างแจ่มชัด ดังจะเห็นได้จากการใช้อุตเปรกษาเพื่อสรรเสริญบุคคลสำคัญร่วมเชื้อสายในเนื้อหาโคลกที่ 9

¹⁵² สุมาลี มหณรงค์ชัย, *มหายาน ภาษาคน-ภาษาธรรม* (กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2550), 100-103.

คือ พระเจ้าภวรมัน กวีสรรเสริญพระเจ้าภวรมัน พระราชสวามีของพระนางกัมพูราชลักษมี ใน
ฐานะพระมหากษัตริย์ผู้ทรงคุณประเสริฐแห่งสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อลังการที่กวีใช้จึง
ส่งเสริมภาพลักษณ์ของพระองค์อย่างสมพระเกียรติ ดังเนื้อหาที่ว่า

bharttā bhuvo bhavapure bhavavarmmadevo
vibrājamānarucirañjitamaṇḍalo yaḥ/
puraṇaḥ kalābhir avanīndrakulaprasuteḥ
karttāmritāmsur iva tāpaharaḥ prajānām// 9

“พระเจ้าภวรมันท้าว ผู้เป็นเจ้าของแผ่นดินที่เมืองภวปุระ พระองค์มี
แว่นแคว้นที่ถูกทำให้พอใจ เพราะความพึงพอใจ (ของประชาชน) ที่ปรากฏอยู่
พระองค์เพียงพร้อมไปด้วยศิลปะทั้งหลาย เป็นผู้สร้างต้นวงศ์ของ
พระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย (ในกัมพูชา) เป็นผู้จัดความเดือดร้อนของประชาชน
ราวกับว่าพระจันทร์ (ผู้มีน้ำอมฤตเป็นแสง) พระจันทร์ซึ่งมีมณฑลสว่างไสว
ด้วยแสงที่ส่องอยู่ ผู้สร้างวงศ์แห่งพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย (วงศ์พระจันทร์ใน
อินเดีย) ผู้มีเสี้ยวทั้ง 16 บริบูรณ์ ผู้จัดความร้อนของประชาชน”

การดำเนินเนื้อหาในกลุ่มจารึกสฤติพระมหากษัตริย์มีรายละเอียดปรากฏ
ร่วมกันประการหนึ่ง คือ การพรรณนาความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์ในมิติต่างๆ ทั้งในการยุทธ์
ความงามของรูปโฉม และความรอบรู้ในศิลปศาสตร์ เพื่อแสดงจินตภาพให้เห็นพระบรมราชาภาพ
ของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้น เนื้อความในโคลกข้างต้น จะเห็นได้ว่ากวีกล่าวถึง พระเจ้าภวรมัน
แล้วต่อด้วยส่วนขยายรายละเอียดว่าพระองค์ทรงเป็นพระราชอาผู้ประเสริฐในเมืองภวปุระ อันเป็นแว่น
แคว้นที่เจริญรุ่งเรือง (ผู้ซึ่งมีมณฑลถูกทำให้สว่างด้วยแสงที่ส่องสว่างอยู่ตลอดเวลา) ทรงเป็นผู้บริบูรณ์
ไปด้วยวิชาความรู้หลากหลายแขนง รวมทั้งเป็นผู้สร้างการกำเนิดวงศ์ของพระมหากษัตริย์อันสืบเนื่อง
ต่อกันมา การสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระเจ้าภวรมันดังกล่าวเป็นการเปิดพื้นที่เอื้อให้กวี
สร้างสรรค์อลังการอุตเปรกษาได้แนบเนียนมากขึ้น กล่าวคือ พระเจ้าภวรมันทรงมีอำนาจอันรุ่งเรือง
ซึ่งความรุ่งเรืองดังกล่าว คือ การที่พระองค์ทรงปกครองแว่นแคว้นอันเป็นที่พอใจของประชาชน
ทั้งหลาย เมื่อพิจารณาเนื้อหาในโคลกที่ 9 ที่ยกมานี้ กวีใช้อุตเปรกษาสื่อภาพให้เห็นว่าพระเกียรติคุณ
พระเจ้าภวรมันว่าราวกับพระจันทร์เต็มดวงที่จัดความทุกข์ของพสกนิกรทั้งหลาย ข้อที่น่าสังเกตกวีผู้
แต่งจารึกปราสาทตาพรหม แสดงผัสสะความเปรียบในโคลกที่ยกมานี้ได้อย่างยอดเยี่ยมเป็นความงาม
ที่ลึก ประณีต งดงามประทับใจ ศัพท์ที่ว่า kalābhir ซึ่งมีความหมายว่าด้วยศิลปศาสตร์ทั้งหลายหรือ

แปลอีกอย่างหนึ่งได้ว่าเสี้ยวหนึ่งของพระจันทร์¹⁵³ กับศัพท์ที่ว่า *āmṛit āmśur* ซึ่งมีความหมายว่าผู้มีน้ำอมฤตเป็นแสง ในที่นี้ก็คือ พระจันทร์ เป็นสาระความเปรียบที่ผสมกับสิ่งที่กวีเชิดชูพระเจ้าถวรมันได้ลงตัวยิ่ง

ตามปกติพระจันทร์จะสื่อสัญลักษณ์แทนความงาม โดยเฉพาะการชมโฉมนางดังปรากฏในบทกวีนิพนธ์จำนวนมาก แต่ในแง่ของการสรรเสริญพระมหากษัตริย์ หรือผู้นำที่เป็นวีรบุรุษ กวีนิพนธ์นำพระจันทร์และพระอาทิตย์มาสื่อความหมายถึงบุญญาธิการที่ยิ่งใหญ่ แสดงสัญลักษณ์ที่แทนพระบรมเดชาภาพของพระมหากษัตริย์ ตัวอย่างเช่นในจารึกหัวเวียงเมืองไชยา กวีสรรเสริญความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าจันทรภาณุศรีธรรมราช ผู้ครองเมืองตามพรลิงค์ว่ามีอนุภาพมากเทียบเท่าพระอาทิตย์และพระจันทร์ดังที่ว่า “ทรงเดชาภาพเท่าพระอาทิตย์ พระจันทร์ และมีพระเกียรติยศอันเลื่องลือในโลกทั้งปวง”¹⁵⁴ การเปรียบเทียบอำนาจของเจ้าผู้ปกครองแคว้นให้เสมอกับพระอาทิตย์ และพระจันทร์ดังกล่าวนี้จึงยืนยันให้เห็นอย่างแจ่มชัดว่าพระเกียรติคุณของบุคคลที่ยิ่งใหญ่นั้น ราวกับรัศมีของพระอาทิตย์และพระจันทร์ที่ส่องสว่างให้ชาวโลกได้ประจักษ์ชื่นชม อย่างไรก็ตาม ในส่วนของพระจันทร์นั้นมิได้แทนความงามอย่างลึกซึ้งเพียงมิติเดียว แต่พระจันทร์เป็นสื่อแทนถึงสิ่งที่ชำระล้างความเศร้าหมองดับความทุกข์ได้อีกหนึ่งด้วย

พระจันทร์ในเนื้อหาที่กล่าวถึงพระเจ้าถวรมันดังโคลงที่นำมาวิจารณ์ข้างต้นนี้ พระจันทร์เป็นตัวแทนแห่งความงดงามน่ารื่นรมย์ และความงามเรื่องรองอย่างชัดเจน แสดงภาพแทนพระเกียรติคุณของพระเจ้าถวรมันที่ทรงกำจัดความทุกข์เดือดร้อนของทวยราษฎร์ให้บรรเทาลงราวกับแสงพระจันทร์อันสว่างรุ่งเรือง ดับความเร่าร้อนอันเกิดจากความทุกข์ให้สูญสิ้นไป ดังนั้น การแสดงผัสสะด้วยความเปรียบเช่นนี้จึงเป็นการสื่อจินตนาการให้สัมผัสความงดงามของแสงพระจันทร์ที่ไม่ใช่ส่องแสงสว่างเรื่องรอง แต่ส่องแสงสว่างภายในจิตใจประชาชนให้ผ่อนคลายความทุกข์ การใช้อุปเปรกษาเปรียบเทียบดังกล่าวจึงทำให้สัมผัสสัจการได้ลุ่มลึกยิ่งขึ้น เพราะแสงพระจันทร์ทำให้ความมืดมิดเลื่อนหายไป ความทุกข์ในแง่นี้จึงเท่ากับความมืดมิด ดังนั้น เมื่อประชาชนได้เห็นพระเจ้าถวรมันจึงเหมือนกับสัมผัสแสงพระจันทร์ ความมืดมิด คือ ความทุกข์ในใจประชาชนจึงเลื่อนหายไป

¹⁵³ ศัพท์ว่า *kalā* มีความหมายหลายนัย กล่าวคือ แปลว่า ความชำนาญ, ศิลปศาสตร์ หรือ วิชาความรู้, ส่วนประกอบของมวลรวม หรือ ของสสารในโลกทั้งมวล, เสี้ยวทั้งหลาย ซึ่งเสี้ยวในที่นี้ คือ เสี้ยวของพระจันทร์ ตามปกติพระจันทร์จะมีเสี้ยวสิบหกเสี้ยว เสี้ยวทั้งสิบหกนี้ทำให้พระจันทร์เต็มดวง, เป็นชื่อเรียกส่วนประกอบสามส่วนของการสังเวย (มันตระ, ทร์พย์, ศรีทธา) Sir. Monier Williams, **Sanskrit-English Dictionary**, Reprint (Delhi: Motilal Banarasidass, 2011), 261.

¹⁵⁴ จารึกวัดหัวเวียง เมืองไชยา 1 ด้าน 1, เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2558. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=508

การสร้างอঙ্กการให้เห็นภาพว่าพระมหากษัตริย์มีคุณสมบัติประดุจ
 ประภามณฑลอันบริบูรณ์เหมือนกับเสี้ยวของพระจันทร์นี้ ยังเชื่อมโยงรายละเอียดเข้ากันได้ดีกับการที่
 กวียกย่องความรู้ของพระมหากษัตริย์ที่ทรงศึกษาศิลปศาสตร์หลากหลายแขนง เนื่องจากความหมาย
 ของคำศัพท์ *kalābhir* ที่สื่อถึงเสี้ยวของพระจันทร์ก็ได้และสื่อถึงศิลปศาสตร์ก็ได้ ในแง่นี้จะเห็นว่า
 พระมหากษัตริย์นอกจากจะมีความสามารถในการรบ เป็นผู้นำทัพอันเป็นคุณลักษณะของ
 พระมหากษัตริย์ที่นำยกย่องแล้ว ความรอบรู้ในทางวิชาการ ก็ชี้ให้เห็นว่าเมื่อพระมหากษัตริย์มีความ
 รอบรู้ ศึกษา ฝึกฝน เล่าเรียนมามากก็ย่อมเป็นที่นิยมยกย่องของประชาชนทั้งหลาย

เมื่อกวีใช้อঙ্กการเพื่อสื่อภาพพระมหากษัตริย์ว่ามีความรู้เต็มบริบูรณ์ไม่ได้
 บกพร่อง กวีจึงใช้กลวิธีเปรียบเทียบโดยอ้างถึงพระจันทร์ที่มีเสี้ยวครบถ้วนทั้ง 16 ส่วน¹⁵⁵ มา
 เปรียบเทียบกับคุณลักษณะของพระมหากษัตริย์ อนึ่ง จะเห็นได้ว่ากลวิธีการแต่งโดยเปรียบเทียบ
 พระมหากษัตริย์งามราวกับพระจันทร์ในจารึกปราสาทตาพรหมดังกล่าวนี้ กวีผู้แต่งจารึกปราสาท
 พระขรรค์ ซึ่งเป็นจารึกที่คู่กันกับจารึกปราสาทตาพรหม ได้สร้างอঙ্กการเพื่อเชิดชูพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
 ต่อเนื่องจากโคลกที่ 9 มีเนื้อหาตรงกันกับจารึกปราสาทตาพรหมมาเชื่อมโยงกับโคลกที่ 23 ได้อย่าง
 กลมกลืน โดยอ้างพระจันทร์ในหมู่ดอกบัวเป็นภาพแทนความงามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7¹⁵⁶ เมื่อ
 พิจารณาอঙ্กการอุตเปรกษาให้ลึกซึ้งชัดเจนขึ้น กลวิธีการสร้างสรรค์อঙ্กการในลักษณะนี้จะเห็นว่าเป็น
 ขนบวรรณศิลป์อย่างแพร่หลายในจารึกหลายหลักในอาณาจักรกัมพูชา และจารึกในประเทศอินเดีย
 ด้วย ดังจะยกตัวอย่างเนื้อหาจากจารึกหลักอื่นมาบางส่วนเพื่อชี้ให้เห็นการสร้างสรรค้อঙ্กการ
 อุตเปรกษาในลักษณะเดียวกันนี้ที่สืบทอดขนบวรรณศิลป์ต่อกันมา

ในจารึกสมัยพระเจ้ากาวรมันที่ 2 ได้แก่ จารึกหันไชย เนื้อความตอนหนึ่งใน
 โคลกที่ 15 กวีพรรณนาพระคุณสมบัติอันโดดเด่นของพระเจ้ากาวรมันที่ 2 โดยแสดงอঙ্กการใน
 ลักษณะที่ใกล้เคียงกันกับเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหมดังนี้

¹⁵⁵ เสี้ยวพระจันทร์ ตามขนบของกวีพระจันทร์เต็มดวงจะมี 16 เสี้ยว เสี้ยว 1 เสี้ยว แทนช่วงเวลาวัน
 แรม 1 คำ ที่พระจันทร์ไม่เต็มดวง เป็นปรากฏการณ์ข้างขึ้นข้างแรม (The Moon's Phases) ที่พระจันทร์โคจรรอบ
 โลก ทำมุมระหว่างพระอาทิตย์ พระจันทร์ และโลก เปลี่ยนแปลง ทำให้แสงของพระจันทร์เปลี่ยนแปลงตามไปด้วย
 อย่างไม่รู้ก็ตาม ในขณะที่ดวงจันทร์ปรากฏเป็นเสี้ยวบางๆ หากสังเกตให้ดีจะเห็นแสงสว่างรางๆ ไม่ได้มืดสนิทไปหมด
 ลีโอนาร์โด ดา วินชี (Leonardo da Vinci) อธิบายว่าเป็นแสงที่ได้รับมาจากโลก ซึ่งโลกได้รับแสงมาจากดวงอาทิตย์
 อีกต่อหนึ่งแล้วสะท้อนไปยังดวงจันทร์ในด้านมืด จึงเรียกว่าแสงโลก (Earthshine) กล่าวได้ว่า พระจันทร์เสี้ยว
 ปรากฏทั้งแสงจันทร์และแสงโลกรวมกันนั่นเอง ดูใน สิทธิชัย จันทรศิลปิน, *สุดยอดแห่งความรู้และจินตนาการ*,
 42-43.

¹⁵⁶ Georges Coedès, "La stèle de Prah Khan d'Ankor", *BEFEO* XLI, 1941 :286.

avāpyasoḍaśa kalāśśaśāko yati pūrṇatām /
asankhyā api yo labdhvā na paryāptaḥ kadācana // 15

“พระจันทร์ ครั้นได้รับเสี้ยวทั้ง 16 ส่วน จึงถึงความเป็นพระจันทร์เต็มดวง
ได้ แต่พระองค์ (พระเจ้าภวรมันที่ 2) แม้ได้รับอย่างนับไม่ถ้วน ก็ไม่เคยเต็ม
อ้อม (กับศิลปะวิทยาการ) ในกาลไหนๆ เลย”¹⁵⁷

เนื้อหาในจารึกหันไชยกวีสร้างอลังการทางความหมายเปรียบเทียบ
พระจันทร์เสี้ยวที่มี 16 ส่วนกับการที่พระเจ้าภวรมันไม่รู้จักอ้อมในศิลปะวิทยาการไม่ว่าจะในเวลาใด
คือ พระองค์ทรงพากเพียรที่จะรับการศึกษาอย่างสนพระราชหฤทัยอยู่ตลอดเวลา จะเห็นได้ว่าการ
สร้างอลังการทางความหมายโดยกล่าวถึงพระจันทร์เสี้ยวในความหมายนี้ กวีสื่อความหมาย
พระจันทร์เสี้ยวแทนแขนงวิชาความรู้จะเห็นได้ว่าอลังการดังกล่าวสื่อความงามเช่นเดียวกับเนื้อความ
ในจารึกปราสาทตาพรหม เช่นเดียวกับเนื้อความจารึกแม่บุญตะวันออก ในโคลกที่ 18 การที่กวีนำ
พระจันทร์เสี้ยวมาเปรียบเทียบกับพระคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ในด้านความรู้ ก็เพื่อยืนยันให้
เห็นอย่างชัดเจนว่าพระปรีชาญาณรอบรู้ในสรรพวิชาของพระมหากษัตริย์นั้นเป็นดังพระจันทร์เสี้ยวที่
เต็มบริบูรณ์ในทุกๆ วันอย่างรวดเร็ว เป็นเช่นนี้ตั้งแต่พระมหากษัตริย์ยังทรงเยาว์วัย ดังนี้

yaśśaiśave py āśu tathā kalābhiḥ
pūrṇo' nvahaṃ śabdagune tidiptaḥ /
yathā kalāvattvam apīndulabdhañ
jādyānvitam dūram adhaścakāra // 18

“พระองค์ (พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2) แม้ในช่วงเยาว์วัย ทรงสมบูรณ์ไป
ด้วยศิลปศาสตร์ทุกๆ วันอย่างรวดเร็ว มีความรุ่งโรจน์ในพระคุณสมบัติด้าน
คำศัพท์ ฉันท ไฉนใด แม้ (ในกาลนี้) พระองค์ก็ทรงกระทำไว้เบื้องล่าง (ทรงอยู่เหนือ)
ความมีเสี้ยว คือ ศิลปศาสตร์ที่ได้รับแล้วโดยพระจันทร์ พร้อมกันกับความโง่
เขลาในที่ห่างไกล ฉันทนั้น”¹⁵⁸

ดังนั้น ศัพท์ว่า kalābhiḥ โดยนัยนี้กวีจึงใช้ในแง่ความรู้ทางศิลปศาสตร์ แต่ก็
ยังปรากฏนัยแฝงของความหมายในแง่ความงามเรื่องรองของเสี้ยวพระจันทร์เมื่อเต็มดวง พระจันทร์ที่

¹⁵⁷ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และอุเทน วงศ์สถิตย, การศึกษาจารึกหันไชย (กรุงเทพฯ: ภาควิชา
ภาษา ตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 47.

¹⁵⁸ Mahesh Kumar Sharan, *Select Cambodian inscriptions: the Mebon
and Pre Rup inscriptions of Rajendra Varman II* (Delhi: S.N. Publications, 1981), 44, 72.

เต็มดวงย่อมฉายแสงรัศมีนวลสว่างแจ่มกระจ่าง กวีเปรียบพระมหากษัตริย์ว่าทรงเป็นดังพระจันทร์เต็มดวงด้วยการศึกษาเล่าเรียนในทุกๆ วัน หมายความว่า ความรอบรู้ในสรรพวิชาของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้โดดเด่นไม่ต่างกับพระจันทร์ซึ่งแสงรัศมีขับไล่ความโง่เขลาให้เลือนหายไป ส่วนเนื้อหาตอนหนึ่งในจารึก k.384 พบที่ปราสาทหินพนมรุ้ง จารึกเป็นเรื่องราวของ นเรนทราทิตย์ มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดทางสายตระกูลกับพระเจ้าสุริยวรมันที่ 2 ในโคลกที่ 18 แต่งเป็นภาษาสันสกฤต เป็นบทสรรเสริญนเรนทราทิตย์ที่กล่าวถึงคุณสมบัติความงามซึ่งเปรียบเหมือนกับเสี้ยวพระจันทร์ ดังที่ว่า

śaṅke na soma tapasādhika sādhitāṃ prā
kprāptaḥ kalām avikalām adhikāṃ śaśāṅkāt /
yas sraṣṭr sṛṣṭi kṛpayā kbalu yena somo
nānyeṣu nīta suruciḥ parakānti hīnaḥ // 18

“ข้าพเจ้าคิดว่า (ไม่สงสัยว่า) เพราะความกรุณาของพระเจ้าผู้สร้างต่อสัตว์โลก พระองค์จึงได้รับแล้วซึ่งเสี้ยวที่สมบูรณ์ที่สุดจากพระจันทร์ ซึ่งพระจันทร์ไม่ได้รับแล้วมากนัก ด้วยการบำเพ็ญตบะในกาลก่อน ได้ยินว่าเพราะเหตุนั้นพระจันทร์ผู้ปราศจากแสงสว่างอันยิ่ง เป็นผู้มีการชอบมากอันไม่ถูกนำไปแล้วในคนอื่น”¹⁵⁹

จะเห็นได้จากรายละเอียดดังกล่าว พระจันทร์ในที่นี้ กวีใช้แทนความงามอย่างบริบูรณ์ กวีแสดงความเชื่อมั่นว่าพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของสร้างนเรนทราทิตย์ให้มีความงามเป็นที่สุด พระองค์จึงได้รับเสี้ยวของพระจันทร์สมบูรณ์เช่นนี้ ในขณะที่เดียวกัน เหตุที่พระจันทร์ปราศจากแสงที่สว่างงดงามไป จึงทำให้พระจันทร์ไม่เต็มดวง แต่เสี้ยวของพระจันทร์ที่ดีที่สุดอยู่ที่นเรนทราทิตย์ เพราะฉะนั้นผู้คนทั้งหลายต่างพากันชื่นชมพระองค์ยิ่งกว่าชื่นชมแสงพระจันทร์ ไม่เพียงแต่เนื้อหาจารึกหลายหลักในกัมพูชาจะมีการกล่าวอ้างพระจันทร์เสี้ยวเพื่อสร้างอลังการให้แก่เนื้อความอย่างงดงาม ลึกซึ้ง จารึกในประเทศอินเดีย อลังการที่ดำเนินด้วยกลวิธีการแต่งเช่นนี้ สร้างความงดงามอย่างน่าประทับใจในจารึกสฤติพระมหากษัตริย์อย่างงดงามลึกซึ้ง ดังจะยกเนื้อหาความตอนหนึ่งจากจารึกหทาหา อยู่ในจังหวัดบาราบันก็ รัฐอุตรประเทศเนื้อหาเป็นบทสฤติ พระเจ้าอิศานวรมันในด้านต่างๆ โดยเฉพาะความงามและความรอบรู้ในศิลปศาสตร์ ตัวอย่างโคลกที่ 17 กวีใช้ศัพท์ kalānāṅ ในอลังการความเปรียบว่าหมายถึงพระจันทร์และศิลปวิทยาการคู่ขนานกันไป ดังนี้

¹⁵⁹ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2521), 88.

yo bālendusakānati kṛtsnabhuvanapreyo dadhad yauvanam
 śāntaḥ śāstravicāraṇāhitamanāḥ pārāṅkalānāḥ gataḥ /
 sarasvatīprabhṛtayo yaṁspardhayevāsritā
 loke kāmitakāmibhāvarasikaba kāntājano bhūyasā // 17

“พระองค์ (พระเจ้าอิตานวรมัน) ทรงมีความอ่อนเยาว์ ผู้ดงาม
 เทียบเคียงได้กับพระจันทร์ที่ขึ้นใหม่ๆ เป็นที่พึงใจอย่างยิ่งของประชาชนใน
 โลก พระองค์เป็นผู้ที่สงบ มีพระทัยตั้งอยู่ในการพินิจพิจารณาพระคัมภีร์ต่างๆ
 ได้สำเร็จศิลปวิทยาทั้งหลาย พระลักษณะมี พระเกียรติยศ พระสรสชาติ เป็นต้น
 เหมือนกับแข่งกันมาอาศัยอยู่ที่พระองค์ หมูสตรีผู้น่ารัก ต่างก็พากันพึงพอใจ
 อย่างยิ่งในความเป็นผู้น่ารัก (ของพระองค์) ซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้คนปรารถนาใน
 โลก”¹⁶⁰

เนื้อความของจารึกดังกล่าว กวีเน้นที่ความงามเป็นเลิศของพระเจ้าอิตานว
 มันในบทรสรเสริญนี้ กวีเปรียบเสน่ห์ความอ่อนเยาว์ของพระเจ้าอิตานวรมันว่าเป็นพระจันทร์ที่เพิ่งแรก
 ขึ้นบนท้องฟ้าในเวลากลางคืน อลังการสร้างภาพให้เห็นอย่างแจ่มกระจ่างว่าความงามของแสง
 พระจันทร์เป็นบ่อเกิดความพึงพอใจชาวโลกเช่นไร ความงามของพระเจ้าอิตานวรมันก็เป็นที่ประจักษ์
 ชื่นชมในหมู่ชาวโลกเช่นกัน ไม่เพียงแต่คุณสมบัติความงามจะหลอมรวมอยู่ในพระเจ้าอิตานวเท่านั้น
 ความรอบรู้ในศิลปวิทยาแขนงต่างๆ พระเกียรติยศ โชคลาภ ความมั่งคั่ง ต่างสถิตอยู่ในพระเจ้า
 อิตานวด้วย ดังนั้น พระจันทร์ในมิติเนื้อหาโคลกนี้จึงสื่อความหมายถึงพระจันทร์ที่งดงามราวกับภาพ
 แทนองค์พระมหากษัตริย์ซึ่งมีความรู้ในศิลปศาสตร์อันเต็มบริบูรณ์ควบคู่กันไป

พิจารณาตามลำดับดังที่กล่าวมานี้ อลังการอุตเปรกษาในจารึกปราสาทตา
 พรหม โศลกที่ 9 ชี้ให้เห็นถึงกลวิธีการสร้างขนบอสังการ ดังที่พบในจารึกหลักอื่นด้วย ซึ่งกลวิธีการแต่ง
 ที่คล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ แสดงให้เห็นว่าขนบอสังการสรรเสริญพระมหากษัตริย์โดยอ้างถึง
 พระจันทร์เสี้ยว สื่อภาพเปรียบเทียบพระมหากษัตริย์ว่ามีความงดงามเพราะได้รับเสี้ยวของพระจันทร์
 และสื่อภาพความรู้ในศิลปศาสตร์หลากหลายแขนงของพระมหากษัตริย์อันเต็มบริบูรณ์ เหมือน
 พระจันทร์เต็มดวง

นับว่าขนบการกล่าวถึงพระจันทร์เป็นองค์ความรู้ทางวรรณศิลป์ที่ประสบ
 ความสำเร็จอย่างสูงในจารึกหลายๆ หลัก เป็นปัจจัยสร้างความงามตามธรรมเนียมนิยมในโลก
 วรรณศิลป์ให้มีความลุ่มลึกและสัมผัสจินตนาการผู้อ่านจารึกได้เพริศพรายแจ่มแจ้ง การที่กวีต่าง

160

Dines Chandra Sircar, *Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization*, 388.

ยอมรับความงามของอลังการในลักษณะนี้สืบทอดต่อกันมา จากพระจันทร์เต็มดวง คือ ปราภฏการณ ทางธรรมชาติใกล้ตัวก็ สัมผัสรับรู้ได้ด้วยการมองเห็นและจินตนาการวาดฝัน สูการถ่ายทอดความงามอย่างมีศิลปะ ทำให้เกิดอลังการด้านความหมายที่กวีสรรเสริญผู้นำในประวัติศาสตร์ให้มีความลึกซึ้งน่าประทับใจ ซึ่งความงามอันลึกซึ้งนี้สอดคล้องกับคุณลักษณะเด่นของงานนิพนธ์กวีนิพนธ์ประเภทกาพย์ ชั้นเลิศที่ยอมรับในหมู่กวีสืบเนื่องกันมา

3. อลังการอุตเปรกษาสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพ ความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมที่สะท้อนภาพความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปราภฏผ่านความงามของอลังการอุตเปรกษา ผู้วิจัยจะพิจารณาจากเนื้อความในโคลกที่ 23 ,24,28 และโคลกที่ 33 ดังต่อไปนี้

1. พระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ขจรขยายไม่มีที่สิ้นสุด

พระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ขจรขยายไม่มีที่สิ้นสุด ปราภฏอย่างชัดเจนในโคลกที่ 23 และโคลกที่ 24 ดังจะเห็นได้ว่าอลังการอุตเปรกษาในเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมโคลกที่ 23 ช้บเน้นพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ขจรขยายอย่างกว้างขวาง ราวกับไม่มีที่สิ้นสุด พระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์แผ่ไปทั่วทุกทิศ อลังการอุตเปรกษาขยายจินตนาการให้เห็นว่าพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประดุจบุตรของท้าวทักษะที่สร้างคุณประโยชน์อย่างอนอกอนันต์ ดังนี้

yasyāvधिpāragirikananagītakīrttiṃ
śrutvottarottaragatiryudhividrutāriḥ /
dhāma smarann iva vidamvitavān sisṛkṣūn
dākṣīn anantagamanān avanīṃ pramātum // 23

“หลังจากได้ยินพระเกียรติยศของพระองค์ที่ได้รับการสรรเสริญแล้ว ณ อีกฝั่งหนึ่งของมหาสมุทร ภูเขา และป่าไม้ พวกเขาศึกษาผู้มีทางไปที่สูงขึ้น ๆ (คือหนีไปไกล) ราวกับว่า จะล้อเลียนลูกของท้าวทักษะ ผู้วิ่งหนีไปที่ไม่มีที่สิ้นสุด เพื่อต้องการที่จะวัดแผ่นดิน”

โคลกที่ยกมาข้างต้น จะเห็นได้จากคำที่บ่งชี้ iva มีความหมายว่า ดูราวกับว่า ซึ่งจัดเป็นอลังการอุตเปรกษาในรูปแบบจินตนาการลักษณะหนึ่ง อุตเปรกษาในโคลกนี้เรียกว่าวิสตฺฤตฺเปรกษา หรือ สวรฺฤตฺเปรกษา ชนิดอุกตวิชยา กล่าวคือ กวีแสดงให้เห็นถึงวัตถุสองสิ่งที่มีความสัมพันธ์กันระหว่างพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งดูเสมือนกับสิ่งมีชีวิตมาเทียบกับ

ลูกของท้าวทักษะอันน่าจะเป็นไปได้แสดงภาพเทียบเคียงให้เห็นความเหมือนกัน วรรณศิลป์ในเนื้อความนี้จึงมีความประณีตลึกซึ้งอย่างมาก กวีแสดงพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในด้านการแพร่ขยายแสนยานุภาพ ด้วยความยิ่งใหญ่ของพระองค์ กวีระบุว่าศัตรูได้วิ่งเตลิดในสนามรบ ไม่กล้าเผชิญกับพระองค์ การขยายพระบารมีจนกว้างขวางตลอดรัชสมัย กวียกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าเป็นผู้ที่มีวิถีทางขึ้นสู่จุดสูงสุด นั่นคือพระเกียรติยศได้รับการสดสรรเสริญทั่วทุกหนทุกแห่ง ทั้งมหาสมุทร (ābdhi) ภูเขา (giri) และป่าไม้ (kānana) ข้อความที่กวีระบุว่า “ราวกับว่าจะล้อเลียนลูกของท้าวทักษะ” นั้นหมายความว่า กวีจินตนาการให้เห็นถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แผ่ปกคลุมพื้นโลกที่อยู่อาศัยของมนุษย์แผ่ไพศาลจนดูราวกับว่าลูกของท้าวทักษะทั้งหลายแข่งกันวัดแผ่นดินโลก โดยวิ่งไปโดยไม่มีที่สิ้นสุด การที่กวีแสดงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สร้างสรรค์ประโยชน์สุขต่ออย่างไม่มีที่สิ้นสุดให้แก่แผ่นดินโลกในแง่นี้เป็นอสังการอุตเปรกษาที่เชื่อมโยงกับอสังการอดีตโยกติหรืออดีตยะซึ่งเป็นอสังการสร้างความยิ่งใหญ่เกินจริงให้เนื้อความมีพลังอย่างลึกซึ้งผสมกลมกลืนกันด้วย อนึ่ง ในประเด็นที่พาดพิงไปถึงอสังการอดีตโยกติ จะกล่าวในหัวข้อการวิจารณ์อดีตโยกติหรืออดีตยะในจารึกปราสาทตาพรหมหัวข้อต่อไป ในที่นี้จะวิจารณ์ให้เห็นภาพอสังการอุตเปรกษาโดยเฉพาะ ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาอย่างละเอียด ความลึกซึ้งของอสังการอุตเปรกษาในโคลงนี้ คือจินตนาการของกวีโดยสร้างภาพสองภาพซึ่งปรากฏในความคิดของกวีแล้วถ่ายทอดออกมาเป็นความเปรียบอันงดงามและมีความสัมพันธ์กันโดยแสดงความหมายของอสังการซึ่งน่าจะเป็นไปได้ โดยใช้คำศัพท์ว่า iva เป็นการเชื่อมร้อยภาพสองมิติทั้งภาพที่กวีได้ประจักษ์รับรู้ในภาวะปัจจุบันกับสิ่งที่เป็จินตนาการของกวีในความรู้สึกนึกคิด ภาพที่กวีสัมผัสได้ในภาวะปัจจุบัน คือการที่กวีได้ประจักษ์ถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังบทสดสรรเสริญยกย่องพระราชพระองค์นี้ซึ่งมีอยู่ทั่วทุกพื้นที่ ส่วนภาพจินตนาการของกวีเป็นการมองภาพย้อนเวลาไปยังตำนานของเทพปรณัม คือ การกล่าวอ้างลูกของท้าวทักษะ ซึ่งถือว่าลูกหลานของท้าวทักษะนั้นมีจำนวนมากและมีบทบาทสำคัญต่อการสร้างโลก

พระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ที่ขจรขยายไปทั่วนี้ เป็นชนบสำคัญในการสร้างสรรค์อสังการให้มีความงามทางวรรณศิลป์ ดังที่พบอยู่เสมอในจารึกสรรเสริญพระมหากษัตริย์อยู่หลายหลักตั้งนั้น ลักษณะร่วมของอุตเปรกษาซึ่งมีความเป็นไปได้ในโคลงนี้จึงเป็นการย้ำปริมาณความแพร่หลายของสิ่งที่กวีสัมผัสได้ว่า คือ พระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับความแพร่หลายของเชื้อสายท้าวทักษะซึ่งสร้างสรรค์ความเจริญรุ่งเรืองให้แก่โลกอย่างต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด

ในตำนานเทพปรณัม ท้าวทักษะนั้นนับถือว่าเป็นพระมหาประชาชนดีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดอย่างแท้จริง ท้าวทักษะเกิดจากนิ้วด้านขวาของพระพรหม และตำนานบางแหล่งระบุว่าท้าวทักษะเกิดจากใจของพระพรหม จึงเรียกว่า มานสบุตร ท้าวทักษะมีความสำคัญในแง่เป็นพระบิดาของเหล่าทวยเทพ ฤๅษี รวมทั้งนาคและอื่นๆ จำนวนมาก บุตรของท้าวทักษะที่เป็นธิดานี้ได้อภิเษกสมรสกับ

เหล่าทวยเทพ สืบเชื้อสายแตกแขนงอย่างกว้างขวาง ดังเช่นในอัคนิปุราณะ บุตรีของท้าวทักษะจำนวนถึง 57 นาง ได้เป็นชายาของเหล่าทวยเทพ ได้แก่ ธิดาทั้ง 10 นาง ท้าวทักษะยกให้พระยม ธิดาอีก 13 นาง ท้าวทักษะยกให้ กัศยปะ ธิดาอีก 26 นาง ท้าวทักษะยกให้ โสมเทพ ธิดาอีก 4 นาง ท้าวทักษะยกให้อริสธเนมิ ธิดาอีก 2 นาง ท้าวทักษะยกให้ วหุบุตร และธิดาอีก 2 นางที่เหลือ ท้าวทักษะยกให้อังคีรสเป็นชายา อนึ่ง บางตำนานก็เล่าว่าธิดาจำนวน 12 นาง ได้แต่งงานกับกัศยปะ ส่วนอีก 27 นาง แต่งงานกับพระจันทร์ ธิดาทั้ง 27 นาง นัยหนึ่งก็คือหมู่ดาวนักษัตรทั้ง 27 ดวงนั่นเอง และธิดาที่มีชื่อว่า ภวนิ หรือพระนางสตี ได้แต่งงานกับพระศิวะ ในกรณีของพระศิวะนี้ ท้าวทักษะไม่เต็มใจที่จะให้แต่งงานกับพระนางสตี เพราะพระศิวะไม่แสดงความนอบน้อมให้เป็นที่พอใจของท้าวทักษะ ด้วยรายละเอียดที่ว่าท้าวทักษะเป็นพระมหาประชาชนดี กวีตระหนักถึงความสำคัญดังกล่าว จึงนำบุตรที่กำเนิดจากท้าวทักษะมาเทียบเคียงกับพระบรมเดชาภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดังนั้น หากมองในมิติที่คล้ายคลึงกันนี้ อลังการอุตเปรกษาจึงสร้างภาพความยิ่งใหญ่ของการสร้างโลก สรรพชีวิต บ่อเกิดแห่งอำนาจซึ่งลูกของท้าวทักษะได้ทรงกระทำให้เชื่อมโยงมายังการบำเพ็ญพระราชกรณียกิจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 การที่กวีกล่าวถึงบุตรของท้าวทักษะที่สร้างสรรคประโยชน์สุขแก่โลก ก็เพื่อจะสร้างจินตนาการให้เห็นว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เหมือนกับท้าวทักษะ เนื่องจากกุศโลบายของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ประการหนึ่งที่พระองค์ทรงปฏิบัติ โดยทรงกระชับสัมพันธ์ไมตรีกับมิตรประเทศโดยรอบ คือ การมอบพระธิดาของพระองค์ให้เป็นพระชายาของเจ้าผู้ปกครองแคว้นดินแดนต่างๆ เหมือนกับท้าวทักษะทรงมอบบุตรให้อภิเษกสมรสกับเทพองค์อื่นๆ จนทำให้สถานะของท้าวทักษะเป็นพระประชาชนดี เพราะแพร่หลายวงศาวนอย่างต่อเนื่อง จะเห็นว่าอลังการที่ใช้สื่อจินตนาการนับว่าเข้ากันได้ดีกับการสถาปนาพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งแพร่หลายกว้างไกลให้เห็นภาพอย่างงดงามบริบูรณ์

นอกจากเนื้อความโคลกที่ 23 จะสื่อความหมายให้เห็นพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้อย่างลึกซึ้งสวยงามแล้ว เนื้อความในโคลกลำดับต่อมา คือ โคลกที่ 24 จะเห็นได้ว่ากวียังคงใช้อลังการอุตเปรกษาอย่างต่อเนื่อง สร้างความโดดเด่นให้จารึกปราสาทตาพรหมสื่อเนื้อความแสดงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ชัดเจนแจ่มแจ้ง ดังเนื้อความต่อไปนี้

manye yadīyayaśasāṃ sadṛśo yadi syād
 ratnākaraś ca bhuvanatritayañ ca viṣṇuḥ /
 nāhartam ūrdhvam avanīm aśakat samudrāt
 koṭīkramair api na laṅghyituñ ca lokān // 24

“ข้าพเจ้าคิดว่า หากว่ามหาสมุทรและโลกทั้ง 3 เป็นเช่นเดียวกับ พระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินแล้วไซ้ พระวิษณุ (ในรูปวราหาวตาร) ก็คงไม่สามารถที่จะยกแผ่นดินขึ้นมาเบื้องบนจากมหาสมุทรได้ และพระวิษณุ (พระวิษณุ ในรูปวามนาวตาร) ก็ไม่สามารถที่จะก้าวข้ามโลกทั้ง 3 ด้วยการก้าวโกฏีครั้งได้”

เนื้อความในโคลกที่ 24 ดังกล่าว ความโดดเด่นของอลังการอยู่ที่อลังการอุตเปรกษาและอลังการอดิศโยกติ เหมือนกับโคลกที่ 23 อีกเช่นกัน เพราะฉะนั้น ในการวิจารณ์โคลกนี้ จะกล่าวเฉพาะอลังการอุตเปรกษา ส่วนอลังการอดิศโยกติ จะวิจารณ์ในหัวข้ออดิศโยกติในจารึกปราสาทตาพรหมหัวข้อต่อไป

กวียังคงใช้อุตเปรกษาในโคลกนี้ดังที่เรียกว่า วัสดุอุตเปรกษา หรือสวรูปอุตเปรกษา ชนิด อุกตวิษยาเหมือนกับโคลกที่วิจารณ์ไปก่อน โดยใช้คำบ่งชี้ไว้ตอนต้นโคลกว่า manye หมายถึง ข้าพเจ้าคิดว่า ซึ่งมีความหมายคล้ายกับคำว่า śaṅke หมายถึง ข้าพเจ้าสงสัยว่า คำศัพท์บ่งชี้ ข้าพเจ้าคิดว่า เป็นการกล่าวถึงน้ำเสียงของกวีเพื่อแสดงความคิดหรือจินตนาการอันมีปัจจัยสนับสนุน ซึ่งน่าจะเป็นไปได้

ในความรู้สึกของกวีดังเนื้อความในโคลกนี้ ความเป็นไปได้ของจินตนาการนี้อยู่ที่กวีมองวัตถุอย่างหนึ่งว่ามีลักษณะอย่างนั้น และมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงสัมพันธ์กัน แสดงให้เห็นได้จากการสัมผัสรับรู้พระคุณสมบัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยเฉพาะพระเกียรติยศอันเกิดจากการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขให้แก่พระราชอาณาจักร

น่าสังเกตด้วยว่าโคลกนี้เป็นการเน้นย้ำพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้นักแน่นต่อเนื่องจากการแสดงพระเกียรติยศของพระองค์ในโคลกก่อน ซึ่งเนื้อหาในโคลกนี้กวีก็กล่าวแสดงความคิดของตนเองโดยแสดงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดูราวกับว่าพระเกียรติยศนี้แผ่ปกคลุมทั่วทั้งมหาสมุทรและโลกทั้งสาม ได้แก่ โลกมนุษย์ โลกสวรรค์ และโลกบาดาล จินตนาการดังกล่าวนี้จึงแสดงภาพให้เห็นความคล้ายคลึงกันระหว่างพระเกียรติยศกับมหาสมุทรและโลกทั้งสามว่ามีความเชื่อมโยงกันในประเด็นที่เน้นย้ำถึงความยิ่งใหญ่ ความหนักแน่น และความมั่งคั่งอย่างกลมกลืนกัน รายละเอียดของอลังการที่สื่อเนื้อความเน้นย้ำถึงความหนักแน่นในประเด็นดังกล่าวนี้ จะแสดงรายละเอียดต่อไปในหัวข้ออดิศโยกติในจารึกปราสาทตาพรหม

อุตเปรกษาที่ปรากฏในโคลกนี้ แสดงภาพเชื่อมโยงกับเหตุการณ์อวตารของพระวิษณุทั้งสองปาง คือ ปางวราหาวตาร และปางวามนาวตาร อย่างลึกซึ้งแยบยล ซึ่งปางอวตารของพระวิษณุทั้งสองปางเป็นการยืนยันจินตนาการของกวีให้เห็นภาพเป็นรูปธรรมชัดเจนขึ้น อีกทั้งยังแสดงความรู้ของกวีในเรื่องศาสนา ความเชื่อของศาสนาพราหมณ์อย่างลึกซึ้ง เพราะเหตุการณ์อวตารของพระวิษณุทั้งสองปางนี้ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับแผ่นดินและมหาสมุทรเช่นเดียวกัน จะเห็นได้ว่า

ปางวราหาวตารพระวิษณุอวตารเป็นหมูป่าเพื่อนำแผ่นดินใต้มหาสมุทรกลับมาตั้งไว้บนพื้นโลกดั้งเดิม ส่วนปางวามนาวตาร พระวิษณุอวตารเป็นพราหมณ์เตี้ยเพื่อขอแผ่นดินสามก้าวจากท้าวพลี ซึ่งเมื่อท้าวพลีรับรองที่จะให้แผ่นดินสามก้าว พระวิษณุก็กลายเป็นร่างใหญ่โตอย่างพระบาทสามก้าว ครอบคลุมพื้นที่ทั้งหมดของจักรวาล

ดังนั้น เหตุการณ์อวตารของพระวิษณุทั้งสองปางนี้จึงสร้างภาพพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้มหัศจรรย์เหนือเหตุการณ์อวตารของพระวิษณุยิ่งขึ้นไปอีก เพราะในความคิดของกวีหากพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เทียบเท่ากับมหาสมุทรและโลกทั้งสาม พระวิษณุในร่างของหมูป่า และในร่างของพราหมณ์เตี้ยก็ไม่อาจจะยกแผ่นดินหรือก้าวข้ามแผ่นดินและมหาสมุทรซึ่งรองรับพระเกียรติยศพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไปได้เลยซึ่งรายละเอียดการเปรียบเทียบความยิ่งใหญ่ระหว่างพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับพระวิษณุในรูปอวตารที่กล่าวมานี้จะแสดงให้เห็นความงามของเนื้อความในส่วนของอสังการอดิศโยกต้อย่างละเอียด

กล่าวได้ว่าเนื้อหาโคลกที่ 24 กวีแสดงจินตนาการในรูปของอุปเปรกษาที่เรียกว่า วัสดุอุปเปรกษาชนิดอุกตวิษยาโดยใช้คำว่า *manye* ซึ่งให้เห็นภาพจำลองความรู้สึกกวีได้อย่างงดงามเพื่อสื่อถึงพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งเทียบได้กับมหาสมุทรและโลกทั้งสามให้เห็นภาพได้ชัดแจ้ง เป็นรูปธรรม และลือกับขนบการอ้างถึงพระวิษณุหนึ่งในเทพผู้สูงสุดของศาสนาพราหมณ์ ดังเห็นได้จากจินตนาการของกวีในการสร้างภาพพระวิษณุซึ่งเป็นที่ยกย่องในหมู่สาวกไวษณพนิกายว่าทรงเป็นพระผู้ยิ่งใหญ่สูงสุด ก็อาจลดสถานะความยิ่งใหญ่เมื่อเทียบกับความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

2. วิรกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในการรับรู้ของเหล่าพระมหากษัตริย์

วิรกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในการรับรู้ของเหล่าพระมหากษัตริย์นั้น จะเห็นได้ชัดเจนในโคลกที่ 28 ปรากฏอสังการอุปเปรกษาที่งดงามมากอีกบทหนึ่งในจารึกปราสาทตาพรหม เนื้อความโคลกนี้พรรณนาพระเกียรติคุณพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อันเป็นที่รับรู้ในบรรดากษัตริย์องค์อื่นๆ ที่นอบน้อมต่อพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ผู้เป็นอธิราชเหนือพระราชวงศ์อื่นๆ กวีแสดงภาพวิรกรรมพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เมื่อครั้งเสด็จไปยังอาณาจักรจามปาในคราวที่พระองค์ทรงพระชนม์ไม่มากนัก แล้วทรงทำสงครามมีชัยเหนือศัตรู นับว่าเป็นภาพความยิ่งใหญ่ในความรู้สึกของกวีอย่างมาก กวีได้สร้างอสังการอุปเปรกษาอย่างงดงามผ่านเนื้อความดังนี้

campāgatasya yudhi yasya grhītamukta-
tadbhūdarasya caritāmṛyāṁ anyabhūpaiḥ /
śrutvā natair hr̥tam ivāñjalibhir varāṅge
siktam mahohutavahoditatāpaśāntyai // 28

“เมื่อพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เสด็จมาที่เมืองจามปา ในการสงครามได้ทรงจับกษัตริย์ของเมืองนั้น และได้ทรงปล่อย ราวกับว่าน้ำอมนฤต คือชีวิตประวัตินี้ของพระองค์ที่ถูกไต่ถามแล้ว และถูกนำมาด้วยกระพุ่มมือโดยกษัตริย์องค์อื่น แล้วรดลงบนศีรษะกษัตริย์จามปาพระองค์นั้น เพื่อจะทำให้ความร้อนที่เกิดขึ้นจากไฟ คือ อำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้ดับลง”

จะเห็นได้ว่าเนื้อความโคลกที่กล่าวถึงนี้ สื่อภาพออกมาได้สวยงามน่าประทับใจมาก อลังการที่โดดเด่น คือ อลังการรูปกะ กับอลังการอุตเปรกษา โดยเฉพาะอลังการอุตเปรกษานั้น ในโคลกที่ 28 จัดว่าเป็นอุตเปรกษาที่เรียกว่า วัสตุอุตเปรกษา หรือ สवरูปอุตเปรกษา เพราะเป็นการเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งมีลักษณะที่เหมือนกัน และเป็นวัสตุอุตเปรกษาชนิด อุกตวิชยา คือ จินตนาการที่กล่าวถึงวัตถุที่เกี่ยวข้องโดยใช้คำว่า iva แสดงความหมายเปรียบเทียบสิ่งหนึ่งว่ามีคุณลักษณะราวกับสิ่งหนึ่งซึ่งการใช้ iva ในโคลกนี้เชื่อมโยงกับอลังการรูปกะอีกชั้นหนึ่ง กล่าวคือ กวีเปรียบเทียบเรื่องราวพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยเฉพาะวีรกรรมที่พระองค์เสด็จไปทำศึกยังเมืองจามปา ซึ่งเป็นชีวิตประวัตินี้ของพระองค์ว่าเป็นน้ำอมนฤต กวีได้ใช้ความเปรียบรูปกะดังกล่าวมาเชื่อมโยงกับอลังการอุตเปรกษาเพื่อชี้ให้เห็นน้ำอมนฤตอันเป็นเรื่องราวเล่าขานวีรกรรมพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ตูราวกับมาราตรดลงบนกระพุ่มมือ และราตรดลงบนศีรษะของเหล่ากษัตริย์ที่แสดงความอ่อนน้อมต่อพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 การที่กวีอ้างถึงเหล่ากษัตริย์ต่างยินดีจดจำ ระลึกถึงเรื่องราวเล่าขานเกี่ยวกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยนัยนี้จึงเท่ากับว่ากวีสถาปนาสถานภาพลักษณะพระมหากษัตริย์ตามแบบอุดมคติเพื่อโยงกับอำนาจความมั่งคั่งแข็งแกร่งของราชอาณาจักรกัมพูชาช่วงเวลาขณะนั้น อันมีพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงปกครองอาณาจักรอย่างสุขสงบนั่นเอง

อลังการอุตเปรกษาที่งดงามในโคลกนี้สัมพันธ์กับอลังการรูปกะอย่างแนบสนิท โดยกวีแสดงให้เห็นภาพสายน้ำอันสะอาดบริสุทธิ์ คือ น้ำอมนฤตอันเปรียบเป็นชีวิตประวัตินี้ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ตราตรึงในความรับรู้ของกษัตริย์ทั้งหลายกวีแสดงภาพให้เห็นว่าน้ำอมนฤตอันเป็นน้ำที่บริสุทธิ์ ศักดิ์สิทธิ์ และมีความเป็นอมตะนี้เทียบได้กับชีวิตประวัตินี้ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งมีความศักดิ์สิทธิ์และมีความเป็นอมตะเช่นเดียวกัน นอกจากชีวิตประวัตินี้ของพระองค์จะจารึกไว้เพื่อเล่าขานถึงวีรกรรมอันยิ่งใหญ่ขณะที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เสด็จมาทำศึกและรบชนะพวกจาม มีชัยชนะเหนือกษัตริย์องค์อื่นๆ และเมื่อผู้ใดได้ฟังเรื่องราวดังกล่าวก็ย่อมเกิดความปีติยินดีกันทั่วแล้ว น่าสังเกตว่าชีวิตประวัตินี้ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นที่ซาบซึ้งยิ่งต่อความรู้สึกของกวี การที่พระเจ้า

ชัยวรมันที่ 7 ประกาศชัยชนะเหนือกษัตริย์ทั้งหลายในสงครามจนเป็นที่รับรู้กันอย่างกว้างขวางในขณะนั้นทั้งฝ่ายราชสำนักกัมพูชาและราชสำนักจามปา¹⁶¹

ในแง่กระบวนการสร้างสรรค์อสังการ ความโดดเด่นของโคลกนี้อยู่ที่กวียังสร้างภาพให้เห็นในมิติของอุตเปรกษาที่ซ้อนทับอสังการรูปกะอย่างกลมกลืนกัน โดยแสดงความงดงามของชีวประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันเป็นสายน้ำอมฤตซึ่งในความคิดของกวีนั้น ชิวประวัติของพระองค์ปรากฏเป็นภาพน้ำอมฤต หลั่งรดลงบนอวัยวะของเหล่ากษัตริย์ ซึ่งความสวยงามของอุตเปรกษาในเนื้อความจะฉายภาพสายน้ำในหม้อน้ำทองคำค่อยๆ ไหลจากที่สูงลงสู่ที่ต่ำ เบื้องล่างคือเหล่ากษัตริย์แสดงความนอบน้อมในท่าประคองกรกระทำอัญชลีต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยน้อมพระเศียรแสดงความเคารพแทบพระบาท สายน้ำอมฤตจึงไหลมาต้องพระพุ่มมือและพระเศียรของพระมหากษัตริย์และเหล่ากษัตริย์ต่างยินดีที่จะสัมผัสน้ำอมฤตนี้ คือ ยอมรับพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าเป็นตำนานในความทรงจำซึ่งเล่าขานสืบทอดต่อเนื่องมา นัยนี้จึงเห็นถึงความยิ่งใหญ่ในสถานภาพพระราชาที่เหนือพระราชาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เห็นถึงความงดงามของอำนาจของพระองค์ที่เย็นฉ่ำดังสายน้ำอมฤต เห็นถึงความศักดิ์สิทธิ์ของชีวประวัติที่ขับขานพระเกียรติยศอันบริสุทธิ์ และเห็นถึงความเป็นต้นแบบของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งประทับอยู่ในความรู้ของกษัตริย์ทั้งหลายทั่วกัน ในส่วนความซับซ้อนแยบยลของกระบวนการประกอบสร้างอสังการในโคลกที่ 28 ข้างต้น ยังชี้ถึงความสามารถของกวีอย่างชาญฉลาด ในการสร้างเรื่องราวอันเป็นวีรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่เล่าขานกันสืบมาให้ปรากฏชัดเจนเป็นรูปธรรม ความเป็นเอกภาพจากการเชื่อมโยงอสังการรูปกะผสมผสานกับอสังการอุตเปรกษายภาพชีวประวัติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อันเป็นดั่งน้ำอมฤตผู้ใดฟังชีวประวัติของพระราชาพระองค์นี้ย่อมสัมผัสได้ถึงความเป็นอมตะรุ่งเรือง สุขเกษม และกวีสร้างภาพให้เห็นอย่างงดงามว่าชีวประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดูราวกับน้ำอมฤตได้รดลงยังพระพุ่มมือและพระเศียรของเหล่ากษัตริย์อย่างน่าประทับใจ

3. การพระราชทานเกียรติยศแก่บุคคลที่ใกล้ชิดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

การพระราชทานเกียรติยศแก่บุคคลที่ใกล้ชิดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นสิ่งที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปฏิบัติให้เห็น ดังเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม กวีกล่าวว่่านอกจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะทรงแสดงความเคารพต่อบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระองค์ พระราชบิดา และพระราชมารดาอย่างสูงสุดแล้ว บุคคลที่ใกล้ชิดพระองค์ โดยเฉพาะครูและเครือญาติของครู ก็เป็นสิ่งที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 แสดงความเคารพและทรงยกย่องเช่นกัน

¹⁶¹ รายละเอียดเกี่ยวกับบริบททางประวัติศาสตร์ช่วงเวลาดังกล่าว ผู้วิจัยได้อธิบายไว้อย่างละเอียดในหัวข้อ “บริบททางประวัติศาสตร์รัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 : ยุคสมัยในการแต่งจารึกปราสาทตาพรหม” ของบทที่ 3 “ภูมิหลังเกี่ยวกับจารึกปราสาทตาพรหม และบทแปลจารึกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาไทย”

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมที่ปรากฏถึงการอุทิศเปรกษา สะท้อนผ่านเนื้อหาในโคลกที่ 33 กวีกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานเกียรติยศแก่พระเชษฐาของพระองค์ ดังเนื้อหาต่อไปนี้

tasyaāgrajasyāgravadhūṣu devī
svāminyabhikhyām api yo vya atārīt /
tadīyamukhyānucareshu senā-
pateś ca rājānucareshva ivaākhyām // 33

“พระองค์พระราชทานชื่อ เทวีสวามี แก่พระอัครมรรยาทั้งหลาย
ของพระเชษฐานั้น และได้พระราชทานชื่อแห่งเสนาปติ แก่ผู้ติดตามคน
สำคัญของเขา รวากับว่าเขาเป็นหัวหน้าของผู้ติดตาม พระเจ้าแผ่นดิน”

จากเนื้อความข้างต้น จะเห็นได้ว่ากวีกล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่ง
พระราชทานเกียรติยศแก่พระอัครมเหสีของพระเชษฐา โดยให้ชื่อว่า เทวีสวามี และยังพระราชทานชื่อ
เสนาปติ ให้แก่ผู้รักขาพระเชษฐาของพระองค์ด้วย กวีแสดงภาพอุทิศเปรกษาโดยใช้คำบ่งชี้ว่า iva คือ
การเปรียบเทียบสิ่งสองสิ่งเพื่อแสดงจินตนาการของกวีว่าสิ่งหนึ่งราวกับภาพของสิ่งหนึ่ง สอดคล้องกับ
รูปแบบอุทิศเปรกษาที่เรียกว่าวิสตุอุทิศเปรกษา หรือ สวรรูปอุทิศเปรกษา และเนื่องจากมีคำบ่งชี้ดังกล่าว
จึงจัดเป็นวิสตุอุทิศเปรกษาชนิด อุกตวิชยา

ภาพที่กวีแสดงจินตนาการผ่านอลังการอุทิศเปรกษาในโคลกนี้ จะเห็นว่ากวีสื่อ
ให้เห็นความสำคัญของผู้ติดตามพระเชษฐา โดยตำแหน่งเสนาปติ นับว่าเป็นตำแหน่งพระราชทานหรือ
เพื่อเชิดชูเกียรติบุคคลสำคัญ กวีกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้พระราชทานชื่อนี้แก่ผู้ติดตามคน
สำคัญของพระเชษฐา รวากับว่าผู้ติดตามของพระเชษฐาเป็นหัวหน้าผู้ติดตามของพระเจ้าแผ่นดินเสียเอง
คือ มองผู้ติดตามที่ได้รับการแต่งตั้งเป็นเสนาปติ มีตำแหน่งอันมีเกียรติเทียบเคียงได้กับผู้ติดตามของ
พระราชา

อย่างไรก็ตาม หากมองภาพนัยนี้ นับว่าเป็นการยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
ในทางอ้อมด้วย เพราะแสดงให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีความเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง แม้บุคคล
ใกล้ชิด พระองค์ก็พระราชทานตำแหน่งอย่างยิ่งใหญ่ให้ ดังนั้น การแสดงภาพที่ปรากฏนี้จึงเป็น
วัตถุประสงค์ของกวีที่มองพระเชษฐาว่าราวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อนึ่ง พระเชษฐาที่กวีกล่าวถึง
ข้างต้น แม้ในบริบททางประวัติศาสตร์จะไม่ปรากฏว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีพระเชษฐาประสูติจาก
พระราชบิดา และพระราชมารดาเดียวกับพระองค์ แต่พระเชษฐาที่กวีกล่าวถึงในเนื้อความนี้ น่าจะ
เป็นบุคคลที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเคารพยกย่องอย่างสูง คือ มีสถานะเหมือนเป็นพระเชษฐาของ
พระองค์

กระบวนการสร้างสรรค์อสังการอุตเปรกษาในโคลกข้างต้น เป็นการสร้างสรรค์อสังการอุตเปรกษาที่เรียงง่ายที่สุดในบรรดาอุตเปรกษาที่พบในจารึกปราสาทตาพรหม เพราะไม่ได้ปรากฏภาพในแง่จินตนาการที่เพริศแพรว แต่ความงามที่แฝงอยู่ในโคลกนี้เป็นความงามที่ทำให้เห็นภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้ชัดเจนเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น กล่าวคือ ทรงถือพระองค์ว่ามีความสัมพันธ์อันลึกซึ้งกับบุคคลที่ใกล้ชิดกับพระองค์ ดังที่กวีแสดงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลที่ทรงยกย่องว่าเป็นพระเชษฐา มีผู้ติดตามได้รับตำแหน่งอันทรงเกียรติเหมือนกับผู้ติดตามของพระองค์เอง การพระราชทานเกียรติยศแก่บุคคลที่เกี่ยวข้องดังกล่าวทำให้เห็นถึงความเมตตา และแสดงให้เห็นความถ่อมพระองค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั่นเอง

2. อสังการอุตเปรกษา ประเภทเหตุอุตเปรกษา

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมที่แสดงความงามของอสังการอุตเปรกษาประเภทเหตุอุตเปรกษา พบในโคลกที่ 8 ดังนี้

ในโคลกที่ 8 กวีกล่าวถึงสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยกล่าวถึงพระนางกัมพูราชลักษมี ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญในสายตระกูลทางฝ่ายพระมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีใช้อสังการอุตเปรกษาในรูปจินตนาการยกย่องความยิ่งใหญ่ของพระนางกัมพูราชลักษมีทั้งด้านสถานภาพการถือกำเนิด พระเกียรติยศ และความมั่งคั่งรุ่งเรืองอย่างน่าประทับใจยิ่ง ดังนี้

jātā tadīye nava gīta kīrtti
candorllasanmāṭṛkulām̐vu rāśau /
rarāja lakṣmīr iva yā satīnām
agresarī kamvujarājalakṣmīḥ // 8

“พระนางกัมพูราชลักษมี ผู้โดดเด่นที่สุดในบรรดาสตรีที่ชื่อสัตย์ต่อสามี ประสูติแล้วในมหาสมุทร คือ วงศ์ฝ่ายพระมารดาที่รุ่งเรือง ราวกับพระจันทร์ที่งดงาม คือ พระเกียรติยศที่ไม่เคยถูกตำหนิ ราวกับว่าพระลักษมีที่เกิดแล้วจากมหาสมุทร”

เนื้อหาโคลกข้างต้น กวีใช้อสังการอุตเปรกษาเพื่อสร้างความงดงามของเนื้อความในการกล่าวยกย่องพระนางกัมพูราชลักษมี (kumbujarājalakṣmī) ผู้ทรงเป็นดังโชคแห่งพระราชอาของชาวกัมพูชาให้สมบูรณ์แบบที่สุด จะเห็นได้ว่ากวีเลือกใช้คำศัพท์ว่า iva ซึ่งมีความหมายว่าราวกับ เป็นการยืนยันจินตนาการของกวีในการมองภาพว่าสิ่งที่กล่าวถึงมีคุณลักษณะราวกับหรือคล้ายคลึงกับจินตนาการอีกสิ่งหนึ่งซึ่งกวีนำมาเทียบเคียงกัน

เมื่อพิจารณาความงามของอสังการ เนื้อความในโคลกที่ 8 จัดว่าเป็น
 อุตเปรกษาชนิดที่เรียกว่า เหตุอุตเปรกษา คือ จินตนาการของกวีมองเห็นสิ่งไม่ใช่สาเหตุที่แท้จริงว่า
 เป็นสาเหตุ และเป็นเหตุอุตเปรกษาชนิดย่อยที่เรียกว่า สิทธิวิชา ซึ่งหมายความว่า กวีมองภาพสิ่งที่
 สร้างขึ้นในความรู้สึกนึกคิดสืบเนื่องจากเหตุว่าอาจจะเป็นไปได้ คำอธิบายดังกล่าวสอดคล้องกับ
 เนื้อความที่ยกมาข้างต้น โดยเฉพาะการประสูติของพระนางกัมพูชราชลักษณ์ และสถานภาพของ
 พระนางว่ามีความยิ่งใหญ่ นั่น กวีได้ชี้ให้เห็นถึงสาเหตุสืบเนื่องจากการประสูติในมหาสมุทร ซึ่งความ
 จริงแล้วเป็นเพียงความคิดคำนึงของกวีว่าควรจะปรากฏภาพเช่นนั้น การที่กวีมองเหตุแห่งวาระถือ
 กำเนิดของพระนางกัมพูชราชลักษณ์ว่าทรงประสูติยังมหาสมุทร จุดประสงค์สำคัญประการหนึ่งก็เพื่อ
 สร้างภาพลักษณ์ความดีงามของเชื้อสายจันทวงศ์ซึ่งเชื่อตามตำนานเทพปกรณัมว่าพระจันทร์นั้นถือ
 กำเนิดขึ้นในเกษียรสาคร ในแง่นี้วงศ์พระจันทร์จึงสะอาดและบริสุทธิ์อย่างยิ่ง อีกนัยหนึ่งเมื่อพระนาง
 กัมพูชราชลักษณ์ทรงถือกำเนิดยังมหาสมุทรก็ยังเป็นการส่งเสริมภาพลักษณ์พระนางกัมพูชราชลักษณ์
 เองให้มีความโดดเด่น กล่าวคือทรงเป็นสตรีผู้อยู่เหนือสตรีทั้งหลาย คือ มีความเป็นเลิศในบรรดาสตรี
 ที่มีความจงรักภักดีต่อสามี ขณะเดียวกันสาเหตุที่พระนางกัมพูชราชลักษณ์ประสูติในมหาสมุทรนั้น
 หากพิจารณาในแง่ของเหตุอุตเปรกษาก็จัดว่าเป็นสิทธิวิชา ภาพที่กวีกล่าวถึงสาเหตุที่เกิดขึ้นนี้มี
 ความเป็นไปได้ ดังจะเห็นว่ากวีเปรียบเทียบพระนางกัมพูชราชลักษณ์สะอาดบริสุทธิ์ถึงดงามราวกับ
 พระจันทร์ และด้วยชื่อที่พ้องกันกับลักษมีจึงเปรียบเสมือนพระนางลักษมีชยาพระนารายณ์ อนึ่ง
 วาระประสูติของพระนางกัมพูชราชลักษณ์ก็มีความเป็นไปได้เช่นกันในการสร้างภาพให้เห็นจินตนา
 ลักษณะร่วมกันกับการประสูติของพระนางลักษมีเทวี ซึ่งทรงประสูติยังทะเลน้ำนมเมื่อคราวเหล่า
 เทพ และอสูรกวานน้ำอมฤต

ความแจ่มชัดและงดงามของอุตเปรกษาในโคลกนี้ เมื่อพิจารณาอย่าง
 ละเอียดลึกซึ่ง จะเห็นแนวคิดของกวีในการสร้างจินตภาพจากการเลือกสรรอุปมานอันเป็นขนบ
 วัฒนธรรมวรรณศิลป์ในหมู่กวี อุปมานที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ที่รู้จักกันดี เห็นได้จากการกล่าวถึง
 พระจันทร์นั้น มักเปรียบหรือใช้แสดงสาระเข้าคู่กันกับหญิงสาว โดยเฉพาะใบบังดงามของหญิงสาวมี
 คุณลักษณะของผิวขาวผ่องกระจ่างใส เหมือนแสงพระจันทร์อ่อนๆ งดงามจับตาเช่นเดียวกับ
 พระลักษมีที่นำมาเทียบเคียงกับหญิงสาวที่งดงาม มีความเจริญรุ่งเรือง มีอำนาจเหนือสตรีทั้งหลาย
 เกิดในตระกูลที่ดีกวีจึงนำมาเปรียบกับพระนางลักษมี เหตุที่กวีนำสัญลักษณ์ คือ พระจันทร์ ซึ่งโยงไป
 ถึงมหาสมุทร พระเกียรติยศ และพระนางลักษมี ซึ่งเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในตำนานเทพปกรณัม
 มาสร้างภาพพจน์สรรเสริญพระนางกัมพูชราชลักษณ์ตั้งเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมโคลกที่ 8
 ข้างต้น นอกจากจะเป็นขนบการสร้างอสังการให้งดงามเพริศแพร้วแล้ว ยังเอื้อทำให้เข้าใจสารที่กวีสื่อ
 ได้ง่ายขึ้นด้วย ดังจะเห็นได้ในเนื้อหาโคลกนี้ อุปเมยหรืออุปไมยที่กวีต้องการสื่อถึง คือ พระนาง
 กัมพูชราชลักษณ์ ซึ่งทรงความงามยิ่งราวกับพระจันทร์

ในจินตนาการของกวีนั้นพระนางกัมพูชราชลักษณ์มีประสูติขึ้นมาจากมหาสมุทร หากพิจารณาจากกำเนิดของพระจันทร์ก็บังเกิดขึ้นท่ามกลางมหาสมุทรในคราวทวยเทพและอสูรกวณ เกษียรสมุทรด้วยเช่นกัน พระจันทร์ถือกำเนิดมาด้วยความบริสุทธิ์หมดจด ดำรงสภาวะเป็นทิพย์ ดำเนินเทพอินคุเชิดชูพระจันทร์เป็นเครื่องประดับมวยผมของพระศิวะเจ้าจงดงามเรื่องรอง ดังที่มีตำนานว่าพระศิวะยกเอาพระจันทร์มาเสียบเป็นเครื่องประดับเศียร พระศิวะจึงได้ฉายาว่า “จันทร์เศียร”¹⁶² กล่าวได้ว่าพระจันทร์ในจินตนาการของกวีแสดงสภาวะความงามอย่างยิ่งยวด

ในมิติที่เหมือนกันระหว่างกำเนิดของพระนางกัมพูชราชลักษณ์กับกำเนิดของพระจันทร์นี้ เป็นความตั้งใจของกวีที่จะแฝงเชื้อสาย “จันทร์วงค์” หรือ “โสมวงค์” ดังที่กล่าวไปแล้วข้างต้นเพื่อเชิดชูพระนางกัมพูชราชลักษณ์ที่ทรงสืบเชื้อสายมาจากตระกูลทางฝ่ายพระมารดา อันเป็นเชื้อสายเก่าแก่สืบเนื่องมาตั้งแต่วงศ์พระมหากษัตริย์แห่งเจนละกับวงศ์พระมหากษัตริย์แห่งพูนัน ซึ่งกลวิธีการแต่งเพื่อสร้างอสังการลักษณะนี้ จะเห็นได้จากเนื้อหาจารึกหันไชย โศลกที่ 3 กวีบรรยายพระบรมเดชาภาพของพระเจ้าภวรมันที่ 2 โดยกล่าวถึงการสืบเชื้อสายจันทร์วงค์เช่นเดียวกัน และได้ใช้อสังการเปรียบเทียบให้เห็นด้วยว่า พระองค์ประสูติในตระกูลของนางโสมมา ผู้เปรียบดังพระจันทร์ในท้องทะเล ดังนี้

somānyaye prasūtasya somasyeya payonidhau /
kenāpi yasya tejastu jājvalīti sadāhave // 3

“อนึ่ง พระองค์ ผู้ประสูติในตระกูลของนางโสมมา ผู้เปรียบดังพระจันทร์ในท้องทะเล ทรงมีเดชที่แผดเผาเหลือเกิน ทุกเวลาในเวลารบ (หรือในการสังเวย) โดยประการใดประการหนึ่ง”¹⁶³

ขณะเดียวกันการที่กวีใช้อุปมาเปรียบเทียบ คือ พระศรี หรือพระลักษมีเทวี เพื่อสร้างภาพลักษณ์ของพระนางกัมพูชราชลักษณ์ว่าทรงงามอย่างล้ำเลิศ ทั้งนี้ในบรรดาคุณสมบัติความงามของสตรี พระลักษมีเทวีเป็นอมตะนิยายแห่งความงามเรื่องโรจน์ไม่จืดจาง เพราะพระนางถือกำเนิดจากเกษียรสาครอันบริสุทธิ์ จึงทรงเป็นยอดแห่งความปรารถนาของความงามอันน่าหลงใหลทั้งปวง อีกทั้งเป็นแรงบันดาลใจในคุณสมบัติของสตรีเรื่อง “รูป” และ “กิริยา” ที่ดีพร้อมปราศจากที่ติเตียน จึงเหมาะสมยิ่งที่กวีจะเชิดชูพระเกียรยศของพระนางกัมพูชราชลักษณ์ว่าพระเกียรติยศของ

¹⁶² วิสุทธ์ นิพนธ์, วิสุทธ์นิพนธ์ (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2520), 9.

¹⁶³ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา และอุเทน วงศ์สถิตย์ การศึกษาจารึกหันไชย, 28-29.

พระนางได้รับการกล่าวขานอย่างกว้างขวาง เพราะพระนางเปรียบประดุจพระลักษมีเทวีซึ่งเป็นเครื่องประดับสายตระกูลอันยิ่งใหญ่สูงส่ง

ด้วยเหตุที่กวีสร้างความงามของอุตเปรกษาโดยกล่าวถึงเหตุอุตเปรกษาอย่างละเอียดซับซ้อน อาศัยอุปมานเป็นสื่อเปรียบที่รู้จักกันดีอยู่แล้วกวีจึงนำความเชื่อตามคติศาสนาฮินดูมาประสานกับเนื้อหาสรรเสริญพระเกียรติได้อย่างลงตัว ความลึกซึ้งของอลังการอุตเปรกษาในโคลกนี้สัมพันธ์กับการถือกำเนิดของพระนางกัมพูชราชลักษมี เนื่องจากผู้รับสารต้องเข้าใจกลวิธีทางวรรณศิลป์ว่ากวีมุ่งหมายสรรเสริญเชื้อสายโสมวงศ์หรือจันทรวงศ์ อันเป็นสายตระกูลที่มีชื่อเสียงกล่าวขานว่าบริสุทธิ์ นัยการสรรเสริญพระนางกัมพูชราชลักษมี อีกทางหนึ่งก็คือการประกาศความเก่าแก่ของสายตระกูลโสมวงศ์คู่ขนานกันไปด้วย โดยภาพรวมอลังการอุตเปรกษาที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม โคลกที่ 8 ดังที่ได้วิจารณ์มาตามลำดับจึงชี้ให้เห็นความงามตามกรอบการสร้างสรรคอุตเปรกษา ที่เรียกว่าเหตุอุตเปรกษา ประเภทลิตทวิชยา กวีกล่าวถึงสาเหตุสถานภาพอันยิ่งใหญ่ของพระนางกัมพูชราชลักษมีว่าสืบเนื่องมาจากเหตุที่พระนางประสูติในราชสกุลแห่งจันทรวงศ์ ซึ่งในความคิดของกวีนั้น การประสูติของพระนางในมหาสมุทรมีความเป็นไปได้เมื่อนำตำนานเทพปรัมมาเปรียบเทียบให้เห็นว่าพระนางลักษมีเทวีก็ถือกำเนิดยังมหาสมุทรครวณน้าอมฤต นอกจากนี้ปัจจัยสำคัญที่สนับสนุนให้อลังการอุตเปรกษามีความชัดเจนในการสื่อภาพ ก็คือ การกล่าวอ้างอุปมานเป็นสื่อเปรียบเทียบดังที่วิจารณ์ไปข้างต้น

3. อลังการอุตเปรกษา ประเภทผลอุตเปรกษาหรือลิตทวิชยาผลอุตเปรกษา

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมที่แสดงความงามของอลังการอุตเปรกษา ประเภทผลอุตเปรกษา หรือลิตทวิชยาผลอุตเปรกษา พบในโคลกที่ 20 และโคลกที่ 22 ดังนี้เนื้อหาทั้งสองโคลกนี้มีจุดมุ่งหมายเหมือนกัน คือ การแสดงภาพความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างงดงาม

เนื้อหาในโคลกลำดับที่ 20 จะเห็นได้ว่ากวียกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยใช้ อลังการ อุตเปรกษาอย่างงดงามเช่นกัน อย่างไรก็ตาม โคลกที่ 20 นี้ปรากฏออลังการรูปกะที่โดดเด่นด้วย ในตัวอย่างต่อไปนี้จะวิจารณ์เฉพาะอลังการอุตเปรกษาเท่านั้น ดังนี้

yam prāpya kāntam anavadyagūṇaīkarāgī
māsāmsitan nu dharan̄ īndra bhujāṅgajātam /
prācyān̄ nikāmagāṇikā rucim̄ apy apāsya
dhātṛī ratim̄ vidadhatī suṣuve śubhāni // 20

“พระนางปฤถวี ผู้เป็นราวกับว่าหญิงแพศยา ผู้มากด้วยความใคร่
หลังจากที่ได้รับพระองค์ (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) เป็นสามี ผู้เป็นลูกของชายชู้

คือ พระเจ้าธรณินทร์ ผู้ได้รับการสรรเสริญแล้วโดยพระมารดา ขณะที่มิเพศสัมพันธ์ พระนางผู้ยึดติดอยู่อย่างเดียวกับคุณสมบัติที่ไม่มีที่ติ จึงเป็นผู้ที่ไม่มีความสนใจทางกาม จึงได้ปล่อยสิ่งที่ตั้งงามออกมา (ทำให้แผ่นดินเจริญรุ่งเรือง) โดยหลีกเลี่ยงความพึงพอใจที่เคยมีอยู่แต่ก่อน”

เนื้อความในโคลกนี้ ปรากฏอสังการที่โดดเด่น คือ อุตเปรกษากัปรูปกะ ในส่วนอุตเปรกษาจัดว่าเป็นผลอุตเปรกษา หรือ สิทวิษยาผลอุตเปรกษา กล่าวคือ ด้วยคุณสมบัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่มีความรักอย่างประเสริฐไม่ต่างพร้อย พระเกียรติยศบริสุทธิ์เช่นนี้เอง จึงส่งผลให้พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นที่รักยิ่งของพระนางปฤถวี หรือที่รู้จักกัน คือ พระแม่ธรณี พระมารดาของแผ่นดิน หรืออีกนัยหนึ่งกล่าวได้ว่าพระนางปฤถวีมีความพึงพอใจยึดถือพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นสามี ในขณะที่เดียวกันพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ก็ได้รับการยกย่องสรรเสริญโดยพระมารดา ซึ่งพระมารดาอาจหมายถึงพระนางศรีชยราชจุฑามณีหรือนัยที่แฝงคือ พระนางลักษมี ศักดิ์ของพระวิษณุ เนื่องจากเนื้อความกล่าวว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เกิดจากพระยานาคราช คือ พระเจ้าธรณินทร์วรมันที่ 2 ซึ่งเป็นพระราชบิดา ดังนั้นการอ้างถึงทั้งพระนางปฤถวี พระนางลักษมี และพระยานาคราช จึงส่งเสริมอสังการอุตเปรกษาให้มีความมหัศจรรย์ยิ่งขึ้นอีก และผลที่สืบเนื่องประการต่อมาการที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงปกครองแผ่นดินด้วยความรัก พระองค์จึงทรงปล่อยสิ่งที่ตั้งงามออกมา คือ แผ่นดินมีความเจริญรุ่งเรือง ดังนั้น พระมหากษัตริย์กับแผ่นดินโดยนัยนี้จึงเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงกันอย่างแนบแน่น

ด้วยเหตุนี้กวีได้สร้างภาพด้วยอสังการอุตเปรกษาอย่างตั้งงามเพื่อแสดงให้เห็นว่าพระนางปฤถวีดูราวกับหญิงโสเภณีผู้ไม่สนใจในผู้ชายคนใดอีก นอกจากพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แต่เพียงเท่านั้น เมื่อพิจารณาในแง่นี้ จะเห็นชัดเจนว่ากวีกล่าวถึงธรรมชาติที่เปี่ยมเบนในวิสัยของหญิงโสเภณี เพราะตามปกติของหญิงโสเภณีย่อมมีความรักแจกจ่ายให้กับผู้ชายไปทั่ว ดังนั้น การที่หญิงโสเภณียอมความรักเพื่อผู้ชายเพียงคนเดียว จึงเป็นความรักแท้ที่ยิ่งใหญ่เหนือกฎเกณฑ์ใดๆ เช่นเดียวกับพระนางปฤถวีที่ไม่พอใจพระมหากษัตริย์องค์ใดอีก หากไม่ใช่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7

จะเห็นได้ว่าเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหม โคลกที่ 20 ข้างต้นนี้ เชื่อมโยงกับเนื้อความในโคลกที่ 19 ดังที่วิจารณ์ไปก่อน ทั้งนี้เพราะในความคิดของกวีนั้น พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ถือกำเนิดขึ้น ก็ด้วยการรังสรรค์จากพระพรหม พระองค์จึงมีคุณสมบัติอันเลิศเหนือบุคคลธรรมดา แต่อีกแง่หนึ่งความงามของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ก็เนื่องมาจากพระราชจริยาวัตรอันประเสริฐของพระองค์เอง นอกจากพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะได้รับความงามอันเป็นคุณลักษณะประจำพระองค์ กวียังกล่าวยกย่องอีกว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นั้นทรงมีความรักเพียง

หนึ่งเดียว โดยปราศจากลักษณะอันบกพร่อง ซึ่งความรักเพียงหนึ่งเดียวที่กวีสื่อภาพสะท้อนของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ข้างต้นนี้ คือ ความรักในการปกครองแผ่นดินและความรักตามอุดมการณ์ พระโพธิสัตว์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงยึดถืออันเป็นความรักที่อยู่เหนือความรักอื่นได้อย่างสูงสุด ดังนั้น ความหมายที่กวีสื่อในเนื้อหาโคลกที่ 20 จึงเน้นให้เห็นความรักที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงยึดมั่น โดยใช้อรรถาธิบายการอุปมาอุปไมยให้เห็นแนวคิดของกวีได้แจ่มแจ้งขึ้น ดังจะเห็นได้ว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นผู้มีความรักอย่างยอดเยี่ยมในคุณสมบัติที่ไม่ต่างพร้อย ทรงมีความรักเพียง หนึ่งเดียวนั้น การตีความในแง่นี้ทำให้เกิดอรรถาธิบายหลายมิติ ในมิติแรกอาจมองว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงควบคุมพระองค์มิให้หลงใหลในความรักอันฉาบฉวย ทรงยึดมั่นในความรักเพื่อทวยราษฎร์ อย่างแท้จริง ซึ่งเป็นความรักอันงดงามสร้างสรรค์ความสุขให้แก่แผ่นดิน ความรักนัยดังกล่าวนี้ จัดเป็นความรักทางโลก มองเห็นเป็นรูปธรรม ดังที่กวีแสดงภาพให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรง ปลดปล่อยสิ่งซึ่งงดงามออกมา นั่นคือ แผ่นดินภายใต้การปกครองของพระองค์นั้นมีความร่มเย็นสงบ สุข ความรุ่งเรืองที่เกิดขึ้นในแผ่นดินของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงดูราวกับว่าพระมารดาแห่งแผ่นดิน พอใจพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกิดความรักต่อพระองค์อย่างลึกซึ้ง นำสังเกตได้ว่า การที่กวีสื่อภาพว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงปล่อยสิ่งซึ่งงดงามออกมา จนทำให้แผ่นดินมีความเจริญรุ่งเรืองนั้น ภาพที่กวี สื่อนี้เป็นชนบประการหนึ่งที่กวีสื่อถึงพระบารมีของพระมหากษัตริย์ว่ามีคุณงามความดีอย่างเต็ม เปี่ยม ในจารึกแม่บุญตะวันออก กวีสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ก็ สะท้อนภาพที่แฝงนัยที่คล้ายคลึงกันกับจารึกปราสาทตาพรหม ดังเนื้อความโคลกที่ 23 ความว่า

yas sarvatas sarvagunān paṭimnā
rucas sadā dhāra viśeṣam ujjan /
upādade lokahitāya bhāsvān
rasān iva pratyaham astatandriḥ // 23¹⁶⁴

“พระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ทรงรับเอาคุณที่มีอยู่ทั้งหมดจากทุกๆ สิ่งอย่างรวดเร็ว แล้วทรงปล่อยออกมาอยู่ซึ่งสายธารวิเศษแห่งความพอใจ ตลอดเวลา ราวกับว่าพระอาทิตย์ฉายรัศมีรับเอาสายน้ำเพื่อประโยชน์แก่ ชาวโลกอยู่ทุกๆ วันอย่างไม่รู้จักเหน็ดเหนื่อย”¹⁶⁵

นอกจากนี้ เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม โคลกที่ 20 ความงามที่เกิดจากการตีความอย่างลึกซึ้ง คือ การสร้างภาพความเหมือนกันระหว่างพระนางปฤถวีกับหญิงโสเภณี ซึ่ง

¹⁶⁴L. Finot, *Inscriptions d'Angkor*, 313.

¹⁶⁵*Ibid.*, 334.

ต่างหลงรักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยไม่สนใจผู้ชายคนใดอีก อย่างไรก็ตาม พระนางปถุณีในตำนาน เทวปกรณัมก็สื่อถึงพระนางลักษมีได้อีกด้วย ดังคัมภีร์วิษณุปุราณะกล่าวถึงพระนางลักษมีว่าเป็น มารดาของโลกอยู่ชั่ววันจันทร์ พระลักษมี คือ ศรีแห่งแผ่นดิน¹⁶⁶ มองจากนัยนี้ พระนางลักษมีก็หลงรักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไม่สนใจผู้ชายคนอื่น

ยิ่งไปกว่านั้น หากมองในมุมมองพระพุทธศาสนาความรักในทางโลกนี้ คือ กาม ซึ่งกามมีความละเอียดลึกซึ้ง มีความหมายอย่างกว้างขวางหลายระดับ เพราะสิ่งอันเป็นความใคร่ ความอยาก ความปรารถนา สิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่น่าลิ้มลอง ล้วนเข้าข่ายขอบเขตของกามทั้งสิ้น หรือหากจำแนกกามจะแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ 1.กิเลสกาม (กิเลสที่ทำให้เกิดความใคร่) และ 2.วัตถุกาม (วัตถุอันน่าใคร่หรือเรียกว่า กามคุณ คือ สิ่งน่าปรารถนา 5 ประการ ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส)¹⁶⁷ ความรักของพระนางปถุณีหรือพระนางลักษมีที่เกิดจากความหลงรักพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงเป็นความรักอันสอดคล้องกับกามในทางพระพุทธศาสนาที่กามยังเกาะเกี่ยวยึดติดในเรื่องรูป รส กลิ่น เสียง กิริยาอาการต่างๆ ซึ่งยัวเฝ้าอายตนะภายนอก ในมิติที่สอง การมองภาพความรักเพื่อให้เกิดอสังการอย่างลึกซึ้งในอีกระดับหนึ่ง จะเห็นได้จากการที่กวีกล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมีความรักอย่างยอดเยี่ยมในคุณสมบัติที่ไม่ต่างพร้อย ความรักที่กวีกล่าวถึงหมายถึงสิ่งใด อาจไม่ใช่ความรักทางโลก คือ การที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงมอบความรักอย่างเต็มเปี่ยมแก่การปกครองแผ่นดิน เพื่อสถาปนารัฐของพระองค์ให้มีความรุ่งเรืองแต่เพียงเท่านั้น ทว่าความรักอันบริบูรณ์อยู่ในพระราชหฤทัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะมีนัยของความหมายลุ่มลึกอีกหรือไม่ เมื่อพิจารณาเนื้อหาตอนท้ายของจารึกปราสาทตาพรหมหลักเดียวกันนี้ เนื้อหาโคลกที่ 141 กวีระบุจุดมุ่งหมายของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้อย่างชัดเจนว่า ขอให้พระมารดาของข้าพระองค์ก้าวข้ามพันหัวแห่งมหาสมุทร คือ ภพของมนุษย์ทั้งหลาย เพื่อให้บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า และในตอนท้ายของจารึกปราสาทพระขรรค์ โคลกที่ 172 เนื้อความคล้ายกันกับจารึกปราสาทตาพรหม กวีแถลงความมุ่งมั่นของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้ประการหนึ่งว่า “ต้องการพาสัตว์โลกข้ามมหาสมุทร คือ การเวียนว่ายตายเกิด” ดังนั้น ความรักอันยอดเยี่ยมในคุณสมบัติที่ไม่ต่างพร้อยอันเป็นคุณสมบัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นัยนี้จึงเป็นอสังการสุดปรกษาอันประณีตงดงาม สะท้อนมโนทัศน์ความรักตามคติความเชื่อในพระโพธิสัตว์ที่มองความรัก คือ การเสียสละเพื่อมวลมนุษย์ ความรักที่จะทำความดี

¹⁶⁶ ดังข้อความในคัมภีร์วิษณุปุราณะ อถยายะที่ 8 กล่าวยกย่องพระศรีไว้ว่า “ศรี (พระลักษมี) ของพระวิษณุนี้ ผู้เป็นมารดาของโลกอยู่ชั่ววันจันทร์ ทรงไม่เปลี่ยนแปลงเหมือนกับพระวิษณุผู้ทรงแทรกซึมอยู่ทุกหนทุกแห่ง” และ “ถ้าพระนางศรีเป็นแผ่นดิน พระหริก็ทรงเป็นผู้ค้ำจุนแผ่นดิน” อ้างถึงใน สุภาพร พลายนิก, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและไตรภูมิพระร่วง” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์บัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557), 628.

¹⁶⁷ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ 14 (กรุงเทพฯ: ธนธการพิมพ์ จำกัด, 2553), 15-16.

เพื่อสรรพสัตว์ ในแง่นี้พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงทรงเปรียบประดุจพระโพธิสัตว์ในร่างมนุษย์ เนื่องจากพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นศาสนาหลักแห่งยุคสมัยนี้ ความรักเพียงหนึ่งเดียวในที่นี้ ก็คือ ความรักตามอุดมคติของพระโพธิสัตว์ และความปรารถนาในหนทางไปสู่พระนิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดของการหลุดพ้นจากสังสารวัฏ เป็นวิถีทางเพียงหนึ่งเดียวที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงปรารถนาอย่างยิ่งยวดที่จะบรรลุถึง

กล่าวได้ว่า พระราชปณิธานของพระองค์ที่ทรงมุ่งหวังตลอดพระชนม์ชีพ คือ การบำเพ็ญบารมีอย่างอุกฤษฏ์ ดังปรากฏให้เห็นแนวทางปฏิบัติของพระองค์ในจารึกประจำอารคยาศาลา ตาเมื่อนโตจ k.375 โศลกที่ 44 ด้านที่ 4 กวีชี้ให้เห็นความปรารถนาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงอุทิศพระองค์เพื่อช่วยประชาชนทั้งมวลให้ก้าวข้ามมหาสมุทรแห่งภพ คือ การเวียนว่ายตายเกิดตั้งที่ว่า

jagad ditātyaratha tṛṣas sa rājā
purn vabhāṣe prañidhānm etat /
bhavāvdi magnāñ janatām samastām
uttārayeyam sukrtena tena // 44

“พระราชอาพระองค์นั้น ผู้ทรงปรารถนาแรงกล้าถึงประโยชน์สูงสุด แก่มวลมนุษย์ ได้ตรัส พระราชปณิธานนี้อีกครั้งว่า ด้วยความดีที่ทำไว้แล้ว นั้น ขอข้าพเจ้าได้ช่วยประชาชนทั้งมวล ซึ่งกำลังจมอยู่ในมหาสมุทร คือ ภพ (การมีการเป็น) ให้ข้ามพ้นไปได้ ด้วยเทอญ”¹⁶⁸

ดังนั้น เมื่อพิจารณาสารที่สะท้อนจากเนื้อความจารึกข้างต้น จึงยืนยันเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมในโคลกที่ 20 ซึ่งกวีกล่าวว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงสละความยินดีที่มีมาแต่ก่อน และได้ทรงสร้างความรักให้เกิดขึ้น พร้อมกับทรงปล่อยสิ่งที่น่ายินดีออกมา เพราะฉะนั้นพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงทรงปฏิบัติตามแนวทางพุทธจริยาเพื่อดำเนินไปสู่เป้าหมายอันสูงสุดนั้น คือ การเข้าถึงพระนิพพานได้อย่างชัดเจน ความมั่งคั่งที่นำยินดีจึงเป็นความเมตตากรุณา

เมื่อพิจารณาถึงการอุปเปรกษาผ่านเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหม โศลกที่ 20 สรุปรายละเอียดได้ว่าอสังการอุปเปรกษาสร้างภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้มีพระคุณสมบัติเป็นที่รักยิ่งของแผ่นดิน ถึงขนาดพระนางปฤถวี หรือพระนางลักษมีเองเกิดความรักในพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จนยอมรับพระองค์เป็นสามี กวีสร้างภาพให้เห็นว่าพระเทวีแห่งแผ่นดินนั้นดูราวกับหญิงโสเภณีผู้หลงใหล มีความลุ่มหลงพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยไม่ไฝ่ปองผู้ชายคนอื่น ในแง่นี้จะ

¹⁶⁸ อัญญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมื่อน, 123.

เห็นความงดงามของอลังการอุตเปรกษาที่มีชีวิตชีวาน่าสนใจยิ่ง อนึ่ง ความรักอันเป็นพระคุณสมบัติหลักของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ก็อาจมองให้ลึกซึ้งได้หลายแง่มุม ความรักอันเป็นคุณสมบัติเพียงหนึ่งเดียวไม่ต่างพร้อย มิติแรกเป็นความรักสำหรับการปกครองแผ่นดิน เพื่อความผาสุกของราชอาณาจักร เมื่่อมองความรักที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้นอีก คือ ความรักเพื่อมวลชน ไม่ใช่ความรักเพื่อตนเอง อันเป็นอุดมการณ์หลักของพระโพธิสัตว์ซึ่งพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงยึดมั่นตลอดรัชสมัยอย่างเหนียวแน่น

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมในโคลงลำดับต่อมา คือ โคลงที่ 22 กวียังคงใช้อลังการ อุตเปรกษาแสดงพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อย่างหมดงดงดงาม กวีระบุว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงสืบเชื้อสายกษัตริย์แห่งสุรยวงค์ พระองค์เป็นรัตนะบนพระเศียรของเหล่าพระมหากษัตริย์ เนื้อหาดังกล่าวกวีแสดงให้เห็นถึงความอาจหาญ แสดงวีรกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งทรงเสด็จไปยังสนามรบเพื่อกระทำสงคราม มีพระลักษณะสถิตอยู่ที่พระองค์ จึงดูราวกับว่าพระลักษณะได้โอบกอดพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไว้ในขณะนั้นอย่างแนบแน่น ดังเนื้อความที่ว่า

śaṅke samastagūṇasammatir aṃśumālī
vaṃśodbhavo vanipatīndravaraṅgaratnam /
gacchaty ayam mama kṛte samitīty aṭīva
harṣā yam ājīkamalā dṛḍham ālalinge // 22

“ข้าพเจ้าสงสัยว่า พระลักษณะแห่งสงครามผู้ทรงพอพระทัยอย่างยิ่ง เพราะคิดว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ ผู้ทรงเห็นพ้องกับสิ่งที่ตั้งามทุกประการ ผู้ประสูติในวงศ์แห่งพระอาทิตย์ ผู้ทรงเป็นรัตนะบนพระเศียรของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย เสด็จไปแล้วในสงคราม เพื่อตัวข้า จึงได้โอบกอดพระองค์ไว้แล้วอย่างแนบแน่นในสนามรบ”

จากเนื้อความที่โคลงที่ 22 ข้างต้น จะเห็นได้ว่ากวีใช้อลังการสร้างความงามของเนื้อความ 2 รูปแบบ ได้แก่ อลังการอุตเปรกษาและอลังการรูปกะ ในการวิจารณ์โคลงนี้จะกล่าวเฉพาะอลังการอุตเปรกษา ส่วนอลังการรูปกะจะวิจารณ์ในหัวข้อรูปกะในจารึกปราสาทตาพรหม

อลังการอุตเปรกษาที่ปรากฏในโคลงที่ 22 สังเกตได้จากคำศัพท์ที่บ่งชี้ได้แก่ śaṅke ซึ่งมีความหมายว่า ข้าพเจ้าสงสัยว่า หรือ ข้าพเจ้าคิดว่า ซึ่งเป็นการเปิดเผยสรรพนามของตัวกวีเองว่าตนนั้นได้เกิดความสงสัยในจินตนาการสิ่งที่นึกคิดไว้ ดังนั้น ความสงสัยของกวีจึงแสดงภาพจินตนาการสื่อถึงสิ่งที่มองเห็นและถ่ายทอดเป็นภาษาวรรณศิลป์นั้นให้มีความสมจริงในมิติของอลังการ และสะท้อนความสมจริงในความรู้สึกของกวี ดังจะเห็นได้ชัดในเนื้อความโคลงที่ 22 ความสงสัยของกวีเกิดจากได้ประจักษ์ถึงพระบุญญาธิการของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงแสดงความสงสัยว่าพระนาง

ลักษณะคงพอใจพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างมาก แล้วได้โอบกอดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้อย่างแนบชิด
ตั้งนั้น เมื่อพิจารณาอุตเปรกษาในโคลกนี้จัดว่าเป็น ผลอุตเปรกษา หรือ สิทธิวิษยาผลอุตเปรกษา

อุตเปรกษาที่เรียกว่าผลอุตเปรกษา ในเนื้อความนี้ กวียกย่องพระเจ้าชัยวรมัน
ที่ 7 ว่าทรงมีพระคุณสมบัติอันดีงามทุกประการ ทั้งพระชาติกำเนิด และการสู้รบอันเป็นหน้าที่ของ
วรรณะกษัตริย์ และด้วยคุณลักษณะดังกล่าวนี้เองจึงส่งผลให้พระนางลักษมีเกิดความพึงพอใจ
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างยิ่ง ขณะเดียวกันการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จไปในสนามรบเพื่อทรงทำ
สงครามก็เป็นความสงสัยของกวีเช่นกันว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงกระทำการเช่นนี้ก็เพื่อพระนาง
ลักษมีนั่นเอง เพราะฉะนั้นในเวลาทีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เสด็จออกสู่สนามรบ พระนางลักษมีจึงตาม
เสด็จพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไปด้วยแล้วได้โอบกอดพระราชาราชพระองค์นี้้อย่างแนบหนา

การที่จะเข้าใจถึงการอุตเปรกษาดังเนื้อความโคลกข้างต้น จะต้องเข้าใจ
ชนบหรือสมยะอันเป็นความเชื่อของกวีประการหนึ่ง คือ การกล่าวอ้างพระนางลักษมีหรือพระศรีที่มี
ความสัมพันธ์อย่างลึกซึ้งกับพระมหากษัตริย์ ซึ่งในจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์หลายหลักจะปรากฏ
บทบาทความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระนางลักษมีอยู่เสมอ ตามปกติพระลักษมีจะสถิต
อยู่ ณ พระอุระของพระวิษณุหรือพระนารายณ์ตลอดเวลา เพราะพระนางลักษมีจะยึดพระวิษณุเป็นที่
พึ่ง ตั้งเนื้อความตอนหนึ่งในจารึกแม่บุญตะวันออก โคลกที่ 183 ที่ว่า “พระหริมีพระลักษมีนอนแนบ
อยู่ที่พระอุระ”¹⁶⁹

ตั้งนั้น โดยธรรมชาติของพระนางลักษมีพระนางจึงใจง่าย ไม่พอพระทัยที่จะ
ประทับอยู่กับผู้ใดเป็นเวลานาน ผู้ที่พระนางลักษมีจะประทับอยู่ด้วยเป็นเวลานานจะต้องเป็นผู้มีโชค
และมีคุณสมบัติอันเลิศยิ่งกว่าผู้อื่น ในแง่นี้พระวิษณุทรงมีโชคอย่างยิ่ง พระนางลักษมีจึงเลือกที่จะสถิต
อยู่กับพระวิษณุ¹⁷⁰

ตัวอย่างที่กวีกล่าวถึงพระลักษมีว่ามีความเจ้าชู้ พระนางจะหนีไปจากผู้ทั้งหมด
โชคทันที แล้วไปหาบุคคลใหม่ที่มีโชคยิ่งกว่า แนวคิดนี้สะท้อนให้เห็นในจารึกปราสาทพระขรรค์ โคลก
ที่ 20 ซึ่งเป็นจารึกร่วมยุคสมัยกับจารึกปราสาทตาพรหมความว่า “พระลักษมี ได้ถูกพระองค์ซึ่งไว้ในที่
คุมขัง คือ นโยบาย (การปกครองที่ดี) โดยอาศัยคุณสมบัติของพระองค์ ที่เหนือผู้อื่นเพราะทรงคิดว่า
พระลักษมีเป็นผู้ที่ไม่อยู่นิ่งเฉย ได้กลายเป็นผู้ที่อยู่นิ่งเฉย..”¹⁷¹ และในโคลกที่ 26 ความว่า “พระลักษมี
ของพระองค์ ผู้มักจะท่องเที่ยวไปเรื่อยๆ เหมือนแมลงภู่ ได้ประทับอยู่แล้วที่ดอกบัวที่ประทับอันบาน

¹⁶⁹ L. Finot, *Inscriptions d'Angkor*, 349.

¹⁷⁰ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา,” ใน
ภาษา-จารึก 7 (กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544. เนื่องในวาระ
เกษียณอายุราชการของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา), 39.

¹⁷¹ จิตรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “จารึกปราสาทพระขรรค์,” *ไทย-ภารต* 84.

แล้วในสระน้ำคือสนามรบ ที่เข้าไปได้ยาก ที่สกปรก ที่มีภาพที่น่ากลัว ถูกปกปิดไว้ด้วยท่าฝนที่เป็น ลูกศรอันหนาแน่น”¹⁷² ข้อความทั้งสองโคลกในจารึกปราสาทพระขรรค์ ยืนยันให้เห็นภาพว่าการที่ พระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 ทรงมีโชคและความรุ่งเรืองมากจึงทำให้พระลักษมีซึ่งปกติเหมือนแมลงงูบินไป เรื่อยๆ กลับมาอยู่กับพระองค์โดยไม่ไปที่ไหนอีก ดังนั้น เมื่อภิกษุกล่าวสรรเสริญพระมหากษัตริย์ว่า พระนางลักษมีทรงสถิตอยู่ด้วย ภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นจึงเป็นดังภาพพระวิษณุ ซึ่งในจารึกสรรเสริญพระมหากษัตริย์หลายหลักก็นิยมแสดงภาพให้เห็นว่าพระลักษมีจะโอบกอด พระวรกายของพระมหากษัตริย์อย่างแนบแน่น ดังจารึกสตักกอกม 2 พระลักษมีได้โอบกอด พระวรกายของพระเจ้าอุทยาทิตยะความว่า

“ได้ยินว่า พระลักษมีได้โอบร่างกายของพระองค์ (พระเจ้าอุทยาทิตยะ) เหมือนพระอุมาโอบกอดสัตว์ลอันน่าปรารถนา ด้วยคิดว่า เราจะเป็นบุคคล ประเภทไหนหนอ จึงจะได้โอบกอดครึ่งหนึ่งแห่งส่วนบนของพระสรีระ ที่ สวยงามและประเสริฐเช่นนั้น เหมือนบุตรแห่งเทือกเขาหิมาลัยนั้น”¹⁷³

ชนบของภิกษุดังกล่าวปรากฏชัดเจนในเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม โศลกที่ 22 ด้วยเช่นกัน อลังการอุตเปรูกษาซึ่งดำเนินตามชนบแสดงความสัมพันธ์อันแนบชิดระหว่างพระนาง ลักษมีกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงสร้างภาพได้สวยงามยิ่ง สะท้อนให้เห็นภาพลักษณ์ของพระเจ้า ชัยวรมันที่ 7 ทรงมีโชคลาภ ทรงมีความเข้มแข็งกล้าหาญในการรบ เป็นเอกบุรุษผู้เก่งกล้าในแผ่นดิน ดังนั้น พระลักษมีเทวีจึงได้โอบกอดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไว้อย่างแนบแน่น มิติความงามดังกล่าวนี้จึง เป็นการผสมผสานระหว่างความแข็งแกร่ง (พระเจ้าชัยวรมันที่ 7) กับความสวยงามอ่อนหวาน (พระ นางลักษมี) อย่างกลมกลืนโดยสมบูรณ์ ดังนั้น เมื่อมองภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขณะทรงอยู่ ท่ามกลางสนามรบจึงไม่ใช่ภาพพระมหากษัตริย์ผู้รุกรานหวาดกลัว แต่เป็นภาพพระมหากษัตริย์ที่แผ่ ความงาม ความอ่อนโยน และความอ่อนช้อยขณะร้ายราอาวุธอย่างงดงาม

ที่น่าสังเกตด้วยอีกประการหนึ่ง ภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังที่ภิกษุ กล่าวถึงในโศลกที่ 22 นอกจากจะมีสถานภาพเป็นพระมหากษัตริย์นักรบแล้ว ภิกษุยังสื่อนัยแฝงให้เข้าใจ ด้วยว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีสถานภาพเป็นพระสวามีของพระนางลักษมี เพราะกิริยาอาการของ พระนางลักษมีแสดงออกต่อพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ด้วยการโอบกอดสัมผัสสรีระจริงพระวรกายของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้แนบชิดกับพระเทวี แม้ขณะในยามสงคราม พิจารณาแง่มุมนี้ พระนางลักษมี

¹⁷² เรื่องเดียวกัน, 85.

¹⁷³ คำแปลจารึกปราสาทสตักกอกม 2 อ้างถึงในชะเอม แก้วคล้าย, “จารึกสตักกอกม 2,” ใน จารึกในประเทศไทย เล่ม 3: อักษรขอม พุทธศตวรรษที่ 15-16, 208.

ได้แสดงออกถึงการประกาศความเป็นภรรยา หรือชี้ให้เห็นความเป็นเจ้าของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างชัดเจน ภาพที่เกิดจากอสังการอุตเปรกษาในโคลงนี้ กวียังชี้ให้เห็นความน่าเลื่อมใสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งพระราชวงศ์อื่นๆ ได้แสดงความนอบน้อมด้วยความรักอย่างสูง ดังข้อความว่า “ผู้ทรงเป็นรัตนะบนพระเศียรของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย” หมายความว่า พระเศียรของพระราชานี้นอบน้อมแทบพระบาทของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏเป็นภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สะท้อนผ่านเครื่องประดับที่แวววาวระยิบระยับบนพระเศียรของพระราชานี้ การใช้นบอุตเปรกษาในลักษณะดังกล่าวนี้ปรากฏในจารึกหลักอื่นด้วย ดังเนื้อความตอนหนึ่งในจารึกปราสาทสติกก้อกธม 2 ที่ว่า “ข้าพเจ้าคิดว่า พระบาทที่เหมือนดอกบัวทั้งคู่ที่มีความกรุณาต่อผู้กราบไหว้ของพระเจ้า อุทยาทิตยวรมันคงจะแสดงความรักที่ตนมีต่อผู้จงรักภักดีให้ปรากฏออกมา จึงได้ทำให้หมู่พระราชานี้น้อมเศียรลงมา และปรากฏเป็นภาพสะท้อนในพระนชชะที่เหมือนแก้วมณีเข้าไปอยู่ในตนเอง”¹⁷⁴ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์หาได้วิจารณ์อสังการอุตเปรกษาในเนื้อความที่ยกย่องพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันไว้อย่างน่าสนใจว่า

“ในที่นี้ กวีมองเห็นภาพที่พระราชานี้นอบน้อมอยู่แทบพระบาททั้งคู่ของพระเจ้าอุทยาทิตยวรมัน และภาพสะท้อนของพระราชานี้นปรากฏอยู่ในพระนชชะของพระองค์ จึงจินตนาการไปว่า พระบาทของพระเจ้าอุทยาทิตยวรมันมีความกรุณาต่อผู้กราบไหว้บูชา จึงแสดงความรักของตนออกมา โดยการให้ผู้กราบไหว้นั้นเข้าไปอยู่ในตัว จินตนาการนี้เกี่ยวข้องกับเรื่องทางศาสนา ลัทธิภักดีที่เชื่อว่า พระเจ้าจะแสดงความรักของพระองค์ต่อผู้กราบไหว้บูชา ด้วยการพาผู้ภักดีไปอยู่ใกล้ชิดพระองค์”¹⁷⁵

ความงงดงามอย่างลึกซึ้งของอสังการอุตเปรกษาดังที่ได้วิจารณ์มาตามลำดับ จึงชี้ให้เห็นความเข้าใจของกวีในมิติที่สัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับพระนางลักษมี ซึ่งพระมหากษัตริย์ที่มีพระบรมเดชาภาพกว้างขวางจะมีพระลักษณะมีหรือพระศรีสถิตอยู่ที่พระอุระของพระมหากษัตริย์ตลอดเวลา ดังเห็นจากการที่กวีเชื่อมโยงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างพระนางลักษมีกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างแนบคาย ซึ่งในจารึกปราสาทพระขรรค์ยืนยันแนวคิดนี้ชัดเจนว่าพระนางลักษมีประทับอยู่กับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยไม่ไปที่ไหนอีก

ยิ่งไปกว่านั้น การใช้คำบ่งบอกจินตนาการของกวี คือ คำว่า *sañke* ตั้งแต่ดำเนินเรื่องก็ได้สะท้อนตัวตนของกวีในฐานะผู้เล่าเหตุการณ์ที่จินตนาการแล้วถ่ายทอดเป็นเรื่องราวอัน

¹⁷⁴ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์หา, “อุตเปรกษา,” ใน ภาษา-จารึก 7, 14.

¹⁷⁵ เรื่องเดียวกัน.

แสดงวีรกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เชื่อมโยงกับพระเทวีแห่งโชคลาภ หรือพระชายาของพระวิษณุ เทพเจ้าแห่งการรักษาคุ้มครองโลกว่าพระองค์อยู่ในสถานภาพพระชายาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งมีความพอใจอย่างยิ่งในการโอบกอดพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขณะเสด็จไปสู่สนามรบ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในแง่นี้จึงมีโชคเหมือนกับพระวิษณุ และมีความมองอาจในการยุทธ์ยิ่งกว่าผู้ใด

4. อลังการอุตเปรกษา ประเภทวัสดุอุตเปรกษาและผลอุตเปรกษา

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมที่แสดงความงามของอลังการอุตเปรกษา ประเภท ผลอุตเปรกษา หรือสิทธิวิษยาผลอุตเปรกษา พบในโคลกที่ 19, 21 และโคลกที่ 27 เนื้อหาทั้ง 3 โคลกมีแสดงรายละเอียดโดยการเชิดชูสถานภาพความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ผ่านเนื้อความดังนี้

1. การถือกำเนิดของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยการสร้างสรรค์จากพระพรหม

เนื้อหาโคลกที่ 19 กวีเชิดชูสถานภาพอันสูงส่งของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในวาระที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ประสูติขึ้นมา พระองค์ก็ได้รับการสร้างขึ้นจากพระเป็นเจ้า และพระคุณสมบัติที่ยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 การสรรเสริญพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในจารึกปราสาทตาพรหมเป็นแนวคิดสำคัญ ดังนั้น อลังการที่กวีสื่อถึงพระมหากษัตริย์พระองค์นี้จึงมีความโดดเด่นและงดงามอย่างมาก ดังเนื้อความในโคลกต่อไปนี้ กวีใช้อลังการอุตเปรกษาพรรณนาจินตภาพอย่างประณีตลึกซึ้ง ดังนี้

śaṅmāturasya vividhan nu vapuḥ prahrṣṭair
ekam kṛtaṃ vidhir avekṣya vidhitsur arttham /
gāḍhopagūhanamudā haraśārṅgyanaṅgād
aiśvaryaśauryyavapurekanidhiṃ vyadhād yam // 19

“พระพรหมคงจะเป็นผู้ต้องการสร้างสิ่งที่เป็นประโยชน์อย่างนั้นแน่ๆ หลังจากได้ทอดพระเนตรร่างกายของพระการตติเกยะที่แยกกันอยู่ ถูกทำให้เป็นหนึ่งเดียว ด้วยความยินดี คือการกอดกันอย่างแนบแน่น ก็เลยทรงสร้างพระองค์ (พระเจ้าชัวยรมันที่ 7) ขึ้นมาให้เป็นขุมทรัพย์เพียงหนึ่งเดียว ที่ได้สร้างจากพระศิวะพระวิษณุ และพระกามเทพ คือ ความเป็นใหญ่ ความกล้าหาญ และความงาม ด้วยความยินดี คือ การโอบกอดกันอย่างแนบแน่น”

เนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมข้างต้น สันเกตจากคำศัพท์บ่งชี้ว่าเป็นอุตเปรกษาที่เรียกว่า อุกตวิษยา ดังที่ปรากฏในบาทแรก คือ **nu** แปลว่า อย่างนั้นแน่ๆ กวีใช้คำนี้เพื่อยืนยันความคิดในจินตนาการของกวีว่าต้องเป็นเช่นนั้นที่น่าสังเกตเนื้อความในโคลกที่ยกมาจัดเป็นอุตเปรกษาในลักษณะของ วัสดุอุตเปรกษา หรือ สवरูปอุตเปรกษาก็ได้ และอาจจัดเป็นผลอุตเปรกษา

หรือ สัททวิชัยยามโลตเปรกษาได้อีกด้วย กล่าวคือ กวีจินตนาการมองเห็นวัตถุอย่างหนึ่งว่ามีลักษณะเป็นอย่งนั้น ทั้งในแง่ความเป็นจริงวัตถุที่มองเห็นอาจเป็นเพียงจินตนาการของกวี ดังที่กวีได้มองเห็นพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่ายิ่งใหญ่ราวกับพระศิวะ มีกำลังความกล้าหาญราวกับพระวิษณุ และงดงามล้ำเลิศราวกับพระกามเทพ ซึ่งในแง่ความเป็นจริงพระคุณสมบัติทั้งสามประการที่กวีกล่าวถึงความยิ่งใหญ่ ความกล้าหาญ และความงดงามนั้นถือเป็นลักษณะเฉพาะของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งแตกต่างจากบุคคลโดยทั่วไป ทั้งพระชาติกำเนิด และการมีบทบาททางด้านการเมือง ดังนั้น ในจินตนาการของกวีที่สะท้อนให้เห็นสถานภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งอยู่เหนือคนสามัญ จึงเทียบความยิ่งใหญ่ทั้งหลายได้กับเทพเจ้านั้นเอง การสร้างอุตเปรกษาในมิตินี้จึงเรียกว่า วัสดุอุตเปรกษา อลังการอุตเปรกษาดังที่กวีสื่อความมานี้ก็อาจจัดเป็นผลอุตเปรกษา โดยกวีแสดงจินตนาการให้เห็นถึงวัตถุสิ่งหนึ่งว่าเป็นผลมาจากสิ่งหนึ่ง แม้ตามความเป็นจริงผลของอลังการอาจไม่ได้เป็นเช่นนั้น ดังจะเห็นได้ว่าในโคลกนี้วัตถุหลักที่กวีกล่าวถึงคือ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อันเป็นผลจากการสร้างขึ้นของพระพรหมให้เป็นต้นแบบของบุคคลที่ยิ่งใหญ่ในโลก กวีลำดับเหตุการณ์ให้เห็นว่าพระพรหมทรงรังสรรค์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขึ้นด้วยความเบิกบานพระทัย หลังจากที่ได้ทอดพระเนตรร่างกายของพระการตติเกยะ ซึ่งกระจัดกระจายโดยรวมให้เป็นร่างเพียงหนึ่งเดียว คือ การสถาปนาพระการตติเกยะขึ้นมา

การที่พระพรหมทรงสร้างพระการตติเกยะซึ่งมีร่างที่กระจัดกระจายให้รวมเป็นหนึ่งเดียวกันนี้ ก็เพื่อจะดำเนินเรื่องเชื่อมโยงมายังการถือกำเนิดขึ้นของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดังนั้นในแง่ศิลปะการประพันธ์จึงเป็นการสร้างจินตภาพคู่ขนานกัน ระหว่างการที่พระพรหมทรงรังสรรค์เทพการตติเกยะกับการที่พระพรหมทรงสร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขึ้นมาบ้าง เนื้อความที่ว่าพระพรหมทรงปรารถนาที่จะรังสรรค์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขึ้นมาให้เป็นขุมทรัพย์เพียงหนึ่งเดียวอันประเสริฐแก่แผ่นดิน คือ ทรงมุ่งหวังที่จะรวมเอาความยิ่งใหญ่ ความกล้าหาญ และความงามให้มารวมอยู่ในร่างของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เป็นหนึ่งเดียวนั้นเอง

ความงามของอุตเปรกษาในโคลกที่ 19 ดังเนื้อความที่กล่าวถึงนี้ จะเห็นว่ามี ความโดดเด่นอยู่หลายแง่มุม ความงามที่โดดเด่นประการแรก คือ การที่กวีอ้างถึงพระพรหม (vidhir) ในฐานะที่มีบทบาทเป็นเทพผู้สร้าง (creator) ซึ่งได้สร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้เป็นต้นแบบบุคคลผู้เลิศในโลก นับเป็นขนบวรรณศิลป์ที่เชื่อมโยงการสวดิพระมหากษัตริย์ในมิตินี้ยิ่งใหญ่ เมื่อพิจารณาให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น เนื้อความจารึกปราสาทพรหมดังกล่าว กวีใช้กลวิธีอ้างถึง (Allusion) โดยกล่าวถึงพระพรหมที่สร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขึ้นมา เพื่อแสดงให้เห็นพระคุณสมบัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในสถานภาพที่สูงส่งกว่าบุคคลทั่วไป เนื่องจากพระพรหมในฐานะเป็นเทพผู้สร้างนั้น มักปรากฏการอ้างถึงในจารึกสวดิพระมหากษัตริย์หลายหลัก การอ้างถึงพระพรหมว่าทรงสร้างพระมหากษัตริย์จาก

ต้นแบบของเทพเจ้า เป็นกลวิธีทางการประพันธ์เพื่อสร้างความสมจริงในมิติของเทพปรณัมให้ชัดเจน เป็นรูปธรรม ดังจะเห็นอย่างชัดเจนว่าในมิติของเทพปรณัม ตำนานของเทพเจ้าอินดู พระพรหม คือ หนึ่งในตรีมูรติมีบทบาทสำคัญสูงสุดในการสร้างโลกขึ้น พระพรหมทรงสร้างสรรพสิ่งต่างๆ ในโลก¹⁷⁶ อาทิ วรรณะทั้งสี่ ได้แก่ พราหมณ์ พระมหากษัตริย์ แพศย์ และศูทร¹⁷⁷ ด้วยเหตุนี้ นามหนึ่งของพระพรหม คือ พระประชาบดี (prajāpati) หมายถึง พระเป็นเจ้าของสัตว์โลก¹⁷⁸ ดังนั้น เมื่อกวีจารึกพระเกียรติคุณพระมหากษัตริย์ การถือกำเนิดของพระมหากษัตริย์จึงต้องเป็นสิ่งที่พระพรหมบันดาลให้เกิดขึ้น

ความงามที่โดดเด่นประการที่สอง คือ การเทียบเคียงเทพเจ้ากับพระมหากษัตริย์ ในจารึกปราสาทตาพรหม กวีแสดงอสังการอุตเปรกษาให้เห็นว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ถือกำเนิดขึ้นก็ด้วยการรังสรรค์ของพระพรหม เทพที่นำมาเทียบเคียงกับการรังสรรค์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ต้องเป็นเทพที่มีคุณสมบัติยิ่งใหญ่ และมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกันดี การที่กวีอ้างถึงพระการตติเกยะหรือพระสกันทกุมาร ดังที่กวีใช้ศัพท์ว่า *ṣaṅmāturasya* แปลว่า ผู้มีแม่ 6 คน อันเป็นตำนานในปุราณะเล่าเรื่องราวพระการตติเกยะว่าได้รับการเลี้ยงดูจากนางกฤติกา หรือดาวลูกไก่ทั้ง 6 นาง เทพการตติเกยะมีบทบาทสำคัญในฐานะเป็นเทพแห่งการสงครามมีอำนาจยิ่งใหญ่มาก

ความงามที่โดดเด่นประการที่สาม คือ การสวดดีพระคุณสมบัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดังจะเห็นได้ว่ากวีแสดงรายละเอียดต่อเนื่องอีกว่าการสร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขึ้นมานั้นก็เสมือนกับการรวมสิ่งที่มีอำนาจสูงสุดมารวมไว้ที่พระองค์เอง ได้แก่ ความยิ่งใหญ่ (*aiśvaryya*) ความกล้าหาญ (*sūaryya*) และความมั่งคั่ง (*vapur*) ซึ่งเป็นคุณสมบัติอันเลิศของเทพเจ้าทั้งสามองค์ คือ พระศิวะ พระวิษณุ และพระกามเทพ ด้วยเหตุที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้เป็นเลิศอย่างแท้จริงนี้เอง พระองค์จึงได้รับการโอบกอดจากเทพผู้เรืองอำนาจ คือ พระศิวะ (เทพผู้ทำลายล้าง) พระวิษณุ (เทพผู้ปกป้องรักษา) และพระกามเทพ (เทพผู้ทรงความงามที่สุด) หากพิจารณาเทพทั้งสามองค์ที่โอบกอดพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อย่างใกล้ชิด จะเห็นว่ากวีเชิดชูพระคุณสมบัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในรูปของจินตนาการอย่างประณีตสมบูรณ์ ภาพในจินตนาการของกวีแสดงศักดิ์านุภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าประดุจเทพที่ยิ่งใหญ่ทั้งสามองค์นี้ ดังจะเห็นได้ว่า ภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ผู้ทรงทำลายล้างสิ่งชั่วร้าย ทรงขับไล่ศัตรู ทำศึกสงคราม ก็เพื่อความผาสุก

¹⁷⁶ Monier Monier Williams, *Sanskrit-English Dictionary*, 1299.

¹⁷⁷ แนวคิดเกี่ยวกับพระพรหมที่เป็นเทพผู้สร้างและกำหนดวิถีชีวิตของแต่ละคนนั้น ปรากฏสมัยมหาภารตและปุราณะ ซึ่งเป็นพัฒนาการแนวคิดของพรหมที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยพระเวท ในสมัยพระเวทพระพรหมปรากฏบทบาทเทพผู้สร้างบ้างแล้ว เพราะกล่าวถึงพระพรหมว่าทรงสร้างเทวะองค์อื่นๆ

¹⁷⁸ E.W.Hopkins, *Epic Mythology* (Delhi: Indological Book House, 1968), 81.

ของทวยราษฎร์ เป็นผลจากการโอบกอดของพระคิเว ภาพลักษณ์ของพระองค์ที่ดูแลทุกข์สุข ปกป้องรักษาราชอาณาจักรให้สงบร่มเย็นเป็นสุข เป็นผลจากการโอบกอดของพระวิษณุ และการเป็นพระราชบิดาในจินตนาการของกวีว่าทรงความงามหล่อเหลาอย่างยอดเยี่ยม เป็นผลจากการโอบกอดของพระกามเทพ

การที่กวีกล่าวอ้างพระมหากษัตริย์คือภาคหนึ่งของเทพเจ้า หรือมองรูปลักษณ์ของพระมหากษัตริย์มีสถานภาพเช่นเดียวกับเทพเจ้า เป็นคติเรื่องเทวราชาที่ยอมรับสถานะของผู้ปกครองเทียบเคียงได้กับเทพเจ้านั้น ได้สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับสถาบันพระมหากษัตริย์โดยตรง เทวราชา เป็นคำภาษาสันสกฤต แปลว่า “เทวกษัตริย์” “หรือกษัตริย์แห่งทวยเทพ”¹⁷⁹ แนวคิดเรื่องเทวราชาจึงมีบทบาทในราชสำนักกัมพูชาอย่างสูง แม้ในราชสำนักของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คติเรื่องพุทธราชาจะมีบทบาทที่เด่นกว่าคติเทวราชา แต่แนวคิดเรื่องเทวราชาเป็นแนวคิดสำคัญในการสร้างสรรค์งานวรรณศิลป์จนได้กลายเป็นขนบของกวีประจำราชสำนักที่ปรากฏในงานลายลักษณ์โดยมุ่งยกย่องพระมหากษัตริย์ว่ามีความยิ่งใหญ่¹⁸⁰ เช่นเดียวกับที่พระศรีหรือพระนางลักษมีมาสถิตที่

¹⁷⁹ เดวิด แชนด์เลอร์, ประวัติศาสตร์กัมพูชา, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, 2546), 49.

¹⁸⁰ แนวคิดที่ว่าเทพเจ้ามาสถิตหรือรวมอยู่ในองค์พระมหากษัตริย์นั้น เป็นคติที่ปรากฏในวัฒนธรรมอินเดีย คตินี้ได้สร้างความชอบธรรมให้กับอำนาจผู้ปกครองว่าผู้ปกครองมีสถานภาพเช่นเดียวกับเทพเจ้า กวีประจำราชสำนักกัมพูชาจึงแต่งจารึกเพื่อยกย่องสถานภาพของพระมหากษัตริย์เทียบเท่ากับเทพเจ้า ความเชื่อดังกล่าวสะท้อนผ่านวรรณคดีไทยด้วย โดยเฉพาะการสร้างสรรคัศจรรย์คติไทยในยุคแรกที่ได้รับอิทธิพลจากวัฒนธรรมของขอม จะเห็นได้ชัดเจนในวรรณคดียอพระเกียรติ ดั่งเนื้อความยวนพ่ายโคลงดั้น วรรณคดีสมัยอยุธยาตอนต้น โคลงดั้นตอนหนึ่งสรรเสริญสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ซึ่งกวีกล่าวว่าเทพเจ้าทั้งปวงแบ่งภาคมาถ้อยกำเนิดเป็นสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ดั่งเนื้อความที่ว่า

พรหมพิชฌุบรมเศรเจ้า	จอมเมรุ มาศแฮ
ย่าเมศมารุตอร	อาศน์ม้า
พฤษณคณิกุเพนทรา	สุรเสพย
เรื่องรวีวรเจ้า	แจ่มจันทร์
เอกาทสเทพแสง	เอาองค์ มาฤา
เป็นพระศรีสรรเพชญ	ที่อ้าง
พระเสด็จดำรงรักษ	ลียงโลกย ไล่แฮ
ทุกเทพทุกท่างโง้ว	ช่วยไชย ฯ

เนื้อความของโคลงทั้ง 2 บท อยู่ใน กรมศิลปากร, วรรณกรรมสมัยอยุธยาเล่ม 1 (กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์กรมศิลปากร, 2529), 305.

พระอุระของพระเจ้าจักรพรรดิตลอดเวลา มิติความงามของอุตเปรกษาในโคลกที่ 19 ข้างต้น จึงทำให้เห็นสถานภาพและพระคุณสมบัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในแง่จินตนาการได้อย่างงดงามแจ่มแจ้ง

นอกเหนือจากนั้น เมื่อพิจารณาถึงการอุตเปรกษาที่แสดงจินตนาการอันยิ่งใหญ่ในการถือกำเนิดของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมตั้งอภิปรายมานี้ นับว่าเป็นชนบของอุตเปรกษาที่จะพบอย่างต่อเนื่องในจารึกแห่งอาณาจักรกัมพูชาหลายหลัก จะเห็นได้ว่าจารึกร่วมยุคสมัยเดียวกันดังที่ปรากฏในโคลกที่ 19 จารึกปราสาทพระขรรค์ อลังการอุตเปรกษาแสดงจินตนาการให้เห็นถึงการถือกำเนิดของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าเกิดจากการรังสรรค์ของพระพรหมเช่นเดียวกัน ดังจะเห็นชนบอลังการอุตเปรกษาต่อไปนี้

vrahmāṇḍakāntim upacitya sudhābhiṣiktām
ādhāradhāmani ca nidhāya sulakṣaṇaṃ yam /
premnā yathā svakuśalaṃ vidhadhe vidhātā
nūnañ cikīrṣur anavadyagaṇādhirājam//19

“พระพรหมเมื่อมีพระประสงค์ที่จะสร้างพระราชผู้ยิ่งใหญ่ที่มีคุณสมบัติน่าทึ่ง คงจะได้สร้างพระเจ้าชัวยรมันให้มีลักษณะดี จนเต็มความสามารถของพระองค์ ด้วยความรัก ด้วยการรวบรวมความงามในสากลโลก แล้วนำความงามเหล่านั้นที่พระองค์รดด้วยน้ำอมฤตแล้วไปวางไว้ที่ภาชนะ”¹⁸¹

ในเนื้อความจารึกปราสาทพระขรรค์ โดยการรจนาของเจ้าชายศรีวิกรมาร พระโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้ร้อยกรองเนื้อหาในส่วนนี้ไว้ใกล้เคียงกับจารึกปราสาทตาพรหม กวีใช้จินตนาการที่แสดงให้เห็นถึงผลอุตเปรกษาว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เกิดขึ้นจากการสร้างของพระพรหมที่ประมวลเอาความงามอันสมบูรณ์แบบเพื่อสร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไว้เป็นต้นแบบในโลก แล้วนำน้ำอมฤตมาหลังรดจนกลายเป็นพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขึ้นมา เป็นผลให้พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีความสมบูรณ์เพียงด้วยลักษณะที่ดีอันหาที่ติมิได้ หากพิจารณาในมิตินี้ การสร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขึ้นมาก็เพื่อเป็นแบบแผนของพระกามเทพ เช่นเดียวกับในจารึกปราสาทตาพรหม การที่พระพรหมสร้างพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขึ้นมาเพื่อให้เป็นแบบแผนของพระการตติเกยะ แม้กวีจะมีได้เอ่ยถึงพระกามเทพโดยตรง แต่ตามตำนานเทพฮินดู กามเทพผู้งดงามที่สุดก็เกิดขึ้นจากการสร้างของพระพรหม โดยพระพรหมนำมวลสารอันหอมหวาน งดงาม มาสร้างสรรคเป็นพระกามเทพขึ้น

¹⁸¹ จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อุตเปรกษา,” ใน ภาษา-จารึก 7,12.

หากพิจารณาเนื้อความอันใกล้เคียงกันนี้ในจารึกที่เก่าของอาณาจักรกัมพูชา
ยุคก่อนหน้า ดังเช่น ปราสาทสด๊กก๊อกธม 2 กวีสดุดีพระเจ้าอุทยาทิตยะโดยแสดงอสังการอุตเปรกษา
ให้เห็นว่าพระพรหมสร้างพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ขึ้นมาอย่างประณีตบรรจง ยิ่งเห็นขนบการสร้าง
อสังการอุตเปรกษาที่เกี่ยวข้องกัน ดังนี้

sṛṣṭo mayā ruciviśeṣavivekabhājāyāto
harākṣidahanendhanataṃ manojaḥ /
ityātmabhūryamupapādyā sudhāmayibhir
maneya smaraṃ rucibhirīśvaratāṃ niyāya // 6

“ข้าพเจ้ามีจินตนาการว่า ‘พระพรหมเมื่อได้ทรงสร้างพระเจ้าอุทยาทิตยะ
นั้้น ด้วยความงามทั้งหลายที่สำเร็จแล้วจากน้ำอมฤต แล้วจึงได้ทรงนำ
กามเทพให้บรรลู่ถึงความยิ่งใหญ่อย่างแน่ๆ เพราะทรงคิดว่า เราผู้มีความรู้
เกี่ยวกับความยอดเยี่ยมแห่งความงามได้สร้างกามเทพขึ้นมาแล้ว กามเทพนั้นได้
กลายเป็นเชื้อเพลิงจากพระเนตรของพระศิวะเสียแล้ว’”¹⁸²

เนื้อความในจารึกปราสาทสด๊กก๊อกธม 2 โศลกที่ 6 ที่ยกมาดังกล่าว จะเห็นได้
ว่ากวีใช้อสังการอุตเปรกษาอันเป็นขนบที่เชิดชูพระคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ว่ามีความงามเป็น
เลิศเช่นเดียวกับเนื้อความโศลกที่ 19 ในจารึกปราสาทตาพรหม และจารึกปราสาทพระขรรค์ซึ่งกล่าว
ไปก่อนหน้า เนื้อหาค่าประพันธ์ตัวอย่างนี้ แสดงให้เห็นว่า ข้าพเจ้า (mayā) ในที่นี้ คือพระนางลักษมีได้
จินตนาการลำดับเรื่องราวให้เห็นว่าพระพรหม ซึ่งทรงสำคัญพระองค์เองว่าเป็นผู้มีความรู้อันยอดเยี่ยม
ในเรื่องความงาม ได้ทรงสร้างรูปอันงามเลิศของพระเจ้าอุทยาทิตยะ โดยทรงประมวลเอาความงามทั้ง
ปวง แล้วทรงนำน้ำอมฤตมารินรดวัตถุแห่งความงามนั้นจนก่อตัวเป็นรูปร่างขึ้นมา วัตถุประสงคค์ของ
พระพรหมในการสร้างแบบแผนความงามอันเลิศก็เพื่อให้พระเจ้าอุทยาทิตยะบรรลู่ถึงความเป็
น
กามเทพ เพื่อทดแทนกามเทพองค์เดิมซึ่งพระพรหมทรงสร้างขึ้นในกาลก่อน แต่ได้มอดไหม้เป็นเถ้าธุลี
ด้วยเพลิงกรดจากพระเนตรดวงที่สามของพระศิวะ

เนื้อหาในส่วนนี้ปรากฏการสร้างอสังการได้ใกล้เคียงกันมากกับเนื้อความใน
จารึกปราสาทพระขรรค์ ไม่ว่าจะเป็นการประมวลเอาความงามเลิศในโลกมาหลอมรวมกัน แล้วใช้น้ำ
อมฤตมาพรางพรมจนเกิดเป็นพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขึ้นมา ซึ่งในจินตนาการของกวีพระองค์ทรงเป็น
มนุษย์ผู้ทรงความงามที่สุด

¹⁸² จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา, “อสังการ,” ใน ศีตวรรณกรรม, 13.

จะเห็นได้ว่าการสร้างอสังการอุตเปรกษาปรากฏภาษาจินตภาพในแง่นี้ แม้จารึกบางหลัก กวีจะมีได้อยู่ในยุคสมัยเดียวกันก็ตาม แต่ต่ออสังการที่แสดงความงามทางวรรณศิลป์ดังกล่าวนี้ น่าจะเป็นกลไกวัฒนธรรมทางวรรณศิลป์สืบทอดชนบในหมู่กวี ส่งอิทธิพลต่อกวีในยุคสมัยหลังหิวยิมชนบดังกล่าวมาปรับใช้สร้างอสังการได้อย่างมีประสิทธิภาพ อสังการที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมจึงแสดงให้เห็นความงามที่สืบทอดชนบนิยมทางวรรณศิลป์ในมิตินี้ได้อย่างงดงาม

โดยภาพรวมทั้งหมด เนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมในโคลกที่ 19 กวีเลือกใช้อสังการอุตเปรกษาสื่อภาพได้อย่างโดดเด่นมาก กวีใช้คำบ่งชี้ *nu* เพื่อแสดงจินตนาการของกวีว่าคงต้องเป็นเช่นที่คิดอย่างนั้นแน่นอน รายละเอียดเนื้อความปรากฏอุตเปรกษาทั้งวัสดุอุตเปรกษากับผลอุตเปรกษา คือ เป็นจินตนาการของกวีในการมองเห็นวัตถุอย่างหนึ่งว่าควรมีลักษณะเป็นอย่างนั้น รวมทั้งยังเป็นจินตนาการของกวีที่ชี้ให้เห็นวัตถุสิ่งหนึ่งว่าเป็นผลมาจากสิ่งหนึ่งด้วย นอกจากนี้ ศิลปะการใช้อสังการที่งดงามอย่างเห็นได้ชัดเจนน คือ การใช้ชนบการอ้างถึงพระพรหม ซึ่งมีภารกิจหลักคือทรงสร้างสรรพสิ่งทั้งปวงขึ้นในโลก กล่าวคือหลังจากที่พระพรหมทรงสร้างพระการตติเกยะให้มีร่างเพียงหนึ่งเดียว จนพระองค์มีความพึงพอใจแล้ว ต่อจากนั้นก็ได้ทรงรังสรรค์พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ขึ้นมาบ้าง ความโดดเด่นของอสังการยังสืบเนื่องจากการอ้างถึงเทพเจ้าอันเป็นที่รับรู้ในเทพกรรมทั้งพระการตติเกยะ พระศิวะ พระวิษณุ และพระกามเทพอย่างต่อเนื่องกัน น่าสังเกตด้วยว่าเกิดขึ้นของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งเป็นฝีมือการรังสรรค์ของเทพนั้น เป็นการหลอมรวมคุณลักษณะอันโดดเด่นในเทพเจ้าองค์นั้นทั้งความยิ่งใหญ่ ความกล้าหาญ และความงามมาหลอมรวมอยู่ในพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดังจินตนาการของกวีว่าเทพเจ้าทั้งสามองค์โอบกอด พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อย่างแนบแน่น ดังนั้นอสังการอุตเปรกษาในโคลกที่กล่าวมาจึงมีความงดงามสื่อจินตนาการอย่างประณีตสมบูรณ์

2. การแสดงความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 สะท้อนผ่านวีรกรรมการ

สู้รบ

เนื้อความที่แสดงพระปรีชาสามารถทางการรบของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ก็แสดงพลังอสังการอุตเปรกษาได้อย่างมีมิติคมชัด งดงามตระการตา และน่าประทับใจอย่างยิ่งเช่นกัน ดังเนื้อความโคลกที่ 21 ต่อไปนี้

āspālitabhramitavairikarīndrasāila-
rājo bhujor ativalena raṇām vudhau yaḥ /
lakṣmīsītadviradarājaturaṅgaratna
prāpto harer jaladhī manthanam anvakārṣit // 21

“พระองค์ ผู้ได้ทรงกระทำให้ภูเขามันตระ คือ พระยาช้างของข้าศึกให้
หมุนกลับไปกลับมา ในมหาสมุทร คือ สนามรบ ด้วยพลังกำลังที่ทรงพลังของ

พระพาหา จึงทรงได้รับชัยชนะ (พระลักษมี) พระยาข้างเผือก (พระยาข้าง
โอรารต) และม้าแก้ว (ม้าอูจฉัยศรพ) รวาทกันว่าพระองค์ได้เลียนแบบการกวน
เกษียรสมุทรของพระหริ”

เมื่อพิจารณาเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมข้างต้นนี้ จัดเป็นอสังการ
อุตเปรกษาที่เรียกว่าวิสตอุตเปรกษา หรือ สวรูปอุตเปรกษาและอาจจัดเป็นอุตเปรกษาประเภท
ผลอุตเปรกษาหรือสิทธิวิทยา ผลิตเปรกษา เพราะอสังการปรากฏทั้งในรูปจินตนาการที่กวีมีองวัตถุว่า
มีลักษณะอย่างที่ควรจะเป็น และแสดงจินตนาการในรูปวัตถุว่าสืบเนื่องมาจากผลของสิ่งหนึ่ง ดังจะ
เห็นได้จากการที่กวีพรรณนาภาพความยิ่งใหญ่ในสมรภูมิรบอันดุเดือดซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสู้รบ
กับกองทัพข้าศึก กวีแสดงอสังการให้เห็นภาพอันงดงามว่ากำลังแห่งพระพาหาของพระเจ้าชัยวรมันที่
7 นั้น ขยับเคลื่อนไหวอย่างรวดเร็วและทรงพลังมาก ถึงขนาดทรงใช้พระพาหาจับพระยาข้างของข้าศึก
เหวี่ยงด้วยกำลังเต็มแรงให้หมุนกลับไปกลับมาอย่างง่ายดาย กวีสร้างภาพจอมข้างของข้าศึกว่ามี
ลักษณะราวกับภูเขามันตระ ซึ่งกำลังหมุนอย่างรวดเร็ว คือ หมุนด้วยความเร็วกลับไปกลับมาขณะที่
กวนเกษียรสมุทร

การสร้างอสังการดังกล่าวแสดงให้เห็นวัตถุที่กวีมองเห็นนี้มีลักษณะร่วมกันใน
แง่ความใหญ่โตของทั้งจอมข้างและภูเขามันตระซึ่งมีลักษณะเช่นเดียวกัน ทั้งการเคลื่อนไหว และความ
อิงอสนั่นสะเทือนอย่างปั่นป่วน ส่วนผลอุตเปรกษาสืบเนื่องจากความกล้าหาญนั้นทำให้เทวีแห่งโชค
คือ พระนางลักษมีมาสถิตอยู่กับพระองค์ พร้อมกับโชคลาภทั้งปวงซึ่งในที่นี้ประกอบด้วยรัตนะ
พระยาข้างเผือก คือ ข้างเอราวัณ ม้าอูจฉัยศรพ โดยกวีแสดงภาพเปรียบเทียบให้เห็นว่าสิ่งที่
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงได้รับลาภผลอันเป็นสมบัติแห่งพระเจ้าจักรพรรดินี้ เป็นการเลียนแบบการ
กระทำของพระหริหรือพระวิษณุในการกวนเกษียรสมุทร ซึ่งบังเกิดสิ่งวิเศษอันเป็นโชคลาภอันประเมิน
ค่ามิได้ผู้ค้ำขึ้นมาจากท้องทะเลในคราวนั้น เนื้อความโคลกที่ 21 นี้แสดงให้เห็นการกล่าวอ้างถึงเทพ
และเทวีที่คู่กันด้วย กวีมิได้กล่าวถึงแต่เพียงพระนางลักษมี แต่ยังกล่าวถึงพระวิษณุ การกล่าวถึงเทพ
และเทวีที่ยิ่งใหญ่คู่กันนี้ทำให้เห็นวัตถุประสงค์ของกวีที่จะใช้อสังการอุตเปรกษาสร้างภาพ
พระคุณสมบัติของ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้งดงามยิ่งขึ้น

อนึ่ง เนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมในโคลกที่ 21 กวีเน้นให้เห็นภาพความ
งามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในสมรภูมิรบ โดยกล่าวถึงพลังกำลังที่แข็งแกร่งของพระพาหาพระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 ซึ่งพระองค์ทรงจับพระยาข้างของข้าศึกด้วยพระหัตถ์และใช้พลังพระพาหาเหวี่ยง
พระยาข้างให้หมุนกลับไปกลับมา การสู้รบโดยแสดงความแข็งแกร่งของพระพาหาพระมหากษัตริย์ซึ่ง
มีชัยชนะเหนือศัตรู สะท้อนนัยให้เห็นกำเนิดและที่ของวราณะกษัตริย์อย่างชัดเจน ดังความเชื่อกาม
คติศาสนาฮินดูที่ถือว่าวราณะกษัตริย์เกิดจากพระพาหาของพระพรหม หน้าที่ของวราณะนี้คือ การสู้

รบพระพาหาจึงเป็นหัวใจของวรรณะกษัตริย์ที่ใช้จับอาวุธสังหารศัตรู ด้วยเหตุนี้แนวคิดการสร้างภาพ การสู้รบของพระมหากษัตริย์โดยอาศัยกำลังแห่งพระพาหาจึงเป็นชนบ วรรณศิลป์ประการหนึ่งใน จารึกสตุติพระมหากษัตริย์เพื่อแสดงภาพความมั่งคั่งของพระพาหาซึ่งพระมหากษัตริย์ทรงสู้รบกับ ข้าศึกกว่ามีความมั่งคั่งยิ่ง พระพาหาอันทรงพลังจึงสะท้อนความงามที่ผสมผสานทั้งความแข็งแกร่งและ ความพลิ้วไหว ความน่าเกรงขามและความอ่อนโยน รวมทั้งความตายและความมีชัยชนะอย่างผสม กลมกลืนกัน ตัวอย่างที่จะเห็นได้ชัดเจน ดังเนื้อความที่กวีผู้รจนาภาษาสันสกฤตในจารึก k.384 พบที่ ปราสาทพนมรุ้ง ใช้นาฏการสร้างภาพเช่นนี้โดยชี้ให้เห็นพระกรทั้งสองข้างอันทรงพลังของนเรนทรา ทิพย์ขณะทำการยุทธ์ว่างดงามเหมือนพระยานาค แม้พระกรเพียงข้างเดียวก็อาจสู้รบมีชัยชนะเหนือ ข้าศึกได้ ดังเนื้อความที่ว่า

bhuja dvayan nirjita vairi vr̥ṇḍā
n dr̥ṣṭārddha bhāgan dhṛta varmma yuktam
yasyasma dehārddha garīndra randhra
niryāta bhogīndra vibhām vibhartti // 22
yo sau parān dhāmabhujena jetum
ājau vinā savyabhujan nu śaktah
punarjayan savyabhujena kāryyam
savyāpasavyāhitam icchati sma // 23

“พระกรทั้ง 2 ของพระองค์ ซึ่งปราบหมู่ศัตรูอันมีส่วนกึ่งหนึ่งอันเรา มองเห็นอันเหมาะแก่เกราะที่พระองค์ทรงอยู่ ทรงไว้ซึ่งความงามแห่งพระยา นาค ผู้มีกึ่งของตัวออกมาจากพระยานาค //

ในการรบพุ่ง พระองค์สามารถที่จะเอาชัยชนะแก่ศัตรูทั้งหลายได้ ด้วยกรอันทรงพลัง (ขวา) โดยไม่ต้องอาศัยกรซ้าย ต่อจากนั้นขณะที่ทรงชนะ ด้วยกรซ้าย พระองค์ทรงไฝ่หาการกระทำที่ควรจะให้สำเร็จได้ด้วยกรซ้ายและ ขวา //

แต่เนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหม กวีแสดงความยิ่งใหญ่เกรียงไกรของ กำลังพระพาหาพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยใช้อุทเปรกษาได้อย่างงดงามมีความลึกซึ้งยิ่งกว่า เพราะกวี ไม่ได้สร้างจินตนาการอันมหัศจรรย์ด้วยชุดเหตุการณ์เดียว คือ มองภาพในสนามรบเท่านั้น แต่ เชื่อมโยงยังตำนานการกวนเกษียรสมุทรโดยใช้วัตถุอันมีลักษณะร่วมกันระหว่างภูเขามันทรกะกับ พระยาช้างของข้าศึกว่ามีนาฏการเคลื่อนไหวเหมือนกัน

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อพิจารณาเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมโคลกที่ 21 ในแง่ของการสร้างอลังการอุตเปรกษาให้ดังงามสมบูรณ์ยิ่งขึ้นอีก กวีกล่าวถึงมหาสมุทรมาเปรียบกับสนามรบด้วย โดยกล่าวว่ามหาสมุทรแห่งการสู้รบ อลังการที่กวีชี้ให้เห็นสนามรบ คือ มหาสมุทร อาจเป็นอลังการรูปกะ คือ มองสนามรบเป็นมหาสมุทรหรือจะเป็นอลังการอุตเปรกษาก็ได้ ในกรณีที่เป็นอลังการอุตเปรกษาสสนามรบดูราวกับว่าเป็นมหาสมุทร คือ มีลักษณะร่วมบางประการที่กวีจินตนาการถึงความน่าจะเป็นเช่นนั้น ดังนั้น หากมองนัยที่ว่าสนามรบดูราวกับมหาสมุทรซึ่งจัดเป็นอลังการอุตเปรกษาจะเห็นว่ามีชีวิตโดดเด่นมาก

กล่าวโดยสรุป เนื้อหาในโคลกที่ 21 สะท้อนอลังการดังงามอย่างยิ่ง กวีใช้อลังการอุตเปรกษาส่งเสริมภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงมีพลังกำลังที่แข็งแกร่ง และมีโชค โดยสร้างจินตนาการที่มหัศจรรย์เปรียบเทียบจอมข่างของข้าศึกซึ่งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ใช้กำลังพระพาหุจับข่างด้วยพระองค์เองหมุนกลับไปกลับมาเหมือนกับภูเขามันพระหมุนวนกลับไปกลับมา ขณะกวนเกษียรสมุทร ความโดดเด่นของอลังการอุตเปรกษาอยู่ที่กวีเปรียบเทียบภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับพระหริในรูปของจินตนาการ ทำให้เห็นเหตุการณ์ที่มีลักษณะร่วมกันสองเหตุการณ์ คือ เหตุการณ์ที่พระหริเป็นประธานกวนเกษียรสมุทร ภูเขามันพระกำลังเคลื่อนไหวหมุนวนกลับไปกลับมา ทำให้บังเกิดสิ่งวิเศษนานาประการ กับเหตุการณ์ที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อยู่ในสมรภูมิมิชัยชนะเหนือข้าศึกทั้งหลาย พระองค์แสดงความยิ่งใหญ่ของกำลังพระพาหุจับพระยาหมุนไปหมุนมา ทำให้พระองค์ได้รับชัยชนะ ได้รับโชคลาภจากข้าศึกศัตรู

3. พระคุณสมบัติด้านความงามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ในโคลกที่ 27 กวีสร้างภาพคุณสมบัตินามอันเลิศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยกล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดังงามเหมือนกับกามเทพ และพระองค์ทรงสร้างความหลับใหลและความหลงใหลเนื่องด้วยความงามเลิศของพระองค์ให้เป็นที่ประจักษ์ต่อสตรีที่พบเห็น โดยสร้างอลังการอุตเปรกษาด้วยเนื้อหาที่ดังงามลึกซึ้ง ดังต่อไปนี้

anaṅgakānto' dbhuta śastraśikṣas
saṃmohanena iva cakāra nidrām/
durvāravairīndrakule raṇe yo
vinidratān tatpramadāsamūhe// 27

“พระองค์ผู้ดังงามเหมือนกับกามเทพ ผู้มีการศึกษาเกี่ยวกับอาวุธอันอัศจรรย์ ราวกับว่าพระองค์ได้สร้างความหลับใหลให้เกิดขึ้นในหมู่เจ้าของข้าศึกที่ขัดขวางได้ยากในสงคราม ด้วยอาวุธที่ทำให้หลงลืมตัว และสร้างความนอนไม่หลับให้เกิดแก่ภรรยาของศัตรูเหล่านั้น”

เนื้อหาในโคลกนี้ มุ่งยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในด้านรูปโฉมและเสน่ห์ ความดึงดูดของพระองค์อันเป็นที่ประจักษ์ เนื้อความดังกล่าวปรากฏอลงการ 2 รูปแบบ คือ อุตเปรกษาและเสลชะ ในส่วนอลงการอุตเปรกษาดังเห็นได้จากที่กวีแสดงภาพของอุตเปรกษาอย่าง ประณีต ฉายภาพการเปรียบเทียบสิ่งสองโดยใช้คำบ่งชี้ว่า iva เพื่อชี้ให้เห็นจินตนาการของกวีดูราวกับว่าสิ่งหนึ่งมีคุณสมบัติบางประการที่ควรจะเป็นเช่นนั้น โคลกข้างต้นจัดเป็นอุตเปรกษาที่เรียกว่า วัสสตุอุตเปรกษา หรือ สवरูปอุตเปรกษาชนิดอุกตวิชยา คือจินตนาการของกวีที่มองเห็นวัตถุอย่างหนึ่ง มีความคล้ายคลึงกัน ซึ่งในแง่ความเป็นจริงแล้ววัตถุนั้นอาจไม่ได้เป็นอย่างนั้น จะเห็นได้ในตัวอย่าง เนื้อความดังกล่าววัตถุสองอย่างที่กวีมองเห็นได้แก่ ความคล้ายคลึงกันระหว่างพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กับกามเทพ โดยมีความงดงาม และเสน่ห์แห่งความลุ่มหลงที่ปรากฏผ่านภาพการมองเห็น พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และกามเทพซึ่งมีมิติที่คล้ายคลึงกัน อนึ่ง อลงการ อุตเปรกษาที่ปรากฏในโคลก ข้างต้น ยังเชื่อมร้อยจินตนาการวัตถุที่เกิดขึ้น จนเกิดผลที่แสดงออกมาดังที่เรียกว่าผลอุตเปรกษา หรือ สิทธิวิชยาผลอุตเปรกษา ด้วยเหตุนี้ในเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหม โคลกที่ 27 จึงปรากฏทั้ง วัสสตุอุตเปรกษาและผลอุตเปรกษาผสมผสานกลมกลืนกัน

การที่กวีอ้างถึงกามเทพเพื่อโยงกับพระคุณสมบัติของพระราชา หรืออีกนัย หนึ่งชี้ให้เห็นความงามของพระราชาราวกับความงามของกามเทพนั้น นอกจากจะเป็นขนบ วรรณศิลป์ในการแต่งจารึกหลายหลักแล้ว ยังเป็นการชี้ให้เห็นแนวคิดความงามของกามเทพที่ปรากฏ ในทวปกรณัมเพื่อสร้างอลงการให้เกิดความสมจริงอย่างหนักแน่น ดังจะเห็นว่าแนวคิดความงามเช่น กามเทพนี้เป็นที่นิยมในวัฒนธรรมวรรณศิลป์ตะวันออกมาช้านาน กวีอินเดียตั้งแต่สมัยพระเวทเป็นต้น มายอมรับว่าเทพแห่งความงาม ได้แก่ กามเทพ¹⁸³ รูปลักษณ์ของกามเทพพรรณนาผ่านคัมภีร์ศิวะ ปุราณะ ดังที่ว่า พระองค์มีผิวสีทอง ออกกว้างใหญ่แข็งแรง จมูกงาม ต้นขา สะโพก และน่องกลมอวบ สมบูรณ์ ผมหยิกเป็นคลื่นสีดำ คิ้วดกหนาไหวระริก ใบเสดใสประดุจดวงจันทร์วันเพ็ญ มีขนที่อกอัน กว้างใหญ่ราวกับประตู่ ร่างกายใหญ่โตเหมือนกับช้างสวรรค์โอราวัต สวมพัตราภรณ์สีน้ำเงิน มือ นัยน์ตา ดวง ขา และนิ้วมีสีแดง เอวบาง ฟันงาม มีกลิ่นเช่นเดียวกับช้างที่ตกมัน ดวงตางามเพียงดัง กลีบบัวบาน พระองค์มีความหอมเหมือนเกสรดอกบัว คอเปรียบได้กับหอยสังข์ และมีเสียงที่ ไพเราะ¹⁸⁴ ความงามของกามเทพจึงเป็นแบบแผนความงามที่เป็นอุดมคติ คือ งามอย่างถึงที่สุดและ ปราศจากที่ติ เมื่อกวีกล่าวถึงพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 วาดงามราวกับกามเทพจึงเป็นการแสดงภาพให้ เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ดูราวกับเป็นกามเทพบนพื้นโลก ซึ่งในความเป็นจริงแล้วกามเทพไม่มี

¹⁸³ สุมาลี อุดมพงษ์, “กามเทพในวรรณคดีสันสกฤต” (วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชา ภาษาตะวันออก จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2523), 12.

¹⁸⁴ เรื่องเดียวกัน, 14.

ร่างกาย ได้ชื่อว่า อนงค์ หากจะมองให้ลึกซึ้งยิ่งขึ้น คุณสมบัติความงามของกามเทพมาสถิตอยู่ที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยปรากฏผ่านพระรูปโฉมของพระองค์ นอกจากความงามอันเป็นคุณลักษณะเด่นทั้งของกามเทพกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะปรากฏภาพที่ซ้อนรวมกันแล้ว กวียังใช้อลังการอุตเปรกษาเพื่อสื่อภาพจินตนาการให้เห็นด้วยว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นั้นทรงมีความสามารถเกี่ยวกับการใช้อาวุธ ซึ่งความหมายในแง่หนึ่งนอกจากจะบ่งชี้ทักษะการฝึกฝนศาสตร์แห่งอาวุธสงครามอย่างเชี่ยวชาญแล้ว ยังแฝงความหมายว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้ศึกษาศาสตร์การใช้ธนูอย่างดีเลิศด้วย เพราะหากตีความเช่นนี้จะปรากฏภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ราวกับกามเทพผู้เชี่ยวชาญการใช้อาวุธซึ่งอาวุธของกามเทพก็คือ ธนู โดยใช้ลูกศรกับธนูเป็นอาวุธคู่กายแฝงบุษปศร¹⁸⁵ เพื่อสร้างความลุ่มหลงให้เกิดขึ้นในหมู่มนุษย์โลก ดังจะเห็นได้ว่าอาวุธของกามเทพนั้นก่อให้เกิดความหลงไหล (unmādana) ก่อให้เกิดความทุกข์ทรมานกายและใจ (tāpana) ก่อให้เกิดความรู้สึกเศร้า ท้อแท้ ความสิ้นหวัง ความผิดหวัง ความซ้ำซาก (śoṣana) ทำให้เกิดการตกตะลึงจนไม่อาจทำอะไรได้ (stambhana) และที่สำคัญก่อให้เกิดความลุ่มหลง (sammohana)¹⁸⁶

ด้วยเหตุนี้ เมื่อกล่าวกันว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้ทรงสร้างความหลับใหล คือ ความลุ่มหลงให้เกิดขึ้นในหมู่ข้าศึกที่ขัดขวางได้ยาก ซึ่งในแง่ความเป็นจริงแล้ว ความหลับใหลที่เกิดขึ้นเป็นเพราะความประมาทของหมู่ข้าศึกเอง แต่การสื่อความงามทางวรรณศิลป์ก็ไม่ได้มองภาพโดยตรงตัวเช่นนั้น หากได้จำลองภาพข้าศึกที่มีความประมาทไม่มีสติ ข้าศึกไม่มีใจจดจ่อในการรบ กวีชี้ให้เห็นเป็นภาพที่ข้าศึกได้หลับใหล เพราะความลุ่มหลงด้วยประจักษ์รูปพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นั่นจึงสื่อให้เห็นภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เสมือนกับภาพกามเทพที่แฝงศรยิงเป้าหมาย เพื่อให้เกิดความลุ่มหลงมัวเมาด้วยอำนาจฤทธิ์ได้ชัดเจนขึ้น

จะเห็นอีกว่าเนื้อความต่อจากนั้นกวีใช้ผลอุตเปรกษาสื่อให้เห็นภาพที่เกิดขึ้นในหมู่ภรรยาข้าศึกว่าพวกภรรยาข้าศึกนั้นต่างนอนไม่หลับ กวีมองภาพดังกล่าวว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 สร้างความลุ่มหลงด้วยอาวุธที่ทำให้หลงลืมตัวที่เกิดขึ้นแก่หมู่ภรรยาของข้าศึก กล่าวคือ หมู่ภรรยาข้าศึกได้ยลโฉมพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งมีความงามอย่างยิ่ง ถึงกลับเกิดความลุ่มหลงลืมสามีเพราะความกระวนกระวายใจจากการได้มองภาพพระราชอาอันเป็นที่รัก ราวกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงกระทำมนตร์มายาให้เกิดขึ้นในจิตใจของหญิงสาวเหล่านั้น

¹⁸⁵ ประกอบด้วยดอกไม้ทั้ง 5 คือ ดอกบัวสีขาว (aravinda) ดอกอโศก (āsoka) ดอกมะม่วง (āmara) ดอกมะลิ (navamallikā) และดอกบัวสีน้ำเงิน (nīlotpala) Vettam Mani, **PURĀNIC ENCYCLOPAEDIA: a comprehensive dictionary with special reference to the Epic and Puranic literature**, 379.

¹⁸⁶ Ibid.

เพราะฉะนั้น ภาพที่กวีสื่อในโลกแห่งอสังการจึงตัดกับภาพความเป็นจริงอย่างตรงกันข้าม เพราะความจริงที่เกิดขึ้นแก่หมู่ภรรยาข้าศึก คือ ความโศกเศร้า ความหดหู่ ความท้อแท้ ความสูญสลาย และความชอกช้ำใจที่สูญเสียบุคคลอันเป็นที่รัก คือ สามีของนางได้ตายเพราะพ่ายแพ้ต่อกองทัพ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พิจารณาโดยนัยนี้ สภาวะความเป็นจริงจึงทิ้งร่องรอยความเจ็บปวดทรมานของสตรีจำนวนไม่น้อย ซึ่งในแง่ของความงามของอสังการ กวีใช้กลไกทางวรรณศิลป์ในการแต่งจารึกปราสาทตาพรหมโดยแฝงน้ำเสียงของตนเพื่อเข้าข้างพระราชชาติที่กำลังสรรเสริญอยู่ ขนบวรรณศิลป์จึงเปลี่ยนสภาวะความสูญเสียที่เกิดขึ้น ให้เป็นความปิติยินดี เปลี่ยนสภาวะหดหู่ให้เป็นความงดงามรื่นเริงเนื่องจากชัยชนะของพระมหากษัตริย์ และพระคุณสมบัติที่โดดเด่นอันเป็นปัจจัยส่งเสริมชัยชนะ ก็คือความงามขององค์พระมหากษัตริย์นั่นเอง ดังนั้น เนื้อหาโคลกที่ 27 จึงเป็นการสื่อสารผ่านอสังการอุตเปรกษาโดยย่อโฉมพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างลึกซึ้ง

แนวคิดดังที่กวีแสดงภาพลักษณ์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เปรียบกับพระกามเทพและทรงกระทำความลุ่มหลงในหมู่หญิงสาว จะเห็นมิติของอสังการข้างต้นนี้ได้ชัดเจนขึ้นเมื่อพิจารณาเนื้อความตอนหนึ่งในจารึกในรัชสมัยของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประจำอารคยศาลา ที่เมืองชายฟอง และจารึกตาเมือนโต้ง k.375 ในโคลกที่ 8 ด้านที่ 1 ดังที่กวีกล่าวว่า

yam vikṣya dhāmnā vijitepi nāthe
buddhveva kāntyā vijitañ ca kāmam /
śucan tyajantyo nijanāma sārtham
vandikṛtāripamadāḥ pracakruḥ // 8

“เหล่าภรรยาของข้าศึกที่ถูกทำให้เป็นเชลย เมื่อสามี แม้ถูกพิชิตด้วยอำนาจบารมีของพระองค์แล้ว พอมองเห็นพระองค์เหมือนจะรู้ว่า กามเทพก็ถูกพิชิตด้วยความงามของพระองค์ จึงพากันละความโศกเศร้า ประกาศชื่อตนเองให้มีความหมาย (เป็นที่สนพระทัย)”¹⁸⁷

จะเห็นได้ว่าเนื้อหาโคลกข้างต้น ช่วยสนับสนุนอสังการอุตเปรกษาในจารึกปราสาทตาพรหมให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น โคลกที่ยกมากล่าวอ้างนี้ เป็นบทสรรเสริญพระบรมเดชานุภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งไพเราะงดงามด้วยลีลาวรรณศิลป์อย่างยิ่ง กวียอพระเกียรติความงาม (kāntyā) อย่างทรงพลังของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เป็นที่ประจักษ์ โดยกล่าวอ้างถึงพระกามเทพว่าแม้จะงดงามเพียงใดก็ถูกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พิชิตความงามอย่างมีนัยที่เหนือกว่า และเหตุที่เหล่าภรรยาข้าศึกต้องพลัดพรากจากสามี เพราะความปราศรัยในระหว่างสู้รบกับกองทัพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

¹⁸⁷ อัญญา จิตสุทธิญาณ และคณะ, การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน, 106.

แทนที่เหล่าภรรยาข้าศึกจะโคกเศร้า หมดหวัง ท้อแท้ และเหนื่อยหน่าย เพราะคนรักไม่หวนกลับมา แต่เมื่อพวกนางสัมผัสถึงรูปโฉมอันเลิศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงต่างพากันละความโคกเศร้าไปโดยปริยาย พร้อมกับประกาศชื่อตนเองให้พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 สนพระทัย นัยของเนื้อหาดังกล่าวจึงยืนยันให้เห็นว่าในจินตนาการของกวีนั้น พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงกระทำความลุ่มหลง (sam̐mohanena) ในหมู่สตรีอย่างทั่วถึง และเป็นความลุ่มหลงอันลึกซึ้งด้วย เพราะเสน่ห์ความงามของพระองค์สามารถผูกมัดใจสตรีผู้มีสามีแล้ว ให้หันเหความเชื่อตรงต่อสามีมายึดถือพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ให้สนองความรักของตน

เนื้อความโคลกที่ 27 ดังที่วิจารณ์มาตามลำดับจึงชี้ให้เห็นว่าในทางอลังการแล้ว ความงามของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีพละนภาพสูงมาก ซึ่งการแจกแจงความงามให้เห็นจริงนอกจากจะอ้างถึงเทพ ในที่นี้คือกามเทพ ยังแสดงผลจากการที่ภรรยาของเหล่าข้าศึกได้รับผลกระทบจากการประจักษ์ถึงรูปโฉมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ด้วย อุตเปรกษาที่ปรากฏในโคลกนี้จึงสร้างมโนภาพความงดงามในภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งแยกไม่ออกกับภาพลักษณ์ของกามเทพ แม้ข้อเท็จจริงจะไม่เป็นเช่นนั้น แต่ในโลกของกวีแล้วอลังการที่ประกอบสร้างขึ้นมานั้นย่อมเป็นจริงในแง่ของความรู้สึกและความอุ่มเอมใจเสมอมา

4.1.3 สรุปผลการวิจารณ์

กล่าวโดยภาพรวม เนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหม ดังที่ผู้วิจัยได้พิจารณาในโคลกที่ 4, 8, 9, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27 และโคลกที่ 28 เป็นจำนวน 11 โคลก ดังรายละเอียดที่ได้วิจารณ์มาตามลำดับ ต่างแสดงเนื้อความสะท้อนความงามในรูปอลังการอุตเปรกษาสร้างจินตนาการเชื่อมโยงกับวัตถุอันงามคู่กันได้อย่างประณีตลึกซึ้ง อลังการอุตเปรกษาทั้งหลายที่ปรากฏความงาม ส่วนใหญ่จะแสดงให้เห็นด้วยคำบ่งชี้ว่าเป็นการสื่อจินตนาการเปรียบเทียบวัตถุรูปแบบอื่นที่คล้ายคลึงกันกับสิ่งที่กวีกล่าวถึง จะเห็นคำบ่งชี้ ได้แก่ iva หมายถึง รวากับว่า nu หมายถึง อย่างนั้น әне sañke หมายถึง ข้าพเจ้าได้คิดว่าและ manye หมายถึง ข้าพเจ้าสงสัยว่า

เมื่อพิจารณาอุตเปรกษาที่พบในโคลกทั้ง 11 บท สามารถจำแนกชนิดของอุตเปรกษาได้ 4 รูปแบบ ได้แก่ (1) อลังการอุตเปรกษา ประเภทวิสตฺอุตเปรกษา หรือ สวรูปอุตเปรกษา (2) อลังการอุตเปรกษา ประเภทเหตุอุตเปรกษา (3) อลังการอุตเปรกษา ประเภทผลอุตเปรกษา หรือ สิทธิวิษยาผลอุตเปรกษา และ (4) อลังการอุตเปรกษา ประเภทวิสตฺอุตเปรกษา และ ผลอุตเปรกษา ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. อลังการอุตเปรกษา ประเภทวิสตฺอุตเปรกษา หรือสวรูปอุตเปรกษา

อลังการอุตเปรกษารูปแบบนี้เกิดจากจินตนาการของกวีโดยเปรียบเทียบวัตถุอย่างหนึ่งว่ามีคุณลักษณะเป็นอย่างนั้น ซึ่งวัตถุที่กล่าวถึงอาจจะไม่มีรูปแบบที่คล้ายกัน แต่ในความนึกคิดของกวีวัตถุที่นำมา

กล่าวเปรียบเทียบกับมีคุณลักษณะบางประการที่เทียบเคียงกันได้ ผู้วิจัยได้พิจารณาความงามของ อลังการอุทฺตเปรกษาในส่วนนี้จากเนื้อหาโคลกที่ 4, 23, 24 และโคลกที่ 28 เนื้อหาทั้ง 4 โคลกดังกล่าว จำแนกรายละเอียดได้ดังนี้

1. อลังการอุทฺตเปรกษาสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทนอบน้อมลึง คักดีลลิตี เนื้อหาในส่วนนี้ปรากฏรายละเอียดอย่างชัดเจนในโคลกที่ 4 เป็นบทบูชาพระโพธิสัตว์ โลกศรวรด้วยความศรัทธาอย่างยิ่ง กวีสร้างภาพวัตถุสองสิ่งที่น่าสนใจนำมาเปรียบเทียบซึ่งมีคุณสมบัติร่วมกัน คือ การกล่าวถึงพระโพธิสัตว์โลกศรวรกับต้นปาริชาติ ทำให้เห็นภาพความงดงามรูปร่างพระโพธิสัตว์ ว่ามีความระยิบระยับจากการประดับประดาด้วยสายสร้อยไข่มุก และสายยัชโญปวีตสีทอง ซึ่งเป็นภาพ ในลักษณะเดียวกับการจินตนาการต้นปาริชาติมีเถาวัลย์ห้อยย้อยแตกแขนงจากกิ่งก้านอย่างงดงาม นอกจากนี้กวียังสะท้อนภาพในลีลาที่มีมิติความเคลื่อนไหวของพระโพธิสัตว์ว่าเป็นเช่นต้นปาริชาติที่ เคลื่อนที่ไปได้

2. อลังการอุทฺตเปรกษาสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสาย ตระกูลพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เนื้อหาในส่วนนี้ปรากฏรายละเอียดอย่างชัดเจนในโคลกที่ 9 ซึ่งเป็นบท นอบน้อมพระเจ้าภวรมัน กวีใช้อลังการชี้ให้เห็นภาพลักษณ์ของพระเจ้าภวรมันว่าเป็นผู้จัดความ เดือดร้อนของประชาชนราวกับพระจันทร์ซึ่งมีประกายมณฑลสว่างไสว พิจารณาในแง่นี้พระเกียรติคุณ ของพระเจ้าภวรมันจึงสะอาดบริสุทธิ์ราวกับแสงพระจันทร์อันงดงามนำพิศวง

3. อลังการอุทฺตเปรกษาสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพ ความ ยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เนื้อหาในส่วนนี้ปรากฏรายละเอียดอย่างชัดเจนในโคลกที่ 23, 24 และโคลกที่ 28 สะท้อนให้เห็นความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในแต่ละด้านดังนี้

1. พระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ขจรขยายไม่มีที่สิ้นสุด ผู้วิจัยได้พิจารณาโคลกที่ 23 และโคลกที่ 24 เพราะมีเนื้อหาที่โดดเด่นและสวยงามมากในการแสดง พระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ขจรขยายไม่มีที่สิ้นสุด ดังจะเห็นได้ว่าในโคลกที่ 4 กวีใช้ อุทฺตเปรกษาร่างอลังการให้เห็นภาพพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่เดินทางไปทั่วทุกหนทุก แห่ง ในรูปของบทสวดสรรเสริญพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่พบทั้งฝั่งมหาสมุทร บน ภูเขา และในป่าไม้ นอกจากนี้กวียังจินตนาการว่าพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มองดูราวกับ ว่าลูกของท้าวทักษะทั้งหลายแข่งกันวัดแผ่นดินโลก คือ วิ่งไปโดยไม่มีที่สิ้นสุด ส่วนเนื้อหาในโคลกที่ 24 กวีมองภาพพระบรมเดชาภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่ามีความหนัก แผ่นปกคลุมทั้งมหาสมุทรและ โลกทั้งสาม คือ โลกมนุษย์ โลกสวรรค์ และโลกบาดาล โดยจำลองภาพพระวิษณุอวตารในปางหมู่ป่า และปางพราหมณ์เตี้ยซึ่งแม้จอมเทพเองก็ไม่อาจแบกรับหรือก้าวข้ามพระบรมเดชาภาพที่ยิ่งใหญ่ของ พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้เลย

2. วิรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในการรับรู้ของเหล่า

พระมหากษัตริย์ ผู้วิจัยได้พิจารณาโคลกที่ 28 เนื้อหาในโคลกนี้ใช้อ้างการอุปเปรกษาที่ตรงตามมากอีกบทหนึ่งในจารึกปราสาทตาพรหม ดังจะเห็นได้ว่า กวีมองภาพวิกรรมเล่าขานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยเปรียบเทียบกับน้ำอมฤตที่มีความฉ่ำเย็นและยังความอมตะให้แก่ผู้ที่สัมผัสน้ำนั้น วิรกรรมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เกิดจากการเสด็จไปทำสงครามยังเมืองจามปาแล้วทรงได้รับชัยชนะ กวีสร้างภาพเหล่าพระราชชาติเข้ามาเคารพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้สดับเรื่องราวอันกล้าหาญของพระองค์ ทำให้ดูเหมือนภาพสายน้ำอมฤตที่รินรดกระพุ่มมือและพระเศียรของเหล่าพระราชชาติ

3. การพระราชทานเกียรติยศแก่บุคคลที่ใกล้ชิดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ผู้วิจัยได้พิจารณาโคลกที่ 33 เนื้อหาในโคลกนี้ใช้อ้างการอุปเปรกษาสื่อภาพให้เห็นว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชทานตำแหน่งเสนาบดีแก่ผู้ติดตามคนสำคัญของพระเชษฐา ทำให้ดูเหมือนว่าพระเชษฐาเป็นพระมหากษัตริย์ นัยนี้ จะเห็นภาพว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มีความเมตตาแก่ผู้ที่ใกล้ชิดพระองค์อย่างยิ่ง การที่กวีมองภาพพระเชษฐาที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเคารพกว่ามีผู้ติดตามคนสำคัญราวกับเป็นภาพของพระองค์เองนั้น เท่ากับยกย่องพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในทางอ้อมด้วย คือ แม้บุคคลอันใกล้ชิดยังมีความยิ่งใหญ่ถึงเพียงนี้ เพราะมีผู้ติดตามที่มีตำแหน่งสูงเทียบเคียงกับตำแหน่งของพระมหากษัตริย์ หากเป็นผู้ติดตามคอยอารักขาพระมหากษัตริย์ มีบริวารแวดล้อมจะมีความยิ่งใหญ่เป็นทวีคูณ

2. ออ้างการอุปเปรกษา ประเภทเหตุอุปเปรกษา ผู้วิจัยได้พิจารณาเนื้อหาในโคลกที่ 8 ซึ่งเป็นบทสรรเสริญบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระนางกัมพูราชลักษมี กวีใช้อ้างการอุปเปรกษาประเภทเหตุอุปเปรกษาสื่อสถานภาพความยิ่งใหญ่ของพระนางกัมพูราชลักษมีซึ่งประสูติยังเชื้อสายจันทวงศ์ เป็นเหตุให้พระนางมีคุณสมบัติที่น่ายกย่อง โดยกวีมองภาพว่าพระนางประสูติในมหาสมุทร มิตินี้ทำให้พระนางกัมพูราชลักษมีมีสถานภาพเช่นพระลักษมีเทวีซึ่งถือกำเนิดในมหาสมุทรเมื่อครั้งกวนเกษียรสมุทรนั่นเอง

3. ออ้างการอุปเปรกษา ประเภทผลอุปเปรกษา หรือสิทธิวิษยาม์โลตเปรกษา

ผู้วิจัยได้พิจารณาเนื้อหาในโคลกที่ 20 และโคลกที่ 22 ซึ่งเป็นบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทั้งสองโคลก ในโคลกที่ 20 จะเห็นความมีสีสันของออ้างการอุปเปรกษาในแง่ของพระคุณสมบัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งไม่ต่างพร้อย กวีสื่อให้เห็นผลที่เกิดขึ้นแก่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าพระเทวีแห่งแผ่นดินได้รับ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นสามี ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากการที่พระมหากษัตริย์พระองค์นี้ทรงทำให้แผ่นดินมีความรุ่งเรือง กวีใช้ภาพที่ตรงตามมากสื่อให้เห็นโดยกล่าวถึงการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปลอ่ยสิ่งซึ่งตรงออกมา ส่วนโคลกที่ 22 ปรากฏความคิดหรือน้ำเสียงของกวีมองภาพพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ในการทำสงครามโดยมีพระนางลักษมีโอบกอดพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อย่างแนบชิดพระวรกายก็เนื่องมาจากผลที่เกิดจากการดำรงสถานภาพพระมหากษัตริย์ที่ประสูติยังวงศ์พระอาทิตย์ และทรงมี

ความกล้าหาญเหนือพระราชาองค์อื่นๆ นอกจากนี้ก็ยิ่งแสดงจินตนาการให้เห็นด้วยว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเป็นรัทธะนบนพระเศียรของพระราชาที่เข้ามาอนน้อมแทบพระบาท

4. อลังการอุตเปรกษา ประเภทวัสดุอุตเปรกษา และผลอุตเปรกษา เป็นรูปแบบหนึ่งของอลังการอุตเปรกษา โดยก็แสดงจินตนาการว่าวัตถุที่มองเห็นนั้นเป็นผลมีความเป็นจริงหรืออาจเป็นไปได้ ซึ่งผู้วิจัยได้พิจารณาเนื้อหาในโคลกที่ 19, 21 และโคลกที่ 27 เนื่องจากเนื้อหาสะท้อนสถานภาพความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงแบ่งรายละเอียดได้ดังนี้

1. การถือกำเนิดของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยการสร้างสรรค์จากพระพรหม ผู้วิจัยได้พิจารณาโคลกที่ 19 ซึ่งมีเนื้อหากล่าวว่าพระพรหมนั้นทรงสร้างเทพแห่งการสงคราม คือ พระการตติเกยะที่แยกกันอยู่ ให้รวมร่างเป็นหนึ่งเดียว เช่นเดียวกันกับการที่พระพรหมทรงรังสรรค์พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้เป็นขุมทรัพย์เพียงหนึ่งเดียว แม้ในความเป็นจริงอาจไม่ได้เป็นเช่นนั้น แต่ในจินตนาการของกวีแล้ว นี่คือนี่สิ่งที่เกิดขึ้นได้ ในแง่นี้ กวีมองภาพพระการตติเกยะกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งเทียบเคียงกันได้ ที่น่าสังเกต คือ การถือกำเนิดของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้นพระพรหมทรงสร้างโดยการนำคุณสมบัติของเทพเจ้าที่มีความเป็นเลิศ คือ ความยิ่งใหญ่ อันเป็นคุณสมบัติของพระศิวะ ความกล้าหาญ อันเป็นคุณสมบัติของพระวิษณุ และความงดงาม อันเป็นคุณสมบัติของพระกามเทพมารวมอยู่ในร่างของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เป็นหนึ่งเดียว ทำให้เห็นภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ทรงคุณลักษณะความเป็นเลิศในทุกด้านอย่างงดงาม

2. การแสดงความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สะท้อนผ่านวีรกรรม การสู้รบ ผู้วิจัยได้พิจารณาโคลกที่ 21 ดังจะเห็นได้ว่าอลังการในโคลกนี้สื่อภาพอุตเปรกษาอย่างทรงพลัง กวีจินตนาการเหตุการณ์ขึ้นมา 2 ชุด เหตุการณ์แรกเชื่อมโยงไปยังเหตุการณ์ที่สองในลักษณะเป็นเหตุเป็นผลที่สืบเนื่องกัน กล่าวคือ กวีเริ่มต้นจากการที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงสู้รบกับข้าศึกในสมรภูมिरอบอย่างดุเดือด โดยพระองค์ทรงจับจอมข้างด้วยพระพาหาที่ทรงกำลังหมุนกลับไปกลับมา กวีกล่าวเปรียบเทียบจอมข้างของข้าศึกนี้เป็นภูเขามันที่ระทมมนไปมาขณะกวนทะเลน้ำนม ภาพเหตุการณ์นี้จึงเชื่อมโยงยังเทพปรณัมเมื่อครั้งพระหริเป็นประธานกวนเกษียรสมุทร ดังที่กล่าวว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงเลียนแบบพระหริในครั้งนั้น ซึ่งการกวนเกษียรสมุทรในครั้งนั้น มีภูเขามันที่ระทมมนเป็นวัตถุสำหรับกวนทะเลน้ำนมเพื่อจะให้ได้น้ำอมฤต กวีกล่าวถึงสิ่งของวิเศษรัทธะนะ มีพระลักษมี พระยาข้างเอราวัณ และม้าอุจฉัยศรพ ซึ่งเกิดขึ้นขณะเหล่าเทวา และอสูรกวนทะเลน้ำมนนี้นี้ก็เท่ากับว่า พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงได้รับชัยชนะด้วย เนื่องจากพระองค์ทรงได้รับโชคลาภเช่นเดียวกับของวิเศษที่เกิดขึ้นในคราวกวนเกษียรสมุทร

3. พระคุณสมบัติด้านความงามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้วิจัยได้พิจารณาโคลกที่ 27 ซึ่งมีเนื้อหากล่าวถึงความงดงามของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เทียบเท่ากับพระกามเทพ เป็นวัตถุในจินตนาการของกวีมองภาพพระกามเทพกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งมี

คุณลักษณะความงามร่วมกัน และมีความชำนาญในอาวูธ เหมือนกัน และด้วยความงดงามอย่างน่าพิศวงของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีจึงมองว่าภรรยาของหมู่ข้าศึกได้นอนไม่หลับเนื่องจากหลงใหลในรูปโฉมของพระองค์

กล่าวโดยสรุป อลังการอุตเปรกษาสะท้อนความงามผ่านเนื้อหาปรากฏภาพความประณีตลึกซึ้งที่ผสมผสานอิทธิพลความเชื่อทางศาสนา ดังปรากฏในโคลกที่ 4 กวีพรรณนาความน่าเลื่อมใสของพระโพธิสัตว์โลกศวรอันเป็นสิ่งเคารพอย่างสูง กวีสะท้อนให้เห็นความเมตตาของพระโพธิสัตว์ซึ่งประทานความกรุณาแก่มหาชนโดยไม่เลือก โดยอ้างถึงต้นไม้ประจำสวรรค์ คือ ต้นปาริชาติอันเคลื่อนที่ได้ ซึ่งเป็นต้นไม้สารพัดนึก อำนาจผลให้บุคคลที่มานึกหวังปรารถนาสิ่งใดก็ได้ตามความคิดนั้น นับนี้เป็นการส่งเสริมความเมตตาของพระโพธิสัตว์ให้เด่นชัดขึ้น คือ พระโพธิสัตว์เป็นเช่นเดียวกับต้นปาริชาติ เนื้อหาที่ปรากฏภาพความงามโดยการเชิดชูสถานภาพอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 นับตั้งแต่การกล่าวถึงบุคคลสำคัญสายตระกูลพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ดังปรากฏในแต่ละโคลกจำนวนมาก จะเห็นได้ในโคลกที่ 8 กวีกล่าวยกย่องพระนางกัมพูราชลักษมี เชิดชูถึงเชื้อสายทางฝ่ายพระมารดาและการประสูติของพระนางกัมพูราชลักษมีที่เทียบเคียงได้กับพระลักษมีเทวี เนื้อหาที่กล่าวถึงการประสูติ การแสดงพระคุณสมบัติ และการแสดงวีรกรรมของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีจะแสดงอลังการอย่างประณีตลึกซึ้งเป็นพิเศษ นอกจากอลังการจะสื่อความสวยงามแสดงให้เห็นพระคุณสมบัติอันเลิศทั้งสถานภาพ พระเกียรติยศ ความงาม ความเก่งกล้า ยังผสมผสานอิทธิพลความเชื่อในเรื่องเทพเจ้า มีการอ้างถึงเทพหลากหลายองค์ เช่น พระพรหม พระการตติเกยะ พระศิวะ พระวิษณุ กามเทพ พระนางปลุกวิพระนางลักษมี พระหริ ลูกของท้าวทักษะ ช่วยทำให้เนื้อความที่ยกย่องพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีความลึกซึ้งสื่อความงดงามได้ชัดเจนเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น ที่น่าสังเกตคือเมื่อ กวีเทียบเคียงเทพกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในความรู้สึกของกวี พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะมีความยิ่งใหญ่ มากกว่าด้วย ทั้งนี้เพราะในจินตนาการของกวีพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 คือ พระมหากษัตริย์ในลักษณะอุดมคติที่ปราศจากสิ่งบกพร่อง และยิ่งใหญ่อุดมที่สุด ซึ่งอลังการอุตเปรกษาสร้างภาพเชิดชูพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อย่างยิ่งใหญ่จะเห็นได้ในโคลกที่ 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27 และโคลกที่ 28

อลังการที่ปรากฏในเนื้อหาดังวิจารณ์มานี้ ปรากฏขนบวรรณศิลป์ร่วมกับจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์หลายหลักด้วย อาทิ การที่กวีกล่าวถึงการประสูติของพระมหากษัตริย์ในเชื้อสายจันทรวงศ์ การกล่าวถึงกำเนิดของพระมหากษัตริย์โดยการรังสรรค์ของพระพรหม การกล่าวถึงพระพาหาอันทรงพลังของพระมหากษัตริย์ขณะกำลังกระทำการสู้รบในสนามรบ การกล่าวถึงความงามของพระมหากษัตริย์ว่างามราวกับพระกามเทพ หรืองามยิ่งกว่าพระกามเทพ ซึ่งความงามนี้ทำให้ภรรยาของหมู่ข้าศึกหันเหความรักในสามีมาสู่พระมหากษัตริย์ จะเห็นได้ว่าแนวคิดดังกล่าวนี้เป็นชนบร่วมกันในหมู่กวีผู้แต่งจารึกภาษาสันสกฤต ทั้งนี้ย่อมชี้ให้เห็นศิลปะการแต่งบทประพันธ์ให้สวยงามนั้นเป็นองค์ความรู้ยอมรับร่วมกันในหมู่กวี อนึ่ง โคลกที่ปรากฏอลังการ

อุตเปรกษาจะมีความเชื่อมโยงกับอสังการรูปแบบอื่นด้วย ภายในหนึ่งบทจึงมีอสังการมากกว่าหนึ่งรูปแบบอยู่ด้วย ดังจะเห็นในโคลกที่ 4, 20, 21, 22, 28 นอกจากจะแสดงภาพอสังการอุตเปรกษาแล้ว ปรากฏอสังการรูปกะร่วมอยู่ด้วย ในโคลกที่ 23 และโคลกที่ 24 นอกจากจะแสดงภาพอสังการอุตเปรกษาแล้วปรากฏอสังการอติศโยกติร่วมอยู่ด้วย และ โคลกที่ 27 ปรากฏอสังการเศลขร่วมกับอสังการอุตเปรกษา

อุตเปรกษาเป็นอสังการด้านความหมายที่โดดเด่นมากในจารึกปราสาทตาพรหม ความงดงามของอสังการรูปแบบนี้เอื้อให้จารึกมีลักษณะทางวรรณศิลป์อย่างโดดเด่น สะท้อนภาพพระมหากษัตริย์ในลักษณะอุดมคติอันเลิศไม่มีที่บกพร่อง ภาพสะท้อนของอสังการที่ปรากฏทั้ง 11 บท มิได้สื่อความอย่างตรงไปตรงมา แต่แฝงแนวคิดทั้งความเชื่อทางศาสนาพุทธ มหายาน ความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์ และการเชิดชูพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ลึกซึ้ง ซับซ้อน

5. อสังการที่แสดงความหมายความหนักแน่น หรือเน้นเนื้อความที่พรรณนา

กลวิธีการใช้ภาษาที่เน้นความหมายหนักแน่น หรือกล่าวให้มากกว่าความเป็นจริง จะพบเห็นได้เป็นปกติในการสื่อสารของมนุษย์ ตัวอย่างเช่น หากชายหนุ่มกล่าวแสดงความรักต่อหญิงคนรัก คำกล่าวที่แสดงความรักย่อมยืนยันสิ่งที่ยิ่งใหญ่หรือกล่าวให้เกินจริงโดยเปรียบเทียบความรักของตนว่ายิ่งใหญ่สูงส่งเหมือนขุนเขาหรือท้องทะเล หรือเปรียบกับกาลเวลาที่ไม้อาจนับวัน เดือน ปีได้ คำกล่าวที่ดูเป็นอุดมคตินี้มีผลต่อการสร้างความประทับใจให้คนรักของตน การแสดงความเคารพยกย่องบุคคลผู้มีเกียรติในสังคม คำพูดที่แสดงออกย่อมต้องเชิดชูคุณงามความดีหรือสรรเสริญคุณสมบัติด้านต่างๆ ว่าสูงส่งล้ำเลิศกว่าบุคคลทั่วไป หรือในเวลาที่แสดงความรู้สึกเศร้าโศกเสียใจ โกรธแค้น ก็ย่อมแสดงความรู้สึกแปรตามอารมณ์เพื่อเน้นย้ำปริมาณความรู้สึกที่เกิดขึ้นว่ามีความรุนแรง สะเทือนอารมณ์อย่างหนักหน่วงเพียงใด

ด้วยรูปแบบการใช้ภาษาเพื่อแสดงอารมณ์ความรู้สึกในชีวิตประจำวันของมนุษย์ กวีจึงนำรูปแบบการกล่าวเกินจริง (Hyperbole) มาเน้นย้ำความหมายในบทประพันธ์ เพื่อสร้างภาพความในอุดมคติ แม้จะเป็นการกล่าวเกินจริงที่ไม่อาจเป็นจริงขึ้นมาได้ แต่เป็นความรู้สึกเกินจริงสำหรับกวีผู้ใช้ภาพพจน์ชนิดนี้ เพราะสร้างความซาบซึ้งใจและความปิติชื่นชมในรสวรรณศิลป์

อสังการที่แสดงความหมายของเนื้อความที่หนักแน่นปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ดังกล่าวนี้ได้แก่ อติศยะหรืออติศโยกติ และทีปัมหรือทีปกะ ดังนี้

5.1 อติศยะหรืออติศโยกติ(atisaya/atisayokti)

5.1.1 นิยามความหมาย และรูปแบบของอติศยะหรืออติศโยกติ

อติศยะ มีความหมายตามศัพท์ว่า มากยิ่ง จำนวนมาก เหนือกว่า¹⁸⁸ ส่วนอติศโยกติ เกิดจากการสมาสที่สนธิระหว่างอติศยะ กับ อุกติ มีความหมายว่า คำพูด¹⁸⁹ ในทางวรรณคดี รูปแบบอลังการ อติศโยกติ คือ ลักษณะกวีโวหารที่เรียกว่า การกล่าวเกินจริง ซึ่งนักวรรณคดีเห็นพ้องกันว่าอติศโยกติมีผลต่อการประกอบสร้างงานวรรณศิลป์ให้ทรงพลังเสริมความหมายของการสื่อสารได้อย่างหนักแน่นและน่าประทับใจ

ในตำราอลังการศาสตร์ วาควภูมิกล่าวถึงอลังการประเภทนี้ว่า “การกล่าวสิ่งที่ไม่น่าจะเป็นไปได้ เพื่อแสดงความประเสริฐของวัตถุต่างๆ นั้น นักปราชญ์ว่าเป็นอลังการชื่ออติศยะ”¹⁹⁰ พร้อมกับยกตัวอย่างประกอบดังนี้

ตัวอย่างที่ 1

ตวทวาริตาริตรณีศวลิตานิลเนน สมมุรฉิโตรมิษุ มโหทธิษุ กษิตีศฯ

อนตรลฐฐทศิริปรสปรศยงคสงค- โฆรารไวรมรฐรีไปรปยาติ นิทราชาฯ¹⁹¹

“ข้าแต่พระราชา การบรรทมของพระนารายณ์ สุดสิ้นลง เพราะเสียงนกก้าวอันเกิดแต่การกระทบกันระหว่างยอดภูเขาอันกึ่งอยู่ในมหาสมุทรทั้งหลาย ที่มีคลื่นอันการถอนใจของบรรดาหญิงฝ่ายศัตรู อันพระองค์ได้สังหารแล้วนั้น พัดให้สูงขึ้นสูง”¹⁹²

จะเห็นได้จากตัวอย่างข้างต้นนี้ กวีสื่อความถึงพระราชาที่ทรงสังหารศัตรูเป็นจำนวนมาก แต่กล่าวเป็นเรื่องเหลือเชื่อโดยแสดงเรื่องราวของพระนารายณ์ที่ต้องตื่นบรรทม เพราะเสียงดังครึกโครมจากการกระทบกันระหว่างยอดภูเขาทั้งหลายในมหาสมุทร การกล่าวถึงเสียงดังสนั่นจนพระนารายณ์ตื่นบรรทมนั้น กวีพยายามสื่อให้เห็นถึงความอึกที่กัมปนาทในสงครามในมิติเดียวกัน

¹⁸⁸ Sanskrit Dictionary, accessed November 28, 2015, available from <http://Sanskritdictionary.com/?lencoding=iast&q=ati%C5%9Baya&Lang=sans&action=Search>.

¹⁸⁹ Sanskrit Dictionary, accessed November 28, 2015, available from <http://Sanskritdictionary.com/?lencoding=iast&q=ukti&Lang=sans&action=Search>.

¹⁹⁰ ป.ส. ศาสตรี, ผู้แปล, อลังการศาสตร์, 40-41.

¹⁹¹ เรื่องเดียวกัน, 120.

¹⁹² เรื่องเดียวกัน, 41.

โดยพระราชชาติทรงสังหารศัตรูนั้น ทำให้เกิดเสียงถอนหายใจของภรรยาข้าศึกอันแสดงความรำไห่
ท้อแท้ สิ้นหวัง เสียงถอนหายใจจึงไม่ต่างจากเสียงคลื่นแห่งมหาสมุทร

ตัวอย่างที่ 2

เอกทณทานิ สप्त สยฺรุ- ยทิ ฉตฺราณิ ปรวเต ฯ

ตโทยมียเต ปารศฺว- มุรฺธฺนิ สप्तผณะ ผณิ ฯ¹⁹³

“หากจะมีฉัตรเจ็ดคันอันมีด้ามๆ เดียวตั้งอยู่บนภูเขา ก็จะเป็นที่
เปรียบเทียบกับงูเจ็ดหัวอันแผ่พังพานอยู่เหนือพระเศียร พระปารศฺว
นาถชินเจ้า”¹⁹⁴

ตัวอย่างที่กล่าวถึงอดีตโยกตี ดังที่แสดงข้างต้น กวีสื่อสารเพื่อให้ผู้อ่านเข้าใจ
ว่าพระปารศฺวนาถมีรูปร่างใหญ่โตเท่ากับภูเขา และเปรียบเทียบกับสิ่งอันเหลือเชื่อ คือ เปรียบฉัตรเจ็ด
คันแต่มีเพียงด้ามเดียวว่าไม่ต่างกับงูเจ็ดหัวที่แผ่พังพานอยู่บนพระเศียรของพระปารศฺวนาถ

อนึ่ง อลังการอดีตโยกตีเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์สำหรับสวดุติพระเกียรติ
พระมหากษัตริย์โดยตรง ดังเช่นที่ปรากฏในจารึกสวดุติพระมหากษัตริย์แต่ละยุคสมัย การกล่าวถึง
พระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ก็จะไม่กล่าวพระราชประวัติแบบคนสามัญทั่วไป เนื่องจากการสร้าง
เรื่องราวที่ดูธรรมดาสามัญไม่เหมาะสมกับพระราชชาติที่เป็นสมมติเทพ ขนบเนื้อหาของงานสร้างงานใน
เชิงสรรเสริญนั้น กวีจะต้องเลือกกลวิธีสื่อสารภาษาวรรณศิลป์ให้เหมาะสมกับสถานภาพของเจ้า
ผู้ปกครองอาณาจักร แสดงให้ประจักษ์ถึงพระคุณสมบัติของพระมหากษัตริย์ว่าสูงส่งล้ำเลิศในทุกด้าน
รวมทั้งการประกอบวีรกรรมว่ามีความยิ่งใหญ่ไม่มีผู้ใดเสมอเหมือน อลังการอดีตโยกตีจึงเป็นขนบทาง
วรรณศิลป์เพื่อประกาศความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์อย่างสมบูรณ์แบบ หากขาดอลังการอดีตโยกตี
ในบทประพันธ์ การสวดุติพระมหากษัตริย์ย่อมไม่อาจสร้างพลังให้เป็นจริงขึ้นมาได้ ผู้อ่านจะไม่
เกิดปฏิกิริยาตอบสนองวีรกรรมผ่านคำประพันธ์นั้น บทประพันธ์จะด้อยคุณค่าทางความงามลงอย่างถนัด
ตา

จารึกปราสาทตาพรหมมีเนื้อหาสรรเสริญความยิ่งใหญ่ของพระเจ้า
ชัยวรมันที่ 7 ดังนั้น อลังการอดีตโยกตีจึงเป็นอลังการที่สำคัญรูปแบบหนึ่งในจารึกปราสาทตาพรหม ใน
หัวข้อต่อไปผู้วิจัยจะนำแนวคิดอลังการอดีตโยกตีมาพิจารณาเนื้อหาจารึกปราสาท เพื่อพิจารณาว่าอลังการ
รูปแบบนี้สร้างความงดงามให้แก่เนื้อความอย่างไรอย่างประณีตลึกซึ้งเพียง

¹⁹³ เรื่องเดียวกัน, 120.

¹⁹⁴ เรื่องเดียวกัน, 41.

5.1.2 วิจารณ์อดีตยะที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

ดังที่กล่าวไปแล้วว่าอลังการอดีตยะหรืออดีตโยกตีเป็นกลวิธีทางวรรณศิลป์ในจารึกประเภทสดุดีพระมหากษัตริย์ เพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของเนื้อความให้หนักแน่น เมื่อพิจารณาอลังการประเภทนี้ที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมพบว่าอดีตยะสร้างคุณค่าความงดงามของเนื้อความให้มีเอกภาพสมบูรณ์แบบมากยิ่งขึ้น อนึ่ง อลังการอดีตยะมักปรากฏร่วมกันกับอลังการรูปแบบอื่นๆ ด้วย เช่น รูปกะ และอุตเปรกษา ทั้งนี้เนื่องจากการสร้างสรรค์อลังการบางประเภทจะมีลักษณะร่วมกันเกี่ยวโยงกันอยู่ ในการวิเคราะห์ห้อลังการอดีตยะ ผู้วิจัยแยกมาเป็นอลังการรูปแบบนี้เฉพาะไม่ได้กล่าวร่วมกับอลังการรูปแบบอื่น เพราะจะทำให้เห็นการสร้างสรรค์อลังการแต่ละประเภทได้ชัดเจนขึ้น ทั้งนี้การวิเคราะห์ วิจารณ์จะกล่าวโยงไปถึงอลังการรูปแบบอื่นบ้าง เมื่อเห็นว่าม้อลังการรูปแบบอื่นที่ซ้อนทับกันอยู่ ในการวิจารณ์อลังการอดีตยะที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยจะพิจารณาจากเนื้อหาที่ปรากฏอลังการรูปแบบนี้อย่างเด่นชัด โดยจะพิจารณาเนื้อหาใน 4 โสลก ได้แก่ โสลกที่ 2, 10, 16 และโสลกที่ 24 แบ่งประเด็นในการนำเสนอต่อไปนี้

1. อลังการอดีตยะสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์
2. อลังการอดีตยะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7
3. อลังการอดีตยะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพ ความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

พิจารณาแต่ละประเด็นได้ดังนี้

1.อลังการอดีตยะสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์

เนื้อหาที่แสดงบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในจารึกปราสาทตาพรหมปรากฏในช่วงตอนต้น มีอยู่ด้วยกัน 5 โสลก เริ่มจากบทนอบน้อมพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ พระโพธิสัตว์โลกेश্বর และพระนางปรัชญา ปารมีตา ซึ่งเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้า เนื้อหาที่มีอลังการอดีตยะ คือ บทนอบน้อมพระธรรมอยู่ในโสลกที่ 2 ดังเนื้อหาต่อไปนี้

vande niruttaram anuttaravodhimārggaṃ
bhūtārthadarśananirāvaraṇaikadr̥ṣṭim /
dharmman trilokaviditāmaravandyavandyam /
antarvasatṣaḍariṣaṇḍavikhaṇḍakhaḍgam // 2

“ข้าพเจ้าขอน้อมไหว้พระธรรม ที่ไม่มีสิ่งใดจะสูงไปกว่า ซึ่งเป็นทางไปสู่วิษณญาณอันยอดเยี่ยมที่เป็นดวงตาดวงเดียวอันปราศจากเครื่องกีดขวางที่เห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง เป็นที่รู้จักกันในสามโลก และเป็นสิ่งที่ควรเคารพ

โดยบุคคลที่ควรเคารพ คือ เทวดาทั้งหลาย ที่เป็นพระขรรค์ซึ่งทำลายหมู่ศัตรู
ทั้งหก ที่อยู่ภายใน”

โคลกที่ยกมาดังกล่าว เนื้อความแสดงความนอบน้อมแด่พระธรรม กวีใช้อ
อสังการอติศยะโดยกล่าวอย่างหนักแน่นถึงคุณวิเศษของพระธรรม กวีเลือกใช้วสันตติลกฉันท
เช่นเดียวกับโคลกตอนเปิดเรื่องทีนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า เพราะเป็นรูปแบบของฉันทที่เหมาะสมกับ
การสรรเสริญพระธรรมว่าเป็นสิ่งล้ำค่า เนื้อความในโคลกนี้เป็นการสร้างสรรค์อสังการอติศยะที่เด่น
แต่จะเห็นได้ว่ากวีเลือกใช้สังการรูปแบบอื่นประกอบด้วย เพื่อส่งเสริมให้อสังการอติศยะงดงามยิ่งขึ้น
อสังการที่กวีนำมาใช้ร่วมกับอสังการอติศยะ คือ อุตเปรกษา และ รูปกะ

อสังการอติศยะ ที่ปรากฏในเนื้อความนี้ คือ การกล่าวให้เห็นว่าพระธรรม
อันควรค่าแก่การนอบน้อมนี้ มีความเป็นเลิศสูงสุด ไม่มีสิ่งใดจะเทียบได้หรือยิ่งใหญ่กว่า การยก
พระธรรมให้มีความเป็นเลิศในแง่นี้ เพราะพระธรรมอันสูงสุดคือหนทางไปสู่โพธิญาณอันประเสริฐ
และพระธรรมทรงคุณวิเศษนี้ได้ทำลายกิเลส ซึ่งกิเลสเทียบได้กับหมู่ศัตรูอันอยู่ในจิตใจมนุษย์ได้
อย่างราบคาบ ในแง่นี้ เป็นการยืนยันให้เป็นที่ประจักษ์ว่าหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาทรง
อานุภาพในการทำลายล้างกิเลส พระธรรมจึงมีคุณค่าอย่างสูงสุด มีขอบเขตกว้างขวาง และมีความ
เจริญรุ่งเรือง ดังที่กวีกล่าววว่าพระธรรมเป็นที่รู้จักของผู้คนทั้งสามโลก

เมื่อพิจารณาความเชื่อมโยงของเนื้อหาจะเห็นว่าเนื้อความโคลกนี้ต่อเนื่องจาก
โคลกแรกทีกวีนอบน้อมพระพุทธเจ้า ในโคลกแรกกวีกล่าวถึงจุดหมายปลายทางของพระโพธิสัตว์
ทั้งหลายผู้ประสบชัยชนะ ซึ่งได้รับการขยายเนื้อความให้เห็นรายละเอียดได้ชัดเจนในโคลกทีกวีกล่าว
นอบน้อมพระธรรม กวีใช้อรรถาสังการเสริมอสังการอติศยะ ได้แก่ อุตเปรกษา คือ การแสดงพลัง
จินตนาการของกวีว่าพระธรรมอันไม่มีสิ่งใดจะเทียบได้นั้น เป็นดังพระขรรค์ทีทำลายหมู่ศัตรูทั้งหก
ได้แก่ ความอยาก ความโกรธ ความโลภ ความหลง ความมัวเมา และความริษยา เพื่อแสดงให้เห็นว่า
การทำลายกิเลสดังกล่าวนี้เป็นชัยชนะของพระโพธิสัตว์อย่างแท้จริง ฉะนั้น จึงเป็นการยืนยันคุณวิเศษ
ของพระธรรมว่ามีความยิ่งใหญ่ทรงอานุภาพยิ่ง เพราะกิเลสในทางพระพุทธศาสนา คือ สิ่งทีทำให้ใจ
เศร้าหมอง กิเลสเป็นความชั่วทีแฝงอยู่ในความรู้สึกนึกคิด เป็นสาเหตุให้จิตใจขุ่นมัวไม่บริสุทธิ์ และที
สำคัญกิเลสเป็นเครื่องปรุงแต่งความคิดให้ทำกรรมอันนำไปสู่ความทุกข์ การทำลายกิเลสให้สูญสิ้นจึง
เป็นชัยชนะทียิ่งใหญ่ มาก ซึ่งส่งเสริมให้ก้าวไปสู่นิพพานในที่สุด นอกจากนี้เนื้อความยังแสดงอสังการ
ในรูปอรรถาสังการประเภทรูปกะ เพื่อสื่อเนื้อความวว่าพระโพธิญาณยังเปรียบได้เป็นดวงตา ดังทีกล่าว
วว่า พระธรรมเปรียบเป็นดวงตาดวงเดียวเห็นทุกสิ่งตามความเป็นจริง โดยดวงตานี้จะยังประโยชน์ให้
พบกับสาระธรรมตามความเป็นจริงสูงสุด ทำให้อเนื้อความแสดงอสังการความเปรียบอันลึกซึ้งยิ่งขึ้นไป
อีก

แนวคิดเรื่องการยกย่องพระธรรมของพระพุทธเจ้าว่าเป็นสิ่งที่ล้ำเลิศ จะเห็นว่ามีคุณค่าอย่างลึกซึ้งต่อความศรัทธาชาวพุทธนับตั้งแต่สมัยพุทธกาล ดังจะเห็นได้ว่าพระธรรมถือเป็นหนึ่งในแก้วสามประการในพระพุทธศาสนา คัมภีร์สัทธรรมปุณฑริกสูตรแสดงเนื้อความพรรณนาคุณวิเศษของพระธรรมว่าเป็นสิ่งน่าอัศจรรย์ยิ่ง เมื่อบุคคลใดสดับพระธรรมของพระพุทธเจ้าก็ประจักษ์ถึงความลึกซึ้งของสาระคำสอนนี้ อนึ่ง ความลึกซึ้งของพระธรรมก็มีความละเอียดแตกต่างกัน เห็นได้จากผู้ที่บรรลุธรรมอย่างหลากหลายแตกต่างกันไป นัยนี้พระธรรมจึงมีขอบเขตไม่มีที่สิ้นสุด ดังเนื้อความที่ว่า

“พระธรรมอันพระสุตประกาศนั้น ช่างมหัศจรรย์จริง เป็นพระธรรมที่เราไม่เคยได้ยินมาก่อน ความยิ่งใหญ่ของพระผู้นำนั้นมหาศาล พระชนมายุกาลของพระองค์ไม่มีที่สิ้นสุด

เมื่อได้ฟังการแสดงธรรมเช่นนี้ จากพระสุตเจ้าต่อพระพักตร์ของพระองค์เช่นนี้ สรรพสัตว์ทั้งหลายพันโกฏิ บุตรที่แท้ของพระผู้นำทั้งหลายพากันเปี่ยมไปด้วยความยินดี

บางคนก็ได้บรรลุพระโพธิญาณโดยไม่หวนกลับ คนอื่นอยู่ในชั้นรองลงมา บางคนอยู่ในชั้นที่มีความเข้าใจอันถูกต้องมั่นคง บางคนได้รับภรรณีหลายพันโกฏิ

มีผู้อื่นอีกมากมายดุษฎีจำนวนประมาณซึ่งได้เข้าถึงพุทธธรรม บางคนอีก 8 ชาติ จึงจะได้ตรัสรู้เห็นแจ้งในพระธรรม

ในบรรดาผู้ที่ได้ฟังพระธรรมจากพระผู้เป็นนายนี้จะได้บรรลุพระโพธิญาณใน 4 ชาติบ้าง 3 ชาติบ้าง และ 2 ชาติบ้าง

บางคนจะได้ตรัสรู้ภายในชาติเดียว คือ ในชาติถัดไป นี่เป็นผลอันบริบูรณ์ในการได้เรียนรู้ในพระชนมายุกาลของพระผู้นำ

สรรพสัตว์ทั้งหลายจำนวนมากมายหลายโกฏิ นับไม่ถ้วน ดุษฎีประมาณใน 8 พุทธเกษตร ผู้ได้ฟังพระธรรมนี้แล้วเกิดความยึดมั่นในพระสัมมาสัมโพธิญาณ

นี่เป็นผลแห่งพระมหาเมตตา เมื่อพระองค์ได้แสดงให้เห็นถึงพุทธภาวะอันไม่รู้จบ และปราศจากขอบเขต อันกว้างไกลไพศาลดุจอากาศธาตุ”¹⁹⁵

กล่าวได้ว่า เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม ในโคลกที่ 2 สะท้อนให้เห็นความเชื่อของกวีที่มีความศรัทธาในพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างสูงสุด ดังการประกาศคุณวิเศษของ

¹⁹⁵ ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ผู้แปล, สัทธรรมปุณฑริกสูตร, 253-254.

พระธรรมไม่มีสิ่งใดจะเทียบได้ การใช้อลังการอดีตยะช่วยส่งเสริมความเชื่อของกวีสื่อเนื้อความนอบน้อมพระธรรมได้อย่างหนักแน่นชัดเจน เนื่องจากพระธรรมมีคุณค่าสูงสุด เพราะนำไปสู่ทางแห่งพระโพธิญาณที่ยอดเยี่ยม โดยเฉพาะการกล่าวถึงอำนาจภาพของพระธรรม ดังจะเห็นได้จากการที่กวีเปรียบพระขรรค์ คือ พระธรรมซึ่งทำลายหมู่ศัตรูคือกิเลสที่อยู่ภายในจิตใจมนุษย์

2. อลังการอดีตยะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าจักรพรรดิ 7

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมที่พบอลังการอดีตยะสะท้อนภาพความยิ่งใหญ่ของบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าจักรพรรดิ 7 พบในโคลกที่ 10 และโคลกที่ 16 กวีใช้กลวิธีสร้างความหนักแน่นให้เห็นถึงสายตระกูลพระมหากษัตริย์ที่มีสถานภาพอันยิ่งใหญ่ เพื่อจะได้สร้างสิทธิอันชอบธรรมแห่งพระราชอำนาจของพระเจ้าจักรพรรดิ 7 ให้สมบูรณ์ ในเนื้อความต่อไปนี้ กวีใช้อลังการอดีตยะกล่าวถึงพระเจ้าศรีธรรมจักรพรรดิ ดังที่ว่า

sarvvaānavadyavinayadyutivikramo yas
tadvamśajo janitaviśvajānīnavṛtīh /
śrīharṣavarmma nṛipatirhatavairiharṣo
janyeṣu diṇmukhavikīṇayaṣovitānaḥ // 10

“พระเจ้าแผ่นดินพระนามว่าพระเจ้าศรีธรรมจักรพรรดิ ทรงมีความอ่อนน้อมถ่อมตน ทรงมีความเก่งกล้าอันรุ่งเรือง ยกเว้นจากการถูกตำหนิตั้งปวง พระองค์ประสูติแล้วในวงศ์นั้นของพระเจ้าจักรพรรดิเทวะ พระองค์ทรงมีความประพฤติอันเป็นแบบแผนของคนทั้งปวง อันพระองค์ทรงทำให้เกิดขึ้นแล้ว พระองค์ทรงกำจัดความร่าเริงของข้าศึกศัตรูในการรบทั้งหลาย ผู้มีพৈตยานของพระเกียรติยศถูกทำให้กระจายไปในทิศทั้งหลาย”

เนื้อหาของโคลกที่ 10 ดังที่ยกมานี้ กวีกล่าวสดุดีพระเจ้าศรีธรรมจักรพรรดิว่าทรงมีความพระคุณสมบัติดีเลิศทุกประการ นับตั้งแต่ทรงมีความเก่งกล้าสามารถในทุกแขนง ทรงได้รับการศึกษาอย่างดีที่สุด ทรงได้รับแต่คำสรรเสริญเชิดชูพระเกียรติยศ เนื่องจากไม่มีผู้ใดกล่าวตำหนิตีเดียพระองค์ได้เลย พระเจ้าศรีธรรมจักรพรรดิทรงถือกำเนิดยังตระกูลของพระเจ้าจักรพรรดิเทวะ ทรงเป็นตัวอย่างพระราชจริยวัตรอันเป็นแบบแผนที่คนทั้งปวงต่างยึดถือ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงกำจัดความน่ายินดีในหมู่ข้าศึก คือ ทรงนำความทุกข์เศร้าหมองมาสู่ข้าศึกในการรบ เพราะข้าศึกทั้งปวงมีอาจจะต้านทานหรือเอาชนะพระเจ้าศรีธรรมจักรพรรดิได้ กวีกล่าวสรุปในตอนท้ายว่า ด้วยเหตุที่พระเจ้า

ศรีสรรหรรษมนัทรงมีความเป็นเลิศอย่างถึงพร้อมเช่นนี้ พระเกียรติยศของพระองค์จึงประดุจดั่งเพดานอันแผ่กระจายไปทั่วทุกทิศ น่าสังเกตว่าการใช้อลังการอดิศยะเพื่อเสริมความยิ่งใหญ่ในการสดุดีพระเจ้าศรีสรรหรรษมนัทรงโคลกที่ยกมานี้ เห็นได้ชัดว่ากวีบรรลวุฒิประสงค์ที่วางไว้ทุกประการ ประการแรกการระบุชื่อพระมหากษัตริย์ที่ต้องการสดุดี ในเนื้อความนี้คือ พระเจ้าศรีสรรหรรษมนัทร ทำให้เห็นเป้าหมายของการสดุดีได้ชัดเจนว่ากวีหมายถึงพระมหากษัตริย์พระองค์ใด เพราะหากการลำดับสายตระกูลโดยกล่าวถึงรายชื่อพระมหากษัตริย์อย่างซับซ้อนอาจไม่เห็นความแจ่มแจ้งในการสดุดีพระมหากษัตริย์พระองค์นั้นได้ ต่อจากนั้นกวีจึงแสดงความชื่นชมในความดีเลิศแต่ละอย่างประกอบด้วยความเก่งกล้าอาจหาญ ความรู้อันฝึกฝนตามแนวทางแห่งศิลปวิทยาจนเชี่ยวชาญ และการยกเว้นจากการถูกตำหนิต่างปวง คุณลักษณะที่ดีจนสมบูรณ์แบบนี้ กวีจึงยกย่องพระเจ้าศรีสรรหรรษมนัทรว่าเป็นต้นแบบอันดีเลิศให้ทวยราษฎร์ปฏิบัติตาม ประการที่สอง กวีอ้างไปยังพระมหากษัตริย์ผู้ให้กำเนิด คือ พระเจ้าภวรวรมัน การกล่าวสดุดีความดีเลิศต่างๆ นานาของพระเจ้าศรีสรรหรรษมนัทรนี้ก็เป็นกรยกย่องพระเจ้าภวรวรมันในทางอ้อมด้วย เพราะพระองค์ทรงเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าศรีสรรหรรษมนัทร พระองค์จึงเป็นต้นแบบของความดีเลิศซึ่งถ่ายทอดไปสู่พระราชโอรสโดยตรง ประการที่สามในการสดุดีพระมหากษัตริย์ ย่อมสร้างภาพพระมหากษัตริย์กับการทำสงครามหรือความเก่งกล้าในการรบ รวมทั้งมักจะกล่าวถึงพระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์ในรูปความเปรียบต่างๆ ในเนื้อความนี้ กวีไม่ละเลยที่จะสรรเสริญถึง โดยกวีใช้การเล่นสำนวนภาษาอย่างคมคาย ดังเนื้อความที่ว่า ทรงกำจัดความยินดีในหมู่ข้าศึก คือ มิได้กล่าวตรงๆว่า พระองค์ทรงสร้างความทุกข์ขยี้ให้เกิดขึ้นในหมู่ข้าศึก และที่เป็นขนบของกวี คือ การกล่าวถึงพระเกียรติยศของพระราชาที่จรจรายไปทั่วทุกทิศ ดังที่กวีแสดงเนื้อความว่าพระเกียรติยศของพระเจ้าศรีสรรหรรษมนัทรเป็นดังเพดานที่แผ่กระจายไปทั่วทุกทิศ

การใช้รูปแบบภาษาพรรณนาให้ดูเกินจากความเป็นจริงเพื่อยืนยันย้ำให้เนื้อความมีน้ำหนักยิ่งขึ้น แสดงภาพได้อย่างแจ่มแจ้งว่าพระเจ้าศรีสรรหรรษมนัทรเป็นพระมหากษัตริย์ตามแบบอย่างอุดมคติ โดยเฉพาะภาพพระมหากษัตริย์ยอดนักรบ ปรากฏให้เห็นว่าพระเจ้าศรีสรรหรรษมนัทรกำจัดความยินดีในหมู่ข้าศึก ข้าศึกแทนที่จะมีขวัญกำลังใจ หรือมีความฮึกเหิมเมื่ออยู่ ณ สมรภูมिरบ แต่กลับแสดงอาการตรงกันข้าม ไม่มีความยินดีที่จะทำสงครามด้วย เพราะด้วยแสนยานุภาพของกองทัพพระเจ้าศรีสรรหรรษมนัทรที่เกรียงไกร ข้าศึกจึงไม่อาจรับมือกับกองทัพที่ยิ่งใหญ่ของพระองค์ได้ ความทุกข์ที่เกิดขึ้นในใจข้าศึกศัตรูมีความหมายที่ลึกซึ้ง เพราะเท่ากับว่าตนเองต้องมาสังเวยชีวิตเพื่อพระเจ้าศรีสรรหรรษมนัทรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

ในเนื้อความที่กวีกล่าวถึงพระเกียรติยศอันประดุจดั่งเพดาน และแผ่กว้างออกไปทั่วทุกทิศ เป็นการสร้างอลังการอดิศยะอันประณีตที่เชื่อมโยงใจความที่กวีกล่าวว่าพระเจ้าศรีสรรหรรษมนัทรยกเว้นจากการถูกตำหนิต่างปวง และทรงมีความประพฤติอันเป็นแบบอย่างที่ดี กลวิธีการอ้างถึงพระ

เกียรติยศของพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏว่าแผ่ขยายไปทั่วทุกทิศ นับเป็นชนบของกวีที่ปรากฏในจารึก
 สดุดีพระมหากษัตริย์หลายหลัก ทั้งนี้เพราะพระเกียรติยศเทียบได้กับแสงสีขาว และโดยที่แสงสีขาว
 ย่อมบริสุทธิ์ปราศจากมลทินหรือสิ่งชั่วร้ายอันเป็นโทษ เพราะฉะนั้น แสงแห่งพระเกียรติยศที่แผ่กว้าง
 เป็นดังเพดานอันกว้างใหญ่ไปรอบทิศนั้น จึงบริสุทธิ์ถึงดงามยืนยงพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้า
 ศรีธรรมจักรอย่างกระจ่างชัดเจน

กล่าวได้ว่ากวีใช้หลักการอดิทยะที่ปรากฏในโคลกนี้ โดยชี้ให้เห็นพระคุณสมบัติ
 ที่นำสรรเสริญของพระเจ้าศรีธรรมจักรในทุกมิติ ทั้งในเรื่องความเก่งกล้า ความใฝ่รู้จากการที่ทรงใส่
 พระราชหฤทัยอยู่เสมอ พระราชจริยาคติที่เป็นแบบแผนซึ่งทรงปฏิบัติอย่างไม่บกพร่อง และทรงสร้าง
 ความหวังใหม่ให้เกิดขึ้นแก่ข้าศึก ด้วยความเป็นเลิศทั้งหลายที่สะท้อนให้เห็นจากพระเจ้า
 ศรีธรรมจักรดังกล่าวนี้เอง จึงทำให้กวียกย่องว่าพระองค์เป็นพระราชาที่มีพระเกียรติยศแผ่กว้างทั่ว
 ทุกทิศคือ ทรงเป็นพระราชาที่มีพระคุณสมบัติอันเลิศที่สุดนั่นเอง อนึ่ง การกล่าวถึงพระเกียรติยศของ
 พระมหากษัตริย์ที่แผ่กว้างไปทั่วทุกทิศนั้นนอกจากปรากฏในโคลกที่ 10 แล้ว ยังพบได้ในโคลกที่ 16 ซึ่ง
 เป็นบทสรรเสริญบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าจักรพรรดิ 7 คือ พระเจ้าธรณินทรธรรมัน ซึ่งเป็น
 พระราชบิดาของพระเจ้าจักรพรรดิ 7 กวีใช้หลักการอดิทยะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาในโคลกที่ 16 ดังนี้

tayos tanūjo mahitadvijendro
 dvijendravego dvijarājakāntaḥ /
 dikcakravālotkataḥkīrttigandho
 yo'dhīśvaraś śrīdharanīndravarmma // 16

“พระโอรสของคนทั้งสอง (พระเจ้าศรีธรรมจักรที่ธราทิตยและ
 พระนางราชปตินทรลักษมี) เป็นจอมแห่งพราหมณ์ที่คนนับถือแล้ว ผู้มี
 ความรวดเร็วเหมือนพระยาครุฑ ผู้มีความงามเหมือนกับพระจันทร์ ผู้มี
 กลิ่นหอม คือ พระเกียรติยศ (ของพระองค์) พุ่งขจรทั่วทุกทิศ พระองค์
 เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ยิ่งใหญ่มีพระนามว่าศรีธรรมจักรธรรมัน”

เนื้อหาในโคลกที่ยกมานี้ สรรเสริญพระเจ้าธรณินทรธรรมันในมิติที่คล้ายกับการ
 สรรเสริญพระเจ้าศรีธรรมจักร คือ เชิดชูภาพลักษณ์พระมหากษัตริย์ตามแบบอย่างอุดมคติซึ่งมีความ
 เป็นเลิศทุกประการ นับตั้งแต่การที่พระเจ้าธรณินทรธรรมันมีความรอบรู้เหมือนพราหมณ์ที่ผู้คนนับถือ
 กันแล้ว มีความรวดเร็วเหมือนครุฑ มีความงามไม่ต่างจากพระจันทร์ มีพระเกียรติยศที่หอมหวาน
 โดยเฉพาะเนื้อความที่กวีกล่าวว่า พระเกียรติยศของพระเจ้าธรณินทรธรรมันมีกลิ่นหอมพุ่งขจรไปทั่วทุก
 ทิศ ถือว่าสะท้อนหลักการอดิทยะที่ดงามน่าประทับใจ

การที่กวีกล่าวว่าพระเกียรติยศของพระเจ้าธรณินทร์ทรงมีความหอมฟุ้งไปทั่วทุกทิศ นอกจากจะสื่อภาพในแง่ของกลิ่นหอมแล้ว ยังสื่อความหมายด้วยว่าพระเกียรติยศจะเลื่องลือไปทั่วทุกทิศได้นั้น ก็เนื่องมาจากการแผ่ขยายดินแดนอย่างกว้างขวาง หมายความว่าพระเจ้าธรณินทร์ทรงทำสงครามมีชัยชนะเหนือศัตรู พระเกียรติยศของพระองค์จึงแผ่กว้างไปทุกทิศ การเปรียบเทียบพระเกียรติยศในแง่ของกลิ่นหอมทำให้สื่อภาษาจินตภาพผ่านการสัมผัสผัสกลิ่นหรือเครื่องหอมที่ฟุ้งจรดั่งดงามยิ่ง จะเห็นได้ว่า กลิ่นหอมที่ประสาทสัมผัสรับรู้ นั้น เกิดจากอนุภาคทางเคมี (particle chemical) ที่ฟุ้งกระจายไปในอากาศกลิ่นที่หอมหวานนี้ทำให้ผู้สดมมีความสดชื่นและอิมเมจ ดังนั้น กลิ่นหอมของพระเกียรติยศที่ฟุ้งจรดั่งไปทั่วทุกทิศ จึงเป็นกลิ่นหอมที่สะอาดบริสุทธิ์ อบอวลด้วยความหวานอันอ่อนโยน ในแง่นี้จึงกระตุ้นความรู้สึกของผู้สดมให้มีความรู้สึกพึงพอใจและเป็นสุข และสื่อภาพลักษณ์ของพระเจ้าธรณินทร์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความอ่อนโยน เป็นที่ประทับใจของผู้ที่ได้พบเห็นพระองค์

กวีกล่าวว่าพระเจ้าศรีธรณินทร์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่มีความยิ่งใหญ่ ความยิ่งใหญ่ของพระองค์นั้นเป็นที่ประจักษ์ไปทั่วทุกทิศ โดยกวีแสดงให้เห็นว่าพระเกียรติยศของพระองค์มีกลิ่นหอมฟุ้งจรดั่งไปทั่ว กวีใช้หลักการอดีตยะสร้างภาพให้สัมผัสถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าธรณินทร์ทรงว่าแผ่ซ่านไปทั่วทุกทิศ สัมผัสรับรู้ได้ด้วยกลิ่นที่หอมหวาน สื่อนัยว่ากลิ่นที่หอมอบอวลมีความสะอาดบริสุทธิ์ ประชาชนมีความสดชื่น

3. อลังการอดีตยะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพ ความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

ในการสดุดีพระคุณสมบัติที่นำยกย่องของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 นั้น กวีจะแสดงภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงมีความยิ่งใหญ่ มีความกล้าหาญ และมีความงดงาม เพราะในความคิดของกวีนั้น พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ถือกำเนิดขึ้น ก็ด้วยการรังสรรค์จากพระพรหม แต่อีกแง่หนึ่งพระคุณสมบัติที่นำยกย่องของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ก็เนื่องมาจากพระราชจริยาวัตรอันประเสริฐของพระองค์เอง นอกจากพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จะได้รับความงามอันเป็นคุณลักษณะประจำพระองค์ กวียังกล่าวยกย่องอีกว่าพระองค์นั้นทรงมีความรักเพียงหนึ่งเดียว โดยปราศจากลักษณะอันบกพร่อง โดยทรงสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าธรณินทร์พระราชบิดาผู้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่ในอดีต

อย่างไรก็ดี เนื้อความสดุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อีกแห่งหนึ่ง กวีใช้ตำนานเทพปกรณัมของศาสนาฮินดูหรือศาสนาพราหมณ์ มาเทียบเคียงกับพระคุณสมบัติอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้อย่างลึกซึ้งด้วย ดังโคลกที่ 24 ที่ว่า

manye yadīyayaśasāṃ sadṛśo yadi syād
 ratnākaraś ca bhuvanatritayañ ca viṣṇuḥ /
 nāhartam ūrdhvam avanīm aśakat samudrāt
 koṭīkramair api na laṅghyituñ ca lokān // 24

“ข้าพเจ้าคิดว่า หากว่ามหาสมุทรและโลกทั้ง 3 เป็นเช่นเดียวกับ
 พระเกียรติยศของพระเจ้าแผ่นดินแล้วไซ้ พระวิษณุ (ในรูปวราหาวตาร) ก็คง
 ไม่สามารถที่จะยกแผ่นดินขึ้นมาเบียดบนจากมหาสมุทรได้ และพระวิษณุ
 (พระวิษณุในรูปวามนาวตาร) ก็ไม่สามารถที่จะก้าวข้ามโลกทั้ง 3 ด้วยการก้าว
 โกลีครั้งได้”

โคลกข้างต้นนี้ แสดงอสังการอติศยะให้เห็นพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ของ
 พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าสูงส่งปานใด ขนาดมหาเทพผู้ยิ่งใหญ่ คือ พระวิษณุก็ไม่อาจจะต้านทาน หรือ
 ก้าวข้ามพระบรมเดชานุภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไปได้เลย กวีแสดงภาพความยิ่งใหญ่ที่วามนี้ ด้วย
 การแสดงพระดำริของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในรูปของจินตนาการอันชวนพิศวง ด้วยทรงตระหนักถึง
 พระราชอำนาจของพระองค์เองว่าถึงจุดสูงสุดของการขยายพระเกียรติยศจนแผ่ไพศาลไปทั่วทุกทิศ
 แล้ว กวีพรรณนาในเชิงอุดมคติกล่าวเกินจริงโดยแสดงอาณาเขตพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่
 7 ว่าเทียบเท่ากับมหาสมุทรและโลกทั้งสามทั้งโลกสวรรค์ โลกมนุษย์ และโลกบาดาล กล่าวคือ ไม่มี
 พื้นไหนแห่งใดที่พระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จะเดินทางไปไม่ถึง แม้แต่พื้นโลก บนพื้นโลก
 และเหนือพื้นโลกสูงยิ่งขึ้นไป

มหาสมุทรเป็นห้วงน้ำที่มีขนาดกว้างใหญ่ไพศาล มีความลึกสุดคาดคะเน มี
 ความน่าหวาดกลัวซ่อนไว้อยู่ตลอดเวลา เมื่อพิจารณาภาพมหาสมุทรจากนัยนี้ การที่กวีเปรียบเทียบ
 พระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าเทียบเท่ากับมหาสมุทรจึงเห็นความเป็นพระมหากษัตริย์ที่มี
 ความยิ่งใหญ่อย่างมาก เพราะนอกจากพื้นดินจะรองรับพระเกียรติยศของพระองค์จนเต็มไม่มีที่ว่าง
 แล้ว ในมหาสมุทรก็รองรับพระเกียรติยศของพระองค์ไม่มีที่ว่างเช่นเดียวกัน ที่เหนือยิ่งขึ้นไปอีกไม่ใช่
 เพียงโลกมนุษย์จะรองรับพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เท่านั้น แต่กวีกล่าวว่าดินแดนของ
 โลกทั้งสามเลยที่เดียวที่เทียบเท่ากับพระเกียรติคุณของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7

เนื้อหาในโคลกที่ 24 ยังกล่าวถึงการก้าวเท้าสามก้าวของพระวิษณุด้วย
 เรื่องราวดังกล่าวปรากฏอยู่ในถุคเวทสังหิตา แนวคิดเกี่ยวกับตรีวิกรมเริ่มแสดงพัฒนาการมาตั้งแต่
 คัมภีร์ถุคเวท จะเห็นว่าพระนารายณ์เป็นใหญ่ในบรรดาเทพแห่งแสงอาทิตย์ กล่าวคือ พระองค์มีพลังที่
 ยิ่งใหญ่ เป็นผู้วัดพื้นที่แผ่นดินโลก ซึ่งก้าวทั้งสามก้าวเป็นที่อาศัยของสิ่งมีชีวิต พระองค์มีบทบาทคือ
 การก้าวเท้าสามก้าวซึ่งแทนแสงพระอาทิตย์เวลาตอนเช้า ตอนเที่ยง และตอนเย็น การก้าวเท้าสาม
 ก้าวของพระองค์นั้นครอบคลุมทั่วทั้งจักรวาล ก้าวแรกและก้าวที่สองข้ามโลกมนุษย์และโลกสวรรค์

ส่วนก้าวกวี่สามนั้นอยู่สูงมากเกินสายตามนุษย์จะมองเห็นได้ เปรียบเหมือนดวงตาลอยอยู่บนสวรรค์ ในขณะที่เดียวกันการก้าวกวี่สามก้าวกวี่ของพระวิษณุอาจตีความเป็นวิถีโคจรของดวงตะวัน กล่าวคือ ก้าวกวี่แรกในตอนดวงตะวันเริ่มปรากฏ ก้าวกวี่สองในตำแหน่งดวงอาทิตย์ในเวลาเที่ยงที่แสงพระอาทิตย์ ร้อนแรง และก้าวกวี่สามอยู่ช่วงยามเย็นเมื่อดวงอาทิตย์เคลื่อนสู่ทางทิศประจิมหรือยามย่ำสู่สนธยา อนึ่ง การก้าวกวี่สามก้าวกวี่ของพระวิษณุมีพัฒนาการต่อเนื่องมายังตำนานอวตารทั้งสิบปางของ พระวิษณุในชั้นหลัง เรื่องราวของพระวิษณุที่ก้าวกวี่พระบาทสามก้าวกวี่ ปรากฏในปางอวตารที่เรียกว่า วามนาวตาร (vāmanāvātāra) พระวิษณุอยู่ในร่างของพราหมณ์แคระ เพื่อจะปราบอสูรชื่อ พลี (Bali) อสูรตนนี้มีอำนาจเหนือดินแดนในสามโลก พราหมณ์แคระในร่างของพระวิษณุเป็น โอรส ของพระกัศยปและนางอหิตีเพื่อปราบอสูรชื่อพลี เนื่องจากท้าวพลีมีอำนาจมากได้ตั้งตนเป็นผู้ยิ่งใหญ่ ในสวรรค์ สร้างความเดือดร้อนให้แก่หมู่เทวดา พราหมณ์เตี้ยในร่างอวตารเดินทางมาสู่สำนักของท้าว พลี ขณะนั้นท้าวพลีประกอบพิธีกรรม เมื่อเห็นพราหมณ์เตี้ยจึงต้อนรับอย่างดี พร้อมกับยินดีจะถวาย สิ่งที่พราหมณ์ต้องการ พราหมณ์เตี้ยจึงกราบทูลขอแผ่นดินเพียงสามก้าวกวี่ พลีได้ถวายสิ่งที่พราหมณ์ เตี้ยต้องการ ครั้นนั้นพราหมณ์เตี้ยจึงกลายเป็นพระวิษณุ ก้าวกวี่หนึ่งทรงย่างเท้าตลอดสิ้นทั้งแดน สวรรค์ ก้าวกวี่สองตลอดสิ้นทั้งแผ่นดินโลก ท้าวพลีทราบว่าเป็นพระวิษณุจึงกระทำการนอบน้อมและ ขอให้พระวิษณุเหยียบพระบาทลงบนศีรษะของตนเป็นก้าวกวี่สาม¹⁹⁶

เนื้อหาในโคลกที่ 24 ยังปรากฏปางอวตารของพระวิษณุที่ปรากฏในรูปของ หมูป่า ในปางวราหาวตาร ภารกิจของพระวิษณุในปางนี้เพื่อนำแผ่นดินขึ้นมาจากบาดาล ตำนานใน ลิงคปุราณะเล่าเรื่องราวอสูรร้ายชื่อหิรันยาคะได้นำแผ่นดินไปไว้ใต้บาดาลพระนารายณ์จึงต้องอวตาร เป็นหมูป่าตามไปยังใต้มหาสมุทรใช้พละกำลังสู้รบกับอสูรร้าย ใช้เขี้ยวฆ่าอสูรจนมีชัยชนะแล้วได้นำ แผ่นดินมาตั้งไว้เช่นเดิม

เนื้อหาที่กวีใช้ล้อการอติศยะประกาศพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 อย่างหนักแน่นยิ่งใหญ่นั้น เมื่อเทียบพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กับมหาสมุทรและโลกทั้ง สาม โดยนำตำนานพระวิษณุมาแสดงบทบาทตามตำนานเทพปกรณัมแล้ว จะเห็นได้ว่าพระวิษณุไม่ อาจบรรลุวัตถุประสงค์ที่จะยกแผ่นดินขึ้นจากมหาสมุทร อย่างพระบาทไปที่ละก้าวกวี่เพื่อข้ามโลกทั้งสาม หรือก้าวกวี่กระโดดข้ามโลกทั้งสามได้ เพราะพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่แผ่ครอบคลุมทุก

¹⁹⁶ ดูใน อุดม รุ่งเรืองศรี, *เทวดาพระเวท* 34-35.; มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, *ประวัติวรรณคดีสันสกฤต* 6-7.; ศักดิ์ศรี แยมน์นิตดา, *ศักดิ์ศรีนิพนธ์* (กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552), 139-140.; Arthur A. Macdonell, *A Vedic Reader for Student* (Madras: Oxford University Press, 1972), 31-32.; ผาสุข อินทราชู, *รูปเคารพในศาสนาฮินดู* (กรุงเทพฯ: คณะ โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540), 40.

สิ่งทุกอย่างอยู่เหนือขอบเขตก้าวทั้งสามก้าวของ พระวิษณุ พิจารณาในแง่นี้ พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงทรงมีอำนาจที่ยิ่งใหญ่กว่าพระวิษณุด้วย รวมทั้งไม่มีผู้ใดจะมีพระเกียรติยศมากไปกว่าพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อีกแล้ว เพราะแม้พระวิษณุเองก็ไม่อาจก้าวข้ามพระเกียรติยศของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ไปได้

การนำเอาอนุภาค (motif) พระวิษณุหรือพระนารายณ์อย่างพระบาทด้วยก้าวสามก้าว (ตรีวิกรม) มาเปรียบเทียบกับพระมหากษัตริย์ นับว่าเป็นขนบวรรณศิลป์ที่งดงามอย่างเห็นได้ชัด ในจารึกประเภทสตุติพระมหากษัตริย์หลักอื่น การอ้างตำนานเทพพระวิษณุนี้จะช่วยเพิ่มความลึกซึ้งในการส্তুติพระมหากษัตริย์ได้อย่างสมพระเกียรติ ดังตัวอย่างในจารึกปราสาทแม่บุญตะวันออกจารึกเพื่อส্তুติพระเจ้าราเชนทรวรมันที่ 2 ในโคลกที่ 5 ก็แสดงความนอบน้อมแด่พระนารายณ์ดังรายละเอียดที่ว่า

nārāyaṇan namata yo vibhutām vitanvan
lokatrāyan tripadalaṅghitamātram eva /
dṛṣṭvā turīyapadamāptumivadhunāpi
nidrācchalena vidadhāti samādhim abdhau // 5

“ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระนารายณ์ ผู้ทรงแผ่ขยายอาณาจักรที่ยิ่งใหญ่ ทรงทอดพระเนตรเห็นแล้วซึ่งโลกทั้งสาม ผู้สามารถย่างเท้าก้าวข้ามเพียง 3 ก้าวเท่านั้น แม้ขณะนี้ พระองค์ทรงสร้างแล้วซึ่งสมาธิในเกษียรสมุทรด้วยอุบายว่าทรงบรรทมสินธุ์ ราวกับทรงประสงค์ที่จะบรรลुरूานะที่สี่”¹⁹⁷

ถึงแม้เนื้อความโคลกข้างต้น จะเป็นบทปดามพจน์พระนารายณ์ มิได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์ให้เห็นเด่นชัด แต่นัยแฝงดังกล่าวเป็นการสรรเสริญพระมหากษัตริย์ในทางอ้อมด้วย เนื่องจากเป็นคติที่ยอมรับในหมู่กวีว่าพระมหากษัตริย์คือองค์นารายณ์อวตารมาปราบทุกข์เข็ญบนโลก พระเกียรติยศของพระมหากษัตริย์จึงเป็นแหล่งสถิตของพระลักษมี ดังนั้น การกล่าวว่าพระนารายณ์ทรงเป็นผู้แผ่ขยายซึ่งความยิ่งใหญ่ ทรงย่างเท้าเพียงสามก้าวก็ขยายอำนาจได้กว้างขวางนั้น มีนัยสตุติการขยายอำนาจของพระมหากษัตริย์นั่นเอง ไม่เพียงเท่านั้น เนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหม โคลกที่ 5 การที่กวีอ้างอนุภาคของพระวิษณุในปางวราหาวตาร และปางวามนาวตาร สะท้อนให้เห็นความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ในยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อีกประการหนึ่งด้วย กล่าวคือ ความเชื่อเรื่องพระนารายณ์อวตารยังคงเป็นความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ที่มีอิทธิพลอย่างสูงในราชสำนักเขมรสืบ

¹⁹⁷Mahesh Kumar Sharan, *Select Cambodian Inscriptions (The Mebon And Pre Rup Inscriptions of Rajendravarmān II)*, 42.

ทอดมาจนถึงรัชสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คติความเชื่อเรื่องพระนารายณ์อวตารนี้มีความเชื่อมโยงกับสถาบันพระมหากษัตริย์อย่างลึกซึ้ง และมีอิทธิพลต่อเจ้านายที่ทรงแต่งจารึกปราสาทตาพรหม และจารึกปราสาทพระขรรค์ด้วย¹⁹⁸ ซึ่งเนื้อหาจารึกปราสาทพระขรรค์จะเห็นร่องรอยศาสนาพราหมณ์ที่มากยิ่งขึ้นกว่าจารึกปราสาทตาพรหม เพราะเนื้อหาในจารึกหลายบทนอกจากจะกล่าวถึงเทพของศาสนาพราหมณ์แล้ว ยังกล่าวถึงตัวละครในมหากาพย์มหาภารตะ และรามายณะด้วย

5.1.3 สรุปผลวิจารณ์

ในการพิจารณาเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมที่สะท้อนภาพอสังการอดีตอย่างชัดเจนนี้ ผู้วิจัยได้พิจารณาเนื้อหาในโคลกที่ 2, 10, 16 และโคลกที่ 24 โดยพิจารณาเนื้อหาที่สะท้อนอสังการอดีตในประเด็นต่อไปนี้

1. อสังการอดีตสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังจะเห็นได้ในโคลกที่ 2 ซึ่งมีเนื้อหาเป็นบทนอบน้อมพระธรรม กวีกล่าวถึงพระธรรมว่าทรงค่าแก่การนอบน้อม เป็นสาระแห่งความเป็นเลิศสูงสุด ไม่มีสิ่งใดจะเทียบได้กับธรรมะ หรืออีกนัยหนึ่งพระธรรมอันประเสริฐนี้คือหนทางไปสู่โพธิญาณ และพระธรรมได้ทำลายกิเลส เทียบได้กับหมู่ศัตรูอันอยู่ภายในจิตใจมนุษย์ อสังการอดีตส่งเสริมความงามที่ยิ่งใหญ่ของพระธรรม นอกจากนี้ยังมีอสังการที่เกี่ยวข้องกัน คือ รูปกะ แสดงจินตนาการของกวีให้เห็นว่าพระโพธิญาณเปรียบได้เป็นดวงตาพระธรรมเป็นดังพระขรรค์ที่สังหารหมู่ศัตรูทั้งหก ได้แก่ ความอยาก ความโกรธ ความโลภ ความหลง ความมัวเมา และความริษยา การสื่อความยิ่งใหญ่ของพระธรรมในแง่นี้เป็นคติบูชาพระธรรมดังปรากฏในปณิธาน 4 ของผู้สมานพระธรรมในพุทธปรัชญามหายาน

2. อสังการอดีตสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้วิจัยได้พิจารณาในโคลกที่ 10 และโคลกที่ 16 ในโคลกที่ 10 เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าศรีหรรษวรมัน กวีใช้อสังการอดีตส่งเสริมความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าหรรษวรมันในทุกด้าน ทั้งความเก่งกล้า การที่พระองค์มีการศึกษาที่รุ่งเรือง พระองค์เป็นพระราชชาติปราศจากข้อบกพร่อง ทรงประสูติยังตระกูลของพระเจ้ากาวรมันทเวะ ซึ่งเป็นบุรพกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่ในอดีต กวียกย่องว่าพระเจ้าหรรษวรมันทรงมีความประพฤติตามจริยาคติตามแบบแผน กวีกล่าวว่าพระองค์กำจัดความยินดีของข้าศึกทั้งหลาย คือ ทำให้ข้าศึกมีความหวาดกลัว ดังนั้น กวีจึงกล่าวย่ำว่าพระเจ้าหรรษวรมันมีพระเกียรติยศประดุจเพดานที่แผ่กระจายไปทั่วทุกทิศ ส่วนเนื้อหาในโคลกที่ 16 กวีสรรเสริญพระเจ้าศรีธรณินทรวรมัน ซึ่งเป็นพระราชบิดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีใช้อสังการอดีตสื่อถึงพระเกียรติยศของพระเจ้าธรณินทรวรมันว่าแผ่กระจายไปทุกทิศ ในรูปของกลิ่นหอมที่พุ่ง

¹⁹⁸ หม่อมเจ้าสุภัทรรติ ดิศกุล, ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม, 19.

ขจรขจาย พระเกียรติยศซึ่งมีกลิ่นที่หอมหวานนี้ ย่อมสร้างความอิมเอมใจและความเป็นสุขให้กับประชาชนทั่วทุกทิศ

3. อลังการอดิตยะสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับสถานภาพ ความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 เนื้อหาที่แสดงสถานภาพความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ปรากฏอย่างชัดเจนในโคลกที่ 24 กวีกล่าวถึงพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าเทียบเท่ากับมหาสมุทรและโลกทั้ง 3 แม้พระวิษณุก็ไม่อาจย่างเท้าก้าวข้ามพระเดชานุภาพของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไปได้ กวีใช้อลังการอดิตยะกล่าวเกินจริงโดยแสดงให้เห็นพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าเทียบเท่ากับมหาสมุทรและโลกทั้งสามทั้งโลก คือ โลกสวรรค์ โลกมนุษย์ และโลกบาดาล และพระเกียรติยศอันยิ่งใหญ่นี้ ไม่มีขอบเขตสิ้นสุด เพราะพระวิษณุก็ไม่สามารที่จะก้าวข้ามพระเกียรติยศของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้

กวีสร้างสรรค์อลังการอดิตยะเพื่อเสริมความงามในจารึกปราสาทตาพรหม ได้อย่างประสบผลสำเร็จ ทำให้เนื้อความที่ใช้อลังการประเพณีนี้มีความหนักแน่นลึกซึ้ง อลังการเล่นกับความหมายได้อย่างลึกซึ้งคมคาย อลังการอดิตยะยังเชิดชูภาพลักษณ์ความยิ่งใหญ่ของบูรพกษัตริย์ในสายตระกูลของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 โดยเฉพาะพระเกียรติยศที่ขจรขจายไปทั่วทุกทิศ รวมทั้งความยิ่งใหญ่ของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 แม้จอมเทพผู้ยิ่งใหญ่ เช่น พระวิษณุก็ไม่อาจแบกหรือก้าวข้ามอำนาจของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ไปได้ อลังการอดิตยะจึงทำให้ผู้อ่านประจักษ์ในพระคุณสมบัติของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้อย่างมีเอกภาพครบถ้วนบริบูรณ์

5.2 ทิปกัมหรือทีปกะ (dīpakam/dīpaka)

5.2.1 นิยามความหมาย และรูปแบบของทีปกัมหรือทีปกะ

ทีปกัมหรือทีปกะ มีความหมายตามศัพท์ว่า แสงสว่าง หรือแสงไฟ¹⁹⁹ อลังการชนิดนี้มีความเก่าแก่ปรากฏในชุดรูปแบบอลังการด้านความหมายในตำราภาษาศาสตร์ ของภทตมุนี คือเป็นอลังการที่กล่าวถึงร่วมกันกับอูปมา รูปกะ และยมก จุดเด่นของอลังการทีปกัม เกิดจากการเน้นที่ข้อความซึ่งมีส่วนขยายเพียงหนึ่งส่วน มีกิริยาหลายตัว หรืออาจจะกิริยาตัวเดียวแต่มีส่วนขยายมากกว่าหนึ่งส่วน²⁰⁰ ดังที่วาคภฏะได้อธิบายอลังการทีปกัมไว้ในตำราอลังการศาสตร์ความ

¹⁹⁹ Sir Monier Monier-Williams, A Sanskrit-English dictionary : etymologically and philologically arranged with special reference to Cognate Indo-European languages, 481

²⁰⁰ R.C. Dwivedi, The poetic light: Kāvya prakāśa of Mammaṭa VoI.II, text with translation & Sampradāyaprakāśinī of śrīvidyācakravartin with complete comment Saṅketa of Ruygaka, 387.; กุสุมา รักขมณี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 32.

ว่า “ในอสังการอันใด ความหมายของประโยค หลายประโยคสัมพันธ์กันอยู่กับความหมายของคำๆ เดียว หรือแปลโดยอีกนัยหนึ่ง สัมพันธ์กันอยู่กับความหมายของคำๆ เดียว ซึ่งอาจแปลโดยอีกนัยหนึ่ง สัมพันธ์อยู่กับคำต่างๆ อันหมายความว่าอย่างเดียวกันอันอยู่ตอนต้น ตอนกลาง หรือตอนปลาย อสังการ อันนั้นชื่อว่า “ทีปกม””²⁰¹ ตัวอย่างเช่น

ตัวอย่างที่ 1

ขลุ่ยตว ทิว สวามินิ คนุชรวาะ ปาวนั ยศะฯ
 กิณนราศจ กุลาทริณาม กนทเรษุ มุหุรมุหะฯ²⁰²
 “ข้าแต่พระเจ้าผู้เป็นเจ้า เกียรติของท่านอันทำ (ผู้ฟัง) ให้บริสุทธิ์นั้น
 พวกคนธรรม์ได้กล่าวสรรเสริญบ่อยๆ ในสวรรค์และพวกกิณนร (ได้กล่าว
 สรรเสริญบ่อยๆ) ในถ้ำของเขาหลวงทั้งหลาย”²⁰³

ตัวอย่างข้างต้น ป.ส. ศาสตรจารย์อธิบายในเชิงอรรถหนังสืออสังการศาสตร์ ฉบับแปลเป็นภาษาไทยไว้ว่า “เป็นอุทาหรณ์ “ทีปกม” ชนิดที่ “มีความหมายของประโยคหลายประโยคที่สัมพันธ์กันอยู่กับความหมายของคำๆ เดียว” เพราะคำว่า “ชคุะ” (“ได้กล่าว”) เป็นกิริยาของประโยค ทั้งข้างต้นและข้างท้ายบท”²⁰⁴

ตัวอย่างที่ 2

จิราชนเต ตมิสรานิ ทโยตนเต ทิว ตารกาฯ
 วิภานติ กุมุทศเรนยะ โศภนเต นิติ ทีปกาะฯ²⁰⁵
 “ในเวลาค่า ความมืดปรากฏอย่างงาม ดาวทั้งหลายปรากฏอย่างงาม
 บนท้องฟ้า บรรดาแก้วดอกกุณฑลปรากฏอย่างงามและประทีปทั้งหลายปรากฏ
 อย่างงาม”²⁰⁶

ตัวอย่างดังกล่าว เป็นอสังการทีปกัมที่แสดงความหมายในรูปประโยคหลายประโยค ประโยคนั้นมีความสัมพันธ์กับความหมายของคำต่างๆ ซึ่งมีความหมายอย่างเดียวกัน จะ

²⁰¹ ป.ส. ศาสตรจารย์, ผู้แปล, อสังการศาสตร์, 40.

²⁰² เรื่องเดียวกัน, 120.

²⁰³ เรื่องเดียวกัน, 40.

²⁰⁴ เรื่องเดียวกัน, 85.

²⁰⁵ เรื่องเดียวกัน, 120.

²⁰⁶ เรื่องเดียวกัน, 40.

สังเกตได้ว่าความหมายแต่ละบาทเป็นประโยคหนึ่งต่างหาก และต่างก็มีคำกริยา ในคำว่า วิราชนเต ทุโยตนเต วิภานติ และ โสภนเต ซึ่งมีความหมายอย่างเดียวกันว่า ปรากฏอย่างงดงาม²⁰⁷

อลังการที่ปกัมเป็นกลวิธีการประพันธ์ที่สำคัญในการสร้างคุณค่าของงานวรรณศิลป์ ความน่าสนใจของอลังการรูปแบบนี้ คือการช่วยย้ำความหมายให้หนักแน่น กวีจะดำเนินเรื่องด้วยข้อความที่เป็นส่วนขยาย หรือการใช้คำกริยาเพียงครั้งเดียว แต่มีส่วนขยายรายละเอียดอย่างต่อเนื่อง กลวิธีสร้างอลังการที่ว่่านีปรากฏให้เห็นในจารึกปราสาทตาพรหม ดังจะวิจารณ์ในหัวข้อต่อมา

5.2.2 วิจารณ์ที่ปกัมหรือที่ปกะที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

เมื่อพิจารณาเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหม พบว่ากวีใช้อลังการที่ปกัมหรือที่ปกะเป็นเทคนิคการแต่งเพื่อให้เนื้อความสื่อความหมายได้อย่างมีเอกภาพ และสื่อความหมายได้ลุ่มลึก กล่าวคือ การใช้ข้อความที่เป็นส่วนขยายโดยสัมพันธ์กับคำหลักในโคลกเป็นการสร้างความหนักแน่นให้เนื้อความได้อย่างดี ส่วนข้อความที่ขยายช่วยเติมเต็มรายละเอียดของเนื้อความให้มีความครบถ้วน ดังที่ผู้วิจัยจะพิจารณาอลังการที่ปกัมที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ในโคลกที่ 1,5,6 และโคลกที่14 โดยจะจำแนกหัวข้อในการวิจารณ์ออกเป็น 2 หัวข้อ ดังนี้

1. อลังการที่ปกัมสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทธนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์
2. อลังการที่ปกัมสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสาย

ตระกูลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

พิจารณาแต่ละประเด็นได้ดังนี้

1. อลังการที่ปกัมสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทธนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์

อลังการที่ปกัมที่สะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทธนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จะพบได้ในโคลกที่ 1 และโคลกที่ 5 เนื้อหาในบทที่ 1 เป็นบทเปิดเรื่องจารึกปราสาทตาพรหม กวีแสดงความนอบน้อมแด่พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ในฐานะที่พระองค์ทรงเป็นที่พึ่งพิงแก่เหล่าสรรพสัตว์ทั้งหลาย ข้อความที่เรียงร้อยต่อเนื่องโดยการแจกแจงพระคุณลักษณะของพระพุทธองค์ กวีเลือกใช้อลังการที่ปกัมสร้างความงามให้แก่เนื้อความ ดังต่อไปนี้

sambhāravistaravibhāvitadharmmakāya
sambhoganirmitivapur bhagavān vibhaktah /
yo gocaro jinajinātmajadehabhājām
vuddhāya bhūtaśaraṇāya namo astu tasmai // 1

²⁰⁷ เรื่องเดียวกัน, 85-86.

“ขอนอบน้อมแด่พระพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นที่พึ่งพิงของสัตว์โลก พระองค์
นั้น ผู้มีพระภาค ผู้แบ่งพระกายของพระองค์เองออกเป็น 3 กาย คือ ธรรมกาย
สัมโภคกาย และนิรมานกาย ที่เกิดจากบุญยัสสัมภาระมากมาย ผู้เป็นจุดหมาย
ปลายทางของผู้ที่ถือเอาพระกายของพระโพธิสัตว์ทั้งหลาย ผู้ประสบชัยชนะ”

เมื่อพิจารณาโคลกข้างต้น จะเห็นได้ว่าการใช้คำกริยาหลักในโคลกที่มีเพียงคำ
เดียว และประกอบด้วยส่วนขยายต่อกัน ตรงกับอสังการดั่งที่เรียกว่าที่ปกะหรือที่ปกัม ซึ่งวาทกฏ
อธิบายไว้ในวาทกฏาสังการหรือตำราอสังการศาสตร์ว่าเป็นอสังการที่เกิดจากความหมายของประโยค
มีความสัมพันธ์กับคำคำเดียวหรือสัมพันธ์กับกริยาหลักตัวเดียว ในเนื้อหาของโคลกนี้เป็นบทเปิดเรื่อง
กวีกล่าวปณามพจน์นอบน้อมแด่พระพุทธเจ้าตามคติของนิกายมหายาน กวีเลือกใช้รูปแบบ
ฉันทลักษณ์ประเภทสันตติฉันทน์ เพื่อให้เหมาะสมกับการสรรเสริญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สูงส่ง และเป็นพิธี
การ โดยเลือกใช้กลุ่มคำสมาสเป็นจำนวนมาก ประธานของโคลกนี้คือ คำว่า vapur ซึ่งมีความหมาย
ว่าร่างกายคำศัพท์นอกจากนั้นเป็นกลุ่มคำสมาสที่ขยายคำว่า vapor โดยกล่าวว่าร่างกายนั้นแบ่ง
ออกเป็น 3 ส่วน กวีเลือกใช้คำกริยาหลักของประโยค คือคำว่า vibhaktah มีความหมายว่าถูก
แบ่งแยก ข้อความที่ขยายคำกริยาหลักของประโยคสื่อความหมายว่าพระวรกายของพระพุทธเจ้านั้น
จำแนกออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ พระวรกายที่เป็นธรรมกาย (dharmmakāya) สัมโภคกาย
(sambhoga) และนิรมานกาย (nirmita) ซึ่งเป็นพระกายที่สัมพันธ์ซึ่งกันและกันนอกจากนี้กวียัง
ขยายความให้เห็นด้วยว่ากายทั้งสามของพระพุทธเจ้านั้น เกิดขึ้นจากพระบรมโพธิสัมภาระที่มีมากมาย
(sambhāra vistara vibhāvita) คือ การสั่งสมบุญบารมีของพระโพธิสัตว์ที่มีมาอย่างยาวนานต่อเนื่อง
ส่วนในโคลกที่ 5 เนื้อหายังคงดำเนินเรื่องเกี่ยวกับคติความเชื่อทางศาสนา กวี
แสดงความนอบน้อมพระนางปรัชญาปารมิตา พระมารดาของพระพุทธเจ้าซึ่งเป็นสัญลักษณ์สื่อแทน
พระมารดาของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระนางศรีชัยราชจุฑามณี กวีใช้อสังการที่ปกัมขยาย
รายละเอียดถึงสิ่งอันประเสริฐในพระคุณสมบัติของพระนางปรัชญาปารมิตา ดังที่ว่า

munīndradharmmāgrasarīm guṇādhyān
dhīmadbhir adhyātmaḍṣānirīkṣyām /
nirastaniśśeṣavikalpajālām

bhaktyā jinānām janānīm namadhvam // 5

“ขอพวกท่านจงน้อมไหว้พระมารดาของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย
ด้วยความเคารพอย่างสูงสุด พระองค์ (พระชนนี) ผู้นำหน้าธรรมะของพระผู้มี
พระภาคเจ้า (พระชนนี) ผู้เพียบพร้อมไปด้วยคุณสมบัติทั้งหลาย (พระชนนี)
พระองค์ผู้สามารถที่จะเห็นได้โดยผู้มีปัญญาทั้งหลายด้วยตา คืออาตมฉัน ที่อยู่

ภายใน (พระชนนี) ผู้ได้ปลดเปลื้องตาข่าย คือ จินตนาการที่ไม่เป็นความจริง (มายา) ซึ่งทิ้งไปหมดสิ้นโดยสิ้นเชิง (สลัดมายาทิ้งไป)”

จากเนื้อหาในโคลกที่ยกมานี้ จะเห็นได้ว่ากวียกย่องพระนางปรัชญาปารมิตา (jinānām janānīm) ซึ่งเป็นประธานหลักของประโยคกวีแสดงความเคารพพระนางปรัชญาปารมิตาด้วยความภักดี (bhaktyā) ต่อจากนั้นจึงแสดงพระคุณสมบัติที่น่ายกย่อง โดยสื่อให้เห็นว่าพระนางปรัชญาปารมิตา ทรงกอบด้วยคุณลักษณะอันดีเลิศในทางธรรม และปัญญา ซึ่งกวีใช้ข้ออ้างการที่ปก้มในลักษณะของคำ ขยายเพื่อแสดงลักษณะอันเลิศของพระนางปรัชญาปารมิตา ดังนี้ (1) พระนางปรัชญาปารมิตา = เป็น ผู้ที่ยอดเยี่ยมที่สุดในบรรดาธรรมะของพระพุทธเจ้า ดังที่กล่าวว่า “ผู้นำธรรมะของพระผู้มีพระภาค เจ้า” (dharm āgrasārīm) (2) พระนางปรัชญาปารมิตา = เป็นผู้มีคุณสมบัติทั้งหลายที่เพียบพร้อม (gunādhyan) (3) พระนางปรัชญาปารมิตา = เป็นสัญลักษณ์แห่งปัญญา ดังที่กวีกล่าวว่า ผู้ที่จะเห็น พระนางได้นั้น จะต้อง “เพ่งดูด้วยดวงตา คือ อาตมมันที่อยู่ภายในโดยผู้มีปัญญาทั้งหลาย” (dhīmadbhir adhyātma drṣā nirīkṣyām) (4) พระนางปรัชญาปารมิตา = เป็นผู้ปลดเปลื้องตา ข่าย คือ การจินตนาการที่ไม่เป็นความจริงซึ่งทิ้งไปหมดสิ้นโดยสิ้นเชิง (nirasta niś śeṣa vikalpa jālām) จะเห็นได้ว่าการใช้คำขยายประธานของโคลกอย่างต่อเนื่องเช่นนี้ คือ การกล่าวถึงพระนาง ปรัชญาปารมิตาโดยการแสดงภาพให้เห็นคุณลักษณะที่น่ายกย่องของพระนาง เป็นกลวิธีสำคัญที่กวีจะ ย้ำความหมายของเนื้อหาให้มีน้ำหนักชัดเจน และมีความเป็นเอกภาพในการสื่อความหมายยิ่งขึ้น

2. อลังการที่ปก้มสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูล พระเจ้าชัวยรมันที่ 7

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมที่ปรากฏอลังการที่ปก้ม นอกจากจะพบในบท นอบน้อมช่วงต้นเรื่องแล้ว ยังพบที่ปก้มที่สะท้อนภาพผ่านเนื้อหาที่เกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูล พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ด้วย ดังจะพิจารณาเนื้อหาในโคลกที่ 6 และโคลกที่ 14

เนื้อหาโคลกที่ 6 เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าศรีเศรษฐวรรมัน กวีกล่าวยกย่องว่า พระองค์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ได้รับการเคารพโดยพระราชวงศ์อื่นๆ เนื่องด้วยพระคุณสมบัติ อันเป็นแบบอย่างของพระองค์ที่ดีเลิศในทุกด้าน กวีใช้คำขยายโดยใช้อลังการที่ปก้ม ดังนี้

āsīd akhaṇḍamanudaṇḍadharāvanīndra
vandyo varaś śrutavatām śrutavarmmasūnūḥ /
śrīśreṣṭhavarmanṛpatiś śucibhir yaśobhiś
śreṣṭho vadātavasudhādhavaravaṃṣayoniḥ // 6

“พระราชารู้ทรงพระนามว่าศรีเศรษฐวรมัน ผู้สมควรจะถูกกราบไหว้ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย ผู้ดำรงไว้ซึ่งกฎหมายของพระมณูอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง พระองค์เป็นผู้ที่ประเสริฐในหมู่นักปราชญ์ทั้งหลาย พระโอรสของพระเจ้าศรุตวรมัน คือ พระเจ้าแผ่นดินที่มีพระนามว่า เศรษฐวรมัน ผู้ประเสริฐที่สุดเพราะพระเกียรติยศอันสะอาดบริสุทธิ์ ผู้ประสูติยังวงศ์ของพระเจ้าแผ่นดินอันบริสุทธิ์”

อลังการที่ปกัมที่ปรากฏในโคลกข้างต้น จะเห็นได้ว่ากวีเลือกใช้คำศัพท์สำคัญในโคลก คือ พระเจ้าศรีเศรษฐวรมัน (śrīśreṣṭhavarmanrpatiś) เป็นประธานหลักของประโยคข้างต้น ส่วนข้อความที่เรียงร้อยต่อเนื่องกันเป็นส่วนขยายประธานของประโยคทั้งหมด กวีแสดงรายละเอียดในส่วนขยายอย่างละเอียด ถึง 6 แห่ง แยกส่วนขยายประโยคหลักได้ดังนี้ (1) พระเจ้าศรีเศรษฐวรมัน = เป็นผู้ที่เหมาะสมกราบไหว้ของพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลาย (āvanīndravandyo) (2) พระเจ้าศรีเศรษฐวรมัน = ทรงเป็นผู้รักษากฎหมายของพระมณูได้อย่างสมบูรณ์ (akhaṇḍamanudaṇḍadhar) หมายความว่า พระเจ้าศรีเศรษฐวรมันทรงรักษากฎหมายการปกครองได้สมบูรณ์แบบ (3) พระเจ้าศรีเศรษฐวรมัน = ทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมในบรรดาเหล่าบัณฑิตทั้งหลาย ดังข้อความที่ว่า “พระองค์เป็นผู้ที่ประเสริฐในหมู่นักปราชญ์ทั้งหลาย” (varaś śrutavatām) (4) พระเจ้าศรีเศรษฐวรมัน = เป็นพระโอรสของพระเจ้าศรุตวรมัน (śrutavarman sūnūḥ) (5) พระเจ้าศรีเศรษฐวรมัน = ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ประเสริฐ เพราะพระเกียรติยศที่สะอาดบริสุทธิ์ (nrpatiś śucibhir yasobhiśreṣṭho vadāta) (6) พระเจ้าศรีเศรษฐวรมัน = ผู้ประสูติยังวงศ์กษัตริย์ที่ขาวบริสุทธิ์ (vadātavasudhādharamṣayoniḥ)

เนื้อหาในโคลกที่ 14 ลำดับต่อมา กวีกล่าวถึงเชื้อสายวงศ์ตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 คือ พระเจ้าศรีมหาราจิตยะ พระองค์ทรงเป็นพระอนุชาของพระมารดาในพระเจ้าศรีสุรยวรมัน กวีใช้อลังการที่ปกัมเพื่อสร้างอลังการทางความหมาย ดังต่อไปนี้

tadbhāgineyo vinayorjitaś śrī-
mahīdharāditya iti pratītaḥ /
śrīsūryavarmmāvanipālamātri
jaghanyajo yo vijitārivarggaḥ // 14

“พระโอรสของพระภคินีของพระราชารองคั้น ผู้แข็งแกร่งด้วยความอ่อนน้อมถ่อมตน ผู้มีพระนามปรากฏแล้วว่า ศรีมหาราจิตยะ

พระองค์เป็นพระอนุชาของพระมารดาของพระเจ้าแผ่นดินพระนามว่าศรี
 สूरยวรมัน ผู้ทรงมีชัยชนะเหนือหมู่ของข้าศึก”

เนื้อหาในโคลกข้างต้น กวีกล่าวถึง พระเจ้าศรีมหิตราทิตยะ (śrīmahīdharāditya) ในฐานะที่เป็นบุคคลสำคัญซึ่งร่วมเชื้อสายเดียวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 กวีใช้อลังการที่ปกัม เพื่อสื่อความให้เห็นสถานะความสูงส่งอันดีเลิศของพระเจ้าศรีมหิตราทิตยะ โดยใช้ข้อความขยายรายละเอียดของพระเจ้าศรีมหิตราทิตยะจะเห็นได้ว่า พระองค์เป็นผู้ที่แข็งแกร่งเนื่องจากทรงเป็นผู้อ่อนน้อมถ่อมตน (vinayorjitāś) นัยนี้กวีสะท้อนว่า ความน่าเกรงขาม ทำให้ผู้อื่นเคารพและยำเกรงพระองค์นั้น เพราะความอ่อนน้อมถ่อมตนของพระองค์เอง นอกจากนี้กวียังระบุด้วยว่าพระเจ้าศรีมหิตราทิตยะทรงสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าศรีสूरยวรมัน โดยทรงเกี่ยวข้องเป็นพระอนุชาทางฝ่ายพระมารดาของพระเจ้าศรีสूरยวรมัน (śrīsūryavarmmāvanipālamātrijaghanyajo) จากนั้นกวีกล่าวว่าพระเจ้าศรีมหิตราทิตยะทรงเป็นผู้พิชิต มีชัยชนะเหนือหมู่ศัตรู (vijit āri varggah) หมายความว่า พระเจ้าศรีมหิตราทิตยะทรงเป็นนักรบที่ยอดเยี่ยมกล่าวได้ว่า เนื้อความที่แสดงที่ปกัม โดยการขยายรายละเอียดของคำหลักในโคลกดังกล่าวนี้ ทำให้เกิดอลังการสื่อความงามให้เนื้อความมีคุณค่า เข้าใจสาระสำคัญของเนื้อหาในแต่ละบาทได้ชัดเจน ทำให้เห็นภาพพระเจ้าศรีมหิตราทิตยะที่น่าเคารพยกย่องได้เด่นชัดขึ้น

5.2.3 สรุปผลการวิจารณ์

ที่ปกัมเป็นอลังการรูปแบบหนึ่งที่แสดงความหมายของเนื้อความให้หนักแน่นหรือเน้นเนื้อความที่พรรณนา ผู้วิจัยได้พิจารณาเนื้อหา 4 โคลก คือ เนื้อหาในโคลกที่ 1, 5, 6 และโคลกที่ 14 โดยแบ่งประเด็นในการวิจารณ์ต่อไปนี้

1. อลังการที่ปกัมสะท้อนภาพเนื้อหาเกี่ยวกับบทรอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เนื้อหาในส่วนนี้พิจารณาในโคลกที่ 1 และโคลกที่ 5 ซึ่งเป็นบทรอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ดังผลการศึกษาในโคลกที่ 1 กวีแสดงความนอบน้อมแด่พระผู้มีพระภาคเจ้า ซึ่งทรงเป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์พระกายของพระองค์จำแนกออกเป็นสามส่วน คือ ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมานกาย ในตอนท้ายกวีกล่าวว่าพระพุทธรองค์ทรงเป็นจุดมุ่งหมายปลายทางของพระโพธิสัตว์ทั้งหลายผู้ประสบชัยชนะ ความงามของอลังการเกิดจากการเลือกใช้คำกริยาหลักในโคลกที่มีเพียงคำเดียว คือ คำว่า vapor แปลว่า ร่างกาย และคำกริยาหลักของประโยค คือ vibhaktah แปลว่า การแบ่งแยก และประกอบด้วยส่วนขยายต่อกันเป็นลำดับ คือ พระวรกายของพระพุทธเจ้าซึ่งแบ่งออกได้เป็น ธรรมกาย สัมโภคกาย และนิรมานกาย พร้อมทั้งยกย่องคุณสมบัติอันเลิศของพระพุทธเจ้า

ส่วนเนื้อหาในโคลกที่ 5 กวีแสดงความนอบน้อมแด่พระมารดาของพระพุทธเจ้า คือ พระนางปรัชญาปารมิตา ความงามของอลังการ จะเห็นได้ว่ากวีเลือกใช้คำศัพท์ที่เป็นประธานของโคลก คือ พระนางปรัชญาปารมิตา jinānām jananiṃ ต่อจากนั้นกวีขยายส่วนที่

เชื่อมร้อยกับคำหลักประธานในประโยคต่อเนื่องกัน นับตั้งแต่ พระนางทรงดำรงธรรมะอันดีเลิศของ พระพุทธเจ้าพระนางประกอบไปด้วยคุณสมบัติทั้งหลายที่จ้องมองดูได้ด้วยดวงตา และผู้มีปัญญา ทั้งหลายได้เพ่งมองด้วยดวงตาคืออาตมมันภายใน

2 .อลังการที่ปกัมสะท้อนภาพผ่านเนื้อหาเกี่ยวกับบุคคลสำคัญในสายตระกูลพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 เนื้อหาในส่วนนี้พิจารณาในโคลกที่ 6 และโคลกที่ 14 ซึ่งมีเนื้อหาสรรเสริญบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชัวยวรมันที่ 7 ดังจะเห็นได้ว่าในโคลกที่ 6 กวีแสดงความนอบน้อมพระเจ้าศรีเศรฐฐวรมัน โดยกล่าวว่าพระองค์เป็นผู้อันควรแก่การกราบไหว้ของพระเจ้าแผ่นดิน ทรงรักษาภักดิ์ของพระมนู เป็นผู้ที่ยอดเยี่ยมในบรรดาเหล่าบัณฑิตทั้งหลาย เป็นพระโอรสของพระเจ้าศรุตวรมัน ผู้ทรงเจริญด้วยพระเกียรติยศอันสะอาดบริสุทธิ์ และประสูติยวงศ์กษัตริย์ที่ชาวบริสุทธิ์ ความงามของอลังการที่ปกัมในโคลกนี้ จะเห็นได้ว่ากวีเลือกใช้คำศัพท์สำคัญ คือพระเจ้าศรีเศรฐฐวรมัน *Śrīśreṣṭhavarman rpatiś* เป็นประธานหลัก จากนั้นตามด้วยส่วนขยายอย่างละเอียด กวีกล่าวว่าพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ เป็นผู้ที่สมควรกราบไหว้ของพระเจ้าแผ่นดิน ทรงรักษาภักดิ์ของพระมนูได้อย่างสมบูรณ์ ทรงเป็นผู้ยอดเยี่ยมในบรรดาเหล่าบัณฑิตทั้งหลาย ทรงเป็นพระโอรสของพระเจ้าศรุตวรมัน ทรงเป็นผู้เจริญด้วยพระเกียรติยศอันชาวบริสุทธิ์ และทรงเป็นผู้ประสูติยวงศ์กษัตริย์ที่ชาวบริสุทธิ์

ส่วนเนื้อหาในโคลกที่ 14 กวีแสดงความนอบน้อมพระเจ้าศรีมหิธราทิตยะ ว่าพระองค์เป็นผู้ที่พิชิตการศึกษาเล่าเรียนทรงเป็นพระอนุชาของพระมารดาพระราชินีที่ทรงพระนามว่าพระเจ้าศรีสุรยวรมันและทรงเป็นผู้พิชิตหมู่ข้าศึกทั้งหลาย ความงามของอลังการเกิดจากการที่กวีกล่าวถึงพระเจ้าศรีมหิธราทิตยะ *śrīmahī dharāditya* เพื่อเป็นประธานในโคลก ต่อจากนั้นจึงเพิ่มส่วนขยายเพื่อแสดงความหมายการยกย่องพระเจ้าศรีมหิธราทิตยะให้มีความสมบูรณ์ขึ้น ดังจะเห็นได้ว่าพระองค์นั้นเป็นผู้พิชิตการศึกษา ทรงสืบเชื้อสายมาจากพระเจ้าศรีสุรยวรมันทางฝ่ายพระอนุชาของพระมารดา และพระองค์ทรงเป็นนักรบที่ยอดเยี่ยม

กล่าวได้ว่า อลังการที่ปกัมในจารึกปราสาทตาพรหมช่วยทำให้เนื้อความแสดงความหมายได้ชัดเจน มีเอกภาพมากยิ่งขึ้น ที่ปกัมไม่ใช่อลังการที่เน้นความงามในด้านการเปรียบเทียบ แต่เป็นอลังการที่เพิ่มคุณค่าวรรณศิลป์ในส่วนการขยายเนื้อความ อลังการที่ปกัมที่พบในจารึกปราสาทตาพรหมมีความสัมพันธ์กับการเลือกใช้คำศัพท์ โดยจะมีคำศัพท์ที่เป็นส่วนสำคัญของประโยค คือ เป็นประธาน หรือเป็นกริยาที่สัมพันธ์กับเนื้อความที่ขยายคำศัพท์หลัก

6 อลังการที่แสดงความหมายในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลกัน

การลำดับเนื้อความโดยแสดงเหตุและผลในคำประพันธ์ เป็นกลวิธีสำคัญประการหนึ่งที่สร้างความกระจ่างในการทำความเข้าใจตรรกะที่กวีสื่อความหมาย ว่าเหตุของสิ่งหนึ่งหรือผลของสิ่ง

ตัวอย่างที่ 2

วิสัยโรมิงโก-

กอนตอสาอิ อาอโทปวโนฯ

ซาอปลาโสสิหรี

ปหิเย มารนติ เต ตินุณิฯ²¹³

“พระจันทร์ผู้เป็นพี่น้องกับพิช ลมอันพัดมาแต่ทิศพระยายม และ ต้นไม้อันมีใบผลิออกแล้ว (แปลอีกนัยว่า ต้นไม้อันเกิดต้องการกินเนื้อขึ้นแล้ว) สามสิ่งนี้ย่อมฆ่าคนเดินทาง”²¹⁴

ตัวอย่างที่ยกมาประกอบคำอธิบาย จะเห็นว่ากวีสื่อความหมายถึงฤดูวสันต์ มี ต้นไม้ผลิใบเต็มต้น ซึ่งฤดูกาลเช่นนี้มีความรื่นรมย์เป็นพิเศษ และกล่าวถึงสายลมพัดมาจากทิศใต้ รวมทั้งพระจันทร์ที่ทอแสงสว่างในเวลากลางคืน กวีกล่าวว่าทั้งสามสิ่งนี้เป็นสาเหตุที่ฆ่าคนเดินทาง

ป.ส. ศาสตร์อธิบายรายละเอียดดังกล่าวว่า คนเดินทาง คือ ชายผู้เดินทาง คิดถึงภรรยาของตนอย่างมากจนอาจทำให้เสียชีวิต เหตุผลที่ทำให้ชายคนดังกล่าวตายได้ เพราะ พระจันทร์เกิดแต่เกษียรสมุทรพร้อมกับพิช พระจันทร์จึงมีความชั่วของพิชติดตัวมาบ้างและลมพัดมาจากทิศใต้ ก็อาจฆ่าคนได้เหมือนกัน เพราะทิศใต้เป็นทิศของพระยายม ลมจึงได้มีความชั่วของ พระยายมติดตัวมาด้วย ส่วนต้นไม้ก็พยายามแสดงให้เห็นเป็นของชั่วได้ กวีใช้คำว่า ซาตปลาต มีความหมายได้สองแง่มุม ซาต แปลว่า เกิดแล้ว ปลาต ตามธรรมดาแปลว่า ใบ แต่หากแยกคำออกเป็น ปล มีความหมายว่า เนื้อ และ อาศา มีความหมายว่า ความต้องการ ซึ่งซาตปลาต ย่อมอาจ หมายความว่า เกิดต้องการกินเนื้อขึ้นมาแล้ว ซึ่งย่อมฆ่าคนเดินทางผู้มาพักอยู่ที่ร่มต้นไม้²¹⁵

จากรายละเอียดดังกล่าวมา สรุปได้ว่าเหตุเป็นอสังการเน้นความหมายในรูป ความสัมพันธ์ของเหตุและผลที่สอดร้อยกันตามลำดับ มีผลในทางวรรณศิลป์ คือ ทำให้สารที่กวี ถ่ายทอดมีตรรกะน่าเชื่อถือ หรือมีความเป็นไปได้อย่างสูง เมื่อกวีแสดงข้อความอันเป็นสาเหตุของสิ่ง ใดสิ่งหนึ่ง ย่อมแสดงผลที่เกิดขึ้นตามมาให้เห็น หรือตรงกันข้ามเมื่อกวีแสดงข้อความอันเป็นผลของสิ่ง ใดสิ่งหนึ่งขึ้นก่อน ย่อมแสดงเหตุที่ผลักดันให้เกิดผลดังกล่าวในตอนท้าย

การยกตัวอย่างนิยาม และรูปแบบของเหตุตั้งรายละเอียดที่อภิปรายไปข้างต้น ผู้วิจัยจะนำมาแนวคิอสังการเหตุมาพิจารณาเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม เพื่อพิจารณาว่าอสังการ เหตุปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมมีความงาม สร้างคุณค่าทางวรรณศิลป์ให้แก่เนื้อความมากน้อย เพียงไร ดังจะพิจารณาในหัวข้อต่อไป

²¹³ เรื่องเดียวกัน, 120.

²¹⁴ เรื่องเดียวกัน, 41.

²¹⁵ เรื่องเดียวกัน, 86.

6.1.2 วิจารณ์เหตุที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

อลังการประภทเหตุปรากฏให้เห็นในจารึกปราสาทตาพรหมอยู่บ้าง เหมือนกันพิจารณาได้จากเนื้อหาที่ปรากฏในโคลกที่ 26 และโคลกที่ 141 พบว่ากวีแสดงความสัมพันธ์ของเหตุและผลสอดคล้องกันตามลำดับ ซึ่งตั้งเป็นข้อสังเกตได้ว่า กวีจัดวางโครงสร้างของอลังการเหตุอย่างเป็นระบบโดยแสดงให้เห็นเหตุและผลที่เชื่อมโยงกัน กวีจะไม่กล่าวเฉพาะเพียงเหตุ หรือกล่าวเฉพาะเพียงผลแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่จะกล่าวทั้งเหตุและผลเพื่อให้เข้าใจเนื้อหาที่กวีถ่ายทอดอย่างแจ่มชัด

อลังการเหตุปรากฏให้เห็นในโคลกที่ 26 กวีแสดงนัยสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงได้รับความเกษมสำราญอยู่เป็นนิจ โดยอ้างถึงเหตุที่พระอินทร์เสวยสุขในแดนสวรรค์ เนื่องจากการบูชาอยู่ตลอดเวลา กวีแสดงเหตุและผลที่สัมพันธ์กันดังเนื้อหาที่ว่า

samprāpya yanmakham akhaṇḍam aṭīva ṭṛptir
ākhaṇḍalo nujanamejayaśāpatāpam /
utsrjya hr̥ṣṭa hr̥dayas tridivasya bhūmes
tene vibhūtibhir abhūmibhavābhir aikyam // 26

“พระอินทร์ หลังจากที่ได้รับเครื่องสังเวทของพระองค์อย่างไม่ขาด ผู้มีใจยินดีอย่างยิ่ง จึงได้ละทิ้งความเดือดร้อนเนื่องจากคำสาปของพระเจ้าชนเมชัย จึงคงจะได้แก่ความเป็นหนึ่งเดียวของแผ่นดิน คือ โลก กับทรัพย์สมบัติของสวรรค์ซึ่งไม่มีอยู่บนแผ่นดิน คงจะเป็นอย่างนั้นแน่ๆ”

พระอินทร์ในเนื้อหาโคลกนี้ ทรงเสวยทิพยสมบัติและเสพสุขบนสวรรค์ กวีกล่าวถึงเหตุหรือปัจจัยที่นำไปสู่ผลที่เชื่อมโยงกัน กล่าวคือ พระอินทร์ได้รับการบูชาอยู่ตลอดเวลา ผลจากการที่พระอินทร์ได้รับการสรรเสริญโดยเหล่าสาวกผู้ภักดี ช่วยบรรเทาความเร่าร้อนจากคำสาปอันน่าสะพรึงกลัวของพระเจ้าชนเมชัย จะเห็นได้ว่าการอ้างถึง (Allusion) คำสาปของพระเจ้าชนเมชัยที่ส่งผลร้ายแรงแต่กลับลดความรุนแรงของคำสาปนั้น ช่วยยืนยันเหตุที่นำไปสู่ผลได้อย่างสมจริงยิ่ง ความเร่าร้อนจากคำสาปที่บรรเทาลงนี้ แปรเปลี่ยนไปสู่ความปิติยินดีในพระหทัยของพระอินทร์ และยังส่งผลให้พระอินทร์ดำรงสถานะพระราชาแห่งปวงเทพในสวรรค์ได้อย่างยิ่งใหญ ครบครองทิพยสมบัติโดยปราศจากความทุกข์กังวลในพระทัย

ความโดดเด่นของอลังการเหตุในโคลกนี้ อยู่ที่การลำดับเหตุการณ์เป็นเหตุเป็นผล โดยอ้างเทพและบุคคลสำคัญในมหากาพย์ คือ พระอินทร์ (ākhaṇḍala) และพระเจ้าชนเมชัย

(janamejaya) แสดงความสามารถสร้างสรรค์อลังการของกวีให้มีความน่าสนใจได้อย่างดี การกล่าวถึงพระอินทร์ว่าทรงได้รับการสรรเสริญอยู่เสมอนี้ เป็นความจริงในแง่ประวัติวรรณคดีสันสกฤต เพราะถ้าพิจารณาเนื้อหาคัมภีร์ฤคเวทประกอบด้วยบทสวดบูชาเทพเจ้าจำนวน 1,028 บทนั้น เนื้อที่เฉพาะบทสวดของพระอินทร์มีปริมาณมากที่สุด คือ มีไม่ต่ำกว่า 250 บท²¹⁶ แสดงให้เห็นว่าพระอินทร์ได้รับความนิยม เคารพยกย่องในหมู่ชาวอารยันมาตั้งแต่โบราณ ผลจากการสวดสรรเสริญ บูชายัญสังเวद्यแต่เทพเจ้าย่อมสร้างพลังอำนาจให้แก่เทพองค์นั้น การที่กวีกล่าวว่าพระอินทร์มีเหล่าสาวกสวดบูชาอยู่เสมอ จึงส่งเสริมสถานะจอมเทพให้ดำรงอำนาจเป็นใหญ่ในสวรรค์ได้อย่างเหนียวแน่น ขณะเดียวกันกวีอ้างถึงพระเจ้าชนเมชัย ซึ่งปรากฏบทบาทในมหากาพย์ พระองค์มีสถานะเป็นพระปนัดดาของเจ้าชายอรชุน หนึ่งในเจ้าชายปาณฑพผู้เก่งกล้าสามารถ พระเจ้าชนเมชัยมีความอาฆาตแค้นงูทุกตัวอย่างลึกซึ้ง ทั้งนี้เนื่องมาจากการที่พระยานาคตั๊กกะได้กัดพระเจ้าปรีกษิต พระราชบิดาของเจ้าชายชนเมชัยจนสิ้นพระชนม์ นับตั้งแต่นั้นมาเจ้าชายชนเมชัยจึงทรงอาฆาตพยาบาทพระยานาคตั๊กกะ จึงได้จับพระยานาคตั๊กกะมาบูชาญเพื่อล้างความแค้น รวมทั้งทรงตั้งพิธีชุธูกรรมจับพวกนาคหรืองูมาบูชาญจำนวนมหาศาล²¹⁷ เพราะฉะนั้น เมื่อกวีอ้างถึงคำสาปอันรุนแรงของพระเจ้าชนเมชัยในโคลกนี้ จึงสร้างความสมจริงในแง่เหตุและผลของการบูชาญทำให้เข้าใจได้ว่าผลจากที่พระอินทร์ได้รับการบูชาญติดต่อกันไม่ขาดนั้น ลดความเร้าร้อนจากคำสาปของพระเจ้าชนเมชัยได้ ในขณะที่กวีแสดงอลังการเหตุโดยอ้างถึงพระอินทร์ ความหมายที่สื่อย่อมฉายภาพพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งดำรงสถานะเช่นเดียวกับพระอินทร์ในมิติเดียวกันด้วย เมื่อกวีกล่าวว่าพระอินทร์ครองทิพยสมบัติในสวรรค์ ทรงมีความเบิกบานแห่งหัวใจ และได้รับการบูชาญ แสดงภาพเช่นเดียวกับพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงปกครองราชอาณาจักรด้วยความผาสุก ทรงมีความเกษมสำราญอยู่เสมอ และพระองค์ได้รับการแซ่ซ้องสรรเสริญอยู่ตลอดเวลา

นอกจากบทสรรเสริญพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในทางโลกจะโดดเด่นด้วยอลังการเหตุแล้ว เนื้อหาในตอนท้ายก็มีความโดดเด่นในด้านอลังการเหตุเช่นกัน ดังจะเห็นได้จากโคลกที่ 141 ตอนท้ายของจารึกปราสาทตาพรหม กวีแลลงจุดมุ่งหมายของพระมหากษัตริย์ว่าการอุทิศถวายสิ่งของทั้งหมดทั้งมวลเหล่านี้ก็เพื่อประกาศบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ เพื่อหวังให้พระราชมารดาของพระองค์บรรลุผลหลุดพ้นจากการเวียน วาย ตาย เกิด ในวัฏสงสาร โดยใช้อลังการเหตุแสดงการลำดับเหตุและผลที่เกิดขึ้นอย่างน่าสนใจ ดังนี้

²¹⁶ ศักดิ์ศรี แยมันดดา, “พระอินทร์,” ใน *วิทยารัตนการ : รวมบทความวิชาการอักษรศาสตร์ ของ ศาสตราจารย์ ดร. ศักดิ์ศรี แยมันดดา*, 154.

²¹⁷ Semon Pearse Brodbeck, *The Mahābhārata patriline: gender, culture, and the royal hereditary* (Great Britain: TJ International Ltd, Padstow, Cornwall, 1970), 233-255.

kurvann imāni sukṛtāny atimāṭra mātrī
 bhaktyā vyadhāt praṇidhim evam asau kṣitīndrah /
 ebhiśsubhair mama kṛtair bhavinām bhavābder
 uttāraṇāya bhajatām jananī jinatvam // 141

“ขณะที่ (พระเจ้าแผ่นดิน) ทรงกระทำบุญกุศลทั้งหลายเหล่านี้ ด้วย
 ความภักดีต่อพระมารดาอย่างยิ่ง พระเจ้าแผ่นดินพระองค์นี้ จึงได้ตั้งพระราช
 ปรนิธานว่า “ด้วยบุญกุศลที่ข้าพเจ้าได้ทรงกระทำ ขอให้พระมารดาบรรลुความเป็น
 พระพุทธเจ้า เพื่อให้สัตว์โลกข้ามพ้นมหาสมุทร คือ ภพแห่งการเวียนว่ายตายเกิด”

จากรายละเอียดรายการสิ่งของในโคลงที่ผ่านมา จะเห็นว่ามียุทธดาสิ่งของ
 อุทิศแต่เทพเจ้าและพระรูปเหมือนพระราชมารดาของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จำนวนมาก ซึ่งเนื้อหาใน
 โคลงนี้ เป็นการขยายรายละเอียดเหตุใดพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 จึงทรงอุทิศรายการสิ่งของจำนวนมาก
 ถึงเพียงนั้น เมื่อพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างเหตุและผลในเนื้อความโคลงนี้ กวีแถลงเหตุที่
 พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงกระทำบุญกุศลที่ยิ่งใหญ่ คือ ทรงอุทิศถวายสิ่งของรายการต่างๆ ทั้งหมดด้วยความ
 ความภักดีต่อพระราชมารดาของพระองค์ โดยเชื่อมโยงมาซึ่งผล คือ การตั้งพระราชปรนิธานของ
 พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่าบุญกุศลที่พระองค์แสดงออกด้วยความจงรักภักดีต่อพระราชมารดาอย่าง
 ยิ่งใหญ่นี้ จึงเป็นผลบุญให้พระราชมารดาบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า เพื่อที่จะก้าวข้ามห้วงแห่ง
 มหาสมุทร คือ ภพของมนุษย์ เพื่อจะได้ส่งเสริมให้พระราชมารดาของพระองค์บรรลุความหลุดพ้น
 ดังนั้น ความปรารถนาที่สำคัญสูงสุด คือ การที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ได้ตั้งความปรารถนาให้พระราชมารดา
 ได้บรรลุนิรวาณ หรือนิพพานนั่นเอง นำสังเกตด้วยว่า ผลที่กวีกล่าวถึงนี้ เป็นเพียงการคาดคะเน
 ยังไม่ได้เกิดขึ้นจริง การกล่าวถึงพระราชปรนิธานที่จะให้พระนางศรีขรราชจุฑามณีบรรลุถึงความหลุด
 พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดเป็นผลจากความมุ่งหวังถึงสิ่งที่จะเกิดในภายภาค ถึงแม้จะเป็นผลที่ยัง
 ไม่ได้เกิดขึ้นเป็นจริง แต่เนื่องจากคติความเชื่อตามหลักพระพุทธศาสนา ลัทธิมหายาน ปลุกฝังระบบ
 ความเชื่อที่ว่า การอุทิศชีวิตและจิตวิญญาณเพื่อบูชาพระบรมศาสดา แม้กระทั่งการสละชีวิต และการ
 อุทิศผลประโยชน์เพื่อเส้นทางแห่งการหลุดพ้น ย่อมส่งผลอย่างยั่งยืนในภพภูมิที่สูงขึ้นไปอีก ดังนั้น เหตุ
 ที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงอุทิศจิตวิญญาณของพระองค์บูชา พระราชมารดาในรูปของพระนาง
 ปรีชญาปารมิตาด้วยการถวายรายการสิ่งของแต่ละอย่างอันมีค่าเกินประมาณดังกล่าวนี้ จึงส่งผลต่อ
 ความปรารถนาของพระองค์ซึ่งย่อมบรรลุความหลุดพ้น ก้าวข้ามบ่วงแห่งพันธนาการในวัฏสงสารได้
 นั่นเอง ข้อที่น่าสังเกตอีกประการหนึ่ง การที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงตั้งพระราชปรนิธานเพื่อให้
 พระราชมารดาบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า ก็ย่อมแฝงนัยให้พระองค์ได้บรรลุความหลุดพ้นจากความ

ทุกข์ในภพแห่งการเวียนว่ายตายเกิดนี้เช่นกัน เพราะบุญอันเกิดจากการทำทานอุปลัมภ์ศาสนสถาน ตาพรหมแห่งนี้ ย่อมเป็นปัจจัยส่งเสริมให้พระองค์ได้รับผลบุญมหาศาลนี้ด้วย

กล่าวได้ว่าอสังการเหตุในโคลกนี้ มีความลึกซึ้งอย่างยิ่ง เพราะเหตุกับผลที่สอดคล้องกันนี้ เชื่อมโยงกับคติความเชื่อทางศาสนาดังที่กล่าวไปแล้ว แม้ผลที่สอดคล้องกับเหตุในบางกรณีจะยังใช้สิ่งที่ส่งผลให้บังเกิดขึ้นในเร็ววัน แต่ปรากฏผลในแง่ความศรัทธาที่เกิดจากเหตุจากการกระทำ ดังที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงคาดหมายว่าเหตุที่พระองค์อุทิศสิ่งของถวายพระราชมารดาด้วยความกตัญญู จะส่งผลอย่างยั่งยืนในเบื้องที่จะบรรลุลูกความหลุดพ้น ดังนั้นเหตุและผลในที่นี้จึงเชื่อมประสานได้อย่างแนบสนิท

6.1.3 สรุปผลการวิจารณ์

อสังการเหตุที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยได้พิจารณาเนื้อหาในโคลกที่ 26 และโคลกที่ 141 เนื้อหาทั้งสองโคลกนี้แสดงความเป็นเหตุเป็นผลเชื่อมโยงกัน ดังจะเห็นในโคลกที่ 26 กวีกล่าวถึงพระอินทร์ ทรงมีความยินดีเนื่องจากการบูชาอยู่ตลอดเวลาทำให้คำสาปของชนเมชัยบรรเทาลงทำให้พระองค์มีความปีติยินดี และส่งให้พระองค์เสวยสุขในทิพยสมบัติแห่งสวรรค์ทั้ง 3 ชั้น การแสดงเหตุและผลเชื่อมประสานกันนี้ ทำให้เนื้อหาสื่อความหมายได้ลุ่มลึก และมีความสมจริง ดังจะเห็นได้ว่าเมื่อพระอินทร์ได้รับการบูชาอยู่ตลอดเวลา ส่งผลให้พระองค์มีอำนาจเสวยสุขในแดนสวรรค์ และบรรเทาความอาฆาตแค้นจากคำสาปของพระเจ้าชนเมชัยได้ด้วย เช่นเดียวกับเนื้อหาในโคลกที่ 141 กวีกล่าวสรุปความว่าสิ่งที่พระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงอุทิศถวายแด่พระราชมารดาของพระองค์ด้วยความรักดีนั้น ด้วยการกระทำอันดีงามทั้งหลายนั้น เนื่องจากพระราชปณิธาน ขอให้พระราชมารดาของพระองค์ได้บรรลุลูกความเป็นพระพุทธเจ้า และบรรลุลูกความหลุดพ้น อสังการเหตุสื่อความหมายให้เห็นเหตุและผลในการอุทิศถวายการสิ่งของ การแสดงความจงรักภักดีของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ทรงปฏิบัติต่อพระราชมารดาของพระองค์ เพื่อหวังผลในการบรรลุนิรวาณ ทำให้เข้าใจได้อย่างสนิทใจว่าพระราชจริยาคติดังกล่าวของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 มีใช้สิ่งที่พระองค์ทรงปฏิบัติอย่างฟุ้งเฟ้อเกินความพอดี แต่เพื่อผลประโยชน์ในทางศาสนาอันยิ่งใหญ่ของพระองค์เอง

การที่แสดงเหตุผลเชิงตรรกะอย่างควรจะเป็นนั้น ส่งผลให้เกิดความงามของเนื้อความที่ส่งเสริมอสังการให้โดดเด่น ทำให้ความหมายที่กวีสื่อสารมีความสมจริงมากยิ่งขึ้น แม้อสังการเหตุจะปรากฏไม่มากนัก มีอยู่ 2 โคลกที่โดดเด่น แต่จะเห็นได้ว่าอสังการประเภทนี้ช่วยย้ำความงดงามของเนื้อหาด้วยชั้นเชิงทางวรรณศิลป์ให้มีความโดดเด่นน่าประทับใจ

7 อลงการที่แสดงความหมายโดยการกล่าวถึงสิ่งต่างๆ เรียงต่อกันตามลำดับ

กลวิธีการประพันธ์ที่กล่าวถึงรายการสิ่งต่างๆ โดยกล่าวไปตามลำดับ เรียงร้อยต่อเนื่อง ไปทีละอย่าง เป็นอลงการรูปแบบหนึ่งที่แสดงความหมายในการสร้าง ความงามของเนื้อหาให้มีความ ชัดเจนสื่อรายละเอียดได้ลึกซึ้ง เพิ่มความงามทางวรรณศิลป์ ทำให้เนื้อความในบทประพันธ์มีเอกภาพ สมบูรณ์ และเชื่อมเนื้อความประดุจสายสร้อยไม่ขาดตอน นักอลงการจึงได้เปรียบเทียบอลงการ ลักษณะที่กล่าวถึงสิ่งต่างๆ เรียงร้อยกันไปว่าเหมือนกับสายสร้อยที่บรรจงร้อยด้วยไข่มุก เพราะมีนัย ของความงามและความประณีตเช่นเดียวกัน อลงการในรูปแบบนี้ปรากฏอยู่ในจารึกปราสาทตาพรหม 2 ประเภท ได้แก่ ยถาสังขยัม และเอภาวลิ ดังนี้

7.1 ยถาสังขยัม(yathāsamkhyam)

7.1.1 นิยามความหมาย และรูปแบบของยถาสังขยัม

วาทภุชได้อธิบายอลงการยถาสังขยัมในตำราอลงการศาสตร์ไว้ ว่า“ฝ่ายอลงการอันใดเหล่าสิ่งทีกล่าวมีเรื่องร้อยกรองขึ้นไว้ตามลำดับของมัน อลงการอันนั้นชื่อ “ยถาสังขยัม” ดังตัวอย่างต่อไปนี้

มฤททุกุชลติกาภยา โศณิฆานนทชตยา จรณกมลภาสา จารุณา จานเนนฯ
พิสวิสลยปทมานยาตตลภษมณิ มนเย วิรหวิปที ไวรราตตนวเต ตาปมจเค ฯ²¹⁸

“เราคิดว่า สายบัว ไปไม่อ่อน และดอกบัว ได้แพ้แขนอันนิมนวลทั้งคู่
ความสง่าของเท้าอันเสมือนดอกบัว และไบอันงดงามนั้น (โดยลำดับ) แล้ว
ปองร้าย จึงมาเพิ่มความเดือดร้อนให้แก่กายในยามวิบัติ คือ ยามพรากค์”²¹⁹

ตัวอย่างจากตำราอลงการศาสตร์ แสดงอลงการยถาสังขยัมตามลำดับของใน การเปรียบเทียบโดยการถึงสิ่งต่างๆ ได้แก่ สายบัว ไปไม่อ่อน และดอกบัว นำมาเปรียบกับแขนอันนิม นวล เท้าอันงามสง่า และไบอันงดงาม

กุสุมา รักษมณิ ได้ยกตัวอย่างเพื่อสนับสนุนลักษณะอลงการยถาสังขยัมไว้ตอน หนึ่งว่า

“พระองค์สถิตอยู่ในใจของบุคคล 3 จำพวก:

ศัตรู นักปราชญ์ สตรี

ด้วยความกล้าหาญ ความถ่อมพระองค์ ความสง่างาม

²¹⁸ป.ส. ศาสตรี, ผู้แปล, อลงการศาสตร์, 122.

²¹⁹เรื่องเดียวกัน, 43.

ทรงกำราบให้สยบเพราะความทุกข์ทรมาน ความจงรัก และความ
หลงใหล

กวีสดุดีพระราชาวาพระองค์ทำให้ศัตรูทุกข์ทรมานด้วยความ
กล้าหาญ นักปราชญ์ จงรักภักดีด้วยความถ่อมพระองค์ สตรีหลงใหลด้วย
ความสง่างามของพระองค์ เมื่อกวีกล่าวถึงศัตรู นักปราชญ์ สตรี ไว้
ตามลำดับแล้ว ในวรรคต่อไปก็กล่าวถึง ความกล้าหาญ ซึ่งปราบศัตรูได้
ความถ่อมพระองค์ซึ่งชนะใจนักปราชญ์ และความสง่างามซึ่งดึงดูดใจสตรี
และในวรรคต่อไปกล่าวถึงความทุกข์ทรมานของศัตรู ความจงรักภักดีของ
นักปราชญ์ และความหลงใหลของสตรี”²²⁰

จะเห็นได้ว่าอสังการยถาสังขยัม เป็นกลวิธีการประพันธ์รูปแบบหนึ่ง แสดง
อสังการทางความหมายที่เรียงร้อยข้อความแต่ละส่วน นำมาเชื่อมประสานกัน โดยกวีจะกล่าวสิ่งต่างๆ
เรียงลำดับตามความหมายที่แสดงออกมา เพิ่มความงดงามของความหมายให้เข้าใจแจ่มแจ้งขึ้น ดังจะ
อภิปรายอสังการประเภที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมตามลำดับต่อไป

7.1.2 วิจารณ์ยถาสังขยัมที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมที่ปรากฏอสังการยถาสังขยัม มีอยู่ 2 โศลก
ได้แก่ โศลกที่ 7 และโศลกที่ 25 หากสังเกตกลวิธีการประพันธ์อย่างถี่ถ้วน กวีจะกล่าวถึงสิ่งใดสิ่งหนึ่ง
โดยแสดงความหมายไปตามลำดับ เรียงร้อยต่อเนื่องไปที่ละอย่าง ซึ่งความโดดเด่นของอสังการย
ถาสังขยัมที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมส่วนมากจะเป็นการสร้างความเข้าใจใน “สาร” ที่กวี
ต้องการแสดงความหมายให้ชัดเจน ดังเนื้อหาต่อไปนี้

ในโศลกที่ 17 กวีสรรเสริญพระเจ้าศรีธรณินทรวรมัน พระราชบิดาของ
พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่าทรงแสดงความศรัทธาในคำสอนของพระพุทธศาสนาอย่างลึกซึ้ง เนื้อความ
แสดงพระราชกรณียกิจในทางศาสนาของพระองค์โดยการอุปถัมภ์พระภิกษุสงฆ์ พรหมณ์ และยาจกผู้
ยากไร้ กวีใช้อสังการยถาสังขยัมประดับตกแต่งเนื้อความอย่างประณีตลึกซึ้ง ดังนี้

sākyenduśāsanasudhājanitātmatṛptir
bhikṣudvijārthijanasātkṛitabhūtisāraḥ /
sārañ jighṛkṣur aśubhāyatanād asārāt
kāyād ajasrajinapādakṛtānatir yaḥ // 17

²²⁰ กุสุมา รัชชมนี, การวิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต, 32-33.

“พระองค์ (พระเจ้าศรีธรรมโศก) ทรงมีความอึดใจที่เกิดขึ้นแล้ว เพราะน้ำอมฤต คือ คำสั่งสอนของพระจันทร์แห่งวงศ์ศากยะ (พระพุทธเจ้า) ผู้ได้สร้างแก่นสารของความเจริญ (ทางด้านวัตถุ) จากพระภิกษุ พราหมณ์ และ ยาจกทั้งหลาย มีพระราชประสงค์ที่จะจับสาระ (แก่นสาร) จากร่างกายที่ไม่มีแก่นสาร ภายซึ่งเป็นที่อยู่ของสิ่งที่ไม่สะอาด พระองค์จึงเป็นผู้ที่นอนบ่มต่อพระบาทของพระชินะเจ้าอยู่ตลอดเวลา”

เนื้อความโคลกข้างต้น สาระสำคัญ คือ การสื่อแนวคิดทางพระพุทธศาสนา กวีกล่าวถึงพระเจ้าศรีธรรมโศกที่ทรงพึงพอใจในอาตมะ คือ คำสอนของพระพุทธเจ้า โดยกวีใช้ศัพท์ śākyendu คือ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งพระองค์ทรงเผยแผ่ศาสนา (śāsana) กวีใช้ศัพท์ว่า sudhā หมายถึง น้ำอมฤต ในที่นี้ คือ พระธรรมคำสอนของพระพุทธองค์ โดยพระธรรมอันล้ำเลิศส่งผลให้เกิดความปิติยินดี (triptir) แก่บุคคลทั้งหลาย กวีใช้อธิบายการยถาสังขยิมลำดับกลุ่มบุคคลไว้ 3 จำพวก โดยกล่าวว่าพระเจ้าศรีธรรมโศกทรงสร้างแก่นสารความเจริญให้เกิดขึ้นแก่ ภิกษุสงฆ์ (bhikshu) พราหมณ์ (dvija) และแก่ยาจก หรือคนผู้ขาดแคลนทั้งหลาย (ārthijana) หมายความว่าพระเจ้าศรีธรรมโศกทรงมอบความรุ่งเรืองให้แก่พระภิกษุ พราหมณ์ และผู้ยากจนทั้งหลาย ลำดับต่อมา กวีสดุดีพระเจ้าศรีธรรมโศกที่ทรงศรัทธาคำสอนของพระพุทธองค์ เห็นได้จากการที่พระองค์ทรงพินิจสิ่งอันเป็นสาระจากร่างกาย เพื่อพิจารณาสิ่งที่ไม่เป็นสาระ คือ บ่อเกิดของสิ่งสกปรกทั้งหลาย และพระองค์ทรงกระทำความนอนบ่มบ่มพระบาทของพระพุทธเจ้าอยู่เสมอ จะเห็นว่า อธิบายการยถาสังขยิมเสริมรายละเอียดเนื้อความที่กวีต้องการสื่อให้มีความชัดเจนขึ้น เพราะกวีเชิดชูพระธรรมคำสั่งสอนว่าเป็นเสมือนน้ำอมฤต และน้ำอมฤตมีคุณวิเศษที่ว่าผู้ใดดื่มไปแล้วย่อมเป็นอมตะ ไม่มีวันตาย ด้วยเหตุพระเจ้าศรีธรรมโศกทรงอุปถัมภ์ศาสนาพุทธ คำสอนของพระพุทธเจ้าในรัชสมัยนี้จึงแพร่หลายไปยังภิกษุสงฆ์ พราหมณ์ และคนยากไร้ทั้งปวงตามลำดับ และด้วยความสำคัญ of พุทธธรรม นัยนี้ พระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าย่อมเกื้อกูลโลกรวมทั้งมนุษย์และเทวดาทั้งปวง

ในโคลกลำดับที่ 25 ต่อมา เนื้อหาสรรเสริญพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ในลักษณะที่ว่าพระองค์เป็นอาตมะ คือ พระวรกายนอกจากจะรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแล้ว ยังสามารถแผ่กระจายอย่างกว้างขวาง หลากหลายวิธี หลากหลายโลก ในขณะที่เดียวกันพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงรับเอาอาตมะของสัตว์โลกทั้งหลายมาไว้พระหทัยของพระองค์เอง กวีลำดับสิ่งที่กล่าวต่อเนื่องกันว่าพระหทัยของพระองค์เป็นตัวตนแห่งการแบ่งภาค มีทั้งความปิติสุข และความทุกข์ ดังเนื้อหาที่ว่า

anekadhānekajagatsubhinno
 pyātm aikatā tu sphutaṃ asya satyā /
 sukhāni duḥkhāni yad ātmabhājām
 ātmany adhāt suhṛdaye yadīye // 25

“อาตมมันแม้จะแตกต่างอย่างมากในสัตว์โลกที่มีหลายประการและหลายชนิด แต่ความเป็นหนึ่งเดียวของอาตมมันของพระองค์ เป็นความจริงที่ชัดเจน เพราะว่าพระองค์ใส่ความสุขและความทุกข์ของสัตว์โลกทั้งหลายไว้ที่อาตมมัน คือ พระหทัยที่ตรงของพระองค์”

เมื่อพิจารณาเนื้อความในโคลกนี้ กวีมิได้สื่อถึงการยถาสังขัมอย่างตรงไปตรงมา แต่แฝงอยู่ในเนื้อหาที่ต้องพิจารณาให้ถี่ถ้วน ดังจะเห็นได้ว่ากวีกล่าวถึงความขัดแย้งระหว่างพระวรกายของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งมีความแตกต่างกัน ความแตกต่างประการแรกพระวรกายของพระองค์นั้นมีเพียงหนึ่งเดียว แต่ในแง่ความยิ่งใหญ่อันเป็นที่รับรู้กันนั้น พระวรกายของพระองค์ก็สามารถกระจายไปได้หลากหลายวิธี และหลายโลก คือ โลกมนุษย์ โลกสวรรค์ และโลกบาดาล (ดังเนื้อหาโคลกที่ 24 ก่อน) แต่ถึงพระองค์จะมีอาตมมันแทรกซึมอยู่ในสิ่งต่างๆ ทั้งหมด ในแง่นี้พระองค์ก็กลับรับเอาความสุขและความทุกข์มาใส่ไว้ในพระหทัยที่ตรงของพระองค์นั่นเอง ซึ่งพระหทัยของพระองค์เองนั้น ก็เป็นตัวต้นของการแบ่งภาค เป็นบ่อเกิดแห่งความปิติสุข รวมทั้งความทุกข์อีกด้วย ดังนั้นจะเห็นได้ว่ากวีใช้สื่อถึงการยถาสังขัม เพื่อกล่าวถึงสิ่งต่างๆ เริ่มจากเมื่อกล่าวถึงพระวรกายของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ที่ไม่ได้รวมเป็นหนึ่งเดียวนั้น กวีแสดงว่าพระวรกายแพร่กระจายได้หลากหลายวิธี และหลากหลายโลกตามลำดับ เช่นเดียวกับเมื่อกล่าวถึงพระหทัยอันเป็นสิ่งสถิตของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 กวีก็ใช้สื่อถึงการยถาสังขัมลำดับสิ่งที่เกี่ยวข้อง โดยกล่าวว่าพระหทัยนี้ เป็นทั้งตัวต้นของการแบ่งภาคประการหนึ่ง เป็นทั้งบ่อเกิดที่ทำให้พระองค์เกิดความปิติสุขประการหนึ่ง และบ่อเกิดให้พระองค์เกิดความทุกข์อีกประการหนึ่ง บ่อเกิดที่ทำให้เกิดความรู้สึกทั้งสุขและทุกข์ดังกล่าว ก็เนื่องจากทรงรับเอาความรู้สึกของสัตว์โลกที่มีความหลากหลายมาใส่ไว้ในความรู้สึกของพระองค์นั่นเอง ด้วยเหตุนี้สื่อถึงการยถาสังขัมจึงจำแนกรายละเอียด ลำดับสิ่งต่างๆ ที่กล่าวถึงในข้อความเดียวกัน สื่อความงามทางความหมายอย่างแจ่มชัด

7.1.3 สรุปผลการวิจารณ์

สื่อถึงการยถาสังขัมที่พบในจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยได้พิจารณาเนื้อหาในโคลกที่ 17 และโคลกที่ 25 ดังจะเห็นได้ว่า เนื้อหาโคลกที่ 17 กล่าวถึงพระเจ้าศรีธรรมพรหมทรงเลื่อมใสพระพุทธศาสนา ทรงมีความยินดีในคำสอนของพระพุทธเจ้า และทรงเผยแพร่คำสอนของพระพุทธเจ้าเพื่อความอิมเอมใจแก่ภิกษุสงฆ์ พราหมณ์ และแก่ยากจกทั้งหลาย ในขณะเดียวกันพระองค์ทรงพิจารณาสิ่งที่เป็นสาระ คือ ความเจริญจากร่างกายที่ไม่เป็นสาระ เป็นบ่อเกิดด้วยสิ่ง

สกปรก และทรงนอบน้อมพระพุทธเจ้าอยู่เนืองๆ อลังการยถาสังขัมในโคลกนี้เสริมรายละเอียด เนื้อความที่กวีต้องการสื่อให้ชัดเจนขึ้น โดยกล่าวถึงบุคคล 3 จำพวกที่เป็นสาระ หรือเป็นแก่นสารของความเจริญที่พระเจ้าศรีธรรมโพธิ์ทรงยึดถือ คือ ภิกษุสงฆ์ พราหมณ์ และกษัตริย์ทั้งหลาย ทำให้เนื้อความมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ส่วนเนื้อหาในโคลกที่ 25 กวีกล่าวถึงความแตกต่างกันระหว่างพระวรกายของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ซึ่งรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน และสามารถแผ่กระจายไปได้ หลากหลายวิธี หลายโลก กวีกล่าวว่าพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ทรงรับเอาอาตมมันของสัตว์โลกมาใส่ไว้ในพระหทัยของพระองค์เองพระหทัยที่ดั่งามนี้เป็นตัวตนแห่งการแบ่งภาค มีทั้งความปิติสุขและความทุกข์ ขณะเดียวกันความสุขและความทุกข์ก็เกิดขึ้นในความรู้สึกของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ตลอดเวลา อลังการยถาสังขัมจำแนกรายละเอียดการแพร่กระจายพระวรกายของพระเจ้าชัวยรมันที่ 7 ว่ากระจายไปได้หลากหลาย และหลายโลก เช่นเดียวกับพระหทัยของพระองค์นอกจากจะเป็นที่สถิตของพระองค์แล้ว ยังเป็นบ่อเกิดแห่งการแบ่งภาค ความปิติยินดี และความทุกข์ ทำให้เห็นความงามของอลังการยถาสังขัมที่สื่อความงามทางความหมายอย่างแจ่มกระจ่าง

7.2 เอกาวลี (ekāvalī)

7.2.1 นิยามความหมาย และรูปแบบของเอกาวลี

อลังการเอกาวลี เปรียบดั่งสร้อยคอสายเดียว ที่ร้อยด้วยไข่มุก เม็ดที่ปลายเชือกทั้งสองด้านเป็นเม็ดเล็ก เม็ดที่ร้อยเรียงต่อกันเป็นเม็ดที่ใหญ่ตามลำดับจนถึงกลางเส้นจะพบเม็ดที่ใหญ่ที่สุด ลักษณะการเรียงร้อยไข่มุกให้เป็นสายสร้อยดั่งนี้ เป็นวิธีการเช่นเดียวกับอลังการเอกาวลีที่เรียงร้อยข้อความในลักษณะกลบทเชื่อมประสานกันระหว่างทำยวรรค วาควรรค ได้อธิบายอลังการเอกาวลีในตำราอลังการศาสตร์ไว้ว่า “การรจนากล่าวสิ่งที่ประเสริฐ แล้วต่อไปกล่าวสิ่งที่ประเสริฐยิ่งๆ ขึ้นไปอีกนั้น นักปราชญ์ว่าเป็นอลังการชื่อ “เอกาวลี”²²¹ ดั่งตัวอย่างประกอบคำอธิบายต่อไปนี้

เทชะ สมฤทฺธนครโร- นคราณิ จ สปตภูมิ นิลยานิฯ

นิลยาชะ สลิลลนาชะ ลล นาศจาตยนตมณียาชะฯ²²²

“ประเทศอันมีนครอันมั่งคั่ง นครทั้งหลายนั้นมีอาคารเจ็ดชั้น
อาคารนั้นทั้งหลายมีสตรีทำกริยาชดช้อยและสตรีเหล่านั้นก็น่ารักยิ่ง”²²³

²²¹ ป.ส. ศาสตรี, ผู้แปล, อลังการศาสตร์, 46.

²²² เรื่องเดียวกัน, 124.

²²³ เรื่องเดียวกัน, 47.

ตัวอย่างข้างต้น จะเห็นได้ว่ากวีแสดงสิ่งที่ประเสริฐไปตามลำดับ นับตั้งแต่ภายในประเทศมีนครอันเจริญมั่นคง ซึ่งนครทั้งหลายนั้นก็มีความสูงถึงเจ็ดชั้น ภายในอาคารทั้งหลายก็มีสตรีทำกิริยาชดช้อย ซึ่งสตรีแต่ละนางก็มีรูปโฉมน่ารักยิ่ง การพรรณนาในลักษณะนี้จะเห็นว่าเหมือนกับสายสร้อยที่เชื่อมโยงเนื้อความต่อเนื่องกันไป ซึ่งการเชื่อมโยงเนื้อความ แต่ละส่วนกล่าวถึงสิ่งอันดีเลิศ นอกจากนี้หากพิจารณาคุณลักษณะที่ร้อยเรียงถ้อยคำในแต่ละวรรค ในลักษณะของกลบท ในทำยวรรคแรกกับต้นวรรคที่สองก็ซ้ำคำว่า นคร กับ นคราณิ ทำยวรรคที่สองกับต้นวรรคที่สามก็ซ้ำคำว่า นิลยานิ กับ นิลยาสะ ทำยวรรคที่สามกับต้นวรรคที่สี่ก็ซ้ำคำว่า ลลนาสะ กับ ลลนาศ

อลังการเอกาวลีมีลักษณะที่คล้ายกับอลังการยถาสังขยัมตรงที่กล่าวถึงสิ่งต่างๆ ต่อเนื่องเป็นลำดับเดียวกัน ในบางกรณีจึงอาจเห็นลักษณะร่วมกันระหว่างอลังการทั้งสองประเภทนี้ อย่างไรก็ตาม เอกาวลีจะกล่าวถึงสิ่งที่ดีเด่นต่อกันอย่างเห็นได้ชัดเจน ซึ่งวาทกรรมระบุว่าสิ่งที่กล่าวถึงนั้นเป็นสิ่งประเสริฐยิ่งๆ ขึ้นไป หรือ การเรียงร้อยคำ วลี ประโยคตามลำดับเหมือนดังสายสร้อยที่คล้องจองกัน เมื่อพิจารณาเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหม จะพบกลวิธีการใช้ออลังการตามนัยดังกล่าว ดังจะนำเสนอในหัวข้อถัดมา

7.2.2 วิจัยเอกาวลีที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม

อลังการเอกาวลีปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมด้วยเช่นกัน จะเห็นได้จากโคลกที่ 46, 70 และโคลกที่ 71 เนื้อหาทั้ง 3 โคลกนี้มีเนื้อหาที่แฝงคติความเชื่อทางศาสนา และรวมทั้งกล่าวถึงการถวายรายการสิ่งของภายในศาสนสถานตาพรหม การใช้ออลังการเอกาวลีโดยการเรียงร้อยคำติดต่อกันไปเช่นสายสร้อยทำให้เห็นมิติความงามของเนื้อความที่กวีสื่อออกมา มีความลุ่มลึกและความวิจิตรงดงาม ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวไปตามลำดับ ดังนี้

ในโคลกที่ 46 เนื้อหากล่าวถึงพื้นที่บริเวณปราสาทตาพรหม มีการเฉลิมฉลองเนื่องในเทศกาลนักษัตรฤกษ์ ในวันสงกรานต์เป็นประจำทุกปี รวมทั้งในวันที่พระจันทร์ขึ้นเต็มดวง จะเห็นได้ว่ากวีใช้ออลังการเอกาวลีระบุช่วงเวลาเทศกาลเรียงร้อยต่อเนื่องกันตามลำดับ ดังนี้

aṣṭādaś otsave py atra saṅkrānte prativassaram/

aṣṭamyāñi ca caturdaśyāṃ pañcadaśyāñi ca pakṣayoh // 46

“ในพิธีเทศกาลเฉลิมฉลอง 18 ครั้ง และพิธีสงกรานต์ในที่แห่งนี้ มี

ขึ้นทุกๆ ปี ในวันขึ้น 8 ค่ำ 14 ค่ำ และ 15 ค่ำของทั้งสองปีษั”

กวีบรรยายให้เห็นนัยของภาพรื่นเริงเนื่องในวันสำคัญที่เวียนมาถึงในรอบปี โดยกล่าวถึงช่วงเวลาเทศกาล คือ พิธีเฉลิมฉลองที่จัดขึ้นเป็นประจำทั้ง 18 ครั้ง ซึ่งตรงกับวันที่พระจันทร์เต็มดวงทั้งสองปีษั ในวันขึ้น 8 ค่ำ วันขึ้น 14 ค่ำ และวันขึ้น 15 ค่ำ จะเห็นได้ว่าการระบุวันเวลาข้างขึ้นอันเป็นวิถีที่พระจันทร์เสวยฤกษ์เต็มดวงอย่างต่อเนื่องนี้ คือการใช้ออลังการเอกาวลี

บรรยายให้เห็นการหมุนเวียนตามฤกษ์ของพระจันทร์ที่ทอแสงแจ่มกระจ่างไปตามลำดับจนกระทั่งพระจันทร์เต็มดวงอย่างสมบูรณ์ที่สุดในวันขึ้น 15 ค่ำ กล่าวได้ว่า อลังการเอกาวลีในโคลกข้างต้นช่วยเรียงร้อยเนื้อความที่กวีกล่าวถึงอย่างเป็นลำดับ ต่อเนื่องราวกับสายสร้อยเรื่องระย้อยอย่างงดงาม

เช่นเดียวกับในโคลกที่ 70 ความงดงามของเนื้อหาอยู่ตรงที่กวีระบุนายการสิ่งของซึ่งเป็นเครื่องประดับ ได้แก่ เพชร และไข่มุก ถวายอุทิศภายในศาสนสถาน โดยใช้อลังการเอกาวลีกล่าวถึงเครื่องประดับเรียงร้อยต่อเนื่องกันประดุจสายโซ่ ดังนี้

pañcatrimśac ca vajrāṇi mauktika vyajana dvayan/
viṃśatiṣṣaṭchatā muktās thatāyuta catuṣṭayam// 70

“มีเพชรจำนวน 35 เม็ด มีพัดซึ่ง (ประดับตกแต่งด้วย) ไข่มุกจำนวน 2 เล่ม ไข่มุกมีจำนวน 40,620 เม็ด”

กวีระบุว่าสิ่งของถวายเทพเจ้า เป็นเครื่องประดับสำหรับสตรีมีเพชรจำนวนมากถึง 35 เม็ด โดยคุณลักษณะของเพชร คือ อัญมณีสีขาวสดใส เมื่อนำอัญมณีมาเจียรไนเป็นเหลี่ยมมุมทำให้เกิดสีแสงของเพชรหลากหลาย เช่น สีขาว สีเหลือง สีฟ้า สีเขียว การที่กวีกล่าวถึงเพชรจำนวนมาก เพื่อที่จะสะท้อนให้เห็นความงดงามสมบูรณ์ของเครื่องประดับอันเลิศล้ำ นอกจากนี้ยังมีการอุทิศถวายพัดที่ประดับตกแต่งด้วยไข่มุก 2 เล่ม ทว่ายังมีไข่มุกที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไปอีกนับพันกว่าเม็ด จะเห็นได้ว่ากวีมุ่งสร้างภาพที่เรียงซ้อนเป็นดังสายสร้อยเชื่อมโยงกัน เมื่อกวีระบุว่ามีเพชรก็เชื่อมโยงมายังไข่มุกที่ประดับตกแต่งพัดให้วิจิตรงดงาม แล้วลำดับภาพต่อเนื่องมายังไข่มุกแต่ละเม็ดที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป การลำดับภาพเครื่องประดับดังกล่าวนี้ สร้างความงดงามของอลังการได้อย่างลึกซึ้ง การสร้างวรรณศิลป์ให้วิจิตรงดงามด้วยอลังการเอกาวลีในลักษณะที่คล้ายกันกับโคลกที่ 70 ปรากฏในเนื้อหาโคลกที่ 71 อย่างต่อเนื่อง ในโคลกที่ 71 นี้ กวียังคงแจกแจงรายการสิ่งของอุทิศถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็นอัญมณีที่มีค่าจำนวนมาก ดังนี้

śatāni pañca catvāri sahasrāni ca saṅkhyayā /
catvārimśac ca vaidūryarakṭāśmādimabhāśmanām // 71

“ในบรรดาหินทั้งหลายที่มีแสง มีแก้วไพฑูรย์ และทับทิม เป็นต้น มีจำนวน 4,540 ชิ้น”

จะเห็นได้ว่าการใช้อลังการเอกาวลีทำให้ข้อความในโคลกนี้มีความเชื่อมโยงกันเป็นลำดับ ไม่ว่าจะเป็หินมีค่า เป็นหินสะท้อนแสงต่าง แก้วไพฑูรย์ ทับทิม เป็นการลำดับเครื่องประดับอันมีค่าวิจิตรงดงามอย่างต่อเนื่อง แก้วไพฑูรย์หรือเพชรตาแมว (Chrysoberyl Cat's

Eye) เป็นอัญมณีจากธรรมชาติที่สวยงามมาก การนำแก้วไพฑูรย์มาเป็นเครื่องประดับจะมีหลายสีทั้งสีเหลืองนวล สีเหลืองทอง สีน้ำผึ้ง สีเขียวแอปเปิล สีน้ำตาล เป็นต้น เอกลักษณ์ของแก้วไพฑูรย์ปรากฏเส้นตรงกลางพาดตรงพลอย ซึ่งเส้นที่พาดผ่านเนื้อพลอยนี้สามารถเลือบไปมา และปิดเปิดตาได้เมื่อหมุนแก้วไพฑูรย์ เมื่อวางแก้วไพฑูรย์ในแนวตั้งจะเห็นได้ว่าเนื้อของแก้วไพฑูรย์ที่อยู่ใกล้แสงไฟสีจะใสคล้ายน้ำผึ้ง ส่วนอีกด้านหนึ่งจะมีสีขาวขุ่นเหมือนสีน้ำนม²²⁴ ส่วนทับทิม ได้รับยกย่องว่าเป็นราชาของแก้วอัญมณีทั้งปวง (ratanraja) มีความแข็งรองจากเพชร สีของทับทิมเป็นสีแดงแพรวพราวส่องประกายงดงามอย่างยิ่ง มนุษย์ตั้งแต่สมัยโบราณรู้จักนำทับทิมมาใช้ประดับตกแต่งมงกุฏ กษัตริย์นิยมประดับมงกุฏและสวมใส่ทับทิมเพื่อความเป็นสิริมงคล นอกจากนี้คำศัพท์ abhāśmanām จะมีความหมายว่าหินทั้งหลายที่มีแสงแล้ว คำนี้ยังมีความหมายว่า อัญมณีสีน้ำเงิน (Blue Sapphire) ในที่นี้อาจหมายถึงไพลิน ในภาษาสันสกฤตเรียกว่า sanipriya แก้วไพลินมีสีน้ำเงินที่สวยงามโดดเด่นกว่าแร่อัญมณีทั่วไป สุดท้ายคือ หินมีค่า ในที่นี้อาจเป็นไปได้ที่กวีหมายถึงหยก ซึ่งเป็นหินที่มีหลายสี เช่น สีขาว สีเหลือง สีน้ำตาล สีดำ และสีเขียว เป็นต้น ชาวจีนมีความเชื่อเกี่ยวกับหยกอย่างลึกซึ้งมาตั้งแต่สมัยโบราณ ดังที่เชื่อว่าหยกเป็นหินอันมีค่าจากสวรรค์ และเป็นสัญลักษณ์แห่งความดีงาม ปัญญา และความยุติธรรม รวมทั้งหยกยังเป็นสัญลักษณ์เพศหญิง ส่วนในซีกโลกตะวันตก เช่นในอารยธรรมอียิปต์โบราณ เชื่อว่าหยกคือหินที่เป็นสัญลักษณ์แห่งความรัก ความสงบและความสมดุล²²⁵ เนื้อความในโคลกข้างต้นกวีกล่าววว่า แก้วไพฑูรย์ ทับทิม อัญมณีสีน้ำเงิน หินมีค่า มีจำนวนนับพันกว่าเม็ด แสดงความงดงามอย่างเกินจะบรรยายในปราสาทตาพรหม

7.2.3 สรุปผลการวิจารณ์

อลังการเอกาวลีที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ผู้วิจัยพิจารณาออลังการรูปแบบนี้ผ่านเนื้อหาในโคลกที่ 46, 70 และโคลกที่ 71 เนื้อหาในโคลกทั้ง 3 บทที่ยกมานี้ แสดงอลังการเอกาวลี เริ่มจากเนื้อหาในโคลกที่ 46 กวีกล่าวถึงช่วงระยะเวลาการเฉลิมฉลองที่จัดขึ้น 18 ครั้ง ในวันสงกรานต์ วันที่พระจันทร์ขึ้น 8 ค่ำ 14 ค่ำ และ 15 ค่ำ ตามลำดับ ออลังการเอกาวลีบรรยายให้เห็นการหมุนเวียนตามฤกษ์ของพระจันทร์ในเทศกาลนักขัตฤกษ์ไปตามลำดับ จากวันขึ้น 8 ค่ำ วันขึ้น 14 ค่ำ จนกระทั่งพระจันทร์เต็มดวงอย่างสมบูรณ์ที่สุดในวันขึ้น 15 ค่ำ เนื้อหาในโคลกที่ 70 กวีบรรยายสิ่งของอุทิศถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประกอบด้วยเพชรมีจำนวน 35 เม็ด และมีพัคที่ประดับด้วยไข่มุกจำนวน 2 เล่ม และไข่มุกทั้งหลายนั้นที่กระจายอยู่ทั่วไปจำนวนมาก กวีมุ่งสร้างภาพ

²²⁴ EDUCATION : ความรู้เรื่องพลอย, เข้าถึงเมื่อ 25 พฤศจิกายน, เข้าถึงได้จาก <http://www.aiyaragems.com/content.aspx?id=80>

²²⁵ ทับทิม ไพลิน และหยก, เข้าถึงเมื่อ 25 พฤศจิกายน, เข้าถึงได้จาก <http://www.pantown.com/group.php?display=content&id=43359&name=content17&area=3>

เครื่องประดับ คือ เพชร และไข่มุกที่เชื่อมโยงกัน จะเห็นได้ว่าเมื่อกวีระบุว่ามิเพชร ก็เชื่อมโยงมายังไข่มุกที่ประดับตกแต่งพิศอย่างงดงาม แล้วลำดับภาพต่อเนื่องมายังไข่มุกแต่ละเม็ดที่กระจัดกระจายอยู่ทั่วไป และเนื้อหาโคลกที่ 71 กวีบรรยายสิ่งของอุทิศถวายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ประกอบด้วยแก้วไพฑูรย์ทับทิม อัญมณีสีน้ำเงิน และหินที่มีค่าอย่างยิ่งจำนวนมาก กวีใช้ถ้อยการเอกาวลีเชื่อมร้อยแก้วไพฑูรย์ทับทิม อัญมณีสีน้ำเงิน หินมีค่า อย่างต่อเนื่องเป็นสายสร้อยตามลำดับ จะเห็นได้ว่าการลำดับเครื่องประดับอันมีค่าวิจิตรงดงามอย่างต่อเนื่องทำให้เกิดอลังการอย่างงดงาม

จากการศึกษาอลังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหม เห็นได้ว่าเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมมีรูปแบบอลังการด้านความหมายที่หลากหลาย ซึ่งอลังการด้านความหมายที่พบในจารึกปราสาทตาพรหมแบ่งออกเป็น 7 กลุ่ม อลังการแต่ละกลุ่มมีทั้งที่เน้นในเรื่องการเปรียบเทียบเน้นในเรื่องของการสื่อภาพพรรณนา การแสดงความหมายหลายมิติ การสร้างพลังจินตนาการ การแสดงความหนักแน่นของเนื้อความ การเชื่อมร้อยเนื้อความให้เป็นเหตุเป็นผลกัน อลังการในแต่ละกลุ่มจำแนกรูปแบบของอลังการได้ 12 ประเภทดังรายละเอียดที่วิจารณ์ความงามของอลังการอย่างละเอียดไปข้างต้น

การวิจารณ์อลังการทั้ง 12 รูปแบบในบทนี้ พิสูจน์ให้เห็นว่าอลังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหมสร้างความงามทางวรรณศิลป์ได้อย่างมีมิติ อลังการแต่ละรูปแบบเป็นปัจจัยสำคัญทำให้เนื้อหาแสดงภาพพจน์อันโดดเด่นลึกซึ้ง ชับแน่นให้เนื้อความที่กวีสื่อสารมีสีสัน มีความเป็นเอกภาพ มีพลังทางจินตนาการส่องสะท้อนออกมาอย่างงดงาม และมีความเปรียบอันแพรวพราวน่าประทับใจ และด้วยเหตุที่อลังการด้านความหมายเป็น “หัวใจ” สะท้อนภาพความงามในบทกวีนิพนธ์ผ่านเนื้อหาอย่างสมบูรณ์แบบ ในฐานะที่จารึกปราสาทตาพรหมมีคุณลักษณะเช่นเดียวกับงานกาวยะ อลังการด้านความหมายจึงเป็นส่วนสำคัญที่เพิ่มความลึกซึ้งและความยิ่งใหญ่ในการสดุดีพระมหากษัตริย์ด้วยโวหารการเปรียบเทียบทั้งงดงาม อีกทั้งรูปแบบของภาษาสันสกฤตและการดำเนินเรื่องด้วยบทร้อยกรองสนับสนุนให้กวีรังสรรค์อลังการด้านความหมายตามจินตนาการสร้างสรรค์ของตน ดังนั้น หากเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหมปราศจากอลังการด้านความหมายแล้ว ความยิ่งใหญ่ของเนื้อหาที่กวีสดุดีพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ย่อมไม่สง่างามและดีเด่นได้โดยสมบูรณ์ การที่กวีสร้างอลังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหมให้สัมพันธ์กับขนบจารึกสดุดีพระมหากษัตริย์ แสดงให้เห็นคุณค่าและความสำคัญของรูปแบบอลังการอย่างยิ่ง ในแง่นี้ อลังการที่สื่อเนื้อความในจารึกปราสาทตาพรหมจึงเป็นเครื่องประดับส่งเสริมเชื้อสายตระกูลพระมหากษัตริย์และสถานภาพของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้ยิ่งใหญ่ กระทั่งรายละเอียดในเนื้อความที่เชื่อมโยงกับกิจกรรมทางศาสนา ก็ปรากฏอลังการที่ส่งเสริมสถานภาพลักษณะของพระมหากษัตริย์ให้บังเกิดภาพความงดงาม อลังการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหมจึงทำให้ข้อความที่กวีกล่าวถึงพระมหากษัตริย์บรรลುವัตถุประสงค์สดุดีพระเกียรติ ยิ่งไปกว่านั้น อลังการด้านความหมายที่โดดเด่นในจารึกปราสาท

ตาพรหม ส่วนใหญ่แสดงการเปรียบเทียบในลักษณะที่กวีกล่าวยกย่องบุคคลโดยนำไปเปรียบกับเทพเจ้าของศาสนาพราหมณ์ หรือกล่าวอ้างถึงตำนานเทพปกรณัมที่เห็นได้ชัดเจน เมื่อกวีกล่าวถึงพระมหากษัตริย์และพระชายาแต่ละพระองค์ตามลำดับสายตระกูล กวีจะนำคุณสมบัติความยิ่งใหญ่ของเทพและเทวีในศาสนาพราหมณ์มาเทียบเคียงกับความยิ่งใหญ่ของพระมหากษัตริย์และพระชายาพระองค์นั้น เพื่อแสดงสถานภาพเชื้อสายของพระมหากษัตริย์ประดุจเทพในแผ่นดิน ดังนั้น การสื่อความหมายจึงแสดงอสังการในลักษณะการใช้คำศัพท์ที่เอื้อให้ตีความได้หลายประการ อีกทั้งการใช้โวหารความเปรียบโดยนำสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาามาเปรียบเทียบกับบุคคลในสายตระกูลยังเป็นการแสดงความเคารพนอบน้อมบรรพบุรุษในวงศ์ตระกูลอีกประการหนึ่งด้วย นอกจากอสังการด้านความหมายประเภทความเปรียบที่หลากหลาย เน้นความสูงส่งสง่างามในการตีความหรือเกิดจากสิ่งที่มีความหมายคล้ายคลึงกันที่รับรู้กันมาเปรียบเทียบกันแล้ว อสังการที่เน้นความอัศจรรย์ของจินตนาการในรูปแบบต่างๆ ถือว่ามีพลังโดดเด่นด้วย โดยเฉพาะจินตนาการในลักษณะความอัศจรรย์จินตนาการที่เกินจากความเป็นจริง ล้วนส่งเสริมความยิ่งใหญ่ของพระคุณสมบัติพระมหากษัตริย์นั่นเอง ส่วนอสังการประเภทต่างๆ ล้วนสนับสนุนให้เนื้อความมีความงามและเชื่อมร้อยเนื้อความอย่างต่อเนื่องของเหตุการณ์ที่กวีบรรยาย

อสังการด้านความหมายที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม มีความเชื่อมโยงเกาะเกี่ยวกันอยู่ กล่าวคือ โศลกแต่ละบทมิได้มีอสังการด้านความหมายเพียงหนึ่งเดียว อสังการด้านความหมายจะปรากฏอย่างต่อเนื่องในรูปของศัพท์ที่ใช้ ดังเช่น อสังการด้านความหมายที่ฉายให้เห็นจินตนาการมหัศจรรย์ว่ามีความยิ่งใหญ่ อาจจะมีจัดอยู่ในรูปอุปเปรกษาซึ่งมีความสัมพันธ์กับอสังการอดีศยะหรืออดีศโยคติ เช่นเดียวกับรูปแบบอสังการประเภทอื่นๆ เพราะฉะนั้น อสังการด้านความหมายจึงปรากฏซ้อนทับร่วมกันอยู่ การสร้างสรรค์ศิลปะการประพันธ์ดังกล่าวนี้ยังสนับสนุนความประณีตพิถีพิถันของอสังการให้มีความงดงามโดยสมบูรณ์

ขณะเดียวกันความงดงามของอสังการด้านความหมายไม่ใช่เพียงเสริมสร้างพลังทางวรรณศิลป์อย่างลึกซึ้ง แต่ยังแสดงความสัมพันธ์ระหว่างอสังการกับการสื่อมโนทัศน์ของกวีทางปรัชญาพุทธศาสนาหายานอย่างแนบคาย ดังจะเห็นได้ว่ากวีเลื่อมใสในพระพุทธานุภาพหายาน เมื่อแต่งจารึกหลักนี้ขึ้นมาจึงสะท้อนความคิด ความเชื่อของกวีเองสอดแทรกลงไป เนื้อหาด้วย กล่าวโดยนัยนี้ เนื้อหาแต่ละโศลกที่วิจารณ์ไปอย่างละเอียดแล้ว ชี้ให้เห็นว่ากวีแสดงมโนทัศน์ทางพุทธปรัชญาโดยใช้อสังการเป็นปัจจัยสร้างภาพได้อย่างเป็นรูปธรรม

บทที่ 7

สรุป อภิปราศผล และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

จารึกปราสาทตาพรหม (k.273) เป็นจารึกหลักสำคัญสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานอยู่ภายในศาสนสถานตาพรหม หรือที่เรียกในจารึกว่า “ราชวิหาร” อันเป็นศาสนสถานที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 อุทิศถวายพระนางศรีชัยราชจุทามณี ในรูปเคารพพระนางปรัชญาปารมิตา เพื่อสื่อสัญลักษณ์แทนพระมารดาของพระองค์ เนื้อความในโคลกที่ 36 ปรากฏปีที่จารึกข้อความมหาศักราช 1108 ตรงกับ พ.ศ.1729 (ค.ศ.1186) ส่วนรายละเอียดเกี่ยวกับผู้แตงนั้น เนื้อความในโคลกลำดับสุดท้าย ระบุว่าจารึกหลักนี้ประพันธ์โดยเจ้าชายศรีสุรยกุมาร พระโอรสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่ประสูติจากพระอัครมเหสี จารึกหลักนี้มีวัตถุประสงค์ในการแตง 2 ประการ ประการแรก กวีแตงขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และประการที่สอง กวีแตงจารึกปราสาทตาพรหมเพื่อระบุรายละเอียดกิจกรรมทางศาสนา ทั้งการถวายรายการสิ่งของภายในสถานที่แห่งนี้ และการทำนุบำรุงปราสาทตาพรหม ส่วนรูปแบบของจารึกประพันธ์ด้วยบทร้อยกรอง มีจำนวน 145 โคลก จารึกหลักนี้ดำเนินข้อความด้วยภาษาสันสกฤต ใช้ฉันทลักษณ์ทั้งหมด 6 ชนิด ได้แก่ วสันตติลล อูษชาติ อินทรวีระา ศารทูลวิกริต อาธยา และอนุษฎุ

เนื้อหาของจารึกปราสาทตาพรหม แบ่งรายละเอียดได้เป็น 4 ส่วน เริ่มจากเนื้อหาที่เป็นบทประณามพจน์ หรือบทบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ปรากฏเนื้อหาส่วนนี้โคลกที่ 1- 5 เนื้อหานอบน้อมพระพุทธรูป พระธรรม พระสงฆ์ พระโพธิสัตว์โลกเสว และพระนางปรัชญาปารมิตา เนื้อหาส่วนที่สอง เป็นส่วนที่กวีบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ปรากฏเนื้อหาส่วนนี้โคลกที่ 6-28 กวีบันทึกสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สืบเนื่องจากวงศ์แห่งศรีกัมพูที่รุ่งเรือง จนกระทั่งถึงวาระที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ประสูติขึ้นในโลก กวีพรรณนาพระเกียรติคุณพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ว่ามีความยิ่งใหญ่อย่างยิ่ง เนื้อหาส่วนที่สาม ปรากฏเนื้อหาส่วนนี้โคลกที่ 29-140 แสดงรายละเอียดการสร้างรูปเคารพ และรายการสิ่งของภายในปราสาทตาพรหม โดยเฉพาะรายการสิ่งของจำนวนมากทั้งวัตถุดิบสำหรับประกอบอาหาร เสื้อผ้าเครื่องแต่งกาย เครื่องประดับตกแต่งร่างกาย วัตถุโลหะมีค่าต่างๆ เพื่อถวายแก่เทวรูปภายในปราสาทตาพรหม ตลอดจนเครื่องเทศ สมุนไพร และสิ่งมีชีวิต นอกจากนี้ยังมีผู้คนหลากหลายสถานภาพที่รวมตัวอาศัยอยู่ในปราสาทตาพรหมจำนวนมาก และเนื้อหาส่วนสุดท้าย เป็นบทลงท้าย ปรากฏเนื้อหาส่วนนี้โคลกที่ 141-145 เนื้อหาส่วนนี้แสดงพระราชปณิธานของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 เพื่อให้ผลบุญที่พระองค์บำรุงศาสนสถานแห่งนี้ ส่งผลให้พระราชมารดาบรรลุนิ

ความเป็นพระพุทธรูปเจ้า รวมทั้งทรงคาดหวังว่าพระมหากษัตริย์ลำดับต่อไปจะดูแลปราสาทตาพรหม
 อย่างดี และเนื้อหาโคลกสุดท้ายระบุนามผู้แต่งจารึกปราสาทตาพรหม

ผลการศึกษาในบทที่ 3 ผู้วิจัยได้แปลเนื้อความจารึกปราสาทตาพรหมทั้ง 145 โคลก
 เป็นภาษาไทย ปรากฏมิติที่น่าสนใจ คือ ความงามของอঙ্กการ ในแง่เนื้อความที่แปลนั้น ได้แสดง
 ความงามของอঙ্กการด้านความหมาย หรืออรรถาঙ্กการ ส่วนในแง่เสียงที่ซ้ำกัน และเสียงที่เล่นล้อ
 ความหมายโดยการซ้ำกันนั้น ได้แสดงความงามของอঙ্กการด้านเสียง หรือศัพท์าঙ্กการ

การศึกษอঙ্กการที่ปรากฏอย่างโดดเด่น ย่อมมีกรอบหรือแบบแผนอันเป็นขนบหรือที่
 ในภาษาสันสกฤตใช้ว่า สมยะ เพื่อเป็นปัจจัยสำหรับสร้างสรรค์อঙ্กการ การทำความเข้าใจขนบ
 วรรณศิลป์ในจารึกปราสาทตาพรหม จึงเอื้อต่อความเข้าใจและตระหนักถึงทิศทางของการสร้างสรรค์
 อঙ্กการได้แจ่มชัดขึ้น ซึ่งผลการศึกษาขนบการสร้างสรรค์อঙ্กการในจารึกปราสาทตาพรหม
 สอดคล้องกับวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2 ของวิทยานิพนธ์เล่มนี้ ปรากฏผลการศึกษาที่สรุป
 รายละเอียดได้ว่า ขนบการสร้างสรรค์อঙ্กการในจารึกปราสาทตาพรหมมีความสำคัญที่ส่งเสริม
 ความงามได้อย่างลึกซึ้งและมีระบบแบบแผนของการแต่งตามประเภทของจารึกสตุติพระมหากษัตริย์
 ซึ่งขนบการแต่งจำแนกได้ตามลักษณะของอঙ্กการได้ 2 ประการ คือ ขนบการสร้างสรรค์อঙ্กการด้าน
 เสียง และขนบการสร้างสรรค์อঙ্กการด้านความหมาย

ขนบการสร้างสรรค์อঙ্กการด้านเสียง เห็นได้ว่าให้ความสำคัญกับเสียง จังหวะ กับ
 กระบวนการสร้างสรรค์บทประพันธ์อันศักดิ์สิทธิ์ตามแนวคิดคัมภีร์ทางศาสนา โดยขนบดังกล่าว
 สืบเนื่องมาตั้งแต่คัมภีร์พระเวทแล้ว ดังเห็นเค้าอঙ্กการด้านเสียง เช่น อนุปราส และยมก เมื่อ
 พิจารณามิตีอঙ্กการด้านเสียงที่กวีแสดงให้ประจักษ์ เห็นชัดว่าความงามของเสียงส่งเสริมด้วยจารึก
 ปราสาทตาพรหมให้มีสถานภาพอันศักดิ์สิทธิ์ เพราะด้วยวัตถุประสงค์การแต่งจารึกเพื่อสตุติ
 พระเกียรติพระมหากษัตริย์ประการหนึ่ง กับอีกประการหนึ่งเพื่อบ่งบอกรายละเอียดความเคลื่อนไหว
 ภายในปราสาทตาพรหมเกี่ยวกับกิจกรรมทางศาสนา จารึกปราสาทตาพรหมจึงมีสถานภาพเป็นงาน
 กวาระที่สำคัญสำหรับอุทิศถวายแด่พระเจ้าแผ่นดิน และศาสนสถานแห่งนี้ไปพร้อมกัน ดังนั้น ในแง่
 ความยิ่งใหญ่ของจารึกจึงมีความศักดิ์สิทธิ์สูงส่งด้วยบริบทอันเป็นองค์ประกอบดังกล่าว และด้วยความ
 มุ่งมั่นของกวีที่สร้างสรรค์จารึกด้วยความเพียร

ขนบการสร้างสรรค์อঙ্กการด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหม เป็นกรอบหรือ
 แบบแผนที่สำคัญในการสร้างอঙ্กการที่สำคัญเช่นเดียวกัน รายละเอียดในบทที่ 4 ชี้ให้เห็นว่าเนื้อหา
 จารึกปราสาทตาพรหมดำเนินตามขนบจารึกในกลุ่มประเภทสตุติพระมหากษัตริย์ซึ่งมีองค์ประกอบ
 สำคัญทั้ง 4 ส่วน คือ (1) *ขนบที่ปรากฏในด้านภาษาและฉันทลักษณ์* จะเห็นได้ว่าจารึก
 ปราสาทตาพรหมใช้ภาษาสันสกฤตดำเนินเนื้อเรื่อง อันเป็นจารีตปฏิบัติในหมู่นักปราชญ์ราชสำนักใน
 การแต่งคำประพันธ์สตุติพระเจ้าแผ่นดิน และใช้รูปแบบฉันทลักษณ์ตามแบบแผนอันหลากหลาย

(2) *ขนบการเปิดเรื่องด้วยบทประณามพจน์* ซึ่งปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมช่วงต้นเรื่อง เป็นบทบูชาพระรัตนตรัยตามแนวคิดตรีกาย (3) *ขนบการดำเนินเนื้อเรื่อง* ซึ่งแยกออกเป็นสองส่วน ได้แก่ การกล่าวถึงสายตระกูลพระมหากษัตริย์ นับตั้งแต่ต้นวงศ์ กับการกล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระมหากษัตริย์ โดยเฉพาะกิจกรรมทางพระพุทธศาสนา และการเชิดชูพระเกียรติพระมหากษัตริย์ในด้านต่างๆ อาทิ ด้านการรบ ด้านความกตัญญู และด้านการทำงานบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นต้น และ (4) *ขนบการปิดท้ายหรือจบเรื่อง* ซึ่งโคลกในช่วงหลังแสดงเจตจำนงของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่อุทิศถวายสิ่งของภายในปราสาทตาพรหมก็เพื่อจะส่งผลให้พระองค์บรรลุความหลุดพ้น และแสดงกระแสพระดำรัสของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ให้อนุชนรุ่นหลังดูแลศาสนสถานแห่งนี้ให้คงอยู่สืบไป

ขนบดังที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมยังมีความสัมพันธ์กับความเชื่ออันเป็นที่รับรู้ของกวีหรือที่เรียกว่าสมยะ ทำให้เห็นความเชื่อของกวีผู้แต่งจารึกปราสาทตาพรหมมีการสืบทอดความคิดจากกวีตั้งแต่สมัยโบราณ จะเห็นได้ว่าเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมหลายบทกล่าวถึงพระเกียรติยศอันบริสุทธิ์ของบุคคลที่กวียกย่อง ความเชื่อของกวีในการมองพระเกียรติยศเป็นรูปธรรมจึงเป็นสีขาวสะอาดไม่มีความมัวหมอง มโนทัศน์ดังกล่าวจะเห็นสัญลักษณ์ที่เกี่ยวข้องกันโดยกวีใช้พระจันทร์หรือแสงจันทร์มาเป็นสื่อเปรียบเทียบถึงพระเกียรติยศซึ่งมีความบริสุทธิ์อีกด้วย นอกจากนี้ความเชื่อของกวีอันเป็นการรับเรื่องราวเทพในตำนานปกรณัมยังนำมาสอดแทรกในเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมจำนวนมาก ทั้งเทพที่โดดเด่นและเทพชั้นรองได้อย่างน่ายกย่อง การนำความเชื่อในเรื่องเทพมาอ้างอิง กวียังคงบทบาทของเทพองค์นั้น ทั้งพระพรหมซึ่งเป็นเทพผู้สร้าง พระกามเทพซึ่งเป็นเทพแห่งความงาม พระลักษมีซึ่งเป็นเทวีแห่งชัยชนะ ความรุ่งเรือง และความงาม เป็นต้น

แนวคิดเรื่องขนบการสร้างสรรค่อลังการทำให้เห็นว่าจารึกปราสาทตาพรหมมีการสร้างสรรค่อลังการด้านเสียง และด้านความหมายอย่างเป็นระบบ การศึกษาวิเคราะห์ออลังการด้านเสียง และออลังการด้านความหมายที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม ทำให้มองเห็นมิติออลังการที่กวีสร้างสรรค่อขึ้นด้วยความประณีตลึกซึ้ง กระบวนการสร้างสรรค่อลังการด้านเสียง กวีใช้ออลังการอนุปราส และยมก เพื่อสร้างเสียงในบทประพันธ์ให้มีพยางค์และคำปรากฏเสียงเดียวกัน

ออลังการด้านเสียง โดยเฉพาะอนุปราสที่พบในจารึกปราสาทตาพรหม แบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ ได้แก่ (1) เฉกอนุปราส พบว่ามีทั้งเฉกอนุปราสประเภทที่มีพยัญชนะที่ซ้ำเสียง 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้ง และเฉกอนุปราสที่มีเสียงพยัญชนะที่ซ้ำเสียงมากกว่า 2 ตัว ซ้ำกัน 1 ครั้ง (2) ลาภานุปราส ส่วนมากเป็นลาภานุปราสที่ปรากฏการซ้ำกลุ่มอักษร กลุ่มคำหลายครั้งในบทเดียวกัน (3) วฤตตยานุปราส ซึ่งปรากฏทั้งวฤตตยานุปราสที่มีพยัญชนะตัวเดียวซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง และวฤตตยานุปราสที่มีพยัญชนะ 2 ตัวหรือมากกว่า 2 ตัวซ้ำกันมากกว่า 1 ครั้ง กล่าวได้ว่า อนุปราสที่พบในจารึกปราสาทตาพรหมทั้ง 3 รูปแบบ วฤตตยานุปราสเป็นเทคนิคการสร้างออลังการด้านเสียงที่เด่นที่สุด เพราะพบการซ้ำเสียงแบบวฤตตยานุปราสแทบทุกโคลก ซึ่งการซ้ำเสียงพยัญชนะเสียงเดียวกัน

ในรูปแบบวัตถุตายานุปราสาส่งผลให้เกิดเสียงสัมผัสคล้องจองรื่นไหลได้ง่าย และเกิดความไพเราะเมื่ออ่านคำประพันธ์ตามท่วงทำนองของคณะฉันทน์ นอกจากอลังการอนุปราสาจะเป็นปัจจัยให้เกิดความงามทางวรรณศิลป์แล้ว อลังการยมกเป็นเทคนิคการสร้างความงามทางเสียง และความหมายให้เกิดอลังการได้อย่างแยกคางเช่นเดียวกัน อลังการยมกที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหม พบว่ารูปแบบของยมกปรากฏในตำแหน่งของบาทต่างๆ กล่าวคือ มียมกที่เรียงชิดกันซึ่งอยู่ในบาทเดียวกัน มียมกที่อยู่กันคนละบาท และมียมกที่ปรากฏทั้งช่วงต้นบาท และอยู่ช่วงท้ายบาท อลังการยมกยังเด่นในเรื่องการสื่อความหมาย เพราะรูปศัพท์ที่ออกเสียงเหมือนกันนั้น สื่อความหมายที่แตกต่างกันตามความตั้งใจของกวีที่จะสร้างงานวรรณศิลป์ให้งดงามลึกซึ้ง

อลังการด้านความหมายที่ปรากฏในจารึกปราสาทตาพรหมมีความงามที่ประณีต จัดจำแนกกลุ่มของอลังการที่เป็นหมวดหมู่เดียวกันได้ 7 กลุ่ม อลังการที่ปรากฏทั้งหมดมี 12 รูปแบบ ได้แก่ (1) อลังการที่แสดงความหมายเปรียบเทียบ มี 3 รูปแบบ คือ อุปมา รูปกะ และวยติเรก (2) อลังการที่แสดงความหมายในการบรรยายหรือพรรณนาความ มี 1 รูปแบบ คือ ชาติ หรือ สวภาโวक्ति (3) อลังการที่แสดงความหมายหลายระดับ มี 2 รูปแบบ คือ อากเชป และเศลชะ (4) อลังการที่แสดงความหมายในรูปพลังของจินตนาการ มี 1 รูปแบบ คือ อุตเปรกษา (5) อลังการที่แสดงความหมายความหนักแน่น มี 2 รูปแบบ คือ อติชยะหรืออติศโยक्ति และที่ปกัมหรือที่ปกะ (6) อลังการที่แสดงความหมายในลักษณะที่เป็นเหตุเป็นผลกัน มี 1 รูปแบบ คือ เหตุ (7) อลังการที่แสดงความหมายโดยการกล่าวถึงสิ่งต่างๆ เรียงต่อกันตามลำดับ มี 2 รูปแบบ คือ ยถาสังขยัม และเอกาวัลลี

อลังการด้านความหมายสะท้อนผ่านเนื้อหาในจารึกปราสาทตาพรหมที่โดดเด่นเป็นพิเศษ คือ อลังการอุปมา รูปกะ อุตเปรกษา และชาติ หรือสวภาโวक्ति อลังการทั้ง 4 รูปแบบมีความงดงามช่วยส่งเสริมให้กวีสื่อภาพได้อย่างแจ่มชัด กล่าวคือ อลังการอุปมา และรูปกะเป็นกลุ่มของอลังการที่เน้นความหมายเปรียบสิ่งหนึ่งเหมือนกับสิ่งหนึ่ง และเปรียบสิ่งหนึ่งเป็นสิ่งหนึ่ง การสร้างอลังการเพื่อเปรียบเทียบปรากฏทั้งเนื้อหาในบทนอบน้อมสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เนื้อหาส่วนที่เกี่ยวข้องกับการสรรเสริญบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และเนื้อหาส่วนที่เป็นบทสรรเสริญพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งการสร้างสรรค้อลังการอุปมาและรูปกะทำให้เห็นลีลาการแต่งอันประณีต การเลือกเฟ้นอุปมาแสดงให้เห็นอัจฉริยภาพของกวีที่น่ายกย่อง เนื่องจากอุปมาหลายส่วนสัมพันธ์กับเนื้อหาหลักที่กวีกล่าวถึง นอกจากนี้ในส่วนของรูปกะที่พบในจารึกปราสาทตาพรหมยังแสดงภาพได้อย่างหลากหลาย ทำให้เนื้อหาสื่อความงามทางวรรณศิลป์อย่างลึกซึ้ง อลังการอุตเปรกษา เป็นกลุ่มของอลังการที่เน้นการแสดงความหมายในรูปพลังของจินตนาการ โดยการพรรณนาสิ่งที่กวีเห็น หรือนึกคิดว่าสืบเนื่องมาจากผลของสิ่งใดสิ่งหนึ่ง เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมมีความโดดเด่นในอลังการอุตเปรกษา โดยปรากฏอลังการอุตเปรกษาคิดกันอยู่หลายบท การที่กวีใช้อลังการอุตเปรกษาหลาย

บททำให้เห็นพลังทางวรรณศิลป์มองภาพที่กวีสร้างขึ้นได้หลากหลายมิติ โดยเฉพาะภาพลักษณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ซึ่งทรงเป็นต้นแบบพระมหากษัตริย์ตามแบบอย่างอุดมคติทุกประการ ส่วนชาติหรือ สวभावอกติ กวีสร้างภาพตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏ ไม่ได้เน้นความหมายเปรียบเทียบเช่น อุปมาอุปไมย และอุปเปรกษา การพรรณนาภาพตามข้อเท็จจริงที่ปรากฏในปราสาทตาพรหม จึงทำให้เห็นความมีชีวิตชีวาภายในปราสาทตาพรหม และความเคลื่อนไหวของกลุ่มชนที่ศรัทธาในพระพุทธศาสนาเช่นเดียวกัน

จารึกปราสาทตาพรหมมีเนื้อหาที่สะท้อนปรัชญาความเชื่อทางพระพุทธศาสนาโดยตลอด กวีแสดงความศรัทธาในพระพุทธศาสนาตั้งแต่เริ่มเรื่องด้วยบทประณามพจน์ แสดงความเคารพพระมารดาของพระพุทธเจ้า การอ้างอิงแนวคิดของพุทธ โดยเฉพาะความคิดเรื่องอาตมมันว่าดีเลิศกว่าของพราหมณ์ การพรรณนาให้เห็นความรุ่งเรืองของการก่อสร้างศาสนสถาน คือ การสร้างปราสาทตาพรหมให้เป็นที่อยู่อาศัยของพระนางปรัชญาปารมิตา การเฉลิมฉลองเทศกาลทางศาสนา การถวายรายการสิ่งของในศาสนสถาน การอุปถัมภ์นักบวช และสงเคราะห์คนยากไร้ทั้งหลาย ตลอดจนการตั้งพระราชปณิธานของพระมหากษัตริย์เพื่อให้พระมารดาของพระองค์บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งการสะท้อนมโนทัศน์ความเชื่อทางศาสนาอย่างลึกซึ้งนี้ อลังการด้านความหมายเป็นปัจจัยสื่อแนวคิดของกวีให้เห็นชัดเป็นรูปธรรมยิ่งขึ้น อลังการด้านความหมายที่ปรากฏผ่านเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมจึงมีคุณค่าอย่างลึกซึ้ง ไม่ใช่เพียงอลังการสื่อความงามกระตบอารมณ์เพียงเท่านั้น แต่อลังการยังสื่อความคิด ความปรารถนา และอุดมการณ์ของกวีซึ่งเป็นตัวแทนพระมหากษัตริย์โดยมองภาพความเคลื่อนไหวในกระแสประวัติศาสตร์มิติต่างๆ ได้อย่างทรงพลังยิ่ง

การศึกษามาทั้งหมดสรุปภาพรวมได้ว่าการศึกษอลังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทำให้เห็นคุณค่า ความสำคัญของจารึกปราสาทตาพรหมในมิติของความงามได้อย่างลึกซึ้งยิ่งขึ้น ผลการศึกษาดังที่ได้วิเคราะห์ วิจัยอลังการอย่างหลากหลายยืนยันให้เห็นว่ากวีมีจุดมุ่งหมายสำคัญในการแต่งจารึกปราสาทตาพรหมให้เป็นผลงานทางวรรณศิลป์แห่งยุคสมัย เชื่อที่ว่าปราสาทตาพรหมเป็นศูนย์รวมความเคลื่อนไหวของพระพุทธศาสนา ตลอดจนอุดมการณ์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทำให้กวีมีความเพียรพยายามสร้างสรรค์บทประพันธ์ให้เป็นงานกาวะอุทิศแด่พระพุทธศาสนา และองค์พระมหากษัตริย์ อลังการแห่งความงามจึงเป็นบรรทัดฐานการแต่งจารึกปราสาทตาพรหมให้สื่อสารอลังการผ่านกาลเวลามาจนถึงปัจจุบัน

อภิปรายผล

การศึกษอลังการในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ผู้วิจัยประยุกต์ทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤตที่ว่าด้วยหลักอลังการ ทั้งอลังการด้านเสียงและอลังการด้านความหมาย เพื่อพิสูจน์ว่าจารึกปราสาทตาพรหมซึ่งแต่งด้วยภาษาสันสกฤตและมีรูปแบบฉันทลักษณ์ตามข้อบังคับของ

ฉันทันั้นมีความดีเด่นในด้านอรรถศาสตร์อย่างไร การพิจารณาความงามจารึกปราสาทตาพรหมทำให้ผู้วิจัยค้นพบคุณค่าของอรรถศาสตร์ รวมทั้งคุณค่าของจารึกในฐานะที่เป็นต้นแบบการสร้างงานวรรณศิลป์แห่งยุคสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ขณะเดียวกันการศึกษาในหัวข้อนี้ยังเป็นการเติมเต็มองค์ความรู้ในศาสตร์จารึกศึกษา ดังที่ผู้วิจัยจะอภิปรายผลการศึกษาดังต่อไปนี้

การพิสูจน์อรรถศาสตร์หรือความงามในจารึกปราสาทตาพรหม ทำให้มองเห็นคุณค่าของจารึกปราสาทตาพรหมว่ามีใช่เป็นคลังข้อมูลในทางประวัติศาสตร์เพียงมิติเดียว แต่จารึกหลักนี้ยังมีความเด่นชัดในคุณค่าทางวรรณศิลป์ เห็นชัดจากอรรถศาสตร์ด้านเสียงอันเกิดจากการเลือกเฟ้นเสียงซ้ำของพยัญชนะ กลุ่มคำ และการเล่นคำเพื่อกำหนดความหมายให้มีความแตกต่างกัน อรรถศาสตร์ด้านเสียงรูปแบบอนุปราศและยวมกจึงสร้างความโดดเด่นทางเสียง ยิ่งเวลาอ่านจารึกตามทำนองของฉันทันจะสัมผัสอรรถศาสตร์สัมผัสความงามด้านเสียงในจารึกปราสาทตาพรหมได้ชัดเจน ส่วนอรรถศาสตร์ด้านความหมายที่สะท้อนผ่านเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม กวีจะใช้ขนบวรรณศิลป์หรือสมยะอันเป็นความเชื่อของกวีโดยกล่าวอ้างถึงเทพจำนวนมากมาเทียบเคียงกับสถานภาพของบุคคลสำคัญในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 รวมทั้งพระเจ้าชัยวรมันที่ 7

การกล่าวอ้างถึงเทพในการแต่งจารึกหลักปราสาทตาพรหมจึงเป็นภูมิปัญญาทางความคิดของชาวอินเดียที่กวีนำแนวคิดนี้มาสนับสนุนบทธรรเสริญพระเกียรติยศที่ประพันธ์ขึ้นเมื่อกวียกย่องเจ้านายสตรีในสายตระกูลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 จึงอ้างถึงเทพหลากหลายองค์มาเปรียบเทียบ การกล่าวอ้างเทพของศาสนาพราหมณ์ หรือตัวละครในตำนานเทพปกรณัมมาเปรียบเทียบนอกจากเกิดอรรถศาสตร์ประณีตงดงามแล้ว ยังยืนยันให้เห็นความเชื่อตำนานเรื่องเล่าของพราหมณ์ว่าเป็นสิ่งหนึ่งที่มีความสัมพันธ์กับสถานภาพของวงศ์พระมหากษัตริย์ด้วย

อีกประการหนึ่งอรรถศาสตร์อันเป็นการสื่อพลังจินตนาการที่สลับซับซ้อนในด้านนัยของความหมาย นับว่าเป็นเงื่อนไขที่ผู้อ่านจารึกต้องเข้าใจความลึกซึ้งของอรรถศาสตร์นั้น กล่าวคือ ภาพที่กวีสวดติพระเกียรติคุณพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 มักจะคู่ขนานไปกับภาพของเทพ หรือบทบาทของเทพ ตลอดทั้งปรัชญาอันเป็นแนวคิดของพุทธที่อยู่เหนือกว่าลัทธิศาสนาอื่น ทั้งนี้เพื่อยกย่องพระคุณสมบัติตลอดจนอุดมการณ์ในทางศาสนาของกษัตริย์ให้โดดเด่นยิ่งขึ้น นัยนี้ อรรถศาสตร์ด้านความหมายในจารึกปราสาทตาพรหมจึงมีความเด่นชัดในแง่ที่ว่าผู้อ่านข้อความจารึกจำเป็นต้องมีภูมิรู้ในทางสันสกฤตศึกษาเป็นอย่างดีด้วย

ยิ่งไปกว่านั้น คุณค่าของอรรถศาสตร์ในจารึกปราสาทตาพรหมยังเป็นงานต้นแบบของการสร้างจารึกในช่วงเวลาต่อมาด้วย เห็นได้จากจารึกปราสาทพระขรรค์ซึ่งเป็นจารึกที่เจ้าชายวิกรมารพระโอรสพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 และพระนางราเชนทรเทวีเป็นผู้แต่ง ประดิษฐานไว้ภายในปราสาทพระขรรค์ จารึกปราสาทพระขรรค์มีวัตถุประสงค์การแต่งเช่นเดียวกับจารึกปราสาทตาพรหม คือ เป็นบทธรรเสริญกษัตริย์และบันทึกความเคลื่อนไหวในการศาสนา เนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมมี

รายละเอียดตรงกับเนื้อหาจารึกปราสาทพระขรรค์ตั้งแต่โคลกแรกจนถึงโคลกที่ 18 ส่วนเนื้อหาตั้งแต่โคลกที่ 19 เป็นต้นมามีรายละเอียดที่แตกต่างกัน เนื้อหาจารึกในส่วนที่เป็นรายการถวายสิ่งของแก่เทวรูปและรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับความเคลื่อนไหวภายในศาสนสถานมีบางส่วนที่ตรงกันและใกล้เคียงกัน ในส่วนเนื้อหาตอนต้นนั้นทำให้สันนิษฐานได้ว่าจารึกปราสาทตาพรหมเป็นต้นแบบให้กวีผู้แต่งจารึกปราสาทพระขรรค์ทรงเลียนแบบเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม แต่เนื้อหาจารึกปราสาทพระขรรค์ในภาพรวมยังคงรายละเอียดโครงสร้างของเนื้อหาตรงกันกับเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหม อย่างไรก็ตาม กวีผู้แต่งจารึกปราสาทพระขรรค์นอกจากจะแต่งเลียนแบบเนื้อหา กวีวิธีการดำเนินเนื้อเรื่องเช่นเดียวกับจารึกปราสาทตาพรหมแล้ว ในส่วนศิลปะการแต่งโดยใช้ถ้อยคำที่งดงามดังที่ปรากฏในจารึกปราสาทพระขรรค์ทำให้เห็นว่ากวีผู้แต่งจารึกปราสาทพระขรรค์ได้สร้างสรรค์ถ้อยคำให้งดงามยิ่งขึ้นไปอีก กล่าวคือจารึกปราสาทพระขรรค์มีการอ้างถึงราม ลักษมณ์ ภิษมะ รวมทั้งอ้างถึงเทพในตำนานของพราหมณ์ ความงดงามในจารึกปราสาทพระขรรค์สอดคล้องกับคำประกาศบทสุดท้ายที่กล่าวว่า กวี คือ เจ้าชายศรีวิกรม์ได้แต่งบทสรรเสริญอันยอดเยี่ยมนี้ ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าจารึกปราสาทตาพรหมมีอิทธิพลต่อกวีผู้แต่งจารึกปราสาทพระขรรค์ ในฐานะของตัวบทอันเป็นต้นแบบในการแต่งจารึกปราสาทพระขรรค์นั่นเอง

นอกจากผลการอภิปรายพิสูจน์ความงามอลังการข้างต้น การศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตโดยนำแนวคิดถ้อยคำจากตำราอสังการศาสตร์มาวิเคราะห์คุณค่าความงาม ยังพบไม่มากนักในการศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตในวงวิชาการไทย ดังนั้นคุณภาพของการศึกษาถ้อยคำในจารึกปราสาทตาพรหมจึงเติมเต็มคุณค่าการศึกษาจารึก ดังนี้

ประการแรก การศึกษาจารึกภาษาสันสกฤตซึ่งมีเนื้อหาขนาดยาวเป็นข้อมูลอย่างดีที่จะนำแนวคิดเรื่องอสังการมาวิเคราะห์ วิจัยค้น เนื่องจากกวีผู้แต่งบทสรรเสริญกษัตริย์ในรูปของจารึกล้วนเป็นบุคคลในราชสำนักและมีความรู้ความเชี่ยวชาญในประพันธ์ศาสตร์ การใช้เทคนิคทางการประพันธ์อันละเอียดซับซ้อนซึ่งปรากฏในจารึกภาษาสันสกฤตหลายหลัก นักจารึกจำเป็นต้องเข้าใจเงื่อนไขดังกล่าวนี้ ดังนั้น การศึกษาในมิติอสังการจึงทำให้เข้าใจนัยความหมายในจารึกได้แจ่มแจ้ง ดังผลการศึกษาจารึกปราสาทตาพรหมโดยใช้ถ้อยคำมาตีความข้อความในจารึก ผู้วิจัยพบว่าการตีความอสังการที่กวีใช้ในแต่ละโคลกทำให้เข้าใจวัตถุประสงค์ที่กวีต้องการสื่อสารได้ชัดเจนขึ้น

ประการที่สอง การศึกษาถ้อยคำในจารึกปราสาทตาพรหมของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 โดยการอ่านเนื้อหาจารึกอย่างละเอียดและทำการศึกษาวิจารณ์ ยืนยันให้เห็นคุณค่าจารึกในมิติที่กว้างและมิติเฉพาะด้าน กล่าวคือ ในมิติที่กว้าง ทำให้เข้าใจเนื้อหาจารึกได้ลึกซึ้ง เพราะในการศึกษาจะต้องทำการแปลเนื้อหาจารึกให้เข้าใจในเบื้องต้นก่อน จากการแปลจารึกปราสาทตาพรหมเป็นภาษาไทยซึ่งยังไม่ปรากฏว่ามีนักวิชาการท่านใดทำการแปลจารึกหลักนี้ครบถ้วนสมบูรณ์มาก่อน จึงทำให้เห็นภาพรวมเนื้อหาของจารึกปราสาทตาพรหมครบทุกโคลก ส่วนในมิติเฉพาะด้าน

เมื่อศึกษาด้านความงามของจารึก ทำให้เห็นว่าเนื้อความในจารึกสอดคล้องกับความงามด้านอঙ্การการศึกษาในประเด็นนี้จึงทำให้เข้าใจความงามของจารึกได้ลึกซึ้ง

ประการสุดท้าย จากการศึกษาจารึกปราสาทตาพรหมในด้านอঙ্การ ดังปรากฏผลการศึกษาอย่างละเอียด ทำให้ขอบเขตการศึกษาจารึกปราสาทตาพรหมมีการขยายผลการศึกษา กว้างขวางขึ้น อันจะเป็นคลังข้อมูลและแนวทางสำหรับการศึกษาค้นคว้าจารึกภาษาสันสกฤตโดยใช้แนวคิดอঙ্การมาศึกษาจารึกให้กว้างขวางต่อไป

ข้อเสนอแนะ

การศึกษาในครั้งนี้ มุ่งประเด็นในเรื่องความงามทางอঙ্การโดยเฉพาะ เพราะฉะนั้น จึงมีประเด็นหลายแง่มุมให้ศึกษาต่อไปได้อีก ซึ่งเนื้อหาจารึกปราสาทตาพรหมเป็นองค์ความรู้ทางประวัติศาสตร์ในรัชกาลพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ที่สะท้อนบริบทความเคลื่อนไหวต่างๆ อาทิ เกร็ดพระราชประวัติของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ภาพสะท้อนทางวัฒนธรรม ซึ่งนับว่ามีความน่าสนใจศึกษาอย่างมาก นอกจากนี้การที่จารึกปราสาทตาพรหมมีเนื้อหาที่ใกล้เคียงกับจารึกปราสาทพระขรรค์ จึงเหมาะสมที่จะทำการศึกษาในเชิงเปรียบเทียบเพื่อให้เห็นข้อมูลที่สะท้อนผ่านเนื้อหาจารึกทั้งสองหลัก ว่ามีส่วนใดเหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

กรรณิการ์ วิมลเกษม. **ตำราเรียนอักษรไทยโบราณ อักษรขอมไทย อักษรธรรมล้านนา อักษรธรรมอีสาน**. นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, 2553.

กุลนิจ คณะฤกษ์. “ขนบการประพันธ์และทรรคนะเรื่องความคิดสร้างสรรค์ในวรรณคดีสันสกฤต: ศึกษาเปรียบเทียบจากวรรณคดีมหากาพย์กับวรรณคดีกาพย์.” วิทยานิพนธ์ปริญญา ดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552.

กุสุมา รัชชมนี. **วรรณสารวิจัย**. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2547.

_____. **วิเคราะห์วรรณคดีไทยตามทฤษฎีวรรณคดีสันสกฤต**. พิมพ์ครั้งที่ 2 กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

_____. **สันสกฤตวิจารณ์**. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2547.

กุลลาบ มัลลิกะมาส. **ความรู้ทั่วไปทางวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2521.

เกื้อพันธุ์ นาคนุปผา. **พื้นฐานการอ่านวรรณคดีไทย**. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ, 2542.

_____. “พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520.

จารึกวัดหัวเวียง เมืองไชยา 1 ด้าน 1. เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2558. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=508

จารึกศรีจนาทศ ด้าน 1. เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2558. เข้าถึงได้จาก http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/inscribe_image_detail.php?id=314

จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา. **จารึกภาษาสันสกฤตที่สำคัญในประเทศไทยอินเดีย ระหว่าง ค.ศ.150-532**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523.

_____, ผู้แปล. “จารึกปราสาทพระขรรค์.” **ไทย-ภารต** 23 (มีนาคม 2531): 81-87.

_____. “คำบรรยายเรื่อง จารึกภาษาสันสกฤตในอินเดียและกัมพูชา.” ใน **ภาษา-จารึก 7**, 33-43. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544. (พิมพ์เนื่องในวาระเกษียณอายุราชการของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทยา).

- _____ , ผู้แปล. “สถานภาพปัจจุบันของงานวิจัยเกี่ยวกับจารึกภาษาสันสกฤตในกัมพูชา
ข้อสังเกตบางประการ.” **โบราณคดี**, 45-55. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2537. (ฉบับพิเศษ ในวาระครบรอบ 40 ปี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัย
ศิลปากร).
- _____ . “อสังการ.” ใน **คิตววรรณกรรม**, 8-14. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะ
โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.
- _____ . “อุตฺเพรภษา.” ใน **ภาษา-จารึก 7**, 11-14. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะ
โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2544. (พิมพ์เนื่องในวาระเกษียณอายุราชการของ
ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์).
- _____ . อาจารย์ประจำหลักสูตรภาษาสันสกฤต มหาวิทยาลัยศิลปากร. สัมภาษณ์, 22
มกราคม พ.ศ. 2559.
- จิรพัฒน์ ประพันธ์วิทย์ และอุเทน วงศ์สถิตย์. **การศึกษาจารึกหินไชย**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษา
ตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.
- _____ . **จารึกหินไชย : การศึกษาด้วยทฤษฎีอสังการ**. เข้าถึงเมื่อ 18 มกราคม 2559.
เข้าถึงได้จาก [https://www.tci-thaijo.org/index.php/Veridian-E-Journal/article/
viewFile/45466/37608](https://www.tci-thaijo.org/index.php/Veridian-E-Journal/article/viewFile/45466/37608)
- จำลอง สารพัดนึก. **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2530.
- _____ . **สันสกฤต วรรณกรรมพระเวท**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะ
โบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522.
- โจว ต้ากวาน. **บันทึกว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีของเงินละ**. แปลโดย เฉลิม ยงบุญเกิด.
กรุงเทพฯ: มติชน, 2543.
- ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, ผู้แปล. **สัทธรรมปุณฑริกสูตร**. พิมพ์ครั้งที่ 6 กรุงเทพฯ: ส่องสยาม, 2554.
- เซอเม แก้วคล้าย. “จารึกปราสาทตาเมือนธม.” **นิตยสารศิลปากร** 43, 2 (มีนาคม-เมษายน
2542): 70-92.
- _____ . **จารึกปราสาทแปรรูป**. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2543.
- _____ . **จารึกพระเจ้าชัยวรมันที่ 7**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2527.
- _____ . “จารึกสตักก้อกธม 2.” ใน **จารึกในประเทศไทย เล่ม 3: อักษรขอม พุทธ
ศตวรรษที่ 15-16**. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.

ชัยณรงค์ กลิ่นน้อย. **การใช้สังเกตสังขยาในจารึกกัลยาณี**. เข้าถึงเมื่อ 18 มีนาคม 2559. เข้าถึงได้
จ ก [https://www.tci-thaijo.org/index.php/Veridian-E-Journal/article/view
File/45466/37608](https://www.tci-thaijo.org/index.php/Veridian-E-Journal/article/view/File/45466/37608)

ชูศักดิ์ สุกรนันท์. “วรรณคดีวีรบุรุษไทยและลาว.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขา
วิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2553.

ชลธิรา สัตยาวัฒนา. **ผจญภัยร้อยเรียง**. กรุงเทพฯ: ปลาตะเพียน, 2530.

_____. **เบิกฟ้าวรรณกรรม 3 วัฒนธรรมทางวรรณศิลป์ในสมัยอยุธยาตอนต้น**. กรุงเทพฯ:
นวลจันทร์, 2524.

ฐานข้อมูลจารึกในประเทศไทย. เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2557. เข้าถึงได้จาก [http:// www.
sac.or.th/databases/inscriptions/search_result.php?TypeIS=2&LangID=3&su
bmitค้นหา&show=1](http://www.sac.or.th/databases/inscriptions/search_result.php?TypeIS=2&LangID=3&submitค้นหา&show=1)

ณัฐพล จันทรงาม. “การศึกษาวิเคราะห์จารึกตลปราสารทในเชิงวรรณคดีศึกษา.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
ศิลปากร, 2550.

ดาริณี บุรณวัฒน์. “อุปมาในบทละครสั้นสกฤต ตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 4 ถึง 12.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2522.

เดวิด แชนด์เลอร์. **ประวัติศาสตร์กัมพูชา**. แปลโดย พรรณงาม เก้าธรรมสาร และคณะ.
พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2546.

ดวงมน จิตรจำนง. **วรรณคดีวิจารณ์เบื้องต้น**. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น , 2556.

เดือน ดำดี. “บทบาทของศรัทธาและปัญญาในการบรรลุสู่ธรรม.” **วารสารราชบัณฑิตยสถาน**
38,4 (ตุลาคม – ธันวาคม 2556): 17-46.

ทับทิม ไพลิน และหยก. เข้าถึงเมื่อ 30 สิงหาคม 2557. เข้าถึงได้จาก [http://www.pantown.
/group.php?display=content&id=43359&name=content17&area=3](http://www.pantown.
/group.php?display=content&id=43359&name=content17&area=3)

ทัศนีย์ สิ้นสกุล. “ทฤษฎีกวีนิพนธ์สั้นสกฤต.” **วารสารอักษรศาสตร์ 23** (มกราคม-มิถุนายน
2535): 15-31.

_____. **ศตกถะระยัม: กวีนิพนธ์สะท้อนโลกทรรศน์ของภรรตฤทธิ**. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษา
ตะวันออก คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

เทพรัตน์ราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, สมเด็จพระ. “จารึกพบที่ปราสาทพนมรุ้ง.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาจารึกภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย

ศิลปากร, 2521.

ทรงธรรม ปานสกุณ. “ร่องรอยพระพุทธศาสนาในอาณาจักรเขมรโบราณก่อนพุทธศตวรรษที่ 17.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2548.

ทองปลิว ชูวงศ์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องพระศรีสวดี -เทวีอักษรศาสตร์ และศิลปวิทยา.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2533.

ทองสืบ ศุภะมาร์ค, ผู้แปล. **พระพุทธศาสนาในกัมพูชา**. กรุงเทพฯ: สภาวิจัยแห่งชาติ, 2514.

ทองสุก เกตุโรจน์, แปลและเรียบเรียง. **อธิบายศัพท์วรรณคดี A glossary of literary terms ของ M. H. Abrams**. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ, 2529.

ธวัชชัย ดุยสุจริต. “การศึกษาวิเคราะห์บทละครสั้นสกฤต อภินิหารศากุนตลมา องค์กรที่ 1-2.”

วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2554.

นาฏวิภา ชลิตานนท์. **ประวัติศาสตร์นิพนธ์ไทย**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ และสำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2524.

นิคม มูลิกะคามะ. **ประวัติศาสตร์-โบราณคดี กัมพูชา**. กรุงเทพฯ: กองโบราณคดี กรมศิลปากร, 2536.

นิตยา แก้วคัลณา. **สืบสรรค์ขนบวรรณศิลป์ : การสร้างสุนทรียภาพในกวีนิพนธ์ไทย**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2556.

นิพัทธ์ แยมเดช. จากต้นแบบธรรมิกราชาของพระเจ้าอโศกมหาราช สู่บทบาทพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 พระราชาผู้บรรเทาทุกข์ของทวยราษฎร์ : ภาพสะท้อนจากจารึกประจำอารคยศาลา.” **วารสารดำรงวิชาการ** 14,2 (มกราคม – มิถุนายน 58): 169-204.

นิยะดา เหล่าสุนทร. **ความสัมพันธ์ระหว่างละครไทยและละครภารต**. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2543.

นพพร ประชากุล. “ทำไมวรรณกรรมสะท้อนสังคมจึงแก้ปัญหาสังคมไม่ได้.” ใน **ยกอักษร ย้อนความคิด** เล่ม 1. กรุงเทพฯ: อ่านและวิภาษา, 2552.

บรรจบ บรรณรุจิ. **ประวัติศาสตร์อินเดียโบราณ**. กรุงเทพฯ: สุขภาพใจ, 2555.

บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, หม่อมหลวง. **วิเคราะห์สวรรณคดีไทย**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2522.

บุบผา เต็งสุวรรณ. “บัวในวรรณคดีบาลีและสันสกฤต.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

- บัวบูชา. **ยาสมุนไพรรักษาไทย**. กรุงเทพฯ: ภูมิปัญญา, 2551.
- ประโยชน์ ส่งกลิ่น. “พระสัมมาสัมพุทธเจ้า: ศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดในพระพุทธศาสนาเถรวาทและมหายาน.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาศาสนาเปรียบเทียบ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, 2540.
- ประเสริฐ ฐ นคร. **อักษร ภาษา จารึก วรรณกรรม รวมบทนิพนธ์ “เสาหลักทางวิชาการ” ของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ฐ นคร**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2549.
- ปัทมา นาควรรณ. “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ทิวาวทานเรื่องที่ 1-19.” วิทยานิพนธ์ปริญญาดุขฎิบัณฑิต สาขาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.
- ปานใจ ธารทัศนวงศ์ และคณะ. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์โครงการค้นหาและพัฒนาสารสนเทศของถนนโบราณสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 7**. นครนายก: โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า, 2551.
- ปราณี วงษ์เทศ. **นครวัด**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2529.
- _____, ผู้แปล. **เมืองพระนคร นครวัด นครธม**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มติชน, 2542.
- ปราณี พาพานิช, ผู้แปล. **สุวตตติลภ ยอดแห่งฉันทวารมพตติหิงดงาม**. กรุงเทพฯ: คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2542.
- ผาสุข อินทรารุช. **ศาสนาฮินดูและประติมาณวิทยา**. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2520.
- _____. **รูปเคารพในศาสนาฮินดู**. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2540.
- พระคณาสาราภิงศ์ (ธรรมมาจริยะ อภังสะ). **วุดโตทยมัญชรี**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ธรรมสภา, 2544.
- จัดพิมพ์ในโอกาสฉลองมงคลอายุ 81 ปี พระธัมมานันทมหาเถระ อัครมหาบัณฑิต เจ้าสำนักเรียนวัดท่ามะโอ จังหวัดลำปาง 8 มกราคม 2544.
- พระธัมมานันทมหาเถระ และพระคณาสาราภิงศ์. **ชินาลังการคัมภีร์แสดงเครื่องประดับพระชินเจ้า**. กรุงเทพฯ: ประยูรสาส์นไทยการพิมพ์, 2552.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 11 เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2557. เข้าถึงได้จาก http://www.openbase.in.th/files/1_57.pdf
- _____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ: ธนัชการพิมพ์ จำกัด, 2553.
- _____. **ลักษณะแห่งพระพุทธศาสนา**. พิมพ์ครั้งที่ 14. กรุงเทพฯ: พิมพ์สวย, 2549.

- _____ . **พระพุทธศาสนายานในอินเดีย: พัฒนาการและสารัตถธรรม.** กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2543.
- พระมหาพุทธรักรักษ์ ปราบนอก. “การศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์มหายานสูตราลังการ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.
- พระมหาสายัญ ศรีอ่อน. “ประณามบทและนิคมณฑลในวรรณคดีบาลี: แนวคิด รูปแบบ และภาษา.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2550.
- พระมหาสมจินต์ สมมาปญโญ (วันจันทร์). **พุทธปรัชญาโยคจาร :** ประวัติ พัฒนาการ สารัตถธรรม และอิทธิพล. เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2557. เข้าถึงได้จาก http://www.mcu.ac.th/site/articlecontent_desc.php?article_id=371&articlegroup_id=97
- พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิโกโร (พรธนา). “จิตตมาตรของนิกายโยคจาร: การศึกษาเชิงวิเคราะห์บนฐานแนวคิดเรื่องจิตในพระพุทธศาสนายุคต้น.” วิทยานิพนธ์ปริญญาคุชฎีบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2550.
- พระมหาสำเนียง เลื่อมใส. “การศึกษาเปรียบเทียบธรรมบทและภควัทคีตา.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2534.
- ไพบุลย์ แพงเงิน. **สมุนไพรรักษาบ้าน.** กรุงเทพฯ: มติชน, 2555.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักรักษ์. “บทสวดในจารึกภาษาสันสกฤตของกัมพูชา” ใน **ภาษา-จารึก 6**, 281-300. กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2542. (พิมพ์เนื่องในวาระครบ 5 รอบ และเกษียณอายุราชการของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อุไรศรี วรสระริน).
- _____ . **ประวัติวรรณคดีสันสกฤต.** นครปฐม: ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.
- มยุรี วีระประเสริฐ. “ประวัติศาสตร์ราชอาณาจักรกัมพูชาโบราณโดยสังเขป” ใน **โบราณคดีและประวัติศาสตร์ในประเทศไทย**, 215-244. กรุงเทพฯ: ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2545.
- มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เทพเจ้าและสิ่งน่ารู้.** กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา, 2547.
- มณฑิยา ผาทอง. “จารึกสุโขทัย: การศึกษาวิเคราะห์สารัตถะและสัมพันธภาพ.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537.

ยอร์ช เซเดส์กับตะวันออกศึกษา : รวมบทความแปล. กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร, 2542.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน 2542**. กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, 2546.

_____. **พจนานุกรมศัพท์วรรณกรรมอังกฤษ-ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน**. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2545.

рінฤทัย สัจจพันธุ์. **ศาสตร์และศิลป์แห่งวรรณคดี**. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2544.

เรื่องมุก ประเภทของไข่มุก. เข้าถึงเมื่อ 1 กันยายน 2557. เข้าถึงได้จาก <http://www.aiyaragems.com/content.aspx?id=1153>

ลลนา ศิริเจริญ. “อสังการในมหานาคาคำหลวง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2524.

วศิน อินทสระ. **สาระสำคัญของพุทธปรัชญามหายาน**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมดา, 2550.

วาทกรรม. **อสังการศาสตร์**. แปลโดย ป.ส.ศาสตร์. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550.

วชิราภรณ์ วรรณดี. “ศัพทศาสตร์ในเรื่องพุทธจริต ของอศิวโฆษ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

วันดี อิมสวัสดิ์. ““พราหมณ์” ในคัมภีร์พระไตรปิฎก.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521.

วรรณภา ชำนาญกิจ. “ชนบวรศิลป์กับประพันธ์ศาสตร์ไทยสมัยใหม่ในกวีนิพนธ์ของอังคาร กัลยาณพงศ์ และเนาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2549.

วรรณวิภา สุเนตต์ตา. “คติรัตนตรัยมหายานในศิลปะเขมรช่วงพุทธศตวรรษที่ 18 ที่พบในภาคกลางของประเทศไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์ สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546.

วินัย พงศ์ศรีเพียร. “งานเขียนทางประวัติศาสตร์ของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กลุ่มประเทศภาคพื้นใน เอกสารประกอบการประชุมวิชาการเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เน้นประเทศภาคพื้นทวีป, 18-35. นครปฐม : ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2532.

_____, บรรณาธิการ. **พจนานุกรมคำเก่าในภาษาไทย ฉบับทะเลย์ศักดิ์**. กรุงเทพฯ : ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน), 2555.

วิไลวรรณ ขนิษฐานันท์. “ธรรมเนียมการจารึกเรื่องกษัตริย์อินเดีย ลังกา พม่า เขมรกับศิลาจารึกหลัก
ที่ 1.” ใน ภาษา-จารึก ฉบับ ภาควิชาภาษาตะวันออก 20 ปี, 20-32. กรุงเทพฯ:
ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2537.

วิสุทธ์ บุษยกุล. วิสุทธ์นิพนธ์. กรุงเทพฯ: ธเนศวรการพิมพ์, 2520.

ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา. การตนิยาย. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: แม่คำผาง, 2547.

_____. “ถาชี.” เมืองโบราณ 5 (มิถุนายน-กรกฎาคม 2522): 72.

_____. วิจัยรัตนากร: รวมบทความวิชาการอักษรศาสตร์ ของศาสตราจารย์ ดร.
ศักดิ์ศรี แย้มนัตดา. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง, 2545.

_____. “วรรณศิลป์.” ใน ประมวลผลงานสำนักศิลปกรรม พ.ศ.2543-2547 /สำนัก
ศิลปกรรม ราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2551.

ศานติ ภัคดีคำ. ความสัมพันธ์วรรณคดีไทย-เขมร. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2550.

_____. “สันสกฤตศึกษาในประเทศไทยกัมพูชาในคริสต์ศตวรรษที่ 20.” มนุษยศาสตร์
ปริทรรศน์ 23,2 (2554): 21-32.

ศิลปากร, กรม. เทวสตรี : คติพุทธ พราหมณ์ และความเชื่อในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: อมรินทร์
พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน), 2548.

_____. วรรณกรรมสมัยอยุธยาเล่ม 1. กรุงเทพฯ: กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์กรม
ศิลปากร, 2529.

ศรีสุรางค์ พูลทรัพย์ และสุมาลย์ บ้านกล้วย. ตัวละครในรามเกียรติ์ : ลักษณะความเป็นมาและ
พฤติกรรมของตัวละครในเรื่องรามเกียรติ์ เปรียบเทียบกับตัวละครในมหากาพย์
รามายณะ. กรุงเทพฯ: ธเนศวรการพิมพ์, 2525.

ศุภมาศ เขยศักดิ์. “เทวีมาหาคติ: การบูชาสรรเสริญเทวีในวรรณคดีสันสกฤต.” วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทมหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาบาลีและสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2550.

ส.ศิริรักษ์. ความเข้าใจเรื่องมหายาน. กรุงเทพฯ : ส่องสยาม, 2542.

สมันตปาสาทิกาแปล ฉบับมหาภุมวารวิทยาลัย. เข้าถึงเมื่อ 28 พฤศจิกายน 2557. เข้าถึงได้จาก

http://www.ebooks.in.th/7318/สมันตปาสาทิกาแปล_ฉบับมหาภุมวารวิทยาลัย/

สมุนไพรมอพิเภก-ตรีผลา. เข้าถึงเมื่อ 28 พฤศจิกายน 2557. เข้าถึงได้จาก [http://www.](http://www.jiaogulan4u.com/samorpipak.html)

[jiaogulan4u.com /samorpipak.html](http://www.jiaogulan4u.com/samorpipak.html)

สยาม ภัทรานุประวัติ. “ลักษณะภาวะในจารึกภาษาสันสกฤตที่พบในประเทศไทย.” ใน **ภาษา-จารึก** 9, 277-291. นครปฐม: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2546. (พิมพ์เนื่องในวาระครบ 7 รอบของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร).

สัจจาภิรมย์, พระยา (สรวง ศรีเพ็ญ). **เทวกำเนิต**. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, 2517.

สัจจุมิ ละออ. “การวิเคราะห์ศิลาจารึกสดก๊กอกรรมเชิงวรรณกรรม.” สารนิพนธ์ปริญญา
มหาบัณฑิต สาขาวิชาเขมรศึกษา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่มที่ 28. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน, 2551.

สาโรช บัวพันธ์งาม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์คัมภีร์อวทาน-ศตกะ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาบัณฑิต
สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

สิทธิชัย จันทรศิลป์. **สุดยอดแห่งความรู้และจินตนาการ**. กรุงเทพฯ: ประพันธ์สาส์น, 2547.

สุภัทรดิศ ดิศกุล, หม่อมเจ้า. “600 ปี แห่งประวัติเมืองพระนครของขอม” **ศิลปวัฒนธรรม** 10, 6
(เมษายน 2532): 122.

_____, ผู้แปล. **ประวัติเมืองพระนครของขอม**. กรุงเทพฯ: มติชน, 2543.

_____. **ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ.2000**. กรุงเทพฯ: สมาคมประวัติศาสตร์ใน
พระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี, 2535.

_____, ผู้แปล. “ศิลาจารึกจากโวกาญ.” **โบราณคดี** 3, 3 (มกราคม – มีนาคม 2514): 39.

_____, ผู้แปล. “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7” **ศิลปากร** 10, 2
(กรกฎาคม 2509): 52.

_____, ผู้แปล. **ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: คณะโบราณคดี
มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2547.

สุภาพรรณ ณ บางช้าง. **ประวัติวรรณคดีบาลีในอินเดียและลังกา**. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย, 2526.

สุภาพร พลายน้อย. “การแสดงเปรียบเทียบเรื่องจักรวาลวิทยาในคัมภีร์วิษณุปุราณะและ
ไตรภูมิพระร่วง.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโท บัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิต
วิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2557.

สุมาลี มหณรงค์ชัย. **มหายาน ภาษาคน-ภาษาธรรม**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2550.

สุภรณ์ อัครสันโสภณ, ผู้แปล. “ศิลาจารึกปราสาทพระขรรค์ในบริเวณเมืองพระนคร.” ใน **ประชุมศิลาจารึกภาคที่ 4 : ประมวลจารึกที่พบในภาคเหนือ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาคตะวันออก และภาคกลางของประเทศไทย อันจารึกด้วยอักษรและภาษาไทย, ขอม, มอญ, บาลี สันสกฤต**. พระนคร: ม.ป.ท., 2513.

แสง มนวิฑูร, ผู้แปล. **นาฏยศาสตร์**. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2541.

สมบัติ มั่งมีสุขศิริ. “โรคและการเยียวยาในจารึกอาโรคยศาลา.” ใน **ภาษา-จารึก ฉบับที่ 13**, 79-96.

กรุงเทพฯ: ภาควิชาภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2558.

เนื่องในวาระฉลองอายุครบ 96 ปีของศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เรื่อง “ภูมิปัญญาอาเซียน: เวชศาสตร์ในจารึกและเอกสารโบราณ.

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา. **สารานุกรมประวัติศาสตร์ประเทศไทยฉบับบ้านในอาเซียน**. กรุงเทพฯ:

สำนักงานราชบัณฑิตยสภา, 2558.

_____ , **ชมดเชียง – ชมดเข็ด** เข้าถึงเมื่อ 18 มีนาคม 2559. เข้าถึงได้จาก

<http://www.royin.go.th/?knowledges=ชมดเชียง-ชมดเข็ด>

สำเนียง เลื่อมใส, ผู้แปล. **มหากาพย์พุทธจริต พุทธประวัติฝ่ายมหายานจากกวีนิพนธ์สันสกฤต**.

กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2547.

_____ , ผู้แปล. **มหาวิสตุอวทาน เล่ม 1**. นนทบุรี: นิติธรรมการพิมพ์, 2553.

เสถียร โพธิ์นันทะ, ผู้แปล. **วัชรปรัชญาปารมิตาสูต**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ: มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2526.

เสาวณิต วิงวอน. “การศึกษาวิเคราะห์วรรณกรรมของพระเกียรติ.” วิทยานิพนธ์ปริญญาคุษฎ์บัณฑิต

ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.

อัจฉราภรณ์ ธาตุวิสัย. “การศึกษาวิเคราะห์คัตโควินทกาวยะ.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหา

บัณฑิต สาขาวิชาภาษาสันสกฤต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2556.

อนงค์ นาคสวัสดิ์. “"นันทิ" ในบทละครสันสกฤต.” วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาภาษา

ตะวันออกเฉียงเหนือ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2522.

อนุমানราชธน, พระยา. **การศึกษาวรรณคดีแห่งวรรณศิลป์**. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา, 2531.

_____ . **ความรู้เกี่ยวกับวรรณคดีและเทพนิยายสงคราม**. กรุงเทพฯ: องค์การค้า

ของคุรุสภา, 2531.

อรุณศักดิ์ กิ่งมณี. **เทพนิยายจากปราสาทหิน**. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2555.

อุดม รุ่งเรืองศรี. **เทวดาพระเวท (เทพเจ้าแห่งคัมภีร์พระเวทแห่งชาวอารยัน)**. เชียงใหม่: ศูนย์

หนังสือเชียงใหม่, 2523.

- อัญชนา จิตสุทธิญาณ และคณะ. การศึกษาวิจัยจารึกกลุ่มปราสาทตาเมือน. กรุงเทพฯ: ภาควิชา
ภาษาตะวันออก คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555.
- อุเทน วงศ์สถิตย์. จารึกแผ่นทองตราประทับบ้านบางกล้วย จ.ระยอง: หลักฐานใหม่การค้าใน
คาบสมุทรมลายู. เข้าถึงเมื่อ 10 กันยายน 2557. เข้าถึงได้จาก
[http://www.sac.or.th/Databases /inscriptions//uploads/ file/golden-plate-
bankluai-uthen-n.pdf](http://www.sac.or.th/Databases /inscriptions//uploads/ file/golden-plate-
bankluai-uthen-n.pdf)
- อุไรศรี วรสระริน. จารึกนครวัดสมัยหลังพระนคร ค.ศ.1566-ค.ศ.1747. กรุงเทพฯ: จงเจริญการพิมพ์
,2542.
- _____. “ประวัติศาสตร์กัมพูชา.” ใน ประชุมอรรถบทเขมร รวมบทความวิชาการของ
ศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไรศรี วรสระริน. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์
พับลิชชิ่ง, 2545. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพศาสตราจารย์เกียรติคุณ ดร.อุไร
ศรี วรสระ 8 ตุลาคม 2545.
- เอมอร ชิตตะโสภณ. จารีนियมทางวรรณกรรมไทย: การศึกษาวิเคราะห์. กรุงเทพฯ: ต้นอ้อ แกรมมี,
2539.
- _____. ประเพณีและวิวัฒนาการของจารีตในวรรณคดีไทย: วิเคราะห์แนวภาษาศาสตร์
เชิงสังคม. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, 2527.
- ฮอลล์, ดี. จี. อี. ประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ : สุวรรณภูมิ-อุษาคเนย์ภาคพิสดาร = A
history of South-East Asia. บรรณาธิการ: ชาญวิทย์ เกษตรศิริ ; แปลโดย : ท่าน
ผู้หญิงวรุณยุพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา และคนอื่นๆ, พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโ
ยไต้ประเทศไทย, 2526.

ภาษาต่างประเทศ

- Apte,Vaman Shivaram. **The Practical Sanskrit-English Dictionary.** reprint. Delhi:
Motilal Banarasidass, 1985.
- _____. **The student's Sanskrit-English dictionary.** Reprint. Delhi:
Motilal Banarasidass, 2000.
- Basak ,Radhagovinda and kamaleswar bhattacharya. “Inscription : Their Literary
Value,” in **The Cultural Heritage of India.** vol.v,2 nd ed.,enI.,390-416.
Edited by Suniti Kumar chatterji. Calcutta : The Ramakrishna Mission
Institute of Culture, 1978.

- Bhaktin Kaunteya. **Sanskrit Inscription of Ancient Cambodia**, Accessed November 28, 2015, Available from <http://www.iskconcbodia.com/2013/01/18/sanskrit-inscription-of-ancient-cambodia/>
- Bhāmaha. **kāvyaḷamkāra**. translated by Naganatha Sastry. Delhi : Motilal Babarsidass, 1991.
- Briggs, Lawrence Palmer. **The Ancient Khmer Empire** . Philadelphia : American Philosophical Society, 1951
- Brodbeck, Semon Pearse. **The Mahābhārata patriline: gender, culture, and the royal hereditary**. Great Britain: TJ International Ltd, Padstow, Cornwall, 1970.
- B.S., Antoni. **A Study of Alamkārikas in Sanskrit Mahākāvyas and Khaṇḍakāvyas**. Delhi: Amar Printing Press, 1977.
- Coedès, Georges. **Inscriptions du Cambodge Volume I**. (Hanoi: Imprimerie d'extreme - orient, 1937.
- _____. "La stèle de Prah Khan d'Ankor", **BEFEO** XLI, 1941: 255-301.
- _____. "La stèle de Ta-phroh", **BEFEO** VI, 1906: 41-81.
- _____. **The Indianized states of Southeast Asia**. edited by Walter F. Vella; translated by Susan Brown Cowing. Honolulu: East-West Center Press, 1968.
- Coe, Michael D. **Angkor and the Khmer civilization**. New York: Thames & Hudson, 2003.
- Chandler, David. **A History of Cambodia**. 3rd.ed. Chiang Mai: Silkworm Book, 2003.
- Chandra, Banerji, Sures. **A Companion to Sanskrit Literature**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1989.
- Chatterjee, Heramba Nath. **Comparative studies in Pāli & Sanskrit Alankāras**. Calcutta: Sanskrit Pustak Bhandar, 1960.
- Davids, Thomas William Rhys & Stede, William. **The Pali Text Society's Pali Dictionary**. London: The Pali Text Society, 1972.
- Dwivedi, R.C. **The poetic light : Kāvyaḷamkāra of Mammaṭa Vol.II, text with translation & Sampradāyaprakāśinī of śrīvidyācakravartin with complete comment Saṅketa of Ruygaka**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1970.
- EDUCATION** : ความรู้เรื่องพลอย. Accessed 30 August 2015 Available from <http://www.aiyaragems.com/content.aspx?id=80>
- Finot, L. **Inscriptions d'Angkor**. Hanoi: Imprimerie d' Extrême-Orient, XXV, 1925: 309-352.
- Friedrich Hirth and W. W. Rockhill. **Chau Ju-Kua: his work on the Chinese and**

- Arab trade in the twelfth and thirteenth centuries.** St. Petersburg: Printing Office of the Imperial Academy of Sciences, 1911.
- Janmejaya's Snake-Sacrifice.** Accessed November 28, 2015, Available from <http://www.apamnapat.com/articles/StoriesFromMahabharata510.html>
- Hall, D.G.E. **A history of South-East Asia.** reprint. London: Macmillan, 1970.
- Hopkins, E.W. **Epic Mythology.** Delhi: Indological Book House, 1968.
- Ian Harris. **Cambodian Buddhism: History and Practice.** Chiang Mai: Silkworm Books, 2006.
- Kanailal Bhattacharyya. **Sarasvati: A Study on Her Concept and Iconography.** Calcutta : P.Bhattacharya, 1983.
- Kane, P.V. **History of Sanskrit Poetics.** Delhi: Motilal Babarsidass,1998.
- _____. **The Sāhityadarpana of viśvanātha.** Delhi: Motilal Babarsidass,1974.
- Kapur, Pradeep Kumar. and Sachchidanand Sahai. **Ta Prohm : A Glorious Era in Angkor Civilization.** Bangkok : White Lotus Press, 2007.
- Macdonell, Arthur Anthony. **The History of Sanskrit Literature.** Delhi: Motilal Banarsidass, 1971.
- _____. **A Vedic reader for students.** Madras: Oxford University Press, 1972.
- Madeleine Giteau. **The civilization of Angkor.** New York: Rizzoli, 1976.
- Majumda, R.C. **Inscriptions of Kambuja .The Asiatic Society Monograph Series Vol.VIII.** Calcutta: The Asiatic Society,1953.
- Mammaṭa. **Kāvya prakāśa of Mammaṭa.** translated by Ganganath Jha .Varnasi: Bharatiya Vidya Prakashan, 1967.
- Mani, Vettam. **PURĀNIC ENCYCLOPAEDIA: a comprehensive dictionary with special reference to the Epic and Puranic literature.** reprint. Delhi: Motilal Banarsidass, 1984.
- Monier Monier-Williams,sir. **A Sanskrit-English dictionary : etymologically and philologically arranged with special reference to Cognate Indo-European languages.** Delhi: Motilal Banarsidass, 1979.
- Nagar,R.S. **Nāṭyśātra of Bharatamuni with the commentary of Abhinavabhāratī of Abhinavaguta.** Delhi: Parimal Publications, 1998.
- Rangacharya,V. **Inscriptions Of The Madras Presidency Vol.I.** Madras: Government Press, 1919.
- Radhakrishnan, S. **The Principal Upaniṣadas.** London: George Allen and Unwin, 1974.
- Sankaran , A. **Some Aspects of Literature Criticism in Sanskrit.** Delhi: Oriental Books reprint Corporation,1973.
- Sanskrit Dictionary.** Accessed November 26, 2015, Available from <http://sanskritdictionary.com/?iencoding=iast&q=v%E1%B9%9Btayanupr%C4%81sa&lang=sans&action=Search>

- _____ . Accessed November 27, 2015, Available from <http://sanskritdictionary.com/?iencoding=iast&q=yamaka&lang=sans&action=Search>
- _____ . Accessed November 28, 2015, Available from <http://sanskritdictionary.com/?iencoding=iast&q=ati%C5%9Baya&Lang=sans&action=Search>
- _____ . Accessed November 29, 2015, Available from <http://sanskritdictionary.com/?iencoding=iast&q=ukti&Lang=sans&action=Search>
- Sircar, Dines Chandra. **Select Inscriptions Bearing on Indian History and Civilization**, vol 1. Calcutta: University of Calcutta, 1965.
- Stephen Davies and other. **A companion to Aesthetics**. 2nd ed., Chichester, U.K.; Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2009.
- Supatra Indana (Julapan). “A Critical Study of Kāvya in Sanskrit Inscriptions in India and Cambodia.” Ph.D.Thesis, University of Pune, 2003.
- Sharan, Mahesh Kumar. **Select Cambodian Inscriptions (The Mebon And Pre Rup Inscriptions of Rajendrarvarman II)**. New Delhi : S.N. Publications, 1980.
- _____ . **Studies in Sanskrit Inscriptions of Ancient Cambodia**. New Delhi: Abhinav Publications, 1974.
- Shastri, Satya Vrat. **Sanskrit Inscriptions of Thailand**. Delhi: Vikas Computer & Printers Naveen Shahdara, 2014.
- The Prajna Paranita Heart Sutra**. reprint. New York: Bronx, 2000.
- Unni,N. **Nāṭyāsātra**. Delhi: Nag Publishers, 1998.
- Viśvanātha, **The Sāhityadarpaṇa**, translation P.V.Kane, (Delhi : Motilal Banarsidass, 1974.
- Vitsaxis, Vassilis G. **Hindu epics, in popular illustrations**. reprint. Delhi: Oxford University Press, 1979.
- Warder, A.K. **Indian Kāvya Literature**. Delhi: Motilal Banarsidass publishers private Limited, 1989.
- _____ . **Indian kavya Literature Vol. 4**. Delhi: Motilal Banarsidass, 1972-1983.
- Wilkins, W.J. **Hindu mythology, vedic and puranic**. Calcutta: Rupa, 1975.
- Yates, W. **A Grammar of the Sanskrit Language**. Calcutta: The Baptist Mission Press, 1845.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-สกุล นายนิพัทธ์ แยมเดช
ที่อยู่ 2/1 หมู่ 1 ต.บางกระทึก อ.สามพราน จ.นครปฐม 73210

ประวัติการศึกษา

- พ.ศ. 2551 สำเร็จการศึกษาระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายจากโรงเรียน
วัดไร่ขิงวิทยา
- พ.ศ. 2556 สำเร็จการศึกษาปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (สาขาวรรณคดีไทย)
จากคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- พ.ศ. 2556 ศึกษาต่อหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาจารึกศึกษา
คณะโบราณคดี ภาควิชาภาษาตะวันออก มหาวิทยาลัยศิลปากร

